

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2009

BURHANETTİN DURAN
KEMAL İNAT
MUHİTTİN ATAMAN

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI
2009

SETA Yayınları XIII

I. Baskı : Mart 2011

ISBN : 978-605-4023-11-0

Tasarım : Merdiven Sanat

Uygulama : Ümare Yazar

Baskı : Pelin Ofset, Ankara

İletişim : SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

Reşit Galip Caddesi Hereke Sokak No:10 GOP Ankara

Tel: (312) 405 61 51 Faks: (312) 405 69 03

www.setav.org / info@setav.org

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2009

Burhanettin DURAN | İstanbul Şehir Üniversitesi
Kemal İNAT | Sakarya Üniversitesi
Muhittin ATAMAN | Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 9

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DAVUTOĞLU DÖNEMİ:
2009 DEĞERLENDİRMESİ / 13

Bülent Aras & Pınar Akpınar

EKONOMİK KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA DİPLOMASİ:
TÜRKİYE’NİN YENİ DIŞ POLİTİKASI VE “REKABET DEVLETİ” / 45

Sadık Ünay

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2009 YILI GELİŞMELERİ / 91

TÜRKİYE’NİN İRAN, İSRAİL/FİLİSTİN VE SURİYE POLİTİKASI
2009 / 93

Kemal İnat, İsmail Numan Telci

TÜRKİYE’NİN İRAK POLİTİKASI 2009 / 159

Mesut Özcan

TÜRKİYE’NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ, YEMEN, MİSİR, ÜRDÜN VE
LÜBNAN POLİTİKASI 2009 / 189

Muhittin Ataman, Nuh Uçgan

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI 2009 / 223

Ali Resul Usul

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI 2009 / 247

Nasuh Uslu

TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2009 / 293

Ramazan Gözen

TÜRKİYE'NİN RUSYA POLİTİKASI 2009 / 331

Vügar İmanov

TÜRKİYE'NİN ALMANYA POLİTİKASI 2009 / 355

Savaş Genç, Bahadır Çelebi

TÜRKİYE'NİN İNGİLTERE POLİTİKASI 2009 / 381

Ali Balcı

TÜRKİYE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI 2009 / 403

Kamer Kasım

TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2009 / 431

Hüseyin Emiroğlu, Turgay Kayalak

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI 2009 / 497

Ertan Efegil

TÜRKİYE'NİN DOĞU ASYA POLİTİKASI 2009 / 523

Selçuk Çolakoğlu, Cemal Alpgiray Bölücek, Yunus Can Polat

TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2009 / 547

Ayşe Aslıhan Çelenk

TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2009 / 571

Mehmet Özkan

TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE BAĞIMSIZ MAKALELER / 603

**İKİ YÜZYILIN HİKÂYESİ: TÜRK DIŞ VE GÜVENLİK
POLİTİKASINDA SÜREKLİLİKLER / 605**

Gökhan Çetinsaya

**KÜRESELLEŞME, MODERNİTE VE DEMOKRASİ TÜRİK DIŞ
POLİTİKASI 2009 VE SONRASI / 629**

E. Fuat Keyman

**ANA AKIM TÜRİK DIŞ HABERCİLİĞİNDE ŞARKLILAŞTIRMA
PRATİKLERİ / 655**

Fahrettin Altun

TÜRİK DIŞ POLİTİKASINDA AFGANİSTAN / 699

Sevinç Alkan Özcan

ÖNSÖZ

“Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmaya” son verme konusunda üzerimize düşeni yapmak kaygısıyla serüvenine başlayan *Türk Dış Politikası Yıllığı* ülkemizde uluslararası ilişkiler literatüründe halen daha var olmaya devam eden büyük boşluğu doldurma konusunda katkı sunmayı amaçlamaktadır. Gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye’de, özellikle Türkçe yazılmış uluslararası ilişkiler konulu eserlerin gerek sayı ve gerekse içerik olarak ciddi eksiklikleri olduğu ilgili alanın uzmanları tarafından sürekli olarak dile getirilmektedir. Mevcut eserlerin nicelik olarak yetersiz olmalarının yanında uluslararası ilişkiler alanında Türkiye’nin yaşadığı en temel problem, konunun uzmanları tarafından yazılmamış, bilgi üzerine inşa edilmeyen, dayanaksız analiz ve yorumlar ile komplo teorileri ve spekülatif varsayımlardan oluşan kitapların sayısının her geçen gün artmasıdır.

Türk Dış Politikası Yıllığı, Türkiye’nin dış politikasının değişik alanlarına ilişkin verilerin, konunun uzmanları tarafından belirli bir sistematik içerisinde ve olayların anlaşılmasını kolaylaştırıcı bir biçimde okuyucuya aktarılmasını sağlamayı hedeflemektedir. Aktarılan bu verilerin analizi konusunda okuyucuya yol gösterilmekte, ancak aktarılan bilgilerden okuyucunun kendi analizini yapmasına da fırsat tanınmaktadır. Bunun yanında, yıllığın ikinci bölümünde yer alacak olan Türk dış politikasına ilişkin bağımsız makaleler daha çok analiz ağırlıklı olacaktır.

Türkiye gibi, giderek artan bir şekilde bölgesinde önemli roller üstlenen bir ülkenin dış politikasını inceleyen düzenli bir yıllık çalışmasının bugüne kadar yapılmamış olmasının ciddi bir eksiklik olduğu düşüncesiyle 2009 yıllığıyla başlayan bu projenin sürekli olacağını, her yılın ortasında, bir önceki yıla ilişkin Türk dış politikası gelişmelerinin inceleneceği yeni bir kitabın yayınlanmasının planlandığını ifade etmek istiyoruz. Bu şekilde, Türk dış politikasına ilgi duyan okuyucuların, öğrencilerin ve araştırmacıların faydalanacağı bir çalışmanın Türk uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılması temel amacımızdır.

Söz konusu olan bir yıllık olduğu için, atıflar ve kaynakça konularında farklı bir yöntem izlenmiştir. Okuyucuyu sıkmamak amacıyla, yararlanılan gazetelerin ve haber ajanslarının önemli bir kısmı internetten alınmasına rağmen, internet adresleri verilmemiş, sadece haberin ismi, hangi gazete ya da haber ajansından alındığı ve haberin yayınlandığı tarih bilgileri yazılmıştır. Söz konusu haberlerin asıllarına ulaşmak isteyen okuyucuların, ilgili gazete ya da haber ajanslarının internet sitelerinden, haber başlığı ve tarihini yazmak suretiyle arama yapmaları yeterli olacaktır.

Bu kitabın ve *Türk Dış Politikası Yılığı*'nin bundan sonraki sayılarının okuyucuya faydalı olmasını diliyoruz.

Burhanettin Duran
Kemal İnat
Muhittin Ataman

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DAVUTOĞLU DÖNEMİ: 2009 DEĞERLENDİRMESİ

Bülent Aras* & Pınar Akpınar**

* Prof. Dr., Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı. Bu makaledeki görüşler yazarın kişisel değerlendirmeleridir.

** Öğretim Görevlisi, Yalova Üniversitesi.

Giriş

Türkiye'nin son yıllardaki dış politikasına baktığımızda anlayış, vizyon, prensip, kullanılan araç ve mekanizmalar anlamında büyük bir değişim göze çarpmaktadır. Bu süreç, 2002 yılından beri Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Başdanışmanlığını yapan Prof. Ahmet Davutoğlu'nun 1 Mayıs 2009 tarihinde Dışişleri Bakanlığı koltuğuna oturmasıyla ivme kazanmıştır. Son bir yıl içinde Davutoğlu'nun gitmediği ülke, görüşmediği lider neredeyse kalmamıştır. Davutoğlu yeni bir dış politika vizyonu çizmiş ve bu vizyonu ile dış politikada hakim olagelmış geleneksel dili ve uygulamaları değiştirmeyi büyük ölçüde başarmıştır. Bu anlamda, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren baskın olmuş güvenlik, çıkar ve güç gibi kavramları temel öncelikler olarak gören ve meşruiyetini tehdit algısından alan geleneksel bürokratik/otoriter anlayışın yerini barış ve işbirliği almıştır. Türk dış politikasının içe dönük karakterinin yerini proaktif, dinamik ve çok boyutlu bir politikanın aldığı söylenebilir. Davutoğlu'yla birlikte, 'komşularla sıfır problem', 'ritmik diplomasi', 'stratejik derinlik' gibi daha önce duyulmamış kavramların yer aldığı yeni bir lügat hem Dışişleri Bakanlığı koridorlarında, hem akademik camiada, hem de medya kulvarlarında kullanılmaya başlanmıştır. Uzun seneler boyunca sert-gücü oynamasının ardından Türkiye bir yumuşak-güç ve bir lider olarak bölgesinde yeniden doğmuş ve kendisini bölgesel ve küresel kontekstte yeniden konumlandırmıştır. Türkiye'nin yeni dış

politikası bir yandan şiddetli eleştirilere maruz kalırken, diğer yandan yoğun bir takdir görmüştür. Türkiye'nin komşularıyla olan kemikleşmiş problemlerini çözme çabası, yakın mücavir alanları dışındaki bölgelere de açılması, doğrudan kendisini ilgilendirmeyen sorunları bile çözme girişimleri bazı çevreler tarafından şüpheyle karşılanmış ve hatta 'eksen kayması' tartışmalarını başlatmıştır.

Türkiye'nin yeni bir dış politika edinmesinin arkasındaki asıl sebep nedir? Türkiye'nin dış dünyaya dair algısındaki değişikliğin sebepleri nedir? Türkiye'nin bölgesinde bir 'yumuşak-güç' olarak doğmasının ardındanki motivasyon nedir? Türkiye dış politikasında gerçek anlamda bir eksen kayması olmuş mudur?

Yeni bir dış politika yapmanın ardındaki asıl sebebi anlamak için olaya geniş bir perspektiften bakmamız, birçok unsuru göz önüne almamız gerekir. Bu çalışma Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası konumu, AB üyelik süreci zarfında yaşadığı dönüşüm, geçmişte politika yapım sürecini etkilemiş olan birçok olayın güvenlik ekseninden çıkması ve AB politikalarının uygulanması, Ak Parti'nin iktidara gelmesi, 11 Eylül sonrası dönemde ortaya çıkmış bölgesel ve uluslararası değişimler gibi unsurların dış politika çizgisini etkilemiş olduğunu ve yeni bir vizyon geliştirmeyi kaçınılmaz kıldığını savunur. Elinizdeki çalışma, devleti ve resmi diplomasiyi temel aktör olarak alır ancak son yıllarda devlet dışı aktörlerin de dış politika yapım sürecine dâhil olduğunu göz ardı etmez. Aktör kimliklerindeki ve iç konjonktürdeki değişimin politika yapımcıların algı ve taleplerinde bir dönüşüm sürecini tetiklediğini ve yeni bir anlayış getirdiğini savunur. Politik taleplerin ve gerekliliklerin yanı sıra ekonomik boyutun işlevini göz ardı etmeden Türk ekonomisinde son yıllarda meydana gelen hızlı büyümenin talep ettiği yeni pazar arayışlarını da politika yapımcılarının zihinlerini meşgul eden bir kaygı olarak görür. Bu anlamda bakıldığında, son dönemde dış politika çizgisinde katı realist bir algıdan nispeten daha liberal bir algıya kayıldığı gözlemlenebilir. İçeride meydana gelmiş gelişmeler ve reformlarla birleştiginde Türkiye'nin bölgesel ve küresel olaylarda daha proaktif, belki de liderce bir rol üstlenme olanağı ve ihtiyacı doğmuştur. Bu çalışma, Türkiye'nin yeni bir dış politika çizgisi izlemesinin rasyonel bir seçim olduğunu savunur. Ayrıca, bu çalışma, potansiyelini ve sürdürü-

lebilirliğini değerlendirmek adına Türkiye'nin yeni dış politika araçlarının da altını çizer. Bununla birlikte, Türkiye'nin bölgesinde bir 'yumuşak güç' olarak ortaya çıkışını ve yeni dış politikasının mücavir alanlarda ve uluslararası ortamda yansımalarını araştırır.

Türk Dış Politikasındaki Dönüşüm

Türk dış politikasının son sekiz yılına baktığımızda karakteristiği, algısı, motivasyonu, benimsediği ilkeleri ve kullandığı mekanizmaları açısından daha önceki döneme göre oldukça bariz farklar görebiliriz. Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüz yıllık dönemine ve Cumhuriyet'in kuruluşundan 2002 yılına kadar ki döneme baktığımızda birçok ortak noktadan bahsedilebilir. Örneğin, Osmanlı dönemine hâkim olan otoriter-bürokratik yönetim tarzı Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüştür. Bu anlayışın dış politikadaki varlığı kendini tepkisel ve savunmacı reflekslerle göstermiştir. Osmanlı yönetici elitinin batıya karşı verdiği hayatta kalma mücadelesi sonucunda oluşan solgun aurası Cumhuriyet döneminde Osmanlı sonrası kafa yapısı dediğimiz şekliyle etkili olmuş ve temel kaygısı yeni rejimi sürdürmek olan yeni elitin temel motivasyonunu oluşturmuştur.

Osmanlı'nın coğrafi bileşkesinin önemli parçalarını oluşturan Balkanlar, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Kafkasya gibi hayati bölgelerin I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı esnasında kaybedilmesinin yarattığı travmanın ülke içindeki isyanlar ve ayaklanmalarla pekişmesi bölünme korkusunu da beraberinde getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan ve ülkeyi batılı güçler arasında bölmeyi amaçlayan Sevr Anlaşması dış düşmanlara karşı oluşan ve sonraki seksen yıla hâkim olacak olan korkuyu daha da güçlendirmiştir. Bu dış tehdit algısı ülkeyi bölmek için dış güçlerle işbirliği yaptıklarına inanılan iç unsurlara karşı da geliştirilmiştir. Bu paranoya, o esnada Doğu Blok'u tarafından çevrilmiş olan Türkiye için Soğuk Savaş sırasında da devam etmiştir. Rejim bu sefer de komünist tehdide karşı ayakta kalma mücadelesi içine girmiştir. Bu korku İran'da İslam Devrimi'nin yapılmasıyla daha da pekişmiştir. İdeolojik tehdit böylece ikiye katlanmıştır. Ülke bir yandan komünizm, diğer yandan si-

yasal İslam tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır.¹ Bu kemikleşmiş korkunun sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti beş askeri darbeyi tecrübe etme rekorunu kırmıştır.

Yaşanan tüm bu sıkıntıların sonucunda, Türkiye her ne kadar Orta Doğu'daki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında demokrasi anlamında öne çıksa da, Osmanlı'dan miras kalan otoriter-bürokratik gelenek ve mevcudiyetini devam ettirebilme bahanesiyle rejim tarafından alınmış katı güvenlik önlemleri yüzünden demokratikleşme sürecinin birçok defa sekteye uğradığını ve yavaşladığını söylemek abartı olmaz. Saltanattan cumhuriyete geçilmesine rağmen, askerinin siyasete müdahalesi yüzünden, dış politikadaki otoriter yaklaşım devam etmiştir. Bunun sonucunda dış politikada devlet yegâne aktör olarak var olma durumunu sürdürmüş ve sivil toplum kuruluşları, baskı ve çıkar grupları ile iş çevreleri gibi devlet dışı aktörler dış politika yapım sürecinin dışında kalmıştır. Tam da bu noktadan baktığımızda, Cumhuriyet dönemi elitinin batılılaşma projesinin, demokrasi, barış, sivil özgürlükler ve insan hakları gibi evrensel normları ve değerleri içselleştirememesi bakımından bir hayal kırıklığı olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal yapı bakımından gelişirken, kendi norm ve değerlerini sadece teoride değil pratikte de uygularken, örneğin dış politikasını bile bu normlar çerçevesinde oluştururken, Türkiye kendi kâbusları içinde hapsolmuş ve içedönük politikalar uygulamıştır. Avrupa barış, işbirliği ve karşılıklı bağımlılık ilkelerine dayanan komşuluk politikaları uygularken, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini çatışma, uyuşmazlık ve kalın ve kapalı sınırlar belirlemiştir. Bu anlamda, Türkiye'nin AB üyelik süreci karamsar bakış açısının ve korkularının üzerine su serpmiştir. Süreç Türkiye için yeni bir vizyon, taze ve dinamik bir dış politika için fırsatlar paketi sunmuştur.

Cumhuriyet döneminde Türkiye dış politikasının temel belirleyici unsurları tehdit algısı ve bunun sonucunda oluşan güvenlikleştirme (securitization) süreci olmuştur. Soğuk Savaş yıllarında Türkiye, Sovyetler Birliği'nin ve komünizmin Batı'ya yayılmasını engelleyen bir tampon ülke olarak konumlandırılmıştır. Bu durum hem Türkiye'nin önemini arttıran bir avantaj, hem de tehdit algısını arttıran bir dezavantaj olmuştur.

Soğuk Savaş'ın bitmesinin üstünden neredeyse 20 yıl geçmiş olmasına rağmen, Türkiye bugün hala devlet içine yerleşmiş, Soğuk Savaş tipi illegal örgütlenmelerden arınma çabası içindedir. Dünya henüz Soğuk Savaş'ın yorgunluğundan sıyrılamamışken bir de 11 Eylül olaylarını yaşamıştır. Bu iki kırılma noktasına bir de son yıllara damgasını vuran küresel ekonomik kriz eklenmiştir. Bu üç dönemin ardından birçok ülkeyle birlikte Türkiye de, politikalarını gözden geçirerek, kendini Yeni Dünya Düzeni içerisinde yeniden konumlandırma süreci içine girmiştir. Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu doğası yerini çok boyutlu bir dış politika anlayışına bırakmıştır. Bu yeni anlayış çerçevesinde bölgesel ortamın daha farkında olan ve diğer aktörlerle daha proaktif diplomatik ilişkiler kurabilen ülkeler öne çıkmaktadır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun da altını çizdiği gibi;

Soğuk Savaş düzeni kalktı ama yeni düzen kurulmadı. Bunu kuracak aktörler Soğuk Savaş'ta olduğu gibi sadece iki aktör değil. Mesela Kafkasya'da düzeni Sovyetler ile ABD oturur tartışır ve kurarlardı. Ama şimdi Irak örneğinde görüldüğü gibi ABD tek başına kuramıyor. Gürcistan örneğinde görüldüğü gibi Rusya da kuramıyor.²

Soğuk Savaş'ın bitimiyle iç politika dış politika üzerinde daha etkili olmaya başladı. Geleneksel iç/dış ayrımı yerini kültür, kimlik ve din gibi içsel faktörlerin dış politika üzerinde daha belirleyici olduğu yeni bir anlayışa bıraktı.³ Devlet daha heterojen bir yapı olarak algılanmaya başlandı. Dış politika iç politikanın bir uzantısı oldu. Bu anlamda, Türkiye yeni dönemde, askeri kapasite, coğrafi güç, ekonomik güç ve kültürel faktörler gibi ulusal güç unsurlarını gözden geçirmiş ve tüm bu avantajlarını kendisini bölgesinde güçlü bir lider ve yumuşak-güç olarak konumlandırarak değerlendirmiştir.⁴

Bunu gerçekleştirebilmek için de aktif, dinamik ve çok boyutlu bir dış politika çizgisi izlemiştir. Türkiye dış politikasının temel prensibini oluşturan “komşularla sıfır problem” anlayışı komşu ülkelerle sorunları çözmek ve komşu ülkelerinin ötesine geçen ölçekte mücavir alanlarda barış ve işbirliğini geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu politika ile komşularla sorunları çözmede kaydedilen başarılar, bir adım sonrası olan mücavir alanlarla “maksimum işbirliği” düşüncesini gündeme getirdi. Türkiye içinde bulunduğu küresel kriz ortamında varlığını en etkin biçimde sürdürebilmesinin yolunun güven-

li bir barış ortamı ve maksimum işbirliği olduğunun bilinciyle hareket etmektedir. Yeni dönemde devlet dışı aktörler Türk dış politikasında tarihinde hiç olmadığı kadar etkili olmuştur. Devlet dışı aktörlerin dış politika yapım sürecine dahil olması durumu yeni dış politikanın *'toplu-performans'* (*total-performance*) görüşünü oluşturur. Bu sürece dâhil olan bazı kuruluşlara örnek vermek gerekirse; Afrika Zirvesi'ni düzenleyen TUSKON (Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu), Türkiye'nin AB'ye girmesi için mücadele veren TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği), Körfez ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştiren MÜSİAD (Müstakil Sanayi ve İşadamları Derneği)⁵, ve SETA (Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı)'nın Kafkas ülkelerini bir araya getirerek bölgesel barış ve işbirliğine yaptığı katkılar sayılabilir.

1999 Helsinki Zirvesi ile AB'ye giriş süreci Türkiye'nin içeride yaşadığı demokratikleşme ve reform sürecini tetiklemiştir. İçeride ivme kazanan demokratikleşme sürecinin Ak Parti hükümetiyle gelen siyasal ve ekonomik istikrarla birleşmesi karar alıcıların özgüveninin ve itibarlarının artmasına sebep olmuştur. Bu durum dış politikaya da yansımıştır. Bugün dış politika yapıcıları arkalarına tam destek alarak yola çıkmaktadırlar. Ancak şu unutulmamalıdır ki, dış politikanın istikrarlı ve sürdürülebilir olabilmesi için içerideki reform ve demokratikleşme sürecinin istikrarlı bir biçimde devam etmesi şarttır. Bu önerme, Davutoğlu'nun dış politika vizyonunun temel unsurlarından biridir. Bu anlamda, demokratik açılım, sivil anayasaya geçiş ve sivil-asker ilişkilerinin iyileşmesi gibi konular çözüme bağlanmalıdır. İçeride yaşanacak bir kutuplaşma ve ayrılık, er ya da geç dış politikaya da yansiyacaktır. İç sorunlarını çözemeyen bir Türkiye'nin bölgesine yeterince faydalı olması zordur. Bu anlamda, Türkiye'de muhalefetin gösterdiği başarısızlığın ve daha fazla demokratikleşmeyi talep etmek yerine bu çabalara köstek olmasının yarattığı boşluğu AB'nin doldurduğu söylenebilir. Bugün Türkiye dış politikasının sürdürülebilirliğinin önüne çıkabilecek belki de tek engel içeride yaşanacak bir kaos ortamıdır.

AB üyelik süreci aynı zamanda yeni Türk dış politikasının yapım sürecinde etkili olmuştur. Örneğin, Türkiye'nin bölgesinde güvenlik, istikrar, dayanışma, işbirliği ve refah sağlamayı amaçlayan 'kom-

şularla sıfır problem' stratejisi AB Komşuluk Politikası'nın bir benzeridir.⁶ Avrupa Güvenlik Stratejisi'nde de belirtildiği gibi 'hiçbir ülke bugünün karmaşık sorunlarını tek başına çözebilecek durumda değildir.'⁷ Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin yeni dış politikasının rasyonel bir seçim olduğu söylenebilir. Örneğin, Türkiye'nin bazı çevreler tarafından eleştirilen İran'la olan yakınlaşması ve Batı ve İran arasında arabuluculuk yapması İran'ın dünyaya entegrasyonunu sağlayarak ve bölgesel dengeleri koruyarak bölge barış ve istikrarına katkı sağlamaktadır.⁸

Öte yandan, AK Parti'nin 2002'de başa geçmesinin Türkiye'deki ve dış politikadaki değişim açısından çok büyük bir etkisi olmuştur. Bu anlamda, Türkiye'de yaşanan sivilleşme ve demokratikleşme girişimleri, yerel dinamiklerle irtibatı, muhafazakâr-demokrat kimliği ve yeni pazar arayışlarına önyak olan sermaye tabanı gibi Ak Parti'nin içsel dinamiklerini oluşturan unsurlar yeni bir dış politika vizyonu geliştirme açısından etkili olmuştur. Ekonomik sorunlar ve siyasal istikrarsızlık gibi Türkiye'nin gelişimine ve güçlenmesine sekte vuran birçok sorun Ak Parti hükümeti sürecinde çözülmektedir.⁹ Ak Parti hükümetinin yüzünü doğuya çevirdiğine dair birçok iddianın, hükümetin AB üyelik sürecinde batıyla olan ilişkilerine bakıldığında asılsız olduğu söylenebilir. Ak Parti hükümeti AB üyelik sürecinin daima arkasında olmuştur. AB ülkeleri parti üyelerinin ilk ziyaret ettiği ülkelerdir. Ayrıca AB müzakere süreci de Ak Parti hükümetinin yoğun çabaları sonucunda 2005 yılında başlamıştır.

AB süreciyle birlikte, daha önce bürokratik elit tarafından güvenleştirilmiş (*securitized*) birçok sorun normal politik konular olarak görülmeye başlanmış ve bir güvenlesizleştirme (desecuritization) sürecine girmiştir.¹⁰ Örneğin, Kürt Sorunu ve Siyasal İslam gibi sorunlar eskiden Türkiye'nin Suriye ve İran gibi komşularıyla olan ilişkilerini belirleyen temel unsurlardı. Türkiye bu sorunlara içeride çözüm aramak yerine dışsallaştırarak bu ülkeleri suçlamayı yeğlemiştir.¹¹ Ancak şu anda Türkiye'nin Suriye ve İran'la olan ilişkilerini dayanışma, işbirliği ve barış gibi kavramlar belirlemektedir. Demokratikleşme adına çok temel adım atılmıştır. Geçmişte millî güvenlik sorunu olarak görülen bu sorunlar ise artık toplumla beraber tartışılan normal siyasal konular olarak görülmektedir. Bu an-

lamda, Türkiye'nin AB üyelik sürecini “demokratikleşme” ve “istikrar sağlanması” olarak ” iki temel boyutta ele alabiliriz.¹² Türkiye'nin, azınlık hakları, ifade, basın ve örgütlenme özgürlüğü, sosyal ve kültürel hakların geliştirilmesi gibi AB kriterlerini yerine getirme çabası Türk siyasi kültüründe, korku politikasından daha açık, özgür ve çoğulcu bir kültüre doğru bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşümün olumlu etkileri özellikle sivil-asker ilişkilerinde ve dış politikada görülmüştür.¹³

11 Eylül sonrası dünyaya bakıldığında ise Kuzey-Güney, Doğu-Batı, İslam-Hıristiyan geriliminin hâkim olduğu görülmektedir. Türkiye, bu noktada, küresel barışa katkıda bulunabilecek ve bu gerilimi düşürebilecek bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Türkiye bulunduğu coğrafya ve tarihi derinliği bakımından yeni dünya düzeninin kurulumunda ‘düzen kurucu’ ülke olma rolünü üstlenmiştir.

11 Eylül sonrası dönemde Türk-Amerikan ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Türkiye birçok meselede George W. Bush hükümetinden bağımsız hareket edebileceğini göstermiştir. Örneğin, Amerika'nın Suriye'yi izole etme politikasına destek vermemiş, Irak'a uygulanan ambargoya uymamış, İran'la iyi ilişkiler geliştirmiştir. 1 Mart 2003'te TBMM Amerika'nın Türk üslerini kullanmasına ve Irak'a Türk askerlerinin yollanmasına dair tezkereye onay vermemiştir. Türkiye, Irak'ın ulusal bütünlüğü ve istikrarı için çaba göstermiştir. Ayrıca, Filistin sorununa dair İsrail'e karşı da birçok kez tavır almıştır. Amerika güvenlik adına demokrasiden taviz verirken, Türkiye güveniksizleşme sürecine girdi ve demokrasisini güçlendirdi. Amerika'nın Irak'ı işgali uluslararası camiada beklediği desteği bulamadı. Örneğin, Paris-Berlin-Moskova hattı Amerikan politikasını ciddi anlamda tehdit etti. Türkiye'nin Rusya'yla yakınlaşma ve bağımsız politikalar izlemesi gibi faktörleri de göz önüne alırsak artık çok kutuplu bir dünya düzenine doğru bir gidişattan bahsedebiliriz. Amerika'nın Irak'ta ve Afganistan'da güvenlik ve istikrar sağlamadaki başarısızlığı bölgede farklı aktörler için hareket alanı açmıştır. Türkiye bu fırsatı iyi değerlendirmiş ve bu boşluğu doldurma refleksiyle bölgede liderlik rolüne soyunmuştur. Türkiye'nin bu rolü Bush yönetimi tarafından destek görmemiş olsa da aynı şeyi Başkan Barack Obama yönetimi için söylemek pek doğru olmaz. Ak-

sine Obama Türkiye'nin bu yeni rolüne tam destek vermektedir. Türkiye'nin Irak'taki tüm gruplarla ve aktörlerle görüşüyor olması, İran ve Batı arasında yaptığı arabuluculuk rolü, Kafkasya'da istikrar sağlama çabaları Obama'nın gözünden kaçmamış Türkiye'ye 'model ortaklık' teklif etmesiyle sonuçlanmıştır. Obama'nın 'model ortaklık' tan kastı 'çoğunlukla Hıristiyan ve çoğunlukla Müslüman iki millet arasında dini inançlara değil, idealler ve değerler üzerine kurulmuş bir ortaklıktır.¹⁴

Obama İslam dünyasıyla ilişkilerini geliştirme isteğini ilk defa 2009 Nisan ayında Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında dile getirmişti. Bunu yaparken Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyacağını defalarca ifade etmiştir. Başbakan Erdoğan 2010 Nisan ayında Nükleer Güvenlik Zirvesine katılmak üzere Amerika'ya yaptığı ziyaret sırasında Orta Doğu'nun nükleer silahlardan arınmasının önemini vurgulamış ancak bunun İran'ın tek başına yapabileceği bir şey olmadığını belirterek, İsrail'in de buna uyması gerektiğini ifade etmiştir. Bu açıklamanın önemi Türkiye'nin Amerika'nın belli konulardaki kaygılarını paylaştığı mesajını vermiş olması ancak bunu yaparken de kendi bakış açısını ve fikirlerini özgürce ifade ediyor oluşudur. Türkiye'nin İran, Suriye, Hamas, Irak gibi bölgedeki önemli aktörlerle açık diyalog ilişkisi içinde bulunması, bölgesinde üstlendiği arabuluculuk rolü, diplomasi aracını başarılı bir şekilde kullanabiliyor oluşu ve bölgede sahip olduğu lojistik gücü Amerika'nın ihtiyaç duyacağı avantajlar olarak öne çıkmaktadır.¹⁵

Davutoğlu'nun Dış Politika Vizyonu

Davutoğlu'nun dış politika vizyonu "Stratejik Derinlik" konsepti etrafında şekillenmektedir. Davutoğlu'na göre konsept üç temel boyuta sahiptir. Birinci boyut iç politika ve Türkiye siyaseti ile ilgilidir. Davutoğlu'nun vizyonu iç politikada istikrar, güvenlik ve demokrasinin bir arada olmasını öngörmektedir. Buna göre, güvenlik ve demokrasi bir diğeri için feda edilmemesi gereken kavramlardır. Bu kavramların bir arada bulunmaları için siyasi istikrar olmazsa olmaz bir koşul olarak göze çarpmaktadır. 2002 yılından bu yana ülkede tek parti yönetiminin olması bir anlamda bu koşulu sağlayan bir

durumdur. Diğer taraftan, toplumsal barış, devlet ve toplum arasında güven tesisi ve güçlü bir ekonomi ihtiyaç duyulan diğer durumlardır. Tam bu noktada ikinci boyut olan mücavir bölgelerle bütünleşme devreye girmektedir. İçeride sorunlarını çözerek özgüven sağlayan Türkiye, ancak bölgesel ölçekte etkili hale gelebilir. “Stratejik Derinlik” vizyonu bir anlamda tarih ve coğrafyanın anlamını yeniden yorumlayarak mücavir bölgelerle ilişkileri geliştirmenin önündeki en büyük engel olan psikolojik bariyerleri ortadan kaldırmaktadır. Bu bariyerleri kaldırmanın ötesinde bölgede acı hatıralarla şekillenen tarihi hafızayı pozitif anlatılarla şekillendirmeye çalışmaktadır. “Stratejik Derinlik”in ufkuyla Ortadoğu’dan Balkanlar’a karşılıklı işbirliği ve güven üzerinden kurulu yeni bir algı ortaya çıkmaktadır. Son boyut ise mücavir bölgelerle bütünleşmiş Türkiye’nin küresel ölçekte tesir icra edecek hale gelmesidir. Bu alanda ise Türkiye’nin BM Güvenlik Konseyi üyeliği, G-20 üyeliği ve Medeniyetler İttifakı gibi girişimleri göze çarpmaktadır.¹⁶

Türkiye, demokratik reform süreci ve gelişen ekonomisinin sağladığı imkânlar sayesinde bölgede barışı destekleyen bir güç haline gelebilmiştir. Davutoğlu’nun dış politikada belirleyici bir konuma gelmesinden önceki dönemde, Türkiye’de güvenlik büyük ölçüde bir iç politika sorunu olarak değerlendirilmekteydi. Dış politika iç politikanın uzantısı olarak görülüyordu. Bu tutum, iç sorunların dışsallaştırılması ve Türkiye’nin sınırları ötesinde içeride yaşanan sıkıntılara kaynak teşkil edecek düşmanlar aranması eğilimiyle pekişiyordu. Bazı durumlarda dış etmenler gerçekten de iç sorunların doğmasına etki etmekteydi. Ancak siyasetçiler bu etmenleri abartarak ya da kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde yönlendirerek güçlü konumlarını muhafaza ediyorlardı. Davutoğlu, dış politikasını Türkiye’nin komşularını dışlayan tutumunu sona erdirecek yeni bir coğrafi tahayyüle dayandırdı. Davutoğlu’nun dış politika vizyonunun önemli unsurlarından biri, özellikle Orta Doğu’ya yönelik olumsuz kanıları ve ön yargıları geçmişte bırakmaktı. Bu tutumun sonucu olarak, Türkiye dış politikasını iç politikasından ayırmayı başardı.¹⁷

Davutoğlu’nun dış politika vizyonu sayesinde, Türkiye’deki siyasetçilerin ezberi bozulmuş ve zihinlerinde bölgedeki ülkelere ilişkin geçmişten farklı varsayımların canlanması sağlanmıştır. O halde te-

mel soru, Türkiye'nin dış politika seçimlerini şekillendiren bu düşünce değişikliğinin temelinde ne yattığıdır. Davutoğlu'nun yeni dış politika vizyonu, Türkiye'nin sınırdış olduğu bölgeler ve uluslararası ilişkileri bağlamındaki rolünün, yani "stratejik derinliğinin", siyasetçilerin zihinlerinde var olan vatan/yurt sınırlarının dışında yeniden tanımlanmasını sağlamıştır. Bu yeni vizyonla birlikte, Türkiye'nin komşuları ile kurduğu ilişkilerin fiziksel sınırları ortadan kalkmıştır. Bölgeye yönelik politikaları oluştururken ulusal çıkarların tehdit altında olduğu algısı ile hareket etmenin yarattığı sıkıntı ortadan kalkınca 'sınır çizme ve ötekileştirme'¹⁸ arasındaki ilişki de anlamını yitirmiştir.

Davutoğlu'nun vizyonu Türkiye'nin ulusal güvenlik kültürünü ve jeopolitik dengelere yönelik hâkim anlayışı derinden etkileyecek ve böylelikle siyasetçilerin ufukları genişleyecek ve dış politikada yeni tutumlar geliştirilecektir. Değişim, ulusal düzlemdeki dönüşümü genel olarak değerlendiren ve dönüşümün siyasi, ekonomik ve kültürel öğelerinin her birinin dış politikayla kuracağı ikili ilişkileri içeren çok taraflı bir çerçeveye ifade edilebilir. Örneğin daha güvenli bir ulusal ortam ile özgüveni yüksek bir dış politika anlayışı yapıcı bir ikili ilişki kurabilecektir. Bu süreç, ulusal güvenlik anlayışının oluşturulma yöntemini yeniden tanımlayacak ve dış politika yapma sürecine yeni etmenler ekleyecektir. Kirişçi'nin söylediği gibi, Türkiye'deki siyasetçilere göre, "siyasi gelişme, ekonomik kabiliyet, toplumsal dinamizm ve yurtiçinde İslam ile demokrasiyi aynı anda yaşatabilme yeteneği"¹⁹ Türkiye'yi komşu bölgelerinde ve Afrika ve Asya'daki uzak bölgelerde faal ve etkin politikalar geliştirebilecek ve uygulayabilecek bir güç haline getirmiştir.

Davutoğlu, Türkiye'nin komşu bölgelerinin dışında daha geniş bir coğrafyada güvenlik, istikrar ve refaha katkıda bulunmayı vaat ettiğini söylemektedir. Örneğin, Türkiye'nin Afrika kıtasına yönelik geliştirdiği yardım politikalarına ilişkin olarak şunları belirtmektedir: "Afrika'yı ihmal eden bir ülkenin uluslararası alanda önemli bir konumda olması imkânsızdır."²⁰ Türkiye'nin bu bölgelere yönelik ilgisi iç politikasını rayına oturtması, uluslararası ilişkilerinde özgüvenini yükseltmesi, evrensel bir dış politika vizyonu geliştirmesi ve

dünya politikalarında liderlik hedefini belirlemesini takiben filizlenmiştir. Ahmet Davutoğlu'nun da vurguladığı gibi:

Coğrafi açıdan Türkiye çok ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Afro-Avrasya bölgesinin ortasında yer alan Türkiye, tek bir kimliğe indirgenemeyeceğinden birçok bölgesel kimliğin bir araya geldiği bir merkez ülke olarak tanımlanabilir. Rusya, Almanya, İran ve Mısır gibi Türkiye de gerek coğrafi açıdan gerekse kültürel açıdan salt bir bölgeyle ilişkilendirilemez. Türkiye'nin bölgesel çeşitliliği ona pek çok bölge arasında manevra kabiliyeti sağlamaktadır. Dolayısıyla Türkiye komşu bölgelerinde bir nüfuz sahasına sahiptir.²¹

*Stratejik Derinlik*²² adlı eserinde Davutoğlu'nun ustaca ortaya koyduğu gibi, her ne kadar Türkiye'nin diğer ülkelerle arasındaki mesafe aynı kalsa da, Türkiye'nin komşu bölgeleri ile arasındaki tarihi ve kültürel bağların farkına varılması sayesinde, bu coğrafyadaki ülkelerle ilgili yeni algılama biçimleri gelişmekte ve yeni bir coğrafi tahayyül oluşmaktadır. Bu coğrafyadaki ülkelerle geçmişte iletişimi zorlaştıran mesafe ve diğer engeller artık siyasetçiler ve halk nezdinde geçerliliğini yitirmiştir. Bu süreçte, komşu bölge ülkelerinin Türkiye'ye 'yakınlığı' yeniden keşfedilmiş ve komşuluk ilişkilerinin yitirilmesinden önceki dönemdeki olumlu iletişim hatırlanarak, ortak kültür ve medeniyet mirası ortaya çıkarılarak ve ortaklık olasılıkları araştırılarak bu ülkelerin Türkiye'nin kendilerine yakınlaşmasına ne denli 'açık' oldukları görülmüştür. Davutoğlu'nun 'sıfır sorun' politikası adını verdiği, Türkiye'nin komşularına yönelik yeni politikası komşuları ile sorunlarını mümkün olduğunca azaltmayı hedeflemektedir.²³

Dışişleri Bakanlığı çevrelerinin söylemlerinde Asya ve Afrika'nın anlamlarının değişmiş olması, güç ile coğrafya arasındaki dinamik ilişkinin göstergesidir. Türkiye daha geniş bir coğrafyanın içinde ve yeni bölgelerin bir parçası olacak şekilde kendini yeniden konumlandırma sürecine girmiştir. Türkiye'nin dışişleri ve güvenlik elitleri ve hükümet yetkilileri de Davutoğlu'nun vizyonunun sağlamasını yapmışlardır. Başbakan Tayyip Erdoğan, Davutoğlu'nun stratejik derinlik söylemine referans vererek "İstanbul yalnızca kıtaların birleştiği bir merkez değil, aynı zamanda medeniyetlerin buluşması ve sentezinin bir sembolüdür"²⁴ demiştir. Erdoğan, İstanbul'u ge-

niş bir coğrafyanın merkezine oturarak Türkiye'nin coğrafi ve kültürel mirasını daha kapsamlı bir bölgesel çerçevede anlamlı kılmıştır. Davutoğlu'na göre ayrıca,

Türkiye'nin Şili'den Endonezya'ya, Afrika'dan Orta Asya'ya ve AB'den İslam Konferansı Teşkilatına kadar uzanan geniş bir coğrafyada kurduğu ilişkiler, bütüncül bir dış politika yaklaşımının parçası olacaktır. Bu girişimleri sayesinde 2023'te yüzüncü yılına yaklaşırken Türkiye Cumhuriyeti küresel bir aktör olmaya daha yaklaşacaktır.²⁵

Bu zihniyet sayesinde Türkiye, Afrika'dan Uzak Doğu'ya ve ötesinde uzanan coğrafyada etkin bir oyuncu haline gelme yolundadır.

Davutoğlu'nun yeni dış politika vizyonunu eleştirenler, genelde kendisinin Yeni Osmanlılık (*Neo-Ottomanism*) akımını takip ettiğini ve dolayısıyla eskiden Osmanlı İmparatorluğu'na ait topraklara yönelik dış politika faaliyetlerini geliştirdiğini öne sürmektedirler. Aslında Davutoğlu'nun önermeleri eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın dönemindeki dış politikalar ve AK Parti'nin takip ettiği hükümetin AB üyeliğine doğru attığı cesur adımlarla aynı çizgide devam etmektedir. Dış politikadaki bu eğilimleri daha da öteye taşıyarak Davutoğlu, aslında daha kapsamlı bir dış politika yaklaşımı oluşturmuş ve Türkiye'nin ulus-devlet sonrası dönemde küreselleşmenin meydana getirdiği sorunlarla mücadele edebileceği siyasa araçları geliştirmiştir. Davutoğlu'nun ulusal egemenliği gözetmek kaydıyla, sınırları uygulamada (*de facto*) anlamsız hale getirmeye yönelik yaklaşımı Osmanlı İmparatorluğunun arka bahçesi sayılabilecek coğrafyaya dönmeyi gerektiren jeo-politik zorunluluklar doğurmaktadır. İbrahim Kalın'a göre, "Türkiye'nin çağdaşlık ötesine geçişi (*post-modernity*) Osmanlı İmparatorluğu tarihinde gömülüdür."²⁶ Ne Osmanlı tarihini hiçe sayan ne de Türkiye tarihini Osmanlı dönemine indirgeyen Davutoğlu'nun komşu ülkelerle ortak tarihi ve kültürel bağlantıları vurgulaması, Türkiye'nin sınırlarındaki bölgelerle ilişkilerini kolaylaştırmıştır. Örneğin, *Stratejik Derinlik*'te Kudüs sorununa dair bölümde "bölgedeki hiç bir siyasi sorun Osmanlı arşivleri olmadan çözülemez"²⁷ diyerek Osmanlı tarihini, Türkiye'nin Orta Doğu'daki barış sürecinde merkezi bir görev üstlenmesi için uygulamaya koymayı tasarlamıştır. Kemal Kirişçi, Davutoğlu'nun dış politika vizyonunun ekonomik açıdan devletlerin birbirlerine dayanmak

durumunda olduklarını önemle vurgulaması nedeniyle gerçekçi olduğu kanısındadır.²⁸ Bu bağlamda Davutoğlu'nun jeo-politik tahayyülünün arkasındaki amacının öncelikle Yeni-Osmanlıcılık olduğunu savunmak yanlış olacaktır.

Türkiye'nin komşu bölgeleriyle ilgili dış politikası, onun komşularına nazaran üstün bir konumda olmasını öngörmemekle beraber, bölgedeki dinamiklere dayanan bir barış ve güvenlik ortamı yaratmaya yönelik kapsayıcı bir yaklaşımı içermektedir. Bu yaklaşımı benimseyen Türkiye'deki dış politika eliti, komşu bölgelerde barış girişimlerinde bulunacak özgüveni ve siyasi iradeyi oluşturabilmişlerdir. Türkiye artık Orta Doğu, Avrasya ve Afrika'dan liderlerle Batılı siyasetçileri ve üst düzey yetkilileri ağırlamakta ve değişik coğrafyalardaki çatışmalara çözüm bulmak için çeşitli platformlar oluşturmakta ya da bu platformlarda yer almaktadır. Türkiye'de karar alıcılar güven inşa edici yöntemler kullanarak ülkeler arasında çatışmaları sona erdirmeye ve bölgede kemikleşmiş sorunları arabuluculuk yoluyla çözmeye çalışmaktadırlar. Türkiye'deki karar alıcıların bu tutumu, Türkiye'nin uluslararası sistemin içinde barış elçisi konumuna gelmesini de sağlamıştır. Bu gelişmelerin arkasındaki itici güç olan Davutoğlu'nun vizyonu, Orta Doğu'dan Avrasya'nın steplerine uzanan geniş coğrafyada yeni bir barış algısının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Yeni Dış Politika Araçları

Türkiye'nin yeni dış politika vizyonu sahada bu anlayışı hayata geçirmek için benimsenen ve uygulamaya konulan araçlara bakılarak daha iyi anlaşılabilir. Yeni dış politikanın entelektüel mimarı Davutoğlu'nun oluşturduğu çerçeve dış politikanın yürütülme mekanizmalarını daha önce görülmeyen netlikte ortaya koymuştur. Bu araçlardan ilki, entegre dış politika anlayışıdır.²⁹ Davutoğlu'na göre Türkiye, Soğuk Savaş döneminde dış politika çizgisi açısından bir öncelikler ülkesiydi. O dönemde, dış politika elitlerinin zihinlerinde bir öncelikler sıralaması vardı ve dış politikaları bu sabit öncelikler sıralamasına göre yapıyorlardı. Ancak, Davutoğlu'na göre günümüzde bu öncelikler sıralaması geçerliliğini yitirmiştir. Türkiye'nin artık

tüm dış politika meselelerini tek bir siyasal formül etrafında birleştirmesi gerekmektedir. Türkiye'nin geçmişte yaptığı gibi bazı dış politika meselelerine sırtını dönme lüksü yoktur. Türkiye'nin çok kimlikli olması nedeniyle Orta Doğu barış sürecinden Kafkaslarda istikrarın sağlanmasına kadar pek çok konuyu aynı çerçevede irdeleyeceği bütüncül bir dış politika anlayışı geliştirme imkânı vardır. Acil sorunlara öncelik verirken diğer dış politika meselelerini göz ardı etmemelidir.

Dolayısıyla dış politika bir süreçtir ve dış politikaya geçmişe kıyasla daha uzun soluklu bir bakış açısı ile yaklaşılmalıdır. Örneğin, Türkiye dış politikası 2004 yılının ilk yarısında Avrupa Birliği ve Kıbrıs meselesine, 2004 yılının ikinci yarısında ise Irak meselesine odaklanmıştır. Gazze krizi dış politika gündemine 2008 yılının sonlarında girmiştir. Davutoğlu'nun ifade ettiği gibi, dış politikada sadece tek bir bölge ya da sorun üzerinde uzun süre odaklanmak hatalı olacaktır; aksine Türkiye'nin dış politikası stratejik derinlik ilkesine bağlı kalmakla beraber, her an meydana gelebilecek değişikliklere gereken tepkiyi verebilecek kadar dayanıklı ve esnek olabilmelidir.³⁰

Bu bağlamda Davutoğlu ayrıca Türkiye'nin dış politikasında taraf değiştirdiğine dair suçlanmasına karşı çıkmaktadır.³¹ Örneğin, 2004 yılında Türkiye'nin faal dış politikasına bakıldığında, odağının Kıbrıs sorunu olduğu söylenebilir ya da Gazze krizi sürecindeki yoğun diplomasi trafiğine bakınca, Türkiye dış politikasının Orta Doğu odaklı olduğu söylenebilir. Bu tür tanımlamalar, Türkiye'nin dış politikasını bir süreç olarak algılamamanın ürünüdür ve dış politikayı kısa dönemli ve konjonktürel olarak değerlendirmenin yanlış olduğunu gözler önüne sermektedir. Türkiye tüm dış politika alanlarını tek bir çerçeve etrafında toplayan bütüncül bir politika izlemektedir. Türkiye'nin Batı'dan Orta Doğu eksenine geçtiği iddialarını reddeden Davutoğlu, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde geçici üyeliği olduğunu ve G20'nin faal bir üyesi olduğunu hatırlatmakta ve Türkiye'nin Avrupa Birliği tam üyelik sürecine bağlılığının sürdüğünü ifade etmektedir.³² Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinde bağlılıklarını sürdürürken bir yandan da Doğu ile ilişkilerini geliştirmesi Davutoğlu'nun bütüncül dış politika anlayışının temel taşlarıdır.

Davutoğlu'nun dış politika vizyonunu hayata geçirmek için kullandığı ikinci araç, ritmik diplomasiyle güçlendirilen faal bir dış politika çizgisidir. Davutoğlu, kitabında İKT (İslam Konferansı Teşkilatı) ile diplomatik ilişkilerin alt düzeyde gerçekleştirilmesini eleştirmiş ve bu nedenle Türkiye'nin 2000 yılında İKT'nin genel sekreterliği görevi için bir aday gösterme imkânını kaçırdığını belirtmiştir.³³ Davutoğlu, Başbakanın Başdanışmanlığı görevini sürdürürken, İKT'nin 2004 yılındaki genel sekreterlik seçimlerinde Türkiye'nin yüksek düzeyde diplomatik katılımını sağlamıştır. Sonuç olarak, demokratik bir seçimle İKT tarihinde ilk defa Türkiye'nin aday Profesör Ekmelettin İhsanoğlu Genel Sekreter olmuştur.³⁴ Ayrıca son dönemde Türkiye'nin komşu bölgelerinin başkentleri, onlarca yıldır görülmeyen sıklıkta ve yoğunlukta Türkiye'den dış politika temsilcilerini konuk etmiştir. Bu faal dış politika yaklaşımı, Türkiye'nin komşuları ile kurmak istediği sorunsuz ilişkileri bir sonraki aşamaya taşımıştır; bu aşamayı Davutoğlu Dışişleri Bakanı olarak düzenlediği ilk basın toplantısında "maksimum işbirliği" olarak tanımlamıştır. Davutoğlu'nun çizdiği yeni ufuk, komşularıyla sorunlarını çözen Türkiye'nin bu başarıyı arka plana alarak komşularıyla en üst düzeyde siyasi ve ekonomik işbirliğini geliştirmesi hedefini belirlemektedir.

Türkiye, Dünya Su Forumundan, Az Gelişmiş Ülkeler ve Karayip Ülkelerine kadar pek çok topluluk ve uluslararası kuruluşun zirvelerine ev sahipliği yapmaktadır. Orta Doğu'dan Avrasya'nın steplerine kadar uzanan bölgedeki sorunların tarafları arasında direkt ve dolaylı barış görüşmelerine de ev sahipliği yapmıştır. Güncel örnekler olarak, İsrail ve Suriye arasında kesintiye uğrayan dolaylı barış görüşmeleri ve Afganistan ve Pakistan arasındaki direkt görüşmeler sayılabilir. Türkiye ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyesi seçilmiş ve Afrika Birliği, Karayip Ülkeleri Birliği (*Association of Caribbean States, ACS*) ve Amerikan Devletleri Teşkilatı (*Organization of the American States, OAS*) kuruluşlarında gözlemci konumunda yer almakta ve Arap Ligi toplantılarına davet edilmektedir. Aynı zamanda Asya'da Güven Artırıcı Tedbirler ve İşbirliği Konferansı ve Güneydoğu Avrupa İşbirliği süreci dönem başkanlıklarını Türkiye üstlenmiştir. Körfez İşbirliği Konseyi ile stratejik diyalog

mekanizması kurulmuştur. Türkiye'nin gelişmekte olan ülkelere yaptığı yardımların miktarı 2008 yılında 700 milyon ABD dolarını geçmiştir ve Türkiye Birleşmiş Milletler'de artan yardım faaliyetleriyle bağışçı bir ülke haline gelmektedir.

Üçüncü araç, özellikle kriz dönemlerinde sahada göstereceği varlıktır.³⁵ Davutoğlu'nun önerdiği gibi, Türkiye gerek Avrupa Birliği gerekse Orta Doğu ve Kafkasya'da Türkiye'ye özgü bir bakış açısını sunmak üzere sorunun yaşandığı noktada varlığını göstermelidir. Bu dış politika aracı, en son Rusya – Gürcistan krizi ve Gazze krizi sırasında kullanılmıştır. Başbakan Erdoğan Gürcistan, Azerbaycan ve Rusya'yı bölge ve Avrupa liderlerinin hepsinden önce ziyaret etmiştir. Türkiye yeniden istikrarın tesisi amacıyla bir zemin hazırlamış ve girişimleriyle Karadeniz bölgesinde olası bir NATO-Rusya krizini engellemiştir. İkincisi, Erdoğan, İsrail'in Gazze'ye saldırısını hemen takip eden dönemde dört Arap ülkesine gitmiş ve Davutoğlu'nun başkanlık ettiği bir Türk ekibi de Şam ile Kahire arasındaki diplomatik trafiği yürütmüştür.

Dördüncü araç, Davutoğlu'nun herkesi kapsayan ve herkese eşit uzaklıkta durmayı hedefleyen politikasıdır. Türk dış politikası, Davutoğlu'na göre, ilgili tüm tarafları çözüm bulmaya ve öneriler geliştirmeye davet etmeli ve böylelikle geniş bir koalisyon oluşturmalıdır. Bu bağlamda Türkiye, diplomasisini dikkatle ve alçakgönüllülükle yürütmelidir. Türkiye'de karar alıcılar tüm taraflara eşit uzaklıkta kalmaya ve çatışma eksenli bölgesel gruplara ya da ittifaklara katılmamaya özen göstermektedirler. Türkiye'nin herkesi kapsayan ve herkese eşit uzaklıkta durmayı hedefleyen politikası, bölgedeki bazı aktörlerin endişelerini yatıştırmakta ve genel anlamda Türkiye'nin müdahalesinin yapıcı rol oynayacağına ikna etmektedir.

Beşinci araç ise, dış politikada toplam performans anlayışıdır. Yani Sivil Toplum Kuruluşları, iş çevreleri ve diğer sivil örgütler gibi devlet dışı aktörleri de yeni dış politika vizyonunun bir parçası haline getirmek ve yeni ve dinamik dış politika çizgisine tam destek vermelerini sağlamaktır.³⁶ Yeni dış politika anlayışının bütünleştirici etkisi nedeniyle, değişik sosyal gruplar, dış politika yapımındaki katkılarını arttırmışlardır. İşadamları örgütleri, sivil toplum kuruluşla-

rı, entelektüeller, düşünce kuruluşları ve diğer kişi ve kurumlar şimdilerde dış politika yapım sürecine dâhil olmaktadır. Bu kurumların günümüzde oynadıkları rol, yerel ve uluslararası politikaların yapım sürecinde sivil aktörlere yer vermeyen geçmiş döneme nazaran daha kapsayıcı ve toplam performansa dayalı yeni dış politika anlayışına uymaktadır.

Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası

Davutoğlu'nun dış politikadaki aktivizmi, geçtiğimiz yedi yıl içinde Ortadoğu, Afrika, Asya, Latin Amerika, Avrupa Birliği, Kıbrıs ve Kafkasya gibi dünyanın birçok bölgesini kapsamaktadır. Bu anlamda genel olarak baktığımızda, komşularıyla arasındaki sorunları çözmekle kalmayıp, maksimum işbirliği ilkesi çerçevesinde imzaladığı onlarca anlaşma, kaldırılan vizeler, bölgede çıkan sorunların çözümlenmesine dair yürüttüğü arabuluculuk rolleri, imzaladığı enerji anlaşmaları, göze çarpan gelişmelerdir.

Komşularla ilişkiler bağlamında en somut örneklerden biri Suriye ile yaşanan gelişmedir. İki ülke bundan yalnızca on sene önce savaşın eşiğindeyken, son sekiz yıl içerisinde 51'i tek bir gün içinde olmak üzere 80'den fazla anlaşma ve protokol imzalamıştır. Bu anlaşmalar arasında Serbest Ticaret Anlaşması, Yüksek Düzey Stratejik Konsey Anlaşması ve Serbest Dolaşım Anlaşması gibi son derece önemli anlaşmalar da bulunmaktadır. Hatay Sorunu ve Su Sorunu gibi yılların kökleşmiş problemleri bu süreç içinde çözüme kavuşmuştur. Suriye bundan sadece 10-15 yıl önce Türkiye'ye karşı koz olarak kullandığı PKK sorununda bile Türkiye'yle ortak hareket etmiştir. Bugün Türkiye Suriye'yle sadece dost ülke konumuna gelmemiş, aynı zamanda Suriye'nin bölgedeki sorunlarının çözümünde de önemli rol oynamıştır. Suriye'nin İsrail, Lübnan, Irak ve Suudi Arabistan ile yaşadığı problemlerinin çözümünde önyak olmuştur. Lübnan'daki sivil çatışmanın çözümüne, Lübnan'daki grupları bir araya getirerek katkı sağlamıştır.³⁷ Türkiye aynı zamanda, Irak'ın Ağustos 2009'da 'yeşil bölgede meydana gelen patlamalara dair Suriye'yi suçlamasının ardından çıkan anlaşmazlığın çözümünde Beşar Esad ve Nuri Malki ile ayrı ayrı görüşerek aktif arabuluculuk yapmıştır.³⁸ Ayrıca, taraf-

lara Türkiye, Suriye ve Irak arasında üçlü mekanizma kurulmasına dair öneri getirmiş ve tarafların New York'ta bir araya gelmesini sağlamıştır.³⁹ Bunun yanında, Hariri suikastından beri araları açık olan Esad ve Kral Abdullah'ın bir araya gelmesine önyak olarak Suudi Arabistan ve Suriye arasındaki gerginliğin çözülmesini sağlamıştır.

Suriye'yle gelişen ilişkilere ek olarak Türkiye Yunanistan ile de büyük yol kat etmiştir. Eskiden Türkiye'nin AB'ye girmesine şiddetle karşı çıkan Yunanistan bugün Türkiye'nin AB üyeliğinin en büyük savunucularındandır. Yunanistan Dışişleri Bakan Vekili Dimitris Druças da Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin gerekliliğinin altını çizmiş ve "Türkiye AB üyesi olduğunda şimdiki ve geçmişteki Türkiye olmayacak" şeklindeki ifadesiyle Yunanistan'ın Türkiye'nin içeride gerçekleştirmekte olduğu reform sürecine ve AB üyeliğine olan desteğini dile getirmiştir.⁴⁰ Yunanistan'la yaşanan gelişmelere sekte vuran bir konu hiç şüphe yok ki Kıbrıs'tır. Kıbrıs Sorunu'nun çözüme kavuşturulamaması bu anlamda büyük bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlara ilaveten, İstanbul Rum Patrikhanesi ve Egêde kıta sahanlığı sorunu gibi konular da henüz açıklığa kavuşturulmamıştır.

Türkiye'nin AB ile ilişkileri dış politikanın tüm alanlarını tek bir resimde toplamayı hedefleyen bütüncül dış politika çerçevesinde önemli bir yer tutmaktadır. İlişkiler, Avrupa merkezli bir dünya sisteminin ortaya çıkışından sonra bir ayak uydurma ve bütünleşme çabası olarak gelişmiştir. Avrupa ile ilişkilerin tarihi bir bağlama oturtulması sağlıklı bir yaklaşım için olmazsa olmaz bir koşuldur. Bugün gelinen noktada içeride bazı tarafların AB ile ilişkilerde bir özgüven sorunu yaşadıkları ve tutarlı bir duruş geliştirememiş oldukları göze çarpmaktadır. Oysaki hem Osmanlı İmparatorluğu, hem de Türkiye Cumhuriyeti tarih boyunca Avrupada yaşanmış gelişmelere karşı kendi reflekslerini geliştirmiş ve kayıtsız kalmamıştır. Örneğin, Osmanlı imparatorluğu 1648 Vestfalya anlaşması ile kurulan yeni düzene, Köprülü reformları ile cevap vermiş ve modernleşme ve sekülerleşmenin ilk adımlarını atmıştır. 1815 Viyana Anlaşması sonrası kurulan Avrupa Uyumuna Tanzimat ile cevap verilmiştir. İntibak süreci Tanzimat'la ivme kazanmış, 1856 Paris Anlaşması Islahat Fermanı'na işlerlik kazandırmış ve Osmanlı'yı Avrupa

devletler topluluğunun bir üyesi olarak tanıyarak toprak bütünlüğünü garanti altına almıştır. I. Dünya Savaşı ile biten Avrupa Uyumundan sonra kurulan Milletler Cemiyeti'nin üyesi olan Türkiye Cumhuriyeti, Batılılaşma reformlarını hızlandırarak intibak sürecini sürdürmüştür. Bütün bu sürece bakıldığında görülmektedir ki, Avrupa ile ilişkiler bir tarihi-felsefi süreklilik dinamiğine sahiptir. Bu anlamda, ilişkileri belirli sorunlar ya da konjonktürel durumlarla tanımlamak hatalı olur.

Türkiye'nin AB üyelik süreci zarfında karşılaştığı engellerden biri, büyük nüfusu, geniş yüzölçümü, nispeten geri kalmış ekonomisine ilaveten hiç şüphesiz Müslüman-Türk kimliğidir. AB'nin bu anlamdaki kaygısı Türkiye'nin söz konusu kimliği yüzünden AB'ye kolay entegre olamayacağı ve AB norm ve değerlerini benimseyemeyeceği yönündedir. Valéry Giscard d'Estaing'in "Türkiye'nin üyeliği AB'nin sonunu getirecektir" sözleri bunun bir ispatıdır.⁴¹ Ancak bu yorumlar asıl AB'nin savunduğu ve kuruluş sebebini oluşturan 'bir arada yaşamak' (*co-existence*), 'barış', 'adalet' gibi değerlere ters düşmektedir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün de dediği gibi, Türkiye AB'ye medeniyetlerin çatışması için değil, uyumu için alınmalıdır.⁴² Türkiye'nin üyeliği AB'nin çoğulcu bakış açısı ve çeşitliliği anlamında örnek teşkil edecektir.⁴³ Taşpınar'a göre, Türkiye, AB için büyüyen bir pazar sağlayabilir, AB'nin önümüzdeki senelerde çaresizce ihtiyaç duyacağı işgücünü sağlayabilir, Müslüman dünyası için demokrasi anlamında örnek teşkil edebilir.⁴⁴

Diğer taraftan AB ile ilişkileri tek taraflı bir bağımlılık ilişkisi olarak tanımlamak da doğru olmaz. Türkiye'nin modernleşmesi, demokrasisi ve ekonomik kalkınması için uluslararası standartları yakalama süreci AB olmasa bile devam etmesi gereken bir süreçtir. AB ile sürecin sağlıklı işleminin ise Türkiye-AB ilişkilerini aşan bir boyutu vardır. Bunun en büyük sebebi 11 Eylül sonrası oluşan sorun alanlarının önemli bir kısmının Türkiye ve AB'nin mücavir bölgelerinde oluşudur. Türkiye'nin geleceğini AB ile birlikte görmesi hem Türkiye'nin reform süreci, hem de mücavir alanlarda yürüttüğü yapıcı politikalar açısından anlamlı bir tutumdur. Son yıllarda Türkiye'nin dış politikasında AB'ye verdiği önem "eksen kayması" tartışmalarına da bir cevap niteliği taşımaktadır. AB'nin gelece-

ğinde Türkiye'ye nasıl bir rol vereceği ise kendi geleceğini nasıl gördüğü ile ilişkilidir.

Türkiye'nin AB sürecindeki en önemli konulardan biri de Kıbrıs'tır. Kıbrıs sorunu yıllardan beri kemikleşmiş yapısıyla Türkiye'nin önünü tıkayan engellerden biridir. Annan Planı'nın sonuç getirmemesi ve KKTC'ye uygulanan uluslararası ambargoların hala kaldırılmaması gibi etkenler karamsar bir ortamı da beraberinde getirmiştir. Bu anlamda, Türkiye'nin artan stratejik ağırlığı ve gücü AB'yi bu konuda ikna edebilecek potansiyele sahiptir. Türkiye'nin çözüme dair beklentisi BM Güvenlik Konseyi kararları ile uyum içerisinde iki toplumlu, iki bölge ve siyasi eşitliğe dayalı bir Kıbrıs'tır.⁴⁵ Son yıllarda Kıbrıs sorununa dair olan gelişmeler her ne kadar ağır ilerlemekteyse de, ümit var bir duruma işaret etmektedir. Bu anlamda dört önemli alanda soruna dair gelişme göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, Kuzey Kıbrıs'ın Avrupa Konseyi sayesinde Avrupa'da temsil ediliyor oluşudur. İkincisi, Kıbrıs'ın açılan ofisler aracılığıyla, Kuveyt, Katar ve Umman'da ve dolayısıyla Körfez ülkelerinde temsil edilmesidir. Bir diğer önemli gelişme ise Mersin, Laskiye ve Tripoli deniz seferleridir. Söz konusu seferler sayesinde Doğu Akdeniz'in sanki AB, Yunanistan ve Güney Kıbrıs etki alanı olduğuna dair bir süredir hâkim olan anlayış zayıflamıştır.⁴⁶ Son olarak da, Eski Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat'ın Pakistan'a devlet başkanı olarak yaptığı ziyaret, İKÖ heyetinin Kuzey Kıbrıs'a ziyarette bulunması sayılabilir. Tüm bu gelişmelere ek olarak, son yıllarda Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs arasındaki ekonomik uçurumun ciddi oranda azalmış olması da önemli bir gelişmedir.

Türkiye'nin 'komşularla sıfır problem' stratejisi çerçevesinde en çok tartışılan konulardan biri Ermenistan ile ilişkiler olmuştur. Türkiye son yıllarda Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirme yolunda önemli adımlar atmış, geniş inisiyatif almış fakat bu adımlar henüz istenildiği ölçüde olumlu bir sonuca kavuşturulamamıştır. Yaşanan normalleşme süreci Ermeni soykırımının ABD Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi'nde kabul edilmesinden iki gün önce Ermenistan koalisyon hükümetinin üç büyük partisinin Türkiye-Ermenistan arasında normalleşme sürecini destekleyen protokolleri askıya aldıklarını açıklamalarıyla sekteye uğradı. Başbakan Erdoğan'ın süreci

Karabağ sorunu ile ilişkilendirmesi ve soykırım tasarılarına sert tepki vermesi eleştirilere maruz kalırken, Ermenistan soykırımının kabulünü her fırsatta ön koşul olarak sunmakta ve Karabağ konusunda taviz vermek istememektedir. Türkiye her şeye rağmen normalleşme sürecinin önemini vurgulamaktadır. Bunun Kafkasya'da barış, istikrar ve güvenlik ortamının sağlanmasında ve Kafkasya'da hala hâkim olan Soğuk Savaş psikolojisinin giderilmesinde oynayacağı rolün altını hassasiyetle çizmektedir.⁴⁷

Türkiye'nin dış politikadaki aktivizmi Kafkasya'da da etkisini göstermiştir. Örneğin, Rusya-Gürcistan krizi arifesinde, Türkiye'nin Kafkaslara yönelik yürüttüğü dinamik dış politikası, Davutoğlu'nun siyasi önermelerinin uygulanmasına örnek teşkil etmektedir. Türkiye'nin yeni bölgesel siyasetinin bir ürünü olarak, Gürcistan ve Rusya arasındaki kriz başlamadan önce Ankara'nın, Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yi içine alan çok taraflı diplomatik bir girişimi, Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformunu oluşturmuştur. Bu platform, tüm üyeler tarafından paylaşılan bölgesel bir bakış açısını geliştirmeyi ve bölgesel barış ve güvenlik, enerji güvenliği ve ekonomik işbirliği gibi konularda kullanılacak araçlar oluşturmayı hedeflemektedir. Ermenistan, Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Gürcistan Türkiye'nin önerisine olumlu yanıt vermiş ve projeyi yapıcı bir çaba olarak değerlendirmiştir.⁴⁸ Türkiye'deki karar alıcılar, bölgesel güvenlik anlayışını pekiştirecek güven inşa edici araçların oluşturulmasının önemine vurgu yapmaktadır. Avrupa Birliği bu girişime yeşil ışık yakmış ve Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin bu girişiminden övgüyle bahsedilmiştir.⁴⁹ NATO da bu platformu, Karadeniz bölgesindeki güvenliğin inşası için yapıcı bir adım olarak değerlendirmiş ve Türkiye'nin kriz boyunca ortaya koyduğu yapıcı politikaları örnek göstermiştir.⁵⁰ Türkiye-Rusya ilişkileri Davutoğlu döneminde oldukça önemli gelişmelere sahne oldu. Rusya Başbakanı Vladimir Putin'in, 6 Ağustos 2009'da Türkiye'ye yaptığı ziyareti sırasında enerji boru hatlarından, nükleer santrale, gümrük problemlerinden, ekonomiye kadar farklı alanlarda 20 işbirliği anlaşması imzalandı. Ankara "Rusya-Batı" çatışmasında taraf tutmamaya özen göstermekte ve bir yandan da Moskova ile ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Türkiye bu

siyasetini 2008 yılının Ağustos ayında yaşanan Rusya-Gürcistan krizi sırasında faal olarak sürdürmüştür. Türkiye'deki karar alıcılar, kriz sırasında gerginliği aza indirmek için dikkatle hareket etmişler ve bölgesel sorunları çözmek için bölgesel bir platform fikrini öne sürmüşlerdir. Kriz sırasında Başbakan Erdoğan, Rusya ile ilişkilerin önemini şu şekilde ortaya koymuştur: “Biri en yakın müttefikimiz olan ABD, diğeri ise enerji başta olmak üzere önemli ticaret hacmi-mizin bulunduğu Rusya. Enerjimizin üçte ikisini Rusya'dan sağlıyoruz. Türkiye'nin ulusal çıkarları neyi gerektiriyorsa ona göre hareket ederiz... Rusya'yı göz ardı edemezsiniz.”⁵¹ Türkiye ve Rusya arasında yaşanan gelişmeler neredeyse son üç yüz yılı sıcak ve soğuk savaşlarla geçirmiş iki ülke arasında tarihi bir işbirliği fırsatı çıkarmıştır. Özellikle enerji alanında her iki ülkenin birbirine rakip projeler içinde yer almalarına rağmen, işbirliğinin gelişmesi uzun dönemli olumlu bir perspektif sunmaktadır.

Ortadoğu'ya döndüğümüzde, Türkiye'nin son yıllarda tüm aktörlerle yürüttüğü olumlu ilişkiler öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, örneğin HAMAS'la yürüttüğü görüşmeler bazı kesimlerin eleştirilerine maruz kalmış olsa da, HAMAS'ın 2005 yerel ve 2006 genel seçimlerinde edindiği başarılar, Filistin sorununda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu anlamda Türkiye, bölgesindeki sorunlara demokrasi ekseninde ve tüm taraflara adil temsil hakkı verilmesi bağlamında yaklaşılmasının ve sorunların daha barışçıl ve sürdürülebilir yöntemlerle çözülmesinin öneminin altını çizmiştir. Türkiye'deki karar alıcılara göre HAMAS, uluslararası sistemin kendisine karşı uyguladığı ekonomik ve siyasi ablukayı kaldırmak için Orta Doğu'da ittifaklar aramaktadır. Böyle bir ortamda, Türkiye'nin müdahalesi olmadan HAMAS için tek çıkış noktası, İran-Suriye-Hizbullah cephesine yaklaşmak olacaktır.⁵² Türkiye'nin tavrı ise HAMAS'ı siyasi sürecin içine dâhil etmek yönündedir. Bu anlamda Davutoğlu, Suriye'de HAMAS'ın sürgündeki lideri Halit Meşal ile iki kere görüşmüştür. Davutoğlu'nun ikinci ziyareti Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin Erdoğan'dan yardım talebini takiben gerçekleşmiştir. Bu anlamda, Türkiye HAMAS ve uluslararası aktörler arasındaki uzlaşma sürecini başlatmış ve bir yandan da Fetih, Filistin yönetimi ve Abbas ile sürekli temas halinde kalmaya özen göstermiştir. Ankara'nın

bu noktada katkısı, HAMAS'ı akılcı adımlar atmaya teşvik etmek ve Filistin'deki tarafların yakınlaşmasını sağlamak yönünde olmuştur. Filistin'in işgal altındaki bölgelerinden sorumlu BM Özel Raportörü Prof. Richard Falk, Türkiye'nin HAMAS ile iletişimini olumlu değerlendirek, özellikle 2006 yılında Türkiye'nin HAMAS'a yaptığı davete ilişkin şu sözleri sarf etmiştir: "Bu çabanın zamanında eleştirilmiş olması ve neticede başarısız olması üzücüdür. Geriye bakıldığında, HAMAS'ın uzun vadeli ateşkesi kabul etmeye hazırlıklı olduğu bir dönemde Türkiye'nin bu girişiminden istifade edilmiş olsaydı, gerek Gazze'deki sivil halkın refahı gerekse İsrail'in güvenliği açısından çok yararlı olurdu."⁵³ Davutoğlu Sarkozy'nin Suriye Başkanı Beşar Esad ve AB Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana ile Şam'da Ocak 2009'da yaptığı görüşmelere katılmıştır. Sarkozy ve Esad'ın ortaklaşa düzenledikleri basın toplantısında Sarkozy, Davutoğlu'nun sorunun çözümüne ilişkin yaptığı katkısından ötürü şükranlarını dile getirmiştir.⁵⁴ Birtakım Batılı ve Orta Doğulu basın organları da Sarkozy'ye katılarak Davutoğlu'nun ayrıcalıklı rolünü vurgulamış ve kendisinin HAMAS ve İsrail arasındaki ateşkesi sağlamadaki katkısına ayrıca dikkat çekmişlerdir.

Türkiye Ortadoğu'nun bugün içinden çıkamadığı kaos ortamından tek çıkış yolunun barış, işbirliği, dayanışma ve karşılıklı bağımlılık ilkelerine dayalı yeni bir anlayış ve düzen olduğunun bilinciyle hareket etmektedir. Bu anlamda, Türkiye'nin Irak'taki varlığı da büyük önem taşımaktadır. Erdoğan'ın da dediği gibi, Türkiye Irak'taki tüm gruplarla ve Irak'ın tüm komşularıyla iyi ilişkiler yürüten tek ülkedir.⁵⁵ Türkiye Irak'ın ulusal bütünlüğü ve istikrarı için mücadele vermekte ve bunu BM Güvenlik Konseyi, İKT, Arap Ligi, Avrupa Komisyonu ve Irak'a Komşu Ülkeler Platformu ve aracılığıyla sağlamaktadır.⁵⁶ Bunlar arasında Irak'a Komşu Ülkeler Platformu Türkiye tarafından kurulmuş ve ilk toplantısını 23 Ocak 2003'te İstanbul'da düzenlemiştir. Bununla birlikte, Türkiye, Amerika ve Irak'taki Sünni gruplar arasında da sahne arkası diplomasisi yürütmüştür. Bu görüşmelerden birinin sonucunda Sünniler ateşkes yapmaya, Amerika ise Irak'ta adil seçimlere destek vermeye karar vermişlerdir.⁵⁷ Türkiye'nin girişimiyle, Irak'taki 2005 ve 2010 seçimlerine Sünniler de katılmıştır. 2010 seçimleri esnasında ve sonrasında birçok

Iraklı grup Ankara'ya gelip gitti ve Ankara'dan destek istedi. Türkiye Irak'taki tüm gruplarla görüşebilen tek ülke olma yetisini bu esnada da sürdürmüştür. Türkiye'nin 2003'te Irak'a asker göndermeyi ve Amerika'nın Türkiye üslerini kullanmasını reddetmesi bu anlamda Türkiye'ye itibar ve güven kazandırmıştır.⁵⁸ Türkiye, ayrıca, Irak'ın demokrasisine katkı sağlamak amacı ile 350 Iraklı politikacıya seçimlerle ilgili eğitim vermiştir.⁵⁹ 17 Eylül 2009'da ise Suriye Dışişleri Bakanı Walid al-Muallem ve Irak Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari Davutoğlu'nun konuğu olarak İstanbul'da bir araya gelmiş ve üç lider bölgesel güvenlik ve barış konularında konuşmuşlardır.⁶⁰

Yeni dış politikanın çok konuşulan açılımlarından biri de Darfur politikasıdır. Eleştirilerin çıkış noktası genellikle bilgi noksanlığı ve bununla birlikte gelen yanlış anlaşılma olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin Darfur politikası ne Batının Sudan hükümetini topyekün eleştirmesine ve ülkede yaşananları 'soykırım' olarak nitelendirmesine destek vermekte, ne de ülkede yaşanan olayların trajik boyutlarını reddetmektedir.⁶¹ Türkiye Beşir hükümetinin uluslararası platformda izole edilmesinin Sudan'a sadece daha fazla trajedi getireceği kanaatinde. Bunun yerine, Türkiye, Sudan'la arasında mevcut ekonomik ve politik bağları güçlendirmiş, bu sayede Sudan'ın yeniden yapılandırılmasında aktif rol oynamıştır. Ayrıca, Beşir ile yakın ilişkiler kurarak, Sudan hükümeti ve hükümet politikaları üzerinde etki sahibi olma yoluyla ülkedeki karışıklığı bir nebze de olsa giderme yoluna gitmiştir. Başbakan Erdoğan'ın yoğun eleştirilere maruz kalan "Bizim mensubu olduğumuz İslam dinine mensup birinin soykırım yapması asla mümkün değildir" şeklindeki açıklaması caydırıcı nitelik taşımaktadır ve bir Müslüman'a soykırım yapmanın yakışmayacağı şeklinde yorumlanmalıdır. Ayrıca Erdoğan Türkiye'nin Batı'nın yaptığı gibi Darfur'da yaşanan olaylara seyirci kalmadığının ve ülkeye somut yardımlar götürerek sorunun çözümüne yönelik aktif adımlar attığının altını çizmiştir. Türkiye aynı zamanda Mısır'da düzenlenen Darfur Donörler Toplantısı'na önyak olmuş, yönetim masasına yönetici sıfatıyla oturmuştur. Türkiye'nin Darfur konusunda Müslüman dünyası ekseninde paralel duruş sergilemesi sadece bu bölgelerde edindiği nüfuzu sürdürme mücadelesi olarak değil, aynı zamanda bir barış yapıcı ve arabulucu olarak edindiği pozisyonu ko-

ruma refleksi olarak algılanmalıdır. Bu noktada Türkiye'nin sert ve eleştirel bir pozisyon takınması bir geri tepmeye yol açacaktır ve Türkiye etki alanını daraltmış olacaktır.

Türkiye'nin dış politika aktivizmi Balkanlar'da da kendisini göstermiştir. Osmanlı döneminde imparatorluğun merkezinde konumlanan bölge Cumhuriyet döneminde fazlasıyla boşlanmış ve göz ardı edilmiştir. Türkiye'nin Balkanlar'la olan tarihi bağı Bosna kriziyle yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Bosna krizini bitiren Dayton Anlaşmasıyla gerekli sonucun alınamamış ve Dayton süreci tıkanmıştır. Bu anlamda, yeni dış politika Balkanlar'ı da kapsayıcı bir vizyon geliştirmiş ve bu bölgenin Osmanlı döneminde olduğu gibi bir arada yaşama kültürünü yeniden canlandırmayı öngörmektedir. Bu noktadan yola çıkarak, Davutoğlu göreve geldiği ilk aylarda Sırbistan ve Karadağ'a iki ziyaret gerçekleştirmiştir. 2010'un bir anlamda Balkanlar'da suların ısınacağı bir yıl olacağı öngörüsüyle bu ziyaret trafiği 2009'un sonuna doğru ivme kazanmıştır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de Balkan ülkelerine gerçekleştirdiği yüksek profilili ziyaretlerle bu diplomatik atağı desteklemiştir. Bu girişimler sonuç getirmiş, Türkiye somut adımlar atarak Medeniyetlerarası İttifak toplantısını Bosna-Hersek'te toplamış, Sırbistan ve Karadağ ile ilişkilerini geliştirmiş, başkanlığını yürüttüğü Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci'ni aktif çalıştırmasıyla bu gerilimlerin hemen hepsinde rahatlamaya yol açmıştır. Türkiye'nin Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan'la yürüttüğü üçlü diyalog girişimleri Balkanlar'da adım adım yeni bir düzeni oluşturacak köşe taşlarını inşa etmeyi hedeflemektedir.⁶² Bu anlamda yine önemli bir girişimle, Bosna'nın NATO üyelik sürecine girmesi sağlanmıştır. Bu gelişmeyle birlikte, uluslararası toplum ve bölge ülkeleri tarafından Bosna'nın toprak bütünlüğünün korunması garanti altına alınmıştır. Bosna'nın toprak bütünlüğü ve güvenliğini sağlayacak çabalar ve özellikle NATO'nun müdahalesi bölgede Türkiye'yi de etkileyebilecek potansiyel bir krizden kaçınmanın yegâne yollarıdır.⁶³

Türkiye'nin Latin Amerika ülkeleri ile ilişkileri de son yıllarda oldukça gelişmiştir. Latin Amerika 560 milyon nüfusuyla son yıllarda küresel yatırımcılar için cazip bir pazar haline gelmiştir. Önümüzdeki yıllarda ABD, Kanada, Meksika, Karayipler, Orta ve Gü-

ney Amerika ülkelerinin tamamı aralarında bir serbest ticaret bölgesi (Amerikalılar Serbest Ticaret Bölgesi-*Free Trade Area of the Americas -FTAA*) oluşturmayı hedeflemektedirler. Proje tamamlandığında 800 milyon nüfus ve toplamda 10 trilyon Dolar GSMH ile dünyanın en büyük serbest ticaret bölgesinin oluşturulması hedeflenmektedir.⁶⁴ Bu ölçekte bir potansiyel Türkiyeli girişimciler için önem arz etmektedir.

Sonuç

Türkiye son yıllarda hızlı bir dönüşüm geçirmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle değişen dengeler, Türkiye'nin 1999'da başlayan AB üyelik süreci, 11 Eylül olayları, Ak Parti hükümetinin 2002 yılında başa gelmesi, Irak Savaşı gibi olaylar ve gelişmeler Türkiye'de önemli bir değişim sürecini tetiklemiştir. Bu süreç içerisinde, demokrasi ve güvenlik algılarındaki değişim olarak göze çarparken, dış politikada yeni bir vizyonu beraberinde getirmiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu akademik birikimini ve tecrübesini diploması kullarlarına başarıyla taşımış ve Türkiye'nin yeni dış politikasının mimarı olmuştur. Yeni dış politika Osmanlı'dan miras kalan ve Cumhuriyet döneminde etkisini sürdürmüş bürokratik/otoriter zihniyeti kısmen de olsa rafa kaldırmayı başarmıştır. Güvenlik, çıkar ve güç gibi kavramları temel öncelikler olarak gören ve meşruiyetini tehdit algısından alan geleneksel bürokratik/otoriter anlayışın yerini barış, işbirliği, dayanışma ve karşılıklı bağımlılık gibi kavramları temel alan yeni bir anlayış almıştır. Türk dış politikasının içe dönük karakterinin yerini proaktif, dinamik ve çok boyutlu bir politika almıştır. Yeni dış politikada devlet dışı aktörlerin taleplerine daha çok yer verilmekte, aktörler politika yapım sürecine daha çok müdahil olmaktadır. Soğuk Savaş döneminin klasik iç/dış ayrımı artık ortadan kalkmış, devlet yegâne aktör olma özelliğini yitirmiş, iç konjonktür ve talepler dış politika üzerinde daha belirleyici olmaya başlamıştır.

Bu anlamda, bölgesel ve küresel değişimlerin yanı sıra içeride yaşanan dönüşüm, politika yapıcılarının kimliklerindeki değişim, iktidarın sermaye tabanından gelen yeni pazar arayışları ve bu tabanın Orta Doğu'yla var olan bağlantılarını kullanma refleksi gibi unsur-

lar Türkiye'nin yeni bir dış politika vizyonu geliştirmesini kaçınılmaz kılmıştır. Türkiye, bölgesinde barış, güvenlik ve istikrar tesis edilmediği sürece bu vizyonu gerçekleştiremeyeceğinin bilincinde olarak diplomasi aygıtını temel araç olarak kullanmanın önemini kavramış ve bölgesinde bir yumuşak-güç olarak yükselmiştir. Türkiye'nin bu atılımı Batı'nın da avantajıdır. Bu avantaj Türkiye'nin Batıyla ilişkilerinin daha da gelişmesini sağlamış, örneğin yeni Amerikan yönetimi tarafından tam destek almıştır.

Bütün bu unsurlar ışığında Türkiye'nin yeni bir dış politika izlemesi rasyonel bir seçimdir. Türkiye'nin bu seçiminin bölgede ve uluslararası bağlamda yansımaları da olumlu olmuştur. Türkiye'nin komşularıyla onlarca yıldır süre gelen, kemikleşmiş problemlerini çözme girişimleri, bölgesel ve uluslararası sorunlara karşı eskisi gibi kayıtsız kalmayışı ve çözümlerine dair atımları, içeride gerçekleştirdiği demokratik reformlar geniş bir coğrafyada bir cazibe merkezine dönüşmesine yol açmıştır.

Notlar

- 1 Yasemin Çelik, *Contemporary Turkish Foreign Policy*, Praeger Publishers, Connecticut, 1999, pp. xi-xiv.
- 2 İbrahim Karagül, "Davutoğlu, 'düzen kurucu ülke' ve yeni Osmanlılık", *Yeni Şafak*, 9 Eylül 2009.
- 3 Bülent Aras, *Ortadoğu ve Türkiye*, Q Matris Yayınları, 2003, s. 10.
- 4 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, s. 117.
- 5 Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, Cilt 10, No1, 2008, s. 83-84.
- 6 "AB Komşuluk Politikası" için bakınız, European Neighborhood Policy Strategy Paper, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf
- 7 European Security Strategy, s.1 <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>
- 8 Yengiz Çandar, "Turkey's Soft Power Strategy", *SETA Policy Brief*, No, 2009, s. 7.
- 9 Ahmet Davutoğlu, "Türkiye merkez ülke olmalı", *Radikal*, 26 Şubat 2004.
- 10 Williams'a göre 'güvenlisizleştirme' (desecuritization) 'olayları 'güvenlik' gündeminden çıkarıp siyasal söylemin ve 'normal' siyasal tartışma ve alanının içine çekmektir (Michael C. Williams, 2003, "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics", *International Studies Quarterly*, Cilt 47, No 4, s.523). Aras ve Polat ise 'normal siyasetin sınırlarını genişletmek' olarak tanımlar (Bülent Aras& Rabia Karakaya Polat, "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", *Security Dialogue*, Cilt 39, No 5, 2008, s.498).
- 11 John Calabrese, "Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 25, No 1, 1998, ss.75-94; Robert Olson, "Turkey-Syria Relations Since the Gulf War: Kurds and Water", *Middle East Policy*, Cilt 5, No 2, 1997, ss.168-193.
- 12 Bülent Aras & Rabia Karakaya Polat, "Turkey and the Middle East: frontiers of the new geographic imagination", *Australian Journal of International Affairs*, Cilt 61, No 4, 2007, s. 472.

- 13 Bülent Aras & Rabia Karakaya Polat, "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", s. 498.
- 14 "Obama declares Turkey model partner of values", **Turkish NY**, 07 April 2009. <http://www.turkishny.com/en/english-news/5599-obama-declares-turkey-model-partner-of-values.html> [29 August 2009]
- 15 Bülent Aras, "A Golden Era for US-Turkey Relations?," **The Guardian**, 4 April 2009.
- 16 Bülent Aras, "Oxford'da Davutoğlu vizyonu", **Sabah**, 5 Mayıs 2010.
- 17 Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, İstanbul,Küre, 2001, s.49 ve 409.
- 18 H. V. Houtum, 'The Geopolitics of Borders and Boundaries,' **Geopolitics**, Cilt 10, No 4, 2005, s.674.
- 19 Kemal Kirisci, 'Turkey's Foreign Policy in Turbulent Times,' **Chailot Paper**, 92, EU-ISS, Paris, Eylül 2006, s.96.
- 20 "Ties with Africa Help Ties with EU," **Hurriyet Daily News**, 28 Şubat 2009.
- 21 Ahmet Davutoğlu, "Turkey's New Foreign Policy Vision," **Insight Turkey**, Cilt 10, No 1 (2008), s.78.
- 22 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*.
- 23 Ibid.
- 24 R. T. Erdoğan, 'Asya Kalkınma Bankası'nın 38. Yönetim Kurulu Toplantısındaki konuşması', İstanbul, 5 Mayıs 2005, şu link'ten ulaşılabilir: <http://www.adb.org/annualmeeting/2005/Speeches/prime-minister-speech.html>.
- 25 Davutoğlu, "Turkey's New Foreign Policy Vision", ... s.96.
- 26 İbrahim Kalın, "Turkey and the Middle East: Ideology or Geo-Politics?" **Private View**, No 13,2008.
- 27 Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.333.
- 28 Kemal Kirişçi, Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State," **New Perspectives on Turkey**, No 40, 2009, s.29-57.
- 29 "Enine-Boyuna Dış Politika Özel Programı", **TRT**, 23 Ocak 2009.
- 30 TRT 1 Enine-Boyuna Dış Politika Özel Programı
- 31 Sami Kohen, "Davutoğlu ile Yeni Dönem," **Milliyet**, 3 May 2009.
- 32 TRT 1 Enine-Boyuna Dış Politika Özel Programı
- 33 Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.264.
- 34 Bülent Aras, "Can Turkey Rouse the Muslim World?" **Daily Star**, 18 Haziran 2004.
- 35 TRT 1 Enine-Boyuna Dış Politika Özel Programı.
- 36 Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, ... s.83.
- 37 Bununla birlikte, Davutoğlu Beşar Esad'la Mart 2010'da Şam'da bir araya gelerek Rafik Hariri'yle arasında çıkan bir anlaşmazlığı çözüme girişiminde bulunmuştur.
- 38 **Milliyet**, 1 Eylül 2009.
- 39 Ayhan, Veysel. "Davutoğlu'nun Bağdat Ziyaretleri Işığında Türkiye-Suriye İlişkileri", **Ortadoğu Analiz**, Cilt1, No 9, 2009, s.12.
- 40 "Türkiye-Yunanistan İlişkileri Atina'da Masaya Yatırıldı", **Cihan**, 26 Şubat 2010. Bununla beraber Başbakan Erdoğan'ın 10 bakan ve 300 işadamıyla 14 Mayıs 2010'da Yunanistan'a yaptığı gezi esnasında Türkiye-Yunanistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Toplantısı kapsamında 21 tarihi anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmalar çerçevesinde Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi kurulması ve Yunanistan'ın hususi pasaportlara uyguladığı vizelerin kaldırılması gibi konular da çözüme kavuşturulmuştur.
- 41 Gareth Harding, "Bordering on the ridiculous: why Turkey is not a European country", *European Voice*, Cilt 8, No 41, 2002.
- 42 Abdullah Gül, **Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayını, 2007, s. 235.
- 43 Meltem Müftüler-Bac, "The New Face of Turkey: The Domestic and Foreign Policy Implications of November 2002 Elections", **East European Quarterly**, Cilt 37, No 4, 2004, s.437.
- 44 Ömer Taşpınar, "Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism", **Carnegie Paper**, No 10, Eylül 2008, s.28.

- 45 Bülent Aras, “Kıbrıs Atağı”, **Sabah**, 4 Kasım 2009.
- 46 Bülent Aras, “Kıbrıs’ta önemli gelişmeler”, **Sabah**, 10 Mart 2010.
- 47 Bülent Aras, “A diplomatic mistake over Armenia,” **The Guardian**, 5 Mart 2010.
- 48 “Turkey Spearheads Creation of Caucasian Union,” **Global Insight**, 18 Ağustos 2008.
- 49 Bakanız Türkiye 2008 İlerleme Raporu, şu link’ten ulaşılabilir: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf
- 50 “Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu’na destek var,” **Sabah**, 19 Ağustos 2008.
- 51 Fikret Bila, “Erdoğan: Rusya’yı Gözardı Edemeyiz,” **Milliyet**, 2 Eylül 2008.
- 52 Yasemin Congar, “Meşal, Esad, Bush, Erdogan,” **Milliyet**, 3 Temmuz 2006.
- 53 Richard Falk “Understanding the Gaza Catastrophe,” **Today’s Zaman**, 4 Ocak 2009.
- 54 “Gazze’de BM Okuluna Saldırı”, **CNN Türk**, şu uzantıdan ulaşılabilir: <http://www.cnntrk.com/2009/dunya/01/06/gazze.de.bm.okuluna.saldiri/507680.0/index.html>
- 55 *Prime Minister’s Speech*, 09 January 2007, available at www.basbakanlik.gov.tr.
- 56 Bulent Aras, “Davutoglu Era in Turkish Foreign Policy”, **SETA Policy Brief**, No 32, 2009, s.13.
- 57 Taha Akyol, “Neden Türkiye başardı,” **Milliyet**, 06 Aralık 2005.
- 58 Semih İdiz, “Turkey’s Facilitator Role”, **Milliyet**, 5 Aralık 2005.
- 59 Prime Minister’s Speech, 28 February 2006, available at www.basbakanlik.gov.tr.
- 60 **Hurriyet**, 17 September 2009.
- 61 Mehmet Ozkan & Birol Akgün, ‘Why Welcoming Al-Basher: Contextualing Turkey’s Darfur Policy’, **SETA Policy Brief**, forthcoming.
- 62 Bülent Aras, “Balkanlar’da ‘Türk’ barışı”, **Sabah**, 10 Şubat 2010.
- 63 Bülent Aras, “O zaten uyumaz!”, **Sabah**, 28 Nisan 2010.
- 64 “Türkiye’nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri”, **Dışişleri Bakanlığı Resmi Websitesi**, http://www.mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-latin-amerika-ve-karayiplere-yonelik-politikasi-ve-bolge-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa [29 Mayıs 2010].

**EKONOMİK KÜRESELLEŞME
ÇAĞINDA DİPLOMASİ:
TÜRKİYE’NİN YENİ DIŞ POLİTİKASI
VE “REKABET DEVLETİ”**

Sadık Ünay*

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

20. Yüzyılın ikinci yarısında kristalize olan karakteri ile karşılaştırıldığında, 21. yüzyılın ilk on yılına damgasını vuran Türk dış politikasının gerek temel öncelikleri ve uygulama alanları, gerekse düşünsel altyapısı ve söylemi itibarıyla radikal değişim ve dönüşümler geçirerek çok boyutlu, proaktif ve düzen kurucu bir nitelik kazandığı noktasında geniş bir uzlaşma oluşmuş durumdadır. Sözü edilen değişim ve dönüşümlerin toplam etkileri değerlendirildiğinde Türkiye'nin Soğuk-Savaş döneminde askeri güce dayalı "savaşçı" karakterinin yerine "yumuşak", "ince" ve "akıllı" güç unsurlarını önceleyen stratejik bir aktör olarak bölgesel ve küresel platformlarda ağırlığını arttırması son dönem Türk dış politikasının farklı yönleri üzerine kaleme alınan analizlerde öne çıkan bir saptamadır. Buna paralel olarak, gerek Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakereleri çerçevesinde yaşadığı iç transformasyon, gerekse yükselen bir bölgesel güç olarak takındığı özgüvenli yaklaşımın altyapısını anlamlandırmaya yönelik olarak uluslararası ilişkiler yazınında farklı perspektiflerden pek çok ciddi çalışmanın ortaya konduğu ve bu anlamda bilimsel-entelektüel bir derinliğin oluşmakta olduğu da bir gerçektir.

Türk dış politikasındaki değişim dinamiklerini incelemek üzere geliştirilen ana akım yaklaşımlar arasında genel bir kategorizasyon yapıldığında dış politika parametrelerindeki değişimi kabaca Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin tetiklediği "Avrupalılaşma" bağla-

mında inceleyen yaklaşımlar;¹ kimlik siyaseti ve güvenlik algılarının yeniden tanımlanmasına vurgu yapan analizler;² iç politikadaki gelişmeler ve başat aktörlerin oynadıkları dönüştürücü rolleri inceleyen çalışmalar;³ güvenlik ve jeopolitik parametrelere yoğunlaşan eserler⁴ ve 'Türkiye'nin yumuşak gücündeki artışa işaret eden yaklaşımlardan⁵ söz etmek mümkündür. Genel bir fikir vermesi amacıyla sunulan bu kategorizasyonda sözü edilen yaklaşımlara ek olarak birçok farklı yaklaşımı sentezleyen ya da sıra dışı analitik perspektiflerden yararlanan orijinal çalışmaların varlığı da elbette ki yadsınamaz.

Ancak burada ilginç olan nokta bu geniş analizler demeti içerisinde dış politika süreçlerinin oluşum ve uygulama aşamaları ile somut sonuçlarına uluslararası ekonomi politik perspektifinden bakarak devletlerarası siyasi ve ekonomik ilişkiler arasındaki geçişkenlikler, uluslararası ekonomik kuruluşlar ve yönetim platformlarında oynanan roller, çokuluslu şirketlerin siyasi etkileri ve ekonomik yönetim-siyasi meşruiyet ilişkileri gibi konularda yeterli sayıda ve derinlikte çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Ekonomik küreselleşme süreçlerinin özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından hız kazanarak uluslararası entegrasyon ve rekabetin temelini oluşturmaya başladığı düşünüldüğünde, dünyanın en büyük 17 ekonomisinden biri olduğu sıkça vurgulanan Türkiye'nin yumuşak gücünün en önemli boyutlarından birini oluşturan ekonomik faktörler ve özellikle de uluslararası rekabet stratejilerinin halen güvenlik odaklı gelişme eğilimindeki uluslararası ilişkiler literatürü içerisinde hatırı sayılır bir yer edinememiş olmaları ciddi bir metodolojik eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Dış politikanın ikili ilişkiler boyutundaki ekonomik etkileşimler ile birlikte uluslararası ticaret, uluslararası finans akışları, doğrudan yabancı yatırımlar, çokuluslu şirketler ve uluslararası ekonomik örgütlerle ilişkiler, sanayi/teknoloji politikaları gibi hassas konuların dış politika yansımaları ile birlikte ele alınmaları konusu ise, Ekonomi ve Dışişleri Bakanlıklarının birçok ülkede yakından koordine edildiği, hatta birleştirildiği, günümüzde elzem olarak görünmektedir.

Sözü edilen arka plan ışığında bu çalışma Türk dış politikasının son dönemdeki dönüşüm çizgisine uluslararası ekonomi politik ve özellikle de Türkiye'de bir "rekabet devleti"nin konsolidasyonu pers-

pektifinden bakarak akademik yazındaki metodolojik boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Yine aynı meydana son dönemde yaşanan kimi önemli dış politika açılımlarının ekonomi politik derinlikleri içerisinde analiz edilmeleri de hedeflenmektedir. Açıklayıcı bir kuramsal çerçeve oluşturabilmek amacıyla yaşanan dönüşümün Türk devlet yapısını ne derecede “rekabet devleti” modeline yakınlaştırabildiği sorusu, makroekonomik yönetim yaklaşımları ile dış politika yapımı alanındaki dönüşümlerin eşzamanlı olarak değerlendirilmesi yoluyla cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, Türkiye’nin içe kapalı ithal ikameci bir ekonomi politik yapıdan ihracata dayalı liberal ekonomiye geçiş tecrübesi ile 1980 ve 2000’li yıllara damgasını vuran iki neoliberal dönüşüm dalgasının “rekabet devleti” kavramsallaştırması ışığında ve özellikle dış politikadaki izdüşümleri açısından değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Daha spesifik olarak, 2002’den bu yana iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)’nin, ‘Stratejik Derinlik’ yazarı Ahmet Davutoğlu’nun Başbakanlık Başdanışmanlığı ve Dışişleri Bakanlığı döneminde deruhte ettiği çok boyutlu dış politika yaklaşımının Türkiye’nin bir “rekabet devleti”ne dönüşmesi yönündeki doğrudan ve dolaylı etkileri masaya yatırılacaktır. Bu tarz inter-disipliner bir yaklaşım, makroekonomik yönetim ve ulusal sosyoekonomik dönüşüm stratejileri ile uluslararası rekabet ve dış politika stratejileri arasındaki sinerji potansiyelinin ve ekonomik diplomasi kapasitesinin araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Organizasyonel yapı açısından çalışmanın başında “rekabet devleti” kavramı ve ekonomik küreselleşme-dış politika ilişkisi üzerinde kuramsal bir giriş yapılarak, uluslararası ekonomi politik yazınında küreselleşme süreçlerinin modern ulus devletin sosyoekonomik öncelikleri açısından doğurduğu paradigmatik kaymalara dikkat çekilecektir. Ardından Türkiye ekonomi politığının Cumhuriyet sonrası tarihsel değişim çizgisi gerek ekonomik büyüme gerekse insani-sosyal kalkınma eksenlerinde özlü biçimde değerlendirilecek ve tarihsel arka planın günümüzde bir “rekabet devleti”nin oluşumu için sunduğu fırsatlar ve tehditler vurgulanacaktır. Ardından siyasi ve ekonomik küreselleşme süreçlerinin girift biçimde içiçe geçmesi sonucunda makro ve mikroekonomik politika yapımı ile dış politika

süreçleri arasındaki etkileşimin artmasına dikkat çekilerek, her iki alanda son yıllarda AK Parti iktidarları tarafından izlenen politikaların genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Son bölümde ise “rekabet devleti” yazınında vurgulanan dört değişim eksenini (enflasyonist müdahalecilikten sürdürülebilir büyümeye; makroekonomik yönetimden mikroekonomik yönetime; kapsamlı müdahalecilikten stratejik hedeflemeye; refah devletinden verimliliğe geçiş) ve bunlara ek olarak yazar tarafından kuramsal çerçeveye eklenen dış politika (jeostrateji ve güvenlikten ekonomik rekabetçiliğe geçiş) ekseninde Türkiye’nin ne ölçüde küresel vizyonlu bir “rekabet devleti” olabileceği detaylı biçimde ele alınacaktır.

“Rekabet Devleti” ve Dış Politika: Kuramsal Bir Giriş

Siyaset bilimi ve kalkınma çalışmaları alanlarının en karmaşık ve tartışmalı sorunsalı olan “devletin dönüşümü” konusunun son yıllarda hızla genişleyen disiplinlerarası ve çoğu zaman yüzeysel küreselleşme yazınının temel meselelerinden birini oluşturduğunu belirtmek yanlış olmaz. Girift ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel boyutları bulunan küreselleşme süreçlerinin baskın siyasi otorite ve organizasyon formları üzerindeki etkilerinin kavramsallaştırılabilmesi amacıyla uluslararası ilişkiler, uluslararası ekonomi politik ve kalkınma çalışmaları alanlarında çok farklı kuramsal perspektif ve disiplinler altyapılar temelinde çalışan uzmanlar tarafından çeşitli kavramsal kalıplar ortaya atılmıştır. Bunlar arasında ekonomik entegrasyon-dış politika etkileşimine özellikle vurgu yapan nosyonlar arasında ‘ticaret devleti’ (*trading state*),⁶ reaktif devlet (*reactive state*),⁷ görünmez devlet (*virtual state*)⁸ verilebilir.

Bu bağlamda, “rekabet devleti” kavramı etrafında yoğunlaşan ekonomi politik analizlerin 1990’lardan itibaren oturmuş devlet yapılarını ve politika önceliklerini derinden dönüştüren ekonomik küreselleşme dinamiklerine koşut olarak ortaya çıktıkları görülmektedir. İlk olarak Amerikalı siyaset bilimci Philip G. Cerny ve arkadaşları tarafından formüle edilen kavramsallaştırma, geleneksel devletçi ve neoliberal pozisyonlara kaymadan ekonomik küreselleşmenin siyasal yansımaları üzerinden gerçekçi çıkarımlar yapılması prensi-

bine dayanmaktaydı. Her ne kadar, sınıf çatışması perspektifinden analizler üreten eleştirel yazarlar uluslararası rekabet kavramına ve "rekabet devleti" kavramsallaştırmasına siyasi/bölüşümsel çatışmaları nispeten göz ardı ettikleri gerekçesiyle haklı eleştiriler yöneltmiş olsalar da,⁹ bu durum adı geçen modelin ekonomik küreselleşme süreçlerinin siyasi boyutlarını kapsamlı biçimde ortaya koyduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Ağırlıklı olarak Japonya ve Doğu Asya kaplanlarının kalkınma tecrübelerini açıklamak üzere geliştirilen "kalkınmacı devlet"¹⁰ yazını çerçevesinde oluşan bilgi birikimini küresel entegrasyonun ürettiği yeni ekonomik realitelerle harmanlayan "rekabet devleti" teorisyenleri yeni bir siyasi prototip tanımlama gayreti içine girmişlerdir. Bu prototip ise ulusal sınırlar içerisinde kurulu sanayi ve girişimcilerin uluslararası rekabet güçlerinin maksimum düzeyde arttırılması ve toplumsal dengelerin korunması açısından kabul edilebilir insani/sosyal standartların korunması amacına kilitlenmiş bir devlet algılamasını yansıtmaktadır. Diğer bir deyişle, küresel ekonomi içerisindeki ulusal rekabet potansiyelinin arttırılması ile ulusal sosyoekonomik kalkınma hedeflerinin dengeli biçimde birlikte yürütülmesini hedefleyen bir siyasi organizasyon modeli çizilmektedir. Sözü edilen yaklaşımın doktriner bir piyasa ideolojisine dayanarak özelleştirme ve deregülasyon gibi devleti küçültücü tedbirler aracılığıyla ekonomik büyüme ve kalkınmanın tetiklenebileceğini savunan 1980'lerin "Washington Mutabakatı"na nazaran daha güçlü devlet denetimi, reregülasyon ve fakirliğin azaltılması gibi tedbirleri kabullenen revize neoliberal yaklaşıma, ya da "post-Washington Mutabakatı"na, daha yakın durduğunu belirtmek yanlış olmaz. Kuramsal açıdan "rekabet devleti" modeli Batı dünyası ve özellikle Avrupa'da siyasi otoritelerin başlıca sosyoekonomik meşruiyet kaynakları ve politika öncelikleri bakımından refah ve sanayi devletlerinden sanayi-sonrası rekabet devletlerine evirilmeleri sürecini betimlemek amacıyla geliştirilmiş olsa da, son dönemlerde modelin çeşitli uygulamalarının Latin Amerika gibi yarı-çevresel alanlara da yapıldığını belirtmek gereklidir.¹¹

Daha önce de belirtildiği gibi, Philip Cerny¹² ve arkadaşları¹³ tarafından gerçekleştirilen bir dizi akademik yayın ile uluslararası eko-

nomi politik literatüründeki yerini alan “rekabet devleti” kavramsal-laştırması temel olarak modern ulus devlet yapılarının idari mekanizmaları ve temel sosyoekonomik politika önceliklerinde küreselleşme ve bilgi ekonomisine geçiş süreçlerinin tetiklediği radikal dönüşümlerden hareketle tanımlanmıştır. Rekabet devleti teorisyenleri ulusal plandaki “siyasi girişimciler” ile ekonomik aktörlerin işbirliği yaparak, gelişmiş ve gelişmekte olan dünyada hâkim ulus devlet yapılarını ekonomik küreselleşmenin avantajlarından maksimum ölçüde yararlanabilecek biçimde dönüştürmekte olduklarını belirtmektedirler. Bu bağlamda en kapsamlı ve paradigmatik sayılabilecek dönüşümün ise devlet elitlerinin varlıklarını meşrulaştırmada kullandıkları siyaset, güvenlik ve ulusal egemenlik ağırlıklı rasyonaliteden (*raison d'État*) ekonomik rekabet, entegrasyon ve çok katmanlı yönetişime dayalı küreselleştirici bir rasyonaliteye (*raison du Monde*) geçiş olduğu iddia edilmektedir. Devletlerarası ilişkiler açısından ise, yaşanan köklü dönüşümün Soğuk Savaş sonrası dönemde sosyoekonomik kalkınma konuları ile uluslararası rekabet avantajı ve ekonomik diplomasi gibi kavramların geleneksel olarak siyasi, askeri ve jeostratejik çekişmelerin şekillendirdiği yüksek siyaset alanına girmeleri ile tam bir uyum içerisinde olduğu dile getirilmiştir.

Özellikle Batı Avrupa’da II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan konvansiyonel refah devletlerinin ekonomik küreselleşme baskıları altında geçirdikleri derin transformasyonu inceleyen rekabet devleti yazınında devlet mekanizmalarının sosyal ve ekonomik süreçlerin ticarileştirilmelerini soyut bir “kamu yararı” algısına dayanarak önleyen yapılardan piyasa disiplini altında ticarileşme ve rekabetçiliği körükleyen aktörlere dönüştüklerine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda, siyaset ve güvenlik kaygılarının ağırlıklı olarak belirlediği bir devlet rasyonalitesinden ekonomik ve menajeryal kaygıların beslediği bir devlet rasyonalitesine geçişin temel sonucu olarak siyasi küreselleşme ile finansal ve ekonomik karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin içiçe geçtiği bir “iliştirilmiş finansal ortodoksi”nin¹⁴ oluştuğu gözlenmiştir. Diğer bir deyişle, “Washington Mutabakatı”nda ifadesini bulan orijinal neoliberal yaklaşımın resmettiği devletin hareket alanını daraltıcı ekonomik ve siyasi küreselleşme tasavvuru yerine, “post-Washington Mutabakatı”nı yansıtan “rekabet devleti” yazarla-

rı, gerek neoliberal yapısal dönüşümün gerekse küreselleşme süreçlerinin koordineli biçimde ilerlemesinin başat devlet yapılarının organize edici rolüne bağlı olduğunu ısrarla vurgulamışlardır. Bu da hem küreselleşme-ulus devlet ikileminin yerel gerçeklikler ışığında yeniden yorumlanmasında, hem de dış politika gibi devlet elitleri tarafından dizayn edilen politika alanlarının ekonomik küreselleşmeyi tetikleyen makro süreçlerin sürdürülmesi ve hızlandırılmasında ne derece önemli olduğunun ortaya konmasında etkili olmuştur.

"Rekabet devleti" perspektifi gibi konvansiyonel neoliberalizmin piyasa-ideolojik niteliğini reddeden yaklaşımların özellikle ekonomik küreselleşmenin siyasi yansımaları ile ilgili temel paradoksları net bir biçimde ortaya koyabilme potansiyelleri hiç şüphesiz daha yüksektir. Nitekim "rekabet devleti" yazarları siyasi ve ekonomik aktörlerin devlet mekanizmalarını kültürel, kurumsal ve piyasa yapılarında ortaya çıkan karmaşık dönüşümlere uyum sağlayabilecek verimlilik ve rekabet odaklı bir tür "yarı-şirket" olarak yeniden tanımlamalarının üç temel paradoksa yol açtığını vurgulamışlardır: Bunlardan birincisi, yakın dönem küreselleşme yazınındaki iddiaların aksine, neoliberal küreselleşme süreçlerinin empoze ettiği "devlet dönüşümü"nü siyasi otoritelerin yetki ve manevra alanlarını daraltmak yerine, uluslararası rekabet odaklı yeni regülasyon ve müdahale fırsatları oluşturmalarıdır. Yine bu bağlamda makroekonomik yönetim, sosyoekonomik kalkınma ve dış politikalarını küresel rekabet gereksinimleri doğrultusunda yeniden tanımlayan devlet aktörleri ve kamu çevreleri ekonomik küreselleşme süreçlerine pasif olarak maruz kalmamakta, aksine kendi kapasiteleri ile uyumlu yeni ve karmaşık küresel entegrasyon biçimleri geliştirerek yeni realitelerle daha etkin biçimde yüzleşmektedirler. Son olarak, ulusal sınırların önemini giderek azaltan küresel ekonomik entegrasyon ile ulusal temelli egemenlik tanımlamaları ve devlet-toplum ilişkileri arasındaki uyumsuzluk dünyanın farklı bölgelerindeki ulus devlet yapılarının kurumsal meşruiyetlerini, sosyal doku ile bağlarını ve toplumsal güç kaynaklarını değişen hızlarla erozyona uğratmaktadır.¹⁵

"Rekabet devleti" kavramsallaştırması standart neoliberal önermelerin ötesine geçerek piyasa-dostu denetim ve düzenlemelerin yanında siyasi küreselleşmeyi ve küresel entegrasyona dayalı rekabet-

çiliği proaktif olarak destekleyen bir siyasi formu temsil etmesi açısından orijinal bir formülasyonu ifade etmektedir. Küresel ekonomi politik içerisinde kurulu dengelerin uzun vadeli değişiminin ise devletler ve ekonomik aktörler arasında pragmatik deneme-yanılma (*bricolage*) girişimleri sonucu değiştiği varsayıldığından makroekonomik yönetim ve dış politika alanındaki farklı tercihlere göre küresel sistemin farklı lokasyonlarında görece farklı nitelikler taşıyan rekabet devletlerinin ortaya çıkacakları peşinen kabul edilmiştir.¹⁶

Spesifik politika tercihleri açısından bakıldığında ise rekabet devleti yazarları ekonomik küreselleşme süreçleri ile bunların doğurduğu çok katmanlı yönetim yapılarının temelde dört alanda paradigmatik değişimler doğurduğunu dile getirmektedirler:

1. Küreselleşme dalgalarının siyasi otoritelerin karar alma eğilimleri ve sosyoekonomik öncelikleri açısından doğurdıkları ilk değişim, *makroekonomik* müdahalecilik geleneğinin yerini giderek denetim, gözetim, rekabet politikası, sanayi ve teknoloji politikaları gibi *mikroekonomik* ağırlıklı müdahalecilik biçimlerine bırakmasıdır.
2. İkinci olarak, içine kapalı ekonomik sistemlerde kendi kendine yeterlilik (otarşi) üzerinden kurulan sosyoekonomik yönetim mimarilerinin küresel mal, hizmet ve işgücü piyasalarında ortaya çıkacak gelişmeleri dinamik biçimde izleyip bunlara karşı esnek sektörel cevaplar üretilmesi hedefine yönelik olarak yeniden yapılandırıldıkları görülmektedir. Bu bağlamda küresel yatırımcılar, uluslararası ekonomik kuruluşlar ve güçlü devletler nezdinde yürütülen ekonomik diplomasi faaliyetleri artan bir önem kazanmaktadır.
3. Ekonomi yönetiminde ‘ne pahasına olursa olsun büyüme’ prensibinin yerini yeni nesil monetarist yaklaşımın beslediği ‘düşük enflasyonlu ve sürdürülebilir büyüme’ nosyonu almaktadır.
4. Ulusal düzeyde hayata geçirilen siyasi programlar ve aktüel parti siyasetinde istihdam ve refah artışı gibi sosyal unsurların yerini girişimcilik kültürünün geliştirilmesi, yenilikçiliğin özendirilmesi, kamu ve özel sektör alanlarında üretkenlik ve etkinliğin geliştirilmesi gibi hedefler almaktadır.¹⁷

Kabaca “post-Washington Mutabakatı” olarak tabir edilen ikinci nesil neoliberalizm ile büyük ölçüde uyum halinde olan yukarıdaki önermelere bu çalışmada vurgulanan ekonomi-dış politika ilişkisi bağlamında aşağıdaki önermenin de eklenmesi gereklidir: Soğuk Savaş döneminde kristalize olan “sert güç” temelli ve ulusal egemenlik ile siyasi ve askeri çıkarlar eksenli dış politika yaklaşımları, Soğuk Savaş sonrası dünyada “yumuşak güç” ve ekonomik/kültürel diplomasiyi öne alan, demokratik değerler çerçevesinde uluslararası rekabet kapasitesini ve küresel pazar paylarını arttırmaya odaklanan çok boyutlu yeni bir dış politikaya evrilmektedir.

Aşağıdaki bölümde Türkiye’nin yukarıda sıralanan beş eksen bağlamında modern bir “rekabet devleti” olma yolunda ne kadar yol kat ettiği değerlendirilecektir. Bu bağlamda ülkenin 1980 sonrasında yaşadığı sosyoekonomik dönüşüm, bu dönüşümün 2000-2001 krizleri sonrasında kurumsal reformlar eşliğinde olgunlaşması, 2002 sonrası AK Parti iktidarlarının izlediği proaktif ve çok boyutlu dış politika yaklaşımı ile bu yaklaşımın uluslararası rekabet gücü açısından yansımaları masaya yatırılacaktır.

Türkiye Ekonomi Politikasının Dönüşümü: Tarihsel Arka Plan

20.yüzyıl boyunca Türkiye’nin ekonomik büyüme ve geniş kapsamlı sosyoekonomik kalkınma performansını incelediği önemli çalışmalarında Şevket Pamuk büyüme rakamları ile sosyal standartlar arasındaki kopukluğu betimlemek için yerinde bir benzetme ile “yarısı dolu bir bardak” benzetmesini kullanır.¹⁸ Gerçekten de 1923 yılında Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana Türkiye daha kentli ve sanayileşmiş bir sosyal dokuya ulaşma hedefine yönelik olarak radikal ekonomik değişimler ve yapısal dönüşümler geçirmiştir.¹⁹ Ancak tarihsel süreç içerisinde elde edilen bu gelişmeler not edilmekle birlikte, Türkiye’nin örneğin Asya kaplanlarını andırır biçimde bir sosyoekonomik kalkınma mucizesi ortaya koyamadığını ve toplumun yaşam standartlarında sağlanan uzun dönemli iyileşmelerin de gelişmekte olan dünya ortalamaları civarında olduklarını vurgulamak gerekir. Buna ek olarak Türkiye’nin ciddi siyasi ve makroekonomik krizlere rağmen periyodik yükselişler gösteren ekonomik büyüme

performansının insani kalkınma alanında benzer bir yükseliş ivmesi oluşturmamış olması ülkenin genel ekonomik büyüklüğü ile sosyal/insani kalkınmışlık düzeyi arasında bir uçurumun oluşmasına yol açmıştır. İşte bu yüzden de, makro ekonomik büyüklüklerin ölçülmesine dayalı milli gelir ve kişi başına düşen milli gelir rakamları ile ortalama halkın yaşam kalitelerini ölçen Birleşmiş Milletler insani kalkınma endeksi açısından Türkiye'nin küresel ekonomik sistemde işgal ettiği konumlar arasında derin bir uçurumun oluştuğu göze çarpmaktadır.²⁰

Diğer bir açıdan ise Türkiye ekonomi politiğinin tarihsel gelişim çizgisi boyunca piyasa dinamiklerini önceleyen ekonomik liberalizm uygulamalarının kuraldan ziyade istisna olarak ortaya çıkmış olduklarının ve Cumhuriyet döneminde ekonomi-dış politika ilişkilerinin de genelde devletçi ve içe dönük bir teorik/ideolojik arkaplan ışığında şekillendiklerini vurgulamak gereklidir. Öyle ki, 1980 sonrası yaşanan derin liberalleşme deneyimine kadar geçen dönemde yönetici elitlerin makroekonomik ve sosyal konulara dair müdahaleci eğilimlerinin görece olarak ikinci planda kaldığı iki kısa süreçten bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, 1923'te hemen Cumhuriyet'in ilanını takip eden ve 1929'daki Büyük Buhran'ın ardından devletçilik stratejisinin sistemli olarak hayata geçirilmesine kadar devam eden süreçtir ki, bu zaman diliminde Lozan Anlaşması'nın kısıtlayıcı şartları ve yeni Cumhuriyet'in yeterli sermaye birikimine sahip olmayışı zoraki bir liberalliği empoze etmiştir.²¹ Tarıma dayalı kalkınma ve iç piyasanın genişletilmesi ekseninde gerçekleştirilen ikinci liberalizm deneyimi ise ciddi bir ekonomik kriz ve ülkenin IMF ile ilk yüzleşmesine yol açarak son bulmuştur. 1950'lerin sonlarında patlak veren sosyoekonomik kriz sadece bir askeri müdahaleye yol açmakla kalmamış, aynı zamanda dönemin öne çıkan küresel kalkınma yaklaşımlarıyla uyumlu bir strateji olarak ithal ikameciliği ve kalkınma planlamacılığına dayalı yeni bir müdahalecilik döneminin başlamasına giden yolu açmıştır. 1960'larda uygulamaya konan kalkınma stratejisinin Türkiye'nin OECD başta olmak üzere uluslararası ekonomik kuruluşların yakın gözetimi altında "yarı-Keynezyen bir rekabet devleti" kurma girişimini başlattığı söylenebilir.²²

Yükselmekte olan yerli sanayi burjuvazisi ve askeri-sivil bürokratik elit tarafından desteklenen ithal ikamesi ve planlamaya dayalı korumacı sanayileşme yaklaşımı 1960’lı yıllar boyunca yüksek büyüme hızları yakalanması ve tarımdan sanayiye doğru radikal yapısal dönüşümü hızlandırması bakımından etkileyici sonuçların ortaya konmasını sağladı.²³ Sonuçta 1970’lerin ilk yıllarına kadar olan dönemde hızlı ve sürdürülebilir kalkınma ivmesi yakalayan Türkiye, Doğu Asya ülkelerinin gerisinde kalmakla birlikte gelişmekte olan dünya ortalamalarını ve özellikle Latin Amerika ülkelerini geride bırakan bir sosyoekonomik kalkınma performansı sergiledi. Ancak Soğuk Savaş koşullarının ve Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan uluslararası yaptırımların tetiklediği kapsamlı, aşırı ve uzun süreli korumacılık eğilimleri Türkiye ekonomisindeki kronik ihracat kötümserliği tarafından da körüklendi; ve sonuç içe kapanma, durağanlık ve 1970’lerin sonunda da ciddi bir ödemeler dengesi krizi olarak kendisini gösterdi.²⁴

Bilindiği gibi, 1980’li yılların ilk yarısında Turgut Özal liderliğinde başlatılan ilk kuşak neoliberal dönüşüm daha önceki dönemlerin devletçi, korumacı, merkantilist önceliklerini tersyüz ederek küresel ekonomik sistemle tamamen farklı bir entegrasyon biçiminin önünü açmıştır.²⁵ Özellikle 1987’ye kadar olan dönemde makroekonomik politikaların temel öncelikleri, oluşturuluş biçimleri ve uygulayıcı aktörler bazında radikal dönüşümler yaşanmış ve sıkıştırılmış bir dışa açılma hareketi hayata geçirilmiştir. Hukuk devleti ve kamusal denetim-gözetim altyapısındaki ciddi kurumsal zaafllara rağmen dışa açık, ihracat eksenli ve rekabetçi bir sosyo-ekonomik kalkınma stratejisi ile yeni bir “rekabet devleti”nin temelleri bir ölçüde atılmıştır. Özal liderliğindeki ANAP hükümetleri, bir taraftan özel sektörü dünya pazarlarını hedef alarak küresel bir yatırım mantalitesine kavuşturmaya çalışmışlar; diğer taraftan da özel sektörün önünü açmak için Ortadoğu, Orta Asya, Balkanlar gibi bölgelere yönelik çok yönlü ve proaktif bir dış politikayı Soğuk Savaş’ın son yıllarındaki küresel dengeleri gözeterek uygulamaya çalışmışlardır. Sonuçta gerek kamu gerekse özel sektör nezdindeki izolasyoncu kalıpların zorlanması sonucu Türkiye’nin geleneksel ihracat kötümserliği aşılmaya

başlamış ve ihracatın milli gelire oranı 1980 ve 1988 yılları arasında yüzde 4,1'den yüzde 13,3'e çıkmıştır.²⁶

Bu arada ihracat rakamlarındaki niceliksel artış ihracat ürünlerinin çeşitlenmesi ve imalat sanayi ürünlerinin görece paylarının artması yönünde niteliksel bir iyileşme ile de tamamlanmıştır. Ekonomi politik alandaki bu olumlu dönüşümlerin bir taraftan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik başvurusu yapılırken diğer taraftan İslam dünyası ve yeni kurulan Türkî Cumhuriyetler ile sıkı ilişkilerin kurulmasına dayalı aktif bir dış politika rejimi altında gerçekleşmiş olması sürpriz sayılmamalıdır. Ancak Türkiye ekonomisindeki birçok hızlı büyüme dönemi gibi 1980'lerin hızlı ekonomik büyüme ve yapısal dönüşüm ivmesi uzun süre devam ettirilememiştir. On yılın ilk yarısındaki ihracat genişlemesi eğilimi, on yılın ikinci yarısına taşınmadığı gibi 1990'lı yıllar da siyasi istikrarsızlık tarafından tetiklenen sosyal ve ekonomik istikrarsızlık eğilimlerinin yükselişine şahit olmuştur.²⁷

1970'lere benzer şekilde hassas ve kırılgan koalisyon hükümetlerinin öne çıktığı 1990'lı yıllarda Türkiye ekonomi politisinin yapısal ve aktörlerden kaynaklanan sorunları öne çıkmış ve neoliberal dönüşüm döneminin ivmesi kaybedilmiştir. Gelişmekte olan dünyada 1980'lerin "kalkınmanın kayıp on yılı" görülmesi gibi 1990'lar da Türkiye için siyasi istikrarsızlık ve makroekonomik krizler eşliğinde ekonomik büyümenin durduğu kayıp yıllar olarak kaydedilmiştir. Tarihsel olarak bakıldığında, 1980'li yıllarda ABD ve İngiltere'den başlayarak IMF, Dünya Bankası ve OECD eşliğinde gelişmekte olan ülkelerde yayılan ilk dalga neoliberal dönüşüm projesi ile Özal liderliğindeki siyasi koalisyonun politik ve ekonomik reform öncelikleri arasındaki sinerji, o dönemdeki liberalasyon başarısını sağlayan en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Ekonomik ve politik liberalizasyon ekseninde küresel sistemle derinleşmiş bir entegrasyon hedefine kilitlenen Özal hükümetlerinin Soğuk Savaş'ın son yıllarında uluslararası sistemdeki boşluklardan istifade ederek izledikleri proaktif ve çok yönlü dış politikanın da hiç şüphe yok ki, ekonomik büyüme süreçlerinin önünü açan etkisi de net olarak hissedilmiştir.

Ulusal ve uluslararası reform gündemleri arasındaki sinerjinin kaybolduğu 1990’lı yıllarda ise popülist siyasi liderlerin tekrar sahneye çıkmaları ekonomik rasyonalite ve neoliberal kalkınma stratejisi ile gerek iç gerekse dış politika alanları arasındaki ahengi temelden sarsmıştır. Kırılgan koalisyon hükümetleri içerisinde kendi dar kapsamlı ve kısa dönemli çıkarlarını tatmin etme peşinde koşan siyasi liderler kısır çatışma ve popülist dağıtım ağlarını besleyerek geleneksel bölüşüm çatışmalarını ve siyasi-ekonomik istikrarsızlık dinamiklerini tetiklemişlerdir. Bir taraftan Güneydoğu Anadolu’daki ayrılıkçı terör olaylarının tırmandığı, diğer taraftan siyasi polarizasyon ve sertliğin arttığı bu dönemde iç kavgaların girdabına kapılan Türkiye’nin, dış politikada nispeten durağan bir döneme girmesi normal karşılanmalıdır. Zaten İran-İrak Savaşı, Birinci Körfez Savaşı ve Bosna Savaşı gibi ciddi bölgesel çatışmaların sarmalında bulunan Türkiye’de, Özal’ın çevre ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkileri sıkılaştırma ve ticaret hacmini arttırma hedeflerinin de hayata geçirilmesi olumsuz uluslararası konjonktür sebebiyle kısmen mümkün olabilmıştır.

Özal döneminde oluşturulmaya çalışılan “rekabet devleti”nin 1990’lı yılların siyasi polarizasyonu neticesinde dağılmasının ekonomik yansımaları arasında yavaşlayan ekonomik büyüme hızı, kronik yüksek enflasyon, bütçe performansını derinden sarsan mali disiplinsizlik sayılabilir. Finansal liberalizasyon sonrası önü açılan sıcak para akışlarının etkileri de bu olumsuz ekonomik tabloya eklenince 1994, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan finansal ve makroekonomik krizler kaçınılmaz olmuştur. Bu perspektiften bakıldığında 2001 sonrası dönemin Türkiye ekonomisi politisinin tarihsel evrimi içerisinde eski kırılma noktalarının önemli ölçüde izale edildiği, çözülen “rekabet devleti” yapısının kurumsal reformlar sayesinde restore edilme sürecine girildiği, mali disiplinin ve ekonomik büyüme ivmesinin yakalandığı ve uluslararası krizlere karşı görece bağımsızlık kazanıldığı farklı bir dönemi temsil ettiği ortadadır. Bu dönemde ulusal alandaki makroekonomik istikrar ve büyüme ivmesiyle bu temelde gerçekleştirilen proaktif dış politika hamleleri arasında birbirini karşılıklı besleyen interaktif bir ilişki biçiminin kurulmuş olduğu belirtilmelidir.

Türkiye'nin Yeni "Rekabet Devleti" ve Dış Politika: Temel Fırsat ve Tehditler

Türkiye ekonomi politiğinin tarihsel dönüşümü üzerinde buraya kadar yapılan tespitler bağlamında bu bölümde ülkede oluşmakta olan yeni "rekabet devleti" ile ilgili fırsat ve tehditlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Böyle bir analiz hem Türkiye'nin 1980'li ve 2000'li yıllarda makroekonomik yönetim modeli ile ilgili olarak tecrübe ettiği iki dalga neoliberal değişim tecrübesini, hem de bu mekroekonomik yönetim modeline derinlik kazandırarak küresel sistemle entegrasyonu hızlandıracak yeni çok boyutlu dış politika çizgisini değerlendirme imkânı sağladığı için önem taşımaktadır. Bu bağlamda, 2000-2001 krizleri sonrasında Türkiye ekonomi politiğindeki yapısal dönüşümün temel eksenini belirleyen Kemal Derviş imzalı "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nın Özal döneminde kristalize olan deregülasyon ve özelleştirme eksenli birinci nesil neoliberalizmden reregülasyon ve kurumsal reform eksenli ikinci nesil neoliberalizme geçiş aşamasında bir paradigmatik dönüşümün miladı olduğu belirtilmelidir.²⁸

Kurucu kadrolarının kültürel olarak muhafazakâr kökenlerine rağmen, AK Parti hareketi 2002 yılında iktidarı devraldığı andan itibaren sosyal konularda duyarlı bir merkez-sağ parti imajı oluşturmaya gayret etti. Bu doğrultuda hem özel sektörün desteklenmesi ve küresel piyasalarla entegrasyonun hızlandırılması, hem de ortalama sosyoekonomik gelişmişlik seviyesinin yükseltilmesi ve eğitim, sağlık, ulaşım gibi temel kamu hizmetlerinde ciddi iyileştirmeler yapılmasını siyasi varlık sebebinin önemli unsurları olarak algıladı. Aynı zamanda AK Parti kadroları uzun dönemli siyasi meşruiyetlerinin, mali disiplinin korunması ve kamu yönetiminde etkinlik ve verimlilik temelli bir reform yapılması sonucunda sağlanacak ekonomik istikrara dayalı olduğunun farkındaydılar. Böylelikle, uzun bir aranın ardından Türkiye'de yapısal dönüşümü, mali disiplini ve piyasa dostu rasyonel makroekonomik politikaların uygulanmasını savunan uluslararası finansal kuruluşların talepleri ile "post-Washington Mutabakatı"nın güçlü kurumsal reformlar temelinde benimseyen AK Parti iktidarı ve dünya pazarlarına hızla entegre olmak isteyen Anadolu sermayesinin hedefleri arasında bir sinerji oluşmuş oldu. Bu si-

nerjinin bir ayağı da, hiç şüphesiz ithal ikamesine dayalı kapalı rejimlerden ihracata dayalı büyüme stratejilerine geçişte her zaman ihtiyaç duyulan proaktif ve çok boyutlu bir dış politikaydı ki, özellikle Turgut Özal ve İsmail Cem tarafından temelleri atılan ve komşu ülkelerden başlayarak başat bölgesel ve küresel aktörler ile anjajman prensibine dayanan bu tarz bir dış politika çizgisi, Ahmet Davutoğlu’nun önce Başbakan Başdanışmanlığı ardından da Dışişleri Bakanlığı dönemlerinde sistematik bir çerçeveye oturtularak ısrarla derinleştirildi.

“Komşularla sıfır sorun” politikası Türk dış politikasında özellikle Soğuk Savaş döneminde kemikleşen izolasyonist eğilimlerin resmen reddedildiğinin ve ortak çıkarlar temelinde tüm yakın ve bölgesel komşularla dostane siyasi, ticari ve insani ilişkiler kurulmasına yönelik Türkiye tarafında güçlü bir irade bulunduğunun kurumsal bir ifadesi oldu. Zaman zaman art niyetli “eksen kayması” eleştirilerine konu olsa da, özellikle Ortadoğudaki komşularla mükemmel biçimde yürütülen bu politika sayesinde karşılıklı ekonomik bağımlılığın arttırılması yoluyla bölgesel istikrar, güvenlik ve refahın artmasına yönelik ciddi adımlar atıldı. Ayrıca 2003 yılındaki Irak işgalinin öncesinde “Irak’a Komşu Ülkeler” konferansları ile başlayıp Irak ve Suriye gibi sınır komşularıyla kurumsal entegrasyon çabalarıyla devam eden; Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve diğer bölgelerdeki pek çok ülke ile “Stratejik İşbirliği”, serbest ticaret anlaşmaları, vizelerin kaldırılmasına yönelik düzenlemeler temelinde sürdürülen; ve nihayet Latin Amerika, Doğu Asya ve Afrika gibi daha önce tamamen ihmal edilen bölgelere uzanan dış politika dinamizmi Türkiye’nin küresel profilinde çok kısa bir zaman dilimi içerisinde muazzam bir yükselmenin gözlenmesine sebep oldu. Ayrıca kısa sürede dünyanın altıncı büyük hava yolları firması haline gelen Türk Hava Yolları’nın, TİKA gibi teknik ve dış yardım kuruluşlarının, sivil toplum örgütleri tarafından örgütlenen eğitim ve sağlık kuruluşlarının, TOBB, TUSKON ve MÜSİAD gibi sanayici-işadamı birliklerinin başını çektiği koordineli bölgesel girişimler Türkiye’nin yumuşak güç potansiyelini geometrik olarak arttıran etkenler arasında yerlerini aldılar.

Ancak burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus, küçük ve orta boy işletmeleri temsil eden iş örgütlerinin aksine, İstanbul

merkezli büyük sanayi ve ticaret burjuvazisini temsil eden TÜSİAD çevresinin AK Parti dönemindeki dış politika ve ekonomik işbirliği açıklamalarında Türkiye ekonomisindeki yönlendirici gücü nispetinde yer almamış olmasıdır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Özal'dan devraldıkları geleneği sürdürerek dış gezilerindeki geniş heyetlerine kabul ettikleri özel sektör temsilcileri arasında TÜSİAD üyelerinin azınlıkta kalmaları neredeyse pek dile getirilmeyen bir teamül halini almıştır. Bu durumun kaynağında iktidar partisi ile TÜSİAD üyeleri arasında kimi temel siyasi meselelerde zaman zaman yaşanan derin görüş ayrılıkları ve yükselen tansiyon kadar, KOBİ örgütlenmelerinin ABD ve Avrupa dışında yeni pazarlara açılan AK Parti'nin bu stratejisine daha kolay uyum sağlayabilme kabiliyetine sahip olmalarının yattığı söylenebilir.²⁹

Resmin içerideki kısmına bakıldığında ise 2005 yılından itibaren Avrupa Birliği ile tam üyelik perspektifinde sürdürülen müzakereler doğrudan yabancı yatırım seviyelerini yıllık 20 milyar dolarla cumhuriyet tarihinin en yüksek noktalarına çekerken siyasi istikrar, hızlı ekonomik büyüme, yükselen yaşam standartları ve küresel itibar faktörleri ile özetlenebilecek olumlu bir sarmal etkisi gözlemlenmiştir. Tarihsel olarak, bu portrenin özellikle ekonomik kısımdaki olumlu unsurların 2008 yılında patlak veren sub-prime krizi ve küresel reseyona kadar devam ettiği söylenebilir. Ekonomi ve dış politika yapımında stratejik bir yönelim sürdürmenin imkânsız hale geldiği kırılğan koalisyon hükümetlerinin ardından AK Parti kadrolarının ekonomik büyüme ve yapısal dönüşümü kendi siyasi meşruiyet temellerinin ve varoluşlarının temel bir unsuru olarak algılamaları küresel piyasalardaki likidite bolluğu ve yatırım fırsatları ile birleşince düşük enflasyon ortamında hızlı büyüme ve mali disiplin eşliğinde yapısal dönüşüm ivmesinin yakalanabilmesi için gerekli ortam oluşmuştur. Ülkenin makroekonomik istikrarsızlık ve yüksek enflasyon ile anılan ekonomi politik tarihine bakılınca bu noktada ciddi bir sıçrama yapıldığı ve bunun sonucunda da örneğin büyük çaplı özelleştirme ihalelerinin avantajlı fiyatlarla sonuçlandırılmasının ya da rekor düzeylerde doğrudan yatırım akışlarının mümkün hale geldiği görülmektedir. Yine bankacılık ve finans sektörlerinde gerçekleştirilen kapsamlı reformlarla modern bir “düzenleyi-

ci devlet”in (*regulatory state*) altyapısı oluşturulmuş ve bu sayede küresel ekonomik krizin potansiyel zararları minimize edilebilmiştir.

Makroekonomi politikası ile dış politika arasındaki eşgüdümüne bakıldığında ise Davutoğlu patentli dış politikanın makroekonomi yönetimindeki açılımları yakından takip ettiği, hatta zaman zaman bu açılımların önüne geçerek ekonomik karar alıcılara yön gösterdiği görülmektedir. Örneğin komşu ülkelerden başlatılarak geniş bir platforma yayılan vize kaldırma düzenlemeleri ve serbest ticaret anlaşmaları sınır ötesi ticari canlılığın ve sosyal mobilizasyonun artırılmasına ciddi katkılarda bulunmuştur. “Sıfır sorun” yaklaşımının dış ticaretteki yansıması “kurallı ticaret” olmuş ve birçoğu Dünya Ticaret Örgütü olmayan komşu ülkeler ile imzalanan ekonomik işbirliği anlaşmaları ve “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği” mekanizmaları küresel kriz ortamında Türk ekonomisine yeni ihracat pazarları açmıştır. Yine enerji nakli bağlamında Bakü-Tiflis-Ceyhan, Nabucco ve Mavi Akım gibi projeler uzun dönemli jeostratejik ve ekonomi politik imkânlar sunarken; THY, TİKA ve dışişleri bürokrasinin koordineli çalışmaları sonucu Latin Amerika ve Afrika gibi pazarlarla ilk defa ciddi ve kalıcı ekonomik ilişkiler oluşturulması için gerekli altyapının kurulması yönünde temeller atılmıştır. Ancak burada vurgulanması gereken konu, çok yönlü dış politika açılımları ile başarılan yeni pazar açılımlarının özellikle küçük ve orta boy ticari işletmelere yeni operasyonel alanlar yaratılması metodu ile ilerlediği, henüz Türkiye’nin küresel entegrasyonuna rengini verecek sektörel öncelikler ve hedeflenecek potansiyel yatırım (*niche*) alanları konusunda bir netliğin bulunmadığıdır. Bu da elbette ki, dış politika aktörlerinden ziyade ekonomik karar alıcıların ve Türk ekonomisine yön veren büyük çaplı sanayici ve işadamı gruplarının işbirliği ile netleştirilmesi gereken bir husustur.

Türkiye’nin 2002 yılından bu yana gerek sosyoekonomik alanda yaşadığı yapısal dönüşüm, gerekse dış politika formülasyonu ve uygulaması bağlamında ulaştığı dinamizm gözönüne alındığında, ulusal alanda kriz parametrelerini engelleyen bir “düzenleyici devlet”in büyük ölçüde yerleştiği, ancak küresel rekabet odaklı bir “rekabet devleti”nin henüz oluşum sürecinin ilk aşamalarında olduğu söylenebilir. Son yıllarda gerçekleştirdiği ciddi çıkışa rağmen Türkiye

kendisiyle sıkça karşılaştırılan BRIC ülkeleri³⁰ ve hızlı kalkınma ivmeleri ile dikkat çeken Doğu Asya ülkeleri ile mukayese edildiğinde ekonomik sektörler arasında stratejik tercihler yaparak bu tercihler üzerinden koordineli sosyal, ekonomik ve dış politika yaklaşımları formüle etme noktasında henüz yeterince güçlenmiş değildir. Bir defa devlet mekanizmasının ekonomik ve mali unsurları ile siyasi ve dış politik unsurları arasında yetki ve işbirliği yönünden kalın çizgilerle çizilmiş ayrımlar göze çarpmaktadır.³¹ Ekonomik unsurlar arasında dahi ülkenin küresel rekabet gücünü arttıracak bir para politikası, maliye politikası, istihdam politikası, eğitim-sağlık politikası, hatta iç rekabet politikası üzerinde bir uzlaşma sağlanmış değildir.³²

Kimi sektörlerde yerel rekabet kaygılarından ve aşırı yatırımdan dolayı ciddi miktarlarda atıl kapasitelerin bulunduğu, kimi stratejik sektörlerde ise büyük çaplı yatırımların yapılmadığı gözlenmektedir. Uzun süreli IMF programlarının kalıcı etkileri sebebi ile makroekonomik politikalarda öncelik enflasyonun kontrol altında tutulması ve istikrarın korunması hedeflerine verilmekte, özellikle yeni teknolojilerde dünya liderliği gibi hedeflerin realist olmaktan uzak kaldıkları görülmektedir. Ulusal planda verilen teşviklerde dahi sektörel ya da bölgesel tercihler çok zayıf bir biçimde ifade edilmekte, hangi bölgede hangi sektör ya da sektörlerin güçlenmesinin tercih edildiğine dair bir bilim ve sanayi-teknoloji politikası öne çıkarılamamaktadır. Kanımızca AK Parti iktidarının takip ettiği kabaca “post-Washington Mutabakatı” temelli ikinci nesil neoliberal politika yaklaşımının en zayıf noktası, benzer modelleri uygulayan pek çok ülkede yapısal dönüşümün yönetilmesi için uygulanan uluslararası rekabet eksenli bir sanayi-teknoloji politikasının halen hayata geçirilememiş olmasıdır. Ulusal planda kapsamlı bir politika çerçevesi çizilmediği için bunun dış politika girişimlerine yansıtılması da mümkün olmamakta, Türkiye’nin dış politika açılımlarının ekonomik yansımaları genelde serbest ticaret anlaşmaları ve vizelerin kaldırılması gibi karşılıklı ticaret ve yatırımları kategorik olarak arttırmaya dayalı düzenlemeler üzerinden ortaya çıkmaktadır. Oysa belli ülkeler, ülke grupları ya da bölgeler için küresel rekabet avantajının sağlanabileceği belli sektörler üzerinden koordineli bir yaklaşım or-

taya konulması elde edilecek potansiyel kazanımların daha kalıcı ve büyük miktarlarda gerçekleşmesini sağlayabilecektir.

Kurumsal direnç noktaları açısından bakıldığında ise, küresel bir aktör ve "rekabet devleti" olma yolunda hiç şüphe yok ki, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana daha ziyade ulusal güvenlik refleksi ve klasik korumacılık/merkantilizm endişeleri ile karar almaya alışan geleneksel askeri-sivil bürokrasi ve yargı mekanizmasının gerek yabancı sermaye gerekse ekonomik entegrasyonun her türüne şüpheyle yaklaştıkları bir vakıadır. Nitekim özellikle büyük çaplı özelleştirme ve gayrimenkul satışı ihaleleri söz konusu olduğunda yabancı şirketler tarafından kazanılan ihalelerin yargı erki tarafından "kamu yararı" prensibi doğrultusunda iptal edilmeleri olağan bir durum halini almış, bu da AK Parti dönemindeki kimi büyük çaplı altyapı ve kentsel dönüşüm programlarını geciktirici bir etki yapmıştır. Yine yukarıda belirtildiği gibi TÜSİAD merkezli İstanbul burjuvazisinin de, özellikle Atlantik ve Avrupa ekseninde kurulan oturmuş iş ve ortaklık ilişkileri yerli yerindeyken daha büyük fırsatlar (ve tabii riskler) barındıran Ortadoğu, Afrika, Latin Amerika gibi yeni pazarlara girme noktasında nispeten isteksiz davrandıkları, ancak bu pazarlarda büyüme potansiyelini arttıran Anadolu sermayesi karşısında etkinliklerini yitirmekten de ciddi biçimde endişe duymaya başladıkları bilinmektedir.³³

"Rekabet Devleti"nin Temel Unsurları ve Türkiye Tecrübesi

Türkiye ekonomi politikasındaki güncel eğilimler ve bir "rekabet devleti"nin kuruluşunu etkileyebilecek potansiyel fırsat ve tehditler üzerinden yapılan analizin ardından ilk bölümde özetlenen kavramsal çerçeve ışığında Türkiye'nin ne ölçüde bir "rekabet devleti" olabildiği sorusuna aşağıdaki kısımda cevap aranacaktır. Daha önce de vurgulandığı gibi, "rekabet devleti" teorisyenleri, siyasi küreselleşmenin modern ulus devlet yapılarının sosyoekonomik politika önceliklerinde yarattığı radikal dönüşümü dört temel alandaki tektonik kaymalarla açıklamaktadırlar: a) Keynezyen enflasyonlu büyüme stratejilerinden sıkı para politikası ve enflasyon kontrolünü merkeze alan bir yaklaşıma geçiş; b) makroekonomik müdahale-

cilik ve yönetimden mikroekonomik müdahale ve yönetime geçiş; c) geniş çaplı korumacılıktan stratejik sektörel hedefleme ve rafine yeni-korumacılığa geçiş; d) toplumsal refah ve tam istihdam hedeflerinden kamu ve özel sektörde girişimcilik kültürü, yenilikçilik ve kârlılık unsurlarına geçiş.³⁴ Bütün bunlara ek olarak, dış politika önceliklerinin ulusal güvenlik, askeri güç ve jeostratejik kaygılar eksenli defansif yapısından ekonomik karşılıklı bağımlılık, kontrollü bölgesel-küresel entegrasyon ve dünya piyasalarındaki pazar paylarını arttırmaya odaklı ofansif ekonomik diplomasiye doğru kaydıkları da yazar tarafından vurgulanmıştır. Aşağıdaki satırlarda bu beş unsur Türkiye’de makroekonomik politika-dış politika etkileşimi ekseninde kısaca masaya yatırılarak temel fırsatlara ve problem alanlarına dikkat çekilecektir.

a) Enflasyonist Müdahaleciliğten Sürdürülebilir Büyümeye

Ekonomik küreselleşme süreçlerine koşut olarak baskın neoliberal kalkınma paradigmasının sanayileşmiş ülkelerden başlayarak gerçekleştirmeye çalıştığı dönüşümlerden ilki çeşitli enflasyonist etkileri görülen Keynezyen ve müdahaleci büyüme politikalarından düşük enflasyon ortamında dengeli büyüme paradigmasına geçiştir. Rekabet devleti yazarları II. Dünya Savaşı sonrasındaki Keynezyen uzlaşmayı tersine çeviren bu duruma vurgu yaparak günümüzdeki başarılı rekabet devletlerinin finansal liberalleşmeye koşut olarak mali disiplini elden bırakmayan ve sıkı para politikaları (yüksek faizler) ile gevşek mali politikaları (vergi indirimleri) bir arada yürütmeye dayalı Anglo-Sakson modeline yakınlaştıklarını iddia etmişlerdir.³⁵ Türkiye ekonomi politisinin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında ise ekonomiye devlet müdahaleciliğinin tam anlamıyla siyasi bir enstrüman olarak sürekli biçimde kullanıldığı ve mali disiplini hiçe sayan “popülist harcama sarmalları”nın özellikle seçim dönemlerinde biteviye gündeme geldikleri görülmektedir.³⁶ Farklı tandanstan siyasi hareketlerin seçmen tercihlerini etkileyebilmek amacıyla gereksiz kamu yatırımları, karşılığı bulunmamış ücret artışları, tarımsal sübvansiyon programları ya da KİT’lerin görev zararları yoluyla seçim ekonomisi izleme eğilimleri ülkenin uzun dönemli

kalkınma performansını ve kredibilitesini olumsuz yönde etkilemiştir. İthal ikameci dönemde nispeten tolere edilebilen kamudaki disiplinsizlik eğilimleri 1989 yılındaki finansal liberalizasyon kararından sonra hızlanan sıcak para hareketlerinin etkileri ile daha tehlikeli bir nitelik kazanmış ve kontrol edilemeyen bütçe açıkları ve cari açığın tetiklediği ödemeler dengesi krizleri ülkedeki sosyoekonomik istikrarı IMF çapasına mahkûm kılarak ekonomik egemenlik alanının büyük ölçüde daralmasına yol açmıştır.³⁷

Bu daralmanın gerek dış politikanın formülasyonu ve uygulamasındaki finansal esneklik düzeyine etkisi bakımından gerekse dış ekonomik politika tercihlerini doğrudan uluslararası kontrole tabi kılmasından dolayı makroekonomik politika-dış politika sinerjisini törpüleyen bir etkide bulunmuş olduğu açıktır. Bu arada finansal liberalizasyona paralel olarak Avrupa Birliği ile ticari entegrasyonun hızlandırılması vizyonu ile ilginç biçimde tam üyelik öncesi kabul edilen Gümrük Birliği düzenlemeleri beklenen entegrasyon etkilerini kısmen göstermiş, ancak aradan geçen yıllar zarfında Türk girişimcilerinin Avrupa pazarlarına nüfuz etmelerini engelleyen çeşitli tarife dışı engellerin korunması bu düzenlemelerin tekrar müzakere edilmelerini gündeme getirmiştir.

Tarihsel olarak bakıldığında finansal sektör ile ilgili güçlü ve kapsamlı bir denetim mimarisi oluşturmadan alelacele alınan finansal liberalizasyon kararının ülkedeki likidite ihtiyacının karşılanmasında sıcak para kaynaklarını öne çıkararak Türkiye’deki ekonomik yapının ve piyasa aktörlerinin küresel rekabet koşullarında dünya ekonomisine entegre olmalarını geciktirdiği ve siyasi elitlere, ciddi bütçe ve cari açıklarına rağmen popülist büyüme stratejilerini bir süre daha uygulama imkânı tanıdığı görülmektedir.³⁸ Bu bağlamda, sıcak para akışlarının banka sistemi üzerinden iç borç kanalları ile devlete aktarılması bir taraftan devasa rant dağıtım mekanizmaları oluşturmuş, diğer taraftan da sınai ve ticari burjuvazinin spekülâtif finansal aktivitelere kaymasına yol açarak “rekabet devleti” ve “rekabet ekonomisi” oluşum süreçlerini ciddi biçimde baltalamıştır. “Rekabet devleti” yazarlarının vurguladığı “enflasyonist büyümeden neoliberal monetarizme geçiş açısından bakıldığında Türkiye’nin 2001 sonrası dönemde önemli ölçüde mesafe kat ettiği açıktır. Kemal Derviş’ten AK

Parti'ye uzanan çizgide IMF ile imzalanan yapısal uyum programına sıkı sıkıya bağlı kalınmış ve mali disiplinin korunması noktasında yüksek bir standart tutturulmuştur. Özellikle Merkez Bankası bağımsızlığının kabulü ile BDDK, SPK ve Rekabet Kurulu gibi özerk kuruluşların güçlendirilmesi sonucunda finansal sektör güçlü bir denetim ve gözetim altyapısına kavuşmuş, buna mali disiplin konusundaki hassasiyet de eklenince “post-Washington Mutabakatı”na dayalı bir rekabet devletinin oluşması için gerekli ortam yakalanmıştır. Bunun sonucunda ise 2002 ve 2008 yılları arasında hem düşük enflasyon hem de hızlı ve sürdürülebilir büyüme ivmesine dayalı ciddi bir çıkış fırsatı yakalanmış ve bu çıkış dinamizmi küresel ekonomik krizin patlak vermesine kadar korunmuştur. Birçok ekonomik gözlemci 2001 sonrasında oluşan olumlu tablonun konjunktürel bir sıçramadan ziyade kronik hiper-enflasyon, popülist sarmallar ve dönemsel finansal krizlerle tanımlanan Türkiye ekonomisi politikasında yapısal bir dönüşüme işaret ettiğini belirtmişlerdir.

Bu büyüme ivmesinin yakalanmasında ise hiç şüphe yok ki, Ahmet Davutoğlu liderliğinde izlenen çok boyutlu ve proaktif dış politika yaklaşımı ekonomik aktörlerin manevra alanlarını sistematik biçimde genişleten bir etkide bulunarak makroekonomik yönetim mimarisi ile olumlu bir sinerji yaratmış ve Türkiye'nin yeni “rekabet devleti”ne gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerle kurulan derinlikli ilişkiler üzerinden hatırı sayılır bir katkıda bulunmuştur. Son dönemde daha geniş bir küresel vizyon çerçevesinde önce ASEAN ardından da MERCOSUR gibi bölgesel organizasyonlar ile kurulmakta olan ilişkiler Türkiye'nin yükselen piyasalarla uzun vadeli ve kalıcı ilişkiler kurma noktasındaki sağlam iradesini ortaya koymaktadır. Elbette ki bu tür girişimlerin sadece dışişleri bürokrasisi tarafından değil, bölgesel entegrasyonun sektörel ve teknolojik altyapı çalışmalarını yapabilecek ekonomi birimleri tarafından da özel sektör ile eşgüdüm halinde sürdürülmesi önemlidir.

b) Makroekonomik Yönetişimden Mikroekonomik Yönetişime

Modern rekabet devletlerinin dayandığı sosyopolitik çerçevedeki ikinci önemli değişiklik kamu otoritelerinin başat ekonomik ve sos-

yal hedeflerini gerçekleştirmeleri için kullanabilecekleri makroekonomik müdahale enstrümanlarının küresel ekonomik entegrasyon ve denetim mimarilerinin benzeşmesi sonucunda giderek daralması, buna koşut olarak mikroekonomik ya da "ikinci nesil" müdahale alanlarının görece önem kazanmasıdır.³⁹ Türkiye tecrübesinde diğer pekçok ülke için geçerli olan uluslararası faktörlere ek olarak IMF ile neredeyse son otuz yıldır devam eden kredi ilişkilerinin ve AB ile Gümrük Birliği ve tam üyelik müzakereleri bağlamında sürdürülen yakınlığın kısıtlayıcı etkilerinden bahsetmek gereklidir. IMF unsuru 2008 sonrasında kısmen devreden çıkmış olsa da, IMF-AB çıparaları özellikle 2000-2001 krizlerinden sonraki dönemde Türkiye ekonomi politiğinin dönüşüm çizgisini doğrudan belirleyici bir etkide bulunmuşlardır. Bu durumun mali disiplinin korunması ve makroekonomik yönetimde istikrarın sağlanması açısından olumlu katkıları olduğu yadsınamazsa da, özellikle IMF çıpasının sektörel ve bölgesel tercihler noktasında karar alıcıların manevra alanlarını daraltan bir etkide bulunduğu gerçeği gözardı edilmemelidir.⁴⁰

Türkiye'nin 2001 sonrası sosyoekonomik performansını değerlendiren pek çok objektif gözlemcinin AK Parti hükümetlerini kurumsal reformları hayata geçirerek etkin bir "denetim devleti" kurma ve mali disiplin ile makroekonomik istikrarı koruma noktasında başarılı buldukları görülmektedir. Ancak yine aynı gözlemcilerin derinlerdeki neoliberal eğilimleri sebebiyle, etkin bir sanayi ve sektörel-bölgesel kalkınma politikasına mesafeli durmakla birlikte finans ve hizmet sektörleri ağırlıklı bir büyüme vizyonuna sahip olan AK Parti kadrolarını ülkede sınaî-teknolojik dönüşümü tetikleyecek "ikinci nesil" mikro reformları gerçekleştirme noktasında yetersiz buldukları da belirtilmelidir. Hızlı kalkınma performanslarıyla her zaman örnek gösterilen Doğu Asya ülkelerinde yıllardır başarıyla uygulanan sektörel ve bölgesel teşvik sistemleri Türkiye'de yeni yeni hayata geçirilmekte ve bu alanda yaşanan gecikmeler de ülkedeki sınaî-teknolojik altyapı ile bilgi birikiminin güncelleştirilmesini geciktirmektedir. 2001 krizinden sonra yakalanan istikrarlı büyüme ivmesinde ihracat artışları önemli rol oynamış ve imalat sanayi ihracat verileri içerisinde beyaz eşya ve otomotiv gibi orta-düzey teknoloji-içerikli ürünler öne çıkmıştır. Ancak ihracatta hacimsel

verilerin artış gösterdiği bu dönemde, ihracat çeşitlemesinin yüksek katma değerli ürünleri hedef alacak şekilde gerçekleştirilemediği ve ihraç mallarının önemli ölçüde ithal edilen aramaları ve yedek parçalara bağlı kaldığı görülmektedir. Bunun doğal sonucu da Türkiye’de ihracatın arttığı dönemlerde otomatik olarak ithalatın da artmasıdır.⁴¹

Bu anlamda AK Parti kadrolarının uzun dönemde ağırlık vermeleri gereken en önemli konulardan birisinin, küresel piyasalarda özellikle yüksek katma değerli ürünlerde rekabet avantajı oluşturacak sistemli sanayi, istihdam, eğitim ve dış politika bileşenlerinin bir araya getirilmesi olduğu görülmektedir. “Ekonomik diplomasi” kavramının giderek önem kazandığı günümüzde, dış politika yapımcılarının da ekonomik karar alıcılarla artan bir sinerji içerisinde küresel pazarlardaki potansiyel yatırım alanlarının aranması, uluslararası ticaret ve yatırım platformlarında yerli girişimcilerin çıkarlarının korunması, Türkiye’nin rekabet üstünlüğüne katkı yapacak tarzda yabancı yatırımcıların doğrudan yatırım (greenfield) kararlarına ikna edilmesi ve stratejik sektörlerdeki işbirliği-ortaklık-satın alma kararlarının ulusal güvenlik ve jeo stratejik öncelikler açısından tahvil edilmesi gibi pek çok alanda aktif olmaları gerekmektedir.

Makroekonomik yönetimden mikroekonomik yönetime ve küresel entegrasyon hedeflerine doğru kayan “rekabet devleti” yapılanması, dış politika aktörlerini ister istemez ekonomik süreçlerin ve rekabet avantajı arayışlarının içerisine giderek daha fazla çekmektedir. Sadece klasik devletlerarası ekonomik ilişkiler ve ticaret hacminin arttırılmasında değil; yeni yatırım alanlarının ve ortaklık fırsatlarının keşfedilmesinde, yabancı yatırımcıların ülkemize kanalize edilmesinde ve gerek akademisyenler ile araştırmacılar gerekse piyasa aktörleri bazında geriye beyin göçünün hızlandırılmasında Dışişleri mensuplarının önümüzdeki dönemde daha aktif görevler yüklenmeleri kaçınılmazdır. Bu bağlamda, Türk devlet geleneğinin başat unsurları ve Soğuk Savaş alışkanlıklarının da etkisiyle genelde siyasi, jeostratejik ve askeri etkinlik doneleri üzerinden oluşturulan dış politika kurgusunun ve uygulama araçlarının da tedricen ekonomik ve teknolojik üstünlük öğelerine doğru kayması gerekecektir. Davutoğlu döneminde dış politika liderliği ve söylemi düzeyinde başlatı-

lan bu değişikliğin, bir taraftan küresel vizyona sahip girişimcilerle işbirliği içerisinde sağlam bir ekonomik altyapısının oluşturulması, diğer taraftan da askeri-sivil bürokrasi ve hariciye personelinin geneli tarafından hazmedilmesi oldukça zorlu, zaman alıcı, ancak son derece hayati bir süreçtir.

c) Kapsamlı Müdahalecilikten Stratejik Hedeflemeye

Siyasi ve ekonomik küreselleşme süreçlerinin modern rekabet devletlerinin operasyonel önceliklerinde meydana getirdiği önemli değişikliklerden biri de her sektörü kapsayan makro politikalarla kendi kendine yeterli (otarşik) bir yapı oluşturma hedefinden, hızla değişen küresel piyasalardaki taleplere esnek yanıtlar verebilecek stratejik-sektörel hedefleme önceliklerine geçiştir.⁴² Küresel ekonomik entegrasyon dalgalarının derinleşmesine koşut olarak doğal kaynaklar, coğrafi konum ve nüfus gibi verili unsurlara dayalı "mukayeseli avantaj" konseptinin yerini mikro-elektronik, nanoteknoloji, genetik, bioteknoloji, yeni materyaller, uzay ve sivil havacılık sanayileri gibi bilgiye dayalı ya da "beyin-gücü" sektörlerinde elde edilecek "rekabet avantajı" almaktadır.⁴³ Bu bağlamda, ulusal sınırlarda faaliyet gösteren işletme ve girişimcilerin yüksek teknoloji ve katma değerli ürünlerin el değiştirdiği başlıca küresel piyasalarda sahip oldukları rekabet güçlerinin arttırılması modern rekabet devletleri için en önemli misyon haline gelmiştir. Örneğin tarihsel ve kurumsal olarak kamu otoritelerinin stratejik liderlik geleneğinin kökleştiği Doğu Asya'da sanayi, ticaret ve teknoloji politikalarının jeostratejik ve jeoekonomik bir karakter taşımaları olağan karşılanmaktadır. Asya-Pasifik havzasında 1990'lı yılların sonlarındaki makroekonomik krizin etkilerinden kaynaklanan dönüşümlere rağmen bölgede kamunun "stratejik oryantasyon" geleneğinin rafine bir biçimde sürdürdüğü göze çarpmaktadır.⁴⁴

Bunun dışında ABD ve İngiltere gibi neoliberal yaklaşımlara beşiklik eden ülkeler ile Fransa ve Almanya gibi sosyal, ya da koordine edilen piyasa ekonomilerinde de benzer stratejik eğilimlerin giderek güçlenmeleri ve dış ticaret ile teknoloji politikalarını belirlemede ciddi etkilerde bulunmaları küresel bir trende işaret etmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü rejimi tarafından yasaklanmayan ve OECD ülkelerinde aktif biçimde kullanılan stratejik destek tedbirlerinin başlıca özellikleri kolay ölçülebilir olmayan önlemleri kapsamaları ve önceki dönemlerde imalat sektörlerindeki kapsamlı korumacılık stratejilerinden farklı olarak yüksek teknoloji ve yenilikçilik kapasitelerine odaklanmalarındadır. Yeni sektörlerdeki küresel rekabeti ve kamusal aktivizm hakkındaki küresel uzlaşmayı yansıtmaları bakımından ekonomik liberalizmin beşiği İngiltere'nin, Japon sektörel hedefleme pratiğini andırır şekilde tıp ve ilaç sektörlerine yoğunlaşarak küresel rekabet gücünü arttırmaya çalışması önemlidir. Japonya'nın ünlü Ekonomi, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (METI) ise bilimsel araştırmalar ile ürün geliştirme süreçleri arasında köprü oluşturup çekirdek teknolojilerin hızla ticari alana aktarılmasını hedefleyen bir 'stratejik inovasyon' politikası izlemektedir.⁴⁵

Küresel piyasalardaki fırsat pencerelerini takip ederek özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile eşgüdüm halinde esnek ve dinamik tepkiler verme eğiliminin Türkiye'de henüz oluşum aşamasında olduğu daha önce belirtilmişti. Geleneksel devlet eliti Fransız geleneğini andıran sıkı bir ulusal egemenlik anlayışı ve meşruiyet temeli olarak da defansif bir ulusal çıkar algısına dayandığı için küresel sermaye ile stratejik entegrasyon yollarını ulusal egemenlik (*raison d'état*) mentalitesi uyarınca tıkamaya devam etmektedir. Diğer taraftan devletin merkezi ve yerel teşkilatı hala ekonomik alanı kontrol eden baskın bir rant dağıtım mekanizması olma özelliğini sürdürmekte ve bu mekanizmayı kontrol eden güçlerin yerel siyasi mantıkları ile küresel rekabet mantığı arasında süregiden bir çatışma yaşanmaktadır. Son olarak, siyasi bağlantıları ve özel ilişkileri sayesinde siyasi elitlerden tavizler kopararak korumalı bir ortamda yüksek sermaye birikimi gerçekleştirmeye alışmış büyük çaplı Türk burjuvazisi de, AB ile kurulan Gümrük Birliği'nden sonra epey mesafe katetmiş olmakla birlikte, henüz küresel rekabetin acımasız şartlarına tam olarak uyum sağlayabilmiş değildir.

İşte bu bağlamda, ulusal plandaki makroekonomik yönetim ve sektörel kalkınma önceliklerinin etkin bir dış ekonomik politika ile sinerjisinin oluşturulması ve başlıca küresel pazarlarda kalıcı başarıların yakalanabilmesi için gerekli altyapının oluşturulması gerekli-

dir. Buna ek olarak Türkiye’nin son dönemde Birleşmiş Milletler ve G-20 gibi platformlarda gösterdiği diplomatik aktivizm Dünya Ticaret Örgütü, BIS (Uluslararası Uzlaşma Bankası) gibi uluslararası ticari ve finansal standartların belirlendiği kurumsal platformlara da taşınarak yerel girişimcilerin önünü açıcı bir tavır takınılmıştır. Bu da ekonomik rekabet ve şartları stratejik biçimde belirlenmiş bir küresel entegrasyon çizgisinin *raison du Monde* küresel rasyonallitesi dahilinde takibinden geçmektedir. Burada vurgulanması gereken önemli bir husus, sanayileşmiş ülkeler ve BRIC diye tabir edilen yükselen ekonomilerin dünya ticaret rejimindeki kısıtlamaları “tarife dışı engeller” uygulayarak aştıkları ve stratejik sektörlerini yakın koruma altına aldıkları bir dönemde Türkiye’deki hükümetlerin teknolojik ilerleme ve araştırma-geliştirme alanlarında olabildiğine “liberal” bir tavır takınmış olmalarıdır.⁴⁶ Siyasi-ideolojik duruşları itibarıyla konvansiyonel devlet elitleri ve merkez sol siyasi hareketler eski tarz merkantilizmi savunarak yeni küresel rekabetin dinamik ruhuna yabancı kalırlarken, merkez sağ hareketler ulusal ve uluslararası düzeydeki ekonomik aktivitelerin stratejik bir bakışla regüle edilmesini bir tür müdahalecilik olarak algılayıp buna mesafeli durmuşlar; para, maliye ve ticaret politikalarının sınai-teknolojik gelişim perspektifinde dizayn edilmesinden genelde kaçınmışlardır. Sonuçta Türkiye’nin Ar-Ge yatırımları, yüksek teknoloji imalat sektörleri ve ihracat çeşitlemesi alanlarındaki performansı kendi gelişmişlik seviyesindeki pekçok ülkenin oldukça gerisinde kalmıştır.⁴⁷ Dış politika yapımcılarının ekonomi bürokrasisi ve yatırımcı grupları ile birlikte gelecekte kafa yormaları gereken en önemli konulardan birisi de teknolojik gelişim ve sanayinin modernizasyonu konuları olacaktır.

d) Refah Arttırıcı Politikalardan Yenilikçilik ve Kârlılığa

“Rekabet devleti” yazınında modern siyasi mekanizmalardaki dönüşümün dördüncü boyutu olarak zikredilen değişim günlük siyasetin ana ekseninin istihdam artışı ve eğitim-sağlık gibi sosyal hizmetlerdeki iyileştirmeler yoluyla sosyal refahın arttırılması önceliğinden gerek kamu gerekse özel sektörde verimlilik, kârlılık ve girişimcilik

kültürünün özendirilmesine kayması ile ilgilidir. Türkiye ekonomi politiğinin değişim serencamı bu açıdan değerlendirildiğinde göze çarpan ilk husus, Avrupa tarzı kapsamlı bir refah devletinin ve sistematik sosyal güvenlik sisteminin tarihsel eksikliğidir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren geniş halk kitlelerine devlet elitlerinin bağışladığı lütuflar biçiminde düzensiz olarak tanınan sosyal ve ekonomik haklar çok partili dönemde genelde konjunktürel siyasi öncelikler bağlamında dağıtılmıştır. 1960 sonrası "geç-Keynezyen" dönemde oluşan "yarı-sosyal devlet" anlayışı ise 1980 sonrasının neoliberal dönüşüm ve görece erozyonuna rağmen ana hatları ile korunmuştur. 1990'lardaki popülist çıkışlara rağmen sosyoekonomik politika çerçevesinin piyasa-dostu evrimi devam etmiş, bu evrim 2000'li yıllardaki ikinci nesil neoliberal reformlar ve kurumsal düzenlemeler ile iyice yerleştirilmiştir.

AK Parti hükümetlerinin bir taraftan ulusal ve uluslararası girişimci/yatırımcı kesimler ve piyasa aktörlerinin çıkarlarını korumaya özen gösterirken diğer taraftan geniş toplum kesimlerine verilen sosyal hizmetleri güçlendirici bir yaklaşım benimsemeleri oldukça dikkat çekmiştir. Genel bir analiz düzeyinden bakıldığında AK Parti'nin politika tercihlerinin güçlü bir merkezi devlet yönetimi ve denetim-gözetim mekanizmalarının oluşturulması; makroekonomik istikrar korunarak yatırım ortamının iyileştirilmesi; eğitim, sağlık ve fakirliğin azaltılması gibi alanlarda aktif bir sosyal politikanın uygulanması gibi "post-Washington Mutabakatı" prensipleriyle paralellik arz ettiği görülmektedir. AK Parti liderliğinin piyasa aktörleri ile işçi kesimi, tarımsal gruplar ve dezavantajlı gruplara sağlanan sosyal hizmetler arasında kurmaya çalıştıkları hassas denge kimi analizcilerin İngiliz İşçi Partisi'ne atıfla AK Parti'yi "Türkiye'nin Üçüncü Yolu" olarak nitelendirmelerine yol açmıştır.⁴⁸ AK Parti liderliğinin özellikle büyük çaplı özelleştirmeler sırasında takındığı tavizsiz sermaye yanlısı tutum ve sendikalara karşı alınan sert önlemler gözönüne alındığında "üçüncü yol" yakıştırmalarının oldukça naif ve gerçeği yansıtmaktan uzak kaldıkları rahatlıkla söylenebilir. Politik olarak yükselen Anadolu sermayesini başlıca destek odaklarından biri olarak gören ve ağırlıklı olarak KOBİ'lere dayanan yeni girişimci gruplarını küresel pazarlara açılmaya teşvik eden AK Parti liderliğinin

işçi hakları ile ilgili yasal düzenlemelerin AB ve ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) normları ile harmonize edilmesini geciktirmesi de bu tespiti onaylar niteliktedir.

e) Jeostrateji ve Ulusal Güvenlikten Ekonomik Diplomasi ve Rekabetçiliğe

Ekonomik küreselleşmenin modern devletin dönüşümüne etkilerini kavramsallaştırmak adına geliştirilen "rekabet devleti" yaklaşımını bağlamında buraya kadar sunulan dört temel değişim alanına ek olarak ekonomi politikası-dış politika bağlamında eklemek istediğimiz beşinci bir boyut dış politika yapımının temel öncelikleri ile ilgilidir. Cerny ve arkadaşları tarafından geliştirilen kuramsal çerçeveye kanaatimizce eklenmesi kaçınılmaz olan bu boyut Soğuk Savaş dönemi sonrasında giderek derinleşen ekonomik küreselleşme dinamikleri sonucu dış politika yapım ve uygulama süreçlerinin ulusal güvenlik, siyasi-askeri kabiliyetler ve jeostratejik faktörler ekseninde tanımlanan "sert güç" temelli yaklaşımdan sosyo-kültürel ve ekonomik alanlarda ağırlık kazanan "yumuşak güç"ün, kamu diplomasisi ile ekonomik diplomasi kabiliyetinin ve devlet-şirket-sivil toplum işbirlikleriyle oluşturulan üçlü diplomasi kanallarının vurgulandığı yeni bir paradigmaya kaymasıdır. Soğuk Savaş sonrasında geleneksel sanayi ve refah devletleri dönüşerek neoliberal rekabet devletlerine evrilirken küresel sistemdeki başat ekonomik ve siyasi güçler arasındaki dengeler de çok-kutuplu, çok merkezli yeni bir ortamda yeniden tanımlanmıştır. Uluslararası ticaret ve teknolojik-sınâî gelişim politikalarının yeni dönemde "yüksek siyaset" konuları olarak ulusal karar alıcıların daha çok dikkatlerini çekmeleri ve küresel çıkar mücadelelerinin artan bir oranda ticari rekabet ve çatışma alanları üzerinden gerçekleşmeleri küresel oyunun kurallarını da tedricen dönüştürmüştür. Örneğin, Ar-Ge politikaları açısından yüksek teknolojiye dayalı rekabetin öne çıktığı sektörlerde OECD ülkelerindeki kamu otoritelerinin ulusal çıkarlar açısından önemli görülen spesifik projelerin seçimi ve finansmanında stratejik olarak yönlendirici bir rol almaları bir ulusal güvenlik meselesi olarak görülerek yaygınlaşmıştır.⁴⁹ Dünya ekonomisindeki başlıca büyüme dinamizmini oluş-

turan BRIC ülkeleri ve başlıca gelişmekte olan ülkelerde de proaktif yapısal dönüşüm ve rekabet politikaları giderek ön plana çıkmıştır.

Aynı şekilde küresel ticaret rejimi içerisinde kamu alımları ve uluslararası proje takipçiliği (*advocacy*) pratiklerinin ulusal girişimcilerin rekabet güçlerini arttırma ve küresel rakiplere karşı stratejik avantaj sağlayabilmek amacıyla sanayileşmiş ülkeler tarafından kullanılmaları da yaygınlaşmıştır. Kamu alımlarında bilinçli şekilde uygulanan kriterler ile yerli girişimcilerin gözetilmesi hem yerel sına/teknolojik kapasiteyi arttırmak hem de yabancı oyuncuları ulusal kalkınma önceliklerine paralel projeler üretmeye zorlamak için başta ABD olmak üzere pek çok OECD ülkesi tarafından başvurulmuş bir yöntemdir. Ayrıca, hükümetlerin ulusal firma ve girişimcileri ile koordineli biçimde dünya çapında erken proje geliştirme imkânlarını araştırmaları ve bu imkânların değerlendirilebilmesi için gerektiğinde cazip kredi/yardım teklifleri ya da yabancı hükümetler nezdinde uygulanacak diplomatik baskılar yoluyla sonuç alma eğilimlerinin güçlenmesi “yeni ekonomik diplomasi” yaklaşımının en önemli özelliklerinden birisini oluşturmaktadır.⁵⁰ Türk dış politika aktörlerinin de ülkemizin yükselen profili ve ekonomik gücüne koşut olarak serbest ticaret anlaşmaları, vizelerin kaldırılması gibi formal engeller aşıldıktan sonra uzun vadede proje bazlı daha mikro konular ile ilgilenmek durumunda kalmaları kaçınılmaz görünmektedir.

Bu genel arka plan ışığında Türkiye'nin tecrübe ettiği sosyoekonomik dönüşüm değerlendirildiğinde küresel eğilimlere paralel biçimde Türk dış politikasına hâkim olan güvenleştirici ve içe kapanmacı kalıpların 1980'lerden itibaren kırılmaya başladığı ve bir “rekabet devleti” mantığının süreç içerisinde filizlendiği belirtilebilir. Bu bağlamda komşu ülkelerden ve bölgesel piyasalardan başlayarak ticaret hacminin arttırılması; ulusal ihracat potansiyelinin gerek nicelik gerekse nitelik olarak iyileştirilmesi; dış yatırımların ve Türkiye'de yapılacak doğrudan yatırımların özendirilmesi; ülkenin küresel ticaret, finans, yatırım, ulaşım, iletişim ve enerji ağlarına eklenmesi gibi hususlar temel dış politika öncelikleri arasındaki yerlerini almışlardır. 1990'lı yıllardan itibaren Türk dış politikasının ekonomik faktörlere görece daha fazla ağırlık veren yeni niteliği pek çok uzman tarafından takdir edilmiştir. Örneğin William Hale, “ti-

caretin bayrağı izlediği” ve siyasi/askeri ilişkilerin ekonomik ilişkileri doğrudan belirlediği Soğuk Savaş dönemi kalıplarının hızla kırılmakta olduğunu vurgulayarak dış ilişkilerde ekonomik rasyonalitenin yükselişine dikkat çekmiştir.⁵¹ Mine Eder, Türkiye’de süre giden neoliberal dönüşüm ve ihracat odaklı kalkınma stratejisinin sürdürülebilir başarıyı yakalayabilmesi için yeni pazarlar ve ortaklar bulunmasına odaklı çok boyutlu ve proaktif bir dış politikaya duyulan ihtiyaçtan bahsetmiştir.⁵² Mustafa Aydın ise, Türk Dışişleri Bakanlığı mensuplarının görev tanımlarının giderek yeni ihracat pazarlarını açmak, yatırım kredilerinin önündeki engelleri kaldırmak, ticaret anlaşmalarına zemin hazırlamak ve görevli buldukları ülkelere Türkiye’den yatırım akışını desteklemek gibi ekonomik unsurlara kaydığına dikkat çekmiştir.⁵³

Tarihsel bir analizle, 1980’lerdeki ilk dalga ve 2000’li yıllardaki ikinci dalga neoliberal dönüşüm süreçlerinde ekonomik karşılıklı bağımlılık ilkesinin, gerek bölgesel çatışmaların çözümü ve barış ortamının inşası için fonksiyonel bir araç, gerekse ulusal ihracat potansiyelini arttırıcı rasyonel bir tercih olarak aktif biçimde vurgulandığı görülmektedir. Örneğin Özal dönemi dış politikasında devlet elitlerinin direnişlerine rağmen Ortadoğu, Balkanlar, Orta Asya ve Karadeniz havzası ile karşılıklı bağımlılık ilişkileri su ve enerji boru hatları ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi bölgesel girişimler ve esnek vize düzenlemeleri temelinde ilerletilmeye çalışılmıştır.⁵⁴ Bölgesel ve küresel piyasalara ihracat yaparak büyümeyi hedefleyen “Anadolu kaplanları”nın İstanbul-odaklı sermaye odaklarına rakip olarak yükselişinde de ekonomik liberalizasyon politikalarıyla birlikte izlenen bu proaktif dış politika çizgisinin doğrudan etkili olduğu yadsınamaz.

Bu bağlamda, Richard Rosecrance’ın 1980’li yılların sonlarında ortaya attığı “ticaret devleti” (*trading state*) kavramsallaştırmasını hatırlamakta yarar vardır. Soğuk Savaş döneminde askeri-siyasi endişeler ve milli egemenlik kaygılarının domine ettiği küresel düzenin yerini almakta olan yeni düzeni tanımlarken Rosecrance “ticaret devleti” kavramını kullanmış ve bu devletin ana fonksiyonunu “uluslararası pazarlardan pay almak isteyen birey ve girişimcilerin üretken enerjilerinin önünü açmak” olarak nitelendirmiştir. Bu bağlam-

da komşu ülkelerle mevcut problemlerin çözülmesi -komşularla sıfır sorun politikası"- bir ticaret devletinin kurulmasında ve ekonomik karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin yerleştirilmesinde en önemli etkenlerden birisi olarak görülmüştür.⁵⁵ Türk dış politikasında son yıllarda yaşanan radikal dönüşüm ile ilgili analizlere bakıldığında, Kemal Kirişçi gibi bazı akademisyenlerin Rosecrance'ın oluşturduğu kavramsal çerçeveye atıfla Türkiye'nin artık bir "ticaret devleti" olduğu fikrini savundukları görülmektedir.⁵⁶

İlk olarak, bu tür analizlerin özellikle Türk uluslararası ilişkiler literatüründe dış politika-ekonomi ilişkisine dair çalışmaların eksikliği gözönüne alındığında önemli bir boşluğu dolduran değerli eserler oldukları vurgulanmalıdır. Varılan sonuçlarla ilgili olarak ise şu saptamalar yapılabilir: 2000-2001 krizleri sonrasında dış ticaret ve yatırımların ekonomik büyüme, istihdam ve refah artışına doğrudan etkisi açık olarak görüldüğünden karşılıklı ekonomik bağımlılık ilişkilerinin oluşturulmasına yönelik geleneksel bürokratik direnişin tedricen kırılmaya başladığı bir gerçektir. Ayrıca, 1980'lerdeki ekonomik liberalizasyon sürecinin başlarında 2 milyar dolar civarında olan Türkiye'nin ihracat hacminin AB ile Gümrük Birliği anlaşmasının yapıldığı 1995 yılında 21.6 milyar dolara, 2003'te 47 milyar dolara, küresel krizin patlak vermesinden önce 2008 yılında ise 132 milyar dolara ulaşmış olması ile milli gelir içinde ticaretin nisbi payının yüzde 23'ten yüzde 42'ye çıkması Türkiye'nin dış ticarete açıklığı ve küresel entegrasyonunun derinleşmesine dair fikirleri desteklemektedir.⁵⁷ Bununla birlikte, gerek AB ile tam üyelik vizyonuna yönelik entegrasyon süreci gerekse çok boyutlu uluslararası ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesini destekleyen güçlü bir girişimci ve sivil toplum lobisinin de son yirmi yıllık dönemde iç siyasi dengelerin belirlenmesinde gürece önemlerinin arttığı gözden kaçırılmamalıdır.

Nitekim Ahmet Davutoğlu'nun çizdiği yeni dış politika vizyonu da, Türk dış politikasında 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yükselişe geçen çok boyutlu ve proaktif dış politika eğilimlerinin sistematik bir çerçeveye oturtularak derinleştirilmesi ve ekonomik karşılıklı bağımlılık prensibinin "komşularla sıfır sorun" ve "maksimum işbirliği" eksenlerinde perçinlenmesi noktasından hareket etmiştir. 2003-2009 yılları arasında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Dış

Politika Başdanışmanı, 1 Mayıs 2009 sonrasında ise Dışışleri Bakanını olarak yeni dış politika yaklaşımının entellektüel ve pratik mimarı olan⁵⁸ Ahmet Davutoğlu Türkiye'nin bölgesinde bir "merkez ülke" olarak tarih ve coğrafyası ile barışması gerektiğini; bu şekilde "stratejik derinlik" kazanarak küresel bir aktör olabileceğini ısrarla vurgulamıştır. Davutoğlu vizyonunun işaret ettiği yeni dış politika perspektifi, Türkiye'nin özellikle Soğuk Savaş döneminde yabancılaştığı bölgesiyle yeni bir coğrafi muhayyile üzerinden barışması, uluslararası normlar çerçevesinde bölgesel çatışmaların çözümünde aracılık etmesi ve siyasi, ekonomik ve sosyokültürel ilişkilerini yeniden yapılandırması fikri üzerine inşa edilmişti. Davutoğlu'nun ifadesi ile, *"Şiliden Endonezya'ya, Afrika'dan Orta Asya'ya, AB'den İKÖ'ye kadar yeni dönemde Türkiye'nin dış ilişkileri bütüncül bir dış politika yaklaşımı bağlamında şekillenecek ve 2023'e doğru Türkiye'nin küresel bir güç olmasına katkıda bulunacaktır"*.⁵⁹

Davutoğlu'nun ünlü eseri "Stratejik Derinlik"te dile getirdiği önemli noktalardan biri, ithal ikameci ve korumacı ekonomik rejimlerden ihracat promosyonuna dayalı açık ekonomik sistemlere geçilen ülkelerde proaktif ekonomik diplomasinin önemi ile ilgilidir.⁶⁰ Bu doğrultuda, 2002 sonrası dönemde bir taraftan Türkiye'nin Batı Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu ve Orta Asya ile olan geleneksel ticari ilişkileri derinleştirilmeye çalışılırken diğer taraftan Sahra-altı Afrika, Kuzey Afrika, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'ya yönelik olarak yeni açılımlar gerçekleştirmesi takdir edilmelidir. Bu girişimlerin özellikle serbest ticaret anlaşmaları ve vize kaldırma düzenlemeleri ile taçlandırılmasının oluşturduğu destek etkisi küresel ekonomik krizin etkileri ile boğuşan Avrupa pazarındaki daralmaya rağmen Türkiye'nin ihracat performansının 2009 yılında 101,6 milyar dolar seviyelerinde tutulmasını sağlamıştır. 2003 ve 2009 yılları arasındaki ihracat rakamları incelendiğinde Türkiye'nin toplam ihracat hacminin 2003 yılında 47,2 milyar dolardan başlayarak düzenli bir artış gösterdiği ve Cumhuriyet dönemi rekorları kırarak 2004'de 63 milyar dolar, 2005'te 73 milyar dolar, 2006'da 85 milyar dolar, 2007'de 107 milyar dolar ve 2008'de ise 132 milyar dolara ulaştığı görülmüştür. Bu performansı ile Türkiye dünyanın 22. büyük ihracatçı ülkesi konumuna yükselmiştir. 2009 yılında küresel ekonomik kriz ne-

deniyle daralan talep sonucunda yüzde 23 oranında azalarak 101,6 milyar dolara gerileyen ihracat performansının kriz sonrası çıkış ile birlikte yeniden yükselişe geçeceği ve 2010 yılında 110 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Genel ihracat rakamlarında görülen bu artışta özellikle Suriye ve Irak başta olmak üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki pekçok ülke ile sağlanan ekonomik entegrasyon dinamiklerinin etkili olduğu açıktır.⁶¹

Bu analizi daha da netleştirebilmek açısından Türkiye'nin ihracatındaki AB ve Ortadoğu-Kuzey Afrika ülkelerinin aldıkları görece paylara bakıldığında 2003'te 27,3 milyar dolar/7 milyar dolar civarında olan bölgesel payların 2004'te 36 milyar dolar/10 milyar dolar; 2005'te 41 milyar dolar/15 milyar dolar; 2006'da 48 milyar dolar/14 milyar dolar; 2007'de 60 milyar dolar/20 milyar dolar; 2008'de ise 63,3 milyar dolar/31 milyar dolar seviyelerine ulaştığı görülmektedir. Görüldüğü gibi Türkiye'nin gerek AB ülkeleri, gerekse Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri nezdindeki ihracat performansı 2003-2008 döneminde sürekli bir yükselme ivmesi içerisinde olmuştur. Ancak adı geçen dönemde Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapılan toplam ihracatın yaklaşık dört kat arttığı ve bu ülkelerin oransal olarak Türkiye ihracatı içindeki paylarının da yüzde 5 düzeyinden yüzde 9 düzeyine çıktığı görülmektedir.⁶² Küresel krizin etkileri ile birlikte AB ülkelerine yapılan ihracatın 2008 yılındaki 63,3 milyar dolardan yaklaşık yüzde 25'lik bir azalma ile 2009 yılında 46,9 milyar dolara düştüğü bir ortamda Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracatın nispeten daha düşük bir azalma göstermesi Türkiye'nin küresel krizi nispeten az hasarla atlatmasını sağlayan etkenlerden biri olarak sayılabilir. Hatta, küresel kriz dinamiklerinin en derinden hissedildiği 2008 yılı sonrasında dahi kuzey ve diğer Afrika ülkelerine yapılan ihracattaki artışın devam etmiş olması, buradaki olumlu bölgesel entegrasyonun etkisini göstermesi bakımından not edilmelidir.

“Davutoğlu dönemi”ne rengini veren proaktif, çok boyutlu ve “ritmik” dış politika yaklaşımının Türkiye'nin gerek bölgesindeki siyasi, ekonomik ve sosyokültürel konumunun güçlendirilmesinde, gerekse Birleşmiş Milletler, NATO, İslam Konferansı Örgütü, G-20 gibi uluslararası platformlarda ülke profilinin yükseltilmesinde be-

lirleyici bir etkide bulunmuş olduğu yadsınamaz. Ancak küresel ekonomi politikteki baskın eğilimler açısından bakıldığında, bilgi ekonomisi alanını oluşturan yazılım, mikro-elektronik, nanoteknoloji, biyoteknoloji ve iletişim teknolojileri gibi alanlarda Türkiye'nin uluslararası rekabet seviyesinin ciddi anlamda yükseltilmesi gerektiği de bir vakiadır. Ülke ihracatındaki ciddi artışlara rağmen ihracat kalemleri içerisinde Türkiye ile benzer gelişmişlik seviyesinde görülen Güney Kore, Malezya ve Brezilya gibi ülkelere kıyasla çok düşük miktarda yüksek teknoloji ürünü bulunması da bu gerçeği ortaya koymaktadır. Birinci kuşak ekonomik liberalizasyon deneyiminden bu yana ihracata dayalı büyüme stratejisini destekleyecek kapsamlı bir ulusal bilim ve teknoloji politikasının oluşturulamamış olması, bilim ve teknoloji eğitiminde, uzun dönemli Ar-Ge yatırımlarında ve ülkeye yapılan doğrudan yatırımların stratejik seçiminde sistematik bir yaklaşımın ortaya çıkmasını geciktirmiştir. Bu alandaki açığın makul bir zamanda kapatılması için makroekonomi yönetimi, yükseköğretim, dış ticaret ve dış politika kadrolarının eşgüdümü ile acilen tedbirler alınması şarttır.

Ayrıca bu noktada vurgulanması gereken hususlardan biri de, özellikle Asya tarzı rekabet devletlerinde görülen devlet-sanayi burjuvazisi ittifakının son dönem dış politika ve makroekonomik yönetim modelinde kaybolmuş, ya da geri plana itilmiş olmasıdır. Açıkça ifade edilecek olursa, siyasi patronaj ilişkileri ve iç borç mekanizmaları üzerinde sermaye birikimini arttırmaya alışkın TÜSİAD çevrelerinin AK Parti yönetiminin diplomatik manevralar marifetiyle yeni pazarlara açılma stratejisi ile bir nevi doku uyumsuzluğu yaşadığı ve KOBİ çevrelerini temsil eden TOBB, TUSKON, ASKON ve MÜSİAD benzeri yapılara göre arka planda kalmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu durumu iktidarın kendi burjuvazisini yaratma gayretlerinin doğal bir sonucu olarak yorumlayan analizlere sıkça rastlansa da, TÜSİAD klubündeki hâkim eğilimin halen Atlantik eksenli çokuluslu sermayeye ve devlet elitleriyle kurulu ilişkilere yaslanarak iç piyasada büyüme mentalitesine dayandığı; AK Parti dış politikasının hedef aldığı Ortadoğu, Afrika ve Latin Amerika pazarlarının ise çok önemli büyüme imkânları yanında çok ciddi riskler taşıdıkları bilinmektedir.

Ancak bölgesel liderlik ve küresel oyunculuk ideallerine sahip bir ülkenin yönetici elitleri ile girişimci elitleri arasında aşgari bir hedef birliğinin ve güçlü bir koordinasyonun bulunması şarttır. Özellikle yukarıda vurguladığımız yüksek teknoloji ve katma değer gerektiren sektörlerde hızlı sıçramalar için yapılması gereken dev yatırımlar kamu sektörünün öncelikleri ile özel sektörün yoğunlaşma alanlarının stratejik biçimde uyumlaştırılmasını gerektirmektedir. Tarihsel pekçok örneğin gösterdiği gibi sanayi toplumundan sanayi-sonrası ya da bilgi toplumuna geçiş için gerekli yatırımların çoğu büyük çaplı sermaye tarafından yapılacak koordineli yatırımları ve kamu-özel sektör işbirliklerini gerektirmektedir.⁶³

Sonuç

Bu çalışma, ekonomik küreselleşme süreçlerinin siyasi yapıları dönüştürücü etkileri üzerinde yoğunlaşan “rekabet devleti” literatürünün temel önermelerinden yola çıkarak küresel ekonomi politikte ve Türkiye’nin sosyoekonomik yapısında son çeyrek yüzyılda gerçekleşen değişimleri makroekonomik yönetim-dış politika ekseninde anlamlandırmak amacı ile kaleme alınmıştır. Bu bağlamda siyaset bilimi ve kalkınma çalışmaları alanlarının en karmaşık ve tartışmalı sorunsalı olan “devletin dönüşümü” konusunda formüle edilen başlıca kuramsal modellerden birini temsil eden “rekabet devleti” yaklaşımı üzerinde yoğunlaşmış ve Türkiye’nin gerek sosyoekonomik yapılar gerekse dış politika yapımı alanlarındaki değişim tecrübesi bu kuramsal çerçeve ışığında yorumlanmıştır. Metodolojik tutarlılık açısından önce “rekabet devleti” kavramı merkezinde oluşturulan kuramsal çerçevenin ana parametreleri sunulmuş, ardından Türkiye’nin 1980 sonrası tecrübe ettiği iki kuşak neoliberal dönüşüm hareketleri ve bu hareketlere eşlik eden dış politika oryantasyonları mercek altına alınmıştır.

Hiç şüphe yok ki, daha çok küresel ekonomi politik vurgusu içeren “rekabet devleti” yazınından istifade ederek ekonomi-dış politika merkezli bir analiz sunmak, konvansiyonel uluslararası ilişkiler çalışmalarını aşan disiplinlerarası bir çabayı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, dış politika vurgusu kaybedilmeden “rekabet devle-

ti” yazarları tarafından ekonomik küreselleşme süreçleri bağlamında vurgulanan dört temel politika kayması Türkiye örneği üzerinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bunlardan enflasyonist müdahalecilikten sürdürülebilir büyümeye geçiş; makroekonomik yönetimden mikroekonomik yönetime geçiş; kapsamlı müdahalecilikten stratejik hedeflemeye geçiş; ve sosyal refah politikalarından girişimcilik ve verimliliğe geçiş süreçlerine ek olarak jeostrateji ve ulusal güvenlik eksenli dış politikadan ekonomik karşılıklı bağımlılığa ve rekabetçiliğe geçiş eğilimleri de kuramsal çerçeveye eklenmiştir. Ardından dördü ağırlıklı olarak ekonomik, biri ise politik karakterde olan bu politika değişimleri açısından Türkiye’nin ne ölçüde küresel vizyonlu bir “rekabet devleti”ne dönüşebildiği sorusu tartışılmış ve son dönem Türk dış politikasındaki açılımlar da spesifik olarak uluslararası ekonomik rekabet bağlamında masaya yatırılmıştır.

Yapılan değerlendirme sonucunda Türkiye’nin 2002 yılından bu yana gerek sosyoekonomik alanda yaşadığı yapısal dönüşüm, gerekse dış politika formülasyonu ve uygulaması bağlamında ulaştığı dinamizmin ulusal ekonomi politik alanda kriz parametrelerini engelleyen bir “düzenleyici devlet”in büyük ölçüde yerleşmesini sağladığı, ancak küresel rekabet odaklı bir “rekabet devleti”nin henüz oluşum sürecinin ilk aşamalarında olduğu vurgulanmıştır. Türkiye’nin BRIC ülkeleri ve Doğu Asya kaplanları ile mukayese edildiğinde ekonomik sektörler arasında stratejik tercihler yaparak bu tercihler üzerinden koordineli sosyal, ekonomik ve dış politika yaklaşımları formüle etme noktasında henüz yeterince güçlenmediğine işaret edilmiştir. Uzun süreli IMF programlarının kalıcı etkileri sebebi ile makroekonomik politikalarda önceliğin enflasyonun kontrol altında tutulması ve istikrarın korunması hedeflerine verildiği, özellikle yeni teknolojilerde iddialı hedeflerin başarılmasına yönelik sistematik çalışmaların ise yetersiz kaldığı dile getirilmiş, uluslararası rekabet eksenli bir sanayi-teknoloji politikasının acilen hayata geçirilmesinin gereği vurgulanmıştır.

Makroekonomik politikalar ile dış politika yapımı arasındaki koordinasyon açısından Davutoğlu dönemi dış politikasının makroekonomi yönetimindeki genel perspektif ve açılımları yakından takip ettiği, hatta zaman zaman bu açılımların önüne geçerek ekonomik

karar alıcılara yön gösteren bir nitelik kazandığı dile getirilmiştir. Bu bağlamda, komşu ülkelerden başlatılarak geniş bir platforma yayılan vize kaldırma düzenlemeleri, serbest ticaret anlaşmaları, teknik ve insani yardım anlaşmaları ile enerji boru hattı projelerinin ekonomik dinamizm yaratan dış politika unsurları olarak altları çizilmiştir. Ancak kritik bir nokta olarak, “ritmik diplomasi” ve çok yönlü dış politika açılımları ile başarılan yeni pazar açılımlarının özellikle küçük ve orta boy ticari işletmelere yeni operasyonel alanlar yaratılması metodu ile ilerlediğine ve henüz Türkiye’nin küresel entegrasyonuna rengini verecek sektörel öncelikler ve potansiyel yatırım alanları konusunda bir netliğin bulunmadığına da dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, dış politika aktörlerinin destekleyici rollerinin yanında makroekonomik karar alıcıların ve Türk ekonomisine yön veren büyük çaplı sanayici ve işadami gruplarının işbirliği ile yerel ve bölgesel kalkınma ile bölgesel ve küresel ekonomik entegrasyon vizyonlarının entegre edilmesi gerektiği ortaya konmuştur.

Ayrıca küresel ekonomi politikte başat eğilimler uyarınca makroekonomik yönetişimden mikroekonomik yönetim ve küresel entegrasyona yönelen “rekabet devleti” yapılanmalarının, dış politika aktörlerini ister istemez ekonomik süreçlerin ve rekabet avantajı arayışlarının içerisine giderek daha fazla çektikleri fikri de çalışmada vurgulanan temel önermelerden biridir. Sadece klasik devletlerarası ekonomik ilişkiler ve ticaret hacminin arttırılması noktasında değil, yeni yatırım alanlarının ve ortaklık fırsatlarının keşfedilmesinde, yabancı yatırımcıların ülkeye kanalize edilmesinde ve gerek akademisyenler ile araştırmacılar, gerekse piyasa aktörleri bazında geriye beyin göçünün hızlandırılmasında Hariciye mensuplarının önümüzdeki dönemde daha aktif görev yapmak durumunda kalacaklarına işaret edilmiştir. Bu bağlamda, Türk devlet geleneğinin başat unsurları ve Soğuk Savaş alışkanlıklarının da etkisiyle genelde siyasi, jeostatejik ve askeri etkinlik faktörleri üzerinden oluşturulan dış politika kurgusunun ve uygulama araçlarının tedricen ekonomik ve teknolojik üstünlük öğelerine doğru kaymak durumunda oldukları belirtilmiş, buna paralel olarak nitelikli insan gücü ve uzman kadro ihtiyacının da hızla artmakta olduğu ifade edilmiştir.

Küresel yönetim perspektifinden yapılan değerlendirmelerde ise Davutoğlu döneminde bölgesel kriz alanlarına özerk biçimde müdahale, komşularla maksimum işbirliği ve küresel platformlarda aktif temsil prensipleri üzerinden yürütülen yeni dış politika paradigmasının IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel ekonomik yönetim platformlarına da yansıtılmasının gereği üzerinde durulmuştur. Önümüzdeki dönem ekonomik diplomasisi açısından bu bağlamda iki operasyonel düzlem oluşacağını söylemek mümkündür. Birinci düzlem, küresel yönetişimin siyasal nitelikli kurumlarında daha fazla söz sahibi olmaya başlayan Türkiye'nin, ekonomik nitelikli kurumlar nezdinde de "oyun kurucu" bir karakter kazanarak bu kurumların operasyonel prensipleri, temsil ilkele-ri, siyasi meşruiyetleri ve reforme edilmeleri konularında daha etkin rol oynayabilmesidir.⁶⁴ İkinci düzlem ise Türkiye'nin ve Türk girişimcilerinin stratejik sektörlerde sahip olabilecekleri uluslararası rekabet avantajının korunması ve arttırılması yönünde proaktif ekonomik diplomasi girişimlerinin, ekonomi ve dışişleri bürokrasisi ile girişimci örgütlerinin işbirliği içerisinde uygulanabilmesidir. Özellikle bu ikinci düzlem bağlamında çalışma boyunca vurgulanan önemli bir husus, sanayileşmiş ülkeler ve yükselen piyasa ekonomilerinin, görünüşte liberal ilkeler üzerine kurulu dünya ticaret rejimindeki korumacılık karşıtı kısıtlamaları "tarife dışı engeller" uygulayarak aştıkları ve kendileri açısından stratejik önem taşıyan ekonomik sektörlerini pekçok farklı tedbiri içeren "yeni-korumacılık" yöntemleri ile geliştirmeye çalıştıklarıdır.

ABD, AB, Japonya, BRIC ülkeleri ve yükselen ekonomiler arasında yeni teknolojilerde üstünlük, araştırma-geliştirme, proje takibi, kamu alımları ile nitelikli yerli girişimcileri destekleme gibi taktikler üzerinde olanca şiddetiyle bir "ekonomik mücadele"nin sürdüğü günümüzde Türkiye gibi büyük küresel idealleri olan bir ülkenin sınıfteknolojik gelişim alanlarında dışa bağımlılığı dayatan naiflik derecesinde "liberal" bir tavır sürdürmesi mümkün değildir.⁶⁵ Daha önce de vurgulandığı gibi, siyasi-ideolojik duruşları gereği Türkiye'nin geleneksel devlet elitleri ve sol siyasi hareketleri eski tarz merkantilizmi savunarak yeni küresel rekabetin dinamik ruhuna yabancı kalmışlar; merkez sağ hareketler ise ekonomik aktivitelerin stratejik bir bakışla

regüle edilmesini bir tür müdahalecilik olarak algılayıp para, maliye ve ticaret politikalarının sınaî-teknolojik gelişim perspektifinde dizayn edilmesinden genelde uzak durmuşlardır. Bu bağlamda, klasik neoliberal paradigmanın sınırlarını Türkiye'nin reel ihtiyaçları çerçevesinde zorlayan ve IMF ile kredi ilişkilerini keserek daha özerk bir politika belirleme ortamına doğru yelken açan AK Parti iktidarının önünde bu açıdan ciddi bir fırsat penceresinin bulunduğu belirtilebilir. Ulusal plandaki siyasi ve makroekonomik istikrar ile Davutoğlu imzalı dinamik dış politika yaklaşımının sürdürülebilir temellere oturtulması açısından da, kamusal ve diplomatik aktörlerin küresel vizyona sahip girişimcilerle işbirliği içerisinde bölgesel kalkınmadan yeni teknolojilerde küresel rekabetçiliğe uzanan sistematik bir makroekonomi-dış politika çerçevesine ihtiyaç vardır. Coğrafi muhayyilesindeki yapay sınırları kaldırarak potansiyelinin farkına varan Türkiye'nin dış politika ve ekonomi yapımcılarının önünde duran meydan okuma, bu potansiyelin küresel ekonomi politikadaki cari rekabet alanları üzerinden realize edilmesini sağlamaktır.

Notlar

- 1 Ziya Öniş, "Turkey and the Middle East After September 11: The Importance of the EU Dimension", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 2, No 4, 2003; Mustafa Aydın ve Sinem Açıkmeşe, "Europeanization through EU Conditionality: Understanding the New Era in Turkish Foreign Policy", *Journal of Southeastern European and Black Sea Studies*, Cilt 9, No 3, 2007; Fuat Keyman ve Senem Aydın, "European Integration and the Transformation of Turkish Democracy", CEPS, EU-Turkey Working Papers, No 2, 2004;
- 2 Ümit Cizre, "Demythologizing the National Security Concept: The Case of Turkey", *Middle East Journal*, Cilt 57, No 2, 2003; Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Londra, Routledge, 2003; Zeynep Dağı, "Ulusal Kimliğin İnşası ve Dış Politika", *Demokrasi Platformu*, Cilt 2, No 5, 2005; Bahar Rumelili, "Transforming Conflicts on EU Borders: The Case of Greek-Turkish Relations", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 45, No 1, 2007; Pinar Bilgin, "Turkey's Changing Security Discourse: The Challenges of Globalization", *European Journal of Political Research*, Cilt 4, No 1, 2005.
- 3 Burhanettin Duran, "JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation", Hakan Yavuz (der.) *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, Salt Lake City, University of Utah Press; Meliha Benli Altunışık, "Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East", *New Perspectives on Turkey*, No 40, İlkbahar 2009.
- 4 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre, 2001; Ali Karaosmanoğlu, "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey", *Journal of International Affairs*, Cilt 54, No 1, 2000; Sabri Sayarı, "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era", *Journal of International Affairs*, Cilt 54, No 1, 2000.
- 5 Tarık Oğuzlu, "Soft Power in Turkish Foreign Policy", *Australian Journal of International Affairs*, Cilt 61, No 1, 2007; Cengiz Çandar, "Turkey's Soft Power Strategy: A New Vision for a Multipolar World", *SETA Analiz*, No 38, 2009, Ankara, SETA.

- 6 Bkz. Richard Rosecrance, **The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World**, New York, Basic Books, 1986.
- 7 Ziya Öniş ve Fikret Şenses, "Global Dynamics, Domestic Coalitions and a Reactive State: Major Policy Shifts in Post-War Turkish Economic Development", **METU Studies in Development**, Cilt 34, 2007, s. 251-286.
- 8 Richard Rosecrance, "The Rise of the Virtual State", **Foreign Affairs**, Cilt 75, No 4, 1999, s. 45-62.
- 9 Bkz. **Policy Studies** dergisinin "Rekabet Devleti" Özel Sayısı, Cilt 31, No 1, Ocak 2010.
- 10 1980'ler ve 90'lar boyunca siyaset teorisi, uluslararası ekonomi politik ve kalkınma çalışmaları alanlarından pek çok nitelikli katkı ile kristalize olan "kalkınmacı devlet" yaklaşımı Chalmers Johnson'ın Japonya'nın sanayileşme tecrübesini incelediği meşhur eseri ve onu takip eden önemli ampirik çalışmalar ile desteklenmiştir. Johnson'ın çalışması için bkz. Chalmers Johnson, **MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-75**, Stanford, Stanford University Press, 1982; bu konudaki daha güncel bir derleme için bkz. Meredith Woo-Cumings (der.), **The Developmental State**, Ithaca, Cornell University Press, 1999.
- 11 Bkz. Susan Soederberg, "The Mexican Competition State and the Paradoxes of the Managed Neoliberal Development", **Policy Studies**, Cilt 31, No 1, s. 77-94.
- 12 Bkz. yazarın aşağıdaki eserleri: Philip G. Cerny, **The Changing Architecture of Politics: Structure, Agency and the Future of the State**, Londra, Sage, 1990; "Paradoxes of the Competition State: Dynamics of Political Globalization", **Government and Opposition**, Cilt 32, No 2, 1997, s. 251-274; "Globalization and the Restructuring of the Political Arena: Paradoxes of the Competition State", Randall Germain (der.) **Globalization and Its Critics**, Londra, Macmillan; "Political Globalization and the Competition State", Richard Stubbs ve Geoffrey Underhill (der.), **The Political Economy of the Changing Global Order**, Oxford, Oxford University Press, 2005; "The Competition State Today: From raison d'État to raison du Monde", **Policy Studies**, Cilt 31, No 1, 2010, s. 5-21.
- 13 Philip G. Cerny ve Mark Evans, "Globalization and Public Policy under New Labour", **Policy Studies**, Cilt 25, No 1, 2004, s. 51-65.
- 14 Philip G. Cerny, "The Infrastructure of the Infrastructure? Toward Embedded Financial Orthodoxy in the International Political Economy", Ronen Palan ve Barry Gills (der.) **Transcending the State-Global Divide: A Neoliberalist Agenda in International Relations**, Boulder, Lynne Rienner, 1994, s. 223-249.
- 15 Cerny, "Paradoxes of the Competition State", s. 254.
- 16 Cerny ve Evans, "Globalization and Public Policy under New Labor", s. 55.
- 17 Age., s. 60.
- 18 Şevket Pamuk, "Economic Change in Twentieth Century Turkey: Is the Glass More Than Half Full?", Reşat Kasaba (der.), **Turkey in the Modern World**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- 19 Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemden bu güne kadar temel ekonomik ve insani kalkınma göstergeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Pamuk (2007), Tablo 10.1. Tabloda adı geçen dönemde kişi başına düşen milli gelirin beş kat arttığı, ortalama yaşam beklentisinin neredeyse iki katına çıktığı, okuma yazma oranlarının ise yüzde 10'lardan yüzde 90'lara çıkmış olduğu görülmektedir.
- 20 Son dönemde uluslararası ekonomik kuruluşlar ve iş çevreleri Türkiye'nin ekonomik hacmindeki büyümeden övgüyle bahsederek dünyanın 17. büyük ekonomisi haline gelmesine sıkça dikkat çekmektedirler. Ancak ideal bir kalkınma performansının makro ekonomik büyüklükler ile sosyal ve insani kalkınma parametrelerinde paralel bir gelişmeye bağlı olduğu düşünüldüğünde Türkiye'nin insani kalkınma açığı dikkat çekmektedir. 2006 yılındaki verilere göre Türkiye'nin Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma endeksi'ndeki konumu kendisiyle benzer kalkınmışlık düzeyindeki pek çok Asya ve Latin Amerika ülkesinin oldukça gerisinde ve 84. sıradadır (Bkz. UNDP, **Human Development Report 2007**, New York, UN).

- 21 Farklı periyotlardaki devletçilik uygulamalarına dair ekonomi politik analizler için bkz. Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara, Savaş Yayınevi, 1982; Yahya Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Ankara, Yurt Yayınevi, 1982; Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2009.
- 22 Nobel ekonomi ödülü sahibi Hollanda asıllı Amerikalı ekonomist Jan Tinbergen Devlet Planlama Teşkilatı’nın kuruluşu aşamasında önemli bir rol oynamıştır.
- 23 Türkiye’deki ithal ikameci sanayileşme stratejisinin farklı açılardan ele alan analizler için bkz. **METU Studies in Development**, Special Issue, “Twenty Years of Planned Development in Turkey, 1960-1980”, Ankara, METU, 1981; Çağlar Keyder, **State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development**, London, Verso, 1987; Atilla Eralp, “The Politics of Turkey’s Development Strategies”, Andrew Finkel ve Nühket Sirman (der.), **Turkish State, Turkish Society**, Londra, Routledge, 1990; Henri Barkey, **The State and the Industrialization Crisis in Turkey**, Boulder, Westview Press, 1990; Sadık Ünay, **Neoliberal Globalization and Institutional Reform: The Political Economy of Development Planning in Turkey**, New York: Nova Publishers, 2006.
- 24 Türkiye ekonomi politikasındaki değişim ve devamlılık dinamikleri için bkz. Pamuk “Economic Change in Twentieth Century Turkey”, 2007; Öniş ve Şenses “Global Dynamics, Domestic Coalitions and a Reactive State”, 2007.
- 25 Türkiye’deki ilk kuşak neoliberal dönüşüm tecrübesi ile Turgut Özal’ın kişiselleştirilmiş politika yapım tarzı için bkz. Ziya Öniş, “Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neoliberalism in Critical Perspective”, **Middle Eastern Studies**, Cilt 40, No 4, 2004.
- 26 Bkz. Ahmet Ertuğrul ve Faruk Selçuk, “A Brief Account of the Turkish Economy”, **Russian and East European Finance and Trade**, Cilt 37, No 6, 2001.
- 27 Ziya Öniş ve James Riedel, **Economic Crises and Long-Term Growth in Turkey**, Washington DC, World Bank, 1993.
- 28 Washington’da Dünya Bankası Başkan Yardımcılığı görevini yürütmekte olan Kemal Derviş’in partilerüstü ve süper yetkilerle donatılmış bir ekonomi bakanı olarak atanması kararı 1999 yılında işbaşında bulunan üçlü koalisyonun dış finansman akışımı ne pahasına olursa olsun devam ettirmek adına aldıkları olağanüstü bir karardır. Kendi adına Derviş, gelişmekte olan ekonomilerdeki tecrübelerine dayanarak o döneme kadar ertelenen kurumsal reformların hayata geçirilmesi, özellikle de mali disiplinin sağlanması ve finansal sektörün etkin denetimi bağlamında önemli adımların atılmasına ön ayak oldu. Her ne kadar teknik alandaki başarısını aynı etkinlikle siyasi alana taşıyarak “ikinci bir Özal” olma becerisi gösteremese de, Derviş’in çizdiği makroekonomik yönetim ve denetim çerçevesi özellikle AKP iktidarının ilk yıllarında ekonomik istikrarın IMF ile işbirliği içerisinde muhafaza edilmesini kolaylaştırıcı bir etkiye bulunmuştur.
- 29 TÜSİAD merkezli İstanbul sermayesinin Davutoğlu dönemi dış politikasındaki konumu ile ilgili olarak bkz. Sadık Ünay, “Patronlar Yeni Dış Politikanın Neresinde?”, **Anlayış**, No 81, Şubat 2010.
- 30 Kalkınma, küresel ekonomi politik ve uluslararası ilişkiler yazınlarında artan bir sıklıkla kullanılan BRIC terimi; Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin başta olmak üzere yükselen ekonomilere işaret etmektedir.
- 31 Örneğin Dışişleri Bakanlığı ile Dış Ticaret Müsteşarlığı arasında üst yöneticiler ve prensipler bazında bir işbirliği olmakla birlikte, dış ticaretle uğraşan girişimcilerin ihtiyaçlarına odaklanan, kurumsal ve sınırları net çizilmiş bir işbirliği çerçevesinin oluşturulmasına ihtiyaç vardır.
- 32 Örneğin Merkez Bankası sadece ekonomik istikrar ve düşük enflasyon hedeflerine yoğunlaşırken, sanayi ve reel sektör ile ilgili kurum ve kuruluşlar daha çok üretim, istihdam ve ihracat konuları ile ilgilenmektedirler. Yerel-bölgesel kalkınma ile dış ticaret ilişkisinin de daha sistematik biçimde kurulması gereklidir.
- 33 Nitekim Ümit Boyner’in TÜSİAD Genel Başkanlığı’na seçildiği son genel kurulda dernek üyeleri arasında derneğin siyasi ve ekonomik gücünün hızla erozyona uğradığı yönünde görüşlerin dile getirildiği ve hararetle tartışmaların yapıldığı basına yansımıştır. Elbette

- TÜSİAD çevrelerince dile getirilen endişelerin Türk ekonomisi içerisinde hâlihazırda sahip oldukları hacimsel büyüklükten ziyade siyasi-sosyal ağırlıklarındaki görece aşınma ve geleceğe dönük genişleme planları ile ilgili olduğu söylenebilir.
- 34 Cerny ve Evans, "Globalization and Public Policy under New Labor", 2004, s. 65.
- 35 Cerny, "Paradoxes of the Competition State", 1997.
- 36 1980'lere kadar görülen popülist sarmallar için bkz. Öniş ve Riedel, **Economic Crises and Long-Term Growth in Turkey**, 1993.
- 37 Emre Alper, Ziya Öniş, "Financial Globalization, the Democratic Deficit and Recurrent Crises in Emerging Markets: The Turkish Experience in the Aftermath of Capital Account Liberalization", **Emerging Markets Finance and Trade**, Cilt 39, No 3, 2003, s. 10.
- 38 Dani Rodrik, "Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Özal Decade in Turkey", Michael Bruno et al., **Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath**, Cambridge, MIT Press, 1991.
- 39 Cerny, "Paradoxes of the Competition State", 1997.
- 40 Caner Bakır, Ziya Öniş, "The Emergence of the Regulatory State: The Political Economy of Turkish Banking Reforms in the Age of Post-Washington Consensus", **Development and Change**, Cilt 41, No 1, s. 77-106.
- 41 Örneğin Türkiye'nin imalat sanayii ihracatına yön veren önemli sektörlerden makine sektöründe yapılan ihracatın her kg için parasal değeri 4.6 dolar civarındayken bu rakamın Japon makine sanayi ihracatında 100 dolar dolayında olması teknolojik gelişme ve katma-değer üretimi noktasında daha alınacak çok mesafe olduğunu göstermektedir. (Türkiye İhraatçılar Meclisi-TİM, Makine İhraatçıları Grubu Başkanı Adnan Dalgakıran ile rö-portaj).
- 42 Cerny, "Paradoxes of the Competition State", 1997.
- 43 Lester Thurow, **The Future of Capitalism: How Today's Economic Forces Shape Tomorrow's World**, New York, Penguin, 1996.
- 44 Bkz. Ulrike Schaede ve William Grimes (der.) **Japan's Managed Globalization**, New York, M.E. Sharpe, 2003; Alice Amsden ve Wan-Wen Chu, **Beyond Late Development**, Cambridge, MIT Press, 2003; Linda Weiss, "Bringing Domestic Institutions Back In", Linda Weiss (der.), **States in the Global Economy**, Cambridge: Cambridge University Press, 2003; Saadia M. Pekkanen, **Picking Winners? From Technology Catch-up to the Space Race in Japan**, Stanford, Stanford University Press, 2003; Linda Weiss ve Elizabeth Thurbon, "The Business of Buying American: Government Procurement as Trade Strategy in the United States", **Review of International Political Economy**, Cilt 13, No 5, 2006, ss. 701-724.
- 45 Takeo Hiranuma, "Six Strategies for Greater Competitiveness", Ministry of Economy, Trade and Industry, **41 st OECD Ministerial Council**, 15 May 2002, Tokyo.
- 46 Weiss ve Thurbon, 2006, s. 701-724.
- 47 Karşılaştırmalı net rakamlar için bkz. Dünya Bankası, **World Development Report 2007**, Washington DC: World Bank.
- 48 Bkz. Ziya Öniş ve Fuat Keyman, "A New Path Emerges", **Journal of Democracy**, Cilt 14, No 2, 2003.
- 49 Raimo Väyrynen, "Global Interdependence or the European Fortress? Technology Policies in Perspective", **Research Policy**, Cilt 27, No 4, 1998, s. 1-11.
- 50 Weiss ve Thurbon, 2006, s. 710.
- 51 William Hale, "Economic Issues in Turkish Policy", Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, **Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy**, Washington, Near East Policy.
- 52 Mine Eder, "The Challenge of Globalization and Turkey's Changing Political Economy", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), **Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power**, Boulder, Lynne Rienner, 2001, s. 207.
- 53 Mustafa Aydın, "Twenty Years Before, Twenty Years After: Turkish Foreign Policy at the Threshold of the 21st Century", Tareq Ismael ve Mustafa Aydın (der.) **Turkey's Foreign**

- Policy in the New Century: A Changing Role in World Politics**, Aldershot, Ashgate, 2003, s. 12-20.
- 54 Kemal Kirişçi, “A Friendlier Schengen System as a Tool of ‘Soft Power’: The Experience of Turkey”, **European Journal of Migration and Law**, Cilt 7, No 4, s. 352.
- 55 Richard Rosecrance, **The Rise of the Trading State**, 1986.
- 56 Kemal Kirişçi, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, **New Perspectives on Turkey**, No 40, 2009, s. 29-56.
- 57 **Türkiye İstatistik Kurumu**, www.tuik.gov.tr.
- 58 Bülent Aras, “The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, **Insight Turkey**, Cilt 11, No 3, 2009, p.127.
- 59 Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s New Foreign Policy Vision”, **Insight Turkey**, Cilt 10, No 1, 2008, p.78.
- 60 Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, s. 25.
- 61 Zafer Çağlayan, “2010’da 110 Milyar Doları Aşacağız”, **Turque Diplomatie**, Şubat 2010, s. 24.
- 62 **Türkiye İstatistik Kurumu**, www.tuik.gov.tr.
- 63 Bu konuda detaylı bir değerlendirme için bkz. Sadık Ünay, “Ticaret Savaşları ve Ulusal Çıkarlar: Bir Uluslararası Çatışma Alanı Olarak Uluslararası Ticaret”, Kemal İnat, Burhanettin Duran (der.) **Dünya Çatışma Bölgeleri**, İstanbul, Nobel, 2010.
- 64 Örneğin küresel kriz sırasında çokça gündeme gelen IMF’nin organizasyonel yapısının ve temsil/oy haklarının gelişmekte olan ülkelerin yükselen profilini dikkate alacak şekilde yeniden düzenlenmesini içeren “IMF Reformu”, ya da Dünya Ticaret Örgütü’nün 2002 Doha Görüşme Turu’ndan bu yana kilitlenen ticareti serbestleştirme görüşmeleri, Türkiye’nin küresel ekonomik yönetimde etkin rol alması için uygun platformlar olabilir. Tabii ki, bu tür platformlarda sağlanacak etkinlik, konularına ve kurumlar içerisindeki eğilimlere hâkim “ekonomik diplomatlar”a sahip olmayı gerektirir.
- 65 Weiss ve Thurbon, “The Business of Buying American”, s. 721.

**TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2009
YILI GELİŞMELERİ**

TÜRKİYE'NİN İRAN, İSRAİL/FİLİSTİN VE SURİYE POLİTİKASI 2009

Kemal İnat*, İsmail Numan Telci**

* Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Araş.Gör., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

2009 yılında Türkiye'nin dış politikası açısından çok tartışılan konulardan biri kuşkusuz "eksen kayması" meselesi olmuştur. Türk dış politikasında bir "eksen kayması" iddiasıyla ortaya çıkanların en fazla ileri sürdükleri konular Türkiye'nin İran, Suriye ve İsrail/Filistin ile bu ülkelerin sorunlarına yönelik politikaları olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'nin Batı dünyası ile sorunlu ilişkilere sahip olan İran ve Suriye ile yakınlaşırken, Batılı ülkeler tarafından desteklenen İsrail ile yaşadığı gerginliğin artması Türkiye'nin dış politikasındaki ağırlığın Batıdan İslam ülkelerine doğru kaydığı yorumları yapılmıştır. Bu yorumlar, yeni Türk dış politikasının mimarlarının bilinçli bir şekilde Batıdan uzaklaşp İslam ülkelerine yakınlaşmak suretiyle bir "İslamcı dış politika" izledikleri eleştirilerine kadar varmıştır.

Her ne kadar bu yorumların arkasında, Türkiye'nin kendi çıkarlarının gerektirmesi durumunda Batılı "dost ve müttefik"lerinin kendisine yaptığı dayatmalara karşı çıkmasının çok doğal olduğunu, Türk dış politikasının artık "normalleşerek" kendi çıkarlarını öncelleyen bir karaktere büründüğünü anlamayan ya da anladığını kabullenmek istemeyen bir zihniyet olsa da, Türkiye'nin bu "eksen kayması" tartışmalarında en fazla gündeme gelen İran, Suriye ve İsrail'e yönelik politikalarının detaylı bir şekilde incelenmesi bu tartışmaların doğru anlaşılmasına yardımcı olacaktır.¹

İran'la İlişkiler

Son zamanlara kadar, Türk-İran ilişkilerinden bahsedilirken sürekli olarak en fazla öne çıkarılan konu iki ülke arasındaki rekabet

ve üstünlük mücadelesi olmuştur. İki ülkenin Ortadoğu’da üstünlük mücadelesi, Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında Orta Asya ve Kafkasya’da üstünlük mücadelesi, “radikal İslam-ılımlı İslam” çerçevesindeki mücadelesi daima bu iki ülke arasındaki ilişkileri analiz eden yazıların temel konusunu oluşturmuştur. Devletler arasındaki ilişkilerin esas olarak rekabet ve çatışma şeklinde kendini gösterdiği dönemlerde Türk-İran ilişkilerinin de bu kavramlar ekseninde ele alınmasının çok yadsınacak bir yaklaşım olmadığını ifade etmek gerekir. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya gibi ülkeler arasındaki ilişkiler de büyük ölçüde çatışma ve rekabet temelinde şekillenmiştir. Ancak bu ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yavaş yavaş aralarındaki ilişkinin temel rengini çatışma ve rekabetten işbirliği ve uzlaşmaya dönüştürmelerine ve bu dönüşümde de büyük bir başarı elde etmelerine rağmen, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde halen daha rekabet ve çatışmanın aranması ve son yıllarda bu iki ülke arasında geliştirilen işbirliğinin “arızı” bir durummuş gibi, “eksen kayması” olarak değerlendirilip eleştirilmesi anlaşılır bir yaklaşım değildir. Türkiye’nin “çok boyutlu dış politika” ilkelerine uygun bir şekilde, Avrupa Birliği, ABD ve diğer Batılı ülkelerle olduğu kadar, Rusya, Çin, İran, Irak ve Suriye gibi ülkelerle de ilişkilerini geliştirme yollarını araması kadar normal bir tavır olamaz.

Türkiye bu “normalleşme” çabaları çerçevesinde, 1990’lı yıllarda teröre destek iddiaları ve karşılıklı rejime müdahale tartışmaları çerçevesinde çok olumsuz bir seyir gösteren İran’a ilişkilerini 2000’li yıllarda hızlı bir şekilde iyileştirme yoluna girmiştir. “Komşularla sıfır problem” ilkesi çerçevesinde, diğer komşu ülkeler ve bölge devletleriyle olduğu gibi İran’la da ilişkilerin işbirliği ve uzlaşma eksenli bir temele oturtulmaya çalışılmasının temel gerekçesi, bu ülkeyle olması gerekenin çok altında kalan ticaret hacminin artırılması suretiyle Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına hizmet etmek ve bu şekilde dış politikanın bir başka hedefi olan “merkez ülke” konumuna gelme yolunda bir adım daha atmaktır. Başbakan Erdoğan’ın zaman zaman dile getirdiği “kazan-kazan” yaklaşımı açısından bakıldığında, bu yeni işbirliği eksenli ilişki tarzıyla Türkiye’nin yanında İran’ın da fayda sağlaması ve böylece bölgenin bir “işbirliği havzasına” dönüş-

türülmesi amaçlanmaktadır. Avrupa Birliği'ne benzer şekilde, karşılıklı bağımlılık ilişkisi düzeyinin son derece yüksek olduğu bu “işbirliği havzası”nın oluşturulması bölgede kalıcı barışın sağlanmasının temel şartı olarak görülmektedir.

Teröre Karşı İşbirliği

Türkiye ve İran, ortak düşmanları olan terör örgütü PKK/PJAK'a karşı mücadele çerçevesinde son dönemde işbirliğini belirgin bir şekilde artırmışlardır. Bu işbirliği, teröre karşı istihbarat paylaşımından, koordineli ve eş zamanlı operasyonlara kadar uzanıyordu. İki ülke düzenli olarak yaptıkları güvenlik ve sınır güvenliği toplantılarında bu işbirliğinin çerçevesini belirliyorlardı.

2009 yılının başlarında PJAK konusunda medyada yer alan bazı haberler, Ankara ile Tahran arasındaki bu güvenlik işbirliğinin aynı yoğunlukta sürüp süremeyeceği konusunda soru işaretleri ortaya çıkarmıştır. Bu haberlerde, PKK gibi, özellikle Kuzey Irak topraklarını kullanarak İran'a yönelik saldırılarda bulunan PJAK'ın, “merkezi hükümetlere karşı koyacak ve onlarla çatışacak güçten yoksun” olduğu tespitini yaptıktan sonra, artık “bölücü ve ayrılıkçı faaliyetlerine son verme kararı aldığı” bildiriliyordu.² Bu durumda, PJAK'ın PKK bağlantısı nedeniyle Türkiye ile teröre karşı sıkı işbirliğine giden İran'ın, kendisine yönelik tehdidin azalması sonucunda bu işbirliğine aynı istekle devam etmeyeceği yönünde bir endişe belirdi. Ancak PJAK'ın, bu açıklamasına rağmen terör eylemlerine devam etmesi bu endişenin yersiz olduğunu gösterdi. PJAK'ın saldırılarına maruz kalmaya devam eden İran yönetimi Türkiye ile güvenlik işbirliğini azaltmadan devam ettirdi.

PJAK konusunda 2009 başında yaşanan bir başka önemli gelişme ise o zamana kadar bu örgüte destek verdiği iddialarına maruz kalan Amerikan yönetiminin, 5 Şubat 2009'da PJAK'ı terörist bir örgüt olarak ilan ederek ona karşı birtakım yaptırımlara karar vermesi oldu.³ Türkiye bu kararı olumlu karşıladığını hem Genelkurmay hem de Dışişleri Bakanlığı sözcülerinin açıklamalarıyla dile getirerek, “Türkiye ile ABD arasında terörle mücadele alanında işbirliğinin sürdü-

ğünü, PJAK'ın da ABD terör örgütleri listesine dahil edilmesinin, PKK/KONGRA-GEL ile yapılan mücadele sürecinde önemli bir aşama oluŐturmasının umut edildiğini" ifade etmiştir.⁴

"Havuç ve sopa" politikası çerçevesinde PKK'yı Türkiye'ye karşı kullanmak suretiyle Ankara'ya kendi politikalarını dikte ettirmeye çalışan Washington yönetiminin Obama'nın başkan olmasının ardından almış olduğu bu karar, son dönemde bu politikasında "sopa"dan çok "havuç"u öne çıkardığının yeni bir göstergesiydi. Özellikle Irak'tan çekilme takviminin yaklaştığı bir dönemde Türkiye'nin desteğine daha fazla ihtiyaç duyan ve PKK'yı "sopa" olarak kullanmasına karşı artık direnç geliştiren bir Ankara'nın varlığını anlayan Amerikan yönetimi, bu konuda uzlaŐıya dönük adımlar atmak suretiyle Türkiye'nin desteğini sağlamaya çalışıyordu. Türkiye aşıŐından bakıldığında ise, İnan'a karşı faaliyet göstermek üzere kurulmasına rağmen PKK ile organik bağlara sahip bir örgüt olan PJAK'ın ABD tarafından desteklenmesi, yalnızca İnan'a karşı değil aynı zamanda Türkiye'nin güvenliğine karşı bir tavrıdı. Washington'un bu tavrını değiştirmesi, bu aşıŐıdan bakıldığında, Türkiye'nin güvenliğine zarar veren bir eylemine son vermesi anlamına geliyordu ve Ankara'dan olumlu bir tepki görmesi doğaldı. Türkiye'nin, ABD'nin PJAK'a olan desteğine son vererek bu örgütü terör örgütü olarak sınıflandırmasına olumlu yaklaşması ayrıca, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun dış politika anlayışı aşıŐından da doğal bir tavrıdı. Türkiye'nin arzulanığı "merkezi güç" konumuna gelebilmesinin ancak rekabet gücü yüksek bir "ticaret devleti" olmasından geçtiğini düşünen Davutoğlu, bunun da ancak Türkiye'nin bulunduğu bölgenin bir "barış havzası"na dönüŐmesiyle mümkün olacağını görüyordu. Bu durumda ABD'nin, PJAK'a olan desteğine son vererek bu örgütü terör örgütü olarak nitelendirmesi, Türkiye'nin yakın çevresinin "barış havzası"na dönüşmesi yolunda bir adım olarak değerlendirilmiştir.

PJAK konusunda bu gelişmeler yaŐanıırken, Türkiye ve İnan ortak düşmanları olan PKK/PJAK'a karşı gerek kendi ölkelerinde gerekse de bu örgütlerin üslendiği Kuzey Irak topraklarında mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Mayıs ayı başında iki ölkenin Irak'ın kuzeyindeki örgüt mensuplarına karşı düzenledikleri kapsamlı hava saldırılarında çok sayıda teröristin etkisiz hale getirildiği ifade edilmiş-

tir.⁵ Özellikle, Nisan ayı sonunda maruz kaldığı bir PJAK saldırısında 18 askerini kaybeden İran'ın kapsamını geniş tuttuğu bu operasyonlarda, 20.000 civarında İran askeri sınır bölgesindeki Kandil ve Şahor Dağları bölgelerinde PJAK/PKK militanlarına karşı çatışmaya girmişlerdir.⁶ Bu sınırötesi operasyonların ardından Irak yönetiminden İran'a yönelik resmi bir kınama mektubu verilirken, Irak Ulusal Medya Merkezi'nden "Irak Dışişleri Bakanlığı, ikili ilişkiler için olumsuz sonuçlara yol açabilecek bu ihlallere derhal son verilmesini istedi" açıklaması yapıldı. Aynı açıklamada, İran'ın gerçekleştirdiği sınırötesi operasyonlarda Irak tarafındaki sınır köylerinin de hedef alındığı ve bu köylerde yaşayan sivillerin yaralanmasına yol açıldığı iddia edildi.⁷

Irak hükümeti içerisinde "Kürdistan İttifakı" listesiyle etkin bir şekilde yer alan Kürdistan Demokrat Partisi ve Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin, İran ve Türkiye tarafından kendi yönetimleri altındaki Kuzey Irak'taki Bölgesel Kürt Yönetimi'nin egemenlik alanı altındaki topraklara yönelik saldırılarından ciddi şekilde rahatsızlık duyduklarını belirtmek gerekir. Bu konuda Ocak ayı içerisinde bir açıklama yapan Bölgesel Kürt Yönetimi'nin BM Temsilcisi Dindar Zebari, Türkiye ve İran'ın bölgedeki teröristlere karşı gerçekleştirdiği sınırötesi operasyonlarda sürekli olarak sivillerin de zarar gördüğünü ve BM'nin 2008 yılında bu operasyonları resmi olarak kınadığını ifade etmiştir.⁸

Türkiye ve İran'ın PKK/PJAK'a karşı mücadelede işbirliği çerçevesinde Kuzey Irak'taki faaliyetlerinden rahatsız olan bölgenin Kürt otoritesine mensup siyasetçilerden bu işbirliğine yönelik eleştiriler yıl içerisinde tekrarlanmıştır. Kürdistan İttifakı milletvekili Yusuf Ahmed'in Kasım 2009 içerisinde, Türkiye ve İran'ın Kuzey Irak'a yönelik gizli bir sınırötesi operasyon anlaşması yaptığını ileri sürerek bu tür operasyonlara karşı çıkması buna örnek olarak gösterilebilir.⁹

Bu iddialarda dile getirilen, Kuzey Irak'a yönelik sınırötesi operasyon konulu bir gizli anlaşmanın varlığına dair kesinleşmiş bir bilgi olmasa da, iki ülkenin PKK/PJAK'a karşı mücadelede işbirliğine dair imzalanmış protokoller çerçevesinde faaliyetleri 2009 yılında devam etmiştir. Bu kapsamda, iki ülkenin sınır illerindeki üst düzey

yetkililerinin katıldığı sınır güvenlik toplantıları yapılmıştır. Bu toplantıların ilki Nisan ayı içerisinde İran'ın Salmas kenti 1. Derece Hudut Komiseri Albay Şehram Abasi başkanlığında bir heyetin Van'a yaptıkları ziyaretle gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde Türk heyetine başkanlık yapan Van Valisi Özdemir Bakacak, toplantının gündeminin sınırda meydana gelen olayların ele alınması olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ İkinci güvenlik toplantısı ise Haziran ayında gerçekleştirilmiştir. Bu defa İran'ın Urmiye kenti 1. Derece Hudut Komutanı Albay Seyid Vahit Musevi başkanlığında bir heyet Hakkâri'de Vali Mummer Türker başkanlığındaki Türk yetkililerle görüşmelerde bulunmuştur.¹¹

PKK/PJAK gibi bir ortak düşmana sahip olan Türkiye ve İran arasında her geçen gün artan güvenlik işbirliği iki ülke arasındaki güven ilişkisinin artmasını sağlamış ve bu da “spill over” etkisiyle başta ekonomik olmak üzere diğer alanlara yayılarak Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun tasarladığı “barış havzası”nın oluşturulmasına zemin hazırlamıştır.

İran Nükleer Sorunu Karşısında Türkiye'nin Tavrı

İran'ın nükleer faaliyetleri çerçevesinde, bu ülkeyle İsrail, ABD ve diğer Batılı ülkeler arasında yaşanan sorun konusunda Türkiye'nin tavrında 2009 yılında da gözle görülür bir değişiklik olmamıştır. Bu tavrı aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

- İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalar yapmaya hakkı olduğu sürekli olarak vurgulanmıştır.
- Tahran yönetimine, nükleer teknolojiyi askeri amaçlarla kullanmaması ve Batılı ülkelerle uzlaşma içerisinde soruna çözüm bulma arayışını sürdürmesi sürekli olarak telkin edilmiştir.
- Batılı ülkelere de, sorunun şiddete başvurulmadan diplomatik yollarla çözülmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunulmuştur.
- İran nükleer sorununun çözümünde Ortadoğu bölgesinin kitle imha silahlarından arındırılmasının önemine vurgu yapılarak İsrail'in nükleer silahlarına dikkat çekilmiştir.

- Bunların yanında ABD ve diğer nükleer silahlara sahip ülkelerin, kendileri kitle imha silahlarına sahipken bu konuda İrana baskı yapmalarının tezat oluşturduğuna dikkat çekilerek, dünyanın bu silahlardan arındırılması gerektiği ifade edilmiştir.
- İran nükleer sorununun çözümü konusunda, gerek İran ile ve gerekse ABD tarafıyla iyi ilişkilere sahip olan Türkiye'nin arabulucu olarak devreye girerek sorunun çözümüne katkıda bulunabileceği dile getirilmiştir.

Genel hatlarıyla tavrında bir değişiklik olmayan Türkiye'nin 2009 yılı içerisinde giderek politikasını netleştirdiği görülmüştür. İranda da Irak benzeri bir savaşın yaşanmasının Türkiye ve bölgenin tamamına ekonomik ve güvenlik açısından çok büyük sıkıntılar getireceğini düşünen Ankara, böyle bir çatışmanın önlenmesi konusunda giderek daha fazla inisiyatif almaya başlamış ve sorunun çözümü konusunda çabalarını artırmıştır. Türkiye'yi bu politikaya sevk eden gelişmeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. ABD'de sertlik yanlısı Bush yönetiminin sona ermesi ve İran konusunda daha ılımlı bir politika izleyeceği mesajları veren Obama'nın başkan olması Ankara'da, sorunun barışçı yollarla çözülmesi konusunda kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak görülmüştür. Yeni Başkan Obama'nın Türkiye ve Kahire ziyaretlerinde İslam dünyası ile barışçı bir birlikteliğe vurgu yapması ve İran yönetimine diyalog mesajları göndermesi ile oluşan olumlu atmosferin değerlendirilmesi gerektiğini düşünen Ankara yönetimi, bu atmosferde İran nükleer sorununun çatışmaya dönüşmeden çözülebilmesi konusunda çabalarını artırmıştır.

2. ABD cephesinde böyle bir olumlu atmosfer oluşurken, bundan rahatsız olan İsrail'deki aşırı sağ iktidarın İrana yönelik agresif tavrında bir artış söz konusu olmuştur. Tahran'ın nükleer programında ilerleme kaydettiği ve nükleer silah yapmaya yaklaştığı iddialarında bulunan İsrail'in, İrana yönelik bir saldırı ihtimalinin giderek artması bölgede çatışma istemeyen Türkiye'nin, soruna bir an önce dip-

lomatik çözüm bulunması yönünde daha fazla aktif olması sonucunu doğurmuştur. Çünkü ABD’de, İran konusunda artık daha “duyarsız” bir yönetim olduğunu düşünen İsrail yönetiminden gelen İran’ı hedef alan tehditler¹² ve bu tehditlere Tahran’dan gelen cevaplar bütün bölgeyi sarabilecek bir çatışma ve kaosun habercisiydi.

İsrail’in 27 Aralık 2008’de başlattığı Gazze saldırısında 22 gün boyunca BM binalarına sığınan sivil insanlar başta olmak üzere 1400’den fazla kişiyi öldürmesinin ardından iyice bozulan Türk-İsrail ilişkilerinin seyri de Türkiye’nin İran’ın nükleer programına yönelik politikasını etkilemiştir. Giderek kötüleşen ilişkiler nedeniyle artık İsrail yönetiminden gelen eleştirileri de dikkate almayarak İran konusunda daha da bağımsız hareket etmeye yönelen Türkiye, bir yandan da saldırganlığını bir kez daha ispatlayan İsrail ile İran arasında bir çatışmanın önlenmesi için çaba sarf etmiştir.

Bu çabaları birkaç başlık altında toplayabiliriz. Birinci olarak, İranlı yetkililerle, gerek güvenlik konuları çerçevesinde ve gerekse genel ilişkiler çerçevesinde yapılan temaslarda İran’ın nükleer çalışmaları gündeme geldiğinde bir yandan Tahran’ın barışçıl amaçlı nükleer çalışmalarına destek verilirken bir yandan da, soruna diplomatik yollardan çözüm bulunması konusunda İranlı yöneticilere telkinlerde bulunulmuştur. İkinci olarak, uluslararası düzeyde gündem oluşturacak şekilde Türkiye’nin görüşü sorulduğunda, gerek Cumhurbaşkanı ve gerekse Başbakan ve Dışişleri Bakanı düzeyinde Türkiye’nin İran nükleer sorunu konusundaki politikası hiçbir sapma olmadan bütün yönleriyle anlatılmış ve soruna barışçı çözüm bulunması zorunluluğunun altı çizilmiştir. Üçüncü olarak, soruna barışçı yollardan çözüm bulunması konusunda Türkiye’nin her türlü katkıyı vermeye hazır olduğu sürekli olarak tekrarlanmış ve bu konuda Türkiye’nin taraflar arasında arabuluculuk yapmaya ve “kolaylaştırıcı” bir rol oynamaya istekli olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede Uluslararası Atom Enerji Kurumu (UAEK) tarafından önerilen, İran’ın düşük düzeyde zenginleştirmiş olduğu uranyumun Türkiye’de depolanması ve karşılığında Tahran’a gerekli miktarda yüksek düzeyde zenginleştirilmiş uranyum verilmesi konusundaki teklifi desteklemiş, bunun iyi bir çözüm olduğunu vurgulamış ve hayata geçirilmesi için yoğun temaslarda bulunmuştur.

Burada öncelikle Türkiye ile İran arasında gerçekleştirilen temaslarda İran nükleer sorununun nasıl gündeme geldiğine ve Türkiye'nin tutumuna değinilecektir. Bu temaslara çerçevesinde, İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri Nükleer Başmüzakerecisi Said Celili'nin Ocak ve Aralık aylarındaki Türkiye ziyaretlerinde, Cumhurbaşkanı Gül'ün Nisan ayındaki ECO zirvesi kapsamındaki Tahran ziyaretinde, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Kasım'daki İKÖ zirvesi çerçevesindeki Türkiye ziyaretinde, Başbakan Erdoğan'ın Ekim ayındaki İran gezisinde, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Eylül ve Kasım'daki İran ziyaretlerinde ve İran Dışişleri Bakanı Muttaki'nin Nisan ayındaki Türkiye ziyaretinde görüşülen önemli konular arasında İran'ın nükleer çalışmaları nedeniyle yaşanan uluslararası sorunlar yer almıştır. Özellikle yılın son çeyreğindeki temaslarda nükleer sorunun yoğun şekilde konuşulduğu ve yapılan açıklamaların uluslararası alanda önemli yankılar uyandırdığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Bu temaslarda oldukça önemli olarak değerlendirilebilecek olanlardan biri Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 12-13 Eylül tarihleri arasında Tahran'da Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, Dışişleri Bakanı Manuçer Muttaki ve Nükleer Başmüzakereci Said Celili ile görüşmesiydi. Obama'nın başkanlığı devralmasının ardından ABD'nin İran'a yönelik tutumunda yaşanan yumuşamanın, bu ülkedeki İsrail lobisinin de etkisiyle yerini yavaş yavaş sert mesajlara bırakmasıyla birlikte¹³ İran'a yönelik yeni yaptırımların gündeme gelmesi Davutoğlu'nun bu ziyareti gerçekleştirmesinin temel nedenlerinden birini oluşturuyordu. Celili ile yaptığı görüşmede, İran ile Batılı ülkeler arasında yapılabilecek müzakerelere Türkiye'nin ev sahipliği yapmaya hazır olduğunu vurgulayan Davutoğlu, bu görüşme öncesinde İran Dışişleri Bakanı Muttaki ile yaptığı ortak basın toplantısında da, İran'a yönelik yeni yaptırımlara karşı çıkmıştır: "Türkiye, İran'a yönelik herhangi bir yeni yaptırım olmaması, eski yaptırımların da ortadan kaldırılması için üzerine düşen ne varsa yapmaya hazırdır".¹⁴ İran'a yönelik yeni yaptırımlar, bu ülkeyle başta ekonomi olmak üzere her alanda ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayan Türkiye açısından çok olumsuz sonuçlar doğuracaktı. Bölgede artık normalleşmenin sağlanmasını kendisinin ve bölgenin kalkın-

ması açısından zorunlu gören Türkiye için bu normalleşmenin önüne yeni bir set çekecek olan yeni yaptırımlar kabul edilemez olarak görülüyordu. Dışişleri Bakanı Davutoğlu da, Tahran'daki temaslarında böyle bir gelişmenin önlenmesi için yollar aramış, İranlı yetkilileri diplomatik çözüm konusunda daha fazla esnek davranmaya sevk etmeye çalışmıştır.

Dışişleri Bakanından bir buçuk ay kadar sonra resmi bir ziyaret kapsamında İran'a giden Başbakan Erdoğan'ın, İran nükleer sorununa ilişkin gerek bu gezi esnasında ve gerekse gezi öncesindeki açıklamaları büyük yankılar uyandırmıştır. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ile görüşmesinin ardından yaptığı basın açıklamasında, İran yönetiminin 1 Ekim'de Cenevre'de yapılan nükleer soruna dair görüşmelerde olumlu bir tavır sergilediğinin altını çizen Başbakan Erdoğan, Tahran'ın muhatabı olan "5+1 Grubu"na mensup ülkelerden de sorunun barışçı çözümü için aynı olumlu tutumu beklediğini ifade etmiştir.¹⁵ İran yönetimine, Türkiye'nin yaptığı gibi, komşuları başta olmak üzere tüm dünya ülkeleriyle dostça ilişki geliştirmesi çağrısında da bulunduğunu ifade eden Başbakan Erdoğan, Ankara'nın İran'ın nükleer teknolojiyi barışçı amaçlarla kullanma hakkını destekleyen görüşünün altını yeniden çizmiştir: "İnsani amaçlı olarak nükleer enerjiyi kullanmak her ülkenin en doğal hakkıdır. İran'ın da, Türkiye'nin de hakkıdır."¹⁶

Başbakan Erdoğan'ın İran gezisi sırasındaki açıklamaları ve bu gezi öncesinde Guardian gazetesi ile el-Cezire televizyonuna verdiği mülakatlardaki ifadeleri Batı medyasının bir kısmında Türkiye'nin aidiyeti konusundaki tartışmaları artırmıştır. Türk dış politikasında bir "eksen kayması" yaşandığı iddialarına dair son dönemde sıkça gündeme getirilen benzeri bir tartışmayla birlikte düşünüldüğünde, Türkiye'nin İran başta olmak üzere nüfuslarının çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu komşularıyla kendi çıkarları ekseninde, işbirliği temelli bir ilişki kurması ve Batılı güçlerin bu ülkelere yönelik sınırlayıcı, yalnızlaştırıcı politikalarına ayak uydurmaya yanaşmaması giderek artan bir şekilde bazı Batılı çevreleri rahatsız etmeye başlamıştır. Bu rahatsızlığın temel nedenleri olarak şunları sayabiliriz:

1. Her şeyden önce, Batı'nın ekonomik ve güvenlik politikalarına destek vermesine alıştıkları Türkiye'nin bu politikaları yeri geldiğinde sorgulaması ve kendi çıkarlarıyla çatışması durumunda bu politikalara aykırı davranması bu çevreler açısından kabul edilebilecek bir durum olarak görülmemektedir. Türkiye'nin arzu ettiği, karşılıklı işbirliği ve çıkarlara saygılı bir ilişkiyi kabullenmekte zorlanan bu çevreler, kendilerinden bağımsız bir şekilde Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslarda bir işbirliği havzası oluşturmak suretiyle bu bölgelerin halklarını uluslararası politikanın etkin aktörlerine dönüştürmek isteyen Türkiye'nin yeni vizyonundan rahatsızlık duymakta, eski yardıma muhtaç ve bu yüzden de itaatkâr olan Türkiye'yi tercih etmektedirler.

2. Türkiye'nin İran gibi komşularıyla geliştirdiği işbirliği eksenli yeni politikaların Batıda bazı çevreleri rahatsız etmesinin ikinci nedeni olarak, bu çevrelerin, İran, Suriye ve Irak gibi ülkelerde istikrarın sağlanmasına değişik nedenlerden dolayı karşı çıkan birtakım lobilerin etkisi altında olmaları ya da bizzat bu lobilere mensup olmaları söylenebilir. Bu lobiler arasında, istikrarsızlık ve çatışmalardan beslenen silah sanayisi lobisini, petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki aşırı oynamalardan büyük servetler kazanan enerji lobisini ve kendisi için tehdit olarak gördüğü İran, Suriye ve Irak'ı mümkün olduğunca güçsüz ve istikrarsız kılmak isteyen İsrail lobisini sayabiliriz.

Batı ülkelerinde oldukça etkin olan bu lobi mensupları ile onların etkisi altındaki politikacı ve medya mensupları, istikrarsızlık ve çatışma içerisinde görmek istedikleri İran ve Suriye gibi ülkelerin Türkiye'nin işbirliği eksenli politikaları sayesinde uluslararası sistemin kabul gören üyeleri olma yolunda gelişme göstermelerini istemedikleri için giderek artan bir şekilde Türkiye'nin politikalarından rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. İngiltere'de yayınlanan *The Guardian* gazetesinde Robert Tait imzasıyla çıkan yazıda Başbakan Erdoğan'ın Türkiye-İran dostluğunun altını çizen açıklamalarına dikkat çekildikten sonra, teokratik İran'a dostça yaklaşan Türkiye'nin, seküler Avrupa'ya ise giderek artan bir şekilde öfkeli ve kırgın bir tutum içerisinde olduğu vurgulanıyor ve bunda Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin üyelik arayışına karşı isteksiz ve ilgisiz davranmasının da payı olduğu ifade ediliyordu.¹⁷

Amerikan *Wall Street Journal* gazetesinde “The Turkish Temptation” başlığıyla yayınlanan yazıda ise, Başbakan Erdoğan’ın, İran’da Haziran ayında yapılan başkanlık seçimlerinin ardından Ahmedinejad’ı arayıp tebrik eden ilk liderler arasında yer aldığını ve İran’ın nükleer programını barışçı ve insani amaçlı olarak tanımladığını ifade ettikten sonra, “Yakın Doğu Politikası Washington Enstitüsü” uzmanlarından Soner Çağaptay’ın, AK Parti dış politikasının bütün Müslüman ülkelere yönelik bir sempati göstermediği, sadece Katar ve Sudan gibi İslamcı ve Batı karşıtı rejimlerle dayanışma içerisinde olduğuna dair iddialarına yer vermiştir. Çağaptay’ın ifadeleriyle, AK Parti yönetimindeki Türk dış politikasının seküler ve Batı yanlısı Mısır, Ürdün ve Tunus gibi Müslüman ülkelere uzak durmayı tercih ettiğini ileri süren gazete Türk dış politikasının gidişatından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.¹⁸ Alman *Der Spiegel* dergisi de, Başbakan Erdoğan’ın “bu kibirli yaptırımları isteyen ülkelerin öncelikle kendi sahip oldukları nükleer silahlardan vazgeçmeleri” ve “İranlı dostlarımız ve kardeşlerimizle aynı tutumu paylaşıyoruz” şeklinde ifadeler kullandığını aktarma suretiyle Türkiye’nin İran’a yönelik politikasını eleştirmiştir.¹⁹

Bu eleştirileri dile getiren medya kuruluşlarının ya kendi buldukları ülkelerde ya da Almanya örneğinden yola çıkılırsa, komşularında nükleer silahların bulunduğu ve dünyada günümüze kadar bu silahları ilk ve tek kullanan ülkenin ABD olduğu gerçeği dikkate alınır, nükleer silah elde etmeye çalışmakla suçladıkları İran’la özellikle ekonomik açıdan yakınlaşan Türkiye’ye yönelttikleri suçlamaların anlaşılır olduğunu söylemek zordur. Bu gerçeklere rağmen Ankara’ya yönelttikleri eleştiriler, ya ekonomik işbirliği ve kalkınma arayışı içinde olan Türkiye’nin 73 milyon nüfusa sahip olan komşusu İran’ı ihmal edemeyeceğini ve dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervlerine sahip bu ülkesiyle doğalgaz anlaşmaları yapmasının rasyonel olarak bakıldığında kaçınılmaz olduğunu anlamamalarından kaynaklanmakta, ya da Türkiye’nin artık kendi çıkarlarını önceleyen “normal” bir ülke olduğunu ve Batılı ülkelerin bir ön-kalesi olarak kalmaya razı olmadığını görmek istememeleri onları bu “eleştirel ve öfkeli” tutuma sürüklemektedir.

Ancak bütün Batılı medya kuruluşlarının, Türkiye'nin Ortadoğu'lu komşularıyla ilişkilerini normalleştirmesine aynı olumsuz tepkiyi verdiğini söylemek yanlış olacaktır. Almanya'da yayınlanan Süddeutsche Zeitung, Başbakan Erdoğan'ın İran nükleer sorununa ilişkin sözlerini yorumsuz ve tepkisiz bir şekilde okuyucusuna aktarmayı tercih etmiştir: "BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin yaptığı gibi, kendileri atom bombasına sahip oldukları halde, İran'ı nükleer programı nedeniyle baskı altına almak adil bir tutum değildir. Özellikle, İran'ın nükleer silahlara sahip olmasına şiddetle karşı çıkan ülkelerin kendileri bu silahlara sahiptirler"²⁰

Başbakan Erdoğan'ın İran temasları sırasında ve bu gezi öncesinde yaptığı nükleer soruna ilişkin açıklamalarının İran'da nasıl yankı bulduğuna gelince, İran yönetiminin bu açıklamalardan ve Türkiye'nin Ortadoğu politikasından genel olarak memnuniyetini dile getirdiğinin altı çizilebilir. Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ziyaret sırasında Başbakan Erdoğan'a, nükleer alanda yaşanan sorunlar konusunda İran'a destek veren ve Batılı ülkelerin tutumunu eleştiren açıklamaları dolayısıyla teşekkür ederken, başta İsrail-Filistin sorunu olmak üzere Ortadoğu sorunları konusunda Türkiye'nin izlediği politikayı takdirle karşıladığını ifade etmiştir.²¹

Ekim sonunda Başbakan Erdoğan'ın İran ziyareti öncesinde ve ziyaret kapsamındaki temasları sırasında yaptığı açıklamalarla Türkiye'nin İran nükleer sorunu konusunda artan ilgi ve girişimleri 7 Kasım'da UAEK tarafından gelen önerilerle yeni bir boyut kazanmıştır. UAEK Başkanı Muhammed el-Baradei, İran'ın düşük oranda zenginleştirmiş olduğu uranyumu Türkiye'de depolaması ve bunun karşılığında kendisine nükleer enerji santrali için ihtiyaç duyduğu miktarda yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum verilmesi önerisinde bulundu. Böyle bir uzlaşma konusunda Türkiye'nin adı önceden de zaman zaman geçmişti ve Ankara yönetimi Türkiye'nin böyle bir kolaylaştırıcı rol üstlenebileceği teklifini sürekli dile getiriyordu. Ancak bu önerinin, sorunun çözümüne ilişkin görüşmelerin yürütüldüğü önemli bir platform olan UAEK Başkanı el-Baradei'den gelmesi Türkiye'yi sorunun çözümüne ilişkin çabalar konusunda önemli

bir aktör haline getirmişti. İran, kendi elindeki düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumun Rusya'da depolanması ve kendi ihtiyacı olan nükleer yakıtın Fransa'dan temin edilmesi önerisine sıcak bakmamıştı. Türkiye'nin hem İran hem de ABD tarafından güvenilen bir ülke olduğunu dile getiren el-Baradey, Türkiye'nin katkılarıyla sorunun aşılabileceğini belirtmişti.²²

UAEK Başkanı'nın bu önerisine ABD'den olumlu yanıt geldi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ian Kelly 9 Kasım'daki günlük basın toplantısında UAEK'nın önerisiyle ilgili gelen sorulara verdiği cevapta, "UAEK'nın sunduğu şekliyle" teklifi desteklediklerini ifade ettikten sonra, İran'ın nükleer çalışmalarının barışçı amaçlar taşıdığı konusunda uluslararası toplumu ikna etmek için bu fırsatı kaçırmayacağını umduklarını söylemiştir.²³ ABD'nin teklife sıcak bakması Türkiye'nin arabuluculuk konusundaki çabalarını yoğunlaştırması sonucunu doğurmuştur. Yukarıda değinildiği gibi, sorunun silahlı çatışma veya kapsamlı bir savaşa dönüşmeden diplomatik yollarla çözülmesine kendi ve bölge çıkarları açısından büyük önem veren Ankara yönetimi, Washington'un sıcak baktığı bu teklife İran tarafını ikna etmek için yoğun bir görüşme trafiği başlatmıştır.

Daha UAEK teklifinin açıklandığı gün, İslam Konferansı Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) 25.Toplantısı'na katılmak üzere Türkiye'de bulunan İran Cumhurbaşkanı ile yapılan görüşmelerde, uranyum takası konusundaki teklife olumlu cevap verilmesi telkin edilmişti.²⁴ Bunun ardından Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun önce telefon diplomasisi, sonra da Tahran ziyaretini kapsayan temasları gelmiştir. UAEK'da ve onun öncesinde "5+1 Grubu"nda İran'a karşı izlenecek yolun belirleneceği toplantılar öncesinde İran'dan gelecek ılımlı mesajlarla ortamın yumuşamasını amaçlayan Davutoğlu, İranlı yetkililerle yaptığı yoğun telefon görüşmelerinde uranyumun Türkiye'de depolanması teklifi konusunda Tahran'ın sonuna kadar Türkiye'ye güvenebileceğini ifade ederken konuya ilişkin teknik detaylar hakkında bilgi vermiştir. Bu görüşmelerin ardından teklifin sahibi el-Baradey ile de görüşen Davutoğlu İran'ın düşünce ve kaygılarını UAEK Başkanı'na aktarmış ve bu şekilde tarafların pozisyonlarını birbirine yakınlaştırmaya çalışan bir arabulucu fonksiyonu üstlenmiştir.²⁵

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın 17 Kasım'da yaptığı bir basın toplantısında nükleer soruna ilişkin soruları cevaplarırken Türkiye'nin arabuluculuğuna ilişkin bir soru üzerine, "dost ve kardeş bir ülke olan Türkiye'nin "yapıcı ve samimi" bir rol oynamaya çalıştığı şeklindeki açıklamaları²⁶ ve Amerikan yönetiminden gelen olumlu açıklamalar Davutoğlu'nun temaslarının olumlu sonuç verme yönünde olduğunu gösteriyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Halkla İlişkilerden Sorumlu Bakan Yardımcısı Philip Crowley, Türkiye'nin İran konusundaki girişimlerini "bölgenin önemli bir ülkesinin faydalı girişimleri" olarak gördüklerini açıkladı: "Türkiye'nin sanırım son dönemlerde İran ile ilişkilerini güçlendirme yönünde girişimleri oldu. Bunun faydalı olduğunu düşünüyoruz, çünkü İran hükümetine sorumluluklarını ve bölgede daha yapıcı rol oynaması gerektiğini hatırlatan çeşitli sesler olmalı."²⁷

Ancak Washington yönetimi, bir taraftan İran'ın ikna edilmesine yönelik gelişmelere destek verirken, bir yandan da Tahran'a yönelik baskıyı sürdüren açıklamalarda bulunmaktaydı. Amerikan Başkanı Obama, Singapur'da yapılan Asya Pasifik İşbirliği Forumu çerçevesinde Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev ile yaptığı görüşme sonrasında yaptığı basın açıklamasında, "herkesin yapıcı ve yaratıcı olarak gördüğü yaklaşıma evet demeyen" İran için zamanın tükenmekte olduğu uyarısında bulunmuştur.²⁸ Obama'nın Tahran'a yönelik bu tehdidin Medvedev ile görüşmesinin ardından gelmesi, İran'ı hedef alacak daha kuvvetli yaptırımlar konusunda Rusya'nın desteğini alma konusunda Amerikan yönetiminin oldukça ilerleme kaydettiğini gösteriyordu. Obama'nın başkan olmasının ardından ABD ile gerginlikleri azaltmayı ve işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan bir ilişki arayışı içerisinde olan Rusya'nın İran konusunda giderek Washington'un politikalarına yaklaşmasının, Tahran'ın güvenliğini kaybetmeye başladığı ve Rusya'nın İran için "güvenilir ortak" rolünün giderek Türkiye tarafından üstlenilmeye başladığı yorumlarına yol açmıştır.²⁹

UAEK'nın nükleer takas konusundaki önerisi doğrultusunda ikna edilmeye çalışılan İrandan 18 Kasım'da teklifin uygun görülmediği yönünde bir haberin gelmesi bir yandan bir hayal kırıklığına yol açarken, bir yandan da Ankara'nın Tahran'a yönelik ikna çabalarının

artması sonucunu doğurmuştur. İrandan gelen ret cevabı üzerine, Türkiye'nin sorunun krize dönüşmesini engellemek için girişimlerini sürdüreceğini açıklayan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu,³⁰ bu girişimler çerçevesinde 19 Kasım'da resmi bir ziyaret için bulunduğu Afganistan'ın başkenti Kabil'den İran'a gitti. Tebriz kentinde Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ile görüşen Davutoğlu, "5+1 Grubu"nun İran nükleer sorunuyla ilgili toplandığı günün öncesinde İran'ın kararını değiştirmeye çalıştı.³¹ Çünkü "5+1 Grubu"nun alacağı olumsuz bir karar, ay sonunda yapılacak UAEK toplantısına da yansıtacak ve sorunu tırmandıracak yeni bir kararın alınmasına yol açacaktı. Ahmedinejad ile yaptığı görüşmede, bu görüşme öncesinde Kabil'de Amerikan, İngiliz ve Fransız dışişleri bakanlarıyla yaptığı toplantılarda, bu ülkelerin İran konusunda daha sert yaptırımlara kararlı oldukları yönündeki izlenimlerini aktaran Davutoğlu şu uyarılarda bulundu: "Eğer diplomasinin yolunu tamamen tıkar ve UAEK Başkanı Muhammed el-Baradey'in uranyumun İran dışında depolanması önerisini baştan reddederseniz, BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya (P5+1) en kısa sürede daha sert yaptırım uygulaması başlatabilir. Bu yaptırımlar da İran'ı ciddi şekilde sarsabilir. Türkiye olarak sorunun çözümünde her türlü katkıyı yapmaya hazırız."³² Görüşmeye katılan İran Dışişleri Bakanı Muttaki, Muhammed el-Baradey'in "Aralık ayı sonuna kadar top İran'ın sahasında" şeklindeki ifadelerinin hatırlatılması üzerine, "Her zaman topun bizim sahamızda olmasından yana değiliz. Dostluk maçı havasında, paslaşarak, çok taraflı bir sonuç elde edeceğimiz şekilde olaylar gelişmeli" diyerek ülkesi üzerine baskı yapılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Davutoğlu da, "paslaşarak, herkes birbirine yardımcı olarak, bu maçı en iyi şekilde bitirmemiz lazım" sözleriyle sorunun çözümü konusunda işbirliğine devam etmenin zorunluluğuna dikkat çekti.³³

İrandan "uranyum takası" konusunda, talep ettiği somut garantilerin verilmemesi gerekçesiyle, olumlu cevap gelmemesi üzerine UAEK 27 Kasım 2009 tarihinde yapılan toplantısında İran'ı kınayarak ülkesinde yeni kurduğu ve varlığı yeni ortaya çıkan nükleer tesisdeki faaliyetlerini askıya almasını istedi.³⁴ 34 UAEK üyesinin katıldığı oylamada, 25 ülke karar lehinde oy kullanırken, Küba, Venezuela ve Malezya ret oyu kullanmışlardır. Aralarında Türkiye ve Brezilya'nın

bulunduğu altı ülke ise çekimser oy kullanmıştır. Türkiye çekimser oy kullanmakla İran ile Batılı ülkeler arasındaki, her iki tarafın da “güvendiği” arabulucu ülke olma pozisyonunu sürdürmeyi amaçlamıştır.³⁵ Bu şekilde, taraf olmayarak özellikle İran üzerinde, sorunun çözümüne yönelik ikna çabalarını sürdürebileceğini düşünmekteydi. Ayrıca, her yeni yaptırım kararının diplomatik çözüm konusunda olumsuz bir etki doğurduğu ve İran’ı barışçı çözümden uzaklaştırdığı görüşünde olması Ankara’yı karara destek vermekten alıkoymuştur. UAEK’daki oylamadan önce ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya dışişleri bakanlarıyla yaptığı telefon görüşmelerinde Türkiye’nin bu tutumunu muhataplarına tekrar aktaran Davutoğlu, İran’ı görüşme masasından uzaklaştıracak ağırlıkta bir kararın alınmasını engellemeye çalışmıştır.³⁶ İran’ın UAEK’daki sürekli temsilcisi Ali Asker Sultaniye, karara ret oyu veren ve çekimser kalan ülkelere teşekkür ettikten sonra, “UAEK’nın karar tasarısı, müzakerelerdeki olumlu havayı bozacak. Kararın, nükleer enerji elde etme hakkımız üzerinde hiçbir etkisi olmayacak” açıklamasını yapmıştır.³⁷

UAEK kararı bu şekilde açıklama yapan İran, tepkisini gösterecek somut adımlar da atacağını duyurmuştur. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad başkanlığında 29 Kasım’da toplanan bakanlar kurulu 10 yeni nükleer tesis yapılması kararı alırken³⁸ İran Meclisi’nin de “Batı karşıtı militan gruplara 20 milyon dolar tahsis edilmesine yönelik” bir karar aldığı duyuruldu.³⁹ Ancak Tahran’ın bu tepkisi uzun sürmedi ve Aralık ayı ortasında İranlı politikacılardan, yeniden UAEK ile işbirliğinin sürmesini arzuladıklarını gösteren mesajlar geldi. İran Dışişleri Bakanı Manuçer Muttaki 12 Aralık’ta Bahreyn’de medya mensuplarına yaptığı açıklamada, ülkesinin UAEK’nın teklifi çerçevesinde, 1200 kilogramlık düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumu yurtdışına göndermeye hazır olduğunu açıkladı.⁴⁰

Muttaki’nin bu açıklaması Aralık ayı boyunca da İran nükleer sorununun barışçı çözümü konusunda çabalarını sürdüren Türkiye’nin⁴¹ “uranyum takası” konusunda yeniden gündeme gelmesi sonucunu doğurmuştur. İran Dışişleri Bakanı 25 Aralık’ta yabancı basın kuruluşlarına yaptığı bir açıklamada “uranyum takası”nın Türkiye toprakları üzerinde gerçekleştirilmesine olumlu baktıklarını ifade ederken,⁴² Dışişleri Bakanı Davutoğlu İran’ın bu tavır değişik-

liği sonucu oluşan pozitif atmosferin değerlendirilmesi için yaptığı girişimler çerçevesinde 27 Aralık'ta İran Dışişleri Bakanı Muttaki ve ABD Başkanı Barack Obama'nın Ulusal Güvenlik Danışmanı General Jim Jones ile gerçekleştirdiği telefon görüşmelerinde, UAEK'nın önerileri çerçevesinde barışçı bir çözüme ulaşılabilmesi için tarafları gerekli adımları atma konusunda harekete geçirmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin 2009 yılının özellikle son aylarında giderek artan bir şekilde İran nükleer sorununun çözümü konusunda devreye girmesi, kendisini bir "arabulucu ve kolaylaştırıcı" olarak sunması, problemin barışçı yollardan aşılması konusunda sadece iyi niyet dileklerinde bulunmakla yetinmeyeceğinin, aksine bu konuda inisiyatif almak suretiyle taraflara diplomatik bir çözüm için baskı yapmaya devam edeceğinin göstergesiydi. İran'a yönelik yaptırımların sertleştirilmesinin giderek daha fazla gündeme getirildiği düşünüldüğünde, Türkiye'nin bu politikasının da netleşerek devam edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ankara'nın bu çabalarının Tahran ve Washington'da nasıl karşılandığı konusunda ise şu tespitler yapılabilir. İsrail ve ABD kandan yaptırımların artırılması konusunda gelen talepler, Almanya, Fransa ve İngiltere'den bu taleplere yönelik güçlü destek ve bu ülkelerle genel ilişkileri çerçevesinde İran konusunda daha fazla çatışma içerisinde olmayı istemeyen Çin ve Rusya'nın azalan desteği yüzünden uluslararası alanda giderek yalnızlaşan Tahran yönetimi için, "güvenilir bir ülke olan" Türkiye'nin sorunun çözümüne ilişkin çabaları olumlu girişimlerdi. İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ramın Mihmanperest'in 14 Aralık'ta yaptığı haftalık basın toplantısında Türkiye'nin nükleer soruna ilişkin arabuluculuk faaliyetleri konusunda sorulan bir soru üzerine, "Türkiye gibi dost ülkeler, İran halkının haklılığını ortaya koymak için çok çaba gösteriyor. Bu çabaları olumlu karşılıyoruz" şeklindeki cevabı Tahran'ın bu tutumunun örneği olarak gösterilebilir.⁴³

ABD'nin tutumuna gelince, Türkiye'nin İran'la iyi ilişkilerinden öteden beri rahatsız olan yukarıda değinilen Amerikalı lobilerin, Ankara'nın Eylül ayından itibaren İran nükleer sorununun çözümü konusunda giderek artan bir şekilde diplomatik çözüm için çaba sarf

etmesi karşısında artan rahatsızlıklarını Washington'un politikalarına yansıtmaya çalıştıklarını ifade etmek gerekir. Sorunun çözümü konusunda baskı ve güç kullanımını tercih eden bu lobilerin, diyalog yoluyla çözümü öne çıkaran Türkiye'ye karşı Amerikan politikasının sertleşmesi yönündeki çabaların 2009 yılı boyunca başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Barışçı yollarla çözümün sonuna kadar denenmesi gerektiğini düşünen Obama'nın ABD'de başkanlık koltuğunda oturması ve Afganistan, Irak ve Balkanlar gibi birçok bölgede Türkiye'nin desteğine muhtaç olması Washington'un, İran konusundaki politikasından dolayı Ankara'ya karşı politikasının sertleşmesini önleyen temel faktörler olmuştur. Bu nedenle 2009 içerisinde, bütün kışkırtmalara rağmen, Amerikan yönetiminden yapılan resmi açıklamalarda Türkiye'nin İran konusunda oynadığı rolden pozitif olarak bahsedilmiş, herhangi bir eleştiri söz konusu olmamıştır.⁴⁴ Ancak İran'a karşı askeri güç kullanımını zorunlu gören bu lobilerin Amerikan politikasında zaman zaman sahip oldukları etkinlik düşünülürse, Türkiye'nin diplomatik çözüm eksenli politikasını devam ettirmesinin 2010 yılında kendisini daha fazla bu lobilerin hedefi yapacağını ve bunun da Türk-Amerikan ilişkilerine olumsuz yansımalarının olacağını hesaba katmak gerekir.

Ticaretin Gelişimi

Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret hacmi 2008 yılında vardığı 10,2 milyar dolarla on yıl önceki seviyesi olan 627 milyon doların 17 katına çıkmıştı. Son yıllarda iki ülke arasındaki dış ticarete yaşanan sürekli ve hızlı artış dünya ekonomik krizinin etkisiyle 2009'da devam edememiş, hatta önemli bir düşüş gerçekleşmiştir. 2009 yılında ulaşılan dış ticaret hacminin toplam 5,4 milyar dolar ile 2008 ve 2007 yıllarındaki sadece İrandan yapılan ithalatın seviyesinin bile altında kalması bu düşüşün boyutlarının büyüklüğünü göstermektedir. Ancak Türkiye açısından bu rakamlara bakıldığında tablonun o kadar da olumsuz olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin İran'a ihracatında önemli bir değişiklik yaşanmamış, sadece 5 milyon dolarlık bir azalma söz konusu olmuştur. İran'ın Türkiye'ye ihracatında ise düşüş çok büyük olmuş, bir önceki yıla göre 4,8 milyar dolarlık bir azalma

yaşanmıştır. Bu rakamlar, Türkiye'nin İran'a yönelik ihracat sektörünün kriz zamanlarında bile sorun yaşamadan faaliyetlerine devam edebildiğini, buna karşılık İrandan yapılan ithalatın krizlerden çok kolay etkilendiğini göstermektedir. Ekonomik krizden en fazla etkilenen sektör olan enerji alanında İrandan yapılan ithalattaki düşüş, Türkiye'nin bu ülkeden ithalatındaki büyük azalmanın temel nedenini oluşturmuştur. 2008 yılında 7,5 milyar dolar olan mineral yakıt ve türevlerinden oluşan ürünlerin ithalatı 2009 yılında 3 milyar dolara düşmüştür.

Türkiye'nin İran'la Dış Ticareti 1998-2008 (\$)

Yıl	İhracat	İthalat	Toplam
2000	235.784.797	815.730.198	1.051.514.995
2005	912.940.054	3.469.705.759	4.382.645.813
2008	2.029.759.634	8.199.688.999	10.229.448.633
2009	2.024.759.496	3.405.896.177	5.430.655.673

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2009 yılında İran'la olan dış ticaretin Ortadoğu ülkeleriyle yapılan toplam ticaretle karşılaştırılmasına gelince, İran'a yapılan ihracatın bütün Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracat içerisindeki payı %10,3 (2008'de %8,4), İrandan yapılan ithalatın Ortadoğu'dan yapılan toplam ithalattaki payı ise %37 (2008'de %48) olarak gerçekleşti. İran'a ihracatın tüm dünya ülkelerine ihracattaki payı ise %2'ye yükselmiştir (2008'de %1,5). İrandan yapılan ithalatın Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı ise önemli bir düşüşle %2,4'e gerilemiştir (2008'de %4,1).

Türkiye ile İran arasındaki ticaretin artırılması amacıyla 2009 yılında çok sayıda girişim söz konusu olmuştur. Ocak ayı sonunda İran'a resmi bir ziyarette bulunan dış ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen İran Ticaret Bakanı Mesud Mir Kazimi ile görüşmesinde, Türkiye'nin İran'la karşılıklı ticaretin artırılmasına büyük önem verdiğini ve iki ülke arasında bir ekonomik ortak alan oluşturmak istediğini ifade etmiştir: "Tarih müşterek diyoruz, çoğ-

rafya müşterek diyoruz. Bunlar iki dilde de anlaşıldığı için rahat rahat söylüyorum. En önemlisi din müşterek. O zaman diyoruz ki ticaret de müşterek olacak. Ben, İran-Türkiye ticareti 200 milyon dolar seviyesinde iken bu işlere başladım. 1 milyar doları kimse tahmin etmiyordu. 'İran'la ticareti 10 milyar dolara getireceğiz' dediğimizde kimse inanmıyordu. Bugün 10 milyar doları geçtik ve bunu kısa zamanda yaptık. 2002'de 1 milyar dolardı ticaret hacmi, bugün 10 milyar doları söylüyoruz, şimdi 20 milyar dolar diyoruz."⁴⁵

Sınır ticareti konusunda yapılan çalışmalar sonucu hazırlanan kararnamenin de tamamlandığını ve önümüzdeki günlerde devreye gireceğini söyleyen Tüzmen, Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminin İran'ın lehine olacak şekilde dengesiz bir gelişme gösterdiğini, bunun giderilmesi için karşılıklı olarak gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve İran'ın Türkiye'den daha fazla ithalat yapması gerektiğinin altını çizmiştir: "Biz 2 milyar dolar satıyoruz, siz 8 milyar dolar satıyorsunuz. Diyorsunuz ki, 8 milyar doların çoğu doğal gaz. Petrol ve doğal gaz da Allah vergisi diyorsunuz. O zaman Allah vergisiyse niye bedava vermiyorsunuz? O zaman biz de karşılığında bir şeyler satacağız."⁴⁶

Dış ticaretteki bu dengesizlik Nisan ayı sonunda Ankara'da yapılan Türkiye-İran İş Forumu'nda da gündeme gelmiştir. Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) Başkanı Mehmet Büyükekşi bu dengesizliğe işaret ettikten sonra, bu ticaret farkının azaltılmasının uzun dönemde her iki ülke için de faydalı olacağını ifade etmiştir. İran Ticaret Bakanı Mesud Mirkazimi'nin de katıldığı toplantıda konuşan Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, dünya ekonomik krizinin ekonomik büyüme ve dünya ticaret hacmi üzerinde yol açması beklenen olumsuz etkilere işaret ettikten sonra, bu etkilerden kurtulabilmek için bölgesel işbirliğinin artırılması gerektiğini ifade etmiştir. Kriz koşullarında da İran'la olan dış ticaret hacminin 5 yılda 20 milyar dolara çıkarılması hedefinden vazgeçmediklerini vurgulayan Tüzmen, Türkiye'nin İran'la işbirliğinin artırılması konusunda 5 büyük projesi olduğunun altını çizmiş ve bu projeleri şu şekilde sıralamıştır:⁴⁷

1. Malların serbest dolaşımını öngören bir anlaşmanın imzalanması

2. İki ülke gümrüklerinin tek bir alan olarak yeniden düzenlenmesi ve giriş-çıkış işlemlerinin aynı zaman ve mekânda yapılmasının sağlanması

3. Van Gölü Kuzey Geçişi Projesinin Türk ve İran işbirliği ile tamamlanması ve Avrupa-Çin arasındaki demir yolu taşımacılığının bu koridor üzerinden kesintisiz olarak yapılabilmesi olduğunu kaydetti

4. Kara yolu taşımacılığının tam olarak serbestleştirilmesi, kısıtlama ve ücretlerin kaldırılması

5. İran doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya, İran petrolünün Türkiye üzerinden Karadeniz ya da Akdeniz limanlarına taşınması ve iki ülke arasında yüksek kapasiteli elektrik iletim hatlarının yapımı.

Türkiye ile İran arasında bir Tercihli Tarife Protokolü'nün imzalandığı toplantıda, iki ülke arasındaki ticaretin ulusal para birimleriyle gerçekleştirilmesi konusu tekrar gündeme gelmiş, Bakan Tüzmen bu konuda, Türkiye'nin gerekli mevzuat değişikliklerini yaparak Türk bankalarının kendi istedikleri her türlü para birimiyle işlem yapabilmelerine imkân tanıdıklarını ve İran'ın da kendi düzenlemelerini yapmasını beklediklerini ifade etmiştir.⁴⁸ İran Ticaret Bakanı Mirkazımı de Riyal ve Liranın kullanılması halinde ticarete Batı'da yaşanan sorunlardan kurtulmanın mümkün olacağını dile getirmiştir.⁴⁹

Türkiye ile İran arasında ticaretin artırılması konusunda önemli bir kalemi oluşturan sınır ticareti konusunda Temmuz ayı içerisinde önemli bir protokol imzalanmıştır. İki ülke dış ticaret müsteşar yardımcılarında, iki yıldır sürdürülen görüşmeler sonucunda Van'da imzalanan bu protokolle sınır kapılarından transit ticaret işlemlerinin gerçekleştirilmesi sağlanıyordu. Toplantıda konuşan Türk Dış Ticaret Müsteşar Yardımcısı Şevket İlgaç, sınır ticaretinin kolaylaştırılması için kararlaştırılan hükümler çerçevesinde Türkiye'nin üzerine düşen adımları attığını, İran'ın da Türkiye'nin yaptığı sınır ticareti düzenlemelerine eşdeğer yeni bir mevzuat geliştirmesini beklediklerini ifade etmiştir.⁵⁰

Türkiye ve İran arasında ekonomik işbirliğinin artırılması amacıyla 2009 yılında gündeme gelen bir başka konu, iki ülke sınırında bir serbest sanayi bölgesi kurulmasına yönelik açıklamalardır. Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergün'ün Eylül ayında gündeme getirdiği bu proje çerçevesinde, Iğdır civarında iki ülkenin sınır bölgesinde kurulacak serbest sanayi bölgesinde sadece İran ve Türkiye değil, ileride Azerbaycan, Ermenistan ve hatta Suriye'den firmaların da faaliyet göstermesi amaçlanıyordu. Türkiye'nin benzer sanayi bölgelerine sahip bir ülke olarak mevzuat ve hukuksal altyapısını oluşturma konusunda sorumluluk üstleneceği bu bölgede faaliyet gösterecek firmalara İran'ın da kendi iç piyasasındaki fiyatlardan enerji temin etmesi planlanıyordu.⁵¹

Başbakan Erdoğan'ın Ekim ayı sonunda yaptığı Tahran ziyareti sırasında, yukarıda değinilen güvenlik ve siyasi konuların dışında, ekonomik işbirliği konusunda da önemli adımlar atılmıştır. İrandaki temasları sırasında Türkiye-İran İş Forumu'na katılan Erdoğan burada yaptığı konuşmada yeniden, ticarete milli paraların kullanılması konusuna değinmiş, bu konuda yasal düzenlemelerin tamamlandığını ve artık bir engel kalmadığını açıklamıştır. Başbakan Erdoğan, İran'ın uyguladığı yüksek gümrük vergilerinden şikâyetini de dile getirerek, "Açalım rekabete. Bu hem kaliteyi hem de yarışı getirir. Ticaret yarış, rekabettir. Tekelci mantık artık ticarete yok" sözleriyle iki ülke arasında ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını talep etmiştir. Türkiye'nin İran'ın Batı'ya açılan kapısı, İran'ın da Türkiye'nin Asya'ya açılan önemli bir kapısı olduğuna işaret eden Erdoğan, iki ülke ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı olduğunun unutulmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Dış ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan da Erdoğan'ın gümrükler konusundaki eleştirilerini destekleyerek, Türkiye'nin, İran'a uyguladığı gümrük vergisinin ortalama yüzde 4, İran tarafının uyguladığı gümrüklerin ise yüzde 80'ler, yüzde 100'ler seviyesinde olduğunu ifade etmiştir.⁵²

Türkiye-İran İş Forumu'nda konuşan İran Ticaret Bakanı Mehdi Gazanferi'nin, sınır ticareti kapsamında 100 milyon dolar üst sınıra kadar İran ticari mallarının Türkiye'ye tarifersiz olarak ihraç edilmesi konusunda anlaşma sağlandığını açıklaması da iki ülke arasındaki ticarete ivme kazandıracak bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.⁵³

Başbakan Erdoğan Tahran temasları sırasında İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Rahimi ile görüşmesinde, iki ülke arasındaki ticarete son yıllarda yaşanan hızlı artışa dikkat çektikten sonra 20 milyar dolarlık dış ticaret hedefini tekrarlamıştır.⁵⁴ Buna karşılık Rahimi bu hedefin 30 milyar dolar olarak belirlenmesinin daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin İran için her zaman "saygı değer ve önemli bir komşu" olduğunu belirten Rahimi, Erdoğan'ın başbakanlığı döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerin çok daha fazla canlılık ve önem kazandığını dile getirmiştir. Başbakan Erdoğan ve beraberindeki Türk heyetinin, İran'daki devrimden sonra ülkesine gelen en büyük Türk heyeti olduğunu vurgulayan İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı, bu kapsamlı ziyaret sırasında çok önemli kararların alındığını ifade etmiştir: "İranlı ve Türk iş adamları arasında güzel anlaşmalar sağlandı. Türkiye ve İran sınırında toplam 6 bin megavatlık elektrik santralleri kurulacak. Bir tarafta 4, diğer tarafta 2 olmak üzere 6 tane kurulacak. Maliyetleri ülkelere ait olacak. Türk toprakları üzerinden İran gazını Avrupa'ya iletme konusunu görüştük. Karşılıklı olarak Türkmenistan gazının İran üzerinden Türkiye'ye taşınmasını görüştük."⁵⁵

Türkiye-İran arasında ticaretin artırılmasını amaçlayan bir başka girişim, Aralık ayı başında Van'da yapılan iki ülke sınır illeri toplantısında imzalanan mutabakat zaptı oldu. Van Valisi Münir Karaoğlu ve Batı Azerbaycan Bölge Valisi Vahid Celalzade arasında imzalanan bu protokol ile, iki ülke arasındaki ticareti kolaylaştıracak şekilde, Van'ın Saray ilçesindeki Kapıköy Sınır Kapısı'nın ticarete açılması, Iğdır'daki Boralan Sınır Kapısı'nın aktif hale getirilmesi ve Urmîye ile Van arasında uçak seferlerinin başlaması gibi konular karara bağlanmıştır.⁵⁶

Dış politikayı ekonomik kalkınmanın hizmetine sunan bir anlayışla hareket eden ve ekonomik kalkınmanın da ancak başta komşular olmak üzere dünya ülkeleriyle dış ticaretin geliştirilmesiyle mümkün olacağını düşünen Türkiye'nin bu ekonomik işbirliği merkezli yaklaşımında İran'ın yeri oldukça önemlidir. Çünkü İran, Türkiye'nin en büyük komşusudur ve henüz bu ülke ile olması gereken dış ticaret hacminin %10'una bile ulaşılmış değildir. Türkiye'nin, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun arzu ettiği gibi merkezi bir güç ola-

bilmesi için gerekli şartlardan biri, İran ile olan dış ticaret hacmini önce 100, sonra da, Almanya ve Fransa arasındaki dış ticaret hacmi olan 240 milyar dolara çıkarmasıdır.

Doğalgaz İşbirliği

2009 yılında Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinde zaman zaman gündeme gelen bir konu da doğalgaz alanındaki işbirliği olmuştur. Bu çerçevede gerek İran doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılması, gerekse Türkiye'nin Güney Pars Doğalgaz sahasından gaz çıkarmasına ilişkin 2007'de varılan mutabakatın hayata geçirilmesi için uygulamaya dair adımların atılması gündeme gelmiştir. İran doğalgazının Nabucco projesine dahil edilmek suretiyle Avrupa'ya taşınması konusunda ABD'den ve onun etkisindeki bazı Avrupa ülkelerinden karşı çıkış devam etse de, böyle pahalı bir projenin dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkesi olan İran gazı olmadan ekonomik açıdan yapılabilirliği sorgulanmaya devam etmiştir. Bu çerçevede zaman zaman gerek İran'dan gerekse Türkiye'den, İran doğalgazının Nabucco'ya dahil edilmesi gerekliliği üzerine açıklamalar gelmiştir.

Mayıs ayı başında Avrupa Birliği Dönem Başkanı Çek Cumhuriyeti'nin ev sahipliğinde Prag'da gerçekleştirilen "AB Güney Koridoru" başlıklı enerji zirvesinde bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Türkiye'nin dost ülkeler ve ortaklarıyla birlikte başta Avrupa olmak üzere uluslararası toplum açısından büyük önem taşıyan enerji projelerini hayata geçirmek için yoğun çaba harcadığını vurguladıktan sonra, Nabucco Projesi'nin hayata geçirilmesinde, konjonktürün uygun olması durumunda İran'ın da yer alabileceğini ifade etmiştir.⁵⁷ Ancak bu açıklamaya ve Türkiye'nin Nabucco'da İran'ın da yer almasının sağlanması yönündeki çabalarına rağmen 13 Temmuz 2009'da Ankara'da yapılan resmi imza törenine İran çağrılmadı. İmza töreni için Ankara'ya gelen ABD heyetinde yer alan Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Matthew Byrza, "Nabucco için İran gazına ihtiyaç olmadığını, Azerbaycan, Türkmenistan ve Irak'tan gelecek gazın yeterli olduğunu" söyleyerek İran'ın bölgedeki enerji projelerinden dışlanmasına yönelik Amerikan politikasının devam ettiğini göstermiştir.⁵⁸

ABD'nin bu tavrına rağmen Türkiye'den İran'ın Nabucco'ya dahil olmasına yönelik açıklamalar gelmeye devam etmiştir. Eylül ayı sonunda İstanbul'da yapılan Ulaştırma Şurası'nda Nabucco Projesi'nin imza törenine İran'ın neden katılmadığına ilişkin bir soruyu cevaplar larken Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım "Nabucco bir ülkenin değil, Avrupadan Asya'ya, Ortadoğudan Kuzeye herkesin paylaştığı bir insanlık ve evrensel barış projesidir. Şüphesiz İran'ın bu proje dışında olması asla ve asla beklenemez. Hoş geldiniz Nabucco'ya" ifadeleriyle İran'ın bu projeye dahil edilmesi konusundaki Türkiye'nin görüşünün altını tekrar çizmiştir.⁵⁹

İran'ın Nabucco'ya dahil edilip edilmemesi tartışmaları konusunda bu gelişmeler yaşanırken, ABD'nin karşı çıktığı bir başka doğalgaz projesi olan, İran'daki gaz yataklarında Botaş'ın üretim yapması ve çıkarılacak gazın yarısının Türkiye'ye aktarılması konusunda da yeni gelişmeler yaşanmıştır. Başbakan Erdoğan'ın Ekim ayı sonundaki İran gezisinde gündeme gelen bu konuda, 17 Temmuz 2007 tarihinde imzalanan mutabakat zaptının anlaşmaya dönüştürülmesiyle önemli bir adım atılmış oldu. Başbakan Erdoğan, bu proje çerçevesinde İrandan gelecek doğalgazın yıllık yaklaşık 35 milyar metreküp olmasının hedeflendiğini, şu anda Türkiye'nin İrandan aldığı doğalgazın 7 milyar metreküp ile 10 milyar arasında değiştiğini ifade ederek, 2014 yılında tamamlanması planlanan bu çalışmalar için 4 milyar dolar civarında yatırım öngördüklerini söylemiştir.⁶⁰ Anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte, iki yılı aşkın bir süredir devam eden bir sürecin sonuna gelinmiş ve Botaş'ın İran'daki Güney Pars Sahası'nda doğalgaz çıkarmasının önünde bir engel kalmamıştır. Başbakan Erdoğan'la birlikte Tahran'da bulunan Taner Yıldız, ilk arama çalışmalarının Kasım ayında başlayacağını ifade ettikten sonra, buradan elde edilecek doğalgazın Türkiye'ye aktarılacak kısmının gerek Türkiye'nin tüketiminde, gerekse de ihtiyaç duyulması halinde Nabucco Projesi çerçevesinde kullanılabileceğini vurgulamıştır.⁶¹ Bakan Yıldız ayrıca, yeni anlaşmayla birlikte, daha önce imzalanmış olan mutabakatlarda söz konusu olan Güney Pars bölgesindeki 21, 22 ve 24 nolu sahaların daha verimli olduğuna inandıkları başka sahalarla değiştirilmesine yönelik bir değişikliğin de yapıldığını ifade etmiştir.⁶²

Siyasi İlişkiler

Ekonomik ve güvenlik alanındaki iyi ilişkilere bağlı olarak Türkiye ile İran arasındaki siyasi ilişkiler de son dönemdeki trendini devam ettirmiş ve 2009 yılında da oldukça olumlu bir seyir izlemiştir. 2009'da, işbirliği eksenli bir ilişki kurmak konusunda kararlı hareket eden iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştıran gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelere örnek olarak, İsrail'in 27 Aralık 2008 tarihinde başlattığı ve Ocak ayı ortasına kadar süren yoğun Gazze saldırısını gösterebiliriz. Öteden beri İsrail'in Ortadoğu bölgesindeki saldırgan politikalarından rahatsız olan ve bu rahatsızlığını da zaman zaman İsrail'i hedef alan çok sert açıklamalarıyla gösteren Tahran yönetimi, Gazze saldırıları karşısında İsrail'e sert tepki gösteren Türkiye'nin tutumundan çok memnun olmuştur. Türkiye gibi, Ortadoğu'daki önemli bir ülkenin İsrail'in saldırgan politikaları karşısında daha fazla sesini çıkarmaya başlaması, İsrail'in haksız politikalarına son verilebilmesi konusunda İran'ın bir müttefik kazandığı şeklinde yorumlanıyordu.⁶³

Başbakan Erdoğan'ın Gazze saldırısının durdurulması konusundaki girişimlerini ve bu konuda İsrail'i eleştiren sözlerini takdirle karşılayan İran İslami Danışma Meclisi Milli Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkanı Alaeddin Burucerdî Türkiye'nin tutumunu şu sözlerle övmüştür: "Türk halkı ve yetkililerinin, özellikle de Başbakan Erdoğan'ın açıklamaları ve son olarak da Erdoğan'ın Brüksel'deki açıklamaları için teşekkür ediyorum. TBMM İsrail Dostluk Grubu'nun dağıtılması, Meclis üyelerinin insan sevgisi ve İsrail'e tepkilerinin bir göstergesidir."⁶⁴

İrandan Başbakan Erdoğan'ın İsrail politikasına yönelik asıl destek ve övgüler ise 29 Ocak'ta Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu çerçevesinde düzenlenen bir panelde Başbakan Erdoğan'ın, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile İsrail'in Filistinlilere karşı saldırıları yüzünden tartışması, Peres'i "Sesin çok yüksek çıkıyor. Benden yaşlısın biliyorum ki sesinin benden çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar çok yüksek çıkmayacak. Bunu böyle bilesin. Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüz, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum" sözleriyle eleştirmesi ve sonunda da kendisine

yeterince söz vermeyen panel yöneticisini protesto ederek toplantıyı terk etmesi sonucu gelmiştir. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad yayımladığı bir mesajda Başbakan Erdoğan'a hitaben, "Cesurca tavrınız, gerçekleri açıkça ifadeniz, Filistin, bölge ve adaletten yana tavrınız dünya halkları için mutluluk ve heyecan yaratmıştır. İran halkı, değerli tutumunuzu en samimi kalple selamlıyor, takdirle karşılıyor, sizin ve büyük Türk milletinin başarısı için dua ediyor. Acizane, büyük İran halkının temsilcisi olarak cesurca tutumunuzdan dolayı sizi tebrik ediyorum. Allah'tan siz, Türk devleti ve milleti için sağlık ve başarılar diliyorum" ifadeleriyle memnuniyetini dile getirmiştir. İran Anayasayı Koruyucular Konseyi Genel Sekreteri Ayetullah Ahmed Cenneti de benzer bir mesaj yayımlayarak Başbakan Erdoğan'ı tebrik etmiştir: "Aziz ve muhterem kardeşim Erdoğan, İsrail'in katliamları karşısındaki cesurca ve mertçe tutumunuzdan dolayı kendim ve İran halkı adına teşekkür ve takdirlerimi sunuyorum. Türk halkının ve tüm Müslümanların sözünü söylediniz. Yiğitçe tutumunuzla Filistin halkını mutlu ettiniz ve bazı Arap liderleri de utandırdınız. Her zaman başınız dik olsun. Başarılar diliyorum."⁶⁵

İran Uzmanlar Meclisi Başkanı Ayetullah Haşimi Rafsancani de, Tahran Üniversitesi bahçesinde verdiği cuma hutbesinde Başbakan Erdoğan'ın Davos'ta İsrail Cumhurbaşkanı'na söylediği sözleri aktardıktan sonra, "Başbakan Erdoğan iyi bir iş yaptı, takdir ve teşekkür ediyorum" ifadelerini kullanmış ve Erdoğan'a destek veren halk için de "Türkiye halkına da başbakanlarını karşıladıkları için teşekkür ediyorum" sözleriyle gelişmelerden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. İran Dışişleri Bakanı Manuçer Muttaki de, Türkiye'nin Ortadoğu barışı konusunda çabalarını artırdığı bir dönemde İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in Ankara'yı ziyaretini hatırlattıktan sonra "Siyonist Başbakan, bölgede hiçbir olay olmayacağına dair Türkiye'ye güvence vermişti. Ancak, onlar sözlerinde durmadılar ve ziyaretin hemen akabinde Gazze'ye saldırı başlattılar" ifadeleriyle Türkiye'ye çok büyük bir saygısızlık yapıldığını, bu nedenle Başbakan Erdoğan'ın Peres'e tepkisinin haklı gerekçelere dayandığını söylemiştir.⁶⁶

İran Meclis Başkanı Ali Laricani ile eski meclis başkanları Ali Ekber Natık Nuri ve Gulam Ali Adil de yaptıkları açıklamalarda, "Gazze konusunda hangi ülke Filistinlileri daha iyi destekledi ve mert-

çe hareket etti diye sorarsanız, Türkiye derim ve Türkiye'ye yüz 'üzere'nden yüz veririm", "Türkiye Başbakanının sözleri tüm Müslümanların sözü oldu" ve "Bu tarihi hareket günümüz dünyası için bir ihtiyaçtı. Tarih, Filistin halkını savunan bu davranışınızı kaydedecek" şeklindeki sözleriyle Başbakan Erdoğan'a, Türkiye'ye ve Türk halkına övgü ve teşekkürlerini dile getirdiler. Büyük Ayetullah Nasir Mekarim Şirazi'nin öğrencilere yaptığı bir konuşmada, İsrail'in saldırgan politikalarına karşı cesur bir duruş sergileyen Erdoğan'ın bölgede barışı güçlendiren bir lider olarak Nobel Barış Ödülü almayı hak ettiğini söylemesi, Başbakan'ın Davos'taki sözlerinin İranda oluşturduğu memnuniyet ve heyecanın ne düzeye ulaştığını gösteren ilginç bir örnekti.⁶⁷ Başbakan Erdoğan'ın Tahran Belediye Başkanı tarafından şehrin "fahri hemşehrisi" ilan edilmesi bu heyecanın başka bir örneği idi. Tahran Belediye Başkanı Muhammed Bager Galibaf bu kararını açıklarken Erdoğan'a şu sözlerle teşekkürlerini ifade etmiştir: "Kudüs'ün işgalcileri karşısındaki, değerli ve cesurca tutumunuz, özgürlükten yana ve hür düşünceli tüm insanların kalbini hoşnut etmiştir. Türkiye Başbakanının savunmasız çocuk, kadın ve yaşlıların katledilmesine sessiz kalamayacağını vakarlı tutumunuzla gösterdiniz."⁶⁸ İki ülkenin bölge sorunlarına yönelik tutumlarının bu şekilde birbirine yaklaşması ve özellikle İsrail'in saldırgan politikaları konusunda benzer yaklaşımlar içerisinde olmaları Türk-İran ilişkilerinin gelişimi konusunda son dönemde oluşan olumlu havayı daha da pekiştirmiştir. Bu olumlu hava, 12 Haziran'da İrandaki yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında yaşanan karışıklıklar karşısında Türkiye'nin izlediği yapıcı politikayla bir kez daha kendini göstermiştir. Ankara, Batılı ülkeler gibi, İran yönetimini suçlayan ve seçim sonuçlarını sorgulayan bir tutum takınmak yerine, seçimlerin meşruiyetini kabul eden ve İrandaki istikrarı destekleyen bir politika izlemiştir.

Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından muhalif adayların taraftarları gösterilere başlayıp sonuçlara itiraz ederken Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Gül 14 Haziran'da yayımladıkları mesajlarla, yeniden cumhurbaşkanı seçilen Ahmedinejad'ı kutladılar.⁶⁹ Böylece Türkiye seçim sonuçlarına yapılan itirazlara destek ve-

ren Batılı ülkelerden farklı bir tutum izleyerek, İranda ayaklanma ve istikrarsızlık beklentilerine uygun davranmamış oluyordu.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da bazı Batılı ülkelere yapacağı bir resmi ziyaret öncesinde Ankara’da yaptığı basın toplantısında İrandaki olaylara ilişkin sorulan sorular üzerine, Türkiye için İran’ın siyasi istikrarının çok önemli olduğunu altını çizdikten sonra, seçimlerle ilgili tartışmaların İran’ın kendi iç meselesi olduğunu vurgulamıştır: “Bu tartışmaların en sağlıklı şekilde neticelendirilmesi ve Türkiye ile İran arasındaki köklü ilişkilerin aynı şekilde sürdürülmesi hepimizin dileğidir.”⁷⁰

Bu açıklamadan bir hafta sonra başka bir ziyaret için bulunduğu Birleşik Arap Emirlikleri’nde yine İrandaki seçim sonrası karışıklıklarla ilgili sorulara muhatap olan Davutoğlu, İran’ın istikrarının Türkiye ve bölge açısından çok önemli olduğunu tekrarladıktan sonra, bu ülkede yaşanan gelişmelerin kendi iç mekanizmaları içinde, en sağlıklı biçimde neticeye ulaştırılacağını ümit ettiklerini ifade ederek şunları söylemiştir: “Biz bu çerçevede İran’ın, son derece dinamik ve siyasi katılımı yüksek bir seçim gerçekleştirmiş olmasının son gelişmelerle gölgelenmemesini diliyoruz ve İran halkına, en kısa zamanda en doğru kararı alacaklarına inancımızla en iyi dilekelerimizi iletiyoruz.”⁷¹

İran seçimlerine ilişkin tartışmaların uzaması ve karışıklıkların artması Türkiye’nin, bu ülkenin içişlerine karışmama yönündeki politikasını değiştirmemiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de bu çerçevede, resmi bir ziyarette bulunduğu Çin’de İran konusu gündeme gelince, “İranda her şeyin istikrara kavuşmasını, her şeyin huzur ve anlayış içerisinde, kendi iç barışlarını bozmayacak bir şekilde çözümlenmesini arzu ettiklerini” vurgulamıştır. Türkiye’nin, Ahmedinejad’ın yeniden cumhurbaşkanı seçilmesini ilk kutlayan ülkelerden biri olmasına yönelik eleştirilere karşılık, “seçimler yapıldıktan ve sonuçlar resmen ilan edildikten sonra komşu ülke olarak Türkiye’nin tebrik etmesinin protokol gereği olduğunu” anlatan Gül, bunun aksi bir durumun İran’ın içişlerine karışmak olacağını ve İran gibi büyük bir ülkenin iç işlerine karışmanın doğru olmayacağını ifade etmiştir.⁷²

Türkiye ile İran arasında her alanda kurulmuş olan bu güven ilişkisi Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Ekim ayı sonundaki İran ziyareti sırasında yapılan temaslardaki atmosfer ve açıklamalarda da kendini göstermiştir. Yapılan görüşmelerde Başbakan Erdoğan, Türkiye ve İran'ın, bölgenin en önemli dengeleri olduğunu ve köklü medeniyete sahip iki ülkenin bölge barışı için çok büyük bir güç oluşturduğunu ifade ettikten sonra "İkili ilişkilerimizde atacağımız dostluk ilmekleri bölgesel ve küresel ortama da olumlu katkıda bulunacaktır. İran, gerek stratejik coğrafi konumu, gerekse ekonomik potansiyeli, gerekse dinamizmini her vesileyle ortaya koyan, beşeri potansiyeli dolayısıyla bölgemizin önemli bir ülkesidir. İran, yapacakları ve yapmayacakları ile barış ve istikrarın temini ve devamı bakımından her zaman anahtar bir konuma sahip olacaktır" sözleriyle İran'ın bölgedeki önemine vurgu yapmıştır.⁷³

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad da, "Siyonist rejime karşı net duruşunuz şüphesiz herkesi sevindirirken dünyada, özellikle de İslam dünyasında olumlu bir etki yarattı" sözleriyle Başbakan Erdoğan'a yeniden takdir ve teşekkürlerini ifade etmiştir.⁷⁴ Başbakan Erdoğan'ın bu gezi sırasında görüştüğü bir başka İranlı yetkili olan Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Rahimi de, Türkiye'nin İran için her zaman 'saygı değer ve önemli bir komşu' olduğunu ifade ederek, Erdoğan'ın başbakanlığı döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerin çok daha fazla canlılık ve önem kazandığını dile getirmiştir.⁷⁵

İki ülke liderlerinin, gerek bu gezi esnasında, gerekse Cumhurbaşkanı Gül'ün Mart ayındaki Ekonomik İşbirliği Teşkilatı toplantısı vesilesiyle gittiği Tahran'da yaptığı temaslarda ve İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Kasım ayındaki İSEDAK toplantısı vesilesiyle geldiği Türkiye'de yaptığı görüşmelerde sürekli olarak bu türden olumlu mesajlar vermeleri, Tahran ve Ankara arasındaki işbirliğinin artırılması için kararlılıklarını göstermeleri ve bu işbirliğini bölge barışının temel faktörleri arasında gördüklerini açıklamaları Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin gelmiş olduğu olumlu düzeyi göstermektedir.

İsrail’le İlişkiler

İsrail-Türkiye ilişkileri son döneme kadar büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri’nin etkisi altında şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İsrail’in kurulmasının hemen ardından, Sovyetler Birliği’nden gelen tehditler karşısında bir çıkış yolu arayan Ankara’nın bu arayış içerisinde dönemin “süper gücü” olarak ortaya çıkan ABD’ye yaklaşması kendisini, bu ülkenin desteğine sahip olan İsrail’de de yakınlaştırmış ve Türkiye İsrail devletini tanıyan ilk İslam ülkesi olmuştur. 1964’teki Johnson Mektubu’na kadar ABD ile kurduğu çok yakın ilişkiler nedeniyle İsrail’in bölgedeki saldırgan politikaları karşısında sessiz kalan Türkiye, Johnson Mektubu’nun ardından, özellikle Kıbrıs meselesi çerçevesinde Birleşmiş Milletler’deki yalnızlığını yenmek için giriştiği açılım çerçevesinde Ortadoğu’daki Arap ülkelerine de yakınlaşmaya başlamış, bu da zaman zaman İsrail’e karşı tavır alması sonucunu doğurmuştur. 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında Arap ülkelerine yardım taşıyan Sovyet uçaklarının hava sahasını kullanmasına izin veren Türkiye, 1975’te BM Genel Kurulu’nda “Siyonizmin ırkçılığın bir türü olduğuna dair” kabul edilen karara destek vermiş, 1980 yılında İsrail’in Doğu Kudüs’ü ilhak ederek bütün Kudüs şehrini başkent ilan etmesine karşı çıkarak bu ülkedeki diplomatik temsilciliğini ikinci katip düzeyine indirmiştir. Ancak Türkiye, ilişkilerin en gergin olduğu dönemlerde bile, birçok Arap ülkesinin taleplerine karşı çıkarak, İsrail ile diplomatik ilişkileri tamamen kesme yoluna gitmemiştir.

1990’ların başında İsrail-Filistin sorununun çözümü konusunda atılan adımlar (1991 Madrid ve 1993 Oslo), İspanya’dan sürülen Yahudilerin Osmanlı Devleti’ne sığınmalarının 500. yılı kutlamaları ve Soğuk Savaş sonrasında taşların yerinden oynadığı bir dönemde ABD’nin desteğini kaybetmeme endişeleri Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin hızlı bir şekilde yakınlaşması sonucunu doğurmuştur. 1996’da yürürlüğe giren serbest ticaret anlaşmasıyla ekonomik anlamda birçok alanda ortaklıklar hayata geçirilmiş ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi hızla artmıştır. Aynı yıl imzalanan Askeri İşbirliği Çerçeve Anlaşması ile “stratejik ittifak” nitelendirmelerine konu olacak düzeyde gelişen Türk-İsrail ilişkileri, 1999’da Türkiye’de yaşanan büyük depremin ardından bölgeye ilk gelen yabancı sivil savun-

ma ve kurtarma ekipleri arasında İsrail sivil savunma görevlilerinin bulunması ile daha da yakınlaşmıştır. Bu olumlu atmosfer ekonomik ilişkilere de yansımaları sonucu İsrail'den Türkiye'ye önemli sayıda turisti gelmiş Akdeniz kıyıları İsraili tatilcilerle dolmuştur.

Ancak 2000'li yıllara girilmesiyle iki ülke ilişkileri daha ziyade iki ülkenin birbirleriyle olan sorunlarının dışında gelişen olayların ve bu olaylara verilen tepkilerin etkisiyle giderek kötüleşmiştir. İsrail Eğitim Bakanı Yossi Sarid'in 2000 yılının Nisan ayında "İsraili çocuklara Türklerin işlediği Ermeni katliamının öğretilmesi" gerektiğini söylemesiyle hafif çaplı bir kriz yaşanmıştır. Hemen ardından El-Aksa İntifadası olarak da adlandırılan İkinci İntifada'nın başlaması ve bu süreçte binlerce Filistinli'nin İsrail askerleri tarafından katledilmesi Türkiye'de tepkiyle karşılanmış, İsrail'in halk nazarındaki imajı önemli ölçüde zedelenmiştir. Tam da bu sırada 2002 yılında İslami kimliğiyle öne çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Türkiye'de açık ara zaferle iktidara gelmesi İsrail'de endişelere neden olmuştur. Nitekim bu endişelerin "haklılığı", Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, 2004'ün Mart ve Nisan aylarında Hamas liderleri Şeyh Ahmet Yasin ve Abdülaziz Rantisi'nin İsrail tarafından öldürülmesine gösterdiği sert tepki ile ortaya çıkmıştır. Erdoğan bu tarihlerde İsrail'in Filistinlilere karşı politikasını "devlet terörizmi" olarak adlandırmıştır.

2004 yılında İsrail Başbakanı Ariel Şaron Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasında barış görüşmeleri için arabulucu olması teklifini reddetmiş, Türkiye'nin İsrail'e su satışı ihalesi İsrail Hazine Bakanlığı tarafından reddedilmiş ve bunun da etkisiyle İsraili firmalara Türkiye'de verilen bir takım ihaleler iptal edilmiştir. Sonraki birkaç yılda İsraili bazı firmaların Kuzey Irak'ta PKK'ya askeri yardımlarda bulunduğu haberleri medyada yer almış ve iki ülke arasındaki ilişkiler daha da yara almıştır. Öte yandan Türkiye'nin Suriye ve diğer bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesi de İsrail'i rahatsız etmişti. Bu rahatsızlık 2007 ve takip eden yıllarda Amerikan politikasında çok güçlü bir konuma sahip olan İsrail lobisinin Türkiye aleyhinde lobi faaliyetleri yapmasına kadar gidecek gelişmelere neden olmuştu. Bu dönemde İsrail lobisinin en güçlü örgütlenmelerinden olan Anti-Defamation League (ADL) Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadık-

ları trajediyi ilk defa “Soykırım” olarak kabul etmiş ve bunun Amerikan Senatosu’nda kabul edilmesi için çalışmalar yapmıştır.

İlişkilerin bu derece gergin olduğu bir dönemde, Eylül 2007’de İsrail jetleri Suriye’ye girerek Fırat nehri kıyısındaki birkaç hedefi vurmuş ve iki ülke neredeyse savaşın eşiğine gelmiştir.⁷⁶ Ancak durumu Türkiye açısından da önemli kılan İsrail uçaklarının Türkiye hava sahasına izinsiz olarak giriş yaparak bu saldırıyı gerçekleştirmiş olmasıydı. Dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan İsrail’in bu hareketinin “kabul edilemez” olduğunu söyleyerek tepkisini belirtmişti. Bu olaya rağmen Türkiye, İsrail ve Suriye arasında görüşmelerin yürümesini sağlamış ve diplomatik bir başarı örneği sergilemiştir. Nitekim 18 Mayıs 2008’de yapılan açıklamada tarafların görüşmelere devam ettiği vurgulanmış ve gerçekten de görüşmeler yaklaşık 6 ay kadar sürmüştür. İsrail Başbakanı Ehud Olmert Aralık ayının son haftası Ankara’ya gelmiş ve Suriye ile artık doğrudan görüşmelere başlayabileceklerinin haberini Başbakan Erdoğan’a bildirmiştir. Ancak Olmert’in, ziyaretinin hemen ardından, 27 Aralık 2008’de, Gazze’ye gerçekleştirecekleri operasyondan Türk Başbakanı’na tek bir kelime dahi etmemiş olması yüzünden iki ülke arasında gerçek anlamda bir kriz patlak vermiştir. Ayrıca operasyonla birlikte İsrail-Suriye görüşmeleri de donma noktasına gelmiş ve Türkiye’nin yıllardır sürdürmeye çalıştığı barış görüşmeleri sona ermiştir. İşte 2009 yılı Türkiye ile İsrail arasında daha önce olmadığı kadar gergin bir atmosferde başlamış ve bu gerginlik yıl içerisinde gerçekleşen birçok olayla daha da artmıştır.⁷⁷

2009 Yılı Gelişmeleri

2009 yılı Ortadoğu’da tüm devletlerle ilişkilerini geliştiren Türkiye için tek istisna olan İsrail ile ilişkilerin ciddi anlamda zarar gördüğü bir yıl olarak kayıtlara geçti. İsrail’in Gazze şeridine yönelik harekâtı sırasında Ankara’dan yoğun eleştiriler gelmiş, bu eleştiriler 29 Ocak’ta Davos’ta düzenlenen “Gazze: Ortadoğu’da Barış Modeli” panelinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın İsrail Cumhurbaşkanı’na “Sesinin benden çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum” diyerek toplantıyı terk etmesiyle tüm dünya

önünde ortaya konmuş ve Türkiye-İsrail ilişkileri derin yara almıştır. Bu olayın ardından Türk-İsrail ilişkileri onarılması güç bir gerileme sürecine girerken, yıl içinde gerçekleşen bir takım olaylar bu çatlağı daha da derinleştirmiştir. Bu olaylar arasında İsrail'deki seçimlerden Benjamin Netanyahu'nun başını çektiği aşırı sağ koalisyonun çıkması, TRT'de yayınlanan "Ayrılık-Aşkta ve Savaşta Filistin" isimli dizide İsrail askerlerinin Filistinli çocukları öldürdüğü sahnelerin gösterilmesine İsrail'in sert tepki göstermesi, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın İsrail'i her yıl düzenlenen "Anadolu Kartalı" askeri tatbikatından çıkarması en göze çarpanlardır. Ayrıca iki ülke liderlerinin ve politikacılarının birbirleri hakkında zaman zaman yaptıkları sert açıklamalar gerginliğin yıl boyunca canlı kalmasına yol açmıştır.

İsrail'in Gazze Saldırısı

Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerginleşmesine etki eden en önemli gelişmelerden biri olan Dökme Kurşun Harekâtı (Operation Cast Lead) 2008'in son günlerinde, 27 Aralık'ta İsrail Hava Kuvvetleri'nin Gazze'de sivil hedefleri vurmasıyla başladı. İsrail güçleri Hamas ile bir şekilde bağı olan 603 hedefi operasyondan önce belirlemiş ve ilk dört günde bu hedeflerin hepsi en az bir kere vurulmuştu.⁷⁸ Filistin İnsan Hakları Merkezi'nin (FİHM) hazırladığı rapora göre operasyonun ilk haftası boyunca denizden ve havadan olmak üzere yaklaşık 300 saldırı gerçekleşmiş, bombardımana 37 ev, 67 güvenlik ve eğitim alanı, 20 çalışma merkezi, 25 kamu ve özel kurum, 7 cami ve 3 üniversite hedef olmuştur.⁷⁹

İsrail'in Gazze operasyonu sırasında gerçekleşen ölümler konusunda farklı rakamlar rapor edilmekle beraber en az 1400 Gazzeli'nin öldüğü bildirilmiştir. İsrail Savaş Suçlarının Takip Edilmesi ve Belirlenmesi Merkezi Komisyonu'nun (The Central Commission for Documentation and Pursuit of Israeli War Criminals) verdiği rakamlar İsrail'in siviller üzerinde gerçekleştirdiği katliamı açıkça göstermektedir. Merkeze göre 341'i çocuk olmak üzere toplam 1.444 kişi İsrail askerleri tarafından öldürülmüştür.⁸⁰ FİHM'nin hazırladığı listeye göre⁸¹ ise öldürülen 1417 Filistinliden 926'sı sivil, 255'i polis, 236'sı Filistinli savaşçılardır.⁸² Ayrıca öldürülenlerden 313'ünün çocuk ve 116'sının da kadın olduğu belirtilmiştir.

Türkiye'nin İsrail'e gösterdiği büyük tepkinin kaynağında olan sivillere karşı katliamlar Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Goldstone Raporu ile teyit edilmiş, İsrail'in savaş suçu işlediği belirlenmiştir. Bu çerçevede İsrail askerlerinin Filistinlileri operasyonlar sırasında insan kalkanı (human-shield) olarak kullandığı belirtilmiş ve buna maruz kalan Filistinlilerle yapılan mülakatlara yer verilmiştir. Bunlar arasında Mahmud el-Ajrami, Abbas Ahmed İbrahim Halava ve Macdi Abd Rabbo ile yapılan mülakatlar, İsrail askerlerinin nasıl savaş suçu işlediklerini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.⁸³

İsrail'in Gazze operasyonunu Türk hükümeti için daha da anlaşılabilir hale getiren bir nokta da Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasında arabuluculuk görüşmeleri yürüttüğü bir sırada gelmiş olmasıdır. Nitekim İsrail'in o dönemdeki başbakanı Olmert 22 Aralık'ta Ankara'ya gelerek Suriye ile doğrudan görüşmelerin başlaması için hazır olduklarını Erdoğan'a iletmış, ancak Gazze operasyonu hakkında hiç bir şey söylememiştir.⁸⁴ Buna karşılık Erdoğan Aralık ayının sonunda çıktığı Ortadoğu turunda İsrail'i programına almamış ve Başbakan "İsrail bir ateşkese yanaşmadan kendileriyle görüşmeyeceklerini" belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de "İsrail'in Gazze'de yaptıklarından dolayı insanlık adına utandığını" söylemiştir.⁸⁵

Davos Etkisi

İsrail'in kanlı Gazze operasyonunun ardından Türk hükümeti İsrail'e yönelik eleştirisinin dozunu artırdı. 29 Ocak'ta Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'nda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez'i Gazze'de yaşananlardan dolayı ağır bir dille suçladıktan sonra, diplomatik tüm teamüllerin ötesinde insani bir tepki göstererek toplantıyı terk etti. Olay ülkede ve yurtdışında geniş yankı bulurken birçokları iki ülke ilişkilerinin bir daha eski "mutlu günlerine" dönemeyeceği yorumları yapmıştır.⁸⁶ Erdoğan'ın Davos'ta bir siyaset adamından beklenmeyecek derecede sert bir çıkış yapmasını nasıl açıklayabiliriz? Bunu sadece Türkiye-İsrail ilişkilerinde derin bir çatlak olarak mı görmeliyiz?

Öncelikle Başbakan Erdoğan'ın Davos'un ardından binlerce kişi tarafından karşılandığı İstanbul Atatürk Havalimanı'nda yaptığı basın açıklamasında söylediği bir noktanın altını çizmek gerekir: "Benim kızgınlığım ne Yahudilere, ne de İsrail halkınadır. Gösterdiğim tepki İsrail hükümetinin Gazze'de gerçekleştirdiği operasyonlara ve Filistinlilere karşı olan politikalarına yöneliktir. İnsanlarımız hangi Başbakan olsa aynı tepkiyi vermesini beklerdi".⁸⁷ Bu açıklamayla Erdoğan İsrail hükümetine defalarca kez verdiği mesajı yeniden tekrarlamış ve Türkiye'nin artık İsrail'in politikaları karşısında sessiz kalmayacağını ima etmiştir. Bir taraftan da hem Türkiye'deki Yahudi nüfusun herhangi bir tehlike altına girmemesini temin için, hem de İsrail halkına doğrudan bir kastının olmadığını anlatmak için mesajın kime ulaşması gerektiğini kesin bir dille belirtmiştir.

Davos'ta yaşananlar Erdoğan'ın anlık tepkisinin yanında, birikmiş bir politik tepkinin de dışavurumu olarak algılanmalıdır. Nitekim Erdoğan diplomatik bir dil kullanma konusunda kendisinin de zafiyeti olduğunu söylemektedir. Bir başka neden de, Peres'in yaptığı suçlamalara Erdoğan'ın bu şekilde bir tepki göstermemesinin onun yurtiçindeki karizmasını ve itibarını sarsabilecek olmasıydı. Bunu riske etmek istemeyen Erdoğan Peres'in verdiği tepkiye çok daha katıysıyla karşılık vermiştir.⁸⁸ Bir üçüncü neden ise Erdoğan'ın seçmen kitlesinin kendisinden böyle bir tepkiyi bekliyor olmasıdır. Bunu, İstanbul'a dönüşünde havaalanında binlerce kişi tarafından karşılanmasının ardından kahramanlık sloganları arasında yaptığı konuşmadan anlayabiliriz.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun temellendirdiği yeni dış politika anlayışının bir sonucu olarak İsrail'e karşı artık tepkisiz kalamazdı. Bu anlayışa göre, bölgedeki tüm sorunlar birbirleri ile bir şekilde bağlantılıdır ve bir sorun çözülmeden diğerinin çözümü mümkün gözükmemektedir. Bu anlamda İsrail-Filistin sorununun çözümü bölge barışı için bir önkoşul olarak görülmektedir. Ayrıca yine bu anlayışa göre, Türkiye dış politika önceliklerini Batı'dan, özellikle Amerika'dan, bağımsız bir şekilde belirlemek zorundadır. Türkiye dış politikasının merkezine kendi paradigmasını yerleştirerek buna göre uluslararası siyasette boy göstermelidir. Bu çerçevede İsrail ile sınırsız ve sorgusuz işbirliğinden ziyade çıkarların gerektirdiği ölçüde ve kararda bir işbirliği içinde olunmalıdır.

Olaya İsrail açısından bakıldığında karşımıza çıkan en önemli gösterge, İsrail'in Türkiye'nin bölgedeki yeni politikalarından ve aktivizminden rahatsız olduğu gerçeğidir. İsrail kendisine en yakın Müslüman ülke olan Türkiye'yi her şekilde ikna edebileceğini düşünmekteydi. Ancak Ankara'nın yeni dış politika ilkeleri sonucunda Türkiye'nin politikalarının farklılaştığını anlayan İsrail bölgede iyice yalnızlaşacağını farkına vardı. İsrail'den beklenen Türkiye ile arasını iyi tutmasıyla aşırı sağcı hükümetlerin ölçsüz politikaları sonucunda Türkiye ile ilişkiler her geçen gün gerilmiş ve Davos'ta belki planlanmamış bir şekilde gövde gösterisiyle olabilecek en kötü noktaya doğru sürüklenmiştir.

Her ne kadar İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez 30 Ocak'ta Başbakan Erdoğan'ı arayarak Davos'ta yaşananlardan dolayı özür dilemişse⁸⁹ ve Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek, Bakanlar Kurulu toplantısı sonrasında yaptığı açıklamada "İsrail'le ilişkilerimize önem veriyoruz ve ilişkilerimizi korumak istiyoruz" dediye de,⁹⁰ Davos olayı etkilerini hemen ve daha sonra yıl içinde birçok şekillerde göstermiştir. İsrail-Türkiye ilişkilerinin gerilmesi uluslararası medya tarafından ilgiyle takip edilirken, analizlerden çıkan temel noktalar arasında, iki ülke arasında bir bölgesel liderlik çekişmesinin yaşandığı, İsrail'in bölgede yeni yükselen güç olan Türkiye'yi kabullenmekte zorlanacağı, Türkiye'nin "zincirlerinden" kurtulmuş bir şekilde bölgede yeni bir aktör olarak ortaya çıkmasının birçok ülkenin bölge politikalarında değişikliklere yol açacağı ve Amerika'nın bölgenin değişen dinamiklerine göre yeni politikalar şekillendirebileceği sayılabilir.⁹¹

Anadolu Kartalı Tatbikatı'na İsrail'in Davet Edilmemesi

İsrail ile gerilen ilişkiler sadece politikacılar seviyesinde değil iki ülke askeri kanadında da kendini göstermeye başlamıştı. 14 Şubat 2009'da İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrahi uluslararası bir toplantıda Türkiye'yi geçmişte Ermenilere, bugün de Kürtlere yönelik "katliamlarda bulunmakla" suçladı: "Türkiye İsrail'i suçlayacak pozisyonda değildir. İlk önce aynada kendisine bakmalıdır."⁹² İsrail ordusu hemen bir açıklama yaparak Mizrahi'nin görüşlerinin kuru-

mun resmi görüşünü yansıtmadığını belirtti.⁹³ Ancak tatmin olmayan Türk Dışişleri Bakanlığı, İsrail'e nota vererek özür dilenmesini istedi. Türkiye'nin bu talebinin ardından İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Ashkenazi Türk Meslektaşları İlker Başbuğ'u 16 Şubat'ta arayarak Mizrahi'nin sözlerinden dolayı üzgün olduklarını söylemiştir. Ashkenazi, bu açıklamasıyla iki ülke arasında iyice gerilen siyasi ilişkilerin askeri alana da yansımalarını engellemeyi amaçlıyordu.⁹⁴

Her ne kadar İsrail özür dilemiş ve Türkiye'de bunu kabul etmiş gözükse de hasar bir kere yapılmış ve ilişkilerin daha da kötüye girmesinin önüne geçilememiştir. Bu çerçevede ilk gelişme, 2001 yılından beri Konya'da düzenlenen Anadolu Kartalı askeri eğitim tatbitatına 5 yıldan beri katılan İsrail'in 2009'da davet edilmemesi olmuştur. Anadolu Kartalı tatbitatları Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı tarafından düzenlenen ve hava savaşlarında kapasiteyi artırmaya ve diğer ülke askeri güçleri ile ortak çalışma yeteneğinin artırılmasına yönelik yaklaşık 10 yıldan beri gerçekleştirilen eğitimlerdir. Sene içerisinde ulusal ve uluslararası olmak üzere birkaç safha olarak gerçekleştirilen eğitimlere başta ABD kuvvetleri olmak üzere birçok ülkenin hava kuvvetleri katılmaktaydı.⁹⁵

2009 yılındaki Anadolu Kartalı tatbikatının ilk ayağı 27 Nisan-8 Mayıs tarihleri arasında gerçekleşmiş ve sadece Türk Hava kuvvetleri içerisinde yapılmıştır. İkinci safha 9-20 Haziran tarihleri arasında olmuş ve bu tatbikata Türk hava unsurlarının yanı sıra ABD, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere ve Ürdün Hava Kuvvetleri ile ABD dışındaki diğer bazı NATO ülkelerinin hava kuvvetlerinin katıldığı eğitimde 61 milli, 22 yabancı olmak üzere toplam 83 uçak ile bin 24 personel görev almıştır.⁹⁶ İsrail'in katılım başvurusunun Türkiye tarafından reddedilmesi sonrasında, 12-23 Ekim tarihleri arasında gerçekleşmesi planlanan Anadolu Kartalı tatbikatının üçüncü ayağı diğer katılımcı ülkeler olan Amerika Birleşik Devletleri, Hollanda ve İtalya'nın da katılmayacaklarını açıklamaları sonucu sadece ulusal düzeydeki katılımı gerçekleştirilmiştir.⁹⁷ Her ne kadar Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada "tatbikat milli bir faaliyet olarak icra edilmektedir. Dolayısıyla, tatbikatın uluslararası bölümünün ertelenmesinden siyasi bir anlam ve sonuç çıkartılması doğru değildir"⁹⁸ açıklamasını yaptıysa da, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu kendi-

sine İsrail'in neden tatbikatta yer almadığını yönelik gelen bir soruya karşı "Gazze'deki durumun iyileşeceğini, yeniden diplomatik yollara gireceğini umuyoruz. Bu, Türk-İsrailli ilişkilerinde de yeni bir atmosfer yaratacak. Ancak mevcut durumda elbette ki bu yaklaşımı, İsrail'in yaklaşımını eleştiriyoruz" cevabını vererek, üzeri kapalı olarak İsrail'in tatbikattan dışlanması'nın asıl nedeninin Gazze'de gerçekleştirilen operasyon ve sonrasındaki İsrail politikaları olduğunu belirtmiştir.⁹⁹ Bu olay İsrail ile ilişkilerdeki gerginliğin askeri alana da sıçradığını gösteren bir gelişme olarak kayıtlara geçmiştir.

Savunma Sanayi Alanında Çatlak

Anadolu Kartalı askeri tatbikatına İsrail'in katılımının reddedilmesi iki ülke arasındaki siyasi gerilimin askeri işbirliği alanına da kayabileceğinin göstergesiydi. Bilindiği üzere, İsrail ile Türkiye arasında savunma ve askeri anlamda yıllardan beri süregelen bir işbirliği bulunmaktadır. İsrail'in kendi hava sahasının sınırlı olmasından ötürü Türk hava sahasını kullanmasına Türkiye uzun yıllar izin vermiş ve İsrail Hava Kuvvetleri birçok tatbikatı Türk hava sahasını kullanarak gerçekleştirmiştir. Buna mukabil Türkiye İsrail'in savunma sanayisindeki ileri teknolojiden birçok proje kapsamında yararlanmış ve kendi askeri kapasitesini geliştirmiştir. Özellikle 1996 yılında imzalanan anlaşmalarla başlayan bu stratejik ortaklık uzun yıllar savunma sanayi alanındaki ticaret hacminin milyarlarca dolarlık bir seviyede seyretmesini sağlamıştır. Bu programların en büyükleri arasında 700 milyon dolarlık Türk F-4 Fantom savaş uçaklarının modernleştirilmesi, 688 milyon dolarlık M60 tanklarının teknik kapasitelerinin yükseltilmesi bulunmaktadır.¹⁰⁰ Ayrıca Türkiye İsrail'den 10 insansız hava aracı HERON'u 188 milyon dolara satın almış, F-4 uçaklarının hareket eden cisimleri algılamasını sağlayan Sentetik Açıklıklı Radar (SAR) sistemlerinin 160 milyon dolarlık ihalesi İsrail'e verilmiş, F-4 ve F-16 uçaklarından alınan görüntülerin yere aktarılmasını sağlayan Datalink 16 projesini 120 milyon dolara İsrail yeniden kazanmıştır. Bu ve benzeri projeleri içeren ve 1990'lar da başlayan İsrail-Türkiye savunma sanayi ortaklığında şimdiye kadar 13 proje tamamlanırken, 6 proje de hali hazırda devam etmekte ve bitmesi beklenmektedir.¹⁰¹

Yukarıda detaylı bir şekilde anlatılan savunma sanayi işbirliğinin boyutu iki ülke arasındaki gerilimin artması ile gerileme sürecine girmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinin ardından ve özellikle İsrail'e yönelik eleştirilerin artmasının etkisiyle, 1990'ların son döneminde İsrail ile savunma sanayi alanında imzalanan anlaşmalar 1 milyar doları bulurken, 2007 ve 2008 yıllarında yeni imzalanan anlaşmaların mali kapsamı 80 milyon doları geçmemiştir.¹⁰² Çünkü özellikle son birkaç yıldır hükümet İsrail ile yeni anlaşmalar imzalamamaya özen göstermektedir. Bu özen ile Türkiye bir taraftan İsrail'e olan tepkisini açık bir şekilde ifade etmekte, diğer tarafta da İsrail'in Filistin halkına ve diğer Ortadoğu devletlerine yönelik politikalarında bir değişikliğin gerçekleşmesini sağlamayı amaçlamaktadır. İki ülke arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda bu yaptırımlardan daha zararlı çıkacak tarafın İsrail olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Türkiye özellikle son yıllarda yaptığı yatırımlarla savunma sanayi teknolojileri anlamında önemli aşamalar kaydetmiş ve daha önceleri İsrail'den ihale yoluyla almak zorunda kaldığı yenilikleri kendisi üretebilecek seviyeye yaklaşmıştır. Ayrıca Türkiye için savunma sanayi alanında Rusya ve İran gibi alternatiflerin mevcut olduğu gerçeği de Tel-Aviv yönetimi tarafından not edilmesi gereken bir durumdur. Türkiye'nin İsrail'den savunma sanayi teknolojileri satın almaması Ankara'yı önemli bir şekilde etkilemeyecektir. Ancak İsrail'in bu alandaki en büyük ticaret ortaklarından biri olan Türkiye'yi kaybetmesi sadece savunma sanayini etkilemeyecek, diğer alanlara da yayılacak ve İsrail'in bu durumdan ekonomik anlamda ciddi bir zarar görmesi kaçınılmaz olacaktır.

Ayrılık Dizisinin Yarattığı Kriz

Ortaya çıkacak en ufak bir gerginliğin büyük bir krize dönüşebilme potansiyelinin olduğu bir dönemde İsrail ve Türkiye bir taraftan karşı tarafı kışkırtacak hareketler yapmamaya özen gösteriyor, diğer taraftan da ortamın yatışması için vakit kazanıyordu. Ancak bu sefer hükümetlerin iradesi dışında bir olay gerçekleşti ve bu da yeni bir krize neden oldu. İlk bölümü 13 Ekim 2009'da TRT'de yayınlanan "Ayrılık: Aşkta ve Savaşta Filistin" dizisinde yer alan bazı sahneler İs-

rail tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış ve bu tepki Türkiye'ye en üst düzeyde yansıtılmıştır. Bu sahneler arasında özellikle ikisi İsraililer tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Kontrol noktasından geçirilmediği için kendi imkânları ile doğum yapan bir kadının bebeğinin babasının bebeği elleriyle kaldırıp geçiş için izin istediği sırada, İsraili bir asker tarafından ateş edilerek vuruluşunun gösterildiği ve İsrail askerlerinden kaçan küçük bir kızın bir asker tarafından çıkmaz sokakta kısırıldıktan sonra vurularak öldürülmesinin gösterildiği sahneler İsraililer tarafından büyük tepkiyle karşılanmış, kimileri tarafından gerçeklikle ilgisinin olmadığı yorumları yapılmıştır.¹⁰³

Dizinin İsrail'de kablolu yayın kanalları arasında bulunan TRT-1'de yayınlanması İsraililer'de ayrıca bir kızgınlık yaratmıştı. Dizi bir aşk hikâyesi etrafında şekillenmekle beraber İsrail'in 2009 başında Gazze'de gerçekleştirdiği Dökme Kurşun operasyonunda yaşananları gözler önüne sermeyi hedeflemekteydi.¹⁰⁴ Dizinin ilk bölümünün yayınlanmasının ardından İsrail'in önemli kanallarından olan Kanal 2 Ana haber bülteninde diziyi büyük yer ayırıp Türkiye'ye tepki göstermiştir. Habere göre dizi en üst düzeyde provokasyon olup, "Suriye ve diğer karanlık ülkelerde yapılan İsrail karşıtı yayınlara benziyor" denilmiştir.¹⁰⁵

İsrail'den gelen tepkiler resmi bir biçimde de Türkiye'ye iletilmiş, Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman yaptığı açıklamada, "Bu ciddi bir provokasyondur ve ayrıca devlet desteğiyle yapılmıştır. Gerçekle ilgisi olmayan ve İsraili askerleri barbar katiller olarak gösteren bir dizinin düşman devletlerce bile yayınlanması yakışık almaz. İsrail'le diplomatik ilişkileri olan Türkiye'de yayınlanması ise manidar ve üzücüdür" diyerek tepkisini göstermiştir.¹⁰⁶ Dizinin İsrail'de yarattığı travmanın ardından Tel Aviv'deki Türkiye Büyükelçiliği Geçici Maslahatgüzarı Ceylan Özen Dışişleri Bakanlığı'na çağrıldı. İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın Batı Avrupa'dan sorumlu Müsteşar Yardımcısı Naor Gilon, Kudüs'te, Özen'e İsrail'in diziden duyduğu üzüntü ve rahatsızlığı ilettili. Dizide yer alan unsurların kabul edilemez olduğunu belirten Gilon, iki ülke arasında "son günlerde yaşanan gerilimin bir an önce giderilmesine" yönelik beklentilerini dile getirmiştir.¹⁰⁷

Dizinin siyasi danışmanı olan Hakan Albayrak yaptığı açıklamada "İsrail tüm yaptıklarına rağmen eleştirilere tahammül edemiyor.

Medyada, ülkenin dizi sonrasında bir travma yaşadığı söyleniyor. Eğer İsrail Ordusu'nun gerçek yüzünü görmelerini sağladıysa keşke daha önce yapsaydık. Çocukları ve kadınları öldürmediklerini söyleyebilirler mi? Bunlar yaşanmış olaylar. Nasıl ki Nazilerin Yahudiler üzerinde yaptığı soykırım filmlere konu oluyorsa biz de İsrail'i konu alan projeler yapabiliriz” diyerek İsrail'in verdiği tepkilere cevap vermiştir. Öte yandan dizinin yapımcısı Selçuk Çobanoğlu “Bir İsraili yetkili ‘biz çocukları öldürmedik, katliam yapmadık’ derse diziyi yayından kaldırır hatta özür dileriz’ açıklamasında bulunarak projesini savunmuştur.¹⁰⁸

Ayrılık dizisi ile gün yüzüne çıkan krizi iki ülke arasında daha önce çıkan krizlerden farklı kılan nokta, daha öncekilerin aksine Ayrılık dizisi krizinin ülkeler arası ilişkilerde yarattığı hasarın ötesinde, iç kamuoylarında ve toplumlar arası düzeyde de yıkıcı bir etkiye neden olduğu gerçekliğidir.¹⁰⁹ İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin iyileşmesi veya kötüleşmesi genellikle Filistin meselesi ile bağlantılı olaylar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ayrılık dizisi de bu olgunun ne kadar yerinde olduğunu teyit etmiştir denilebilir.

İsrail'de Seçimler ve Türkiye ile İlişkilere Etkileri

2009 yılı İsrail'de erken seçim yılı olmuştur. 10 Şubat 2009'da son 10 yılda gerçekleşen dördüncü parlamento seçimleri için İsraili seçmenler sandık başına gitmişlerdi. Son Meclis seçiminin 28 Mart 2006'da yapıldığı İsrail'de Hizbullah ile yapılan savaşta başarısızlık hükümeti büyük ölçüde sarsmış, ardından Başbakan Olmert'in yolsuzlukla suçlanması Kadima Partisi liderliğindeki koalisyon hükümetinin yürütülmesini imkânsız hale getirmiştir. Kadima'nın parti kongresinde Tzipi Livni parti liderliğine getirilmiş, ancak Livni yeni bir hükümet kuramamış ve parlamento 2008 yılının Ekim ayında erken seçim kararı almıştır.¹¹⁰

Seçim aşırı sağcı Likud partisi ile merkez sağdaki Kadima partisinin çekişmesine sahne olmuş, Dışişleri Bakanı Tzipi Livni'nin liderliğini yaptığı Kadima Partisi 28 sandalye alarak seçimden galip ayrılmıştır. Liderliğini Benjamin Netanyahu'nun yaptığı Likud partisi ise 27 sandalye kazanarak ikinci olmuştur. İlk iki parti arasında-

ki sandalye farkı bu kadar az olduğu bir durumda merakla beklenen gelişme Devlet Başkanı Şimon Perez'in hangi lideri hükümeti kurmakla görevlendireceğiydi. Perez, bir taraftan Kadima partisi lideri Livni'ye bu görevi verip merkez sağ önderliğinde bir hükümetin kurulmasının önünü açarak Filistin'le barış görüşmelerinin devam etmesini sağlayabilecekken, diğer taraftan aşırı sağcı Likud partisi lideri Netanyahu'ya bu görevi verip sadece Filistin'le olan görüşmelerin sekteye uğramasına değil, Amerika'da göreve yeni gelen Obama yönetimi ile ilişkilerin gerginleşebileceği bir siyasi döneme girilmesine neden olabilecekti.¹¹¹

Parti liderleri ile tek tek görüşen Perez 20 Şubat'ta hükümeti kurmak üzere Likud Partisi lideri Benjamin Netanyahu'ya 6 haftalık süre verdiğini açıkladı. Bu kararla Tzipi Livni'nin Kadima partisi her ne kadar seçimlerden galip çıktıysa da, hükümeti kurmakla görevlendirilmedi. Ancak ikinci olan Netanyahu yaptığı açıklamalarda Livni ile çalışmak istediğini ifade etmiş, Livni ise bunu kabul etmemişti.¹¹² Öte yandan seçimlerde üçüncü olan daha aşırı sağcı Yisrael Beiteinu (İsrail Evimiz) Partisi'nin lideri Avigdor Lieberman Benjamin Netanyahu'ya iktidar ortağı olma teklifi yapmıştı.¹¹³ Parti liderleri ile bir bir görüşen Netanyahu sağcı bir hükümetten ziyade ulusal birlik adı altında merkeze daha yakın bir hükümet kurmak istiyordu. Ancak aradan geçen 6 haftanın sonunda hükümet kurma görüşmeleri sonuçlanmamış ve Cumhurbaşkanı Peres, Netanyahu'ya 14 günlük bir ek süre vermiştir.¹¹⁴

Görüşmeler Mart ayı sonuna doğru sonlanmış ve Benjamin Netanyahu 1 Nisan 2009'da İsrail Parlamentosu Knesset'te yapılan güven oylamasında 45 "hayır" oyuna karşılık 69 "evet" oyu alarak İsrail'in yeni Başbakanı olarak yemin ederek göreve başlamıştır.¹¹⁵ Kurulan koalisyon hükümeti çoğunluğu aşırı sağcı 5 partiden oluşmuştur. Likud lideri Benjamin Netanyahu'nun Başbakanlığında kurulan yeni hükümette, İsrail Evimiz Partisi Başkanı Avigdor Lieberman Dışişleri Bakanı, İşçi Partisi lideri Ehud Barak Savunma Bakanı, ultra-muhafazakâr Şas Partisi lideri Eliyahu Yishai İçişleri Bakanı ve Yahudi Evi Partisi başkanı Daniel Herschkowitz Bilim Bakanı olmuştur.¹¹⁶

İsrail'de sağ ve milliyetçi öğelerin daha ağırlıkta olduğu bir hükümetin kurulması Türkiye ile ilişkiler bağlamında olumlu bir gelişme olarak görülmemiştir. Zaten gergin olan ilişkiler özellikle Dışişleri Bakanı Lieberman'ın ve diğer aşırı sağcı hükümet ortaklarının açıklamaları ile yıl içerisinde daha da kötüye gitmiştir. İsrail sağı bir taraftan Türkiye'den daha iyi bir ortak bulamayacağını farkındadır, ancak Filistin konusunda gösterdiği hassasiyetle Türkiye, İsrail sağının tepkisini de çekmektedir. Bu gerginliğin en belirgin göstergelerinden bir tanesi iki ülke hükümetleri arasındaki üst düzey resmi ziyaretlerin 2009 yılı boyunca yok denecek kadar az olmasıdır. Bakanlar düzeyindeki tek görüşme, İsrail Sanayi, Ticaret ve Çalışma Bakanı Benjamin Ben Eliezer'in beraberinde bir iş adamı heyetiyle 22 Kasım'da Türkiye'ye gelmesi olmuştur. Ben Eliezer, Ankara temasları çerçevesinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından da kabul edilmiştir.¹¹⁷

Ekonomik İlişkiler

Türkiye ve İsrail arasında 14 Mart 1996 tarihinde imzalanan Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması'nın Mayıs 1997'de yürürlüğe girmesiyle ve yaklaşık 200 ürüne uygulanan gümrük vergilerinin kaldırılmasıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi artan bir trende girmiştir. Bunu takiben Ticari, Ekonomik, Sınai, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşmasına İlişkin Anlaşma, Türkiye-İsrail Karma Ekonomik Komisyon Dönem Mutabakat Zabıtları imzalanmıştır.¹¹⁸ Bu anlaşmalar sayesinde 90'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye ile İsrail birbirleri için önemli ticaret ortakları olmuşlardır. Türkiye ile İsrail arasındaki ticaret hacmi AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılında 1 milyar 325 bin dolar iken, 2009 yılı sonunda bu rakam 2 milyar 598 milyon dolara ulaştı.¹¹⁹ Bir başka deyişle iki ülke arasındaki ticaret hacmi son 8 yılda %96 artarak neredeyse iki katına çıkmıştır. Ayrıca Türk müteahhitleri İsrail'de önemli ölçüde yatırımlar gerçekleştirmektedir.¹²⁰

Türkiye, 2009 yılının tümü göz önüne alındığında İsrail'e 1.528 milyon dolarlık ihracat gerçekleştiren, 1.070 milyon dolarlık da ithalat yapmıştır. Türkiye'nin İsrail'e yaptığı ihracatın 2008 yılında 1.925 milyon dolar ve 2007 yılında da 1.658 milyon dolar olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda ihracatta önemli bir düşüş gözlenmektedir. Öte yandan Türkiye'nin İsrail'den gerçekleştirdiği ithalatın 2008 yılında 1.441 milyon dolar ve bir önceki yıl olan 2007'de de 1.081 milyon dolar olduğunu dikkate aldığımızda da ithalatta da önemli bir düşüşün olduğunu gözlemleyebiliriz.¹²¹ Ayrıca İsrail ile yapılan ticaret Türkiye'nin toplam dış ticaretinin sadece %1'ini oluştururken, Türkiye İsrail'in dış ticaret gerçekleştirdiği ülkeler arasında ilk 10'da bulunmaktadır.¹²² Sonuç olarak altı çizilmesi gereken nokta, İsrail-Türkiye ticari verileri göz önüne alındığında, Türkiye İsrail'in dış ticaretinde daha önemli bir konuma sahiptir. Bu açıdan bakıldığında ilişkilerdeki olası bir gerileme Türkiye'den çok İsrail için sorun teşkil edecektir.

Krizlerle sarsılan İsrail-Türkiye ilişkilerinde belirgin bir diğer gösterge de turizm sektöründe meydana gelen önemli değişim olmuştur. İsrailli turistler için Türkiye'deki en gözde turistik merkezlerden biri olan Antalya'ya 2009'da giriş yapan İsrailli turist sayısı bir önceki yıla göre yüzde 45 azalmıştır. 2008 yılında Antalya'ya 329.646 İsrailli turist gelirken, 2009'da bu rakam 181.789'a düşmüştür.¹²³

Sonuç olarak 2009 yılı iki ülke ilişkileri anlamında olumsuzlukların peşpeşe geldiği, varolan yapısal sorunlara bir de konjonktürel problemlerin eklendiği -Gazze'de gerçekleştirilen Dökme Kurşun operasyonu, İsrail'de sağcı bir hükümetin iktidara gelmesi- bir dönem olmuştur. Daha önceleri İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkiler daha ziyade iki ülke arasında doğrudan cereyan eden olaylarla bağlantılı olmayan gelişmeler çerçevesinde şekillenirken 2009 yılı gösterdi ki, İsrail ve Türkiye arasındaki ilişki artık sadece Filistin sorunuyla veya İsrail'in İran'la olan ilişkileri bağlamında değerlendirilmenin ötesinde bir noktaya ulaşmıştır. İsrail yönetiminin, bölgedeki baskıcı politikaları karşısında uzun yıllar boyunca gereken tepkiyi göstermeyen ve sorunlardan uzak kalmaya çalışan Türk hükümetlerinden ziyade, artık her türlü baskıcı ve şiddet yanlısı politikaya karşı tepkisini gösteren bir Türk hükümetiyle karşı karşıya olduğu-

nun farkına varması gerekmektedir. Aksi takdirde ilişkiler zamanla daha da kötüleşecek ve bu durum Türkiye'den daha çok İsrail'in zararına olacaktır.

Suriye'yle İlişkiler

Her ne kadar iki ülke arasındaki ilişki son derece olumlu bir düzeye doğru ilerliyorsa da Suriye ve Türkiye uzun yıllar birbirlerine temkinli yaklaşmışlardır. Soğuk Savaş döneminde Suriye'nin Sovyetler Birliği'ne yakın olması bir kenara, 1970'ler ve 1980'lerde ortaya çıkan iki unsur Ankara ve Şam arasında mesafenin giderek artmasına neden olmuştur. Bunlardan ilki Suriye'nin, Türkiye'nin Fırat Nehri üzerindeki baraj ve sulama projelerinin gerçekleşmesi sonucunda Fırat'ın sularının önemli ölçüde azalacağı ve kirleneceği endişesine kapılmasıydı. İkinci unsur ise Suriye'nin bu endişesini gidermek üzere kullandığı bir koz olan terör örgütü PKK'yı destekleyici politikalar izlemesiydi.¹²⁴ 1990'lara kadar bu iki çekişme çerçevesinde şekillenen ilişkiler Türkiye'nin Suriye'ye yönelik eleştiri tonunu yükseltmesiyle ciddi bir gerginliğe dönüşmüştür. İki ülke arasında savaşa ramak kaldığı meşhur açıklama dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Atilla Ateş'in Reyhanlı'da yaptığı konuşmada gelmiştir. "Suriye'nin kendi topraklarından kaynaklanan ve Türkiye'nin güvenlik ve istikrarını tehdit eden terörist faaliyetleri desteklemesine bir son vermesini" isteyen Ateş, aksi halde Türkiye'nin Suriye'deki PKK unsurlarını vuracağını, Suriye'nin bunu engellemeye kalkışması halinde ise savaş ilan edileceğini" söylemiştir.¹²⁵ Bu konuşmanın ardından dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz 3 Ekim 1998'de bir açıklama yaparak "Suriye konusunda son noktayı koyduk. Asker harekete geçmek için haber bekliyor" ifadeleriyle iki ülkenin bir savaşın eşiğinde olduğunu göstermiştir.¹²⁶ Mısır ve İran'ın arabuluculuğu sonucu 19-20 Ekim tarihleri arasında Adana'da Şam ve Ankara temsilcileri bir araya gelmiş ve yapılan görüşmeler sonunda Şam yönetimi 20 Ekim 1998'de şartlarını daha ziyade Türkiye'nin belirlediği Adana Protokolü'nü imzalamıştır.¹²⁷

Anlaşmanın ardından Suriye PKK ile olan ilişkisini giderek kesmiştir. Bu gelişme Türkiye'yi memnun etmiş ve oluşan olumlu at-

mosferde iki ülke su sorunundaki keskin pozisyonlarından tavizler vererek birbirlerine yaklaşmışlardır. Özellikle Hatay'dan kaynaklanan sınır problemleri de zaman içerisinde çözülme noktasına gelmiş ve iki ülke sorunlarını diyalog yoluyla çözer hale gelmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2000 yılında Hafız Esad'ın cenazesine katılması Şam yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmış ve ilişkiler bu noktadan sonra hızla ilerlemiştir. 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesinin ardından Başbakan Erdoğan ve Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad iki ülke arasındaki ilişkinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuş ve artık iki ülke vatandaşlarının vizesiz olarak birbirlerini ziyaret edebildiği bir noktaya gelinmiştir.

Üst Düzey Temaslar Çerçevesinde İlişkiler

Türkiye 2009'a girerken İsrail'in Gazze saldırısını birçok Müslüman Ortadoğu ülkesi gibi tepkiyle karşıladı. İsrail'in operasyonu sonlandırması için ilk günden itibaren yoğun çabalar harcayan Ankara bu çerçevede Ortadoğu devletleri ile görüşmeler gerçekleştirerek tarafların düşüncelerini aldıktan sonra harekete geçme kararı aldı. Başbakan Erdoğan İsrail'in operasyonu başlattığı 27 Aralık'ta takiben bir Ortadoğu turu başlattı. Bu çerçevede ilk olarak Suriye ve Lübnan'da görüşmelerde bulunmak üzere 31 Aralık'ta bölgeye günübirlik bir ziyaret gerçekleştirdi. Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ile yaptığı görüşmeden sonra Erdoğan bölge ülkeleri olarak İsrail'e karşı ortak tavır almaları gerektiğinin altını çizirken, Esad da Erdoğan'a desteğini "Duygularımızı paylaştığımız gibi politikalarımızı da paylaşmalıyız. Bölgenin sorunlarına ilişkin Türkiye her konuda aktif hareket sergilemektedir. Bölge üzerinde Türkiye tekrar çok olumlu bir tavır aldı. Bu anlamda Türkiye'nin ilk tavır alması bu değildir. 2003'te Irak konusunda da Türkiye tavrını koymuştur. Bugün de Gazze konusunda böyle bir tavır takınmıştır" cümleleriyle göstermiştir.¹²⁸

Bu ziyaretin ardından Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim 5 Ocak'ta Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Başbakan Erdoğan ve dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan ile görüşmüştür. İki dışişleri bakanı yaptıkları görüşmenin ardından düzenledikleri ortak basın açıklamasında İsrail'in Gazze'deki operasyonu konusundaki ra-

hatsızlıklarını belirtmişler ve tüm dünyanın İsrail'e bir dur demesi gerektiğinin altını çizmişlerdir.¹²⁹ İsrail'in Gazze operasyonunun Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasında görüşmeler için arabuluculuk yaptığı döneme denk gelmesi Şam ve Ankara için ayrıca rahatsızlık konusu olmuştur.

İsrail'in operasyonunun üçüncü haftasına girdiği günlerde Başbakanlık Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu Şam'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Davutoğlu Şam'da bir taraftan Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim ile görüşürken, diğer taraftan Hamas yetkilileri ile temaslarda bulunmuştur. Bir önceki gün Mısır'da görüşmelerde bulunan Ahmet Davutoğlu İsrail ile Hamas arasında barışın sağlanabilmesi için tüm taraflarla görüşerek ortak bir akıl etrafında buluşmayı hedefliyordu.¹³⁰ Ayrıca kalıcı bir barışa ulaşılabilmesi için tüm tarafları aynı masa etrafında toplayabilecek olan tek aktörün Türkiye olduğu bilinmekteydi.

15 Temmuz 2009'da Suriye Petrol ve Mineral Kaynaklar Bakanı Süfyan el-Allao Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız'ın davetlisi olarak Ankara'ya geldi. İkili görüşmenin ardından açıklamada bulunan Yıldız, Suriye ile Nabucco Projesi'ne doğalgaz tedariki, elektrik ticareti ve Türkiye'den Suriye'ye su verilmesine ilişkin konuları ele aldıklarını söyledi. Yıldız, kısa vadede Suriye'nin Türkiye'den doğalgaz ithalatını da masaya yatırdıklarını, uzun vadede ise Türkiye'nin Suriye'den doğalgaz satın alması projelerini görüştiklerini belirtti. Suriyeli Bakan da, "Şu anda kendi ihtiyacımızı karşılayacak üretimi yapamıyoruz. Türkiye'den de gaz almayı planlıyoruz. Ama ülkemizde gaz potansiyeli var. Nabucco projesine gaz tedarikinde ana ülkelerden biri olabiliriz" demiştir.¹³¹

En üst düzeyde bir başka ziyaret Temmuz ayında gerçekleşmiştir. Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ile Halep'teki Başkanlık Sarayı'nda görüşen Erdoğan daha sonra Halep Üniversitesi'nde gerçekleşen törende kendisine verilen fahri doktora unvanını kabul etmiştir. Tören sırasında yaptığı konuşmada Erdoğan iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinden duyduğu memnuniyete vurgu yaparak "Sevgili kardeşim Esad ile bu kardeşlik iklimini geliştirmek için büyük gayret sarf ettik. Bu iki ülke birbirinden ayrı düşmüştü. Ama son 7 yıl içinde bu

ayrılığı gidermek suretiyle artık bu kardeşlik iklimini teneffüs eder hale geldik. Aramızdaki yapay meseleleri bir kenara koyduk. Farklılıkları, ayrılıkları, anlaşamadığımız meseleleri değil, onlardan kat kat fazla olan ortak noktaları ortaya çıkardık ve dünyaya örnek olabilecek bir yakınlaşmayı, dostluğu birlikte tesis ettik, tesis etmeye ve daha da geliştirmeye gayret ediyoruz” diye konuşmuştur.¹³²

Ankara'nın inisiyatifi ile gerçekleşen bir diğer arabuluculuk faaliyeti Irak ile Suriye arasında patlak veren krizin çözümü için gerçekleşmiştir. Bu çerçevede 31 Ağustos'ta Şam'a giden Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Suriyeli meslektaşları Velid Muallim ve Devlet Başkanı Beşar Esad ile yaptığı görüşmelerin ardından basın mensuplarının sorularını yanıtlarken, Suriye ve Irak arasındaki sorunun çözülmesi konusunda “çok iyimser” olduklarını söyledi: “Suriye ve Irak bizim komşularımızdır ve bu sorun aile içinde bir sorundur. Bu sorunun diyalogla çözüleceğini düşünüyoruz. Sorunun çözüleceğine ilişkin çok iyimseriz.”¹³³

Suriye tarafından bir başka ziyaret de Devlet Başkanı Beşar Esad tarafından geldi. Erdoğan'ın davetlisi olarak 15 Eylül'de İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştiren Esad, ilk önce Başbakan'la Dolmabahçe'deki çalışma ofisinde görüşmüş, daha sonra onuruna verilen iftar yemeğine katılmıştır. İki ülke ilişkileri anlamında tarihi öneme sahip bu ziyarette görüşmeler Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasını öngören anlaşmanın imzalanması ve iki ülke arasında vize uygulamasını kaldırma kararıyla sonuçlandı.¹³⁴

2009'un sonlarına doğru iki ülke arasındaki bir üst düzey görüşme de Erdoğan ve içlerinde 200'ü aşkın işadamının da bulunduğu geniş bir ekibin Şam'a ziyaretiyle gerçekleşmiştir. Bu ziyaret Türkiye-Suriye İş Konseyi Toplantısı çerçevesinde yapılmış ve görüşmeler sonunda 50'nin üzerinde ticareti kolaylaştırıcı ve artırıcı önlemlerin bulunduğu anlaşma imzalanmıştır. Yaptığı konuşmada, iki ülke arasında gelişen ticaret ilişkisinden sadece Şam ve Ankara'nın değil, diğer bölge ülkelerinin de kârlı çıkacağına altını çizen Erdoğan, “Türkiye ile Suriye arasındaki ticaret hacminin katlanarak artması bir eklen kayması mıdır? Yoksa normalleşme midir? Dış politikalarımızda dayanışma içinde yardımlaşma içinde olmak birbirimizi destek-

lemek eksen kayması mıdır? Yoksa normalleşme midir? Tabii ki normalleşmedir? İşte bu başarıldı. Tüm dünya bunu böyle görmek durumundadır. Biz dış politikamızı birilerinin vereceği talimata göre belirleyemeyiz, biz dış politikamızı kendimiz belirleyeceğiz. Bunu böyle halletmek durumundayız” diyerek bir taraftan AK Parti'nin Ortadoğu'daki aktif dış politikasını eleştirenlere cevap vermiş, diğer taraftan ABD'ye bir mesaj göndererek Türkiye'nin artık daha bağımsız bir dış politika ajandasına sahip olacağını ima etmiştir.¹³⁵

Bu ziyaretlerin hepsi göz önüne alındığında Türk dış politika yürütücülerinin 2009 yılı boyunca en yoğun ilişki içerisinde oldukları ülkelerin başında Suriye'nin geldiğini görmekteyiz. Bu görüşmeler bir anlamda yeniden yapılandırılan bir Ortadoğu için temel atma/oluşturma niteliğindedir. Bu temel üzerinde şekillenecek bir Ortadoğu Ahmet Davutoğlu'nun terimiyle “barış havzası” olmalıdır. Türkiye ve Suriye politikalarını entegre etmekten öte, halkların da birbirleriyle kaynaşması için birtakım mekanizmaları harekete geçirmekte ve bu sayede iki ülke arasında yıkılması güç bir birliktelik oluşturulmaya çalışılmaktadır. Uzun vadede bu birlikteliğin *Haasyan*¹³⁶ anlamda bir *spill-over* (taşma) etkisi yaparak Lübnan, Ürdün, Irak ve İran gibi diğer bölge ülkelerine de yayılması amaçlanmakta ve bölgenin ekonomik kalkınmasının kültürel entegrasyonu da içerecek biçimde gerçekleşmesi hedeflenmektedir.

Vize(sizlik) Siyaseti

Mevcut vize uygulamasının kaldırılması siyaseti genellikle Avrupa Birliği benzeri bölgesel entegrasyon örneklerinde görülmektedir. Ancak AB gibi bölgesel bir örgütte bu tür bir vize kaldırma/yumuşatma uygulaması, iki devlet arasında mevcut vize uygulamasının kaldırılmasından daha kolay gerçekleşmektedir. Nitekim genellikle ülkeler vize uygulamalarını başlattıktan sonra bundan geri adım atmamaktadırlar. Ancak Türkiye son yıllarda çevresinde ilişkilerini belli seviyeye ulaştırdığı ülkelerle vize kaldırma uygulamasına giderek bu yeni uygulamayı bir “dış politika aracı” olarak kullanıma koymaktadır. Türkiye'nin vize kaldırma politikası uzun vadede entegrasyonist bir amacı barındırır da, sadece bununla sınırlı olarak kabul

edilmemelidir. Nitekim Türkiye vize kaldırdığı ülkelerle bir taraftan ekonomik aktivitelerini artırmayı hedeflerken, diğer taraftan halklar arasında mevcut ayrılığı kaldırmayı insanların birebir etkileşimi ile mümkün kılmaya çalışmaktadır. Terörist gruplara destek, insan kaçakçılığı, suçluların daha rahat hareket edebilmeleri gibi riskleri barındıran bu yöntem dış politikada şimdiye kadar pek de denenmiş bir yöntem değildir. Dolayısıyla Türkiye'nin bu siyasetinin başarısı henüz gözle görülür bir sonuca ulaşmamıştır. Ancak veriler göstermektedir ki, Türkiye'nin vize uygulamasını kaldırdığı ülkeler ile hem ticareti hem de insan hareketliliği hızla artmaktadır.

Sadece son bir yılda Türkiye'nin karşılıklı olarak vizeleri kaldırdığı ülke sayısı 10' u bulmaktadır. Bu ülkeler arasında Suriye'nin dışında Lübnan¹³⁷, Ürdün¹³⁸, Libya¹³⁹ ve Katar¹⁴⁰ bulunmaktadır. Ayrıca kısa vadede Ukrayna, Mısır ve Suudi Arabistan ile de vizelerin kaldırılması planlanmaktadır.¹⁴¹ Türkiye ve Suriye'nin yakınlaşmasında iki ülkenin de çıkarına olan durumlar vardır. Mesela Suriye için NATO üyesi ve AB'ye üyelik sürecinde hızla ilerleyen bir Türkiye ile dostane ilişkiler kurmak, Şam'ın uluslararası arenadaki negatif imajını düzeltmeye yardımcı olacaktır. Ayrıca Türkiye gibi ekonomik anlamda tam bir sıçrama içindeki bir ülke Suriye ekonomisine de pozitif etkilerde bulunacaktır. Öte yandan Türkiye için de Suriye ile iyi ilişkiler geliştirmek Ankara'nın Ortadoğu'daki ağırlığı bakımından büyük öneme sahiptir.¹⁴²

Burada üzerinde durulması gereken durum Türkiye'nin vizeleri kaldırmasından ziyade bunu neden yaptığıdır. Bu anlamda söylenebilecek en güzel argüman Türkiye'nin vize kaldırma siyasetini bir dış politika aracı haline getirdiği ve bunu uygulamaya koymasının nedeninin dış politikadaki aktivizme hız kazandırmak olduğudur. Aslında bu politika Türkiye için çok da yeni sayılmaz. Sovyetler Birliği döneminde bu bölgedeki devletlerle vize uygulaması olan ancak Soğuk Savaşın bitimiyle birçok ülke ile vize uygulamasını liberalleştiren Türkiye bunun faydasını bu bölgedeki Azerbaycan, Gürcistan, İran, Kazakistan gibi birçok ülkeyle yaşanan turizm ve ticaretin artışıyla tecrübe etmişti. Bu sayede Türkiye bu ülkeler üzerindeki etkinliğini artırırken, ekonomik anlamda bir karşılıklı-bağımlılığın da oluşmasının önünü açmıştır. Bilindiği gibi Türk dış politika yapıcı-

ları ekonomik ilişkilerdeki gelişmenin ve karşılıklı bağımlılığın, ülkeler arasındaki sorunların çözümünde önemli bir faktör olduğunu düşünmektedirler.¹⁴³

Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

Beşar Esad'ın 15-16 Eylül tarihlerindeki Türkiye ziyaretinde kurulması kararlaştırılan Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin bakanlar düzeyindeki ilk toplantısı Türkiye'den 10 Suriye'den de 15 Bakan'ın katılımıyla 13 Ekim tarihinde Halep'te ve Gaziantep'te gerçekleştirildi. Bu toplantının amacı taraflar arasındaki işbirliği alanlarının tartışılması ve gerekirse işbirliği öngörülen alanlara dönük anlaşmalar, protokoller ve mutabakat zabitlerinin imzalanmasıydı. Yani iki ülkenin ekonomik ve kültürel anlamda tam entegrasyona doğru giden yolda çok önemli bir adım atmasının sağlanması hedeflenmekteydi. Halep ve Gaziantep'te düzenlenen toplantıların ardından taraflar arasında yaklaşık 40 protokol, proje, mutabakat zaptı ve anlaşma üzerinde çalışma kararı alınırken, bunların hayata geçirilmesi için ilgili bakanlıkların 10 gün içinde kendi eylem planlarını hazırlamaları öngörülmüştür.¹⁴⁴ İlgili birimlerin hazırladıkları eylem planlarını aynı zamanda muhataplarıyla da paylaşmaları kararlaştırılmıştır. Ardından da Aralık 2009'da Başbakan Erdoğan'ın Şam ziyaretinde düzenlenecek olan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 1. Konsey Toplantısı'nda eylem planlarından uygulanabilir olanların hayata geçirilmesine karar verilmiştir.¹⁴⁵ Zirvenin bir önemli gündemi de iki ülke arasında vizeleri kaldıran anlaşmanın imzalanmasıydı. Görüşmelerin ardından taraflar Kilis Öncüpınar Gümrük Kapısına geldiler ve Türkiye ile Suriye arasında vize muafiyeti içeren anlaşma Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim tarafından imzalanmasının ardından ilk vizesiz geçişler gerçekleştirildi.¹⁴⁶

22-23 Aralık 2009 tarihlerinde Şam'da düzenlenen toplantı, bir anlamda 13 Ekim'de tarafların üzerinde mutabık kaldığı işbirliği alanlarının somut anlaşmalara dönüştürülmesini sağlayacağından her iki taraf açısından da oldukça önemli ve tarihi bir toplantı olarak görülmekteydi. Toplantıda, dışişleri bakanlıkları arasında işbirliği,

turizm, eğitim, gençlik ve spor, müteahhitlik, toplu konut, sınır kapılarının ortak kullanımı, karşılıklı kültür merkezleri kurulması, yerel yönetim, denizcilik, sivil havacılık, demiryolları, bilgi ve iletişim teknolojileri, tarım, su kaynaklarının etkin kullanımı, hayvan sağlığı, Asi Nehri üzerinde ortak baraj inşası, yüksek öğretim ve radyo-televizyon alanlarına ilişkin 51 adet işbirliği anlaşması ve mutabakat zaptı imzalandı. Suriye'nin resmi haber aşansı SANA'da konuyla ilgili verilen haberde “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ilanı, iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihinde en önemli adım sayılmasıyla gelişen ikili ilişkileri taçlandırma niteliği taşıyor. Şüphesiz iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde sahip olunan ortak kültür ve derin tarihi bağların büyük bir katkısı oldu” ifadesi kullanılmıştır.¹⁴⁷

Ekonomik İlişkiler

Suriye'yi Türkiye için değerli kılan faktörlerden biri, bu ülkenin Türkiye'nin Arap dünyasına girişi için bir kapı niteliği görmesidir. Bunun farkında olan Başbakan Erdoğan “Suriye bizim için sadece 20 milyonluk bir pazar değil, 320 milyonluk Arap dünyasına açılan kapıdır” demiştir. Suriye'de üretilen mallar Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt ve Libya gibi ülkelerin de aralarında bulunduğu 12 ülkeye gümrüksüz girebilmektedir. Bu yüzden Türk yatırımcılar Suriye'de üretim yaparak, ürettikleri malları gümrüksüz olarak bu ülkelere satabilecektir. İki ülke arasındaki ticaretin ve vizesiz seyahatin oluşturduğu gelişme trendini gerek Suriye'de gerekse Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde açıkça görmek mümkündür. Mesela Gaziantep şimdiden özellikle Arap dünyasına yönelik ihracatta yıllık üç milyar doları yakalamış durumdadır.¹⁴⁸

Türkiye ile Suriye arasında son yıllarda ticaret hacminde hızlı bir artış gözlemlenmektedir. Bunun bir göstergesi olarak 2002 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacminin 724 milyon dolarken, 2009'un sonuna gelindiğinde bu rakamın 2 milyar doları aştığını söylememiz yeterli olacaktır.¹⁴⁹ Bu trend 2009 yılında da sürmüş, ayrıca iki ülke imzalanan anlaşmalarla birbirlerine yaptıkları ticaretin önündeki gümrük, kaçakçılık gibi sorunların önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Türkiye'nin Suriye İle Dış Ticareti (Bin Dolar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İhracat	266.771	410.754	394.782	551.627	609.417	797.765	1.115.013	1.425.015
İthalat	506.247	413.349	357.656	272.179	187.249	376.959	639.212	327.845

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Tabloda da görüldüğü üzere, AK Parti'nin iktidara geldiği 2002'den bu yana Türkiye'den Suriye'ye olan ihracat sürekli artmıştır. Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle Türkiye'nin toplam ihracatında ciddi bir düşüşün yaşandığı 2009 yılında da bu yükseliş devam etmiş ve bir önceki yıla göre yaklaşık %30'luk bir artış gerçekleşmiştir. Buna karşılık Suriye'den gerçekleştirilen ithalat oranında önemli bir gerileme görülmektedir. Türkiye Suriye ekonomik ilişkilerinde son sekiz yıllık dönemde gerçekleşen iyileşme ve bu iyileşmenin getirdiği ticaret artışının sonucunda gelinen noktanın, yaklaşık 90 milyon nüfusu barındıran bu iki ülke açısından yeterli düzeyde olmadığını da altını çizmek gerekir. 2009 yılında 1.752 milyon dolara ulaşan ticaret hacminin böyle büyük bir nüfus potansiyeline sahip iki komşu ülke açısından yetersiz olduğunu, Avrupadaki benzer ölçekteki ülkeler arasındaki ticaret hacminin 50 milyar dolardan az olmadığını da eklemek gerekir.

İki ülke arasında vizelerin kaldırılması ticaretin olması gereken seviyeye yükseltilmesi konusunda önemli katkılar yapacaktır Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis, Hatay gibi şehirlerde artık insanlar Halep'e günübirlik alışverişe gitmekte, Suriye'den de aynı amaçla vatandaşlar Türkiye'ye rahat bir şekilde gelebilmektedirler. Bu durum bölgedeki sanayici ve işadamları birlikleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Gaziantep Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği Başkanı Ömer Kusbaoğlu, vizenin kaldırılmasıyla iki ülke arasında karşılıklı ticaret yapan esnafa büyük kolaylık sağlandığını söyleyerek bu kararın ticaret hacmini artıracığını belirtmiştir: "Son dönemde Halep ve Gaziantep esnaf odaları birlikleri arasında değişik alanlarda işbirlikleri yapmaya çalışıyoruz. Vizenin kalkması bu çalışmalarımızı hızlandıracak. Bugüne kadar vize ile uğraşmak istemeyen esnaf, sınır ticaretine çok yönelmiyordu. Ancak bundan sonraki süreçte her iki ülke-

den de karşılıklı ticarete artış olacak. Bu ticareti artıracak ve ekonomiyi canlandıracak.”¹⁵⁰

Sonuç

Türk dış politikasının son yıllarda en iyi ilişki içerisinde olduğu ülkelerin başında Suriye gelmektedir. Bu durum sadece Türkiye’nin değil, Suriye’nin de çıkarlarına hizmet etmektedir. Nitekim uzun yıllar Batı’nın sadık bir dostu olmuş ve halen de Batı ile en iyi ilişkileri olan Müslüman ülkelerden biri olan Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak Suriye’nin uluslararası platformlardaki prestijini artıracaktır. Babası Hafız Esad’ın tersine, Beşar Esad Suriye’yi dünya ile daha entegre bir devlet haline getirmeye çabalamakta ve bunun için de Türkiye ile ilişkilerini bir araç olarak kullanmaktadır. Yani deyim yerindeyse Türkiye-Suriye ilişkilerinin iyi olması tam bir ‘win-win situation’ı (iki tarafında kazançlı çıktığı durumu) beraberinde getirmektedir.

İki ülke arasındaki iyi ilişkiler gerçekleşen üst düzey ziyaretlerin sıklığına da yansımaktadır. Bakan düzeyinde Türk yetkililerin 2009 yılında en çok ziyaret gerçekleştirdikleri ülkelerin başında Suriye gelmektedir. Başta Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu olmak üzere birçok bakan Suriye’deki meslektaşları ile görüşmüşler ve birçok konuda işbirliğini artırıcı önlemler almışlardır. Görüşmelerin mahiyeti iki ülke ilişkileri ile sınırlı da değildir. Suriye’nin Irak’la yaşadığı sorunda Türk Dışişleri yetkilileri taraflar arasında arabuluculuk görevi görmüşlerdir. Ayrıca Lübnan Başbakanı Saad Hariri’nin 20 Aralık’ta Şam’ı ziyaret etmesinde yine Ankara önemli bir rol oynamıştır.¹⁵¹ Suriye bu görüşmelerde Türkiye’ye tam bir güven duymakta ve Türkiye’nin arabuluculuğunu kabul etmektedir. Bu da ilişkilerin geldiği düzeyi gösteren belirgin işaretlerden biridir. Uzun yıllar birbirlerine mesafeli duran iki komşu, artık “sınırları aşan” bir birlikteliğe ulaşmışlar ve bunu da sürdürecekleri konusunda tüm dünyaya mesaj vermektedirler.

Türkiye'nin İran, Filistin/İsrail ve Suriye Politikası 2009 Kronolojisi

- 3 Ocak** 27 Aralık 2008'de İsrail Hava Kuvvetleri'nin Gazze'deki hedefleri vurmasıyla başlayan Dökme Kurşun Operasyonu'nun ikinci safhası olan kara operasyonu İsrail Kara Kuvvetleri'nin bölgeye Kuzey ve Güney'den girmesiyle başlamıştır.
- 5 Ocak** Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim temaslarda bulunmak üzere Ankara'yı ziyaret etmiştir.
- 12 Ocak** Ahmet Davutoğlu Şam'a giderek Devlet Başkanı Beşar Esad ve Dışişleri Bakanı Velid Muallim ile görüştü.
- 15 Ocak** İsrail askerleri Gazze'den geride en az 1400 (siviller, kadın ve çocuk dahil) ölü bırakarak çekilmiştir.
- 19 Ocak** Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, Kuveyt'te yapılan Arap Birliği Zirvesi'nde yaptığı konuşmada İsrail'in "terörist devlet" olarak ilan edilmesi çağrısını yapmıştır.
- 27 Ocak** Lübnan tarafından Şam'a atanan ilk büyükelçi olan Mişel Kuri'nin tayini Suriye yönetimi tarafından onaylandı.
- 27-28 Ocak** İran'a resmi bir ziyarette bulunan dış ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen İran Ticaret Bakanı Mesud Mir Kazimi ile görüşmesinde, Türkiye'nin İran'la karşılıklı ticaretin artırılmasına büyük önem verdiğini ve iki ülke arasında bir ekonomik ortak alan oluşturmak istediğini söyledi.
- 29 Ocak** İsviçre'nin Davos kasabasında Dünya Ekonomik Forumu'ndaki bir panelde Başbakan Erdoğan İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez'le canlı yayında tartışmış, İsrail'in Filistin politikalarını sert bir dille eleştirmiş ve toplantıyı terk etmiştir. İran siyasi liderleri bu tutumundan dolayı Erdoğan'ı tebrik ve teşekkür mesajları yayımladı.
- 30 Ocak** İsrail Cumhurbaşkanı Perez Erdoğan'ı arayarak yaşananlardan dolayı üzüntüsünü ifade etmiştir.
- 5 Şubat** ABD, PJA'ı terörist bir örgüt olarak ilan ederek ona karşı birtakım yaptırımlara karar verdi. Türkiye bu kararı olumlu karşıladığını açıkladı.
- 10 Şubat** İsrail'de parlamento seçimleri yapıldı. Tzipi Livni'nin Kadima Partisi 28 sandalye kazanırken, Benjamin Netanyahu'nun Likud partisi ise 27 sandalye kazanabildi. Ancak Cumhurbaşkanı Şimon Perez hükümeti kurma görevini Netanyahu'ya verdi.

- 14 Şubat** İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrahi Türkiye'yi Ermenilere ve Kürtlere yönelik katliamlarda bulunmakla suçladı. Türkiye sert tepki gösterdi.
- 16 Şubat** İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Ashkenazi İlker Başbuğ'u arayarak Avi Mizrahi'nin sözlerinden dolayı özür diledi ve açıklamaların kişisel olduğunu belirtti.
- 24 Mart** Suriye Lübnan'a ilk büyükelçisini atadı.
- 1 Nisan** Netanyahu'nun kurduğu sağcı koalisyon hükümeti Knesset'te güvenoyu alarak göreve başladı.
- 5 Mayıs** İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, Suriye ziyareti kapsamında Devlet Başkanı Beşar Esad ile bir araya geldi.
- 12 Haziran** İranda yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası yaşanan karışıklıklar üzerine Türkiye, İran'ın istikrarının Türkiye ve bölge için önemine vurgu yaparak seçim sonuçlarını tanıdığını açıkladı.
- 22 Temmuz** Başbakan Erdoğan, Beşar Esad'ın daveti üzerine Suriye'ye gitti.
- 19 Ağustos** Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, İran'ın başkenti Tahrandaki resmi ziyareti kapsamında dini lider Ayetullah Ali Hamaney ile görüştü.
- 31 Ağustos** Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Irak ile Suriye arasında patlak veren krize çözüm bulmak amacıyla Suriyeli meslektaşları Velid Muallim ile Şam'da görüştü.
- 12-13 Eylül** Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Tahran'da Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, Dışişleri Bakanı Manuçer Muttaqi ve Nükleer Başmüzakereci Said Celili ile İran nükleer sorununun çözümüne ilişkin görüşmeler yaptı.
- 15 Eylül** Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad Türkiye'ye geldi.
- 16 Eylül** Türkiye ile Suriye arasında vize uygulamasını kaldıran anlaşma imzalandı.
- 12 Ekim** Anadolu Kartalı Askeri tatbikatı İsrail'in çağırılmaması üzerine diğer katılımcı ülkeler olan Amerika, İtalya ve Hollanda'nın da katılmayacağını bildirmesi üzerine ulusal düzeyde gerçekleştirildi.
- 13 Ekim** Türkiye ile Suriye arasındaki Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin bakanlar düzeyindeki ilk toplantısı

Türkiye'den 10, Suriye'den 15 bakanın katılımıyla Halep ve Gaziantep'te gerçekleştirildi.

TRT'de yayınlanan 'Ayrılık-Filistin' dizisindeki bazı sahneler İsrail hükümetince sert bir dille eleştirilmiş ve iki ülke arasında yeni bir kriz doğurmuştur.

- 27-28 Ekim** Başbakan Erdoğan'ın İran ziyareti. Ziyaret sırasında ekonomik işbirliği ve İran nükleer sorunu görüşüldü.
- 7 Kasım** UAEK Başkanı Muhammed el-Baradei, İran'ın düşük oranda zenginleştirmiş olduğu uranyumu Türkiye'de depolaması ve bunun karşılığında kendisine nükleer enerji santrali için ihtiyaç duyduğu miktarda yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum verilmesi önerisinde bulundu.
- 9 Kasım** Amerikan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ian Kelly "UAEK'nın sunduğu şekliyle" teklifi desteklediklerini ifade etti.
- 19 Kasım** İran'ın Tebriz kentinde Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ile görüşen Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, "5+1 Grubu"nun İran nükleer sorunuyla ilgili toplandığı günün öncesinde İran'ın kararını değiştirmeye çalıştı.
- 27 Kasım** UAEK İran'ı kınayarak ülkesinde yeni kurduğu ve varlığı yeni ortaya çıkan nükleer tesisteki faaliyetlerini askıya almasını istedi. Türkiye çekimser oy kullanarak karara destek vermedi.
- 23 Aralık** Başbakan Erdoğan beraberindeki 200'ü aşkın bürokrat ve işadamıyla 50'nin üzerinde anlaşma imzalamak üzere Şam'ı ziyaret etti.
- 27 Aralık** Dışişleri Bakanı Davutoğlu İran Dışişleri Bakanı Manuçer Muttaki ve ABD Başkanı Barack Obama'nın Ulusal Güvenlik Danışmanı General Jim Jones ile gerçekleştirdiği telefon görüşmelerinde, UAEK'nın önerileri çerçevesinde barışçı bir çözüme ulaşılabilmesi için tarafları gerekli adımları atma konusunda harekete geçirmeye çalışmıştır.

Notlar

- 1 Bu makalenin bir kısmı "Ortadoğu Yılığ 2009" isimli kitapta da yayınlanmıştır.
- 2 "Terör örgütü PJAK'tan itiraf", *Zaman*, 11 Ocak 2009.
- 3 "ABD PJAK'ı terörist örgüt ilan etti", *Ntvmsnbc*, 5 Şubat 2009.
- 4 "Genelkurmay: PJAK'ın terör listesine alınması olumlu", *Yeni Şafak*, 6 Şubat 2009; "Türkiye Pejak'ın ABD terör listesine alınmasından memnun", *IRNA*, 6 Şubat 2009.
- 5 "Terör örgütüne üçlü darbe", *Hürriyet*, 6 Mayıs 2009.
- 6 "İrandan 20 bin askerle Kandil Dağı'na operasyon", *Milliyet*, 3 Mayıs 2009.
- 7 "Irak'tan İran'a knama", *Zaman*, 5 Mayıs 2009.

- 8 “Barzani yönetimi, Türkiye ve İran’ı BM’ye şikayet edecek”, *Milliyet*, 10 Ocak 2009.
- 9 “İraklı Kürtlerin İddiası”, *Hürriyet*, 6 Ekim 2009.
- 10 “İran- Türkiye güvenlik heyeti Vanda biraya geldi”, *İRNA*, 22 Nisan 2009.
- 11 “İran- Türkiye sınır güvenlik toplantısı düzenlendi”, *İRNA*, 17 Haziran 2009.
- 12 Anthony H. Cordesman, “The Iran Attack Plan”, *Wall Street Journal*, 25 Eylül 2009.
- 13 ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden’in Temmuz ayı başında yaptığı “İran’ın nükleer tehdidinin ortadan kaldırılması için askeri müdahalenin gerekliliğine inanması halinde İsrail’in yoluna çıkmayız” şeklindeki açıklamasını buna örnek olarak verebiliriz. <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=542&Yil=2009&Ay=7>
- 14 “Davutoğlu, Celili ile görüştü”, *Zaman*, 13 Eylül 2009.
- 15 “Erdoğan: Batı İran’a olumlu yaklaşsın”, *Radikal*, 28 Ekim 2009.
- 16 “Erdoğan’dan İran’a: Komşularınla dost ol”, *Yeni Şafak*, 28 Ekim 2009.
- 17 Robert Tait, “‘Iran is our friend,’ says Turkish PM Recep Tayyip Erdogan”, *Guardian*, 26 Ekim 2009.
- 18 “The Turkish Temptation”, *Wall Street Journal*, 30 Ekim 2009.
- 19 “Erdogan verurteilt Sanktionen im Atomkonflikt mit Iran”, *Der Spiegel*, 1 Kasım 2009.
- 20 “Erdogan verteidigt Iran ‘Unfairer Westen’”, *Süddeutsche Zeitung*, 26 Ekim 2009.
- 21 “Iran hails Turkey’s nuclear support”, *Al Jazeera English*, 27 Ekim 2009.
- 22 “İran’la nükleer çözümde Türkiye sürprizi”, *Hürriyet*, 8 Kasım 2009.
- 23 “Washington: İran uranyumunun Türkiye’ye gönderilmesini destekliyoruz”, *Zaman*, 10 Kasım 2009.
- 24 <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=546&Yil=2009&Ay=11>
- 25 Zeynep Gürcanlı, “Davutoğlu’ndan yoğun telefon diplomasisi”, *Hürriyet*, 13 Kasım 2009.
- 26 “Ahmedinejad: Türkiye samimi bir rol oynamaya çalışıyor”, *Hürriyet*, 17 Kasım 2009.
- 27 “Crowley: Türkiye’nin İran’la güçlü ilişki kurması faydalı”, *Sabah*, 16 Kasım 2009.
- 28 “İran’ı uyardı: Çözüm için zaman tükeniyor”, *Zaman*, 16 Kasım 2009.
- 29 Meir Javedanfar, “Is Iran dropping Russia for Turkey?”, *Guardian*, 17 Kasım 2009.
- 30 “İran, yurtdışında uranyum depolama önerisini reddetti”, *Zaman*, 19 Kasım 2009.
- 31 “Davutoğlu: İran’ın nükleeri menfaatlere uygun çözümleri”, *Milliyet*, 21 Kasım 2009.
- 32 “Uranyuma depo Küçükçekmece”, *Hürriyet*, 22 Kasım 2009.
- 33 “Tebriz’de ikna turu”, *Yeni Şafak*, 22 Kasım 2009.
- 34 <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=546&Yil=2009&Ay=11>
- 35 “Türkiye’den İran’a üstü kapalı jest”, *Hürriyet*, 27 Kasım 2009.
- 36 “Davutoğlu, İran konusunda telefon görüşmeleri yaptı”, *Zaman*, 26 Kasım 2009.
- 37 “Türkiye, İran’ı eleştiren karar tasarısına çekimser oy verdi”, *Zaman*, 28 Kasım 2009.
- 38 “İran, 10 yeni nükleer tesis inşa edecek”, *Sabah*, 29 Kasım 2009.
- 39 <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=546&Yil=2009&Ay=11>
- 40 “İrandan BM’nin nükleer teklifine yeşil ışık”, *Hürriyet*, 13 Kasım 2009.
- 41 Bu çerçevede 5 Aralık’ta İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri Nükleer Başmüzakerecisi Said Celili ile Ankara’da görüşen Başbakan Erdoğan, 7 Aralık’ta gittiği ABD’de gerek Başkan Obama ile yaptığı görüşmede ve gerekse bu ülkedeki medya kuruluşlarıyla röportajlarında İran konusunda Türkiye’nin bilinen pozisyonunun altını çizmiş ve sorunun diplomatik yollarla çözülmesi için tüm tarafları uzlaşma içerisinde hareket etmeye çağırmıştır. “Erdoğan: İran-Türkiye ilişkileri son 20 yılda çok daha ileri düzeye taşınmıştır”, *İRNA*, 9 Aralık 2009.
- 42 <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=547&Yil=2009&Ay=12>
- 43 “İrandan Türkiye’ye övgü”, *Hürriyet*, 15 Aralık 2009.
- 44 “Obama: Türkiye, İran konusunda destek olacak”, *BBC Türkçe*, 7 Aralık 2009; “Crowley: Türkiye’nin İran’la güçlü ilişki kurması faydalı”, *Sabah*, 16 Kasım 2009.
- 45 “Tüzmen: İran ve Türkiye aralarındaki ilişkileri devam etmek amacındalar”, *İRNA*, 29 Ocak 2009.
- 46 “Tüzmen: İran’la bir ekonomik ortak alan oluşturmak istiyoruz”, *Milliyet*, 27 Ocak 2009.
- 47 “Türkiye- İran iş forumu Ankara’da düzenlendi”, *İRNA*, 28 Nisan 2009.

- 48 “İran’la ticareti ulusal parayla yapalım”, **Hürriyet**, 28 Nisan 2009; “Türkiye- İran iş forumu Ankara’da düzenlendi”, **İRNA**, 28 Nisan 2009.
- 49 <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=539&Yil=2009&Ay=4>
- 50 “Türkiye- İran arasında sınır ticareti protokolü imzalandı”, **İRNA**, 20 Temmuz 2009.
- 51 “Türkiye-İran sınırında serbest sanayi bölgesi”, **Fars Haber Ajansı**, 20 Ekim 2009; “Nihat Ergün: İran – Türkiye sınırında serbest sanayi bölgesi kurmayı amaçlıyoruz”, **İRNA**, 26 Eylül 2009; Erdal Sağlam, “İran’la sınırda ortak sanayi bölgesi gündemde”, **Hürriyet**, 20 Ekim 2009.
- 52 “İran’la ticaret TL ve riyal ile yapılacak”, **Zaman**, 28 Ekim 2009.
- 53 “İran-Türkiye ticari ilişkilerinde büyük gelişme”, **Fars Haber Ajansı**, 28 Ekim 2009.
- 54 “Rahimi: İran ve Türkiye ticaret hacmi 30 milyar dolara çıkacak”, **İRNA**, 28 Ekim 2009.
- 55 “İki ülkenin iradesi ciddi bir iradedir”, **Yeni Şafak**, 28 Ekim 2009.
- 56 “İmzalar atıldı, İran’la iki kapı daha açılıyor”, **Zaman**, 9 Aralık 2009; “İran ve Türkiye sınır illeri arasında iş birliği anlaşması imzalandı”, **İRNA**, 9 Aralık 2009.
- 57 “Gül: Konjonktür uyarırsa Nabucco’ya İran da girebilir”, **Milliyet**, 9 Mayıs 2009.
- 58 Zeynep Güranlı, “ABD’den İran gazına yeşil ışık yok”, **Hürriyet**, 13 Temmuz 2009.
- 59 “Yıldırı’dan İran’a: ‘Nabucco’ hoş geldiniz”, **Hürriyet**, 28 Eylül 2009.
- 60 “Erdoğan: Türkiye- İran arasında çok ciddi anlaşmalara imza atılmıştır”, **İRNA**, 4 Kasım 2009.
- 61 “İran doğalgazı için bir adım daha”, **Zaman**, 28 Ekim 2009.
- 62 “Bakan Yıldız: İranda yeni bölgede doğalgaz arayacağız”, **Zaman**, 27 Ekim 2009.
- 63 “İsrail saldırısı Türkiye’yi İran’a yaklaştırdı”, **Milliyet**, 23 Ocak 2009.
- 64 “İrandan Hamas teşekkürü”, **Hürriyet**, 21 Ocak 2009.
- 65 “Ahmedinejad’dan Erdoğan’a teşekkür”, **Yeni Şafak**, 31 Ocak 2009.
- 66 “İrandan Erdoğan yorumu”, **Hürriyet**, 30 Ocak 2009.
- 67 “Nobel Barış Ödülü Erdoğan’a verilsin”, **Zaman**, 1 Şubat 2009; “İran: Erdoğan’a Nobel verilsin”, **Milliyet**, 2 Şubat 2009.
- 68 “Başbakan Erdoğan Tahran’da ‘hemşeri’ oldu”, **Radikal**, 2 Şubat 2009.
- 69 “Erdoğan, Ahmedinejad’ı kutladı”, **Zaman**, 14 Haziran 2009; “Cumhurbaşkanı Gül, Ahmedinejad’ı kutladı”, **Zaman**, 14 Haziran 2009.
- 70 “Davutoğlu: Türkiye ile İran arasındaki köklü ilişkilerin aynı şekilde sürdürülmesi hepimizin dileğidir”, **İRNA**, 16 Haziran 2009.
- 71 <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=540&Yil=2009&Ay=6>; “Davutoğlu, BAE Dışişleri Bakanı Nahayan ile görüştü”, **Zaman**, 22 Haziran 2009.
- 72 “Gül: İran’ın istikrar, güvenlik ve huzuru Türkiye için çok önemlidir”, **İRNA**, 25 Haziran 2009.
- 73 “Erdoğan’dan İranda sıcak mesajlar”, **Zaman**, 28 Ekim 2009.
- 74 “Ahmedinejad’dan Erdoğan’a İsrail övgüsü”, **Hürriyet**, 27 Ekim 2009.
- 75 “Rahimi: Türkiye, İran’ın her zaman saygın, değerli ve önemli komşusudur”, **Fars Haber Ajansı**, 29 Ekim 2009.
- 76 Seymour M. Hersh, “A Strike in the Dark: What Did Israel Bomb in Syria?”, **The New Yorker**, 11 Şubat 2008.
- 77 Alon Liel, “Israeli-Turkish Relations Under Strain”, **Israel Journal of Foreign Affairs**, 4,1, (2010), s: 23–26.
- 78 Anthony H. Cordesman, “The ‘Gaza War’: A strategic Analysis”, **Centre for Strategic and International Studies**, 2009, s. 30. http://csis.org/files/media/csis/pubs/090202_gaza_war.pdf
- 79 PCHR, “Weekly Report on Israeli Human Rights Violations in the Occupied Palestinian Territory”, No. 51/2008 (24–31 Aralık 2008), available at: http://www.pchrgaza.org/files/W_report/English/2008/pdf/weekly%20report%2051.pdf
- 80 Bu listeler Gazze’deki Adalet Bakanlığı’na bağlı İsrail Savaş Suçlularının Soruşturulması ve Kayıt Altına Alınması Merkezi Komisyonu (TAWTHEQ - The Central Commission for Documentation and Pursuit of Israeli War Criminals) tarafından ortaya çıkarılmış

- ve Goldstone Raporu'nun hazırlayan misyona sunulmuştur. <http://www.tawtheeq.ps/en/index.php>
- 81 Bu listeye şu web adresinden ulaşılabilir: <http://www.pchrgaza.org/files/PressR/English/2008/list.pdf>
- 82 PCHR, "İsrail saldırısı sonucunda kayıtlara geçen ölü sayısı 1,417'dir. Bu rakamın 926'sını siviller, 255'ini polis güçleri ve 236'sını Hamas üyesi savaşçılar teşkil etmektedir.) Bu konudaki kayıtlara 12 Mart 2009'da yayınlanan rapordan ulaşılabilir: <http://www.pchrgaza.org/files/PressR/English/2008/36-2009.html>
- 83 Richard Goldstone, s. 281-292.
- 84 Roni Sofer, "Olmert in Ankara, Seeks Direct Talks With Syria", Israel News Agency, 23 Aralık 2008, <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3642775,00.html>.
- 85 Nichole Sobeci, "Gaza Strains Vital Turkey-Israel Relations", **Global Post**, 20 Ocak 2009.
- 86 Ron Synovitz, "Turkish PM Shows New Foreign-Policy Assertiveness At Davos", **Radio Free Europe**, 30 Ocak 2009, <http://www.rferl.org/...>
- 87 "Erdogan: My Anger over Gaza Directed at Israeli Government, not Jews", **Haaretz**, 30 Ocak 2009.
- 88 Emrullah Uslu, "Yet Another Crisis in Turkey-Israel Relations, **Jamestown Foundation**, 30 Ocak 2009, <http://www.jamestown.org/...>
- 89 "Israeli President to Turkish PM Erdogan: I am Sorry", The Journal of Turkish Weekly, 30 Ocak 2009, USAK, <http://www.turkishweekly.net/...>
- 90 "Çiçek: İsrail'le İlişkimizi Sürdürmek İstiyoruz", NTVMSNBC, 3 Şubat 2009 <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/474169.asp>
- 91 Lenore G. Martin ve Dimitris Keridis, *The Future of Turkish Foreign Policy*, MIT Press, 2004; Nick Danforth, "How the West Lost Turkey", **Foreign Policy**, 25 Kasım 2009, <http://www.foreignpolicy.com/...>; Steven A. Cook, "Friends or Enemies: How Do You Say Frenemy in Turkish", **Foreign Policy**, 1 Haziran 2010; Ahmet Davutoglu, "Turkey's Zero Problems Foreign Policy", **Foreign Policy**, 20 Mayıs 2010; Mary Beth Sheridan, "Turkey's Foreign Policy Moves Raise Concern in West and at Home", **Washington Post**, 7 Haziran 2010; Ömer Taşpınar, "A New Era in Turkish Foreign Policy", **Today's Zaman**, 14 Haziran 2010.
- 92 "Turkey Irked by IDF General's Remarks", **Jarusalem Post**, 14 Şubat 2009.
- 93 "IDF: Officer's Criticism of Turkey Does not Represent Official View", **Haaretz**, 14 Şubat 2009.
- 94 "Israel Says 'Sorry' for Top Officer's Outburst", **Hürriyet**, <http://www.hurriyet.com.tr/english/domestic/11051926.asp>
- 95 <http://www.anadolukartali.tsk.tr/default.asp?loc=tr&p=tarihce>
- 96 "Anadolu Kartalı Eğitimi Bu Dönem İsrail'siz", **Sabah**, 16 Haziran 2009.
- 97 "One Minute'un Ardından 'Anadolu Kartalı' Gerilimi", **Radikal**, 12 Ekim 2009,
- 98 "Anadolu Kartalı Tatbikatı Açıklaması", **Dışişleri Bakanlığı**, 12 Ekim 2009, <http://www.roma.be.mfa.gov.tr/ShowAnnouncement.aspx?ID=1544>
- 99 "One Minute'un Ardından 'Anadolu Kartalı' Gerilimi", **Radikal**, 12 Ekim 2009.
- 100 Barbara Opall-Rome and Vago Muradian, "Israel-Turkey Rift Derails Defense Trade", **Defense News**, 18 Ekim 2009, <http://www.defensenews.com/story.php?i=4330345>
- 101 "İşte Kalem Kalem Gözden Geçirilecek Ekonomik İlişkiler", **HABERTURK**, 2 Haziran 2010
- 102 Barbara Opall-Rome and Vago Muradian, "Israel-Turkey Rift Derails Defense Trade", **Defense News**, 18 Ekim 2009, <http://www.defensenews.com/story.php?i=4330345>
- 103 "İsrail'le Bu Sefer Dizi Krizi", **Radikal**, 15 Ekim 2009.
- 104 "İsrail'le 'Ayrılık' Krizi", **Hürriyet**, 16 Ekim 2009.
- 105 "İsrail 'Ayrılık'a Dayanamadı", **Ntvmsnbc**, 15 Ekim 2009, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25010489/>
- 106 "İsrail'de Ayrılık Travması", **Milliyet**, 16 Ekim 2009.
- 107 "Ayrılık Travması", **Akşam**, 16 Ekim 2009.
- 108 "Ayrılık Travması", **Akşam**, 16 Ekim 2009.

- 109 Özlem Tür, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz – Davos ve Sonrası", **Orsam İnceleme**, Kasım 2009, Cilt: 1, Sayı:11, s.39.
- 110 Serhat Erkmen, "İsrail'deki Seçimin Sonuçları ve Türk-İsrail İlişkilerine Etkileri", **Ortaoğu Analiz**, Mart 2009, Cilt 1, Sayı 3.
- 111 "Final Israeli Election Results Bring Political Uncertainty", **Voice of America**, 13 Şubat 2009, <http://www1.voanews.com/english/news/a-13-2009-02-13-voa30-68672812.html>
- 112 "Netanyahu to Form Israel Cabinet", **BBC**, 20 Şubat 2009.
- 113 Donald Macintyre, "Netanyahu Asked to Form New Israeli Government", **Intependent**, 21 Şubat 2010.
- 114 "Peres Gives Netanyahu 14-day Extension to Form Government", **Haaretz**, 20 Mart 2009.
- 115 "Netanyahu Sworn in as Israeli PM", **BBC**, 1 April 2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7973435.stm>
- 116 "Netanyahu Government / Who's who in the new cabinet", **Haaretz**, 1 Nisan 2009.
- 117 Selen Çakmak, "Ortaoğu Güncesi: 20 Kasım–20 Aralık 2010", **Ortaoğu Analiz**, Ocak 2010, Cilt 2-Sayı 13.
- 118 "İsrail ile Ticari İlişkilerin Boyutu", **Sabah**, 31 Mayıs 2010.
- 119 "İki Ülke Arasındaki Ticaret 2.5 Milyar Dolar", **Milliyet**, 1 Haziran 2010.
- 120 "Türkiye'nin Ekonomisi Nasıl Etkilenir?", **Ntvmsnbc**, 31 Mayıs 2010, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25101235/>
- 121 "Türkiye-İsrail Arasında İthalat ve İhracat", 1 Aralık 2009, <http://www.patronturk.com/turkiye-israil-arasinda-ithalat-ve-ihracat>
- 122 Noyan Doğan, "İsrail ile Ekonomik İlişkilerimizi Durdurursak Ne Kaybederiz", **Referans Gazetesi**, 2 Haziran 2010.
- 123 "2009'da Antalya'ya Giden Ukraynalı Turist Sayısı Yüzde 24 Azaldı", 3 Ocak 2010, <http://www.tuid.org.ua/...>
- 124 Selahattin İbas, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi", Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (der.), **Ortaoğu Siyasetinde Suriye**, Ankara: Platin Yayınları, 2004, s.55.
- 125 "Suriye'ye Sabrımız Kalmadı", **Hürriyet**, 17 Eylül 1998.
- 126 Ertuğrul Özkök, "Asker Emir Bekliyor", **Hürriyet**, 3 Ekim 1998.
- 127 "İşte Tarihi Anlaşma", **Hürriyet**, 21 Ekim 1998.
- 128 "Erdoğan: Gazze Saldırısı Bir An Önce Sona Bitsin", **Hürriyet**, 31 Aralık 2008.
- 129 "Muallim ve Babacan'dan Olağanüstü Arap Zirvesi Çağrısı", **Milliyet**, 5 Ocak 2009.
- 130 "Erdoğan'ın Başdanışması Şam'da", **Zaman**, 12 Ocak 2009.
- 131 Songül Selvi, "Gazi Zor Bulan Suriye'den Nabucco'ya Destek!", **Radikal**, 15 Temmuz 2009.
- 132 "Başbakan Erdoğan'a Suriye'de Sevgi Seli", 22 Temmuz 2009, **Haber 7**, <http://www.haber7.com/haber/20090722/Basbakan-Erdogana-Suriyede-sevgi-seli.php>
- 133 "Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Suriye Devlet Başkanı Esad Tarafından Kabul Edildi", **Zaman**, 31 Ağustos 2009.
- 134 Asım Güneş ve Serkan Akkoç, "Türkiye-Suriye Arasındaki Vize Kaldırıldı", **Milliyet**, 16 Eylül 2009.
- 135 "Başbakan Erdoğan Suriye'de", **Sabah**, 23 Aralık 2009.
- 136 Yeni İşlevselleşimin fikir babası olan Ernst Haas Avrupa Entegrasyonunu tanımlarken spill-over konseptini geliştirmiştir. Buna göre bir alandaki entegrasyon işlevsel ilişki içerisinde olduğu diğer alanlara da yayılarak birçok alana taşacaktır. Bu sayede işbirliği artacak ve entegrasyon derinlemesine bir şekilde gerçekleşecektir. Bknz: Haas, Ernst B, **The Uniting of Europe**, Stanford: Stanford Univ. Press, 1958.
- 137 "Lübnan ile Türkiye Vizeyi Kaldırdı", **Haber7**, 11 Ocak 2010, <http://www.haber7.com/...>
- 138 "Ürdün ile vize kaldırıldı", **Hürriyet**, 1 Aralık 2009.
- 139 "Türkiye Suriye'den Sonra Libya ile de Vizeyi Kaldırdı", **Euractiv**, 24 Kasım 2009, www.euractiv.com.tr
- 140 "Katar'a Vize Kalktı", **Takvim**, 19 Ekim 2009.
- 141 "Türkiye'nin Yeni Cesur Vize Diplomasisi", <http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=5583>

- 142 Deniz Devrim and Eduard Soler, “Turkey’s Bold New Visa Diplomacy”, *Notes Internacionals*, 12 March 2010, http://www.cidob.org/es/publicaciones/notes_internacionals_cidob/n1_12/turkey_s_bold_new_visa_diplomacy
- 143 a.g.e.
- 144 “Meeting in 2 Nations, Turks and Syrians Signals Better Ties”, *New York Times*, 13 October 2009.
- 145 Aybike Karakuş, “El Kader El Müşterek, Ettarih El Müşterek, El Müstakbel El Müşterek”, *Caspian Weekly*, 9 March 2010.
- 146 “Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi birinci Bakanlar Kurulu Toplantısı Yapıldı”, *Resmi Gazete*, 13 Ekim 1009, <http://www.resmi-gazete.org/gundem/duyurular/icisleri-bakanligi/turkiye-suriye-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-konseyi-birinc.html>,
- 147 Veysel Ayhan, “Türkiye-Suriye Stratejik İşbirliği Konseyi’nin Birinci Başbakanlar Düzeyi Toplantısı”, *Orsam*, 23 Aralık 2009.
- 148 M. Vedat Gürbüz, “Suriye, Türkiye ile Birlikte Değişiyor”, *Zaman*, 29 Aralık 2009.
- 149 Selen Tonkuş, “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Toplantısı’nın Ardından Türkiye-Suriye İlişkileri”, *Orsam*, 25 Aralık 2009.
- 150 Serkan Canbaz, “Güneydoğulu Sanayiciler Türkiye-Suriye Ticaret Hacminin Artacağına İnanıyor”, *Zaman*, 20 Eylül 2009.
- 151 Selen Çakmak, “Ortadoğu Güncesi: 20 Kasım–20 Aralık 2010”, *Ortadoğu Analiz*, Ocak 2010, Cilt 2-Sayı 13.

TÜRKİYE'NİN İRAK POLİTİKASI 2009

Mesut Özcan*

* Yrd.Doç.Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Türkiye'nin Irak politikası, Ortadoğu politikasının en temel kollarından birini oluşturur. Soğuk Savaş döneminde nispeten sakin olan ilişkiler, Körfez Savaşı sırasında ve sonrasında ısındı ve bu sıcaklık günümüze kadar devam etti. Körfez Savaşı'nın ardından ülkenin kuzeyinde oluşan otorite boşluğu, Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde ciddi zorluklara neden olurken, Ankara'nın Irak'a yönelik politikasının da büyük ölçüde güvenlik endişeleri etrafında şekillenmesine neden oldu. Son birkaç yıldır ise, bu ülkeye karşı izlenen siyasette çok farklı araçların kullanılmaya başlandığı dikkati çekmektedir. Artık sadece güvenlik endişeleri bağlamında askeri boyutun değil, ekonominin ve diplomasinin çeşitli araçlarının da etkili bir şekilde kullanıldığı bir tutumun, Türkiye'nin Irak politikasının şekillenmesinde önemli rol oynadığını görmekteyiz.

Türkiye'nin genelde Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında özelle ise, Irak politikasında dönüm noktası oluşturan tarihlerden birisi, 1999 yılında PKK lideri Öcalan'ın yakalanmasının ardından terör kaynaklı güvenlik endişelerinin azalmasıdır. Bu tarih sonrasında Türkiye'ye karşı Irak kaynaklı saldırılar azalmış, 1990'larda sıcak ortam etkisini kaybetmeye başlamıştı. Bu dönem 2003 yılında ABD önderliğindeki koalisyon güçlerinin Irak'ta Saddam Hüseyin yönetimine son vermek için işgal girişimini başlatana kadar devam etmiştir. Türkiye'nin Körfez Savaşı sonrasındaki tecrübeleri ışığında ve işgal için gerekli meşru zeminin olmadığı bir ortamda, işgal sonrası-

na yönelik planlardaki belirsizlikleri de dikkate alarak ABD'den farklı bir tutum izlemesi, 2003 sonrasında bu ülkeye yönelik olarak yeni bir siyasetin üretilmesinin zeminini oluşturdu. 2003 yılında Irak'ın işgal edilmesinin ardından PKK, Türkiye topraklarına olan saldırılarını yeniden artırdı. Bu teröristlerin bazıları kuzey Irak'ta konuşlanmakta ve bu bölgeyi Türkiye'ye karşı bir üs olarak kullanmaktaydı. İşgal sonrasında Irak'ta ortaya çıkan kaotik durum, PKK mensuplarının bu şartlardan yararlanmasına imkân verdi. Türkiye kamuoyu da, PKK ile olan mücadelede ABD'nin ve kuzey Irak'taki Kürt yetkililerin yeterince destek vermediğini düşünüyordu.

İşgali takip eden aylarda ülkede düzen ve istikrarın sağlanamamış olması, Türkiye açısından çeşitli endişelere neden olmaktaydı. PKK'nın saldırılarını artırmasının yanında, Irak'ta iş yapan Türk vatandaşlarının karşılaştıkları tehlikeler de Türkiye'nin tutumunu etkiliyordu. Bütün bunlardan daha önemli olan ise, Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devleti kurulması ihtimaline karşı geliştireceği siyasetti. İşgal sonrası ilk yıllarda ilişkilerde yaşanan gergin hava zaman içerisinde dönüştü. Bu bağlamda, Türkiye'nin Irak'taki tüm aktörlerle temas kurma amacını taşıyan bir politika izlemesinin de etkisi oldu.

Önceki yıllarda, kuzey Irak'taki Kürt yetkililerle temas kurmaktan kaçınan Türkiye, zaman içerisinde kendi dış politika amaçlarına ulaşmak için Irak'ın yeni gerçekliklerine uygun şekilde hareket etmeye başladı. Önceden daha çok askeri yöntemlere başvurarak, kuzey Irak kaynaklı terör sorununu aşmaya çalışan Türkiye, son yıllarda Irak'taki Arap ve Kürt yetkililer ile olan temaslarını artırarak ve onları daha fazla işbirliğine ikna ederek sorunu çözmeye çalıştı. Bu bağlamda 2007 sonrasında bu tutum kendini daha fazla hissettirdi. PKK'nın yeniden 1990'lardaki bir ortamın oluşması için Irak sınırındaki karakollara gerçekleştirdiği saldırıların ardından, Türkiye sadece askeri önlemler olarak değil, aynı zamanda hem ABD hem de Irak yetkilileri ile temas kurarak, işbirliği taleplerini ilettili. Bu konuda Türkiye'nin askeri müdahalelerinin Irak'ın kırılgan yapısına zarar vereceğinin farkında olan diğer aktörler de, Türkiye'nin talep ettiği önlemleri alma konusunda daha istekli davrandıklarından son yıllarda Türkiye'nin Irak politikasında çeşitli olumlu faktörlerin devreye gir-

diği bir dönem yaşanmaya başladı. ABD'nin 2011'de askerlerini çekecek olması, bundan sonrasına yönelik olarak gerek Irak'taki farklı aktörlerin Türkiye'nin düşmanlığını kazanmama düşüncesi, gerekse Washington'un Irak'taki istikrara zarar verecek gelişmeleri engelleme çabası Türkiye'nin sadece askeri araçları kullanmama siyasetine katkı yaptı.

2009 yılı Türkiye'nin Irak siyasetinde, iki ülke arasında yakınlaşma yönünde önemli adımların atıldığı bir yıl oldu. Güvenlik konularının iki ülke ilişkilerindeki etkisinin, hala önemli bir faktör olmakla beraber, nispeten azaldığı; ekonominin, ticaretin ve diğer boyutların önem kazanmaya başladığı bir yıl yaşandı. Siyasi anlamda iki ülkenin birbirlerine daha da yakınlaştıkları bir yıl oldu 2009. Karşılıklı olarak gerçekleşen siyasi üst düzey ziyaretlerle beraber, kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi çerçevesinde iki ülkenin imzaladığı çeşitli anlaşmalar ile komşular arasındaki ilişkilerin kalıcı bir zemine oturması ve farklı boyutlarıyla gelişmesi için adımlar atıldı. Siyasi ve ekonomik alanda elde edilen ilerlemelerin yanında güvenlik konularında da işbirliği çabaları önceki yıllara oranla çok daha olumlu sonuçlar verdi.

Irak içerisindeki güvenlik durumunun giderek daha iyileşmesinin bir yansıması olarak, Bağdat yönetimi de ülkenin geleceğini ilgilendiren çeşitli konularda daha uzun vadeli planlar yapabilmeye başladı. Yerel seçimlerin gerçekleştirildiği bu yıl Irak siyasetinde önemli gelişmeleri beraberinde getirirken, Türkiye de bu siyasi gelişmeleri yakından takip ederek kendi dış politika hedefleri doğrultusunda etkilemeye çalıştı. Türkiye son dönemde geliştirmeye çalıştığı bütün taraflar ile diyalog politikasını bu yıl da devam ettirdi ve Irak'taki farklı etnik ve dini grupların yöneticilerini ağırladı. Bu bağlamda Şii din adamları Mukteda es-Sadr ile Ammar el-Hekim'in Türkiye ziyaretleri dikkat çekiyordu. Aynı zamanda Ankara, bölgede artan etkinliğinin bir yansıması olarak, Irak ile Suriye arasında Bağdat'taki bombalamalar dolayısıyla ortaya çıkan uzlaşmazlığın çözümü için de yapıcı bir rol oynayarak taraflar arasında arabuluculuk görevi üstlendi. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin Irak'ın istikrarlı bir yapıya kavuşması için harcadığı çabaların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Siyasi ve Ekonomik İlişkiler

2009 yılında Türkiye'den Irak'a üst düzeyde pek çok ziyaret gerçekleştirildi. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun çeşitli vesilelerle yaptığı ziyaretlerin yanında, hem Cumhurbaşkanı Gül, hem de Başbakan Erdoğan Bağdat'ı ziyaret ettiler. Bu ziyaretlerde siyaset, güvenlik ve ekonomi konuları ön plana çıkmaktaydı. ABD'nin çekilmesi ni takvime bağlayan anlaşmanın imzalanmasının ardından ülkenin alacağı yeni biçimde etkili olmak isteyen Türkiye, siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak için Irak'taki farklı kişi ve gruplarla ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Türkiye'den gerçekleşen ziyaretlerin yanında, Irak Cumhurbaşkanı Talabani, Başbakan Maliki ve Dışişleri Bakanı Zebari'nin ziyaretlerinin yanı sıra, Irak içerisinde etkili olan farklı grupların liderleri de Türkiye ile temaslarını sürdürdüler. Iraklı Şii liderler Mukteda es-Sadr ve Ammar el-Hekim de 2009'da Türkiye'yi ziyaret eden Iraklı önemli figürler arasında yer alıyordu.

Mart ayında İstanbul'da gerçekleştirilen Dünya Su Zirvesi'ne katılmak için Türkiye'ye gelen Celal Talabani, İstanbul'da Başbakan Erdoğan ile görüştü. Görüşmede güvenlik konularının yanı sıra, iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi için atılması planlanan adımlar ve Cumhurbaşkanı Gül'ün bu ülkeye yapacağı ziyaret ele alındı.¹ Karşılıklı ziyaretler arasında en önemli olanı Cumhurbaşkanı Gül'ün Mart ayında gerçekleştirdiği ziyaret oldu. Bir önceki yıl, Irak Cumhurbaşkanı Talabani, Gül'ün davetlisi olarak Türkiye'ye gelmişti ve bu iki ülke arasında önemli adımların atılmasına zemin hazırlamıştı. Cumhurbaşkanı Sezer döneminde Talabani Irak Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'ye davet edilmemişti. Türkiye'nin 2007 sonbaharından itibaren Irak'a yönelik politikasındaki değişikliklerin bir sonucu olarak yakınlaşma ortaya çıkmış ve bunun ardından Talabani Türkiye'yi ziyaret etmişti. 23 Mart'ta Bağdat'a bir ziyaret gerçekleştiren Gül, Fahri Korutürk'ün 1976'da gerçekleştirdiği ziyaretin ardından bu ülkeye 33 yıl sonra giden ilk Türk Cumhurbaşkanı oldu. Ziyaretin ana gündemi olarak güvenlik ilişkileri, Kerkük'ün geleceği ve ekonomik ilişkiler dikkati çekiyordu. Irak'ta Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile görüşen Gül, Türkmen milletvekillerini de kabul etti. Aynı zamanda Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Başbakanı Neçirvan Barzani'yi de kabul eden Gül, hem Kürt yetkililer ile temasla-

rı devam ettirmiş hem de güvenlik konusundaki beklentileri muhataplarına aktarmış oldu.²

Cumhurbaşkanı Gül'ün ziyareti sırasında yaptığı açıklamalarda Türkiye'nin güvenlik endişelerine hak veren Talabani, PKK'nın iki seçeneği olduğunu; ya silahlarını bırakacaklarını ya da Irak'ı terk edeceklerini açıkladı. Irak Anayasası'nın ülkede silahlı grupların bulunmasını yasakladığını söyleyen Talabani; ABD, Türkiye ve Irak arasındaki üçlü komitenin PKK varlığına son vermek için çalıştığını dile getirdi.³ Bu açıklamaları destekleyen açıklamalar Kürt bölgesinin Başbakanı Neçirvan Barzani'den de geldi. Barzani, bir grubun başka bir devlete karşı saldırıda bulunması ve sonra yeniden bizim topraklarımıza gelmesi mantıklı değil diyordu. Talabani'nin bu açıklamaları kısa sürede cevap buldu. PKK'nın Kandil'deki liderlerinden Murat Karayılan, "Talabani'nin Türk generalleri memnun etmeye çalıştığını iddia ederek onun Kürt sorununun çözümünde olumlu bir rol oynaması umutlarını kaybettiklerini, kimsenin kendilerini o dağlardan çıkaramayacağını" söylüyordu.⁴

Yıl içerisinde Irak'a yönelik ziyaretler devam etti ve siyasi anlamda bir yumuşama sağlandı. Bu anlamda 2009, Türk hükümetin Iraklı Kürt grupları eskisine göre daha fazla muhatap kabul eden bir siyaset izlediği bir yıl oldu. Bu bağlamda Türkiye içinde Kürt sorununda izlenen açılım politikasının bir yansıması olarak, Iraklı Kürt unsurlarla da temaslar sıklaştı ve böylece terörün dışarıdan destek almasının zemini ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Bu çerçevede, Dışişleri Bakanı Davutoğlu 11 Ağustos'ta Irak'a giderek Başbakan Maliki, Dışişleri Bakanı Zebari ve diğer Kürt yetkililer ile görüştü.⁵ Bu ziyaretin öncelikli amacı iki ülke arasında oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin hazırlık çalışmalarını yapmaktı. Güvenlik konuları da ele alınmakla beraber, Davutoğlu bu ziyaretinin sadece güvenlik alanıyla sınırlandırılmaması gerektiği belirterek, genel dış politika çizgisine uygun şekilde Irak politikasını da çok boyutlu bir karakter içerisine oturtmaya çalıştığını gösteriyordu.⁶

Türk dış politikasında yaşanan değişim ve Ortadoğu ile artan ilişkiler Arap medyasında da sürekli olarak yer bulmaya başladığından, Davutoğlu'nun ziyaretinin Arap basınına yansımaları da ilişkinin

ekonomik ve güvenlik boyutuna dikkat çekiyordu. Davutoğlu'nun açıklamalarında daha çok ikili ticaretin artırılması noktası ön plana çıkarken, Iraklı meslektaş Zebari'nin açıklamalarında iki ülkenin güvenlik alanında yapacakları işbirliği vurgulanıyordu. Bu bağlamda, iki ülke arasında terörle mücadelede istihbarat paylaşımı konusunda çeşitli adımlar atılması ve kuzey Irak'ta bir ortak operasyon merkezi kurulması da karara bağlandı.⁷

2009 içerisinde Irak ile Türkiye'nin ilişkilerini etkileyen önemli bir faktör de Türkiye'nin başlattığı açılımdı. Ülke içerisinde çeşitli tartışmalara neden olan açılım siyaseti, Irak ile ilişkileri, özellikle de Iraklı Kürtlerle ilişkileri olumlu şekilde etkiledi. Türkiye'nin Kürt sorununda geliştirmeye çalıştığı açılım siyasetinin Iraklı Kürt yetkililer nezdindeki yansımaları çoğu zaman olumluydu. Kendisi ile Türk gazetecilerin yaptıkları mülakatlarda, Kürt Bölgesinin Başkanı Mesud Barzani, bu süreci desteklediklerini belirtirken, çözümün barışçıl ve yasal yollar çerçevesinde bulunması gerektiğini dile getiriyordu.⁸ Bu gelişmeler, iç siyaset ile dış siyasetin konularının birbirinden tamamen ayrılmasının mümkün olmadığını, dışarıda başarılı bir siyaset izlemek için içerdeki sorunların ortadan kaldırılmasının gerekli olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği

2009 içerisinde Irak ile Türkiye'nin ilişkilerini en fazla etkileyen gelişme şüphesiz ki, Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulması ve bu bağlamda bir dizi anlaşmanın Başbakan Erdoğan'ın 9 bakanla birlikte gerçekleştirdiği Bağdat ziyareti sırasında imzalanması idi. Başbakan'ın bu ziyareti için gerekli alt yapı ve oluşturulan stratejik işbirliği konseyi'nin hazırlık toplantıları, Dışişleri Bakanları ve diğer bakanların katılımı ile Eylül ayında İstanbul'da gerçekleştirildi.⁹ Dışişleri'nin yanı sıra İçişleri, Sağlık, Dış Ticaret, Bayındırlık, Tarım, Enerji, Çevre ve Ulaştırma bakanlarının karşılıklı katılımı ile düzenlenen toplantı ile iki ülke arasındaki muhtemel ortak projeler ele alındı. Ticaret, içişleri, bayındırlık ve iskân, sağlık, ulaştırma, su kaynakları ve çevre, enerji, tarım alanlarını kapsayan çeşitli anlaşmalar ve protokoller ile taraflar ara-

sında daha sağlıklı ve çok boyutlu bir ilişkinin zemini hazırlanmaya çalışıldı. İki ülke arasındaki sınır kapısı sayısının üçe çıkarılması, İstanbul ile Basra arasında demiryolu bağlantısının sağlanması, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının taşıma anlaşmasının süresinin uzatılması, iki ülke arasında yeni elektrik hatlarının tamamlanması gibi başlıkların daha fazla ön plana çıktığı bu anlaşmalar ile ilişkiler sadece güvenlik konularının kısılcısından çıkartılarak çeşitli boyutları kapsayan bir hale dönüştürülme yolunda önemli adımlar atılmış oldu.¹⁰

Ziyarete katılan bazı Türk gazeteciler ve yazarlar da iki ülke arasındaki ilişkilerin dönüşümünü yakinen takip ediyorlardı. Yeni dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde üç aşamalı bir şekilde, önce Irak'ta istikrar sağlanacak, ardından iki ülkenin güvenlik işbirliği ve sonrasında da karşılıklı ekonomik bağımlılık sağlanacaktı.¹¹ Türkiye, uzun yıllardır güvenlik endişeleri ile anılan bir komşusu olan Irak'la olan ilişkilerinin artık sadece terör ve güvenlik parametreleri çerçevesinde şekillenmesini istemiyordu. Anlaşmaların Arap basınına yansımalarında da, ekonomik işbirliği ve ticaretin artırılması hedefi ön plana çıkartılıyordu.¹² İki ülke arasında ulaştırma alanında imzalanan anlaşmaların çok fazla zaman geçmeden hayata geçirilmesinin bir örneği olarak Musul-Gaziantep arasında yaklaşık 100 yıllık bir aranın ardından karşılıklı tren seferleri başlatıldı.¹³

Ekonomik ilişkileri etkileyen önemli bir gelişme, Irak Petrol Bakanlığının, kuzeydeki petrolün bir boru hattıyla Ceyhan'a sevkiyatını onaylaması oldu. Kürt yönetiminin yabancı şirketlerle tek başına yaptığı anlaşmaları tanımayan Bağdat yönetimi, kuzeydeki çeşitli sahalarından günde 60 bin varil petrolün ihraç edileceğini ve bu petrolün Irak Devlet Petrol Pazarlama Şirketi tarafından pazarlanacağını açıkladı.¹⁴ Bakanlık sözcüsü tarafından yapılan aynı açıklamada, gelirin Irak halkına gideceği ve bu gelişmenin Irak'ın ihracat kapasitesini artıracığı vurgusu da dikkat çekmekteydi.

Türkiye'nin Irak'la ilişkilerde ekonomik unsurlara vurgu yapması ve ticareti desteklemesi Kürt yetkililerden olumlu tepkiler almaktaydı. Kürt bölgesi yetkililerinin Türkiye'nin son dönemde uyguladığı politikadan memnuniyetlerini dile getirdikleri açıklamalardan bi-

rinde dönemin Kürt Bölgesi Başbakanı Neçirvan Barzani, Türkiye sınırındaki Zaho'da bir serbest ticaret bölgesi açmayı düşündüklerini dile getiriyordu.¹⁵ 2009 Türkiye'nin kuzey Irak'taki yatırımlarının sayısının ve miktarının arttığı bir yıl oldu. Aynı zamanda devletin de var olan ticari ilişkileri daha da geliştirmek üzere çeşitli adımlar attığı, işadamlarının çalışmalarını kolaylaştırdığı bir dönem oldu. Yılın sonuna doğru Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile beraber Irak'a giden Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Çağlayan, Erbil'deki Türkiye-Irak Bölgesel Kürt Yönetimi 1. İş Forumu'na katılarak bölge ile temasların süreceğini dile getirdi. Küresel kriz dolayısıyla Türkiye'nin ihracatının %30 daraldığı bir yılda, Türkiye'nin Irak'a ihracatının %50 arttığına dikkat çekildi.¹⁶ 2008 sonu itibarıyla Türkiye'nin kuzey Irak ile yaptığı ticaretin yaklaşık 7.5 milyar dolar seviyesine ulaştığı ve her iki ekonominin birbirini tamamlar özellikleri nedeniyle bu ilişkinin daha da gelişmesinin beklendiği Kürt ekonomi yetkilileri tarafından dile getiriliyordu.¹⁷ Bu rakamlar son dönemde izlenen siyasetin ne kadar olumlu yansımalarının olacağını bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2009 yılında da Irak bir pazar olarak Türk ürünleri açısından önemli fırsatlar sunmaya devam etti ve iki ülkenin ticaret rakamları incelendiğinde Irak'ın ithalatının %20'sinin Türkiye'den gerçekleştiği, Türkiye'nin 2009 sonu rakamlarına göre bu ülkeye ihracatının 5 milyar doların üzerinde olduğu ve ikili ticaret hacminin 6 milyar doları aştığı görülmektedir.¹⁸ Türkiye ekonomisi için önemli bir girdi sağlayan müteahhitlik hizmetleri bakımından da Irak yükselen bir pazar hüviyeti taşımaktadır. Irak'ta 2003 yılında 242 milyon dolar seviyesinde olan Türk müteahhitlik hizmetleri faaliyetleri, 2009 sonuna gelindiğinde ise 44 projeye 1.231 milyon dolar seviyesine ulaşmıştı.¹⁹

Siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynayan Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun 2009 yılı içerisinde Irak'a yaptığı diğer bir ziyaret ise yılın son aylarında gerçekleşti ve aynı geziye Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan da katıldı. Bu ziyaret sırasındaki en önemli gelişmeler ise Türkiye'nin Basra'da bir konsolosluk açması ve aynı zamanda Davutoğlu'nun Erbil'e giderek Kürt Yönetimi Lideri Mesud Barzani ile görüşmesi oldu. Özellikle Erbil'de

gerçekleştirilen temaslar Türk dış politikasında önemli bir değişimi göstermekteydi. Birkaç yıl öncesine kadar teröre destek veren bir lider olarak görülen, açıklamaları ile Türk yetkilileri ve kamuoyunu ciddi şekilde rahatsız eden Barzani, Türk Dışişleri Bakanı tarafından Erbil'de ziyaret ediliyordu. Bu gelişme Türkiye'nin Kürt siyasetindeki dönüşümü yansıttığı kadar, Türkiye'nin Irak politikasında meydana gelen değişikliğin de en önemli göstergelerinden biriydi.²⁰ Bu ziyaret sırasında Musul'a da uğrayan Davutoğlu burada Kerkük, Telafer, Tuzhurmatu gibi şehirlerden gelen Türkmen yetkililer ile de görüştü.

Türkiye'nin genel olarak bölge politikasında ve özel olarak da Irak politikasında meydana gelen bu değişiklikler bölgedeki kamuoyları tarafından yakından takip ediliyordu. Türkiye'nin Kerkük'e verdiği önemin bilincinde olan ve 2006'daki İsrail saldırılarının ardından Lübnan'ın yeniden ayağa kalkması için destek veren ülkelerden biri olan Türkiye'ye ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu'na çağrıda bulunan Lübnanlı bir gazeteci, ülkesinin kötü durumunun düzelmesi için Davutoğlu'nu Lübnan'a davet ediyordu.²¹ Yine Türkiye'nin Erbil'i muhatap alarak Irak politikasını yeniden şekillendirmesi de dikkatlerden kaçmıyordu. Türk Dışişleri Bakanı'nın Erbil ziyareti Arap medyası tarafından da 'tarihi' olarak değerlendiriliyor ve Türkiye'nin bölgede artan etkinliğine dikkat çekiliyordu.²² Türkiye'nin bu yeni tutumu bazı kişiler tarafından gayet olumlu karşılanırken bazı kişiler tarafından eleştiriliyordu. Bu eleştiriler Irak'ta yaşayan bazı Türkmenler tarafından da dile getiriliyordu. Bu eleştirilerin odaklandığı nokta, Kerkük konusunda uzlaşmaz tutumuna karşın Türk Dışişleri Bakanı'nın görüşmek üzere Barzani'nin yanına gitmesi noktasında yoğunlaşıyordu.²³

Türkiye'nin Barzani'yle temasını artırması, Dışişleri Bakanı'nın Barzani'yi Erbil'de ziyaret etmesinin yanı sıra, Türkiye'nin Irak siyasetinde son yıllarda geliştirmeye çalıştığı tüm taraflarla temas içinde olmak yönündeki yeni tutumunun bir örneği de Irak'taki etkili Şii figürlerden olan Mukteda es-Sadr'ın 2 Mayıs'ta Türkiye'yi ziyaret etmesi idi. 2008 yılında Irak Başbakanı Maliki'nin Sadr yanlılarına karşı giriştiği geniş çaplı güvenlik operasyonlarının ardından uzun bir süre kamuoyunun önüne çıkmayan, 29 Mart 2008'de El-Cezire'ye verdiği mülakattan itibaren medyaya bile çıkmayan es-Sadr, İrandan

gelerek Türkiye’de sadece Başbakan Erdoğan ile değil, kendisine yakın diğer bazı Iraklı kişilerle de görüştü.²⁴ Bu ziyaret, hakkındaki yakalama kararı nedeniyle Irak’tan ayrılan, İran’da yaşadığı bilinen ve İran ile yakın ilişkisi olan ve her zaman ismi etrafında bazı tartışmalar olan es-Sadr gibi isimlerle dahi temas kurmaktan çekinmeyen bir tutum izleyen Türkiye’nin işbirliği eksenli tavrına yeni bir örnekti. Bu temaslarda Türkiye’nin hedefi 2009 başında gerçekleştirilmesi planlanan seçimler öncesinde Irak’ın nabzını tutmak, seçimlerde etkili olması beklenen tüm taraflarla temasını sürdürmek, kendi düşünce ve beklentilerini Irak’taki önemli aktörlerin hepsine aktarmaktı. Ankara’da Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile görüşen es-Sadr ise verdiği mesajlarında, ‘Türkiye’nin bölgede oynadığı rolden memnun olduklarını ve sorunların çözümüne daha fazla el uzatmasını bekleediklerini’ dile getiriyordu.²⁵ Es-Sadr bakımından bu ziyaret, yerel seçimler öncesinde yeniden siyasi anlamda etkili olabilmek için, bölgedeki önemli bir ülke tarafından dikkate alınması bakımından önemliydi.

Önceki yıllarda sadece Türkmenlerle, daha sonra da sadece Türkmenler ve Sünni Araplarla temas kurmak ve onları kollamakla eleştirilen, son yıllarda artan bir şekilde Irak içerisindeki diğer gruplarla temas kuran Türkiye’nin bu tutumunun 2009 yılı içerisindeki diğer bir örneği de Irak İslam Yüksek Konseyi Lideri Ammar el-Hekim’in Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyaret ile görüldü. Irak’taki Şii gruplar arasında önemli bir yeri olan Irak Yüksek İslam Konseyi’nin lideri olan babası Abdülaziz el-Hekim’in 26 Ağustos 2009’da Tahran’da kanser tedavisi gördüğü hastanede ölmesinden sonra hareketin başına geçen Ammar el-Hekim, görevi devralmasından sadece birkaç ay sonra Kasım ayında Türkiye’yi ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında el-Hekim, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile bir araya geldi.²⁶ Gül ve Davutoğlu’nun açıklamalarında Türkiye’nin Irak’taki bütün kesimlere eşit mesafede olduğu vurgusu dikkat çekerken, el-Hekim’in açıklamasında Ankara’nın Musul ve Basra’da konsolosluk açarak Irak’taki tüm gruplara açılım yaptığını belirterek, Türkiye’nin Arap ve İslam âlemini ilgilendiren konulardaki tutumunu saygıyla karşıladıklarını dile getiriyordu.²⁷ Türkiye ziyaretinde İstanbul’daki Caferileri de ziyaret eden el-Hekim’in

bu ziyareti, yaklaşan seçimler öncesinde hem Türkiye’nin hem de el-Hekim’in konumlarının güçlenmesi bakımından önem taşıyordu.

Türkiye, Irak seçimlerinden önce ülkede etkili olan bütün gruplarla temas ederek gelişmeleri şekillendirebilmek için iletişim kanallarını açık tutarken, yeni göreve gelen ve konumunu sağlamlaştırmak isteyen el-Hekim de, bölgede etkin olan tüm ülkelerle ilişki kurarak Irak içerisindeki konumunu güçlendirmeyi amaçlıyordu. Tüm bu ziyaretler Türkiye’nin son yıllarda bölgesel politikalarda izlediği yeni tutumun olumlu yansımalarının, yeni yaklaşımının muhatapları nezdinde kabul gördüğünün birer örneği idi. Nitekim Irak’taki genel seçimler öncesinde farklı kesimleri ağırlayan ve onlara tutumunu anlatan Türkiye, gecikmeli de olsa 2010 yılında gerçekleşen seçim sonrasında yine farklı kesimleri ülke içerisinde ağırlayacaktı.

Iraklı yetkililer ile yapılan görüşmeler yılsonuna kadar devam etti. Bu bağlamda yılın sonunda Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Irak İslam Yüksek Konseyi üyesi Adil Abdülmehdi’nin 30 Aralık’taki Türkiye ziyaretinde yine Irak’taki gelişmeler ve yapılması planlanan seçimler ele alındı. Adil Abdülmehdi, ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Gül, Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile görüştü.²⁸ Bu ziyaret sırasında Davutoğlu ve Abdülmehdi’nin beraberce Irak’taki saldırılarda yaralanan ve Ankara’ya getirilen yaralıları ziyaret etmeleri, Türkiye’nin Irak’a yönelik politikasında insani boyuta verdiği önemin ve bir komşu olarak sorumluluklarını yerine getirme çabasının bir örneğini gösteriyordu. Yine aynı gelişme, Irak’a yönelik izlenen politikanın sadece güvenlik endişeleri etrafında değil, iki ülke insanları arasında karşılıklı teması artıracak şekilde toplumsal yakınlaşmayı da sağlayacak unsurlar bağlamında gerçekleştirilmesinin bir nişanesi idi.

Bu yaklaşım, dış politika yapımında ‘ikinci kanal’ olarak adlandırılan devlet dışı aktörlerin politikaya katkısının önünü de açmaktaydı. Bu bağlamda yaralı insanların Türkiye’ye getirilip tedavi ettirilmesinin Irak kamuoyu nezdinde Türkiye’nin insani ve komşuluk görevlerini yerine getiriyor olması dolayısıyla çok olumlu bir etki yaptığı açıktır. Devletin izlediği bu insani yaklaşımın yanında, Türkiye’den İHH gibi çeşitli sivil yardım kuruluşlarının oradaki yetimleri destek-

lemek ve savaştan zarar gören diğer insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerçekleştirdiği faaliyetler Irak kamuoyunda Türkiye'nin olumlu imajını çok ciddi etkilemektedir.²⁹ Hükümetin Irak içerisindeki tüm taraflar ile temas halinde olma politikasına benzer şekilde, bir anlamda hükümetin bu tutumunu olumlu anlamda taklit ederek, bu yardım kuruluşları da sadece Türkmenlerin veya Sünni Arapların olduğu bölgelerde değil, Irak'ın hemen her yerinde yardım faaliyetleri gerçekleştirmekteler. Bu tutum da, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğüne yaptığı vurgu ile mütenasip yaklaşımın Türk sivil toplum kuruluşları tarafından da benimsendiğinin bir göstergesidir.

Güvenlik Konuları

2008 sonbaharında Aktütün karakoluna gerçekleştirilen PKK saldırısının ardından güvenlik endişelerinin yeniden gündeme gelmesi sonrasında, Türkiye'nin Irak'a karşı izleyeceği tavır çok önemli hale gelmişti. Bu noktada, Türkiye sorunu sadece askeri yöntemlerle çözemeyeceğinin bilincinde olarak, Iraklı ve ABD'li yetkililer ile temaslarını sürdürerek sorunu bu ülkelerle işbirliği içinde çözme yönünde hareket etti. Nitekim yılın başında Ankara'yı ziyaret eden Irak Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari'nin temaslarında farklı konular ele alınmakla beraber güvenlik konuları ön plana çıkmaktaydı.³⁰ 2008 içerisinde Irak, Türkiye ve ABD arasında imzalanan anlaşma sonrasında terörle mücadele işbirliği mekanizması kurulmuştu. Zebari'nin Türkiye ziyareti sırasında, daha önce kurulmuş olan bu mekanizma çerçevesinde Erbil'de bir 'komuta merkezi' kurulması kararlaştırıldı.³¹ Şubat ayında faaliyete geçen bu merkez bir bürodan ibaret olmakla beraber, bu mekanizma vasıtasıyla Türkiye, ABD ve Irak'tan subay ve istihbarat görevlilerinin işbirliği ile PKK'ya karşı koordinasyon sağlanması hedefleniyordu.³² Bu şekilde son dönemde PKK'ya karşı üç ülke arasında ortak olarak yürütülen mücadelenin daha etkin şekilde sürdürülmesi yolunda bir adım daha atılırken, aynı zamanda Kürt yönetimi ile de önemli bir yakınlaşma sağlanmış oluyordu. Önceki yıllarla karşılaştırıldığında Türkiye güvenlik yapılanmaları içerisine Kürt yetkililerin girmesi noktasındaki tutumunu değiştirmiş, Kürt grupların işbirliğini sağlamadan bu alanda kalıcı çözümler üretmenin zorluğunu kavramış gözükmekteydi.

Bu üçlü mekanizma çerçevesinde süreç içerisinde gerçekleştirilen diğer bir toplantı ise Nisan ayında Bağdat'ta gerçekleştirildi. Türkiye'den İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın katıldığı zirvede üç ayda terörle mücadelede atılan ortak adımlar konuşuldu ve Irak'taki PKK varlığının sona ermesi için Irak yönetiminin gerçekleştireceği girişimler değerlendirildi. Bu bağlamda PKK ile ilintili örgütlerin ve partilerin kapatılması kararlaştırıldı.³³ Bu çerçevede iki ülke arasındaki işbirliği terörle mücadele bağlamında askeri işbirliğini de içerecek şekilde gelişmeye devam etti. Bu bağlamda Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Hasan İğsız ile Irak Genelkurmay Başkanı Yardımcısı Orgeneral Nasır Abadi arasında imzalanan anlaşma ile 'Askeri alanda eğitim, teknik ve bilimsel işbirliği' yapılması kararlaştırıldı ve karşılıklı olarak gizli bilgilerin ve belgelerin de gerektiğinde değişimi kararlaştırıldı.³⁴ Böylece askeri işbirliği sadece terörle mücadele boyutuyla sınırlı kalmıyor, diğer konuları da içine alacak şekilde genişliyordu. Irak, Türkiye ve ABD arasında PKK ile mücadele amacıyla oluşturulan üçlü mekanizmanın bakanlar düzeyindeki üçüncü toplantısı ise Türkiye'de yapıldı. Irak Ulusal Güvenlikten Sorumlu Devlet Bakanı Şirvan el-Vaili'nin başkanlığındaki Iraklı heyetle görüşen İçişleri Bakanı Beşir Atalay başkanlığındaki heyet Türkiye'nin taleplerini Mahmur kampının kapatılması, sınıra daha fazla Irak askerinin kaydırılması, İnterpol tarafından aranan PKK'lıların Türkiye'ye teslimi, istihbarat paylaşımı gibi konular üzerinde yoğunlaştırdı.³⁵ Mahmur kampının geleceğinin gündeme geldiği bu dönemde Türkiye'de gündemin ilk sıralarında oturan konu ise Kürt açılımı idi. İçerde izlenen politikanın bir uzantısı olarak, Irak ile ilişkilerde de PKK kaynaklı güvenlik konuları önceliğini korumaya devam etti.

Türkiye Irak kaynaklı güvenlik endişelerinin aşılması noktasında, Iraklı muhatapları ile temas kurarak sorunları çözme politikasının yanında, gerektiğinde müdahale etme bakımından elinde çeşitli imkânları da tutmaya devam ediyordu. Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sınır ötesi operasyon yapma izni veren tezkerenin süresi 17 Ekim 2009'da sona eriyordu. Bu tezkereyi yenilemek için yapılan görüşmelerde, Demokratik Toplum Partisi hariç Meclis'te grubu bulunan diğer partilerin destek vermesi ile 6 Ekim'de bir yıllık süre ile tezkere yenilenmiş oldu.³⁶

PKK ile mücadele konusunda oluşturulan üçlü mekanizma toplantıları tüm yıl boyunca devam etti. Nitekim yılın sonunda Kürt bölgesine, Erbil’de yapılan toplantıya katılmak üzere giden İçişleri Bakanı Atalay’a bu sefer iktidar partisinin bazı Kürt kökenli milletvekilleri de eşlik etmekteydi. Bu milletvekillerinin amacı, bu güvenlik toplantılarına katılmak değil, hükümetin yurt içinde başlattığı Kürt açılımı konusunda kuzey Irak’taki Kürt yetkililerin desteğini de sağlamaktı. Adana Milletvekili Dengir Mir Mehmet Fırat, Mesud Barzani ile Selahaddin kentinde görüşerek Türkiye’nin Kürt sorununu konusunda attığı adımlar hakkında bilgi vererek sürecin desteklenmesini istedi. Barzani de, açılımı desteklediklerini söyleyerek, Türkiye’nin son dönemde uygulamaya koyduğu politikanın başarılı olacağını dile getiriyordu.³⁷ Bu gelişme de gösteriyor ki, Türkiye Irak’a yönelik politikasında son dönemde uygulamaya koyduğu tüm taraflarla görüşerek sorunlara çözüm bulma siyasetini devam ettiriyor. Bu bağlamda kuzey Irak kaynaklı güvenlik tehdidinin ortadan kaldırılması için sadece askeri yöntemleri değil, diplomasinin sunduğu araçları da kullanarak çözüm bulma çabası etkili bir şekilde kullanılmaya çalışılıyor. Yine aynı ziyaret çerçevesinde İçişleri Bakanı Atalay da, Mesud Barzani’yi ziyaret ederek Türkiye’nin yeni dönemde izlediği politikanın bir örneğini gösterdi.³⁸

Türkiye’nin Irak kaynaklı güvenlik endişelerinin aşılması için daha önceki yıllarda da ikili ve üçlü güvenlik mekanizmaları kurulmuştu, fakat bunlardan istenen verim alınamamıştı. 2009 yılında bu noktada atılan adımların eskisine oranla daha fazla verimli olduğunu söylememiz mümkündür. Bu değişimin arkasında yatan neden ise, öncelikli olarak Başbakan’ın 2007 yılının Kasım ayında yaptığı ABD gezisinin ardından oluşturulan işbirliği mekanizmasının gayet iyi işlemesi gösterilebilir. Bu noktada Türkiye’nin talebi, ABD’nin Irak’ı işgal eden koalisyonun başında olduğu, BM kararlarına göre de Irak’taki güvenlikten sorumlu olduğu ve bu sorumluluğun gereğini yerine getirmesi idi. ABD’nin bu tarihten itibaren Türkiye’nin güvenlik endişelerine daha fazla cevap vermesi ve işbirliğine gitmesinin ardında yatan neden olarak ABD’li yetkililer Irak içerisinde güvenlik durumunda meydana gelen iyileşmeleri göstermekteydiler.³⁹ Buna göre Irak’ın diğer bölgelerinde 2007 sonundan başlayarak 2008

boyunca güvenlik sorunlarının aşılmasıyla beraber dikkatlerini kuzey Irak'taki sorunlara çevirebildiklerini söylüyorlardı.

ABD ile ilişkilerin yanında, belki de daha önemli olan husus, Türkiye'nin Irak'taki tüm gruplarla temasını artırma yönünde uyguladığı politikasının bir yansıması olarak Kürt gruplarla da ilişkilerin eskisine oranla daha iyiye gitmesidir. Türkiye, Irak içerisindeki Şii ve Sünni diğer gruplarla temasını artırdıkça ve onları Irak'ın egemenliğine yönelik herhangi bir kötü niyet içerisinde olmadığına ikna ettiği müddetçe, güvenlik endişelerinin aşılması noktasında daha fazla işbirliği elde etme imkânına kavuştu. Aynı şey aslında Kürt gruplar için de geçerliydi. Türkiye kuzey Irak'a gerçekleştirdiği operasyonlarda, buradaki Kürt grupların otoritesini değil PKK'lı teröristleri hedef aldığını söyledikçe ve buna uygun hareket ettikçe, Kürt yöneticilerin Türkiye'ye olan tutumlarında da değişiklikler ortaya çıktı. Türkiye'nin kuzey Irak'taki PKK hedeflerine karşı saldırılarını kısa tutması, sivillere zarar gelmemesi için çaba göstermesi ve bunlardan daha önemlisi Kürt politikacıları muhatap alarak onlara tutumunu aktarması bu değişimin ardında yatan nedenlerdi.

Kürt yönetimi ile Ankara arasındaki yakınlaşmanın ortaya çıkmasında her iki tarafın da ABD'nin çekilmesinin ardından Irak'ın geleceği ile ilgili planlarda birbirlerine ihtiyaç duyacaklarının bilincinde olmalarının etkisi vardı. ABD'nin Irak'tan çekilmesinin takvime bağlanmasının ardından Bağdat yönetimi ile özellikle de Başbakan Nuri el-Maliki ile ciddi sorunlar yaşamaya başlayan Kürt yöneticiler, Türkiye ile yakınlaşmanın kendilerinin çıkarına olduğunu düşünmeye başladılar. Uluslararası Kriz Grubu tarafından Temmuz 2009'da yayınlanan ve Irak'taki Kürtler ile merkezi yönetim arasında gerginleşen ilişkileri ve ülkenin geleceğini değerlendiren raporda, Kürt yönetiminin çeşitli yetkilileri, aradaki sorunlara rağmen Türkiye'nin Kürtler için en önemli müttefik olacağını düşündüklerini yazıyordu.⁴⁰ İran'ın Irak'taki Şii gruplar üzerindeki etkisi ve Irak'la ilgili beklentileri göz önüne alındığında iki tarafın bazı noktalarda fikir ayrılıklarına rağmen işbirliğinden çıkarları olduğu açıktı. Bu bağlamda özellikle Irak merkezi yönetimi ile yaşanacak bir sorun da, gerek petrol ihraç etmek için olsun, gerekse dünya ile bağlantısını sürdürmek bakımından, Iraklı Kürtler için Türkiye çok önemli bir çıkış kapısı görevi görmekteydi.

Irak'ın işgalinin hemen sonrasında ABD ile işbirliği yapmanın verdiği avantajla önemli kazanımlar elde eden Kürtler zaman içerisinde bunların bazılarını kaybetme riski ile karşı karşıya kaldılar. Özellikle merkezi yönetim gücünü artırdıkça ve devlet otoritesini sağlama yönünde adımlar attıkça, Bağdat ile Erbil arasındaki ilişkiler gerildi. Sünni gruplar siyasete ve sisteme gitgide artan şekilde entegre olunca ve Kürt bölgesinin bağımsızlığı yönündeki beklentiler zayıfladıkça, Kürtlerin uzun vadede Türkiye'nin düşmanlığından ziyade dostluğunu kazanma noktasında tavır almaları beklenebilir bir gelişmeydi. İki tarafın ekonomik ihtiyaçları da yakınlaşmayı kolaylaştıran diğer bir faktör olarak dikkatleri çekiyordu.⁴¹

Irak-Suriye Arasında Kriz ve Türkiye'nin Arabuluculuk Çabaları

Türkiye'nin son dönemde bölgede artan etkinliğinin ve bölgesel sorunların çözümünde bir rol oynama çabasının bir başka örneği de, 2009 Ağustos ayında Bağdat'ta meydana gelen patlamalardan Irak hükümetinin Suriye'de bulunan eski Baas mensuplarını sorumlu tutması sonucunda Şam ile Bağdat arasında yaşanan gerginlik sırasında yaşandı. 19 Ağustos günü Yeşil Bölge içerisinde Maliye ve Dışişleri Bakanlıklarına gerçekleştirilen saldırılarda 95 kişi ölüyor, yaklaşık 600 kişi de yaralanmıştı.⁴² Bu saldırılar çeşitli bakımlardan önemliydi. Öncelikle yılın başında yapılan seçimlerde ülkeye güven ve huzuru getirme konusunda başarılar sağladığı için önemli bir zafer kazanan Başbakan Maliki, yılın ortasında artan saldırılar sonrasında zor duruma düştü. Bu iki bakanlığa yapılan saldırılar ise, oldukça sıkı şekilde korunan yeşil bölgenin ve bakanlıklar gibi resmi kurumların bile öyle iddia edildiği gibi güvenli olmadığını göstermeyi amaçlıyordu. Bu ise, Maliki'nin yıllar içerisinde inşa etmeye çalıştığı imajına vurulan önemli bir darbe anlamına gelmekteydi. Nitekim Maliki de, saldırıyı gerçekleştiren güçlerin Suriye'den destek aldıklarını ileri sürerek, Suriye istihbaratı yetkililerinin Iraklı Baas Partililer ve bazı aşırılık yanlısı Sünni gruplar ile görüştükları bilgisine sahip olduklarını belirterek, Suriye'nin Irak adaletinin aradığı bu kişilere ev sahipliği yapmaya devam etmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirdi.⁴³

Iraklı güvenlik yetkilileri, her ay çok sayıda el-Kaide mensubunun Irak'a girdiğini, ülkedeki güvenlik probleminin önemli bir kısmının Suriye pasaportu taşıyan bu insanlardan kaynaklandığını, çeşitli zamanlarda sayıları yüzlerle ifade edilen bu kişilerin Irak yetkilileri tarafından yakalandığını dile getiriyorlardı.⁴⁴ Suriye'nin saldırıların hemen ardından gelen ve uzun süre devam bu iddialar ile ilgili tutumu ise suçlamaları reddetmek yönündeydi. Suriyeli yetkililer ülkelerinin 1 milyon 200 bin Iraklı mülteciyi barındırdığını dile getirerek, bu suçlamaların siyasi amaçlı olduğu belirtiyorlardı.⁴⁵

İki ülke arasında karşılıklı açıklamaların ardından gerginlik azalmadı, tam tersine daha da arttı. Bu noktada soruna bir çözüm bulabilmek ve komşu ülkeler arasındaki gerginliklerin bölgedeki kırılgan dengeleri daha fazla zedelemesinin önüne geçmek için Türkiye devreye girdi. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Bağdat ve Şam'ı ziyaret ederek tarafların iddialarını dinledi ve bir arabuluculuk süreci başlattı. Öncelikli olarak Irak'a giden Dışişleri Bakanı burada Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile görüşerek onların tutumunu öğrenmeye çalıştı. Iraklılar olaylara sebep olan iki Baas mensubunun isimlerini vererek bunların kendilerine teslim edilmesini isterken, Suriye iddiaları reddediyordu.⁴⁶ Türkiye'nin bu girişimlerdeki amacının durumu kontrol altına almak ve iki başkent arasında güven inşa etmek olduğu Davutoğlu tarafından çeşitli defalar dile getirildi.⁴⁷ Bu noktada Türkiye için en önemli konulardan birisi de, bölgede geliştirdiği iyi ilişkiler sayesinde PKK ile mücadelede elde ettiği kazanımları kaybetme tehlikesiydi. İki ülke arasında uzun süreli bir gerginlik Türkiye'nin bölgesel girişimlerine zarar verecek bir faktör olarak kaçınılması gereken bir durumdu. Türkiye'nin terörle olan mücadelesine de atıf yapan Davutoğlu, Bağdat'a 'zamanında bizim terör hassasiyetimiz dikkate almamıştınız, artık terörle mücadelenin diyalogdan geçtiğini anlamalısınız' derken, Şam'a da 'Bağdat'la barış olmazsa bölgede istikrar sağlanamaz. Irak yönetimine karşı ciddi ve samimi bir yaklaşım sergileyin' çağrısında bulundu.⁴⁸ Bu açıklamalar Türkiye'nin bölgedeki sorunların bölge içi aktörler tarafından çözülmesi gerektiği beklentisi ve aynı zamanda son dönemde uygulamaya başladığı bölgenin sorunlarına müdahil olma politikalarının bir yansıması olarak dikkat çekmektedir.

Önceki yıllarda bölgesel sorunlardan uzak dururken, şimdi bölgenin güvenliği ve istikrarını kendi güvenliğiyle doğrudan ilgili olarak değerlendirip sorunlara çözüm bulmaya çalışan bir Türkiye ile karşı karşıyayız. Yaklaşık 10 yıl önce Öcalan'ın Suriye'den çıkartılması konusunda Suriye ile savaşın eşğine gelen ve Mısır'ın arabuluculuğuna ihtiyaç duyan Türkiye on yıl sonra bölgesel sorunların çözümünde etkin bir rol oynamaya başladı. Nitekim bu yeni rol ve gelişmeler bölgedeki diğer devletler ve onların medya araçları tarafından da yakından takip ediliyordu. Suudi Arabistan'da yayınlanan gazeteler de Türkiye'nin Şam ile Bağdat arasındaki gergin atmosferi yatıştırmaya çalıştığına dikkat çekiyorlardı.⁴⁹ Arap yorumcuların çoğu Türkiye'nin bu çabasını yeni politikasının bir örneği olarak görüyor ve ilgi ile takip ediyordu. Bu ilgi çoğu zaman olumlu şekilde değerlendirmeleri beraberinde getirse de, bazı kişiler de Türkiye'nin bölgede artan etkinliğinden rahatsızlık duymuyor değildi. Özellikle eski Baas kökenli milliyetçi çevreler, Araplar arasındaki bir soruna çözüm bulunması noktasında Arap olmayan Türkiye'nin bu kadar aktif rol oynamasını kıskanmaktaydılar. Nitekim bu noktadaki rahatsızlıklar Türkiye'nin imparatorluk geçmişine ve Osmanlı yönetimi zamanına yapılan atıflarla dile getiriliyordu.⁵⁰ Bu eleştirilerde dahi bir yandan tarihi miras dolayısıyla bazı endişeler dile getirilirken, diğer yandan da Türkiye'nin sürekli olarak 'yeni Osmanlıcılık' iddialarını reddetmesi dolayısıyla da bir umut ve övgü ifadesi de yerini alıyordu.

Tarafların tutumlarında çok ciddi bir değişiklik olmaması ve gerginliğin devam etmesi nedeniyle Ankara bu sefer her iki ülke temsilcilerini Türkiye'de buluşturdu. Bu bağlamda, Irak İçişleri Bakanlığı Müsteşarı General Hüseyin Kemal başkanlığındaki 9 kişilik bir heyet Ankara'ya geldi.⁵¹ Irak Hükümet sözcüsü Ali Debbağ, bu ziyaretle ilgili olarak delegasyonun beraberinde saldırının Suriye'de yaşayan ve El Kaide ile bağlantıları olan kişiler tarafından gerçekleştirildiğini ispatlayan delillerin olduğunu belirtiyordu.⁵²

Bu çerçevede, Şam ile Bağdat arasındaki gerginliğin sona ermesi için Türkiye, Irak ve Suriye Dışişleri Bakanları ile Arap Birliği Genel Sekreteri İstanbul'da Çırağan Sarayı'nda bir araya geldiler. Yapılan görüşmelerde taraflar arasında tam bir uzlaşma sağlanamadı ve her iki ülke de ikna olmadı, ama iddia sahipleri karşılıklı olarak bir araya

gelmiş oldular.⁵³ Irak yönetimi bombalama olayının incelenmesi için BM Güvenlik Konseyi'ne de resmi bir çağrı yaparak sorunu uluslararası boyuta taşıma çabası içine girdi. Türkiye'deki görüşmelerin ardından iki ülke arasındaki temaslar, Ankara'nın da yardımıyla yine devam etti. Bu bağlamda, İstanbul'da yapılan toplantının bir tekrarı yine Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun ev sahipliğinde New York'ta yapıldı. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, karşılıklı güven inşasının devam ettiğini dile getirerek, sorunun uluslararasılaşmadan çözülmesi için çaba harcadıklarını, uygun bir atmosfer içerisinde çözüme ulaşmaya çalıştıklarını dile getiriyordu.⁵⁴

Tüm bu görüşmeler sonunda tarafları tam anlamıyla memnun eden bir çözüm elde edilemese de, tansiyon büyük ölçüde düşürüldü ve sorun bir anlamda soğumaya bırakıldı.

Irak ile Suriye arasında yaşanan bu gerginlik birkaç şeyi göstermekteydi. Öncelikle Irak'ta güvenlik endişeleri azalsa da, hala kırılan bir yapı vardı ve ülke içerisindeki terör grupları faaliyetlerini devam ettirebilecek bir ortamı bulabiliyorlardı. İkincisi, Irak ile Suriye arasında eskiden beri devam eden güvensizliğin yanında, yeni Bağdat yönetimi hala Baas endişesi taşıyor ve Şam rejiminin Baasçı unsurları kullandığını düşünüyordu. Bir diğeri de, Türkiye'nin bölgede çeşitli sorunların aşılarda, inşa edilmesine katkıda bulunduğu güven ortamının devamı için de ciddi çaba sarf etmesi gerekecekti. Bazı yorumcular Türkiye'nin dış politikasında, özellikle de Ortadoğu bölgesinde, arabuluculuk çabalarını abarttığı, bunlara gereksiz yere fazla enerji harcadığı, tarafların Türkiye'nin rolünü bu kadar önemli görmediğini dile getirmekteler.⁵⁵ Türkiye'nin harcadığı enerji ile ilgili eleştiriler nispeten makul gibi görülebilir ama unutulmaması gereken gerçek ise, Türkiye'nin bu çabalarının sadece bölgede önemli bir aktör olarak görülme için olmadığıdır. Bölgesinde ortaya çıkan sorunların çözümü, Türkiye'nin dış politikasında oluşturmaya çalıştığı barış ortamını sağlamada çok büyük önem arz etmektedir. Türkiye Irak-Suriye, İsrail-Suriye ve İran'ın nükleer programı gibi konularda arabulucu, kolaylaştırıcı, yumuşatıcı roller oynayarak, aynı zamanda kendi dış politika hedeflerine hizmet etmektedir. Özellikle son yıllarda komşularla ticaretini artırmak için özel bir strateji geliştiren ve bunun sonucunda komşularla gerçekleştirdiği ticaret rakamlarına

büyük bir artış kaydeden Türkiye, izlediği dış politika ile bir anlamda kendi ekonomik çıkarlarına hizmet etmeyi de amaçlıyordu. 2000 yılından 2007 yılına kadar olan dönemde Türkiye'nin komşu ülkelere olan ihracatı 8 kat artmıştır.⁵⁶ Hükümetin bu tavrı, bazı yorumcular tarafından Türk Dış Politikası değerlendirilirken, "Ticari devletin yükselişi (rise of the trading state)" olarak nitelendirildi.⁵⁷ Ticaretin devamının sağlanabilmesi için ise, güvenli ve barışçıl bir ortamın sürekli hale getirilmesi gerekmektedir.

Irak'taki Yerel Seçimler ve Türkiye

Irak'ta 2009'un başında gerçekleştirilen yerel seçimler ülke içerisinde istikrarın sağlanması noktasında önemli bir dönüm noktasını teşkil ediyordu. İktidardaki Nuri el-Maliki'nin başkanlığındaki Kanun Devleti Koalisyonu'nun birinci olarak büyük başarı kazandığı 31 Ocak'taki seçimler Kürt bölgesini oluşturan Duhok, Erbil ve Süleymaniye ile statüsü ile ilgili tartışmaların devam ettiği Kerkük dışındaki 14 vilayette gerçekleştirildi. Katılımın 2005'teki seçimlerle mukayese edildiğinde daha yüksek olduğu seçimlere pek çok yabancı gözlemcinin yanında Türk gözlemciler de nezaret ettiler.⁵⁸ Bu seçimlerin sonuçları ile ilgili yapılan genel değerlendirmelerde ortak kanaat, Irak halkının artık ülkenin bütünlüğünü ve birliğini savunan bir yaklaşım benimsediğiydi.

14.431 adayın vilayet meclislerinde seçilmek için yarıştıkları bu seçimler, vilayet meclislerinin valileri seçmesi ve aynı zamanda bütçe üzerinde denetim yetkisi nedeniyle Irak siyaseti için büyük önem arz ediyordu. 2005'teki seçimlerde halkın sadece %2'sinin oy kullandığı Ramadi gibi bölgelerde dahi katılım yüksek gerçekleşti ve insanlar güvenlik şartlarındaki iyileşmenin sandığa gitmelerinde etkili olduğunu dile getiriyorlardı.⁵⁹ Mezhep ayrımı olmaksızın her yerde halkın kendi yerel yöneticilerinden memnun olmadığını ortaya koyan bu sonuçlar, tüm dünyada olduğu gibi Irak'ta da halkın yerel yöneticilerin hizmet noktasında yeterince çalışmadığı düşüncesi ile etnik ve mezhebi unsurları değil, sosyo-ekonomik unsurları ön planda tutarak bir tercih yaptığını gösteriyordu.⁶⁰ Yine aynı seçimlerde dikkati çeken diğer bir gelişme de dini vurguyla siyaset yapan partilerin oy

kaybetmeleri oldu. Maliki'nin Mukteda es-Sadr'ın Mehdi Ordusu'na karşı giriştiği askeri operasyonlar sonrasında ülke bütünlüğünü sağlayan, sadece Şii grupların çıkarımı değil, tüm ülke halkının çıkarlarını kollayan bir lider görüntüsü ile başarı kazandığı görülmektedir. Maliki'nin bu başarısında dini referanslı partilerin güvenilirliklerini yitirmelerinin yanı sıra, Başbakan'ın devletin imkânlarını kendi lehine kullanmasının da etkili olduğu iddiaları da gündeme getiriliyordu.⁶¹

Bu yerel seçimler sonucunda ortaya çıkan başka bir gerçek de, 2005'teki seçime Sünni grupların büyük ölçüde katılmaması sonrasında, Kürt bölgesinin dışındaki Ninova gibi vilayetlerde önemli avantajlar elde eden Kürt grupların bu avantajlı konumlarını Sünni Arapların bu seçime katılmaları nedeniyle kaybetmeleri oldu. Sünni Arapların bu vilayetin yönetimini Kürtlerden geri alması ve dini referanslı partilerin güç kaybetmeleri ülke içerisinde merkezileşme ve tek bir Irak talebi olduğu yaklaşımlarını güçlendirdi.⁶²

Irak içerisinde 2009 yılındaki önemli gelişmelerden birisi de Temmuz ayında Kürt bölgesinde gerçekleştirilen parlamento ve başkanlık seçimleri ve bu seçimlerde 'Goran' (Değişim) adındaki hareketin özellikle Süleymaniye bölgesinde kazandığı başarı idi. Yaklaşık 2,5 milyon seçmenin oy kullandığı seçimlere 24 parti katılırken seçimlere katılım yaklaşık %74 civarında idi. Bu rakam Erbil, Dohuk ve Süleymaniye gibi yerlerde %90'ın üzerinde oldu.⁶³ Bu seçim sonucundaki en büyük sürpriz ise, büyük ölçüde KYB'den kopan Goran hareketinin yeni bir aktör olarak bölge siyasetine girmesi oldu. Propagandasını daha çok bölgenin uzun zamandır kötü yönetildiği, mevcut yöneticilerin sürekli rüşvet ve yolsuzluk iddialarıyla gündemde olduğu argümanları üzerine inşa eden Goran, Kürt bölgesinin bir 'Sovyet cumhuriyeti' gibi yönetildiğini, bağımsız yargının ve demokrasinin olmadığını iddia ederken reformun gerekli olduğuna vurgu yapıyordu.⁶⁴ Özellikle yeni zenginleşen sınıfın konumuna yönelik tepkilerin dikkati çektiği muhalif söylemde, ekonominin tamamen petrol gelirine bağlı olması ve buradan elde edilen gelirin Talabani ve Barzani yandaşları tarafından paylaşıldığı eleştirisi dikkati çekiyordu.⁶⁵ Bu muhalefeti ile halkın belirli ölçüde desteğini kazanmayı başaran Goran hareketi 111 sandalyeli meclise bölge genelinde

oyların yaklaşık %23'ünü alarak 28 milletvekili göndermeyi başardı. Bu milletvekillerinden 19'u ise Talabani'nin kalesi Süleymaniye'den geliyordu. Bölgedeki Hıristiyan azınlık grupları da seçim sonuçlarından genelde memnun olduklarını dile getiriyorlardı.⁶⁶

Kürt bölgesinde KDP ve KYB yanında ve dini partilerin dışında yeni bir siyasi aktörün ortaya çıkması bu bölgede demokrasinin gelişmesinin bir göstergesi olarak yorumlanırken, bu gelişmenin Türkiye'nin politikasını da etkileyeceği genel kabul gören bir değerlendirmeydi. Seçimler sonrasında, Kürt bölgesinde aşiret kökenli yapılanmaların dışında canlı bir iç kamuoyunun varlığının demokratik bir başlangıç olabileceği ve Türkiye'nin bölgeye bakışının rahatlaması gerektiği düşünceleri ileri sürülüyordu.⁶⁷ Yine Kürt bölgesindeki seçimlerin Türkiye ile ilişkilere etkisi değerlendirilirken, seçim sonuçlarının demokratik bir ortamda hiçbir iktidarın ilelebet yönetiminde kalamayacağını gösterdiği ve bundan sonra partilerin iç iktidar mücadelesinde komşuları karşılına almak istemeyecek politikalar güdecekleri öngörülüyordu.⁶⁸ Demokratikleşme gerçekleşikçe daha ılımlı söylemler ve politikalar beklemek gayet doğaldır. Son dönemde Türkiye'nin içerde Kürt açılımı, dışarıda ise bütün taraflarla temas kurma politikası ilişkileri olumlu etkileyen bir faktör olarak vurgulanmıştı. Kuzey Irak'taki Kürt yönetiminin de Türkiye'ye karşı daha ılımlı bir tavır geliştirmesinde çeşitli unsurlar etkili oldu. İçerde artık daha dikkatli hareket emek zorunda kalan Kürt yönetimi, söylemini yumuşattı. Ayrıca, ABD'nin ayrılmasının bir takvime bağlandığı ortamda gelecekte Türkiye'yi tamamen karşısına almanın Kürt çıkarları için tehlikeli olacağını bilincinde olan Kürt liderler, Türkiye'nin tutumuna gayet olumlu yaklaştılar.

Sonuç

2009 yılında Irak'taki gelişmeler ülkenin yavaş yavaş işgal sonrası döneme hazırlandığını gösterir nitelikteydi. Yıl içerisinde ülke genelinde güvenlik durumunun büyük ölçüde sakinleşmesi, yerel seçimler ile ülke içerisinde demokratik kurumların işlemeye başlaması ve ekonomik istikrar alanında bazı adımlar atılması Türkiye ile ilişkileri etkiledi. Bu yıl Türkiye'nin Irak politikasında en dikkati çeken gelişme, Ankara'nın bu ülkeyle olan ilişkilerini güvenlik tekelinden kur-

tarmak ve çok boyutlu bir temele oturtma yönünde attığı adımlardı. Güvenlik alanında, gerek ABD gerekse Irak yetkilileri ile kurulan mekanizmaların işletilebilmesi sonucunda önceki yıllarla mukayese edildiğinde daha olumlu sonuçlar elde edildi. Burada, Türkiye'nin Kürt yetkilileri muhatap kabul ederek onları da sürece katmasının önemli bir etkisi vardı.

Siyasi ve ekonomik anlamda iki ülke arasındaki ilişkileri sağlamlaştıran önemli bir adım ise iki ülke arasında imzalanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği anlaşması idi. Bu şekilde, farklı unsurlara dayanması hedeflenen ilişkiler sağlam temellere oturtulmaya çalışılırken, karşılıklı yükümlülükler ile ekonomik bağımlılığın artırılması amaçlanıyordu. Türkiye'nin Irak ile ticaretinin ciddi şekilde geliştiği bir yıl olan 2009'da, tüm dünyadaki ekonomik krizin aksine Türkiye'nin Irak'a ihracatı %50 oranında artmıştı. İki ülke arasındaki artan siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanında, Türkiye Irak'ta zor da olsa inşa edilen istikrarın korunması için, bu ülkenin Suriye ile yaşadığı sorunların aşılmasında arabulucu rolü üstlendi. Çok sayıda karşılıklı üst düzey ziyaretin gerçekleştirildiği bir yıl olan 2009'da, iki ülkenin ilişkileri farklı boyutları içeren karmaşık bir yapıya bürünmeye başladı. Türk işadamları da bu yeni yapıda izlenen politikanın önemli birer ayağı haline geldiler. Türkiye'nin kendi içerisinde yürütmeye çalıştığı Kürt açılımı, Irak ile olan ilişkileri ve özellikle de Kürt bölgesiyle ilişkileri olumlu yönde etkiledi. 2009 içerisinde Türkiye'nin Irak politikasında önceki yıllarla mukayese edildiğinde yaşadığı önemli dönüşümün bir diğer göstergesi de Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Erbil'e giderek Kürt Bölgesi Başkanı Mesud Barzani'yi ziyaret etmesiydi. Bu şekilde Irak'taki tüm aktörlerle üst düzey temas kurma yönündeki politika daha da sağlamlaştırılmış, karşılıklı önyargıları aşma ve kalıcı bir zemin üzerine ilişkileri inşa etme noktasında bir adım daha atılmış oluyordu.

Türkiye'nin Irak Politikası 2009 Kronolojisi

- 22 Ocak** Irak Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari, Ankara'ya geldi. Görüşmelerde güvenlik konuları ön plana çıktı.
- 31 Ocak** Türkiye'den gözlemcilerin de takip ettiği yerel seçimlere Irak genelinde katılım yüksek oldu. Başbakan Maliki'nin önem-

- li bir başarı sağladığı seçimlerde bu sefer Sünni seçmenler de oy kullandı.
- 23 Şubat** ABD, Türkiye ve Irak arasında terörle mücadele konusunda işbirliği yapmak üzere gerçekleştirilen koordinasyon çerçevesinde Erbil'deki komuta merkezi faaliyete başladı.
- 16 Mart** Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani Dünya Su Zirvesi'ne katılmak için Türkiye'ye geldi. Başbakan Erdoğan ile görüşen Talabani'nin ziyareti sırasında, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün bu ülkeye yapacağı ziyaret de ele alındı.
- 23 Mart** Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Fahri Korutürk'ün 1976'da gerçekleştirdiği ziyaretin ardından bu ülkeye 33 yıl sonra giden ilk Türk Cumhurbaşkanı olarak Irak'ı ziyaret etti. Ziyaretin ana gündemi olarak güvenlik ilişkileri, Kerkük'ün geleceği ve ekonomik ilişkiler dikkati çekiyordu. Irak'ta Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile görüşen Gül, Türkmen milletvekillerini ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Başbakanı Neçirvan Barzani'yi de kabul etti.
- 12 Nisan** Terörle mücadele kapsamında ortak faaliyetlerin koordinasyonu toplantısı için Irak'a giden İçişleri Bakanı Beşir Atalay başkanlığındaki heyet Iraklı muhatapları ile yılbaşından o tarihe kadar atılan adımları değerlendirdi.
- 2 Mayıs** Irak'taki önemli Şii gruplardan birinin lideri olan Mukteda es-Sadr, Türkiye'ye gelerek Başbakan Erdoğan ile görüştü. Türkiye farklı aktörlerle temaslarını güçlendirmeye devam etti.
- 26 Temmuz** Irak'ın kuzeyindeki Kürt bölgesinde gerçekleştirilen seçimlerde 'Değişim' hareketi önemli bir başarı sağladı.
- 28 Temmuz** Terörle mücadelenin koordinasyonu için yapılan toplantıların üçüncüsü Ankara'da gerçekleştirildi. Ankara'nın talepleri Mahmur kampının kapatılması, sınıra daha fazla Irak askerinin kaydırılması, Interpol tarafından aranan PKK'luların Türkiye'ye teslimi ve istihbarat paylaşımı konularına yoğunlaştı.
- 11 Ağustos** Dışişleri Bakanı Davutoğlu Irak'a giderek Başbakan Maliki, Dışişleri Bakanı Zebari ve diğer Kürt yetkililer ile görüştü. Ziyaretin öncelikli amacı iki ülke arasında oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin hazırlık çalışmalarını yapmaktı.

- 19 Eylül** Irak ile Suriye arasındaki gerginliğin aşılması için çaba harcayan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Irak ve Suriye Dışişleri Bakanları ile İstanbul'da bir araya geldi.
- 6 Ekim** Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bir yıllığına sınır ötesi operasyon yapma izni veren tezkere Meclis'te kabul edildi.
- 16 Ekim** Başbakan Erdoğan başkanlığında Dışişleri'nin yanı sıra İçişleri, Sağlık, Dış Ticaret, Bayındırlık, Tarım, Enerji, Çevre ve Ulaştırma bakanlarının katıldığı Irak gezisinde Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi oluşturuldu
- 1 Kasım** Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Sanayi Bakanı Zafer Çağlayan Erbil'e bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu bir Türk Dışişleri Bakanı'nın Erbil'deki Kürt yönetimine ilk ziyareti oldu.
- 18 Kasım** Irak İslam Yüksek Konseyi lideri Ammar el-Hekim, Türkiye'yi ziyaret ederek, Cumhurbaşkanı Gül ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile görüştü. Irak'ta yaklaşan seçimler öncesinde gerçekleşen bu ziyaret ile her iki taraf da farklı kesimlerle temaslarını artırmaya çalışıyorlardı.
- 20 Aralık** İçişleri Bakanı Beşir Atalay başkanlığındaki bir heyet, terörle mücadele için kurulan üçlü mekanizmanın yıl boyunca belirli periyotlarla devam eden toplantılarına katılmak amacıyla Erbil'e gitti.
- 30 Aralık** Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Irak İslam Yüksek Konseyi üyesi Adil Abdülmehdi Türkiye'yi ziyaret etti ve ziyaret sırasında Irak'taki gelişmeler ve yapılması planlanan seçimler ele alındı.

Notlar

- 1 'Talabani ikinci kez Türkiye'ye geldi', *Zaman*, 16 Mart 2009.
- 2 'Gül-Neçirvan Barzani Buluşması', *Sabah*, 24 Mart 2009.
- 3 'Turkey's Gul makes landmark visit to Iraq', *Daily Star*, 24 Mart 2009.
- 4 'Rebel Kurds in northern Iraq slam Talabani over weapons ultimatum', *Daily Star*, 30 Mart 2009.
- 5 'Davutoğlu bugün Irak'ta', *Radikal*, 11 Ağustos 2009.
- 6 http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-irak-ziyareti-oncesi-esenboga-havalimaninda-yaptiklari-basin-toplantisi.tr.mfa (27 Nisan 2010).
- 7 'Turkey, Iraq discuss security, economic agreements', *Daily Star*, 12 August 2009.
- 8 'Barzani: Türkiye'nin açılımı PKK'yı pes ettirir', *Radikal*, 1 Ağustos 2009.
- 9 http://www.mfa.gov.tr/no_-160_-16-eylul-2009_-turkiye-irak-stratejik-isbirligi-konseyi_nin-bakanlar-duzeyindeki-ilk-toplantisi-hk_.tr.mfa (2 Mayıs 2010).
- 10 'Bağdat'la yeni dönem 48 anlaşma ile perçinlendi', *Sabah*, 16 Ekim 2009.
- 11 Cengiz Çandar, 'Irak'la entegrasyona doğru gidiyoruz', *Radikal*, 16 Ekim 2009.
- 12 'El Irak ve Türkiye yud'mani alakatihima bitevkii 48 ittifakiyyeti', *El Riyadh*, 16 Ekim 2009.

- 13 '18 saatte trenle Musul'a, *Radikal*, 17 Şubat 2010.
- 14 'Kuzey Irak'tan Ceyhan'a 1 Haziranda petrol geliyor', *Radikal*, 10 Mayıs 2009.
- 15 'Kuzey Irak'ta artık tek yönetim var', *Radikal*, 7 Nisan 2009.
- 16 'Kuzey Irak'taki yatırımların %70'ini Türkler kaptı', *Akşam*, 1 Kasım 2009.
- 17 'Türkiye ile kuzey Irak arasında ortak Pazar kurulması kaçınılmaz', *Zaman*, 9 Ağustos 2009.
- 18 DEİK Irak ülke bülteni, Şubat 2010, ss., 16- 18.
- 19 A.g.m., s. 20.
- 20 'İki sene öncesine dek Erbil ziyaretine kimse ihtimal vermezdi', *Zaman*, 2 Kasım 2009.
- 21 'La tarekna ya oğlu', *El Hayat*, 2 Kasım 2009.
- 22 'Davutoglu yeftatihu konsulate fi Basra ve yentakil ile Irbil fi ziyaretin tarihiyye', *El Hayat*, 31 Ekim 2009.
- 23 Yazar tarafından Bağdat'ta yapılan mülakatlar, 4-8 Kasım 2009.
- 24 'Reclusive Iraqi cleric Sadr visits Turkey, meets with top officials', *Daily Star*, 4 Mayıs 2008.
- 25 'Irak'ta istikrarı Türkiye sağlar', *Yenişafak*, 3 Mayıs 2009.
- 26 Panorama, 18 Kasım 2009, *Anlayış*, Aralık 2009.
- 27 'Gül: Irak seçimden güçlenerek çıkar', *Sabah*, 19 Kasım 2009.
- 28 Panorama, 30 Aralık 2009, *Anlayış*, Ocak 2010.
- 29 Yazar tarafından Bağdat ve Diyala bölgesinde yapılan mülakatlar, 4-8 Kasım 2009.
- 30 'Irak Dışişleri Bakanı Zebari Ankarada', *Sabah*, 22 Ocak 2009.
- 31 Panorama, 22 Ocak 2009, *Anlayış*, Şubat 2009.
- 32 'PKK'ya karşı koordinasyon merkezi kuruldu', <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/476411.asp> (10 Haziran 2010)
- 33 'PKK ile ilgili her şey kapatılacak', *Sabah*, 12 Nisan 2009.
- 34 Panorama, 10 Haziran 2009, *Anlayış*, Temmuz 2009.
- 35 'Ankarada kritik zirve', *Akşam*, 28 Temmuz 2009.
- 36 'Tezkere kabul edildi', *Zaman*, 6 Ekim 2009.
- 37 'Barzani: Hiçbir sorun savaş ile çözülemez', *Radikal*, 20 Aralık 2009.
- 38 Panorama, 21 Aralık 2009, *Anlayış*, Ocak 2010.
- 39 Yazar tarafından üst düzey Amerikalı diplomatla yapılan mülakat, 8 Mayıs 2010, İstanbul.
- 40 'Iraq and the Kurds: Trouble Along the Trigger Line', *International Crisis Group, Middle East Report*, No:88, 8 Temmuz 2009, s. 30.
- 41 A.g.m., s.31.
- 42 'Bağdat'ta eşzamanlı 5 saldırı', *Radikal*, 19 Ağustos 2009.
- 43 'Irak Başbakanı Nuri el Maliki Suriye'yi saldırganlıkla suçladı', *Zaman*, 3 Eylül 2009.
- 44 Safa A. Hussein, 'Iraqis tell Syria: Enough is enough', *Daily Star*, 16 Eylül 2009.
- 45 'Beşar Esad Irak'ın iddialarını reddetti', *VOA*, 31 Ağustos 2009.
- 46 'El Esed Li Bağdad: İttihametukum Ğayru Ahlakıyye', *Asharq Al Awsat*, 1 Eylül 2009.
- 47 'Turkish FM says Iraq-Syria talks positive', *Daily Star*, 3 Eylül 2009.
- 48 'Irak ile Suriye'ye barışın baskısı', *Radikal*, 18 Eylül 2009.
- 49 'Mesai Türkiyyetin litertibi el ecvai', *Okaz*, 1 Eylül 2009.
- 50 'Neam li Türkiye el müste'rebete la li Türkiye el imbaraturıyyete', *Asharq al Awsat*, 27 Ekim 2009.
- 51 Panorama, 14 Eylül 2009, *Anlayış*, Ekim 2009.
- 52 'Iraq sends delegation to Turkey', *Daily Star*, 15 Eylül 2009.
- 53 'Irak: Suriye ile yapılan görüşmelerde ilerleme sağlanamadı', *Yenişafak*, 19 Eylül 2009.
- 54 'Türkiye, Suriye ve Irak Dışişleri Bakanlarını New York'ta Biraraya Getirdi', *USAK Gündem*, 26 Eylül 2009.
- 55 Kadri Gürsel, 'Türkiye'nin Derin İran Politikası', *Milliyet*, 15 Nisan 2010.
- 56 "Ticaretı patlatan ortam", *Bugün Gazetesi*, 28 Temmuz 2008.
- 57 Kemal Kirişçi, "The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state", *New Perspectives on Turkey*, Sayı 40, 2009, s. 43.
- 58 'Irak'ta yerel seçimlere büyük ilgi', *Zaman*, 1 Şubat 2009.

- 59 'Irak halkı yerel seçim için sandığa koştu', *Radikal*, 1 Şubat 2009.
- 60 Mete Çubukçu ve Taha Özhan, 'İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak Seçimleri', *SETA Analiz*, Sayı: 20, Nisan 2010, s. 15.
- 61 'Irak'ta yerel seçimlerin galibi Maliki', <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/474533.asp> (15 Mayıs 2010).
- 62 Neslihan Kaptanoğlu, 'Irak Yerel Seçimleri Ülkenin Geleceğine Dair Umut Veriyor', *TEPAV Değerlendirme Notu*, 9 Şubat 2009, s. 4. http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/irak_yerel_secimler.pdf (15 Mayıs 2010).
- 63 'Irak'ın kuzeyindeki seçimlere katılım yüksek oldu', *Hürriyet*, 26 Temmuz 2009.
- 64 'Kürtlerin Mavi Devrim Düşü', *Radikal*, 25 Temmuz 2009.
- 65 'Irak'ta "Değişim" Kuzeyden Başladı', <http://www.dunyagundemi.com/244/Irakta-Değişim-Kuzeyden-Basladi.html> (16 Mayıs 2010)
- 66 'Özgür, demokratik bir seçim oldu', *Hürriyet*, 29 Temmuz 2009.
- 67 Henry Barkey, 'Goran Ankara'yı da değiştirecek', *Radikal*, 12 Ağustos 2009.
- 68 Burak Bilgehan Özpek, 'Irak Bölgesel Kürt Yönetimindeki Seçimler Türkiye İçin Neden Önemli', 3 Ağustos 2009, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2009080328> (1 Mayıs 2010).

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ, YEMEN, MİSİR, ÜRDÜN VE LÜBNAN POLİTİKASI 2009

Muhittin Ataman*, Nuh Uçgan**

* Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bolu

** Doktora Öğrencisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bolu

Giriş

Türk dış politikasında yaşanan gelişmeleri bir bilmecenin parçaları gibi büyük bir fotoğrafın içine yerleştirerek okumak gerekir. Türkiye'nin bölgesiyle bütünleşmesi önermesini salt fiziki-coğrafya ile sınırlı görmek yanıltıcı olur. Çünkü coğrafyanın da bir kültürü ve kimliği vardır. İbni Haldun'un ifade ettiği gibi, "coğrafya kaderdir," fakat kader tercih edilen şeydir. O halde yeni Türk dış politikasının bölgesel bütünleşme tercihi, tıpkı eski Türk dış politikasının Batıyla bütünleşme tercihinin bir kültür ve kimlik sorununa mündemiç olması gibi¹ bir kültür ve kimlik tercihini içinde barındırmaktadır. Bundan dolayı, yeni Türk dış politikasını anlama ve açıklama girişimlerinin, bu politikanın mimarı olan Ahmet Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik*² kitabına başvurularak yapılması yerinde ama yetersizdir. Ayrıca ve hatta öncelikle Davutoğlu'nun *Alternative Paradigm*³ isimle eserine başvurulması, stratejik derinliğin felsefi derinliğini ortaya koyacaktır. Ancak önce kısa bir tarihsel gelişim seyrine değinmek gerekmektedir.

Türk dış politikasının 2000'ler sonrası kavramsal bir dönüşüme uğradığı tartışması yaygın ve pek de yanlış olmayan bir tartışmadır. Türk dış politikasındaki süreklilik ve değişim unsurlarının analiz edildiği her tartışmada dönüşüm öncesi ideolojik neslin uzmanları nimetleri süreklilik unsurlarına, külfetleri ise değişim unsurlarına bağlamaktadır. Dönüşüm sonrası ideolojik neslin uzmanları ise söy-

lemsel meşruiyet açığına düşmemek kaygısıyla daha çok süreklilik unsurlarına değinmekte, fakat yaşanan süreci alkışlamaktan da kaçınmamaktadır. Yaşanan dönüşüm, en kestirme ifadeyle Türkiye'nin Batıyla eklemelenmesinden bölgesiyle bütünleşmesine ve hatta bölge dışı ile bağlantılar kurup küresel bir oyun ya da düzen kurucu (*order-instituting country*)⁴ olma amacına matuftur. Kemalist liderlik uzun yıllar boyunca tarihi ve kültürel açıdan ötekileştirme, Batıyla bütünleşme, Batı medeniyeti kimliğini benimsemiş ve Ortadoğu bölgesindeki çatışmalara yönelik ihtiyat ve kaçınma siyaseti izlemiştir. Özal liderliği de tarih ve kültüre görece daha çok önem vermiş, Batıyla uyumu çok önemseyen, medeniyetler arasında bir köprü olmaya çalışan ve Ortadoğu'daki çatışmaları önemseyen bir politika izlemiştir. Ak Parti liderliği ve Davutoğlu ise tarihsel ve kültürel faktörleri çok önemseyen, Batıyla uyumu önemli gören, İslam medeniyeti imliğine dayalı ve Ortadoğu'daki çatışmalara çok ilgi gösteren bir siyaset izlemektedir.⁵

Cumhuriyetin ilanından itibaren Batı yanlısı bir dış politika izleyen Türkiye, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini Soğuk Savaş'ın bitimine kadar Batı endeksli olarak yürütmüştür. Cumhuriyet seçkini yeni bir seküler-ulus devlet yaratma çabalarının bir yansıması olarak toplumun Osmanlı ve Müslüman Ortadoğu ile bağlarını koparmayı amaçlamıştır. Çünkü onların fikir dünyasına göre tek bir medeniyet vardı ve Türkiye'nin hayatta kalabilmesi bu medeniyetin bir parçası olmasına bağlıydı.⁶ Türkiye Batıyla bütünleşme politikasını özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra NATO, Avrupa Konseyi ve IMF gibi Batılı askeri, siyasi ve ekonomik örgütlere üye olarak gerçekleştirmeye çalışırken uzun bir süre Ortadoğu sorunlarına taraf olmamıştır. Özal liderliğiyle birlikte çeşitlenmeye başlayan Türk dış politikası, özellikle AK Parti döneminde Davutoğlu'nun öncülüğünde gerçekleşen pro-aktif, çok-kulvarlı ve çok-boyutlu dış politika anlayışının gereği olarak bir yeniden yapılanma geçirmiştir. Türk dış politikasının değişimini sistemik olarak icbar eden olay Soğuk Savaşın bitimidir. Ne var ki Türkiye Kasım 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesine kadar açık bir vizyona, yeni bir yönelime, bir dış politika prensipleri setine ve yeni bir stratejiye sahip ol(a)madı. 1990'lardaki sistemik düzeydeki değişime Türkiye'de 2002'de yeni bir siya-

sal aktörün devreye girmesi eşlik etti.⁷ Yeni dış politika söyleminde Türkiye'nin genelde Batıyla, özelde ABD, AB ve İsrail ile ilişkileri İslam dünyası ile ilişkilerinin bir alternatifi olarak değil tamamlayıcısı olarak değerlendirilmektedir. Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler, bu yenden yapılanmadan en çok etkilenen alan olmuştur. Türkiye'nin AK Parti döneminde izlediği politikalarda bölge ülkelerine yönelik ciddi bir yakınlaşma sürecinin başladığı dikkat çekmektedir. Bu yakınlaşma Batıya muhalif bir yakınlaşma söylemiyle yürütülmediği gibi Batı referanslı bir yakınlaşma da değildir. Bunun en çarpıcı örneği 2006'da AK Parti liderlerinin Batının ve Batı yanlısı Türklerin eleştirilerine rağmen Hamas'ın siyasi kanadının temsilcisi Halid Meşal ile Ankara'da görüşmeleridir. Ayrıca bir önceki on yıla baktığımızda İslam dünyası ile ilişkilerin seyrinin dışlanmışlık ve ötekileştirmeden çok-boyutlu ortaklığa doğru evrildiği görülmektedir.

Türkiye'nin Körfez ve Ortadoğu ile ilişkilerine yönelik tartışmalarda genellikle Osmanlı'nın son dönemine ve Arap ihanetine referans yapılırken, yeni dönemde aynı tartışmalarda artık Türkiye'nin Ortadoğu politikalarına aktif iştiraki tartışılır olmuştur. Bu çerçevede, Ankara'nın Filistin-İsrail barış çabalarında arabulucu rol önerisi; AB ve ABD'nin Hamas'ı izole etme politikası uygularken Hamas'la görüşmelerde bulunması; Kasım 2007'de İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın Türkiye parlamentosuna seslenmesi ve Batı Şeria'da Türkiye ile birlikte büyük bir sanayi bölgesi inşası çerçeve antlaşması imzalanması söz konusu olmuştur. Türkiye ayrıca 2006'da Lübnan çatışmasında arabulucu rolü oynamış ve BM Barış Gücüne katılım için bin asker göndermiştir.⁸ 2009 yılındaki gelişmeleri anlamlandırmak amacıyla son dönemdeki bu gelişmeleri de dikkate almak gerekir.

Elinizdeki çalışmanın başka bölümlerinde Türkiye'nin İran, Irak, Suriye, Filistin ve İsrail ile ilişkileri ayrıntılı bir biçimde ele alındığından bu makalede, Türkiye'nin sadece Körfez ülkeleri, Yemen, Mısır, Ürdün ve Lübnan arasında 2009 yılında meydana gelen gelişmeler üzerinde durulacaktır. 2000'li yıllarda Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinin genel çerçevesinden bahsettikten sonra 2009 yılında kaydedilen gelişmelerin taraflar açısından anlamı üzerinde durulacaktır. Burada karşılıklı ziyaretler kronolojik olarak dikkate alınarak si-

yasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal ilişkiler incelenecektir. Ziyaretlerle pekişen siyasi diyalog, Türkiye ile bu ülkeler arasında dış ticaret ve yatırım miktarlarında önemli artışlar gözlemlenmiştir. Son zamanlarda ekonomik alanda gelişen işbirliği, doğalgaz ve petrol alımıyla sınırlı kalmayıp turizm başta olmak üzere karşılıklı yatırımların önemli ölçüde artması ve ilişkilerin çok boyutlu düzeye ulaşması söz konusu olmuştur. Özellikle 2009 yılında Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde kaydedilen belli başlı gelişmelere tematik bir sıralama ile değinilecektir.

2009 Yılındaki Gelişmeler

Türkiye, Başbakan Tayyip Erdoğan ve önce Dışişleri Bakanı daha sonra Cumhurbaşkanı Abdullah Gül nezdinde Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi Arap ülkelerine ticaret ve yatırımların artırılmasını teşvik etmek maksadıyla pek çok sonuç alıcı girişimde bulunmuş ve birçok ziyaret gerçekleştirmiştir. 2005 ve 2006'da Körfez ülkelerinden gelen yatırımlarda kayda değer bir artış gözlenmiş ve Türkiye'nin Körfezle ticareti olağanüstü artış göstermiştir. Türkiye, 2005 yılında KİK ile serbest ticarete ilk adım olarak bir Ticaret ve Yatırım Antlaşması, 3 Ekim 2008'de ise serbest ticaret antlaşmasını amaçlayan bir mutabakat zaptı imzalamıştır. Nisan 2008'de Cumhurbaşkanı Gül'ün Katar'ı resmi ziyaretinde Türkiye'nin 2011'de Katar'dan doğalgaz ithal etmek istediğini ifade etmiştir. Bunun ardından da Körfez bankalarının birçok Türk bankasına yatırım yapması gündeme gelmiş ve önemli Kuveyt şirketleri İstanbul'da alışveriş ve konut yatırımları gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin 1998'de Körfez ülkeleri ile ithalatı 882.300, ihracatı 845.300 milyon dolar iken; 2007'de ithalatı 3.173.587, ihracatı ise 5.566.524 milyon dolara çıkmıştır.⁹ Türkiye'nin Körfeze gerçekleştirdiği bu "ritmik diplomasi" sadece ekonomik değil, siyasi olarak da karşılık bulmuştur. Ağustos 2006'da kırk yıl sonra ilk kez bir Suudi Arabistan Kralı Türkiye'yi ziyaret etmiş, hatta bir yıl sonra Cumhurbaşkanı olan Gül'ü tebrik için ikinci bir kez Türkiye'ye gelmiştir. Eylül 2008'de Bahreyn Kralı Hamad bin İsa el-Halife'nin Türkiye ziyareti monarşinin ilk ziyareti olarak tarihe geçmiştir.

Türkiye NATO'nun 2004'te yapılan 17. Zirve toplantısına İstanbul İşbirliği Girişimi platformuyla ev sahipliği yapmıştır. Toplantının amacı Körfez ülkelerinin de dahil olduğu geniş Ortadoğu ile bir güvenlik işbirliği inşa etmektir. Bunun sonucunda 2006'dan beri Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE İstanbul İşbirliği Girişimi'ne katılmış, ancak ABD'nin teşviklerine rağmen Suudi Arabistan ve Umman henüz katılmamışlardır. 2 Eylül 2008'de KİK Dışişleri Bakanları toplantısında Körfez ülkeleri ile Türkiye arasında güvenlik meselelerinde sözleşmeyi müjdeleyen bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. İmzalanan bu zapta göre taraflar, "Türkiye-KİK Stratejik Diyalogu" adı altında periyodik olarak toplanma kararı aldılar.¹⁰ Türkiye-KİK Stratejik Diyalogu'nun önemi, KİK'in ilk kez tek bir ülke ile periyodik bir danışma süreci ve mekanizması oluşturmasıdır. Bu toplantıda Türkiye ile KİK arasında imzalanan Stratejik İşbirliği Mutabakatı, stratejik diyalogun bölgesel düzeyde yürütülmesi iradesini vurgulamaktadır. Öyle ki üst düzey istişarelerin düzenli olarak yapıp bölgesel konuların ele alınması öngörülmüştür. Mutabakatta ayrıca Türkiye ile KİK arasında çeşitli alanlarda ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Toplantının stratejik, siyasi ve ekonomik boyutu yanında kültürel boyutu da söz konusudur. Buna göre Türkiye'deki yüksek öğretim kurumları ve bilimsel araştırma merkezleri ile KİK arasında işbirliği düzeyinin artırılması gündeme gelmiştir.¹¹

2009 yılı Türkiye-KİK ilişkileri açısından yeni bir dönem olarak değerlendirilmelidir. 7-8 Temmuz 2009 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog Birinci Dışişleri Bakanları Toplantısı bu yeni dönemi açan bir gelişme olmuştur. Bu toplantıda karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesine dönük bazı kurumsal yapıların tesis edilmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır. Toplantıda alınan en önemli karar 30 Mayıs 2005 tarihinde Menamé'de (Bahreyn) imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi Üyesi Ülkeler Arasında Ekonomik İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşma"nın onay belgelerinin teati edilerek yürürlüğe konması gelmektedir.¹² Bu çerçeve anlaşma, Türkiye ile KİK ülkeleri arasında ekonomik, güvenlik ve sosyal alanlarda ciddi bir stratejik diyalog mekanizmasının kurulmasını öngörülmüştür. Çerçeve anlaşmada tarafların aralarında ekonomik işbirliği-

ni destekleyecekleri, hatta bir serbest ticaret alanı oluşturulmasına ilişkin görüşmeler başlatılacağı, ekonomik işbirliğinin kurumsallaşmasını ifade eden bir “Ekonomik İşbirliği Ortak Komitesi” kurulması planlanmıştır. Temmuz 2009’da İstanbul’daki toplantının sonunda yayımlanan ortak bildiriye yürürlüğe giren bu çerçeve anlaşmanın kapsamında taraf ülkelerin ekonomik, ticari ve teknik alanlarda ulaşım, altyapı, yatırımlar, gıda güvenliği ve turizmle sınırlı olmayan geniş çerçeveli bir işbirliği konusunda anlaşmaya varıldığı ifade edilmiştir. Ek olarak enerji kaynaklarının kullanımı ve geliştirilmesinde işbirliğinin önemi vurgulanarak ortak projelerin yapılabilmesi için çalışmaların başlatılmasından bahsedilmiştir.¹³ İstanbul’daki toplantının bir diğer boyutu da Haziran 2004’teki KİK toplantısında gündeme gelen, Mayıs 2005’te Bahreyn’de imzalanan çerçeve anlaşmanın imzalanmasından sonra görüşmeleri başlatılan Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanması için irade birliği içinde olunduğunun bir kez daha ilan edilmesidir. İstanbul toplantısının ardından bir ortak deklarasyon yayımlanmış ve iki tarafın askeri, ekonomik, toplumlar arası ilişkiler, terörizmle mücadele, enerji, bilim-teknik alanlarında işbirliğinin geliştirileceği açıklanmıştır. İşbirliği alanları içinde Filistin sorununun çözümü, İran’ın denetimindeki BAE’nin büyük ve küçük Tunb ile Ebu Musa adalarının durumu gibi konularda ortak politikaların oluşturulması vardır. Ortak deklarasyonda ayrıca askeri işbirliğinin güçlendirilmesi, Körfezin kitle imha silahlarından temizlenmesi çalışmalarına destek verilmesi gibi İran’ın rahatsız olacağı hususlar da vardır.

Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun ifadelerine göre, Türkiye’nin Ortadoğu ve Körfeze yönelik politikalarının hedefi, “üst düzey siyasi diyaloglara, ekonomik karşılıklı bağımlılığa, kültürel uyuma dayalı bir perspektifle bölgenin refah, istikrar ve barış alanı haline dönüşmesine” katkı yapmaktır.¹⁴ Türkiye ile KİK üyesi ülkeler arasındaki ilişkilerin en derin boyutu kuşkusuz ekonomik boyuttur. Buna göre 2002’de 2,1 milyar dolar olan ticaret hacmi 2008’de 16,6 milyar dolara çıkmış, KİK üyesi ülkeler Türkiye’de 10 milyar dolarlık bir yatırım taahhüdünde bulunmuştur. Ekonomik ilişkilerin yanında toplumsal ilişkilerin geliştirilmesine dönük kültürel değişim programları ve ortak kültürel etkinlikler düzenlenmesi gibi konuların da gündeme gelmesi beklenmektedir.

Türkiye-KİK ülkeleri arasında güvenlik ilişkilerinin önemli bir boyutu NATO çerçevesinde gündeme gelen ilişkilidir. Öyle ki 2004 tarihli İstanbul İşbirliği Girişimi'ne 1 Aralık 2004'te Kuveyt'in ardından 16 Şubat 2006'da Bahreyn ve Katar, 22 Haziran'da da BAE katılmıştır. Aralık 2006'daki Kuveyt toplantısında Kuveyt Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı Şeyh Ahmed Fahd el-Sabah, Kuveyt dâhil bütün KİK üyesi ülkelerin NATO ile stratejik güvenlik işbirliğini kurmayı istediğini ifade etmiştir. Türkiye'nin yoğun çaba harcadığı NATO-KİK ülkeleri arasındaki işbirliği girişimlerinin asıl noktasını ise bu ülkelerin askeri kapasitelerinin İran'a karşı güçlendirilmesi olarak değerlendirmek mümkündür. KİK ülkeleri ile NATO arasında gelişen ilişkiler Türkiye-KİK ülkeleri arasındaki askeri ilişkilerin gelişmesini de doğrudan etkilemiştir. Buna göre, Türkiye ile KİK ülkeleri arasında imzalanan çeşitli anlaşmalarla taraf ülkelerin silahlı kuvvetleri arasında işbirliği ve savunma sanayi, farklı alanlardaki askeri işbirliklerinin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye ile KİK ülkeleri arasındaki ilişkilerin bir de NATO çerçevesinde kurumsallaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁵

Körfez Arap devletlerinin Türkiye ile güvenlik ilişkilerinin geliştirilmesindeki çıkarı ne olabilir? Bu soruya cevap veren Martin, Körfez Arap devletlerinin, ikisi İran kaynaklı olan üç güvenlik kaygısından bahsediyor. Bunlar, İran'ın Irak'ta artan etkisi, İran'ın yükselen askeri gücü ve radikal İslamcılardır. ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası merkezi otoritede güçlenen bir Şii olgusu vardır. Irak'ta istikrarsızlığın devamında Şiiilerin sığınılacak liman olarak gözlerini dikeceği birincil ülke İran olacaktır. Bunun yanında Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan gibi çoğunluğu petrol zengini bölgelerde yerleşik Şii azınlık nüfuslara sahip Körfez ülkelerinin İran'dan algıladığı tehdit daha da artmaktadır.¹⁶ Körfez ülkelerinin bir diğer kaygısı da radikal dini oluşumlardan kaynaklanmaktadır. Bu oluşumların terör eylemleri ya da bu ülkelerde bir devrim kışkırtma girişimleri Körfez ülkelerini endişelendirmektedir. Körfez ülkeleri ayrıca İran'ın sponsor olduğuna inandıkları Hizbullah gibi örgütlerden de tehdit algılamaktadır. Körfez ülkelerinin güvenliklerini ABD'ye bağlamaları Irak müdahalesi sonrası Arap dünyasında artan anti-Amerikancı duygular dolayısıyla rejim ile halk arasındaki ilişkileri daha da problemli hale getirmektedir. Martin'e göre bu koşullar altında Körfez ülke-

lerinin Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaları birden fazla nedenle cezbedici bir niteliğe sahiptir. Öncelikle Türkiye'deki siyasi İslam'ın başat aktörü Milli Görüş geçmişine sahip Erdoğan ve Gül liderliğindeki Türkiye ile diplomatik ilişkiler yürütmek, daha önceki laiklik hassasiyetleri yüksek hükümetlerden oldukça rahat görünmektedir. Ayrıca buna bir de Türkiye'nin Sünni ağırlıklı bir ülke olduğunu da eklemek gerekir. Körfez ülkeleri gibi Türkiye de bütün büyük grupların çıkarlarının dengelendiği işleyen bir güçlü merkezi otoriteye sahip bir Irak'la komşu olmak ister; ne Türkiye ne de Körfez Arap devletleri güçlü bir otonomiye sahip kuzeyde Kürdistan, güneyde Şii ve merkezde güçsüz bir Sünni bölge olarak ayrılmış bir Irak görmek isterler. Türkiye ile Arap devletleri arasındaki yakınlaşmaya sebep olan psikolojik durumlar da vardır. Türkiye'nin körü körüne ABD'yi destekler pozisyonundan kurtulması -Irak'a müdahale de olduğu gibi- Filistin-İsrail sorununda İsrail'i desteklemekten çok arabuluculuk önerisi, ABD Suriye'yi izole etme politikası izlerken Türkiye'nin İsrail-Suriye arasında arabuluculuk faaliyetleri, Araplar nezdinde Türkiye'nin itibarını artıran gelişmeler olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin bölgede İran'ı dengeleyebilecek önemli bir konvansiyonel askeri güce sahip olması Körfez ülkelerinin gözlerini Türkiye'ye çevirmelerine neden olmaktadır.

Türkiye açısından Körfez ülkeleriyle yakınlaşmaya bakıldığında ekonomik ve güvenlik çıkarlarının söz konusu olduğu görülüyor. Ankara daha önce Rusya, İran ve Orta Asya devletleriyle yaşadığı enerji arzı kesintileri sorunu dolayısıyla enerji ithalatını çeşitlendirmenin yollarını aramaktadır. Halihazırda Türkiye'den geçen ya da geçmek üzere olan beş doğalgaz boru hattı ve üç petrol boru hattı şu an işlemekte ya da inşaat halindedir. Altıncı bir doğalgaz boru hattı Mısır tarafından önerilmiş ve bir yedincisi, Ortadoğu ve Orta Asya gazlarını Türkiye üzerinden Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'dan geçip Avusturya'ya taşıyacak Nabucco boru hattı konusunda antlaşmalar imzalanmıştır. Bu, Türkiye ekonomisinin önemli kazançlar elde etmesi anlamına geleceği gibi, Türkiye'nin enerji transit ülkesi haline gelmesi noktasında stratejik bir rol elde etmesi anlamına da gelmektedir.¹⁷ Irak'ın istikrarsızlığından kaynaklanan Türkiye'nin, PKK tehdidi ile Körfez ülkelerinin İran tehdidi üst üste binmektedir.

Türkiye'nin farklı gerekçelerle de olsa aynı sonuçtan karşılıklı ortak tehdit algılamaları hem Türkiye'yi hem de Körfez Arap ülkelerini güvenlik konularında da işbirliğine sevk etmektedir. Eylül 2008'de yapılan stratejik diyalog girişimi bu yönde atılmış bir adım olmuştur. Ancak yine de her iki taraf da İran'la yabancılaşmadan ne kadar ve hangi hızla güvenlik alanında ilişkilerini geliştireceklerini temkinle izlemek gerekir. Türkiye açısından bakıldığında İran, yaklaşık dört asır ortak bir sınır ve Irak'ın Türkiye-İran-Suriye sınırlarında bağımsız bir Kürt devletinin kurulacağına dair ortak endişeler paylaştığı bir ülkedir. Ayrıca petrol ve doğalgaz naklinde İrandan Avrupa'ya birçok güzergâh üzerinde ortak ekonomik çıkarlara sahipler. Öyle ki Türkiye Temmuz 2007'de İran ve Türkmen gazının Avrupa'ya gidiş güzergâhı ve Türkiye'nin İran'ın Güney Pars gaz bölgesinde yatırımı konusunda bir ön anlaşma imzalamıştır. Dolayısıyla Türkiye, İran'la ilişkilerinin altını oymamak için İrandan bir tehdit hissettiği algısını yaratmak istemez.¹⁸

Bu bölümde, 2009 yılında Türkiye ile Körfez Ülkeleri, Yemen, Mısır, Ürdün ve Lübnan arasındaki siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerin gelişimi üzerinde durulacaktır. 2009 yılı merkezli bu analizi temellendirmek amacıyla daha önceki dönemlerde gerçekleşen önemli bazı gelişmelere de değinilecektir.

Siyasi İlişkiler

Gelişmiş pazar ekonomisi, Batıyla bütünleşmesi/Batı kurumlarına üyeliği, Sünni bir bölgesel güç olması, İran'ı dengeleyebilecek askeri ve siyasi bir güç olması dolayısıyla KİK ülkeleri Türkiye ile stratejik ortaklık kurmak istemişlerdir. Aşağıdaki paragraflarda Türkiye'nin Körfez ülkeleri, Yemen, Mısır, Ürdün ve Lübnan ile ikili ilişkilerine değinilecektir.

Son dönemde Türkiye ile ilişkilere bir hayli önem veren Körfezin en önemli ülkesi Suudi Arabistan yönetimi Türkiye'yi, bölgede etkisi artan İran'ı dengeleyici bir müttefik olarak kazanmak istemektedir.¹⁹ Bu amaçla 2008 yılında iki taraf arasında imzalanan bir antlaşmayla "Stratejik Diyalog" süreci başlatıldı. KİK'in tek bir ülkeyle imzaladı-

ğı ilk düzenli danışma sürecini başlattığı bu antlaşma çerçevesinde, 7-8 Temmuz 2009 tarihinde İstanbul'da Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog 1. Dışişleri Bakanları Toplantısı yapıldı. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda önemli kararlar alındığı bu toplantı sonrasında yaptığı açıklamada, taraflar arasındaki ilişkinin temel hedefinin üst düzey siyasi diyalog, ekonomik karşılıklı bağımlılığa, kültürel uyuma dayalı bir bakışla bölgenin refah, istikrar ve barışına katkıda bulunmak olduğunu belirtmiştir.

Son zamanlarda Suudi Arabistan'ın Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye özel önem verdiği görülmektedir. Türkiye-Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin değişimine yol açan en önemli gelişme 2003 Irak işgali ve bunun sonucu olarak bölgede meydana gelen güç değişimidir. İran'ın bölgede güç kazanmasının ve Irak'ta Şiilerin başat güç olmasının Suudi Arabistan ile Türkiye arasındaki yakınlaşmayı artıran objektif neden olduğu söylenebilir. Suudi Arabistan, ülkesindeki Şii nüfusun da Irak'ın ardından siyasi faaliyetlere girmesini bir güvenlik sorunu olarak görmektedir. Bu faaliyetler konusunda İran faktörünün devreye girmesi potansiyeli de Suudi Arabistan'ı kaygılandırmaktadır. Suudi Arabistan ve Türkiye'nin Irak konusunda da istikrarlı ve güçlü bir merkezi hükümetin varlığı konusunda görüş birliği vardır. Buna göre Suudi Arabistan, Türkiye'nin Irak'taki tüm grupların siyasi sürece girmesini sağlama noktasındaki girişimlerini desteklemektedir. Bölgesel sorunlara ortak bakışın gözlemlendiği bir diğer alan da Lübnan ve Suriye ile ilişkilerdir. Türkiye Suudi Arabistan ile Suriye arasındaki ilişkilerin yeniden kurulmasını ve Lübnan'da hükümet krizinin aşılmasında iki ülkenin işbirliği yapmasını istemektedir. Bu anlamda Ekim 2009'da Suudi kralın Suriye ziyaretinde Türkiye'nin katkısı önemli olmuştur. Ayrıca Lübnanlı tüm grupların siyasi sürece katılmasında her iki ülkenin de işbirliği yapabileceği alanlar mevcuttur. Suudi Arabistan Lübnan'daki Hizbullah'ın bölgeyi radikalleştirmesinden rahatsızlık duymaktadır; bu anlamda Hizbullah'ın siyasi sürece katılımı bir anlamda bölgenin radikalleşmesinin önüne geçecek adımlardan birisidir.²⁰

2006 yılında Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaretin ardından Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden dolayı tebrik etmek için 2007 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Kral Abdullah, 2009

yılında daha çok Türk liderlerini ağırlamıştır. 2009 yılının başlarından itibaren Türkiye ile Suudi Arabistan yoğun bir diplomasi trafiği içine girmişlerdir. Başbakan Erdoğan İsrail'in Gazze saldırıları konusunda fikir teatisinde bulunmak üzere 3 Ocak'ta Riyad'a kısa bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Kral Abdullah ile bir görüşme yapmıştır.²¹ Erdoğan'dan bir ay sonra (3-6 Şubat tarihlerinde) bu kez Cumhurbaşkanı Gül, 19 yıl aradan sonra Türkiye'den Suudi Arabistan'a cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleşen ilk resmi ziyaret için Riyad'a gitmiştir. Kral Abdullah'ın 80 yaşını aşmış yaşlı bir lider olarak uçağın merdivenlerine kadar gelerek karşıladığı Gül, Suudi yetkililerle iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri, Filistin meselesini ve İran'ın nükleer çalışmalarını görüşmüştür. Görüşmelerin ardından Cumhurbaşkanı Gül ve Kral Abdullah'ın huzurunda "Gençlik ve Spor" ile "Deniz Taşımacılığı" alanlarında işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Bu ziyaret, zamanlaması itibariyle Türkiye'nin Gazze savaşına yönelik tepkilerinin Arap dünyasında büyük destek bulduğu bir döneme denk gelmiştir.

Bunun yanında Arap kamuoyunda Türkiye'nin İran-Hamas politikaları konusunda şüpheler de yok değildir. Türkiye'nin İran-Suriye-Hamas-Hizbullah ittifakına kaydığı gibi zorlama iddialar Cumhurbaşkanı Gül'ün ziyaretiyle giderilmeye çalışılmıştır.²² Şura Meclisine hitap eden ilk Müslüman ülke cumhurbaşkanı olarak yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye'nin Arap-İsrail sorunun çözümünde Arap inisiyatifine destek verdiğini açıklayarak İran'ın değil, Arapların yanında yer aldığını göstermeye çalışmıştır. Bu noktada Cihan Haber Ajansı'nın Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal'a Türk-İran yakınlaşmasını konu edinen bir soru sormuş, bakan da "Türkiye'nin son günlerde bölgede etkin rol oynamaya çalıştığını, bunun barışa yönelik katkılar olduğunu ve dolayısıyla Türk-İran yakınlaşmasını da bu minvalde değerlendirdiklerini" ifade etmiştir.²³ Cumhurbaşkanı Gül konuşmasında, daha önce imzalanan ve yürürlüğe giren karşılıklı vergi muafiyetleri, yatırımları koruma, ulaştırma anlaşmaları ilave olarak yeni ticaret anlaşması, askeri alanlardaki ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁴ Ziyaretin eğitim ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi açısından da olumlu yanları olmuştur. Buna göre Cumhurbaşkanı Gül, Türk üniversitelerinde

Suudi öğrenciler görmek istediklerini ifade etmiş, Suudi Üniversiteleri ile TÜBİTAK ve İstanbul Teknik Üniversitesi arasında da bilim ve teknoloji alanında işbirliği protokolü imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Gül Suudi Arabistan'ı 23 Eylül 2009'da ikinci defa, yol ve altyapı inşaatını bir Türk firmasının yaptığı Kral Abdullah Bilim ve Teknik Üniversitesi'nin açılışına katılmak için ziyaret etmiştir. Suudi Arabistan'ın ilk karma üniversitesi olacak bu eğitim kurumunun açılış töreninde Cumhurbaşkanı'na hükümet adına Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Bülent Arınç eşlik etmiştir.²⁵

Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan ziyaretlerinin yanında üst düzey ziyaretler yıl boyunca sürmüştür. 2009'un ilk yarısında Suudi Arabistan Deniz Kuvvetleri Komutanı Koramiral Fahd bin Abdullah bin Muhammed el-Suud ile Şura Meclis Başkanı Abdullah bin Muhammed bin İbrahim el-Şeyh resmi ziyaret için Türkiye'ye geldiler. Bunun yanında Suudi Arabistan Güvenlik Konseyi Başkanı Prens Bender bin Sultan bin Abdulaziz el-Suud ve Prens Abdulaziz bin Muhammed bin Fahd bin el-Suud'un tatil için Türkiye'ye gelmeleri gibi gayri resmi ziyaretler de vuku bulmuştur.²⁶

Devletten devlete ilişkilerin yanında özel sektör faaliyetlerinin, ilişkilerin önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. 2009'da, MÜSİAD Genel Başkan Yardımcısı Yusuf Cevahir'in başkanlığında yaklaşık 40 MÜSİAD üyesinin katılımıyla MÜSİAD-Suudi Arabistan İş Gezisi 8-18 Nisan 2009 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Gezi organizasyonu kapsamında 12-16 Nisan 2009 tarihlerinde Cidde Uluslararası Fuar Merkezi'nde düzenlenen Cidde Yapı ve Dekorasyon Fuarı (*Saudi Building & Interiors Exhibiton*)'na 14 firma ve 300 m² stand alanı ile katılım sağlanmış, Cidde Ticaret ve Sanayi Odası'nda ikili iş görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Suudi Arabistan'daki bu fuara katılan MÜSİAD üyeleri, bayilikler vermiş ve 5 milyon dolar civarında iş anlaşmaları yapmıştır.²⁷

Daha önceleri PKK kamplarının Lübnan'da bulunması ve Lübnan'ın Suriye'nin etki alanında olması Türkiye ile ilişkilerinin soğumasını beraberinde getirmiştir. Bugün itibarıyla hem Suriye hem de Lübnan ile bu konu sorun olmaktan çıkmıştır. Ancak Lübnan'daki Ermeni azınlığın Türkiye karşıtı siyaset izlemeleri hala iki ülke ara-

sında krizlere yol açmaktadır. Anadolu'dan göç ettirilmiş Ermenilerin etkili olduğu Lübnan'da parlamento 1915 olaylarını "soykırım" olarak kabul etmiştir. Türkiye ile Lübnan arasındaki önemli bir başka gerilim konusu da 2007 yılında Lübnan'ın Kıbrıs Rum Kesimi ile münhasır ekonomik bölge antlaşması imzalaması oldu. Bunun üzerine Türkiye Dışişleri Bakanlığı Lübnan'a bir protesto notası göndermiş ve gelişmeler konusunda Lübnanlı yetkilileri uyarmıştır. İkili ilişkilerin gelişmesindeki kavşak noktası, 12 Temmuz 2006 tarihinde başlayan ve 34 gün süren İsrail-Lübnan Savaşında Ankara'nın izlediği Lübnan yanlısı politika ve Lübnanlı gruplara verdiği askeri, siyasi ve ekonomik destektir. 2006 Savaşı'nda İsrail'in saldırılarını sert sözlerle eleştirdikten sonra sorunu uluslararası platformlara taşıma girişimleri Lübnanlı grupların dikkatlerini Türkiye üzerine çekmiştir.²⁸ Bu çerçevede Türkiye, 2006 yılındaki İsrail saldırıları sonrasında oluşturulan BM Barış Gücüne (UNIFIL) asker desteğinde bulunmuştur. Kızılay'ın ve diğer birçok sivil toplum kuruluşunun Lübnan genelinde dağıttığı yardımlar tüm Lübnanlıların Türkiye algılamasında önemli bir etki yapmıştır.

2009'da ise 22 Nisan'da tam 54 yıl aradan sonra cumhurbaşkanları düzeyindeki ilk temas için Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman Türkiye'ye gelmiştir. Bu görüşmede daha çok Filistin sorunu üzerinde durulmuş, yapılan basın toplantısında Cumhurbaşkanı Gül ikili ilişkilerde yeni bir sayfanın açıldığını belirtmiştir. Ziyarete ayrıca Türkiye 7 Haziran'da Lübnan'da yapılacak seçimlere gözlemci gönderme teklifinde bulunmuş Lübnan da bunu kabul etmiştir. Ziyarete iki ülke arasında ilişkilerin her alanda geliştirilmesi; askeri, ekonomik ve kültürel alanda var olan işbirliğinin artırılması yönünde 4 anlaşma imzalanmıştır. Serbest ticaret anlaşması için çalışmaların sürdüğü de duyurulmuştur. Lübnan'da 7 Haziran'da yapılan seçimlerin ardından bu ülkeyi ziyaret eden Davutoğlu, hükümet kurma konusunda yaşanan gruplar arasındaki anlaşmazlığın çözümünü kolaylaştırmaya çalışmış, hükümetin bir türlü kurulamadığı ülkede tüm taraflarla görüşmüş ve kabinenin kurulabilmesi için mutabakat aramıştır.²⁹

Körfez ülkelerinden BAE ile Türkiye arasında 2009'da bazı resmi ve sivil temaslar olmuştur. Sanayi ve Ticaret Bakanı Zafer Çağlayan

17 Şubat 2009 tarihinde BAE'ni ziyaret etmiş, yapılan temaslar neticesinde BAE Merkez Bankası ile Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) arasında teknik işbirliği mutabakatı imzalanmıştır. Buna göre BAE Merkez Bankası Başkanı Sultan N. el-Suvaydi ile Türkiye'nin bankacılık ve finans sistemi hakkında görüşme yapılmış, Merkez Bankası ile BDDK arasında karşılıklı görüş alışverişi ve eğitim başta olmak üzere teknik işbirliği yapılmasına dair Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Ayrıca yapılan görüşmelerde KİK'nin etkinleştirilmesi ve Arap İşbirliği Forumu oluşturulması için anlaşma sağlanmıştır. Bakan Çağlayan ziyaretleri sırasında BAE Devlet Başkanının oğlu ve aynı zamanda Abu Dabi Emirliği Yönetim Meclisi üyesi Şeyh Sultan Bin Halife bin Nahyan, Merkez Bankası Başkanı ve önde gelen Körfez sermayesi şirketleriyle görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde el-Nahyan'a GAP, DAP ve Konya Ovası Projesi ile ilgili bilgi verilmiş ve serbest ticaret yapılması konusunda görüş teatisinde bulunulmuştur. Bunun yanında *el-Maabar International Development Company* ve *Zonescorp* üst yöneticileriyle yapılan görüşmede BAE'li işadamları, Dubai ve Abu Dabi'de yapılabilecek ortak yatırım alanlarında Türk işadamlarıyla işbirliği yapmak istediklerini belirtmişlerdir.³⁰ Bakan Çağlayan'ın 29 Aralık 2009'da Dubai'ye ikinci bir ziyaret sırasında Türk işadamları ile görüşmüş ve serbest ticaret anlaşmasının bir an evvel yapılması üzerinde durmuştur.³¹ Ayrıca BAE ile yatırım ve işbirliği alanlarını belirlemek ve ortak projeler yapmak için ortak bir heyet hazırlamaya karar verildiği duyurulmuştur.

8 Nisan 2009'da BAE Ra's el-Hayme (RAK) Serbest Ticaret Bölgesi Türkiye Temsilcisi Gülay Avcı, BAE'den yatırımcıların özellikle İstanbul'da gayrimenkul yatırımlarıyla ilgilendiğini ifade ederek bir heyetin Türkiye'yi ziyaret edeceğini, yatırımlar için araştırmalar yapacağını ifade etmiştir. İzmir Ticaret Odası'nda (İZTO) konuşan Avcı'ya, İZTO Yönetim Kurulu Başkan Vekili Akın Kazançoğlu, BAE'nin dünyanın üçüncü serbest ticaret bölgesi olduğunu söyleyerek Ege Bölgesini tanıtmak için BAE'de tanıtım faaliyetleri düzenleyeceklerini ifade etmiştir.³²

Ekonomik ilişkilerin gelişmesi bağlamında BAE'nin ulusal hava-yolu şirketi İttihad Abu Dabi kalkışlı uçuşlarına İstanbul'u da eklemiştir. 1 Haziran 2009'dan itibaren haftada dört gün İstanbul-Abu

Dabi arasında uçuşlar gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Ayrıca Türk Hava Yollarıyla (THY) ile İttihad arasında kod paylaşımı ve uçuş mili anlaşması imzalanmış; buna göre, müşterilerin her iki havayolunun uçuş ağından yararlanabilecekleri ifade edilmiştir.³³ İttihad Havayollarının üst yöneticisi James Hogan “Türkiye ile BAE arasında ticaret hacminin son beş yılda %400 artmasına dikkat çekerek kararın bir anlamda zorunluluğunu belirtmiştir.³⁴ 27 Nisan 2009’da BAE Ticaret Bakanı Şeyha Lubna el-Kasımi, Bakan Tüzmen’i ziyaret etmiş, Türkiye’nin geçen yıl BAE’ye 8 milyar dolar ihracat, 691 milyon dolar da ithalat yaptığını belirtmiştir. Ayrıca BAE’nin, Türkiye’nin en fazla ihracat yaptığı ikinci ülke olduğunu söyleyerek serbest ticaret anlaşmasının olgunlaştırılmasına dönük çalışmalar yapılacağını ifade etmiştir.³⁵

Basra Körfezinde ABD 5. Deniz Filosuna ev sahipliği yapan bir devlet olmasıyla Körfezin güvenliği ve askeri dengeleri açısından önem kazanan bir ülke konumunda bulunan Bahreyn³⁶ ile Türkiye arasında yakın dönemli en önemli temas, Türk Genel Kurmay Başkanı ile Bahreyn Kralı ve Savunma Kuvvetleri Başkomutanı Hamad bin İsa el-Halife’nin 5 Ağustos 2008’de bir araya gelmesidir. 2008’in sonlarında Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül de Manama Diyalogu Beşinci Bölgesel Güvenlik Toplantısı’na katılmak üzere Bahreyn’i ziyaret etmiştir. 2009’daki ilk temas ise Dışişleri Bakanı Babacan’ın 19 Şubat’ta Bahreyn’i ziyaret ederek Bahreyn Başbakanı Şeyh Halife bin Salman bin el-Halife ve mevkidaşı Dışişleri Bakanı Şeyh Halid bin Ahmed el-Halife ile görüşmesidir. Yapılan görüşmelerde Irak ve Gazze konularının gündeme alındığı ifade edilmiştir.³⁷ 2009’da Bahreyn’e en üst düzeyde Cumhurbaşkanı Gül, 14-15 Nisan’da bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Burada yaptığı konuşmada Gül, Türkiye’nin Bahreyn’le siyasi, güvenlik ve ekonomi gibi alanlarda işbirliğine önem verdiklerini ifade etmiştir. Bahreyn Kralı el-Halife de bu ziyaretin ardından ilişkilerin daha da ilerletileceğini, bu çalışmalar çerçevesinde Bahreyn Krallığı’nın Ankara’da büyükelçilik açtığını vurgulamıştır. Bahreyn Kralı ayrıca savunma alanında da koordinasyonun sağlandığını ifade etmiştir. Konuşmaların ardından iki ülke arasında tarım ve turizm alanlarında işbirliği muhtıraları imzalandı. Daha sonra Bahreyn meclisinde bir konuşma yapan Gül, bu meclis-

te konuşma yapan ilk yabancı devlet adamı olarak tarihe geçti. Mecliste yaptığı konuşmada Gül, son beş yılda iki ülke ticaretinin 9 kat artarak 44 milyon dolardan 500 milyon dolara çıktığını ve 2010'da bu rakamın 1 milyar dolar olmasını umduklarını belirtti. Gül ayrıca Bahreyn'le savunma alanındaki işbirliğine de önem verdiklerini belirterek Bahreyn'in Kıbrıslı Türkler üzerindeki izolasyonların kaldırılması yönündeki çabalarını takdir ettiğini ifade etmiştir.³⁸

Türkiye ile ilişkileri daha çok ekonomik boyutta olan Katar'ın Türkiye'ye olan ihracatı Aralık 2008 itibarıyla 150 milyon dolarken, Türkiye'den ithalatı 1 milyar civarındadır. Buna ek olarak 2008'de Katar'ın Türkiye'de özel sektör eliyle yaptığı doğrudan yatırım da 1 milyar dolar dolaylarındadır. Bölge konularına bakış açısından Türkiye gibi Katar da çevre ülkelerle iyi ilişkiler kurulması ve bölgede barışın desteklenmesi taraftarıdır. Her iki ülke de Filistinli gruplar arasında arabuluculuk faaliyetlerini yürüten ülkelerdir.³⁹ Katar ile Türkiye arasında 2009'da ilk temas Katar Başbakanı Şeyh Hamid bin Casim bin Cabir el-Sani'nin çalışma ziyareti için Türkiye'ye gelmesidir. İsrail'in Gazze saldırısı sonrası bu ülkeyle ilişkilerini kesen Katar'ın Başbakanı el-Sani ile Başbakan Erdoğan bu ziyarette Gazze saldırısı sonrası gelişmeleri değerlendirmişler.⁴⁰ 2 Mart 2009'da ise TBMM Başkanı Köksal Toptan Katar'a yaptığı ziyarette ikili ilişkilerin geliştirilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir. 2009'da Katar'la Türkiye arasındaki en önemli ziyaret Katar Emiri'nin 17-18 Ağustos'ta yaptığı Türkiye ziyaretidir. Ziyaret sırasında konuşan Cumhurbaşkanı Gül, iki ülke arasındaki ticaretin 1,5 milyar dolara yaklaştığını ifade etmiştir. Ancak daha da önemlisi, Katar'dan Türkiye'ye uzanacak bir doğalgaz boru hattının gerçekleştirilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Gül ile Katar Emiri el-Sani toplantıdan önce iki ülke arasında işbirliği protokolleri (İşgücü İstihdamının Tanzimine Dair Anlaşmaya Ek Protokol, TRT ve Katar Medya Kurumu Arasında Radyo, Televizyon ve Haber Alanlarında İşbirliğinin Geliştirilmesine Yönelik Mutabakat Muhtırası ile Diplomatik, Hizmet ve Hususi Pasaport Hamilleri için Vizenin Karşılıklı Olarak Kaldırılmasına Dair Mutabakat Muhtırası) imzalanmıştır. Türkiye'nin Katar'la doğalgaz hattı konusunda görüş birliğine varılmasının ardından Katar'ın Nabucco için ek bir tedarikçi olabileceği yorumları yapılmaya başlanmıştır.

tır. Toplantıda ayrıca iki ülkenin kamu yayıncılığı yapan kurumları arasında işbirliği ve vize muafiyetinin sağlanması hususunda üç ayrı protokol imzalanmıştır.⁴¹ 29 Eylülde Bakanlar Kurulu kararı ile Katar ve Türkiye arasında karşılıklı olarak vizelerin kaldırılması kararı alınmış, bu karar 19 Ekimde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Türkiye ile Kuveyt arasında 2009'daki ilk temas 25 Şubat'ta Kuveyt milli günü resepsiyonu münasebetiyle Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı Cemil Çiçek'in Kuveyt'e gitmesidir. 27 Nisanda Türkiye'deki bir fuarda iki ülke hükümetleri arasında askeri işbirliğine dair bir mutabakat muhtırası imzalanmış, muhtıraya Kuveyt Genel Kurmay Başkanı Korgeneral Fahd el-Emir ile Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ imza koymuştur.⁴² İmzaların atılmasının ardından açıklanan bilgi notunda "anlaşma kapsamında öncelikle silahlı kuvvetler arasında işbirliği ve savunma sanayi olmak üzere farklı alanlarda askeri ilişkiler geliştirileceği ve çeşitlendirileceği" belirtilmiştir. İki ülkenin 2009 yılındaki en önemli teması ise Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 21 Aralıkta Kuveyt'i ziyaret etmesiydi. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ali Babacan, TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu, milletvekilleri ve işadamları da ziyarete katıldı. Ziyarete Kuveyt Emiri Şeyh el-Sabah el-Ahmed el-Cabir el-Sabah, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e Kuveyt Yüksek Devlet Nişanı vererek ziyarete verdikleri önemi göstermek istemiştir. 12 yıl aradan sonra Türkiye'den Kuveyt'e cumhurbaşkanlığı düzeyinde ilk olma niteliğini taşıyan bu ziyarette öne çıkan alanlardan biri ekonomik ve ticari konularda karşılıklı işbirliğinin ve yatırımların artırılması olmuştur. Ticari alanda öne çıkan ise enerji alanındaki işbirliği potansiyelidir. Öyle ki Kuveyt dünya petrol rezervlerinin %9'una sahip bir ülke olarak dış ihracat gelirlerinin %90-95'ini petrolden elde etmektedir. Türkiye de hem Kuveyt'teki inşaat sektöründe önemli bir yer edinmek istemekte hem de enerji alanında ikili projelerin ve işbirliklerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu anlamda Cumhurbaşkanı Gül'ün ziyarette ekonomik ilişkileri ön plana çıkarmasının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Gül'ün ziyaretinde gündeme gelen konulardan bir diğeri de güvenlidir. Türkiye ile Kuveyt'in bölgesel konulara bakışları arasın-

da bir paralellik vardır. Özellikle Irak'taki istikrarsızlıktan ve İran'ın artan bölgesel etkisinden rahatsız olan Kuveyt, Türkiye'nin askeri ve politik desteğini alarak iç ve dış tehditler karşısında caydırıcı bir mekanizma kurmak istemektedir. Buna paralel olarak Kuveyt, 2004'te İstanbul'daki NATO toplantısında kararlaştırılan İstanbul İşbirliği Girişimine katılan ilk Arap ülkesi olmuş ve 2006'da yapılan NATO'nun kamuoyu diplomasisi toplantısına ev sahipliği yapmıştır.⁴³ Cumhurbaşkanı Gül'ün ziyarette üzerinde durduğu önemli bir konu da Kuveyt'in, KİK dönem başkanlığını yürütmesi dolayısıyla KİK ile dört yıldır gündemde olan serbest ticaret anlaşmasının tamamlanması olmuştur.

Başbakan Erdoğan'ın Kasım 2006'da Ürdün ziyaretiyle ivme kazanan Türkiye-Ürdün ilişkileri karşılıklı üst düzey ziyaretlerle gelişmeye başlamıştır. Erdoğan'ın bu ziyaretini Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın 9 Ekim 2007'de resmi bir ziyareti izlemiş, bundan bir ay sonra ise Türkiye ile Ürdün arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Ortaklık Anlaşmasına yönelik görüşmeler yapılmıştır. Karşılık ziyaretler Ürdün Kralı Abdullah'ın 11 Aralık 2007'de, Dışişleri Bakanı Selahaddin Beşir'in ise 22-23 Şubat 2008'de Türkiye'yi ziyareti ile devam etmiştir. Dışişleri Bakanı Beşir'in bu ziyaretinde iki ülke arasında bir Siyasi Danışma Grubu oluşturulmasına ilişkin mutabakat muhtırasının imzalanması ise ilişkiler açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 10 Eylül 2009'da Dışişleri Bakanı Davutoğlu Ürdün ziyaretinde Ürdün üniversitesinde Türk Dili ve Kültürü Programı açılmasına ilişkin protokolün imza törenine katıldı. Türkiye-Ürdün ilişkileri Cumhurbaşkanı Gül'ün 1 Aralık 2009'da Ürdün ziyaretiyle daha da yakınlaşmıştır. Bu ziyarette iki ülke arasında "Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık", "Karşılıklı Olarak Vizelerin Kaldırılmasına Dair" ve "Gümrük Konularında Karşılıklı İdari Yardım" antlaşmaları imzalanmıştır.⁴⁴

Türkiye-Umman diplomatik ilişkileri, özellikle 2000 sonrası dönemde hareketlenmiştir. Umman Sultanı Kabus bin Said Türkiye'yi en son 1989'da ziyaret etmiş, Türkiye'den ise 1986'da Turgut Özal, 1997'de Süleyman Demirel, 2005'te Başbakan Erdoğan Umman'ı ziyaret etmiştir.⁴⁵ 2008'de ENKA Umman'ın en büyük turizm projesi Blue City'nin 2 milyar dolarlık ilk etap ihalesini kazanmış, ayrıca

Maskat'ta yapılacak 1,170 milyar dolarlık Maskat uluslararası havalimanının pist ve alt yapı ihalesini Tepe-Akfen-Vie (TAV) inşaat şirketi kazanmıştır.⁴⁶ Umman ayrıca Türkiye'yi, BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğinde ve Expo 2015 adaylığında destekleyen ülkeler arasında yer almıştır. Umman ile Türkiye'nin dış politika anlayışları arasında benzerlikler vardır. Umman da komşularıyla birçok sınır sorunları olmasına rağmen Türkiye gibi sorunları diplomasi ve iyi ilişkiler yoluyla halletmeye çalışan bir ülkedir. Umman'ın dış politika niteliklerinden en önemlisi olan tarafsızlık politikasına göre Umman özellikle bölgedeki Şii-Sünni bloklaşmasında tam bir tarafsızlık politikası izlemektedir. İran nükleer krizi konusunda diğer Körfez ülkelerinden farklı olarak Umman İran'a Türkiye gibi müdahaleye açıkça karşı bir ülkedir.⁴⁷

Türkiye-Yemen diplomatik münasebetlerini başlatan gelişme 20 Aralık 1986 tarihinde Başbakan Turgut Özal'ın Yemen ziyaretinin ardından 1988'de Sanâda ilk Türkiye büyükelçiliğinin açılmasıdır. Bu tarihten sonra bir ivme yakalayamayan ikili ilişkilerde temaslar 2005 Temmuzunda Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün İKÖ'nün toplantısı bünyesindeki Yemen ziyareti ve Yemen Başbakanı Abdülkadir Bajammal'ın Türkiye ziyareti olmuştur. Ekim 2005'te de Başbakan Erdoğan'ın Yemen ziyareti temasların sıklığına göstermiştir. Bu ziyaretler silsilesi 2008'de de sürmüş, Yemen Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih 25-26 Şubat tarihlerinde Cumhurbaşkanı Gül'ün resmi daveti ile Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyarette 7 Eylül 2005'te Ankara'da imzalanan "Türkiye-Yemen Karma Komitesi Üçüncü Dönem Toplantısı Protokolü" onaylanmış; bu çerçevede ticari, kültürel, sağlık, turizm, enerji alanlarında ortak çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştır.⁴⁸ 2009'da ise Şubat ayında Dışişleri Bakanı Ali Babacan Yemeni ziyaret etmiş, iki günlük bu ziyarette Yemen Dışişleri Bakanı Ebubekir el-Kırbi ile ikili ilişkilerin yanında bölgesel konular görüşülmüştür. Yemen'in, Babacan'ı Osmanlı valisi protokolü ile karşıladığı ziyaretten sonra yapılan basın toplantısında Babacan Yemen'e Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği için verdiği destekten dolayı minnettarlığını ifade etmiştir. Bu ziyareti TBMM Başkanı Köksal Toptan'ın ve bazı milletvekillerinin ziyareti takip etmiştir. Toptan ve milletvekilleri bu ziyarette Yemen'deki Türk okulunu ve bi-

lim fuarını gezmiştir. Yemen’de Haziran 2009’da Şii-Zeydilerle hükümet güçleri arasında çıkan çatışmalara Türkiye’nin resmi düzeydeki tepkisi, Yemen’in toprak bütünlüğünün açıkça desteklendiğini ifade eden Dışişleri Bakanlığı açıklamasıdır.

Mısır’ın uzun süre Arap milliyetçiliğinin öncü ülkesi olması ve Türkiye’nin Osmanlı bakiyesi ülkelerle arasında mesafe koyma çabası dolayısıyla Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi ilişkiler uzun süre rekabet ve gerginlik içinde olmuştur. Tarafların karşılıklı ilişkileri geliştirme niyetinin bir sonucu olarak 2007 yılında İstanbul’da Türkiye-Mısır Stratejik Diyalogu Çerçeve Muhtırası imzalanmış ve Davutoğlu Mısır’ı “stratejik ortak” olarak nitelemiştir. 2009’da ise Türkiye-Mısır ilişkilerini İsrail-Filistin sorunu çerçevesinde gelişen olaylar belirlemiştir. Mısır’ın Gazze’ye insani yardımın yapıldığı tek sınır kapısı olan Refah Sınır Kapısı’nda kontrolleri sıkılaştırması dolayısıyla gıda maddelerinin girişinin zorlaştığı bir konjonktürde Cumhurbaşkanı Gül 18 Ocak’ta Gazze konusunda yapılacak çok-uluslu toplantı için Mısır’ın Şarm el-Şeyh kentine gitmiştir. Burada yaptığı konuşmada bölgede sağlanacak ateşkesin kalıcı olması ve Filistinli grupların birlik içinde hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. 11 Şubat’ta Türkiye’yi ziyaret eden Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek’in bu ziyaretinin asıl gündem maddesi Filistin sorunu olmuştur. Mübarek ayrıca Gazze’nin yeniden imarı için 80 civarında ülkenin katılacağını açıkladığı zirve için Türkiye’den destek almaya çalıştı. Ziyaretin gündeminde yine Filistin sorunu odağında bölgede ateşkesin kalıcı hale getirilmesi, Filistinli gruplar arasında uzlaşının sağlanması, Hamas-İsrail arasındaki esir değişimi, Gazze ablukasının kaldırılması, Mısır-Gazze sınır kontrolünün sağlanması konuları da yer almıştır. Türkiye’nin İsrail’in Gazze operasyonu sonrası ortaya koyduğu tepkinin ardından bölgede büyük bir sempati toplanmasının Filistin konusunda Mısır’a rakip ya da alternatif olarak anlaşılması için de dikkatli bir dil kullanmaya özen göstermiştir. Bu konuda Mısır’ın Ankara Büyükelçisi Alaaddin el-Hadidi de bir açıklama yaparak bölgede bir Mısır-Türkiye rekabetinden bahseden haberlerin yanlış olmasının yanında kasıtlı olarak da çıkarıldığını ifade etmiştir. Ziyarete ikili ilişkilere de değinilmiştir.

Cumhurbaşkanı Gül iki ülke arasında güvenlik ve siyasi konularda düzenli istişarelerde bulunulduğunu ifade etmiş ve ayrıca, Doğu

Akdeniz'de iki önemli ülke olan Mısır ve Türkiye'nin ilişkilerinin stratejik önem kazandığını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Gül, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2,5 milyar dolar olduğunu ve bunu 5 milyar dolara çıkarmak istediklerini söylemiştir.⁴⁹ Türkiye'nin Mısır'a yıl içinde yaptığı ziyaretlerin bir diğeri de 2 Eylülde Dışişleri Bakanı Davutoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. Mısır Devlet Başkanı Mübarek ve Dışişleri Bakanı Ahmed Ebul Geyt ile görüşen Davutoğlu, mevkidaşı ile yaptığı basın toplantısında ikili ilişkilerin gelişmekte olduğundan ve ticaret hacminin 5 milyar dolara ulaştığından söz etmiştir. Mısır'ın el-Ahram gazetesinde yayımlanan bir makalesinde Davutoğlu, neredeyse her hafta Mısır ile Türkiye arasında komisyonların çalıştığından ve bunlar arasında askeri komisyonların da bulunduğu bahsetmiştir.⁵⁰ İki günlük ziyarette Cumhurbaşkanı İstihbarat Bakanına ülkenin önemli birçok isimleriyle bir araya gelmiş, aynı zamanda Mısırlı akademisyenler ve gazetecilerle yüz yüze temaslarda bulunarak kamuoyu diplomasisi yapmıştır. Mısır'ın ünlü düşünce kuruluşu Ahram Politik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde yaklaşık iki saatlik bir Türk dış politikası sunumu yapan Davutoğlu, özellikle Osmanlılık vurgusu üzerinde durmuştur.⁵¹ 16 Aralık 2009'da çalışma ziyareti için Türkiye'ye gelen Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ile Cumhurbaşkanı Gül bir araya gelmiş ve Gül, Mübarek'e iki ülke arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasını hatırlatarak karşılıklı olarak vizelerinde kaldırılması önerisinde bulunmuştur. Bu öneriye Kahire'nin sıcak baktığı ancak kendi içinde bir çalışma yapması gerektiği haberlere yansımıştır.⁵²

Ekonomik İlişkiler

Temmuz 2009'da İstanbul'da gerçekleştirilen Stratejik Diyalog Toplantısında Türkiye ile Körfez ülkeleri arasında ekonomik işbirliğine ilişkin bir Çerçeve Antlaşması yürürlüğe konmuştur. Buna göre, taraflar arasında ekonomik işbirliği, teknik uzmanlık değişimi, serbest ticaret alanının oluşturulması, ortak yatırım projelerinin geliştirilmesi ve yatırımların kolaylaştırılması kararlaştırıldı. Çerçeve Antlaşması ekonomik, teknik, ticari, ulaşım, altyapı ve yatırım gibi birçok alanı kapsamaktadır. Gıda güvenliği ve turizm gibi amaçların gerçekleştirilmesi için de Ekonomik İşbirliği Ortak Komitesi'nin

kurulması kararlaştırılmıştır. 13 Nisan 2009'da ULI-Türkiye tarafından İstanbul'da düzenlenen "Türk Gayrimenkul Yatırımları Körfez Sermayesi Buluşması"nda Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz'in kardeşinin şirketi olan PTA'nın Üst Yöneticisi Abdülaziz el-Hassan 2-3 milyar dolarlık bir yatırım firması olduklarını, Türkiye'de yerel firmalarla işbirliği yaparak konut üreteceklerini söylemiştir.⁵³

Şubat ayında Suudi Arabistan'a yaptığı ziyaret sırasında iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere vurgu yapan Cumhurbaşkanı Gül, 5 milyar dolar civarında olan dış ticaret hacmini birkaç yıl içerisinde 10 milyar dolara çıkarmak istediklerini açıklamıştır.⁵⁴ Belirlenen ticaret hacminin gerçekleşmesi için büyük ortak projeler başlatılmıştır. Bu çerçevede Türk şirketi TAV, Suudi Arabistan'da havaalanları inşa etmek ve işletmek üzere Suudi el-Raci Holding ile bir sözleşme imzalamıştır. TAV'ın açıklamasına göre el-Raci Holding ile yapılan anlaşma sayesinde Suudi Arabistan'da yap-işlet-devret modeliyle havaalanlarının hayata geçirilmesi, bakım ve onarımı, işletilmesi gibi konular hizmet kapsamına alınmıştır.⁵⁵ Türkiye'nin Suudi Arabistan açısından bir diğer önemi ise tarıma elverişli arazilerinin çok fazla olmasıdır. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin hayata geçirilmeye başlanmasıyla birlikte sınırlı derecede tarım arazisi bulunan Suudi Arabistan, Türkiye'de tarım sektörüyle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu bağlamda, *Planet Food World Company* (PFWC) adlı özel bir şirket Türkiye'de tarım sektörüne 3 milyar dolarlık bir yatırım yapacağını açıklamıştır. Şirketin Türkiye temsilcisi Mete Mutluoğlu, önümüzdeki 5 yılda 20.000 endüstriyel tarla kuracaklarını, bu tarlaların her birinin 10.000 m²'yi bulacağını belirtmiştir. Bu tarlalarda sebze ve meyvenin yanı sıra balık, kümes hayvanları, koyun ve büyükbaş hayvanların da yetiştirileceğini söyleyen Mutluoğlu, buralarda üretilen ürünlerin öncelikle Suudi Arabistan'ın ihtiyacını karşılamada kullanılacağını, bunun yanı sıra Körfez ülkeleri ve Rusya'ya da ihraç edilebileceğini açıklamıştır. Mutluoğlu ayrıca 5 yılın sonunda elde edilmesi düşünülen cironun da yaklaşık 20 milyar dolar olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde çalışan Türk-Suudi İş Konseyi'nin 10 Haziran 2009'da İstanbul'da 9. Ortak toplan-

tısını yapması gündeme geldi. Toplantıda yaklaşık 30 Suudi işadamının katılımı söz konusu olacağı ve yaklaşık 80 milyar dolar tutarında dev projelerin görüşüleceği duyurulmuştur.⁵⁷ Bu toplantıda Başbakan Erdoğan'ın Davos'taki "one minute" çıkışının ardından gündeme gelen "Türkiye'ye Vefa Girişimi" çerçevesinde Arap Fast Food piyasasına Türk firmaların girmesi konusunda bir ön mutabakat imzalandı. Buna göre Suudi Arabistan'a 100 simit sarayı yiyecek zincirinin açılması planlanmıştır.⁵⁸ Turizm sektöründe alternatif arayışlar içinde olan Suudi Arabistanlı yatırımcılar Trabzon'da dağ ve yayla turizmine yönelik olarak bir yayla kent almak istediklerini, Türkiye'de yayla turizmine yatırım yapmaya talip olduklarını belirtmişlerdir.⁵⁹

Körfezin doğalgaz zengini ülkesi Katar'la Türkiye arasında ekonomik ilişkiler 2009'da artan bir ivme göstermiştir. Türkiye'nin Katar'la doğalgaz boru hattı konusunda görüş birliğine varmasının yanında özel sektörün de faaliyetleri gözlenmektedir. Buna göre Tekfen İnşaat ve Tesisar A.Ş. Katar'da 165 milyon dolarlık bir iş sözleşmesi imzalamıştır.⁶⁰ İTO 4 Ekimde Katar'da 1. Türk ihraç ürünleri sergisi açmış ve bu sergi İTO'nun 127 yıllık tarihinde düzenlediği en büyük yurt dışı sergi olarak tarihe geçmiştir. Enerji Bakanı Taner Yıldız'ın Ekim başında Katar'da yaptığı ziyaretlerin ardından yaptığı açıklamada iki ülke arasında uygulanacak ilk projelerin başında sıvılaştırılmış doğalgaz olduğunu belirtmiş, hatta Katar'dan alınacak gazın diğer ülkelere de transferinin düşünüldüğünü ifade etmiştir.⁶¹ Katar Devlet Fonu'nun bir iştiraki olan *Katari Diar* Türkiye Genel Müdürü Fatih Kara da Türkiye'de 500 milyon dolarlık konut ağırlıklı yatırım planladıklarını söylemiştir.⁶²

Kuveyt ile Türkiye arasında 2009 yılı ekonomik gelişmeleri arasında ilk göze çarpan Kuveyt merkezli havayolu şirketi *Jazeera*'nin Antalya'ya seferlere başlayacak olmasıdır. Ayrıca MÜSİAD Mardin Şubesi Başkanı Kazım Aksoy'un açıklamalarına göre Kuveytli bir grup işadamlarıyla Mardin'de 100 milyon dolarlık sanayi yatırımı yapmak noktasında anlaşılmıştır.⁶³

Türkiye'nin Lübnan ile ekonomik ilişkilerinde son zamanlarda ciddi bir hareketlenme yaşanmaktadır. Bunun en önemli göstergelerinden biri 2005 yılında Türk Telekom'un %55'lik hissesinin 6.55

milyar dolara Lübnan ve Suudi Arabistan sermayeli OGER'e satılması olmuştur. Aynı zamanda Türkiye'nin üç GSM operatöründen biri AVEA, Hariri ailesine aittir. Türkiye ile Lübnan arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da ilerletilmesi amacıyla Mersin ile Trablus limanları arasında feribot seferlerinin başlatılması için girişimler başlatılmıştır. Bakanlar Kurulunun, 21 Nisan 2009'da Ankara'da iki ülke arasında imzalanan "2009-2011 Yıllarını Kapsayan Turistik İşbirliği Anlaşması Uygulama Protokolü" onaylanmıştır. Protokol ile "iki ülke arasındaki mevcut dostane ilişkileri dikkate alarak, turizm alanındaki mevcut ikili bağları geliştirmek ve genişletmek ortak arzusuyla, 18 Eylül 1968'de imzalanan 'Turistik İşbirliği Anlaşması'nın hükümlerinin uygulanması" amacıyla mutabakata varılmıştır.⁶⁴

Türkiye ile Mısır arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler düşük düzeyde kalmıştır. Ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla 2005 yılında iki ülke arasında bir serbest ticaret antlaşması imzalanmıştır. 22 Ocak 2009'da Mısır'a giden Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen, bu anlaşmadan sonra iki ülke arasındaki ticaret hacminin 10 kattan fazla arttığını ifade etmiştir. Gezisinde Kahire'deki 10 Ramazan Sanayi Bölgesi'nde Türk işadamları tarafından kurulan Küçükçalık grubuna bağlı Küçükçalık Tekstil Sanayi, EFT tekstil sanayi ve Sabancı grubuna ait Temsa Mısır otobüs firmasını gezmiş, komşularla ürün paylaşımı modeliyle kalkınacaklarını belirtmiştir. Daha sonra yaptığı bir açıklamada Devlet Bakanı Tüzmen, iki haftalık Mısır ve İran temalarıyla Türkiye'ye toplam 550 milyon dolarlık ihracat kazandırdıklarını vurgulamıştır. 17 Ekim 2009 tarihinde Kahire'de düzenlenen 13. Uluslararası İşadamları Forumunda Türk işadamları 80 iş bağlantısı kurmuştur. 10 Kasım 2009'da Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu'nun (TUSKON) düzenlediği "Türkiye-Mısır Arasında İşbirliği İçin Yeni Fırsatlar" konulu Türkiye-Mısır iş forumunda konuşan Devlet Bakanı Zafer Çağlayan iki ülke arasındaki mevcut 3,5 milyar dolarlık ticaret hacminin artırılması gerektiğinden bahsetmiştir. Bu forumda konuşan Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanı Raşid Muhammed Raşid sağlık, ilaç ve inşaat sektörlerinde faaliyet gösteren iki Mısırlı şirketin 2010'da yatırım için Türkiye'ye geleceğini, miktarın milyar doları bulacağını ve bunun için tüm altyapının oluşturulduğunu söylemiştir.⁶⁵ Türk ve Mısırlı işadamlarının temaları

TUSKON bünyesinde faaliyet gösteren Konya merkezli Anadolu Sanayici ve İşadamları Federasyonu'nun 40 kişilik bir heyetle Mısır'da Mısır'lı işadamlarıyla yaptığı görüşmelerle sürmüştür. Mısır ayrıca 15 Aralıkta başlatacağı turizm kampanyasında Türkiye'ye yönelik ilk kez büyük çaplı bir tanıtım kampanyası hazırlamış ve Türk seyahat acentelerini destekleme kararı almıştır.

Kültürel ve Toplumsal İlişkiler

Arap dünyasının Türkiye'ye bakışı farklılıklar gösteren bir içeriğe sahiptir. Cumhuriyetin kurulması ve halifeliğin ilgasının ardından Arap dünyasının Türkiye'ye bakışını daha çok Türkiye'ye yönelik laiklik eleştirileri şekillendirmiştir. Arap milliyetçiliğinin geliştiği dönemde Türkiye'ye dönük algı, Arapların gelişmesini engelleyen Osmanlı emperyal mirasının eleştirisidir. Soğuk Savaş döneminde Arapların Türkiye'ye bakışı ise bölgede ABD işbirlikçisi retoriği ile ifade bulmuştur.⁶⁶ 1980'lerin sonuna doğru Türkiye'nin GAP projesini duyurmasıyla başlayan su sorunu, Suriye'nin konuyu bir pan-Arap meselesi haline getirmesiyle Türk-Arap sorunu olarak ilişkilerin seyrini belirlemiştir; ayrıca PKK Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir parametre olmuştur. Kısaca Türk Arap ilişkilerinin genel karakteri güvensizlik olmuştur. Bu güvensizlik kavramının belirlediği ilişkilerin karakterinde 2003 yılından itibaren gerek Arap kamuoyunun gerekse de Arap politika yapımcılarının, fikir dünyasının ve medyanın algısında gözle görülür bir değişiklik olmuştur. 2002'de Suriye, Mısır, Suudi Arabistan, Fas, Lübnan, BAE ve Kuveyt'te yapılan ve Arap kamuoyundaki Türkiye algısını araştıran bir ankette Türkiye ABD, İsrail ve İngiltere'den sonra en olumsuz algıya sahip olan ülke olarak ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bu imajın en büyük sebebi Türkiye-İsrail ilişkilerine duyulan öfkedir.⁶⁷ TESEV'in Gazze Savaşı'nın ve Davos olayının hemen ardından Ürdün, Mısır, Filistin, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye'de yaptığı başka bir ankette ise Türkiye, Suudi Arabistan'dan sonra en olumlu algılanan ülke olmuştur.⁶⁸

Bu değişimin ardında yatan nedenleri birkaç maddede toparlamak mümkündür. Öncelikle AK Parti'nin seçim zaferiyle tek başı-

na iktidara gelişi kendi başına bir nedendir. Arap devletlerindeki İslamcılarının geneli AK Parti'ye karşı bir yakınlık hissetmekte ve AK Parti'nin 2002 ve 2007 seçim zaferleriyle Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilebilmesini kendileri açısından güvenlerini artıran olaylar olarak görmektedirler. Örneğin Mısır İhvan-ı Müslim hareketinden Mehdi Akif, seçim zaferinin ardından Başbakan Erdoğan'ı tebrik etmiş, AK Parti örneğinden yola çıkarak özgür, adil bir seçim ortamında İslami partilerin anayasal, siyasi ve ekonomik gelişim ve sosyal reform yapmayı başarabilecek kapasiteye sahip olduklarını ifade etmiştir. Mehdi Akif buradan ayrıca İslamcılarının Batıyla uzlaşma yolları üzerinde düşünmesi gerektiği sonucunu da çıkarmıştır. Arap dünyasından en ilginç örnek ise Fas Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Sekreterinin açıkça Türkiye'deki AK Parti'yi örnek aldıklarını ifade etmiş olmasıdır.

Arap dünyasından Türkiye'ye yönelen ilginin nedenleri sadece siyasi aktör değişimi değildir. Arap dünyasının en hassas noktalarından olan Filistin meselesinde Türkiye'nin çıkardığı çok daha yüksek ses Arap dünyasının dikkatini çekmiştir. İsrail'in Gazze'ye düzenlediği "dökme kurşun operasyonu" esnasında Türkiye Başbakanının tutumu ve 2009 Davos toplantısında İsrail Cumhurbaşkanı Peres ile girdiği tartışma sonrası salonu terk etmesi, yani "one minute" vakası duygusal olarak Türkiye Başbakanının popülaritesini Arap dünyasında oldukça artırmıştır. Hatta Bardakçı'ya göre "one minute" çıkışı, Cemal Paşa'nın Arap dünyasının önde gelen aydınları ile politikacılarını 1915'te ve 1916'da Beyrut'ta ve Şam'da idam ettirmesinin Araplar nezdindeki psikolojik duvarlarını yıkmıştır. Bu hadiseyle Arapların hafızasından Cemal Paşa'nın adı silinmeye başlamış ve Türkiye bölgede sadece "ismen" değil, "fiilen" de varlığını hissettirmeye başlamıştır.⁶⁹

Türkiye'nin Araplar nezdinde değerini artıran önemli bir gelişme de 1 Mart 2003'te ABD'nin Irak'a müdahalesi söz konusu olurken Türkiye'ye asker yerleştirilmesine dönük tezkerenin reddedilmesidir. Kısaca başta Filistin olmak üzere Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarındaki değişim Türkiye'ye dönük algılamaları da değiştirmiştir. Bu olumlu havanın somut politikalara yansımaları da olmuştur. Örneğin ders kitaplarını yeniden yazmaya yönelik projeler

bazı ülkelerde uygulamaya geçirilmeye başlanmış; Suriye, Lübnan, Ürdün ve Libya ile vizesiz yolculuk imkânı getirilmiştir.⁷⁰

Türkiye son zamanlarda dış politika uygulamalarında yumuşak gücünü kullanmaya başlamış, bu çerçevede Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine ciddi bir açılımı olmuştur. Özellikle Türk dizilerinin Arap kamuoyunda ilgiyle izlenmesi Türkiye'nin Arap halkı nezdindeki imajını önemli ölçüde olumlu yönde değiştirmiştir. Öyle ki dizilerin çekildiği mekanları ziyaret etmek için Arap turistler İstanbul'a akın etmeye başlamıştır.⁷¹ Kuveyt Emiri Sabah ailesinin Türkiye'den gayrimenkul alması, Kuveyt'ten Türkiye'ye gelen turistlerin sayısındaki artış iki halk arasındaki iletişim ve temas imkanlarını artırmaktadır. Toplumsal ilişkilerin geliştirilmesini destekler düzeyde akademik birimlerin de oluşturulması için Kuveyt üniversitesinde bir Türkoloji bölümünün açılması girişimleri söz konusu olmuştur.⁷² Eğitim alanında arasında Mısır'da bir Türk okulunun açılması gibi faaliyetler de vardır. İsmi Selahaddin Uluslararası Türk Okulu olan eğitim kurumuna ilk yıl 600 öğrenci başvurarak oldukça başarılı bir sonuç elde edilmiştir.⁷³ 2 Mayıs 2009'da Lübnan'da Türk Kültür Haftası etkinlikleri düzenlenmiştir. 30 Temmuz 2009'da Lübnan'da hükümet kurma krizinin aşılması için Lübnan'da temaslarda bulunan Davutoğlu, 2006'dan bu yana Lübnan'da 50 milyon dolarlık okul ve sağlık alanlarında çeşitli yardımlarda bulunulduğunu, şu ana kadar 37 okulun yapımının bitirildiğini, 2 sağlık ocağının da tamamlanıp teslim edildiğini ifade etmiştir. Davutoğlu ayrıca, öğrenci ve akademisyen değişimi programını da hayata geçireceklerini açıklamıştır.

Sonuç

Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden, özellikle 11 Eylül olaylarından sonra gerçekleşen Afganistan ve Irak işgalleri, Şii İran'ı dengeleyen Sünni Arap Saddam rejiminin yıkılmasıyla bölgedeki dengelerin değişmesi üzerine Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'ye bağımlılıklarının artması söz konusu olmuştur. Pro-aktif ve çok boyutlu yapıcı bir dış politika söylemini benimseyen Türkiye'nin yumuşak gücünü de devreye sokarak bölgede etkin olma çabası, Batıya alternatif siyasal ve ekonomik yapıların içine girmesinin de etkisiyle Türkiye, Kör-

fez ülkeleri, Yemen, Mısır, Ürdün ve Lübnan yetkililerinin nazarında kayda değer bir bölgesel güç konumuna çıkmıştır.

2009 yılındaki gelişmeler de yukarıdaki genel çerçeveye uygun bir biçimde Türkiye'nin Körfez ülkeleri, Yemen, Ürdün, Mısır ve Lübnan ile ilişkilerinin geliştirilmesi doğrultusunda gerçekleşti. Türkiye, sıklaşan karşılıklı üst düzey temaslarla bu ülkelerle ikili ve çok taraflı siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmeye öncelik vermiştir. Türkiye'nin çok-boyutlu, çok-kulvarlı, pro-aktif bölgesel siyasetinin başarıya ulaşması açısından 21. yüzyılın başlangıcıyla birlikte başlatılan iyileşme sürecini devam ettirmek durumundadır. Batı tarafından giderek daha fazla dışlanan Arap ülkelerinin de giderek Türkiye'ye daha fazla ihtiyaç duymaları söz konusudur. 2009 yılındaki gelişmeler bu kanaatin teyidi oldu.

Türkiye'nin Körfez Ülkeleri, Yemen, Mısır, Ürdün ve Lübnan Politikası 2009 Kronolojisi

- 3 Ocak** Başbakan Erdoğan, İsrail'in Gazze saldırıları konusunda fikir teatisinde bulunmak üzere Riyad'a yaptığı ziyarette Kral Abdullah ile bir görüşme yapmıştır.
- 3 Ocak** Dışişleri Bakanı Ali Babacan İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) tarafından Ciddé'de düzenlenen toplantıya katıldı.
- 3 Şubat** Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Riyad'a gerçekleştirdiği resmi ziyarette Kral Abdullah ile pek çok siyasi ve ekonomik konuda görüş alışverişinde bulundu.
- 11 Şubat** Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Erdoğan ile İstanbul'da bir araya gelmiştir.
- 16-18 Şubat** Dışişleri Bakanı Ali Babacan Yemen'e resmi bir ziyarette bulunmuştur. Yemen'de Babacan Yemen Dışişleri Bakanı el-Kirbi'yle görüşmelerde bulunmuş ve Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih, Başbakan Ali Muhammad Mücavir ile Temsilciler Meclisi Başkanı Yahya Ali el-Rai tarafından kabul edilmiştir.
- 18-19 Şubat** Dışişleri Bakanı Ali Babacan meslektaşları Şeyh Halit'le görüşmelerde bulunmak amacıyla Bahreyn'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

- 21-25 Şubat** Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, 2009 IDEX Savunma Sanaayi Fuarına katılmak üzere Abu Dabi'yi ziyaret etmiştir.
- 6-7 Nisan** BM Medeniyetler İttifakı İkinci Forumu münasebetiyle Bahreyn Dışişleri Bakanı Şeyh Halit, BAE Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Gargaş, Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa Türkiye'ye gelmiştir.
- 14-15 Nisan** Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Maliye Bakanı Kemal Unakıtan, Sağlık Bakanı Recep Akdağ, Tarım ve Köy İşleri Bakanı Mehdi Eker ile Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı Kahramanmaraş Milletvekili Veysi Kaynak'la birlikte Bahreyn'i ziyaret etmiştir. Bahreyn Ulusal Meclisine hitap eden Gül, Türk-Bahreyn iş forumunda bir konuşma yapmıştır.
- 21-22 Nisan** Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman, Türkiye'ye gelerek 54 yıl aradan sonra Cumhurbaşkanı seviyesinde iki ülke arasındaki ilk ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyaret çerçevesinde iki ülke arasında Gençlik ve Spor Alanında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.
- 30-31 Temmuz** Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Lübnan Başbakanı Fuad Sinyora'nın daveti üzerine Lübnan'ı ziyaret etmiştir. Bakan yaptığı görüşmelerde, Lübnan'da ulusal birlik hükümeti kurulması yönündeki çabalara verilen desteği vurgulamıştır.
- 16-18 Ağustos** Katar Emiri Şeyh Hamad bin Halife el-Sani, Cumhurbaşkanı Gül'ün davetine icabetle Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyaret çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkiler ve işbirliği imkânları ele alınmış; uluslararası ve bölgesel gelişmeler hakkında görüş teatisinde bulunulmuştur.
- 19 Ağustos** Ürdün Dışişleri Bakanı Nasser Judeh, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun davetine icabetle Türkiye'yi ziyaret etti.
- 11 Eylül** Suudi Arabistan'ın Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Nizar Ubeyd Medeni, Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın Cumhurbaşkanı Gül'e mesajını iletmek üzere Türkiye'ye günübirlik bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 22-24 Eylül** Abdullah Gül'ün, Kral Abdullah Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nin resmi açılış töreni münasebetiyle Cidde, Mekke ve Medine'yi kapsayan Suudi Arabistan ziyareti kapsamında Kral Abdullah'la yaptığı görüşmede iki ülke arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

- 5-7 Ekim** Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Katar'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş; iki ülke arasında Enerji Alanında İşbirliğine İlişkin bir Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır.
- 17-21 Kasım** Mısır Savunma ve Askeri Üretim Bakanı Mareşal Muhammed Hüseyin Tantawi, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un konuğu olarak Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret çerçevesinde Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır.
- 30 Kasım** Dışişleri Bakanı Davutoğlu Lübnan'a yaptığı resmi ziyaret çerçevesinde Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman, Başbakan Saad Hariri ve Meclis Başkanı Nebih Berri ile görüşmelerde bulunmuştur.
- 1-3 Aralık** Cumhurbaşkanı Gül Ürdün'ü ziyaret etmiş; ziyaret sırasında Serbest Ticaret Anlaşması ve Vize Muafiyeti Anlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizmasının oluşturulması konusunda da anlaşmaya varıldı.
- 15-16 Aralık** Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in Türkiye'yi ziyaretinde, iki ülke arasındaki ilişkilerin her alanda daha da geliştirilmesi imkanları üzerinde durulmuş, uluslararası ve bölgesel gelişmeler ele alınmıştır.

Notlar

- 1 Türk dış politikasının kimlik bağlamında bir okuması için bkz. Yücel Bozdağlıoğlu, **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach**, London: Routledge Press, 2003.
- 2 Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- 3 Ahmet Davutoğlu, **Alternative Paradigm**, Washington: American Press, 1994.
- 4 William Hale, "Turkey and the Middle East in the 'New Era'" **Insight Turkey**, c. 11, n. 3, 2009, ss. 143-159.
- 5 Meliha Benli Altunışık, "Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East," **New Perspectives on Turkey**, n. 40, 2009, ss. 171-194. Daha kullanışlı hale getirmek için Altunışık'in kullandığı bazı kavramlarda değişiklikler yapılmıştır.
- 6 Yücel Bozdağlıoğlu, "Modernity, Identity and Turkey's Foreign Policy," **Insight Turkey**, c. 10, n. 1, 2008, s. 60-61.
- 7 Ahmet Sözen, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges," **Turkish Studies**, c. 11, n. 1, March 2010, s. 103-104.
- 8 Lenore G. Martin, "Turkey and Gulf Cooperation Council Security," **Turkish Studies**, c. 10, n. 1, March 2009, s. 75-76.
- 9 Martin, "Turkey and Gulf Cooperation Council Security," s. 76-78.
- 10 Martin, "Turkey and Gulf Cooperation Council Security," s. 79.
- 11 Ali Oğuz Diriöz, "Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkileri," **Ortadoğu Analiz**, c. 1, n. 6, Haziran 2009, s. 80.

- 12 Veysel Ayhan, "Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog," **Ortadoğu Analiz**, c. 1, n. 7-8, Temmuz-Ağustos 2009, s. 115.
- 13 Ayhan, "Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde Yeni Bir Dönem," s. 115-116.
- 14 Ayhan, "Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde Yeni Bir Dönem," s. 116-117.
- 15 Ayhan, "Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde Yeni Bir Dönem," s. 120-123.
- 16 Martin, "Turkey and Gulf Cooperation Council Security," s. 79-80.
- 17 Martin, "Turkey and Gulf Cooperation Council Security," s. 84-6.
- 18 Martin, "Turkey and Gulf Cooperation Council Security," s. 88.
- 19 "Turkey, Saudi Arabia increase cooperation", <http://www.neurope.eu>, 03.02.2009.
- 20 Veysel Ayhan, "Başbakan Erdoğan'ın Suudi Arabistan Ziyareti Kapsamında Ankara-Riyad İlişkilerinin Analizi," <http://www.orsam.org.tr>, 20 Ocak 2010.
- 21 "Başbakan Erdoğan Suudi Arabistan'da," *Zaman*, 3 Ocak 2009; "Tayyip Erdoğan, Suudi Arabistan'da: 'Gazze ile Müslüman olduğumuz için değil İnsan Olduğumuz İçin İlgileniyoruz,'" <http://www.nethaber.com>, 19 Ocak 2010.
- 22 Ayhan, Başbakan Erdoğan'ın Suudi Arabistan...", 20 Ocak 2010.
- 23 "Türkiye'nin Arabuluculuk Çabaları Gurur Verici," *Zaman*, 17 Mart 2009.
- 24 "Cumhurbaşkanı Gül Şura Meclisine Hitap Etti," *Zaman*, 4 Şubat 2009.
- 25 *Zaman*, 22 Eylül 2009.
- 26 Muhittin Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Taraflı Birlikteliğe," **Ortadoğu Analiz**, c. 1, n. 9, Eylül 2009, s. 80.
- 27 <http://www.musiad.org.tr>.
- 28 Veysel Ayhan, "Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Lübnan Ziyareti ve Türkiye-Lübnan İlişkileri," <http://www.orsam.org.tr>.
- 29 Davutoğlu, tarafların önemli temsilcilerinden Meclis Başkanı Nebih Berri, seçimi kazanan Gelecek Hareketi lideri ve hükümeti kurmakla görevlendirilen Saad Hariri, Hizbullah'ın Parlamento Grubu Başkanı Muhammed Raad ve Dışişleri Bakanı Fevzi Salluh'la görüşmeler yapmıştır. Abdülhamit Bilici, "Türkiye Lübnan Krizi İçin Devrede," *Zaman*, 31 Temmuz 2009.
- 30 *Zaman*, 18 Şubat 2009.
- 31 "Çağlayan, Dubai'deki Türk İşadamlarıyla Bir Araya Geldi," *Zaman*, 29 Aralık 2009.
- 32 *Zaman*, 9 Nisan 2009.
- 33 "THY İki Yeni Anlaşma İmzaladı," *Zaman*, 15 Temmuz 2009.
- 34 "BAE'nin Ulusal Havayolu Şirketi Etihad, İstanbul Uçuşlarına Başlıyor," *Zaman*, 21 Nisan 2009.
- 35 "Tüzmen BAE Ticaret Bakanı ile Görüştü," *Zaman*, 28 Nisan 2009.
- 36 Nebahat Tanrıverdi, "Bahreyn'de Seçim Süreci Şii Çoğunluğa Yönelik Tehdit Algılaması," <http://www.orsam.org.tr>, 23 Eylül 2010.
- 37 "Babacan Bahreyn'de," *Zaman*, 19 Şubat 2009.
- 38 "Bahreyn Meclisine Hitap Eden İlk Yabancı Lider Oldu," *Zaman*, 15 Nisan 2009.
- 39 Ali Oğuz Diriöz, "Katar'ın Çok Yönlü Dış Politikası," **Ortadoğu Analiz**, c. 1, n. 3, Mart 2009, s. 66.
- 40 "Katar Başbakanı Thani Başbakanlıkta," *Zaman*, 4 Şubat 2009.
- 41 "Bir Enerji Hamlesi de Katar'la," *Zaman*, 18 Ağustos 2009.
- 42 "Almanya ve Kuveyt İle Anlaşma," <http://www.timeturk.com>, 27 Nisan 2009.
- 43 Veysel Ayhan, "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Kuveyt Ziyareti," <http://www.orsam.org.tr>.
- 44 Veysel Ayhan, "Ürdün Dış Politikası ve Türkiye ile İlişkileri," **Ortadoğu Analiz**, c. 2, n. 13, Ocak 2010, ss. 48-58.
- 45 Ali Oğuz Diriöz, "Oman'ın Dış Politikası ve Körfez Bölgesindeki Konumu," **Ortadoğu Analiz**, c. 1, n. 11, Kasım 2009, s. 76.
- 46 Ridvan Kalaycı, "Son Dönemde Oman İç ve Dış Siyasetindeki Temel Gerçekler: Ekonomik Sorunlar ve Pragmatik Dış Politika," **Ortadoğu Analiz**, c. 2, n. 17 Mayıs 2010, s. 64.
- 47 Veysel Ayhan, "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Maskat Ziyareti Işığında Türkiye-Oman İlişkileri," **Ortadoğu Analiz**, c. 2, n. 17, Mayıs 2010, s. 72.

- 48 “Yemen İç Savaşı: İktidar Mücadelesi, Bölgesel Etkiler ve Türkiye ile İlişkiler,” **Orsam Raporu**, 10 Ocak 2010, s. 20.
- 49 “Gazze İçin Müşterek Çaba İçindeyiz,” **Zaman**, 12 Şubat 2009.
- 50 “Mübarek Davutoğlu’nu Kabul Etti,” **Zaman**, 2 Eylül 2009.
- 51 “Mısır’da Davutoğlu Fırtınası Esti,” **Zaman**, 4 Eylül 2009.
- 52 “Gül’den Mısır Liderine Vizeyi Kaldırılım Teklifi,” **Zaman**, 16 Aralık 2009.
- 53 “Suudi Prens’in Şirketi, Milyar Dolarlık Bütçeyle Geldi, Çantasında Lüks Konut Projeleri Var,” **Zaman**, 14 Nisan 2009.
- 54 “19 Yıl Sonra İlk Ziyaret,” **Yeni Şafak**, 3 Şubat 2009; “Gül Suudi Arabistan’a Gitti,” **Zaman**, 3 Şubat 2009.
- 55 “Suudi Devle El Sıkıştı, TAV Arabistan’a Uçuyor,” **Zaman**, 11 Kasım 2009.
- 56 “Saudi Arabia-Farm investment in Turkey,” **Gulf News**, 22 Temmuz 2009
- 57 “Türk-Suudi İş Konseyinde Dev Projeler Görüşülecek,” **Zaman**, 5 Haziran 2009.
- 58 “Simit Sarayları Arabistan’a Uzaniyor,” **Zaman**, 11 Haziran 2009.
- 59 “Arap Yatırımcılar Trabzon’da Yayla Kent Almak İstiyor,” **Zaman**, 18 Kasım 2009.
- 60 “Tekfen, Katar’da İş Aldı,” **Zaman**, 2 Haziran 2009.
- 61 “Katar’dan Doğalgaz Alıp Yurt Dışına Satacağız,” **Zaman**, 9 Ekim 2009.
- 62 “Suudi Prens’in Şirketi, Milyar Dolarlık Bütçeyle Geldi, Çantasında Lüks Konut Projeleri Var,” **Zaman**, 14 Nisan 2009.
- 63 “Kuveytli İşadamları Mardin’e 100 Milyon Dolarlık Yatırım Yapacak,” **Zaman**, 21 Ağustos 2009.
- 64 “Lübnan’la Turistik İşbirliği,” <http://www.timeturk.com/tr>.
- 65 “Tekstilciyi Kapan Mısır, Sağlık Yatırım İçin Türkiye’ye Geliyor,” **Zaman**, 11 Kasım 2009.
- 66 Meliha Benli Altunışık, “Arap Dünyasında Türkiye Algısı,” **TESEV Dış Politika Analiz Serisi**, n. 11, İstanbul, Haziran 2010, ss. 7-20.
- 67 Altunışık, “Arap Dünyasında Türkiye Algısı,”
- 68 Altunışık, “Arap Dünyasında Türkiye Algısı,”
- 69 Murat Bardakçı, “‘One Minute’ ve Cemal Paşa,” **Habertürk**, 9 Haziran 2010.
- 70 Altunışık, Arap Dünyasında Türkiye..., s. 24.
- 71 “Türk Dizileri 5 Yıldızlı Havayolu Etihad’ı Türkiye’ye Getirdi,” **Zaman**, 2 Haziran 2009.
- 72 Veysel Ayhan, “Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Kuveyt ziyareti,” <http://www.orsam.org.tr>.
- 73 “Mısır’daki Türk Okulu İlk Yılında 600 Öğrenci ile Rekor Kırdı,” **Zaman**, 10 Ekim 2009.

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI 2009

Ali Resul Usul*

* Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Türkiye'nin, o zamanki adı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET), 31 Temmuz 1959 tarihinde ortaklık için yaptığı başvurudan bu yana Avrupa Birliği (AB) iç ve dış siyasetimizin gündeminde sürekli olarak var olmuştur. Bugün ise, sıkıntılı da olsa, devam eden tam üyelik sürecinin ortasındayız. Bu yazıda, Türkiye-AB ilişkilerini şümüllü bir şekilde tartışmaktan ziyade 2009 yılında bu ilişkileri belirleyen önemli hususları temel hatları ile ele alınacaktır. 2009 yılı, genel anlamda, Türkiye-AB ilişkilerinin çok parlak olduğu bir yıl olmamıştır. Türkiye-AB ilişkilerini belirleyen ana faktörlerde değişiklikler ve bu ilişkilerin omurgasında yakın zamanda dönmüşümler olduğu görülmektedir. Bu dönüşümlerden biri de “siyasi kriterler” merkezli tartışmalardan “reel politik” eksenli tartışmalara geçiştir.

Türkiye-AB ilişkilerini kabaca dört dönemde ele almak mümkündür. Buna göre, birinci safha Türkiye'nin 31 Temmuz 1959 tarihinde, Yunanistan'ı takip ederek AET'ye ortaklık anlaşması yapmak için başvurması ile başlar.¹ Bu süreçte 12 Eylül 1963 Ankara Anlaşması ile Türkiye-AET ilişkilerinin temel çatısı kurulmuştur. 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğü giren bu Ortaklık Anlaşması'na ilaveten 23 Kasım 1970 tarihinde Türkiye ile AET arasındaki Gümrük Birliği'ne ilişkin düzenlemeler içeren “Katma Protokol” Brüksel'de imzalanmıştır. Bu sürecin 1986 yılına kadar devam ettiği düşüncesindeyiz. Buna göre, bu birinci safhada, Türkiye-AB ilişkileri ge-

nel anlamda, ticari ve ekonomik dinamikler çerçevesinde sürdürülmüştür. Bu süreçte, tam üyelik tartışmaları ve bu tartışmalar çerçevesinde Türkiye'deki demokrasi ve insan hakları ihlalleri tartışmalarına, istisnalar hariç, pek yer yoktur. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra 22 Ocak 1982 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nun baskıları sonucu ilişkilerin fiili olarak dondurulması bir yana bırakılırsa, bu safhanın karakterini belirleyen hususlar, ekonomik, mali ve ticari ilişkiler olmuştur. Ayrıca, Yunanistan'ın AB'ye girmesi ile birlikte, AB'yi Türkiye'ye karşı kullanmak için gösterdiği olağanüstü gayret, bu gayretin getirdiği olumsuz gelişmeler ve taraflar arasındaki gerginlikler de bu zaman dilimine damgasını vuran gelişmeler olarak ifade edilebilir.²

16 Eylül 1986 tarihi ile birlikte ikinci safhadan bahsetmek mümkündür. Bu tarihte Türkiye-AET Ortaklık Konseyi toplanmış ve ilişkilerde bir canlanma süreci başlamıştır. Daha da önemlisi artık bu dönemde ki bu döneme Turgut Özal her türlü şekilde damgasını vurmuştur³, Türkiye'nin AB üyeliği tartışmaları başlamış ve sonuçta da Türkiye, Başbakan Turgut Özal'ın inisiyatifi ile 14 Nisan 1987 tarihinde "Roma Antlaşması'nın 237'nci, AKÇT Antlaşması'nın 98'inci ve EURATOM Antlaşması'nın 205'inci maddelerine istinaden" üyelik için AB'ye, o zamanki adı ile AT' ye başvuru yapmıştır. Bu ikinci safhadaki gelişme, 18 Aralık 1989 tarihli AB Komisyonu "Görüş" ü ve 1989 sonunda Berlin Duvarı'nın yıkılması ile Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye üye olmak için sıraya girmeleri neticesinde Türkiye'nin arzuladığı istikamette olmamıştır. Yine bu safha içinde değerlendirdiğimiz Türkiye-AB arasında 6 Mart 1995 tarihinde alınan "Gümrük Birliği" kararı Türkiye-AB arasında var olan temel yapıyı değiştirmeye yeterli olmamıştır. Bu safhanın içinde, 12-13 Aralık 1997'de yapılan tarihi Lüksemburg zirvesi de bulunmaktadır. Bu zirve ile birlikte, Türkiye, fiili olarak genişlemenin dışında tutulmuş; ancak diğer bütün Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine şöyle ya da böyle net üyelik perspektifi sunulmuştur.⁴ İnsan hakları ve demokrasi gibi kavramlar Türkiye-AB ilişkilerine bu dönemde kısıtlı olarak da olsa girmiştir. Bu durum hem Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusu yapması ile Türkiye'nin genel Avrupa siyasi standartlarına uyumu

meselesinin ortaya çıkması hem de AB içinde insan hakları ve demokrasi konusunun daha fazla ön plana çıkması ile izah edilebilir.⁵

Aralık 1999 Helsinki Zirvesi ile birlikte, Türkiye-AB ilişkileri gerçek anlamda yeni bir safhaya girmiştir. Bazı sorunlar olmasına rağmen, Türkiye'yi yönetenler, Helsinki Zirvesi kararlarını çok önemsemişler ve ilk kez AB üyeliğinin kapılarının Türkiye için açıldığına inanmaya başlamışlardır. Bu amaçla, 2000-2004 arasında Türkiye'de demokrasinin kalitesini yükseltmek, hak ve özgürlükleri AB standartlarına getirmek maksadıyla birçok reform çalışmaları yapılmıştır. Bütün bu reform çalışmalarının Türkiye'de demokrasi sorununu tamamı ile çözdüğünü iddia etmek zor olsa da bu konuda belli bir mesafenin AB üyeliği perspektifi ile alındığı yadsınamaz bir gerçektir.⁶

Bu sürecin 17 Aralık 2004 yılının sonunda belli bir kırılmaya uğradığı görülmektedir. Aralık 2004 Brüksel Zirvesi ile birlikte, Türkiye müzakerelere başlama sözü almıştır. Ancak bunun yanında, müzakere sürecinin ve hedefin bulanıklaştığı görülmektedir. Sürecin “ucunun açık olduğu”, “özümseme kapasitesinin” güçlü bir şekilde vurgulandığı ve “kalıcı deragasyonların” altının çizildiği bu sürecin belli ölçüde zarara uğradığı görülmektedir. 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlama kararının alınmasının ve 12 Haziran 2006 tarihinde de müzakerelerin fiilen başlanmasının Türkiye'nin AB üyeliği bağlamında çok mühim olduğu bir gerçektir. Ancak bunun yanında, 23 Ocak 2006 tarihli “Türkiye ile Katılım Ortaklığı Belgesi” de yukarıda ifade ettiğimiz tam üyelik hedefinin bulanıklaşması açısından mutlaka dikkate alınması gereken bir belgedir.

Ayrıca, AB içinde genişleme karşıtı görüşlerin ve “İslamo-fobi” ya da “Türko-fobi” şeklinde isimlendirilen bir çeşit yabancı düşmanlığının yükselmesi, hem AB içindeki hem Türkiye'deki havayı olumsuz etkilemiştir. Sarkozy ve Merkel gibi liderlerin Türkiye'nin üyeliğini hedef alan ifadeleri de bu olumsuz havanın oluşmasına katkı sağlamıştır. Hepsinden önemlisi, aşağıda ele alınacağı üzere, Kıbrıs sorununun 11 Aralık 2006'dan itibaren bütün bir üyelik sürecini esir alması yapısal anlamda ilişkilere büyük zarar vermiştir. Dışarıdaki bu gelişmeler iç siyaseti de etkilemiş ve içeride AB heyecanı görece azalmaya başlamıştır.⁷

İşte böyle bir ortamda, 2009 yılının başında, Türkiye-AB ilişkilerinde belli bir ivme kazanılması amacıyla, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve birçok bakanın 18-20 Ocak tarihleri arasında, dört yıl aradan sonra ilk kez, Brüksel'de birçok ziyaret gerçekleştirdikleri görülmektedir. Türk heyeti, bu amaçla, Avrupa Komisyonu başkanı J. M. Barroso, AB Komisyonu Genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn, Enerji'den sorumlu üyesi Andris Piebalgs, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana ve Avrupa Parlamentosu (AP) başkanı Hans Ger Pöttering ile önemli görüşmelerde bulunmuştur.⁸

Benzer şekilde, Türkiye-AB ilişkilerinde ivmeyi yükseltmek maksadına matuf olarak Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de 26 Mart'ta Brüksel'de temaslarda bulunmuştur. Bu ziyaretten sadece 3 ay sonra, Başbakan Erdoğan'ın 24-27 Haziran tarihlerinde 2009 yılı içinde Brüksel'e ikinci ziyaretini yaptığı görülmektedir.⁹ 2009 yılından önce dört yıl Brüksel ziyaretinde bulunmayan Başbakan Erdoğan'ın 2009 yılında iki kez Brüksel'e ziyarette bulunmasını Türkiye-AB ilişkilerinde var olan durgunluğun aşılması yönünde bir faaliyet olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Ancak bu çabaların arzu edilen neticeler doğurduğunu tam olarak iddia edemeyiz.

Devam Eden Müzakereler ve Müzakere Sürecinde Durgunluk

2009 yılı itibarı ile Türkiye-AB ilişkilerine bakıldığında birkaç hususun ön plan çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin AB üyeliği hususundaki müzakerelerin durumu, açılan veya açılmayan başlıklar ve bu başlıkların açılması sırasında Türkiye ve bazı AB ülkeleri arasında yapılan pazarlıklar ilk ele alacağımız husus olarak karşımızda durmaktadır.

3 Ekim 2005 tarihinde resmen; 12 Eylül 2006 tarihinde de fiili olarak başlayan müzakere süreci bir süredir durgunluk içerisine girmiştir. 31 Aralık 2009 itibarı ile Türkiye-AB arasındaki üyelik müzakere sürecinin özeti aşağıda tablolarda verilmiştir (bkz. Tablo 1ve 2).

Tablo-1 Müzakerenin (geçici olarak) tamamlandığı fasıl-2009	Açılış Tarihi
25. Bilim ve Araştırma (Avusturya)	12 Haziran 2006

Tablo-2 Müzakereye Açılan Fasıllar-2009	Açılış Tarihi
4. Sermayenin Serbest Dolaşımı (Fransa)	18 Aralık 2008)
6. Şirketler Hukuku (Slovenya)	12 Haziran 2008
7. Fikri Mülkiyet Hukuku (Slovenya)	12 Haziran 2008
10. Bilgi Toplumu ve Medya (Fransa)	18 Aralık 2008
16. Vergilendirme (Çek Cumhuriyeti)	30 Haziran 2009
18. İstatistik (Almanya)	26 Haziran 2007
20. İşletme ve Sanayi Politikası (Almanya)	28 Şubat 2007
21. Trans – Avrupa Ağları (Portekiz)	19 Aralık 2007
27. Çevre (İsveç)	21 Aralık 2009
28. Tüketicinin ve Sağlığın Korunması (Portekiz):	19 Aralık 2007
32. Mali Kontrol (Almanya)	26 Haziran 2007

Buna göre, 12 başlıkta müzakerelere başlanmış ve yalnızca bir başlık geçici olarak kapanmıştır. 11 Aralık 2006 tarihli AB Konseyi kararı ile Kıbrıs sorunu bahane gösterilerek Türkiye'nin AB süreci kısmen askıya alınmış ve sekiz fasılda Türkiye ile müzakerelerin yapılmayacağı kararı verilmişti (Tablo-3). Bu yetmezmiş gibi, alınan bu kararlar, açılan herhangi bir fasılın Türkiye'nin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) Gümrük Birliği'ne girmesini onaylamadığı sürece geçici olsa dahi kapanmayacağı ilan edilmiştir.

Tablo-2 11 Aralık 2006 Kararı ile Askıya Alınan Sekiz Başlık	Fasıl Numarası
Malların Serbest Dolaşımı	1
İş kurma hakkı ve hizmet sunma serbestisi	3
Mali Hizmetler	9
Tarım ve Kırsal Kalkınma	11
Balıkçılık	13
Taşımacılık Politikası	14
Gümrük Birliği	29
Dış İlişkiler	30

Bütün bunlara ilaveten, Sarkozy yönetimindeki Fransa, hiçbir meşru neden göstermeden, tam üyeliğe giden yolda çok önemli başlıklar oldukları gerekçesi ile beş başlıkta Türkiye ile müzakereleri engelleceğini resmen ve defaatle ilan etmiştir. Fransa, “Kurumlar”, “Ekonomik ve Parasal Politikalar”, “Bölgesel Politika”, “Mali ve Bütçesel Hükümler”, “Tarım ve Kırsal Kalkınma” başlıklarında müzakerelerin başlamasını veto etmektedir. Böylece, 12 başlıkta fiili olarak müzakere etme imkânı ortadan kalkmaktadır. Ayrıca, son olarak, 7-8 Aralık 2009 tarihinde Brüksel’de yapılan AB dışişleri bakanları toplantısı sonrasında GKRY dışişleri bakanı Markos Kiprianu, yaptığı basın toplantısında, GKRY’nin altı müzakere başlığına “benchmark” (açılış kriterleri) getirdiğini duyurmuştur. Bunlar, “İşçilerin serbest dolaşımı”, “enerji”, “yargı ve temel haklar”, “adalet, özgürlük ve güvenlik”, “eğitim ve kültür”, ve “dış, güvenlik ve savunma politikası”dır.¹⁰

2009 yılı ile birlikte, Çek Cumhuriyeti AB dönem başkanlığını görevini Fransa’dan devralmıştır. Fransa’nın genel olarak Türkiye’nin AB üyeliğine olan mesafeli duruşu göz önüne alındığında, Çek Cumhuriyeti’nin dönem başkanlığında müzakerelerde daha fazla ilerleme sağlanacağı ümidi genel olarak Türkiye’yi yönetenlerde mevcuttu.

İlk başlarda, Çek Cumhuriyeti döneminde iki başlığın açılması beklenmekteydi. Bunlar “Sosyal Politika ve İstihdam” ile “Vergilendirme” idi. Hatta, AB Dönem başkanı Çek Cumhuriyeti’nin ev sa-

hipliğinde 26 Mart 2009 tarihinde Hluboka nad Vltavou kasabasında başlayan AB Dışişleri Bakanları gayri resmi toplantısı neticesinde Türkiye'nin üyelik sürecine ilişkin bilgi veren Olli Rehn, Çek Cumhuriyeti dönem başkanlığı sırasında Türkiye ile AB arasında sosyal politika ve istihdam ile vergilendirme başlıklarının açılacağını ifade etmiştir. Avrupa Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu Genel Müdürü Michael Leigh'in, Haziran sonunda müzakereye açılması beklenen başlıkları Ankara'da ilgili bakanlar ve üst düzey bürokratlarla görüştüğü basına yansımıştır. Ancak, "Sosyal Politika ve İstihdam" başlığının açılma ihtimali, açılış kriterleri karşılanmadığı için düşüdü. Bu başlıkta istenen en önemli yasal değişiklikler sendikal haklarla ilgilidir. Sendikal hakların AB standartları ve ILO Konvansiyonları ile uyumlaştırılması bu başlıkta kilit önemi taşımaktadır. "Vergilendirme" başlığıyla ilgili teknik uzlaşının sağlandığı görülmektedir. Bu başlıkta, bilindiği gibi, alkollü ürünler, ithal ürün ve ithal sigaralara ilişkin "ayırımı vergilendirmeyi" azaltacak önlemler alınması istenmektedir.

Bu arada, Türkiye ile Avrupa Komisyonu arasındaki temaslarda hem Türkiye, hem de Komisyon'un açılmasını çok arzuladığı "Enerji" başlığı da ele alınmıştır. Bilindiği gibi, AB Komisyonu Türkiye ile Enerji başlığının açılmasını özellikle Nabucco hattı nedeni ile arzularken, GKRY Akdeniz'de ilan ettiği "münhasır ekonomik bölge"deki petrol aramalarının Türkiye tarafından engellediği iddiasıyla başlığın açılmasını tek başına bloke etmeyi sürdürmektedir.¹¹

Sonuç itibarı ile 30 Haziran 2009 tarihinde gerçekleştirilen yedinci Hükümetlerarası Konferans ile birlikte "Vergilendirme" faslında müzakerelere başlanmıştır. Bu başlığın açılması için 18 Mayıs 2009 tarihinde bir eylem planı hazırlanmış ve bu doğrultuda Türkiye'nin "Tutum Belgesi" AB Komisyonu'na gönderilmiştir.

2009 yılı itibarı ile açılacak olan müzakere başlıkları tartışmaları Aralık ayı içinde yeniden başlamıştır. Aşağıda Kıbrıs konusunda da ele alınacağı gibi, müzakerelerin geleceği bir ölçüde AB Konseyi'nin 10-11 Aralık 2009 tarihinde yaptıkları toplantıda Kıbrıs sorununa ilişkin olarak nedeni ile Türkiye ile ilişkilerin ne şekilde yürütüleceği hususunda nasıl karar vereceği ile yakından ilişkiliydi. Bu Konsey'de

bazılarının beklediği “felaket senaryosu” gerçekleşmemiş ve AB Konseyi, 8 Aralıkta Türkiye’nin limanlarını GKRY’ye açması yönünde yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği konusunun gelecek yıl ele alınacağını ilan etmiştir. Diğer bir deyişle, “kriz” ötelenmiştir. “Ek protokol” nedeni ile müzakerelerin tamamı ile askıya alınma ihtimali bu şekilde, en azından bir süre daha, bertaraf edilmiştir.¹²

Böylece, 21 Aralık 2009 tarihinde gerçekleşen sekizinci Hükümetlerarası Konferans ile 27. müzakere başlığı olan “çevre” faslı müzakerelere açılmıştır. “Çevre” faslı, bilindiği gibi, en zorlu fasıllardan bir tanesidir.¹³ Bu faslın açılması için, yerel ve ulusal seviyede birçok planlar hazırlanmıştır. Bilhassa bu noktada müktesebata uyum için gereken mali kaynaklar hakkında detaylı çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Hükümetin bu notada 1500 sayfalık bir strateji belgesini AB Komisyonu’na sunduğu bilgisi basında yer bulmuştur. Bu belgenin Komisyon tarafından değerlendirilmesinden sonra, Türkiye 13 Kasım 2009 tarihinde müzakere pozisyon belgesini AB Komisyonu’na sunmuş ve netice fasıl bu şekilde 21 Aralık’ta açılmıştır.

Türkiye-AB İlişkileri Bağlamında Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs meselesi Türkiye-AB ilişkilerini birkaç koldan belirlemeye 2009 yılında da devam etmiştir. Bilindiği gibi, AB Komisyonu 29 Kasım 2006 tarihinde çok önemli bir açıklamada bulunmuştu. Buna göre, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’ne limanlarını, havaalanlarını ve hava sahasını açmayan Türkiye ile Gümrük Birliğine ile ilişkin görülen sekiz fasılda müzakereye gidilmeyeceği kararına ilaveten, geri kalan 26 başlıkta ise müzakerelere başlanabileceği fakat Türkiye’nin ek protokolü tam olarak yerine getirmediği takdir de teknik olarak tamamlansa dahi fasılların kapanmayacağı kararı alınmıştır. Bu şekilde AB Komisyonu Türkiye’nin müzakere sürecinin tamamlanmasını ek protokolün uygulanmasına ve Kıbrıs meselesinin çözümüne bağlamış bulunmaktadır. Tavsiye niteliğindeki bu karar 11 Aralık 2006 tarihinde AB Konseyi tarafından onaylandı. Son olarak 15 Aralık tarihinde AB liderler zirvesinde AB Konseyi’nin almış olduğu bu karar bir kez daha teyit edilmiştir.

AB bu kararı ile bir taraftan Türkiye'yi cezalandırırken, diğer taraftan da Türkiye'nin müzakere sürecinden ve AB limanından ayrılmasına engel olmaya gayret etmiştir. Bu nedenle, Komisyon 26 alanda fasılların açılmasını engellemeyerek sürecin devamını sağlamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, bu kararlar 1999'da başlayan ve 2002'den sonra hız kazan AB tılsımı darbe yemiştir.

Kıbrıs konusu ile ilgili olan bir diğer husus da Doğrudan Ticaret Tüzüğü'nün (DTT) bir an önce uygulamaya geçmesi ve KKTC'nin izolasyonlar konusunda nispeten rahatlaması konusudur. Bilindiği gibi DTT meselesi 22 Ocak 2007'de AB Konseyi'nin gündemine gelmiş ve bu konuda ileride bir düzenleme yapılması ihtiyacı muğlak bir şekilde de olsa ifade edilmişti. Ancak bu konuda 2009 yılında kamuoyuna yansıyan somut bir ilerleme olmamıştır. Ayrıca, AB Komisyonu, 2006-2011 yılları için Kuzey Kıbrıs'a 259 milyon Avro tutarında yardım yapma sözünü tam olarak yerine getirmemiştir. Bu konuda, 8 Temmuz 2009 tarihinde AB Komisyonu yardımı ilişkin 2008 yılı raporunu açıklamıştır. GKRY'nin yardımların etkin bir şekilde kullanılması noktasında, engelleyici bir tavırda olduğu görülmektedir.

Talat-Hristofyas Görüşmeleri

Kıbrıs sorununun çözümü noktasında KKTC lideri Mehmet Ali Talat ile GKRY lideri Dimitris Hristofyas'ın BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Temsilcileri ile birlikte yaptıkları görüşmeler 2009 yılında umut verici olmuştur. 2009 yılı için, ilk görüşme 28 Ocak tarihinde yapılmıştır. 17. toplantı olarak kayıtlara geçen bu zirvede mülkiyet konusunun temelde ele alındığı basına yansımıştır. Aynı şekilde, 4, 12, 25 Şubat; 5, 11, 17, 24 Mart; 10, 21 Nisan; 5, 14, 21, 28 Mayıs; 3, 15, 26 Haziran; 2, 17, 23, 30 Temmuz ve 6 Ağustos tarihlerinde liderler arasında ikili görüşmeler yapıldı. Kırkinci zirve olan 6 Ağustos tarihli buluşma ile birlikte, müzakerelerin ilk turu tamamlanmış oldu. Basına yansıdığı kadarı ile liderler, "yönetim ve güç paylaşımı" başlığı altında "göç", "vatandaşlık", "yabancılar" ve "sığınma" konularında müzakerelerde bulundular. Ayrıca, bu toplantılarda "ekonomi" başlığı altındaki hususlarda da görüş alış verişinin olduğu da basında yer almıştır.

Talat ile Hristofyas arasındaki görüşmelerin ikinci turu 10 Eylül 2009 tarihinde başlamıştır. İkinci turun ilk görüşmesinde “yönetim ve güç paylaşımı” ve “yürütme” başlıklarının ele alındığı bilgisi ilan edilmiştir. Bu görüşmelerin 57’incisi 9 Aralık tarihinde gerçekleşmiştir. Görüşmelerde “ekonomi”, “yönetim ve güç paylaşımı”, “federal yürütme” ve “dış ilişkiler” konularında kritik konuların ele alındığı basına yansımıştır. Ancak bu görüşmelerin mahiyeti hakkında kapsamlı bilgiler kamuoyu ile paylaşılmadığından, görüşmeler hakkında detaylı bilgilere sahip değiliz. Aynı şekilde, “çözüm” noktasında ne ölçüde “yol” alındığı da gene aynı nedenden dolayı kamuoyunun bilgisi dâhilinde değildir.¹⁴

KKTC’de Genel Seçimler

19 Nisan 2009 tarihinde KKTC’de genel seçimler yapıldı ve 2005 yılından bu yana KKTC’de ana muhalefet partisi olan Ulusal Birlik Partisi (UBP) Derviş Eroğlu liderliğinde geçerli oyların yüzde 44.06’sını alarak sandıktan birinci parti olarak çıktı. KKTC parlamentosundaki 50 sandalyenin 26’sını ele geçiren UBP böylece taraftan doldurdu ve böylece UBP tek başına iktidar olmak için yeterli çoğunlu elde etmiş oldu. Ferdi Sabit Soyer liderliğindeki Cumhuriyetçi Türk Partisi ise oyların yüzde 29.25’ini kazanabildi.

Hem genel seçimlerde hem de 18 Nisan 2010 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde UBP ve Derviş Eroğlu’nun başarılı olması neticesinde Türkiye’nin yeni Kıbrıs politikası ile KKTC’nin yeni yöneticileri arasında nasıl bir uyumun kurulacağı kamuoyunda tartışılmaktadır. Seçimden önceki tartışmalarda özellikle Mehmet Ali Talat ve taraftarları Eroğlu’nun KKTC Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi halinde Kıbrıs müzakerelerinin bundan olumsuz etkileneceğini, müzakerelerin ortadan kalkacağını, çözüm yanlısı AK Parti hükümeti ile Eroğlu’nun uyum içinde çalışamayacağını, Kıbrıs konusunda eskiye döneceğini ve hatta Kıbrıs sorununun çözülmemesi nedeni ile Türkiye’nin AB macerasının sonunun geleceğini ileri sürmüşlerdi. Talat’ın bu görüşleri zaman zaman Türkiye’de bazı köşe yazarları tarafından da dile getirilmişti.¹⁵

Ancak, öyle görünmektedir ki, bazı üslup ve siyaset farklılıkları yaşansa dahi, Eroğlu ile birlikte, mevcut Kıbrıs politikasının ana omurgasının değişme ihtimali çok yüksek değildir. AK Parti hükümetinin Eroğlu ile de uyumlu çalışabileceği tahmin edilmektedir. Zaten Türkiye hükümeti KKTC'deki seçimlerde açık bir pozisyon belirlemediği ve çıkan netice ne olursa olsun milli çıkarlara uygun dış siyasetin sürdürüleceğini ifade etmiştir.

Türkiye-AB İlişkilerinde Vize Sorunu ve Avrupa Topluluğu Adalet Divanı (ATAD)'nın Soysal Kararı

Türkiye-AB ilişkilerinin hukuki temelini teşkil eden Ankara Anlaşması ve Katma Protokol Türkiye'ye serbest dolaşım hakkını vermesine rağmen çeşitli nedenlerden dolayı ülkemiz bu hakkına hiçbir zaman sahip olamadığı gibi AB ülkelerinin zorluklarla dolu vize uygulamalarına maruz kalmaktadır. 1963 Ankara Anlaşması'nın imzalanmasından sonraki dönemde yapılan bazı mevzuat değişiklikleri ve konulan deregasyonlarla bu konuda gerileme yaşanmıştır. Adalet Divanına yapılan bireysel başvurular neticesinde bu konuda bazı kararlar alınmış olmasına rağmen gene de durum tam netleşmemiştir.

AB ülkelerinin vize meselesini bir haktan ziyade 'imtiyaz' ve 'lütuf' şeklinde algıladıkları anlaşılmaktadır. Dahası, AB, bu konuda Türkiye'yi bir ortak olarak dahi görmemekte ve Türkiye'ye yönelik vize uygulamalarında ciddi sorunlar çıkarmaktadır. Özellikle işadamlarının bu konuda mağdur oldukları aşikârdır. 1995 tarihinden itibaren AB ile Gümrük Birliği içinde olan Türk işadamları, AB ülkelerinden vize almalarının çok uzun ve meşakkatli işlemler gerektirmesi nedeni ile bu ülkelerde bulunan rakipleri ile rekabet etmekte zorlanmaktadırlar. Bir işadamından, vize alabilmek için gizliliği anayasa ile sabit dokümanlar da dâhil olmak üzere 25'e ulaşan sayıda belge istenebilmektedir. Oysaki herhangi bir AB ülkesinin işadamları istediği zaman Türkiye'ye gelebilmektedir. Yüksek vize ücretleri, vize alınmasının çok uzun sürmesi, uzun kuyruklar, hantal bir onay mekanizması ve konsolosluk çalışanların nazik olmayan davranışları genelde şikâyet edilen hususlar arasındadır.¹⁶

ATAD'IN 2009 Soysal Kararı

Serbest dolaşım ve AB ülkelerinde serbest ticaret Türkiye'nin Ankara Anlaşması ve daha sonraki anlaşmalardan elde ettiği haktır. Bu bağlamda, Avrupa Adalet Divanı, 20 Eylül 2007 tarihinde aldığı kararlar, İngiltere'ye iltica başvurusunda bulunan ve bu ülkede buldukları süre içinde iş yeri sahibi olan iki Türk vatandaşının Ankara Anlaşması gereği oturum sahibi olma talebini haklı bulmuştur. Daha öncede birçok kez bu konu ATAD bünyesinde tartışılmıştır. Bu bağlamda ilk ATAD kararı 1987 tarihli 'Demirel' kararı iken en son kararlar birlikte ATAD Türklerle ilgili olarak toplam 38 karar vermiştir. ATAD'ın 1987 yılında verdiği ilk karar olan 'Demirel' kararı, 2000 yılındaki 'Savaş' kararı; Ekim 2003 tarihli 'Abatay' kararı bunlardan çokça üzerinde durulanlar arasındadır. Benzer şekilde, ATAD, 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK)'nın yorumlanması için İngiliz Temyiz Mahkemesi tarafından yapılan bir başka ön karar başvurusuna ilişkin kararında bir Türk vatandaşının, bir üye devlete çocuk bakıcısı (au-pair) ya da öğrenci olarak girmiş olmasının, işçi statüsünde kabul edilmesini veya 1/80 sayılı OKK'nın 6/1. maddesi anlamında "bir üye devletin iş gücü piyasasına yasal olarak girmiş" sayılmasını engellemeyeceğini ifade etmiştir. ATAD kararına göre Katma Protokol m. 41/1 hükmü gereği Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte AB üyesi olan bir ülke Türk vatandaşları için vize alma şartı aranmamalıdır.

İki Türk TIR sürücüsü, bir Alman firmasına ait nakliye şirketinin kamyonlarını, Türkiye ile Almanya arasındaki mal taşımada kullanırken, sürekli vize almak zorunda kaldılar. 2000 yılına kadar verilen bu vizeler, bu tarihten itibaren reddedilmeye başlanınca, Mehmet Soysal ve İbrahim Savatlı, Berlin Mahkemesi'nde dava açtılar. Bu davalar daha sonra temyize taşındı ve Alman temyiz mahkemesi de, davayı görüş almak üzere, Avrupa Adalet Divanı'na sundu.

19 Şubat 2009 tarihinde, Lüksemburg'daki ATAD, TIR şoförleri İbrahim Savatlı ve Mehmet Soysal'ın Berlin Eyalet Mahkemesine başvurarak vize uygulamasının iptalini istemesiyle ilgili görüşü sorulması üzerine, "Türkiye ve Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında imzalanan 23 Kasım 1970 tarihli Katma Protokol'ün 41'inci mad-

desinin, yürürlüğe girdiği tarihte vize yükümlülüğü olmadığı için, Türkiye'de kurulu şirketlerde çalışan Türk vatandaşlarına hizmet sunumu için AB üyesi ülkelere girişlerinde vize şartı getirilemeyeceği şeklinde yorumlanmalıdır” kararını almıştır.

Diğer bir deyişle, Adalet Divanı, 1 Ocak 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol'ün 41 maddesinin 1. fıkrası uyarınca, bu Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren hizmet sunmak amacıyla AB ülkelerine giden Türk vatandaşlarına yeni kısıtlamalar getirilemeyeceğini ifade etmiştir. Divan, bu anlamda vizenin, yeni bir kısıtlama olduğunu belirterek, bu tarihte uygulanmayan vizenin, bugün uygulanmasının hukuka aykırı olduğuna hükmetmiştir.

Adalet Divanı'nın 2008 yılının Eylül ayında yaptığı duruşmayla incelemeye başladığı davada, davacıların karşısına, Alman Dışişleri Bakanlığı ve Alman Çalışma Kurumu'nun yanı sıra, AB üyesi ülkelerden Danimarka, Yunanistan ve Slovenya müdahil oldular. Bu ülkeler, duruşmada, Türk vatandaşlarına uygulanan vizenin kalkması halinde, bütün uyuşturucu kaçakçılarının Avrupa'ya dolacağını iddia etmişlerdir. Avrupa Komisyonu sözcüsü de, bugüne kadar olan görüşlerinin aksine Türk vatandaşlarına yönelik vizenin devamı yönünde görüş bildirmiştir.

ATAD daha önce de Abatay-Şahin ve Tüm-Darı ve benzer kararlarında olduğu gibi bu konu ile ilgili kararlar almıştır ancak bu kez, vizenin de ilk kez açık olarak 41. madde anlamında yeni bir kısıtlama olduğunu söylemesi bakımından, oldukça açık-seçik bir karar olmuştur.

Bu kararda esas olan vizenin iş dünyası için uygulanmasının Katma Protokol'e aykırı olacağı şeklindeki hükümdür. Yani diğer bir deyişle, bu davanın sonucu esasta iş dünyasını ilgilendirir. Ancak, “iş dünyası” tabirinin sınırları tabiatı ile kesin hatlarla ile belirlenmiş değildir. İlk yorumlara göre, bu tanıma bütün çeşitleri ile iş kurmak, hizmet sunmak ya da almak kategorileri dâhil olabilecektir.

Bu karar bütün AB ülkelerini bağlamaktadır. Ancak, kararın iç hukuka ne şekilde uygulanacağı henüz netlik kazanmamıştır. Yani, ATAD kararı genel ilkeyi belirlemiştir. Bu genel ilkenin sınırları için-

de AB ülkeleri kendi iç kanunlarında değişiklikler yapmak zorundadırlar. Bununla birlikte, “şeytan ayrınıtıda gizlidir” ilkesine binaen bu ülkelerin detayda nasıl bir kanuni düzenleme yapacakları henüz tam olarak belli değildir. Bazı yorumculara göre, AB Adalet Divanı'nın kararının ardından AB üyesi ülkelerin “vize başvurusu” yerine muhtemelen “vizeden muafiyet başvurusu” uygulamasına geçebilecektir. Muhtemelen diğer AB ülkelerinde de vize uygulaması aleyhine Türkler tarafından yeni davalar açılacak ve ATAD'ın bu kararının yaygınlaşması için hukuki mücadeleler verilecektir. Bir taraftan, Tır dışında diğer sektörlerden ATAD'a Almanya aleyhine başvuru yapılabilecekken; diğer AB ülkelerine yönelik de davalar açılacaktır.

Türkiye-AB İlişkileri ve Nabucco Meselesi

Rusya-Ukrayna gaz krizi nedeniyle daha “hayati” bir hale gelen Nabucco projesine ilişkin “yol haritası”nı görüşmek üzere, 27 Ocak 2009 tarihinde Macaristan'da iki günlük “kritik” bir toplantı yapılmıştır. Zirveye, Türkiye'den Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, Nabucco'ya üye olan diğer ülkeler, Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan ve ayrıca, AB, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Irak, Mısır ve Gürcistan temsilcileri de katılmıştır. Toplantıya İran davet edilmemiştir. 13 Temmuz 2009 tarihinde Nabucco Projesi bağlamındaki Anlaşma Ankara'da törenle imzalanmıştır. Bu törene Gürcistan, Romanya, Avusturya, Bulgaristan, Macaristan ve Irak yanında AB Komisyonu da katılmıştır.

Bilindiği gibi, 3300 kilometrelik Nabucco boru hattı projesinin Rusya'yı by-pass ederek 2013 yılında devreye girmesi beklenmektedir. Hat maliyetinin 8-10 milyar avro arasında olacağı tahmin edilmektedir. Bu hat ile enerji zengini Orta Asya'dan, Türkiye, Bulgaristan ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya gaz taşınması öngörülmektedir. Avusturya'ya ulaştırılacak gazın da, buradan Orta ve Batı Avrupa'ya aktarılması düşünülmektedir. Boru hattı için ilk aşamada Azerbaycan'dan, daha sonra da Gürcistan üzerinden Türkmenistan'dan gaz sağlanması planlanmaktadır.

Ancak hat açısından en büyük sorunun enerji tedariki olduğu ifade edilmektedir. Nabucco hattının anlamlı olabilmesi için özellikle

Türkmenistan'dan gaz tedariki çok önemlidir; ancak Türkmenistan'ın bu gazı verip vermeyeceği hala şüphelidir. Bu şüphenin bir nedeni Türkmenistan'ın Rusya ve Çin ile olan enerji anlaşmalarıdır. Bu nedenle İran gazına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, Kuzey Irak kaynaklı yeni enerji arayışları da gündeme gelmektedir.

Nabucco hattı AB içinde tartışmalara yol açmaktadır. Almanya kendi menfaati açısından Kuzey koridorunu ön planda tutmaya çalışırken, AB Komisyonu ve diğer bazı ülkeler, meseleye stratejik bir açıdan bakarak Rusya bağımlılığını azaltmak için Nabucco konusunda ısrar etmektedirler. 8 milyar avroluk finansmanı olan projede AB'nin verdiği 200-250 milyon avroluk para, miktarından daha ziyade AB'nin bu projeyi destekliğini gösterdiği için güvence açısından daha önemli görülmektedir.¹⁷

2009 İlerleme Raporu

Bilindiği gibi, Türkiye için İlerleme Raporları 1998 tarihinden bu yana her sene yayınlanmaktadır. 2009 ilerleme raporunda da Türkiye'nin siyasi ve ekonomik resmi çekilmekte ve bu bağlamdaki olumlu ya da olumsuz gelişmeler ifade edilmektedir. Türkiye'den beklenen, yapılan eleştiriler doğrultusunda siyasi ve ekonomik yapısını modernleşirmesi ve AB ile uyumlu hale getirmesidir. Ayrıca, Türkiye'nin AB müktesebatına uyum yönündeki çalışmaları da 2009 ilerleme raporunda yer almaktadır.

Siyasi açıdan bakıldığında, raporun ilk eleştirisi Kıbrıs ile ilgilidir. Türkiye'nin ek protokolü yerine getirmesi tekrar istenmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Türkiye ise bu konuda AB'den vermiş olduğu sözleri yerine getirmesini beklemektedir. Bu sözler, KKTC'yi izolasyondan kurtarıcı tedbirler içermekteydi. Ancak bunlar AB tarafından yerine getirilmemiştir. Bununla birlikte, raporda, Talat ile Hristofyas arasında devam edegelen görüşmelerden övgü ile bahsedilmekte; ve Kıbrıs sorununun çözülmemesi durumunda müzakerelerin duracağına ilişkin bir tehditte bulunulmamaktadır.

Diğer yandan raporda, yargı reformunun gerekliliği, yargının bağımsızlığı ve yansızlığının sağlanması istenmektedir. Ayrıca, "Erge-

nekon” davası da raporda bahsedilmekte, basın ve ifade özgürlüğünü kısıtlayıcı hükümler dile getirilmektedir. Bunlar arasında, TCK ve internete ulaşımındaki kısıtlamalar da ifade edilmektedir. Ayrıca, sivil-asker ilişkilerinde olumlu birçok gelişmeler olmasına karşın, Türkiye’nin hala bu konuda alması gereken mesafe olduğu da raporda zikredilmektedir. Raporda, Türkiye’nin dış politikasından genelde övgü ile bahsedilmekte ve Ermenistan ile olan yakınlaşma büyük takdir görmektedir. Ayrıca, müstakil bir başmüzakerecinin atanması da övgüler arasında yer almaktadır.¹⁸

Avrupa Parlamentosu’nun Türkiye Raporu

Avrupa Parlamentosu (AP) Genel Kurulu, Hollandalı parlamenter Ria Oomen-Ruijten tarafından kaleme alınan Türkiye raporunu 12 Mart 2009 tarihinde kabul etti. Oylamadan 528 “Evet”, 52 “Hayır” oyu çıktı. Esasen bu rapor, AB Komisyonu’nun 2008 Türkiye İlerleme Raporu hakkında AP’nin görüşlerini bildirmek maksadı ile kaleme alınmıştır. AP Genel Kurulu, sadece Türkiye’nin değil diğer adayların da (Hırvatistan ve Makedonya) ilerleme raporlarını kabul etmiştir.

Rapor, genel anlamda, Türkiye 2008 ilerleme raporunun bir değerlendirmesi olduğu için, bu doğrultuda, Türkiye’ye AB üyeliği yolunda reformların hızlandırılması çağrısı yapmıştır. Raporda, özetle, Türkiye’nin reform hızını arttırması, Kopenhag kriterlerini karşılama yönünde daha fazla çalışmaların yapılması, yeni anayasa çalışmalarına tekrar girişilmesi, Ermenistan ile ilişkilerin daha da iyileştirilmesi ve normalleştirilmesi, Kıbrıs sorununun çözümü yolunda adımlar atılması istenmiştir. Ergenekon davası ve bu davanın Türkiye açısından önemi, Kürt sorunu ve bu bağlamda TRT 6’nın yayın faaliyetine geçmesinin önemi gibi hususlar da ele alınmıştır. Rapor 1915 olaylarını Ermeni soykırımını şeklinde değerlendirmemektedir. Daha önceki raporlarda zaman zaman bu ifadeler kullanılmıştır. Vize konusunda Türkiye’ye daha fazla kolaylıklar tanınması isteği de raporda yer almıştır.¹⁹

Bütün AP raporları gibi bu raporun da aslında legal bir bağlayıcılığı olmasa da bu rapor şüphesiz çok önemlidir. AP, bütün AB Ku-

rumları içinde yetkisi ve etkisi gittikçe artan bir kurumdur. Öte yandan hem AP'nin hem de bu raporların Türkiye'nin üyelik sürecine etkisi abartılmamalıdır. Üyelik süreci genel anlamda, AB üye devletlerinin ve bir ölçüde de AB Konseyi'nin inisiyatifi dâhilindedir. Diğer bir deyişle, AB'ye katılım süreci büyük ölçüde devletlerin kontrolündedir. Bu nedenle, AP'nin olumlu ya da olumsuz raporlarının bu sürece etkisi sınırlıdır.

Ortaklık Konseyi Toplantıları

Bilindiği gibi, Ortaklık Konseyi, 1963 Ankara Anlaşması'ndan buyana Türkiye-AB ilişkilerinin görüşüldüğü en üst merci niteliğini haiz olan kurumdur. 2009 yılı itibarı ile, 47'nci AB-Türkiye Ortaklık Konseyi toplantısı 19 Mayıs 2009 tarihinde Brüksel'de yapıldı. Bu toplantıya, Türkiye'den dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu ve başmüzakereci Egemen Bağış katılırken, AB tarafından Olli Rehn, AB dönem başkanı Çek Cumhuriyeti dış işleri bakanı Jan Kokout ve İsveç dışişleri bakanı Carl Bildt katılmıştır. Bu toplantıda, genel anlamda Türkiye-AB ilişkilerinin durumu ele alınırken, Gümrük Birliğinin işleyişindeki bazı sıkıntılar da görüşülmüştür.

Venedik Komisyonu'nun Mart 2009 Tarihli Türkiye Kararı

Venedik Komisyonu Avrupa Konseyi'ne (Council of Europe) bağlı olarak çalışan ve Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokratik anayasalar hazırlamasına destek vermek amacı ile kurulmuş büyük ölçüde anayasa hukukçularından oluşan bir komitedir. Bu komitenin gündeme gelmesi siyasi bir partinin hangi gerekçelerle kapatılmasının gerektiğini ifade eden demokratik kriterleri ilan etmesi ile olmuştur. Bu kriterlere "Venedik komisyonu kriterleri" denmektedir ve çok özetle, bu kritere göre, bir siyasi partinin demokratik bir ülkede kapatılması için bu siyasi partinin görünür bir şekilde siyasi şiddeti bir metot olarak kabul etmesi gerekmektedir. Venedik Komisyonu'nun doğrudan AB ile ilişkisi olmamasına karşın dolaylı olarak Komisyonu'nun kararları AB tarafından izlenmektedir.²⁰

Avrupa Konseyince yapılan açıklamada, Venedik Komisyonu'nun, 13-14 Mart 2009 tarihlerinde gerçekleştirdiği toplantılarında benim-

senen, Türkiye'deki siyasi partilerin yasaklanmasına ilişkin raporunda, Türkiye'deki durumun Avrupa uygulamalarından farklı olduğu kanısına vardığına dikkat çekilerek bu önemli farklılıklar şu şekilde sıralanmıştır:

- Türk Anayasası'nın 68. maddesinde ve Siyasi Partiler Yasası'nda belirlenen uzun kriter listesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince (AİHM) meşru olarak tanınan kriterlerin çok ötesine gitmektedir;

- Parti yasaklanması veya feshedilmesi sürecinin başlatılmasına ilişkin prosedür, bu yöndeki girişimleri, diğer Avrupa ülkelerine göre daha keyfi ve demokratik kontrole daha az tabii hale getirmektedir.

Sonuç

Türkiye'nin AB üyeliği öyküsü gün geçtikçe, *reelpolitik* bir nitelik kazanmaktadır. Yani, artık Türkiye'nin siyasi kriterler konusunda ne yaptığı, dikkat edilirse, eskisi kadar AB kamuoyunda ve AB devletleri yetkilileri tarafından ele alınmamaktadır. Bunun en güzel örneği, Türkiye'nin 2009 yılında gerçekleştirmeye çalıştığı "açılım" siyasetinin AB nezdinde yeterince ses getirmemesidir. Örneğin, 1 Ocak 2009 tarihinde Kürtçe yayın yapan TRT-6'nın yayına başlaması AB tarafında çok fazla heyecan yaratmamıştır. Oysa ki, bu konuda AB senelerdir Türkiye'ye tazyik yapmaktaydı.

Diğer bir deyişle, Türkiye, demokrasisinin bütün sorunlarını anında halletse dahi, Kıbrıs gibi uluslararası bir sorunu çözmeden, süreçte hızlı ilerlemesi beklenemez. Ayrıca, Fransa, Avusturya, Almanya gibi devletlerin Türkiye karşıtı tutumları da unutulmamalıdır. Oysaki bu konuların AB siyasi ve ekonomik kriterleri ile uzaktan ya da yakından bir ilgisi yoktur. Bu nedenle, yukarıda ifade edilen hususlar çözülmeden, Türkiye-AB ilişkilerinde radikal bir dönüşümün beklenmesi doğru olmayacaktır.

AK Parti hükümetinin de AB'nin "oyunun kurallarını değiştirmeye" politikasını "gördüğünü" de belirtmek yanlış olmayacaktır. Tabii burada, Türkiye hükümeti sürekli olarak, ve haklı bir şekilde, AB'nin, konu Türkiye olunca, kriterlerde değişiklikler yaptığından şikayet etmekte, ve bu şikayetini en üst noktalarda dile getirmektedir. Örneğin bu konuda, Başbakan Erdoğan AB'nin Türkiye siyase-

tini eleştirirken, “oyun devam ederken penaltının kuralları değişmez” şeklinde futbolla, AB kriterleri arasında benzerlik kurmuştur.²¹ Bununla da birlikte, hükümetin, AB-Türkiye ilişkilerini belli ölçüde de olsa reel-politik eksende değerlendirdiğini görmek mümkündür. Buna iki örnek verilebilir: Örneğin Hükümet Nabucco hattı projesine jeo-stratejik anlam yükleyerek bu hat ile birlikte, Türkiye'nin AB için daha değerli ve vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır, böylece AB'nin Türkiye'nin üyeliğini kolay kolay ret edemeyeceğini bazen açıktan bazen de ima yoluyla ifade etmektedir.²² İkinci örnek ise, Türkiye'nin Afrika'da artan dış politika aktivitesidir. Türkiye'nin Afrika'da aktif dış siyaset tercihinin şüphesiz birçok nedeni var olmakla birlikte, bir nedeninin de özellikle Afrika'da etkili olan ve Türkiye'nin AB üyeliğine sık sık engel koyan Fransa'yı Afrika'da sıkıştırmak olduğu görülmektedir.²³

Burada, AK Parti hükümetinin siyasi kriterleri unutup, Türkiye-AB ilişkilerini tamamiyle reel-politik bir eksende gördüğünü iddia etmemekle birlikte, Türkiye-AB ilişkilerinin yeni bir safhaya girdiğini düşünmekteyiz. 2009 yılı, Türkiye-AB ilişkilerinde, bu yeni safhada ilişkilerde reel-politik eksenin pekiştiği bir yıl olarak tarihin sayfalarında yerini almıştır.²⁴

Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası 2009 Kronolojisi

- 27 Ocak** Nabucco projesine ilişkin “yol haritası”nı görüşmek üzere Macaristan'da iki günlük “kritik” bir toplantı yapılmıştır. Zirveye, Türkiye'den Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, Nabucco'ya üye olan diğer ülkeler, Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan ve ayrıca, AB, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Irak, Mısır ve Gürcistan temsilcileri de katılmıştır.
- 12 Mart** Hollandalı parlamenter Ria Oomen-Ruijten tarafından kaleme alınan Türkiye raporu Avrupa Parlamentosu (AP) Genel Kurulu tarafından kabul edildi.
- 13-14 Mart** Venedik Komisyonu gerçekleştirdiği toplantılarda Türkiye'deki siyasi partilerin yasaklanmasına ilişkin bir rapor hazırlamıştır ve Türkiye'deki durumun Avrupa uygulamalarından farklı olduğu vurgulanmıştır.

- 19 Nisan** KKTC’de genel seçimler yapıldı ve 2005 yılından bu yana KKTC’de ana muhalefet partisi olan Ulusal Birlik Partisi (UBP) Derviş Eroğlu liderliğinde geçerli oyların yüzde 44.06’sını alarak sandıktan birinci parti olarak çıktı.
- 19 Mayıs** 47’nci AB-Türkiye Ortaklık Konseyi toplantısı Brüksel’de yapıldı. Bu toplantıda, genel anlamda Türkiye-AB ilişkilerinin durumu ele alınırken, Gümrük Birliğinin işleyişindeki bazı sıkıntılar da görüşülmüştür.
- 30 Haziran** Yedinci Hükümetlerarası Konferans ile birlikte “Vergilendirme” faslında müzakerelere başlanmıştır
- 13 Temmuz** Nabucco Projesi bağlamındaki Anlaşma Ankara’da törenle imzalanmıştır
- 29 Kasım** AB Komisyonu yaptığı açıklamada Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’ne limanlarını, havaalanlarını ve hava sahasını açmayan Türkiye ile Gümrük Birliğine ile ilişkin görülen sekiz fasılda müzakereye gidilmeyeceği kararına ilaveten, geri kalan 26 başlıkta ise müzakerelere başlanabileceği fakat Türkiye’nin ek protokolü tam olarak yerine getirmediği takdirde teknik olarak tamamlansa dahi fasılların kapanmıyacağı belirtilmiştir.
- 7-8 Aralık** GKRY dışişleri bakanı Markos Kiprianu yaptığı basın toplantısında, GKRY’nin altı müzakere başlığına “benchmark” (açılış kriterleri) getirdiğini duyurmuştur
- 21 Aralık** Sekizinci Hükümetlerarası Konferans ile 27. müzakere başlığı olan “çevre” faslı müzakerelere açılmıştır.

Notlar

1. Türkiye’nin AET’ye başvurusunun detayları hakkında, bkz. Mehmet Ali Birand, *Türkiye’nin Avrupa Macerası 1959-1999*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 2000.
2. Türkiye’nin AET, AT ve AB ilişkilerinin detaylı tarihsel verilerle analizleri için, bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu 1*, Ankara, Ümit Yayınları, 1993; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu 2*, Ankara, Ümit Yayınları, 1993; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Birliği 3. Kitap*, Ankara, Ümit Yayınları, 2000.
3. Bu dönem için bkz., Ramazan Gözen, “*Turgut Özal and Turkish Foreign Policy: Style and Vision*”, *Foreign Policy*, Cilt.20, No.3-4, 1996, ss. 69-101; Berdal Aral, “Turkish Politics and International Society during the Özal Decade, 1983- 93”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 37, No 1, 2001, ss.72-88.
4. G. Avery ve F. Cameron, *The Enlargement of the European Union*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1998; M. Cremona (der.), *The Enlargement of the European Union*, Oxford, Oxford University Press, 2001.

- 5 Bu konuda, bkz., B. Brandtner ve A. Rosas, "Human Rights and External Relations of the European Community: An Analysis of Doctrine and Practice", **European Journal of International Law**, Cilt 9, No 3, ss. 468-490; Ali Resul Usul, "Drawing a General Framework for the EU's Human Rights Policies toward Third Countries", **The Review of International Affairs**, Cilt 1, No 3, ss. 49-66; Mehmet Uğur, **Avrupa Birliği ve Türkiye: Bir Dayanak/İnanırcılık İnkilemi**, İstanbul: Everest Yayınları, 2000.
- 6 Bu konuda, daha kapsamlı bir analiz için, bkz. Ali Resul Usul, **Democracy in Turkey: The Impact of EU Political Conditionality**, Londra, Routledge, 2010; H. Arıkan, **Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership?** Aldershot, Ashgate, 2006.
- 7 Bkz, Ali Resul Usul, "The Justice and Development Party and the European Union: from euro-skepticism to euro-enthusiasm and euro-fatigue", Ümit Cizre (der.) **Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the justice and Development Party**, Londra: Routledge, 2008, ss. 175-198.
- 8 Bu gezinin bir değerlendirilmesi için, bkz, Mehmet Ali Birand, "Erdoğan Kendi Çocuğunu Ölüme mi Terkedecek, Yoksa?", **Posta**, 20 Ocak 2009.
- 9 "Türkiye Hız AB Reform İstiyor", **Milliyet**, 27 Haziran 2009.
- 10 Bu konuda bir analiz için, bkz. Utku Çakırözer, "Rum vetosuna misilleme şart", **Akşam**, 20 Aralık 2009.
- 11 "Enerjiye Geçit Yok", **Milliyet**, 24 Mart 2010.
- 12 Sami Kohen, "AB ile Yol Kazası Önlendi", **Milliyet**, 11 Aralık 2009.
- 13 Çevre faslının kapsamlı içeriğinin bir özeti için, bkz. "Çevre faslı hangi değişiklikleri öngörüyor", **Hürriyet**, 21 Aralık 2009. Ayrıca, bkz. Recep Akdur, **Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyumu**, Ankara, Ankara Üniversitesi ATAUM yayınları, 2005.
- 14 Kıbrıs sorunu ve AB ile ilişkisi konusunda, bkz., Thomaz Diez (der.), **The European Union and Cyprus Conflict**, Manchester, Manchester University Press, 2002; ve uluslararası hukuk bakış açısından, bkz. Enver Bozkurt ve Havva Demirel, **Birleşmiş Milletler ve Avrupa kapsamında Kıbrıs sorunu**, Ankara, Nobel, 2004.
- 15 Örneğin, Mehmet Ali Birand, "Kıbrıs Halkı Neyi Seçecek? Çözüm mü Çözumsuzlük mü?", **Posta**, 17 Nisan 2010.
- 16 Bu konuda, TOBB ve İKV'nin birlikte yürüttükleri "vize şikâyet hattı" projesi raporu yayınlanmıştır. Bkz, Zeynep Özler ve Melih Özsöz, "**Vize Şikâyet Hattı**" Proje Raporu, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı, 2010; Narin İdriz Tezcan, "**Vize Şikâyet Hattı**" AB'de Türk Vatandaşlarının Hakları, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı, 2010. Sorunun daha kapsamlı bir analizi için, bkz. Kemal Kirişçi ve R. Erzan, **Turkish Immigrants in the European Union: Determinants of Immigration and Integration**, Routledge, Londra, 2007.
- 17 Nabucco hattı için dışarıdan bir değerlendirme, Edward C. Chow, "Turkey as an Energy Bridge", **Turkey's Evolving Dynamics. Strategic Choices for US-Turkey Relations**, Final Report of the CSIS US-Turkey Strategic Initiative, 2009, ss. 73-80.
- 18 2009 ilerleme raporu için, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/tr_rapport_2009_en.pdf
- 19 Rapor için, bkz. http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/re/748/748541/748541en.pdf
- 20 Bu konuda kendisi de Komisyon üyesi olan Ergun Özbudun'un yazısı: Ergun Özbudun, "Venedik Komisyonu ve Siyasal Partilerin Kapatılması", **Zaman**, 25 Mart 2009. Venedik Komisyonu hakkında detaylı bilgiyi Komisyon'un web sayfasından erişilebilir: <http://www.venice.coe.int/>.
- 21 "Penaltının Kuralları Maç Oynanırken Değişmez", **Milliyet**, 11 Eylül 2007
- 22 Başbakan 'ın bu husustaki konuşması için, bkz., "Türkiye'yi AB'ye yakınlaştıracak proje", **Sabah**, 13 Temmuz 2009.
- 23 Örneğin, bkz. "Dışişleri bakanı Davutoğlu: Sarkozy Kafasını Kaldırdığı yerde Türk bayrağı görecektir", **Yeni Şafak**, 24 Kasım 2009.
- 24 Bu konuda daha önceki bir yazım için, bkz. Ali Resul Usul, "Turkey-EU Relations: The Return of High Politics", **Today's Zaman**, 6 Ekim 2009.

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI 2009

Nasuh Uslu*

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Kıbrıs Sorunu Görüşme Süreci

Kıbrıs sorununun yakın tarihine bakıldığında Rum ve Türk toplumlarının liderleri Klerides ile Denктаş, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulabilmek için 2002 yılı içinde Eylül ayının sonuna kadar BM'nin himayesinde 58 kez bir araya geldikleri, ancak herhangi somut bir ilerleme sağlayamadıkları görülür. Sürece müdahale eden BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Kıbrıs'la ilgili olarak hazırladığı planı 11 Kasım'da taraflara sundu. Denктаş'ın sağlık sorunları ve Ankara'daki hükümet değişikliği nedeniyle Türk tarafı plana resmi bir yanıt vermekte gecikti; Rum tarafı ise planı müzakere zemini olarak gördüklerini, fakat mevcut şekliyle kabul edemeyeceklerini belirtti. Tarafların itirazı üzerine bazı noktaları değiştirilen ve 10 Aralık'ta tekrar taraflara iletilen planın (BM, AB ve ABD temsilcilerinin yoğun çabalarına rağmen) 12 Aralıktaki AB'nin Kopenhag Zirvesi sırasında imzalanması mümkün olmadı. Kopenhag Zirvesi'nden sonra Denктаş ve Klerides sekiz kez bir araya geldi, ancak 16 Şubat'ta Kıbrıs Rum Kesimi'nde yapılacak başkanlık seçimi dolayısıyla görüşmeler istenen sonuçları vermedi. Rum seçimlerinde Annan planını eleştiren ve Klerides'i fazla esnek olmakla suçlayan Tasos Papadopoulos cumhurbaşkanı seçilince süreç daha da güçleşti. Kofi Annan, 26 Şubat'ta adaya gelerek planın üçüncü şeklini taraflara sundu ve liderleri resmi yanıtlarını bildirmek üzere Hollanda'nın Lahey kentine davet etti. Annan, taraflardan her halükarda planın referandu-

ma götürülmesi taahhüdünde bulunmalarını istemekteydi, ancak 10 Mart'ta Lahey'de Annan, Denктаş ve Papadopoulos arasında gerçekleştirilen görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadı. Bu arada Rum yönetimi 16 Nisan 2003'te Atina'da düzenlenen törende diğer 9 aday ülkeyle birlikte AB'ye katılım anlaşmasını imzaladı.

16 Nisan 2003'te Atina'da düzenlenen törende diğer 9 aday ülkeyle birlikte AB'ye katılım anlaşmasını imzalaması ve 1 Mayıs 2004 tarihinde Rum yönetiminin AB üyesi olmasının kesinleşmesi karşısında uluslararası alanda dışlanmak ve AB sürecini zora sokmak istemeyen Türk hükümeti, 2004 başında Kıbrıs'la ilgili diplomatik bir girişim başlattı. Türk hükümetinin ABD ve BM nezdinde yaptığı girişimler sonucunda Kofi Annan, Denктаş ve Papadopoulos'la yaptığı görüşmelerde kendilerine “evet ya da hayır” şeklinde yanıtlanmak üzere iki sayfalık bir metin verdi. Buna göre, Denктаş ve Papadopoulos 22 Mart'a kadar metni müzakere edecek, 29 Mart'a kadar bir anlaşma sağlanamaması halinde Türkiye ve Yunanistan devreye girecek, yine uzlaşma sağlanamazsa, Annan tarafından eksiklikler giderilecek ve 1 Mayıs'tan önce Kıbrıs'ın her iki kesiminde referandum yapılacaktı. Her iki taraf metni kabul etti, böylece anlaşma sağlanamasa da referanduma gitmeyi kabul etmiş oldular. Gerçekleştirilen referandumlarda Kuzeyde plan için %65 kabul oyu çıkarken, Rumların %70'in üstündeki bir oranla planı reddetmeleri, planın kabul edilmesini isteyen Batılı çevrelerde büyük bir hayal kırıklığı doğmasına ve Kıbrıs'la ilgili havanın büyük oranda Türk tarafı lehine dönmesine neden oldu.

Aralık 2004 AB zirvesinde Türkiye'ye üyelik görüşmelerine başlama tarihi verilirken sonraki süreçte kendisine AB ile 1995 yılında imzaladığı Gümrük Birliği anlaşmasının kapsamını Kıbrıs Rum kesimine de genişletme zorunluluğu ve Kıbrıs'taki askerlerinin çekmesinin önemi hatırlatılmış ve 2006'dan itibaren bu çerçevede Türkiye'ye yönelik sekiz faslın açılmaması şeklinde yaptırım uygulanmaya başlanmıştır. KKTC'ye yönelik ticari yaptırımların ise Avrupa Adalet Divanı tarafından alınan bir karar uyarınca gerçekleştirildiği belirtilerek, kaldırılmalarının zorluğuna işaret edilmiştir. Çözumsuzluk durumu, Mehmet Ali Talat ile Dimitris Hristosyas'ın seçilmelerine kadar devam etti.

KKTC lideri Mehmet Ali Talat ile Kıbrıs Rum yönetimi lideri Dimitris Hristofyas 21 Mart 2008'de bir araya geldiklerinde kapsamlı bir çözümlerle sonuçlanacak süreci başlatma ve süreç çerçevesinde ortaya çıkarılacak nihai metni kendi toplumlarının onayına sunma kararı aldılar. Görüşmelerin 3 Eylül 2008'de resmen başlamasından önce, iki liderin temsilcilerinin sorunun esasına ilişkin konuları (yönetim ve güç paylaşımı, toprak, mülkiyet, ekonomi, AB, güvenlik ve garantiler) ele almaları için 6 Çalışma Grubu, güven artırıcı önlemler bağlamında çalışma yapması için de 7 teknik komite (suç ve suça ilişkin konular, ekonomik ve ticari konular, kültürel miras, kriz yönetimi, insani konular, sağlık, çevre) oluşturuldu.¹ Benimsenen görüşme yöntemine göre liderler altı ana konuyu bir kere görüşecek, her konuyla ilgili anlaşılabilir ve anlaşılmaayan noktaları net bir şekilde belirten tek bir metin ortaya çıkartacak; ikinci aşamada nihai çözümleri ortaya çıkartabilmek için birbirlerine bazı şeyler verecekler ve birbirlerinden bazı şeyler alacaklardı (al-ver süreci).² Ancak uygulamada Eylül 2009'da başlayan ikinci aşamada o döneme kadar konuşulan konular üzerinden bir kez daha gidilmesi, anlaşılmaayan konularda anlaşma sağlanmaya çalışılması, ondan sonraki üçüncü aşamada anlaşmazlıkların "al-ver" yöntemiyle aşılmasının öngörülmesi durumu ortaya çıktı.³ Yönetim ve güç paylaşımı konusunun görüşülmesi 16 Ocak 2009'da tamamlandı. 28 Ocak'ta liderler birbirlerine mülkiyet konusunda pozisyonlarını içeren resmi belgeleri sundular ve 5 Mart'ta bu konunun görüşülmesini bitirip konuyu yönetim ve güç başlığı altındaki diğer konularla birlikte ele alınmak üzere özel temsilcilerine devrettiler. 11 Mart'ta AB konusu ele alınmaya başlandı, konunun teknik boyutları da teknik uzmanlara devredildi. 21 Nisanda ekonomi konusuna gelinmiş ve Ekonomi Çalışma Grubunun bir haftada üç toplantı yaparak liderler buluşmasına nihai haline yakın bir metin hazırlaması öngörülmüştü. Ancak basit olduğu düşünülen bu konunun görüşülmesinin tamamlanması da 11 Haziranı buldu. 2 Temmuzda iki lider toprak başlığının ilk okumasını tamamladılar ve gelecek 3-4 aylık görüşme programı üzerinde anlaştılar. 10 Temmuzda bu defa liderlerin görüştüğü konu güvenlik ve garantilerdi. Liderler 6 Ağustos'ta görüşmelerin birinci turunu tamamladıklarında altı temel başlıktan üçünde (yönetim ve güç paylaşımı, AB ile ilişkiler, ekonomi) 30 ortak metin hazırlanmıştı.⁴

İkinci tur görüşmeler 2 Eylül'de başlaması gerekirken Rum tarafı, Türk tarafının kuzey kesiminde dini yerleri ziyaret etmek isteyen Rumlara Yeşilirmak geçiş noktasında iyi muamelede bulunmadığı gerekçesiyle görüşmeleri ertelediklerini ilan etti. Türk tarafı ise geçişlerle ilgili olarak önceden yapılan anlaşmaya sadık kaldığını, geçişlerin seri olması için yeterli personel sağladığını ve gerekli tedbirleri aldığını belirterek yaşanan sıkıntılardan sorumlu olmadığını belirtti.⁵ Sonuçta haftada ikiye çıkartılarak daha yoğun hale getirilen ikinci tur görüşmeler başlayabildi. 7 Ekim'de yönetim ve güç paylaşımı ile başkanlık, 21 Ekim'de dış ilişkiler, 22 Ekim'de mülkiyet, 27 Ekim'de federal hükümetin yetkileri ve 2 Kasım'da mülkiyette uygulanacak kriterler konuları ele alındı. Aralık ayı başında Talat'ın Türkiye gezisi sırasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la yaptığı görüşmelerde Kıbrıs müzakerelerinde daha hızlı ilerleme sağlanabilmesi için yöntem değişikliğine duyulan ihtiyaç ile gelecek dönemde esneklik gösterilebilecek konular ve karşı tarafa iletilecek yeni talepler üzerinde duruldu.⁶ Ardından Talat, Rum tarafının görüşmeye hazır görünmemesi karşısında farklılıkları azaltacak adımların atılmasına ve farklı bir metot aranmasına vurgu yaparak daha uzun süreli (tam gün) görüşme yapmak, görüşme sürecini hızlandırmak ve mekânı değiştirerek elverişli konularda görüşme yapmak için Ocak ayında Hristofyas ile birbirlerinin evlerinde üçer kez bir araya geleceklerini duyurdu.⁷ Ancak daha sonra liderlerin evindeki altyapı yetersizliği ve zaman kaybı olacağı gerekçeleriyle görüşmelerin BM Genel Sekreterinin Kıbrıs özel temsilcisi Taye Brook Zerihoun'un ara bölgedeki evine alındığı açıklandı.⁸

Yönetim ve Güç Paylaşımı Konusu

Kıbrıs sorununda Türk tarafının en fazla tercih ettiği şey bağımsızlıktır. Fakat uluslararası konjonktür çerçevesinde bunun mümkün olmadığı bilindiği için Kıbrıs'ın bütünü için öngörülen federasyon içinde özerkliği oldukça güçlü bir federe devlet tercih edilmektedir. Rumlar açısından, milli hayal olan Yunanistan'la birleşmenin (enosis) uluslararası konjonktür çerçevesinde mümkün olmadığı anlaşıldıktan sonra üzerinde durulan seçenek, yönetimini ellerin-

de bulundurdıkları Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bütün adaya hâkim olacak şekilde üniter bir devlet olarak bağımsızlığının güçlendirilmesidir. Uluslararası koşullar gereği Kıbrıs Türkleriyle ortaklık kurmaları beklendiğinden adı federasyon olan ancak merkezî hükümeti güçlü bir yapıyı tercih etmektedirler. Aslında tarafların uluslararası toplum önünde kabul ettikleri şey, değişik BM Güvenlik Konseyi kararlarında tanımlandığı şekilde, tarafların siyasi eşitliği üzerine kurulu iki bölge ve iki toplumlu bir federasyondur. Eşit statüye sahip olan Kıbrıs Türk kurucu devleti ile Rum kurucu devletinin ortaya çıkaracağı ortaklık, tek bir uluslararası kimliği/egemenliği olan bir federal hükümetin oluşturulmasını öngörmektedir.⁹

Federasyonun Kıbrıs için ne kadar uygun bir yönetim şekli olduğu haklı şekilde sorgulanmıştır.¹⁰ Federasyonda hem federe devletler ile federal yönetim arasında hem de federal merkezin yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında denge sağlanması gerekmektedir. Bosna-Hersek gibi Kıbrıs'ta da aralarında denge kurulması beklenen unsurlar, birbirlerinden kopuk olan ve birbirine düşman gözüyle bakan etnik gruplardır. Birbirlerine karşı aşırı güvensizlik duyan farklı etnik grupların federal bir model çerçevesinde bir araya getirilmesi çok zor, hatta imkânsızdır. Taraflar federasyon çatısı altında birleştirildiği ve karşılıklı fedakârlıklarla uzlaştırılmaları sürecinde federalist kontrol ve dengeler gündeme gelmemekte veya görüşmelerde ciddi olarak ele alınmamaktadır. Bu çerçevede ortaya çıkarılacak yapının ne kadar sallantıda ve suni olacağı tahmin edilebilir. Federal merkezin büyük ölçüde çoğunluk olan tarafın eline geçme ihtimalinin yüksek olduğu düşünüldüğünde tek egemenlik, tek kimlik ve tek temsiliyet durumunda zayıf olan tarafın varlığını ve egemenliğini koruma bakımından ciddi bir sorunla karşılaşacağı açıktır.

2009 yılında gerçekleştirilen görüşmelerde Türk tarafının en fazla önemseydiği husus, Kıbrıslı Türklerin Rumların hegemonyası altına girmesini engelleyecek şekilde Rumlarla siyasi eşitliğe sahip olmalarının sağlanması olmuştur. Bazı federal kurumlarda (Senatoda) sayısal eşitlik, bazılarında ise (Başkanlık Konseyi, yasama) sayısal yakınlık yoluyla gerçek anlamda siyasi eşitliğin sağlanması ve bu şekilde federal hükümetin Rum kontrolü altına girmesinin engellenmesi halinde Türk tarafı açısından federal hükümetin yetkilerinin arttırıl-

masında sorun kalmayacaktır.¹¹ Ancak Türk temsilcilerin (örneğin Senatodaki Türk senatörlerin) tamamen Türk halkı tarafından seçilmesi burada önem taşımaktadır.

Oluşturulacak Kıbrıs devletinin ve federe devletlerin egemenliği konusu, 2009 görüşmelerinde hassas bir konu olmayı sürdürmüştür. Rum tarafının tek egemenliğe yaptığı vurgu, üniter devlet anlayışının bir yansımasıdır. Türk tarafında Ulusal Birlik Partisi (UP), federal bir devletin temel şartlarından olan tek egemenliği reddetmekte ve Cumhurbaşkanı Talat'ın bunu kabul etmesini affedilmez bir hata olarak değerlendirmektedir. UBP'nin, iki devletin eşit egemenliği ilkesini savunması, federasyon yerine, Türkiye'de bir dönem dile getirilen konfederasyon modelini tercih ettiğini göstermektedir.¹² Talat'ı destekleyen mevcut AK Parti hükümeti UBP lideri Deriş Eroğlu'nun bu tür çıkışlarını tehlikeli bulmaktadır. Talat ise görüşme sürecinde iki düzeyde egemenlik kullanılmasının söz konusu olduğunu, kurucu devlet düzeyinde iki tarafın kendi kendilerini yöneteceklerini ve kendi demokrasilerini yaşayacaklarını, federal düzeyde ise liderlerinden biri Türk diğeri Rum olacak ortak hükümet ve ortak program çerçevesinde ortak egemenliğin olacağını belirtmiştir. Bu çerçevede Talat'ın önerdiği ve Türk tarafında bazı kişilerce tehlikeli bulunan husus, Bakanlar Konseyi yerine yürütmenin başı olacak biri Türk diğeri Rum başkan ve başkan yardımcısının, ortak hükümet programı uygulayacakları için tek bir listeden seçime katılmalarıdır.¹³ Ancak Talat, Rumların aksine başkan ve başkan yardımcısının halk tarafından değil, Senato tarafından seçilmesini önermektedir. Gerekçesi, kalabalık seçmen grubunun bir araya gelip uzlaşmaları ve koalisyon yapmaları çok zor, siyasi eşitliğin olduğu az üyeli Senatoda uzlaşmanın daha kolay olmasıdır.¹⁴ Burada önemsenen, seçim sürecinde Rum halkının Türk başkan yardımcısının seçiminde dolaylı da olsa etkili olma olasılığıdır. Bazı Türk eleştirilenlere göre aynı olasılık Senato'da da söz konusu olacaktır. Talat'ın Kıbrıs Türkleri arasında yeterince destek alamayacağı için Rum kesiminden belli çevrelerin de desteğini alarak Türk tarafının temsilcisi olarak ortak hükümette yer almayı düşündüğü bile ima edilmektedir.

Diğeri taraftan Talat yönetimi, Rum liderlerin seçimlerde birleşik oy pusulası kullanılması önerisini Türk liderleri Rum halkının belir-

lemesine neden olacağı gerekçesiyle kabul edilemez bulmuş, öneriyi Kıbrıs'la ilgili BM parametrelerinden sapma olarak değerlendirmiş ve şiddetli şekilde eleştirmiştir. Dışişleri Bakanı Turgay Avcı'ya göre, Rumların Rum cumhurbaşkanı ve Türk cumhurbaşkanı yardımcısı ile Rum ve Türk milletvekillerinin parlamentoya tek listeden seçilmesini önermeleri, ortak kararların Rum çoğunluk tarafından alındığı üniter bir devlet yapısı ortaya çıkaracaktır.¹⁵ Ayrıca, görüşmeler sırasında gündeme gelen Rum devletinde kullanılan oyların KKTC seçimlerinde, KKTC'de kullanılan oyların da Rum seçimlerinde %20 oranında etkili olması önerisi, bazı çevrelerce AKEL ile Cumhuriyetçi Türk Partisi'nin (CTP) bir oyunu olarak nitelendirilmiştir. İddiaya göre, AKEL ile CTP çapraz oylamada birbirlerini destekleyecekler ve bu şekilde UBP gibi milliyetçi partilerin iktidara gelmesini engelleyeceklerdir. Türklerin ayrı seçmen kütükleri ile ayrı seçim pusulasının ve böylece ayrı siyasi irade belirleme haklarının 1876'dan beri var olduğu vurgulanarak böyle bir uygulamanın, Türkleri etkisizleştirerek tek devlet ve vatandaşlığa yol açacağı öne sürülmüştür.¹⁶

Aslında Rum lider Hristofyas, görüşmeler devam ederken federasyon çözümünün zor bir çözüm olduğunu ve Kıbrıs'ın koşullarına uygun olmadığını açıkça ifade etmiştir.¹⁷ Hristofyas'ın BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada Kıbrıs Cumhuriyeti'nin evrim yoluyla bir federasyona dönüşeceğini ve varılacak olan federasyonun da iki otonom bölgeden oluşacağını söylemesi de Türk tarafınca Rumların asıl niyetini ortaya koyan bir itiraf olarak algılanmıştır.¹⁸ Hristofyas, BM kararlarından ve uluslararası toplumun Kıbrıs'la ilgili genel beklentisinden dolayı iki bölge ve iki toplumlu federasyon hedefini ifade etmek durumunda kalırken tek egemenliğe, tek uluslararası temsiliyete ve tek vatandaşlığa sahip, AB içerisinde ekonomisi birleşmiş bir devlet vurgusunu yapmakta ve Talat'ın tek egemenliği kabul etmiş olmasını büyük bir ilerleme olarak değerlendirmektedir.¹⁹ Görünen o ki, Kıbrıslı Türkler iç işlerine bakabilecekleri bir federasyona kurucu devlet olarak katılmak için kurmuş oldukları devletten vazgeçebileceklerken, Rum tarafı mevcut Kıbrıs Cumhuriyeti'nin federasyon şeklinde sürdürülmesinde ısrarcı olarak Kıbrıslı Türklerin kendilerine dâhil oldukları izlenimi vermeye ve sonraki süreçte devletin üniter yönünü güçlendirmeye çalışacaklardır. Yönetim ve

güç paylaşımı konusunda esas konu, Türk temsilcilerin seçiminde Rumların ne kadar pay sahibi olacağı ve federal hükümetin ne derece Rumların etkisine gireceği olmaya devam edecek gözükmektedir. Federe devletler ile federal hükümete tanınacak yetkiler bu konulara göre daha ikincil planda kalmaktadır.

Mülkiyet Konusu

Mülkiyet sorunu, Rum kesiminin elindeki en önemli kozlardan biri olarak gözükmektedir. Rumlar eski mallarına dönme konusunda ısrar ederek adanın her bölgesinde yeniden hâkim duruma gelmeyi ve iki kesimliliği ortadan kaldırmayı düşünmektedirler. Türk tarafı, Rumların imza koydukları sistemi ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tereddüt etmeden yıktıklarını ve sonraki dönemde de Kıbrıs Türklerini adanın %3'üne sıkışacak şekilde mağdur duruma düşürdüklerini unutmadığı için iki kesimliliği engelleyecek her tür çözüme direnmeyi önemli görmektedir. Yaşanan olaylar ve süreç çerçevesinde kişilerin kaybı tam anlamıyla giderilmeye çalışıldığında kuzeydeki nüfus ve mülkiyet çoğunluğun Rum kesimine geçeceği, zaman içinde kuzeydeki sosyo-ekonomik yapının ortadan kalkacağı ve dolayısıyla Türk tarafının direnmesiyle sorunun çözümlenmemesi söz konusu olacağı için mülkiyet konusunun kişisel temelde ele alınması Türk tarafına göre doğru değildir. Konu, sorununun bir yansıması olarak görülmeli ve sadece 1974'ten önceki mal sahiplerinin hakları değil, mevcut mal sahiplerinin hakları da dikkate alınmalıdır. Türk tarafına göre belli bir mülk sahipliği sorunu görüşülürken tazminat, takas ve iade olmak üzere üç seçenek de açık tutulmalıdır.²⁰

Rumların bu konuda kesin olarak istedikleri ve üzerinde ısrarcı oldukları şey, mülkiyette son söz hakkının 1974'ten önceki sahibine bırakılmasıdır. Bir başka deyişle Rumların hesabı, kuzeydeki toprakların %80'inin eski sahibi olan Rumların en kötü ihtimalle %70'inin geri dönmesiyle kuzeydeki Türk yapısının anlamını yitirmesinin sağlanmasıdır. Hristofyas'ın danışmanı Tumazos Çelebis'in "ne kadar çok toprak Rum idaresine geçerse mülkiyet sorununun çözümü o kadar kolaylaşır" demesi, aynı Rum halet-i ruhiyesine işaret etmektedir.²¹ Türk tarafının gözünde ise mülkiyet konusundaki Rum

tutumu, barış ve çözüm yanlısı olmadıklarını göstermektedir ve kendilerini çözüm yerine mevcut durumu devam ettirmeye zorlamaktadır.²² Rumların bu yöndeki tutumlarına en iyi örneklerden biri de, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD) ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) mülkiyet konusunu hep Rum tarafı lehine değerlendirdiklerini bildikleri için vatandaşlarını 20 yıldır AİHM'ye bireysel başvuru yapmada sürekli teşvik etmeleri²³ ve kendilerine yakın hâkimleri kullanarak ATAD'ı yönlendirmeye çalışmalarıdır. Bunun bir sonucu olarak üç Rum vatandaşı, ABD'de Columbia Eyalet Mahkemesinde KKTC aleyhine eski mallarına ulaşamamaları ve kullanamamalarının karşılığı olarak 400 milyar dolar, manevi tazminat olarak da bir trilyon dolar talep etme yoluna gitmiştir.²⁴

Toplum liderleri arasında gerçekleştirilen görüşmelerde Talat, önce mülkiyeti bütünlüklü çözümün bir parçası olarak gördüklerini ve karar verme aşamasına gelmeden ilkeler üzerinde anlaşılması gerektiğini,²⁵ Şubat ayında yaptığı açıklamada ise tarafların pozisyonları son derece farklı olsa da çözüm için uygulanacak seçeneklerin iade, takas ve tazminat olması hususunda aralarında mutabakat oluştuğunu belirtmiştir.²⁶ Sonraki görüşmelerde gündeme gelen Mülkiyet Kurulları, Türk tarafının gözünde bağımsız ve mülkiyet konularındaki sorunların gideceği mahkemenin de içinde yer alacağı genel mekanizmanın parçaları olacaktı. Rum tarafı ise kesin kararın eski mülk sahibine ait olmasında ve kullanıcıların değişik yollarla tatmin edilmesinde ısrar etmekteydi.²⁷ Talat'ın açıklamasına göre, Mart itibarıyla Mülkiyet Kurulu mekanizmasının kurulması konusunda taraflar arasında mutabakata varılmıştı. Sonraki görüşmelerde belirlenecek kriterler çerçevesinde iki devletin belirleyici olmayacağı bu mekanizma, üç yoldan birini karar olarak seçecekti.²⁸

Türk tarafınca Kasım yapılan açıklamada mülkiyet konusunda taraflar arasında ilk yakınlaşmanın ortaya çıktığı, karşılıklı olarak masaya konulan on ikişer maddeden oluşan kriterlerin yarıya yakınında uzlaşma sağlandığı, bazılarında yakınlaşma olduğu ve tazminat, takas ve iade araçlarının kullanılması ve bu amaçla bir komisyon oluşturulması konusunda uzlaşıldığı belirtiliyordu.²⁹ Sorundan etkilenen mülklerin tasnif çalışmasının devam etmesi de bir ilerleme olarak değerlendirildi. Ancak tasnif bitirildikten sonra her katego-

rideki mülklerle ilgili sorunların çözümüne ilişkin tartışma başlatılabildi. 19 Kasım itibariyle mülkiyet konusunda yakınlaşma metni tamamlanmış ve uzmanların incelemesi ve görüşmesi için hazır hale getirilmişti.³⁰ Ancak taraflar konuyla ilgili tutumlarından geri adım atmadıkları için nihai anlamda bu ilerlemelerin bir anlamı olmayacaktı, çünkü asli nitelikte olan çözüm yolları konusunda anlaşılması mümkün değildi.

Mülkiyet konusunun ancak Kıbrıs sorunun çözümüyle tam olarak çözüme kavuşturulacağı düşünülürken Türk tarafı, AİHM'nin de talebiyle çözümsüzlük durumunda hak sahiplerinin mağduriyetini gidermek için geçici bir araç olarak Taşınmaz Mal Komisyonunu kurmuştur. Aralık 2005'te AİHM, Xenides ve Arestis'in Türkiye aleyhine açtığı davada Türkiye'den sadece söz konusu davalar için değil, fakat Rumlar tarafından yapılan benzer 1400 dava için etkili bir tazminat mekanizması kurmasını talep etmiştir. Türk kesiminde oluşturulacak mekanizmanın kurulması çağrısı Kıbrıs Türklerine değil, belki işgalci olduğunu ima ederek Türkiye'ye yapılmış olsa da Rum hükümeti, Rumlarca yapılacak başvuruların KKTC'nin tanınmasına neden olacağını düşünerek Mahkemenin çağrısına itiraz etmiştir. Uygulama döneminde ise Rum hükümeti, vatandaşlarının mülkiyet haklarıyla ilgili olarak komisyona başvurmalarına hukuki çerçevede itiraz edemeyeceğini söylese de bu tür başvurulara karşı olduğunu dolaylı olarak ifade etmiştir. Rum parlamentosundaki milliyetçiler komisyona başvuran Rumların mülteci statülerinin kaldırılmasını ve kendilerine sağlanan hükümet yardımının durdurulmasını savunurlarken sıradan Rum vatandaşları arasındaki milliyetçiler de başvuru yapanların cezalandırılmasını istemişler, bu nedenlerden dolayı Rumların komisyona başvurusu, olabilecek olan düzeyin çok altında kalmıştır.³¹

Taşınmaz Mal Komisyonunun Türk tarafı açısından önemi, AİHM tarafından bir iç hukuk yolu olarak kabul edilmesidir.³² Buna göre Rumların mülkleri konusunda AİHM'ye başvurabilmeleri için iç hukuk yolunu tüketmeleri, yani komisyona başvurmaları gerekecektir. AİHM, sekiz pilot davada yaptığı inceleme çerçevesinde komisyonun etkin bir iç hukuk yolu olduğunu 2010 yılı içinde kabul etmiştir. Bu durumda mahkeme önünde bulunan Rum davalarının

çekilmesi ve komisyona yönlendirilmesi söz konusudur.³³ Aslında AİHM'nin, komisyonu Türkiye'nin iç hukuk yolu olarak görme eğilimi, KKTC'nin tanınması ve Türkiye'nin işgalci kabul edilmesi bakımından sorun oluşturmaktadır. Ancak AİHM'nin Taşınmaz Mal Komisyonu ile Rum hak sahipleri arasında yapılan anlaşmaları geçerli kabul etmesi ve hükümetlerinin bütün engellemelerine rağmen belli sayıda Rum'un komisyona başvurmuş ve anlaşma yapmış olması, önemli bir aşamayı ve başarıyı temsil etmektedir.³⁴ Mayıs 2009 itibarıyla Rumların komisyona yaptığı başvuru sayısı 390'a ulaşmıştı. Tarafların karşılıklı anlaşması çerçevesinde dosyalardan 52'si tazminatla karara bağlanırken, 2 başvuru için tazminat ve takas, 4'ü için iade ve tazminat, 1'i için de çözümden sonra iade kararı alınmış,³⁵ tazminat olarak Rumlara toplam 9 milyon 906 bin sterlin ödenmişti. Kasım 2009'da basında komisyonun iki Rum'a toplam 50 milyon TL'den fazla ödeme yapacağı ve oldukça yüksek olan bu ödemelerin daha fazla Rum'un komisyona başvurmasına neden olacağı ve mülkiyet konusunda yeni bir boyut katacağı yönünde haberler çıkmıştır.³⁶ KKTC Mülkiyet Yasasına göre, mülkiyet veya kullanım hakkı gerçek ve tüzel kişiye ait olmayan, konumu ve niteliği uyarınca ulusal güvenliği, kamu düzenini ve kamu yararını tehlikeye düşürmeyecek olan mallar hemen iade kapsamında bulunmaktadır. Tahsisten kullanımda olan veya inkişaf edilmiş malların iadesi yönünde karar alınması halinde iade, çözüm sonrasına ertelenmektedir. Eşdeğer karşılığı mallar iade kapsamı dışında olduğu gibi tazminat alan Rumların mülkiyet hakkı ortadan kalkmaktadır.

2009 yılında liderler arası görüşmelere, özellikle mülkiyet konusundaki çözüme, ciddi darbe vuran belki en önemli gelişme ATAD'ın Orams davasında verdiği görüş olmuştur. Adanın kuzey kesiminde mülk satın alan bir İngiliz çiftin Rum mahkemesinde Rum vatandaşlarına ait mülkleri illegal bir şekilde satın aldıkları gerekçesiyle haklarında olumsuz karar verildikten sonra davaya İngiltere'de bakan İngiliz İstinaf Mahkemesi ATAD'tan görüş istediğinde ATAD, Rum mahkemelerinde alınan mülkiyetle ilgili kararların tüm Avrupa ülkelerinde dikkate alınması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.³⁷ Bunun anlamı, Rum mahkemelerinin, KKTC'de mülk satın alan yabancıların AB ülkelerindeki mülklerine ve banka hesaplarına el koy-

durma imkânına kavuşması ve KKTC'de yabancı mülk alımlarının duracak olmasıdır. Diğer taraftan kararı veren ATAD başkanı Yunan Yargıç Vassilos Skovris'in Rum halkına hizmetlerinden ve bağlılığından dolayı Papadopoulos hükümeti tarafından 2 Kasım 2006 tarihinde Makarios 3 nişanı ile taltif edilmiş bir kişi olması, ilginç bir ayrıntı olarak dikkatleri çekmiştir.³⁸

Türkiye ve KKTC açısından bakıldığında AB çevreleri, bu kararla 1963 yılı sonunda Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkan Rumların adadaki Türkleri temsil etmediği, onlar üzerinde yetki ve egemenliklerinin bulunmadığı ve BM parametreleri çerçevesinde bulunacak kapsamlı çözümün iki kesimliliği içermesi gerektiğini bir kez daha göz ardı etmiş ve taraflardan birini kayırarak siyasi bir sorunu hukuki yolla çözme çabası içine girmiştir. Bu tür kararların uygulanması halinde sorunun karşılıklı fedakârlıklarla kapsamlı bir çözüme kavuşturulması mümkün olmayacak, bir tarafın diğer taraf üzerinde hâkimiyet kuramayacağı yönündeki BM parametresi ihlal edilecek, çözüm felsefesinin temelinde yer alan ortaklığın yenilenmesi gerçekleşmeyecek ve Rumların istediği şekilde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yetki alanı ve egemenliği kuzeye teşmil edilmiş olacaktır.³⁹ Benzer kararların çözüm sonrasında çıkması durumunda ise uzun gayretler sonucu oluşturulmuş yapı çökecek ve çözümsüzlük durumuna geri dönecektir. Türk kesimi karara çok sert tepki vermiş; yönetim, KKTC hükümetlerinin vatandaşlarına verdikleri tapu ve egemenlik haklarının sorgulanamayacağını, devletin tüm organlarının yürürlükteki hukuka sahip çıkacağını ve kuzeyde mülk edinmiş tüm kişilerin haklarının arkasında durulacağını ilan etmiştir. Mecliste temsil edilen siyasi partiler de yaptıkları ortak toplantı sonrasında ATAD kararının müzakere sürecine ciddi bir zarar vereceği yönünde ilgili çevreleri uyarmışlardır.⁴⁰

Diğer Konular

Türk tarafı, çözümün olmazsa olmaz şartlarından biri olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran Garanti ve İttifak Anlaşmalarının ve dolayısıyla Türkiye'nin etkin ve fiili garantörlüğünün devam etmesini görmektedir. Türk tarafına göre, Türkiye'nin garantisi olmasaydı

Türkler adada eşit bir toplum olarak var olamazlardı, bırakın kendi kendilerini yönetmeyi, azınlık hakları bile olmazdı. Geçmişte BM ve İngiliz garantörlüğü Türk halkını Rumların ambargolarına, baskılarına ve öldürmelerine karşı koruyamamıştır. Bu yüzden Garanti Antlaşması, Türkiye'den çok Kıbrıslı Türkler için, onların gelecekte ve çözümün uygulanmasından emin olmaları için gereklidir.⁴¹ Zaten uluslararası nitelikte olan Garanti ve İttifak Anlaşmaları ancak bütün tarafların kabul etmesiyle değiştirilebilirler. Ne Türkiye ne de Kıbrıslı Türkler bunların sona ermesine rıza gösterir.⁴² Talat'a göre, güvenlik ve garantiler konusunun nihai olarak şekillendirilmesi için iki taraf arasında gerçekleştirilecek görüşmelere üç garantör devletin temsilcileri de katılmalıdır. Rum tarafı ise görüşmeler boyunca AB üyesi bir ülkenin güvenliğinin bir başka ülke tarafından garanti edilmesinin ve böylece onun tek taraflı müdahalesine maruz bırakılmasının ilkelik olduğunu ileri sürerek kesin olarak Türkiye'nin garantisine karşı çıkacaklarını belirtmiş⁴³ ve üç garantör ülkenin katılımıyla beşli toplantı önerisine itiraz etmiştir. İngiltere ise Kıbrıslılar için oluşturulacak çözümün kendilerinden gelmesi gerektiğini ve garantörlük konusunun gündeme getirilmeden önce tarafların bir anlaşmaya varması şartını ileri sürmüş,⁴⁴ böylece garantörlük konusunda Türk tarafının hoşuna gitmeyecek bir tutum sergilemiştir.

2009 yılında Türk dışişleri yetkilileri, garantiler konusunda Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs sorununa etkin bir şekilde devreye girmelerinin olumlu sonuçlar doğuracağına işaret etmişler ve barış sürecinin sürdürülebilir kılınması için anavatanların ve garantör statüsündeki ülkelerin olumlu ve iyi niyetli katkılarının çok önemli olduğunu vurgulamışlardır.⁴⁵ Türkiye'ye göre, garantilerin yok sayılması, Kıbrıs devletini kuran antlaşmaların da yok sayılması anlamına gelecektir ki, bu durumda her şeye sıfırdan başlamak gerekecek ve antlaşmaların devre dışı tutulduğu bir görüşme sürecini devam ettirmenin hiçbir faydası olmayacaktır.

Toprak konusunda taraflar öncelikle temel ilkeler üzerinde görüşmeyi tercih etmişlerdir. İlkeler üzerindeki farklılıklar, masaya kurucu devletlerin sınırları bulunduğu kendini gösterecektir. Toprak konusuyla bağlantılı olarak İngiltere'nin görüşmelerde çözüme ulaşılması durumunda adada bulunan ve ada toprağının yaklaşık

%3'ünü oluşturan üslerin yarısını yeni kurulacak devlete bırakacağını açıklamayı tartışmaları hareketlendirmiştir. Rum tarafı mülkler ve toprak konusunda Türk tarafından mümkün olduğunca fazlasını ko-parmak istediği için İngiliz üslerinin Rum kesimine bırakılması olasılığının onları daha uzlaşmacı olma yolunda teşvik edeceği düşünülmüştür. Ancak görüşmelerin hızlanmasının ve kendilerine daha fazla toprak geçmesinin Türklerin ellerinden her şeyi almalarında olumsuz bir faktör olacağını düşünmüş olmalı ki, Rum yetkililer konuyla ilgili haberlere “teşvike ihtiyacımız yok. İngiltere sürece katkıda bulunmak istiyorsa Türkiye’ye baskı yapsın” şeklinde tepki vermişlerdir.⁴⁶

2009 yılında görüşmeler sürerken toprak, egemenlik ve ekonomi konularıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan bir gelişme, Rum kesiminin tek taraflı olarak ilan ettiği münhasır ekonomik alanlarda doğal-gaz ruhsatı verdiği İsraili Delek şirketi ile ortaklaşa çalışmalar yapan ABD’li Nobel Energy firmasının Doğu Akdeniz’deki Tamar bölgesinde zengin gaz rezervleri bulduğu yönünde basında haberlerin yer almasıdır.⁴⁷ Türk tarafının gözünde Rum kesimi, bir taraftan sözde iki kesimli federasyon BM parametresi çerçevesinde Kıbrıslı Türklerle görüşme yürütürken, diğer taraftan Türk kesimine eşit statü veremeyeceğinin bir göstergesi olarak Kıbrıs’ın etrafındaki bütün ekonomik münhasır bölgenin kendine ait olduğunu ve burada istediği şirkete istediği yetkiyi vereceğini bütün dünyaya göstermeye çalışmaktadır. Rumların bu davranışı, Kıbrıs Cumhuriyeti’ni kuran anlaşmalar çerçevesinde eşit statüye sahip olan ve BM parametrelerine göre bundan sonra da eşit statüde olması düşünülen Türk tarafının, Kıbrıs’ın ortağı olarak sahip olması gereken münhasır ekonomik alanla ilgili yasal haklarını çiğnemektedir.⁴⁸ Rumlar, başka devletlerin şirketlerine yetkiler tanıırken kendilerine danışmadan Türk halkı adına da hareket etmiş olmaktadır. Bu da onların çözüm konusunda ne derece samimiyetten uzak olduklarını gösterir. Cumhurbaşkanı Talat’ın bu gerekçeler çerçevesinde BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon’a gönderdiği, Rum yönetiminin Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanlarına yönelik girişimlerinin Türklerin haklarını ihlal ettiğini belirten mektup BM belgesi olarak yayınlanmıştır.⁴⁹ Türk yönetimi, Orams davası kadar Kıbrıs görüşmelerini temelinden dinamitleme potansiyeline sa-

hip bu konuda bir Amerikan şirketinin Kıbrıs'ın güneybatı kıyılarındaki doğalgaz ve petrol arama çalışması yapacağını açıklayan ABD'nin Lefkoşe büyükelçisini kınamış ve ABD yönetimini Amerikan şirketlerini teşvik ederek Rum yönetiminin sorumsuz politikalarına destek olmakla suçlamıştır.⁵⁰ Aslında AB de Rum yönetimini Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak kabul ettiği için uluslararası hukuk ve AB hukuku çerçevesinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kendi açıklamalarında enerji arama hakkını tanımaktadır. Türkiye'nin, Rumların böyle bir hakkı olmadığını belirterek protestosunu göstermek için bölgeye savaş göndermesi bir tehlikeli tırmanma olasılığını gündeme getirmektedir.⁵¹

Görüşmelerde AB konusunda pek sorun çıkmadığı anlaşılmaktadır. Talat ve BM temsilcisinin açıklamalarına bakılacak olursa AB konusunda taraflar arasında uzlaşılmayan noktalar bulunsa da birçok noktada yakınlaşma ve uzlaşma sağlanmış ve geriye az sayıda farklılık ve anlaşmazlık kalmıştır.⁵² Öte yandan Türk tarafı, görüşmeler sonucunda ortaya çıkarılacak çözümün AB'nin birincil hukukunun parçası olması konusunda ısrarcı olmuş,⁵³ çünkü çözümde AB normlarına uymayan unsurlar olabilecek ve Rumlar daha sonra bu unsurları AB kurumlarına ve mahkemelerine yaptıkları başvurularla ortadan kaldırmak isteyebilir. ATAD ve AİHM'nin mevcut tavrı dikkate alındığında çözümün derogasyonları (sapmaları) koruma altına alacak şekilde AB'nin birincil hukukunun parçası yapılmaması durumunda Türk tarafı 1964'te başına gelenlerin tekrar ortaya çıkacağını düşünerek çözüme yanaşmayacaktır. Rumlar da doğal olarak geleceğe dönük olarak ellerini açık tutmak için kapsamlı anlaşmanın AB'nin birincil hukuku olamayacağını iddia etmektedirler.

Vatandaşlık konusunda Rum kesimi 1974'ten sonra yerleşmiş Türkiye vatandaşlarının tamamının ya da çok önemli bir kısmının geriye dönmesini savunmuştur. Türk tarafı ise Rum Yönetimi dâhil her ülkenin zaman içerisinde dışarıdan gelen kişileri belli prosedürler çerçevesinde vatandaşlığa kabul ettiğine işaret ederek KKTC'nin yasal yollarla ülkeye girmiş ve yasal prosedürü gerçekleştirerek vatandaşlığa hak kazanmış kişilerin haklarını korumakla yükümlü olduğunu belirtmiş⁵⁴ ve KKTC vatandaşlarının pazarlık konusu yapılamayacağını vurgulamıştır. İddia edildiğine göre Başbakan Derviş Eroğlu'nun ciddi muhalefetine rağmen Türk yetkililer, Türkiye'nin

AB üyesi olmasına dek geçecek sürede adadaki Türk-Yunan dengesinin korumasına yönelik bir öneriden dolayı paketin tümüne destek vermiş, fakat beklendiği gibi Rumlar paketi reddetmişlerdir.⁵⁵

Tarafların Tutumları ve Görüşmelerde Sağlanan İlerleme

Rum kesimi, 1964 yılından beri Türkiye hariç bütün dünya ülkeleri tarafından Kıbrıs'ın tamamının resmi temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bütün dünya forumlarında Kıbrıs adası adına temsil edildiği ve bütün uluslararası örgütlerde Kıbrıs adına üyeliğe sahip olduğu gibi AB'ye üye olduğundan beri bütün AB organlarında Kıbrıs için ayrılan bütün sandalye ve görevleri işgal etmekte ve bütün oyları kullanmaktadır. Bu durumda olan bir Rum kesiminin elinde bulunan yetkileri Türklerle paylaşması, onlarla ortak bir devlet kurması ve Türklerin de Kıbrıs için ayrılmış bütün yetkileri kullanmalarına razı olması pek mantıklı gözükmemektedir. Rum tarafını ilgilendiren tek husus, yönetimini fiili olarak da adanın tamamına yaymak ve işgalci olarak gördüğü Türkiye'den eski topraklarını geri almaktır. Bu bakımdan Rumlar, görüşmeler yoluyla iki tarafın da kabul ettiği bir ortak çözüm oluşturulması sürecine aşırı derecede soğukturlar ve soruna tek taraflı ve hukuki nitelikli bir yaklaşımla yaklaşmayı tercih etmektedirler.⁵⁶ Siyasi açıdan aktif davranarak sorunun çözülmesinin yolunu açmak yerine Türkler üzerinde hukuki açıdan baskı oluşturmak ve hukuk yoluyla onları köşeye sıkıştırmak onların daha fazla işine gelmektedir.

Rumların 2009 görüşmeleri sırasındaki kurucu devletlerin güçlü federal hükümete tabi kılınmasını savundular. Türkiye'nin garantörlüğü ile İttifak ve Garanti Anlaşmalarının devamına karşı çıktılar. Çözüm içerisinde temel özgürlükleri kısıtlayan, AB'nin birincil hukukuna dâhil edilerek kalıcı hale getirilmiş derogasyonların yer almasına itiraz ettiler. Türk askerlerinin ve yerleşikler olarak adlandırdıkları Türkiye kökenli tüm KKTC vatandaşlarının adadan çıkarılmasını istediler. Sayıları 200 bini aşan Rum göçmenlerin tamamının kuzeydeki mülklerini geri almaları ve kuzeye yerleşme hakkına sahip olmaları konusunda ısrarcı oldular. Karpaz, Güzelyurt ve Maraş dâhil olmak üzere KKTC topraklarının yaklaşık %8'ini talep ettiler.

Sonuca daha çabuk ulaşılması ve sorunun sürüncemede bırakılması için görüşmelerin takvime bağlanmasına karşı çıktı, BM ya da başka bir aktörün taraflar arasında hakemlik yapmasına itiraz etti ve Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantör olarak sürece müdahil olmalarını kabul etmediler.

Bu şartlar altında Rum yetkililerin görüşmelerde izledikleri strateji, masada kalarak görüşmeleri mümkün olduğunca uzatmak, referanduma gidilmesini engellemek, belli eylemlerle Türk tarafını milliyetçi söylemlere itmek, onların masadan kalkmasını sağlamak ve böylece tüm AB üyelerini kendi yanına çekerek Türkiye'nin AB üyeliğini engelleyerek ya da üyelik karşılığında ciddi tavizler kopararak kendi çözümünü dayatmaktır.⁵⁷ Diğer taraftan Rumlar, Türk yetkililerini iki toplumlu, iki kesimli federasyonla uyumlu öneriler yerine özde konfederasyon niteliğinde, yani iki bağımsız devletin birlikte var olmasına yönelik öneriler sunmakla, böylece çözüm sürecini tıkamakla, suçlamışlardır.⁵⁸

Türk tarafı ise 2009 görüşmelerinde Türk toplumunun Rum hegemonyasına girmesini engelleyecek şekilde siyasi eşitlik (Senatoda eşitlik, bazı kurumlarda da belli oranda temsil, Türk liderin veto hakkı) gerçek anlamda sağlanmalıdır. Toprak ve mülkiyet düzenlemeleri, iki kesimliliği fiilen ortadan kaldırmamalıdır. Türk kurucu devletinde nüfus ve mülkiyet çoğunluğunun Türk toplumunda kalması garanti edilmeli ve Senatoda görev yapacak Türk temsilcilerin Türk toplumunca seçilmesi sağlanmalıdır. Garanti ve İttifak anlaşmaları ile Türkiye'nin garantörlüğü devam etmelidir. Varılacak anlaşma, sonradan Rum tarafının girişimleriyle delinmemesi için AB'nin birincil hukuku haline getirilmelidir.

Rum tarafının, görüşmelerin yürütülmesi ve anlaşmaya varılmasında bir acelesi yokken, hatta tersine süreci uzatmak işlerine gelirken, Türk tarafı, Rumların tutumunun bilincinde olarak Nisan 2010 cumhurbaşkanlığı seçimlerine de kalınmaması için görüşme sürecinde sürekli bir takvim belirlemek istemiş ve referandumlara 2009 yılı içinde gidilmesinde ısrarcı olmuştur. Diğer taraftan süreci hızlandırmak ve AB kurumlarının Türk tarafı aleyhindeki tutumunu dengelemek için Türk yetkilileri, sürekli olarak BM'nin sürece dâhil

olması ve son aşamada hakemlik yapması gerektiğini özellikle vurgulamışlardır. Talat'a göre, iki taraf ne kadar yakınlaşırlarsa yakınlaşırlar mutlaka aralarında anlaşamadıkları noktalar kalacaktır. Tarafların bu noktalarda uzlaştırılması ve kapsamlı, kalıcı bir anlaşmanın ortaya çıkartılabilmesi için uluslararası toplum mutlaka araya girmeli, taraflara yol gösterici öneriler ortaya koymalı ve doğru olana yönlendirme çerçevesinde taraflar arasında hakemlik yapmalıdır.⁵⁹ Uluslararası toplum adına bunları yapabilecek en önemli aktör de BM'dir. AB, kendi üyesi olan Rum kesimini kayırıp 1974 öncesi durumları unutarak sözde hukuk tabanlı bir yaklaşım geliştirirken, BM iki toplumun ayrı varlığını dikkate alan parametreler çerçevesinde bir çözüm öngörmektedir. Ancak BM de kendi parametrelerinin Rum tarafınca devre dışı tutulmaya çalışılmasına sessiz kalamamaktadır. Türk tarafı rahatsızlıklarını dile getirmek ve BM çevrelerini daha aktif hale getirmek için onları ziyaret etmekte ve onların da KKTC'yi ziyaret etmesini sağlamaya çalışmaktadır.

Türk tarafı açısından bakıldığında 2009 yılındaki görüşme sürecinde Rumların iki tarafın da çıkarlarını dikkate alan ortak bir çözüm üretme konusunda samimi olmadıklarını ve Kıbrıs Türk tarafını eşit ortak olarak görmediklerini gösteren birçok somut gelişme ortaya çıkmıştır. Bir kere, AKEL'in lideri Hristofyas'ın kendisi gibi sol kesimi temsil eden Talat'la daha kolay anlaşması ve mağdur durumdaki Türklerin durumlarını daha iyi anlaması beklenirdi. Hristofyas, daha seçim döneminde ve sonrasında hükümeti oluştururken kurduğu siyasi ortaklıklarla elini kolunu bağlamış ve görüşmelerin Annan Planı çerçevesinde başlatılmasını engellemiştir.⁶⁰ Hasgüler'e göre, Hristofyas, normalde Türkleri azınlık gören Rum resmi ideolojisinin karşısına çıkması gerekirken geçmişte sosyalist ülkelerden AKEL eliyle kuzeydeki sol kesime verilen burslardan dolayı Talat ve CTP'ye kendilerinin kuzeydeki kolu ve şubesi muamelesi yapmış, onları eşit ortak olarak görmemiştir. AKEL, Türkleri de içeren Kıbrıs işçi sınıfı söylemini yitirmiş, Türkiye ile Kıbrıs Türkleri arasında kimlik ayrışmasını körükleme taktikleri çerçevesinde Elen milliyetçiliğine kayan bir söylem benimsemiştir. Sorunu sınıf ve sömürü bağlamında değil, etnik kimlik bağlamında ele alan bir tutum takınmıştır. Bu da Rum ve Türk kimliklerinin tamamen ayrışmasına

ve görüşmelerin etnik kimlik temelinde gerçekleştirilmesine katkıda bulunmuştur.⁶¹

Türk tarafına göre, Rum yönetimi, Eylül ayı başında Rum ibadetçilerin sınırdan geçişi sırasında yaşanan aksaklıkları gerekçe göstererek ikinci tur görüşmelerin başlamasını geciktirdi ve uzlaşma niyetinde olmadığını ortaya koydu. Ekim ayında Hristofyas, AB'nin Türkiye karşısında fazla tavizkar olduğunu iddia ederek “durum bana daha saldırgan olmasını engellemek için Hitler'e verilen tavizleri hatırlatıyor; sonuçta faşizm faşizmdir, Hitler de Hitler'dir” demiştir.⁶² Aralık ayında Rum yönetimi, AB'nin polis teşkilatı Europol'ün üçüncü ülkelerle işbirliğinde bulunmasını öngören taslak kararından Türkiye'nin çıkartılması için çaba göstermiş, fakat çağrısına Yunanistan'dan başka katılan olmamıştır.⁶³ Yine Aralık ayında Hristofyas'ın “Beşparmaklardaki KKTC bayrağı işgali ve halkın bölünmüşlüğü simgeliyor, tam karşımızda bu hilkat garibesi bayraklar duruyor” demesi⁶⁴ Türk toplumunun milliyetçi damarlarına dokunmuştur.

Görüşme sürecinde Türk tarafı sürece zarar verici davranışlardan kaçınırken Rum tarafının sürekli yan çizmesi, Kıbrıs Türk tarafını ve Türkiye'yi köşeye sıkıştırmaya yönelik davranışlar sergilemesi ve AB'nin de Rum tarafına paralel tutumlar ortaya koyması, Türk tarafında bir hayal kırıklığı ve karamsarlık yaratmıştır. KKTC'de Nisan ayında gerçekleştirilen genel seçimde Kıbrıs sorunundan çok iç icratların tartışıldığı ve Kıbrıs sorunundaki gelişmelerden çok ekonomik, sosyal nitelikli iç sorunların belirleyici olduğu söylenebilir. Ancak çözüm, AB üyeliği ve ambargoların kaldırılması konusunda beklentilerin gerçekleşmemesinin CTP'nin seçimlerde ciddi bir mağlubiyet yaşamasında ve UBP'nin tek başına iktidara gelmesinde belli derecede etkili olmuştur. Belki de CTP, “halkta oluşan hayal kırıklığını, güvensizliği ve öfkeyi doğrudan Rumlara, AB'ye ve dünyaya yönlendirmektense, umutları koruma ve sürdürme uğruna kendi göğüslemeyi”⁶⁵ seçerek seçim başarısızlığının yolunu açmıştır. Görüşmeleri cumhurbaşkanı Talat yürüttüğü için seçim belki görüşme süreci üzerinde doğrudan olumsuz etki doğurmamıştır, ama 2010 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde UBP liderlerinin yönetime tam olarak hâkim olma olasılığını gündeme getirerek sürecin zorlaşacağını işaretlerini vermiştir.

Türk halkı, AB'nin verdiği sözleri tutmamasından, genel olarak Türk halkı aleyhine yorumlanabilecek davranışlar sergilemesinden ve görüşme sürecinin iyi gitmemesinden o kadar etkilenmiştir ki, anketlerde AB'ye yönelik Türk halkının tutumuyla ilgili olarak çok olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. AB'nin 27 üye ve 3 aday devlet ile Türk halkını kapsayan 71. Eurobarometer (EB-71) güven ölçümlerinde Kıbrıslı Türkler EB-70'e göre %12 düşüşle AB'ye en az güven duyan üçüncü halk olmuştur. AB üyeliğinin iyi bir şey olduğuna inanmakta daha önceleri AB ortalamasının üstünde tutum sergileyen Kıbrıslı Türkler bu defa %45 oranıyla AB ortalamasının (%53) altında kalmışlardır. Kıbrıs Türk halkının görüşlerinin AB'de dikkate alındığını düşünen Kıbrıslı Türklerin oranı (%17) ise çok daha düşüktür.⁶⁶ Anketler, Kıbrıs sorunu çözüm süreci çerçevesinde de Kıbrıslı Türklerin, aslında çözüm sürecinde daha az samimi olan Kıbrıslı Rumlara göre daha olumsuz kanaatlere sahip olduklarını göstermektedir. “Kıbrıs 2015” projesi çerçevesinde gerçekleştirilen kamuoyu araştırmasına göre Rumların %69'u, Kıbrıslı Türklerin ise %42'si sürecin bir anlaşma ile sonuçlanmasını istemektedir. Rumların %17'si, Türklerin %34'ü barış sürecinden bir sonuç çıkmamasını tercih etmektedir. Olası bir referandumda kesin hayır oranı Rumlarda %22, Türklerde %31, kesin evet oranı Rumlarda %39, Türklerde %27'dir. Diğer taraftan Rumların %28'i, Türklerin %16'sı ilke olarak iki toplumlu federasyona karşıyken Rumlar %70 oranında dönüşümlü başkanlık ve başkan yardımcılığı konularını kesinlikle kabul edilemez görmektedir.⁶⁷

Türk tarafında oluşan karamsarlığı ortaya koyan başka bir gelişme, 47 Türk sivil toplum kuruluşunun Türkiye Başbakanı Erdoğan'a bir mektup göndermeleri olmuştur. Mektupta Rum Ulusal Konseyinin, oybirliğiyle, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devamını isteyen, Türk askerinin adadan çekilmesini talep eden, Türkiye'nin garantisini ortadan kaldıran ve bir kısım KKTC vatandaşının ülkesinden atılmasını öngören kararlar aldığına işaret edilerek Erdoğan'dan KKTC'nin tanınması çabalarının ertelenmemesi talebinde bulunulmuştur. Ayrıca Talat'ın kurulacak federal devletin başkan ve başkan yardımcısının tek listeden seçilmesi önerisinin hata olduğu belirtilmiş, Güzelyurt'un Rum kesimine bırakılmasının Türk tarafı açısından

kırmızı çizgi olması gerektiği vurgulanmış ve Karpaz bölgesinin de Türk tarafında kalması talebi edilmiştir.⁶⁸ Ancak bu mektubun Kıbrıs Türk halkının büyük çoğunluğunun görüşlerini yansıttığı da düşünülmemelidir. Mektubun verildiği aynı ay içinde 50 Kıbrıs Türk ve Rum sivil toplum örgütü, görüşme sürecini devam ettiren iki toplum liderine, birleşik Kıbrıs için ortaya koydukları çaba, cesaret ve girişimlerini desteklediklerini ilan eden bir ortak bildiri vermişlerdir.⁶⁹

Özellikle Türk tarafını rahatsız eden hususların varlığı yanında 2009 yılı içinde Türk ve Rum tarafları arasında bazı olumlu gelişmelerin ortaya çıktığı da söylenebilir. Genel olarak güven artırıcı önlemler konusunda atılan adımlar, başta BM çevrelerinde olmak üzere uluslararası toplumda barış sürecinin hızlanabileceği yolunda ümitler ortaya çıkarmıştır. Ocak ayı içinde iki toplumun lideri, kültürel mirasla ilgili teknik komitede ulaşılan anlaşmanın uygulanması için taşınmaz mirasla ilgili çalışma yapacak bir danışma masası kurulmasını kararlaştırmışlardır.⁷⁰ Bu arada mayın temizleme ve kayıp kişilerin akıbetlerinin belirlenmesi komiteleri çalışmalarını başarılı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Mart ayında Avrupa Konseyi Delege-ler Konseyinin insan hakları toplantısında Kıbrıs'taki kayıp şahıslarla ilgili alınan kararda toplumlar arasında oluşturulmuş olan Kayıp Şahıslar Komitesinin çalışmasına öncelik verilmesi kabul edilmiştir. Buna göre, AIHM kararındaki etkin soruşturma yükümlülüğü, Kayıp Şahıslar Komitesinin çalışmalarının sona ermesinden sonra ele alınacaktır.⁷¹ Nisan ayında iki kesim arasında ambulansların geçişiyile ilgili pürüzler ortadan kaldırılmış, su tasarrufu ile ilgili BM Kalkınma Programı (UNDP)'nın desteklediği projenin yürütülmesi konusunda nihai sonuca ulaşılmış ve kültürel miras danışma konseyinin kurulması ve faaliyetleri ile suç ve suçla ilişkin konularda bilgi değişimi konuları sonuçlandırılmıştır.⁷² Mayıs ayında BM gözetimindeki bölgede bulunan ortak irtibat ofisinde faaliyet gösterecek olan ve suç oluşturan faaliyetlerin daha etkin şekilde ele alınması amacıyla çerçevesinde suç ve suçla ilişkin konularda karşılıklı bilgi ve istihbarat alış-verişinde bulunma görevini üstlenecek olan teknik komite kurulmuştur.⁷³ Haziran ayında iki toplumun lideri, iki kesim arasında geçiş sağlayacak yedinci kapı olan Yeşilirmak kapısının açılması

na karar vermişlerdir. Karara göre, kapıdan geçişte diğer geçiş kapılarındaki kurallar uygulanacak, Erenköy'e gitmek isteyenler için haftada üç gün minibüs kaldırılacak, Erenköy'e BM Barış Gücü eşliğinde yiyecek, su ve askeri olmayan erzak gönderilebilecek ve acil durumlarda ambulanslar Erenköy'e giriş-çıkış yapabilecektir.⁷⁴ Ayrıca karşılıklı güven ve anlayışın göstergesi olarak taraflar mutat askeri tatbikatlar "Toros" ve "Nikoforos"u iptal etmişlerdir. Sembolik bir iyi niyet gösterisi olarak iki toplumun liderleri Ekim ayında Kıbrıs'taki BM binasının bahçesine zeytin fidanı dikmişler, Talat'ın diktiği fidana Hristofyas, Hristofyas'ın diktiği fidana Talat toprak atmış, BM temsilcisi de fidanlara su vermiştir.⁷⁵ Özetlemek gerekirse bazı alanlarda fazla ilerleme sağlanamasa da 2009 yılında genel olarak güven artırıcı önlemlerdeki ilerlemeler uluslararası alanda memnuniyetle karşılanmıştır.

Esas görüşmelerde ise zaman zaman ilerleme ve yakınlaşma olduğu yönünde daha çok Türk tarafından ve BM çevrelerinden bazı açıklamalar yapılsa da genel olarak beklenen ilerleme sağlanamamış ve geçmişin kalıplarının kırılıp ciddi bir açılım gerçekleştirilmesi durumu ortaya çıkmamıştır. Ümit vaat edici yarım ağızla yapılan açıklamalar yanında üzerinde en fazla vurgulanan şey, bu defa fırsatın kaçırılması durumunda adanın bölünmüşlüğüne kalıcı hale geleceğidir. Türk tarafının ve BM çevrelerinin açıklamalarına göre 2009 yılı içindeki görüşmelerde yönetim ve güç paylaşımı, ekonomi ve AB konularında önemli ilerlemeler sağlanmış, ancak toprak, mülkiyet ve güvenlik konularında taraflar birbirine zıt konumlarını korumuşlardır.⁷⁶ Aralık ayında açıklama yapan Talat'a göre barış için iyi bir fırsat yakalanmış, iyi gelişmelerin eşiğine gelinmiş, taraflar arasında ana sorunlarda yakınlaşma sağlanmış, mevcut fırsat değerlendirilmediği takdirde adanın kalıcı olarak bölünmüş kalacaktır.⁷⁷ Hristofyas da Temmuz ayında Rum devlet kanalı RİK1'de yaptığı açıklamada zamanın uzamasının, bölünmeyi ve bir tanesi Tayvan haline gelecek iki ayrı devleti gündeme getireceğini belirtmiştir.⁷⁸ Pope'a göre de görüşmelerin KKTC'deki cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılacağı Nisan 2010'a kadar bir çözüm anlaşmasıyla sonuçlanmaması halinde sorunun yeni safhası, düşmanca bölünmeye doğru keskin bir sapma olacaktır; BM bile beşinci bir müzakere raunduna zaman, insan ve para yatırımı yapmaya istekli olmayacaktır.⁷⁹

Tüm beklentilere rağmen görüşmelerde ciddi bir sıçrama gerçekleştirilmemiş olması ve Türk tarafındaki seçimlere doğru hızla yaklaşılması, 2008'den beri devam eden görüşmelerin önceki dönemin sonuçsuz çabalarından pek farklı olmadığı izlenimi doğurmaktadır. Tarafların esas konular üzerinde doğrudan görüşmeler yapmaları, bazılarında belli yakınlaşmalar sağlamaları, ortak metinler ortaya çıkartmaları ümit vaat edici gözükse de yönetim ve güç paylaşımında bir türlü son noktayı koyamamaları ve mülkiyet, toprak ve güvenlik konusunda tamamen uzlaşmaz bir noktada bulunmaları görünen gelecekte çözümün olamayacağını göstermektedir. BM gibi arabulucuların etkili bir şekilde araya girmemeleri ve iki toplumun anavatanlarının makul bir çözüm konusunda aralarında anlaşıp Kıbrıs'taki toplumlarını bir şekilde kesin bir yönlendirmeye kalkmamaları halinde adadaki tarafların kendi başlarına soruna çözüm bulmaları mümkün gözükmemektedir.⁸⁰

Türkiye'nin Genel Tutumu

Türk yetkililer, 2009 yılında değişik vesilelerle yaptıkları açıklamalarda görüşme sürecine destek verdiklerini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. 2004 yılındaki referandumlardan beri Türkiye'nin çözüm sürecine verdiği destek, uluslararası toplum tarafından net şekilde görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye, Kıbrıs sorununda ayak sürüyen ve çözümden kaçan taraf olarak görülmekten kurtulmuştur. AB üyelik süreci çerçevesinde kendisinden istenilen limanlarını ve havaalanlarını Rum kesimine açmamasından dolayı eleştirilere uğrasa da Türkiye, çözüm konusundaki ısrarıyla daha fazla üzerine gelmesini engellemiştir. Başbakan Erdoğan, Yunanistan Başbakanı Yorgo Papandreu'ya bir mektup yazarak Kıbrıs konusunda birlikte çalışmayı önermiştir.⁸¹ Türk tarafının bu samimiyeti karşısında karşı tarafın isteksizliği ve başka konuları gündeme getirerek Türk tarafını masadan kaçırmaya teşvik etmesi, AB ve BM başta olmak üzere uluslararası çevreler tarafından yeterince ciddiye alınmamıştır.

Kıbrıs sorununun çözümü, AK Parti hükümetiyle birlikte bölgesel ve küresel bir aktör olma hedefini uygulamaya çalışan Türkiye için birçok açıdan önem taşımaktadır. AK Parti liderlerinin Kıbrıs

sorunıyla yakından ilgilenmişler. Bütün komşularla sorunları çözüme, etrafında bir güvenlik çemberi oluşturma ve etrafındaki çevrenin özellikleri ve değerlerini engelleyici olmaktan çıkarıp artı değer haline dönüştürme yaklaşımı Kıbrıs sorununun da çözümünü, en azından olumsuz etkisinin ortadan kaldırılmasını, gerektirmektedir. Türkiye, yumuşak gücüyle komşuları açısından cazip güç haline gelirken, AB'yle ilişkilerinden ayrı olarak Doğu Akdeniz'i bir istikrar havzası haline dönüştürdüğünde ve AB ile ilişkilerinde ilerleme sağlayıp tam üyelik yolunu iyice açtığında bölgesel, hatta küresel güç olmanın yolunu açacaktır.⁸² Kıbrıs sorununun çözümünün ve Türk-Yunan sorunlarının halledilmesinin hem Doğu Akdeniz'in istikrara kavuşturulmasıyla hem de Türkiye-AB ilişkileriyle bağlantısının olduğu açıktır. Türkiye, Kıbrıs sorununu çözdüğünde ya da çözüm için samimi çaba gösterdiğini ispatladığında genel dış politikasında ayağına dolanan bir engelden kurtulacak, AB üyelik sürecinin en önemli engelini ortadan kaldıracak ve uluslararası toplumda yumuşak gücüyle hareket eden bir güç olarak moral konumunu ve prestijini güçlendirecektir.⁸³

Kıbrıs sorununun çözümü, Türkiye'nin AB ile NATO arasındaki işbirliğini engelleyen devlet olmaktan çıkması açısından da önemlidir. AB ile NATO arasındaki işbirliğini düzenleyen Berlin Plus anlaşmalarına göre Kıbrıs'ın iki taraf arasındaki toplantılara katılmasına izin verilmemektedir. Türkiye de Berlin Plus kapsamına girmeyen olaylarda AB'nin NATO'nun askeri imkânlarından faydalanmasına izin vermemektedir. Türkiye, AB ile NATO arasındaki kurumsal işbirliğinin Berlin Plus düzenlemelerine dayandırılmasını savunurken, AB bütün işbirliği çabalarının bu düzenlemeler çerçevesinde yapılmasına gerek olmadığını ileri sürmektedir. AB, Türkiye'nin, NATO'nun Barış için Ortaklık projesine dâhil olmayan Kıbrıs'ın AB ile NATO arasındaki kurumsal işbirliğinin parçası olmasına itiraz etmemesini istemektedir. Türkiye'nin Kıbrıs'ın AB-NATO toplantılarına katılmasını veto etmesine karşın Rum Yönetimi de Türkiye'nin Avrupa Savunma Ajansına katılmasını ve AB ile herhangi bir güvenlik anlaşmasını imzalamasını engellemektedir.⁸⁴ Bu şekilde Rumları NATO dışında tutsa da kendisi AB'yle ilişkilerinde bir fiyat ödemek durumunda kaldığı için sorunun çözümü Türkiye bakımından önem taşımaktadır.

Türkiye'nin bölgesel ve küresel güç olma yolunda Kıbrıs'ta ciddi fedakârlıklarda bulunacağını söylemek pek mümkün değildir. Dış ve iç politikasının birçok yönünü ilgilendiren hayati bir konuda basit hesaplarla kolay tavizler veren bir ülkenin hem kendisini büyük güç olarak görmekte güçlük çekeceği hem de başka güçlerin gözünde büyük güç muamelesi görmeyeceği açıktır. AK Parti iktidarının dış politika uygulayıcıları, sorunu tek başına bir engel ya da vazgeçilmez bir ulusal dava olarak görmek yerine Türkiye'nin Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya, Orta Doğu, Avrupa ve Amerika bağlantılarını ve ilişkilerini birlikte değerlendirmekte, bu bağlantıları birbirleriyle ilişkilendirmekte ve hamlelerini genel dış politikaları çerçevesinde belirlemektedirler. Bu bağlamda Türkiye'nin Kıbrıs sorunundaki aktifliği, genel dış politikasındaki aktifliğin bir parçasıdır. Değişik alanlardaki adımlarıyla Türkiye'nin düşmanlarını azaltan ve Türkiye'nin uluslararası alandaki etkisini ve gücünü artıran AK Parti iktidarı, Kıbrıs sorununda da Türkiye'nin gücünü artırmanın yollarını aramaktadır. Bunun için AK Parti'li karar vericiler, Kıbrıs sorununda federal bir çözüm istediklerinin göstergesi olarak görüşme sürecine ikincil hedef olarak destek verirken birincil hedef olarak iki devletli çözüm planını zorunlu hale getirmenin hesabını yapmakta, en kötü olasılıkla da bir Tayvan modelini üçüncü seçenek olarak yedekte tutmaktadırlar.⁸⁵

Bu genel çerçeve içerisinde 2009 yılında Türk tarafını görüşmelerde dikkatli bir şekilde masada tutarken sorunla ve bölgesel politika ile ilgili kırmızı çizgileri korumaya çalışmak ve sürdürülebilir bir anlaşmaya destek vermek Türkiye'nin çıkarları bakımından mantıklı gözükmüştür. Bu düşünceye ek olarak Türk yetkililer, Türk tarafının ve Türkiye'nin temel çıkarlarına aykırı bir metin ortaya çıkarılamayacağını, ortaya çıkacak Türk tarafının çıkarlarını belli derecede gözetecek çözümün Türkiye'nin AB yolunu açacağını ve oldukça yüksek bir ihtimal olan Rumların böyle bir çözümü reddetmelerinin uluslararası toplumu Türk tarafına çevireceğini hesap etmişlerdir.⁸⁶ Bu düşüncelere dayanan Türk tutumunun, Rumları uzlaşmaz taraf düşürünceye kadar devam etmesi beklenmektedir.

Görüşmeler boyunca Türk yetkililerin üzerinde durduğu temel hususlar, BM tarafından da kabul edilmiş olan siyasi eşitlik, gerçek

anlamda iki kesimlilik ve eşit statüde iki kurucu devletten oluşacak yeni ortaklıktır. Bunun anlamı, kuzeyde mutlak Türk egemenliğinin korunması, Türkiye kökenli KKTC vatandaşlarının büyük bir bölümünün adada kalması ve devletin her kademesinde Türklerin Rumlarla eşit siyasi statüde dönüşümlü olarak yer almasıdır. Türk yetkililer, ulaşılabilecek çözüm çerçevesinde garantör ülke olarak sorumluluklarını yerine getirmeye devam edeceklerini söyleyerek bunun engelliyici değil, tarafların işini kolaylaştırıcı, onlara katkı sağlayıcı bir unsur olduğuna işaret etmişlerdir.⁸⁷ Türk yetkililerin gözünde karşı taraf taktik oyalamalar içine girmekte, zaman kazanmaya çalışmakta, Türk halkını izolasyon ve ambargoyla köşeye sıkıştırma hevesine düşmekte, Türk halkını asimile etme hayali kurmakta ve sorun çerçevesinde Türkiye üzerinde AB baskısı oluşturmaya çabalamaktadır. Türkiye'nin böyle bir tuzağa düşmesi, karşı tarafın kendi projesini empoze etmesine izin vermesi ve sorun yüzünden AB'yi ya da AB üyeliği için Kıbrıs'taki haklarını gözden çıkarması mümkün değildir.

Bu bağlamda Türkiye üzerinde oynanan oyunlar, baskılar ve oyalama taktikleri işe yaramayacaktır. Eğer karşı taraf da stratejik bir tercih olarak gerçek ve kapsamlı barış istiyorsa bunun geciktirilmekten en kısa sürede gerçekleştirilmesi (örneğin referandumların 2009 yılı içinde yapılması) ve sürecin ucunun açık bırakılmaması gerekir. Kıbrıs sorunu Yunanistan'ı da kapsayacak şekilde Doğu Akdeniz'de bir barış, refah ve özgürlük alanının oluşması çerçevesinde değerlendirildiğinde çözümünün bütün bölge devletlerine ciddi kayıplar getireceği karşı tarafça da görülmelidir. Statükonun sürmesi, başta Kıbrıs Türkünün ambargo ve izolasyona tabi tutulmasına ve Rum tarafının sahip olduğu haklardan faydalanamamasına neden olması yüzünden kabul edilmesi mümkün değildir.⁸⁸

Türk yetkililer, Rum tarafının görüşmeleri ağırdan alması ve Türk tarafına yönelik kötü niyetli girişimlerde bulunması karşısında zaman zaman sert çıkışlar yapmışlar ve Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin çıkarlarının zedelenmesine izin vermeyeceklerini ilan etmişlerdir. Bu konudaki en sert çıkış, Kasım ayı içerisinde KKTC'nin bağımsızlık törenlerinde konuşan Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek'ten gelmiştir. Çiçek, Kıbrıs sorununu Türkiye'nin AB politikasının önüne koyarak "ya Kıbrıs ya AB" diyenlere Türkiye'nin sonsuza kadar

Kıbrıs Türkünü tercih ederek cevap vereceğini söylemiştir.⁸⁹ Mevcut görüşmelerin son fırsat olduğuna yönelik mesaj verme çerçevesinde de AB Başmüzakereçisi Egemen Bağış, 2010 Nisanına kadar Kıbrıs sorununda olumlu gelişme olmaması halinde daha sonra kapsamlı bir çözüm beklemenin saflık olacağını belirtirken,⁹⁰ Başbakan Erdoğan BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada Türkiye'nin sonuçsuz görüşmelere daha fazla tolerans gösteremeyeceğini söylemiş ve bir anlamda 2010 ilkbaharına kadar anlaşma ortaya çıkmazsa bir daha görüşme olmayacağını ve önceliği KKTC'nin tanınmasına vereceklerini ima etmiştir.⁹¹ Zaten KKTC'nin uluslararası alanda çok daha etkin bir şekilde tanıtımı, ofislerinin açılması ve bütün uluslararası forumlarda temsil edilmesi Türk yetkililerin gündeminde bir öncelik olarak bulunmaktadır.⁹² 23-25 Mayıs 2009 tarihleri arasında Şam'da gerçekleştirilen İslam Dışişleri Bakanları Konferansında Türkiye'nin etkisiyle Kıbrıs sorunuyla ilgili alınan karar bu konuda örnek olarak verilebilir. Kararda Kıbrıs Türklerinin maruz kaldığı kısıtlamaların uluslararası toplum tarafından ortadan kaldırılmasının önemine dikkat çekilmiş ve söz konusu kısıtlamaların kaldırılması hususunda İKÖ üyesi devletlerin Kıbrıs Türkleri ile işbirliği içinde olması ve İKÖ üyesi ülkelerle KKTC arasında üst düzey ziyaretlerin, kültürel ve sportif faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁹³

Kıbrıs Sorununda AB Bağlantısı ve Türkiye

AB, 2009 görüşme sürecinde yetkililerinin ağzından yaptığı açıklamalarda BM'nin çözümle ilgili genel parametrelerini kabul ettiğini ortaya koymuştur. Örneğin Avrupa Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu Komiseri Olli Rehn, 13 Şubat'ta yaptığı basın toplantısında Kıbrıs'ta siyasi eşitliğe dayalı iki bölgeyi, iki toplumlu federasyonu desteklediklerini ve görüşmelere tam destek verdiklerini açıklamıştır.⁹⁴ Bu şekilde BM'nin öngördüğü Kıbrıs Cumhuriyeti'nin günümüzdeki üniter devlet yapısını ortadan kaldıran model, 2009'da da AB'nin politikası olmaya devam etmiştir. Ancak AB'nin Kıbrıs problemindeki siyasi perspektifini yansıtan bu politika, AB'nin Kıbrıs'la ilgili hukukun üstünlüğü ve konuların hukuki çerçevede sonuca bağlanması yaklaşımına ters düşmektedir.⁹⁵ Bu yüzden 2009'da da AB

kurumları genelde Türk tarafını görüşmeden soğutucu ve görüşme sürecine zarar verici kararlar almaya ve tutumlar takınmaya devam etmişler ve Türk tarafına yönelik izolasyonları kaldırmaya bir türlü yanaşmamışlardır.

AB yetkilileri, BM parametreleri çerçevesinde çözüm bulunması çabalarına destek verirlerken kendilerinin sorunla ilgili bir çözüm önerisi olmadığını ve sorunu çözme işinin tamamen Kıbrıslılara kalmış bir şey olduğunu özellikle vurgulamışlar,⁹⁶ çözümle dolaylı alakalı konularda açıklama yapmışlardır. AB Komisyon Başkan Yardımcısı Günter Verheugen, AB üyeliğinin avantajlarından yararlanmanın Kıbrıslı Türklerin hakkı olduğunu söyledikten sonra AB'nin sorunda arabulucu veya hakem olarak hareket edemeyeceğini, ihtiyaç duyulması ve istenmesi halinde sadece yardım, destek ve tavsiye verebileceğini vurgulamıştır.⁹⁷ Rehn ise yukarıda değinilen basın toplantısında Birleşmiş Kıbrıs'ın AB'de tek bir ses olarak konuşmasının esas olduğuna dikkat çektikten sonra AB Komisyonunun görüşmelerde ele alınan AB ile ilgili konularda yasal ve teknik destek sunmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Rehn'in, çözümün AB müktesebatıyla birebir uyuşması gerektiği ve AB'nin ulaşılan kapsamlı çözüme uyum sağlayacağı yönündeki sözleri ise görüşmelerde taraflar arasında sorun yaratan önemli bir konuyla alakalıydı. Çözümün AB müktesebatıyla uyuşmasının sağlanması halinde Kıbrıslı Türklerin yeni sistemdeki konumu tehlikeye girecektir. AB'nin ulaşılan çözümü birincil hukuku haline getirerek ona kendisini uydurması ise Rumların kabul etmediği bir şeydir.

Kıbrıs'ı üye yaparak Kıbrıs sorununu daha karmaşık hale getiren ve Türkiye'nin adaylık sürecine yeni unsurlar dâhil eden AB, bu genel tutumuna paralel davranışları 2009'da da sergilemeye devam etmiştir. AB'nin 2004 Aralık ayında Türkiye ile tam üyelik görüşmelerinin Ekim 2005'te başlamasını kararlaştırmasından sonra Türkiye, Ankara Anlaşmasına yeni üye devletlerin de dâhil olmasını sağlayacak ve dolayısıyla onlarla diğer üyelerle sahip olunan gümrük birliği dâhil ilişkileri kuracak Ek Protokolü, 29 Temmuz 2005'te onayının Rum yönetimini tanıma anlamına gelmeyeceği çekincesiyle imzalamıştı. Ancak sonraki dönemde Türk tarafına 2004 referandumlarında gösterdikleri uzlaşmacı tutumdan dolayı verilen, am-

bargoların ve izolasyonların kaldırılması sözü AB tarafından uygulanmayınca Türkiye de onayladığı protokolü uygulamaya koymadı. Bir başka deyişle Türkiye, 1987 yılından beri gerçekleştirdiği uygulamayı devam ettirerek limanlarını ve havaalanlarını Rum yönetimine açmadı ve mallarının kendi ülkesinde doğrudan satılmasına izin vermedi. Diğer taraftan Güney Kıbrıs'ın gümrük birliği kapsamındaki malları, Türkiye'ye herhangi bir gümrük vergisi veya miktar kısıtlamasına tabi olmadan dolaylı yoldan zaten girebilmekteydi. 11 Aralık 2006'da AB Konseyi, Türkiye'ye karşı gümrük birliği ile ilişkili 8 müzakere faslını askıya aldı, Ek Protokol uygulanmadan bu fasılların hiçbirinin müzakereye açılmamasını ve hiçbir faslın geçici olarak dahi kapatılmamasını kararlaştırdı ve Avrupa Komisyonuna, Türkiye'nin ek protokol ve limanlar konusundaki uygulamalarını 3 yıl boyunca izleyerek 2009 Aralık ayında Konseye bir rapor sunması talimatını verdi.⁹⁸

2009 yılında AB, her vesileyle Türkiye'ye Ek Protokolle ilgili yükümlülüklerini hatırlatmaya devam etmiştir. Rum kesimi de hukukun kendi yanlarında olduğunu düşünerek hem Türk tarafına sert mesajlar göndermiş hem de AB'den hukuka uyararak Türkiye üzerinde baskı uygulamasını beklemiştir. Rum yetkililer, sürekli olarak yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde Türkiye'yle görüşmelerde fasılların açılmayacağı, Türkiye'nin üyelik sürecinin normal şekilde ilerlemeyeceği ve son tahlilde Türkiye'nin AB üyesi olamayacağı yönündeki uyarılarını değişik şekillerde uluslararası toplum gündemine taşımışlardır. Rum lider Hristofyas, Ekim ayındaki bir açıklamasında Türkiye'nin riyakâr tavrını sürdürüp yükümlülüklerini yerine getirmemeye devam etmesi halinde üyelik sürecinin engelsiz olamayacağını herkesin idrak etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹⁹ Hristofyas, Kasım ayı sonuna doğru da AB üyesi 26 ülkenin hükümet ve devlet başkanlarına mektup göndererek AB yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda Türkiye'nin üyelik sürecine karşı olduklarını ifade etmiştir.¹⁰⁰

2006 yılında karşı bir hamle olarak Kıbrıs eylem planını açıklayan ve bir takvim çerçevesinde malların, kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımına getirilen tüm kısıtlamaların karşılıklı olarak kaldırılmasını öneren Türkiye,¹⁰¹ bununla Ek Protokolü uygulayabilmesi

için AB Bakanlar Konseyinin 26 Nisan 2004'te aldığı Kuzey Kıbrıs'a uygulanan izolasyonların kaldırılması kararını uygulamaya koymasının gerektiğini vurgulamış oluyordu. Türk yetkililer 2009 yılında yaptıkları açıklamalarda Türk limanlarının Rum kesimine açılması konusunun Kıbrıs sorununun bütünü içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişler ve KKTC'ye uluslararası toplumun, BM'nin ve AB'nin yaptığı taahhütlerle ilgili hiçbir adım atılmazken Türkiye'ye zorla adım attırmaya çalışmanın adil olmadığını vurgulamışlardır. Türkiye'ye göre, parça teklifler ve parça çözümler ne Kıbrıs sorununun nihai olarak halledilmesini sağlayacak ne de Türkiye'nin AB üyeliğini gözeterek Kıbrıs'ta geri adım atmasının yolunu açacaktır. Zaten Türkiye'nin AB sürecinin, kendi doğası içinde ve Türkiye'ye verilen taahhütler, yerleşmiş gelenekler ve teamüller içinde yürütülmesi gereken bir süreç iken Kıbrıs sorunuyla alakalandırılması başlı başına bir hatadır.¹⁰²

Kıbrıslı Türk yetkililer de Ek Protokolün sadece Türkiye'nin AB yükümlülükleri konusunda ele alınabilecek bir konu olmadığına, aynı zamanda Kıbrıs sorunuyla doğrudan ilişkili olduğuna işaret ederek AB'nin Kıbrıs'a yönelik Doğrudan Ticaret Tüzüğü'nü rafa kaldırdığı ve Kıbrıslı Türklere yönelik izolasyonları devam ettirdiği bir dönemde Türkiye'nin limanlarını tek taraflı tavizle Rum kesimine açmasının mümkün olmadığını belirtmişlerdir.¹⁰³ Nisan ayında başbakan olan UBP lideri Derviş Eroğlu ise daha ileri giderek ambargo ve izolasyonlar kaldırılrsa da Kıbrıs'ta bir anlaşma olmadan limanların açılmaması gerektiğini, çünkü bu talebin karşılanması halinde arkasından Rumların ticaret ataşeliği, konsolosluk ve büyükelçilik açma, hatta tanınma taleplerinin geleceğini, tanıma olduktan sonra da görüşmelerin hiçbir anlamının kalmayacağını vurgulamıştır.¹⁰⁴

2009 Aralık ayında AB Bakanlar Konseyi toplandığında 3 sene önceden öngörüldüğü şekilde Komisyon tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin Ek Protokol yükümlülükleri konusunu da ele alan İlerleme Raporu gündeme alınmıştır. Raporla Türkiye'nin Ek Protokol'den kaynaklanan sorumluluklarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmaya devam edileceği ve Türkiye'nin Güney Kıbrıs üzerindeki engellemeleri kaldırmadıkça 2006 sonunda dondurulan başlıklarda müktesebatı yerine getirmiş sayılmayacağı vurgulanmaktaydı.

Türkiye'nin Ek Protokolü uygulamaması halinde bir yaptırımla karşılaşabileceği yönünde uyarı içermeyen rapor, daha önce düşünüldüğünün aksine 2009'u bir son tarih olarak görmemiş oluyordu.¹⁰⁵ Raporunda ayrıca Türkiye'nin Kıbrıs görüşmelerine süren desteğiyle ilgili olumlu görüşler yer alıyordu. AB Dışişleri Bakanları da raporun genel eğilimine uyararak Ek Protokolün uygulanmamasının olumsuzluğuna atıfta bulunmuşlar, Türkiye'nin çözüm görüşmelerine vereceği katkının önemine değinmişler, fakat herhangi bir yaptırım kararı almamışlardır.¹⁰⁶ AB, böyle bir tutum takınırken muhtemelen Ek Protokol konusunun görüşmeleri olumsuz yönde etkilemesini istemiş ve zaten iyice durma noktasına gelmiş olan Türkiye-AB ilişkilerinde çok daha derin bir kriz yaratmanın mantıklı olmadığını düşünmüştür.¹⁰⁷ Ancak Rum yönetimi Türkiye'ye yaptırım kararı alınmamasından rahatsız olmuştur.¹⁰⁸

Ek Protokol dışında Mart ayında Avrupa Parlamentosu Türkiye raportörü Hollandalı Hıristiyan Demokrat Ria Oomen-Ruijten'in hazırladığı ve AP Genel Kurulunda 528 lehte ve 52 aleyhte oyla kabul edilen rapor, Türk tarafında rahatsızlık yaratmıştır. Türk tarafına göre, raporda çözümden önce Türkiye'nin adadan asker çekmesinin ve Rum kesimiyle ticari ilişkilerini düzenlemesinin istenmesi, görüşmelerden verim alınmamasının nedeni olarak Türk tarafının gösterilmesi ve kayıp şahıslar konusunda Türkiye'nin sorumlu tutulması kabul edilemez niteliktedir. Çünkü adada barış ve istikrar sağlayan ve Kıbrıs Türklerinin yaşamını koruyan Türk askeridir. Asıl Rumlar BM çözüm parametreleri dışında öneriler sunarak sürece zora sokmaktadır.¹⁰⁹ Kayıplar şahıslar konusunda ise Rumların 1974 Temmuzunda başlattığı krizin devamında her iki tarafta istenmeyen kayıplar ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan raporda Kıbrıs barış görüşmeleri sürecine destek verilmesi, ortaya çıkacak anlaşmada bazı derogasyonlar olabileceğinin ifade edilmesi ve Olli Rehn'in Türkiye'nin görüşme sürecini aktif bir şekilde desteklemeye devam ettiğini açıklaması¹¹⁰ Türk tarafında memnuniyet uyandırmıştır.

Burada Kıbrıs Türklerinin dışlanmışlık hissine kapılmalarına neden olan AB tavrının bazı somut örneklerine kısaca değinmek gerekmektedir. Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Kıbrıslı Türkler için ayrılmış iki sandalye çözüm sürecinin devam ettiği dönemde boş bı-

rakılması gerekirken Rumlar tarafından doldurulmuş, böylece Kıbrıslı Türklerin hakları AB'nin izniyle Rumlar tarafından gasp edilmiştir.¹¹¹ Kıbrıs Türk Hava Yollarının İngiltere ile Kuzey Kıbrıs arasında doğrudan uçuşların başlaması için Londra'daki Yüksek Mahkemeye yaptığı başvuru reddedilmiştir. Diğer taraftan Girne Amerikan Üniversitesi'nin İngiltere'nin Kent bölgesinde Canterbury kampüsünü açması, kampüsün İngiliz Yüksek Öğretim Akreditasyon Kurumuna üye olması ve böylece üniversitenin vereceği diplomaların tüm AB ülkelerinde tanınacağı gerçeği çerçevesinde KKTC diplomalarına uygulanan kısıtlamaların aşılmış olması¹¹² izolasyonlardan bıkan Kıbrıs Türkleri açısından olumlu bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.

Kıbrıslı Türkleri asıl ilgilendiren izolasyonların kaldırılması konusunda ise AB olumlu bir adım atmamıştır. İzolasyonların kaldırılmasına yönelik Yeşil Hat Düzenlemesi AB Konseyi tarafından Nisan 2004'te oluşturulmuş ve Şubat 2005'te revize edilmişti. Bunun amacı, Kıbrıs Türklerinin ekonomik izolasyonunu gevşetmek, adanın ekonomik açıdan bütünleşmesine katkıda bulunmak ve taraflar arasında köprüler oluşturarak ve adada olumlu bir siyasi atmosferin ortaya çıkmasını sağlayarak sorunun kapsamlı bir çözüme kavuşturulmasının yolunu açmaktı. Avrupa Komisyonun düzenleme önermesindeki temel amaç hem Yeşil Hat boyunca toplumlar arasında serbest ticaretin gerçekleştirilmesini hem de Kıbrıs Türklerinin AB piyasalarına doğrudan mal satışının serbestleştirilmesini sağlamaktı. Rumlar Türk toplumunu ekonomik açıdan kendilerine bağlama ve uzun vadede asimile etme hedefleri çerçevesinde birinci hususa destek verirken ikincisine kesin bir şekilde karşı çıktılar. Bu şekilde Kıbrıslı Türkler, Rumların Kıbrıs sorununun siyasi boyutlarını göz ardı ederek kapsamlı çözüm görüşmelerini işlevsiz hale getirme niyetlerinin farkına vardıkları için güneyle ticaret yapma konusunda istekli olmadılar.¹¹³ Diğer taraftan AB de kendi hukuki düzenlemeleri ve Rum muhalefeti sebebiyle bir türlü doğrudan ticaret düzenlemesini uygulamaya koyamadı ve Türklerde derin hayal kırıklığı yarattı. Türkiye de AB'yle gümrük birliği yüzünden Kıbrıs Türk tarafı menşeli mallara üçüncü ülke malı muamelesi uygulamak durumunda kaldı.¹¹⁴ 2009 sonu itibarıyla Türklerin ekonomik ve her alandaki izolasyonu geçmişte olduğu gibi varlığını korumaktaydı.

Kuzey ekonomisinin, izolasyonların bir tarafa bırakılarak Türkiye'ye muhtaç olmayacak şekilde kendi ayaklarının üzerinde durmasının sağlanması gerekmektedir. Ciddi bir üretim ekonomisi oluşturulmazsa izolasyonların kalkmasının hiçbir anlamı olmayacak, dışarıya dönük beklenen mal satışı gerçekleşmeyecektir. KKTC'de 2008 sonu itibarıyla kişi başına gelirin 12 bin doların üzerine çıkması, milli gelirin son 5 yılda dört kat artarak 3,5 milyar dolara ulaşması ve 1000 kişiye 700 araç düşmesi yanıltıcı olmamalıdır. Gelir Türkler arasında eşit dağılmış değil, yüksek gelir düzeyi kriz nedeniyle hızla erimekte, yabancıya konut satışları durmuş durumda, yeni turizm girişi yok, altı özel üniversite yeni öğrenci kayıtlarından memnun değildir. Türkiye KKTC'ye yönelik olarak balık sayısını artırırken balık tutma konusunda hiçbir şey yapmamıştır, yaptığı dış yardımı 2009'da neredeyse üç kat artırarak 600 milyon dolara çıkarılmış ama bu da yeterli olmamıştır.¹¹⁵ Başbakan Eroğlu, iktidara geldiklerinde bütçeyi sorunlu bulduklarını ve ödemek durumunda oldukları borçlar için gidecek başka yerleri olmadığından mecburen kredi taleplerini Türkiye'ye yönelttiklerini açıklamıştır.¹¹⁶

Sonuç

Komşularıyla sorunları çözüme ve bölgesinde istikrarı hakim kılma konusunda kararlı davranan AK Parti hükümeti, Kıbrıs sorununun çözümü yönündeki görüşmelere de destek vermiş ve hatta anlaşmanın bir an önce hazırlanıp 2009 yılında referandumlara götürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Türk liderler, Kıbrıs Türk tarafının görüşme masasında ayak diretmeyen taraf olarak kalmasını ve çözümsüzlüğün faturasının Türk tarafına kesilmemesini hayati derecede önemli görmüşlerdir. Rum tarafının, görüşmeleri mümkün olduğunca uzatma ve anlaşma taslağının çıkartılarak referandumlara gidilmesini engelleme eğilimi ortadadır. Rum liderler, Türk tarafı bütün isteklerini kabul etse bile ortaya çıkan çözümün referandumda kendi halkları tarafından kabul edilmeyeceğini bilmektedirler. Bu yüzden hukuki çerçevede mahkemeler aracılığıyla Türk tarafını sıkıştırma ve Türkiye'nin AB üyeliğini zora sokma yoluyla Türk tarafını masadan kaçırmamanın ve çözümsüzlüğü ona yıkmanın hesabını

yapmaktadırlar. Böyle bir ortamda Türk yetkililer, temel kırmızı çizgilerini muhafaza ederek bazı fedakarlıklarla Rumların kabul etmeyeceğini bildikleri bir çözüme destek verme eğilimi içinde olmuşlardır. Aslında AK Parti'li liderlerin bu çerçevedeki hesabı, kendilerinin sorumlu olmadığı bir çözümsüzlük sonrasında KKTC'nin uluslararası alanda tanınmasının ve dışlanmışlığının kırılmasının yollarını aramak ve en kötü ihtimalle Tayvan modelini uygulamaya koymaktır.

Gerçekten toplum liderleri arasındaki görüşmelerde zaman faktörü aleyhte işlemesine rağmen kötü hatıraları geçmişe gömecek bir ilerleme, bir kısır döngüyü kırma durumu ortaya çıkmamıştır. Güven artırıcı önlemlerde ümit vaat edici adımlar atılmış ve AB, ekonomi ve yönetim ve güç paylaşımı gibi temel konularda belli ilerlemeler sağlanmış gözükmektedir. Toprak konusunda da belli bir pazarlığın kotarılacağı hesap edilebilir. Ancak ortaya çıkarılacak federal hükümetin yetkilerinden önce Türk temsilcilerin kendi halkları tarafından seçilmesi durumu üzerinde anlaşmaya varılamamış ve böylece federal hükümetin Rumların eline geçmesi olasılığı ortadan kaldırılamamıştır. Mülkiyet konusu kördüğüm halinden kurtarılamamıştır. Rumların eski topraklarına dönmeleri konusundaki ısrarları, iki kesimliliği engelleyici ve ileride Türk devletini fiilen ortadan kaldıracı niteliktedir. Güvenlik ve garantiler konusunda ise Türk tarafının 1960 anlaşmalarının devamını ve Türkiye'nin garantörlüğünü vazgeçilmez görmesine Rum tarafı karşı çıkmaktadır. Çözümsüzlüğün kaçınılmaz kader görüldüğü bir ortamda Türk tarafının fatura kesilen taraf durumuna düşmemesine özen göstermesi büyük önem taşımaktadır.

Kıbrıs sorunu Türkiye'yi belki en fazla AB'yle ilişkileri bağlamında etkilemektedir. Türk yetkililer, Türkiye'nin AB üyeliğiyle Kıbrıs sorunu arasında bir bağ olmadığını iddia etseler de kısa vadede limanların ve havaalanlarının Rum kesimine açılması ve uzun vadede Rum yönetimini tanıma bakımından sorun Türkiye'nin AB üyeliği konusunda bir şarta dönüştürülmüştür. Sorundan ayrı olarak Türkiye ile AB arasında ilişkilerin iyi gitmediği ortadadır. Örneğin Fransız Devlet Başkanı Sarkozy, Türkiye'nin tam üyeliğine karşı olduğunu açıkça söyleyip tam üyelikle ilişkisi olduğunu düşündüğü gö-

rüşme fasıllarının açılmasına izin vermemektedir. Böyle bir ortamda Türk hükümeti, Kıbrıs Türklerine yönelik izolasyonların kaldırılmadığı için Ek Protokolü uygulamaya koymayı reddetmiştir. En üst düzeyde Türkiye'nin AB ile Kıbrıs arasında seçime zorlanması halinde Kıbrıs'ın tercih edileceği ve görüşmelerin bir sonuca ulaşması sonsuza kadar beklenmeyeceği açıklanmıştır. Türkiye'yi bu rahatlığa iten de AB'nin minimum düzeye inmiş ilişkileri daha da kötüye götürmeyi göze alamayacağı düşüncesidir. Nitekim AB, Aralık ayında daha önceden öngördüğü şekilde Ek Protokolü uygulamayan Türkiye'ye ek yaptırımlar uygulama kararı vermeyerek Rum kesimini hayal kırıklığına uğratmıştır. AB'nin en önemli iki ülkesinin açıkça Türkiye'nin AB üyeliğine karşı oldukları bir dönemde Türk hükümetinin, Kıbrıslı Türklere uygulanan ambargoların kaldırılmaması karşısında Ek Protokolü uygulamaması, böylece 8 faslın açılmamasını göze alması pek olağan dışı bir tutum olarak gözükmemiştir. Ancak Rumlar ve AB karşısında pozisyon üstünlüğünü ele geçirme adına söz konusu adımın atılması da Türkiye için pek maliyetli olmayacaktır. Önemli olan, adımın uygun bir konjonktürde atılıp ondan maksimum faydanın sağlanmasıdır.

Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 2009

- 16 Ocak** Kıbrıs Türk tarafı ile Rum kesimi arasındaki yönetim ve güç paylaşımı konusunun görüşülmesi tamamlanmıştır.
- 16-18 Ocak** KKTC Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat, kurucularından olduğu Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetiminin (TÜRK-SOY) 15. Yıl kutlama etkinliklerine katılmak üzere Ankara'yı ziyareti kapsamında T.C. Cumhurbaşkanı, Başbakanı, Genelkurmay Başkanı ve Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür.
- 28 Ocak** Her iki kesimin liderleri birbirlerine mülkiyet konusunda pozisyonlarını içeren resmi belgeleri sunmuşlardır.
- 4-5 Şubat** Dışişleri Bakanı Ali Babacan KKTC'ye resmi bir ziyarette bulunmuş ve Cumhurbaşkanı Talat, Başbakan Soyer ve Dışişleri Bakanı Turgay Avcı'yla görüşmüştür.
- 6 Şubat** KKTC Meclis Başkanı Fatma Ekenoğlu, Başkanlık Divanı heyetiyle birlikte Ankara'ya yaptığı resmi ziyaret çerçevesinde

- Başbakan Erdoğan, TBMM Başkanı Toptan ve TBMM Milli Eğitim Komisyonu Başkanı Mehmet Sağlam'la görüşmüştür.
- 12-13 Şubat** KKTC Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Turgay Avcı, Ankara'yı ziyaret ederek Sanayi ve Ticaret Bakanı Zafer Çağlayan ve Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehdi Eker'le görüşmüştür.
- 11 Mart** Türk ve Rum tarafı, AB konusunu ele alınmaya başlamışlar ve konunun teknik boyutları da teknik uzmanlara devredilmiştir.
- 13 Mart** KKTC Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat, çeşitli sivil toplum örgütleriyle görüşmeler yapmak üzere Türkiye'ye yaptığı ziyaret kapsamında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la da bir araya gelmiştir.
- 6 Mayıs** KKTC'ne günübirlik resmi bir ziyaret gerçekleştiren Dışişleri Bakanı Davutoğlu, temasları çerçevesinde, Cumhurbaşkanı Talat tarafından kabul edilmiş, Başbakan Derviş Eroğlu, Dışişleri Bakanı Hüseyin Özgürgün'ü ziyaret etmiştir.
- 23-25 Mayıs** Şam'da gerçekleştirilen İslam Dışişleri Bakanları Konferansında Türkiye'nin etkisiyle Kıbrıs sorunuyla ilgili karar alınmıştır. Kararda Kıbrıs Türklerinin maruz kaldığı kısıtlamaların uluslararası toplum tarafından ortadan kaldırılmasının önemine dikkat çekilmiştir.
- 11 Haziran** TBMM Başkanı Köksal Toptan, Cumhuriyet Meclisi Başkanı Hasan Bozer'in davetlisi olarak KKTC'yi ziyaret etmiş ve Cumhurbaşkanı Talat, Başbakan Derviş Eroğlu ve Cumhuriyet Meclisi Başkanı Hasan Bozer'le görüşmüştür.
- 11-13 Haziran** KKTC Başbakanı Derviş Eroğlu, Maliye ve Ekonomi Bakanları ile birlikte Başbakan Erdoğan'ın konuğu olarak Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 2 Temmuz** Kıbrıs'lı iki lider toprak başlığının ilk okumasını tamamlamışlar ve gelecek 3-4 aylık görüşme programı üzerinde anlaşmışlardır.
- 13-14 Temmuz** KKTC Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat, gerçekleştirdiği Ankara ziyareti kapsamında Cumhurbaşkanı Gül, Başbakan Erdoğan, Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Başbakan Yardımcısı ve Kıbrıs'tan sorumlu Devlet Bakanı Cemil Çiçek ile Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış'la görüşmeler gerçekleştirmiştir.

- 20 Temmuz** Kıbrıs Barış Harekatı'nın 35. yıldönümü vesilesiyle düzenlenen kutlamalara Türkiye'den Cumhurbaşkanlığını temsilen Genel Sekreter Mustafa İsen, TBMM'yi temsilen İdare Amiri ve Konya Milletvekili Orhan Erdem başkanlığındaki TBMM heyeti, Hükümeti temsilen Başbakan Yardımcısı ve Kıbrıs İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Cemil Çiçek ile Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış, Türk Silahlı Kuvvetlerini temsilen 1. Ordu Komutanı Orgeneral Ergin Saygun katılmıştır.
- 6 Ağustos** Kıbrıslı liderler görüşmelerin birinci turunu tamamladıklarında altı temel başlıktan üçünde (yönetim ve güç paylaşımı, AB ile ilişkiler, ekonomi) anlaşma sağlamışlar ve 30 ortak metin hazırlamışlardır.
- 31 Ağustos-1 Eylül** Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat'ın davetine icabetle KKTC'ne bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir. Davutoğlu bu ziyaret çerçevesinde, Cumhurbaşkanı Talat, Başbakan Derviş Eroğlu ve Dışişleri Bakanı Hüseyin Özgürün'le bir araya gelmiştir.
- 3 Ekim** KKTC Başbakanı Derviş Eroğlu, AK Parti Kurultayı'na katılmak üzere Ankara'yı ziyaret etmiş ve Devlet Bakanı Sayın Cemil Çiçek ile görüşmüştür.
- 7 Ekim** Haftada ikiye çıkartılarak daha yoğun hale getirilen ikinci tur görüşmeleri başlamıştır. İlk görüşmede yönetim ve güç paylaşımı ile başkanlık, 21 Ekim'de dış ilişkiler, 22 Ekim'de mülkiyet, 27 Ekim'de federal hükümetin yetkileri ve 2 Kasım'da mülkiyette uygulanacak kriterler konuları ele alınmıştır.
- 22-24 Ekim** Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, KKTC'ne bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiş ve Cumhurbaşkanı Talat ile Başbakan Eroğlu tarafından kabul edilmiştir. Aynı tarihte KKTC Cumhurbaşkanı Talat, beraberinde Dışişleri Bakanı Hüseyin Özgürün ile birlikte Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekleştirerek Cumhurbaşkanı Gül, Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile görüşmeler yapmıştır.
- 9 Kasım** KKTC Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat, İstanbul'da düzenlenen 25. İSEDAK Toplantısı ve İSEDAK Ekonomi Zirvesi'ne katılmıştır.
- 15 Kasım** KKTC'nin 26. Kuruluş Yıldönümü etkinliklerine T.C. Cumhurbaşkanlığını temsilen Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter-

ri Sayın Mustafa İsen, TBMM'ni temsilen Başkan Vekili Sayın Sadık Yakut ve Hükümeti temsilen Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Cemil Çiçek katılmıştır.

19 Kasım Mülkiyet konusunda yakınlaşma metni tamamlanmış ve uzmanların incelemesi ve görüşmesi için hazır hale getirilmiştir.

19-21 Kasım KKTC Başbakanı Derviş Eroğlu, Anadolu Genç İşadamları Derneği ve Erciyes Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenlediği "Kıbrıs Müzakereleri ve Kıbrıs'ın Geleceği" konulu konferansa katılmak üzere Kayseri'yi ziyaret etmiştir.

30 Kasım-1 Aralık Ankara'ya bir çalışma ziyareti gerçekleştiren KKTC Cumhurbaşkanı Talat, Cumhurbaşkanı Gül, Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile ayrı ayrı görüşerek Kıbrıs'ta devam eden kapsamlı müzakerelere ilişkin istişarelerde bulunmuştur.

2-4 Aralık KKTC Cumhuriyet Meclisi Başkanı Hasan Bozer, TBMM Başkanı Sayın Mehmet Ali Şahin'in davetine icabetle Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir.

24-25 Aralık KKTC Başbakanı Derviş Eroğlu, Başbakan Erdoğan'ın davetine icabetle Dışişleri Bakanı Hüseyin Özgürün ve Başbakanlık Müsteşarı Mustafa Tokay ile birlikte Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmişlerdir.

Notlar

- 1 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2010.
- 2 Talat'ın 23 Ocak 2009'da Kıbrıs Türk Mimar Mühendisler Odaları Birliğinde yaptığı konuşma, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 26 Ocak 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 3 <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 4 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 7 Ağustos 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010. Görüşmelerle ilgili bilgiler, KKTC Dışişleri Bakanlığının web sayfasından derlenmiştir.
- 5 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 3 Eylül 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 6 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 3 Aralık 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 7 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 4 Aralık 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 8 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 21 Aralık 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 9 Tarık Oğuzlu, **Turkey and the Cyprus Dispute: Pitfalls and Opportunities**, SETA Policy Brief, Kasım 2009, No. 36, s. 5.

- 10 Mehmet Hasgüler, "Kıbrıs'ta Federasyon ve Dikilitaş," <http://www.usak.org.tr>, 25 Eylül 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 11 **Erdal Güven**, "2. Tur Başlarken", **Radikal**, <http://www.radikal.com.tr>, 6 Eylül 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 12 **Erdal Güven**, "KKTC'de seçime doğru (3)", **Radikal**, 8 Nisan 2009.
- 13 Talat'ın Türk Ajansı-Kıbrıs muhabirine verdiği mülakat, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 14 Eylül 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 14 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 15 Ekim 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 15 Avcı'nın Yeditepe Üniversitesi'nin uluslararası ilişkiler bölümü öğrencilerine verdiği konferans, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 12 Mart 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 16 Murat Köylü, "Kıbrıs'ta Çapraz Oy Polemiği", <http://www.21yyte.org>, 14 Aralık 2009, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2010; Gözde Kılıç Yaşın, "Kıbrıs'ta Hızlandırılan Müzakereler", <http://www.turksam.org>, 12 Ocak 2010, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 17 "Hristofyas: Federasyon Kıbrıs'ta Zor", 22 Aralık 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, 25 Aralık 2009.
- 18 "Hristofyas Talat'ı Kızdırdı: Arsızlık", 30 Eylül 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 19 "Hristofyas: Türk Tezleri Değişmeli", 10 Temmuz 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 20 Cumhurbaşkanı Talat'ın KKTC televizyonlarında halka yaptığı sesleniş, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 29 Nisan 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 21 Çelebis'in Rum **Politis** gazetesine verdiği demeç, "Rum Yönetimi Karpaz'a Göz Dikti", 16 Kasım 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2009.
- 22 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 26 Ekim 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 23 Türk Dışişleri Bakanlığının web sayfasında Kıbrıs'taki mülkiyet sorunu ve uluslararası mahkemeler önündeki davalarla ilgili değerlendirme, Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 24 "Rumlardan Trilyonluk Tazminat Davası", 17 Aralık 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2009.
- 25 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 19 Ocak 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 26 Talat'ın, Kıbrıs Türk Ticaret Odası'nın düzenlediği "Kıbrıs'ta Çözüm Süreci ve Son Gelişmeler" konulu konferansta yaptığı konuşma, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 19 Şubat 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 27 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 26 Şubat 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 28 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 6 Mart 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 29 Talat'ın AB ve BM ile İlişkilerden Sorumlu Temsilcisi Özdil Nami'nin BRT1'de yayınlanan "Güne Günaydın" adlı programda yaptığı konuşma, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 9 Kasım 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 30 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 20 Kasım 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 31 Harry Anastasiou, "Cyprus as the EU Anomaly", **Global Society**, c. 23, n. 2, Nisan 2009.
- 32 AİHM'nin KKTC'ye izinsiz geçiş yapan Rum vatandaşının KKTC mahkemesinde aldığı hapis ve para cezasıyla ilgili itirazını reddetmesi ve KKTC'de İnsan Hakları Sözleşmesine uygun görülebilecek bir hukuki çerçeve bulunduğuna hükmetmesi, bu konuda başka önemli bir örnek olarak verilebilir. KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 26 Şubat 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.

- 33 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 34 Gözde Kılıç Yaşın, “Müzakere Sürecinde KKTC’de Mülkiyet Davaları”, <http://www.turksam.org>, 1 Ağustos 2009, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2010.
- 35 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 6 Mayıs 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 36 “İki Rum’a 54 Milyon Lira”, 9 Kasım 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 37 İngiliz İstinaf Mahkemesi söz konusu davayı 2010 yılı içinde ATAD’ın görüşü doğrultusunda sonuçlandırmıştır.
- 38 “Orams Yargıcına Üstün Hizmet Madalyası!” 25 Haziran 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 39 Türk Dışişleri Bakanlığının görüşleri, Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 40 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 29 Nisan 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010; KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 30 Nisan 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 41 Talat’ın Güney Kıbrıs’ta yayımlanan **Kathimerini** gazetesine verdiği demeç, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 11 Mayıs 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 42 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 21 Ağustos 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 43 Hristofyas’ın, Rum devlet kanalı RİK1’de yayımlanan açıklaması, “Hristofyas: Türk Tezleri Değişmeli”, 10 Temmuz 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 44 İngiltere Dışişleri Bakanı David Miliband’ın, Atina’da yayımlanan *To Vima* gazetesine verdiği demeç; “Kıbrıs’ta Garantörlük Anlaşmadan Sonra”, 31 Mayıs 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 45 Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun KKTC Dışişleri Bakanı Özgürün’ün ziyareti sırasında yaptığı açıklama, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 22 Mayıs 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 46 Dışişleri Bakanı Markos Kipriyanu’nun açıklaması, “Talat: İngiltere’nin Önerisini Görüşeceğim”, 12 Kasım 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 47 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 5 Şubat 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 48 Dışişleri Bakanı Turgay Avcı’nın açıklaması, ibid.
- 49 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 12 Mayıs 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 50 Dışişleri Bakanı Özgürün’ün ABD büyükelçisini kınayan açıklaması, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 28 Mayıs 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 51 Anastasiou, “Cyprus as the EU Anomaly”.
- 52 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 9 Nisan 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010; KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 13 Nisan 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 53 Dışişleri Bakanı Özgürün’ün yazılı açıklaması, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 26 Ağustos 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 54 Dışişleri Bakanı Turgay Avcı, Yeditepe Üniversitesi’nde verdiği konferans, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 12 Mart 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 55 Yaşın, “Kıbrıs’ta Hızlandırılan Müzakereler”
- 56 Anastasiou, “Cyprus as the EU Anomaly”.
- 57 Mehmet Hasgüler ve Murat Özkaleli, “Rum Kesiminin Müzakere Stratejisi: Sıcak Patates,” <http://www.usak.org.tr>, 23 Haziran 2009, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2010.
- 58 Dışişleri Bakanı Kipriyanu’nun Korfu’da Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile görüş-

- mesinden sonra yaptığı açıklama, 29 Haziran 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 59 Cumhurbaşkanı Talat'ın 23 Ocak 2009'da Kıbrıs Türk Mimar Mühendis Odaları Birliği'nde yaptığı değerlendirme, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 26 Ocak 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 60 Ibid.
- 61 Mehmet Hasgüler, "Hristofyas ve Müzakere Heyetinin Anatomisi", <http://www.usak.org.tr>, 16 Eylül 2009, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2010.
- 62 "Hristofyas'tan Türkiye-Hitler Benzetmesi", 29 Ekim 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 63 "Rum Kesiminin Türkiye Vetosu Başarılı Olamadı", 1 Aralık 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2009.
- 64 "Hristofyas'tan KKTC Bayrağına: Hilkat Garibesi", 23 Aralık 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2009.
- 65 Erdal Güven, "KKTC'de seçime doğru (2)", **Radikal**, 17 Nisan 2009.
- 66 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 6 Ekim 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 67 Murat Köylü, "Kıbrıs 2015", <http://www.21yyte.org>, 28 Aralık 2009, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2010.
- 68 "KKTC'den Erdoğan'a Mektup", 2 Ekim 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 69 "Sivil Toplumdan Destek", 15 Ekim 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 70 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 29 Ocak 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 71 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 31 Mart 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 72 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 13 Nisan 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 73 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 13 Mayıs 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 74 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 29 Haziran 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 75 "Kıbrıs'ta Liderlerden Zeytin Fidani", 15 Ekim 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 76 BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon'un raporu, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 7 Aralık 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 77 Talat'ın Reuters'a demeci, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 9 Aralık 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 78 "Hristofyas: Türk Tezleri Değişmeli", 10 Temmuz 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 79 Hugh Pope, "Kıbrıs'ta Çözüm İçin Kilit Ay Nisan," **The Wall Street Journal**, 20 Ekim 2009, **Radikal**, 21 Ekim 2009.
- 80 Niyazi Kızılyürek, "Davutoğlu'nun 'Doğu Akdeniz Vizyonu' Nasıl Okunmalı?", <http://www.yeniduzen.com>, 3 Haziran 2009, Erişim Tarihi: 18 Ocak 2010.
- 81 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 11 Kasım 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 82 Niyazi Kızılyürek, "Davutoğlu'nun 'Doğu Akdeniz Vizyonu' Nasıl Okunmalı?", <http://www.yeniduzen.com>, 3 Haziran 2009, Erişim Tarihi: 18 Ocak 2010.
- 83 Oğuzlu, **Turkey and the Cyprus Dispute: Pitfalls and Opportunities**, ss. 3, 9, 10.
- 84 Oğuzlu, **Turkey and the Cyprus Dispute: Pitfalls and Opportunities**, s. 6.
- 85 Hasgüler, "Hristofyas ve Müzakere Heyetinin Anatomisi".
- 86 Hasgüler ve Özkaleli, "Rum Kesiminin Müzakere Stratejisi: Sıcak Patates".

- 87 Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın KKTC Cumhurbaşkanı Talat'la görüşmesinde yaptığı açıklama, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 6 Şubat 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 88 Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun KKTC Dışişleri Bakanı Özgürün ile ortak basın toplantısında açıklaması, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 22 Mayıs 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010; Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun KKTC Cumhurbaşkanı Talat'la ortak basın toplantısında açıklaması, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 89 "KKTC Kuruluşunun 26. Yılına Kutluyor," 15 Kasım 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2009.
- 90 "Kıbrıs Sorununda Son Tarih Nisan," 5 Kasım 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2009.
- 91 Sami Kohen, "Yeni Kıbrıs Yaklaşımı", *Milliyet*, 26 Haziran 2009.
- 92 Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun KKTC Dışişleri Bakanı Özgürün'ün ziyareti sırasında ortak basın toplantısında yaptığı açıklama, Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 93 Türk Dışişleri Bakanlığının web sayfasında Kıbrıs'taki mülkiyet sorunu ve uluslararası mahkemeler önündeki davalarla ilgili değerlendirme, Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 94 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 16 Şubat 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 95 Anastasiou, "Cyprus as the EU Anomaly"
- 96 Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso'nun Rum yönetimi lideri Hristofyas ile görüşmesinden sonra yaptığı açıklama, 25 Haziran 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 97 Verheugen'in KKTC Cumhurbaşkanı Talat ile görüşmesinden sonra yaptığı açıklama, "Verheugen: AB'nin Avantajları KKTC'nin Hakkı," 16 Haziran 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 98 TEPAV, **AB'nin Aralık 2009 Kararları Türkiye-AB Müzakere Sürecini Nasıl Etkiledi?** TEPAV Değerlendirme Notu, Aralık 2009, s. 2.
- 99 20 Ekim 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16.11. 2009. Rum Dışişleri Bakanı Kipriyanu da AB üyeliği için Türkiye'nin Kıbrıs sorununu çözmek zorunda olduğunu söylemiştir; 29 Ekim 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 100 "Taahhütler Yerine Gelmezse Sorun Çıkarırız," 25 Kasım 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2009.
- 101 Türkiye'nin 24 Ocak 2006 tarihli eylem planı için bkz. Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 102 Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun KKTC Dışişleri Bakanı Özgürün'le ortak basın toplantısı, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 22 Mayıs 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010; Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun İngiltere Dışişleri Bakanı David Miliband'la ortak basın toplantısı, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 9 Kasım 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 103 KKTC Dışişleri Bakanı Özgürün'ün, AB Komisyon Başkanı Barroso'nun Türkiye'ye limanlarını Rum tarafına açması yönünde çağrıda bulunmasıyla ilgili açıklaması, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 29 Haziran 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010; KKTC Cumhurbaşkanı Talat'ın Reuters'a demeci, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 9 Aralık 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 104 "Eroğlu hurriyet.com.tr'ye konuştu", <http://arama.hurriyet.com.tr>, 13 Haziran 2009, Erişim Tarihi: 18 Ocak 2010.
- 105 Fatma Yılmaz Elmas, "İlerleme Raporunda Kıbrıs: Keskin İfadeler Yanıltmasın AB Kararsız!" <http://www.usak.org.tr>, 16 Ekim 2009, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2010.
- 106 TEPAV, **AB'nin Aralık 2009 Kararları Türkiye-AB Müzakere Sürecini Nasıl Etkiledi?** s. 3-4.

- 107 2007 yılında Fransa Devlet Başkanı Sarkozy, tam üyelikle ilgili oldukları gerekçesiyle beş faslı bloke edeceğini açıklamış ve diğer ülkeler müzakere çerçevesine aykırı olsa da bu Fransız tutumuna karşı çıkmamışlardı. Rum yönetiminin enerji başlığının açılmasını engellemesi gibi başka bir iki ülke de üç dört faslı siyasi gerekçelerle tıkamıştı. Kriz döneminin etkisiyle üç faslın açılması da mümkün olmayınca açılacak fasıl sayısı bire inmişti. Rum kesimi İsveç ve İngiltere'nin gayretleri sonucunda çevre faslının açılmasını engelleyemediğinde bile hayal kırıklığına uğramıştı. TEPAV, **AB'nin Aralık 2009 Kararları Türkiye-AB Müzakere Sürecini Nasıl Etkiledi?** s. 3.
- 108 "Rumlar AB Raporuna Tepkili", 14 Ekim 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2009.
- 109 **Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Turgay Avcı'nın yazılı açıklaması**, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 13 Mart 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 110 KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 19 Mart 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 111 Dışişleri Bakanı Özgürün'ün açıklaması, KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.trncinfo.com>, 8 Haziran 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 112 "Avrupadaki İlk Türk Üniversitesi", 20 Aralık 2009, <http://www.ntvmsnbc.com>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2009.
- 113 Anastasiou, "Cyprus as the EU Anomaly".
- 114 **Umur Oran**, "Açılımların gölgesinde Kıbrıs siyasetinin güncel fotoğrafı," **Radikal**, 2 Ekim 2009, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2010.
- 115 Murat Köylü, "Kıbrıs Ekonomisi ve Serbest Ticaret", <http://www.21yyte.org>, 10 Eylül 2009, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2010.
- 116 "Eroğlu hurriyet.com.tr'ye konuştu", <http://arama.hurriyet.com.tr>, 13 Haziran 2009, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2010.

TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2009

Ramazan Gözen*

* Prof.Dr., Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Türkiye-ABD ilişkileri genel olarak iki faktörün etkisi altında şekillenir. Birincisi, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin temel dinamiği olan yapısal ve kurumsal boyut ya da faktördür. Bu boyut, her türlü güncel veya dönemsel gelişmelere rağmen ilişkilerdeki sürekliliği sağlayan unsurları içerir. Bu unsurların en önemlileri şunlardır: Türkiye'nin NATO üyeliği ve bu çerçevede oluşmuş olan askeri-siyasi yapı içindeki konumu, IMF ve Dünya Bankası gibi global ekonomik kurumlar ile ilişkileri, BM üyeliği ve faaliyetleri çerçevesinde sahip olduğu diplomatik-siyasi rolü, ve bir global güç olan ABD'nin Türkiye'nin etrafındaki bölgelerdeki varlığı ve etki alanı politikası. Tüm bu unsurlar, Türkiye-ABD ilişkilerinin altmış yılı aşkın süredir devam eden sürekliliğinin temelleri olup, zaman zaman ortaya çıkan krizlere ve problemlere rağmen ilişkilerin güçlü bir şekilde ayakta kalmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin ABD politikası, yani ABD'yle ilişkilere bakışı ve uygulamaları, bu unsurların etkisi altında oluşmakta ve gelişmektedir. Ancak bu yapısal ve kurumsal boyut, sık sık tarihsel gelişmeler ve olaylar karşısında testten geçmekte ve revize edilerek devam etmektedir.*

Türkiye'nin ABD politikasını belirleyen ikinci faktör, Türkiye-ABD ilişkilerini etkileyen ve yakından ilgilendiren ulusal ve ulus-

* Bu çalışmadaki bilgilerin büyük bölümü günlük gazete ve diğer medya kaynaklarından derlenmiştir. Bu nedenle, tarih verilerek ifade edilen bilgiler, ilgili tarihteki gazetelerden alınmıştır. Kullanılan gazeteler: *Hürriyet*, *Zaman*, *Radikal* ve *Milliyet*.

lararası konjonktürel/dönemsel gelişmelerdir. 1940'lerden günümüze kadar ortaya çıkan farklı konjonktürler, iki ülkenin çıkarlarının ve politikalarının zaman zaman örtüşmesine zaman zaman da çatışmasına ya da farklılaşmasına neden oldu. Bu nedenle, Türkiye'nin ABD'ye dönük dış politikası, iki ülke arasındaki ilişkilerin içinde bulunduğu konjonktürel dönemlere bağlı olarak değişiklikler göstermiştir.

Tarihsel perspektiften bakıldığında, Türkiye'nin ABD politikasının üç dönemde çok olumlu ve en üst düzeyde geliştiği görülür. Türkiye-ABD ilişkilerinin “altın çağları” diyebileceğimiz bu dönemler; 1950'lerde Menderes dönemi, 1980'lerde Özal dönemi, ve nihayet 2007'den itibaren devam eden Gül-Erdoğan dönemidir. Bu altın çağlarda, Türkiye'nin ABD'ye dönük dış politikası oldukça sıkı ve derin bir şekilde gelişti. Türkiye'nin genel ABD algılamasının oluşumunda bu altın çağların başrol oynadığı söylenebilir. Türkiye'de ABD'nin “müttefik”, “dost”, hatta “kurtarıcı” gibi sıfatlarla tanımlanması ya da algılanması bu dönemlerden kaynaklanır. İki ülke arasındaki “ikili” ve “çoklu” işbirliği bu dönemlerde güçlenmiştir. İki ülke, Ortadoğu'dan Avrupa'ya ve hatta Kore'ye kadar uzanan bölgelerde birlikte hareket etmiş ve düzen kurmaya çalışmıştır. Bu altın çağlarda, Türkiye'de resmi ve toplumsal düzeyde güçlü bir ABD sempatisi ya da “Amerikancılık” gelişmiştir.

Yine tarihsel perspektiften bakıldığında, altın çağların dışındaki dönemlerde Türkiye-ABD ilişkilerinin ciddi sorunlarla, zaman zaman da büyük krizlerle karşılaştığı görülür. Bunlardan özellikle iki dönem, önemli bir kırılma ya da çatışma riski taşıdı. Birincisi, Kıbrıs sorunu çerçevesinde gerginleşen 1960-1970'ler, özellikle Johnson Mektubu (1964) ve ABD askeri ambargosu (1975) dönemidir. İkincisi de, ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında ve meşhur 1 Mart 2003 tarihli TBMM kararı sonrasında başlayan ve 5 Kasım 2007 tarihine kadar devam eden dönemdir. Bu dönemlerde iki ülke arasındaki ilişkilerde büyük gerginlikler ortaya çıktı ve daralma yaşandı; Türkiye'nin özellikle toplumsal gruplar düzeyinde ABD'ye bakışı olumsuzlaştı; ABD'nin büyük bir tehdit olduğu ileri sürüldü. Bu dönemlerde “Altın Çağlar”ın zıddına bir gelişme olarak “Amerikan karşıtlığı” artışı gösterdi.

Yukarıdaki özetten de anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin ABD politikası, ikili ilişkilerdeki gelişmelerden ziyade, iki ülkeyi de yakından ilgilendiren üçüncü ülkeler ya da bölgelerdeki durumlara göre şekillenmiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin ABD'ye dönük dış politikası ya da Türkiye-ABD ilişkileri, üçüncü ülkelerde veya bölgelerde meydana gelen gelişmelerden oldukça yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Genel bir argüman olarak şu hipotezi ileri sürmek mümkündür: İki tarafın üçüncü ülkelere veya bölgelere dönük ortak çıkar algılamalarının olduğu durumlarda Türkiye'nin ABD politikası "olumlu" olmuş; buna karşılık iki ülke çıkarlarının çatıştığı veya derin farklılıklar ve çatlakların olduğu durumlarda Türkiye'nin ABD politikası "kriz"e girmiştir.

Dolayısıyla Türkiye'nin ABD politikasının incelenmesinde, Türkiye'nin diğer çoğu ülkelerle geliştirdiği ilişkilerden farklı olarak, sadece ikili ilişkileri değil aynı zamanda iki ülkeyi de ilgilendiren durumları veya sorunları da dikkate almak gerekir. Bu durumlar, yerel, bölgesel, küresel çaptaki gelişmelerle ilgili olabileceği gibi, her iki ülkenin "iç" politika gelişmelerini de içerir.

Buradan hareketle, Türkiye'nin ABD politikasının, aslında Türk dış politikasının genel durumunu ve diğer ülkelere veya bölgelere dönük yönelimini de yakından ilgilendiren bir konu olduğunu söyleyebiliriz. Yani Türkiye'nin genel dış politika anlayışı ve diğer ülkelere ve uluslararası sisteme dönük politikaları, Türkiye-ABD ilişkilerinin bir türevidir. Bunun nedeni büyük ölçüde yukarıda açıkladığımız yapısal ve kurumsal özellikten kaynaklanır.

Bu açılardan bakarak, Türkiye'nin 2009 yılındaki ABD'ye dönük dış politikasını ve Türkiye-ABD ilişkilerini üç başlık altında inceleyebiliriz: Öncelikle Türkiye-ABD ilişkilerinin içinde bulunduğu konjonktür; ardından Türkiye-ABD arasındaki ikili ilişkilerde yaşanan gelişmeler; son olarak Türkiye ve ABD'nin üçüncü ülke veya bölgelere dönük yaklaşımları ve uygulamaları.

2009 Öncesi Dönemde Türkiye'nin ABD Politikası

Türkiye'nin 2009 yılındaki ABD politikasını anlamak için öncelikle yakın tarihini kısaca hatırlamakta yarar vardır. Zira 2009'daki

Türkiye-ABD ilişkileri, yakın dönemde ortaya çıkan gelişmelerin temeli üzerinde gelişmiştir. Bunlardan ikisini özellikle vurgulamak gerekiyor. Birincisi, Gül hükümetinin ABD'nin Irak'ı işgal operasyonuna destek vermek amacıyla hazırladığı tezkeresinin, 1 Mart 2003 tarihinde TBMM tarafından reddedilmesi ve arkasından gelişen kriz dönemidir.¹ Aynı zamanda Türkiye'nin ABD'nin Irak'ı işgalini reddetmesi anlamına gelen bu karar, ABD yönetimini ve entelektüellerini şok etmişti. Türkiye'nin uzun yıllardan sonra (örneğin 1975'ten beri) ilk defa üslerini ve topraklarını ABD silahlı kuvvetlerinin geçişine açmaması, ABD'de büyük bir şaşkınlık ve kızgınlık yaratmıştı. Her ne kadar Türkiye, tezkerenin reddedilmesine rağmen Irak işgal operasyonu boyunca hava sahasını ABD uçuşlarına açmış ve böylece ABD'ye dolaylı destek vermiş olsa da, bu durum ABD yönetimini teskin ve tatmin etmemiştir.

İşgal sonrasında Irak'ta ortaya çıkan kaos ve istikrarsızlık, Türkiye-ABD ilişkilerinin daha da kötüleşmesine yol açtı. Özellikle; Irak'ın parçalanması, bir Kürt devletinin kurulması ve Kerkük'ün statüsünün değiştirilmesi gibi Türkiye'yi rahatsız edici risklerin ve ihtimallerin ortaya çıkması, Türkiye'de toplumsal ve siyasi düzeyde giderek yükselen bir anti-Amerikancılık akımı doğurdu. Bu süreçte Bush yönetiminin ve yeni muhafazakarların (neoconların) Türkiye'nin teröre karşı mücadelesini ve güvenlik konularındaki hassasiyetlerini göz ardı etmeleri ve Türkiye'nin Irak ve bölge sorunlarıyla ilgili görüşlerini dikkate almamaları, ikili ilişkilerde büyük krizler meydana getirdi. Bu dönemde Türkiye'deki anti-Amerikancılık yüzde 90'ın üzerine çıkarak zirve yaptı.

Ancak işgalden birkaç yıl sonra ABD'nin Irak'taki durumunun hızla kötüleşmesi, ABD yönetimini Irak politikasında ve Irak'ın yeniden yapılandırılmasında değişiklikler yapmaya zorladı. Bu meyanda önemli bir adım, meşhur Baker-Hamilton Irak Raporu'dur.² Rapor, ABD'nin Irak ve bölge politikasının kötüye gitmekte olduğunu tespit ettikten sonra, olumlu yöne kayması için politika değişikliği yapılması gerektiğini önerdi. Yeni politikanın unsurlarından biri Irak'taki tüm grupların yönetime dahil edilmesi gerekliliği iken, diğeri Irak'ın komşusu olan ülkelerle ve özellikle Türkiye ile işbirliği yapılmasının şart olduğudur.

Bu unsurlardan özellikle ikincisinin hayata geçirilmesi için, Bush yönetimi Türkiye'ye olan yaklaşımında değişiklik yapma ihtiyacı duydu. Türkiye'nin, Irak'ın yeniden yapılandırılmasında ve ABD'nin Irak'tan asker çekmesi sürecinde hayati bir konumda olduğunu fark etti. Böylece Türkiye-ABD ilişkilerinin yapısal ve kurumsal önemi bir anda ön plana çıktı. Bush yönetimi izleyen dönemde Türkiye'yle yakınlaşmaya başladı.

Diğer yandan Türkiye, Irak sorununun kendisini de ilgilendiren olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırabilmek için yeni ABD politikasını değerlendirmeyi uygun buldu. 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan Dağlıca terör saldırısı, bu süreçte önemli bir katalizör rolü oynadı. Türkiye, Kuzey Irak'tan sızan PKK teröristlerinin düzenlediği saldırı sonrasında Kuzey Irak'ta askeri bir operasyon yapabilmek amacıyla ABD'ye büyük bir açılım yaptı; ABD ile yeni bir ilişki geliştirmeye başladı.

İşte bu kapsamda, Başbakan Erdoğan ve geniş bir heyet, Washington'da Başkan Bush ve heyeti ile 5 Kasım 2007'de tarihi nitelikte bir görüşme yaptı. Bu görüşme sonunda, Türkiye ve ABD'nin "PKK'ya karşı istihbarat paylaşımı" konusunda işbirliği yapmasına karar verildi. Bu anlaşma, aslında Türkiye ve ABD arasında daha kapsamlı bir işbirliği sürecinin temelini oluşturdu. İki ülkenin Irak'ın ve hatta tüm bölgenin yeniden yapılandırılması konusunda işbirliği içinde hareket etmesi konusunda bir konsensüs ortaya çıktı. Dolayısıyla bu görüşme, hem Türkiye'nin ABD politikası ve Türkiye-ABD ilişkileri açısından hem de Türkiye'nin başta Irak olmak üzere tüm bölge politikası açısından yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilir. 2009 yılı da bu dönem içinde değerlendirilmesi gereken bir zaman dilimidir.

2009 Döneminde Etkili Olan Temel Faktörler

Yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye-ABD ilişkileri 2009 yılında oldukça olumlu gelişmiştir. Bu olumlu süreci ve durumu açıklamadan önce, bu sürecin ortaya çıkmasında rol oynayan ana faktörleri kısaca değerlendirmek gerekir. Bu faktörlerin başında yukarıda değinilen,

5 Kasım 2007 Anlaşması atmosferi gelmektedir. Türkiye ve ABD, bu anlaşma çerçevesinde PKK terörüne karşı ortak tutum almaya başlarken, ABD de PKK terörüne karşı Türkiye'ye istihbarat desteği vermeye başladı. Türkiye, ABD ve Irak, PKK'nın Kuzey Irak'tan temizlenmesi için üçlü işbirliği mekanizması kurdular. Türkiye bu sürece Kuzey Irak'taki Kürt yönetiminin de destek vermesi için girişimler yaptı. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, İçişleri Bakanı Beşir Atalay ve diğer Türk yetkililer Erbil'e giderek, üçlü mekanizmanın işletilmesi için toplantılar yaptılar.

Bu atmosferde ortaya çıkan daha önemli bir faktör, ABD'deki yönetim değişikliğidir. 2008 Başkanlık seçimlerini kazanan Barack Hussein Obama'nın 1 Ocak 2009'da Başkanlığa gelmesi, bu yıl içindeki Türkiye-ABD ilişkilerinde çok belirleyici bir rol oynadı. Başkan Obama'nın dış politika anlayışı, hem içerik hem de jeopolitik hedef olarak Başkan Bush'tan farklı olup, Türkiye'nin rolünü öne çıkarmıştır.³ "Değişim" sloganıyla başkanlık seçimini kazanan Obama'nın dış politikası, İslam dünyası ve Ortadoğu ülkeleriyle farklı ve "daha olumlu" bir ilişki kurmayı hedefliyordu. Obama, 5 Haziran 2009 tarihinde yaptığı Kahire konuşmasında, İslam dünyasına dönük "yeni bir başlangıç" yapacağını, geçmişte yapılan yanlış uygulamaları sona erdireceğini ve ortak çıkarlara ve saygıya dayalı ilişkiler geliştirileceğini açıklamıştı.⁴ Bu ve diğer pek çok mesajına bakıldığında, Obama'nın içerik olarak "barış ve diyalog öncelikli", jeopolitik olarak da İslam dünyası odaklı, yani Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya merkezli bir dış politika izlemek istediği görülür.

Obama'nın dış politikasının uygulanabilmesi için bölgede işbirliği yapabileceği ve dayanabileceği müttefiklere ihtiyaç vardı ki, bunların arasında ilk ve en önemli aktörün Türkiye olacağı apaçık ortada idi.⁵ Zira Türkiye'nin uluslararası yapısal-kurumsal konumu ile konjonktürel şartlar yani Erdoğan hükümetinin dış politikası ile Obama yönetiminin dış politikasının içeriği ve jeopolitiği büyük oranda örtüşmekteydi. Aynen Obama dış politikası gibi, AK Parti'nin yedi yıllık dış politikası da teknik tabirle "barış vizyonuna" dayalı idi.⁶ AK Parti'nin AB Kopenhag Kriterleri çerçevesindeki uygulamaları, Kıbrıs sorununda ve Yunanistan ile ilişkilerde gösterdiği performans ve hatta ABD'nin Irak'ı işgaline karşı tutumu; barış vizyonuna uygun

bir dış politika idi. Türkiye'nin bu dış politikası hem doğuda hem de batıda büyük bir destek bulmuştu. Türkiye'nin liberal değerler üzerinden yürüyen dış politikası, başta ABD ve diğer Batılı ülkeler olmak üzere tüm dünyada büyük bir ilgi çekmişti. Bu ilginin bir sonucu olarak, Türkiye uzun yıllardan sonra Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmişti.

Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği ile Obama'nın başkanlığının aynı döneme denk gelmesi, Türkiye-ABD işbirliğinin gelişmesine katkı yapan bir gelişme olarak görülebilir. Zira Türkiye'nin geçici üyeliği, ona BM ilkeleri çerçevesinde önemli bir rol ve sorumluluk yükliyordu. BM'nin ilkesel olarak "barış amaçlı bir örgüt olması", Obama'nın ve Türkiye'nin barış yanlısı dış politikalarını destekleyici bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Hele bir de uluslararası gündemde yer alan Irak'tan Afganistan'a, İranda Filistin'e kadar tüm sorunların bir şekilde BM Güvenlik Konseyi'nin kapsamında ve gündeminde olduğu dikkate alındığında, Türkiye ve ABD arasında artan işbirliği daha da anlaşılır hale geliyor.

İçeriği, jeopolitiği ve uluslararası kurumsal konumu, Obama yönetimi ile böylesine uyuma içinde olan Türkiye'nin dış politikasının hayata geçirilmesi için, bu vizyona ve dinamizme sahip bir liderliğin olması gerekirdi. Bu içeriğe ve jeopolitiğe hakim, hevesli ve becerikli bir dış politika yapımına ihtiyaç duyulurdu. İşte bu noktada, ABD'de Hillary Clinton ve Türkiye'de Ahmet Davutoğlu'nun rolü öne çıktı. Clinton, hem kocasından dolayı hem de başkan adayı olması nedeniyle güçlü bir dışişleri bakanı olarak ön plana çıkarken; Davutoğlu'nun hem uzun zamandır Türkiye'nin dış politika oluşumunda danışman rolünde zaten rol oynuyor olması hem de teorik olarak yeni konjonktürün dış politika anlayışına uygun bir kişi olması nedeniyle öne çıktığını söyleyebiliriz.

Obama'nın 5-6 Nisan 2009 tarihinde Türkiye'ye yaptığı ziyaretten hemen sonra, yani 2 Mayıs 2009 tarihinde Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olarak atanması bir tesadüf müdür, yoksa Obama-Erdoğan anlaşması sonucu planlı bir atanma mıdır tam olarak bilemeyiz, ancak çok kritik ve olumlu bir adım olduğu açıktır. Zira Davutoğlu'nun Ortadoğu ve Kafkaslardaki sorunlarla yakından ilgilendiği, AK Par-

ti hükümetinin bölgeye dönük dış politikasında baş aktör olduğu, Türkiye'nin "stratejik derinliği"nin Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya "havzalarına" yoğunlaşması gerektiğini savunan bir akademisyen olduğu bilinmektedir. Diğer bir deyişle Davutoğlu, Obama yönetiminin ve Türkiye'nin dış politikalarının ve işbirliğinin hayata geçirilmesi açısından oldukça önemli bir seçimdi ki, 2009'daki gelişmeler bunu açıkça ortaya koymuştur.

2009'da Türkiye-ABD İlişkileri: Model Ortaklığa Doğru

2009 yılı Türkiye-ABD ilişkilerinde kaydedilen gelişmelerin göze çarpan en önemli yönü, iki ülke arasında karşılıklı olarak gerçekleşen üst düzey resmi ziyaretler ve bu ziyaretler sonucu ortaya çıkan yeni gündemdir. Bunlar arasında, ABD'nin Türkiye'ye verdiği önemi göstermesi bakımından en çarpıcı gelişme, Başkan Obama'nın 5-6 Nisan 2009 tarihlerinde Ankara ve İstanbul'a yaptığı resmi ziyarettir. Obama'nın Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir gündemi başlatan ziyareti sırasında yaptığı en önemli faaliyet ise, TBMM'de yaptığı konuşma idi. Obama'nın cumhurbaşkanı, başbakan ve genelkurmay başkanı gibi geleneksel resmi görüşmeleri yanında, muhalefet parti liderleri ile Meclis çatısı altında yaptığı ikili görüşmeler ve özellikle İstanbul'da din, kültür ve öğrenci gruplarıyla yaptığı "sivil" görüşmeler ilgi çekiciydi. Bu görüşmelerde, Türkiye toplumunun cazibesini kazanacak dini, kültürel, stratejik ve siyasi mesajlar vererek kamu diplomasisi uyguladı. Normal şartlarda olağan bir hadise gibi görünecek olan bu ziyaret ve programı, Türkiye-ABD ilişkilerinin son yıllarda karşılaştığı krizler ve dönüşüm süreci dikkate alındığında oldukça stratejik, önemli ve anlamlıydı.

Obama'nın ziyareti ve bu ziyaretin içeriğinin önemi, kısmen iki ülke arasında diplomatik ve siyasi yakınlaşmanın tekrar güçlenmeye başladığını göstermesinden, kısmen de Türkiye toplumunda yüksek düzeyde görülen anti-Amerikancılığı ortadan kaldırmaya dönük faaliyetler içermesinden gelmektedir. Zira Obama'nın Türkiye ziyareti, hem resmi yetkililer hem de sokaktaki vatandaş tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Medya kanallarında ortaya çıkan genel Türkiye toplumsal görüşü, Obama yönetiminin Bush yönetiminden fark-

lı olduğu ve Türkiye'ye ve dünyaya dönük daha olumlu işler yapacağı yönünde idi. Hele Obama'nın ön isimlerinin (Barrack Hussein) İslam kaynaklı olması ve Obama'nın aslında "gizli bir Müslüman" olduğu şeklinde söylentilerin yayılması, Türkiye halkının Obama'ya ve ABD'ye dönük algılamasında kısmen de olsa olumlu bir hava başlattı. O kadar ki, Obama'nın seçimini kutlamak için Türkiye'de koyun kurban eden vatandaşlar olmuştu.

Obama'nın özellikle TBMM çatısı altında yaptığı konuşma ve görüşmeler, gelecekteki ama en azından 2009 yılı içindeki Türkiye-ABD ilişkilerinin altyapısını ve çerçevesini oluşturdu. Başkan Obama'nın konuşması sırasında Türkiye-ABD işbirliğini tanımlamak için kullandığı "Model Ortaklık" kavramı, iki ülke arasında başlayan yeni döneme dair önemli ipuçları verdi. Geçmişte Türkiye-ABD ilişkilerini tanımlamak için daha çok "stratejik ortaklık", "kalıcı ittifak" gibi sıfatlar kullanılırken, Obama'nın ilk kez "Model Ortaklık" kavramını kullanması, ilk anda biraz belirsizlik yarattı. Başkan Obama, "Model Ortaklık" ile ne demek istemişti? Türkiye ve ABD, izleyen dönemde nasıl bir ilişki kuracaktı? Türkiye'nin bu ortaklığa rolü ve katkısı ne olacaktı? Türkiye'nin bu ortaklıktan kazancı ya da menfaati ne olacaktı? Bu gibi sorular, daha ilk günden itibaren sorulmaya ve teorik olarak tanımlanmaya başladı; "olumlu" ve "olumsuz" görüşler ileri sürüldü; spekülasyonlar yapıldı.

Bu sorulara en net cevabı, aslında 2009 yılındaki gelişmeler ve uygulamalar verdi. Yani, Türkiye-ABD "Model Ortaklık" kavramının içeriği kısmen Obama'nın Meclis konuşmasında görülmüştü, ancak esasen 2009 yılındaki uygulamalarla daha net bir şekilde ortaya çıktı. Obama'nın kullandığı bu kavramın kısmen Türkiye'nin iç politikasıyla ama büyük oranda Türkiye'nin dış politikası ile ilgili olduğu görülüyordu. İç politika bakımından Türkiye'de en çok merak edilen konu, yeni ABD yönetiminin Türkiye'deki demokrasi ve laiklik ile ilgili tutumunun ne olacağı idi. Obama, Ankara ziyareti sırasında yaptığı konuşmalarda Türkiye'nin AB üyeliğine, Atatürk'ün bütünlüğüne ve laikliğe vurgu yaparak, bu konulardaki kaygıları gidermeye çalıştı.

Obama'nın asıl mesajları, Türkiye'nin dış politikası ve ABD ile ilişkilerin niteliği ile ilgili ortaya koyduğu görüşlerde saklı idi. Oba-

ma, TBMM'deki konuşmasında, “ABD'nin önemli bir müttefiki olan Türkiye'ye yaptığım bu ziyaretin bir mesajının olup olmadığını soruyorlar” dedikten sonra, “bu soruya cevabım [Türkçe olarak] Evet'tir” şeklinde tamamladı.⁷ Obama bu ifadeyle Türkiye'ye bir veya bir dizi mesaj vermek için geldiğini, açıkça ve herkes anlasın diye Türkçe olarak ortaya koyuyordu.

Obama'nın Model Ortaklık kavramının içeriği hakkında ipuçlarını da içeren açıklamalarında, Türkiye'ye verdiği mesajları şunlardı: Temel mesajı, “Birlikte çalışarak güçlükleri çözmeliyiz” teklifi idi. Obama, “güçlük” olarak gördüğü ve “işbirliği” önerdiği sorunları da özetle şöyle ortaya koydu: Birincisi, “Açık bir sınır, Türk ve Ermeni halklarının birlikte barış ve refah içinde yaşamalarını sağlar ve her iki ülkenin de çıkarına olur. İşte bu nedenle ABD, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin tam olarak normalleşmesini desteklemektedir.” İkinci olarak, “ABD ve Türkiye, Filistinlilere ve İsraililere yardımcı olabilir. Türkiye, Suriye ve İsrail arasındaki görüşmelere aracılık etmiştir; bu eli Filistinlilere de uzatmalıdır.” Üçüncüsü, “İran seçimini yapmalıdır. Daha iyi bir gelecek mi oluşturmak istiyorlar, yoksa silahlara mı sarılmak istiyorlar?” Dördüncüsü, “Irak'ın güvenliği bölgenin güvenliği açısından da önemlidir. ABD Başkanı ve bir NATO müttefiki olarak, ne PKK'yı ne de başka bir örgütü desteklemiyorum.” Nihayet, “Türkiye güçlü bir ortağımız ve bölgeye giden ilk güçlerden biri. Artık hedeflerimize birlikte ulaşmalıyız. Bize verdiğiniz yardımı çok takdir ediyorum.” “Biz ABD olarak dostluk elimizi herkese uzatıyoruz...Geleceğe yönelik olarak birlikte çalışmalıyız...”⁸

Bu konuşma bağlamında, Obama yönetiminin, her biri Türkiye'yi de yakından ilgilendiren yeni bölge stratejisinin beş unsuru öne çıkmıştır. Birincisi, Başkan Bush'un ABD'nin bölgesel çıkarlarını riske atan “önleyici darbe (pre-emptive strike)” politikasını tersine çevirmek için, çok-tarafılık, diplomasi, barış ve diyaloga dayalı bir strateji takip etmektir. İkincisi, İran'ın nükleer programını savaşa ve çatışmayla değil diplomatik yöntemlerle durdurmaya çalışmaktır. Üçüncüsü, Irak'tan asker çekilmesi sonrasında ülkeyi yeniden yapılandırmaktır. Dördüncüsü, İsrail-Filistin sorununda Hamas, Suriye ve Hizbullah gibi radikalleri İran'ın etkisinden uzaklaştırmaktır. Beşin-

cisi, Afganistan'da terörle mücadele için Pakistan'ın da desteğini almaktır. Obama'nın Türkiye'ye gösterdiği yakınlığın nedeni, bu stratejisinin önemli bir bölümünün Türkiye ile işbirliği yaparak başara-bileceğinin farkında olmasıdır.

Avrupa ve Avrasya İşleri Dairesi'nden sorumlu ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Philip H. Gordon, The Brookings Institution Sabancı Lecture'ında yaptığı konuşmada, Obama yönetiminin Türkiye'den beklediği rolü şu şekilde ortaya koydu:⁹ “Çok az ülke böylesi farklı ve önemli alanlarda böylesi hayati rol oynayabilir. Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, İran, Irak ve Suriye gibi çok sayıda farklı ülkelerle sınırı olan başka bir ülke var mı? Türkiye'nin sahip olduğu stratejik, ekonomik ve kültürel bağları sayesinde kazandığı etkisi, ABD'nin de hayati endişesi olan şu konularda çok önemlidir: Ortadoğu, daha geniş İslam dünyası, Kafkaslar ve Karadeniz bölgesi ile ilişkilerin istikrarı; Hazar Denizi'nden Avrupa'ya enerji transferi; Irak, Afganistan ve Pakistan'ın kalkınması ve güvenliği; Avrupa ve Transatlantik ittifak ile güçlü bağların sürdürülmesi. Bahsettiğim bu coğrafi alan, yerkürenin en hassas ve önemli bölgesini içermektedir; ABD-Türkiye işbirliği bu alanların her birinde ilerleme sağlamak için rol oynayabilir.”¹⁰

Obama yönetiminin Model Ortaklık anlayışı, AK Parti hükümeti tarafından açıkça benimsenmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Türkiye'nin bu rolü isteyerek kabul ettiğini net ifadelerle ortaya koydu. Davutoğlu, Bakan olduktan kısa bir süre sonra, 31 Mayıs 2009 tarihinde ABD'ye ziyareti öncesinde yaptığı açıklamada, Model Ortaklığı kabul ettiğini şu şekilde ifade etti:

“Bu temaslarımın ana odak noktası, Sayın Başkan Obama'nın ziyaretinden sonra, Türkiye'de yapılan temaslar sonrasında bir anlamda takip ve izleme niteliği taşıyacak. Önümüzdeki dönemde uluslararası alanda Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri'nin birlikte ele alması gereken çok sayıda gündem maddesi var. Irak, Kafkaslar, Afganistan, Pakistan, Orta Doğu, Kıbrıs gibi konular Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri'nin çok yakından birlikte koordine etmek durumunda olduğu konular. Bu çerçevede, sayın meslektaşım ile birlikte bütün bu konuları gözden geçireceğiz. Ayrıca Washington'da dü-

şünce kuruluşlarında konuşmalarım ve temaslarım olacak. Amerikan Türk Konseyi'nin yıllık organizasyonunda bir konuşma yapacağım ve Amerika'daki basın mensuplarıyla, karar yapıcılarıyla da, kanaat oluşturuvcularıyla da detaylı görüşmelerimiz olacak..”¹¹ Davutoğlu, bir başka açıklamasında, “Türk dış politikası ile Obama yönetimi dış politikasının tam olarak örtüştüğünü” ifade etmişti.¹²

Türkiye açısından Model Ortaklık üç noktada önemlidir: Birincisi, Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren PKK terörüne karşı ortak mücadele, Kıbrıs sorununa kalıcı ve adil bir çözüm bulma ve enerji alanında işbirliği gibi konulardır. İkincisi, Türkiye'yi de yakından etkileyen Irak, İran, Afganistan, Ermenistan, Azerbaycan'la ilgili somut sorunlardır. Üçüncüsü, Ortadoğu, Kafkaslar, Orta Asya ve Balkanlarda istikrar ve barışın kurulması çabalarıdır ki, bunların arasında en önemlisi Filistin sorunudur.

Model Ortaklık 2009 yılında üç düzeyde hayata geçirilmeye başladı: Birincisi, ikili ilişkiler düzeyinde çok büyük bir hareketlilik ve yakınlaşma oldu. İkincisi, global düzeyde Türkiye'nin global örgüt ve süreçlere katılımı arttı. Üçüncüsü, bölgesel düzeyde Türkiye yeni bir düzenin kurulması yönünde aktif bir politika izledi. Bu politika, ABD tarafından neredeyse tam olarak desteklendi. İzleyen bölümde Model Ortaklığın uygulama sürecini inceleyeceğiz.

İkili İlişkilerde Artan Hareketlilik

Türkiye-ABD Model Ortaklığının en önemli ve öncelikli boyutu, ikili ilişkilerde görülen yoğun ve üst düzey karşılıklı diplomatik temaslardı. Uluslararası ilişkilerde herhangi iki devlet arası ilişkinin durumunu ve derecesini anlamak için kullanılacak önemli bir gösterge, ilgili devletler arasındaki diplomatik ilişkilerin sıklığı ve düzeyidir. Ülkeler arasında ne kadar sık ve üst düzeyde diplomatik ziyaret gerçekleşmiş ise, ilişkiler o kadar olumlu bir durumdadır ve ilgili ülkeler arasında ortak bir gündem vardır. Gündemde kriz ve sorunlar bile olsa, ilgili ülkelerin sorunlara görüşme yoluyla çözüm aradığını gösterir.

Bu temel bilgi çerçevesinde baktığımızda, 2009 yılı içinde Türkiye ile ABD arasındaki diplomatik ilişkilerin hem çok yoğun hem de üst

düzye de geliştiği görülmüştür. Bir yıl boyunca gelişen yoğun diplomasi trafiğinde, ABD'den Türkiye'ye ve Türkiye'den ABD'ye her düzeyde çok önemli ziyaretler gerçekleşti. ABD Dışışleri Bakanı Clinton ve Başkan Obama, sırasıyla Mart ve Nisan aylarında Ankara ve İstanbul'u ziyaret ederken; Dışışleri Bakanı Davutoğlu, Bakanlığa atandıktan sonra üç kez, Başbakan Erdoğan da iki kez ABD'yi ziyaret ettiler.¹³ Bu ziyaretlerin bir tanesi BM Genel Kurulu'na katılmak amacıyla yapılmış olsa da, bu vesileyle iki ülke arasında diplomatik görüşmeler de gerçekleşti. İlave olarak, ABD ve Türkiye Genelkurmay Başkanları arasında resmi görüşmeler, sivil toplum kuruluşları, maliye, hazine, ekonomi, Meclis/Kongre üyeleri ve siyasi düzeylerde birçok ziyaret vuku buldu. Bu ziyaret trafiğinde Türkiye'den ABD'ye akışın daha fazla olduğunu vurgulamak gerekir. Türkiye'den ABD'ye yapılan ziyaretlerin daha fazla olmasının nedeni, kısmen ikili ilişkilerin gündeminin yoğunluğu iken, kısmen de ABD'de merkezi olan BM, IMF, Dünya Bankası, G-20 gibi uluslararası kuruluşların toplantılarına yapılan katılım nedeniyledir.

Böylesi hareketli bir diplomasi trafiği, iki ülke arasındaki ilişkilerin gündeminin ne kadar yoğun olduğunu gösterir. İkili, bölgesel ve global konularla dolu bu gündemin ana hedefini kısaca Model Ortaklığın uygulanması şeklinde özetlemek mümkündür. Yoğun ve üst düzey diplomatik süreç, öncelikle iki ülke arasındaki (ikili) askeri, siyasi, ekonomik, mali ve benzeri yakınlaşmanın sağlanması, karşılıklı desteğin geliştirilmesi ve her iki ülkenin çıkarlarının elde edilmesi amacıyla dönüktü. Türkiye, teröre karşı mücadelesinde, güvenlik konularında, mali-ekonomik sorunlarının çözümünde, dış politika sorunlarının (Ermeni sorunu, Kıbrıs sorunu, AB üyeliği vb.) çözülmesinde ABD'den destek isterken; buna karşılık ABD, Irak, İran, Afganistan gibi ülkelerle sorunlarının çözümünde, özellikle Irak'tan asker çekme operasyonunda, Arap-İsrail barış sürecinde ve diğer bölgesel ve global konularda Türkiye'den destek beklemiştir.

Türkiye-ABD diplomasi trafiği, sadece ikili düzeyle sınırlı kalmadı, bölgesel ve global konulara da yansıdı. Hatta Model Ortaklık kavramını iki ülkenin üçüncü ülkelere dönük veya bölgesel ve global konularda işbirliği yapması şeklinde kabul edersek, tüm ikili diplomasi gündeminin bu işbirliğinin yürütülmesi veya uygulanması hedefini içerdiğini ileri sürmek mümkündür.

Global/Yapısal Düzeyde İşbirliği

2009 yılında Türkiye-ABD ilişkilerinin gelişmesinde ve Model Ortaklığın uygulanmasında öne çıkan önemli bir boyut, Türkiye ve ABD'nin birlikte içinde yer aldıkları uluslararası ya da global kurumlar sürecidir. Gerek global sistemin işleyişi bakımından gerekse Türkiye'nin bu yapı içindeki konumunu göstermesi bakımından etkili olan kurumlardan en önemlilerinin NATO, IMF-Dünya Bankası, G-20'ler gibi oluşumlar olduğu dikkate alındığında, Türkiye ve ABD'nin bu kurumlar içindeki işbirliğinin de incelenmesi gerekir. Bu işbirliğinin bir sonucu olarak, bu dönemde Türkiye'nin tüm söz konusu örgütler içindeki konumunda ciddi bir gelişme gözlemlendi.

Bunların başında Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği gelmektedir. Türkiye bu konuma Genel Kurul'da 151 gibi yüksek sayıda ülkenin desteğiyle seçilmiş olsa da; Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin ve özellikle bunlardan ABD'nin desteğini göz ardı etmemek gerekir. Türkiye'nin geçici üyeliğe seçilmesinde son dönemde izlediği "barışçı" dış politikasının ve kritik konumunun çok etkili olduğu açıktır. Temel amacı uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak olan Güvenlik Konseyi'ne barış yanlısı politikasıyla öne çıkan Türkiye'nin seçilmiş olması önemli bir noktadır. Türkiye ve ABD'nin önem verdiği bölgelerdeki sorunların bir şekilde Güvenlik Konseyi gündemi içinde yer aldığı hesaba katılırsa, Türkiye'nin geçici üyeliğinin önemi daha iyi anlaşılabilir. Özellikle İran'ın nükleer programı ve Arap-İsrail çatışması gibi konularda Türkiye'nin barış yanlısı politikası, BM Güvenlik Konseyi üyeliğini daha da anlamlı hale getirmiştir.

2009 yılı içinde Türkiye'nin de yer aldığı Güvenlik Konseyi toplantılarından ikisi bu bağlamda idi: 31 Mart tarihinde BM himayesinde Lahey'de toplanan Uluslararası Afganistan Konferansı ve 11 Mayıs tarihinde New York'ta oturum başkanlığını Davutoğlu'nun yaptığı Ortadoğu konulu toplantılar. New York toplantısında Filistin sorununa iki devletli çözüm teklifi ileri sürülmüş ve Filistinliler arasında işbirliğinin geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu görüşler, Türkiye ve Obama yönetiminin de savunduğu görüşlerdir. BM kapsamında Türkiye'nin rol oynadığı bir başka konu Medeniyetler

İttifakı süreci idi. Eş başkanlığını Türkiye ve İspanya'nın yaptığı süreç, Obama yönetiminin de desteğini aldı. Özellikle 6-7 Nisan tarihlerinde İstanbul'da yapılan zirve toplantısına çok sayıda üst düzeyli katılım oldu. İstanbul'u ve Türkiye'yi öne çıkaran bu zirveye Başkan Obama'nın da katılması ve ABD'nin desteğini vurgulaması çok önemlidir. Zira Medeniyetler İttifakı esasen ABD'nin ve Bush yönetiminin "Medeniyetler Çatışması" bağlamındaki politikalarına karşı bir alternatif olarak ortaya çıkmıştı. Bush yönetiminden farklı bir tutum takınan Obama, bu konferansta Türkiye'nin rolüyle örtüşen bir tavır takınmıştır ki, bu Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir durumdur.

Türkiye'nin yapısal konumunu güçlendiren diğer önemli gelişme, mali-ekonomik global örgütlenmeler içinde yükselen katılımı ve konumudur. Bunlar arasında, 2009 yılı içinde gelişen G-20 örgütlenmesi içindeki aktif katılımı önemlidir. Türkiye, G-20'lerin Nisan 2009 ve Eylül 2009'da yapılan zirve toplantılarına katıldı; bu ortamlarda ve toplantılarda Başbakan Erdoğan, Başkan Obama ile ikili ve çoklu görüşmeler yaptı; böylece global mali-ekonomik yapı içindeki konumunu güçlendirmeye çalıştı. Türkiye, bu yapı içinde bir yandan genel olarak globalleşme süreci ve özel olarak gündemdeki uluslararası mali-ekonomik kriz bağlamındaki sorunlarına çözüm bulmaya çalışırken, diğer yandan da bu örgütlerin kararlarının ve politikalarının oluşumunda etkili olmaya çalıştı. Global sistemin yeniden şekillenme sürecinde söz sahibi olmaya başladı.

Bu bağlamda çok önemli bir gelişme, IMF-Dünya Bankası 2009 yılı Guvernörler toplantısının 4-8 Ekim tarihlerinde İstanbul'da yapılmış olmasıdır.¹⁴ Global ekonominin en etkili maliye ve ekonomi bakanları, merkez bankası başkanları, devlet ve hükümet başkanları dahil toplam 15 bin kişinin katıldığı İstanbul toplantısı sonunda yayımlanan İstanbul Deklarasyonu'nda IMF-Dünya bankasının yeniden yapılması yönünde önemli kararlar yer almıştır. Eğer bu kararlar uygulanabilirse, İstanbul toplantısının bu örgütler için tarihsel bir dönüm noktası olacağı söylenebilir.

Tüm bu toplantılar, her ne kadar temelde ekonomik-mali konulara yoğunlaşmış olsa da, uluslararası siyasi ve güvenlik konularında tartışmalara ve ortak tutum oluşturma çabalarına da sahne oldu.

Ekonomi, siyaset ve güvenliğin aslında iç içe geçmiş konular olduğu hesaba katılırsa, burada bir sürpriz yoktur. Örneğin, 25-27 Haziran tarihlerinde İtalya'nın Tieste şehrinde düzenlenen ve Davutoğlu'nun da katıldığı, özünde ekonomik bir örgüt olan G-8'ler toplantısının gündemi "Afganistan ve Bölgesel Boyut" üzerine idi. Bu toplantıda Afganistan sorununun çözümü için alınması gereken tedbirler ve bu sorunun bölgesel yansımaları ele alındı. Davutoğlu'nun bu toplantıya katılması, Türkiye'nin Afganistan sorununun çözümüne katkı yapması ve bu amaçla NATO operasyonlarına katılan ülkelerden biri olması nedeniyle idi.

Nihayet, Türkiye'nin ABD ile ilişkileri bağlamında çok önemli bir başka özelliği, NATO üyeliği çerçevesindeki rolü ve politikalarıdır. Türkiye'nin uluslararası konumunun ve dış politikasının oluşumunda başrol oynayan faktörlerden en önemlisi olan NATO üyeliği, Afganistan'da barış kurma operasyonuna katılmasını gerektirmişti. Türkiye, NATO öncülüğünde kurulan ISAF komutanlığının içinde olup, iki kez başkanlığını yaptı. Türkiye, 2009 yılı içinde NATO kapsamında Afganistan sorunu üzerine yapılan tüm toplantılara katılarak aktif rol oynamaya devam etmiştir.

Bu toplantılardan en önemlisi, 3-4 Nisan tarihlerinde Brüksel'de yapılan NATO Devlet ve Hükümet Başkanlarının katıldığı Zirve toplantısıdır.¹⁵ Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Gül tarafından temsil edildiği zirvede NATO Genel Sekreterinin seçimi gibi çok önemli kararlar dışında, Afganistan konusu da tartışıldı. Yine 11-12 Haziran'da Brüksel'de ve 22-23 Ekim tarihlerinde Slovakya'da toplanan Savunma Bakanları Konseyi toplantılarında Afganistan ve ISAF konularında görüşmeler yapıldı; nihayet, 3-4 Aralık'ta Brüksel'de yapılan ve Türkiye'yi Davutoğlu'nun temsil ettiği NATO Dışişleri Bakanları toplantısında Afganistan'daki NATO askerlerinin sayısının artırılması ve NATO'nun yeni stratejisi görüşüldü. Yayımlanan Afganistan Bildirisi'nde üye ülkelerin Afganistan'a daha çok muharip asker göndermesi istendi. Başkan Obama'nın yeni Afganistan stratejisiyle paralellik gösteren bu talebe Türkiye olumsuz tavır takındı. Türkiye, Afganistan'a sadece barış koruyucu rolünde asker göndermeyi kabul etmiş olup, muharip güç göndermeyi istememiştir. Türkiye'nin bu politikası, ilk bakışta ABD'nin isteğine reddiye gibi görünse de, as-

ında ABD yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Zira Türkiye'nin Afganistan'da oynadığı “yumuşak güç rolü,” yani Afgan askerlerinin ve polislerinin eğitim hizmeti, alt ve üst yapı faaliyetleri, Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasına büyük bir katkı yapmakta, terörle mücadeleye “yumuşak katkı” sağlamaktadır.

Tüm bu toplantılar ve gündemler gösteriyor ki, ABD'nin global hegemonya gücünün geçerli olduğu ve Türkiye'nin rolünün arttığı bu uluslararası örgütler, özellikle Afganistan ama aynı zamanda İran, Irak ve İsrail sorunlarına yoğunlaşmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin hem global yapılar içindeki konumu güçlenmiş, hem de Afganistan ve diğer bölgesel konulardaki rolü ve etkinliği artmıştır.

Bölgesel Düzeyde Güvenlik, İstikrar, Düzen Arayışı

Model Ortaklığın oluşmasının temel nedenlerinden biri, hiç şüphesiz, her iki tarafın da bölgesel güvenlik sorunlarının çözülmesi yönünde konsensüse sahip olmalarıdır. Güvenlik kavramının geniş kapsamı nedeniyle, her türlü ilişki güvenlik kapsamına dahil edilebilir. Ancak Türkiye ve ABD'nin yoğunlaştığı güvenlik kavramı, iki ülkeyi de doğrudan ilgilendiren somut ve dar anlamdaki güvenlik sorunları idi ki bunlar; Irak, Ermenistan, Afganistan, İran ve İsrail-Filistin barış süreci idi. Bu sorunların her biri, kendi başına bir özelliğinin ve öneminin olması yanında, bölgesel ve global siyaset ve güvenlikle de yakından ilgilidir. Dolayısıyla bu sorunlar sadece ilgili ülkeleri değil, aynı zamanda Rusya, Çin ve ABD gibi global aktörleri ve İran, Suudi Arabistan, Mısır, Pakistan ve bir ölçüde Hindistan ve elbette Türkiye gibi bölgesel aktörleri de yakından ilgilendiriyor. Bu yönüyle yerel, bölgesel ve global güvenlik yapılanmasını ve dengelelerini etkileme potansiyeline sahiptirler.

Model Ortaklık bölümünde de belirtildiği gibi, Obama yönetiminin bölgesel jeopolitiği ile Türkiye'nin jeopolitiği birbiriyle büyük oranda örtüşmektedir. Bu örtüşmenin temelinde bölgede istikrarlı bir düzen kurulması hedefi vardı. Bu çerçevede iki ülke, bölgesel güvenliği artırmak için hem bölge ülkelerinin istikrarlı hale gelmesini sağlamaya hem de bunun sonucunda yeni bir bölgesel düzen kur-

maya çalıştılar. Model Ortaklık bağlamındaki bu gelişmeleri 6 gruba ayırarak analiz edebiliriz: 1. Irak'ın yeniden yapılandırılması süreci, 2. Türkiye-Ermenistan işbirliği süreci, 3. Afganistan-Pakistan bölgesinde terörle mücadele, 4. İsrail-Filistin sorununa barışçı çözüm bulmak amacıyla iki devletli bir çözüm arayışı, 5. Türkiye'nin Suriye ile İsrail arasında arabuluculuğu, 6. Balkanlarda Bosna-Hersek, Kosova, Sırbistan, Hırvatistan arasında işbirliği sağlama çabası.

Tüm bu konular, Türk dış politikasının 2009 yılındaki performansının ana konuları olması yanında, ABD-Türkiye işbirliğinin bir yansıması ve aynı zamanda bölgede yeni bir düzenin unsurları idi. Bölgesel aktörler içinde ve arasında meydana gelen yakınlaşmanın ve işbirliğinin amacı, bölge içinden ve dışından gelecek tehdit veya rekabetlere karşı başarılı olmaktı. Bölge içinden İran'ın ve desteklediği grupların, bölge dışından ise Rusya'nın, Çin'in kısmen de AB'nin etkisine ve tehlikesine karşı bölgede Türkiye-ABD etki alanını güçlendirmektir. Bu süreci aşağıda kısaca inceleyeceğiz.

Irak

Türkiye-ABD ilişkilerinin 2007'den beri ve özellikle 2009 yılı içindeki en önemli konusu Irak'tı. Çünkü Irak her iki ülkeyi de yakından ilgilendiren bir sorun olarak diğerlerine göre daha "acil" bir durumda idi. Irak'ta devam eden iç çatışmalar, istikrarsızlık ve ilgili sorunlar, her iki ülkenin de güvenlik ve ekonomik çıkarlarına olumsuz etki yapıyordu. İşte bu nedenle, Türkiye ve ABD 2009 yılı içinde Irak konusundaki işbirliğini çok belirgin bir şekilde güçlendirdiler. Birlikte hareket ederek çok kritik ve hayati öneme haiz gelişmelere imza attılar. Bu gelişmelerin başında Türkiye'nin Irak'la giderek artan yakınlaşması gelir. Türkiye daha önceki yıllarda (özellikle 2003 ABD işgali sonrasında) Irak konusunda çekingen davranırken, örneğin Celal Talabani'nin Kürt olması ve PKK ile ilişkisi nedeniyle Irak'la ilişki kurmaktan çekinirken, 2009 yılında bu tavrını terk etti ve hızla yakınlaşmaya başladı.

Bu bağlamdaki gelişmeleri üç grupta değerlendirebiliriz. Birincisi, Türkiye-ABD-İrak Üçlü Güvenlik Mekanizmasının kurulması ve bu çerçevede 11 Nisan ve 28 Temmuz tarihlerinde toplantılar yapılmasıdır.¹⁶ PKK terörüne karşı işbirliği amacıyla kurulan bu meka-

nizma çerçevesinde Irak'taki terör kamplarının kapatılması veya etkisiz hale getirilmesi için çalışmalar yapıldı.¹⁷ Her ne kadar bu işbirliği 2009 yılı içinde verimli sonuçlar üretmemiş olsa da, ileriye dönük bir altyapı oluşmuştur.

İkincisi, Türkiye ile Irak arasında yoğun ve üst düzeyde diplomatik ilişkiler gelişti. Bu noktada Türkiye'nin attığı çok önemli bir adım, Cumhurbaşkanı Gül'ün 23-24 Mart tarihlerinde Bağdat'ı ziyaretidir ki bu, cumhurbaşkanı düzeyinde 33 yıl aradan sonra yapılan ilk ziyaretti. Bundan başka, başta Dışişleri ve İçişleri Bakanları olmak üzere değişik düzeylerde Türkiye'den Bağdat'a ve Kuzey Irak Kürt Yönetiminin merkezi kabul edilen Erbil'e ziyaretler yapıldı. Bunlardan Erbil'e yapılan ziyaretler, Türk dış politikasında çok ciddi bir değişimi gösteriyordu. Buna karşılık, 2009 yılı boyunca Irak'tan Türkiye'ye de resmi ve gayr-i resmi çok sayıda ziyaretler yapıldı. Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Irak Genelkurmay Başkanı II. Yardımcısı, Irak Başbakan Yardımcısı gibi resmi görevliler dışında, Irak'taki Şii, Sünni, Türkmen ve diğer partilerin liderleri Ankara'yı ziyaret etti. Bu kadar çok sayıdaki karşılıklı ilişkiler, aslında Türkiye ile ABD'nin Irak konusunda işbirliğinin bir yansıması ya da sonucudur. Bu nedenle ABD'nin desteğine ve takdirine de mazhar olmuştur. Türkiye ise böyle bir fırsatın oluşmasını sağladığı için ABD'ye müteşekkirdi.

Bu ziyaretlerin amacı, kısmen üçlü güvenlik mekanizması çerçevesindeki anlaşmayı uygulamaya koymaktı. Bu noktada, ABD Merkezi Kuvvetler Komutanı (CENTCOM) David Petraeus'un 30 Haziran-1 Temmuz'da Ankara'ya ziyareti ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile görüşmesi, hem işbirliğinin hem de istihbarat desteğinin uygulanması açısından çok önemliydi. Bu ziyaretler kısmen Irak'ta 2010 yılında yapılacak olan parlamento seçimlerinde istikrar ve düzenin sağlanması için Türkiye'nin oynadığı rolün göstergesiydi. Zira Türkiye, Irak'ta Sünnilerin ve diğer grupların seçime katılmasını istiyor ve Irak sorunlarının bu yolla çözülmesine ve istikrarın oluşmasına çalışıyordu. Türkiye böylece Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde Sünniler, Şiiler, Kürtler ve diğer gruplarla diyalog kurarak Irak'ın merkezi bütünlüğünü oluşturmaya çalıştı. Bu gruplar arasındaki sorunların çözümü için gayret etti. Irak parlamento seçimleri sonrasında merkezi Irak otoritesinin güçlenmesi için tüm farklı aktörlerin sisteme dahil edilmesini sağladı. Bu görüşmelerin Türkiye açısından

bir başka amacı, Kuzey Irak'taki yerel yönetimin PKK terörüne karşı mücadele etmesini sağlamak ve terörü yok etmektir.

Türkiye-Irak ilişkilerinin 2009 yılı içindeki üçüncü boyutu, Türkiye ile Irak arasında imzalanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması'dır. Yıl içinde yapılan ön görüşmeler sonucunda her iki taraftan başbakanlar, yanlarında 10'ar bakanın katılımıyla 15 Ekim tarihinde Bağdat'ta yapılan toplantıda 48 adet anlaşma imzalandı. Ekonomiden sağlığa, sanayiden kültüre, eğitimden silahlı kuvvetlere, alt yapıdan üstyapıya, terörle mücadeleden sınır kontrolüne kadar birçok alanda işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan bu anlaşmalar, Türkiye-Irak yakınlaşmasını konsolide etmeyi amaçlıyordu. Bu anlaşmalar, sadece iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmeyi değil, aynı zamanda Irak'ta yeni bir düzen ve istikrar kurmayı ve bu kanaldan Ortadoğu'da yeni düzen ve istikrara katkı yapmayı amaçlamıştı. Bu yakınlaşma, Türkiye açısından PKK terörünün Kuzey Irak'tan temizlenmesi, bir Kürt devletinin oluşumunun önlenmesi, Irak'ın toprak, ulusal ve siyasi birliğinin sağlanması gibi hedefleri içerirken; ABD açısından Irak'tan sorunsuz bir şekilde asker çekmeyi, çekilme sonrasında Irak'ın istikrarının devamlılığını, özellikle İran'ın veya başka ülkelerin Irak'taki etkisinin kırılması gibi hedefleri içermektedir.

Tüm bu gelişmeler ilk bakışta sadece Türkiye-Irak ilişkilerini ilgilendiriyor gibi görünse de, aslında Türkiye-ABD Model Ortaklığının önemli bir uygulaması idi. Türkiye'nin Irak'la bu kadar yoğun ilişki içine girmesi, yeni bir düzen kurmaya çalışması ve Kuzey Irak'ta askeri operasyonlar yapması, ABD'nin verdiği izin ya da destek ile gerçekleşmiştir. 1 Mart 2003'ten 5 Kasım 2007'ye kadar Irak'la ilişkilerin neredeyse sıfır noktasında olduğu hatırlanırsa, Türkiye'nin bu tarihten sonra Irak'la yoğunlaşan işbirliğinin 5 Kasım anlaşmasının bir ürünü olduğu ve bunun 2009 yılı içinde Obama yönetimi döneminde de devam ettiği görülür.

İran

Türkiye-ABD Model Ortaklık sürecinin belki de en kritik ve hassas konusu, İran'ın nükleer programının durdurulması ya da kontrol

altına alınması çabasıdır. Öncelikle, amaç ve içerik olarak Türkiye ve ABD'nin İran'ın nükleer programı konusunda büyük oranda benzer politikalara sahip olduklarını vurgulamak gerekir. Zira her iki ülke de, prensip olarak İran'ın barışçıl amaçlı nükleer programa sahip olabileceğini, ancak nükleer silaha sahip olmaması gerektiğini savunuyorlar. Ancak her iki ülkenin bu amaca varmak konusunda yöntemleri ve araçları farklıdır: ABD, İran'ın nükleer programının durdurulabilmesi için “zorlayıcı ve baskıcı” bir yöntem izlenmesini, İran'a karşı sıkı yaptırımlar dahil her türlü baskı aracının kullanılmasını, ve eğer burada başarı sağlanamaz ise askeri operasyonun bile yapılması gerektiğini savunuyor. Buna karşın Türkiye, baskıcı ve askeri yöntemlerin hem başarılı olmayacağını hem de çok daha büyük sorunlara yol açacağını düşünüyor. Türkiye, bunun yerine diplomasi ve diyalog gibi “yumuşak-ikna edici” yöntemlerin uygulanmasını savunuyor, nükleer silahlara karşı olmak noktasında eşit ve adil olunması gerektiğini yani bölgedeki tüm nükleer silahların yok edilmesi için çalışılması gerektiğini düşünüyor ki, bu İsrail'e karşı eleştiri olarak kabul ediliyor. Türkiye'nin konuyla ilgili eşitlik ve adalet çağrısı, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerde gerginlik yaratıyor.

Bu yöntem farklılığı nedeniyle, Türkiye ABD'nin yapacağı olası bir sıkı ambargo ya da askeri müdahaleyi önlemek için, 2009 yılında ABD ile İran arasında gayri resmi olarak “arabuluculuk” yapmaya çalıştı. Arabuluculuğun özündeki amacı, ABD ile İran'ı müzakere masasına çekebilmek ve her iki tarafın da gerginliği tirmandıracak şekilde sertleşmesini önlemektir. Bu bağlamda, 2009 yılı boyunca Türkiye ile İran arasında çok yoğun bir diplomasi trafiği yaşandı. Türkiye'den Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu (20 Kasım ve 26-28 Ekim) başta olmak üzere birçok resmi görevli İran'a çok sayıda ziyaret yaptı.¹⁸ Buna karşılık İrandan Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve Dışişleri Bakanı Muttaki yanlarında çok sayıda İranlı resmi görevli ile Türkiye'yi ziyaret etti.

Bu ziyaretler, kısmen ikili ilişkileri geliştirmeyi amaçlamış, ama daha önemlisi İran'ın nükleer programı konusunda yumuşamasını sağlamayı hedeflemiştir. Bu süreçte ABD (dahil 5+1 ülkeleri) ile İran arasında 1 Ekim'de Cenevre'de yapılan görüşmelerin gerçekleşmesinde Türkiye'nin önemli bir katkısının olduğu söylenebilir. Yine bu sü-

reçte, ABD ile İran arasında zenginleştirilmiş uranyum değişimi konusunda Türkiye'nin arabuluculuk yapması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Her ne kadar tüm bu çabalara rağmen nükleer program sorununa kesin bir çözüm bulunamamış olsa da, Türkiye'nin İran'ın Batıyla ve dünya ile iletişimde ciddi bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Hatta bu rolün ABD ve diğer Batılı ülkeler tarafından da memnuniyetle karşılandığı bilinmektedir.

Türkiye'nin, İran'ın dünyayla iletişim kurmasında etkili olmasında önemli bir mekanizma, Türkiye ile İran arasında gelişen yoğun ticari, ekonomik, mali ve siyasi ilişkilerdir. 2009 yılı içinde bu bağlamda Türkiye ve İran arasında birçok anlaşmalar imzalandı. Bunlardan en çarpıcı olanı, Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun, yanında çok sayıda bakan, bürokrat, işadamı ve medya mensubu ile birlikte 26-28 Ekim tarihlerinde Tahran'a yaptıkları çarpıcı ziyaretidir. Ekonomi, petrol, ticaret ve terör gibi alanlarda yapılan anlaşmalar, Türkiye ve İran arasında ilişkileri geliştirirken, İran'ın Türkiye üzerinden Batıyla/ABD'yle diyaloguna ve bölgede işbirliği ve barış düzeninin kurulmasına yardımcı oldu. Türkiye-İran ilişkileri, Ortadoğu ve Orta Asya'daki gelişmelerle de yakından ilgilidir.

Afganistan-Pakistan

Bölgesel düzen bağlamında Türkiye-ABD Model Ortaklığının bir başka ve Obama yönetimi bakımından belki de en önemli konusu; Afganistan'da terörle mücadele yapılması, ülkenin yeniden yapılandırılması ve bu bağlamda Pakistan'ın da sürece dahil edilmesi hedefi idi. Bilindiği gibi, Obama'nın dış politika hedeflerinden biri Irak'tan asker çekilmesi ve sonrasında istikrarın sağlanması iken, diğeri Afganistan'a yoğunlaşarak El Kaide ve Taliban'a karşı askeri mücadelenin devam etmesidir. Obama da, aynen Bush gibi, Afganistan'a önem vermekte, başta terörle savaş olmak üzere Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında başarılı olmak için çabalamaktadır.

ABD'nin bu hedefinin gerçekleşmesi için NATO ülkelerinin çok önemli katkısı vardır ki, burada Türkiye'nin rolü de ön plandadır. Bir NATO üyesi olan Türkiye, en başından itibaren zaten Afganistan'da

ISAF çerçevesinde asker bulunduruyor. Bu kanaldan ABD/NATO stratejisine destek veriyor. Ancak, ABD ve özellikle Obama, sekiz yıllık tecrübe sonucunda terörle mücadelenin sadece askeri yöntemlerle başarılamayacağını anlamış görünüyor. Bu mücadelenin başarılı olabilmesi için komşu ülkelerin ve özellikle Pakistan ve Türkiye gibi ülkelerin de desteğine ihtiyaç olduğu kesinlik düzeyinde bir görüştür. Tüm komşular arasında anahtar ülkenin Pakistan olduğu ise aşikârdır. Zira El Kaide ve Taliban'ın Pakistan'da çok önemli bir tabanı ve desteği vardır. Obama, bu desteğin sona erdirilmesi için Pakistan'ın da terörle mücadele sürecine dahil edilmesi gerektiğini düşünüyor.

Türkiye'nin Afganistan konusunda ABD'ye desteği iki alanda gelişmiştir. Birincisi, Türk askerlerinin ISAF içinde görev alması, Afganistan asker ve polislerinin eğitimine katkı yapması ve çok sayıda sivil altyapı faaliyetleri gerçekleştirmesidir. Türkiye 2009 yılı içinde bu alandaki çalışmalarına devam etti. Yıl boyunca NATO, BM, G-8 gibi örgütlerin Afganistan konulu toplantılarında aktif olarak yer alırken, 1 Ocak 2010 tarihinde ISAF Komutanlığını ikinci kez üstlendi. Türkiye'nin ISAF içindeki rolü cephede savaşmak değil, Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasına barışçı bir destek vermektir. Türkiye Karzai'nin 2009 yılında yeniden cumhurbaşkanı seçilmesine de olumlu bakmıştır.

Türkiye'nin ikinci ve daha önemli desteği, Afganistan ile Pakistan liderleri arasında arabuluculuk yaparak üçlü bir blok oluşturmaktır. Bu bağlamda Türkiye, Afganistan ve Pakistan cumhurbaşkanları Gül, Karzai ve Zerdari'nin katıldığı zirve toplantılarının üçüncüsü 1 Nisan 2009 tarihinde Ankara'da yapıldı. Tarafların, terörle mücadele ile istikrar ve güvenlik sağlanması gibi konular üzerinde ortak hareket etmesi konusunda anlaştığı bu zirveler, Türkiye'nin öncülüğünde ve NATO/ABD stratejisi kapsamındaki gelişmelerdir.

İlave olarak, Türkiye 2009 yılı boyunca Afganistan ve Pakistan'a dönük yoğun bir ilgi gösterdi. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, 31 Mayıs'ta ABD'ye yaptığı ziyaretin ve Clinton ile yaptığı görüşmenin hemen ardından 9-13 Haziran tarihlerinde Afganistan ve Pakistan'a ziyaretler yaparak Türkiye'nin iki ülkenin kalkınmasına ve terörle müca-

delesine desteğini deklare etti. Bu kapsamda çok önemli bir gelişme; Başbakan Erdoğan'ın birçok bakan, bürokrat, işadamı ve medya mensubu ile 25-26 Ekim tarihlerinde Pakistan'a yaptığı ziyaret ve toplantılardır. Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin oluşturulduğu bu ziyarette, iki ülke arasında ekonomiden sağlığa, terörle mücadeleden askeri işbirliğine, eğitimden kültürel işbirliğine kadar birçok anlaşmalar imzalandı. Bu anlaşmaların amacı, hem ikili ilişkileri güçlendirmek hem de Pakistan'daki terör kaynaklarını ortadan kaldırmak için birlikte mücadele etmektir. Türkiye ve Pakistan, terörle mücadele konusunda “yumuşak güç” yöntemine, yani eğitim aracılığıyla terörün engellenmesine yoğunlaşmak istiyorlar. Bu amaçla Türkiye'deki İmam Hatip modelinin Pakistan'da da uygulanması, böylece ılımlı bir İslami anlayışın öğretilmesi konusunda girişimler başlamıştır.

Ermenistan

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ikili sorunların varlığı malumdur.¹⁹ Türkiye-Ermenistan sorunları sadece iki ülke arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda Kafkaslar bölgesini ve global politikayı da olumsuz etkiliyor. Bölgesel olarak; Ermenistan'ın Rusya'ya yakın bir konumda olması, Rusya'nın bölgedeki etkinliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Rusya'nın özellikle 2008 yılında Gürcistan'ın Güney Osetya bölgesine yaptığı askeri saldırı, Moskova'nın Kafkaslarda giderek artan etkinliğini bir kez daha göstermiştir. Böylece Kafkasların global politikanın mücadele alanı olduğu yeniden görülmüştür. Bu işgal ve sonuçları, bölge ülkelerini ama aynı zamanda ABD ve diğer Batı/NATO ülkelerini de rahatsız etti. ABD, Karadeniz bölgesine askeri güç göndererek Gürcistan'ın güvenliği konusundaki kararlılığını ortaya koydu. Bu süreçte, diğer bölge ülkelerinin tutumları ve konumları da önemliydi. Türkiye'nin bu bağlamda ortaya attığı “Kafkaslar İstikrar ve İşbirliği Platformu” girişimi, ABD ve Rusya başta olmak üzere diğer ülkelerin de dikkatini çekmiştir.

Türkiye-Ermenistan sorunlarının çözümü, Obama yönetimi açısından üç nedenle önemlidir. Öncelikle ABD yönetimlerinin iç politika bakımından rahatlamasını sağlar. Ermeni lobisinin her sene

Kongre'de yaptığı girişimleri sona erdirerek, yönetimlerin Kongre baskısı ile Türkiye reelpolitiği arasında sıkışmaktan kurtulmasına yardımcı olur. İkincisi, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesi, Ermenistan'ın Rusya'nın etki alanından çıkıp, Türkiye üzerinden ABD/NATO etki alanına geçmesine yol açabilir. Üçüncüsü, Ermenistan'ın Türkiye ile yakınlaşması, bölgedeki enerjinin Batıya akışını daha da kolaylaştıracaktır.²⁰

İşte bu nedenlerle, Obama'nın Ermenistan stratejisi ile Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini geliştirme hedefi örtüşmüş ve bu örtüşme Türkiye'nin Ermenistan Açılımını doğurmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Başkan Obama, Ankara ziyareti sırasında Ermenistan'la açılım konusuna vurgu yapmıştı. Obama'nın ziyaretinin hemen sonrasında Türkiye-Ermenistan diplomatik görüşmelerinde çok yoğun bir görüşme trafiğinin başlaması tesadüf değildir. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi, 6-7 Nisan tarihinde İstanbul'da Medeniyetler İttifakı İkinci Forumu toplantısı sırasında Dışişleri Bakanı Babacan, Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbandyan ve Obama'nın yaptığı üçlü görüşmedir. Bu görüşme, hem Obama'nın konuya verdiği önemi göstermesi açısından hem de Türkiye'nin Ermenistan açılımını başlatması bakımından çok önemlidir. Babacan ve Nalbandyan, hemen arkasından, 16 Nisan tarihinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Dışişleri Bakanları Konseyi'nin Erivan toplantısında bir araya geldiler.

Bu toplantılar ve görüşmelerin hedefi, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzene sokulması amacıyla bir anlaşma yapmaktır. Böyle bir anlaşmanın ilk adımı, protokollerin imzalanması ve uygulamaya konulması idi. Kapalı kapılar arkasında ve İsviçre'nin arabuluculuğu ile yürütülen diplomatik görüşmeler sonucunda iki protokol metni hazırlandı. "Diplomatik İlişkilerin Tesisi" ve "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi" başlıklı bu protokoller, 10 Ekim tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde imzalandı.

Protokollerin imza töreninde görülen manzara, Türkiye'nin Ermenistan açılımının hem bölgesel hem de global açıdan ne kadar önemli olduğunu ortaya koydu. Zira törene ABD Dışişleri Bakanı Clinton'un yanında Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, AB Yüksek Komiseri Solana ve Fransa Dışişleri Bakanı Kouchner da katılmıştı.

Arap-İsrail Sorunu

Model Ortaklığın kritik unsurlarından bir diğeri, Arap-İsrail barış sürecinin canlandırılması ve soruna bir çözüm bulunması idi. Arap-İsrail sorununun çözümü konusunda önemli olan iki noktada Türkiye ve Obama yönetiminin ortak bir görüşe ve yaklaşıma sahip olduğu görüldü.²¹ Birinci nokta, soruna “iki devletli bir çözüm” formülünün uygulanmasıdır. Bunun gerçekleşmesi için bir yandan İsrail’in işgallerinin sona erdirilmesi, diğer yandan birbiriyle anlaşamayan Filistinli grupların yani Hamas ile El Fetih’in aynı çatı altında bütünleşmesinin sağlanması gerekiyordu. İkinci nokta, İsrail ile Arap devletleri arasında barış görüşmelerinin gerçekleşmesi hedefi idi ki, bu konuda en kritik ülke Suriye’dir. Zira Suriye, hem bölgedeki jeopolitik konumu nedeniyle hem de Hizbullah ve Hamas’a destek veriyor olması nedeniyle barış sürecinin anahtar ülkelerinden biridir. Suriye’nin barış sürecine dahil edilmesinin bir başka önemi, İran ile sıkı ittifak ve ilişki içinde olmasıdır. İran’ın Ortadoğu’daki birçok sorunda ve özellikle Filistin-İsrail sorununda etkili olması, Suriye’nin konumunu kritik hale getirmiştir. Bu kritik konumu nedeniyle, hem İran hem de ABD, Suriye’yi kendi yanında tutmaya çalışmaktadırlar. ABD başta olmak üzere tüm Batılı ülkeler, Suriye’nin İran ekseninden çıkarılıp ABD ve Batı eksenine yakın tutulmasını istiyor; Türkiye’den bu stratejide rol oynamasını bekliyorlar. Bu nedenle, Türkiye-Suriye yakınlaşması, doğal olarak öncelikle her iki ülkeyi (Türkiye ve Suriye’yi) mutlu etse de, ABD ve İsrail çevrelerini de sevindirmektedir.

Türkiye, 2009 yılı öncesinde her iki konuda da girişimler yapmıştır. Yani hem Filistinlilerin arasını bulmak için gayret sarf etmiş, hem de İsrail-Suriye barışı için arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. Ancak, ABD tarafından da desteklenen bu süreç, 2009 yılında önemli ölçüde aksaklığa uğradı. Çünkü İsrail’in Aralık 2008-Ocak 2009’da, yani Obama daha başkanlığı devralmadan önce Gazze’ye yaptığı büyük çaplı askeri saldırı ve sonrasında ortaya çıkan sorunlar, Türkiye’nin konumuna ve çabalarına büyük bir darbe vurdu. Ardından, Türkiye’nin Hamas ve El Fetih’i yakınlaştırma çabaları büyük ölçüde zarar görürken, Suriye ile İsrail arasındaki arabuluculuk konumu tamamen durdu.

Türkiye, İsrail'in Gazze saldırılarına çok şiddetli tepki gösterdi. Bunun sonucu olarak Türkiye-İsrail ilişkileri 2009'da krizden krize savrulurken tarihinin belki de en kötü dönemini yaşadı. Bu konuda çok önemli bir olay, 29 Ocak 2009 tarihinde İsviçre'nin Davos kentinde yapılan Dünya Ekonomi Forumu toplantıları sırasında Başbakan Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Peres arasında yaşanan ve "One Minute" şeklinde popülerleşen tartışmadır. Bu tartışma sonrasındaki aylarda Türkiye-İsrail ilişkilerindeki sürtüşme ve ağır dalışı devam etti.

One Minute krizi sonrasında pek çok kişi İsrail'den ve özellikle ABD'den Türkiye'ye karşı büyük bir tepki hatta cezalandırma geleceğini bekledi. Ancak böyle bir durum ortaya çıkmadı. Yani ne Peres ve İsrail'in büyük çoğunluğu, ne de ABD ve Obama yönetimi Türkiye'ye karşı sert ve olumsuz tepki göstermedi. Resmi ya da devlet düzeyinde Türkiye-ABD ve İsrail ilişkilerinde bir kriz olmadı. En önemli tepki ABD ve İsrail'deki basından ve sivil toplum örgütlerinden geldi. ABD'deki bazı yayın organları, örneğin Wall Street Journal gibi gazeteler, Türkiye-İsrail ilişkileri kötüleşirken Türkiye-İran ilişkilerinde görülen olumlu havadan endişelenerek, Türkiye'nin Batı dünyasından Doğu/İslam dünyasına doğru "eksen kayması" içinde olduğunu ileri sürdüler. Bu bağlamda Erdoğan'ı ve hükümetini eleştirdiler. Hatta İsrail'e yakın bazı kalemler, Erdoğan'ın "İslamofaşizm"e doğru kaymakta olduğunu ifade ettiler.

ABD'nin Türkiye'ye uyarıda bulunacağı, eğer İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye ise "cezalandıracağı" şeklinde görüşler ortaya atıldı. Ancak Obama yönetimi ve genel olarak ABD elitleri, Türkiye'ye olan desteklerini devam ettirdiler. Hatta bazıları, Türkiye'nin, İsrail'e Gazze işgali nedeniyle sert davranmasının ABD tarafından da desteklendiğini, ya da en azından göz yumulduğunu ileri sürdüler. Bu görüşlerde kısmen haklılık payı vardı; çünkü "iki devletli çözüme" razı olabilmesi için İsrail üzerindeki baskının artırılması ve bunun için hem Obama'nın hem de Türkiye'nin girişimler yapması gerekiyordu. Gerçekten; ilerleyen yılda görüldüğü gibi, Obama yönetimi de Netanyahu hükümetine dönük "mesafeli" bir politika izlemektedir. Bu durum, ABD ve Türkiye'nin İsrail konusunda benzer bir tutum taktıklarını gösteren önemli bir delildir.

Diğer yandan, Türkiye-Obama yönetimi ilişkileri, ne 2009'da ne de 2010'da (Mart 2010'da ABD Kongresi Dış İlişkiler Komitesinde Ermeni tasarısının kabul edilmesi durumu dışında) krize girmemiştir, aksine olumlu şekilde devam etmiştir. Tüm bu eleştirilere rağmen Türkiye-ABD Model Ortaklık süreci yürümüştür. Türkiye'nin gerek Suriye konusunda gerekse Filistinlilerin bütünleşmesi konusundaki çabaları 2009 yılı içinde de sürmüştür; Hamas, Hizbullah ve Suriye'nin daha barışçı olmaları ve İran'ın etki alanından çıkmalarına dönük girişimleri devam etmiştir. Tüm bu girişimler ABD genel stratejisine uygun olduğu için Obama yönetimi tarafından desteklenmiştir.

Ekonomi-Enerji-Finans

Türkiye ve ABD'yi hem ikili hem de çoklu düzeyde ilgilendiren konular arasında, uluslararası ekonomik krizin etkilerini bertaraf etme amacı ve enerji alanında işbirliği süreci bulunmaktadır. 2009 yılında bu alanda da olumlu gelişmeler yaşandı. Öncelikle, ABD'nin Türkiye'nin IMF ile ilişkilerine ve konumuna verdiği desteğin sürekliliğini vurgulamak gerekir. Uluslararası mali-ekonomik krize rağmen Türkiye'nin bu dönemde büyük bir zorlukla karşılaşmamış olmasında kısmen de olsa ABD desteğinin etkili olduğu açıktır. Zira Türkiye ekonomisi, her ne kadar iç mali yapısını güçlendirmiş olsa da, uluslararası mali-ekonomik sisteme olan bağımlılığı nedeniyle potansiyel olarak kırılgan yapıdadır. Bu kırılganlık, ABD ve desteklediği uluslararası kurumların Türkiye'ye olumlu bakmaları nedeniyle bir krize dönüşmemiştir. En önemlisi, Türkiye piyasasından ve borsasından ABD kaynaklı sermayenin kaçıışı görülmemiş, aksine daha fazla girişler devam etmiştir. Bu performans, ABD kaynaklı sermayenin Türkiye'nin ekonomik ve siyasi şartlarına ve dış politika rolüne dönük desteğinin devamı şeklinde okunabilir.

Çünkü Türkiye'nin bölgedeki önemi sadece ekonomik ve siyasi bir aktör olmasından değil, aynı zamanda enerji kaynaklarına yakın olmasından (jeoekonomik konumundan) kaynaklanır.²² Etrafında üretilen petrol ve doğalgazın Batıya akışında kilit konumda olan Türkiye'nin konumu 2009 yılında yeni bir boyut kazandı: İçinde ABD'nin de yer aldığı Nabucco doğalgaz projesinin hayata ge-

çirilmesi için 13 Temmuz tarihinde Ankara'da çok önemli bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmanın ABD tarafından desteklenmesi, sadece ekonomik ve enerji boyutundan değil, projenin global jeopolitik değerinden dolayıdır. Zira Orta Asya, Orta Doğu ve Kafkaslarda çıkan doğalgazın ABD-NATO müttefiki olan Türkiye topraklarından geçmesine destek verilmesi, aslında Türkiye'ye duyulan güven ve desteğin ifadesidir.

Model Ortaklığın ekonomi alanıyla ilgili bir başka yönü, Türkiye ile ABD arasında ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi hedefidir. En azından Türkiye, Model Ortaklığa bu boyutun da dahil olması gerektiğini düşünüyor. Başbakan Erdoğan ve ekonomi yetkilileri, 4-5 Aralık'ta Washington'a yaptıkları ziyaret sırasında Obama ile görüşmelerinde bu konuyu dile getirdiler. Obama da, iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda olumlu olduklarını ve gerekli girişimlerin yapılması gerektiğini vurguladı. Bu çerçevede Türkiye'den ve ABD'den ekonomi ve ticaret ile ilgili bakanlar ve bürokratların ortak çalışmalar yapması konusunda karar alındı. Ancak 2009 yılı içinde (hatta 2010'un ilk döneminde) bu konuda herhangi bir girişim olmadı.

Burada bu konuyla ilgili tarihi bir not düşmek yararlı olacaktır. Türkiye uzun zamandır ABD ile arasındaki ilişkilerin çeşitlenmesini, yani sadece askeri ve stratejik ilişkilerle sınırlı kalmayıp ekonomik ve ticari ilişkilerin de geliştirilmesini hedeflemektedir. 1980'lerde Özal hükümetleri de, Türkiye ile ABD arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması için çaba göstermişti; ancak başarılı olamamıştı. Çünkü ya ABD'deki ekonomi lobileri ve ABD'nin diğer uluslararası ticaret partnerleri bu konuda genelde olumsuz bir rol oynamışlar, ya da Türkiye-ABD ilişkilerinde ortaya çıkan siyasi sorunlar bu duruma engel olmuştur. ABD yönetimleri her ne kadar bu konuda sözlü destek verseler de, uygulamada çok istekli olmamışlardır. Bu durum, ABD yönetimlerinin Türkiye'yi daha çok askeri-stratejik bir ortak olarak görmelerinden kaynaklanır. Dolayısıyla, Obama'nın ileri sürdüğü Model Ortaklık kavramının ekonomik ve ticari boyutunun gerçekleşmesi konusunda ihtiyatlı olmak gerekir.

İç Politika Boyutu: Türkiye'nin Demokratik Açılımları ve ABD

2009 yılında Türkiye-ABD Model Ortaklığının önemli bir diğer yönü, ABD'nin Türkiye'nin demokratikleşme, demokratik açılım ve sivilleşme yönündeki çabalarına dönük tutumudur. Tarihsel olarak baktığımızda, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde ABD'nin hem olumlu hem de olumsuz rolü ve etkisinin olduğunu görürüz.²³ Olumlu açıdan, ABD Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokrasiye geçiş sürecine ciddi bir katkı yapmıştır. Diğer yandan, ABD Türkiye'de askeri darbelerin oluşumunda ve sonrasında takındığı tutum ile Türkiye demokrasisinin olgunlaşmasında olumsuz bir rol oynamıştır. Bu durum, kısmen Türkiye'nin NATO üyeliğinin ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ABD ile olan yakın ilgisinden dolayı olmuştur.

2009 yılı itibarıyla Türkiye'nin demokratikleşmesi bağlamında iki önemli konu gündemdedi. Birincisi, Türkiye'de darbe girişiminde bulunduğu iddia edilen emekli ve muvazzaf askerlerin de içinde olduğu Ergenekon ve Balyoz Davaları'dır. Bu davalar teknik olarak Türk iç hukuku ve siyasetini ilgilendirmesi nedeniyle herhangi bir ülkenin dolayısıyla Türkiye-ABD ilişkilerinin konusu değildir. Ancak, gerçekçi olmak gerekirse, bu davalara başta ABD olmak üzere tüm ülkeler tarafından yakından ilgi gösterilmektedir. Bu dava sonucunda Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin nasıl etkileneceği, daha geriye mi yoksa daha ileriye mi gideceği merak edilmektedir.

ABD'nin Ergenekon davası ile ilgili konumunu özetleyen şu görüşe katılmak mümkündür:

“Ergenekon konusu, ABD'nin Türkiye gündeminin üst sıralarında değil. Resmî görüşmelerin konusu hiç değil. Gelişmeler, iç istikrarı ya da demokrasiyi ciddi boyutta tehdit edecek noktaya gelmediği sürece de ABD müdahil olmaz. [ABD'nin] ‘Demokrasi’ ve ‘reform süreci’ vurguları, Ergenekon’un üstüne gidilmesini isteyen reformist kesimlere destek mahiyetinde anlaşılabilir. Ergenekon sürecinin demokratik bir ülkeye daha yaraşır şekilde, mesela daha şeffaf yürütülmesi iması olarak da değerlendirilebilir. Öte yandan Amerikalıların ‘laiklik’ bahsiyle, davadan rahatsız olan laikçi kesimlere de sempati mesajı verdiği düşünülebilir.”²⁴ Bu görüşten, ABD'nin Ergene-

kon davasına prensip olarak karşı olmadığı sonucu çıkarılabilir. Ancak ABD'nin, davanın yürütülmesi sürecindeki tutuklamalar ve insan hakları konularında eleştirisinin olduğu da biliniyor. ABD 2009 Yılı İnsan Hakları Raporu'nda bu konulara dikkat çekilmiştir.²⁵

Türkiye'de demokratikleşme bağlamında diğer bir konu, 5 Ağustos 2009'da Başbakan Erdoğan ile DTP Genel Başkanı Türk'ün yaptığı görüşme ile resmen başlamış olan "Demokratikleşme Açılımı"dır. Bu süreç, özü itibarıyla Türkiye'deki Kürt sorunu gibi kapsamlı sorunların demokratik yöntemlerle ve Türkiye'deki demokratikleşmeyi güçlendirmek amacıyla yapıldığı için Türkiye'nin iç meselesi olarak kabul edilebilir. Ancak, özellikle Kürt sorununa çözümün Irak'la da yakından ve hatta ABD'nin Irak'tan asker çekmesi bağlamında başlayan PKK terör örgütüne karşı yürütülen Üçlü mekanizma ile de doğrudan ilgili olması nedeniyle, bu konu da Türkiye-ABD ilişkileri kapsamında değerlendirilebilir. Bu ilişki nedeniyle, ABD yönetimi Türkiye'deki demokratikleşme sürecine çok olumlu bakmış, hatta bazılarına göre Türkiye'yi motive etmiştir. Yani Türkiye'nin dış politika açılımları gibi, demokratikleşme açılımı da Model Ortaklık sürecinin bir boyutu olarak görülebilir.

ABD'nin Ergenekon Davası'na ve Demokratik Açılıma destek vermesi ve Türkiye'de güçlü bir demokrasinin oluşmasını istemesi sürpriz değildir. Hakeza, özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ortaya çıkan uluslararası ortamda Türkiye'nin demokratikleşmesi giderek artan bir şekilde destek bulmaya başlamıştır. Bunun nedeni, Türkiye'nin İslam ve demokrasiyi birlikte yaşatarak, radikal ve şiddet yanlısı ülkelere karşı bir örnek olarak görülmesinden dolayıdır. Bazı Amerikalı yazarlar da, Türkiye'nin "ılımlı bir İslam ülkesi" olduğunu ve dünyada birçok İslam ülkesine model ya da örnek olarak gösterilebileceğini ileri sürmüşlerdir.²⁶ İşte bu nedenle, Türkiye'de demokrasiyi destekleyen partilere ve gruplara doğru sempati ve destek artmıştır.

Bu tür görüşler, Türkiye içinde "laiklik ilkesinin ihlal edilmekte olduğu" ve "İslami bir düzene doğru gidildiği" eleştirilerini yaratmıştır. Özellikle iktidardaki AK Parti çoğunluğunun İslami kimliğe sahip kişilerden oluşması ve uygulamaları, laiklik tartışmalarını

gündemde tutmuştur. Bu eleştirilerin bir bölümü de ABD'ye yöneltilmiştir. ABD'nin ılımlı İslam'ı ve AK Parti'yi desteklediği yönünde görüşler oldukça yaygındır.

Kanaatime göre, genel olarak ABD'nin ve özelde Obama yönetiminin Türkiye'ye bakışı "reelpolitik"tir. ABD için önemli olan Türkiye'nin iç ve dış politikasında istikrarın ve sürekliliğin sağlanmasıdır. Buradan hareketle, bir istikrarsızlık patlak vermediği sürece ABD'nin Türkiye'nin iç politikasıyla yakından/doğrudan ilgilenmediğini söylemek doğru değildir. Ancak Türkiye'nin dış politikasının ne yönde olduğuyula uluslararası konumunun nerede bulunduğuyla doğrudan ilgilendiği açıktır. Bu boyuttaki herhangi bir istenmeyen değişikliği önlemek için gayret sarf edeceği iddia edilebilir. Zira geçmişte bunun örnekleri mevcuttur.²⁷

Obama, Türkiye'nin genel olarak iç ve dış politikası ile ilgili görüşünü TBMM'deki konuşmasında net bir şekilde belirtti. Obama'nın Atatürk'ün büyüklüğünden bahsetmesi ve Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemesi, bu konuda önemli ipuçları olarak kabul edilebilir. Buradan hareketle, Model Ortaklığın, iç politika bakımından laik, demokratik, liberal ve diğer Batılı değerler yanında dini özgürlükler, etnik ve kimlik sorunlarının çözümü ve terörle mücadele gibi hedefler üzerine, uluslararası politika açısından ise AB-NATO-IMF eksenini üzerine oturduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

2009 yılında Türkiye'nin ABD politikası ve Türkiye-ABD ilişkileri oldukça yoğun gelişmelere sahne olmuştur.²⁸ Bu gelişmelerin tamamını ayrıntısıyla incelemek elbette mümkün değildir. Ancak yukarıda yaptığımız gibi, bu politikayı, ikili, global ve bölgesel düzeyde olmak üzere sınıflandırarak incelemek mümkündür. Her üç düzeyde de yoğun konularla dolu olan bu ilişkilerin ana gündemi güvenlik ve istikrar olsa da, ekonomi, ticaret, diplomasi ve askeri boyutları da çok önemlidir. Bu ilişkilerin en azından 2009 yılı itibarıyla ana teması, işbirliği ve ortak hareket olarak özetlenebilir. Bu yönüyle tarihinin en olumlu/altın çağlarından birine şahit olunmuştur.

Tabii ki, bu işbirliğinin öncelikli hedefi tarafların kendi çıkarlarını geliştirmektir; ancak daha ileri giderek, bölgesel ve global sorunlara çözüm bulacak yeni bir “düzen ve mekanizma” kurulması da amaçlanmıştır. Irak, İran, Filistin, Afganistan ve Ermenistan gibi ülkeler çerçevesinde gelişen sorunlar ve krizler, sadece bu ülkelere yoğunlaşarak çözülemezdi; ilave olarak bu ülkelerin yer aldığı bölgelerin istikrar ve güvenliğini artıracak ulusal ve bölgesel dengelerin ve ilişkilerin tekrar kurulması gerekiyordu. Bu süreçte, özellikle İran ve Rusya gibi aktörlerin bölgesel etkinliğini azaltabilmek için, ilgili bölge ülkelerinin işbirliği içinde hareket etmeleri bekleniyordu. İşte bu noktada Türkiye'nin konumu ve rolü çok kritikti. Bu kritik konum ve rol, Türkiye-ABD ilişkilerinin güçlenmesini sağladı. ABD ve Türkiye karşılıklı olarak birbirine destek vererek düzenli ve istikrarlı bir bölge oluşturmaya çalıştılar.

2009 yılında güçlenen bu süreç henüz tamamlanmış değildir. Nasıl tamamlanacağı, olumlu ya da olumsuz ne gibi sonuçlar doğuracağı ancak önümüzdeki yıllarda anlaşılacaktır. Bir öngörü olarak şu tahminde bulunmak mümkündür. Önümüzdeki dönemde Türkiye'nin ABD Politikası/Türkiye-ABD ilişkileri, büyük ölçüde İran'ın nükleer programının, Rusya'nın Kafkas politikalarının ve Filistin sorununun nasıl gelişeceğine ve Türkiye ve ABD'nin bu gelişmelere dönük nasıl bir tutum takınacağına bağlı olacaktır.

Türkiye'nin ABD Politikası 2009 Kronolojisi

- 1 Ocak** ABD Başkanlığı'na Barack Hussein Obama'nın gelmesi, Türkiye-ABD ilişkilerinde çok belirleyici bir rol oynamıştır. Başkan Obama'nın dış politika anlayışı, hem içerik hem de jeopolitik hedef olarak Başkan Bush'tan farklı olup, Türkiye'nin rolünü öne çıkarmıştır.
- 29 Ocak** İsviçre'nin Davos kentinde yapılan Dünya Ekonomi Forumu toplantıları sırasında Başbakan Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Peres arasında yaşanan ve “One Minute” krizi, devletler düzeyinde bir tepkiden ziyade basın düzeyinde bir tepkiyi ortaya çıkarmış ve özellikle ABD ve İsrail basınında Türkiye'nin İran ile yakın ilişkiler kurarak eksen kayması yaşadığı şeklinde suçlamalar yayınlanmıştır.

- 1 Nisan** Türkiye, Afganistan ve Pakistan cumhurbaşkanları Gül, Karzai ve Zerdari'nin katıldığı zirve toplantılarının üçüncüsü Ankara'da yapılmıştır. Tarafların, terörle mücadele ile istikrar ve güvenlik sağlanması gibi konular üzerinde ortak hareket etmesi konusunda anlaştığı bu zirveler, Türkiye'nin öncülüğünde ve NATO/ABD stratejisi kapsamındaki gelişmelerdir
- 3-4 Nisan** Brüksel'de, Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Gül tarafından temsil edildiği NATO Devlet ve Hükümet Başkanlarının katıldığı Zirve toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu zirvede NATO Genel Sekreteri seçilmiştir.
- 5-6 Nisan** ABD Başkanı Barack Obama Türkiye'yi ziyaret etmiş ve TBMM'de yaptığı bir konuşma yapmıştır. Ayrıca, Obama cumhurbaşkanı, başbakan ve genelkurmay başkanı gibi geleneksel resmi görüşmeleri yanında, muhalefet parti liderleri ile Meclis çatısı altında yaptığı ikili görüşmeler ve özellikle İstanbul'da din, kültür ve öğrenci gruplarıyla "sivil görüşmeler" yapmıştır
- 6-7 Nisan** İstanbul'da düzenlenen Medeniyetler İttifakı Zirvesi'ne Başkan Obama'nın da katılarak Medeniyetler İttifakı sürecine ABD'nin desteğini vurgulamıştır.
- 11 Mayıs** New York'ta oturma başkanlığını Davutoğlu'nun yaptığı Ortadoğu konulu BM Güvenlik Konseyi toplantısı yapılmıştır. New York toplantısında Filistin sorununa iki devletli çözüm teklifi ileri sürülmüş ve Filistinliler arasında işbirliğinin geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.
- 5 Haziran** Başkan Obama, yaptığı Kahire konuşmasında, İslam dünyasına dönük "yeni bir başlangıç" yapacağını, geçmişte yapılan yanlış uygulamaları sona erdireceğini ve ortak çıkarlara ve saygıya dayalı ilişkiler geliştirileceğini açıklamıştır.
- 30 Haziran** ABD Merkezi Kuvvetler Komutanı (CENTCOM) David Petraeus Ankara'yı ziyaret etmiş Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile istihbarat paylaşımı gibi konuları görüşmüştür.
- 4-8 Ekim** IMF-Dünya Bankası 2009 yılı Governörler toplantısı İstanbul'da yapılmıştır. Global ekonominin en etkili maliye ve ekonomi bakanları, merkez bankası başkanları, devlet ve hükümet başkanları dahil toplam 15 bin kişinin katıldığı İstanbul toplantısı sonunda yayımlanan İstanbul Deklarasyonu'nda IMF-Dünya bankasının yeniden yapılması yönünde önemli kararlar yer almıştır.

- 10 Ekim** Türkiye ile Ermenistan arasında “Diplomatik İlişkilerin Tesisi” ve “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi” başlıklı bu protokoller, 10 Ekim tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde imzalandı.
- 15 Ekim** Bağdat'ta, Türkiye'den ve Irak'tan 10 ar bakanın katıldığı toplantıda 48 adet anlaşma imzalanmıştır.
- 25-26 Ekim** Başbakan Erdoğan, beraberinde birçok bakan, bürokrat, işadamları ve medya mensubu ile Pakistan'a önemli bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ekonomik ve siyasi gelişmelerin yanında, terörle mücadele konusunda “yumuşak güç” yöntemine, yani eğitim aracılığıyla terörün engellenmesine yoğunlaşmak istiyorlar. Bu amaçla Türkiye'deki İmam Hatip modelinin Pakistan'da da uygulanması, böylece ılımlı bir İslami anlayışın öğretilmesi konusunda girişimler başlamıştır.
- 3-4 Aralık** Brüksel'de yapılan ve Türkiye'yi Davutoğlu'nun temsil ettiği NATO Dışişleri Bakanları toplantısında Afganistan'daki NATO askerlerinin sayısının artırılması ve NATO'nun yeni stratejisi görüşüldü. Türkiye, bu talebe olumsuz tavır takınarak Afganistan'a sadece barış koruyucu rolünde asker göndermeyi kabul etmiş olup, muharip güç göndermeyi istememiştir.

Notlar

- 1 1 Mart 2003 tezkeresi ile ilgili olarak bkz. Ramazan Gözen, “Causes and Consequences of Turkey's Out-of-War Position in the Iraq War of 2003,” *The Turkish Yearbook of International Relations*, v. 36, 2005, s. 73-99.
- 2 James A Baker III ve Lee H Hamiton, *The Iraqi Study Group Report 2006*, s. 27-28, http://bakerinstitute.org/Pubs/iraqstudygroup_findings.pdf
- 3 Obama yönetiminin Türkiye'ye verdiği önemi gösteren önemli bir rapor, Spencer P. Boyer ve Brian Katulis, *The Neglected Alliance: Restoring US-Turkish Relations to Meet 21st Century Challenges*, Washington D.C.: Center for American Progress, 2008.
- 4 *Washington Post*, 5 Haziran 2009.
- 5 Boyer ve Katulis, *The Neglected Alliance*, s. 1-3.
- 6 Ramazan Gözen, *Türk Dış Politikası Barış Vizyonu*, Ankara, Palme Yayınları, 2006.
- 7 Obama'nın TBMM konuşması, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11376525.asp>.
- 8 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11376525.asp>.
- 9 ABD Dışişleri Bakanlığı Avrupa ve Avrasya İşlerinden Sorumlu Müsteşar Yardımcısı Philip Gordon, 12-13 Kasım 2009 tarihinde, Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın öngörülen ABD ziyareti hakkında temaslarda bulunmak üzere Türkiye'yi ziyaret etti. 12 Kasım 2009 tarihinde Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu ve Müsteşar Büyükelçi Feridun Sinirlioğlu tarafından da kabul edilmiştir. <http://www.mfa.gov.tr>
- 10 Philip H. Gordon, Assistant Secretary, Bureau of European and Eurasian Affairs, “The United States and Turkey: A View from the Obama Administration”, The Brookings Institution Sabancı Lecture, Washington DC, 17 March 2010, <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2010/138446.htm>; Türkiye-ABD işbirliğinde ilgili bölgelerin önemini öne çıkaran bir başka önemli kaynak, Boyer ve Katulis, *The Neglected Alliance*.
- 11 <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-abd-ziyareti-onesi-...>, 31 Mayıs 2009.

- 12 Örneğin, Akşam Gazetesi, 10 Eylül 2009, <http://www.aksam.com.tr/2009/09/10/haber...>
- 13 22-30 Eylül'de New York'ta düzenlenen Birleşmiş Milletler 64. Genel Kurulu genel görüşmeleri vesilesiyle ve 6-8 Aralık 2009 tarihleri arasındaki Obama ile görüşmek üzere yapılan ABD ziyaretleri. Bkz. <http://www.mfa.gov.tr>.
- 14 4-8 Ekim'de, ABD Hazine Bakanı Timothy Geithner, ABD Hazine Bakanlığı Müsteşar Yardımcı Vekili Andrew Baukol, ABD Merkez Bankası Başkanı Ben S. Bernanke ile ABD Dışişleri Bakanlığı Ekonomi, Enerji ve Tarım İşlerinden Sorumlu Müsteşarı Robert Hormats, İstanbul'da düzenlenen IMF-Dünya Bankası 2009 Yılı Governörler Toplantısı'na katılmak üzere Türkiye'ye geldiler. <http://www.mfa.gov.tr>.
- 15 3-4 Aralık'ta, NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı Brüksel'de gerçekleştirilmiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu başkanlığında bir heyetle iştirak edilen toplantının başlıca gündem maddelerini Bosna-Hersek ve Karadağ'ın Üyelik Eylem Planına (MAP) katılma talepleri, füze savunması, Afganistan, NATO-Rusya Federasyonu ilişkileri ve NATO'nun yeni Stratejik Konseptinin hazırlık çalışmaları oluşturmuştur. <http://www.mfa.gov.tr>
- 16 28 Temmuz'de, Türkiye-İrak-ABD Üçlü Mekanizma toplantısı İçişleri Bakanı Sayın Beşir Atalay'ın başkanlığında Ankarada gerçekleştirildi. Anılan toplantıya Çok Uluslu Güç Komutan Yardımcısı Tümgeneral Steven Hummer liderliğindeki ABD heyeti ile Irak Ulusal Güvenlikten Sorumlu Devlet Bakanı Şirvan El Vaili başkanlığındaki Irak heyeti katıldı. <http://www.mfa.gov.tr>
- 17 20 Aralık'ta, Türkiye, Irak ve ABD arasında oluşturulan Üçlü Mekanizma'nın Bakanlar düzeyindeki dördüncü Ana Komite toplantısı, Bağdat'ta gerçekleştirildi. Toplantıda Türkiye heyetine İçişleri Bakanı Sayın Beşir Atalay, Irak heyetine ise Ulusal Güvenlikten Sorumlu Devlet Bakanı Sayın Şirvan El Vaili başkanlık etti. Toplantıda, Alt Komite çalışmaları kapsamında atılan adımlar, Erbil İstihbarat İrtibat Ofisi'nin (EİİO) daha etkin hale getirilmesi ve Mahmur Kampı'nın durumu ele alınmıştır. Toplantının ardından Türk heyeti Erbil'e geçerek, EİİO'yu ziyaret etti. Ayrıca ziyaret kapsamında, Atalay, Irak'taki ABD Kuvvetlerinin Komutanı Orgeneral Ray Odierno ve İKBY yetkilileriyle ayrı ayrı görüşmelerde bulundu. <http://www.mfa.gov.tr>
- 18 20 Kasım'da, Afganistan ziyaretinin akabinde, İran'ın Tebriz şehrine bir çalışma ziyareti gerçekleştiren Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve Dışişleri Bakanı Mottaki'yle görüştü. <http://www.mfa.gov.tr>
- 19 Türkiye'ye dönük "sözde sokurum" suçlamaları, Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı olmasından kaynaklanan sorunlar, Ermenistan devletinin Türkiye aleyhine sahip olduğu sınır değişikliği ve toprak talepleri ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali.
- 20 Boyer ve Katulis, *The Neglected Alliance*, s. 21-26.
- 21 Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, BM Güvenlik Konseyi'nde düzenlenen Orta Doğu konulu toplantıya katıldı. Toplantı sonrası yapılan Başkanlık açıklamasında İsrail-Filistin ihtilafına iki devlet temelinde bir çözüm bulunması yönünde kararlı çaba gösterilmesi gereği vurgulanarak, iki taraf arasındaki geçmiş mutabakatlar temelinde barış müzakerelerinin geri dönülmez niteliğine atf yapılmış, ayrıca Filistinliler arasında uzlaşa ve birlik sağlanmasının önemine işaret edilmiştir. <http://www.mfa.gov.tr>
- 22 Boyer ve Kautlis, *The Neglected Alliance*, s. 21.
- 23 Ramazan Gözen, "Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi: Realist Bağlantı" **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara, Palme Yayıncılık, 2009, 7. Bölüm.
- 24 <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=802627>, 12 Ocak 2009.
- 25 Örneğin, Sedat Ergin, "Amerika Ergenekon'a nasıl bakıyor?", *Hürriyet*, 16 Mart 2010, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar...>; ve <http://www.milliyet.com.tr/abd-2009...>
- 26 Örneğin, Graham Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, Çeviren: Mustafa Acar, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.
- 27 Gözen, "Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi: Realist Bağlantı".
- 28 2009 Türkiye-ABD ilişkilerinin kapsamlı bir yıllık kronolojisi için bkz: <http://www.mfa.gov.tr>

TÜRKİYE'NİN RUSYA POLİTİKASI

2009

Vügar İmanov*

* Yrd. Doç. Dr.; İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

2009 yılı, Türk-Rus ilişkilerinde kelimenin tam anlamıyla hareketli ve bir o kadar da bereketli bir yıl olmuştur. Türk-Rus ilişkilerinde 2000'li yıllarda başlayan yakınlaşma sürecinde 2009 yılında kaydedilen gelişmeler, bu dönemde süreklilik unsurlarının devam ettiğini göstermektedir. Üst düzeyde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler ve bu ziyaretler esnasında mutabakata varılan çok boyutlu konular, bu yıla damgasını vuran hususlar olmuştur. Ziyaretlerle pekişen siyasi diyalog, küresel ekonomik krizden etkilenmelerine rağmen iki ülkenin de dış ticaret hacimlerinde orantısız olarak pozisyonlarını koruması, ekonomik ilişkilerin genişleyen çerçevesi, doğalgaz ve petrol alımıyla sınırlı kalmayıp nükleer enerji alanında gelişen işbirliği, turizm başta olmak üzere karşılıklı yatırımların hacminin önemli ölçüde artması ve ilişkilerin çok boyutlu düzeye ulaşması 2009 yılına özgü gelişmelerdi.

Söz konusu gelişmeleri genel hatlarıyla tasvir etmek, öne çıkan gelişmelere vurgu yapmak ve bir nevi tarihe kayıt düşmek, bir yıllık için temel hedeftir. Şunu da hemen kaydetmek gerekir ki, bu yazıdaki amaç, konuyu Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin asıl gündem maddesi olarak öne çıkarılan ve bolca üzerine konuşulan enerji meselelerine “hapsetmek” değil, genel resmi çizmeye çalışmaktır. Aşağıda 2009 yılında Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinde kaydedilen belli başlı gelişmelere tematik bir sıralama ile değinilecektir.

Öncelikle 2000’li yıllarda Türk-Rus ilişkilerinin önceki döneme göre farklı bir yönde dönüşen çerçevesine kısaca değinmek gerekir. Bu dönem, bir yakınlaşma dönemi olarak değerlendirilebilir. 2009 yılını da söz konusu çerçeve içerisinde ele almak anlamlı olacaktır. Ayrıca bu yazıda söz konusu edilmese de unutmamak gerekir ki, genel resim içinde Rusya politikasının gidişatını anlamak için Türk dış politikasının diğer bölgelere yönelik girişimlerini de göz önünde bulundurmak icap eder. 2000’li yıllardaki Türk-Rus münasebetlerinin genel çerçevesinden bahsettikten sonra 2009 yılında kaydedilen gelişmelerin belli başlı ayrıntılarına değinilmeye çalışılacaktır. Burada başta ikili ziyaretler kronolojik olarak sıralanacak, ardından ekonomik ilişkilere, kültürel ve toplumsal temaslara yer verilecek, çok alt düzeyde seyreden askeri münasebetlerden bahsedilecek ve son olarak iki ülke arasındaki muhtemel gerilim alanları zikredilecektir. Yazının kaynaklarını öncelikle her iki ülkenin resmi kurumlarının açıklamaları, yapılan antlaşmaların metinleri, basında çıkan haber ve yorumlar, ekonomiye dair istatistiki veriler teşkil etmektedir. Yazının sonunda ise Türk-Rus ilişkilerinin 2009 yılına ait özet bir kronolojisine yer verilmiştir.

2000’li Yıllarda Dönüşen Türk-Rus İlişkileri

2009 yılında Türk-Rus ilişkilerinin siyasi, iktisadi, kültürel ve askeri alanlardaki ayrıntılı dökümüne geçmeden iki ülkenin birbirine karşı (özellikle Türkiye’nin) izlediği politikalarda yaklaşık son on seneden beri bir değişimin yaşandığını ve söz konusu değişimin de bir yakınlaşma olarak nitelenebileceği vurgulanmalıdır. Bir önceki on yıla baktığımızda ilişkilerin seyrinin rekabetten çok-boyutlu ortaklığa doğru yürüdüğü görülmektedir. Bu dönüşen ilişkilere tarihi perspektiften kısaca göz atmak, 2009 yılındaki gelişmeleri de anlamlandırmak açısından faydalı olacaktır. 1991-2001 arası dönemde Türk-Rus ilişkilerinde ekonomik ilişkiler giderek ivme kazansa da siyasi alandaki ilişkiler bunun tersi bir istikamette ilerlemekteydi. Türk-Rus ilişkileri genellikle soğuk ve bazen de gerilimli bir hava içinde bulunmaktaydı. 1990’lı yılların başlarından itibaren Kafkaslar ve Orta Asya’da iki ülkenin de birbirini rakip olarak gören algılama-

ları, I. Çeçen-Rus Savaşı'na Türkiye'den sempatik yaklaşımlar, Rusya üretimi S-300 füzelerinin Güney Kıbrıs'a konuşlandırılma girişimi, Rus tankerlerinin geçişine kısıtlamalar getiren yeni Boğazlar Tüzüğü ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı tartışmaları, Türk-Rus ilişkilerini geren konular olarak gündemi belirlemekteydi.¹

2000'li yıllarda ise, tüm bu gerilimlerin yerini üst düzey ziyaretlerin yoğunlaşması, ticaret hacminde milyar dolarlarla ifade edilen mütemadi artışlar, turizm ve enerji başta olmak üzere karşılıklı yatırımlar ve işbirliği konuları almaktaydı. Peki bir önceki on yılda gerilimli gelgitler çizen Türk-Rus ilişkileri neden bu şekilde bir dönüşüme uğramıştı? Bunun birkaç nedeni vardı. Öncelikle her iki ülke, rekabetin faydasız olduğuna kani olmuştu. Özellikle Türkiye, artık Kafkaslar ve Orta Asya'da Rusya'ya rakip gibi gösterilmekten kaçınmaktaydı. Bu tür bir rekabet olgusunun diğer konularda işbirliği geliştirmeye mani olduğu anlaşılmıştı.

İkincisi, iki ülkede de 1990'lı yılların aksine istikrarlı iktidarlar bayrağı devralmıştı: Rusya Yeltsin döneminden kurtulmuş ve Putin liderliğinde yeni bir toparlanma aşamasına girmiş, çok-kutupluluk tezi çerçevesinde Batı-dışı alanlarla ve bu çerçevede Türkiye ile ilişkileri geliştirmek hedeflenmişti. Türkiye'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi ise, çok boyutlu dış politikalar (komşularla sıfır problem ve maksimum işbirliği, proaktif dış politika, çatışma bölgelerinde arabuluculuk, insani yardımlar vs.) izlemeye başlamış ve bu bağlamda Rusya ile de münasebetleri yoğunlaştırmaya girişmişti. Böylece, AK Parti döneminde Türk-Rus ilişkileri, yeni bir yakınlaşma dönemine girmiştir. İlk kez 2002'nin Aralık ayında Kremlin'de görüşme yapan Putin ve Erdoğan, siyasi diyalogu pekiştirmiş ve 2009 yılına gelindiğinde iki ülkenin en çok görüşme yapan liderleri olmuşlardır. Üçüncüsü, Türkiye Mart Tezkeresi'nde daha bağımsız karar alabilme kapasitesini göstermiş ve bu da ister istemez münasebetlere güvenirlilik kazandırmıştır.

Dördüncüsü, söz konusu dönüşümde bu siyasi alandaki faktörlerin yanında iktisadi alandaki gelişmelerin lokomotif rolünü oynadığı söylenebilir. 2000'li yıllarda iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi sürekli ve ciddi artışlar göstermiştir. 2002-2008 döneminde yaklaşık

6 kat artış söz konusu olmuştur. Ticaret hacmi 2002’de 5,8 milyar ve 2004’te 9 milyar dolara çıkmıştır. 2004’te Rusya, Türkiye’nin dış ticaretinde 2. sıraya yükselmiştir. Sonraki yıllarda da doğalgaz ve petrol gibi enerji kaynakları fiyatlarındaki artışla beraber ticaret hacmi de katlanmış, 2008’de 38 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye çıkmıştır. Bu iktisadi alışverişte Türkiye tarafının ithal ettiği petrol ve özellikle doğalgaz önemli bir yekun oluşturmuştur. Hatta iktisadi ilişkilerin dönüşümünde dikkat çeken bir husus, Türk şirketlerinin Rusya’ya yatırım yapmalarından ziyade Rus şirketlerinin de Türkiye’ye yatırım için gelmeye başlamaları ve birçok projede rol almalarıydı. Mesela, cep telefonu operatörlüğü (Alfa Grubu), petrol dağıtım istasyonunu (Lukoil), metro ve tramvay yolu yapımı (Transstroy), turizm ve otel işletmeciliği (Mardan Palace) gibi alanlarda sermaye yapısı güçlü Rus şirketlerinin piyasaya girdiği gözlemlenmiştir. 2009 yılı itibarıyla Türkiye’de Rus şirketlerin 4 milyar dolarlık bir yatırımı söz konusudur.

Beşincisi, bahsi geçen dönemde dönüşüm olarak görülecek diğer bir husus ise insani temaslar ve kültürel iletişim alanının genişlemesidir. 2000’li yıllarda Türkiye’yi ziyaret eden Rus turistlerin sayısında sürekli artışlar kaydedilmiştir; 2003’te Türkiye’nin dinlenme tesislerinde tatilini geçiren Rus turist sayısı 1,6 milyonken, bu rakam 2009’da 2,7 milyona çıkmıştır. Bu, insani temaslara ivme kazandırmıştır ve son dönemde yaklaşık 40-50 bin evlilikten söz edilmektedir. Bunun yanında, Türkiye’de 50 bin Rus’un, Rusya’da da yine bu miktarda Türk’ün ikamet ettiği bilinmektedir.

Türk-Rus ilişkileri tarihinde birkaç yakınlaşma (I. Yakınlaşma (1798-1805) Napolyon’a, II. Yakınlaşma (1833-1841) Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’ya, III. Yakınlaşma (1920-1930’lu yıllar) ise İtilaf Devletleri’ne karşı yapılan askeri ittifaklar) döneminden bahsedilebilse de 2000’li yılların yakınlaşma dönemi yukarıda sayılan özelliklerinden dolayı öncekilerden farklılık arz etmektedir. Önceki yakınlaşmalarda kısa süreli askeri ittifaklar söz konusu iken son dönemdeki yakınlaşma, ilişkilerde bir dönüşüme doğru gidildiğini haber vermektedir. Ancak askeri işbirliği ve müttefiklik ilişkisi pek sönmüktür veya neredeyse hiç yoktur. Yukarıda tasvir edilmeye çalışılan Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan dönüşümde 2009 yılında kaydedilen

gelişmeler, söz konusu süreçte sürekliliklerin devam ettiğini ve ilişkilerin birçok alanda ivme kazandığını göstermektedir. Şimdi bu gelişmelere bakalım.

2009 Yılındaki Gelişmeler

2009 yılındaki gelişmelerle ilgili birkaç genel husus sıralanabilir. Öncelikle, söz konusu sene içinde Türk-Rus ilişkilerindeki genel yakınlaşma eğiliminin birçok yönde devam ettiği ve hatta kaydedilen ziyaretlerle üst düzeye çıktığı gözlemlenebilir. İkinci olarak cumhurbaşkanı, başbakan ve çeşitli bakanlar gibi üst düzeyde karşılıklı ve yoğun ziyaretlerin gerçekleştiğini kaydetmek gerekir. Ziyaretlerin rutin hale gelmesinden, yani kurumsallaşmasından bahsedilebilir. Üçüncü olarak, Türk dış politikasında AB ve ABD ile ilişkilerin yanında Rusya vektörünün de önemini koruduğu söylenebilir. Türk dış politikasının 2009 yılındaki yoğun gündemine bakılırsa,² bu genel resim içinde Rusya'ya yapılan ziyaretlerin ve Başbakan Vladimir Putin'in Ankara'da ağırlanması esnasında 20 belgeye imza atılmasının önemi farkedilebilir. Dördüncü husus, her ne kadar küresel finansal krizin etkisi ile bir önceki yıla nazaran ülkeler arasındaki ticaret hacminde önemli ölçüde bir azalma görülmüşse de, ülkelerin birbirlerinin dış ticaret oranlarındaki ağırlıkları hemen hemen aynı seviyede kalmıştır.

Beşincisi, gerek iktisadi ilişkilerde gerekse sene içinde yapılan görüşmelerde enerji bahsi başat rol oynamıştır. Burada Rusya'dan ithal edilen doğalgaz ve petrol ile birlikte yeni enerji nakil hatları da gündemde idi. Altıncısı, enerji ve iktisadi konular ikili ilişkilerde lokomotif rolünü oynasa da bunların dışında yeni işbirliği alanları da yıl içinde mevzubahis edilmiştir. Şöyle ki, eğitim alanında yeni bir adım atılmış ve Türkiye'de bir Türk-Rus üniversitesi ve koleji kurulması yönünde mutabakata varılmıştır. Bu resmi ziyaretçilerin yanında Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Kiril'in ilk kez düzenlenen Türkiye ziyareti örneğinde olduğu gibi ilişkilerde yeni alanlara doğru bir gidişattan bahsedilebilir.

Yedincisi, bölgesel sorunlarda ortak hareket etme yönündeki görüş beyanları bu sene de devam ettirilmiştir. Türkiye'nin Ermenistan'la

girdiği “protokol süreci”ne Rusya resmi düzlemde destek verdiğini belirtmiştir.³ Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov’un, Zürih’te protokollerin imzalanması törenine katılarak burada son dakikada ortaya çıkan anlaşmazlığın giderilmesine de yardımcı olduğu belirtilmektedir.⁴ Sekizincisi, ilişkilerin kurumsallaşması yönünde yıl içinde çeşitli girişimlerde bulunulmuş ve iki ülke arasında bakanların dahil olacağı üst düzeyde işbirliği konseyi kurulması noktasında uzlaşmaya varılmıştır. Son olarak, Türkiye Dışişleri bakanlığında yaşanan görev değişimi, genelde Türk dış politikasına özeldir ise Türk-Rus ilişkilerine önemli bir ivme kazandırmıştır. Daha önce Başbakanlık Dış Politika Başdanışmanı görevini yürüten Ahmet Davutoğlu, yeni dışişleri bakanı olarak atandıktan yaklaşık iki ay sonra Moskova’yı ziyaret etmiş ve Rusya Başbakanı Putin’in Türkiye ziyaretinin hazırlıklarıyla ilgili görüşmelerde bulunmuştur.

Siyasi Diyalog ve Karşılıklı Ziyaretler

2009 yılında gerçekleştirilen karşılıklı resmi ziyaretler, Türkiye’nin Rusya’yı önemli bir ortak olarak gördüğünü göstermiştir. Yıl içinde cumhurbaşkanı, meclis başkanı, başbakan, dışişleri, kültür, enerji ve tabii kaynaklar, maliye ve içişleri bakanları olmak üzere çeşitli düzeyde ziyaretler düzenlenmiştir. Rusya tarafından ise başbakan, başbakan yardımcısı, çeşitli bakanlar ve bakan yardımcılarının yanı sıra Ortodoks Kilisesi Patriği’nin ziyareti söz konusu idi. 12-15 Şubat 2009 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Rusya’yı ziyaret etmiştir. Bakanlar, milletvekilleri, akademi ve iş dünyası temsilcilerinin yanı sıra basın mensuplarından oluşan yaklaşık 200 kişilik bir kafile ile gerçekleştirilen bu ziyaret, çok yönlü işbirliğini artırma doğrultusunda Türkiye tarafının kararlılığını göstermekteydi. Gül’ün ziyareti, birçok ilki beraberinde getirmişti. İlk defa bir Türk lider, Rusya’ya devlet ziyareti düzeyinde davet edilmişti, Rusya Federasyonu’nun bir bölgesi (Tataristan) de ilk defa ziyaret programına dahil edilmişti. Rusya Cumhurbaşkanı Dmitri Medvedev ile görüşen Gül, Moskova’da Türk-Rus İş Forumu’na katılmıştır. Moskova’da yapılan görüşmelerin sonucunda Medvedev ile Gül ortak bir deklarasyon yayınlamışlardır. Çok-boyutlu işbirliği ve dost-

luğu derinleştirmeyi amaçlayan bu deklarasyonda,⁵ daha önceki antlaşma ve deklarasyonlara atıf yapılarak ilişkilerin daha da geliştirilmesi için dışişleri bakanları arasında ikili, bölgesel ve uluslararası konularla ilgili sürekli istişarelerin yapılması, parlamentolar arası temaların artırılması, ülkeler arasında iktisadi-ticari işbirliğinin genişletilmesi ve bu çerçevede mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını temin edecek uygulamaların hazırlanması; iki ülke arasında eğitim, kültür ve spor alanlarında ortak bir programın kısa zamanda imzalanması, kültür merkezlerinin karşılıklı olarak açılması, vize hususunda kolaylaştırıcı tedbirlerin alınması, terör ve uluslararası suçlara karşı mücadele verilmesi, Kafkasya ve Karadeniz gibi bölgesel alanlarda güvenlik ve barışın korunması için ortak hareket edilmesi gibi birçok konuya değinilmekteydi. Bu deklarasyon, 6 Aralık 2004 tarihinde Putin'in Ankara ziyaretinde imzalanan deklarasyonun bir ileri versiyonu idi. Gül ziyareti çerçevesinde 14 Şubatta Kazan'a gitmiş ve böylece Tataristan'ı ziyaret eden ilk Türkiye cumhurbaşkanı olmuştur. Kazan şehrindeki Kremlin'de Tataristan Cumhurbaşkanı Mintimir Şaymiyev ve Başbakan Rüstem Minnihanov gibi Tatar yetkililerle görüşmelerde bulunulmuş ve ilişkilerin her yönlü gelişmesine vurgu yapılmıştır.⁶ İki ülkede birer kültür merkezi açılması kararlaştırılmış, ayrıca Cumhurbaşkanı Gül'e Kazan Devlet Üniversitesi'nden fahri doktora unvanı verilmiştir.

Gül'ün ardından 16 Mayıs 2009'da Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Başbakanı Vladimir Putin ile görüşmek üzere Soçi'ye bir günlük çalışma ziyaretinde bulunmuştur. Bundan önce Bakü'ye uğrayan Erdoğan, bu ziyaretinde kritik konuları gündeme getirmiş ve çok kısa süreli planlanan görüşme üç saati geçmiştir.⁷ Bu görüşmede Kafkasyadaki bölgesel sorunlar, bu çerçevede Dağlık Karabağ meselesi, ikili ekonomik ilişkiler, enerji işbirliği, Rusya gümrüklerinde Türk mallarına uygulanan prosedürler, Güney Akım ve Mavi Akım-2 projesi vb. konular görüşülmüştür. Görüşme sonrasında iki başbakan birlikte basın önüne çıkmış ve soruları yanıtlamışlardır.⁸ Basına verilen açıklamalarda da görüşmedeki esas odağın doğalgaz satışı, elektrik transferi, nükleer santral inşası gibi enerji konuları olduğu, aynı zamanda milli para birimleriyle ticaret yapma konusunun da gündeme geldiği belirtilmiştir. 22-24 Haziran 2009 tarihlerinde ise

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Köksal Toptan, Rusya Parlamentosu üst kanadı Federasyon Konseyi Başkanı Sergey Mironov'un davetlisi olarak bir milletvekili grubu ile Moskova ve Petersburg'u ziyaret etmiştir. Bu, Rusya'ya cumhurbaşkanı ve başbakanından sonra beş ay içinde üst düzeyde yapılan üçüncü ziyaret idi. Rusya Parlamentosu alt kanadı Duma'nın Başkanı Boris Grizlov ile de bir araya gelen Toptan ve beraberindeki TBMM heyeti, Nazım Hikmet'in mezarına da gitmiş ve çiçek bırakmıştır.⁹ Ayrıca söz konusu heyet Petersburg'da da şehrin yetkilileri ile temaslarda bulunmuştur.

Bu süreçte bakan düzeyinde temaslara gelince, 1-2 Temmuz tarihlerinde Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız Moskova'yı ziyaret etmiş ve burada enerji konularından sorumlu Başbakan Yardımcısı İgor Seçin ile görüşmelerde bulunmuşlardır. Görüşmelerde esasen nükleer enerji santrali inşası, Mavi Akım-2, Güney Akım gibi enerji konuları söz konusu edilmiş ve Başbakan Putin'in Ankara ziyareti hazırlıkları üzerinde durulmuştur. Davutoğlu 2 Temmuz'da da Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'la bir görüşme yapmış ve iki ülkeyi ilgilendiren konuları müzakere etmişlerdir. 21 Temmuz'da ise İgor Seçin beraberindeki kalabalık bir heyetle Ankara'ya iadeyi ziyarette bulunmuştur. Başbakan Erdoğan'la da görüşen Seçin, Putin ziyareti öncesinde birtakım konuları netleştirmiştir.

Rusya Başbakanı Putin'in 6 Ağustos 2009 tarihinde Ankara'ya gerçekleştirdiği günübirlik iş ziyareti, iki ülke ilişkilerinin zirve yaptığının bir göstergesiydi. Bu kısa ziyaret esnasında hükümetler ve kurumlar arasında 20 belgeye¹⁰ imza atılmıştı. 3-5 Ağustos'ta Türk-Rus Karma Ekonomik Komisyonunun üzerinde çalışmalar yaptığı bu belgelerin yarısı hükümetler, diğer yarısı ise şirketler arasında varılan mutabakatlardı. Ziyaretin asıl odağını iki ülke arasındaki enerji konuları teşkil etmiştir ki, burada da nükleer enerji, petrol ve doğalgaz alanında işbirliği hususları öne çıkmıştır. İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi de bir jest yaparak Ankara'da bu belgelerin imza törenine katılmıştır. Enerji hususundaki işbirliği belgeleri dışında, Putin'in ziyaretinin ikili ilişkilerde en önemli katkısı, ülkeler arasında üst düzey işbirliği konseyinin kurulması konusunda mutabakata varılmasıydı.

22-24 Kasım 2009 tarihlerinde TBMM Mehmet Ali Şahin, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi'nin 34. Genel Kurulu'na katılmak üzere Moskova'ya gitmiş, Asamble toplantılarının dışında Rusya Parlamentosu alt kanadı Duma Başkanı Boris Grizlov'un yanı sıra Azerbaycan ve Ermenistan parlamento başkanlarıyla da bir araya gelmiştir. Bunların haricinde 2009 yılı içinde çeşitli vesilelerle Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler (17 Ocak), Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nazım Ekren (17 Ocak), Kültür Bakanı Ertuğrul Günay (17-19 Mart), Dışişleri Bakanı Ali Babacan (27 Mart), Bayındırlık ve İskân Bakanı Nafiz Özak (16-21 Nisan), Maliye Bakanı Mehmet Şimşek (10-11 Kasım) ve İçişleri Bakanı Beşir Atalay (19-20 Kasım) Rusya'yı ziyaret etmişlerdir.

Bu resmi temasların dışında 4-6 Temmuz tarihlerinde ilk yurtdışı gezisini Türkiye'ye düzenleyen Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Kiril, İstanbul ve Ankara'da çeşitli temaslarda bulunmuştur. İstanbul'da Fener Rum Patriği Bartholomeos'u ziyaret ederek birlik mesajları veren ve Aya Yorgi Kilisesi'nde ortak bir ayine katılan Kiril, ardından Ankara'ya geçerek Başbakan Erdoğan ve Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu ile görüşmüştür.¹¹

Son olarak yıl içinde liderler arasında telefon görüşmelerinin de yapıldığını not etmek gerekir. Mesela, Cumhurbaşkanı Gül, 3 Temmuz 2009 tarihinde Rusya Cumhurbaşkanı Medvedev ile telefon görüşmesi yapmış, iki ülkeyi ilgilendiren bölgesel ve uluslararası sorunlara dair görüş alışverişinde bulunulmuştur.¹²

Ekonomik İlişkiler ve Yatırımlar

2009 yılında küresel mali krizin etkisi ile dış ticaret hacminde düşüş yaşansa da, Türkiye ile Rusya arasındaki iktisadi ilişkilerde son yılların olumlu eğilimi devam etmiştir. İki ülke arasındaki ticarete makas Türkiye aleyhine keskin bir şekilde açılmıştır. Türkiye'nin ithalatında doğalgaz, petrol ve hurda gibi kalemlerin başı çektiği; ihracatta ise tekstil, otomotiv, gıda ve sanayi ürünlerinin öne çıktığı görülmektedir. Bunların yanında enerji başta olmak üzere turizm, ticaret ve karşılıklı yatırımlar alanında yeni işbirliği alanları ortaya çık-

mıştır. Ticaret hacmine dair rakamlara geçmeden önce şunu da hemen kaydetmek gerekir ki, iki ülkede açıklanan resmi veriler arasında kısmi farklılıklar vardır. Mesela, Türkiye’de Rusya ile ticaret hacmi için basında dile getirilen rakam 2008 yılı için 38 milyar dolardır. Türkiye resmi verilerinde 2008 yılında Rusya’dan 31.3 milyar dolar ithalat yapıldığı belirtilmektedir.¹³ Oysa Rusya’daki resmi verilere bakılırsa, aynı yılda Türkiye’ye 27.7 milyar dolar ihracat yapıldığının kaydedildiği görülmektedir.¹⁴ Aradaki fark, 3.6 milyar dolardır. 2009 yılına ait rakamları Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığının verileri doğrultusunda verecek olursak, 2009 yılında Rusya’ya gerçekleştirilen ihracat, 3.2 milyar dolar, Rusya’dan yapılan ithalat ise 19.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir,¹⁵ yani ticaret hacmi 22.9 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. 2009 yılına ait Rusya Federal Gümrük Servisi’nin verilerine göre ise Türkiye ile yapılan ticaretin 16.4 milyar doları ihracat, 3.2 milyar doları ithalat olmak üzere toplam ticaret hacminin 19.6 milyar dolar olduğu belirtilmektedir.¹⁶ Veriler arasındaki fark, 3.3 milyar dolardır.

Ticaretle ilgili rakamlarda bakıldığında, 2009 yılında Türkiye, Rusya’nın ticaretinde %4.2 dilimle yedinci ülke durumunda bulunmaktadır.¹⁷ Rusya istatistiklerine göre ise, Türkiye önceki yılda, yani 2008’de de 33.8 milyar dolarla Rusya’nın toplam ticaret hacminde %4.6 oranla yine yedinci sırayı almaktaydı. Dolayısıyla, Rusya’nın 2008’de 734 milyar dolar olan toplam dış ticareti bir sonraki sene küresel krizin etkisiyle 470 milyar dolara gerilese de, bu miktar içinde Türkiye’nin ağırlığı orantısal olarak yerini korumuştur. Aynı istatistikler baz alındığında, 2008 ve 2009 yılları arasında ticaret hacminde %58 oranında bir eksilme söz konusu olduğu görülür. İthalat ve ihracattaki bu azalmanın başlıca nedeninin dünyada baş gösteren ekonomik kriz olmuştur. Küresel krizin etkisinin yanı sıra Temmuz 2008’den itibaren Türk tırlarına Rusya gümrüklerinde uygulanan sıkı kontrol sistemi de ticarete gerilemeyi tetikleyen unsurlar arasındaydı. Temmuz 2008’den itibaren Rus gümrüklerinde Türk tırlarının kontrolünün sıkılaştırılması sonucunda uzun kuyruklar oluşmuş ve bu durum kamuoyuna gümrükler sorunu olarak yansımıştı. Ağustos 2009’da Putin’in Ankara ziyareti sırasında bu konuda kolaylaştırıcı tedbirlerin alınması hususunda anlaşmaya varılmış ve bu

çerçevede Basitleştirilmiş Gümrük Hattı (BGH) uygulamasına geçilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre, Türk malları bir gün içinde Rusya piyasalarına ulaşabilecektir. BGH uygulamasına gönüllü olarak katılabilecek firmaların fatura ve tarifelerle ilgili önceden beyanda bulunmaları ve dış ticarete banka garantisini kullanmaları halinde gümrük muayenesinden muaf olmaları amaçlanmaktadır. Moskova Vnukovo Havalimanı ile Sabiha Gökçen Havalimanı arasında BGH pilot uygulamasının 2010 yılının başlarında başlatılacağı bildirilmiştir. Önümüzdeki süreçte bu uygulamanın Atatürk Havalimanı ile deniz ve tren seferlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi beklenmektedir. Mevcut uygulamaya göre ise, şirketlerin Rusya'ya gönderdikleri mallar bir hafta süre ile gümrüklerde beklemektedir.

2009 yılında enerji alanında işbirliği daha yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu çerçevede, gerek Cumhurbaşkanı Gül'ün Moskova gerekse Başbakan Erdoğan'ın Soçi ziyaretinde nükleer santral konusu konuşulmuştur. 2009 Mart sonunda Mavi Akım-2 projesini gerçekleştirmek üzere bir çalışma ekibinin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Putin'in ziyareti esnasında ise Türkiye, Rusya'nın Güney Akım doğalgaz boru projesi için Karadeniz'de kendi sularında arama çalışmaları yapmasına izin vermiş, Rusya da Samsun-Ceyhan boru hattına petrol sağlamayı kabul etmiştir. Bunun dışında Rusya'nın Türkiye'de 4 bloktan oluşan bir nükleer tesis yapması konusunda mutabakata varılmıştır.

Karşılıklı yatırımlara gelince, Şubat ayında Cumhurbaşkanı Gül'ün ziyaretinde imzalanan deklarasyonda iki ülke arasında otoyol, demiryolu ve deniz ulaşımının geliştirilmesi ve bu çerçevede Samsun ile Rusya'nın Kafkaz limanları arasında demiryolu vapuru seferlerinin başlatılması, Soçi'de 2014 Kış Olimpiyatları tesislerinin yapımına Türk inşaat şirketlerinin katılımının sağlanması gibi hususlara yer verilmiştir. İkili ticaretin ulusal para birimleri ile yapılması konusu da Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan'ın ziyaretlerinde gündeme getirilmiştir. Garanti Bankası, Rusya ile ticarete ruble kullanılmasına imkan veren uygulamayı başlatmıştır. Bu arada, Antalya'da Azeri asıllı Rusyalı işadamı Telman İsmailov'un 1.5 milyar dolara yaptırdığı ifade edilen Mardan Palace oteli, Mariah Carey gibi ünlü müzisyenlerin katılımı ile Mayıs 2009'da görkemli

bir törenle kapılarını açmıştır.¹⁸ Mimarisi Dolmabahçe Sarayı'ndan esinlenen otel, Rusya vatandaşı bir işadaminin Türkiye'de yaptığı en büyük yatırım oldu. Rusyalı şirketlerin de Türkiye'de özellikle doğal-gaz dağıtımı ve benzin istasyonları gibi enerji alanlarına ilgileri devam etmektedir.

Gül'ün 14 Şubat 2009'da gerçekleşen Kazan ziyareti esnasında yapılan Türkiye-Tataristan İş Forumu öncesinde üç Türk firmasının imzaladığı iş antlaşmasının hacmi 260 milyon doları geçmiştir. Bu anlaşmalara göre, Kastamonu Entegre firmasının 100 milyon dolarlık bir yatırımla yıllık 350 bin ton üretim yapacak bir ahşap fabrikası inşa etmesi, Trakya Cam Sanayi'nin ise 160 milyon dolarlık bir yatırım yapması öngörülmüştür.¹⁹ Bu arada, Tataristan ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin 3 milyar doları geçtiğini belirtmek gerekir. Ayrıca Türkiye'ye yıllık 100 bin civarında Tatar turistinin geldiği bilinmektedir.

Kültürel-Toplumsal İlişkiler

Türkiye ile Rusya arasında kültürel ve toplumsal ilişkiler gün geçtikçe artmaktadır. Örneğin, 1991'den beri Rus dili ve edebiyatına ilgi giderek artmaktadır. Sovyetler dağıldığı 1991 yılında sadece Ankara Üniversitesi'nde bulunan Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü²⁰ 2009 itibarıyla altı devlet ve üç de vakıf üniversitesi olmak üzere dokuz eğitim kurumunda²¹ bulunmaktadır. Bunların yanında yaklaşık 17 üniversitede de Rus dili eğitimi verilmektedir. Artık Türkiye'yi kendilerine bir yaşam yeri olarak seçen Rusyalı vatandaşların sayısı da artmaktadır. 2009 yılı itibarıyla Türkiye'de ikamet eden Rusya vatandaşlarının sayısı (tam sayı bilinmemekle beraber) yaklaşık 50 bine ulaşmıştır. Ankara'da 2-2.5 bin, Antalya'da 12-15 bin, İstanbul'da ise 25-30 bin Rusya vatandaşı bulunduğu tahmin edilmektedir.²² Rusya'da yaşayan Türklerin sayısı da bu civardadır. İki ülke vatandaşları arasındaki evliliklerin de yine 40-50 bin civarında olduğu ifade edilmektedir.

2009 yılında Türkiye ile Rusya arasındaki kültürel programlar önceki yıllara göre daha az yoğunluk kesb etmiştir. Şöyle ki, 2007'de Türkiye'de Rusya yılı, 2008'de ise Rusya'da Türkiye yılı olarak kutlan-

muş ve bu bağlamda karşılıklı pek çok programa imza atılmıştı. 2009 yılı içinde en önemli husus ise, Putin'in Ağustos ziyareti esnasında Eğitim, Bilim, Kültür, Gençlik ve Spor Alanlarında İşbirliği Programı (Kültürel Değişim Programı, KDP) isimli belgenin hükümetler arasında imzalanmasıydı. Türkiye tarafının inisiyatifi ile ilk kez dile getirilen İstanbul'da bir Türk-Rus üniversitesi ve bir de koleji kurulması teklifi de iki ülkenin kültürel temasında önemli bir aşamadır. Bu öneri hayata geçerse, Galatasaray ve Türk-Alman Üniversitesi'nden sonra Türkiye'de hükümetlerarası antlaşma ile kurulan üçüncü eğitim kurumu Türk-Rus Üniversitesi olacaktır. Bu üniversitenin yanında bir Türk-Rus koleji de önümüzdeki dönemde açılırsa, Amerikan, Fransız, İtalyan, Avusturya vb. kolejlerinden sonra kısmen Batı-dışı sayılabilecek bir ülke ile ortak bir ortaöğretim kurumu tesis edilmiş olacaktır.

Hükümetler arasında vatandaşlar için verilen burs sayıları rakamsal olarak henüz çok aşağılarda olsa da, bu yönde de gelişme kaydedildiği söylenebilir. Her iki hükümetin de her geçen yıl daha fazla kişiye burs verdikleri gözlemlenmektedir. Rusya hükümetinin Türkiye vatandaşları için verdiği eğitim amaçlı burs sayısındaki artış rakamlara şöyle yansımaktadır: 2008'de ilk aşamada 33 kişiye verileceği ilan edilen burslar, daha sonra 40 kişiye çıkmış, 2009 yılında ise bu rakam 50'ye yükselmiştir ki, bunun içinde 8 yüksek lisans, 8 doktora ve 34 dil kursu bursu bulunmaktaydı.²³ Son üç seneden beri Rusya hükümetince Türkiye'ye ayrılan burs kontenjanının diğer ülkelere kıyasla en yüksek olduğunu da ifade etmek gerekir. Türkiye'nin de Rusya vatandaşlarına çeşitli eğitimler için tahsis ettiği burs kontenjanının da arttığı görülmektedir; bu çerçevede 2008'de 65, 2009'da da 67 kişiye burs verileceği ilan edilmiştir.²⁴

Toplumsal temaslar çerçevesinde, iki ülke arasındaki turizm sayesinde insan hareketliliğinin önem kazandığını belirtmek gerekir. 1991'den beri önemli miktarda Rus turist Türkiye'yi hem ticaret, hem dinlenme vesilesiyle ziyaret etmiştir. 2000'li yıllarda hızla yükselen turist sayısı, 2009'da ekonomik daralmaya rağmen 2.7 milyona ulaşmıştır. Daha önce tarihte yalnız savaşlarda kitlesel olarak karşı karşıya gelmeler dışında söz konusu toplumlar arasında bu türden bir hareketlilikten bahsedilemez.²⁵ İki ülke arasında daha önce görülme-

yen bu insan hareketliliğinin, tarihten gelen olumsuz algıların da yavaş yavaş değişmesine neden olacağı umulmaktadır.

Askeri Alandaki Münasebetler

1992’de Rusya ile askeri teknoloji alanında işbirliğine giden ilk NATO ülkesi olan Türkiye’nin terörle mücadele amacıyla zırhlı araç, helikopter ve otomatik silahlar almasının akabinde uzun zaman bu alanda pek bir ilerleme kaydetmediği bilinmektedir. Hatta 2000’li yılların ortalarında Türkiye’ye KA-50 Erdoğan isimli saldırı helikopterlerinin satılması gündemdeydi. Bununla beraber, 2001’den beri yapılan Savunma Sanayii Hükümetlerarası Komisyonu 6 toplantı yapmış ve savunma alanında birçok işbirliği sahasının olduğu kaydedilmiştir.²⁶ Ajansların verdiği bilgilere göre, 2009 sonuna dek Türkiye’ye 80 adet “Kornet” füze savunma sisteminin teslim edilmesi planlanmıştır. Nisan 2009’da ise Rusya Savunma Bakanlığı temsilcileri, silah ticaretinin ihracıyla görevli Rosoboroneksport firması ve çeşitli üretici Rus firmaları İstanbul’da yapılan İDEF savunma sanayi fuarına katılmış ve 120’den fazla silah sergilemişlerdir. Fuar esnasında Rosoboroneksport’un bir yetkilisi Türkiye’nin, Rusya’nın S-400 füzeleriyle ilgilendiğini açıklamıştır.²⁷ Söz konusu füzeler, 400 kilometrelik bir alanda havadan gelen tehditleri imha edebilir özelliindedir. Bunların yanında 2009 yılında basında Rusya’dan helikopter alınacağına dair haberler çıksa da henüz somut bir ilerleme kaydedildiği söylenemez.²⁸

Bu arada iki ülkenin deniz kuvvetleri, Türkiye’nin inisiyatifyle oluşturulan ve Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin insani yardım, arama-kurtarma ve çevre koruma amacıyla dahil olduğu BLACKSEAFOR’da ve söz konusu kıyıdaş ülkelerin katıldığı ve terör, kitle imha silahlarının yayılması ve yasadışı faaliyetlere karşı mücadele eden Karadeniz Uyumu Harekati’nda işbirliğini sürdürmektedirler. Bu çerçevede Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Metin Ataç, 9 Temmuz 2009 tarihinde Moskova’yı ziyaret ederek Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı Vladimir Visotski ile karşılıklı ilişkiler ve Karadeniz’in güvenliği konularında görüşmelerde bulunmuştur.²⁹

İkili İlişkilerde Gerilim Alanları

Son yıllarda Türkiye ve Rusya arasında gelişen bu ilişkilere rağmen taraflar arasında perde arkasında bazı sorunların, görüş ayrılıklarının var olduğunu ve bazı konularda rekabet eğiliminin olduğunu da vurgulamak gerekir. Bu konuların birçoğu 2009 yılında da varlığını korumuştur. Öncelikle, mevcut ticaret hacminin dörtte üç oranında Türkiye aleyhine gelişmesi, Ankara'nın çözmesi gereken bir sorundur.³⁰ İkincisi, Türkiye'nin doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltması da enerji güvenliği açısından gereklidir. Üçüncü ayrışma noktası da enerji hatları konusunda iki ülke arasında perde arkasında bir rekabetin olduğu görüşüdür. Nabucco ile Güney Akım projelerinin birbirine rakip olduğu birçok uzman tarafından dile getirilmektedir. Bununla beraber, Avrupada doğalgaz arzı arttığı sürece bu iki projenin birbirine rakip olmasını söylemek zordur. Ne var ki, Türk yetkililer bu projelerin rakip olmadığını belirtirken, Rus yetkililer Nabucco'yu sorgular mahiyette açıklamalar yapmışlardır. Örneğin, Başbakan Putin'in resmi sözcüsü Dmitri Peskov, basına verdiği bir mülakatta Nabucco'ya doğrudan karşı çıkmasa da bu hat-ta verilecek doğalgaz rezervlerinin olup olmadığını gündeme getirmiş ve burada (Hazar'ın hukuki statüsünün henüz çözülmediğinden hareketle) kimsenin evet diye garanti veremeyeceğini kaydetmiştir.³¹ Peskov'un ifadeleri, zamanında Rus yetkililerin Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının ekonomik olmadığı yönündeki açıklamalarını hatırlatmaktadır.

Dördüncüsü, Balkanlar ve Kafkaslardaki bölgesel sorunlara bakışta iki ülke arasında ciddi görüş farklılıkları mevcuttur. Türkiye Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden biri iken Rusya buna kesinlikle karşı çıkmıştır; diğer yandan Rusya Güney Osetya ve Abhazya'yı bağımsız bir devlet olarak tanımakta, ancak Türkiye bu bölgeleri Gürcistan'ın bir parçası olarak görmektedir. Türkiye, Ankara-Erivan ilişkilerinin, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesiyle ilerleyebileceğini ifade ederken, Rusya, her ne kadar protokollere destek verse de, bunları birbirinden ayrı süreçler olarak addetmektedir.

Beşincisi, ikili ilişkilerde her ne kadar resmi ziyaretlerin yoğunluğu gün geçtikçe artsa da, siyasi diyalogun³² ve kültürel ilişkilerin,

ekonomi ve turizme kıyasla çok geride olduğu görülmektedir. İlişkilerdeki kırılganlığı gidermek ve işbirliği perspektiflerini sürekli hale getirmek amacıyla söz konusu alanların geliştirilmesi elzemdir. Son olarak, Türk-Rus ilişkilerinin son on yılının yükselen bir işbirliği çizgisinde devam etmesine rağmen, karşılıklı algılamalarda hala tarihten gelen negatif imgelerin bertaraf edildiği söylenemez. Savaş, rekabet ve gerilimlerle kolektif hafızalarda kök salan bu karşılıklı olumsuz imgelerin olumlu yönde dönüştürülmesi, kalıcı ilişkilerin tesisi için son derece önemlidir.

Sonuç

Türkiye'nin 2000'li yıllardaki Rusya politikasının, bir önceki on yıla kıyasla ciddi manada dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Rusya, rekabet edilen bir ülke olarak değil, birçok alanda işbirliğinin yapılabileceği bir ortağa dönüşmüş, ilişkiler derinleşirken ülkeler yakınlaşma sürecine girmiştir. Bu, geleneksel Türk dış politikasında stratejik zihniyetin değişime uğradığını göstermektedir. Şunu da kaydetmek gerekir ki, Türk-Rus ilişkilerindeki dönüşüm sadece bir önceki on yıla göre kaydedilen bir dönüşüm değil, aynı zamanda tarihteki yakınlaşma dönemlerinden farklılaşan bir duruma işaret etmektedir. Burada münasebetlerin dinamiklerinde daha önceki askeri güç/yardım gibi konulardan ekonomi/enerji/kültür gibi yumuşak güç parametrelerine doğru bir kayış söz konusu olmuştur. Önceki yakınlaşma dönemlerinde tek taraflı olan ilişkiler (Rusya'nın askeri yardımı vs.), günümüzde karşılıklı ekonomik temaslarla çok karmaşık hale gelmiştir.

2000'li yılların başlarından itibaren yakınlaşma sürecine giren Türk-Rus ilişkileri, üst düzeyde karşılıklı ziyaretler ve enerji başta olmak üzere birçok projede işbirlikleri ile ivme kazanmış ve çok-boyutlu aşamaya doğru adımlar atılmıştır. Bu çerçevede 2009, Türk-Rus ilişkilerinin çok-boyutlu dönüşümü açısından sürekliliklerin devam ettiği önemli bir yıl olmuştur. Yıl içinde gerçekleşen Cumhurbaşkanı Gül'ün Moskova ve Kazan, Başbakan Erdoğan'ın Soçi, Başbakan Putin'in Ankara ziyaretlerinin yanı sıra bakanlar düzeyindeki temaslar, imzalanan siyasi ve ekonomik belgeler, ticaret hacmin-

de ulaşılan rakamlar, karşılıklı yatırımlar ve ilişkilerde yeni işbirliği alanlarının açılması gibi hususlar Rusya'nın, Türkiye'nin dış politikasında önemli eksenlerden biri olma pozisyonunu koruduğunu ve hatta 2009 yılında kaydedilen gelişmelerle ilişkilerin daha da derinleştiğini söylemeye imkan vermektedir.

Türkiye ve Rusya arasında siyasi diyalogun gelişmesi, ekonomik işbirliği noktalarının artması, ilişkilerin karşılıklı olarak tamamlayıcı ve çok-boyutlu hale gelmesi ve nihayet yeni ortaklık projelerine başlanmasının sadece bu iki ülke münasebetleri açısından değil, bu iki ülkenin yakın çevresinde barış ve istikrarın korunması ve bölgesel sorunların çözümü bağlamında da kolaylaştırıcı ve faydalı rol oynadığı ileri sürülebilir. Bu çerçevede mevcut ilişkilerin sürekliliğinin korunması için ikili ilişkilerdeki muhtemel gerilim alanlarının bertaraf edilmesi üzerine düşünülmeli ve münasebetlerde kırılma eğilimine yol açacak davranışlara yer verilmemelidir.

Türkiye'nin Rusya Politikası 2009 Kronolojisi

- 13-14 Ocak** Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, Rusya Enerji Bakanı Shmatko'nun daveti üzerine Moskova'ya bir ziyarette bulunmuştur.
- 17 Ocak** RF-Ukrayna doğalgaz sorununun çözüme kavuşturulması amacıyla, Rusya Cumhurbaşkanı Medvedev'in inisiyatifiyle Moskova'da düzenlenen zirveye Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nazım Ekren başkanlığında bir heyet iştirak etmiştir.
- 12-15 Şubat** Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Rusya'nın başkenti Moskova'ya ve Tataristan'ın başkenti Kazan'a dört günlük bir "devlet ziyareti" gerçekleştirmiştir. Ziyarette iki ülkenin cumhurbaşkanları, ülkeler arasında mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına imkan sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması ve her alanda karşılıklı işbirliği alanlarının derinleştirilmesine dair ortak bir deklarasyon imzalamıştır.
- 4 Mart** Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı F. Sinirlioğlu Moskova'da Rusya'nın Ortadoğu'dan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı A. V. Saltanov ve A. N. Borodavkin ile Ortadoğu Sorunu ve Afganistan'la ilgili istişarelerde bulunmuştur.

- 17-19 Mart** Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay ve beraberindeki heyet Moskova'da düzenlenen Uluslararası Seyahat ve Turizm Fuarı'na (MITT) katılmıştır.
- 27 Mart** Dışişleri Bakanı Ali Babacan, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un davetine icabetle Moskova'da düzenlenen Şanghay İşbirliği Örgütü Afganistan Özel Konferansı'na katılmış ve konferans esnasında Lavrov ile kısa bir görüşme de gerçekleştirilmiştir.
- 16-21 Nisan** Bayındırlık ve İskân Bakanı Nafiz Özak, Türk müteahhitlik firmalarının karşılaştıkları sorunları yerinde incelemek amacıyla Rusya'nın Yekaterinburg, Omsk ve Moskova şehirlerini kapsayan bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir.
- 11 Mayıs** New York'ta Ortadoğu sorunuyla ilgili Dışişleri Bakanları toplantısında Türk tarafının inisiyatifi ile Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov arasında bir görüşme gerçekleştirilmiş ve ikili, bölgesel ve uluslararası sorunlar üzerine müzakerelerde bulunulmuştur.
- 16 Mayıs** Başbakan Erdoğan, Soçi'de Rusya Başbakanı Putin'le ikili ve bölgesel konuları ele alan bir görüşme yapmıştır.
- 22 Mayıs** Moskova'da Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı V. G. Titov ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Yardımcısı Ünal Çeviköz eşbaşkanlığında üst düzey işbirliği ortak çalışma grubunun toplantısı yapılmış ve işbirliği perspektifleri üzerinde durulmuştur.
- 22-24 Haziran** TBMM Başkanı Köksal Toptan, Rusya Parlamentosu üst kanadı Federasyon Konseyi Başkanı Sergey Mironov'un davetlisi olarak bir milletvekili grubu ile Moskova ve Petersburg'u ziyaret etmiştir.
- 1-2 Temmuz** Dışişleri Bakanı Davutoğlu Moskova'ya bir çalışma ziyaretinde bulunmuş ve Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'la bir araya gelmiştir.
- 1-3 Temmuz** Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Rusya Enerji Bakanı Sergey Shmatko'nun davetine icabeten Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 3 Temmuz** Cumhurbaşkanı Gül, Medvedev ile bir telefon görüşmesi yapmıştır.
- 4-6 Temmuz** İlk yurtdışı gezisini Türkiye'ye düzenleyen Rus Ortodoks Ki-

lisesi Patriği Kiril, İstanbul ve Ankara'da çeşitli temaslarda bulunmuştur. İstanbul'da Fener Rum Patriği Bartholomeos'u ziyaret ederek ortak bir ayine katılmış, Ankara'da da Başbakan Erdoğan ve Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu ile görüşmüştür.

- 3-5 Ağustos** Türkiye-Rusya Federasyonu Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) IX. Dönem Toplantısı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız ile Rusya Başbakan Yardımcısı İgor Seçin'in eşbaşkanlıklarında Ankara'da düzenlenmiştir.
- 6 Ağustos** Rusya Başbakanı Vladimir Putin, Başbakan Erdoğan'ın davetine icabetle Ankara'ya gelmiştir. Putin'in ziyareti sırasında çeşitli alanlarda 20 belgeye imza atılmıştır.
- 1 Eylül** Rusya Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ile Ermenistan arasındaki "protokol süreci"ni destekleyen bir açıklama yayınlamıştır.
- 26 Eylül** New York'ta BM'nin 64. Genel Kurul Toplantısı esnasında Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'la görüşerek bölgesel ve uluslararası sorunlarla ilgili istişarelerde bulunmuştur.
- 22 Ekim** Erdoğan-Putin-Berlusconi arasında bir telekonferans gerçekleştirilmiştir.
- 10-11 Kasım** Maliye Bakanı Mehmet Şimşek, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu tarafından Moskova'da düzenlenen "Avrasya'da Türk Girişimleri Özelinde Rusya" konulu toplantıya katılmak üzere, Rusya Federasyonu'na bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 9 Kasım** Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı V. G. Titov, Ankara'ya bir çalışma ziyareti yapmış ve burada Dışişleri Bakanlığı Müsteşar yardımcılarını Ünal Çeviköz ve Halit Çevik'le istişarelerde bulunmuştur.
- 19-20 Kasım** İçişleri Bakanı Beşir Atalay, Moskova'da gerçekleştirilen "Birinci Global Karayolu Güvenliği Bakanlar Konferansı"na katılmış ve Rusya İçişleri Bakanı Raşid Nurgaliyev'le bir görüşme yapmıştır.
- 22-24 Kasım** TBMM'nin yeni başkanı Mehmet Ali Şahin, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi'nin 34. Genel Kurulu'na katılmak üzere Moskova'ya gitmiştir.

Notlar

- 1 Bu konuların kronolojik dökümü için bkz. O. Kolobov, A. Kornilov ve F. Özbay, **Çağdaş Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve İşbirliği Alanları 1992-2005**, çev. E. Osmanov, V. İmanov ve R. Memmedov, İstanbul: Tasam, 2006.
- 2 Türk dış politikasının gündemini 2009 yılında meşgul eden konular özetle şunlardır. İsrail'in Gazze'ye yaptığı saldırının yansımaları, Dünya Su Forumu, ABD Devlet Başkanı Barack Obama'nın 2009 Nisan Ankara-İstanbul ziyareti, Medeniyetler İttifakı'nın İkinci Forumu'nun yanı sıra AB süreci ile birlikte Türk dış politikasının mesaisini harcadığı dosyalar arasında Pakistan-Afganistan uzlaşması, Filistin meselesi, Ermenistan'la diplomatik ilişkilerin tesisine yönelik protokol süreci, Bosna-Hersek ile Sırbistan arasında arabuluculuk, Körfez İşbirliği Konseyi ile Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog 1. Dışişleri Toplantısı, Kıbrıs müzakereleri, Irak ve Suriye ile Stratejik İşbirliği Konseylerinin tesisi ve yıl sonuna doğru da İran nükleer dosyası bulunmaktaydı.
- 3 **Protokollerin kamuoyu ile paylaşılmasının akabinde Rusya Dışişleri Bakanlığı bu süreci destekleyici bir açıklama yapmıştır**, bkz. Rusya Dışişleri Bakanlığı, 1 Eylül 2009, <http://www.mid.ru>
- 4 **Protokollerin imza töreninden sonra Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, bir daha süreci destekleyici beyanda bulunmuştur**. Bkz. Rusya Dışişleri Bakanlığı, 10 Ekim 2009, <http://www.mid.ru>
- 5 Deklarasyon Rusça metni için bkz. Rusya Cumhurbaşkanı'nın resmi sitesi, 13 Şubat 2009, <http://archive.kremlin.ru>; Türkçe metin için bkz. Dışişleri Bakanlığı, 13 Şubat 2009, <http://www.mfa.gov.tr>
- 6 **Sergey Semerkin, "Preziden Turtssii i Prezident Tatarstana Proveli Peregovory v Kazanskom Kreml'e"** [Türkiye ve Tataristan Cumhurbaşkanı Kazan Kremlininde görüşmeler yaptılar], 14 Şubat 2009, <http://www.tatar-inform.ru>.
- 7 Putin'in resmi sözcüsü Dmitri Peskov'a göre, daha önce on dakika planlanan görüşme gündemin yoğunluğu nedeniyle üç saate uzamıştır. "Gümrük Krizini Putin İzliyor, Sonuç Bekliyoruz", **Radikal**, 3 Haziran 2009.
- 8 Basın brifingi için bkz. Rusya Federasyonu Hükümeti resmi web sayfası, 16 Mayıs 2009, <http://www.government.ru>
- 9 "Toptan Nazım Hikmet'in Kabrini Ziyaret Etti", **Sabah**, 22 Haziran 2009.
- 10 İmzalanın belgeler şunlardır: 1. Türkiye ile Rusya 9. Dönem KKK toplantısı protokolü, 2. Türkiye ile Rusya arasında nükleer enerji alanında işbirliği protokolü, 3. Türkiye ile Rusya arasında nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımına ilişkin işbirliği antlaşması, 4. Türkiye ile Rusya arasında nükleer kazaların erken bildirim ve nükleer tesisler hakkında bilgi değişimi antlaşması, 5. Türkiye ile Rusya arasında doğal gaz alanında işbirliği protokolü, 6. Türkiye ile Rusya arasında petrol alanında işbirliği protokolü, 7. Türk Standartları Enstitüsü ile Rusya Federal Teknik Regülasyon ve Metroloji Servisi arasında standardizasyon ve uygunluk değerlendirmesi alanlarında işbirliğine ilişkin memorandum, 8. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ile Rusya Federal Uzay Ajansı (ROSCOSMOS) arasında dış uzayın keşfi ve barışçı amaçlarla kullanımı alanında işbirliğine ilişkin mutabakat zaptı, 9. Eğitim, Bilim, Kültür, Gençlik ve Spor Alanlarında İşbirliği Programı (Kültürel Değişim Programı, KDP), 10. Türkiye Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ile Rusya Federal Bitki Karantina ve Veterinerlik Servisi arasında ithal ve ihrac edilen su ürünlerinin gıda güvenliği konusunda işbirliğine ilişkin memorandum, 11. Türkiye Gümrük Müsteşarlığı ile Rusya Federal Gümrük Servisi arasında gümrük işlemlerine ilişkin mutabakat zaptı, 12. Türkiye Sermaye Piyasası Kurulu ile Rusya Federal Finansal Piyasalar Servisi arasında bilgi alışverişi hakkında mutabakat zaptı, 13. Akron (Rusya Federasyonu) ve Ost Olgun Dış Ticaret (Türkiye) şirketleri arasında madeni gübre üretimi ve dağıtım alanında işbirliği protokolü, 14. TETAŞ ve Inter RAO EES şirketleri arasında elektrik enerjisi alımıyla ilgili niyet protokolü, 15. Rosneft ile Aksa Enerji şirketleri arasında mutabakat zaptı, 16. Rosneft ile Çalık Holding arasında mutabakat zaptı, 17. Rosneft ile Türk Petrol arasında mutabakat zaptı, 18. Rosneft ile Tüpraş arasında mutabakat zaptı,

19. Gazprom Export ile Çalık Holding arasında niyet protokolü, 20. Gazprom Export ile Aksa Enerji arasında niyet protokolü.
- 11 “Ortodoks Aleminin En Güçlü İki Din Adamı İstanbul’da Buluştu”, **Radikal**, 5 Temmuz 2009; “Patrik Kiril: ‘Ruhban Okulu Açılabilir’”, 7 Temmuz 2009, <http://www.cnnturk.com>
- 12 3 Temmuz 2009, www.1news.az
- 13 **Rusya Ülke Raporu**, Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>
- 14 Bkz. Rusya Federal İstatistik Servisi, <http://www.gks.ru>.
- 15 “Ülkelere Göre İthalat,” Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığının dokümanı, Ocak 2010, <http://www.gumruk.gov.tr>
- 16 Rusya Federal Gümrük Servisi, Şubat 2010, <http://www.fts.ru>
- 17 **Rusya’nın toplam 470 milyar dolar olan ticaret hacminde Türkiye’den önce bulunan ülkeler şunlardır:** 1. Almanya %8.5 (39.9 milyar dolar), 2. Hollanda %8.5 (39.8 milyar), 3. Çin %8.4 (39.5 milyar), 4. İtalya %7 (33 milyar), 5. Belarus %5 (23.4 milyar), 6. Ukrayna %4.9 (22.9 milyar). Oranların farklılığına rağmen 2008 sıralamasının da yine aynı şekilde olduğu tespit edilebilir. Türkiye’nin peşinden gelen ülkeler ise, %3.9 (18.9 milyar) ile ABD ve %3.7 (17.1 milyar) ile Fransadır. Rusya’nın ticaret hacminde AB ülkeleri toplamda %50 civarında bir oranla yer almıştır.
- 18 “Dünyanın Dilindeki Otele Görkemli Açılış”, **Yeni Şafak**, 17 Mayıs 2009.
- 19 “Tatarstan i Turetskie Kompanii Podpisali Srazu 3 Biznes-Soglasheniia” [Tataristan ve Türk firmaları 3 iş anlaşması imzaladı], 14 Şubat 2009, <http://www.tatar-inform.ru>
- 20 Soğuk Savaş yıllarında Kara Harp Okulu’nda verilen Rusça eğitim, yaygın değil, istisna bir eğitimdi.
- 21 Rus Dili ve Edebiyatı bölümleri olan üniversiteler Ankara, İstanbul, Gazi, Selçuk, Erciyes, Kafkas, Fatih, Okan ve Beykent’tir. Son iki üniversitede ilgili bölümler Rusça Mütercim-Tercümanlık adını taşımaktadır.
- 22 “Interviiu Posla Rossii v Turtsiiu V. E. Ivanovskogo” [Rusya’nın Ankara Büyükelçisi İvanovski’yle mülakat], **Konsul** (Petersburg), n. 4, Aralık 2009, s. 7.
- 23 Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü’nün web sayfası, <http://digm.meb.gov.tr>.
- 24 Bkz. Rusya’daki çeşitli üniversitelerin web sayfaları.
- 25 1917 Ekim Devrimi akabinde Bolşevik Rusya’dan kaçarak İstanbul’a gelen ve bir süre burada yaşayan 2-2.5 milyon muhacir Rus’un durumu istisnadır.
- 26 A. Buravov, “O Rossiisko-Turetskom Voенno-Tekhnicheskom Sotrudnichestve” [Rusya-Türkiye askeri teknoloji işbirliğine dair], 26 Nisan 2009, <http://www.iimes.ru>
- 27 “Türkiye, Rusya’nın S-400’lerine İlgi Duyuyor”, 28 Nisan 2009, <http://www.dunyabulteni.net>
- 28 Interfax haber ajansına dayandırılan bu türden bir haber için bkz. “Rusya: Türkiye Bizden Mi-28 İstedir”, 18 Haziran 2009, <http://www.rusya.ru>
- 29 “Deniz Kuvvetleri Komutanı Ataç Rusya’da”, **Cihan Haber Ajansı**, 7 Temmuz 2009.
- 30 Genelde bu konu gündeme geldiğinde Rusyalı yetkililer özellikle Türk inşaat şirketlerinin yaptıkları iş hacmini de hesaba katarak aslında dengeli bir durumun olduğundan bahsetmektedirler. Bu durumda, artık Türkiye’de milyarlarca dolar yatırım yapmaya girişen Rus şirketlerinin de iş hacimleri dikkate alınmalıdır.
- 31 Başbakan Putin’in resmi sözcüsü Dmitri Peskov’un Rusya’nın Sesi Radyosu ile Anadolu Ajansı’na bu yönde yaptığı açıklamaların Türkçe metni için bkz. **Rusya’nın Sesi Radyosu**, 28 Ocak 2009, <http://turkish.ruvr.ru>; Peskov’un bir süre sonra söz konusu görüşlerini tekrarladığı haber için bkz. “Gümrük Krizini Putin İzliyor, Sonuç Bekliyoruz”, **Radikal**, 3 Haziran 2009.
- 32 Bu arada şu nokta da kaydedilmelidir ki, 2009 yılında gerçekleştirilen üst düzeyde ziyaretlere rağmen Rusya Dışişleri Bakanlığı’nın “2009 yılında Dış Politikada Başlıca Olaylar” isimli 26 maddelik raporunda Türkiye’nin ismi sadece bir kere geçmektedir. Güney Akım için Karadeniz’de inceleme yapmak amacıyla Ankara’dan izin alındığı belirtilmektedir. **Osnovnye Vneshnepoliticheskie Sobytiia 2009 goda** [2009 yılında dış politikada başlıca olaylar], Rusya Dışişleri Bakanlığı İnternet sayfası, Şubat 2010, <http://www.mid.ru>.

TÜRKİYE'NİN ALMANYA POLİTİKASI 2009

Savaş Genç*, Bahadır Çelebi**

* Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Araş. Gör., Fatih Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Tarih boyunca Almanya-Türkiye ilişkileri olumlu bir seyir izlemiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ilişkiler, ticari, askeri, kültürel ve teknik alanlara yayılarak, Almanya'yı, Osmanlı Devleti ve Türkiye dış politikaları içinde vazgeçilmez bir yere getirmiştir. Bu dönemde Osmanlı yöneticileri arasındaki Fransa hayranlığı Almanya hayranlığına dönüşmeye başlamış, örnek olarak Almanya alınmaya başlanmıştır. İngiltere ve Fransa ile kötüleşen ilişkiler, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne sıcak bakmasıyla Osmanlı Devleti ve Almanya'yı müttefik birer ülke haline getirmiştir. II. Wilhelm'in, II. Abdülhamit'i ziyaretleri ve bu ziyaretler sonrasında birçok anlaşmanın imzalanması bu iyi ilişkilere örnektir.¹II Abdülhamit döneminde özellikle askeri alanda ilişkiler ileri düzeyde seyretmiş, Hicaz demiryolu gibi büyük bir proje Almanlara teslim edilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti başta tarafsızlığını ilan etmesine rağmen Alman savaş gemilerinin Osmanlı Devleti'ne sığınmasıyla Almanya ile birlikte savaşa girmiş, yoğun ilişkiler yakın müttefikliğe dönüşmüştür. II. Dünya Savaşı'nda mesafeli olan ilişkiler, 1961 yılında imzalanan İşgücü Göçü anlaşması ile çok yeni bir boyut kazandı. Sanayisi büyüyen Almanya yarım milyon iş gücü ihtiyacının yalnızca 180 binini kendisi karşılayabiliyordu.² Bu iş gücü açığı 1973 yılına kadar Türkiye'den gelen işçilerle kapatıldı. Bugün 3 milyona ulaşan Almanya'daki Türkiye kökenli insan nüfusu Almanya-Türkiye ilişkilerinde en önemli belirleyicilerden biridir.

Almanya'da yaklaşık 3 milyon Türkiye kökenli insan yaşıyor. Göçmen olarak bu ülkeye giden Türkiye vatandaşlarının yaklaşık 700.000'i Alman vatandaşlığına geçti. Bu kitle ikili ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır. Almanlar için turistik açıdan büyük bir cazibe merkezi olan Türkiye, her sene yaklaşık 5 milyon Alman vatandaşını ağırlıyor. Turizmin yanı sıra Türkiye'nin güzelliklerine hayran kalan özellikle emekli Almanlar yılın büyük bölümünü güney sahillerinde satın aldıkları yazlıklarında geçiriyorlar. Her sene sayıları biraz daha artan bu kitlenin nüfusu 70 bin civarındadır.

Son dönemde Türkiye-Almanya ilişkileri, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında da önem kazanmıştır. Avrupa'nın lokomotif gücü olan Almanya'nın desteği, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği için hayati önemdedir. Almanya'nın desteklemediği bir kararın Avrupa Birliği tarafından kabul edilmesi pek mümkün değildir. Bu bağlamda Almanya-Türkiye ilişkilerinin seyri, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği üzerinde de etkileyici niteliktedir. Almanya, seçim sistemi gereği koalisyonlarla yönetilen bir ülkedir. Ülkede tek başına iktidara gelmeyi başarabilen tek parti Hıristiyan Birlik partileri (CDU/CSU) olmuştur ki olayın vuku bulduğu yıllarda ülke genelinde uygulanan %5'lik seçim barajını aşabilen üç parti bulunuyordu. 2009 yılı içinde Almanya'da iki farklı hükümet görev aldı. Hıristiyan Birlik partileri başbakanlığında, Sosyal demokratlarla birlikte kurulan 'büyük koalisyon' 2009 Ekim seçimleri neticesinde yerini yine Angela Merkel liderliğinde bu kez Liberallerle (FDP) kurulan hükümete bırakmıştır. Hali hazırdaki koalisyonun da, bir önceki 'Büyük koalisyonun' da küçük ortaklarının Türkiye'nin Avrupa Birliği içindeki destekleyicilerinden olduğunu söyleyebiliriz.

Siyasi İlişkiler

1997 yılında Almanya Başbakanı Helmut Kohl'un, 6 Hıristiyan Demokrat liderle birlikte yaptığı 'Türkiye Müslüman bir ülke olduğu için Avrupa Birliğine giremeyecektir' açıklaması ile dibe vuran Türkiye-Almanya ilişkileri, 1998 yılında Gerhard Schröder önderliğinde Alman Sosyal Demokrat Parti (SPD) ve Yeşiller Partisi arasında kurulan koalisyon hükümeti ile yeni ve sıcak bir döneme girmiş-

tir.³ Gerhard Schröder, Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi de içine alarak genişlemesini ve küresel bir aktör konumuna yükselmesini savunmuş, bu düşünceyle Türkiye'yi destekleyerek, Türkiye'nin aday ülke statüsüne kavuşup tam üyelik müzakerelerine başlamasının en büyük destekçilerinden biri olmuştur. 1 Mart tezkeresi ile daha bağımsız bir aktör olarak ön plana çıkan Ankara her halükarda AB içinde dikkate alınması gereken bir ülke olarak tam üyelik müzakerelerine başladı. 2005 yılında yapılan Almanya parlamento seçimleri Türkiye-Almanya ilişkileri açısından yeni ve zor bir sayfa açtı. 1998 genel seçimlerinde güçlü bir vizyonla iktidara gelen ve birinci parti konumunda olan Sosyal Demokrat Parti (SPD), bu tarihte birinciliği Hıristiyan Demokrat Birlik Partileri'ne (CDU/CSU) kaptırdı. Bir küçük parti ile koalisyon kurma şansı olmayan büyük partiler (CDU/CSU ve SPD) mecburen kendi aralarında büyük koalisyon hükümeti kurdular.

Büyük koalisyonun kurulduğu bu seçimlerde CDU/CSU partileri açıkça Türkiye'nin AB'ye tam üyelik politikalarını ve bu süreci destekleyen SPD'nin duruşu üzerinden propaganda yapacağını duyurdu. Seçim tartışmaları esnasında bu kartı sonuna kadar kullanan Birlik partileri son kez bu yolla kısmi bir başarı elde etmeyi başardılar. Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması, farklı bir kültürden gelmesi, çok büyük ve nüfusunun AB tarafından hazmedilemeyecek kadar yoğun oluşu ve daha birçok gerekçeyle Avrupa Birliği'ne tam üye olarak alınmaması için 'imtiyazlı ortaklık' gibi ara bir formül Angela Merkel ve partisi tarafından benimsendi. Alman şansölyesi Angela Merkel'in ağızından düşürmediği 'imtiyazlı ortaklık' AB literatüründe yeri olan bir terim değildir. Bu terim ile Merkel'in tam olarak ne kastettiği ise başta kendi partisi olmak üzere Alman siyasi aktörleri tarafından da tam olarak bilinmemektedir. Sıradan bir CDU/CSU'lu seçmenin ya da partide görev alan bir siyasinin bu kavramdan anlayacağı şeyler muhtemelen farklı olacaktır. Her halükarda yıllarca Türkiye'yi insan haklarını çiğnemekle suçlayan, demokratikleşmesini eleştiren, 'azınlıklara' ve Kürtlere karşı tavrını sert bir şekilde kritize eden Birlik partilerinin, Ankara'nın demokratikleşme sürecini iç politika malzemesi yapması, Türkiye'deki değişim ve AB yanlısı demokratlar üzerinde unutulması güç derin yaralar açmıştır.

Türkiye'nin içerde kendi yakın tarihi ile yüzleşip kendi 'derin devletinden' kurtulma mücadelesi verdiği dönemde Birlik partilerinin safalarını demokrasiden yana çok daha net bir şekilde belli etmesi beklenirken, CDU/CSU partileri, farklı hesaplar içinde bulunmayı ve Fransadaki iktidar değişikliğini de arkalarına alarak Sarkozy ile birlikte yekpare bir 'karşı cephe' oluşturmayı tercih ettiler.

Alman Sosyal Demokratlar'ın ve yeni koalisyon ortakları Liberal parti FDP'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine tam destek vermelerine rağmen, Angela Merkel'in başbakanlığı Türkiye ve Almanya arasında, AB ekleninde 2005'ten bu yana soğuk rüzgârların esmesine sebep olmaktadır. Özellikle bu sürecin Almanya içinde seçim malzemesi olarak kullanılıyor oluşu, Türkiye'de iktidar partisinin yanı sıra AB serüvenine inanan kitleleri zor durumda bırakmıştır. 2009 yılı işte tam da bu nedenle Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği adına bu soğuk rüzgârların esmeye devam ettiği bir yıl oldu.

Angela Merkel parti olarak (CDU/CSU) Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olmasına karşı olduklarını fakat Türkiye ile çok yakın ilişkileri devam ettirmek istediklerini, bunu da 'İmtiyazlı Ortaklık' gibi bir formülle yapmayı düşündüklerini başbakan olmadan önce ilan ederek bir karşı tavır sergilemişti. Türkiye bu teklifi daha ilk günden itibaren şiddetle reddederek, Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye verdiği sözleri tutması gerektiğini her fırsatta ifade etti. Buna karşın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği gündeme geldiğinde Angela Merkel ve Alman Hıristiyan Demokratları 'İmtiyazlı Ortaklık' formülünü defaatle zikretmekten geri durmadılar. 11 Mayıs 2009 tarihinde Berlin'deki Potsdamer Platz meydanında düzenlenen bir etkinliğe Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ile birlikte katılan Angela Merkel, 'Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine hayır, imtiyazlı ortaklığa evet' diyerek Türkiye'nin birliğe tam üyelik fikrine karşı tutumunu yineledi. Aynı etkinlikte konuşan Alman Hristiyan Demokrat Parti'nin gençlik kolu olan Genç Birlik başkanı Philipp Messfelder daha da ileri gidip Türkiye hakkında sert ifadeler kullandı: "Avrupa'nın ortak değerler temelinde kurulmasını istiyoruz, Türkiye'nin burada yeri yok"⁴ Alman hükümetinin koalisyon ortağı CDU partisinin 2005 yılından bu yana Türkiye'ye karşı tutumunu gözler önüne seren bu ifadeler haklı olarak Türkiye'nin tepkisi-

ni çekmektedir. Alman iç politikasında prim yapması muhtemel bu sert beyanlar, ekonomik olarak oldukça zayıf bir görüntü çizen ve AB'den başka hiçbir alternatifi olmadığı ezberi ile hareket eden 90'lı yılların klişe Türkiye imajına dayandırılarak verilen yanlış tepkilerdir.

Alman Birlik Partileri'nin bu tavrı, Nicolas Sarkozy'nin Türkiye'ye karşı daha da olumsuz tutumuyla birleşince, Türkiye hükümetinin işini demokratikleşme sürecinde iç, vizyon belirleme noktasında ise dış politikada daha da zorlaştırmıştır. İç politikada Avrupa muhalifleri ile mücadele eden Ak Parti hükümeti, dış politikada da Almanya ve Fransa'nın bu sert tutumuna karşı farklı açılımlarla konum belirlemeye çalışmaktadır.

Enerji politikaları ile Orta Asya zenginliklerini dünya pazarlarına açan, Orta Doğu'da kurduğu stratejik birliklikler sayesinde cazibe merkezi haline gelen ve Obama iktidarı döneminde transatlantik ekseninde daha da önem kazanan Türkiye, Berlin'deki Birlik partisi yetkililerine takındıkları tavrın yanlışlığını göstermeye başladı. Özellikle küresel ekonomik krizde Brüksel'den büyük destek alan Akdeniz ülkeleri bir bir sarsılırken yeni dış politika bağlantıları ile farklı pazarlara açılan ve yabancı sermayenin cazibe merkezi haline gelen Türkiye'nin ekonomik büyüme kaydetmesi 2009 senesi içinde Almanya gündeminde bir başarı öyküsü olarak tartışılmıştır.

Alman koalisyon hükümetinin büyük ortağı Hıristiyan Demokrat Birlik Partileri'nin (CDU/CSU) bu olumsuz tutumuna rağmen, koalisyonun diğer ortağı Sosyal Demokrat Parti ve 2009 Ekim seçimleri akabinde koalisyon ortağı olarak iktidara gelen FDP Türkiye'ye karşı sıcak tutumunu sürdürdü. Almanya'da Eylül 2009'da yapılan seçimlerden önce Sosyal Demokratların başbakan adayı Frank-Walter Steinmeier, Türkiye ile Almanya Dışişleri Bakanlıklarının stratejik diyalogu geliştirmek amacıyla düzenli şekilde görüşmeleri ile ilgili bir karar aldıklarını ifade ederek Türkiye ile ilişkilerin önemini vurguladı.⁵

2009 yılı, Almanya'daki seçimler nedeniyle de Türkiye için kritik bir yıldır. Seçime Türkiye karşıtlığı propagandasıyla giren Alman Hıristiyan Demokrat Partisi'nin genel başkanı Angela Merkel, 2005 yı-

lından bu yana süren Hıristiyan Demokrat/Sosyal Demokrat koalisyonunu dağıtma hedefine ulaşarak seçimden yüzde 33,9 oyla galip ayrıldı. Bu netice Hıristiyan Demokratların aldıkları en düşük oy oranı olarak tarihe geçerken, Birlik partileri özellikle ekonomik krizin etkili olduğu bir dönemde artık seçmenlerinin de canını sıkmaya başlayan Türkiye karşıtlığı söylemi ile cezalandırılmış oldular. Merkel'in Sosyal Demokratlar yerine koalisyon ortağı olarak görmeyi arzuladığı liberal Hür Demokratlar da (FDP) yüzde 14,6 oy alarak 3. Parti oldu ve Hıristiyan Demokratlarla birlikte koalisyon hükümetini kurdu.⁶ Koalisyon sözleşmesinde, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği konusunda Türkiye ile sürdürülen müzakerelerin 'sonucu açık' şekilde yürütülmesi, Türkiye'nin üyeliğinin reddedilmesi durumunda ise Avrupa Birliği ile imtiyazlı ortaklığın teklif edilmesinin yer alması,⁷ Türkiye tarafından hoş karşılanmadı. Seçimlerin ardından Angela Merkel'i arayarak tebrik eden Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, telefon görüşmesinde Türkiye-Almanya ilişkilerinin geleceği hakkında olumsuz bir değerlendirmenin söz konusu olmadığını kamuoyuna beyan etti. Merkel'in AB ekseninde açık bir şekilde yürüttüğü Türkiye karşıtlığına rağmen her iki lider de bu konunun ikili ilişkileri zedelememesi için hassasiyet göstermektedirler.

Türk-Alman ilişkilerine her iki ülkenin medyasında Merkel'in 'imtiyazlı ortaklık' teklifi nedeni ile daha çok AB penceresinden bakılmaktadır. Almanya'da yaşayan yaklaşık 3 milyon Avrupalı Türk'ün, Alman vatandaşı olan 700 bininin ikili ilişkilerdeki rolü göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Almanya kendi içinde henüz tam olarak entegre edemediği bu kitle ile yola nasıl devam edeceği hususunda hemfikir olmuş bir görüntü çizmiyor. Göçmenlerin eğitim, dil, entegrasyon ve aidiyetlik sorunları Alman iç politikasının değişmeyen gündemlerindedir. 'Misafir işçi' sıfatı ile bu ülkeye getirilen kitlelerin 'göçmen' kimliğine kavuşması ve kanunlarının bu kavramla ifade edilerek yeniden yazılması Türk-Alman ilişkilerinde çok önemli yapıcı politikalar izleyen SPD lideri Gerhard Schröder şansölyeliği döneminde gerçekleştirilmiştir.

Hatalarla dolu yakın göç tarihine bakıldığında, göçmenlerle Alman devleti arasında yaşanan ciddi bir güven bunalımının söz konusu olduğunu ifade edebiliriz. Bu negatif anlayışın Ankara'nın AB'ye

Berlin vasıtası ile entegre olması ile kırılabileceğini düşünen Schröder hükümeti hem Türkiye'nin yeni vizyonuna destek vermek hem de içerideki Türkiye kökenli göçmenler ile aralarındaki 'güven bunalımını' aşmak adına oldukça somut pozitif adımlar atmıştı. Özellikle son iki seçimde Schröder'in oluşturmaya çalıştığı bu pozitif eksenin yerini daha sert, göçmenler ve Türkiye-AB ilişkileri üzerinden siyaset yapan 'kolaycı' bir söyleme bıraktığını gözlemliyoruz. Birlikte hareket edip sıcak pozlar veren Erdoğan-Schröder ikilisi 2009 senesi içinde sadece eski Şansölye'nin doğum günü partisinde bir araya gelebildiler. Birçok dünya lideri ile kişisel ilişkileri üzerinden iletişim kurmasını beceren Erdoğan, Schröder ile kurduğu sıkı bağları Merkel döneminde oluşturma fırsatını bulamadı.

Başbakan Erdoğan'ın Almanya seyahatleri esnasında bu ülkede yaşayan Türkiye vatandaşları ile gerçekleştirdiği kapalı spor salonu toplantılarında kullandığı ifadeler satır aralarından çekilerek Alman medyasında günlerce konuşulan 'milliyetçi' ve 'entegrasyon karşıtı' bir tablo oluşturulmaya çalışıldı. Aslında, Almanya'da yaşayan Türkiyelilere her fırsatta bu ülkenin vatandaşlığına geçip iyi seviyede Almanca öğrenmeleri gerektiğini tavsiye eden Erdoğan, bunun yanında mutlaka bu ülkeye entegre olun ama kesinlikle asimile olmayın tavsiyelerinde de bulunuyor. Asimile olmamanın yolunun ana diline sahip çıkmaktan geçtiğini ifade eden Erdoğan Türkçeye özel bir önem veriyor. Almanya'da açılacak Türk liselerinin bu anlamda tarihi bir rol üstleneceğine inanan Başbakan ısrarla bu ülkede Türkiyelili öğretmenlerin de görev alacağı örnek okulların açılmasından yana tavır sergiliyor. Almanya'daki Türkiyelilerin kötü seviyedeki Almancalarına bakarak bu karara tavır alan muhafazakâr Almanların görmedikleri bir şey var. Almanya'da yaşayan Türkiyelilerin anadilleri de konuştukları Almanca kadar kötü ve anlaşılmaz. Anadilini bu kadar kötü konuşan bir kitlenin ikinci bir dili öğrenmesinin de çok zor olduğunu belirten pedagoglar bu noktada anadilin geliştirilmesinin önemine dikkat çekiyorlar.⁸

Erdoğan'ın Almanya'da yaşayan Türkiyelilerle gerçekleştirdiği toplantılar yukarıda zikredilen 'Türkçe' ve Türk liseleri' başlığı neticesinde farklı bir konuyu gündeme getirmiştir. Almanya'da Erdoğan'ı dinleyen coşkulu kitleler hala Ankara'nın etki alanındadır. Bu kitle

ağırlıklı olarak izlediği Türkiye televizyonları sayesinde Türkiye gündemini yakından takip ediyor. Tüm bu gerçekler Avrupalı Türklerin Almanya'ya entegrasyon süreçlerinde Ankara'nın oynayabileceği rolleri işaret etmektedir. Ankara ile Berlin bu ve benzeri konularda ortak projeler geliştirebilirler. Türk-Alman ilişkilerinin yakın gelecekteki ilgi alanlarından bir tanesi de rasyonel hareket edebilen iktidarların oluşturacağı işbirliği komisyonları vesilesi ile kurgulanacak entegrasyon politikaları olacaktır. Öte yandan Başbakan Erdoğan'ın Almanya'da yaşayan Türkiyeliler ile gerçekleştirdiği toplantıların Alman medyasını ve ülke gündemini uzun süre meşgul etmesi bir Türk siyasinin Berlin gündemini kolaylıkla değiştirebilecek güçte olduğunu da gösteriyor. Başbakan'ın ifadelerinin özellikle Alman muhafazakar basını tarafından çok ağır bir üslupla eleştirilmesinin ardında biraz da bu gerçek yatıyor olabilir.

Birçok olumsuz etkene rağmen 2009 senesi içinde de Türkiye ve Almanya arasındaki ikili ilişkiler karşılıklı ziyaretlerle zinde tutulmaya çalışıldı. 2009 senesi içinde Almanya'nın yeni koalisyon ortağı liberallerin parti lideri ve Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle Ankara ve İstanbul'u kapsayan çok verimli ve pozitif bir ziyarette bulundu. Westerwelle'nin Türkiye'de yaptığı açıklamalarda Ankara'nın AB üyeliğine tam destek verdiğini ifade etmesi Berlinde negatif tepkilerle karşılandı.⁹ Koalisyon ortağı Hıristiyan Sosyal Birlik partisinin genel sekreteri Alexander Dobrindt, Dışişleri Bakanlarının Türkiye gezisi devam ettiği esnada tehditkâr bir tavırla Westerwelle'ye 'Türkiye'ye tutamayacağın gizli sözler verme!' ikazında bulundu.¹⁰ Berlin'den gelen sert açıklamaların basına yansımaları akabinde, Westerwelle'ye olumlu mesajlarını şahsi olarak mı yoksa Alman Dışişleri Bakanı sıfatı ile mi verdiği sorusu Türkiye basın mensupları tarafından soruldu. Buna benzer iğneleyici sorulara muhatap olan Westerwelle: "Burada kısa şortumla kumsalda gezinen bir Alman turist olarak değil de Dışişleri Bakanı olarak bulunuyorum, tabii ki sözlerim bağlayıcıdır" cevabını verdi.

Alman Dışişleri Bakanı haricinde Federal Meclis Başkanı Norbert Lammert 2010 Avrupa Kültür Başkenti etkinlikleri planlaması çerçevesinde Türkiye'yi ziyaret etti. Alman Eğitim ve Araştırma Bakanı Anette Schavan Ankara'da temaslarda bulunan bir diğer Federal

Alman kabinesi üyesi oldu. Başbakan Erdoğan haricinde Almanya'ya resmi ziyarette bulunan iki kabine üyesi Kültür Bakanı Ertuğrul Günay ve Adalet Bakanı Sadullah Ergin oldular. Karşılıklı ziyarette bulunan siyasetçiler Almanya-Türkiye ilişkilerinin önemini ve bu ilişkilerin her alanda geliştirilmesi gerektiğini vurgulayarak, iki ülkenin ilişkilerini arttırarak devam ettirme niyetini ortaya koymuş oldular. İki ülke arasında bulunan köklü kültürel anlaşmaların iyi niyet temennileri ile daha üst seviyelere çekilmesi gerektiğini savunan Bakanlar özellikle 2010 Hessen ve İstanbul AB Kültür Başkenti programları kapsamında ortak hareket etme kararı aldılar.

Genel Kurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un 9 Eylül 2009'da Berlin'i ziyaret etmesi de Türk-Alman askeri ilişkilerini tazelemiş oldu. Alman Genel Kurmay Başkanı Wolfgang Schneiderhan ve Savunma Bakanı Franz Josef Jung ile görüşen İlker Başbuğ'un Berlin ziyareti bir Türk Genel Kurmay Başkanı'nın 13 yıl aradan sonra Almanya'ya ilk resmi ziyareti yapması adına da önemli olmuştur.¹¹ Merkel hükümeti prensip olarak Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olmasına olumsuz bakmasına karşın Türk hükümeti ile güvenlik alanında ve askeri alanda da üst düzey ilişkilerini korumuştur.

Kökleri Osmanlı Devleti'ne dayanan Türk-Alman ilişkileri ve Avrupa Birliği'ne tam üye olmayı kesin hedef haline getirmiş bir Türk Dış Politikası, Almanya'daki iktidar değişikliğinden etkilenmeyecek kadar sağlam bir yapıya sahiptir. Almanya'daki Türk seçmenin ilgileri ve beklentileri de, Türkiye'nin dış politikasından daha çok, kendi geleceklerini ilgilendiren konulara yönelmiş durumdadır.¹² Türkiye için lobi yapması beklenen kitlelerin bu anlamda gerçekleştirebilecekleri en güzel lobi kendi sosyo-ekonomik statülerini ilerleterek çok daha güçlü bir temsil hüviyeti kazanmaları olacaktır. Alman halkının yüzde 60'ı sahip olduğu Türk ve Türkiye imajını, komşusu olan Türklere ve Alman basınından edinmiştir. Bu anlamda Almanya'da yaşayan Türklerin her anlamda gelişerek, Türk ve Türkiyeli imajının olumlu gelişmesine katkıda bulunmaları gerekmektedir. Sosyal hayat içinde arzu edilen bir noktada olmayan Türk kökenli göçmenlerin Ankara adına direkt lobi girişimleri çok büyük bir mana ifade etmiyor. Almanya'da henüz genel ve yerel seçimlere bile istenilen ölçüde katılmayan, oy kullanmayan, siyasi partilerde yeterince organize

olmayan, sivil toplum örgütlerinde sadece sembolik isimlerle temsil edilen bir kitlenin yapacağı lobi de ancak bu ölçüde etkili olacaktır.

Sadece siyasi değil ekonomik, kültürel ve sosyal alanda da yaşanan gelişmeler Türkiye ve Almanya ilişkilerini hükümetler üstü bir noktaya taşımıştır. Bu bağlamda, Türkiye-Almanya ilişkileri tarafların bazı olumsuz açıklamalarına ve iç politika endişeleri nedeniyle yapılan bazı olumsuz değerlendirmelere rağmen normal seyrinde devam etmeyi sürdüreceği gibi görünüyor.

2009 yılının başında Erdoğan'ın Angela Merkel'i arayarak 40 dakika boyunca İsrail'in Gazze saldırısı konusunda görüşmesi Türkiye ve Almanya'nın dünya siyasetinde birlikte hareket etmeye çalışan ve fikir alışverişinde bulunan birer ortak olduğunu göstermiştir. Bu telefon görüşmesinde Merkel ve Erdoğan Gazze saldırısına ilişkin ateşkesin sağlanması ve Mısır'dan Filistin'e tüneller aracılığıyla giren gizli silahların engellenmesi konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Ayrıca Erdoğan, Merkel'e Almanya ve batılı ülkelerin İsrail'e baskı yaparak barış görüşmelerine ikna etmesini önermiş, Merkel'de Mısır sınırından Filistin'e giren silahların engellenmesi için uluslararası bir gözetim mekanizması kurulması gerektiğini ve Türkiye'nin bu kurulacak mekanizmada aktif rol alması gerektiğini belirtmiştir.¹³

Türk-Alman ilişkileri her ne kadar AB merkezli bir gündem ile değerlendiriliyorsa da ekonomik açıdan ilişkiler farklı bir mecrada artan bir ivme ile devam ediyor. Ankara-Berlin-Brüksel ekseninde takip edilen ilişkiler daha çok Alman iç politikasının mevcut polarizasyonundan dolayı bu konumdan çıkamıyor. Almanya'da vuku bulan seçimlerde Türkiye'nin ve Türkler'in kampanya malzemesi yapılması fotoğrafın tamamının görülmesini engellemektedir. Siyasi hesapların dışında kendi rotasında yol alan ve hacmi sürekli büyüyen ilişkiler her iki ülkenin gelecekte çok daha rasyonel hareket etmesine neden olacaktır.

Ekonomik İlişkiler

Günümüzde Türkiye'nin en büyük dış ticaret ortaklarından biri Almanya'dır. Ticari anlamda birbirlerini desteklemek isteyen Tür-

kiye ve Almanya 1962 yılında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması'nı imzaladılar. Bu anlaşma çerçevesinde Almanya 1960'lardan bu yana 4,3 milyar avroluk kredi ve kısmen sübvansiyon vererek Türkiye'yi mali açıdan destekledi. 1980'den bu yana ise Türkiye'ye yaptığı 7 milyar doların üstünde yatırımla, Türkiye'deki en büyük uluslararası yatırımcı haline geldi.¹⁴

Almanya'da yaşayan 2,7 milyon Türk vatandaşın içinde 30 milyar avro yıllık cirosu olan, 7 milyar avroluk yatırım yapan 65.000 Türk ve Türk asıllı Alman işadamaı,¹⁵ Türkiye ve Almanya arasındaki ekonomik ilişkilerin en önemli unsurlarından birisini oluşturur. Almanya uzun yıllardır Türkiye'nin en önemli ticari ortaklarından biridir. Küresel krizden 2009 senesi içinde etkilenen ticari ilişkiler %20 oranında gerilemiş olsa da halen iki ülke arasındaki ticaret hacmi 20 milyar avro civarındadır. Türkiye'nin ihracat payı 8,3 milyar avro da kalırken Almanya'nın Türkiye'ye yönelik ihracatı 11,5 milyar Avro'yu buldu. Türkiye Almanya'dan ağırlıklı olarak makine, otomobil ve otomobil endüstrisi yedek parçalarını ithal ederken, Almanya'ya başta tekstil ürünleri olmak üzere, gıda, deri ve deri ürünleri ile artık makine, otomobil ve elektrikli aletler ihraç ediyor.

Almanya 80'li yıllardan bu yana toplamda yaklaşık 8 milyar dolara ulaşan yatırımı ile Türkiye'ye en büyük yatırımı yapan ülke konumundadır. Almanya'dan gelip Türkiye'de işveren konumuna gelen yaklaşık 4.000 tane firma Türkiye'de birçok alanda faaliyet gösteriyor. Ağırlıklı olarak makine üretimine yatırım yapan Alman firmaları son dönemlerde hizmet sektörü ve perakende satış alanlarına da girdiler. İki ülke arasında sorun olarak görünen en önemli ticari konu ikili vergilendirme sistemidir. Bu olumsuzluk yapılan anlaşmalarla 2011'e kadar giderildi.¹⁶ Turizm de Türkiye-Almanya ilişkileri açısından önemli bir sektördür. 2009 yılı itibarıyla Türkiye'yi 4 milyon 488 bin 350 Alman turist ziyaret etti.¹⁷ Ayrıca 70 bine yakın Alman vatandaşı sürekli olarak Türkiye'de ikamet ediyor.¹⁸

Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler 2009 yılında da yoğun bir şekilde devam etti. İkili ziyaretler, fuarlar ve toplantılar, ekonomik krizin iki ülke ekonomik ilişkilerine zarar vermesine rağmen tüm hızıyla sürdü. Ayrıca, Türkiye ile Almanya ara-

sında imzalanan Mali İşbirliği Anlaşması 5 Ocak 2009 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu anlaşma kapsamında Almanya Türkiye'ye 18,7 milyon avrosu kredi, 1 milyon avrosu hibe olmak üzere 19,7 milyon avro mali destekte bulunacak.¹⁹ Öte yandan, 13 Temmuz 2009'da imzalanan Nabucco projesi Almanya tarafından memnuniyetle karşılandı. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Almanya Büyükelçiliği ve TCDD Genel Müdürlüğü işbirliğiyle düzenlenen 'Hicaz ve Bağdat Demiryollarının 100. Yılı' sergisinin açılışında konuşan Almanya'nın Türkiye büyükelçisi Eskart Cuntz, 100 yıl önce inşa edilen hicaz demiryolu projesinin Türkiye ve Almanya'nın beraberce neleri yapabileceğini gösterdiğini ifade ederek, Nabucco Projesi'nin Türkiye ile Almanya'yı, başka ülkelerle birlikte, birbirine bağladığını söyledi.²⁰

Almanya'da yaşayan Türklerin girişimcilik özellikleri hem Alman hem de Türk ekonomisine artarak katkı sağlamaya 2009 yılında da devam etti. Yaşlanan nüfusu nedeniyle Almanya, dinamik ve girişimci ruhlu iş adamlarına da ihtiyaç duyuyor. Bu anlamda girişimci Türk iş adamları Almanya ekonomisine küçümsenemeyecek ölçülerde katkıda bulunuyor. 12 Eylül 2009 tarihinde Almanya'nın Mannheim kentinde Türk iş adamlarıyla bir araya gelen Maliye Bakanı Mehmet Şimşek, Almanya'nın Türkiye için çok önemli bir ülke olduğunu belirtti. Köln'de Türk İşadamları Derneği'nin açılışını da yapan Şimşek, Türk iş adamlarının Alman ekonomisine verdikleri katkıdan gururlu olduklarını ve bu katkının artması gerektiğini ifade etti.²¹ 11 Nisan 2009 tarihinde, Türk Alman Ticaret ve Sanayi Odası yönetim kurulu üyesi Mehmet Önel yaptığı bir konuşmada, 50 yıl önce işçi olarak Almanya'ya göç eden Türklerin, günümüzde girişimcilikleriyle ön plana çıktıklarını vurguladı. 2009 yılının ilk çeyreği itibarıyla Almanya'dan Türkiye'ye yapılan ihracatta yüzde 38, ithalatta yüzde 11'lik gerilemeye dikkat çeken Önel, Almanya ile Türkiye arasındaki köklü ilişkilerin genişleyerek devam etmesi gerektiğini söyledi. Köln ekonomi teşvik kurulu encümeni Norbert Walter Borjans da Türkiye'nin ekonomisini övdükten sonra Köln'de yaşayan 81,000 Türk'ten 2 500'ünün girişimci olduğunu ve Köln Ekonomi Teşvik Kurulu olarak bu Türklere her türlü desteğin verildiğini ifade etti. Bursa'nın gelişmiş sanayisini ve dinamizmini olağanüs-

tü olarak nitelendiren Borjans, Köln ve Bursa arasında yapılacak çok şeyin olduğunu belirtti.²² Türkiye ve Almanya arasında sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilen bu tip görüşmeler ve toplantılar, ikili ilişkilerin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır. Karşılıklı diyaloglar, 2009 yılında ekonomik krizin olumsuz etkilerine rağmen derinleşmeye ve çeşitlenmeye devam etti.

Dış ticaret hacimlerinde karşılıklı olarak önemli yer tutan Almanya ve Türkiye ticari ilişkileri daha güçlü bir şekilde kurumsallaştırmak adına çeşitli kongreler ve toplantılar düzenledi. Türk-Alman Sanayi ve Ticaret Odası (TD-IHK) tarafından 2009'da dördüncüsü yapılan Türk Alman Ekonomik Kongresi, 10 Ekim 2009 tarihinde, Köln kentinde, ANUGA gıda fuarı çerçevesinde yapıldı. Türk ve Alman yetkililerin iyi dilek ve temennilerine sahne olan kongrede konuşan TD-IHK Başkanı Rainhardt von Leoprachting, ekonomik krizin getirdiği zorluklara rağmen Türkiye ile ilişkilerin potansiyeli olduğuna inandıklarını söyledi. Kongrede konuşan Tarım Bakanı Mehdi Eker ise, kimsenin kendisi için üretim yapmaması, herkesin daha büyük bir Pazar için üretim yapması gerektiğini belirterek, ticarete sınırların kaldırılması gerektiğini söyledi.²³ Yine 4 Aralık 2009 tarihinde Almanya'nın Münih kentinde Türk-Alman Ticaret ve Sanayi Odası genel kurulu yapıldı. Genel kurulda konuşan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Ali Boğa, Türkiye ve Almanya'nın buldukları bölgede çok önemli rolleri bulunduğunu, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini ve Alman işadamlarının Türkiye'de güvenle yatırım yapabileceğini söyledi. TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu da, Almanya ile Türkiye arasındaki dostluğa ve iki ülkenin sahip olduğu potansiyele dikkat çekti.²⁴ Artık kurumsallaşan ve gelenekselleşen kongreler Alman ve Türk sivil toplum kuruluşları arasında oluşturulan kurullar, Türkiye-Almanya ilişkilerini siyaset üstü bir noktaya taşıyarak, Almanya ve Türkiye'yi ekonomik anlamda da birbirlerinin en önemli müttefikleri haline getirdi.

Vize Uygulaması, Çifte Vatandaşlık ve Seçim Hakkı

Almanya'nın Türkiye'ye vize uygulaması Türkiye tarafından hep ikili ilişkilere zarar veren bir durum olarak algılanmıştır. 2009 yı-

linda Almanya'nın Türkiye'ye uyguladığı vize yasağının kaldırılması tartışmaları, Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın (ATAD), tır şoförü Mehmet Soysal'a Avrupa'ya gelebilmesi için vize almasına gerek olmadığı yönünde verdiği kararlar, gündeme damgasını vurdu. 2007 yılında, tır şoförü Mehmet Soysal'ın Berlin Eyalet mahkemesine açtığı dava 19 Şubat 2009 tarihinde sonuçlandı. Mahkeme kararında, hizmet alışverişi nedeniyle iş seyahati için Avrupa'ya gidecek olan Türk vatandaşlarının vizeden muaf tutulması gerektiğini, ayrıca Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına uygulanan vize uygulamasının hak ihlali olduğunu belirtti.²⁵ 19 Aralık 1972 tarihinde Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında yürürlüğe giren Katma Protokol'ün 41. Maddesine göre vizesiz giriş hakkı olan kişilerin, günümüzde de vizesiz giriş hakkı olduğu tezini ileri süren mahkemenin bu kararı, Türkiye'de birçok insan tarafından Avrupa Birliği'ne vizesiz giriş hakkı doğduğu yorumlarının yapılmasına yol açtı.

16 Mayıs 2009 tarihinde Alman hükümeti Türkiye'ye vize muafiyeti konusunda tarihi bir karar aldı. Kamyon ve otobüs şoförleri, montaj işçileri, spor-sanatçı ve iş adamlarına vize uygulamama kararı alan Alman hükümetinin İçişleri Bakanı Stefan Paris, şimdilik sadece Almanya'ya mal taşıyan Türk kamyon şoförleri için vize muafiyeti getirildiğini, hükümet olarak, hizmet almak için Almanya'ya giden Türk vatandaşlarını vizeden muaf tutmak için bir zorunluluk görmediklerini söyledi.²⁶ Almanya İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan yazılı bir açıklamada ise, turistlerin ve diğer tüm Türk vatandaşların da Almanya'ya vizesiz girebileceği ile ilgili yapılan yorumların yanlış olduğu belirtildi. Alman hükümetinin aldığı bu karar her ne kadar tüm Türk vatandaşlarını kapsamasa da, vize uygulamasının tamamen kaldırılması için bir ilk adım niteliği taşıyor. Alman hükümetinin bu kararı, Almanya'nın Türkiye ile olan ekonomik ilişkilere ne kadar önem verdiğini ve ikili ilişkilerin gelecekte taşıdığı potansiyele ne kadar inandığını gösteren önemli bir karardır.

2009 yılında Almanya-Türkiye ilişkileri bağlamında tartışılan diğer bir konu da Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarının çifte vatandaşlık ve seçim hakkı meselesidir. Muhalefet partisi SPD, Almanya'da yaşayan Türklere çifte vatandaşlık ve AB ülkesi dışından gelen tüm göçmenlere yerel seçimlerde seçim hakkı verilmesini is-

terken, Hıristiyan Birlik partisi, bir insanın sadece bir ülkeye bağlılık duyabileceği gerekçesi ile çifte vatandaşlığa karşı çıkıyor. Hıristiyan Birlik Partisi oy kullanmak isteyen göçmenlere Alman vatandaşı olma çağrısında bulunuyor.²⁷ Aile birleşimi kapsamında Almanya'ya gelecek eşlerin gelmeden önce Almanca öğrenmeleri zorunluluğu ise Türkiye ve Almanya'daki Türkler tarafından olumsuz karşılanıyor. Almanya'da doğup büyüyen göçmenlerin 18 ila 23 yaşları arasında Alman ya da Türk vatandaşlıklarından birini seçme zorunluluğu da tepki toplayan uygulamalardan biridir. Aralarında Türklerin de bulunduğu Müslümanların, dini bayram günlerinin bir gün tatil olmasını talep etmeleri, 2009 yılında Almanya'da tartışma yaratan diğer bir konu oldu.

20 Nisan 2009 tarihinde eski Almanya Başbakanı Gerhard Schröder'in 65. doğum günü daveti nedeniyle Almanya'nın Hannover kentine giden Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, yaptığı açıklamalarda, Almanya'nın Türkiye'ye uyguladığı vizenin ikili ilişkilere zarar verdiğini, Almanya'da yaşayan 3 milyon Türk'ün ülkedeki toplumsal, siyasi ve kültürel yaşama uyum sağlamalarını desteklediğini ve Türklerin Almanca öğrenmesi gerektiğini söyledi.²⁸ Türklerin Alman vatandaşlığına geçmekte tereddüt etmemesi gerektiğini belirten Erdoğan, vatandaşlığın hakların garantisi olduğunu söyledi. Erdoğan, özellikle 18-23 yaşları arasındaki gençlere seslendiğini, Alman vatandaşı olmuş, iyi Almanca konuşan gençlerin, Almanya'nın siyasi, kültürel ve ticari yaşamına katkıda bulunacağını sözlerine ekledi.²⁹ Nüfusu yaşlanan Almanya'nın, dinamik Türk gençlerine her alanda ihtiyacı var. Bu sebeple Alman siyasiler de Almanya'da yaşayan Türklerin ülkeye yönelik katkılarının önemini çeşitli vesilelerle vurguluyorlar. Merkezi ve Eyalet hükümetlerinin ayrı ayrı programlarla ele almaya çalıştığı, Almanya'daki Türklerin potansiyelinin Almanya'ya katkıda bulunduğunu düşünen Kuzey Ren Vestfalya Eyaleti Aile ve Uyum Bakanı Armin Laschet, 1 Ağustos 2009 tarihinde, bir gazeteye yaptığı açıklamada, yurt dışına giden kalifiye Almanların yanı sıra, Almanya'da çok iyi eğitim görmüş Türk gençlerin Türkiye'ye dönmelerinin sorunlarını arttırdığını ifade etti. Alman bakanın bu açıklamaları, Almanya'nın Türklere ihtiyacı olduğunu göstermesi bakımından önemli bir açıklama oldu. 2009 yılı,

Alman hükümetinin muhafazakâr koalisyon ortağının Türklere ve diğer göçmenlere olumsuz tavrına rağmen, vize uygulamasının kısmen kaldırılması açısından da Türk-Alman ilişkilerinin geleceğini olumlu yönde etkileyecek bir yıl olmuştur. Ayrıca Tayyip Erdoğan'ın Almanya'da yaşayan Türklere Alman vatandaşlığına geçmesi çağrısı, Türk hükümetinin Almanya'daki Türklere milliyetçilik penceresinden bakmadığını göstermesi açısından da önemli olmuştur.

Deniz Feneri Davası

Nisan 2007'de başlayan Deniz Feneri Derneği'ne (e.V.) yönelik soruşturma ve Eylül 2008'de yapılan duruşmalarla süreç Türkiye'nin gündemini oldukça meşgul etti. Dava aşmasında iktidara yakın isimlerin bir şekilde medyada çıkan haberler vesilesi ile Deniz Feneri bağışlarına adlarının karışması ve Alman yetkililerin imalı ifadeleri 2009 yılında da Türkiye ile Almanya arasında problem teşkil etmeye devam etti. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın da Deniz Feneri'nden Doğu Asya'da tsunamiden zarar görenlere yardım etmek amacıyla para aldığı iddiaları, Türkiye'de muhalefet ile hükümet arasında tartışmaya dönüştü. Tartışmaların netleşmesi için Alman adli makamlarının hazırlayacakları raporlar ve kullanılacak ifadelerin önem kazanması Ankara-Berlin hattında gerilimli günlere neden oldu. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Deniz Feneri davasında geçen ve partisinin adının karıştığı iddiaları sert bir dille yalanladı.³⁰ Eylül 2008'de duruşmalar devam ederken davanın hâkimi Johann Müller Deniz Feneri'nden Ak Parti hükümetine para verildiğine dair bir bulguya rastlamadıklarını belirterek iddiaları reddetti.³¹ 18 Eylül 2008'de açıklanan kararlar Almanya'daki 3 Deniz Feneri (e.V.) yöneticisine hapis cezası verildi. Alman savcı Lötz'ün asıl faillerin Türkiye'de olduğunu söylemesinin ardından Türkiye'deki Deniz Feneri ile olan bağlantıların soruşturulması için CHP tarafından suç duyusunda bulunuldu ve Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı Almanya'dan Deniz Feneri dosyasını talep etti. 5 Ocak 2009 da geleceği açıklanan dosya gecikince muhalefet hükümeti sert bir dille eleştirdi. 16 Şubat tarihinde CHP'li Ali Kılıç dava dosyasını Almanya'dan getirdiklerini açıkladı. Bunun üzerine Almanya dosyanın bir bölümünün CHP'de

olduğu açıklamasını yaptı. Yılan hikâyesine dönen mesele en sonunda 24 Şubat'ta Almanya'dan resmi kanallarla dosyanın gelmesi ve 21 Mayıs'ta çevirilmesiyle sonlandı.³² Türk hükümeti Alman makamlarının bazı üyelerinin Türkiye'deki hükümete muhalif çevrelerle ilişkisi olduğu iddiasını öne sürerken, muhalefet de hükümeti dava dosyasını geciktirmek ve davayı sulandırmakla suçladı. Davanın bu şekilde siyasi bir hava kazanmasından rahatsız olan Alman siyasetçiler de davanın siyasileştirilmemesi gerektiği ile ilgili açıklamalar yaptılar. Son tahlilde Deniz Feneri davası Türk ve Alman yetkililer arasında birbirini suçlayan açıklamalara ve gerginliklere neden oldu.

Kültürel İlişkiler

Almanya'da yaşayan Türkler, Türkiye'de ikamet eden 70 bine yakın Alman ve her yıl Türkiye'ye gelen yaklaşık 4 buçuk milyon Alman turist, Türkiye ve Almanya'nın kültürel anlamda da derin ilişkileri olduğunun bir göstergesi. 2009 yılı iki ülke arasında yapılan kültürel faaliyetler açısından renkli geçti. 24 Eylül-3 Ekim tarihleri arasında yapılan, genç Türk yönetmenlerin kendisini sinema dünyasına tanıtmaya çalıştığı büyük önem taşıyan 17. Hamburg Film festivalinde 8 Türk filmi gösterildi.³³ Festivalde Fatih Akın'ın 'Soul Kitchen' adlı filmi 'Art Cinema' ödülü aldı. 25-28 Haziran 2009 tarihlerinde, 'Her Şey Tıkırında: Almanya'dan Yepyeni Filmler' adlı etkinlik İstanbul Modern müzesinde gerçekleştirildi. Goethe-Institut ve İstanbul Modern'in katkılarıyla ilk gösterimleri Berlin, Cannes, Venedik, Toronto, Sundance gibi festivallerde yapılan 8 Alman filmi Almanca ve Türkçe alt yazılı olarak gösterildi. Kültürel etkileşimin en önemli araçlarından biri olan filmler de bu sayede Türk-Alman ilişkilerine katkı sağlamış oluyor.

Kardeş şehir protokolleri de iki ülke belediyeleri arasında devam etti. 2009 yılında İstanbul ve Berlin kardeş şehir olmanın 20. yıldönümünü kutlarken, Fatih belediyesi ve Wiesbaden kenti 2008 yılında imzaladıkları kardeş şehir protokolü kapsamında, spor şehircilik ve eğitim alanlarında işbirliği anlaşmaları imzaladı. Türk-Alman ortak üniversitesinin kurulması anlaşmasının Bakanlar Kurulu'nca 29 Haziran 2009 tarihinde imzalanması da iki ülke arasında dikkat çeken

faaliyetlerden biriydi.³⁴ Resmi gazetede yayınlanan kararla kurulacak olan üniversite ile yükseköğrenim ve akademik araştırmalar alanında her iki ülke arasındaki ikili işbirliğini geliştirmek ve iki ülkenin yükseköğrenimlerini zenginleştirmek hedefleniyor. Kültürel faaliyetlerin iki ülke halkları ve entelektüelleri arasındaki ilişkileri geliştireceği dikkate alındığında, kültür, sanat ve spor alanında gerçekleştirilen faaliyetler, önyarguların kırılması ve halkların birbirini daha iyi tanınması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle bu tür ilişkilerin gelişmesi dost ülke algılamasına da katkı sağlamaktadır.

Sonuç

2009 senesi Türk-Alman ilişkileri için önemli kararların alınması gerektiğini her iki tarafa da bir kere daha gösteren önemli bir dönüm noktası olmuştur. Alman iç politikasında çok enteresan bir şekilde son üç genel seçimdir en çok tartışılan ve kısmen netice veren Türkiye-AB ilişkileri etkisini yitirmeye başlayan bir değişkene dönüşmüştür. Yaşanan ağır ekonomik kriz ve alınan tasarruf tedbirleri ile canı oldukça sıkılan Alman seçmeni oyunun rengini belirlerken daha rasyonel konulara bakacağını belli etmiştir. Hıristiyan Demokrat Birlik Partilerinin akıl adamları özellikle tartışmalı geçen son Hessen eyaleti seçimleri sonrasında göçmenler ve Türkiye üzerinden yapılacak propaganda çalışmalarının partiye ve ülkeye zarar verebileceği kanaatlerini bildirdiler.³⁵

Her şeyden önce işsizliğin arttığı, yaşam standartlarının gerilediği, AB planlamalarının bir türlü rayına oturmadığı Almanya'da iktidarın her bir oy pusulasına ihtiyacı var. New York Times'a bu durumu yorumlayan CDU'ya yakın Hanns Seidel Vakfı'nın analisti Gerhard Hirscher'in de söylediği gibi, "CDU'nun Türkiye karşıtı kampanya yürütme zamanı geçti". Partinin dış politika uzmanları, kampanyada Türkiye'nin AB üyeliğine karşıtlığın kullanılmasını istemediğini belirtti.³⁶

Bu tartışmalar sonrasında Türkiye'yi AB'ye alırsak ne kaybederiz zihniyeti kendisini yavaş yavaş olsa da Ankara'nın tam üyeliği bize ne kazandırır eksenine taşımaktadır. Kişi başına düşen milli geliri 5.000 doları aşan Türkiye aslında tüketici refleksleri ile AB ülkelerinin iştahını kabartan bir pazar konumuna gelmiştir. Ortalama nüfusu 28,5

yaşında olan Türkiye, toplum başarılı bir şekilde AB ye entegre edildiği taktirde daralan ekonomiye nefes aldırma ihtimalini içinde barındırmaktadır.

2009 senesi içinde Türkiye'nin NATO içinde oynayabileceği yeni roller Almanya'da tartışılan bir diğer önemli konuydu. Özellikle yeni NATO Genel Sekreteri ve eski Danimarka Başbakanı Rasmussen'in seçimi esnasında Ankara'nın takındığı karşıt tavır Türkiye muhaliflerinin sorguladığı bir başka konu olarak kayıtlara geçti. Türkiye'nin 'batılı' bir ülke gibi refleksler sergilemediğini iddia edenler NATO Genel Sekreteri seçimi esnasında Türkiye'nin verdiği tepki üzerinden niyet okumalarında bulundular.

Almanya'da 2008'de 29.300 iflas yaşandı. 2009'un tamamında yaşanan iflasların 35.000'i aşması ekonomistleri kara kara düşündürüyor ve 2009'un Almanya'da orta büyüklükteki işletmeler için "felaket" anlamına geldiği de sıklıkla ifade ediliyor. Bankaların işletmelere kredi vermekteki isteksizliği ve güvence taleplerinin yüksekliğinin bu sıkıntılı durumu daha da kötüye götürebileceği analizleri ülkenin farklı pazarlara açılmasını kaçınılmaz kılıyor. Tam da bu noktada Türkiye-Almanya ilişkileri ekonomik veriler üzerinden okunduğunda 2009 senesinin oldukça olumlu bir periyot olarak tamamlandığı söylenebilir. Orta Doğu'da Türkiye'nin artan nüfuzunun oluşturduğu vakumdan pay almak isteyen Alman firmaları Türkiye yatırımlarını arttırdılar.

Türk-Alman ilişkilerini tartışmalı boyutlara taşıyan etkenlerden bir tanesi de vize sorunudur. Kimliğiniz ve maddi geliriniz ne olursa olsun bu engelle karşılaşmadan Almanya'ya adım atmanız mümkün değildir. Kendilerine göre haklı gerekçeleri olan Alman hükümetinin, artan ticari önemi de göz önünde bulundurarak Türk iş adamlarına, öğrencilere ve sanatçılara daha uzun süreli vize verebileceğini ifade etmesi ilişkilerin ticari boyutuna verilen önemi göstermektedir. Avrupa'nın en büyük 7. ekonomisine sahip bir ülkenin iş adamlarının bir fuara gidebilmek için bile çok öncesinden planlar ve hazırlıklar yapıp vize için gereksiz bir stres yaşamasına nihayet gerek kalmayacak olması ve reddedilen her vize için gerekçe yazılacak olması da ümit verici bir gelişmedir.

Almanya'da Türkler ve Müslümanların topluma uyum sağlayamayacağı iddiaları iç politik kaygılarla devletin ve partilerin göçmen ve Türkiye konularına bakışını etkisi altına aldı. Göçmen kanununun sertleştirilmesi, Almanya'ya gelmek isteyenlere belli seviyede Almanca zorunluluğunun getirilmesi bu tür konuların Berlin de hangi çerçevede değerlendirildiğini gösteren önemli değişkenlerdendir. Özellikle seçim sürecinde alevlenen bu tür tartışmalar muhafazakarlara kısmi başarılar kazandırmış olsa da 'çok kültürlülüğün iflasi' gibi tehlikeli başlıklar altında tartışılan konuların netice itibari ile aslında kimseye bir şey kazandırmadığı anlaşılmaya başlandı.

Almanya için Türkiye herhangi bir ülkeden çok daha fazla değeri içinde barındıran bir adres konumundadır. Bu kadar çok somut bağ ve bireyler arasında artık akrabalık derecesinde yakınlaşma varken Türk-Alman ilişkilerinin hâlâ istenilen seviyede olmaması her iki başkentinde de üzerinde düşünmesi gereken bir durumdur.

Türkiye'nin Almanya Politikası 2009 Kronolojisi

3 Ocak	Deniz Feneri davası dosyasının 5 Mayıs'ta Türkiye'ye gönderileceği açıklandı
4 Ocak	Türkiye ile Almanya arasında imzalanan 2007 Yılı Mali İşbirliği Anlaşması Yürürlüğe girdi.
6 Ocak	Erdoğan Merkel ile Gazze'de ateşkes konusu hakkında telefon görüşmesi yaptı.
1 Şubat	Bakan Faruk Çelik Almanya'ya ziyarette bulundu.
19 Şubat	Tır şoförü Mehmet Soysal Berlin Eyalet Mahkemesi'ne açtığı vize davasını kazandı.
24 Şubat	Deniz Feneri dosyası Türkiye'ye geldi.
19 Nisan	Başbakan Erdoğan Schröder'in doğum günü davetine katılmak üzere Almanya'ya gitti.
19 Nisan	Başbakan Erdoğan Almanya'nın Hannover kentinde vize uygulamasını eleştirdi.
11 Mayıs	Angela Merkel Berlin'de Türkiye'nin tam üyeliğine hayır, imtiyazlı ortaklığa evet açıklaması yaptı.
13 Mayıs	Büyükelçi Eckart Kuntz: Deniz Feneri davasını siyasallaştırmayın.

- 28 Mayıs** Wiesbaden ile Fatih Belediyesi arasında işbirliği protokolü imzalandı.
- 29-31 Mayıs** Müsiad Heyeti Almanya'da Avrupa Genel İstişare Toplantısına katıldı.
- 16 Haziran** Dışişleri Bakanı Davutoğlu Almanya'yı ziyaret etti.
- 25-28 Haziran** Goethe-Institut ve İstanbul Modern'in katkılarıyla 'Her Şey Tıkırında: Almanya'dan Yepyeni Filmler organizasyonu düzenlendi.
- 28 Temmuz** Türk-Alman Üniversitesi'nin kurulması ile ilgili karar resmi gazetede yayımlandı.
- 1 Ağustos** Kuzey Ren Vestfalya Eyaleti Aile ve Uyum Bakanı Armin Laschet, eğitimli Türk gençlerinin Türkiye'ye dönmemesinin Almanya'ya zarar verdiğini söyledi.
- 6 Eylül** Devlet Bakanı Egemen Bağış Almanya'da yapılacak seçimlerde Türklerin sandığa giderek oy kullanmasını istedi.
- 12 Eylül** Bakan Mehmet Şimşek Almanya ziyaretinde, Almanya'nın Türk işadamlarına ihtiyacı olduğunu söyledi.
- 18 Eylül** İslam Kültür Merkezleri Münih'te iftar yemeği verdi.
- 27 Eylül** Almanya'da genel seçimler yapıldı. Seçimi Hıristiyan Demokratlar kazandı.
- 24 Eylül-3 Ekim** Hamburg Film Festivali düzenlendi. Fatih Akın'ın 'Soul Kitchen' filmi Art Cinema ödülü kazandı.
- 1 Ekim** Başbakan Erdoğan Merkel'e telefon açarak seçim başarısını kutladı.
- 10 Ekim** 4. Türk-Alman Ekonomik Kongresi düzenlendi.
- 26 Ekim** Türk Akademisyenler Topluluğu tarafından Berlin'de Türkiye-AB ilişkileri ile ilgili bir toplantı düzenledi.
- 30 Ekim** Büyükelçi Cuntz İslamiyet'in Almanya'da çok önemsendiğini söyledi.
- 4 Kasım** Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Türkiye'ye verdikleri sözü tutmadıkları gerekçesiyle Almanya ve Fransa'yı eleştirdi.
- 14 Kasım** Almanya'nın Hessen eyaleti Başbakanı Roland Koch Türkiye ile müzakere süreci devam etmelidir açıklaması yaptı.
- 14 Aralık** Alman Merkez Bankası Yönetim Kurulu Üyesi Sarrazin Almanya'da okullarda başörtüsünün yasaklanması gerektiğini ifade etti.
- 19 Aralık** Bakan Hüseyin Çelik Almanya'da Türklerle bir araya geldi.

Notlar

- 1 Almanya Bülteni, Geçmişten Günümüze Almanya ve Türkiye Arasındaki İlişkiler, İMAP (Institut für interkulturelles Management und Politikberatung), http://www.imap-institut.de/fileadmin/user_upload/Almanya_Buelteni_Ausgabe_7_2010_pdf.pdf
- 2 Almanya Bülteni, Geçmişten Günümüze Almanya ve Türkiye Arasındaki İlişkiler, İMAP (Institut für interkulturelles Management und Politikberatung), http://www.imap-institut.de/fileadmin/user_upload/Almanya_Buelteni_Ausgabe_7_2010_pdf.pdf
- 3 Hüseyin Bağcı, 'Türkiye-Almanya İlişkileri', *Diplomatik Gözlem*, 28 Nisan Çarşamba, 2002, http://www.diplomatikgozlem.com/turkish/ab/20030123_01.html
- 4 'Almanya Türkiye'yi Şoke Etti', *Milliyet*, 11 Mayıs 2009
- 5 'Steinmeier: Türkiye ile Yakın İlişki İçindeyiz', *Anadolu Ajansı*, 10 Temmuz 2009, Cuma
- 6 'Sandıktan Türkiye için Kötü Sonuç', *Zaman*, 28 Eylül 2009
- 7 'Türkiye-Almanya İlişkilerinde 2009 Yılı', *Zaman*, 18 Aralık 2009
- 8 <http://gesamtrechts.wordpress.com/2010/01/13/bildungspolitik-gegen-deutsche-turkenlernen-turkisch-als-fremdsprache/>
- 9 Savaş Genç, Westerwelle'nin gördüğü Türkiye'yi içimizdeki Merkeller görebilecek mi? <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/yazar-25858-westerwellenin-gordugu-turkiyeyi-icimizdeki-merkeller-gorebilecek-mi.html>
- 10 <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,5097995,00.html>
- 11 Orgeneral Başbuğ, Berlinde Resmi Temaslara Başladı, **Big Haber**, <http://www.bighaber.com/orgeneral-basbug-berlinde-resmi-temaslarina-basladi/>, 9 Eylül 2009
- 12 Savaş Genç, 'Türkiye İçin Değişen Ne', *Zaman*, 29 Eylül 2009
- 13 'Erdogan, Merkel'le 40 Dakika Telefonda Görüştü', *Zaman*, 6 Ocak 2009
- 14 'Ekonomide Türk Alman Dayanışması', **Almanya Bülteni**, http://www.imap-institut.de/fileadmin/user_upload/Almanya_Buelteni_Ausgabe_7_2010_pdf.pdf
- 15 'Türk Alman İlişkileri', **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 9 Kasım 2009
- 16 'Türk Alman İlişkileri', **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 9 Kasım 2009
- 17 '2009'da 27 Milyon Turist Geldi, Almanlar Başı Çekti', <http://www.euractiv.com.tr/turizm/article/2009da-27-milyon-turist-geldi-almanlar-basi-cekti-008730>, 31 Ocak 2010
- 18 'Türk Alman İlişkileri', **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 9 Kasım 2009
- 19 'Almanya'dan 19,7 Milyon Avro'luk Mali Destek', **İl Gazetesi**, <http://www.ilgazetesi.com.tr/2009/01/05/almanyadan-197-milyon-avroluk-mali-destek/>, 5 Ocak 2009
- 20 'Alman Elçi Nabucco'yu Böyle Anlattı', *Zaman*, 14 Temmuz 2009.
- 21 'Almanya'nın Türk İşadamlarına İhtiyacı Var', **Haber 7**, <http://www.haberpan.com/almanyannin-turk-isadamlarina-ihciyacivar-almanyannin-mannheim-kentinde-turk-isadamlariyla-bulusan-bakan-haberi/>
- 22 'Türkiye-Almanya Ekonomik İlişkileri Genişleyerek Devam Etmeli', **Tüm Gazeteler**, 11 Nisan 2009, <http://www.tumgazeteler.com/?a=5678338>
- 23 'Türkiye-Almanya İlişkilerinde 2009 Yılı', *Zaman*, 18 Aralık 2009.
- 24 'Türkiye-Almanya İlişkilerinde 2009 Yılı', *Zaman*, 18 Aralık 2009, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=928954>
- 25 'Tır Şoförü Kazandı, AB'ye Vizesiz Kapı Aralandı', **Hürriyet**, 20 Şubat 2009, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/11043627.asp>
- 26 'Almanya Türkiye'ye Vizeyi Kaldırıyor' **Haber7**, 16 Mayıs 2009, <http://www.haber7.com/haber/20090516/Almanya-Turkiyeye-vizeyi-kaldiriyor.php>
- 27 'Türkiye-Almanya İlişkilerinde 2009 Yılı', *Zaman*, 18 Aralık 2009, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=928954>
- 28 'Erdogan, Almanya'da Türklere Yönelik Vize Uygulamasını Eleştirdi', **Porttikal Haber Portalı**, 20 Nisan 2009, <http://www.porttikal.com/haber-erdogan-almanya-da-turklere-yonelik-vize-uygulamasini-elestirdi-292856.html>
- 29 'Erdogan: Bunun Adı Ekonomik Faşizmdir', **Haber7**, 19 Nisan 2009, <http://www.haber7.com/haber/20090419/Erdogan-Bunun-adi-ekonomik-fasizmdir.php?id=396203>
- 30 12 Soruda Deniz Feneri Davası, **Radikal**, 11 Eylül 2008, <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=Detay&ArticleID=898145&Date=11.09.2008&CategoryID=77>

- 31 Deniz Feneri Davasında Son Durum, Tüm Gazeteler, 15 Eylül 2008, <http://www.tumgazeteler.com/?a=4115493>
- 32 Gün Gün Deniz Feneri Davası, **Ntvmsnbc**, 16 Ekim 2009, <http://www.ntvmsnbc.com/id/24938931/>
- 33 '17. Hamburg Film Festivali', **Hamburghaber**, 27 Ağustos 2009, <http://www.hamburghaber.de/haber-17-HAMBURG-FILM-FESTIVALi-1815/>
- 34 'Türk-Alman Üniversitesi Kuruluyor', **Haber7**, 28 Temmuz 2009, <http://www.haber7.com/haber/20100401/TurkAlman-Universitesi-kuruluyor.php>
- 35 Araştırmalara göre Almanya'da seçmen olan Türklerin sadece %10'u CDU'ya oy veriyor. Data 4U şirketi, Türklerin %55'inin SPD'ye ve %23'ünün Yeşillere oy verdiğine işaret ediyor.
- 36 Gerhard Hirscher 'in New York Times daki yorumu için: <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9500E5D9143AF931A35755C0A96F9C8B63&sec=&spon=&pagewanted=all>, 7 Ağustos 2010.

TÜRKİYE'NİN İNGİLTERE POLİTİKASI 2009

Ali Balcı*

* Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Türk-İngiliz ilişkilerinin erken dönemine ilişkin kapsamlı bir çalışma hazırlayan Ömer Kürkçüoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın "gerçekte İngiltere'ye karşı verilen bir mücadele" olduğunu belirtmektedir.¹ Bu nedenle boğazlar meselesi ve Musul sorunu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk dış politikasını ilgilendiren iki önemli konuda Ankara'nın temel muhatabı İngiltere olmuştur. Musul meselesinin çözülmesi ile birlikte Türkiye-İngiltere ilişkileri büyük ölçüde normalleşme sürecine girmiş, 1930'lardan itibaren Avrupa'da giderek artan Almanya etkisi karşısında iki ülke arasında ittifak arayışları başlamıştır. Bu doğrultuda ilk girişim Londra Hükümeti'nin bazı Avrupa ülkelerine İtalya'nın saldırısı halinde yardım etme taahhüdünde bulunduğu ittifaka Türkiye'nin 22 Ocak 1936'da (Türk-İngiliz Akdeniz Anlaşması) katılması olmuştur.² Daha sonra İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'a saldırmasının ardından 12 Mayıs 1939'da taraflar olası bir saldırı durumunda birbirlerine yardım etmeyi öngören Türk-İngiliz Deklarasyonu'nu imzaladılar. Fransa'nın da katılımıyla birlikte bu deklarasyon 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız ittifakına dönmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sona erip, Soğuk Savaş mantalitesi doğrultusunda dünya ABD ve Sovyetler Birliği arasında iki kampa bölündüğünde Türkiye ABD'nin önderliğindeki Batı Bloğuna dâhil olmuş ve İngiltere ile ilişkileri büyük ölçüde bu bağlamda şekillenmiştir.³

Fakat İngiltere Türkiye'nin Ortadoğu'da aktif olmasından yana olmuş hatta tam da bu nedenle Türkiye'nin NATO'ya üye olmasına sıcak bakmıştır. Bu politikasını daha sonra da sürdürmüş ve Sovyetleri çevreleme politikasının Ortadoğu ayağını temsil eden Bağdat Paktı'nın en önemli destekçisi olmuştur. NATO müttefikleri ve Bağdat Paktı üyeleri olmalarının dışında Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve İngiltere'yi karşı karşıya getiren en önemli olay Kıbrıs meselesi olmuş ve özellikle 1974 Kıbrıs harekâtına kadar İngiltere Kıbrıs konusunda büyük ölçüde Türkiye ile birlikte hareket etmiştir. Yine bu dönemde Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkilerin öne çıktığı bir başka alan ise Avrupa Topluluğu'na Türkiye'nin katılma sürecinde Londra'nın aldığı tavidir. İngiltere 1980'lerde Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üyelik girişimlerini desteklediği gibi, Ankara'nın 1987'deki tam üyelik başvurusuna Belçika'nın yanı sıra ılımlı yaklaşan ikinci ülke olmuştur.

1990'lara gelindiğinde özellikle Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin bölgesindeki öneminin artmasıyla birlikte Avrupa Birliği içinde Türkiye'nin birliğe üye olmasını en etkin şekilde savunan ülke İngiltere olmuştur. İngiltere'nin bu desteği özellikle ABD'nin Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik desteği ile birlikte düşünüldüğünde bazı yorumcular tarafından Londra'nın Washington yönetimi ile birlikte hareket ettiği şeklinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik desteği AB içinde ABD'nin etkinliğini yeniden inşa etme çabası olarak sunulmuştur.⁴ İngiltere'nin Türkiye'nin üyeliğine yönelik bu yoğun desteği Türkiye-AB ilişkilerinin en düşük seviyede olduğu 1997 Lüksemburg zirvesi sonrasında kısa bir dönem azalsa da, genel olarak bu destek 2000'li yıllarda daha da artarak devam etmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye İngiltere ilişkileri özellikle 2002'de Amerika'nın Irak müdahalesi sonrasında mesafeli bir hal almıştır. Irak savaşı sırasında ABD'nin en önemli müttefiki olan İngiltere, Türkiye'nin yeterli desteği vermediği düşüncesinden hareketle özellikle Kuzey Irak meselesinde Ankara'yı zor durumda bırakmıştır.⁵ Öte yandan Irak savaşı bağlamında iki ülke arasında bir gerginlik yaşansa da İngiltere'nin Türkiye'nin AB üyeliğine desteği devam etmiştir. AB'nin Aralık 2004'te Türkiye ile üyelik müzakereleri-

ne başlama kararı almasında en etkili ülkelerin başında İngiltere gelmiş, dönemin İngiliz Başbakanı Tony Blair müzakerelerin başlamasına mesafeli bakan Fransa ve Almanya'yı ikna etme noktasında bizzat devreye girmiştir.⁶

2009 Yılı Gelişmeleri

2009 yılı boyunca Türkiye İngiltere ilişkileri özellikle Avrupa Birliği (AB), Kıbrıs ve Ortadoğu konuları etrafında şekillenmiştir. AB'ye üyelik sürecinde Türkiye'ye en etkin desteği veren ülkelerin başında gelen Londra yönetimi, Kıbrıs konusunda limanların Rum tarafına açılması ve adadan Türk askerlerinin çekilmesi gibi meseleleri gündeme getirse de Türkiye'yi rahatsız edecek açıklamalardan kaçınmıştır. İç politika bağlamında İngiliz hükümeti Kürt açılımı ve Ergenekon sürecine ilişkin görüş bildirmiş ve iktidardaki AK Parti'nin her iki politikasını da desteklediğini açıklamıştır. Ekonomik ilişkiler noktasında Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği ülkelere biri olmaya devam etmiş, yabancı sermaye yatırımı bağlamında ise 2008 yılı ile kıyaslandığında İngiliz firmaların Türkiye'ye yatırımları 2009 yılında büyük ölçüde düşüş göstermiştir.

İki ülke yetkililerinin karşılıklı ziyaretleri bakımından 2009 yılı yoğun geçmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı David Miliband Mart ve Kasım aylarında olmak üzere iki kere resmi düzeyde Türkiye ziyareti gerçekleştirirken, Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu çeşitli vesilelerle Londra ziyaretlerinde bulunmuşlardır. Yine 2009 yılı içinde İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Nick Baird'in görev süresi sona ermiş ve yerini Eylül ayında David Reddaway'a bırakmıştır. Türkiye iç politikası bağlamında ise Londra yönetimi, 2009 yılı boyunca sıklıkla gündeme gelen Ergenekon davası ve demokratik açılım gibi meselelerde iktidarın politikalarını destekleyici yönde açıklamalar yapmıştır.

Türkiye İç Siyaseti ve İngiltere

İngiltere'nin 2009 yılı boyunca Türkiye'deki iç siyasi gelişmelere ilişkin politikası temelde Kürt sorunu ve bu bağlamda uygulamaya

konulan “demokratik açılım” temelinde olmuştur. Türkiye’de başlatılan “demokratik açılım” süreci ile birlikte Londra yönetimi özellikle dışişleri bakanlığı düzeyinde sürece ilişkin olumlu açıklamalarda bulunmuştur. Dışişleri Bakanı David Miliband’a göre, demokratik açılım süreci hem “Türkiye’yi geliştirecek, hem de Kürt halkının temel haklarına ulaşması konusunda önemli bir gündem” yaratacak, aynı zamanda da “Kürtlerin hak ve özgürlüklerine kavuşması için çok önemli” bir gelişmedir. Tam da bu nedenle İngiltere olarak “daha iyi adımlar atması için Türkiye’yi teşvik” edeceklerini belirten Miliband, bu sürecin sınırlar değişmeksizin demokrasinin gelişmesi noktasında önemli bir adım olduğuna işaret etmiştir.⁷

Dışişleri bakanından gelen bu açıklamanın yanı sıra, dışişleri bakanlığı resmi web sayfasında ülke profillerinin Türkiye ile ilgili kısmında söz konusu açılıma bir paragraflık yer ayrılmıştır. Bu paragraf Londra’nın söz konusu sürece nasıl baktığını göstermesi açısından önemlidir. 16 Kasım’da Türk hükümetinin “Demokratik Açılım olarak bilinen bir reform paketi bağlamında ilk somut önerileri” açıkladığı belirtilen yazıda bunun “Kürtlerin daha fazla liberalleşmesi ve insan hakları reformları da dâhil Kürtlerin problemlerini çözme” amaçladığının altı çizilmiştir.⁸ Bu ifadelerden Londra yönetiminin açık bir şekilde demokratik açılım sürecini desteklediği ve bunu Kürt sorununun çözümünde “ilk somut adım” olarak gördüğü çıkarılabilir. Öte yandan resmi yetkililerden de, web sitesinde yayınlanan bu ifadelere paralel birçok açıklama gelmiştir. Örneğin Ağustos 2009’da görevi sona eren İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Nick Baird, “bu konuya çok olumlu bakıyoruz çünkü bu sorun çok sayıda Türkün yaşamını yitirmesine neden oldu. Onun için hükümetin bu çabalarını güçlü bir şekilde destekliyoruz” ifadelerini kullanmıştır.⁹

İngiliz hükümeti demokratik açılıma yönelik tutumunu yine dışişleri bakanı düzeyinde David Miliband’ın 4–6 Kasım tarihleri arasında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında ayrıntılı bir şekilde dile getirmiştir. Konuya ilişkin *Akşam* gazetesine kapsamlı bir mülakat veren Miliband, süreci “tüm vatandaşların siyasi ve toplumsal haklardan eşit yararlanmasını sağlama” çabası olarak değerlendirmiş ve Kürtlerle birlikte diğer azınlıkların da siyasi alana çekilerek onlar için “siyasal bir alan yaratılmasının” önemli olduğunu belirtmiştir.¹⁰

Yine *CNN Türk*'e verdiği bir mülakatta demokratik açılım noktasında “Türk hükümetinin attığı cesur adımları desteklemek” gerektiğini belirterek hükümetin “bütün Türkiye'nin vatandaşlarının eşit haklara sahip olması konusunda dürüst davrandığını ve sözlerine sadık kaldığını” ifade etmiştir.¹¹

Fakat öte yandan, demokratik açılım süreci özellikle Türkiye'deki iç siyaset açısından tartışmalı bir konuydu ve Miliband'ın sürece açık destek vermesi muhalefetin eleştirilerine neden olmuştur. Miliband'ın açıklamaları muhalefetin gözünde demokratik açılımın yabancılarla danışıklı bir şekilde hazırlanan bir şey olduğu suçlamasına zemin hazırlamıştır. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adına Meclis'te konuşan Onur Öymen “Ne tuhaf, geçenlerde İngiliz Dışişleri Bakanı geldi Türkiye'ye ‘Hükümetin Kürt açılımını kuvvetle destekliyorum.’ dedi. Biz İngilizleri tanırız, yıllardan beri tanırız. Şimdiye kadar, bilmedikleri bir şeyi desteklediklerini hiç duymadık; şimdi destekliyor; demek ki biliyor. Demek ki bizim bilmediğimizi onlar biliyor. Nasıl oluyor bu iş? Bize söylemediğinizi onlara mı söylediniz yoksa? ... Efendim, yoksa onun içeriğinin hazırlanmasına, açılımın içeriğinin hazırlanmasına sakın yabancılar destek olmuş olmasın? ... Acaba yabancılar mı bu yol haritasını hazırlıyor?” ifadelerini kullanmıştır.¹²

İngiltere'nin Türkiye iç siyaseti bağlamında görüş bildirdiği önemli konulardan biri de sivil-asker ilişkilerini yeniden şekillendiren “Ergenekon davası” olmuştur. Ankara Büyükelçisi Nick Baird *Milliyet* gazetesine verdiği bir mülakatta konuya “Bireylerin hükümeti yasadışı yollardan devirmek için girişimlerde buldukları herhangi bir toplumda, bunun ciddi bir şekilde cezalandırılması gerektiği” temelinde baktığını belirtmiştir.¹³ Yine aynı mülakatta AK Parti iktidarı döneminde önemli tartışma konularından biri olan laiklik konusunda ise “Türkiye'de laikliğin özü itibarıyla tehlikede olduğunu düşünmüyorum. Kamu alanı ile özel alan arasındaki sınır belli bir değişimden geçebilir. Ama bunun için özüne dokunacağını sanmıyorum. Konunun her iki tarafında duran insanların büyük çoğunluğunun bunun değişmesini istedikleri kanaatinde değilim.” ifadelerini kullanmıştır.¹⁴

Baird'in laiklik konusundaki bu açıklaması Dışişleri Bakanını Miliband'ın bu konudaki argümanlarının bir devamı olarak görülebilir. Miliband yine *Milliyet* gazetesi için kaleme aldığı bir yazıda, Ergenkon sürecine karışmak gibi bir niyetinin olmadığını bunun yargıçların kararı olduğunu belirttikten sonra Türkiye'nin temel meselesi olarak siyasal istikrarsızlığı gördüğünün altını çizmiştir.¹⁵ Türkiye'de mevcut yasal çerçevenin "Avrupa'nın da isteği olan laik demokrasiyi koruma hedefi için en iyi yol olup olmadığını düşünmesine ihtiyaç" olduğunu belirterek "parti kapatma davasına imkân sağlayan bir sistemin" siyasi istikrarsızlığa yol açtığına işaret etmiştir. Miliband bu olgulardan hareketle laiklik için asıl tehlikenin "uzun vadede laik demokrasinin gerçek garantörleri olan ekonomik kalkınma ve AB katılım sürecinin düşmanı" olan siyasal istikrarsızlık olduğunun altını çizmiştir. Bu bağlamda Türkiye'ye "laikliği koruyacak bir anayasal kontrol ve dengeleme (checks and balances) çerçevesinin tasarımı için hep birlikte çalışmayı" önermiştir.

Türkiye'nin AB Üyeliği ve İngiltere

David Miliband 2008 yılında Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda temel görüşlerini özetleyen bir yazı kaleme almıştı ve 2009 yılı boyunca büyük ölçüde Türkiye konusundaki görüşleri burada ileri sürdüğü argümanlarla paralel olmuştur. "Europe in Turkey: The Economic Case For Turkish Membership of the EU" başlıklı çalışmaya yazdığı önsözde Miliband, ağırlıklı olarak ekonomik gerekçeleri ileri sürerek Türkiye'nin AB üyeliğini meşru bir temele oturtmaya çalışmıştır. Ona göre, "son beş yılda yüzde 7,5 oranında yıllık büyüme rakamıyla Türk ekonomisi birçok AB ülkesini kışkırtmaktadır ve Türkiye aynı dönem içinde kişi başına düşen milli gelirini iki kat artırmıştır." Bu göstergelerin yanı sıra, "genç, iyi eğitilmiş bir nüfus, enerji güvenliği noktasındaki önemi ve Müslüman çoğunluklu demokratik bir devlet olarak başarısı" göz önüne alındığında Türkiye'ye ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir.¹⁶

2009'un hemen başında İngiltere'deki Türk toplumuna yakınlığı ile bilinen İşçi Partisi Milletvekili Joan Ryan'a destek amacıyla düzenlenen gecede konuşan Miliband Türkiye'nin üyeliğini gerekçelen-

dirirken şu ifadeleri kullanmıştır: “Özellikle enerji ve güvenlik konusunda son günlerde dünya politikasında yaşanan sıcak gelişmeler, Türkiye'nin rolünün ne kadar önemli olabileceğini bir kez daha gösterdi. Avrupa Hıristiyan bir topluluk olmanın dışına çıkıp Türkiye'yi de içine almalı.”¹⁷ Aynı konuşmada, İngiltere'nin görüşünün “Türkiye ile İngiltere arasındaki iyi ilişkilerin artarak süreceği” yönünde olduğunu belirten Miliband, özellikle enerji meselesi bağlamında Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konumun bu politikanın ardındaki temel motivasyon olduğuna işaret etmiştir.¹⁸

Yine 9 Mart 2009'da katıldığı bir konferansta Miliband, AB'nin krizi bahane ederek reformları ertelemesinin yanlış olacağını ve aday ülke konumunda olan Türkiye'ye AB yolunu her zaman açık tutması gerektiğini ifade ederek AB'de müzakere sürecinde Türkiye'ye yönelik takınılan mesafeli havayı eleştirmiştir.¹⁹ Aynı ifadeleri Polonya'da yayımlanan *Gazeta Wyborcza* gazetesine yaptığı açıklamada da tekrarlayan Miliband, yaşanan ekonomik krizin ülkelerin “eğilimleri ne olursa olsun kendi içlerine kapanmaması” gerektiğini ortaya koyduğunu ve tam da bu nedenle “Türkiye'yi AB'ye üyelik yolunda kesin olarak tutmak gerektiğini” ifade etmiştir.²⁰ Mayıs ayında ise Atina'ya çalışma ziyaretinde bulunan Miliband, burada yaptığı açıklamada, Türkiye'nin AB üyeliğinin ertelenmesi tartışmalarında İngiltere'nin nerede durduğunu açıklayan ifadeler kullanmıştır. Böyle bir şeyin söz konusu olmadığını belirttikten sonra bu argümanını bazı somut örneklerle desteklemiştir: “İngiltere, Türkiye'nin AB sürecinin devamını istiyor. Kıbrıs konusunda da ilerleme kaydedilmesini arzuluyor. Yunanistan da son 10 yıldır Türkiye'nin ve batı Balkanlar'ın AB üyeliğini açıkça, güçlü ve cesur bir şekilde destekliyor. Türkiye'nin üyeliği AB'yi güçlendirecektir.”²¹

Atina ziyaretinin ardından Ankara'ya gelen Miliband, Atina'daki argümanlarını daha güçlü bir şekilde bu ziyaret sırasında dile getirmiştir. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin, “Birliğe ekonomik dinamizm getireceğini, Birliğin enerji güvenliği sorunlarını çözeceğini ve Batı ile İslam dünyası arasında yakın bağlar kuracağını” belirtmesi İngiltere'nin Türkiye'nin üyeliğini destekleme noktasındaki motivasyonlarını da ortaya koymasından önemlidir.²² Daha sonra Ekim ayında Londra Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsünde bir

konuşma yapan Miliband söz konusu motivasyonların altını bir kez daha çizmiştir. Bu bağlamda, laik bir Müslüman ülkenin AB'ye dahil edilmesinin Birliğe sadece güç kazandıracığını belirttikten sonra özellikle Avrupa'nın enerji ihtiyacının sağlanmasını garantiye alacak olması nedeniyle Türkiye'nin AB üyeliğinin bir hayli önemli olduğunu dile getirmiştir.²³ Enerji meselesi bağlamında Türkiye'nin stratejik önemi Miliband'ın Ankara'nın AB üyeliğini destekleme noktasındaki en önemli gerekçelerinden biri olmuştur. Yine *Milliyet* gazetesi için kaleme aldığı yazıda da bu konuya değinmiş ve "Avrupa'da enerji güvenliği konusundaki endişelerin gittikçe artmakta olduğu şu günlerde, Türkiye'nin bir enerji üssü olarak potansiyelinin daha da geliştirilebileceğini hepimiz biliyoruz" ifadelerini kullanmıştır.²⁴

AB üyeliği konusunda özellikle Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye bazı haksızlıklar yaptığı argümanı da İngiltere'nin 2009 yılı boyunca dile getirdiği bir husus olmuştur. Miliband Mayıs ayında Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında AB'nin üyelik şartları noktasında Türkiye'ye bazı haksızlıklar yaptığını belirtmiştir. AB'nin Türkiye'deki değişimleri görme noktasında problemleri olduğunu belirten Miliband, bu ifadeleriyle AB ülkeleri arasında İngiltere'nin Türkiye'nin üyeliğini en fazla destekleyen ülke olduğunu da açık bir şekilde ortaya koymuştur: "herkes Türkiye'nin reformlar yönünde atılımlar yaptığını görmek istiyor. Ama eşit derecede, doğru yönelim ve görüş açısına sahip, açık bir AB de görmek istiyoruz. Son 30 yıla bakarsanız (Türkiye'de) büyük değişiklikler var. Yeni bir Türkiye'nin kurulmakta olduğunu, bunun yönünün, aşikâr olduğunu düşünüyorum."²⁵

Miliband bu argümanını daha sonra çeşitli vesilelerle tekrarlamıştır. İlk olarak 2 Temmuz'da Almanya'da çıkan *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesine yazdığı bir makalede şu ifadeleri kullanmıştır: "Şartları yerine getirdikleri takdirde, Türkiye ve Batı Balkan ülkelerine, AB üyeliği konusunda verdiğimiz sözlere bağlı kalmamız gerekmektedir. OECD'nin ön tahminlerine göre, Türkiye 2017 yılında dünya genelinde en yüksek ekonomik büyüme kaydeden ikinci ülke olacaktır. Ayrıca ülke, Orta Doğu ve Orta Asya'dan alınacak petrol ve gazın naklinde önemli bir transit güzergahı olabilir. Bu durumda Türkiye, Avrupa için bir tehdit değil, bir şanstır."²⁶ Yine Kasım ayında Türkiye'ye yaptığı ziyaret kapsamında *Hürriyet* gazete-

sine verdiği röportajda da bu argümanını net ifadelerle tekrarladı: “AB, Türkiye’ye adil bir katılım süreci taahhüt etti; bu taahhüdünü yerine getirmelidir”.²⁷

Türkiye’nin AB üyeliği konusunun en etkin bir şekilde gündeme gelmesi Kasım 2009’da David Miliband’ın Türkiye ziyareti esnasında olmuştur. İlk olarak Miliband Türkiye’nin AB üyelik sürecinde baş müzakereciliğini yapan Egemen Bağış ile Dolmabahçe’deki Başbakanlık Çalışma Ofisi’nde bir saat süren bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmenin ardından yapılan basın açıklamasında Bağış, İngiltere’nin “bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da Türkiye’nin AB müzakerelerine destek vermeye devam edeceğini ve bu konuda kendisinden bir kez daha teyit almaktan son derece mutlu olduklarını” belirtmiştir. Basına yansıyan kısmı ile görüşmelerde Türkiye’nin AB üyeliği konusunda Miliband özellikle şu konuların altını çizmiştir: 1.) AB müzakere sürecinde İngiltere, Türkiye’ye tam destek vermeye devam edecek. 2.) Müzakere sürecinde çevre faslının açılması için önümüzde hiçbir engel görmüyoruz. 3.) Enerji, eğitim ve kültür konularında Rum tarafından kaynaklı çekincelerimiz devam ediyor. Ancak fasılların açılacağına inanıyoruz. 4.) Türkiye’nin demokratik açılımını destekliyoruz. AB üstünde de olumlu etkileri olduğunu düşünüyoruz. 5.) Güney Kıbrıs lideri Papandreu üyelik sürecini destekliyor. Son olarak da Türkiye’nin “eksen kayması” tartışmaları bağlamında Batı’dan uzaklaştığı yönündeki yorumlar konusunda görüşlerini belirterek “Doğuya yönelme için doyurucu açıklamalar yaptınız. Ancak neden yanlış anlaşıldığınızı anlayamadık” mesajı vermiştir.²⁸ Egemen Bağış’ın ardından sırasıyla Başbakan Recep Tayip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile görüşen Miliband böylelikle kapsamlı Türkiye ziyaretini tamamlamıştır.

Davutoğlu ile görüşmesinin ardından düzenlenen basın toplantısında Miliband aynı yıl içinde Türkiye’ye iki kere ziyaret gerçekleştirmesinin en önemli nedeninin AB üyeliği sürecinde İngiltere’nin Türkiye’ye olan desteğini vurgulamak olduğunu belirtmiştir. Miliband daha önce sıklıkla dile getirdiği destek boyutunu bu ifadelere ardından güçlü bir şekilde tekrarlamıştır: “Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı olarak Türkiye’nin AB’ne ait olduğunu düşünüyorum. Hem Türkiye’nin hem AB’nin bu anlamda yerine getirmesi gereken

unsurlar var. Ancak biz bu yolun sonunun açık olması için elimizden gelen her desteği veriyoruz.”²⁹ Miliband konuşmasında ayrıca Türkiye'nin AB üyeliğini destekleme gerekçelerini de tekrarlamış ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türkiye'nin... dünyadaki 15. büyük ekonomi olması ve 2017 yılına kadar dünyada en hızlı büyüyen ikinci ekonomi olma beklentisi yüzünden. Bunlar gerçekten çok önemli istatistikî bilgiler. Ancak, Türkiye'nin AB'ne gelecekte üye olması için bence daha derinden sebepler var. Öncelikle coğrafi konum. Coğrafi konumunuz sizi Avrupa'daki bizlerle bağlayan bir konum. Aynı zamanda, gelecekte oynayacağınız enerjiye ilişkin bu rol çok önemli. Bence Türkiye ve AB arasında çok önemli ve güçlü bir enerji ortaklığı kurulabilir... İçinde yaşadığımız dünya Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerle Müslüman olmayanların çoğunlukta olduğu ülkeler arasındaki köprülerin daha fazla inşa edilmesi gerektiği bir dünya. Avrupa Birliği değerlerin hakim olduğu bir topluluk ve bu değerlerin en önemlileri arasında tüm insanlara, ırkları, dinleri veya mezheplerinden bağımsız olarak saygı göstermek var. Türkiye'nin AB'nin onurlu bir üyesi olması, insanların değerlerini dinler ötesi vizyon üzerinden paylaşabilmelerine ilişkin önemli bir sembol olacak”

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere İngiltere, Ankara'nın AB üyeliği sürecine verdiği desteğini Türkiye'nin artan ekonomik gücü, enerji transferi bağlamında stratejik önemi ve Birliğin din temelli bir oluşum olmadığını ortaya koyacak olması şeklinde sıralanabilecek üç önemli neden üzerine temellendirmektedir.

Bu dönemde İngiltere Türkiye'nin üyeliği konusunda zaman zaman diğer Avrupa ülkelerini de karşısına alan açıklamalarda bulunmaktan kaçınmadı. Bu bağlamda 26 Ekim'de İngiliz BBC televizyonuna yaptığı açıklamada Miliband, Türkiye'nin Avrupalı olmadığını ve bu yüzden Avrupa Birliği'ne üye olmaması gerektiğini belirten Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchère tepki göstermiştir. Konuşmasında AB üyeliğinin milletler ya da ırklar üzerine kurulu bir sistem olmadığını belirterek, “AB üyeliği değerler üzerine kurulu bir birliktir. Türkiye eğer yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayırımı ilkelerine tam olarak uyar ve insan hakları konusunda istenen seviyeye gelirse tam üye olur” ifadelerini kullanmıştır.³⁰ Yine benzer bir şekilde, Türkiye'nin limanlarını Rum gemi ve uçaklarına açmaması nedeniyle yaşanan sorunun gündeme geldiği 8 Aralık'taki AB Dı-

şişleri Bakanları Toplantısı'nda Miliband Fransa'nın başı çektiği Türkiye aleyhtarı gurubu Türkiye'nin stratejik önemini tamamen göz ardı etmekle ve Kıbrıs sorununun çözüm sürecini de baltalamakla suçlamıştır.³¹ Bu suçlama üzerine Miliband ile Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner arasında kısa süreli bir tartışma yaşanması İngiltere'nin Türkiye'nin AB üyeliği noktasındaki ısrarını göstermesi açısından dikkat çekici olmuştur.

Kıbrıs, İngiltere ve Türkiye

İngiltere Dışişleri Bakanı David Miliband'ın Avrupa ile ilişkilerden sorumlu yardımcısı Caroline Flint, *London School of Economics*'de Şubat 2009'da Kıbrıs konulu bir seminerde yaptığı konuşmada Yeşil Hattın Kıbrıs'ı bir "yara izi" gibi böldüğünü ve bölünmüşlüğü gereğinden uzun sürdüğünü belirtmiştir.³² Flint "gelecek nesillerin sadece bölünmüşlük, tampon bölge, barış gücü gibi terimleri öğrenerek büyümemesinin herkesin çıkarına" olduğunu, bunun "Kıbrıs'ın bölgesinde pozitif etki yaratma potansiyelinden değil, Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'nun ortasında bir istikrar istasyonu oluşturacak" olması nedeniyle önemli olduğunu dile getirmiştir. Flint'in bu açıklamaları İngiltere'nin Kıbrıs'a yönelik barış talebinin bir özeti olması nedeniyle önemlidir. Söz konusu konferansta Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir talep de dile getirilmiş ve Flint Türk askerinin adadaki varlığı konusundaki bir soru üzerine, "Bir noktadan sonra istikrarın sağlanması için, adada yabancı askerin olmaması gerekiyor" ifadelerini kullanarak bir anlamda barış için gerekli olan somut adımlar noktasında İngiltere'nin temel politikasını dile getirmiştir. Flint'e göre, bu noktada sadece Türk askeri değil, BM barış gücü askerinin varlığının da tartışılması gerekmektedir.

Flint'in bu açıklamalarından bir süre sonra taraflar arasında yapılan üst düzey görüşmelerde Kıbrıs konusu sıklıkla gündeme gelmiştir. İlk olarak konu 6 Mayıs tarihinde Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanı David Miliband ve Avrupa Bakanı Caroline Flint ile Ege men Bağış arasında gerçekleşen görüşmede dile getirilmiştir. Bağış görüşmede Miliband ve Flint'e Türk limanlarının Rum gemilerine açılması taleplerine karşılık AB Konseyi'nin 2004'teki KKTC'ye uy-

gülenen ambargoyu kaldırma kararını hatırlatarak karşılık vermiştir.³³ Bağış'ın toplantının ardından Kıbrıs'ı kast ederek "Miliband ile bu konuda hemfikiriz" ifadelerini kullanması görüşmelerin olumlu geçtiğini ve taraflar arasında fazla görüş ayrılıklarının olmadığını göstermesi açısından önemliydi.³⁴

Konu tekrar Mayıs ayının sonunda Miliband'ın Türkiye'ye iki günlük gerçekleştirdiği ziyarette gündeme gelmiş ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile yapılan görüşmenin gündem maddelerinden biri olmuştur. Görüşmenin ardından yapılan ortak basın toplantısında Davutoğlu'nun kullandığı ifadeler Kıbrıs konusunda taraflar arasında görüş ayrılıkları olmadığını göstermesi açısından önemlidir: "Sadece görüşmelerin teknik detayı üzerinde değil, Kıbrıs konusunda, bu görüşmelerin psikolojisi, geçmişi, gelecekle ilgili vizyonumuz konusunda çok açık, çok dostane ve büyük zevk aldığımız bir görüşme gerçekleştirdik... Bizim Sayın Miliband'la Kıbrıs'ın geleceği konusunda vizyonlarımız örtüşüyor. Bu vizyon, hem Kıbrıs'taki taraflara barış, güvenlik, refah getiren, hem Doğu Akdenize barış, güvenlik, istikrar getiren, hem de Avrupa Birliği içinde Türkiye'nin ve Türkiye'yle dost ülkeler arasındaki ortak dayanışmayı güçlendiren bir vizyondur."³⁵

Caroline Flint'in 2009 başında İngiltere'nin Kıbrıs politikası bağlamında yaptığı açıklamalar ve bu doğrultuda Türk askerlerinin adan çekilmesini talep eden ifadeleri 2009'un son aylarına doğru daha somut önerilere dönüştü. Bu bağlamda İngiltere'nin Avrupa işlerinden sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Chris Bryant, Kasım ayında, Kıbrıs Rum kesiminde temaslarda bulunduğu bir sırada Türkiye'nin liman ve havaalanlarını Rum kesimine açmasının, Türkiye'nin AB'ye üyelik görüşmelerinde önemli bir adım olacağını dile getirdi.³⁶ Bu ifadeler İngiltere'nin Kıbrıs konusunda Türkiye'den beklentileri bağlamında ikinci somut öneri olarak değerlendirilebilir. Aynı ziyaret esnasında Bryant'ın, Birleşik Krallık'ın "bölünmüş Kıbrıs'ın yeniden bütünleşmesini sağlayacak bir anlaşmaya ulaşılmasına katkı çerçevesinde askeri müdahale haklarından vazgeçmeye hazır olduğunu" açıklaması İngiltere'nin Kıbrıs politikasının, adanın bütünlüğü temelinde kurulacak bir bağımsız devlet olduğunu ortaya koymaktadır.³⁷

Kasım ayında konuya ilişkin *Hürriyet* gazetesine verdiği bir röportajda Miliband, bu süreçten beklentilerini şu ifadelerle dile getirmiştir: “Kıbrıs sorununu iki kesimlilik ve iki toplumluluk esasları üzerinden çözüme kavuşturma fırsatı var. Bu karşınıza bir kuşakta ancak bir kez çıkan türden bir fırsattır. İki tarafın da büyük kararlar alması gerekiyor. Gerek Sayın Talat, gerek Cumhurbaşkanı Hristofyas gerçek taahhütleri olan, ciddi insanlar. Onlara inanmalıyız, onları desteklemeliyiz. Aynı zamanda zor kararlar aldıkları takdirde onları destekleyeceğimizi taahhüt etmeliyiz”.³⁸ Aynı tarihlerde *Akşam* gazetesine verdiği demeçte de Yorgo Papandreu'nun Yunanistan'da iktidara gelmiş olmasını Kıbrıs'ta çözüm için bir şans olarak gördüğünü belirtmiştir. Miliband'a göre, Papandreu ve Erdoğan birlikte çalışarak “birkaç ay içinde Kıbrıs'ta çözüm yönünde ilerleme sağlanmasına katkıda” bulunma imkanına sahiptir. Bu bağlamda her iki başbakanı da adadaki Türk ve Rum tarafların liderlerine yüksek sesle “Şu anda çözüm zamanı, siz cesur adımlar atın biz de destekleyelim” ifadesini kullanmalarını önermiştir.³⁹

Miliband 5 Kasım'da Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile yaptığı ortak basın toplantısında da bu görüşlerini tekrar dile getirmiştir; “Kıbrıs ile ilgili olarak bir anlaşmaya varabilmek için aslında çok önemli bir fırsat yakalanmış durumda. Ben Adadaki liderin, aynı zamanda Başbakan Papandreu ve Başbakan Erdoğan'ın bu konudaki desteklerinin gerçekten çok önemli olduğuna inanıyorum. Adadaki güveni oluşturmak için ve bir sonraki adıma geçebilmek için bunun geçerli olduğunu düşünüyorum. Önümüzdeki birkaç ay bunun gerçekten test edildiği bir süreç olacak. Hem liderlere destek vermeye devam edeceğiz hem de ben bu konudaki çalışmalara ve aynı zamanda Türkiye'nin de bu konudaki destek çalışmalarına katkıda bulunmaya çalışacağım.”⁴⁰

2009 yılı boyunca İngiltere'nin Türkiye'nin limanları Rum gemilerine açması yönündeki talebine ise Davutoğlu, Miliband ile düzenlediği ortak basın toplantısında cevap vermiş, “Kıbrıs konusunda İngiliz Bakan Türk limanlarının Rumlara açılması talebinde bulundu mu?” sorusunu Türkiye'nin Kıbrıs meselesini bir bütün olarak ele aldığı şeklinde yanıtlamıştır. Davutoğlu'na göre, “sürüncemede bırakılması suretiyle Türkiye'ye limanlar üzerinden baskı yapılabilece-

ği düşüncesi bir vehimden ibarettir” ve kapsamlı barış olmaksızın bu meseleyi ayrı ele almak Türk tarafından beklenilmemelidir. Yine “limanlar mevzuu bu kapsamlı barış dışında da veya daha sonraki aşmada ele alınacaksa” taahhütlerin karşılıklılığı ilkesinin geçerli olduğunu belirtmiştir. Ona göre, “Türkiye’nin limanları açma konusundaki taahhüdü ne kadar Avrupa Konseyi kararı olması bakımından bağlayıcı ise, Türkiye Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin izolasyonlarının kaldırılması da o derece bağlayıcı bir hükümdür. Bunlar ancak birlikte ele alındığı zaman adil bir yaklaşım sergilenebilir.”⁴¹ Dolayısıyla İngiltere’nin 2009 yılı boyunca dile getirdiği limanlar konusuna Türkiye’nin bakışı ya limanların kapsamlı barış sürecinin bir parçası olması ya da böyle bir kapsamda ele alınmayacaksa karşılıklılık ilkesi kapsamında değerlendirilmesi şeklinde olmuştur.

Kıbrıs bağlamında Türkiye İngiltere ilişkilerinde gündeme gelen bir başka konu da Orams davası olmuştur. Kıbrıslı Rum Meletis Apostolidis Kuzey Kıbrıs’ta 1974 öncesinde sahip olduğu araziye villa inşa eden İngiliz David-Linda Orams çifti hakkında Rum Kesimi’nde dava açmış ve mahkeme arazinin iadesi ile tazminat kararı almıştır. İngiltere’nin bunu uygulaması için kararı İngiliz mahkemelerine taşımış ve İngiliz mahkemeleri de Avrupa Adalet Divanı’ndan görüş sormuştur. Orams davası olarak alınan bu dava kapsamında Adalet Divanı, Rum Kesimi’ndeki kararların diğer AB ülkelerinde de uygulanması tavsiyesinde bulundu.⁴² Söz konusu karar Kuzey Kıbrıs’ta 1974 öncesinde Rumlara ait olan topraklarda inşa edilen tüm mülkleri kapsamaması nedeniyle Türk tarafı için bir hayli kritik bir öneme sahipti. Başmüzakereci Egemen Bağış 6 Mayıs’ta Londra’da Miliband’la yaptığı görüşmenin ardından yaptığı açıklamada Britanyalı bakanla Adalet Divanı’nın Rum yargısını KKTC’de geçerli sayan Orams davasının ele alındığını, bu konuda hassasiyet ve görüşlerin aynı olduğunu aktarmıştır.⁴³

Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve İngiltere

2009 yılında bir hayli gündeme gelen Türkiye’nin Batı’dan uzaklaştığı tartışmalarına Miliband’ın yorumu Ankara’nın köklerinin bilincinde olan bir siyaset izlemesinin normal olduğu fakat bunu ya-

parken AB'ye olan taahhütlerini unutmaması gerektiği şeklinde olmuştur. Ona göre, “Türkiye'nin, köklerinin bilincinde olarak kimliğine sadık kalması, ancak bunu yaparken Avrupa'ya olan taahhütlerinin de gittiği yolun bir parçası olduğu ve dünyanın diğer taraflarının reddi anlamına gelmediği anlayışıyla hareket etmesi önemlidir”.⁴⁴ Benzer bir argümanı İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Nick Baird da kullanmış ve özellikle Batı'dan uzaklaşma söylemi ile paralel bir şekilde kullanılan “Yeni Osmanlıcılık” tartışmalarının yaşanan durumu karşılamadığını belirtmiştir. Baird'e göre, Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşması gibi bir durum söz konusu olmadığı gibi, Türkiye'deki politika yapımcılarının temelde bölgede istikrar sağlama ve ekonomik politik ilişkileri geliştirme amacı güttüğünü ve kendisine göre de bunun iyi bir yaklaşım olduğunu belirtmiştir.⁴⁵

Miliband Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşmadığını aksine Orta-doğu ülkeleri ile ilişkilerinin Batı'nın çıkarına olduğunu belirterek Türkiye'nin izlediği söz konusu politikalara destek vermiştir. Ona göre, Türkiye “son birkaç yılda, İslam dünyasında daha fazla özgürlük ve demokrasi isteyen liberal fikirli herkes için giderek daha büyük bir ilham kaynağı olmaya başladı. Türkiye, aynı zamanda Orta Doğu'daki anlaşmazlıkların çözümünde kilit bir oyuncu” olmuştur.⁴⁶ Dolayısıyla Türkiye'nin bölgesindeki artan rolü bölgenin istikrarlı bir yer haline gelmesine, radikallikten uzaklaşarak liberalleşmesine katkı sağlayacağından dolayı önemlidir. Hatta bu bağlamda İsrail'e Gazze saldırıları kapsamında Türkiye'nin verdiği tepkiyi de makul bir politika olarak gördüğünü belirtmiştir. Kendisine yöneltilen “Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin kötüleşmesi Ortadoğu'da rol oynama yeteneğini nasıl etkiler” şeklindeki bir soruya “Kötüleşme ifadesini siz kullandınız, ben değil. Ortadoğu'da önemli bir andan geçiyoruz. Büyük bir gerilim var.” şeklinde bir cevap vermiştir.⁴⁷ Yine Miliband Türkiye'nin “Suriye ile İsrail arasında görüşmelerin yürütülmesinde aracılık” yapmış olmasını önemli bulduğunun da altını çizmiştir.⁴⁸

Londra'nın Türkiye'nin İran'ın nükleer politikasına yönelik bakışını ise Miliband, Sedat Ergin'e verdiği röportajda özetlemiştir. Türkiye ile ortak hedeflerinin temelde “İran'ın nükleer silah sahibi olmaması” şeklinde olduğunu belirttikten sonra kendi görüşünün “İran

liderliği, çok bariz nedenlerle uluslararası camianın güvenini” kaybettiği yönünde olduğunu Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı’nın da “İran’ın nükleer programının barışçı olduğunu söyleyemediğini” belirtmiştir. Miliband’a göre, Türkiye “İran’ın nükleer silaha sahip olmasının tehlikelerini, komşusu olduğunuz için, diğer ülkelerden daha iyi bilecek bir” durumdadır ve “İran’ın nükleer silah sahibi bir devlet olmasını istemeyecektir”.⁴⁹

Ekonomik İlişkiler

İngiltere Türkiye’nin dış ticaret fazlası verdiği ülkelerden biridir. 2009 yılı boyunca 9,122 milyarlık ihracat rakamına karşılık İngiltere’den 5,370 milyar liralık ithalat gerçekleşmiştir. Bu rakamlardan Türkiye’nin İngiltere ile ticaretinde dış ticaret dengesinin 3,752 milyar lira fazla verdiği görülmektedir.⁵⁰ Dış ticaretin yapısal analizi yapıldığında yatırım (sermaye) malları kategorisinde ihracatın 1,288 milyar, ithalatın 786,959 milyon, hammadde kategorisinde ihracatın 2,494 milyar, ithalatın 3,300 milyar ve tüketim malları kategorisinde ise ihracatın 3,432 milyar, ithalatın 1,260 milyar Türk Lirası değerinde olduğu görülür. Türkiye İngiltere ile olan dış ticaretinde yatırım malları ve tüketim malları kategorisinde fazla verirken, hammadde malları kategorisinde açık vermiştir.⁵¹

İngiltere’nin Türkiye’ye yönelik yabancı sermaye yatırımlarına bakıldığında, bunun 2009 yılında 332 milyon dolar olduğu görülebilir. Bir önceki yılda yapılan 1.336 milyon dolarlık yatırımla kıyaslandığında 2009 verilerinin bir hayli düşük olması küresel ölçekte yaşanan krizle ilgilidir. Bu durum diğer ülkelerin Türkiye’ye yönelik yatırımları ve Türkiye’ye yapılan toplam yatırımlar ile kıyaslandığında açıkça ortaya çıkmaktadır. Toplam sermaye yatırımları 2008 yılında 14.733 milyon dolar iken, 2009 yılında 5.694 milyona düşmüş, Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye’ye yaptığı toplam yatırımlar da 11.051 milyondan 4.539 milyona düşmüştür.⁵² Son olarak, turizm rakamlarına bakıldığında 2009 yılı boyunca Türkiye’ye gelen İngiliz turist sayısı 2.445.015 iken, bu rakam bir önceki yıla göre 300 bine yakın artış göstermiştir.⁵³

Sonuç olarak özetlemek gerekirse 2009 yılı genelinde İngiltere-Türkiye ilişkileri ağırlıklı olarak Avrupa Birliği ve Kıbrıs meselesi bağlamında gelişmiştir. İngiltere Ankara'nın AB üyeliğini enerji güvenliği, ekonomik dinamizm ve İslam dünyası ile kurulacak diyalog başta olmak üzere sağlayacağı avantajlara odaklanarak etkin bir şekilde desteklemiştir. Kıbrıs konusunda ise Ankara'yı karşısına alacak açıklamalardan kaçınan İngiliz yönetimi adadan askerlerin çekilmesi ve Türk limanlarının Rum gemilerine açılması konularında ısrarcı olmuştur. İran ve Filistin başta olmak üzere Ortadoğu meseleleri konusunda İngiltere, Türkiye'nin politikalarını destekleyici açıklamalarda bulunsa da, iki ülke İran'ın nükleer enerji politikası karşısında farklı yaklaşımlara sahip olmuşlardır. Türkiye'deki iç politik meselelerde ise İngiliz yönetimi iktidarın attığı adımları büyük ölçüde Türk demokrasisinin yararına gelişmeler olarak sunmuştur.

Türkiye'nin İngiltere Politikası 2009 Kronolojisi

- 9 Mart** İngiltere Dışişleri Bakanı David Miliband katıldığı bir konferansta, AB'nin aday ülke konumunda olan Türkiye'ye AB yolunu her zaman açık tutması gerektiğini ifade ederek AB'de müzakere sürecinde Türkiye'ye yönelik takınılan mesafeli havayı eleştirmiştir.
- 6 Mayıs** Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanı David Miliband ve Avrupa Bakanı Caroline Flint ile Egemen Bağış bir araya gelmiş ve görüşmenin gündemini Kıbrıs Sorunu oluşturmuştur. Bağış görüşmede Miliband ve Flint'e Türk limanlarının Rum gemilerine açılması taleplerine karşılık AB Konseyi'nin 2004'teki KKTC'ye uygulanan ambargoyu kaldırma kararını hatırlatmıştır.
- 27 Mayıs** İngiltere Dışişleri Bakanı David Miliband Atina'yı ziyaretinin ardından Türkiye'yi de ziyaret etmiştir. Miliband ziyaretinde Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin, "Birliğe ekonomik dinamizm getireceğini, Birliğin enerji güvenliği sorunlarını çözeceğini ve Batı ile İslam dünyası arasında yakın bağlar kuracağını" belirtmiştir.
- 2 Temmuz** Almanya'da çıkan *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesine bir makale yazan Miliband makalede "Şartları yerine getir-

dikleri takdirde, Türkiye ve Batı Balkan ülkelerine, AB üyeliği konusunda verdiğimiz sözlere bağlı kalmamız gerekmektedir... Ayrıca ülke, Orta Doğu ve Orta Asya'dan alınacak petrol ve gazın naklinde önemli bir transit güzergâhı olabilir. Bu durumda Türkiye, Avrupa için bir tehdit değil, bir şanstır” değerlendirmesini yapmıştır.

- Eylül 2009** İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Nick Baird'in görev süresi dolmuş yerine David Reddaway'a atanmıştır
- 26 Ekim** İngiliz BBC televizyonuna yaptığı açıklamada Miliband, Türkiye'nin Avrupalı olmadığını ve bu yüzden Avrupa Birliği'ne üye olmaması gerektiğini belirten Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Koucher'e tepki göstermiştir. Konuşmasında AB üyeliğinin milletler ya da ırklar üzerine kurulu bir sistem olmadığını belirterek, “AB üyeliği değerler üzerine kurulu bir birliktir. Türkiye eğer yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrımı ilkelerine tam olarak uyar ve insan hakları konusunda istenen seviyeye gelirse tam üye olur” ifadelerini kullanmıştır
- 4-6 Kasım** İngiltere Dışişleri Bakanı David Miliband Ankara'ya ziyaret gerçekleştirmiştir. Miliband ziyaretinde demokratik açılımla ilgili tartışmalara da müdahil olmuş ve “Türk hükümetinin attığı cesur adımlar”ın desteklenmesi gerektiğine değinmiştir. Miliband'ın açıklamaları muhalefet parti temsilcilerince eleştirilmiştir.
- 8 Aralık** Türkiye'nin limanlarını Rum gemi ve uçaklarına açmaması nedeniyle yaşanan sorunun gündeme geldiği AB Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda Miliband Fransa'nın başı çektiği Türkiye aleyhtarı gurubu Türkiye'nin stratejik önemini tamamen göz ardı etmekle ve Kıbrıs sorununun çözüm sürecini de baltalamakla suçlamıştır.

Notlar

- 1 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 412, Ankara, 1978, s. 3
- 2 İlhan Uzgel ve Ömer Kürkçüoğlu, “1923-1939: Görelî Özerklik I, Batı Avrupa'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: I, Derleyen: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 10. Baskı, 2004, s. 273
- 3 Cihat Göktepe, *British Foreign Policy towards Turkey, 1959-1965*, Frank Cass, London, 2003, s. 2
- 4 İlhan Uzgel, “1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye: ABD ve NATO'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: II, Derleyen: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 8. Baskı, 2005, s. 318

- 5 Örneğin, "Blair: Türk ordusu Irak'a girmemeli", **Radikal**, 25 Mart 2003
- 6 "Blair Türkiye için Devrede", **Hürriyet**, 15 Aralık 2004
- 7 "Miliband: Kürt talepleri makul", **Milliyet**, 8 Eylül 2009; "Miliband: Türkiye'deki gelişmeler olumlu", **Zaman**, 4 Eylül 2009
- 8 Europe: Turkey, Country Information, Politics, (Last reviewed: 15 January 2010), [http://www.fco.gov.uk]
- 9 Semih İdiz, "Türkiye, Avrupa'nın yükselen gücü olacak", **Milliyet**, 28 Ağustos 2009
- 10 "Biz de acı çektik ama barıştan daha iyisi yok", **Akşam**, 6 Kasım 2009
- 11 "İngiliz Bakan Miliband'den CNN TÜRK'e özel", www.cnnturk.com, 5 Kasım 2009
- 12 Bkz. TBMM, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, 23. Dönem, 4. Yasama Yılı, 15'inci Birleşim, 10 Kasım 2009, Salı
- 13 Semih İdiz, "Türkiye, Avrupa'nın yükselen gücü olacak", **Milliyet**, 28 Ağustos 2009
- 14 Semih İdiz, "Türkiye, Avrupa'nın yükselen gücü olacak", **Milliyet**, 28 Ağustos 2009
- 15 David Miliband, "Laikliği koruyacak yeni bir anayasal çerçeve", **Milliyet**, 24 Mayıs 2008
- 16 David Miliband, "Preface: Turkey's Accession to the EU – The Business Case", **Turkey in Europe: The Economic Case for Turkish Membership of the European Union**, Adam Hug (Edt.), The Foreign Policy Centre, London, 2008, ss. 5–6
- 17 "Türk lokantasında Türkleri övdü", **Hürriyet**, 23 Şubat 2009
- 18 "Miliband: Türkiye ile İngiltere arasındaki iyi ilişkiler sürecek", **Zaman**, 23 Şubat 2009
- 19 "Miliband: Türkiye'ye AB yolunu açık tutmalıyız", **Zaman**, 10 Mart 2009
- 20 "İngiltere'den AB'ye Türkiye uyarısı", **Hürriyet**, 16 Mart 2009
- 21 "Türkiye'nin üyeliği AB'yi güçlendirir", **Hürriyet**, 26 Mayıs 2009
- 22 "Miliband: Yeni bir Türkiye kuruluyor", **Hürriyet**, 28 Mayıs 2009
- 23 "Miliband Türkiye'nin AB üyeliğine desteğini yineledi", **Hürriyet**, 27 Ekim 2009
- 24 David Miliband, "Laikliği koruyacak yeni bir anayasal çerçeve", **Milliyet**, 24 Mayıs 2008
- 25 "Miliband: Yeni bir Türkiye kuruluyor", **Hürriyet**, 28 Mayıs 2009
- 26 "Türkiye AB için tehdit değil şans!", **Yeni Şafak**, 06 Temmuz 2009
- 27 Sedat Ergin, "Miliband mülakatı", **Hürriyet**, 6 Kasım 2009
- 28 "İngiltere'den açılıma destek", **Hürriyet**, 5 Kasım 2009
- 29 "Sayın Bakanımızın İngiltere Dışişleri Bakanı David Miliband ile Ortak Basın Toplantısı", 5 Kasım 2009, Ankara, [http://www.mfa.gov.tr]
- 30 "AB üyeliği ırklar üzerine değil, değerler üzerine kuruludur", **Zaman**, 26 Ekim 2009
- 31 "Türkiye AB'de sınırları bozdu", **Milliyet**, 8 Aralık 2009
- 32 "Kıbrıs çözümü; Türkiye, Yunanistan ve AB'ye de yarar getirecek", **Zaman**, 26 Şubat 2009
- 33 "Limanları açın" diyen Miliband'a konsey kararlarını hatırlattı", **Star**, 7 Mayıs 2009
- 34 Ayın Tarihi, Mayıs 2009, [http://www.byegm.gov.tr]
- 35 "Sayın Bakanımızın Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı David Miliband ile Ortak Basın Toplantısı", 27 Mayıs 2009, Ankara [http://www.mfa.gov.tr]; "Davutoğlu: Miliband ile Kıbrıs konusundaki vizyonlarımız uyuyor", **Zaman**, 27 Mayıs 2009
- 36 "İngiliz bakan: Türkiye liman ve havaalanlarını Rumlara açmalı", **Hürriyet**, 23 Kasım 2009
- 37 "İngiltere, Kıbrıs'ta askeri müdahale haklarını bırakmaya hazır", **Milliyet**, 24 Kasım 2009
- 38 Sedat Ergin, "Miliband mülakatı", **Hürriyet**, 6 Kasım 2009
- 39 "Biz de acı çektik ama barıştan daha iyisi yok", **Akşam**, 6 Kasım 2009
- 40 "Sayın Bakanımızın İngiltere Dışişleri Bakanı David Miliband ile Ortak Basın Toplantısı", 5 Kasım 2009, Ankara, [http://www.mfa.gov.tr]
- 41 "Sayın Bakanımızın İngiltere Dışişleri Bakanı David Miliband ile Ortak Basın Toplantısı", 5 Kasım 2009, Ankara, [http://www.mfa.gov.tr]
- 42 "Adalet Divanı'ndan KKTC'yi üzecek karar", ntvmsnbc.com, 28 Nisan 2009
- 43 "Bağış: AB heyecanı canlı tutulmalı", **Radikal**, 07 Mayıs 2009
- 44 Sedat Ergin, "Miliband mülakatı", **Hürriyet**, 6 Kasım 2009
- 45 "Nick Baird's Farewell Interview (26.08.2009): "Turkey is not changing direction", British Embassy in Turkey resmi web sitesi, [http://ukinturkey.fco.gov.uk]
- 46 David Miliband, "Laikliği koruyacak yeni bir anayasal çerçeve", **Milliyet**, 24 Mayıs 2008

- 47 Sedat Ergin, “Miliband mülakati”, **Hürriyet**, 6 Kasım 2009
- 48 Sedat Ergin, “Miliband mülakati”, **Hürriyet**, 6 Kasım 2009
- 49 Sedat Ergin, “Miliband mülakati”, **Hürriyet**, 6 Kasım 2009
- 50 İthalat ve ihracat rakamları için bkz. [<http://www.tuik.gov.tr>]
- 51 Rakamları için bkz. [<http://www.tuik.gov.tr>]
- 52 “Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni”, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Şubat 2010, s. 4, [<http://www.hazine.gov.tr>]
- 53 Turizm rakamları için bkz. [<http://www.tuik.gov.tr>]

TÜRKİYE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI 2009

Kamer Kasım*

* Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Türkiye'nin dış politikasında Soğuk Savaş dönemi boyunca önemli bir yer tutmayan Kafkasya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra üç ülkenin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte öncelikli olarak ele alınan bir bölge olmuştur. Enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması tartışmaları ve bölgesel sorunlar Kafkasya'ya yönelik kapsamlı bir strateji oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Hazar petrol-lerinin ve doğal gazının taşınmasında transit ülke olarak yer almak isteyen Türkiye bu alanda bir rekabetin içerisine girmiş ve bunun bir sonucu olarak da bölgedeki çatışma ve krizler Türk dış politikasını daha çok ilgilendirmiştir. Soğuk Savaş döneminde iki kutup arasındaki rekabet ortamında devletlerin dış politika çizgileri bu yapının gereklerine göre şekillenmişti. Gerek bölgesel güçlerin gerekse bölgelerin küçük ülkelerinin hareket kabiliyetleri sınırlıydı. Kutup liderleri müttefiklerinin sistem dışı hareketlerini önleyebiliyordu. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bölgesel politikalar ön plana çıkar-ken bölgesel güçlerin de uluslararası politikadaki rolü ve ağırlığı art-mıştır. Bu ortamda Türkiye de fazla tanımadığı ve yeterince bilgi sa-hibi olmadığı bölgelerin sorunlarına yönelik politikalar oluşturmak zorunda kalmıştır. Türk dış politikası açısından Kafkasya'nın istik-rarsızlığı politikaların uygulanmasında sorunlara neden olmuştur. İki kutuplu dünya düzeninde görülmeyen veya dile getirilemeyen ayrılıkçı talepler Balkanlarda ve Brzezinski'nin "Avrasya'nın Balkan-

ları” olarak adlandırdığı Kafkasya’da çatışmalara ve devlet yapılarının çatırdamasına neden olmuştur.* Dünyada bir taraftan Gaddis’in ifadesiyle iletişim alanında devrim, karşılıklı ekonomik bağımlılık ve demokrasi gibi birleştirici güçler varken diğer tarafta ise aşırı milliyetçilik, etnik ve dinsel rekabet gibi ayrımcı güçler bulunmaktadır.¹ Soğuk Savaş dönemi sonrasında etnik ve dinsel temelli çatışmalar bir kısım bölgelerde ciddi istikrarsızlıklara neden olmuştur. Kafkasya da istikrarsızlığın olduğu ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkelerin toprak bütünlüğü kaygısı taşıyıp, etnik temelli çatışmalara sürüklendiği bir coğrafya haline gelmiştir.

Türkiye için Kafkasya hem Orta Asya’ya açılan kapı hem de etkili olabileceği bir bölgedir. Kafkasya, Türkiye’nin enerji politikası açısından önemlidir. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri arasında en yakın ilişkilerinin olduğu Azerbaycan’ın durumu da Kafkasya’nın Türkiye açısından önemini artırmaktadır. Soğuk Savaş dönemi sonrasında Türkiye bölgesel güç konumunu ön plana çıkararak aktif bölgesel işbirlikleri içerisini girmiş Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatından (KEİT), Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne kadar yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerin uluslararası örgütlere üyeliğini desteklemiş ve teşvik etmiştir. Kafkasyadaki çatışmalar ise Türkiye’nin bölgeye yönelik politikasında zorluklara neden olmuştur. Bölgeyi yeterince tanımayan ve bu nedenle Rusya karşısında dezavantajlı olan Türkiye, Kafkasyada yakın ilişki içerisinde olduğu ve petrol ve doğal gaz kaynakları dolayısıyla enerji politikasında önem taşıyan Azerbaycan’ın topraklarının işgale uğraması nedeniyle zor durumda kalmıştır. Dağlık Karabağ sorunu Türkiye’nin Ermenistan ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Gürcistan’ın yaşadığı Abhazya ve Güney Osetya problemleri de, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının geçtiği ve Türkiye’nin desteklediği petrol, doğal gaz ve ulaştırma projelerinde önemli konumda bulunan bu ülkenin istikrarını etkilemesinden dolayı enerji projelerine olumsuz yansımaları olmuştur. 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası oluşan uluslararası ortam, Türkiye’ye Kafkasya ve Orta Asya’da daha etkili olma olanağı vermiş-

* Bakınız Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard, American Primacy and Its Geostategic Imperatives*, New York, Basic Books, 1997, Bölüm 5.

tir. Batı ile Rusya arasında Ağustos 2008 sonrası tırmanan gerginlik ise Türkiye'nin bölgedeki önemini artırdığı gibi yeni sorumluluklar ve riskleri de beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'nin Kafkasya politikasında 2009 yılı içerisinde meydana gelen gelişmeler analiz edilecektir. 2009 yılı özellikle Türkiye'nin Ermenistan ve Azerbaycan ile olan ilişkilerinde hareketli bir yıl olmuştur. Kafkasya açısından ise Ağustos 2008'de Rusya-Gürcistan çatışmasının etkilerinin devam ettiğini, Türkiye-Rusya ilişkilerinde ise sonuçları Kafkasya'ya da uzanan yakınlaşma 2009 yılı içinde de sürmüştür. Ancak Kafkasyadaki temel sorunlar olan Karabağ sorunu ve Gürcistan'ın durumu ile ilgili olarak Türkiye ile Rusya arasındaki görüş ayrılıkları 2009 yılı içinde de aşılamamıştır. Makalede 2009 yılı içinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde protokollerin imzalanmasına giden süreç ve protokoller, Karabağ sorunundaki durum, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Türkiye-Gürcistan ilişkileri ve enerji politikalarındaki gelişmeler incelenecektir.

Kafkasya'da Siyasi Durum

11 Eylül 2001 terör saldırıları dünya siyasetinde önemli değişikliklere sebep olması bakımından bir milat olarak değerlendirilmiştir. Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması da, sonrasında oluşan ortam nedeniyle Kafkasya açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanınması ve Kafkasya'da askeri güç kullanmaktan çekinmeyeceğini göstermesi AB ve ABD'yi Kafkasya politikalarını gözden geçirmeye zorlarken, Rusya ile enerji alanında yakın ilişkilere sahip olan Türkiye açısından ikilemlere yol açmıştır. Türkiye ve Rusya bütün işbirliği görüntüsüne rağmen Kafkasya'da rakip ülkelerdir. Rusya Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın iç işlerine müdahale edip bu ülkelerin sorunlarını kullanarak bu ülkeleri kendi ekseninde tutma politikası izlemiştir. Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) girmeyi reddetmesi üzerine Karabağ sorununda Ermenistan'ı destekleyen Rusya, Gürcistan'ın da BDT üyeliği ve askeri üs taleplerini reddetmesi yüzünden Abhazya'yı desteklemiştir. Türkiye için ise Hazar bölgesi enerji kaynakları konusunda yaşanan

rekabette Azerbaycan ve Gürcistan'ın istikrarı çok önemliydi. Ayrıca Türkiye bu ülkelerin uluslararası örgütlere üyeliği ve Batı ile yakınlaşmasını desteklemiştir. Türkiye'nin bu politikasının da Kafkasya'da Rusya'nın etkisini azaltıcı sonuçları olmuştur.

Ermenistan, Rusya ile stratejik ortaklık düzeyinde ilişkisi olan ve Rusya'nın pek bir itirazla karşılaşmadan askeri güç bulundurduğu bir ülkedir. Türkiye'nin Kafkasya politikası açısından sorunlu bir konumda bulunan Ermenistan ile Türkiye kara sınırı 1993 yılından beri kapalıdır. Azerbaycan Kafkasya'da enerji kaynakları, gelişen ekonomisi ve göreceli istikrarıyla son yıllarda bölgede ön plana çıkmaya başlamıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasında da hem petrol hem de doğal gazda işbirliği sürmektedir. Ancak Azerbaycan'ın topraklarının %20'sinin işgal altında olması ve sorunun bir türlü çözülmemesi diğer ülkelerle ilişkilerini de etkilemiştir. Türkiye ile Ermenistan arasındaki süreçte Karabağ sorununun ne derece yer aldığı Azerbaycan için öncelikli bir konudur. Türkiye'nin Karabağ sorununda verdiği desteğin sürmesi beklentisinde olan Azerbaycan, Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokollerde Karabağ sorununa yer verilmemesine tepki göstermiştir. Gürcistan, Rusya'nın topraklarına müdahalesinin etkilerini aşmaya çalışırken, Abhazya ve Güney Osetya sorunları devam etmektedir. Türkiye, Rusya'nın müdahalesine Gürcistan ile olan bağları çerçevesinde bir tepki göstermemiş ve sorunun büyümesini diplomatik yollarla önlemek amaçlı taşıyan Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu önerisinde bulunmuştur. Türkiye-Rusya ilişkilerinde geline nokta, Türkiye'nin Rusya'nın askeri müdahalesi karşısında göreceli sessizliğinin nedenidir. Gürcistan ise hem güvenlik hem de Batı ile entegrasyon anlamında Türkiye'nin desteğini beklemektedir.

Enerji konusu da Kafkasya'daki siyasi gelişmelerde önemli bir başlıktır. Azerbaycan ve Türkmenistan doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması projesi olan Nabucco başta AB üyesi ülkeler olmak üzere pek çok ülkenin gündeminde yer alırken, Rusya'nın Nabucco projesini engelleyemese bile geciktirme stratejisi çerçevesinde çabaları gündemde olmuştur. Türkiye ise Nabucco projesini desteklerken Rusya'nın istediği Güney Akım projesine de desteğini ifade etmiştir.

Kafkasya'nın Rusya Federasyonu içerisinde kalan bölümünde de 2009 yılı gergin geçmiştir. Çeçenistan ve İnguşetyadaki istikrarsızlığa Türkiye, ülkelerin toprak bütünlüklerine saygı çerçevesinde yaklaşmıştır. Kafkasyadaki belirsizlik Karabağ sorunu, Abhazya ve Güney Osetya'nın durumu, Çeçenistan sorunu 2009 yılı içerisinde de Kafkasyada devam eden ve Türkiye'nin bir politika oluşturmasını gerektiren konular olmuştur.

Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Azerbaycan

Azerbaycan'ın etnik, kültürel ve dilsel yakınlığı, zengin enerji kaynakları Türkiye'nin Kafkasya politikasında merkezi konumda olmasına yol açmıştır. Türkiye, Azerbaycan'ı Orta Asya'ya açılımda bir köprü ve aynı zamanda enerji kaynaklarından dolayı istikrarlı olmasının büyük önem taşıdığı en stratejik pozisyondaki Türk Cumhuriyeti olarak değerlendirmiştir. Türkiye'nin Kafkasya politikasında Azerbaycan ile olan yakın ilişkisi özellikle enerji alanında önemli bir avantaj olurken, Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra uzun bir süre içinde bulunduğu istikrarsızlık ve Dağlık Karabağ sorunu Türkiye için Kafkasya politikasında zorluklara neden olmuştur. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde 2009 yılında Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoller, Dağlık Karabağ sorunu ve enerji gündemdeki konular olmuştur.

Türkiye'nin Azerbaycan politikası Azerbaycan'daki iç gelişmelerden ve uluslararası ortamdan etkilenmiştir. 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası ABD'nin Kafkasyaya yönelimi ve bölgesel güvenlik alanında ABD ile bölge ülkelerinin işbirliği, Türkiye'nin de hem Azerbaycan hem de Gürcistan'a yönelik güvenlik alanında işbirliği bakımından ilgisini artırmıştır.² Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki gelişmeler ve süreç Azerbaycan ile ilişkileri de yakından ilgilendirmiştir.

Azerbaycan'ın dış politikasında en önemli sorun işgal altındaki toprakların kurtarılması ve sorunun çözülmesidir. Türkiye'nin desteği gerek Karabağ'da sıcak çatışmaların sürdüğü dönemde gerekse ateşkes sonrası süreçte önemli olmuştur. Türkiye, Karabağ sorununda diplomatik kanalların harekete geçirilmesinde ve işgalin ulusla-

rarası hukuka aykırılığının tescilinde rol oynarken, Ermenistan ile olan kara sınırını kapatması ile de Azerbaycan topraklarının işgaline tepkisini ortaya koymuştur. Azerbaycan da Karabağ sorunu bağlamında Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye-Ermenistan sınırının açılması durumunda Ermenistan'ın elinin güçleneceğini düşünen Azerbaycan, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Ermenistan'a gitmesi ve yol haritası sürecini temkinle karşılamış ve Azerbaycan içerisinde protestolar olmuştur. Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev daha yol haritası açıklandığında, süreçte Karabağ sorununun gündemde olup olmadığını merak ettiğini açıklamıştır.³

Aliyev'in İstanbul'da 6-7 Nisan 2009 tarihinde yapılan medeniyetler ittifakı zirvesine katılmaması da Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki gelişmelere tepkisi olarak değerlendirilmiştir.⁴ Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerde Türkiye'nin yapmak istediklerine ilişkin olarak özellikle Azerbaycan kamuoyuna yönelik bir bilgilendirme çalışmasının yapılmamış olması yanlış anlamalara neden olmuştur. Mayıs 2009'da Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Azerbaycan ziyareti sırasında Türkiye'nin, Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile olan kara sınırını açmayacağını teyit etmesi iki ülke ilişkilerindeki gerginliğin bir ölçüde aşılmasını sağlamıştır.⁵

Karabağ sorununda Türkiye'nin manevra alanı Ermenistan'ın hiçbir şekilde konuya Türkiye'yi karıştırmak istememesi nedeniyle oldukça sınırlıdır. AGİT Minsk Grubu bünyesinde sürdürülen diplomatik çabalardan Karabağ sorununun çözümüne yönelik bir sonuç çıkmamıştır. 14 Mart 2008 tarihinde BM Genel Kurulunda kabul edilen "işgal altındaki Azerbaycan topraklarının durumu" başlıklı Azerbaycan'ın uluslararası alanda kabul edilmiş sınırlarında toprak bütünlüğü destekleyen ve işgal altındaki topraklardan tüm Ermeni kuvvetlerin çekilmesini isteyen karara AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının olumsuz oy kullanmaları da Azerbaycan'ın AGİT'e olan güvenini sarsmıştır.⁶ AGİT Minsk Grubu'nun Fransız eşbaşkanı Bernard Fassier Karabağ sorununun çözümünde Türkiye'nin yapacağı bir şey olmadığını ifade ederken Ermenistan ile Türkiye ilişkilerindeki süreçle Karabağ sorununun birbirinden bağımsız süreçler olduğunu ileri sürmüştür.⁷ AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının sü-

reci AGİT dışına çıkarmama ve dışarıdan katkılara kapalı olma politikasının pek başarılı olduğu söylenemez. AGİT Minsk Grubu eşbaşkanının Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki ilerleme ile Karabağ sorununun farklı süreçler olduğunu açıklaması ise Türkiye'nin Ermenistan ile olan kara sınırını Karabağ sorusunda Azerbaycan topraklarının işgali dolayısıyla kapattığı gerçeği ile çelişmektedir.

Ermenistan, 2009 yılı içinde Rusya'nın Azerbaycan ile gelişen ilişkileri ve bu durumun Rusya'yı Dağlık Karabağ sorusunda Ermenistan'a baskı yapmaya yöneltmesinden endişe duymaktadır. Karabağ'daki "yönetimin" sürece dahil edilmemesi de Ermenistan'da eleştirilen konulardandır.⁸ Ermeni kuvvetler Dağlık Karabağ'ın dışındaki bölgeleri ileride pazarlıkta kullanmak amacıyla işgal etmişlerdir. Azerbaycan tarafı bu bölgelerden beşinin hemen, Laçin ve Kelbecer'in ise 5 yıl içerisinde boşaltılmasını istemektedir. Azerbaycan'ın Karabağ'ın bir koridorla Ermenistan'a bağlanmasını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Tartışma konusu bu koridorun güvenliği ve hangi ülkenin toprağı olacağıdır. En önemli anlaşmazlık noktalarından birisi de Karabağ'ın statüsünün nasıl olacağıdır. Azerbaycan Karabağ'ın kendi egemenliğinde olduğunu bu nedenle bölgeye ancak geniş bir özerklik verebileceğini ifade ederken, Ermenistan, Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiğinde, bağımsızlık ilanında bulunmuş Dağlık Karabağ'ın devlet olarak tanınmasını savunmaktadır.⁹ Türkiye Karabağ sorununa yaklaşırken bu parametreleri ve tarafların pozisyonunu dikkate almak durumundadır. Aksine bir durum Türkiye'nin Kafkasya'daki etkinliğine zarar verecek, özellikle enerji alanında Kafkasya'daki en önemli ülke olan Azerbaycan ile olan ilişkilerini bozacaktır.

Türkiye'nin Azerbaycan politikasında Karabağ sorununun yanı sıra diğer önemli bir başlık da enerji konusu olmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı iki ülke arasındaki önemli bir enerji köprüsünü oluştururken, Türkiye'nin Azerbaycan ile arasındaki doğal gaz hattı ile birlikte bu alanda da işbirliği başlamıştır. Azerbaycan doğal gazı Nabucco projesi için de önem taşımaktadır. Azerbaycan gazının yanında Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkelerin doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa içlerine kadar 3.300 kilometrelik boru hattıyla taşınmasını içeren Nabucco projesinin 2014 yılında faaliyete

geçmesi düşünülmektedir. Nabucco'nun ilk etapta faaliyete geçebilmesi için 8 milyar metre küp doğal gaz gereklidir. Proje kapsamında yılda 31 milyar metreküp doğal gazın taşınması hesaplanmaktadır. Projenin tamamı 7.9 milyar Euro'ya mal olacaktır. Hattın 2000 kilometrelik kısmı Türkiye'den, 400 kilometresi Bulgaristan'dan, 460 kilometresi Romanya'dan, 390 kilometresi Macaristan'dan geçecek ve 46 kilometrelik kısım Avusturya'da olacaktır. Rusya ile Ukrayna arasındaki gaz krizinden sonra Avrupa Nabucco'ya hız kazandırmak istenmiş ve bu amaçla 27 Ocak 2009 tarihinde Budapeşte'de Nabucco Zirvesi yapılmıştır.¹⁰ Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev zirvede Azerbaycan'ın Nabucco'ya desteğini ifade etmiştir. Rusya'nın Ermenistan'a önemli miktarda silah transferi yaptığı haberlerinin Azerbaycan'ın Nabucco'ya Budapeşte Zirvesinde desteğini ifade etmesinde etkili olduğu da ileri sürülmüştür. Ermenistan'daki Gümrü Rus askeri üssüne gönderilen silahlar arasında 27 adet T-72 tankı ve zırhlı personel taşıyıcılarının olması Bakü'de kızgınlığa neden olmuştur.¹¹ Ancak Nabucco'nun gerçekleşmesi için pürüzler de bulunmaktadır. Öncelikle Türkiye, Brüksel'in müzakere sürecinde enerji başlığını açmaması yüzünden projeye daha mesafeli yaklaşmıştır. Türkiye ayrıca Nabucco'dan kendi ihtiyacı için de uygun fiyattan gaz kullanmak istemiştir.¹² Bu konudaki sorunun aşılması üzerine Nabucco Hükümetlerarası Konferansı 13 Temmuz 2009 tarihinde İstanbul'da toplanmış ve proje için hükümetlerarası anlaşma imzalanmıştır. Hükümetlerarası anlaşma da Nabucco'nun sorunsuz olduğu anlamına gelmemektedir. Azerbaycan'ın pozisyonu konusunda da soru işaretleri oluşmuştur. Azerbaycan ve Türkmenistan gazlarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını Avrupa'ya gaz sağlanmasındaki tekeline tehdit olarak algılayan Rusya Nabucco'yu engellemek için çaba harcamaktadır.

Rusya'nın bu konudaki bir hamlesi de Azerbaycan'dan doğal gaz almak olmuştur. İlham Aliyev'in Nisan 2009'daki Moskova ziyareti sırasında Şah Deniz II sahasından Rusya'ya gaz satışında mutabakata varmışlardır.¹³ Bunun ilk adımı 27 Mart 2009 tarihinde Azerbaycan şirketi SOCAR ile Gazprom arasında imzalanan memorandum olmuştur. Bağımsızlığından itibaren sürekli Rusya'dan gaz ithal eden Azerbaycan'ın ilk defa Rusya'ya doğal gaz satacak olması ne-

deniyle anlaşma önem taşımaktadır. Doğal gaz üretiminde düşüşün olması Rusya'yı, Avrupa'ya gaz tedariki için ihtiyacı olan gazı başka yerlerden temine yöneltmiştir.¹⁴ Azerbaycan, enerji anlaşmalarını Rusya'nın Karabağ sorunundaki tutumunu değiştirmek için de kullanmak istemiştir. Azerbaycan'ın Rusya'ya Şah Deniz II sahasından gaz satışı ile ilgili anlaşma yapması Azerbaycan'ın Nabucco için yeterli gazı olup olmayacağı tartışmalarını başlatırken, Türkmenistan'ın durumunun da net olmaması Nabucco için diğer bir sorun olarak görülmektedir.¹⁵ Ancak eğer Azerbaycan ile Türkmenistan arasında gelişen ilişkiler sonucunda Azerbaycan doğal gazıyla Türkmenistan doğal gazının birlikte taşınması konusunda bu iki ülkenin antlaşmaları kesin bir şekilde sağlınırsa ve şirketler de bu doğal gaz boru hattı için kararlı davranırlarsa Hazar geçişli boru hattı projesi gerçekleşir. Bu noktada temel problemler ise Türkmenistan ile Azerbaycan arasında doğalgaz sahaları konusundaki anlaşmazlık ve Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmalardır. Bunun yanında Türkmenistan'ın Rusya ile yaptığı uzun dönemli gaz satış anlaşmasının da gazın miktarıyla ilgili soruna neden olabileceği ifade edilmektedir.¹⁶

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri doğal gazdaki rekabetin sonucunu etkileyecek bir nitelik göstermektedir. Çünkü Azerbaycan Karabağ sorunu dahil dış politikası açısından önemli konularda Türkiye'den beklediğini bulamazsa, Rusya ile olan gaz satış antlaşmasının süresini uzatacaktır. Azerbaycan'ın Türkiye'ye sattığı gazın fiyatını artırmak istemesi de piyasa gerekleri dışında Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki sürece tepki olarak da görülmüştür. Nabucco projesinin geleceği ve Türkiye'nin Azerbaycan'dan çok uygun fiyata gaz alımına devam edebilmesi Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakın bağ ve ilişkilerin devamına bağlıdır. Rusya gibi enerji rekabetinde avantaj sağlamayı isteyebilecek ülkeler Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde gerginlik çıkması noktasında bir politika izleyeceklerdir.

Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinde 2 milyar doları aşan ticaret hacminin yanı sıra 3 milyar dolara yakın doğrudan Türkiye'den firmaların Azerbaycan'a yatırımları ve 5,1 milyar doları bulan müteahhitlik projeleri de dikkat çekicidir. Konu ile ilgili önemli bir noktada Azerbaycan'da enerji dışı sektörlere Türkiye'den yapılan yatırımların tutarının 2,2 milyar dolara yaklaşmasıdır.¹⁷ Azerbaycan ekonomisi-

nin büyüyen bir yapıda olması, sadece enerji kaynaklarını ihraç eden bir ülke olarak kalmayı istememesi ve petrol ve doğal gazı dayalı sanayi dallarını geliştirmeye çalışması dikkate alındığında Türkiye ile olan ticaretin hacminin ve karşılıklı yatırımların artmasının beklendiği ifade edilebilir.¹⁸

Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Ermenistan

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde 2009 yılı çok önemli gelişmelere sahne olmuştur. Türkiye Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ı diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerini tanıdığı gibi tanımıştır. Türkiye ile Ermenistan arasında normal diplomatik ilişkiler kurulmadığı gibi, 1993 yılından beri kara sınırı da kapalı durumdadır. Bunun nedeni Ermenistan'ın soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme taşıması ve bu iddiaların tanınmasını en önemli dış politika araçlarından birisi olarak ortaya koyması, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü açıkça tanımaması ve Dağlık Karabağ sorunudur. Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde "*Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir.*" demektedir. Bağımsızlık Bildirgesi'ne Ermenistan Anayasası'nda da atıf yapılmıştır.¹⁹ Yine Ermenistan Parlamentosu'nda da zaman zaman Türkiye-Ermenistan sınırını düzenleyen 1921 Kars Antlaşması'nın tanınmaması gerektiği şeklinde konuşmalar yapılmaktadır.²⁰ Dağlık Karabağ sorunu ise Türkiye'nin Ermenistan ile olan kara sınırını kapatmasına yol açmıştır.

Bu tablonun değişmesi doğrultusunda yapılan diplomatik girişimler sonucunda Nisan 2009'da yol haritası ile birlikte başlayan gelişmelerle 31 Ağustos 2009'da iki ülke arasında protokoller paraf edilmiştir. Protokoller 10 Ekim 2009'da Zürih'te imzalanmıştır. Protokollerden ilki Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkindir. Diğer protokol ise iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesine ilişkindir. Diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin protokolle taraflar protokollerin yürürlüğe girmesinden sonra diplomatik ilişki kurma konusunda anlaşmışlardır. Protokol ayrıca uluslararası hukukun ilgili anlaş-

maları tarafından tanımlanan iki ülke arasındaki sınırların tanındığını teyit etmektedir. İki ülke protokol ile iyi komşuluk ilişkilerinin ruhuna uymayacak bir politika izlemekten kaçınacaklarını taahhüt ederken, terörizm, şiddet ve aşırılığın her türünü kınadıklarını, bu tür hareketleri desteklemekten veya müsamaha göstermekten kaçınacaklarını ve bu hareketlere karşı mücadele için işbirliği içinde olacaklarını ifade etmişlerdir. İki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesine yönelik protokollede ise en dikkat çekici nokta tarafların protokolün yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içerisinde sınırın açılması konusunda anlaşmalarıdır. Protokollerde önemli bir nokta da kurulacak olan alt komisyonlardır. Tarihi boyut ile ilgili bir komisyonun kurulması özellikle 2005 yılında Türkiye tarafından yapılan tarihçi ve uzmanlardan oluşan bir komisyonunun kurulması önerisinin bir bakıma Ermenistan tarafından kabul edilmesi olarak da yorumlanabilir.²¹

Protokollerin Türkiye açısından sorunlu kısmı ise Türkiye ile Ermenistan sınırının protokollerin yürürlüğe girmesinden sonra 60 gün içerisinde açılacak olmasıdır. Türkiye Ermenistan ile sınırını Karabağ sorunu nedeniyle kapatmıştır. Protokollerde ise Karabağ sorunu konusunda bir ifade bulunmamaktadır ve Ermenistan çözüme ilişkin adım atmanın çok uzağındadır. Karabağ sorununun çözümü için en azından Ermeni kuvvetlerin Dağlık Karabağ'ın dışında işgal altında tutukları yedi bölgeden beşinden ilk aşamada çekilmeyi kabul etmesi ve Dağlık Karabağ'ın statüsü konusunda bir uzlaşmaya varılması gerekir. Protokollerin yürürlüğe girmesinin ardından iki ay içerisinde sınırın açılacağı ifade edilmesine rağmen, Türkiye tarafından en üst düzeyde Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden sınırın açılmayacağı Azerbaycan tarafına iletilmiştir.²² Bu durumda TBMM'de protokollerin kabul edilmeyeceği veya Karabağ sorunu çözülene kadar bekletileceği sonucuna varılabilir. Bir diğer olasılık da Türkiye'nin protokollerini onaylaması halinde bir deklarasyon yayınlarak Karabağ sorunu çözülmeden sınırı açmayacağını açıklamasıdır. Protokollerin imzalanmasını takiben Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan da Türkiye ve Ermenistan milli futbol takımları arasında 14 Ekim 2009 tarihinde oynanan maçı izlemek üzere Türkiye'ye gelmiştir.²³

Azerbaycan protokollerden duyduğu rahatsızlığı gündeme getirmiştir. Türkiye’de futbol maçının oynanacağı stadyuma getirilen Azerbaycan bayraklarının toplatılması ve Azerbaycan’ın da Baküdeki şehitlik ile Din Hizmetleri Müşavirliği önündeki Türkiye bayraklarının indirilmesi iki ülke arasında soruna neden olmuş ve Türkiye Azerbaycan’a nota vermiştir.²⁴ Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinde gerginliğin ortaya çıkması ve iki ülkenin politikalarındaki ayrışma Ermenistan’ın Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde vurguladığı gibi Ermenistan için en önemli tehlikenin kalkması anlamına gelmektedir. Ermenistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi’nde Türkiye’den Azerbaycan’ın stratejik ortağı olarak bahsetmekte ve bu durumu Ermenistan’a tehdit olarak değerlendirmektedir.²⁵ Bu nedenle Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakın ilişkilerin bozulması Ermenistan’ın elini fazlasıyla güçlendirecektir. Zaten askeri bakımdan süren bir işgali, diplomasi yoluyla sona erdirmek çok zordur. Bir de Ermenistan’ın eline yeni kozlar geçmesi halinde Dağlık Karabağ sorununun çözümü daha zor olacaktır.

Ermenistan’ın olağanüstü bir dış baskı ile karşılaşmadığı takdirde Dağlık Karabağ sorununun çözümünde aceleci davranmayacağı öngörülebilir. Ermenistan süreç içerisinde diplomatik alanda avantajlı konuma gelmenin hesabını yapmaktadır. Soykırım iddialarının araştırılmasını yani tarihi boyut ile ilgili komisyonun kurulmasını kabul etmesi nedeniyle Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan diaspora tarafından eleştirilmiştir. Yol haritasının açıklanmasından sonra Ermenistan içerisinde de Ermeni Devrimci Federasyonu gibi grupların tepkisi olmuştur. Diaspora için soykırım iddiaları birinci gündem maddesi ve kimlik unsuru olduğundan bu konu ile ilgili gelişmeler öncelikle dikkate alınmaktadır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki protokollerde ifade edilen tarih komisyonunun kurulması, Ermeni diasporasının iddialara yönelik politikasını değiştirmeyecektir. Diasporanın asıl kaygısı bu konuda diaspora ile Ermenistan arasındaki işbirliğinin zayıflamasıdır. Ermenistan yönetimi açısından ise Karabağ sorunu öncelikli gündem maddesidir. Ermeni kuvvetlerin Karabağ’daki işgali sonlandırmasını içeren bir planının uygulanması Ermenistan iç politikasında daha fazla ses getirecek ve iktidar açısından uygulanması daha zor olacaktır. Karabağ ile ilgili bir madde-

nin protokollerde yer almaması bu nedenle Sarkisyan'ı bir ölçüde rahatlatmıştır. Ancak sorunun çözümüne ilişkin bir planın netleşmeye başlaması durumunda Ermenistan'da büyük tartışmalar olacaktır. Çünkü Karabağ sorununda bir çözüm mutlaka Ermeni kuvvetlerin en azından Dağlık Karabağ dışında işgal ettikleri topraklardan çekilmesini gerektirecektir.²⁶

Türkiye komşularla sıfır sorun politikasının bir parçası olarak Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirme yolunda adım atmıştır. Türkiye-Ermenistan arasında yaşanan yumuşama sürecinin ortaya çıkmasında uluslararası ve bölgesel sistemden kaynaklanan etkilerin rolü çok büyüktür. ABD ve AB açısından Ermenistan, Kafkasya'da Rusya'nın etkisinde toprakları Rus askeri kuvvetleri tarafından korunan bir ülkedir. İzlediği politika yüzünden enerji ve ulaştırma projelerinden dışlanmış. Ermenistan'ın Batı sistemine kazandırılması gereklidir. Bunun gerçekleşebilmesi için ise öncelikle Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ve iki ülke arasındaki kara sınırının açılması gereklidir. Bu nedenle Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmesi için ABD ve AB'den yoğun bir baskı gelmektedir. Ağustos 2008'deki Rusya-Gürcistan çatışması sırasında Rusya-Batı ilişkilerinin gerginleşmesi de Ermenistan'ın tamamen Rus etkisine bırakılmaması noktasında Batı'nın daha fazla istekli olmasına neden olmuştur. Ermenistan açısından da Ağustos 2008 çatışmasında Gürcistan yolunun kapanması tamamen izole olmasına neden olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan kapıları kapalı olan Ermenistan için Gürcistan hattının da kapanması ekonomik olarak bu ülkeyi etkilemiştir. Gürcistan'ın Ermenistan'dan ithalatında 121 milyon dolarlık bir azalmanın olduğu ve toplamda da krizin Ermenistan ekonomisine 700 milyon dolara mal olduğu ifade edilmiştir.²⁷ Bu durum da Ermenistan'ı Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmek için adım atmaya yöneltmiştir. Türkiye için ise Ermenistan ile atılan adımlar ile Azerbaycan ile olan yakın ilişkilerini koruma noktasında sorun ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Kafkasya politikasında Azerbaycan ile olan yakın ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattından Azerbaycan'dan gelen doğal gaz hattına kadar enerji alanında yapılan işbirliği ve Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan kapısı durumundaki Azerbaycan'ın Batı eksenin-

de tutulması da Türkiye için önemlidir. ABD ve AB'nin Ermenistan'ı Avrupa-Atlantik eksenine kazandırma yolundaki politikalarının Azerbaycan'ı özellikle enerji projelerinde Rusya ile işbirliğine itmesi Rusya'nın siyasi ve ekonomik etkisini artıracaktır.²⁸

Türkiye ile Ermenistan arasında kara sınırının açılması ve ilişkilerin normalleşmesi Karabağ sorununda bir anlaşmanın sağlanmasına bağlıdır. Ermenistan Türkiye için ekonomik açıdan önemli bir partner olabilecek kapasitede değildir. Ancak Türkiye, Ermenistan için Batıya açılan kapı olabilecek konumdadır. Türkiye ile Ermenistan arasında kara sınırının açılması halinde ortaya çıkabilecek ticaret hacmine ilişkin olarak 500 milyon dolardan 1 milyar dolara kadar uzanan rakamlardan ve bunun sınır illerine katkısından bahsedilmektedir. Ermenistan'ın toplam ticaret hacmi ve nüfusu dikkate alındığında kısa vadede Türkiye ile ticaretinde ciddi bir sıçrama olması çok zordur. Türkiye ile Ermenistan arasında hava koridoru açıktır ve ticaret ise Gürcistan ve İran üzerinden yapılmaktadır. Kara sınırının açılması halinde Türkiye'nin Ermenistan'a sınır olan illerinde ciddi bir kalkınma olacağı iddiaları da Ermenistan'ın ekonomik kapasitesi dikkate alındığında gerçekçi değildir. Azerbaycan, Gürcistan ve İran gibi bölgede Ermenistan'dan daha fazla nüfusa ve daha güçlü ekonomiye sahip ülkelerle ticaretin ve bunun sınır illerine katkısının bile istenilen düzeyde olmadığı dikkate alındığında Türkiye ile Ermenistan arasında kara sınırının açılmasının gerekliliği argümanının Türkiye'ye olan olası ekonomik katkılarla ileri sürülmesi eksik ve yanıltıcı bir değerlendirme olacaktır.²⁹ Ermenistan'ın 2009 yılındaki toplam ithalatı 3 milyar 304 milyon ABD doları ve ihracatı 697,8 milyon ABD dolarıdır. Ermenistan'ın ithalatında Türkiye % 5,6'lık bir paya sahiptir. 2009 yılında ihracat gelirlerinde % 34 lük düşüş yaşayan ve enerji başta olmak üzere pek çok kalemde dışarıya bağımlı olan Ermenistan'ın Türkiye ile olan kara sınırının açılması halinde ekonomik açıdan önemli bir farka neden olması zordur.³⁰ Türkiye-Ermenistan ilişkileri Kafkasya'daki diğer sorunlardan ve en önemlisi de Karabağ sorunundan bağımsız ele alınmaz. Karabağ sorunu çözülmeden de Kafkasya'da istikrarın sağlanması ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde kalıcı bir normalleşme sağlanması çok zordur

Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Gürcistan

Türkiye'nin Kafkasya politikasında, Hazar enerji kaynaklarının Türkiye'ye ulaşacağı güzergâh üzerinde bulunan Gürcistan'ın istikrarı önemli olmuştur. Ancak bağımsızlığı kazandığı günden itibaren sürekli sorunlarla uğraşan Gürcistan için Abhazya ve Güney Osetya başta olmak üzere, Acaristan ve Cevaheti bölgesindeki Ermenilerle ilgili sorunlar sürekli gündemde olmuştur. Türkiye bu sorunlara Gürcistan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözüm bulunmasını savunmuştur. Bu, Türkiye'nin geleneksel, ülkelerin toprak bütünlüklerine vurgu yapan politikasının bir sonucuydu.³¹ Türkiye'de Kafkasya kökenlilerin varlığı ve bunların Kafkasya'daki çatışmalarda Türkiye'yi taraf olarak görmek istemeleri konuyu iç politika bakımından da hassas hale getirmiştir. Özellikle Abhazya sorununda bu durum daha belirgin olarak görülmüştür.³² Türkiye'yi rahatsız eden bir diğer durum da Rusya'nın Gürcistan'ın sorunlarını kullanarak Kafkasya'da etkinliğini artırmasıydı. Rusya Abhazya'ya destek vererek Gürcistan'ın BDT'ye üye olmasını sağlamış ve bu ülkede üslere sahip olmuştur. Gürcistan ile ilgili politik amaçlarına eriştikten sonra Abhazya'yı ablukaya alan Rusya, hem Gürcistan hem de Abhazya'dan istediklerini alma konusunda başarılı olmuştur.³³ Türkiye ise Rusya'ya kıyasla Kafkasya politikasında tecrübesiz ve bilgi birikimi açısından da yetersizdi. Türkiye bu dezavantajını ABD ile olan yakın ilişkileriyle telafi etmeye çalışmıştır. Gürcistan'ın "Gül Devrimi" sonrası Batı ile bütünleşme arzusu da Türkiye ile ilişkilerde ilerlemeye yardımcı olmuştur. Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde 2009 yılındaki gelişmeler ise Ağustos 2008 sonrası ortamın etkisinde kalmıştır.

Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması sonrasında Kafkasya'da yeni bir dönem başlamıştır. Gürcistan'ın NATO'ya üye olmayı istemesine kadar giden Batı ile bütünleşme çabası Rusya'yı rahatsız etmiş Rusya tarafından Gürcistan'ın problemleri kullanılarak engellenmeye veya süreç geciktirilmeye çalışılmıştır. Rusya'nın Gürcistan topraklarına askeri müdahalesi dönemin ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Rice büyük bir gücün, küçük komşusunu işgal edip onun hükümetini devirdiği, Çekoslovakya'nın işgal edildiği 1968 yılı dünyasında yaşanmadığını, hür dünyanın Rusya'nın komşusuna yaptığı saldırının bölgesel ve

bölge dışı etkileriyle mücadele edeceğini ifade etmiştir.³⁴ Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesinin etkileri 2009 yılı içinde sürekli tartışma konusu olmuştur. Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanınması, Kosova'nın rövanşını almaya çalıştığı şeklinde değerlendirilmiştir.

Gürcistan'ın Nisan 2008'deki NATO Bükreş Zirvesi'nde Üyelik Eylem Planı içerisine alınmamasının Rusya'yı Gürcistan'a saldırı noktasında cesaretlendirdiği ifade edilebilir. Nitekim NATO Zirvesinden sonra Rusya, Abhazya ve Güney Osetya ile ilişkilerini sıkılaştırmış ve 16 Nisan'da hükümete Abhazya ve Güney Osetya ile diplomatik alanda ve yardım konusunda bağları kuvvetlendirme yetkisi verilmiştir. Rusya'nın Abhazya'ya çatışmadan önce ilave kuvvetler göndermesi de bir savaşa hazırlandığı şeklinde yorumlanmıştır.³⁵ Gürcistan'ın Batı ile entegrasyon stratejisi ile Ağustos 2008 krizinin çatışmaya dönüşmesi arasında doğrudan bağlantı kurulmuştur. Bu nedenle 2009 yılı içinde Gürcistan'ın Batı ile entegrasyonunun hangi temelde olacağı tartışmaları yapılmıştır. NATO ile Gürcistan 6 Mayıs-3 Haziran 2009 tarihlerinde askeri tatbikat gerçekleştirmişler, bu durum ABD yönetiminin değişmesine rağmen NATO'nun Gürcistan'da uzun dönemli stratejik çıkarlarının teyidi olarak yorumlanmıştır.³⁶ Obama yönetimi de Kafkasya'da Gürcistan'ın önemi ne vurgu yapmış ve Rusya ile olan temaslarında da Gürcistan'a verilen destek ifade edilmiştir. Ancak ABD, Gürcistan'a talep ettiği tank-savar ve uçaksavar sistemlerini sağlamayı reddetmiştir.³⁷ Rusya da Abhazya ve Güney Osetya ile bağlarını artırıp uluslararası alanda iki ayrılıkçı toprağın bağımsız devlet olarak tanınması için çabalarına hız verdiği bir süreci başlatmıştır. Rusya, Abhazya ve Güney Osetya ile yaptığı antlaşmalarla iki yapının Gürcistan ile olan sınırını koruma sorumluluğunu almıştır.³⁸ Rusya Başbakanı Putin 12 Ağustos 2009'da Abhazya'yı ziyaret etmiştir. Putin Abhazya'nın güvenliğinin garantisinin Rusya olduğunu ifade ederek, Fransa ile Monaco arasındaki ilişki biçimini örnek göstermiştir.³⁹ Bu gelişmeler Türkiye'nin Kafkasyadaki etkisini ve Türkiye-Gürcistan ilişkilerini doğrudan etkilemektedir.

Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunan ve enerji projelerinde Gürcistan odaklı bir strateji izlediği için savaştan olumsuz

etkilenmiştir. Ankara, öncelikle çatışmanın durdurulması için diplomasi kanallarını harekete geçirmeye çalışmış ve insani yardım konusunda harekete geçmiştir. Sorunun daha da büyümeden kontrol altına alınması politikası izleyerek Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu önerisini ortaya koymuştur. Türkiye'nin Kafkasya'daki etkinliği Rusya'nın çekilmesiyle paralel olarak artmıştır. Türkiye, Kafkasya enerji kaynaklarının taşınmasında Rusya ile rekabet etmiştir. Sonuçta Azerbaycan petrolünün taşınmasında ana hat olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan kabul edilmiş ve Rusya seçeneği devre dışı kalmıştır. NATO'nun Barış için Ortaklık Programı çerçevesinde bölge ülkelerinin silahlı kuvvetlerine eğitim verilmiş ve özellikle Gürcistan ve Azerbaycan'ın Batı ile yakınlaşan ilişkilerinde Türkiye en önemli ülke olmuştur. Türkiye'nin bu politikası Rusya'nın etkisini azaltmış ve Rusya Ermenistan dışında Kafkasya'da önemli bir zemin kaybına uğramıştır. Ancak Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımasıyla birlikte bu iki yapı üzerinde tam bir kontrolü söz konusu olmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan, Rusya'nın bölgede askeri açıdan varlığını hissettirmesinden etkilenmişlerdir. Ermenistan üzerinde zaten nüfuz sahibi olan Rusya'nın enerji alanı başta olmak üzere Azerbaycan ile de yakınlaşması Moskova Kafkasya'da 1991 öncesi konumuna mı dönüyor tartışmalarına neden olmuştur. Rusya'nın Kafkasya'da bu denli etkili olmaya başlaması Türkiye açısından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Özellikle Türkiye'nin doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığı dikkate alındığında, Rusya'nın Kafkasya'da enerji alanında başat konuma gelmesi ve askeri etkinliğini artırması, Rusya'daki demokratik yapı eksikliği de dikkate alındığında bölgesel güvenlik açısından tehlikeli olabilir.⁴⁰

Kafkasya'daki gelişmeler, Türkiye'nin Kafkasya politikası ve çıkarlarının olduğu diğer coğrafyalara yönelik olarak politikaları etkileyebilecek bir boyuta ulaşmıştır. Uluslararası sistemin ayrıştırıcı güçlerinin başat olduğu Kafkasya'da, Rusya klasik güç dengesi politikası uygulayarak etki sahasını genişletmek istemektedir. Tarih boyunca Rusların Kafkasya'ya yönelmelerinden itibaren Rus idaresi ile Kafkasya'daki halklar arasında sorunlar yaşanmış ve sonuçta acı veren göçler ve katliamlar olmuştur. Ağustos 2008 çatışması sonrası ve 2009 yılı boyunca da Kafkasya'daki istikrarsızlık ve belirsizlik devam

etmiştir. Kosova'nın bağımsızlık ilanı sonrası uluslararası sistemde benzer yapılarla ilgili tartışmalar daha da artmıştı. Bunun Kıbrıs bağlamında da, Abhazya örneğinde de gündeme taşındığı görülmektedir. Kosova'da Sırbistan'ın tanımadığı bir bağımsızlık istikrarlı bir yapı doğurmayacağı gibi sadece uluslararası denetim altındaki bağımsızlık olarak kalacaktır. İleride Sırbistan'ın AB üyeliği gibi bir seçeneğin somutlaşması ve bunun Sırbistan'da Kosova'nın tanınmasına değecek kadar çıkarlarına uygun bir durum olarak algılanması halinde belki Sırbistan politikasını değiştirebilir. Kıbrıs'ta etnik, dil, din ve kültürel bakımdan farklı iki toplum 1963 yılından beri fiilen ve 1974'den beri resmen ayrı yaşamaktadır. İki toplum da ayrı yapılar olarak kendi kendilerini idare etmişlerdir. Burada da kısa sürede bir anlaşma sağlanamazsa iki devletli bir çözüme doğru gidilmektedir. Karabağ sorununda Karabağ'ın doğrudan Ermenistan'a veya başka bir ülkeye sınırının olmaması ayrışmayı mümkün kılmamaktadır. Abhazya örneğinde ise Rusya'nın tanıdığı bağımsızlığın, ayrıldığı ülke olan Gürcistan tarafından tanınması durumu şu anki ortamda çok zordur. Gürcistan'a Batı ile NATO üyeliği başta olmak üzere tam bir entegrasyon seçeneğinin sunulması ve bunun somutlaşması halinde Abhazya ile ilgili olarak da yeni bir adım atılabilir. Rusya'nın iç ve dış politikasında köklü bir değişim olmadıkça Abhazya üzerindeki hakimiyetini bırakması da uzak bir olasılıktır. Türkiye ve diğer Batılı ülkeler Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunurken, Abhazya'yı da tamamen Rusya'ya bırakmamalıdır. Aksi takdirde Rusya'nın Abhazya'da başarılı bir politikası olacaktır. Türkiye'deki Abhazların sayısının Abhazya'nın toplam nüfusunun iki katından fazla olduğu dikkate alındığında bu konuda etkili bir güç olabileceği açıktır. Kültürel bir takım bağları sürdürmenin Gürcistan'ın da çıkarına olduğu ve ileride sorunun görüşme ortamına zemin oluşturacağı unutulmamalıdır. Rusya Federasyonu içerisinde Çeçenistan gibi Abhazya ve Güney Osetya benzeri yapıların olması da Kafkasya'daki süreci daha karmaşık hale getirmektedir.⁴¹

Türkiye açısından Gürcistan Hazar petroleri ve doğal gazının Türkiye'ye ulaşmasında transit bir ülke olarak önemini korumaktadır. Yine Azerbaycan'dan gelip Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaşacak olan demiryolu projesi de Gürcistan'ın Türkiye açısından öne-

mini artıracaktır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,5 milyar doları geçmiştir.⁴² Ayrıca bunun çok daha artırılması mümkündür. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerle ilgili hukuki altyapının büyük ölçüde tamamlanması, Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması, Serbest Ticaret Antlaşması gibi ikili antlaşmaların varlığı ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine uygun ortamı hazırlamaktadır. Türkiye'nin Gürcistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; petrol yağları, çimento, demir-çelik çubuklar, demir-çelik inşaat malzemeleri, plastik mamuller, soğutucular, elektrik iletkenleri, kağıt havlu. Türkiye'nin ithal ettiği mamuller ise demir-çelik hurda, alüminyum döküntü ve hurdalar, uzunlamasına kesilmiş ağaç, taş kömürü, briket ve katı yakıtlar, kimyasal gübreler ve sökülecek gemi ve diğer yüzen araçlardır. Gürcistan'da 300'ün üzerinde Türk girişimci bulunmaktadır.⁴³ Gürcistan'ın 2009 yılı ihracatında Türkiye 35,1 milyon dolar ile % 16,1'lik oranla birinci sıradadır. Azerbaycan'da 33,4 milyon dolar ile % 15,3'lük oranla ikinci sıradadır. Gürcistan'ın ithalatında da Türkiye 191,4 milyon dolar ile % 19,8'lik oranla birinci sıradadır. Ukrayna 89,0 milyon dolar ile % 9,2'lik oranla Gürcistan'ın ithalatında ikinci durumdadır.⁴⁴ Bu tablonun gelecek yıllarda da artan ticaret hacimleriyle devam edeceği söylenebilir.

Türkiye ve Çeçenistan Sorunu

Türkiye'nin, Kafkasya'nın Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan kısmındaki sorunlara yönelik olarak politikası genel olarak toprak bütünlüğünü savunmak şeklinde olmuştur. Ancak Çeçenistan sorununda Rusya'nın insan hakları ihlalleri, kamuoyu baskısı ve Çeçenlerin Türkiye'de yaptıkları eylemler Türkiye ile Rusya'yı Çeçenistan sorununda karşı karşıya getirmiştir. 2009 yılı içinde Çeçenistan ve İnguşetya'da durumun giderek gerginleşmesi konuyu gündemde tutmuştur. Türkiye, Rusya Federasyonu'nun toprak bütünlüğünü savunmasına rağmen Rusya tarafından suçlanmıştır. Rusya'nın Türkiye'nin Kafkasya'daki etkisini ve manevra kabiliyetini sınırlandırmak için psikolojik bir hareketin parçası olarak da benzer söylemleri doğrudan resmi ağızlardan, bazen de dolaylı olarak başka kanal-

larla dile getirdiği görülmektedir. 1994 yılında başlayan ilk Çeçen savaşı 21 ay sonra Hasavyurt anlaşmasıyla sona ermiştir. 1999 yılında Rusya'nın askeri müdahalesi ile birlikte ikinci Çeçenistan savaşı başlamıştır. Dört aylık bir kuşatmadan sonra Grozni'yi ele geçiren Rusya Çeçenistan'da bir ölçüde kontrolü sağlasa da istikrarsızlık devam etmiştir.⁴⁵ 11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik terör saldırıları sonucu oluşan uluslararası ortamı da Çeçenistan sorununda lehine kullanan Rusya, Çeçenistan'daki direniş hareketinin liderlerini öldürterek Rusya'ya bağlı bir yönetimi garanti etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin Kafkasya politikası bağlamında Çeçenistan sorunu Türkiye'de olan bazı eylemlerle gündeme gelmiştir. Ocak 1996'da Trabzon'dan Soçi'ye gitmekte olan feribotun kaçırılması ve 2001 ve 2002 yıllarında İstanbul'da iki ayrı otelde rehin alma olayı konuyu kamuoyuna taşımıştır. Türkiye genel yaklaşım olarak Rusya'nın toprak bütünlüğünü savunup Çeçenistan'daki insan hakları ihlallerini gündeme taşımıştır. 1999 AGİT İstanbul Zirvesi sırasında dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel AGİT üyelerinin her hangi bir bölgesel sorunu devletlerin iç işi olarak kabul edemeyeceğini, Rusya'nın Çeçenistan çatışmasına yönelik politikasının Çeçenistan'ı izole edebileceğini ifade etmiştir.⁴⁶ Çeçenistan konusu bölgede çatışmalar çıktıkça Türkiye'de gündeme taşınmıştır. 2009 yılı da Çeçenistan ve İnguşetya'da olayların olduğu bir yıl olmuştur. Rusya-Çeçenistan savaşı sırasında çok sayıda Çeçen'in Dağıstan ve İnguşetya'ya göç etmek zorunda kalmasıyla sorun bu bölgelere de taşınmıştır. Haziran 2009'da İnguşetya Başkanı Yunus-Bek Yevkurov'un intihar saldırısında ağır yaralanması Çeçenistan sorununun da İnguşetya bağlantısını gündeme taşımıştır.⁴⁷ Türkiye sorunun yayılmadan ve insani boyutta gözetilerek çözülmesini istemektedir. Çeçenistan, Dağıstan ve İnguşetya'yı da içine alan bölgede ortaya çıkacak geniş çaplı bir çatışma ortamı göç sorunu başta olmak üzere bir dizi etkileri Türkiye'ye uzanacak problemlere neden olacaktır.

Türkiye ile Rusya arasındaki gelişen ilişkilerin Kafkasya'da işbirliğine yol açıp açmayacağı belli değildir. Bunun için Rusya'nın Karabağ sorununun çözümü yolunda Ermenistan'a gerçek bir baskı uygulaması ve enerji alanında da özellikle doğal gazda daha uzlaşmacı bir politikaya yönelmesi gereklidir.

Sonuç

Kafkasya hem enerji kaynakları hem de Orta Asya'ya açılan kapı olması nedeniyle Türkiye için Soğuk Savaş dönemi sonrasında önem kazanmıştır. Kafkasya politikasında Türkiye'nin dezavantajlı bölgeyi yeterince tanınamaması ve Karabağ sorunu ve Abhazya sorunları gibi etnik temelli bölgesel sorunları nasıl ele alacağını bilememesiydi. Böyle bir ortamda Rusya bölgeyi tanımasının avantajını kullanarak sorunları etki alanını genişletmek veya daha fazla zemin kaybetmemek için kullanmıştır. 2009 yılı içinde Kafkasyadaki gelişmeler büyük ölçüde Rusya'nın 1993 yılından itibaren izlediği "Yakın Çevre" politikasıyla bağlantılı olarak Gürcistan gibi bölge ülkelerine müdahale stratejisiyle şekillenmiştir. Bu stratejinin en ileri noktası Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a askeri müdahalesiydi. ABD ve AB'nin Ermenistan'ın Batı sistemine entegre edilmesi ve Nabucco projesine hız verilmesi için daha fazla istekli olmalarının önemli bir nedeni Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi olmuştur.

Ermenistan'ın Batı ile yakınlaşması ve bunun için önemli olan Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesi yolundaki çabaların Karabağ sorununun çözümü için çabalarla desteklenmemesi halinde sonuç alınamayacağı açıktır. Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulunmadan Ermenistan'ın elini güçlendirecek şekilde kara sınırının açılması Türkiye'nin Kafkasyadaki ağırlığı ve enerji politikalarındaki etkinliği bakımından çıkarlarına aykırı bir hamle olur. Zaten Türkiye'nin kara sınırını kapatma gerekçesi Dağlık Karabağ sorunudur. Türkiye en yetkili ağızlardan Karabağ sorunu çözülmeden protokollerin TBMM'den geçirilmeyeceğini açıklamıştır.⁴⁸ Ermenistan Avrupa-Atlantik eksenine dahil edilmeye çalışılırken Azerbaycan'ın Rusya eksenine yönelmesine yol açılmamalıdır.

Kafkasyadaki sorunların çözümünde ülkeler güvenliğinin bölünmezliği ilkesi çerçevesinde hareket etmelidirler. Bölgesel entegrasyon temelinde politikaların devreye sokulması iki dünya savaşı ve daha pek çok savaşta karşı karşıya gelmiş olan Avrupa ülkelerinin geldiği entegrasyon düzeyine bir ölçüde yaklaşılması Kafkasyadaki refah düzeyini artıracaktır.

Türkiye'nin Kafkasya Politikası 2009 Kronolojisi

- 27 Ocak** Rusya ile Ukrayna arasındaki gaz krizinden sonra Avrupa Nabucco'ya hız kazandırmak istemiş ve bu amaçla Budapeşte'de Nabucco Zirvesi yapılmıştır
- 27 Mart** Azerbaycan şirketi SOCAR ile Gazprom arasında Azerbaycan'ın Şah Deniz II sahasından Rusya'ya gaz satışıyla ilgili bir memorandum imzalanmıştır.
- 6-7 Nisan** İstanbul'da düzenlenen Medeniyetler İttifakı Zirvesi'ne Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Türkiye ile Ermenistan arasındaki yakınlaşmayı proteste ederek katılmamıştır.
- 6 Mayıs-3 Haziran** NATO ile Gürcistan 6 Mayıs-3 Haziran 2009 tarihlerinde askeri tatbikat gerçekleştirmişlerdir.
- 13 Mayıs** Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Türkiye'nin, Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile olan kara sınırını açmayacağını teyit etmesi iki ülke ilişkilerindeki gerginliğin bir ölçüde aşılmasını sağlamıştır
- 13 Temmuz** Türkiye ayrıca Nabucco'dan kendi ihtiyacı için de uygun fiyattan gaz kullanmak istemesi yüzünden oluşan sorunun aşılmasının ardından Nabucco Hükümetlerarası Konferansı 13 Temmuz 2009 tarihinde İstanbul'da toplanmış ve proje için hükümetlerarası anlaşma imzalanmıştır
- 12 Ağustos** Rusya Başbakanı Putin Abhazya'yı ziyaret ederek Abhazya'nın güvenliğinin garantisinin Rusya olduğunu ifade etmiştir. Putin, Rusya ile Abhazya arasındaki ilişkilerle ilgili olarak Fransa ile Monaco arasındaki ilişki biçimini örnek göstermiştir.
- 10 Ekim** Ermenistan ve Türkiye arasında 31 Ağustos'ta paraf edilen protokoller 10 Ekim'de Zürih'te imzalanmıştır.

Notlar

- 1 John Lewis Gaddis, "Toward the post-Cold War World", *Foreign Affairs*, Cilt 70, No 2, Bahar, 1991, ss. 102-122; John Lewis Gaddis, "The Cold War, the Long Peace and the Future", Michael J. Hogan (Der.), *The End of the Cold War Its Meaning and Implications*, Cambridge University Press, 1992, ss. 21-38.
- 2 Kamer Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Sayı 1, 2006, ss. 19-35.
- 3 Abbas Djavadi, "The Turkish-Armenian Thaw and Azerbaijan", *Radio Free Europe/Radio Liberty*, http://www.rferl.org/content/The_TurkishArmenian_Thaw_and_Azerbaijan/1608216.html, 14 Nisan 2009.
- 4 Shahin Abbasov, "Azerbaijan: Is Baku Ready to Cause Geopolitical problems Over Turkish-Armenian Thaw?", *Eurasia Insight*, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/b/articles/eav041409.shtml>, 14 Nisan 2009.

- 5 “Erdoğan’dan Şehitlik Camiine Mesaj Gibi Ziyaret”, **Zaman**, 13 Mayıs 2009; Mina Muradova, “Azerbaijan: Turkish Prime Minister Offers Strong Support For Baku’s Position on Karabakh”, **Eurasia Insight**, <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav051309a.shtml>, 13 Mayıs 2009
- 6 Bakınız, http://www.azerbaijan.az/_News/_news_e.html?lang=en&did=2008-03-15. Fuad Axundov, “Co-Chairs Against Azerbaijan, the UN General Assembly Against Co-Chairs”, **Region Plus**, No. 7, (51), 1 Nisan 2008, ss. 8-12. Bakınız, Kamer Kasım, “The Origins and Consequences of the Nagorno-Karabakh Conflict”, **Basic Principles for the Settlement of the Conflicts on the Territories of the GUAM States**, Bakü: 15-16 Nisan 2008, ss. 64-68.
- 7 **Today’s Zaman**, 14 Temmuz 2009.
- 8 “Yukarı Karabağ’da En Büyük Tehlike Rusya”, NetGazete. Com, haberin alındığı kaynak, **Avrasya İncelemeleri Merkezi, Günlük Bülteni**, Sayı: 119, 24 Temmuz 2009. Bakınız, Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara: USAK Yayınları, ss. 40-41.
- 9 Ömer Engin Lütem, “Karabağ’da Çözüm Ümitleri”, **Avrasya İncelemeleri Merkezi, Günlük Bülten**, Sayı:111, 14 Temmuz 2007.
- 10 Shahin Abbasov, “Russia-Ukraine Gas Conflict Helps Azerbaijan, Nabucco”, **EurasiaNet**, http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav012009_pr.shtml, 20 Ocak 2009. Bakınız http://www.dogalgazprojesi.com/show_news.asp?NewsID=7571,
- 11 Shahin Abbasov, “Azerbaijan: Arms Scandal Stirs Suspicions of Moscow”, **Eurasia Insight**, http://www.eurasinet.org/departments/insightb/articles/eav012709d_pr.shtml, 27 Ocak 2009. Shahin Abbasov, “Azerbaijan: Russian Arms Scandal Feeds Baku’s Support For Nabucco”, **EurasiaNet**, http://www.eurasinet.org/departments/insightb/articles/eav020409b_pr.shtml, 4 Şubat 2009.
- 12 Nabucco ile ilgili tartışmalar ve ülkelerin pozisyonu için bakınız, Rovshan İbrahimov, “Nabucco Pipeline: Increased Actuality, but Inertia in Realization (I)”, **The Journal of Turkishweekly**, <http://www.turkishweekly.net/columnist/3101/nabucco-pipeline-increased-actuality-but-inertia-in-realization-i-.html>, 17 Şubat 2009. Rovshan İbrahimov, “Nabucco Pipeline: Increased Actuality, but Inertia in Realization (II)”, **The Journal of Turkishweekly**, <http://www.turkishweekly.net/columnist/3101/nabucco-pipeline-increased-actuality-but-inertia-in-realization-ii-.html>, 3 Mart 2009
- 13 Shahin Abbasov, “Azerbaijan: Is Baku Offering a Natural Gas Carrot to Moscow for Help with Karabakh?”, **Eurasia Insight**, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav042009a_pr.shtml, 20 Nisan 2009.
- 14 Rovshan İbrahimov, “Nabucco As a Chess Game: Azerbaijan’s Next Move”, **The Journal of Turkish Weekly**, <http://www.turkishweekly.net/print.asp?type=4&id=3135>, 12 Nisan 2009.
- 15 Bruce Pannier, “Russia, Azerbaijan Achieve Gas Breakthrough”, **Radio Free Europe/Radio Liberty**, <http://www.rferl.org/articleprintview/1766221.html> , 30 Haziran 2009. Jessica Powley Hayden, “Azerbaijan: Baku Becomes A Question Mark For Nabucco Project”, **Eurasia Insight**, http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav071609a_pr.shtml, 16 Temmuz 2009.
- 16 Bakınız, Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara: USAK Yayınları, ss. 175-177.
- 17 http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/AZER/sector_raporu-saglik.doc, (*Erişim tarihi, 04 Ağustos 2010*)
- 18 Azerbaycan ile ilgili ekonomik veriler için bakınız, Economist Intelligence Unit Country Report, <http://www.eiu.com>
- 19 Stephan H. Astourian, , “From Ter-Petrosyan To Kocharian: Leadership Change In Armenia”, **Berkeley Program In Soviet And Post-Soviet Studies Working Paper Series**, 2000-2001, s. 20.
- 20 Gerard J. Libaridian, **Ermenilerin Devletleşme Sınavı, (The Challenge of Statehood)**, Çev. Alma Taşlıca, Ankara: İletişim Yayınları, 2000, s. 36.

- 21 Bakınız, Ömer Engin Lütem, “Protokollerin İçeriği, (I, II, III)”, **Avrasya İncelemeleri Merkezi, Günlük Bülten**, <http://www.idizayn.com/avim/bultentekli.php?haberid=8954>, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=9022>, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=9065>, 7-8-9 Eylül 2009. Kamer Kasım, “Türkiye ve Ermenistan arasındaki Protokollerin Analizi”, **USAK Stratejik Gündem**, <http://www.usakgundem.com/yazar/1225/turkiye-ve-ermenistan-arasindaki-protokollerin-analizi.html>, 1 Eylül 2009.
- 22 Bakınız, Kamer Kasım, “Türkiye ve Ermenistan arasındaki Protokollerin Analizi”, **USAK Stratejik Gündem**, <http://www.usakgundem.com/yazar/1225/turkiye-ve-ermenistan-arasindaki-protokollerin-analizi.html>, 1 Eylül 2009.
- 23 Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara: USAK Yayınları, 2009, s. 108.
- 24 “Bayrak Notasına Karşı Bayrak Notası”, **Radikal**, 22 Ekim 2009. Gerginlik Türkiye Dışişleri Bakanı'nın Bakü'ye ziyareti sonrasında bir ölçüde aşılmıştır.
- 25 Ermenistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi için bakınız, Ermenistan Savunma Bakanlığı internet sitesi, <http://www.mil.am/eng/index.php?page=49>; ayrıca, Harutioun Khachatrian, “Armenia Adopts A National Security Strategy”, **Central Asia-Caucasus Institute**, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4476>, 21 Mart 2007.
- 26 Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara: USAK Yayınları, 2009, ss. 101-111.
- 27 Naira Melkumian, “Armenia: Economy Hit by Georgian War”, **IWPR**, 16 Ekim 2008. Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara: USAK Yayınları, 2009, s. 57.
- 28 Kamer Kasım, “Turkey-Azerbaijan-Armenia Triangle”, **Journal of Turkish Weekly**, 27 Mayıs 2009
- 29 Konu ile ilgili olarak bakınız, Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara: USAK Yayınları, 2009, ss. 106-107. Sedat Laçiner, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve Ekonomik Boyutu”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 2, Sayı. 6, Yaz 2002, ss. 35-68.
- 30 Ermenistan ekonomisi ile ilgili veriler için bakınız, Economist Intelligence Unit Country Report, <http://www.eiu.com>
- 31 **Türk Dış Politikasına İlişkin Uzmanların Analizleri İçin Bakınız**, Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Yegin (Der.), **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, Ankara: USAK Yayınları, 2009.
- 32 Elizabeth Owen, “Abkhazia's Diaspora: Dreaming of Home”, **Eurasia Insight**, http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav030909b_pr.shtml, 9 Mart 2009.
- 33 Abhazya sorunu ve sorunun Gürcistan-Türkiye ilişkilerine etkisi için bakınız Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara: USAK Yayınları, 2009, s. 65 ve ss. 111-114.
- 34 “Peace Plan Signed, But Russian Forces Appear To Advance”, **Eurasia Insight**, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav081508_pr.shtml, 15 Ağustos 2008.
- 35 Whitmore Brian, “Did Russia Plan Its War In Georgia”, **Eurasia Insight**, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp081608_pr.shtml, 16 Ağustos 2008.
- 36 Giorgi Lomsadze, “Georgia: Contemplating War-Ana- Peace On A Make-Believe Isle”, **Eurasia Insight**, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav060409b_pr.shtml, 04 Haziran 2009.
- 37 Joshua Kucera, “Georgia: Washington Declines Tbilisi's Request For 'Defensive' Weapons”, **Eurasia Insight**, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav072909a_pr.shtml, 29 Temmuz 2009.
- 38 Robert Coalson, “Russia Steps Up Cooperation With Breakaway Georgian Regions”, **Eurasia Insight**, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp050209_pr.shtml, 02 Mayıs 2009.
- 39 “Georgia: Putin Visits Abkhazia”, **Eurasia Insight**, http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav081209b_pr.shtml, 12 Ağustos 2009.
- 40 Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması ve sonrasına ilişkin değerlendirmeler için bakınız, Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara: USAK Yayınları, 2009, ss. 209-230.

- 41 Kamer Kasım, “Ağustos 2008 Sonrası Abhazya Üzerine Söyleşi”, **USAK Stratejik Gündem**, <http://www.usakgundem.com/yazar/1517/agustos-2008-sonrası-abhazya-üzerine-bir-söyleşi.html>, 11 Nisan 2010.
- 42 “Gürcistan ile İlişkilerimiz Gerçekten de Altın Çağını Yaşıyor”, http://www.tobb.org.tr/haber_arsiv2.php?haberid=2573, 6 Ekim 2009. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Gürcistan Raporu, http://www.deik.org.tr/Lists/Bulten/Attachments/183/Gurcistan_ulkebulteni_eylul%202009_TR.pdf,
- 43 Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Gürcistan Raporu, http://www.deik.org.tr/Lists/Bulten/Attachments/183/Gurcistan_ulkebulteni_eylul%202009_TR.pdf
- 44 Gürcistan ekonomisi ile ilgili veriler için bakınız, *Economist Intelligence Unit Country Report*, <http://www.eiu.com>
- 45 Hasan Kanbolat, “Rusya Federasyonu’nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı”, **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel Sayısı, Cilt. 6, Sayı. 4, 2001, ss. 168-174. Oktay F. Tanrısever, “Moskova’nın Çeçenistan Çıkmazı ve Çıkış Arayışları”, **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel Sayısı, Cilt. 6, Sayı. 4, 2002, ss. 196-198.
- 46 Bakınız, Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara: USAK Yayınları, ss. 139-141. Yalçın Doğan, “Demirel’den Tarihi Özet”, **Milliyet**, 20 Kasım 1999.
- 47 Kamer Kasım, “Çeçenistan: Kafkasya’da Bitmeyen Mücadele”, **USAK Stratejik Gündem**, <http://www.usakgundem.com/yazar/1503/çeçenistan-kafkasya’da-bitmeyen-mücadele.html>, 31 Mart 2010.
- 48 Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın 17 Mayıs 2010’daki Azerbaycan ziyaretinde de bu mesaj tekrarlanmıştır. Bakınız, “Bizler aynı ailenin fertleriyiz”, <http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pActualDetail.aspx>.

TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2009

Hüseyin Emiroğlu*, Turgay Kayalak**

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Araş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Balkan merkezli bir imparatorluktan Anadolu merkezli bir ulus-devlete dönüşen Türkiye Cumhuriyeti, 1919-1989 arası dönemde Balkan ülkeleri ile ilişkilerini tarihsel ve dönemsel uluslararası politika gelişmelerinin etkisinde şekillendirmiştir. Balkan ülkelerinde değişen yoğunlukta Osmanlı bakiyesi Türk ve Müslüman halkların varlığı ve ilgili ülkelerce bu azınlıklara karşı uygulanan politikalar Türkiye'nin dış politika gündeminin en önemli maddelerinden birisini oluşturmuştur. Türkiye, bu tür gerginlik alanlarının dışında, gerek iki dünya savaşı arası dönemde gerekse Soğuk Savaş döneminde Balkan yarımadasında barış ve istikrarın hâkim olmasını temel dış politika yönelimi olarak benimsemiştir. Ancak özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ilişkisi iki sınırlayıcı faktörün etkisiyle son derece sınırlı düzeyde kalmıştır. Birinci faktör, Yunanistan hariç Balkan ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Sovyet etki sahasına girmeleridir. İkincisi ise, Yunanistan ile yaşanan sorunlar (azınlıklar, kıta sahanlığı, FIR, kara suları, kayalıklar ve Kıbrıs sorunları) hem iki ülke ilişkilerinin zaman zaman çok gerginleşmesine hem de bir cepheleşmeye yol açmıştır.

Soğuk Savaş'ın bitişi sosyalizmin sınırlayıcı etkisini ortadan kaldırırken, özellikle Yugoslavya'nın parçalanması ve ortaya çıkardığı çatışma dinamikleri Türk dış politika gündemini ve temel dış politika parametrelerini değişime zorlamıştır. Bu noktada temel sorun,

Türk dış politikasının temel parametrelerinin nasıl formüle edileceği, hangi dış politika araçlarının ne düzeyde devreye sokulacağı olmuştur. 1945-1989 dönemini Avrupa-Atlantik kurumlarına üyelik ya da üye olma perspektifiyle şekillendiren Türk dış politikasını oluşturan seçkinler, Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında, gerek stratejik adımların atılmasında gerekse askeri ve ekonomik dış politika araçlarının hazırlık kapasitesi ve etkinlik düzeyleri konusunda hazırlıksız ve kararsızdılar. Bu yeni dönemde Balkanlara yönelik vizyoner bir yaklaşım da söz konusu değildir. Türk dış politikasını oluşturan seçkinler açısından Balkanlara yönelik algı, Yugoslavya'nın parçalanması ve sonuçlarının negatif bir prototip olarak Türkiye'nin ülkesel bütünlüğüne vermesi olası zararlara dönük söylemler ile Osmanlı bakiyesi azınlık sorunlarına indirgenmiştir. Soğuk Savaş sonrası Yunanistan'ın, Yugoslavya'nın dağılması sürecine yönelik endişeleri sonucu ürettiği çatışmacı dış politika ile Arnavutluk gibi komşularıyla oluşan gerginliklerin yarattığı fırsatların Balkan ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesinde geçici bir süreç olduğu da çok iyi analiz edilemedi. Çok uzun bir süredir Avrupa-Atlantik kurumlarıyla ilişkide bulunan Türkiye modelinin ulaştığı düzey, çoğu Balkan ülkesi açısından sorunludur. Bu bağlamda, kendi içerisinde tutarlı ve bütünlüklü bir dış politika stratejisi modelinin oluşturulması ile ekonomik, siyasal ve toplumsal açılardan başarılı bir Türkiye modeli Balkan ülkeleriyle yeni dönemde geliştirilecek ilişkilerde büyük önem taşımaktadır.

2000-2009 yılları arası Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve sorunların çözümlenmesine yönelik ortak bir algının oluşmaya başladığı yeni bir dönem olmuştur. 2000 yılında düzenlenen genel seçimlerde Sırbistan-Karadağ Devlet Başkanı Slobodan Milosevic'in iktidardan uzaklaştırılması ve 2002 yılında Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'ne teslim edilmesi bu yeni dönemin başlangıcı olmuştur. Bu yeni dönemle birlikte, diğer Balkan ülkelerinde de 1989-2000 yılları arası görev yapmış ve işbirliğinden daha çok çatışmayı ve karşıtlıkları besleyen liderlerin önemli bir kısmı siyasal alandan ya çekilmişler ya da tasfiye olmuşlardır. Balkan ülkelerinde olduğu gibi, 1999-2001 yılları arasında ciddi ekonomik krizlerle sarsılan Türkiye'de de Kasım 2002 seçimleri, eski siyasal kadrolar aç-

sından tam bir tasfiye olmuştur. Kasım 2002 seçimleri sonucunda önemli bir parlamento çoğunluğu kazanan AK Parti liderlerinin İslamcı geçmişinden dolayı Türkiye'nin dış politikasının nasıl şekillendirileceği önemli bir tartışma konusu olarak ortaya çıkmıştır. Kasım 2002-Mayıs 2009 yılları arasında kurulan AK Parti hükümetlerinde dış politika başdanışmanlığına Ahmet Davutoğlu'nun getirilmesi AK Parti iktidarının dış politikasına dair ipuçlarını ortaya koymuştur. Davutoğlu'nun Mayıs 2009'da yapılan bir kabine revizyonuyla Ali Babacan'ın yerine dışişleri bakanı yapılması önemli bir gelişme olmuştur. Böylece "gölge bakan" olarak nitelenen Davutoğlu'nun 2001 yılında yayımlanmış olan *Stratejik Derinlik* başlıklı çalışmasında dile getirmiş olduğu görüşlerin uygulama boyutu ya da uygulanabilirliği daha net olarak görülebilecektir.

Davutoğlu'nun dışişleri bakanı olması bir başka noktadan da çok büyük önem taşımaktadır. Türkiye, cumhuriyet döneminde ilk defa Balkan yarımadası ülkelerine yönelik stratejik bir vizyon çerçevesinde, önceden kurgulanmış ve ilkeleri ilan edilmiş bir dış politika izlemektedir. Türkiye'nin 2002'den itibaren uygulama çabasına giriştiği bu dış politikasının temel özellikleri sorunları dondurmak yerine çözmek, sürekli ve mekanizmaları oluşturulmuş üst düzey siyasal diyalog, aktörler arasında maksimum işbirliğini ve karşılıklı ekonomik bağımlılığı arttırmak, toplumlararası etkileşim, iletişim ve ulaşım olanaklarını arttırmak, bölgeyi küresel aktörlerin hesaplaşma alanı olmaktan çıkarıp ve ortak refah ve işbirliği alanları yaratmaktır. Balkan halklarının güvenliğine ve ekonomik kalkınmalarına katkı sağlayacak vizyoner bir Türk dış politikası modeli, 18. yüzyılın sonundan itibaren ötekileştiği ve meşruiyetini kaybettiği Balkanlarda eşit aktörler arasındaki saygın ve çekincesiz yerini tekrar bulabilmesine olanak tanıyabilecektir.

Bu çalışmada, 2009 yılında Balkan ülkeleri ile Türkiye arasında dış politika alanında yaşanan gelişmelerin incelenmesi, değerlendirilmesi ve analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma sürecinde karşılaşılan en büyük zorluk, dış politika alanında yaşanan gelişmelerle ilgili verilere ulaşmaktır. Ulaşılabilen bilgiler ise ayrıntıdan yoksun bilgilerdir. Kurumsal düzeyde verilerin sistematik, düzenli ve derinlikli bir şekilde ulaşılabilirliği akademik değerlendirme ve analizle-

ri çok daha kolaylaştıracaktır. Çok güncel bilgilere ulaşılmasının zorunluluğu internet kaynaklarının daha yoğunlukla kullanılmasına sebep olmuştur.

2009 Yılında Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri

Türk dış politikasını oluşturanlar, yakın kara havzası olarak nitelenen Balkanlara barış ve istikrarın yerleşmesinin ve bölgenin ekonomik kalkınmasının ve toplumsal refahının sağlanmasının Avrupa ve Dünya barışının sağlanmasındaki sembolik tarihsel öneminin bilincindedirler. 2009 yılı, Balkan ülkeleri-Türkiye ilişkilerinin bu derin tarihsel bilincin pozitif yönlerine odaklanarak geliştirilen karşılıklı ve gittikçe sıklaşan ilişkilerine tanık olacaktır. Bu başlık altında, 2009 yılı içerisinde Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile kurmuş olduğu her düzeydeki ilişki "karşılıklı bağımlılık" olgusunun derinlik kazanmasına yaptığı katkı çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır. Burada gözden kaçırılmaması gereken husus, Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ilişkilerinde belirli ülkeleri eksen olarak alınmış ve bu ülkeler ile diplomatik temas sıklığı diğer ülkelere nazaran çok daha fazla olmuştur. Bu noktayı Davutoğlu'nun 23 Temmuz 2009 tarihinde Sırbistan'da yayımlanan *Politika* Gazetesinde çıkan makalesinde yaptığı şu vurguda da görmek mümkündür. "Balkanların en Doğusunda yer alan Türkiye ve en Batısında yer alan Sırbistan Balkanların kilit ülkeleridir. Bu itibarla Balkanlarda daha fazla istikrar, daha fazla barış ve daha fazla refah sağlanmasına en fazla katkıda bulunabilecek ülkeler Türkiye ve Sırbistan'dır."¹

Türkiye-Sırbistan İlişkileri

Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde Devlet Başkanı Miloseviç'in Türkiye'ye geldiği 23 Ocak 1992 tarihinden 2009 yılına kadar geçen süreçte iki ülke ilişkileri çok köklü bir değişim geçirmiştir. 7 Ekim 2000 tarihinde göreve başlayan Devlet Başkanı Vojislav Kostunica ile 2004 ve 2008'de Devlet Başkanlığına seçilen Boris Tadic gibi liderler hızla uluslararası toplumla bütünleşme ve ülkenin sorunlarını çözme çabasına yönelmişlerdir. Şu ana kadar iktidara gelen Sırp liderler,

ülkeleri üzerine on yıl boyunca oluşan negatif imajın giderilmesinin küresel ve bölgesel düzeyde etkili bir diplomasi ile sağlanabileceğinin bilincindedirler. Bu dönemde Türkiye, Sırbistan'ın olumlu yönündeki bütün diplomatik çabalarına ciddi bir destek vermiştir.

2009 yılı içinde çeşitli bakanlıklar düzeyinde yapılan ziyaretlerin dışında, ilk defa bir Türk Cumhurbaşkanı Sırbistan'ı ziyaret etmiştir. Kültür Bakanı Nebojsa Bradic, 18-22 Şubat 2009 tarihleri arasında Kültür Bakanı Ertuğrul Günay'ın davetlisi olarak Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında Türkiye ile Sırbistan arasında bir Kültür İşbirliği Protokolü, imzalanmıştır. İmza töreninde yaptığı konuşmada Bakan Bradic, protokol ile iki ülke arasında kültürel ilişkilerin gelişeceğini dile getirmiş, Bakan Günay ise protokolle iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin daha da güçleneceğini vurgulayarak bu tür ilişkilerin kültürler arasında önemli bir bağ ve köprü oluşturduğunu belirtmiştir.²

Ekim 2000 genel seçimlerinde Milosevic iktidarının sona ermesinin ve bu ülkeye yönelik ambargoların kaldırılmasından sonra Sırp liderleri özellikle bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini sürekli olarak arttırma çabası içinde olmuşlardır. 2002 yılında kurulan Türk-Sırp İş Konseyi de iki ülke arasında karşılıklı ekonomik ilişkileri geliştirmenin ve bu ilişkilerin altyapısını oluşturmanın önemli bir aracı durumundadır. Konsey, 23 Şubat 2009 tarihinde toplanmış ve iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler değerlendirilerek iki yıllık eylem planını belirlemek amacıyla, Konsey ile yakın çalışmalar yapan, geçmişini ve bugününü irdeleyerek yönü ve gelecekteki yeri ile ilgili katkıda bulunabilecek kuruluş temsilcilerinin katılımları ile bir vizyon/strateji çalışması yapılmasına ve değerlendirme toplantısının da 5 Mart 2009 tarihinde toplanmasına karar verilmiştir.³ Söz konusu toplantı belirtilen tarihte Türkiye'nin Belgrad Büyükelçisi Süha Umar ve Sırbistan Ankara Büyükelçisi Vladimir Curgus'un da katılımıyla Ankara'da toplanmıştır. Büyükelçi Umar toplantıda yapmış olduğu konuşmada, Sırbistan'ın bölgedeki istikrar ve barış için çok önem arz ettiğini, önümüzdeki 3-5 yıl içerisinde AB'ye bütünleşme sürecinin tamamlayarak AB üyeliğinin öngörüldüğünü, Sırbistan'ın Balkanlardaki en büyük nüfusa, zengin doğal kaynaklarına, eğitilmiş ve kaliteli iş gücüne sahip olduğunu belirtmiştir. Satın alma ve ortak-

lıklar için uygun zaman olduğunu ve Türkiye ile Sırbistan arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması'nın müzakerelerinin 26-27 Şubat 2009 tarihinde Belgrad'da gerçekleşen görüşmelerde tamamlandığını ifade etmiştir. Büyükelçi Curgus da konuşmasında iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin, potansiyelin çok altında seyrettiğini, turizm konusunda işbirliği imkânlarının bulunduğunu, 2009 Haziran ayında imzalanması öngörülen Serbest Ticaret Anlaşması (STA) ve silesiyle Türkiye'den resmi bir ziyaret beklentileri olduğunu, özellikle otomotiv, turizm, tekstil, inşaat, demir-çelik ve altyapı alanlarında işbirliği imkânlarının bulunduğunu dile getirmiştir.⁴

2009 yılında iki ülke arasındaki ilk resmi temas, Sırbistan Dışişleri Bakanı Vuk Jeremiç'in Dışişleri Bakanı Babacan'ın resmi davetlisi olarak 19-20 Martta Türkiye'ye yapmış olduğu ziyarettir. Ziyaret çerçevesinde iki ülke dışişleri bakanı baş başa ve heyetler arasındaki görüşmelerinin ardından ortak basın toplantısına işbirliği protokolü imzalayarak başlamışlardır. Düzenlenen basın toplantısında Bakan Jeremiç, ziyaretinin Türkiye'ye bakan düzeyindeki ilk ziyaret olması ve hem Türkiye'nin bölge ve Balkanlarda önemli bir rol üstlenmesi hem de Türkiye'nin Kosova'nın bağımsızlığını tanımmasının ardından gerilen ilişkilerin normalleşmesi açısından önem taşıdığına dikkat çekmiştir. Jeremiç açıklamasında, Türkiye'nin birçok alanda güçlü firmaları bulunduğunu ve Sırp hükümetinin ekonomik alanda Türkiye ile işbirliği yapmak istediğini aktarmış ve "iki ülke arasında seyahat ve ticaret alanında sınırlamaları tamamen kaldırmak konusunda elimizden geleni yapacağız" demiştir.⁵ Bakan Babacan ise açıklamasında Türkiye'nin, Sırbistan'ın Balkanlarda barış ve istikrarın vazgeçilmez aktörü olduğunun bilincini taşıdıklarını vurgulamış ve "Balkanların özgün kimliğini, istikrar, barış ve refah üretecek bir mekanizmaya döndürecek potansiyele en fazla sahip iki ülke olarak Türkiye ve Sırbistan'ı görüyoruz. Bu nedenle ikili ilişkilerinin gelişmesinin bölgesel işbirliği açısından olumlu yansımaları olacak" değerlendirmesini yapmıştır.⁶ Babacan, Kosova konusunda iki ülkenin farklı tutumlarının olduğuna ancak bunun iki ülke arasındaki ortaklığın ilerletilmesine engel olmadığını ve Türkiye olarak Belgrad'ın AB sürecine tam destek verdiklerini ifade etmiştir.⁷

İki ülke arasındaki ilişkiler sadece karşılıklı ziyaretler çerçevesinde değil, aynı zamanda farklı uluslararası platformlar kullanılarak

geliştirilmeye ve bölgesel sorunlara çözüm üretilmeye çalışılmaktadır. Bu tür uluslararası toplantılara örnek Türkiye ve İspanya'nın girişimleri ile geliştirilen Medeniyetler İttifakı projesinin İkinci Yıllık Forumu'nun 5 Nisan 2009 tarihinde düzenlenen İstanbul Zirvesi'dir. Sırbistan Dışişleri Bakanı Jeremiç de Medeniyetler İttifakı İkinci Forumu toplantılarına katılmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Bu toplantıya katılımı son derece olumlu anlamlar içeren Jeremiç, ziyareti sırasında Dışişleri Bakanı Babacan ile görüşmelerde bulunmuştur. Babacan, aynı toplantıya katılmak için İstanbul'da bulunan Bosna-Hersek ve Sırbistan Dışişleri Bakanlarını iki ülke arasında bir siyasal diyalog başlatmak için bir araya getirmiştir.

Sırbistan ile her alanda geliştirilmeye çalışılan karşılıklı ilişkilere ve artan resmi temas trafiğine önemli bir örnek de Savunma Bakanı Dragan Stanovac'ın İstanbul'da 27-30 Nisan 2009 tarihleri arasında düzenlenen IDEF-2009 Uluslararası Savunma Sanayi Fuarına katılmasıdır.⁸ Bakan Stanovac fuara katılmasından kısa bir süre sonra Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün davetlisi olarak 11-13 Mayıs 2009 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Yapılan görüşmelerde Bakan Gönül, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında ekonomik, siyasal, kültürel ve insani bağların olduğuna dikkat çekmiştir. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerinde ikili ve çok taraflı işbirliğine özel önem verdiklerini ve Sırbistan'ın bu ülkelerin başında geldiğini ifade eden Gönül, iki ülke arasında ortak sınır olmasa da Sırbistan'ı komşu olarak gördüklerini, Sırbistan'ın Balkanların geleceğinde önemli bir rolü ve sorumluluğu olduğunu ve yakın bir tarihte Avrupa güvenlik ve savunma politikasının bir parçası olacağını açıklamıştır. Ayrıca, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyeliğine seçilmesi konusunda Sırbistan'ın vermiş olduğu destek Türkiye için çok önemli ve anlamlı olduğunu; esnasında Türkiye'nin de üyeliği esnasında bölgesel ve uluslararası konulara, özellikle Balkanlara, özel bir önem vereceğini belirtmiştir. Sırbistan ile her alanda işbirliğinin geliştirilmesi için gerekli hukuki altyapının tamamlanması bağlamında önemli bir adım atıldığını da ilan etmiştir. Sırp Bakan Stanovac ise konuşmasında ziyaretinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Türkiye ile stratejik ilişkiler geliştirilmesi konusunda kararlı olduklarını ve bu alanda daha yapılacak çok iş olduğunu vurgulamıştır. Daha son-

ra iki bakan arasında Savunma Sanayi Alanında İşbirliği Kapsamında Mübadele Edilen Gizlilik Dereceli Bilgi ve Malzemenin Karşılıklı Korunması Anlaşması imzalanmıştır.⁹

Türkiye, Balkan ülkeleri arasında maksimum karşılıklı bağımlılığın temellendiği alan olarak ekonomiyi görmektedir. Bu çerçevede, ekonomik işbirliğini arttıracak ve ekonomik bütünleşmeye hizmet edeceğini düşündüğü mekanizmaları oluşturmaya çaba göstermekte ve oluşturulan mekanizmalara işlevsellik kazandırmaya çalışmaktadır. Bu mekanizmalardan biri de Türkiye-Dünya Ticaret Köprüsü 2009 ve Ticaret Bakanları Zirvesidir. 1-3 Haziran 2009 tarihleri arasında toplanan zirveye, Başbakan Yardımcısı ve Ekonomi ve Bölgesel Kalkınma Bakanı Mlajan Dinkic de katılmış ve ziyaret sırasında iki arasında STA imzalanmıştır. Anlaşma ile iki ülke, aralarındaki ticari ve ekonomik işbirliğinin artırılmasını, uygun rekabet koşullarının yaratılmasını, yatırımların karşılıklı olarak teşvik edilmesini ve üçüncü ülkelerdeki ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesini amaçlamışlar, ayrıca gümrük vergileri, kısıtlamalar gibi ticaretin önündeki engeller başta olmak üzere damping, devlet tekelleri, korunma, kamu ihaleleri ve kurumsal hükümler konularında birtakım düzenlemeler yapılmıştır.¹⁰ İmza töreninin ardından yaptığı açıklamada Bakan Çağlayan, Sırbistan ile serbest ticaret anlaşması imzalayarak 2008 yılında 520 milyon dolar olan iki ülke dış ticaret hacminin 1 milyar dolara çıkarılmasının amaçlandığını belirtmiştir.¹¹

Türkiye, Balkan ülkeleri Genelkurmay Başkanları Konferansı kapsamında 9-10 Haziran 2009 tarihlerinde Belgrad'da toplanan konferansta Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ tarafından temsil edilmiştir. Konferansın ardından düzenlenen basın toplantısında Genelkurmay Başkanı Başbuğ, küresel terörizme karşı Balkan ülkelerinin ortak mücadele etmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹² Genelkurmay internet sitesinden yapılan resmi açıklamada da söz konusu konferansta ve yürütülen görüşmelerde, ülkeler arasındaki sorunlardan daha çok bütün Balkan ülkelerini ilgilendiren konuların görüşüldüğü vurgulanmıştır.¹³

Balkanlarda barışın ve Dayton Anlaşmasında kurulan hassas dengenin ancak, Sırbistan ve Bosna-Hersek arasında oluşturulacak

sürekli bir siyasi diyalog köprüsü ile aşılabileceğini düşünen Davutoğlu, 10 Haziran 2009'da bir kez daha Sırp meslektaşıyla bir araya gelmiştir. Bu aşamaya kadar karşılıklı siyasi diyaloglarda temel konularda ya da argümanlarda bir ilerleme sağlanamamasına karşın, diyalog zemininin sürdürülebilir kılınması açısından bu toplantılar önem taşımaktadır. Balkanlardaki sorunların çözüm aracının, askeri kuvvet kullanımı değil, diplomasi olduğunun taraflarca vurgulanması bile son derece önemlidir.

Karşılıklı ziyaretlerin sıklığı, Türkiye-Sırbistan ilişkilerinin geldiği boyutu iyi bir şekilde göstermektedir. Bu sıklaşan ziyaretler kapsamında, 22-24 Temmuz 2009 tarihleri arasında Ahmet Davutoğlu, Sırbistan'a yaptığı resmi bir ziyaret çerçevesinde Sırbistan Cumhurbaşkanı Tadiç, Başbakan Cvetkoviç, Meclis Başkanı Djukic-Dejanoviç ve Dışişleri Bakanı Jeremiç ile bir araya gelmiş, ayrıca Sırbistan Hükümetinde Bakan olarak yer alan iki Boşnak lider Rasim Ljajic ve Süleyman Ugljanin ile de görüşmeler yapmıştır. Davutoğlu ayrıca, nüfusun büyük kısmını Boşnakların oluşturduğu Sancak Bölgesinde yer alan Yeni Pazar kentini de ziyaret etmiştir.¹⁴

Davutoğlu yaptığı açıklamada Türkiye-Sırbistan ilişkileri bağlamında kapsamlı bir vizyon ortaya koyduklarını belirtmiştir. Ona göre, "bu vizyonda karşılıklı kültürel ilişkilerin artırılması, kültürel saygının geliştirilmesi var, ortak ekonomik projelerle, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi var ve siyasal düzeyde de temasların artırılması var." Dışişleri Bakanı Jeremiç de açıklamasında Sırbistan ve Türkiye Dışişleri bakanlarının ilk kez Sancak'ı birlikte ziyaret ettiklerini ve bölgenin Türkiye ve Sırbistan için bir öncelik taşıdığını dolayısıyla bölgeye ilişkin uzun vadeli ve büyük altyapı projeleri bulunduğunu bu hedefleri Türkiye ile birlikte hayata geçireceklerine olan inancını dile getirmiştir.¹⁵

2009 yılı içerisinde Sırbistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler birçok zeminde geliştirilmeye çalışılmıştır. Ekonomik ilişkileri üst düzeye çıkarma amacını taşıyan etkinliklerden biri de DEİK-Sırbistan Yatırım ve İhracatı Teşvik Ajansı (SIEPA) işbirliğinde 16 Eylül 2009 tarihinde İstanbul'da düzenlenen toplantıdır. DEİK/Türk-Sırp İş Konseyi Başkanı Tamer Türker toplantıda yaptığı konuşma-

da iki ülke arasındaki ilişkilerin ticareti artırmak için geliştirilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Toplantıda, iki ülke arasında daha önce imzalanan STA'nın Ocak 2010 tarihinden sonra yürürlüğe girmesinin öngörüldüğü ve iki ülke arasındaki potansiyelin çok altında seyreden ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin gerekliliği ve iki ülkenin stratejik ortak olmasını teminen gerekli siyasi alt yapının mevcut olduğu aktarılmıştır.¹⁶

Gül, Cumhurbaşkanı Boris Tadiç'in davetine icabetle 25-27 Eylül 2009 tarihleri arasında Sırbistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyarete Devlet Bakanı Faruk Çelik ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Ömer Dinçer'in yanısıra 50'ye yakın işadamı da iştirak etmiştir. Gül, ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Tadiç'le baş başa ve heyetlerin katılımıyla görüşmeler gerçekleştirmiş; Meclis Başkanı Slavica Dukic-Dejanovic'i ziyaret etmiş ve Başbakan Mirko Cvetkoviç'i kabul etmiştir. Ziyaret sırasında iki ülke arasında Teknik ve Mali İşbirliği Anlaşması, Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşması, Ulaştırma Altyapısı Alanında İşbirliği Anlaşması ve Sosyal Güvenlik Sözleşmesi ile Sosyal Güvenlik Sözleşmesinin Uygulanmasına Yönelik İdari Anlaşma imzalanmıştır.¹⁷

Görüşmenin ardından düzenlenen ortak basın açıklamasında Gül, iki ülke arasında yakın işbirliği ilişkisi olduğu ve aynı istikamette politikaları destekledikleri süre içerisinde Balkanlarda büyük bir huzur ve güvenlik söz konusu olacağını ve bütün bölgeye, Avrupa'ya etki edeceğini belirtmiştir. Gül, iki ülke ilişkilerinin tarihteki en üst noktasına gelmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek ilişkilerin sadece siyasi değil ekonomik alanda da geliştiğine işaret ederek iş adamlarına daha çok iş yapmaları çağrısında bulunmuştur. Tadiç ise Türkiye ile Sırbistan arasındaki tarihi ilişkilerin bölgedeki siyasi süreç ve Güneydoğu Avrupa açısından çok önemli olduğunu ve iki ülkenin pek çok konuda ortak bir görüşe sahip olduğunu ve stratejik ortaklığı geliştirmek istediklerini ifade etmiştir. Sırbistan'ın her ülkenin bütünlüğünü savunduğunu belirten Tadiç, Bosna-Hersek'teki süreci de desteklediklerini söylemiştir.¹⁸ Tadiç, Sırbistan'ın Kosova'nın bağımsızlığını tanımayacağını ancak Ankara'nın Priştine ile olan diplomatik ilişkilerinin Türk-Sırp ilişkilerini etkilememesi gerektiğini de vurgulamıştır.¹⁹

Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci’nin (GDAÜ) 2009-2010 dönem başkanlığını Türkiye’nin yürütmesi dolayısıyla GDAÜ Dışişleri Bakanları 9-10 Ekim 2009 tarihinde İstanbul’da gayri resmi bir toplantı düzenlemişlerdir. Davutoğlu bu toplantı vesilesiyle Türkiye’de bulunan Sırp Bakan Jeremiç ve Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Sven Alkalaj’ı 10 Ekim 2009 tarihinde bir araya getirmiştir. Türkiye ile İspanya’nın eş başkanlıklarını yaptıkları Medeniyetler İttifakı Girişimi’nin bölgesel düzeydeki girişimlere de öncülük etmesi söz konusudur. Bu çerçevede, Türk, Sırp ve Boşnak dışişleri bakanlarının katılımıyla Medeniyetler İttifakı bölgesel toplantısı 16 Aralık 2009 tarihinde Saraybosna’da yapılmış, toplantının ardından Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Alkalaj ve Sırbistan Dışişleri Bakanı Jeremiç’le el ele poz veren Davutoğlu, üç ülkenin bölgesel bütünlüşme konusunda ortak hareket edeceğini açıklamıştır.²⁰

Türkiye-Arnavutluk İlişkileri

Davutoğlu’nun Arnavutluk için kullandığı “Türkiye’nin tabii müttefik” argümanı, yoğunluğu değişse de Türk dış politikasını oluşturan seçkinlerce kabul görmüştür. Soğuk Savaş sonrasında bu ülke ile her alanda geliştirilecek ilişkilere büyük önem verilmiştir. Davutoğlu’nun, Başbakan Erdoğan’ın dış politika başdanışmanı olmasından dışişleri bakanlığına uzanan süreçte çok yönlü geliştirilmeye çalışılan Arnavutluk ile ilişkilerde 2009 yılı içerisinde önemli bir yoğunluk yaşanmıştır. Yılın ilk yarısında Arnavutluk ile ilişkiler siyasi ve askeri boyuttan daha çok ekonomi alanında gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 27-28 Ocak 2009 tarihleri arasında Ankara’da Türk-Arnavut Ekonomik, Ticari, Sanayi ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu Onuncu Dönem Toplantısı yapılmıştır. Taraflar iki ülke arasındaki yatırımların ve ticari ilişkilerin teşvikinin yanı sıra, daha güçlü ticari ve ekonomik bağların geliştirilmesinin iki hükümetçe paylaşılan ortak amaçlar olduğunu belirtmiş ve ikili işbirliğini ekonominin tüm alanlarında genişletmek ve çeşitlendirmek için yol ve yöntemleri görüşmüşlerdir. Karma Komisyon görüşmeleri ticari ilişkiler, ticaret ve yatırımı artırıcı faaliyetler, müteahhitlik ve teknik müşavirlik hizmetleri, patent ve standardizasyon, enerji ve madenci-

lik, ulaştırma, tarım, çevre, turizm, sağlık, teknik yardım gibi konularda yoğunlaşmıştır. Taraflar söz konusu alanlarda alt başlık konuları belirleyerek işbirliğinin derinleştirilerek arttırılması konusunda mutabakata varmışlardır.²¹

İki ülke arasındaki ikinci önemli karşılıklı temas askeri çerçevede yapılmıştır. 19 Haziran 2009 tarihinde Arnavutluk'a resmi bir ziyarette bulunan Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ, gezisi kapsamında Savunma Bakanı Gazmend Oketa ile görüşmüş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin giderek gelişmesinden büyük mutluluk duyduğunu ve Türkiye'nin Arnavutluk'un NATO üyeliğini desteklediğini belirtmiştir. NATO üyeliği sadece Arnavutluk için değil, tüm bölgenin güvenliği için önemli bir gelişme olacağını vurgulamıştır. Başbuğ Türk Silahlı Kuvvetlerinin Arnavutluk ordusu ile yakın işbirliğini sürdürmeye kararlı olduğunu da ifade etmiştir. Bakan Oketa ise Türkiye'nin, ülkesinin NATO üyeliği ve ordusunun NATO standartlarına ulaşmasında verdiği büyük desteği unutmamanın mümkün olmadığını açıklamıştır.²² Ziyareti sırasında Başbakan Sali Berişa ve Cumhurbaşkanı Bamir Topi tarafından kabul edilen Başbuğ, Cumhurbaşkanı Topi tarafından "Altın Kartal Madalyası" ile onurlandırılmıştır.²³

Türkiye, TİKA aracılığıyla tüm Balkan ülkelerinde olduğu gibi Arnavutlukta da 2009 yılında önemli restorasyon çalışmalarında bulunmuş ve birçok proje başlatmıştır. Türkiye, bu projeler çerçevesinde Arnavutluk'un 10 farklı şehrinde bulunan cami, konak ve hamam gibi Türk eserlerinin 2009 yılında restorasyonunun yapılmasını üstlenmiştir.²⁴

Davutoğlu'nun Türk vizyonunun önemli bir ilkesi olarak vurguladığı komşularla maksimum karşılıklı bağımlılık ilişkisinin en çok belirginleştiği alan toplumlararası ilişki düzeyinin artmasına ciddi katkı sağlayacak olan sınır-ötesi ulaşım projeleridir. Önemli ulaşım projelerinden biri olan Reşen-Kalimaş otoyolunun Haziran 2009'da bitirilmesi, üst düzey siyasi temaslara da vesile olmuştur. Başbakan Erdoğan bir Türk firmasının da yapımında ortak olduğu Arnavutluk'u Dures Limanı'na bağlayacak Reşen-Kalimaş Otoyolunun 25 Haziran 2009 tarihinde düzenlenen açılış törenine katılmış-

tır. Erdoğan törende yaptığı konuşmada bu otoyolun sadece ülkeleri ve şehirleri değil, aynı zamanda gönülleri birbirine bağlayacağını ve halkları birbirine yakınlaştıracığını belirtti. Ayrıca bu otoyolun Arnavutluk'la birlikte Kosova'nın kalkınmasına da ivme kazandıracığını ifade etmiştir.²⁵ Erdoğan konuşmasında, çok sayıda Arnavut ve Boşnak kökenli Türkiyeli gibi Kosova ve Arnavutluk'ta yaşayan Türkler olduğunu ifade etmiş ve bunların ülkeler arasında bir gönül bağı kurduğunu ifade ederek bu otoyolun yapılmasında bir Türk firmasının bulunmasının kendisini mutlu ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki ticaret hacminin ve Türk girişimcilerin Arnavutluk'taki yatırımlarının her geçen gün arttığına işaret etmiştir. Başbakan Sali Berişa da yaptığı konuşmada Başbakan Erdoğan'ın açılış için ülkesine gelmesinden büyük bir mutluluk duyduğunu ve açılış yapılan otoyolun tarihte inşa edilen en büyük yapıt olduğunu belirtmiştir.²⁶

Açılış töreninin ardından basına kapalı bir görüşme yapan iki ülke başbakanının yaptığı basın toplantısında Erdoğan, son 6,5 yıl içerisinde iki ülke arasındaki ilişkilerin her alanda geliştiğini, dış ticaret hacminin 6 yıl içinde 35 milyon dolardan 350 milyon dolara ulaştığını ve bunu daha ileri taşıyacaklarını ifade etmiştir. Başbakan Berişa da Erdoğan'ın Türkiye ile Arnavutluk arasındaki dayanışmaya, Arnavutluk'un NATO'ya üyeliği konusunda ve Kosova'nın bağımsızlığı ile bu bağımsızlığın ilan edilmesinde verdiği destekten dolayı teşekkür etmiştir. Başbakan Berişa, iki ülke halkı arasında dostane ilişkiler ve tarihi bağların son dönemde zirveye ulaştığını vurguladı.²⁷

Soğuk Savaş sonrasında bütün Balkan ülkeleri için büyük bir önem kazanan AB perspektifi iki temel alanda tüm bölge ülkeleri için değişimin dinamiğini oluşturmuştur. Ekonomik alandaki hedefleri belirleyen Maastricht kriterleri ile siyasi alandaki hedefleri koyan Kopenhag kriterleri doğrultusunda işleyen bir piyasa ve kurumsallaşan bir demokrasi sistemi için çalışmalar yapılmıştır. Arnavutluk'ta 28 Haziran 2009 tarihinde demokratik teamüllere uygun olarak düzenlenen genel seçimler önemli bir demokrasi sınavı olmuş ve sağlanan başarı Türkiye'de de memnuniyetle karşılanmıştır. Dışişleri Bakanlığı yaptığı yazılı açıklama ile bu memnuniyetini dile getirmiştir.²⁸

Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un ülkeye yaptığı ziyaretin ardından 13-16 Temmuz 2009 tarihleri arasında Savunma Bakanı Gazmend Oketa, Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün resmi davetlisi olarak Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Türkiye ile Arnavutluk arasındaki ilişkileri, iki kardeş ülke arasındaki ilişkiler olarak nitelendiren Gönül, bu ilişkilerin en yüksek seviyede dostluk, ittifak ve ticaret ilişkisi olduğunu ve son 10 yılda giderek geliştiğini vurgulamıştır.²⁹ Ülkesinin NATO'ya giriş sürecine verdiği destekten dolayı Türkiye'ye teşekkür eden konuk Bakan Oketa da iki ülke arasındaki ilişkilerin sadece ikili değil, aynı zamanda NATO çerçevesinde çok taraflı da devam ettiğini açıklamıştır.³⁰

Türkiye, Balkan ülkeleri ile çok taraflı platformlar oluşturarak sürekli siyasal diyalog ilkesini hayata geçirmeye çaba göstermektedir. Bu çerçevede GDAÜ çok önemli bir mekanizmadır. 9-10 Ekim 2009 tarihlerinde GDAÜ Gayri Resmi Dışişleri Bakanları Toplantısının İstanbul'da yapılmasından önce GDAÜ Siyasi Direktörleri de bir araya gelerek söz konusu toplantının hazırlıklarını ele almışlardır. Bu toplantılara Arnavutluk da dışişleri bakanı düzeyinde katılmıştır.³¹ GDAÜ Toplantısından kısa bir süre sonra 17-18 Ekim 2009 tarihleri arasında Davutoğlu Arnavutluk'u ziyarette etmiştir. Dışişleri bakanları, düzenledikleri basın toplantısında iki ülke arasında vize muafiyeti ile vize harçlarının kaldırılmasına karar verdiklerini açıklamışlardır. Davutoğlu basın toplantısındaki açıklamasında Türkiye'nin Balkanların istikrarına önem verdiğini belirtmiş, bu bağlamda Türkiye'nin Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğü ve siyasal birliğinin korunmasına verdiği önemi vurgularken, Arnavutluk ile de aynı perspektifi paylaştıklarını belirtmiştir.³²

Dışişleri Bakanı İlir Meta ise iki ülke arasında siyasi ilişkilerin yanı sıra eğitim ve sağlık alanındaki ilişkilerin geldiği seviyeden duydukları memnuniyeti dile getirmiş, ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesine özel önem verdiklerini de ifade etmiştir. İki ülkenin uluslararası ve bölgesel meselelerde sürekli istişarede bulunacaklarını dile getiren Bakan Meta, iki ülke arasında vize harcının kaldırılması kararının "mali bir engelden ziyade psikolojik bir engelin" ortadan kaldırılması olduğunu ifade etmiştir. Davutoğlu ise vizenin kaldırılmasını, ziyaret gününün sonrasına denk gelen Rahibe Teresa bayramını

kastederek “Arnavut kardeşlerimize bayram hediyesi” olduğunu vurgulamıştır. Davutoğlu, Arnavutluk’taki Türk yatırımlarının 3-4 yıl içinde 46 milyon dolardan 1 milyar dolara yükseldiğini, iki ülkenin genç diplomatların karşılıklı eğitimi konusunda anlaşmaya vardıklarını ve üniversiteler arasındaki işbirliğinin de artacağını belirtmiştir. Kosova ile Makedonya arasında imzalanan sınır anlaşmasından duyduğu memnuniyeti dile getiren Davutoğlu, Tiran ile Ankara’nın NATO ve AB başta olmak üzere uluslararası platformlarda birbirini destekleyeceklerini ifade etmiştir. Davutoğlu, gezisi kapsamında Parlamento Başkanı Jozefina Topalli ve Başbakan Berişa tarafından da kabul edilmiştir.³³

Türkiye ve Arnavutluk arasında 2009 yılı itibarıyla yaşanan yoğun resmi temasların en önemlisi hiç kuşkusuz Arnavutlukla ilişkilere özel bir önem veren Gül’ün 10-11 Aralık 2009 tarihinde ülkeye yaptığı resmi ziyaretidir. Gül, Cumhurbaşkanı Topi tarafından Tugaylar Sarayı’nda resmî törenle karşılanmıştır. Taraflar arasındaki görüşmelerin ardından Dışişleri Bakanlıkları Arasındaki İşbirliğine ve Siyasal Danışmalara İlişkin Anlaşma’nın Tadiline İlişkin Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Düzenlenen ortak basın toplantısında Gül, iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihi ve köklü olduğunu, gerçek bir dostluğa dayandığını ve Türkiye’nin her zaman Arnavutluk’un yanında olacağını vurgulamış ve Türkiye’nin Arnavutluk’u bölgesinde stratejik ortak olarak gördüğünü ve ilişkileri bu çerçevede değerlendirdiğini dile getirmiştir. Gül, siyasi, ekonomik ve askerî ilişkilerin daha da ileriye götürülmesi konusunda görüş alışverişinde bulduklarını, ticari ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verdiklerini belirterek Türk işadamlarının yatırımlar yapması için Tiran yönetiminin gösterdiği ilgi nedeniyle teşekkür etmiştir. Gül, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri geniş biçimde gözden geçirdiklerini, ziyaretine eşlik eden çok sayıda işadamlarının varlığının bu ziyarete verdikleri önemin göstergesi olduğunu vurgulamıştır. Topi de Türkiye’nin her alanda, özellikle de NATO üyeliği konusunda, verdiği desteğe teşekkür etmiş, Türkiye’nin bölgede barış ve istikrar için oynadığı rolü çok iyi değerlendirdiklerini ifade etmiştir.³⁴

Gül mevkidaşı tarafından onuruna verilen akşam yemeğinde de iki ülke ilişkilerinin tarihin derinliklerine uzandığını ve temelinde

kardeşlik ve dostluk hislerinin olduğunu belirtmiş, ilişkilerin karşılıklı anlayış ve dayanışma içerisinde zenginleştiğini ve iki ülke arasında örnek bir ortaklık modelinin oluştuğunu ifade etmiştir. Gül, iki ülkenin Balkanlar ve Akdeniz'e yönelik politikalar başta olmak üzere uluslararası ve bölgesel sorunlara bakış ve yaklaşımların örtüşmesinin de memnuniyet verici olduğunu belirtmiştir. Balkanların artık istikrarsızlıklarla anılan bir bölge değil, güçlü işbirliği ve bütünleşme projelerinin hayata geçtiği bir istikrar, huzur ve refah alanına dönüşmesi gerektiğini vurgulayan Gül, Balkan ülkelerinin paylaştıkları ortak değerlerin, tüm bölge ülkeleri arasındaki farklılıkları eritebilecek güçte olduğunu dile getirmiştir.³⁵

Gül, Arnavutluk ziyareti kapsamında Türk ve Arnavut işadamları ile bir araya gelerek Türkiye-Arnavutluk İş Forumuna da katılmıştır. Türkiye-Arnavutluk ilişkilerini mükemmel olarak niteleyen Cumhurbaşkanı Topi yaptığı konuşmada, tarafların diğer ülkede kendilerini ülkelerinde hissettiklerini ifade etmiştir.³⁶ Gül de iş yapabilmek için gerekli güveni Arnavutluk'ta görmekten memnun olduğunu açıklamıştır. Komünist yönetim altında uzun yıllar dünyadan tecrit edilen Arnavutluk'un demokrasiye geçtikten sonraki 20 yıl içinde gösterdiği gelişmenin takdire değer olduğunu vurgulayan Gül, Türkiye'nin Arnavutluk'u, Balkanlardaki en stratejik ortak olarak gördüklerini ve denizcilik, enerji, madencilik, bankacılık, balıkçılık ve ulaştırma gibi farklı sektörlerde işbirliği yapabileceklerini belirtmiştir.³⁷

Gül 1993 yılında açılan Turgut Özal Kültür ve Eğitim Kurumu'nu ziyaretinde yaptığı konuşmada da Türkiye ile Arnavutluk arasında tarihten gelen bir dostluk olduğunu ve iki ülke arasındaki karşılıklı dayanışma, destek ve güvenin bundan sonra da devam edeceğini belirtmiştir. Gül ziyareti sırasında geniş bir heyetle Türklerin açtıkları Epoka Üniversitesi Kampüsü'nün temel atma törenine katılmıştır.³⁸

Türkiye ve Arnavutluk arasında 2009 yılında gerçekleşen resmi ziyaretlerin dışında sivil toplum örgütlerinin de çalışmaları olmuştur. İstanbul Ticaret Odası (İTO), daha önce 2001, 2003 ve 2004 yıllarında açtığı Türk Ürünleri Sergisinin 4.sünü 27-30 Mart 2009 tarihlerinde açmıştır. Sergi ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesinin

yanı sıra sosyal ve kültürel ilişkilerin de gelişmesini hedeflemiştir.³⁹ Balkan Odalar Birliği (BOB)'nin 2009 yılı Dönem Başkanlığının Arnavutluk Ticaret ve Sanayi Odaları Birliğine devrinin ardından BOB 1. Genel Kurul toplantısı da 12 Mart 2009 tarihinde Tiran'da yapılmıştır. Toplantıda Türkiye'yi TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu ve beraberindeki heyet temsil etmişti.⁴⁰

Türkiye-Hırvatistan İlişkileri

Batı Balkanlarda çok önemli bir jeostratejik konuma sahip bulunan Hırvatistan, Dayton Anlaşmasına gidilen süreçte Bosna-Hersek ile anlaşarak bölgede barışın yerleşmesine katkıda bulunmuştu. Bu süreçte tarafları bir araya getirmede çok önemli bir rol oynayan Türkiye açısından Balkanlarda barış ve istikrar ortamının korunmasında ve Dayton Anlaşmasının kurduğu hassas dengenin sürdürülmesinde Hırvatistan özel bir önem taşımaktadır. Davutoğlu'nun sürekli siyasal diyalog ilkesi kapsamında ilişkilerin yoğunlaştığı ülkelerden biri de Hırvatistan olmuştur. Bu çerçevede 17-18 Şubat 2009 tarihleri arasında Hırvatistan Başbakanı Ivo Sanader, Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve iki ülke arasında beş önemli anlaşma imzalanmıştır.⁴¹ Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan yapılan açıklamada, iki ülke arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının, ekonomik ilişkilerin uzun vadede çok boyutlu olarak değerlendirilmesine sağlayacağı katkıdan dolayı önemli olduğu belirtilmiştir. İki ülke arasındaki dostluk ve yakın işbirliğinin uluslararası platformlarda verilen destekler, yapılan üst düzey ziyaretler ve imzalanan anlaşmalarla geliştiği, Türk ve Hırvat ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özellikte olmasının ilişkilerin daha da gelişmesine zemin yarattığı vurgulanarak, Hırvatistan'ın bugün Güneydoğu Avrupa'da Türkiye'nin en önemli ticari ve ekonomik ortağı olduğu ve iki ülke arasında 2002 yılında 50 milyon dolar olan ticaret hacminin 9 kat artarak bugün 450 milyon dolara yaklaştığı ifade edilmiştir.⁴²

18 Şubat 2009'da da Hırvatistan Başbakan Yardımcısı ve Ekonomi, İstihdam ve Girişimcilik Bakanı Damir Polancec Türkiye'yi ziyaret etmiş ve 19 Şubat 2009'da İstanbul'da yapılan Türk-Hırvat İş Konseyi Toplantısına katılmıştır. Toplantıda Antalya ve Zadar Limanla-

rı arasında işbirliğini öngören bir Mutabakat Anlaşması imzalanmıştır.⁴³ Toplantıda bir konuşma yapan Konsey Başkanı Çağatay Özdoğru, Türk yatırımcılar için Hırvatistan'ın özellikle turizm sektörü açısından çok önemli bir alan olduğunu ve Türk turizm yatırımcısının 20 yıllık birikimini Hırvatistan'a aktarabileceğini belirtmiştir. Özdoğru, iki ülke arasında yatırımların artırılması ve yeni işbirliği modellerinin yapılması için çalışmalar yürüttüklerini de ifade etmiştir. Hırvat-Türk İş Konseyi Başkanı Zlatan Fröhlich ise konuşmasında iş forumunun iki ülke arasında ekonomi alanında ilerlemeye fırsat tanıdığını belirtmiştir.⁴⁴

Genelkurmay Başkanı Başbuğ da bazı Balkan ülkelerine düzenlenmiş olduğu gezi programının bir parçası olarak 12 Haziran 2009 tarihinde Hırvatistan'ı da ziyaret etmiştir. Ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı ile görüşen Başbuğ'un yaptığı görüşmelerde bölgesel değerlendirmeler ele alınmış, ülkeler arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin daha da geliştirilmesinin önemi vurgulanmıştır.⁴⁵ Ayrıca AB üyelik müzakerelerini yürüten iki ülke olan Türkiye ile Hırvatistan'ın müzakere sürecinde edindikleri bilgi ve tecrübelerini karşılıklı olarak paylaşmaları büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış, 9-10 Temmuz 2009 tarihlerinde Dubrovnik kentinde düzenlenen "Hırvatistan Zirvesi 2009: Avrupa'nın Stratejik Mecburiyeti: Enerji, Yatırım ve Kalkınma" Konferansına katılmak üzere Hırvatistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında ilk olarak Zagreb'te Hırvatistan'ın AB işlerinden sorumlu kurumunu ziyaret eden Bağış, Hırvatistan Başmüzakerecisi Vladimir Drobnjak ile yaptığı görüşmede Türkiye ve Hırvatistan'ın AB katılım müzakere süreçleri gözden geçirilmiş ve iki ülkenin AB'ye yönelik reform ve katılım süreçlerinde edindikleri deneyimler paylaşılmıştır. Devlet Bakanı Bağış daha sonra Dubrovnik'te Dışişleri Bakanı Gordan Jandrokoviç ile de görüşmüştür.⁴⁶

Davutoğlu ülkeye 2009 yılının son resmi ziyaretini 12-13 Aralık 2009 tarihinde Dışişleri ve Avrupa ile Entegrasyon Bakanı Gordan Jandrokoviç'in resmi daveti üzerine gerçekleştirmiştir. Ziyaret vesilesiyle Türk Dışişleri Bakanlığı 11 Aralık 2009 tarihinde yaptığı açıklamada, her alanda olumlu seyreden ikili ilişkilerin tüm yönleriyle ele

alınmasının yanı sıra Bosna Hersek'teki gelişmeler dahil olmak üzere bölgesel ve uluslararası konular hakkında görüş alışverişi yapılması öngörüldüğü ifade edilmiştir.⁴⁷ Temaslarına mevkidaşı Jandrokoviç ile başlayan Davutoğlu, görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında Bosna-Hersek'in geleceğini konuşmak üzere Zagreb'e geldiğini ifade ederek iki ülkenin Bosna-Hersek'in geleceğiyle ilgili ortak politikalar belirlemek ve uygulamak üzere daha önce Türkiye, Sırbistan ve Bosna-Hersek arasında kurulmuş olan üçlü grup benzeri bir görüşme trafiği başlatma kararı aldıklarını açıklamıştır. Bosna-Hersek konusunda Türkiye ile Hırvatistan'ın arasındaki işbirliğinin önemli olduğunu dile getirmiş⁴⁸ ve iki ülke arasındaki mükemmel işbirliğinin Balkanlarda istikrarın omurgası olduğunu vurgulamıştır.

Türkiye-Slovenya İlişkileri

2009 yılında Türkiye-Slovenya ilişkilerinde, Türkiye'nin genel Balkan politikasının ve AB perspektifinin olumlu katkısı vardır. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye bütün Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmelerini teşvik eden ve destekleyen bir dış politika izlemiştir. Türkiye'nin bu dış politika çizgisi Sloven siyasal seçkinleri tarafından büyük bir memnunlukla karşılanmıştır. Ekonomik ve kurumsal olarak Yugoslavya'nın en gelişmiş cumhuriyeti olarak 1990 yılında bağımsızlığını ilan eden Slovenya, 8 Nisan 2009 tarihinde İstanbul'da Ortak Vize Temsilciliği Merkezi açarak Türkiye ile ekonomik ilişkilerinin gelişmesine hizmet edecek ve hızlandıracak bir diplomatik kurumu devreye sokmuştur. Bu kurum, Macaristan'ın İstanbul Konsoloslugu'nda açılan Macaristan, Estonya ve Slovenya'nın Ortak Vize Temsilciliği Merkezidir. Açılış törenine katılan Dışişleri Bakanı Samuel Zbogar vize merkezinin işlemleri kolaylaştıracağını; ancak gelecekte Türkiye'nin, AB'nin vizesiz seyahat alanına dahil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁹

Cumhurbaşkanı Danilo Türk, Gül'ün konuğu olarak 20-21 Mayıs 2009 tarihinde Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁵⁰ Gül, Cumhurbaşkanının ziyaretinin 15 yıl sonra Slovenya'dan Türkiye'ye Cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleşen ilk ziyaret olduğunu ve iki ülke arasında karşılıklı saygı ve güvene dayalı işbirliğinin bulundu-

ğunu ve bu işbirliğinin daha da gelişmesine önem verdiklerini vurgulamıştır.⁵¹ Cumhurbaşkanı Türk de ziyareti sırasında kendisine gösterilen misafirperverlikten duyduğu memnuniyeti dile getirerek ülkesinin, Türkiye'nin ekonomi, demokrasi, yasal reform süreci gibi alanlardaki değişimleri ve başarıları ile uluslararası alandaki rolüne saygı duyduğunu vurgulamış ayrıca ülkesinin Türkiye'nin AB sürecini desteklediğini anımsatmıştır. Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyindeki rolüne de büyük önem verdiklerini ve Türkiye'nin yapıcı rolünün uluslararası işbirliğine ve istikrara önemli katkısı olacağına inandıklarını belirten Türk, Türkiye'nin "bir orta saha oyuncusu olarak" Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Ortadoğu gibi pek çok bölgede yapıcı bir rol oynadığını ve uluslararası toplumun bu konuda Türkiye'ye müteşekkir olması gerektiğini vurgulamıştır.⁵² Cumhurbaşkanı Türk, ziyareti sırasında İstanbul'da yapılan Türk-Sloven İş Forumu'na da katılmış ve yaptığı konuşmada iki ülkenin ortak bir geleceğe sahip olduklarını belirterek Türkiye'nin, ülkesinin BM ve NATO üyeliğine destek verdiğini ve buna karşılık ülkesinin de Türkiye'nin AB'ye girişini desteklemesinin borçları olduğunu ifade etmiştir.⁵³

29-30 Ağustos 2009 tarihlerinde Slovenya'yı ziyaret eden Davutoğlu, Bled Stratejik Forumu Liderler Paneli'ne katılmış ve "21. Yüzyılda Yeni Küresel Yönetişim" konulu bir de konuşma yapmıştır.⁵⁴ Davutoğlu konuşmasında, tarihte tüm savaşlardan sonra dünyanın farklı bir düzen, farklı kurumsal yapı yarattığına vurgu yaparak Doğu Bloğu'nun çökmesinden sonra yeni dünya düzenine uygun yeni yaklaşımların geliştirilmediğini ifade etmiş ve neler yapılması gerektiği noktasında yeni bir düzen ve yeni bir anlayış gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵

Görüşmelerin ardından düzenlenen ortak basın toplantısında konuşan Dışişleri Bakanı Samuel Zbogor, Türkiye-Slovenya ilişkilerinin "mükemmel olmasından büyük memnuniyet" duyduğunu ve Türkiye'nin AB üyeliğini ve devam eden müzakere sürecini desteklediklerini dile getirmiştir. Davutoğlu da açıklamasında, iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin mükemmel olduğunu belirterek, Türkiye ile Slovenya'nın bundan sonra da Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'da işbirliğine devam etmesinin yararlı olacağını teyit et-

tiklerini açıklamıştır.⁵⁶ Davutoğlu, gezisi kapsamında Cumhurbaşkanı Türk, Ulusal Meclis Başkanı Pavel Gantar ve Başbakan Borut Pahor tarafından da kabul edilmiştir. Meclis Başkanı Gantar, Davutoğlu ile görüşmesinden sonra yaptığı açıklamada, Türkiye'nin AB üyeliğine ve müzakere sürecine verdikleri desteğin devam edeceğini ve "Türkiye'nin tam üyeliğinin AB'ye büyük güç katacağını ifade etmiştir. Davutoğlu ise açıklamasında, iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler, bölgesel gelişmeler ile Medeniyetler İttifakı konularındaki görüşlerini dile getirmiş ve Slovenya halkının Türkiye'nin AB üyeliğine verdiği güçlü desteğe teşekkür etmiştir.⁵⁷

Türkiye-Kosova İlişkileri

Türkiye, Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanını ilk tanıyan ülkeler arasında yer almıştır. Kosova'nın bağımsızlığının tanınması, 21. yüzyılda Türkiye modelinin inşası sürecine hizmet edecek en önemli dış politika kararlarından birisini oluşturmaktadır. 2009 yılında da Türkiye, Kosova ile olan ilişkilerini her düzeyde geliştirebilmek için yoğun bir çaba sergiledi. Kosova ile diplomatik ilişkilerin sıkılaştırılması çerçevesinde 12-14 Mart 2009 tarihinde Dışişleri Bakanı Babacan bu ülkeye resmi bir ziyarette bulunmuş; Dışişleri Bakanı İskender Hüseyin'in dışında Cumhurbaşkanı ve Başbakanı tarafından da kabul edilmiştir. Ziyaret sırasında Türkiye ile Kosova arasında iki önemli antlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan strateji belgesiy-le iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanırken karşılıklı vize muafiyeti anlaşmasıyla da iki ülke vatandaşlarının karşılıklı ziyaretlerinin kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Dışişleri bakanlarının görüşmesinden sonra düzenlenen ortak basın toplantısında Bakan Babacan ziyaretinin, bağımsızlıktan sonra Türkiye'den Kosova'ya yapılan ilk resmi ziyaret olduğunu ve Türkiye olarak Kosova'nın uluslararası toplumda yerini almasından duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Kosova'nın bağımsızlığının bölgenin barış ve istikrarına olumlu katkılarda bulunacağını belirten Babacan, Türkiye ile Kosova arasındaki bağların tarihin derinliklerinden gelen güçlü bağlar olduğunu ve iki ülkede de kökenleri bu ülkelerde olan çok sayıda insan olduğu ve halklar arasındaki bağın bu anlamda çok sağlam bir zemi-

ne oturduğu dile getirmiştir. Kosova'nın önünde çözmesi gereken sorunlar olduğunu kaydeden Babacan, bağımsızlık bildirgesinde komşularıyla iyi ilişkiler temelinde oturtulan dikkatli dış siyaseti ve bölgedeki kırılğan barış ve istikrar ortamının ülkenin bölgeyle ilişkilerindeki hassasiyetlerini göstermektedir. Kosova Meclisi'ne hitap etmekten onur duyduğunu belirten Babacan, Kosova'nın altyapı, eğitim ve sağlık gibi alanlardaki gelişimine katkılarının devam edeceğini bildirmiştir. Bakan Hüseyini de basın toplantısında iki ülke arasında iki önemli anlaşmanın imzalandığını hatırlatarak Türkiye'nin, Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olduğunu vurgulamıştır. Türkiye'nin, her zaman Kosova'ya destek olduğunu ve bunun için Babacan'a şükranlarını ileten Hüseyini, Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda desteğini beklediğini ifade etmiştir.⁵⁸

Temasları çerçevesinde Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve Başbakanla da görüştüğünü ve bu görüşmelerde iki ülke ilişkilerinin tüm boyutlarıyla ele alındığını bildirmiştir. Türkiye ile Kosova arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla ziyaretinde Babacan'a eşlik eden Türk işadamları, Kosovalı işadamlarıyla yaptıkları toplantılar sonucunda Türkiye-Kosova İş Konseyi'ni kurdular.⁵⁹

Türkiye Balkan ülkelerindeki Türklerin kültürel ve ekonomik haklarının korunması ve geliştirilmesinin yanında, aktif olarak siyasal yaşama katılmalarını da desteklemektedir. Kosova'da 60.000 civarında Türk bulunmaktadır. Kosovalı Türkler tarafından kurulan Kosova Demokratik Türk Partisi Genel Başkanı ve Kosova Çevre ve Alan Planlama Bakanı Mahir Yağcılar, 14-18 Şubat tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen 5. Dünya Su Forumu hazırlık toplantılarına katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir.⁶⁰

Kosova, başta Sırbistan olmak üzere Rusya, Çin vb. ülkelerin tek taraflı bağımsızlık ilanına gösterdikleri tepkilere karşın hızla uluslararası toplumla bütünleşme yönünde bir dış politika yaklaşımı yürütmektedir. Türkiye, gerek hükümet gerekse sivil toplum düzeyinde Kosova'nın bu açılımına büyük destek vermektedir. Bu çerçevede, 6-8 Mayıs 2009 tarihinde Marmara Grubu Vakfı tarafından İstanbul'da düzenlenen 12. Avrasya Ekonomi Zirvesine Kosova Cumhurbaşkanı Fatmir Sejdiu yanı sıra Kosova Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı

Justina Shiroka-Pula ve Mahir Yağcılar da katılmışlardır.⁶¹ Cumhurbaşkanı Sejdiu zirvede yaptığı konuşmada ülkesinin hedeflerinden bahsetmiş, özellikle ekonomik anlamda dinamik bir ülke olduklarını dile getirmiştir. Konuk Cumhurbaşkanı, “Türkiye ile ithalatı geliştirmek istiyoruz. Kosova’da 300 kayıtlı Türk şirketi var” diyerek Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istediklerini dile getirmiştir. Zirveye katılan Bakan Justina Shiroka-Pula ise yaptığı konuşmada ülkesinin zengin linyit kaynaklarına sahip olduğunu ve bu bakımdan ülkesinin komşu Balkan ülkeleri için enerji kaynağı olacağını, ülkesinin enerji alanındaki yatırımlara özel teşvik verdiğini ve Avrasya doğalgaz ağlarına entegre olma arzusunda olduğunu vurgulamıştır.⁶²

12. Avrasya Ekonomi Zirvesi’ne katılmak için Türkiye’ye gelen Cumhurbaşkanı Sejdiu, İstanbul’daki faaliyetlerinin ardından İzmir’e gitmiş ve verdikleri destek için Kosova ve Balkan kökenli vatandaşlara ve Başkan Kocaoğlu’na teşekkür etmiştir. Kosova’nın geleceğinin işbirlikleri ve dostluklarla şekilleneceğini belirten Sejdiu, Türkiye’nin bu süreçte çok önemli bir role sahip olacağını belirtti. Konuk Cumhurbaşkanı ticaret, ekonomi ve eğitim başta olmak üzere pek çok alanda işbirliği imkânları olduğunu da vurguladı. Sejdiu’yu İzmir’de ağırlamaktan duyduğu memnuniyeti dile getiren İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu da Kosova’nın bağımsızlık ve ekonomik kalkınma mücadelesinde her zaman yanlarında olduklarını ve olmaya devam edeceklerini belirtmiştir.⁶³

Kosova ile ekonomik alanda iş imkânlarının artırılması çerçevesinde 27-29 Mayıs 2009 tarihlerinde Kosova’ya resmi bir ziyarette bulunan Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, yaptığı açıklamalarda Makedonya ve Kosova’nın tekstil-hazır giyim, gıda, demir-çelik, madencilik, müteahhitlik ve enerji firmaları için ciddi bir potansiyel olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Kosova’nın yeniden inşasında Türk firmalarına önemli pay düşebileceğini bildiren Çağlayan, Kosova’nın zengin linyit rezervine sahip olduğunu, termik santrallerine 300 milyon dolarlık yatırım yapacaklarını, 100 milyon Euro’ya Priştina Havalimanının ve 1,2 milyar Euro Üsküp-Tiran otoyolunun yapılacağını vurguladı.⁶⁴

Çağlayan’ı kabulünde yaptığı konuşmada Türkiye’nin Kosova’ya olan desteğine teşekkür eden Cumhurbaşkanı Sejdiu, iki ülke arasın-

da ekonomik işbirliği anlaşması ve Serbest Ticaret Anlaşması (STA) yapılmasını temenni ettiğini açıklamıştır. Çağlayan ise yaptığı açıklamada iki ülkenin ortak tarih ve kültürel özelliklere sahip olduğunu belirterek Türkiye'nin, uluslararası alandaki desteğinin devam edeceğini vurgulamış ve "güçlü bir ekonomiye sahip güçlü bir Kosova, Türkiye'nin öncelikli tercihi" olduğunu vurgulamıştır. Çağlayan, Kosova'da özellikle havaalanı ve otoyol ihalelerinde Türk müteahhitlik sektörünün yer almak istediğini, ayrıca ülkedeki madenler konusunda da Türk madencilerinin işbirliğine, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine hazır olduklarını bildirmiştir. Ziyareti sırasında Kosova Ulaştırma ve Telekomünikasyon Bakanı Fatmir Limay ile de bir araya gelen Çağlayan iki ülke arasındaki ticaret hacminin iki ülke arasındaki dostluğun boyutunda olmadığına dikkati çekerek hedefin kısa süre içinde ticaret hacmini 1 milyar dolara ulaştırmak olduğunu ifade etmiştir. Bakan Limay da iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve Kosova'daki Türk yatırımlarının somutlaştırılması konularıyla telekomünikasyon, yol ve altyapı çalışmalarında karşılıklı işbirliği alanlarını ele alacaklarını dile getirmiştir.⁶⁵

Türkiye, Türk firmalarının bölgede yaptığı proje açılışlarını da karşılıklı sürekli siyasal diyalog çerçevesinde değerlendirmekte ve söz konusu açılış programlarında olumlu mesajlar vermektedir. Bu kapsamda Başbakan Erdoğan, 25 Haziran 2009 tarihinde bir Türk firması tarafından yapılan Reşen-Kalimaş Otoyolunun açılış törenine katılmıştır. Başbakan burada yaptığı konuşmasında, bu yolun Kosova'nın kalkınmasına da ivme kazandıracığını belirtmiştir. Daha sonra TBMM Başkanı Köksal Toptan da Kosova Meclis Başkanı Jakup Krasniqi'nin davetine icabetle 5-7 Temmuz 2009 tarihinde Kosova'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. TBMM Başkanı Toptan ziyareti çerçevesinde, Cumhurbaşkanı Fatmir Sejdiu, Meclis Başkanı Jakup Krasniqi, Çevre ve Alan Planlama Bakanı ve Kosova Demokratik Türk Partisi (KDTP) Genel Başkanı Bakan Mahir Yağcılar ile de görüşmüştür.

Türkiye'den Kosova'ya bu ziyaretler gerçekleşirken, Temmuz ve Ağustos aylarında ise Kosova'dan bakan düzeyinde Türkiye'ye iki resmi ziyaret gerçekleşmiştir. Bu resmi ziyaretlerin ilki, 18-22 Temmuz 2009 tarihinde Ekonomi ve Maliye Bakanı Ahmet Shala'nın,⁶⁶ ikinci-

si ise Dışişleri Bakanı Hüseyini'nin Davutoğlu'nun davetine icabetle 27-28 Ağustos 2009 tarihinde gerçekleştirdiği resmi ziyarettir. Bakan İskender Hüseyini ziyareti sırasında Gül ve TBMM Başkanı Mehmet Ali Şahin tarafından da kabul edilmiştir.⁶⁷ Bu ziyaretlerin ardından 7-9 Eylül 2009 tarihinde Sağlık Bakanı Alush Agashi Türkiye'ye gelmiş, 8 Eylül'de iki ülke arasında "Sağlık Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma" imzalanmıştır. Sağlık Bakanı Recep Akdağ imza töreninde yaptığı konuşmada, Türkiye olarak Kosova'nın bağımsızlık ilanının Balkanlarda kalıcı istikrar ve barış için çok önemli gördüklerini belirterek iki ülke arasında her alanda işbirliğinin sürdüğünü ifade etmiştir. Alush Agashi ise Kosova'nın bağımsızlığına verdiği destekten ötürü Türkiye'ye minnettar olduklarını ve Türkiye'nin bölgede istikrar ve barış unsuru olduğunu söylemiştir.⁶⁸

Türkiye-Romanya İlişkileri

Romanya, Davutoğlu'nun ifadesiyle "kara sınırimız bulunmasa da Karadeniz üzerinden komşuluk bağlarına sahip olduğumuz" ve "Türkiye'nin dış politikasında büyük önem atfettiği bir ülkedir."⁶⁹ Dün olduğu gibi bugün de Romanya ile Türkiye arasındaki güçlü işbirliği bölgesel güç dengelerinin sağlanmasında, barış ve istikrar ortamının yaratılmasında ve ortak refah alanlarının geliştirilmesinde kilit önem taşımaktadır.

Son yıllarda Karadeniz'de artan kirliliğin önlenmesi çerçevesinde 17 Nisan 2009 tarihinde Romanya'nın başkenti Bükreş'te düzenlenen Karadeniz'de Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi) Taraflar Diplomatik Konferansı/Bakanlar Toplantısı'na Türkiye, Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu başkanlığındaki bir heyetle temsil edilmiştir.⁷⁰ Eroğlu'nun ziyaretinin ardından bakanlık düzeyindeki ikinci önemli ziyaret 3 Temmuz 2009 tarihinde Bakan Davutoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. Gezisi kapsamında Devlet Başkanı Traian Basescu, Başbakan Emil Boc, Senato Başkanı Mircea Dan Geoana ve Temsilciler Meclisi Başkanı Roberta Anastase ile de görüşen⁷¹ Davutoğlu, başta Nabucco olmak üzere bütün enerji projelerinde Romanya ile işbirliği yapmaya hazır olduklarını, Nabucco'nun Türkiye için birinci öncelikli ve stratejik bir proje oldu-

ğunu, bu projenin “Avrupa enerji sektörüne ciddi katkılar sağlayacağını” düşündüğünü ifade etmiştir.⁷²

Davutoğlu, Balkan ülkelerine yaptığı ziyaretler öncesinde ya da sonrasında ziyarette bulunduğu ülke basınında makale yayımlanmaya özel bir önem vermektedir. Söz konusu makale ile gerek ziyaret edilen ülkenin karar mercileri gerekse kamuoyu Türk dış politikasının temel parametreleri konusunda aydınlatılmakta ve ortak geleceğin inşasına duyulan istek ortaya konmaktadır. 3 Temmuz 2009 tarihinde Romanya’ya resmi bir ziyarette bulunan Davutoğlu’nun biri bu gezisi sırasında, diğeri de gezi sonrasında olmak iki ayrı makalesi yayımlanmıştır. Davutoğlu’nun ziyaretine tekabül eden makalesi *Adevarul* gazetesinde 3 Temmuz 2009 tarihinde; 29 Ekim 2009 tarihli makalesi de *Romanya Nine o’Clock* ve *Adevarul* gazetelerinde yayımlanmıştır. Davutoğlu her iki makalesinde de ortak şu temel hususları vurgulamıştır.

Dışişleri Bakanlığı görevini devralmasından sonra Balkanlar ülkelerine düzenlediği ilk resmi ziyaretinin Romanya’ya olmasının, Türkiye’nin bu ülke ile ilişkilere attığı önemi açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye ile Romanya, ortak bir tarihi ve kültürel mirası paylaşan yakın iki komşu; ortak bir gelecek inşa etmeyi isteyen güvenilir iki müttefik ve stratejik ortaklardır. Ortak tarihsel ve kültürel değerlere vurgu yapılmış; bu çerçevede Dimitrie Cantemir’in Türk müziğine yaptığı katkı ve 2007’de İstanbul’da açılan Dimitrie Cantemir Müzesi’nin önemi vurgulanmıştır. Bunun yanında, 15. yüzyılda yaşamış Boğdan Kralı Büyük Stefan’ın Topkapı Müzesinde bulunan kılıcı ve Sinan Paşa’nın Bükreş Müzesi’nde sergilenen kılıcı, Türk ve Romen halklarının ebedi dostluk ilişkisinin bir yansıması olarak sunulmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler, işbirliğini genişletmek ve derinleştirmek konusunda her iki tarafta da var olan güçlü siyasi istek doğrultusunda bütün alanlarda görülmemiş bir düzeye ulaşmasını sürdürürken, 2009’da siyasi diyalogu stratejik ortaklık temeline yükseltmek gibi önemli bir karar alındığı belirtildi. Bu başarı iki ülke ilişkisinde bir sınır taşı ve stratejik işbirliğinin yapısal çerçevesi oluşturmuştur.

Davutoğlu, Romanya ve Türkiye’nin coğrafi konumlarını karşılaştırarak, Türkiye’nin sahip olduğu özgün tarihsel tecrübenin ve

coğrafi konumunun sonucunda pro-aktif ve çok-kulvarlı dış politika uygulamasının bir tercih değil bir zorunluluk olduğunu en iyi anlayacak ülkelerden birinin de Romanya olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü Romanya Balkanlar, Merkezi ve Doğu Avrupa ve Karadeniz'in kavşak noktasında bir coğrafi konuma sahiptir. Türkiye'nin krizleri bekleme lüksüne sahip olmadığını ve pro-aktif barış diplomasisi ile Balkanlardan Ortadoğu ve Kafkaslara kadar uzanan bir alanda çok sayıda sorunu çözmek için çaba gösterdiklerini ve başarılı olduklarını vurgulamaktadır. AB tam üyelik sürecinde bir AB üyesi olarak Romanya'nın desteğini isteyen Bakan'a göre, küresel ölçekteki sorunlar ve zorluklar karşısında bölgesel işbirlikleri çok daha büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, Türkiye'nin GDAÜ dönem başkanlığı ile Romanya'nın Merkezi Avrupa Girişimi'nin Başkanlığının aynı yıla rast gelmesi büyük fırsattır. Türkiye ve Romanya etkili bölgesel işbirliğini kurma ve sürdürme yoluyla bölgenin sürekli istikrar ve refahını başarmak için "bölgesel sahiplik" ortak vizyonunu paylaşmaktadırlar. Bu ortak vizyonun etkili ve hedefe dönük işbirliği temelinde enerji, altyapı, ticari liberalleşme ve yatırımların teşviki ile daha büyük bir bölgesel ekonomik işbirliği ortaya çıkaracağına inancını belirtmiştir.

Davutoğlu, Nabucco'nun Türkiye için bir stratejik öncelik olduğunu ve bu konuda Romanya ile işbirliğine hazır olduklarını ve küresel krize rağmen Türkiye ile Romanya arasındaki artan ticaret hacmi ve yatırım olanaklarının hızla büyümesinden duyulan memnuniyet ifade edilmiştir. 2008 yılındaki ticaret hacminin 7,5 milyar Dolar, Türk yatırımlarının bugünkü toplam değerinin üçüncü ülkeler kanalıyla gelen yatırımlar da dâhil olmak üzere 5 milyar Doları aştığı vurgulanmıştır. Geleceğe güven ve iyimserlikle bakan iki dinamik ülke olarak Türkiye ve Romanya'nın aktif işbirlikleri yoluyla bölgedeki barışa, istikrara ve refaha çok daha fazla katkı yapabileceklerini vurgulamıştır. Türkiye ve Romanya arasında stratejik ortaklık yaratılması kararı iki ülke ilişkisinde sadece yeni ufuklar açmakla kalmayacak, bölgesel düzeyde işbirliği için örnek bir model oluşturmakta gerçek bir potansiyel oluşturacaktır.⁷³

Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından 26-27 Ağustos 2009 tarihinde Türkiye'ye gelen Romen Dışişleri Bakanının ziyareti hakkında ön-

cesinde yapılan açıklamada Bakan Cristian Diaconescu'nun ziyaretinin, Türkiye ile Romanya arasında mevcut üst düzey siyasi diyalogun yoğun bir şekilde sürdürülmesine yönelik her iki tarafta mevcut iradenin bir tezahürü olduğu ve bu ziyaret vesilesiyle ikili ilişkilerin yanı sıra bölgesel gelişmeler ve güncel uluslararası konular hakkında görüş teatisinde bulunulması düşünüldüğü ifade edilmiştir.⁷⁴ Bu ziyaret sırasında Romen tarafının teklifi üzerine Türkiye ve Romanya arasında, daha önce Davutoğlu tarafından dile getirilen, stratejik ortaklık kurulmasına karar verilmiştir.⁷⁵

Davutoğlu, makalelerinde Romanya'yı en yoğun ekonomik ilişkide bulunduğumuz Güneydoğu Avrupa ve Balkan ülkesi olarak ifade etmektedir. Türkiye, 2009 yılında mevcut ekonomik ilişki düzeyini daha üst seviyelere çıkarmak için önemli bir çaba harcamıştır. Bu kapsamda, Türkiye-Romanya Ticari ve Ekonomik İşbirliği Semineri, Zafer Çağlayan'ın katılımıyla 16 Eylül 2009 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye olarak işadamlarıyla birlikte dünyayı dolaşacaklarını ifade ederek Türkiye ile Romanya arasındaki işbirliğinin artmasından bu tip toplantıların önemli olduğunu vurgulayan Çağlayan, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 300 bin dolarlardan 7,5 milyar dolara çıktığını, bu rakamın sonraki 5 yılda 20 milyar dolara çıkarmayı hedeflediklerini ifade etmiştir. Doğru hedefler ve stratejilerle siyasi ilişkiler ve işbirliğinin stratejik bir işbirliğine çevrilebileceğini vurgulayan Çağlayan Romen hükümetinden Türk vatandaşlarına vize kolaylığı göstermesini beklediğini ifade etmiştir. Romanya'da 3,5 milyar dolarlık müteahhitlik işi yaptıklarını belirten Çağlayan, Nabucco konusunda Romanya ve Türkiye'nin işbirliği son derece önem arz ettiğini vurgulamıştır.⁷⁶

Türkiye 2009 yılı içerisinde Karadeniz havzasındaki enerji kaynaklarının araştırılmasına özel bir önem vermektedir. Bu yönde Türk tarafı olarak atılan adımların ötesinde Karadeniz'e kıyaslı olan ülkelerle de çeşitli zeminlerde Karadeniz'deki enerji olanaklarının araştırılması teşvik edilmektedir. Bu çerçevede Atlantik Konseyi ve Romanya Ekonomi Bakanlığı tarafından 2 Ekim 2009 tarihinde Bükreş'te düzenlenen Karadeniz Enerji ve Ekonomi Forumu'na Türkiye'den geniş bir katılım olmuştur. Türkiye'nin yanı sıra Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, İsveç, Türkmenis-

tan, Ukrayna, ABD ve Özbekistan'ın resmi olarak temsil edildiği forumda bölgenin enerji altyapı projeleri ile enerji güvenliği ve enerji çeşitliliği konuları ayrıntılı ele alınmıştır.⁷⁷

Türkiye-Makedonya İlişkileri

Türkiye, 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Makedonya'yı kendi anayasasındaki ismi ile ilk tanıyan ve büyükelçi atayan ülkelerden biri olmuştur. Bağımsızlığından itibaren Makedonya'nın toprak bütünlüğünün korunmasına özel bir vurgu yapan Türkiye, zayıf bir ekonomi ve askeri yapıya sahip bu ülkenin güçlenmesi için elinden gelen çabayı göstermiştir. Türkiye'nin 2009 yılı içerisinde her düzeyde en yoğun ilişkide bulunduğu Balkan ülkelerinden birisi olmuştur. Türkiye, Balkan yarımadasında Osmanlı kültür mirasının etkisinin en yoğun görüldüğü ülkelerin başında gelen Makedonya'daki Osmanlı-Türk kültür mirasının korunmasına özel bir önem vermektedir. Bu çerçevede, Makedonya Kültür Bakanı Elizabeta Kanceska-Milevska, Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay'ın daveti üzerine 21-23 Nisan 2009'da Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve iki ülke arasında iki ülke Kültür Bakanlığı arasında 2009-2011 Yıllarına Ait Kültürel İşbirliği Programı imzalanmıştır.⁷⁸

Türkiye, bölge barışı açısından çok önemli olan ve iç yapısı hassas dengeler üzerine oturan Makedonya'nın siyasal istikrarını da her düzeyde desteklemektedir. Bu çerçevede Türkiye, demokrasinin kurumsallaşmasına katkı sağlayacak tüm süreçleri desteklemekte ve bu ülkenin yanında olduğu mesajını vermektedir. İlk turu 22 Mart, ikinci turu da 5 Nisan'da gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonrasında bu göreve seçilen Gjorge İvanov'un Üsküp'te 12 Mayıs 2009 tarihinde düzenlenen yemin törenine Devlet Bakanı Selma Aliye Kavaf ile Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Mustafa İsen katılmışlardır.⁷⁹ Makedonya Devlet Bakanı Hadi Nezir 6-8 Mayıs 2009 tarihinde Marmara Grubu Vakfınca düzenlenen 12. Avrasya Ekonomi Zirvesi çerçevesinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Nezir zirvede yaptığı konuşmada ülkesi ile Türkiye arasında bir strateji anlaşması imzalandığını belirterek Türk iş adamlarını yatırım yapmak için ülkesine davet etmiştir.⁸⁰

Türkiye, Yugoslavya'dan ayrılan cumhuriyetlerden ekonomisi en zayıf ülke olan Makedonya'nın ekonomisinin güçlendirilmesi için önemli bir çaba göstermiş; bu çerçevede, 25-28 Mayıs 2009 tarihinde Devlet Bakanı Çağlayan Makedonya'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Türkiye ile Makedonya arasındaki ticari ve ekonomik işbirliği imkânlarının artırılması ve ihracatçı firmalarımızın dış pazar paylarında artış sağlanması amacıyla gerçekleştirilen ziyarete, Türk özel sektörü de yoğun ilgi göstermiştir. Bu ilginin örneklerinden birisi de Türkiye İş Kadınları Derneği (TİKAD) adına Yönetim Kurulu Başkanı Nilüfer Bulut ve Yönetim Kurulu üyelerinin de geziye katılmalarıdır. Gerçekleştirilen ziyaret çerçevesinde Makedonya'da iki ülke üst düzey yetkililerinin katılımıyla seminerler, Türk ve Makedon işadamları arasında ikili iş görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.⁸¹ Makedonya'da önemli iş bağlantısı yaptıklarını belirten Çağlayan, Türk firmalarının Makedonya'da altyapı projelerinde yap-işlet-devret yöntemi ile yer alabileceklerini belirterek özellikle tekstil-hazır giyim, gıda, demir-çelik, madencilik ve enerji firmaları için ciddi iş potansiyeli olduğunu vurgulamıştır. Çağlayan açıklamasında ciddi iş bağlantıları yapıldığını belirtti.⁸²

Gezi sırasında düzenlenen Makedonya-Türkiye İş Forumuna katılan Başbakan Nikola Gruevski yaptığı konuşmada, Türk firmalarının Makedonya'da yatırımda bulunmalarını arzu ettiklerini ve yatırımlar için olumlu şartların ülkesinde mevcut olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasında Makedonya'da 250 milyon Avro tutarında enerji, karayolu ve demiryolu yatırımının yapılacağını ve tek çıkar yolun hükümetler ve işadamları arasında işbirliğini yoğunlaştırmak ve karşılıklı ekonomik iş birliğini geliştirmek olduğunu ifade eden Başbakan Gruevski, işbirliği ve karşılıklı sinerjiyle ortak çıkarlarla sorunların çözüleceğini söylemiştir. Forumda bir konuşma yapan Çağlayan, geçen yıl Makedonya'ya ihracatın 300 milyon dolar, ticaret hacminin ise 330 milyon dolar olarak gerçekleştiğini mevcut ticaret hacmini üst seviyelere çıkarmak, bunu yaparken de mümkün olduğunca dengeli bir ticaret yapısını tesis etmek, istedikleri söylemiştir. Amaçlarının 2010 yılı sonunda ikili ticareti daha dengeli bir biçimde 1 milyar dolara ulaştırmak olduğunu belirten Çağlayan, yatırımların karşılıklı olarak artırılmasının ilişkilere uzun vadeli perspektif ve kalı-

cılık sağlayacağını kaydetmiştir. Makedonya'da faaliyet gösteren 100 Türk firmasının yatırımlarının, 180 milyon dolara ulaştığını, Türk işadamlarının ülkede daha fazla iş yapmalarının ana hedeflerinden biri olduğunu söyleyerek bu yatırımların Balkanlardaki istikrarın ve barışın devamlılığın bir sigorta olacağını belirtmiştir.⁸³ Bakan Çağlayan, son derece önemli bir ülke olan Makedonya'nın önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin önemli ortağı olacağını söylemiştir.⁸⁴

Türkiye, Makedonya ile karşılıklı ekonomik ilişkilerini geliştirme çabasının ötesinde, bu ülkenin askeri gücünün geliştirilmesine de ciddi katkıda bulunmaktadır. Türkiye'nin, Makedonya'ya olan askeri desteği 2009 yılı içinde en üst düzeyde askeri yetkililer tarafından gerçekleştirilen ziyaretlerle de kendisini göstermiştir. Bu çerçevede, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ, Makedonya Genelkurmay Başkanı Korgeneral Miroslav Stojanovski'nin resmi konuğu olarak 16-18 Haziran 2009 tarihlerinde Makedonya'yı ziyaret etmiştir.⁸⁵ Korgeneral Stojanovski tarafından askeri törenle karşılanan Orgeneral Başbuğ mevkidaşı ile basına kapalı bir görüşme yapmış, ardından da Savunma Bakanı Zoran Konyanovski'yi ziyaret etmiştir. Görüşmede Bakan Konyanovski, Türkiye'nin ülkesine sunduğu olağanüstü desteklerini dile getirerek Başbuğ'a teşekkür etmiş, Başbuğ ise iki ülke savunmaları arasında işbirliğinin süreceğini ve TSK'nın, Makedonya ordusuna yardım projesini sürdüreceğini belirtmiştir. Orgeneral Başbuğ gezisi çerçevesinde Cumhurbaşkanı Corve Ivanov ve Başbakan Nikola Gruevski ile de ayrı ayrı görüşmelerde bulunmuştur.⁸⁶ Başbuğ'un gezisine Makedonya tarafından verilen önem ziyaret öncesinde Savunma Bakanlığının yazılı açıklamasında da kendisini göstermiştir. Açıklamada, Başbuğ ve beraberindeki heyetin Makedonya'nın NATO yolunda yapmış olduğu reformlarla tanıtılacağı ve görüşmeler esnasında iki ülke arasında ikili işbirliği konularının ele alınmasının öngörüldüğü ifade edilmiştir. Türkiye'nin karşılıksız olarak Makedonya ordusunun eğitim, askeri öğretim, donanım ile NATO sürecinde desteklediğinin altı çizilmiştir.⁸⁷

Balkan ülkelerinde her dönemde ortaya çıkan iki temel sorun vardır. Bunlardan birincisi azınlık sorunu, ikincisi ise istikrarsız sınırların varlığıdır. Balkan ülkelerindeki Türk ve Müslüman azınlıkları hiçbir zaman buldukları ülkelerdeki çatışma dinamiğini arttı-

racak bir unsur olarak görmeyen Türkiye, Türk ve Müslüman azınlıkların buldukları ülkelerdeki her düzeyde sahip oldukları hakların korunmasını, geliştirilmesini ve siyasal katılımlarını teşvik etmektedir. Türkiye'nin bu tutumu iç siyasal ve toplumsal yapısı son derece hassas dengeler üzerinde oturan Makedonya açısından çok önemlidir. Türkiye, bu azınlıkların buldukları ülke ile asimile olmadan bütünleşmeleri gerektiğini savunmaktadır. Balkanlardaki Türk ve Müslüman azınlıklarla iletişim kanalları sürekli açık ve canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede, Başbakan Erdoğan'ın daveti üzerine, Türk Demokratik Partisi (TDP) Genel Başkanı Kenan Hasip ve beraberindeki heyeti 20-23 Temmuz 2009 tarihlerinde Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Ziyaret çerçevesinde TDP heyeti, Gül, Erdoğan, Davutoğlu ve Devlet Bakanları Zafer Çağlayan ile Selma Aliye Kavaf ile de görüşmeler yaptılar.⁸⁸

TDP heyetinin ziyareti sırasında Bakan Çağlayan ile Bakan Hadi Nezir yaptıkları görüşmede Mayıs ayında Ohri kentinde düzenlenen Makedonya-Türkiye İş Formu'nun ikinci bölümünün Ekim ayında İstanbul'da yapılmasına karar verilmiş, ayrıca iki ülke başbakanının da bu foruma katılım konusunda ilgili oldukları belirtilmiştir.⁸⁹ Çağlayan, iki ülke arasında işbirliğinin geliştirilmesine büyük önem verdiklerini ve bu yöndeki temaslarına devam edeceklerini söylemiş, Nezir de iki ülke arasında işbirliğinin geliştirilmesi çalışmalarını kapsamında Türkiye'de Ekonomik İş Forumu düzenlemek istediklerini ifade etmiştir.⁹⁰

Temmuz 2009'da Makedonya'daki Türk asıllı siyasetçiler tarafından gerçekleştirilen ziyaret sonrasında Makedon Sağlık Bakanı Bujar Osmani, Sağlık Bakanı Recep Akdağ'ın davetine icabetle 7-9 Ekim 2009 tarihinde sağlık alanında ikili görüşmeler gerçekleştirmek ve bazı sağlık tesislerinde incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁹¹ Bakan Osmani ziyareti kapsamında Sağlık Bakanlığı'na bağlı Ankara Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi'ni ve bir özel hastaneyi ziyaret ederek incelemelerde bulunmuş ve yetkililerden bilgi almıştır. Osmani ve beraberindeki heyet 8 Ekim 2009 tarihinde Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığını ziyaret etmiş ve buradaki yetkililer ile heyetler arası görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Aynı gün iki ülke Sağlık Bakanlığı heyetleri ara-

sında yapılan görüşmelerde sağlık alanında mevcut işbirliğinin geliştirilmesi ve detaylandırılması hususunda mutabık kalınmıştır.⁹²

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında en üst siyasi düzeyde kurulan bu ilişkiler, sadece siyasi alanla sınırlı kalmamakta, çok geniş bir çerçevede ve özellikle de iş adamlarının katılımını içerdiğinden 'maksimum karşılıklı bağımlılığın' oluşturulması sürecine çok büyük katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede, Cumhurbaşkanı Gjorge Ivanov, Gül'ün davetlisi olarak 15-18 Ekim 2009 tarihlerinde Türkiye'ye resmî bir ziyarette bulunmuştur.⁹³ Gül, Ivanov'u Çankaya Köşkü'nde kabulünün ardından düzenlenen basın toplantısında, görüşmelerde ikili ilişkileri gözden geçirdiklerini, başta Balkanlar olmak üzere iki ülkeyi ilgilendiren bölgesel ve uluslararası konuların ele alındığını belirtmiştir.⁹⁴

Ziyaretin ilk günü Gül, Ivanov ve eşi onuruna Çankaya Köşkünde verdiği akşam yemeğinde yaptığı konuşmada, Makedonya kentlerinin ortak tarihi ve kültürel mirasın en canlı şekilde yaşadığı güzel şehirler olduğunu söylemiştir. İki ülkenin coğrafi konumlarının, ortak tarih ve kültür miraslarının iki ülkeyi her alanda daha da yakınlaştıran unsurların başında geldiğini belirten Gül, istikrar ve refahın yerleşmesini arzuladığımız Balkanların kalbinde yer alan Makedonya'nın diğer Balkan ülkeleriyle beraber Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmek suretiyle istikrar ve refahını güvence altına almasını içtenlikle arzuladıklarını ifade etmiştir. Makedonya'nın NATO üyeliğini başından beri destekleyen Türkiye, aynı coğrafyayı paylaştığı yakın dostu Makedonya'yı anayasal adıyla ve ulus olarak tanıyan ilk ülke olarak her fırsatta bunu kanıtladığını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Ivanov ise Gül ile yaptığı görüşmelerde bölgesel sorunların yanında Avrupa ve Avrupa-Atlantik bütünleşmesi gibi konularda sergilenen ortak tavrın iki ülke arasında en yüksek düzeydeki görüş birliğinin göstergesi olduğunu söylemiş ve ülkesinin Türkiye ile işbirliğinin gelişmesine büyük önem verdiklerini belirtmiştir.⁹⁵

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi tarafından Cumhurbaşkanı Ivanov'a Fahri Doktora unvanı verilmiş, yapılan törende bri konuşma yapan TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu, Makedonya'nın doğal güzellikleri, kültür mirası ve arkeoloji alanları bakımından

zengin bir ülke olduğunu ve sahip olduğu turizm potansiyelini değerlendirmeye, Makedonyalı şirketler ile ortaklıklar kurmaya ve turizm alanında işbirliğini ilerletmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Hisarcıklıoğlu, gerek tarihi ve kültürel bağlar, gerek ekonomik ve ticari ilişkiler açısından her zaman Türkiye için öncelik arz eden bir ülke olan Makedonya'da doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştiren yaklaşık 100 Türk firması bulunduğunu açıklamıştır.⁹⁶

Ivanov, gezisi çerçevesinde Meclis Başkanı Şahin ile de bir görüşme yapmıştır. Şahin, görüşmede iki ülkenin halkları arasında tarihi, kültürel ve sosyal bağlar bulunduğuna değinerek Makedonya'nın istikrarlı ve müreffeh bir ülke olarak kalkınmasını ve ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkiler gibi gelişmesini arzu ettiklerini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Ivanov ise Türkiye ile Makedonya'nın dost iki ülke olduğunu ve Türkiye'nin, ülkesinin NATO ve AB üyeliği için verdiği destekten dolayı teşekkür etmiştir. NATO üyeliği konusunda Türkiye'nin elinden gelen her şeyi yaptığını, bunun da onur ve gurur verici olduğunu ifade eden Ivanov, ekonomik ilişkilerin siyasi boyuta yetişmesini kendilerinin de temenni ettiklerini ve Makedonya'da yatırım yapan Türk şirketlerinin olduğunu, bu yatırımların devam etmesini istediklerini dile getirmiştir.⁹⁷ İvanov, İstanbul'da da incelemelerde bulduktan sonra 18 Ekim 2009 tarihinde Türkiye'den ayrılmıştır.⁹⁸

Meclis Başkanı Şahin'in işaret ettiği ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkiler düzeyine çıkarılması yönündeki ifadeleri kısa bir süre sonra karşılığını bulmuştur. Ekonomik işbirliği imkanlarının tartışılması ve geliştirilmesi amacıyla 5 Aralık 2009 tarihinde İstanbul'da Türk-Makedon İş Forumu düzenlenmiştir. Bakan Çağlayan toplantıda yaptığı konuşmada Mayıs ayında işadamları ile birlikte Makedonya'yı ziyaret ettiklerini ve çok önemli konuları görüştiklerini belirterek siyasi, tarihi, kültürel ve ekonomik ilişkileri olan Türkiye ve Makedonya'ya mevcut ticaret rakamlarının yakışmadığını ifade ederek tatmin edici olmayan 328 milyon dolarlık rakamın kısa sürede 1 milyar dolara çıkarılması gerektiğini açıklamıştır.⁹⁹ Başbakan Erdoğan İstanbul'da düzenlenen Türk-Makedon İş Forumuna katılarak bir konuşma yapmıştır. Türkiye ile Makedonya arasında halihazırda bir vize uygulaması bulunmadığını belirten Erdoğan, iki

ülke arasındaki güvenin yüksekliğine işaret etmiş ve bu özgüvenin yatırımlarla taçlandırılması gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁰

Türkiye-Karadağ İlişkileri

Davutoğlu, Balkan ülkelerini ziyareti sırasında gittiği ülke basınında makale yayımlama yaklaşımını 24-26 Temmuz 2009 tarihleri arasında Karadağ'a yapmış olduğu resmi gezide de sürdürmüştür. Bu çerçevede Davutoğlu'nun, Karadağ'ın *Pobjeda* Gazetesi'nde 24 Temmuz 2009 tarihinde yayımlanan makalesi, Türk-Karadağ ilişkilerinin yol haritası niteliğindedir. Davutoğlu'nun vurguladığı hususlar sadece Karadağ-Türkiye ilişkileri açısından değil, tüm bölge ülkeleri arası ilişkiler açısından da dikkate alınması gerekli bir konudur. Davutoğlu'na göre, "2006 yılında Karadağ'ın ve 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile birlikte Balkanlar bölgesindeki siyasi coğrafya nihai halini almıştır. Soğuk savaş sona ererken Balkanlarda sarsılan dengeler ve oluşan yeni denklemler bu siyasi coğrafyayı şekillendirmiştir. Tabiatıyla Balkanlarda kalıcı bir istikrar ortamının ve sürdürülebilir bir kalkınma ivmesinin yakalanması için daha çok çaba göstermemiz gerekir. Yakın tarihimizde yaşadığımız ve paylaştığımız acılardan gereken dersleri çıkarabildiğimiz takdirde Balkan halklarının önündeki önemli fırsatlardan olabildiğince yararlanmamız mümkündür... Balkanlarda yaşadığımız buhranların hepsi bölge dışı aktörlerin müdahaleleri ile sonlandırılmıştır. Ancak bölge dışı aktörlerin müdahalesi ile yalnızca çatışmaları durdurmak mümkün olmuştur. Kalıcı barış ve istikrarı sağlamak ise bölge ülkelerinin sorumluluğundadır. Balkanlarda barış, istikrar ve refah sağlamak için aramızdaki bağları güçlendirmek, bölge dışından gelecek tüm katkılardan daha etkili olacaktır... Balkan halklarını ayrıştıran etnik ve dini nitelikte faktörlerin yanında Balkan halklarını birleştiren belki daha fazla ortak değer bulunmaktadır. Bölgesel işbirliğini ilerletmek konusunda daha etkin bir ortak siyasi iradenin bu temelde kurulmasını mümkün görmekteyim."¹⁰¹

Davutoğlu'nun makalesinde işaret ettiği bölge içi dinamiklerin harekete geçirilmesi ve her türlü platformun ikili ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesinde kullanılması çok önemlidir. Bu bakımdan

6-7 Nisan 2009 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Medeniyetler İttifakı İkinci Forumu sahip olduğu sembolik anlamının yanında önemli bir çok-taraflı diyalog platformu işlevini görmektedir. Söz konusu Forumu Karadağ Dışişleri Bakanı Milan Rocen de katılmış ve Dışişleri Bakanı Ali Babacan ile ikili bir görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁰²

2009 yılında sivil toplum seviyesinde düzenlenen etkinliklere Karadağ'dan da üst düzeyde katılım olmuş; 12. Avrasya Ekonomi Zirvesine katılan Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Vujica Lazovic zirvede yaptığı konuşmada, krizi vesile ederek ekonomik reformlar yapılabileceğini belirtmiştir. İçişleri Bakanı Jusuf Kalamperovic ise konuşmasında Karadağ'ın en kısa sürede AB üyesi olması için çalıştıklarını söylemiştir.¹⁰³

2009 yılı Türkiye-Karadağ arasındaki ilişkilerin, yasama organları düzeyinde de artırılmaya ve en üst düzeyde temasların geliştirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. Bu çerçevede TBMM Başkanı Köksal Toptan, Meclis Başkanı Ranko Krivakopiç'in daveti üzerine 7-8 Temmuz 2009 tarihinde Karadağ'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve ziyareti sırasında Meclis Başkanı Krivakopiç'in yanı sıra Cumhurbaşkanı Filip Vujanoviç ve Başbakan Milo Djukanoviç ile de görüşmüştür.¹⁰⁴ İki ülke Meclis Başkanlarının görüşmelerinin ardından düzenlenen ortak basın toplantısında Meclis Başkanı Ranko Krivakopiç, tarihi bir gün yaşadıklarını belirterek ilk defa Türkiye'den ülkesine bu seviyede bir ziyaret gerçekleştiğini ifade etmiştir. Görüşmelerinde iki ülke arasındaki ilişkileri değerlendirdiklerini söyleyen Krivakopiç, Türkiye ile Karadağ'ın AB yolunda hedeflerinin aynı olduğunu belirterek Türkiye'nin NATO'nun önemli bir üyesi olduğunu vurgulamış ve ülkesinin de NATO üyesi olmak istediğini ve bu konuda Türkiye'nin desteğini umut ettiklerini söylemiştir. Krivakopiç ayrıca Türkiye ile Karadağ arasında siyasi ilişkilerin mükemmel olduğunu ancak ekonomik ilişkilerin daha üst seviyelere çıkarılması gerektiğini de vurgulamıştır. Köksal Toptan ise konuşmasında Karadağ ve Türkiye'nin tarihten gelen kültürel bağlarının olduğunu belirterek, iki ülkenin meclis başkanları arasındaki ilk ziyaretin gerçekleştiğini dile getirmiş ve iki ülkenin bölgesel konularda ortak düşüncelere sahip olduğunun altını çizmiştir. Türkiye'nin Karadağ'ın ekonomik olarak kalkınmasına önem verdiğini ifade eden Toptan, bölge-

deki gelişmeleri yakından takip ettiklerini dile getirerek, Türkiye’nin bu alanda her zaman dost bildiği Karadağ’ın yanında yer alacağını ifade etmiştir. İki ülke arasında parlamenter düzeyde ilişkilerin gelişmesini sağlamak amacıyla Köksal Toptan ve Ranko Krivokapiç arasında mutabakat metni imzalanmıştır.¹⁰⁵

Davutoğlu’nun 24-26 Temmuz 2009 tarihinde Karadağ’a yaptığı resmi ziyaret hakkında Dışişleri Bakanlığı öncesinde bir açıklama yapmıştır. Bakanlık açıklamasında, bu ziyaretler Balkan ülkeleriyle ilişkilerin dış politikadaki önemi ve GDAÜ Süreci Dönem Başkanlığı süresince bu ülkelerle yürütmeyi arzulanan istişareler bağlamında değerlendirilmektedir. Ayrıca Karadağ ile mevcut ilişkilerin her alanda geliştirilmesi imkanlarının ele alınmasına ve tarafları ilgilendiren bölgesel ve uluslararası konular hakkında görüş teatisinde bulunulmasına vesile teşkil edeceği vurgulanmıştır.¹⁰⁶

Davutoğlu Karadağ’a düzenlediği resmi ziyareti çerçevesinde, Cumhurbaşkanı Vujanoviç, Meclis Başkanı Ranko Krivokapiç ve Dışişleri Bakanı Milan Roçen ile görüşmüş ve nüfusun büyük kısmını Boşnakların oluşturduğu Sancak Bölgesinde yer alan Rojaye kentini ziyaret etmiştir.¹⁰⁷ Bakan Roçen ile görüşmesinin ardından açıklama yapan Davutoğlu, Karadağ’ın stratejik açıdan önemli bir coğrafyada bulunduğunu ve altı ayrı ülkeyle komşu olduğunu, dolayısıyla Karadağ ile Türkiye’nin Balkanların doğu ve batı yakasını birleştiren iki ülke olarak Karadağ’ın Türkiye için komşu ülkelerden biri olduğunu dile getirmiştir. “Balkanları krizle, gerilimle, savaşa anılan bölge olmaktan çıkarıp, barış, istikrar ve refahla anılan bölge haline getirmeye” kararlı olduklarını, “onun için de Karadağ’ın Avrupa Atlantik kurumlarına intibakını,” NATO üyeliğini ve Avrupa vizyonunu desteklediklerini belirten Davutoğlu, Türkiye’nin bu dönem GDAÜ Sürecinin başkanlığını yürüteceğine de dikkati çekerek, Roçen ile bu konuda da yapılabilecek muhtemel faaliyetler ve projeler hakkında görüş alışverişinde bulduklarını dile getirmiştir. Bakan Roçen ise açıklamasında Türkiye’nin Karadağ’ı ilk tanıyan ülkelerden biri olduğunu ve 130 yıl sonra ilk kez dışişleri bakanı düzeyinde bir ziyaretin gerçekleştiğini hatırlatarak, bunun tarihi bir gün olduğunu söyleyerek ülkesinin yakın bir zamanda Türkiye’de kendi büyükelçiliğini açacağını belirtmiştir. Roçen ayrıca ekonomik, ticari ve kültürel alanda birlikte hareket ederek ilişkilerini daha da güçlen-

direceklerini söylemiştir.¹⁰⁸ Davutoğlu, bölgesel işbirliğini ilerletmek için en fazla güvenilen mekanizma olan GDAÜ'nün Dönem Başkanlığını Karadağ'a devredeceği için Türkiye'nin dönem başkanlığı sırasında gerçekleştirilen etkinlikler konusunda Karadağ ile istişarelere önem vermektedir.¹⁰⁹

Gül'ün, Cumhurbaşkanı Vujanovic'in davetlisi olarak 11-12 Aralık 2009 tarihinde yaptığı resmi ziyaret, Türkiye'den Karadağ'a cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk resmi ziyaret oldu. Karadağ ile hızla gelişen ikili ilişkilerimizin en üst düzeyde değerlendirilmesine, ilave işbirliği imkânlarının gözden geçirilmesine ve Karadağ'ın Avrupa ve Avrupa-Atlantik kurumları ile bütünleşme sürecine Türkiye tarafından verilen desteğin teyidinde imkân tanıyacaktır. Bu ziyaret sırasında da İş Forumu toplantıları düzenlendi, Karadağ ile ekonomik ve ticari ilişkilerin en ileri seviyeye taşınması hedeflenmiştir.¹¹⁰ Gül, ziyareti sırasında Başbakan Milo Djukanoviç'i de kabul etmiştir. Görüşmelerin ardından iki ülke cumhurbaşkanlarının huzurunda Devlet Bakanı Zafer Çağlayan ve Karadağlı mevki-dışı tarafından iki ülke arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması, Yolcu ve Eşyanın Karayoluyla ile Taşınması Anlaşması ve Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmıştır.¹¹¹

Görüşmelerin ardından düzenlenen basın toplantısında Cumhurbaşkanı Gül ikili ve bölgesel gelişmeleri gözden geçirdiklerini belirterek Balkanlarda güvenlik ve istikrar için bütün bölge ülkeleriyle istişare ve ortak çalışmaya önem verdiklerini ifade etmiş ve Karadağ'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra kısa sürede önemli gelişme kaydettiğini dile getirerek, Türkiye'nin her bakımdan Karadağ'a destek olacağını söylemiştir. Vujanoviç de Gül'ün ziyaretinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek bu ziyaretin tarihi nitelikte olduğunu ve 130 yıldır ilk kez bir Türk Cumhurbaşkanı'nın Karadağ'ı ziyaret ettiğini vurgulamıştır. Vujanoviç, TİKA'nın Karadağ'daki faaliyetlerine değinerek TİKA'nın ülkenin bütün şehir ve kasabalarına ulaşarak gerçekleştirdiği faaliyetlerden dolayı ülkesi adına teşekkür etmiş ve TİKA'nın şimdiye kadar çok sayıda proje için yaklaşık 4 milyon Avro para harcadığını belirtmiştir.¹¹² Ziyaretinin ikinci gününde Türkiye-Karadağ İş Formuna katılan Gül, Meclis Başkanı Ranko Kriyokapiç, Boşnak asıllı Meclis Başkan Yardımcısı Rifat Rastoder

ve Boşnak asıllı Bakan Rafet Husovic'i ayrı ayrı kabul etmiş, Başkent Podgoriça yakınlarındaki Tuzi köyünde bulunan Karadağ Medresesini ziyaret etmiş ve Podgoriça'da bir Türk firmasınınca yapılan alışveriş merkezinin açılışını yapmıştır.¹¹³

İş forumunda bir konuşma yapan Gül, Karadağ'ın turizm kapasitesi büyük bir ülke olduğunu belirterek Avrupa'nın önemli lojistik merkezlerinden biri olabileceğine dikkati çekmiş, Türk işadamlarının özellikle enerji ve ulaştırma alanlarındaki yatırım fırsatlarını değerlendirmesini istemiştir. Karadağ'da turizm sektörüne yatırım yapılabileceğini ifade eden Gül, Karadağ ile daha önce serbest ticaret anlaşması, dün de ekonomik işbirliği ve ulaştırma anlaşmaları imzalandığını anımsatarak Karadağ ile ekonomik ilişkilerin de en üst düzeye çıkarılması arzusunda olduklarını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Vujanovic ise, Türkiye ile Karadağ arasındaki ilişkilerin iyi düzeyde, ancak yetersiz olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁴

En üst düzey siyasi temasların dışında Karadağ-Türkiye ilişkileri çeşitli zeminlerde bir araya gelme ve işbirliği imkânları elde etmiştir. TİKA ve DEİK Sağlık Komitesi işbirliğinde 14-15 Kasım 2009 tarihlerinde İstanbul'da Balkanlar ve Avrasya'da Sağlıkta Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansa katılımcı ülkelerin Sağlık Bakanları, Sağlık Bakan Yardımcıları ve Onkoloji ve Hematoloji Enstitü Başkanları ile konusundaki üst düzey yöneticiler katılmışlardır. Konferansta, Türkiye ile katılan ülkeler arasında sağlık konusunda sinerji yaratılması amaçlanmıştır.¹¹⁵ TİKA 2009 yılında Karadağ'da iki sağlık projesine imza atmıştır. Bunlardan birincisi, TİKA tarafından düzenlenen eğitim programı çerçevesinde Karadağlı Dış Hekimlerinin Türkiye'ye gelmeleridir. Heyet, Ankara Dış Hekimliği Fakültesi ve Bayındır Hastanesi'nde aldıkları eğitimin ardından sertifikalarını aldılar.¹¹⁶ İkincisi de TİKA tarafından yürütülen sağlık projesi kapsamında Karadağ Ulçin Devlet Hastanesi KBB Ünitesine teslim edilen yeni sağlık cihazlarının teslim edilmesidir.¹¹⁷

Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

Halil İnalçık Tanzimat ve Bulgar Meselesi çalışmasında Bulgaristan'da Osmanlılar tarafından kurulmuş şehirlerdeki hayat

ve manzaranın tamamıyla Türk olduğunu belirtmiştir.¹¹⁸ 1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından 1990'lara kadar geçen süreçte Türk-Bulgar ilişkilerinin şekillenmesinde bu ülkedeki Türk nüfus önemli bir rol oynamıştır. Soğuk Savaş sonrasında Bulgaristan'da oluşan yeni yönetimlerin Avrupa-Atlantik kurumlarına katılımını hedefleyen politikaları, Türkiye'nin bu süreçte verdiği önemli destek, ülkedeki Türk azınlığın sorunlarının önemli bir kısmının çözümlenmesine katkı sağlamıştır. Bulgaristan'ın 2004 yılında NATO ve 2007 yılında da AB üyesi olması Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin istikrarlı bir zeminde yürütülmesine katkı sağlamaktadır. 2009 yılı içerisinde Bulgaristan-Türkiye arasındaki ilk üst düzey resmi temas yasama organları temsilcileri düzeyinde gerçekleşmiştir. Meclis Başkanı Georgi Pirinski, TBMM Başkanı Köksal Toptan'ın daveti üzerine 12-14 Mart 2009 tarihleri arasında resmi bir ziyarette bulunmuştur.¹¹⁹ Ziyareti sırasında TBMM AB Uyum Komisyonu Başkanı Yaşar Yakış ve CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ile de görüşmüştür.¹²⁰

Türkiye'den Bulgaristan'la ilk temas bakan düzeyinde gerçekleşmiş, 14-16 Nisan 2009 tarihinde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen Bulgaristan'ı ziyaret etmiştir. Tüzmen, ziyaretinde Ekonomi ve Enerji Bakanı Petar Dimitrov, Bölgesel Kalkınma ve Bayındırlık Bakanı Asen Gagauzov, Maliye Bakanı Plamen Oresharski ve Tarım ve Gıda Bakanı Valeri Mitkov Tsvetanov ile bir araya gelmiş ve görüşmelerde iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler ele alınmıştır. Bulgaristan'daki yerleşik Türk işadamları ile de temaslar gerçekleştirilmiştir.¹²¹ Bakan Tüzmen, 15 Nisan'da Türk ve Bulgar işadamlarının katılımıyla düzenlenen iş forumuna da katılmıştır.¹²² Bakan Tüzmen, gezisi sırasında katıldığı Türkiye-Bulgaristan Ticari Ekonomik İşbirliği seminerinde iki ülkenin ticaret hacminin daha da artırılması için ticarete ve transit geçen Türk TIR'larına çıkarılan engellerin bir an önce kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir.¹²³ Bakan Tüzmen'in işaret ettiği gibi, 24-25 Nisan 2009 tarihlerinde Sofya'da Avrupa'ya doğalgaz arzında Bulgaristan topraklarının kullanılması konusunun da ele alınacağı bir enerji zirvesi düzenlenmiştir. Türkiye'nin bu konuya verdiği önem, Gül'ün, Sofya'da düzenlenen *Avrupa için Doğalgaz: Güvenlik ve Ortaklık* başlıklı enerji zirvesine geniş bir heyetle katılımı ile ortaya konmuştur.¹²⁴

Davutoğlu'nun gerek başkanışmanlığı ve gerekse Dışışleri Bakanlığı döneminde Türkiye, komşularla sürekli siyasal diyalog ve komşularla sıfır sorun ilkelerini hayata geçirmekte özel bir çaba harcamaktadır. Bu kapsamda, Cumhurbaşkanı Georgi Parvanov'un 16-17 Aralık 2008 tarihinde gerçekleşen Türkiye ziyareti sırasında Gül ile görüşmelerinde iki ülke ilişkilerinin gündeminde uzun süredir sürüncemede kalan bazı meselelerin çözüme kavuşturulması amacıyla iki ülke dışışleri bakanlıkları arasında bir ortak komisyon kurulmasına ilişkin mutabakata varmışlardır. Söz konusu Ortak Komisyon'un ilk toplantısının iki ülke Dışışleri Bakanlıkları Müsteşarları başkanlığında 18 Mayıs 2009 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilmesi kararına varılmıştır.¹²⁵ İlk toplantısını 18 Mayıs 2009 tarihinde Ankara'da gerçekleştiren Ortak Komisyon hakkında Dışışleri Bakanlığı sözcüsü tarafından yapılan açıklamada bu oluşuma Bulgaristan Parvanov'un 16-17 Aralık 2008 tarihlerinde gerçekleştirdiği ziyaret sırasında karar verildiği belirtilmiştir.¹²⁶

Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Diğer Balkan ülkeleriyle kıyaslandığında Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan sorunlar çok boyutlu bir nitelik taşımaktadır. Balkan ülkeleri ile yaşanan sorunların bir kısmı, Türkiye'nin bölgesel politikalarının bir uzantısı, çoğu zaman tek boyutlu, olarak ortaya çıkmaktadır. Oysaki Yunanistan ile sorunlar kara, hava, deniz, azınlıklar, farklı örgütsel düzeylerde (örneğin AB, NATO), bölgesel dengeler vb. gibi çok farklı alanlarda var olabilmekte ve birden bire patlak verebilmektedir. Ancak 2009 yılında her iki ülke karşılıklılık ve iyi niyet çerçevesinde sorunlarını çözmek yönünde sürekli siyasal diyalog içinde olmaya çaba göstermişlerdir.

2009 yılında Türkiye'den Yunanistan'a ilk ziyaret Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nazım Ekren tarafından 19 Şubat 2009 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Atina'da Ziraat Bankası'nın Yunanistan'daki ilk şubesinin resmi açılışını yapan Nazım Ekren, ikili ilişkilerdeki yaşanan olumlu havanın ticarete de yansıdığını vurgulayarak "2008 sonu itibariyle aramızdaki ticaretin 3,5 milyar dolara çıktığını belirtmiştir.¹²⁷ Ekren, Ziraat Bankası'nın Gümülcine'de açtığı şubenin

açılışında yaptığı konuşmada da Türk-Yunan ilişkilerine önem verdiklerini, Ziraat Bankasının açtığı Őubelerin Türkiye ile Yunanistan arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilere olumlu katkılarının olacağını ifade etmiştir.¹²⁸

Nisan ve Mayıs aylarında dolaylı toplantılar vesilesi ile Türk ve Yunan dıőıőleri bakanlarının karőılıklı ziyaretleri ve temasları gerçekleőtmiőtir. Bu ziyaretlerin ilkinde Dıőıőleri Bakanı Babacan, 6-7 Nisan tarihleri arasında düzenlenen Medeniyetler İttifakı İkinci Forumu çerçevesinde İstanbul'da bulunan Dıőıőleri Bakanı Bakoyanni ile resmi bir görüőme yapmıőtir.¹²⁹ İkincisinde de Devlet Bakanı ve Baőbakan Yardımcısı Babacan, 14-17 Mayıs 2009 tarihleri arasında yapılan Bilderberg toplantısına katılmak üzere Yunanistan'a gitmiőtir.¹³⁰ Haziran ayı boyunca çeőtli zeminlerde gerçekteően temaların dıőında Türk ve Yunan liderlerinin iki ũlke iliőkileri hakkında basına yansıyan ifadeleri olmuőtur. Baőbakan Kostas Karamanlis'in 3 Haziran 2009'da Atina Haber Ajansı'na yaptığı ačkılamada Türkiye'nin, Avrupa yolunda ilerleyebilmesi için mutabık kalmasının Őart olduğu bir AB üyesini, yani Rumları, tanımadığı sırada AB geleceğinden söz etmek mümkün olmadığını belirtmiőtir.¹³¹ Dıőıőleri Bakanı Bakoyanni de Baőbakan Erdoğan'ın bir televizyon kanalına yaptığı ačkılamada Yunanistan'ın Ruhban Okulu konusundaki tutumuna değinerek, Ruhban Okulu ile Trakya Türkleri konularının birbirleri ile kıyaslanamayacağını ifade etmiőtir.¹³² Bu karőılıklı ačkılamaların ardından DavutoĐlu, 27-28 Haziran 2009 tarihinde Korfu'da düzenlenen AGİT Gayrı Resmi Bakanlar Konferansı sırasında Bakan Bakoyanni ile bir görüőme yapmıőtir.¹³³ Medya üzerinden yaőanan bu geliőtmelerin temel amacı, üçüncü taraflara mesaj vermektir.

5 Temmuz 2009 tarihinde Dıőıőleri Bakanı Bakoyanni'nin *İmerisia* gazetesinde yer alan Türkiye ile ilgili ačkılamalarını değerlendiren Egemen BaĐıő, Bakoyanni'nin, Türkiye'nin AB üyeliği konusunda "yükümlölüklerini yerine getirmesi gerektiği" Őeklindeki sözlerine karőılık, Türkiye'nin yükümlölüklerinin bilincinde ve sorumluluğunda bir ũlke olduğunu kaydetmiőtir.¹³⁴ Bakoyanni, 26 Temmuz 2009 tarihinde *Elefterotipia* gazetesine yaptığı ačkılamada, Türkiye'nin Avrupalılaőma yolunda zor ve ağır bir dönemden gečkini belirterek bu süreci ve Baőbakan Erdoğan'ın çabalarını anlayıőla

karşıldığını, ancak Türkiye'nin anlaşmaları uygulamak zorunda olduğunu belirtmiştir.¹³⁵ Kalkınma Bakanı Kostas Hacıdakıs 2 Ağustos 2009 tarihinde *Elefteretopia* gazetesinde yayımlanan demecinde, ülkesinin Ege Denizi'nde petrol ve doğalgaz araştırma ve çıkarma çalışmaları başlatacağını açıklamış; Türkiye'nin itirazlarının hatırlatıldığında ülkesinin egemenlik haklarından ve bu konuda açıkça tavır almaktan hiçbir şekilde vazgeçmeyeceğini söylemiştir.¹³⁶ Başbakan Karamanlis de 6 Eylül 2009'da Selanik Uluslararası Ticaret Fuarı'nın açılışında Yunanistan'ın, Güneydoğu Avrupa ülkelerinin Avrupa-Atlantik yapılanmalarına katılımlarını desteklediğini belirterek "bu çerçevede Türkiye ile de işbirliği istediklerini, ancak Ege'deki statünün tahriklerle ve tehditlerle değişmeyeceğini, belirlenen kırmızı çizgileri pazarlık konusu yapmayacaklarını ifade etmiştir.¹³⁷

Kültür Bakanı Kostas Markopulos 13 Temmuz 2009 tarihinde Türkiye'ye günöbirlik bir ziyarette bulunmuştur. Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay, ülkemizi ziyaret eden Markopulos ile Ankara'da iki ülke arasındaki turizm işbirliği konularının ele alındığı bir görüşme gerçekleştirmiştir.

Türkiye, Yunan dış politikasının olduğu kadar iç politikasının da ağırlıklı gündem konularından birisidir. Belki Yunanistan'ın 1829'da bağımsızlığını kazanmasından sonra Yunan iç siyasetinin değişmeyen en önemli gündemi Osmanlı Devleti ve ardılı Türkiye ile ilişkilerinin nasıl yürütüleceği sorunudur. Bu durum, ana muhalefet partisi PASOK'un lideri Yorgo Papandreu'nun 20 Eylül 2009 tarihinde Reuters'a verdiği demeçte kullandığı ifadelerde belirginlik kazanmaktadır. 4 Ekim'de yapılacak genel seçimlerde iktidara gelmeleri halinde Türkiye ile ilişkileri iyileştirmeye çalışacaklarını söyleyen Papandreu, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde son yıllarda ortaya çıkan sorunların Türkiye'nin AB'ye üyelik şansını etkileyebileceğini kaydetmiştir.¹³⁸

Erken genel seçimleri Yorgo Papandreu liderliğindeki sosyalist PASOK kazanması üzerine¹³⁹ Davutoğlu, İspanya'nın *El Pais* gazetesinde 5 Ekim 2009 tarihinde yayımlanan demecinde Türkiye ile Yunanistan arasında mükemmel bir ilişkinin olduğunu belirterek PASOK döneminde zorluklar olsa da ilişkilerin iyi olmayı sürdürece-

ğinden emin olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰ Başbakan Erdoğan ve Davutoğlu GDAÜ Gayri Resmi Dışişleri Bakanları toplantısı katılan yeni Başbakan ve Dışişleri Bakanı Papandreu ile bir görüşme gerçekleştirmişlerdir.¹⁴¹

Davutoğlu ile Devlet Konukevi'nde yaptığı ikili görüşmenin ardından Fener Rum Patrikhanesi'ni ziyaret eden Papandreu, yaptığı açıklamada “Kıbrıs meselesini barışçıl yöntemlerle, uluslararası hukuka dayanarak çözmemiz lazım, Kıbrıs'ı garantör ülkelere bağlılıktan kurtarmamız, ayrılıkçı duvarlardan arındırmamız lazım. Eğer başarılı olursak bu tüm dünyaya barışın göstergesi olacak ve Yunanistan ile Türkiye olarak bölgede istikrarın merkezi olacağız. Türk halkına dürüst olacağız. Problemleri saklamayacağız” demiştir. Başbakan Papandreu daha sonra Başbakan Erdoğan ile Dolmabahçe'deki Çalışma Ofisi'nde bir araya gelmiştir.¹⁴²

Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergün, 31 Ekim 2009 tarihinde Yunanistan'da düzenlenen Ekonomik İşbirliği Forumuna katılmıştır. Kaynakları daha verimli alanlarda kullanmanın ülkelere çok daha büyük faydalar sağlayacağını belirten Ergün, “Bu nedenle Türk ve Yunan tarafları olarak vehimlere kapılmayan, geçmişin korkularına esir olmayan, birbirlerini tehdit olarak değil, iş ortağı olarak gören ülkeler haline gelme konusunda gösterdiğimiz kararlı duruşu önümüzdeki süreçte de devam ettirmeliyiz” demiştir.¹⁴³

6 Kasım 2009 tarihinde Yunanistan'da bulunan Bakan Egemen Bağış'ın Atina'da Türk gazetecilerle bir araya geldiğinde kullandığı ifadeler, Türk-Yunan ilişkilerinin AB boyutunu gözler önüne sermektedir. Bağış yaptığı açıklamada, Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlayacağına ilişkin yeni bir heyecan ve umudun var olduğunu gözlemlediğini belirterek Papandreu'nun başbakan olmasının bunda etkili olduğunu söylemiştir.¹⁴⁴ 2 Aralık 2009 tarihinde AGİT 17. Dışişleri Bakanları toplantısına katılmak üzere Yunanistan'a giden Davutoğlu da toplantıdaki konuşmasında teşkilatın ortak taahhütleri yerine getirme, çok boyutlu ve uluslar-üstü sorunların çözümünde daha etkin yer alma, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, temel hak ve hürriyetlerin yaygınlaştırılmasını sağlama, kriz yönetimi, ihtilafların azaltılması ve çözümü ile silahların kontrolü gibi alanlar-

da etkinliğinin artırılması gerektiğini söylemiştir. Davutoğlu, Başbakan Papandreu ile görüşmesinin ardından düzenlediği basın toplantısında ise üst düzey siyasi diyalogun artarak devam edeceğini, ekonomik ilişkilerin güçlendirileceğini, kültürel ilişkilerin daha da gelişmesi için tedbirler alınmasının düşünüldüğünü, bu çerçevede önümüzdeki dönemde olumlu hareketlenmeler kaydedilmesinin beklendiğini söylemiştir.¹⁴⁵

Davutoğlu, 3 Aralık 2009 tarihinde NATO Dışişleri Bakanları toplantısına katılmak üzere Belçika'ya giderken uçakta gazetecilere Başbakan Papandreu ile yaptığı görüşmeyi değerlendirmiştir. Türkiye ile Yunanistan'ın dört alanda işbirliği yapma konusunda mutabık kaldığını belirten Davutoğlu, bunların ikili ilişkilerde düzenli siyasi diyaloglar, AB'de Türk-Yunan ilişkilerinin güçlendirilmesi, bölgesel ve küresel alanda işbirliği olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶ Davutoğlu, 6 Aralık 2009 tarihinde Yunan Devlet Televizyonu NET'e verdiği mülakatta "Rum kesimi Annan Planı'na 'evet' deseydi şu anda herhangi bir müzakere ve ek protokolle alakalı problem yaşanmayacaktı" demiştir. Davutoğlu, aradan 5 yıl geçmesine rağmen bu kararın yerine getirilmediğini belirterek barışa ve AB'ye evet diyen Kıbrıslı Türklerin cezalandırılarak izole edildiğini kaydetmiştir.¹⁴⁷

Türkiye-Bosna-Hersek Federasyonu İlişkileri

Yugoslavya'nın parçalanma sürecine girdiği 1990 yılından itibaren Boşnak halkının yanında olan ve Bosna-Hersek'in ülkesel bütünlüğünün korunmasını savunan Türkiye, 1995 Dayton Anlaşması ile kurulan siyasal dengenin sarsılmadan daha işlevsel demokratik bir temelde yeniden yapılanmayı öngören reform çabalarını desteklemiştir. Davutoğlu, 2009 yılında Sırbistan ve Bosna-Hersek arasındaki sorunların çözülmesine özel bir önem vermiş; iki ülke liderlerini farklı zeminlerde bir araya getirerek sadece Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında değil, aynı zamanda diğer bölge ülkelerinin de sürekli siyasal diyalog yoluyla sorunlarını çözmelerine katkı sağlama çaba göstermiştir.

2009'da Türkiye'den Bosna-Hersek'e ilk ziyaret 14-16 Ocak 2009 tarihlerinde Dışişleri Bakanı Babacan tarafından gerçekleştirilmiş-

tir.¹⁴⁸ Babacan, Dışişleri Bakanı Sven Alkalaj ile yaptığı görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında iki ülkenin arasındaki yakın ilişkilerin ekonomi ve ticaret alanlarına yansımalarının önemini vurgulamış, Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünün ve siyasal egemenliğinin korunmasına büyük önem verdiklerini ifade etmiştir.¹⁴⁹ Babacan'ın ziyaretinden uzunca bir süre sonra Bakan Alkalaj, İstanbul'da düzenlenen 12. Avrasya Ekonomi Zirvesine katılmıştır. Alkalaj zirvede yaptığı konuşmada, ülkesindeki mevcut elektrik santrallerini modernize ettiklerini ve bunlara yenilerinin de eklenmesiyle enerji potansiyellerini 3 katına çıkarabileceklerini belirtmiştir. Avrupa ailesi olarak doğalgazı kullanacaklarını, yeni kaynaklarla işbirliğini sürdüreceklerini ve komşu ülkelerle açıklık ilkesi çerçevesinde bir araya geleceklerini açıklamıştır.¹⁵⁰

Türkiye, Dayton Anlaşmasının imzalanmasından sonra Bosna-Hersek'in askeri hazırlık kapasitesinin arttırılmasında önemli bir rol üstlenmiş, ancak geçen süre zarfında üst düzeyde askeri temasların yoğunlukla gerçekleştirilmesi söz konusu olmamıştı. 2009 yılı bu açıdan farklı oldu. Genelkurmay Başkanı Başbuğ, 10-12 Haziran tarihlerinde Bosna Hersek'e resmi bir ziyarette bulunmuştur.¹⁵¹ Bosna-Hersek Savunma Bakanı Selmo Cikotic, 20 Temmuz 2009 tarihinde iade ziyarette bulunmuş ve iki ülke ikili askeri ilişkileri başta olmak üzere bölgesel güvenlik konuları değerlendirilmiştir.¹⁵²

TİKA, birçok Balkan ülkesinde çok önemli projeler yürütmektedir, ancak faaliyetlerinin en çok yoğunlaştığı ülkelerden birisi de Bosna-Hersek'dir. Türkiye, TİKA tarafından tamamlanan bu projelerden birisinin açılışına bakanlık düzeyinde katılarak yürütülen bu projelere verdiği önemi göstermiştir. Devlet Bakanı Faruk Çelik, beraberindeki bir heyetle birlikte 16 Haziran 2009 tarihinde Sultan IV. Mehmet'in saltanatı sırasında 1682 tarihinde inşa edilmiş olan, ancak II. Dünya Savaşı sırasında Alman piyadelerinin geri çekilmesi esnasında yapılan bombardıman sonucu kemerleri yıkılan Saraybosna-Mostar Devlet yolunun 52. km'sindeki tarihi Konjic Köprüsünün 2005 yılında başlatılan restorasyon çalışmaları tamamlanması üzerine köprünün açılışına katılmıştır.¹⁵³ Çelik, Konjic köprüsünün restorasyonu nedeniyle Bosna-Hersek'e geldiklerini ve ecdat mirasına sahip çıkmak için TİKA olarak yoğun bir çalış-

ma yürüttüklerini, TİKA, “medeniyetimizin ve kültürel değerlerimizin ayağa kaldırılması yönünde Balkanlarda, Ortadoğu’da ve dünyanın birçok yerinde kültürel değerlerimizin, mirasımızın ayağa kaldırılması, restore edilmesi ve hizmete sunulmasına yönelik çalışmalar” yaptığını belirterek TİKA’nın önemli başarılarına imza attığını vurgulamıştır.¹⁵⁴

Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu, ilk mezunlarını veren Uluslararası Saraybosna Üniversitesi’nin 26 Haziran 2009 tarihinde düzenlenen mezuniyet törenine katılarak bir öğrenci yurdunun açılışını gerçekleştirmiştir. Eroğlu burada yaptığı açıklamada Boşnakların geçmişte çok büyük zulüm gördüklerini, genç insanların hayatlarını kaybettiğini ifade etmiştir.¹⁵⁵

2009 yılında Davutoğlu’nun en çok temas ettiği iki kişi belki de Dışişleri Bakanı Sven Alkalaj ile Sırbistan Dışişleri Bakanı Vuk Jeremic’dir. Davutoğlu, GDAÜ Gayri Resmi Dışişleri Bakanları Toplantısı vesilesiyle Türkiye’de bulunan Jeremiç ve Alkalaj’ı bir araya getirmiştir. Davutoğlu’nun bu girişimi, taraflar arasında siyasi diyalog kanallarının açık tutulması yönündeki gayretlerinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir. 29-31 Temmuz 2009 tarihinde Türkiye’ye gelen Alkalaj, Davutoğlu ile görüşmüş ve Gül tarafından kabul edilmiştir.¹⁵⁶ Davutoğlu, Türkiye’nin Bosna-Hersek’in geleceğiyle yakından ilgilendiğini ve Bosna-Hersek’in AB ve NATO örgütleriyle bütünleşmesinin Türkiye ve Bosna-Hersek’in istikrarı açısından önemli gördüklerini ifade etmiştir.¹⁵⁷

Davutoğlu, bölgesel ve küresel sorunların çözümlenmesinde İKÖ’yü önemli bir araç olarak devreye sokma çerçevesinde, 12 Ekim 2009 tarihinde Dışişleri Bakanlığında İKÖ-Bosna-Hersek Temas Grubu Toplantısında Bosna-Hersek’teki güncel gelişmeler hakkında görüş alış-verişinde bulunmuş ve bir sonraki toplantının İSEDAK Ekonomi Zirvesinde düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Davutoğlu, 16-17 Ekim 2009 tarihinde Bosna-Hersek’e resmi bir ziyarette bulunmuş, temasları sırasında Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi Haris Slajdžić ve Bosna-Hersekli Parti liderleriyle bir araya gelerek ülkede yaşanan gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur. Saraybosna’da Yunus Emre Türk Kültür Merkezi’nin

açılışını da gerçekleştiren¹⁵⁸ Davutoğlu, Bosna-Hersek'e giderken uçakta gazetecilere yaptığı açıklamada, Bosna'yı yeniden şekillendirecek süreçle ilgili değerlendirmelerde bulunarak Boşnakları Dayton Anlaşması'nın da gerisine düşürecek yaklaşımlara seyirci kalmalarının ve Türkiye'siz bir çözümün mümkün olmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁹

Davutoğlu'nun Cumhurbaşkanı Slajdçiç ile görüşmesinde ikili ilişkiler ele alınmış ve Bosna-Hersek'te süren anayasa reformu süreci hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur. Cumhurbaşkanı Slajdçiç'in, özellikle Bosna-Hersek'te eğitim alanında yaşanan sıkıntılara değindiği ve beyin göçüne dikkat çekerken, Davutoğlu da Slajdçiç'e gerek AB gerekse de ABD'li yetkililerle yaptığı temaslarda Bosna-Hersek sorununu dile getirdiğini söylemiştir. Davutoğlu Bosna-Hersek'in Türkiye'nin bir dış değil, bilakis iç politika meselesi olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁰ Ziyareti sırasında TİKA'nın da katkılarıyla Balkan Medeniyetleri Merkezi tarafından düzenlenen Osmanlı Mirası ve Bugünkü Balkanlarda Müslüman Topluluklar başlıklı konferansta bir konuşma yapan Davutoğlu, Osmanlı dönemindeki Balkanlardan bahsetmiş, bugün Bosna'dan Abhazyaya, Çeçenistan'dan Suriye ve Irak'a kadar birçok halkın Türkiye'den büyük beklentiler içerisinde olduğunu dile getirerek Türkiye'nin Bosna-Hersek ile ortak bir kaderi paylaştığını ifade etmiştir.¹⁶¹ Davutoğlu, Saraybosna'nın Balkanların yükselişini gösteren bir örnek olduğunu, Saraybosna'nın güvenlik ve refahının İstanbul'un güvenlik ve refahı kadar önemli olduğunu ve Boşnaklarla ortak bir kaderi paylaştıklarını vurgulamıştır.¹⁶²

16-17 Ekim 2009 tarihinde gerçekleştirdiği ziyarette Davutoğlu, Boşnak tarafının sorunlarını dinlemiş, görüşlerini aktarmıştır. Kısa bir süre sonra, İKÖ-Bosna Hersek Temas Grubu Toplantısının ikincisi Davutoğlu'nun ev sahipliğinde İKÖ Genel Sekreteri Ekmeledin İhsanoğlu ve Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi Haris Slajdçiç'in katılımlarıyla İstanbul'da yapılmıştır. Toplantıda, Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğü ve siyasi istikrarına verilen önem vurgulanmış ve Temas Grubu ülkelerinin Bosna-Hersek halkının yanında olduğu mesajı verilmiştir. Davutoğlu, Alkalaj ve Jeremiç ile bir araya gelerek Bosna-Hersek'teki mevcut sorunları ve anayasal reform sürecini ele almıştır.¹⁶³

Bölgesel ve özellikle Bosna-Hersek'in istikrarı için Hırvatistan'ın öneminin bilincinde olan Davutoğlu, Dışişleri Bakanı Gordon Jandrokoviç'in daveti üzerine 12-13 Aralık 2009 tarihinde Hırvatistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Davutoğlu, yaptığı görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında Bosna-Hersek konusunda, Türkiye-Hırvatistan işbirliğinin 1990'lı yıllarda barış ve istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynadığını ve bugün Bosna-Hersek durumunun aynı işbirliğini gerektirdiğini ifade etmiştir. Davutoğlu ayrıca iki ülkenin tarihleri kadar gelecek perspektiflerinin de ortak olduğunu ve bölgedeki istikrarın temel unsuru olan bu iki ülkenin aralarında sınır olmamakla birlikte Türkiye'nin Hırvatistan'ı komşu olarak telakki ettiğini söylemiştir.¹⁶⁴

Davutoğlu, Saraybosna'da 13-14 Aralık 2009 tarihinde düzenlenen Medeniyetler İttifakı Güney Doğu Avrupa Bakanlar Toplantısına katılmıştır. 6-7 Nisan 2009 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Medeniyetler İttifakı İkinci Forumunda benimsenen ve ittifakın temel ilke ve hedeflerinin hayata geçirilebilmesi ve kültürlerarası diyalogun güçlendirilmesini sağlamak amacıyla bölgesel stratejiler oluşturulması fikri doğrultusunda yapılan toplantıda Güney Doğu Avrupa bölgesi için oluşturulan bölgesel strateji kabul edilmiş ve bir Bakanlar Bildirisi yayınlanmıştır. Toplantı vesilesiyle Saraybosna'da bulunan Davutoğlu, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi Başkanı Zeljko Komsıç ve Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyeleri Haris Silajdiç ile Nebojsa Radmanoviç ile görüşmüştür.¹⁶⁵ Alkalaj ve Jeremiç ile bir araya gelen Davutoğlu, görüşmenin ardından yaptığı açıklamada görüşmenin çok verimli geçtiğini belirterek, Türkiye ve Sırbistan olarak Bosna Hersek'teki bütünleşmeyi desteklediklerini ifade etmiştir.¹⁶⁶

2009'un son ayında üst düzeyde siyasi bir ziyaret 14-16 Aralık 2009 tarihinde Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye gerçekleşmiştir. Bosna-Hersek Başbakanı Nikola Špiriç, Başbakan Erdoğan'ın davetine icabetle yaptığı ziyaret çerçevesinde Cumhurbaşkanı Gül ve TBMM Başkanı Şahin tarafından da kabul edilmiştir. Ziyareti çerçevesinde ilk olarak Gül tarafından kabul edilen Špiriç, daha sonra Başbakan Erdoğan ile görüşmüştür. Görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında Erdoğan, Türkiye'nin daima Bosna-Hersek'in yanın-

da olduğunu, Bosna-Hersek Türkiye'nin ve Türk halkının gönlünde müstesna bir yere sahip olduğunu ve ilişkilerin artarak devamından yana olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷ Siyasi düzeydeki temaslarının dışında TOBB Başkan Vekili Faik Yavuz başkanlığındaki işadamları ile de bir toplantı yapan Başbakan Şpiriç, Türkiye'nin, Bosna-Hersek'in en çok işbirliği imzaladığı ülke olduğunu ancak, ekonomik alanda bu durumun geçerli olmadığını söylemiştir. İki ülke arasında ekonomik alanda büyük bir potansiyelin olduğunu aktaran Şpiriç, bu alanda daha fazla işbirliğine gidilmesi gerektiğini dile getirerek Türkiye ile her türlü işbirliğine açık olduklarının altına çizmiş iki ülke arasındaki dostluğun ekonomik alanda da geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶⁸

Türkiye-Moldova İlişkileri

Türkiye'nin Moldova ile ortak bir kara sınırı ve Karadeniz üzerinden bir komşuluk bağı bulunmamasına karşın, 2009 yılında iki ülke ilişkilerinin yavaş yavaş gelişme kaydettiğine tanık olunmaktadır. Moldova, Balkan ülkeleri arasında 2009'da her düzeyde en az temas ve ilişkinin yaşandığı, sadece belirli toplantı ve örgütsel zeminlerde ziyaret edilen bir ülke olmuştur. Yılın ilk ziyareti, Moldova Ekonomi ve Ticaret Bakanı Yardımcısı Tudor Cobaci'nın 12. Avrupa Ekonomi Zirvesi çerçevesinde İstanbul'a gelmesi oldu. Zirvede Moldova'daki ekonomik imkanları anlatan bir konuşma yaptı.¹⁶⁹ Bu tarz toplantıların bir diğeri, 5 Haziran 2009 tarihinde Kışinev'de gerçekleşen GDAÜ Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi olmuştur. Zirve öncesinde düzenlenen GDAÜ Dışişleri Bakanları Toplantısına da Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış katılmıştır.¹⁷⁰ Başbakan Erdoğan zirvenin açılışında yaptığı konuşmada küresel mali kriz ve enerji sorunlarının dünya gündeminde daha ağırlıklı olarak yer aldığı bir dönemde yapılan Kışinev Zirvesi'nin küresel sorunlara karşı Güneydoğu Avrupa ülkelerinin işbirliği yapacaklarını belirtmiştir. Erdoğan, bölge ülkelerinin ortak bir geçmişe ve ortak hislere sahip olduklarını katılımcı ülkelerin yöneticileri olarak bu hissiyatı halklara ve bölgenin barışına, istikrarına ve refahına katkı sağlayacak bir istikamete yönlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Son

dönemde bölge ülkeleri arasındaki ikili ilişkilerde ve bölgesel işbirliğinde tanıklık olunan gelişmelerin geleceğe daha güvenle bakılması-na imkân verdiğini açıklamıştır.¹⁷¹

4-7 Ekim 2009 tarihinde Sağlık Bakanlığında bir heyet Moldova'ya bir ziyarette bulunmuş ve Sağlık Bakanlığınca temin edilen 51 kalem ve 34 paketten oluşan tıbbi cihaz ve malzemenin teslimi ve kurulumu gerçekleştirilmiştir.¹⁷² 14-15 Kasım 2009 tarihinde TİKA ve DEİK Sağlık Komitesi işbirliğinde İstanbul'da düzenlenen Balkanlar ve Avrasya'da Sağlıkta Kalkınma Konferansına Moldova'dan da katılım olmuş, diğer katılımcı ülkelerle Türkiye arasında sağlık konusunda sinerji yaratılması hedeflenmiştir.¹⁷³

2009 yılında doğrudan üst düzey siyasi temaslar oldukça zayıf olmasına karşın, Moldova İstanbul Başkonsolosu iki ülke arasında hareketli bir ekonomik ilişkiyi vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Çanakkale'de çeşitli temaslarda bulunan Moldova'nın İstanbul Başkonsolosu Sergiu Goncerenco Vali Abdülkadir Atalık'ı ziyaret etmiş ve İstanbul'da yeni kurulan bir başkonsolosluk olduklarını ve kendisine bağlı bölgede 8 il olduğunu ve bu illerden birinin de Çanakkale olduğunu ve bu nedenle Çanakkale'ye geldiğini ifade etmiştir. Türkiye ile Moldova arasında sıkı bir işbirliği olduğunu ve iki ülke arasında ekonomik, kültürel, siyasal ve bilimsel olmak üzere 32 sözleşme bulunduğunu hatırlatmıştır. Goncerenco, iki ülke arasındaki ithalat ve ihracat ilişkilerinin iyi olduğunu, Türkiye'nin Moldova ihracatında 11, ithalatında ise 7. sırada yer aldığını, 700 Türk şirketinin ülkesinde çalışmalar yaptığını ve Türk işadamlarının Moldova'da açılan üç fuarda firmalarını en iyi şekilde tanıtmaya fırsatı bulduğunu ifade etmiştir. Goncerenco, Türkiye sınırları içinde 40 bin Moldovalının çalıştığını, başkonsolosluk sayesinde bütün işlemlerini en kısa sürede yapmaya gayret ettiklerini ve iki ülke arasında imzalanan eğitim sözleşmelerine göre öğrencilere çeşitli burslar verildiğini açıklamıştır.¹⁷⁴

Sonuç

Türkiye, Balkan ülkelerine yönelik dış politikasını komşularıyla sıfır sorun, sürekli siyasal diyalog ve maksimum karşılıklı bağımlı-

lık ilkeleri çerçevesinde şekillendirmiştir. Türkiye, Sırbistan, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ ve Arnavutluk'un yer aldığı Batı Balkanlarda tam bir diplomasi atağına kalkmış ve bugüne kadar diplomasi tarihinde olmadığı kadar üst düzeydeki siyasi, askeri ve ekonomik temaslar gerçekleştirmiştir. Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik kurumlarına katılımını desteklemiştir. Bu noktada izlediği tutarlı dış politikasının en son başarısı, Estonya'nın Başkenti Talinnde bir araya gelen NATO Dışışleri Bakanlarının Bosna-Hersek'in NATO Üyelik Eylem Planına katılımı konusunda anlaşmalarıdır. Türkiye'nin yürüttüğü yoğun müzakereler sonrasında Davutoğlu bu kararın Bosna, NATO ve Bosna'yı her zaman destekleye gelen kardeş ülke Türkiye için tarihi bir gün olduğunu açıklamıştır.¹⁷⁵ 2009 yılında sadece başbakan ve bakanlar değil aynı zamanda cumhurbaşkanı da Balkan ülkeleri ile yürütülen son derece yoğun diplomasi trafiğinin içinde yer almıştır. Yukarıda belirtilen Balkan Zirvesinin düzenlenmesi sürecinde Cumhurbaşkanı Gül'ün de çok önemli katkısı olmuştur.

Türkiye, 2009 yılında Davutoğlu'nun ortaya koyduğu "bölgesel sahiplenme" yaklaşımı içinde Balkanların sorunlarını tüm tarafların katılımı ile bölge içi dinamikleri harekete geçirerek çözmeyi amaçlamıştır. Türkiye, tarihsel olarak bölge ile doğrudan ilişkisi bulunmayan fakat Medeniyetler İttifakı Projesi çerçevesinde yakın ilişki içerisinde olduğumuz İspanya'yı pozitif etkileyici bir faktör olarak Balkanların Avrupa-Atlantik kurumlarına bütünleşmesini devrede tutmaktadır. Talin'de NATO Dışışleri Bakanlarının düzenledikleri toplantı öncesinde İspanya'nın isteği üzerine Türkiye, Sırbistan ve İspanya Dışışleri Bakanları Belgrat'ta bir araya gelmişler; toplantının ardından yapılan açıklamada Batı Balkanların AB'ye entegrasyonunun önemi vurgulanmıştır. Davutoğlu, Türkiye'nin bu konudaki vizyonunu "Balkanların Avrupa'ya tamamen entegre olması" şeklinde ifade etmiştir. İspanyol Dışışleri Bakanı Miguel Angel Moratinos, hem İspanya dışışleri bakanı hem de AB'nin resmi temsilcisi olarak, Türkiye'nin ve Batı Balkanların AB'ye tam üyeliğini desteklediğini açıklamıştır.¹⁷⁶

Türkiye, 2009 yılında Batı Balkan ülkeleri dışındaki Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Moldavya ile de her düzeyde ilişkileri-

ni geliştirmek için çaba harcamıştır. Romanya ile ilişkisini “stratejik ortaklık” temeline oturtarak önemli bir aşama kaydedilmiş, Bulgaristan ile yaşanan sorunlar da “ortak mekanizmalar” oluşturularak çözümlenmeye çalışılmıştır. Yunanistan ile ilişkilerde her iki tarafın karşılıklı iyi niyetli açıklamalarına karşın, bütünüyle iç kamuoylarının özellikle Yunan kamuoyunun ve Kıbrıs Rum tarafının yarattığı sorunların gölgesinden kurtulunamadığı izlenimi vermektedir. Her iki taraf da kırmızı çizgilerini aşmadan çözüm sürecini zorlamayı hedeflemektedir. Çoğu zaman Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimini iyi polis-kötü polis yaklaşımı çerçevesinde bir dış politika aracı olarak Türkiye’ye karşı kullanmaktadır. 2009 yılında Türk-Yunan sorunlarına köklü bir çözüm iradesi özellikle Yunan tarafınca ortaya konulamamıştır. Yunanistan, Türkiye’ye yönelik çekinceli diplomatik girişimleri ile Türkiye’nin Balkanlar bölgesinde çok fazla inisiyatifi ele geçirmesinden rahatsız gibidir. Hatırlanacağı üzere, Yunanistan’ın 1997’den sonra bazı Balkan ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmeye çalışmasında bu ülkeler üzerinde Türkiye’nin artan etkisi önemli rol oynamıştı. Ancak Türkiye, hiçbir zaman Yunanistan’a karşı dışlayıcı bir diplomatik yaklaşım içinde olmamıştır. Yunanistan da samimiyetle kabul etmelidir ki iki ülke, sorunlarını kendileri çözeceklerdir. Dış müdahaleler sorunları çözmekten çok daha da karmaşık hale getirebilmektedirler. AB’nin sorunlu bir ülke olan Kıbrıs Rum Kesimini üyeliğe kabul etmesinin yarattığı sorunlar buna en güzel örnektir.

2 Haziran 2010’da Saraybosna’da yapılması planlanan AB-Batı Balkanlar toplantısına Belgrad yönetiminin tanımadığı Kosova’nın egemen bir ülke olarak davet edilmesinin yarattığı sorun karşısında Sırbistan Dışişleri Bakanı Jeremiç’in “Buradaki sorunları biz çözmezsek hiç kimse çözemez. Bu sorunları bizim çözeceğimize inanıyorum” diyerek bölgesel diplomasinin dinamiklerini açıklamıştır.¹⁷⁷ Jeremiç’in bu ifadesi, “bölgesel sahiplenme” yaklaşımının bir yansımasıdır.

2009 yılında Türkiye ile Slovenya ve özellikle Moldova arasındaki ilişkiler daha çok ekonomik karakter taşımaktadır. Karşılıklı ilişkilerin her alanda daha çok derinleştirilebilmesi açısından en üst düzey diplomatik temasların daha da arttırılması gerekmektedir. 2009 yılı Türkiye-Balkan ülkeleri ilişkileri açısından var olan sorunların çö-

zümü için çok güçlü adımların atıldığı, ortak mekanizmaların oluşturulmaya çalışıldığı, var olan mekanizmaların ise etkili bir şekilde devreye sokulduğu ve maksimum karşılıklı bağımlılık ilişkisinin şekillenmeye başladığı bir dönem olmuştur.

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerde son yıllarda yaşanan canlanma ekonomik ilişkilere de yansımıştır. Ekonomik ilişkilerde geline nokta, ülke başlıkları içinde daha ayrıntılı vurgulandığı için burada son iki yılın verilerine bakmak yeterli olacaktır. Özellikle son yıllarda Türkiye'nin bölge ülkeleriyle siyasi ilişkilerinde yaşanan ilerlemenin ekonomik ilişkilere yansımalarının olumlu neticeler verdiği rakamlara da yansımıştır. 2008 yılına ilişkin ekonomik veriler yakından incelendiğinde de bu eğilim görülebilecektir. Ekonomik ilişkilerde yaşanan yükselişin 2009 yılında bir miktar azalması küresel ekonomik krizden kaynaklanan gelişmelerden kaynaklanmıştır.¹⁷⁸

2008 YILI İHRACAT VE İTHALAT RAKAMLARI (000 \$)

ÜLKE ADI	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
ARNAVUTLUK	305.737	36.697	342.434	269.04
BOSNA-HERSEK	572.349	24.545	596.894	547.804
BULGARİSTAN	2.151.534	1.840.008	3.991.544	311.526
HIRVATİSTAN	328.678	105.665	434.343	223.013
KARADAĞ	48.494	1.339	49.833	47.155
KOSOVA	279.423	5.148	284.571	274.275
MAKEDONYA	296.172	29.713	325.885	266.459
MOLDOVA	198.468	69.527	267.995	128.941
ROMANYA	3.987.476	3.547.820	7.535.296	439.656
SİRBİSTAN	458.103	61.705	519.808	396.398
SLOVENYA	648.705	243.628	892.333	405.077
YUNANİSTAN	2.429.968	1.150.715	3.580.683	1.279.253

Kaynak: TÜİK verileri

2009 YILI İHRACAT VE İTHALAT RAKAMLARI (000 \$)

ÜLKE ADI	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
ARNAVUTLUK	273.274	5.179	278.453	268.095
BOSNA-HERSEK	226.467	52.090	278.557	174.377
BULGARİSTAN	1.387.709	1.117.128	2.504.837	270.581
HİRVATİSTAN	221.092	107.384	328.476	113.708
KARADAĞ	26.483	5.845	32.328	20.638
KOSOVA	278.053	39.904	317.957	238.149
MAKEDONYA	283.419	39.904	323.323	243.515
MOLDOVA	117.686	86.520	204.206	31.166
ROMANYA	2.215.168	2.258.086	4.473.254	-42.918
SİRBİSTAN	306.439	55.996	362.435	250.443
SLOVENYA	594.923	249.583	844.506	345.340
YUNANİSTAN	1.634.076	1.129.675	2.763.751	504.401

Türkiye'nin Balkanlar Politikası 2009 Kronolojisi

- 14-16 Ocak** Dışişleri Bakanı Ali Babacan Bosna-Hersek'i ziyaret etmiştir.
- 17-18 Şubat** Hırvatistan Başbakanı Ivo Sanader, Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve iki ülke arasında beş önemli antlaşma imzalamıştır.
- 18-19 Şubat** Hırvatistan Başbakan Yardımcısı ve Ekonomi, İstihdam ve Girişimcilik Bakanı Damir Polancec Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Türk-Hırvat İş Konseyi Toplantısına katılmıştır.
- 19 Şubat** Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nazım Ekren Yunanistan'ı ziyaret etmiştir.
- 12 Mart** Balkan Odalar Birliği 1. Genel Kurul toplantısı Tiran'da yapılmıştır. Toplantıda Türkiye'yi TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu ve beraberindeki heyet temsil etmiştir.
- 12-14 Mart** Bulgaristan Meclis Başkanı Georgi Pirinski, TBMM Başkanı Köksal Toptan'ın daveti üzerine resmi bir ziyarette bulunmuştur.
- 12-14 Mart** Dışişleri Bakanı Babacan Kosova'ya resmi bir ziyarette bulunmuş ve Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri bakanı ile görüşmüştür.

- 19-20 Mart** Sırbistan Dışışleri Bakanı Vuk Jeremiç, Dışışleri Bakanı Babacan'ın resmi davetlisi olarak Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur.
- 5 Nisan** Sırbistan Dışışleri Bakanı Jeremiç ve Karadağ Dışışleri Bakanı Rocen de katılımıyla İstanbul'da Medeniyetler İttifakı projesinin İkinci Yıllık Forumu düzenlenmiştir.
- 14-16 Nisan** Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in Bulgaristan ziyaretinde, Ekonomi ve Enerji Bakanı Petar Dimitrov, Bölgesel Kalkınma ve Bayındırlık Bakanı Asen Gagauzov, Maliye Bakanı Plamen Oresharski ve Tarım ve Gıda Bakanı Valeri Mitkov Tsvetanov ile görüşmüştür.
- 17 Nisan** Romanya'da Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması SözlüŐmesi (Bükreş SözlüŐmesi) imzalanmıştır. Bakanlar Toplantısı'nda Türkiye, Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu başkanlığındaki bir heyetle temsil edilmiştir.
- 24-25 Nisan** Cumhurbaşkanı Gül, Sofya'da düzenlenen "Avrupa için Doğalgaz: Güvenlik ve Ortaklık" başlıklı enerji zirvesine katılmıştır.
- 27-30 Nisan** Sırbistan Savunma Bakanı Dragan Stanovac İstanbul'da düzenlenen IDEF-2009 Uluslararası Savunma Sanayi Fuarına katılmıştır.
- 11-13 Mayıs** Sırbistan Savunma Bakanı Dragan Stanovac, Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün davetlisi olarak Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
- 20-21 Mayıs** Slovenya Cumhurbaşkanı Danilo Türk, Cumhurbaşkanı Gül'ün konuğu olarak Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 25-28 Mayıs** Devlet Bakanı Zafer Çağlayan Makedonya'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur.
- 27-29 Mayıs** Devlet Bakanı Çağlayan, Kosova'ya resmi bir ziyarette bulundu.
- 1-3 Haziran** Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Ekonomi ve Bölgesel Kalkınma Bakanı Mlajan Dinkic'in katılımı ile Ticaret Bakanları Zirvesi düzenlenmiştir.
- 5 Haziran** Moldova'da gerçekleşen GDAÜ Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi Toplantısına Başbakan Eroğan, Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış katılmıştır.
- 25 Haziran** Başbakan Eroğan bir Türk firmasının da yapımında ortak olduğu Arnavutluk'u Dures Limanı'na bağlayacak Reşen-Kalimaş Otoyolunun aĐılıŐ törenine katılmıştır.

- 3 Temmuz** Dışişleri Bakanı Davutoğlu Romanya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş; gezi kapsamında Devlet Başkanı Traian Basescu, Başbakan Emil Boc, Senato Başkanı Mircea Dan Geoana ve Temsilciler Meclisi Başkanı Roberta Anastase ile görüşmüştür.
- 5-7 Temmuz** TBMM Başkanı Köksal Toptan, Kosova Meclis Başkanı Jakup Krasniqi'nin davetine icabetle Kosova'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 7-8 Temmuz** TBMM Başkanı Toptan, Meclis Başkanı Ranko Krivaković'in daveti üzerine Karadağ'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Cumhurbaşkanı Filip Vujanović ve Başbakan Milo Djukanović ile görüşmüştür.
- 9-10 Temmuz** Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış, Dubrovnik kentinde düzenlenen "Hırvatistan Zirvesi 2009: Avrupa'nın Stratejik Mecburiyeti: Enerji, Yatırım ve Kalkınma" konferansına katılmak üzere bu ülkeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 13-16 Temmuz** Arnavutluk Savunma Bakanı Gazmend Oketa, Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün resmi davetlisi olarak Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur.
- 22-24 Temmuz** Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Sırbistan'a yaptığı resmi bir ziyaret çerçevesinde Cumhurbaşkanı Tadiç, Başbakan Cvetković, Meclis Başkanı Djukic-Dejanović, Dışişleri Bakanı Jeremiç ve Boşnak liderler Rasim Ljajic ve Süleyman Ugljanin ile görüşmüştür.
- 24-26 Temmuz** Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Karadağ'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 29-31 Temmuz** Türkiye'ye gelen Boşnak Dışişleri Bakanı Sven Alkalaj, Davutoğlu ile görüşmüş ve Gül tarafından kabul edilmiştir.
- 26-27 Ağustos** Romen Dışişleri Bakanı Cristian Diaconescu Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 27-28 Ağustos** Kosova Dışişleri Bakanı Hüseyini, Davutoğlu'nun davetine icabetle Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 29-30 Ağustos** Dışişleri Bakanı Davutoğlu Slovenya'yı ziyaret etmiş, Bled Stratejik Forumu Liderler Paneli'ne katılmış ve bir konuşma yapmıştır.
- 16 Eylül** DEİK-Sırbistan Yatırım ve İhracatı Teşvik Ajansı (SIEPA) işbirliğinde İstanbul'da toplantı düzenlenmiştir.

- 16 Eylül** Türkiye-Romanya Ticari ve Ekonomik İşbirliği Semineri, Devlet Bakanı Zafer Çağlayan'ın katılımıyla gerçekleştirilmiştir.
- 25-27 Eylül** Cumhurbaşkanı Gül, Cumhurbaşkanı Boris Tadiç'in davetine icabetle Sırbistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 7-9 Ekim** Makedonya Sağlık Bakanı Bujar Osmani, Sağlık Bakanı Recep Akdağ'ın davetine icabetle sağlık alanında ikili görüşmeler gerçekleştirmek ve bazı sağlık tesislerinde incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
- 9-10 Ekim** Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci'nin (GDAÜ) 2009-2010 dönem başkanlığını Türkiye'nin yürütmesi dolayısıyla GDAÜ Dışişleri Bakanları İstanbul'da gayri resmi bir toplantı düzenlenmiştir.
- 12 Ekim** Ankara'da, İKÖ-Bosna-Hersek Temas Grubu Toplantısında Bosna-Hersek'teki güncel gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur.
- 16-17 Ekim** Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Bosna-Hersek'e resmi bir ziyarette bulunmuş, temasları sırasında Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi Haris Slajdžić ile bir araya gelerek ülkede yaşanan gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur.
- 15-18 Ekim** Makedonya Cumhurbaşkanı Gjorge Ivanov, Cumhurbaşkanı Gül'ün davetlisi olarak Türkiye'ye resmî bir ziyarette bulunmuştur.
- 17-18 Ekim** Dışişleri Bakanı Davutoğlu Arnavutluk'u ziyaret etmiştir. Ziyarette iki ülke arasında vize muafiyeti ve vize harçlarının kaldırılmasına karar verilmiştir.
- 31 Ekim** Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergün, Yunanistan'da düzenlenen Ekonomik İşbirliği Forumuna katılmıştır.
- 6 Kasım** Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış, Yunanistan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu ile parlamentodaki makamında görüşme yaptı.
- 5 Aralık** İstanbul'da Türk-Makedon İş Forumu düzenlenmiştir.
- 10-11 Aralık** Cumhurbaşkanı Gül Arnavutluk'a resmi ziyarette bulunmuştur.
- 11-12 Aralık** Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye'den Karadağ'a cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk resmi ziyaret olarak, Cumhur-

başkanı Vujanovic'in davetlisi olarak bu ülkeye resmi ziyarette bulundu.

- 12-13 Aralık** Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Dışişleri ve Avrupa ile Entegrasyon Bakanı Gordan Jandrokoviç'in resmi daveti üzerine Hırvatistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 13-14 Aralık** Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Saraybosna'da düzenlenen Medeniyetler İttifakı Güneydoğu Avrupa Bakanlar Toplantısına katılmıştır.
- 14-16 Aralık** Bosna-Hersek Başbakanı Nikola Špirić, Başbakan Erdoğan'ın davetine icabetle yaptığı ziyaret çerçevesinde Cumhurbaşkanı Gül ve TBMM Başkanı Şahin tarafından da kabul edilmiştir.
- 16 Aralık** Türk, Sırp ve Boşnak dışişleri bakanlarının katılımlarıyla Medeniyetler İttifakı bölgesel toplantısı Saraybosna'da yapılmıştır. Toplantının ardından Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Alkalaj ve Sırbistan Dışişleri Bakanı Jeremiç'le ele ele poz veren Davutoğlu, üç ülkenin bölgesel bütünleşme konusunda ortak hareket edeceğini açıklamıştır.

Notlar

- 1 "Sayın Bakanımızın *Politika* Gazetesinde (Sırbistan) 23.07.2009 Tarihinde Yayımlanan Makalesi," Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 2 "Türkiye ile Sırbistan arasına işbirliği", Haber7.com, <http://www.haber7.com>.
- 3 "Türk-Sırp İş Konseyi", Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, <http://www.tursab.org.tr>.
- 4 3 Mart 2009 tarihli Türk-Sırp İş Konseyi Değerlendirme Toplantısı, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu İnternet Sitesi, <http://www.deik.org.tr>.
- 5 TGRT Haber, <http://www.tgrthaber.com>.
- 6 "Kosova'ya rağmen Türkiye ve Sırbistan işbirliğinde kararlı", <http://www.tumgazeteler.com>.
- 7 The News and Views of Southeast Europe, [SETimes.com](http://www.setimes.com), <http://www.setimes.com>.
- 8 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 9 "Gönül: Sırbistan İle İlişkiler Geliştirilmeli", <http://www.tyrktime.com>.
- 10 Dış Ticaret Müsteşarlığı Web Sayfası, <http://www.dtm.gov.tr>.
- 11 "Türkiye ile Sırbistan serbest ticaret anlaşması imzalandı", [Zaman](http://www.zaman.com.tr), <http://www.zaman.com.tr>.
- 12 "Orgeneral Başbuğ, teröre karşı uyardı", <http://www.tumgazeteler.com>.
- 13 Genelkurmay Başkanlığı Resmi Kurumsal İnternet Sitesi, <http://www.tsk.tr>, Erişim Tarihi: 10.02.2010.
- 14 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 10.02.2010.
- 15 "Türkiye'den Sancak'ta Boşnak liderleri barışturma girişimi", <http://turkishforum.com.tr>.
- 16 "Sırbistan, Yatırım İçin Türk İş Adamları İle Görüşüyor", <http://www.lpghaber.com>.
- 17 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 18 "23 yıl aradan sonra Sırbistan'a ilk resmi ziyaret", [CNNTÜRK](http://www.cnnturk.com), <http://www.cnnturk.com>.
- 19 "Sırbistan ve Türkiye, ekonomik anlaşmaları imzaladı", The News and Views of Southeast Europe, [SETimes.com](http://www.setimes.com), <http://www.setimes.com>, 28 Ekim 2009.

- 20 Balkan Günüğü Gazetesi, <http://www.balkangunlugu.com>.
- 21 ICD Elektronik Mevzuat Külliyyat Kitap, <http://www.mevzuatlar.com>.
- 22 Balkan Günüğü Gazetesi, <http://www.balkangunlugu.com>; "Orgeneral Başbuğ, Arnavutluk'ta", **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr>.
- 23 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>.
- 24 "Arnavutluk'ta Restorasyon çalışmaları başladı", **Balkan Günüğü Gazetesi**, <http://www.balkangunlugu.com>.
- 25 "Erdoğan, Arnavutluk'ta otoyol açılışı yaptı", **CNNTÜRK**, <http://cnnturk.com>.
- 26 "Erdoğan'dan Arnavutluk'ta tarihi açılış", **Haber7.com**, <http://www.haber7.com>.
- 27 "Erdoğan'dan Arnavutluk'ta tarihi açılış", **Haber7.com**, <http://www.haber7.com>.
- 28 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://tehran.emb.mfa.gov.tr>.
- 29 "Bakan Gönül, Arnavut Mevkidaşı İle Bir Araya Geldi", <http://www.lpghaber.com>.
- 30 TRT Web Sayfası, <http://www.trt.net.tr>.
- 31 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 19.04.2010.
- 32 "Ahmet Davutoğlu Arnavutluk'ta", TRT Web Sayfası, <http://www.trt.net.tr>.
- 33 "Türkiye'den Arnavutluk'a Bayram Hediyesi", <http://www.turizmhaberleri.com>.
- 34 "Arnavutluk Bölgede Stratejik Ortağımız", **Balkan Günüğü Gazetesi**, <http://www.balkangunlugu.com>.
- 35 "Arnavutluk Bölgede Stratejik Ortağımız", **Balkan Günüğü Gazetesi**, <http://www.balkangunlugu.com>.
- 36 "Tuskon, Cumhurbaşkanımız İle Türkiye-Arnavutluk/Karadağ İş Formunu Gerçekleştirdi", Güneydoğu Sanayicileri ve İşadamları Federasyonu Web Sayfası, <http://www.gunsiaf.org>.
- 37 "Gül İş yapabilmek için güven gerekli", **Haber7.com**, <http://www.haber7.com>.
- 38 "Karşılıklı güven bundan sonra da devam edecek", **Yeni Şafak**, <http://yenisafak.com.tr>, Erişim Tarihi: 10.12.2009.
- 39 "Arnavutluk'ta 27-30 Mart 2009 Tarihlerinde Türk Rüzgarı Eseccek", <http://www.abvizyonu.com>.
- 40 "ABC Genel Kurulu Arnavutluk'ta toplanıyor", **Euractiv: AB Haber ve Politika Portalı**, <http://www.euractiv.com.tr>.
- 41 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 42 "Türkiye-Hırvatistan işbirliği görüşmeleri başladı", <http://www.dunya.com>; "Hırvatistan turizm yatırımcı bekliyor", <http://haberortak.com>.
- 43 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 44 "Türk-Hırvat İş Konseyi Ortak Toplantısı", **KOSGEB Resmi Web Sitesi**, <http://www.kosgeb.gov.tr>.
- 45 Genelkurmay Başkanlığı Resmi Kurumsal İnternet Sitesi, <http://www.tsk.mil.tr>.
- 46 Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) Web Sayfası, <http://www.abgs.gov.tr>; "Egemen Bağış, Hırvatistan'da", **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr>.
- 47 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 48 "Bosna-Hersek için Türk-Hırvat işbirliği", **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr>.
- 49 "Macaristan, Estonya ve Slovenya'dan ortak vize merkezi", **Euractiv: AB Haber ve Politika Portalı**, <http://www.euractiv.com.tr>, Erişim Tarihi: 15.04.2010.
- 50 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.04.2010.
- 51 "Slovenya Cumhurbaşkanı Danilo Türk Türkiye'de", T.C. Cumhurbaşkanlığı Web Sayfası, <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.04.2010.
- 52 "Gül-Türk Ortak Basın Toplantısı", Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) Web Sayfası, <http://www.abgs.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.04.2010.
- 53 İhlas Haber Ajansı Web Sayfası, <http://www.ihha.com.tr>, Erişim Tarihi: 15.04.2010.
- 54 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.04.2010.
- 55 Funda Özkan, "Ahmet Davutoğlu:Yeni bir anlayış lazım", **Radikal**, <http://www.radikal.com.tr>, Erişim Tarihi: 16.04.2010.

- 56 “Dışişleri Bakanı Davutoğlu Slovenya’da”, Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) Web Sayfası, <http://www.abgs.gov.tr>, Erişim Tarihi: 16.04.2010.
- 57 “Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun Slovenya Temasları”, Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) Web Sayfası, <http://www.abgs.gov.tr>, Erişim Tarihi: 16.04.2010.
- 58 “Türkiye ile Kosova arasında karşılıklı vize muafiyeti anlaşması imzalandı”, **Nethaber.com**, <http://www.nethaber.com>.
- 59 “Türkiye ile Kosova arasında karşılıklı vize muafiyeti anlaşması imzalandı”, **Nethaber.com**, <http://www.nethaber.com>.
- 60 “5. Dünya Su Forumu,” Çevre ve Orman Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.cevreorman.gov.tr>.
- 61 “Avrasya Ekonomi Zirvesi’nde 39 ülke beyin fırtınası yapacak”, **Hürriyet**, <http://www.hurriyet.com.tr>.
- 62 Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, <http://www.marmaravakfi.org>.
- 63 “Kosova Cumhurbaşkanı İzmir’e Hayran Kaldı”, <http://www.haberciniz.biz>.
- 64 “Çin yerine Türkiye’yi seçin ıslık çalsanız anında geliriz”, **Hürriyet**, <http://hurasiv.hurriyet.com.tr>.
- 65 “Türkiye ve Kosova işbirliğini artırma yolları arıyor ”, <http://www.dunya.com>.
- 66 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>
- 67 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>
- 68 “Akdağ; domuz gribi dünyada çok hızlı bir şekilde yayılacak”, **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr>.
- 69 “Sayın Bakanımızın *Adevarul* Gazetesinde (Romanya) 03.07.2009 Tarihinde Yayımlanan Makalesi,” Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 70 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 19.04.2010.
- 71 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 19.04.2010.
- 72 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 19.04.2010.
- 73 Sayın Bakanımızın *Adevarul* Gazetesinde (Romanya) 03.07.2009 Tarihinde Yayımlanan Makalesi Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>; **Sayın Bakanımızın Nine o’Clock ve Adevarul Gazetelerinde (Romanya) 29.10.2009 Tarihinde Yayımlanan Makalesi**, Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 74 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 19.04.2010.
- 75 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 19.04.2010.
- 76 “Türkiye-Romanya Ticari ve Ekonomik İşbirliği Semineri”, <http://www.tiad.ro>, Erişim Tarihi: 19.04.2010.
- 77 “Karadeniz enerji ve ekonomi forumu başladı”, <http://www.gazeteparc.com>, Erişim Tarihi: 19.04.2010.
- 78 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 79 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 80 Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, <http://www.marmaragrubu.org>.
- 81 Türkiye İş Kadınları Derneği, <http://www.tikad.org.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 82 “Bakan Çağlayan, 330 çift katlı otobüs için Üsküp Belediyesi’ne böyle dedi: Çin yerine Türkiye’yi seçin ıslık çalsanız anında geliriz”, **Nethaber.com**, <http://www.nethaber.com>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 83 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 84 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 85 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 86 “Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ Balkanlarda”, **Balkan Günlüğü Gazetesi**, <http://www.balkangunlugu.com>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 87 Yeni Balkan, <http://www.yenibalkan.com.mk>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 88 Türk Demokratik Partisi Web Sayfası, <http://www.tdp.org.mk>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.

- 89 Müşavirlik Web Siteleri, <http://www.musavirlikler.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 90 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 91 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 92 T.C. Sağlık Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.saglik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 93 “Makedonya Cumhurbaşkanı İvanov Türkiye’de”, **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 94 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 95 “**Gül: Makedonya’nın refah ve istikrarını destekliyoruz**”, <http://www.tumgazeteler.com>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 96 Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Web Sayfası, <http://www.tobb.org.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 97 Türkiye Büyük Millet Meclisi Web Sayfası, <http://www.tbmm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 98 T.C. Cumhurbaşkanlığı Web Sayfası, <http://cankaya.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 99 Dış Ticaret Müsteşarlığı Web Sayfası, <http://www.dtm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 100 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 101 Sayın Bakanımızın *Pobjeda* Gazetesinde (Karadağ) 24.07.2009 Tarihinde Yayımlanan Makalesi, Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 102 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 103 Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, <http://www.marmaragrubu.org>, Erişim Tarihi: 21.04.2010.
- 104 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 105 Türkiye Büyük Millet Meclisi Web Sayfası, <http://www.tbmm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 21.04.2010.
- 106 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 107 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 108 “Balkanlar İçin Barış ve İstikrar Vurgusu”, <http://www.tumgazeteler.com>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 109 “Sayın Bakanımızın *Pobjeda* Gazetesinde 24.07.2009 Tarihinde Yayımlanan Makalesi,” Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 110 T.C. Cumhurbaşkanlığı Web Sayfası, <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 21.04.2010.
- 111 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 112 Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Web Sayfası, <http://www.tika.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 113 T.C. Cumhurbaşkanlığı Web Sayfası, <http://cankaya.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 114 **Cumhuriyet Gazetesi**, <http://www.cumhuriyet.com.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 115 Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, **Avrasya Bülteni**, Aralık 2009, n. 86, s.4.
- 116 Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, **Avrasya Bülteni**, Kasım 2009, n. 85, s. 11.
- 117 Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, **Avrasya Bülteni**, Aralık 2009, n. 86, s. 21.
- 118 Halil İnalçık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti, 1992, s. 108.
- 119 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.
- 120 Türkiye Büyük Millet Meclisi Web Sayfası, <http://www.tbmm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.
- 121 Kürşad Tüzmen’in Kişisel Web Sayfası, <http://www.kursadtuzmen.com>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.
- 122 Türk-Bulgar Ticaret ve Sanayi Odası Web Sayfası, <http://www.tbtk.org>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.
- 123 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.

- 124 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.
- 125 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.
- 126 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.
- 127 “Ziraat Atına’ya Baklavayla Girdi”, **Akşam**, <http://www.aksam.com.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 128 “Ziraat Bankası, Batı Trakya Türklerine Tarihi Bir Gün Yaşattı”, <http://www.haberler.com>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 129 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 130 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 131 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 132 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 133 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 134 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 135 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 136 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 137 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 138 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 139 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 140 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 141 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 142 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 143 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 144 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 145 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 146 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 147 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 148 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 149 Cumhuriyet Gazetesi, <http://www.cumhuriyet.com.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 150 Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, <http://www.marmaragrubu.org>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 151 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 152 T.C. Genelkurmay Başkanlığı İnternet Sitesi, <http://www.tsk.mil.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 153 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 154 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 155 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.

- 156 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 157 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 158 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 159 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 160 Cumhuriyet Gazetesi, <http://www.cumhuriyet.com.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 161 “Davutoğlu Bosna'nın başarısına ortak oldu”, **Haber7.com**, <http://www.haber7.com>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 162 Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, **Avrasya Bülteni**, Aralık 2009, n. 86, s. 21.
- 163 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 164 “Bosna-Hersek için Türk-Hırvat işbirliği”, **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 165 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 166 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 167 TRT Web Sayfası, <http://www.trt.net.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 168 Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Web Sayfası, <http://www.tobb.org.tr>, Erişim Tarihi: 23.04.2010.
- 169 Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Web Sayfası, <http://www.marmaragrubu.org>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.
- 170 Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.
- 171 Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Web Sayfası, <http://www.byegm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.
- 172 T.C. Sağlık Bakanlığı Web Sayfası, <http://www.saglik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.
- 173 Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, **Avrasya Bülteni**, Aralık 2009, n. 86, s. 4.
- 174 “Moldova İstanbul Başkonsolosu Çanakale’de”, <http://www.lpghaber.com>, Erişim Tarihi: 22.04.2010.
- 175 “Bosna’dan NATO yolunda dev adım”, <http://www.gazeteoku.com>.
- 176 “İstanbul’da Sürpriz Üçlü Balkan Zirvesi”, **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr>.
- 177 “İstanbul’da Sürpriz Üçlü Balkan Zirvesi”, **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr>.
- 178 Bu tablo Türkiye İstatistik Kurumu (<http://www.tuik.gov.tr> adresinden) Web Sayfasından elde edilen verilerden derlenerek oluşturulmuştur.

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI 2009

Ertan Efeğil*

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi

Giriş

Orta Asya bölgesi, Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte jeostratejik öneminin azaldığını düşünen Türkiye ve Türk karar vericileri için, 1991 yılından 2002 yılına kadar olan dönemde yeni bir eksen ve stratejik derinlik anlamına geliyordu. Bağımsızlıklarını vakit kaybetmeden tanıyan Türkiye, her bir Orta Asya Cumhuriyetine diplomatik temsilcilikler açarak bu devletlerle diplomatik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye ve 21. yüzyılı bir Türk Asrı yapmaya gayret etti. Bölge devletlerinin kalkınması ve yeniden yapılandırılması için, ABD'nin de teşvikiyle, ortaya "Türk Modelini" atan Türk karar vericiler, bölge liderlerine sürekli olarak "Türkiye'nin liderliğini, ağabeyliğini ve önderliğini" benimsetmeye çalıştılar. Hatta Batı'nın İran rejimine alternatif olarak Türkiye'yi göstermesi nedeniyle Türk yetkililer, bu teşvikin de katkısıyla bölgede Rusya, Çin ve İran gibi ülkeler ile stratejik rekabet içerisine girdi.¹ Fakat Türkiye mevcut politikasında arzu ettiği hedefleri hayata geçiremedi. Ne bölge devletleri kendi devletleşme ve uluslaşma süreçlerinde Türk Modelini kendilerine örnek aldılar ne de Türkiye'nin liderliğini, ağabeyliğini kabul ettiler. Hatta bu devletler, Rusya ve Çin gibi bölge güçlerini, stratejik müttefikleri olarak nitelendirerek Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi bölgesel kurumların ortaya çıkmasına destek verdiler.

2009 yılında, AK Parti yönetimindeki Türkiye, bölge devletleriyle ilişkilerini, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri çerçevesinde yeniden canlan-

dırmaya ve çeşitlendirmeye çalıştı. Bu bağlamda, bir yandan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Kırgızistan ve Tacikistan'ı ziyaret ederken, diğer yandan Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ile Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhammedov'u Türkiye'de ağırladı. Özbekistan Dışişleri Bakanı ile New York'ta görüşen Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, ikili görüşmelerde, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi konusunu ele aldı. Aynı zamanda gerek devlet kurumlarının gerekse özel sektör temsilcilerinin desteğiyle Türk işadamları da bölge devletleri ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirme yönünde somut adımlar attılar. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi (TİKA) Başkanlığı da tarımdan eğitime birçok alanda bölge ülkelerinde yürütülen projelere mali ve teknik yardım sağladı.

Bu çalışmada, öncelikle Türkiye'nin bölgeye ilişkin dış politika hedefleri ve ilkeleri özetlenmekte, ardından 2009 yılı içerisinde gerçekleştirilen siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel girişimler ele alınmaktadır. TİKA'nın yardımları da incelendikten sonra, genel bir değerlendirilmede bulunmaktadır.

Türkiye'nin Bölge Politikasına Genel Bakış

AK Parti yönetimi, önceki hükümetlerin aksine, bölge liderliği ve ağabeyliği gibi söylemleri ve "Yeni Büyük Oyun" adlı jeostratejik rekabet zihniyetini terk ederek yeni bir bölge politikası anlayışı geliştirmiştir. Türkiye'nin mevcut dış politikasının amacı, "gerek Türkiye içerisinde, gerekse Türkiye'nin etrafını çeviren bölgesel havzalarda ve tabii ki uluslararası sistemde, barış, karşılıklı anlayış, hoşgörü, iyi komşuluk, birbirlerine karşılıklı saygı gibi Türklüğün geleneksel anlayış ve değerleri üzerine kurulu, istikrarlı ve işbirliğine dayalı ve bölgesel kalkınmayı sağlayacak bir ortamın oluşturulmasıdır." Bu bağlamda, bölgesinde ve uluslararası toplumda, barış ve istikrar unsuru olarak varlığını sürdürmesini arzu eden Türkiye, pasif iyi komşuluk anlayışı yerine, aktif dostluk ve işbirliği ilkesine geçmeyi tercih etmiştir. Hatta Türk karar vericileri, Avrasya'nın merkezindeki coğrafi konumu ve geniş bir alana yayılan tarihi ve kültürel bağlarıyla bu hedefi hayata geçirmek için önemli bir katalizör işlevi görebileceğini düşünmektedir.²

Bu anlayış çerçevesinde, Avrasya ve özellikle Orta Asya jeopolitiğini, 21. yüzyılın uluslararası sisteminin şekillendirilmesinde ana saha olarak gören Türkiye, bölge devletleriyle siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerini, tarihsel ve kardeşlik bağlarının da yardımıyla, güçlendirmeyi arzu etmektedir. Bölge devletlerinin, kendilerine has iç koşullarının da dikkate alınarak demokratikleşmelerini ve liberal ekonomi anlayışını benimsemelerini destekleyen Türkiye, böylece iç istikrarı ve refahı sağlamış bölge devletlerinin, gerek kendi aralarında gerekse bölge-dışı devletlerle birlikte bölgesel bütünleşme oluşumlarını hayata geçirmek için uygun zemine sahip olabileceklerini öngörmektedir. Küreselleşen dünyada devletlerin tek başlarına sorunlarını çözmelerinin ve kalkınmalarını sağlamalarının mümkün olmadığını kabul eden AK Parti hükümeti, bölge devletlerinin mutlaka bölgesel oluşumların ortaya çıkarılmasına destek vermesini istemektedir. Bu oluşumların inşası sürecinde, gerek bölge devletlerinin gerekse bölge-dışı güçlerin, stratejik rekabet anlayışı bağlamında hareket etmek yerine karşılıklı saygı ve eşitlik ilkesine bağlı olarak hareket etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu temel ilkeler çerçevesinde, Türkiye'nin Orta Asya politikasının temel hedeflerini şu şekilde özetleyebiliriz: Bölge devletlerinin devletleşme süreçlerine katkıda bulunmak, bölgenin siyasi ve ekonomik istikrarının korunması ve bölgesel işbirliğinin teşviki için gerekli desteği vermek, bölge ülkelerinin ekonomik ve siyasi reform süreçlerine katkı yapmak, bölge ülkelerinin dünya ve Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmelerine yardımcı olmak, karşılıklı çıkarların korunması ve egemen eşitlik ilkesinin gözetilmesi bağlamında bölge ülkeleriyle ikili ilişkileri her alanda geliştirilmek ve bölge enerji kaynaklarının engelsiz bir şekilde ve farklı güzergâhlardan dünya piyasasına akışının sağlanılmasına yardımcı olmak.³ Bu hedeflerin hayata geçirilmesi için yoğun çaba harcayan Türkiye, özellikle siyasi ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bir yandan liderler bazında karşılıklı ziyaretlere öncelik verirken, diğer yandan kurumsallaşmanın sağlanması için Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvelerine ayrı bir önem vermektedir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin katıldığı zirveler, bu devletler arasında en yüksek siyasi danışma mekanizmasını oluşturmak-

tadır. İlki 1992 yılında yapılan zirvenin sekizincisi 17 Kasım 2006 tarihinde Antalya'da gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin bölge ülkelerine yaptığı teknik yardımları koordine etmek amacıyla oluşturulan Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) eğitim, sağlık, ulaştırma ve iyi yönetim gibi değişik alanlarda bölge ülkelere mali ve teknik yardım sağlamaktadır. 2008 yılına kadar Orta Asya ülkelerinde TİKA tarafından finanse edilen ve tamamlanan projelerin toplam değeri, 100 milyon dolar civarındadır.

Ekonomik alana ilişkin olarak, Türkiye'nin bölge ülkelere sağladığı ticari kredilerin toplamı yaklaşık 1,2 milyar dolar; bölge ülkeleriyle olan ticaret hacmi de 3 milyar dolar civarındadır. Bölgede bin civarında Türk firması faaliyet göstermektedir. Bu şirketlerin bölge ülkelerindeki yatırımlarının toplam tutarı yaklaşık 3,7 milyar dolar, üstlendikleri inşaat ihaleleri ise 15,5 milyar dolar civarındadır.⁴ Kültürel alanda ise Türkiye, günümüze kadar bölge ülkesinden gelen öğrencilere 18.000 civarında yüksek öğrenim imkânı sağlamıştır. Ortak kültürlerin geliştirilmesi ve tanıtımı konusunda Türkiye, bölge devletleriyle birlikte Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY)'ni kurmuştur.⁵ Kazakistan'da Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi ile Kırgızistan'da Manas Üniversitesi'nin kurulmasına mali ve idari destek sağlayan Türkiye, aynı zamanda bölge ülkelerinde Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezleri kurmaktadır. Özel sivil toplum kuruluşlarına ait çok sayıda ilköğretim, lise ve üniversite kuruluşları da bölgede faaliyet göstermektedir. Terörle mücadele bağlamında, bölge ülkelere malzeme yardımı, nakdi destek ve askeri eğitim sağlayan Türkiye, Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) ve Asya'da Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (CICA) gibi bölgesel oluşumlara ve Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultay'ına da destek vermektedir.

Türkiye, bölge ülkeleriyle enerji alanındaki işbirliğinin geliştirilmesine ve Doğu-Batı ve Kuzey-Güney enerji koridorlarının inşasına destek vermektedir.⁶ Başta Ortadoğu ve Hazar Havzası olmak üzere, dünyanın ispatlanmış gaz rezervlerinin %72'sini ve ispatlanmış petrol rezervlerinin %73'ünü barındıran bir bölgede yer alan Türkiye, üreten ve tüketen ülkeler arasında doğal bir köprü işlevi görmek ve güzergâhların çeşitlendirilmesi sayesinde hem bu ülkelerin enerji

güvenliğine destek vermeyi hem de bölge coğrafyasında enerji merkezi haline gelmeyi arzulamaktadır. Bu sayede bölge politikasındaki ve dünya siyasetindeki etkinliğini artırmak⁷ isteyen Türkiye, bu projelerin bölgesel bütünleşme süreçlerine olumlu katkı yapacağını ve bölge ülkelerinin kalkınmalarına ve yeniden yapılandırılmalarına önemli düzeyde destek sağlayacağını düşünmektedir. Aynı zamanda, önümüzdeki dönemde enerji ihtiyacının ancak %30'unu kendi kaynaklarından karşılayabilecek⁸ olan Türkiye, ihtiyaç duyduğu enerji talebini de uluslararası projeler sayesinde sağlamayı planlamaktadır.

Siyasi İlişkiler

Türkiye'nin bölge devletleriyle ilişkilerini yeniden canlandırmak ve Orta Asya'nın Türkiye açısından taşıdığı önemi göstermek amacıyla sekiz yıl aradan sonra ilk kez Cumhurbaşkanı düzeyinde bir Orta Asya gezisi yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Gül, 26-27 Mayıs 2009 tarihleri arasında kalabalık bir işadamı heyetiyle Kırgızistan'a gitmiştir.⁹ Gül'ün ziyaretinden önce, bir gazeteye mülakat veren Kırgızistan Devlet Başkanı Kurmanbek Bakiyev, Türkiye'ye oldukça dostane mesajlar gönderdi. Türkiye ile ilişkilerin stratejik ortaklık temelinde geliştirilmesini ulusal çıkarları açısından bir zorunluluk olarak nitelendiren Bakiyev, bu yaklaşımı tarihi bir gereklilik ve sorumluluk olarak görmektedir. Tarihsel, kültürel ve sosyal birliktelikten ötürü ilişkilerin geliştiğini vurgulayan Bakiyev, iki ülke arasındaki ilişkilerin, karşılıklı menfaat ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde yürütülmesinden oldukça memnun olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin mevcut yönetiminin kendilerine hiçbir zaman akıl vermediğini, yol göstermediğini ve ağabeylik yapmadığını vurgulayan ve ikili ticari ilişkilerin seviyesini yetersiz gören Bakiyev, Türkiye'yi büyük bir yatırımcı ülke olarak gördüğünü, Türkiye'nin ülkesine her yıl bir milyon dolar tutarında askeri araç-gereç yardımında bulunduğunu ve böylece Kırgız ordusunun modernizasyon programına doğrudan destek sağladığını açıklamıştır. Her yönüyle gelişmiş ve dünya siyasetinde önemli bir yeri olan Türkiye'yi örnek almaları halinde Kırgızistan'ın küreselleşen dünyada rekabet edebilen bir ülke haline gelebileceğini düşünen Bakiyev, Türkiye'nin vatan sevgisi, ulusal değerlere saygı, kamu

kurum ve kuruluşlarının istikrarı, pazar ekonomisi anlayışı, küresel şartlarla ulusal ve kültürel değerlerin bütünleşmesi ve hem laik hem de dini özgürlüklerin olabildiğince şeffaf yapıya kavuşturulması gibi özelliklerinin örnek alınması gerektiğini söyledi.¹⁰

Bakiyev ile benzer görüşlere sahip olan Cumhurbaşkanı Gül, temasları sırasında Orta Asya'da "rakip değil, aynı takımın oyuncuları olduğumuzun bilinciyle hareket edilmesini" önererek iki ülke arasındaki siyasi ve kültürel ilişkilerdeki verimli işbirliğinin ekonomik ilişkilere de yansımalarını istedi.¹¹ Kırgızistan ile ikili ve çok taraflı ilişkilerde istişare ve ortak çalışma azmi içinde olduklarını söyleyen Gül, Kırgızistan'ın demokrasi ve istikrar yolunda ilerleyen çağdaş ülke haline geldiğini belirtti. İstikrar ve kamu düzeninin korunması kadar demokratik ve çoğulcu kurumların geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapan Gül, küreselleşmenin bir sonucu olarak siyasi ve ekonomik gelişmelerin tüm bölgeleri etkilediğini ve bu nedenle bölgesel bütünleşme yapılanmalarının önemine işaret etti.¹² Manas Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında Kırgızistan'ı Türklerin atayurdu olarak nitelendiren Gül, Tanrı Dağları ve Manas Destanı gibi değerlerin herkesin ortak kültürel değerleri olduğunu söyledi. Eğitim alanındaki işbirliğinden ve Türk okullarının bu ülkedeki rolünden oldukça memnun olduğunu¹³ ifade eden Gül, Kırgız Cumhuriyet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında¹⁴ Kırgızistan'daki Kurultay'ın, tüm Orta Asya'nın demokratik gelişimine öncülük edeceğini ifade etti. Kırgızistan'daki demokratikleşme çabalarına destek verdiklerini açıklayan Gül, ikili ilişkilerdeki en öncelikli ve önemli paydanın ortak geçmiş, dil ve kültür birliği olduğunu vurguladı.¹⁵ 21. yüzyılın, Avrasya jeopolitiğinin küresel dengeleri belirleyeceği bir çağ olacağını ve iki ülkenin de Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin yapılandırılmasında önemli rol oynayacağını belirten Gül, Türkiye'nin, bu jeopolitiğin Batı ucunda, Kırgızistan'ın da Doğu ucunda yer aldığını söyleyerek iki ülkenin NATO, AB, BDT ve ŞİÖ gibi örgütlerin arasında bağ oluşturduğunu vurguladı.

Temasları sırasında Devlet Başkanı Bakiyev, Başbakan Igor Çudinov ve Meclis Başkanı Aytibay Tagaev ile görüşen ve Meclis'te bir konuşma yapan¹⁶ Gül, Yusuf Balasagun Milli Üniversitesi tarafından fahri doktora unvanı ile taltif edildi. Atatürk Alatoov Üniversitesi'ni

de ziyaret eden Gül, 200 Kırgız ve 90 Türk firmasının katıldığı Türkiye- Kırgızistan İş Konseyine iştirak etti. Gül'ün temasları sonrasında iki ülke yetkilileri, imzaladıkları Çevre Koruma Alanında İşbirliği Antlaşması ile endüstriyel kaynaklı hava kirliliğinin azaltılması ve izlenmesi, çevresel etki değerlendirmesi, su kaynaklarının kullanımını ve korunması, mera ıslahı, sulak alanlarının korunması ve benzeri alanlarda işbirliği yapmayı taahhüt etti. Ayrıca Manas Üniversitesi'nde teknopark kurulması kararı alındı. İş Konseyi toplantısı sırasında iki ülkenin işadamları özellikle enerji, elektrik üretimi, küçük ve orta büyüklükteki santral inşaatı konularında yatırım yapabilecekleri yönünde ortak karara vardı.¹⁷

Cumhurbaşkanı Gül, Kırgızistan gezisinin hemen ardından 28-30 Mayıs 2009 tarihlerinde Tacikistan'a resmi ziyarette bulundu. Devlet Başkanı İmamali Rahman, Başbakan Akil Akilov ve Meclis Başkanı Sadullo Hayrullayev ile görüşen Gül, ülkede faaliyet gösteren Türk okullarını ziyaret etti. Rahman'ın onuruna verdiği yemekte konuşan Gül, Tacikistan'ın Orta Asya'nın çekim merkezi haline gelmek için gerekli potansiyele sahip olduğunu ifade etti.¹⁸ Türkiye-Tacikistan İş Konseyi Toplantısında bir konuşma yapan Gül, tarihten gelen ortak geleneklerin, ortak dini anlayışın ve kültürel değerlerin yardımıyla iki ülke arasındaki bağların çok güçlü olduğunu söyledi. Mükemmel düzeyde olan diplomatik ve siyasi ilişkilerin aynı seviyede tutulması için karşılıklı siyasi iradenin mevcut olduğunu vurgulayan Gül, ekonomik, ticari, eğitim ve kültür alanlarında ilişkilerin daha üst düzeye getirilmesi gerektiğini belirtti. Ülkedeki Türk okullarının faaliyetlerinden oldukça memnun olduğunu ifade ederek Tacik hükümetinin bu okullara verdiği destekten ötürü yetkililere teşekkür etti. TİKA'nın teknik yardımlarına devam edeceğini açıklayan Gül, iki ülkenin turizm, elektrik, hidroelektrik santraller, madencilik ve tarım alanlarında ortak yatırım yapmalarını önerdi.¹⁹ Ülkedeki Türk okullarını da ziyaret eden Gül, ünlü Türk mutasavvıf Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin doğduğu topraklara geldiğini söyleyerek Türk okullarının, iki ülke arasında barış ve diyalog köprüleri kurduğunu belirtti.²⁰ Bölgesel güvenlik ve işbirliği açısından benzer görüşlere sahip olan taraflar terörizm, aşırı akımlar, yasadışı göç, uyuşturucu, silah kaçakçılığı, örgütlü suçlarla mücadele ve kitle imha silah-

larının yayılmasının önlenmesi konularında ortak görüşe vardılar ve Türk inşaat firmalarının Tacikistan'a gelmesi, Duşanbe'de bir ticaret fuarının düzenlenmesi ve enerji, hafif sanayi, turizm, tarım ve nakliye alanlarında işbirliği yapılması konularında anlaşılardır.²¹

64. Dönem BM Genel Kurul toplantıları için New York'a giden Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Özbekistan Dışişleri Bakanı Vladimir Norov ile görüştü. İki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden canlandırılması amacıyla gerçekleştirilen görüşme sırasında karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi yönünde atılması öngörülen adımları belirlediler. Özbekistan'ın Afganistan'a komşu ülke olması bakımından jeostratejik açıdan önemine vurgu yapan Davutoğlu, Özbek meslektaşıyla daha sık görüşmeye ve ikili ve bölgesel sorunları daha sık tartışmaya karar verdiklerini açıkladı. Özbek Bakan Norov da Türkiye'nin ŞİÖ'ne gözlemci üye olmasına destek verdiklerini belirtti.²²

21 Kasım 2008 tarihinde İstanbul Antlaşması ile kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA)'nin I. Genel Kurulu, 28-29 Eylül 2009 tarihlerinde Bakü'de yapıldı. Toplantıya Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan Meclis Başkanları katıldı ve Genel Kurulda TÜRKPA Bakü Deklarasyonu, Sekreteryaya Yönetmeliği ve İç Tüzük ile 2010 yılı bütçesi kabul edildi.²³ Bu toplantıdan hemen sonra, 2-3 Ekim 2009 tarihlerinde, Azerbaycan'ın Nahçıvan özerk bölgesinde Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları XI. Zirvesi düzenlendi. Türkiye'nin yanı sıra, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan Devlet Başkanlarının da katıldığı zirve sırasında Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin, işbirliğinin ve dayanışmanın gelişmesine destek sağlandı ve Devlet Başkanları Konseyi'nin, Dışişleri Bakanları Konseyi'nin, Kıdemli Memurlar Komitesinin, Aksakallar Heyetinin ve Daimi Sekreteryayı barındıran Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına karar verdiler. Böylece, zirvelerin kurumsallaştırılması süreci başlatılmış oldu.²⁴

Cumhurbaşkanı Gül, zirve sırasında yaptığı konuşmasında Kafkasya ve Orta Asya bölgesindeki güvenlik ve diğer sorunların giderilmesi amacıyla Zirvelerin önemli bir dayanışma ve danışma platformu oluşturduğunu belirterek karşılıklı saygıya ve eşitliğe dayalı iş-

birliğinin gerçekleştirilmesinin kendileri açısından en doğal hak olduğunu söyledi. Bu tür girişimlerin herhangi bir bölgesel oluşumlara veya güçlere karşı gerçekleştirilmediğini vurgulayan Gül, Türk Cumhuriyetlerinin gelişmiş insan gücünün, zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının ve ortak tarihsel ve toplumsal değerlerinin karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesini mümkün kıldığını söyleyerek ekonomik ilişkilerin daha üst seviyelere çıkarılmasını istedi. Bu bağlamda Gül, başta enerji, ulaştırma, iletişim ve turizm alanları olmak üzere her alanda ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini, özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesini ve bunun içinde gerekli hukuksal altyapının inşa edilmesini önerdi.

Kars-Tiflis-Bakü demiryolu projesi gibi Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak yeni ulaşım projelerinin inşasının bölgesel ekonomik ve ticari faaliyetlerin geliştirilmesine yardımcı olacağını ifade eden Gül, enerji güvenliği konusunda Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliğinin hayati önem arz ettiğini vurguladı. Uluslararası boru hatları projelerinin hayata geçirilmesi durumunda hem Türkiye'nin hem de diğer Türk Cumhuriyetlerinin dünya siyasetinde hak ettikleri yere geleceğini, bu projelerin yardımıyla bölge ülkelerinin kısa sürede kalkınabileceğini ve güvenliklerini tehdit eden bölgesel sorunlara barışçıl çözüm bulabileceklerini ifade etti. TÜRKPA ve TÜRKSOY gibi yapılanmaların, Türk Dünyasının ortak sorunlarının sahiplenilmesine ve diğer devletlere anlatılmasına imkân verdiğini, bu sayede bölgesel ve uluslararası güvenliğe yardımcı olduklarını söyledi. Gül'e göre, AB'ye tam üyelik müzakerelerinde bulunan Türkiye, bölge ülkeleri ile AB arasında yakınlaşma işlevi de görecektir.²⁵

Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, 21-24 Ekim 2009 tarihleri arasında, geniş bir heyetle birlikte Türkiye'ye geldi. Ziyareti sırasında, Stratejik Ortaklık Anlaşmasının yanı sıra, Bilim ve Teknik Alanında, Çevreyi Koruma, Turizm İşbirliği Anlaşmaları ile Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi'nin yeni çalışma şartlarına ilişkin antlaşma imzalandı. TOBB yetkilileri ile birlikte Ankara Sincan Organize Sanayi Bölgesinde incelemelerde bulunan Nazarbayev, ortak Türk kültürel miraslarını dünyaya tanıtmak için Türk Dünyası Akademisi'nin kurulmasını önerdi. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına destek vereceğini ve Samsun-Ceyhan boru hattına petrol

vermeye hazır olduğunu açıklayan, Ceyhan'da ortak rafineri kurmaya talip olan Nazarbayev, Türk firmalarının Kazakistan'a gelmesini ve yatırım yapmalarını istedi.²⁶ Ekonomik, kültürel ve siyasi alanlarda ilişkilerin geliştirilmesini öneren Nazarbayev,²⁷ kültürel ilişkilerin geliştirilmesine katkı yaptıklarını vurguladı.²⁸ Gül de Türk Cumhuriyetleri arasındaki yakın ilişkilerin, Türk Dünyasının refahına ve huzuruna hizmet ettiğini vurguladı. Bu nedenle Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi ile TÜRKPA'nın kurulmasına büyük bir memnuniyetle destek verdi. İki ülke arasında uluslararası kuruluşlarda karşılıklı olarak yapıcı bir işbirliğinin bulunduğunu açıklayan Gül, bu bağlamda Türkiye'nin, Kazakistan'ın 2010 yılında AGİT Dönem Başkanlığını ve İKÖ 2011 yılı Dönem Başkanlığını desteklediklerini belirtti. İki ülkenin Avrasya jeopolitiğinde stratejik konuma sahip olduklarını düşünen Gül, CICA başta olmak üzere, bölgesel ve uluslararası platformlarda gösterilen dayanışma, yakın ikili ilişkilere olduğu kadar, bölgesel işbirliğine ve istikrara da büyük katkı sağladığını ifade etti.²⁹

Nazarbayev'in ziyareti sırasında bin kadar Türk ve 105 Kazak firması, Türk İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu tarafından düzenlenen Türkiye-Kazakistan İş ve Yatırım Forumuna katıldı.³⁰ Forumda konuşan ve ulaştırma konusunda, Tarihi İpek Yolunu yeniden canlandırmak istediklerini söyleyen ve Kars-Tiflis-Bakü demiryolunun bitmek üzere olduğunu hatırlatan Gül, Kazakistan'ın Nabucco projesine destek vermesini istedi. Nazarbayev de Samsun-Ceyhan petrol boru hattını destekleyeceklerini ve Kazakistan'ın Ceyhan'da yapılacak rafineri projesine ortak olmak istediğini açıkladı. İki ülke arasında finans, altyapı yatırımları, turizm, sosyal eğitim ve eğitim-kültür faaliyetlerinde ortak çalışmaların yapıldığını hatırlatan Nazarbayev, temel arzularının bölgesel düzeyde ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi olduğunu söyledi. Toplantı sırasında, müteahhitlik ve enerji sektörleri başta olmak üzere Türk şirketlerinin Kazakistan'a yönelik faaliyetleri değerlendirildi. Ulaştırma, tarım ve sanayi işbirliği alanlarında oluşturulan çalışma gruplarının hazırladığı raporlar incelendikten sonra, enerji alanında işbirliği, Kazakistan buğdayının Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ihraç edilmesi ve taşımacılık konularında taraflar arasında görüş alışverişinde bulunuldu.³¹

Devlet Başkanı Nazarbayev'in ziyaretinden önce Şubat ayında, Kazakistan Parlamenter Grubu Heyeti, Devlet Bakanı M. Said Yazıcıoğlu ile TİKA Başkanı Musa Kulaklıkaya'yı ziyaret etti. Kazak parlamenterler, iki ülke arasındaki diyalogun, ortak projelerin ve faaliyetlerin sürdürülmesini ve enerji ile inşaat alanlarında işbirliğinin geliştirilmesini istediler. Devlet Bakanı Yazıcıoğlu da ortak tarih ve kültüre sahip iki kardeş ülke arasındaki dostane ilişkilerin artarak devam etmesi temennisinde bulunarak ticaret hacminin artırılması gerektiğinin altını çizdi.³²

Ekonomik İlişkiler

2009 yılında, siyasi boyut kadar, ilişkilerdeki ekonomik boyutta da önemli gelişmeler yaşandı. Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahman, 16-22 Mart 2009 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen V. Dünya Su Forumu'na katılarak Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan ile görüştü.³³ Ereğli Genç İşadamları Derneği tarafından düzenlenen Orta Asya gezisine çok sayıda Ereğlili işadama katılarak Kırgızistan ve Kazakistan'da iş olanaklarını belirlemeye çalıştılar.³⁴ Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu Kazakistan'da "İslami Bankacılığın dünü ve bugünü" isimli bir konferans düzenleyerek Kazakistanlı meslektaşlarına faizsiz bankacılığın temel ilkelerini anlattı.³⁵ 17 Nisan 2009 günü Türkiye'ye gelen Bişkek Serbest Ticaret Bölgesi Direktörü, Kırgızistan'ın İstanbul Başkonsolosu ile birlikte bilgi alışverişinde bulunmak ve Bişkek Serbest Bölgesini tanıtmak amacıyla Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nu ziyaret etti. Toplantı sırasında, serbest bölgede Türk işadamlarının yatırım yaparak sağlayacakları avantajlar ve yatırım koşulları değerlendirildi.³⁶

19-23 Nisan 2009 tarihleri arasında Türkiye-Tacikistan Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyonu 7. Dönem toplantısı Duşanbe'de gerçekleştirildi. Türkiye'yi Devlet Bakanı M. Said Yazıcıoğlu'nun temsil ettiği toplantıda iki ülke yetkilileri, enerji çalışma grubunun oluşturulması, ulaştırma, madencilik ve hidroelektrik santrallerinin inşası, TİKA'nın Tacikistan'a yardımlarının sürdürülmesi ve güvenlik alanında işbirliği gibi konuları kapsamlı şekilde görüştü.³⁷ Bir ay sonra ise, Türkiye-Türkmenistan II. Dönem Hü-

kümetler arası Karma Ekonomik Komisyonu toplantısı Aşkabat'ta gerçekleştirildi. Toplantıya Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız'la birlikte dış ticaret, inşaat, enerji, sanayi, finans, bankacılık, tekstil, demir çelik, otomotiv, ulaştırma ve sağlık sektörlerinden yaklaşık 50 firma katıldı. 16-19 Kasım 2009 tarihleri arasında Astana'da Türkiye-Kazakistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) VI. dönem toplantısı sırasında, müteahhitlik ve enerji sektörleri başta olmak üzere, Türk şirketlerinin Kazakistan'a yönelik faaliyetleri değerlendirildi ve mevcut sorunlar üzerinde duruldu. DEİK ile Türk-Kazak İş Konseyi'nin iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde daha aktif rol üstlenmesi gerektiğini vurgulayan katılımcılar³⁸ ulaştırma, tarım ve sanayi işbirliği alanlarında oluşturulan çalışma gruplarının hazırladığı raporların yanı sıra, özellikle enerji alanında işbirliği konularını tartıştılar. Katılımcılar, VII. dönem KEK toplantısının 2010 yılında İstanbul'da yapılmasını kararlaştırdılar.

DEİK ve Türkmenistan Ticaret ve Sanayi Odası ile ortaklaşa düzenlenen İş Konseyi Toplantısında iki ülkenin genel ekonomik durumu, karşılıklı ikili ticari ve ekonomik ilişkileri ve ilişkilerin geliştirilmesine yönelik atılması gereken adımlar ele alındı ve iki ülke arasında bir "işbirliği protokolü" imzalandı.³⁹ 27 Mayıs 2009'da Cumhurbaşkanı Gül'ün himayesinde ve DEİK'in öncülüğünde gerçekleştirilen Türk-Kırgız İş Forumu'nda ekonomi, eğitim ve kültür alanlarında daha fazla işbirliğine gidilmesi, ticaretin tercihli hale getirilmesi, gümrüklerin indirilmesi, karşılıklı ihracat edilecek malların çeşitleri ve su, madencilik, turizm ve tarım alanlarında işbirliğinin gerçekleştirilmesi konuları görüşüldü.⁴⁰ 3-5 Haziran 2009 tarihleri arasında, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, TİKA Başkanlığı ile BM Gıda ve Tarım Örgütü Orta Asya Alt Bölge Ofisi tarafından düzenlenen Orta Asya ülkelerinde bölgesel su ürünleri yönetim planlamasına yönelik 2. Hükümetlerarası Toplantı Trabzon'da gerçekleştirildi.⁴¹ Türkiye'nin de Çin ile Avrupa arasında ulaşım altyapısının tamamlanmasını hararetle savunduğu ve Marmaray ve Bakü-Tiflis-Erzurum demiryolu projesiyle dolaylı destek verdiği Hükümetler arası Trans-Asya Demir Yolu Ağı Anlaşması Haziran ayında yürürlüğe girdi. Böylece Asya'nın 28 ülkesini birbirine bağlayan ve toplam uzunluğu 114.000.300 km'yi bulan ağın inşasına aşamalı olarak baş-

landı. 28 ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine ve bölgenin stratejik bütünleşmesine katkıda bulunacak olan proje, Asya ülkelerini, Rusya ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve İran ve Türkiye üzerinden Orta Doğu ülkelerine bağlayacak. Bu ulaşım ağı, bu ülkelerin başkentlerini, sanayi kentlerini, tarım merkezlerini, deniz ve hava limanlarını, konteyner dağıtım merkezleri ile ulaşım merkezlerini birbirine bağlayacak.⁴²

Aynı tarihlerde, Hazar kıyısındaki Türkmenbaşı şehrindeki Avaza bölgesini turizm alanı⁴³ haline getirmek isteyen Türkmenistan, Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay ve Meclis Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Murat Mercan'ın hazır bulunduğu bir törenle birinci etabında Türk firmaları tarafından inşa edilen beş otelin açılışını yaptı.⁴⁴ Ağustos ayında, Avaza turizm bölgesinin geliştirilmesi ve Türk firmaları ile işbirliği konularını görüşmek üzere Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbangulu Berdimuhammedov Antalya'ya geldi.⁴⁵ Türkiye ile geleneksel dostluk ilişkilerinin çok taraflı bir şekilde pekiştirilmesi taraftarı olduğunu açıklayan ve Türkiye'yi stratejik ortak olarak gören Türkmen lider, iki ülke arasındaki işbirliğinin turizm alanında artarak devam edeceğini söyledi ve Avaza Milli Turizm Bölgesi projesi ile bu amacın hayata geçirileceğini ifade etti.⁴⁶ Berdimuhammedov, Türk firmalarının, Türkmenistan'ın sosyo-ekonomik kalkınmasında önemli katkılar sağladığını vurguladı.⁴⁷ DEİK ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)'nin katılımıyla Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRKSAB), Türkiye Otelciler Federasyonu ve Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği tarafından turizm konulu bir bilgilendirme toplantısı düzenlendi. TÜRKSAB, Türkmen turizmci-lerin eğitime destek vereceğini açıkladı.⁴⁸ Çalık Holding'e bağlı Çalık Enerji de Özbekistan'ın Navol Endüstri Bölgesinde, mali tutarı 336 milyon avro olan kombine çevrim elektrik üretim santrali kurmak üzere Özbek yönetimi ile anlaşma imzaladı.⁴⁹

1-4 Eylül 2009 tarihleri arasında Aşkabat'ta düzenlenen Türkmenistan Türk İhraç Malları Fuarına 70'e yakın firma katıldı.⁵⁰ 8 Eylül'de ise iş görüşmeleri yapmak üzere Özbekistan'a giden Türk işadamları, Özbek meslektaşları ile ticari ortaklıklar konusunu görüştüler ve ülkedeki ticari fırsatları yerinde gördüler. Türk işadamları ile görüşen Özbekistan Sanayi ve Ticaret Odası Daire Başkanı Nadir Sultan-

muhammedov, Türkiye'nin Özbekistan için çok önemli ticari ortak olduğunu ifade ederek Türk yatırımcı ve işadamlarını ülkesine daha fazla yatırım yapmaya çağırıldı.⁵¹ Ekim ayında Bişkek'te düzenlenen Kırgızistan-Türkiye Ticaret ve Yatırım Forumu'na da İstanbul Ticaret Odası üyesi 50 Türk firması katıldı.⁵² 15-17 Ekim 2009 tarihlerinde Türkmenistan tarafından düzenlenen Türkmenistan Uluslararası Yatırım Forumuna 14 Türk şirketi ve Türkiye Mühendisler Birliği Temsilcisi katıldı.⁵³ Karadeniz ve Denizli Sanayici ve İşadamları, 29 Ekim'de TUSKON, Kazakistan İşadamları Derneği ve Kazakistan Ulusal Ekonomi Odası tarafından düzenlenen Türkiye-Kazakistan İş ve Yatırım Forumuna katıldı.⁵⁴ Kasım ayında Taşkent'te düzenlenen ve 20 ülkeden 80 firmanın katıldığı Orta Asya Endüstri Fuarı'nda Türk firmaları, sanayi alanında değişik amaçlarda kullanılan makineler ile gereçleri tanıttılar.⁵⁵

Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki enerji alanındaki işbirliğini geliştirmek üzere dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, bölge ülkelerini ziyaret ederek çeşitli konferanslara katıldı ve devlet yetkilileri ile uluslararası projeleri görüştü. Bu bağlamda, 17-21 Şubat 2009 tarihleri arasında Kırgızistan'ın Enerji ve Yakıt Kaynakları Bakanı İlyas Davidov'un davetlisi olarak bu ülkeye giden Bakan Güler, enerji konusunda görüşmelerde bulundu. Ziyaret sırasında, "Karşılıklı Anlayış ve İşbirliği Memorandumu" imzalandı.⁵⁶ Güler, 23-24 Nisan 2009 tarihlerinde düzenlenen "Enerjinin güvenilir ve istikrarlı taşınması ve uluslararası işbirliği ile sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında enerjinin rolü" konulu uluslararası konferansa katılmak üzere Aşkabat'a gitti.⁵⁷

Türkmenistan'ın, Çin'e petrol ve doğalgaz ihraç etmek üzere inşa ettiği projenin hayata geçirilmesi nedeniyle Türkmen lidere tebrik mektubu gönderen Cumhurbaşkanı Gül, Türkmenistan'ın enerji hatlarının çeşitlendirilmesi yönündeki politikasını desteklediğini belirterek enerji alanındaki işbirliğinin hem kardeşlik ve dostluk ilişkilerinin geliştirilmesine hem de halkların refah düzeyinin daha da artırılmasına somut katkı yapacağını söyledi. Gül, Türkmen lider de Gül'ün, Türkmenistan'ın Nabucco projesine de gaz tedarik etme talebine olumlu cevap verdi.⁵⁸

Temmuz ayında, Türkiye, AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso ile Bulgaristan, Romanya, Avusturya ve Macaristan Başbakanlarının katılımıyla Nabucco Projesi ile ilgili hükümetlerarası anlaşmanın imzalanmasıyla yıllık 31 milyar metreküp Hazar Havzası ile Ortadoğu doğalgazını Avrupa pazarına ihraç edecek olan projenin 3300 km'lik güzergâhının 2200 km'si Türkiye topraklarından geçecektir. Törende konuşan Başbakan Erdoğan, Nabucco projesinin Türkiye ile AB arasındaki enerji işbirliğini geliştireceğini ve derinleştireceğini söyledi.⁵⁹ Türkiye'nin AB'nin önemli enerji ortağı olduğunu savunan Erdoğan, bu projenin Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini gerekli hale getirdiğini vurguladı. Doğalgazda Türkiye'nin Avrupa'nın dördüncü ana arteri haline geldiğini ifade eden Erdoğan, projenin, bölgesel işbirliğini ve istikrarını geliştireceğini ve AB'nin Rusya'ya bağımlılığını azaltacağını hatırlattı. Türkiye İran, Katar ve hatta ileride Rusya'nın da projeye katılmasını istedi.⁶⁰

Sosyo-Kültürel İlişkiler

Türkiye, gerek devlet kurumları aracılığıyla gerekse özel sektörün yardımıyla sosyo-kültürel alanda karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi için yoğun çaba harcadı. Mart ayında TRT, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında izlenecek olan ve Türk kültürünün ve geleneklerinin yaygınlaştırılmasını amaçlayan TRT Avaz'ı yayına başlattı.⁶¹ Cihan Haber Ajansı da Mayıs ayında imzaladığı bir protokolle, Orta Asya'nın en büyük televizyon kanalı Kazakistan Khabar TV ile haber, fotoğraf, görüntü ve operasyonel işbirliği yapma kararı aldı.⁶² Diyanet İşleri Başkanlığı, 7. Avrasya İslam Şurası'nı düzenleyerek 42 ülkeden yaklaşık 80 din alimini İstanbul'da bir araya getirdi. Şurada, İslam üzerine araştırmaların geliştirilmesi amacıyla atılacak ortak adımlar ele alındı.⁶³ Kimse Yok Mu Derneği, Tacikistan'da yaşanan sel felaketi üzerine 2500 aileye gıda ve temizlik malzemesi yardımında bulundu. Ayrıca dernek bünyesinde faaliyet gösteren doktor, arama-kurtarma temsilcisi ve acil operasyonlar müdüründen oluşan bir ekip de bölgeye geldi.⁶⁴ Kırgızistan Chuy Bölgesi Valisi Bolotkan Kumarov, Ekim ayında İzmir'e gelerek Urla'daki Cengiz Aytmatov Lisesi'ni ziyaret etti ve ünlü şairi anma programına ka-

tıldı.⁶⁵ Uluslararası Üniversiteler Birliği'nin organize ettiği Avrasya Rektörler Toplantısı, Kasım ayında İstanbul'da gerçekleştirildi. Orta Asya ve Balkan ülkelerinde faaliyet gösteren üniversitelerin rektörlerini biraraya getiren toplantıda Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan gelenler dahil 110 delege, üniversiteler arasında işbirliğinin geliştirilmesi konusunu ele aldılar.⁶⁶

Sağlık Bakanlığı da Özbekistan'a 600.000 doz BGC aşısı hibe etti. Özbekistan'a giden Sağlık Bakanı Recep Akdağ'da, Hematoloji Enstitüsü bünyesinde kurulan Kemik İliği Nakli Merkezini ziyaret etti.⁶⁷ Tacikistan'daki şiddetli yağışlardan olumsuz etkilenen bölge halkına, 2400 ton konserve et gönderen⁶⁸ Türkiye, Türkmen polislere savunma taktikleri eğitimi verdi. Bu bağlamda, ülkeler arasındaki güvenlik konusunun artırılması ve bölge güvenlik sorunlarına çağdaş çözüm yolları üretilmesi amacıyla yürütülen Uluslararası Polis Eğitimi İşbirliği Projesi, Türkmenistan'da başlatıldı. Toplam 59 Türkmen polis, farklı zamanlarda Türkiye'ye gelerek, Kriz/Rehine Müzakereleri, İç Güvenlik İstihbarat, Taktik Müdahale ve Atış Kursu ile Bilişim Suçları Eğitimi Programına katıldı.⁶⁹

2009 yılında TİKA'nın koordinatörlüğünde Türkiye'nin bölge ülkelerine sosyal ve kültürel alanlarda mali ve teknik yardım sağladığı görülmektedir. Özbekistan Tarım ve Su İşleri Bakanlığı ile TİKA arasında yapılan anlaşma üzerine serada salatalık, domates ve biber gibi altı farklı sebze türünün yetiştirilmesi için ortak çalışmalar yapıldı. Ayrıca seracılık sektörü ile ilgili olarak Özbek çiftçilere kısa dönemli eğitim hizmeti veren⁷⁰ TİKA, Özbek yönetimiyle "Karakalpakistanda Tarımın Geliştirilmesi" isimli projeyi hayata geçirdi. Proje, Aral Gölü'nün kuruması ile birlikte yaşanan çevresel sorunların azaltılmasını, çiftçi gelirlerinin arttırılmasını ve sürdürülebilir bir kalkınma ve gıda güvencesi sağlanmasını hedefliyordu. Bu bağlamda ilk olarak 12 Karakalpakistanlı çiftçi İzmir, Aydın ve Bursa'da bir hafta süreyle incelemelerde bulundular.⁷¹ Benzer faaliyetler Tacikistan'da da gerçekleştirildi. TİKA ile Tacikistan Tarım ve Çevre Koruma Bakanlığı arasında yürütülen işbirliği çerçevesinde "Yeni Çeşitler Denenmesi ve Ekim Yönteminin Düzenlenmesi Yoluyla Tacikistan'da Pamuk Üretim Sektörünün Geliştirilmesi" amacıyla Nazilli Pamuk Araştırma Enstitüsü tarafından tohumlar geliştirildi ve tarım makineleri ile birlikte bu tohumlar Tacik yet-

kililere hibe edildi.⁷² Kırgızistan Sayıştay'ına teknik yardımda⁷³ bulunan TİKA, Çevre ve Orman Bakanlığı ile işbirliği yaparak "Entegre Havza Rehabilitasyonunda Katılımcı Yaklaşım" başlıklı eğitim programının birinci bölümünü tamamladı. Eğitim programında, çölleşmeden etkilenen Orta Asya ülkelerinin teknik kapasitelerinin artırılması hedefleniyordu.⁷⁴

TİKA'nın çabaları sonucunda Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Yaygın Eğitim Merkezi bünyesinde mobilyacılık eğitim atölyesi kuruldu. Mobilyacılık, sıhhi tesisat ve elektrik bölümleri bulunan eğitim merkezinden yılda yaklaşık 50 kişi meslek edinebilecek.⁷⁵ Aynı zamanda Kırgızistan'ın Narın İlinde faaliyet gösteren 43 ilköğretim okulunun pompa, jeneratör, kalorifer kazanı gibi ısıtma ve aydınlatma sistemleri yenilendi. Ayrıca Narın Devlet Üniversitesi bünyesinde Türk Kültür Merkezi açıldı. Yılda yaklaşık bin kişinin istifade edebileceği merkezde, meslek edindirme kursları da düzenlenecek.⁷⁶ Tacikistan'da 6 numaralı hastaneye jeneratör desteği⁷⁷ veren TİKA, Kazakistan'ın Almatı şehrinde faaliyet gösteren Abılayhan Dünya Dilleri ve Uluslararası İlişkiler Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi bünyesindeki Türk Dili Merkezi ile Kütüphanesini yeniden düzenledi.⁷⁸ Kazakistan'ın Avrasya L. N. Gumilev Milli Üniversitesi ile Türk tarihi, kültürü, dili ve edebiyatının öğretilmesini ve iki kurum arasındaki işbirliğinin geliştirilmesini amaçlayan bir protokol imzalayan⁷⁹ TİKA, Kazakistan'ın Almatı İli Talpar kentinde Ahıska Türkleri için 500 öğrenci kapasiteli, 300 kişilik yurda sahip modern bir lise inşa etme kararı aldı.⁸⁰ Kırgızistan Milli Yüksek Eğitim Kurulu'na teknik donanım desteği sağlayan⁸¹ TİKA, Özbekistan'da da özürlü öğrencilere meslek edindirme kursu açtı.⁸² Bu amaçla, iki okula marangoz ve dikiş atölyesi ile bilgisayar laboratuvarı kuruldu. Ayrıca Kazakistan'daki El-Farabi Üniversitesinde, Türk Dili ve Bilgisayar sınıfları açıldı.

Sonuç

Türkiye'nin 2009 yılında daha önceki yıllara nazaran daha aktif bölge politikası izlediği görülmektedir. Bu dönemde bölge devletlerine yapılan ziyaretler, Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı değil, daha çok Cumhurbaşkanlığı seviyesinde gerçekleştirilmiştir. Siyasi ilişki-

lerini geliştirmeyi ve karşılıklı ekonomik işbirliğini derinleştirmeyi hedefleyen Türkiye, bu amaçla Cumhurbaşkanlığı düzeyinde işadamlarının da katıldığı resmi ziyaretler düzenledi. Türk işadamlarının önemli ticari anlaşmalar imzalamalarını sağlayan bu ziyaretlerin, Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesine somut katkı sağladığı gözlenmektedir. Enerji alanında bölgenin en önemli enerji merkezi, Avrupa'nın 4. ana enerji arteri olma yolunda ciddi adımlar atan Türkiye, bu sahaya ilişkin çeşitli işbirliği anlaşmaları imzaladı. Özellikle Nabucco projesi için hükümetlerarası anlaşmanın imzalanması ve dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler'in bölge ülkelere gerçekleştirdiği ziyaretler bu amaçla hizmet etmiştir. Ekonomik alanda ise özellikle DEİK, TİKA, TUSKON ve TOBB tarafından gerçekleştirilen kapsamlı temaslar sırasında hukuksal ve kurumsal aksaklıklar ve muhtemel işbirliği olanakları ele alınmıştır.

TİKA'nın bölgeye gerçekleştirdiği sosyal ve kültürel yardımları da küçümsemek gerekmektedir. Çünkü TİKA'nın bölgeye yaptığı yardımlar, bölge insanının günlük ve acil ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir ki diplomatik sözlerden daha fazla etkili girişimlerdir. Aynı zamanda bölgede Türk kültürünün geliştirilmesi yönünde TİKA'nın yaptığı yatırımlar, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle kültürel alanda işbirliği olanaklarını daha fazla geliştirecektir. Bu tür yardımların daha kapsamlı hale getirilmesi ve TİKA'nın ekonomik ve ticari alanlarda da kurumsal kabiliyetini geliştiren yapılandırma içerisinde olması gerekmektedir.

Türkiye, genel dış politika hedefleri ve anlayışı çerçevesinde bölge ülkelerinin düşüncelerini ve gerçeklerini yakalamış görünmektedir. Önceki hükümetlerin yaptığı gibi "büyük söylemler"de bulunmaktan sakınmalıdır. Örneğin, enerji konusunda yaşanan stratejik paylaşım rekabeti, Türkiye'nin gücünü fazlasıyla aşmaktadır. Yine de Türkiye'nin, mevcut girişimleri kendi lehine çevirerek jeostratejik önemini artırma gayreti içerisinde olması oldukça normaldir. Türkiye'nin, mevcut politikalarını hayata geçirecek gerekli iç yasal düzenlemeleri gerçekleştirmesi ve teknik altyapısını geliştirmesi gerekmektedir. Diğer yandan Türkiye, bölge ülkeleri ile ilişkilerini daha koordine hale getirmeli, daha kurumsal ve planlamaya öncelik veren bir devlet bürokrasisine sahip olması gerekmektedir. Bu

amaçla Türkiye, bölge ülkelerini tek tek incelemeli ve her devletin ihtiyaçlarını ve anlayışlarını tek tek tespit etmeli, bölgesel gelişmeleri dikkate alan bireysel temelde politikalar geliştirmelidir. Doğal olarak jeo-stratejik rekabet ve üstünlük temelinde dış politika söylemlerinden vazgeçmelidir.

Türkiye'nin Orta Asya Politikası 2009 Kronolojisi

- 17-21 Şubat** Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, Enerji ve Yalık Kaynakları Bakanı İlyas Davidov'un davetlisi olarak Kırgızistan'a giderek enerji konusunda görüşmelerde bulunmuştur.
- 16-22 Mart** Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahman, İstanbul'da düzenlenen V. Dünya Su Forumu'na katılarak Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan ile görüşmüştür.
- 17 Nisan** Türkiye'ye gelen Bişkek Serbest Ticaret Bölgesi Direktörü, Kırgızistan'ın İstanbul Başkonsolosu ile birlikte bilgi alışverişinde bulunmak ve Bişkek Serbest Bölgesini tanıtmak amacıyla Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nu ziyaret etmiştir.
- 19-23 Nisan** Türkiye'yi Devlet Bakanı M. Said Yazıcıoğlu'nun temsil ettiği Türkiye-Tacikistan Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyonu'nun 7. Dönem toplantısı Duşanbe'de gerçekleştirilmiştir.
- 23-24 Nisan** Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, "Enerjinin Güvenilir ve İstikrarlı Taşınması ve Uluslararası İşbirliği ile Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Enerjinin Rolü" konulu uluslararası konferansa katılmak üzere Aşkabat'a gitmiştir.
- 26-27 Mayıs** Kalabalık bir işadamı heyetiyle Kırgızistan'a giden Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, temasları sırasında Kırgızistan Devlet Başkanı Bakıyev, Başbakan Igor Çudinov ve Meclis Başkanı Aytıbay Tagaev ile görüşmüş ve Kırgızistan Meclisi'nde bir konuşma yapmıştır. Gül ayrıca, Atatürk Alatoo Üniversitesini ziyaret etmiş ve 200 Kırgız ve 90 Türk firmasının katıldığı Türkiye-Kırgızistan İş Konseyi'ne de katılmıştır.
- 28-30 Mayıs** Cumhurbaşkanı Gül, Tacikistan'a resmi ziyarette bulunarak Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahman, Başbakan Akil Akilov ve Meclis Başkanı Sadullo Hayrullayev ile görüşmüş ve bu ülkede faaliyet gösteren Türk okullarını ziyaret etmiştir.

- 3-5 Haziran** Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, TİKA Başkanlığı ile BM Gıda ve Tarım Örgütü Orta Asya Alt Bölge Ofisi tarafından düzenlenen Orta Asya ülkelerinde bölgesel su ürünleri yönetim planlamasına yönelik 2. Hükümetlerarası Toplantı Trabzon'da gerçekleştirilmiştir.
- 1-4 Eylül** Aşkabat'ta, 70'e yakın firmanın katıldığı Türkmenistan Türk İhraç Malları Fuarı düzenlenmiştir.
- 8 Eylül** Türk işadamları iş görüşmeleri yapmak üzere Özbekistan'a giderek Özbek meslektaşları ile ticari ortaklıklar konusunu görüşmüşlerdir. Türk işadamları ile görüşen Özbekistan Sanayi ve Ticaret Odası Daire Başkanı Nadir Sultanmuhammedov, Türk işadamlarını ülkesine daha fazla yatırım yapmaya davet etmiştir.
- 28-29 Eylül** Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA)'nin I. Genel Kurulu Baküde yapılmıştır. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan Meclis Başkanları'nın katıldığı bu Genel Kurulda; TÜRKPA Bakü Deklarasyonu, Sekreteryaya Yönetmeliği ve İç Tüzük ile 2010 yılı bütçesi kabul edilmiştir.
- 2-3 Ekim** Azerbaycan'ın Nahçıvan özerk bölgesinde Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan Devlet Başkanlarının katıldığı Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları XI. Zirvesi düzenlenmiştir.
- 15-17 Ekim** Türkmenistan tarafından düzenlenen Türkmenistan Uluslararası Yatırım Forumu'na 14 Türk şirketi ve Türkiye Müteahhitler Birliği Temsilcisi katılmıştır.
- 21-24 Ekim** Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, geniş bir heyetle Türkiye'yi ziyareti etmiştir. Bu ziyarette Stratejik Ortaklık, Bilim ve Teknik Alanında, Çevreyi Koruma, Turizm İşbirliği ile Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi'nin çalışma şartlarına ilişkin antlaşmalar imzalanmıştır.
- 29 Ekim** Karadeniz ve Denizlili Sanayici ve İşadamları; TUSKON, Kazakistan İşadamları Derneği ve Kazakistan Ulusal Ekonomi Odası tarafından düzenlenen Türkiye-Kazakistan İş ve Yatırım Forumu'na katılmışlardır.
- 16-19 Kasım** Astana'da Türkiye-Kazakistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) VI. dönem toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantılar-

da, müteahhitlik ve enerji sektörleri başta olmak üzere, Türk şirketlerinin Kazakistan'a yönelik faaliyetleri değerlendirilmiştir.

Notlar

- 1 Türkiye'nin bu dönemdeki girişimleri için bkz. Ertan Efeğil, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasının Rasyonallitesi", **Avrasya Dosyası**, c. 12, n. 1, 2006, ss. 271-296.
- 2 Türkiye'nin genel dış politika anlayışı için bkz. Dışişleri Bakanlığı, "Genel Görünüm," <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 1 Ocak 2010; "2023'e kadar AB üyesi bir Türkiye görüyorum," **Anadolu Ajansı**, 30 Kasım 2009.
- 3 Türkiye'nin Orta Asya Politikası için bkz. <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010; Bülent Aras, "Turkish Policy toward Central Asia," **SETA Policy Brief**, Nisan 2008, n. 12, <http://www.setav.org>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 4 Detaylı bilgi için bkz. <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 5 TÜRKSOY hakkında bilgi almak için bkz. <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 6 Bu bağlamda Türkiye, Mavi Akım, Türkiye-İran, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum, Türkiye-Yunanistan-İtalya, Samsun-Ceyhan, Nabucco, Mavi Akım-2, Türkiye-İrak projelerine destek vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. "Nasılın Silvio...", **Zaman**, 22 Ekim 2009.
- 7 Uzmanların değerlendirmelerine göre Türkiye, enerji hatlarından yıllık yaklaşık 1 milyar dolar gelir elde edecektir. Uluslararası projelerin tamamlanması halinde, Türkiye'nin birden bire kilit ülke konumuna geleceğini düşünen uzmanlar, projelerin stratejik çıkar yönünde olduğunu düşünmektedir. Zamanla Avrupa'ya akacak gazın ana geçiş ülkesi konumuna yükselecek olan Türkiye'nin AB'nin enerji güvenliğindeki konumu güçlenirken tam üyelik müzakereleri sırasında Türk yetkililer kendilerine daha fazla özgüven duyacaklardır. Ayrıca uzmanlar, Türkiye'nin bu alanda Rusya ile yakınlaşmasına da olumlu bakmaktadır. Orta Asya'daki Türk etkisinin sadece ekonomik alanla sınırlı kalmasından memnun olan Rusya, Türkiye'yi artık tehdit olmaktan ziyade stratejik ortak olarak görmektedir. Uzmanlara göre, Avrasya bölgesinde Türkiye ile Rusya arasında gelişmekte olan pragmatik ve istikrarlı bir ekonomik ve siyasi ortaklık, bölgede geniş çaplı bir ekonomik entegrasyonun oluşumuna öncülük edecektir. Detaylı bilgi için bkz. Esedullah Oğuz, "Orta Asya'da rekabetten ortaklığa", **Zaman**, 8 Ağustos 2009; "Türkiye, gazdan yılda 1 milyar dolar kazanacak", **Zaman**, 11 Ağustos 2009; "Enerjideki güçlü konumu Türkiye'nin AB müzakerelerindeki özgüvenini artırır", **Zaman**, 10 Ağustos 2009.
- 8 Detaylı bilgi için bkz. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Enerji Stratejisi", <http://www.mfa.gov.tr>, Ocak 2009 Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010; Yusuf Yazar ve Hasan Hüseyin Erkaya, "Turkey: Energy Status and Expectations", **Seta Policy Brief**, Ocak 2008, Sayı 6, <http://www.setav.org>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010; Bercan Tutar, "21. Yüzyılın jeopolitiği", **Sabah**, 5 Mayıs 2009.
- 9 "Cumhurbaşkanı Gül Kırgızistan'a Gitti", **Anadolu Ajansı**, 26 Mayıs 2009.
- 10 Aydın Pazarıcı, "Gül'ün ziyareti öncesi Kırgız lider Bakıyev'den sıcak mesajlar: ilişkilerimiz her türlü menfaatin üstündedir", **Zaman**, 26 Mayıs 2009.
- 11 "Turkey Ready to Help Bring Kyrgyz Goods to Europe", **Radio Free Europe/Radio Liberty**, 28 Mayıs 2009.
- 12 "Cumhurbaşkanı Gül, Kırgızistan'da", **Anadolu Ajansı**, 28 Mayıs 2009; Marat Ömürov, "Orta Asya ile ilişkilere ziyaret ayarı", **Zaman**, 27 Mayıs 2009; "Atayurt ile ilişkiler ivme kazanacak", **Anadolu Ajansı**, 28 Mayıs 2009. Ayrıca Cumhurbaşkanı Gül'ün Kırgız Devlet Başkanı onuruna verdiği yemekte yaptığı konuşma için bkz. <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010; <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 13 Cumhurbaşkanı Gül'ün Manas Üniversitesinde yaptığı konuşma için bkz. Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 14 Cumhurbaşkanı Gül'ün Cumhuriyet Meclisi'nde yaptığı konuşma için bkz. <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.

- 15 “Cumhurbaşkanı Gül, Kırgızistan’a gitti”, **Milliyet**, 26 Mayıs 2009; “Cumhurbaşkanı Gül Orta Asya Yolcusu”, **ANKA Haber Ajansı**, 25 Mayıs 2009.
- 16 “Cumhurbaşkanı Gül Kırgızistan’da Meclise hitap etti”, **Milliyet**, 28 Mayıs 2009.
- 17 Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi – 2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 18 Cumhurbaşkanı Gül’ün Devlet Başkanı Bakiyev’in kendisine verdiği akşam yemeğinde yaptığı konuşma için bakınız: <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 19 Cumhurbaşkanı Gül’ün Türkiye-Tacikistan İş Konseyi Toplantısında yaptığı konuşma için bkz. <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 20 Atıf Ala ve Mamur Şapırov, “Türk okullarına destek için Tacik lidere teşekkür etti”, **Zaman**, 30 Mayıs 2009.
- 21 “Gül, terörle mücadele kararlılığımızı bir kez daha ifade ettik”, **Anadolu Ajansı**, 29 Mayıs 2009.
- 22 “Davutoğlu temaslarını değerlendirdi”, **Zaman**, 30 Eylül 2009; “Türkiye’nin artan diplomatik gücü”, **Milliyet**, 30 Eylül 2009.
- 23 Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi-2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 24 Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi-2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010; “Cumhurbaşkanı Gül, Türk sporları olimpiyatı önerdi”, **Zaman**, 3 Ekim 2009.
- 25 Cumhurbaşkanı Gül’ün konuşması için bkz. <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010; <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010; <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 26 Serkan Akkoç, “Gül ve Nazarbayev’den Yatırım Çağrısı”, **Doğan Haber Ajansı**, 23 Ekim 2009; “Aksakal’ Övgüsü”, **Milliyet**, 23 Ekim 2009.
- 27 “Ataturk monument unveiled in Kazakh capital”, **Radio Free Europe/Radio Liberty**, 8 Ekim 2009.
- 28 “Gül: Kazakistan’la ülkemiz arasındaki birlik, Türk dünyasının refahına hizmet edecek”, **Zaman**, 22 Ekim 2009; Ekrem Dumanlı, “Bakü-Ceyhan hattına daha çok destek vermek istiyoruz”, **Zaman**, 19 Ekim 2009; Süleyman Kurt, “Türk dünyasıyla ilk stratejik ortaklık anlaşması imzalandı”, **Zaman**, 23 Ekim 2009.
- 29 Cumhurbaşkanı Gül’ün Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev’in ziyareti sırasında yaptığı konuşma için bkz. <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 30 Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi-2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 31 Cumhurbaşkanı Gül’ün, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile Birlikte Düzenledikleri Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama, <http://www.tccb.gov.tr>, 22 Ekim 2009.
- 32 TİKA, “Kazakistan Parlamenter Grubu Heyetinden TİKA’ya ziyaret”, <http://www.tika.gov.tr>, 3 Şubat 2009.
- 33 Dışişleri Bakanlığı, “Türk Dış Politikası Kronolojisi-2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 34 “ERGİSAD, Kırgızistan’a yatırım yapacak”, **Zaman**, 27 Mart 2009.
- 35 “Kuveyt Türk, Orta Asya İslami Bankacılığın temelini Kazakistan’da attı”, **Zaman**, 13 Ekim 2009.
- 36 DEİK, **DEİK Bülteni**, Sayı 2009, 16. Hafta, 13-19 Nisan 2009.
- 37 Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi-2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010; DEİK, **DEİK Bülteni**, Sayı 2009, 17. Hafta, 20-26 Nisan 2009.
- 38 Temmuz ayında Kazakistan’a giden Devlet Bakanı Faruk Çelik, 3. Semavi ve Geleneksel Dinler Liderleri Kurultayı’na katıldı ve TİKA Astana Program Koordinasyon Ofisi’nin açılışını yaptı. TİKA, “Devlet Bakanı Faruk Çelik Kazakistan’da”, <http://www.tika.gov.tr>, 7 Temmuz 2009.
- 39 Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi-2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010; DEİK, **DEİK Bülteni**, Sayı 2009, 21. Hafta, 18-24 Mayıs 2009.

- 40 DEİK, **DEİK Bülteni**, Sayı 2009, 22. Hafta, 25-31 Mayıs 2009.
- 41 Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi-2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 42 “Asya, ‘Demir İpekyolu’ ile birbirine bağlanıyor”, **Zaman**, 15 Haziran 2009.
- 43 Avaza projesinin ilk etabı 2011 yılında tamamlanacak ve ilk etabın toplam yatırım maliyeti 4 milyar dolar civarındadır. 2020 yılında tümüyle tamamlanması hedeflenen üç aşamalı projenin toplam maliyeti ise 7 milyar dolardan fazladır. Bölgede altmış modern otelin inşası öngörülmektedir. Hatta Türk inşaat şirketi Sehil, bölgeye yapay ada üzerine bir otel inşa edecektir “Türkmenistanda yapay adaya otel inşa edilecek”, **Zaman**, 11 Ekim 2009; “Dünyanın ikinci yapay ada otelini, bir Türk şirketi inşa edecek”, **Milliyet**, 10 Ekim 2009.
- 44 Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi-2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 45 “Turkmen President Visits Turkey to Discuss Nabucco”, **Radio Free Europe/Radio Liberty**, 27 Ağustos 2009. BM Genel Kurulu’nda konuşan Berdimuhammedov, Türkiye ile ekonomik ilişkileri geliştirmek istediğini ve Orta Asya ile Hazar Havzasında barış ve istikrarı arzuladığını açıkladı. **Sabah**, 10 Ekim 2009.
- 46 Türk firmalarının, Türkmenistan’da, 2009 yılı Ocak-Ağustos ayları arasında üstlendiği 26 projenin toplam değeri 1 milyar 663 bin dolardır.
- 47 Murat Varol, “Hazar Denizi’nin ‘Antalya Yapma’ Hedefi”, **Doğan Haber Ajansı**, 15 Haziran 2009.
- 48 Cemil Yıldız, “Antalya’da turizmi konuşacaklar”, **Zaman**, 27 Ağustos 2009; Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi-2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010; Cemil Yıldız ve Süleyman Kurt, “Ziyaret öncesi konuştu: Türkiye stratejik ortağımız”, **Zaman**, 23 Ağustos 2009. Türkmenistan ekonomisindeki turizm sektörünün katkı payını arttırmak ve bu alanda yüksek kalitede hizmet verebilecek elemanların yetiştirilmesi amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı, TİKA ve Türkmenistan Turizm ve Spor Devlet Komitesi arasında yapılan işbirliği çerçevesinde “Türkmenistan’da Turizmin Geliştirilmesi Projesi: 2009-2010 Çalışma Programı” başlatıldı. Proje bağlamında Avaza Serbest Turizm bölgesinde hizmete açılacak ve Türkmenistan’daki otellerde çalışacak 40 personele eğitim verildi. TİKA, “Türkmenistanda “Turizmin Geliştirilmesi Projesi” Başladı”, <http://www.tika.gov.tr>, 27 Temmuz 2009.
- 49 “Çalık Enerji’den Özbekistan’a 336 milyon euro’luk yatırım”, **Sabah**, 26 Ağustos 2009.
- 50 DEİK, **DEİK Bülteni**, Sayı 2009, 36. Hafta, 31 Ağustos-6 Eylül 2009.
- 51 “Türk işadamları heyeti Özbekistanda”, **Anadolu Ajansı**, 8 Eylül 2009.
- 52 Barış Ergün, “Orta Asya su santrancında Kırgızistan hamlesi geliyor”, **Sabah**, 1 Ekim 2009.
- 53 DEİK, **DEİK Bülteni**, Sayı 2009, 42. Hafta, 12-18 Ekim 2009.
- 54 Resul Cengiz, “GETİAD, Kazakistan ile Denizli arasında köprü rolü”, **Zaman**, 29 Ekim 2009; Fahri Öztoprak, “Kazakistan petrol ve doğalgazının Samsun’dan aktarılması bölgenin önemini artıracak”, **Zaman**, 26 Ekim 2009.
- 55 “Orta Asya Endüstri Fuarı açıldı”, **Cihan Haber Ajansı**, 3 Kasım 2009.
- 56 Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi-2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 57 Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi-2009”, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2010.
- 58 Süleyman Kurt, “Ankara-Aşkabat hattında enerji yüklü mesajlaşma”, **Zaman**, 27 Aralık 2009; “Gül: Türkiye, Türkmenistan’ın enerji politikasını destekliyor”, **Cihan Haber Ajansı**, 21 Aralık 2009.
- 59 Şeref Oğuz’a göre Nabucco projesi, Türkiye’yi bölgesel aktör olarak tescil etmekte ve karşılıklı bağımlılığı sağlayarak, yeni bir ekonomik ilişkiler geliştirecektir. Şeref Oğuz, “Enerji Koridoru”, **Sabah**, 13 Temmuz 2009.
- 60 Detaylı bilgi için bkz. Songül Selvi, Hilal Köylü ve Tarık Işık, “Dev Boru Hattı projesine tarihi imza: Nabucco Türkiye’yi AB’ye bağladı”, **Radikal**, 14 Temmuz 2009; Hilal Köylü, “Ankara Avrupa’ya ‘Önceliğimiz Nabucco’ mesajı verdi”, **Radikal**, 8 Ağustos 2009; Ünsal Ereke, “Etraf Gaz Kaynıyor”, **Milliyet**, 15 Temmuz 2009; İhsan Ekici ve Siyamend Kaç-

- maz, “Nabucco, Avrupa basınında: Gaz artık tehdit unsuru olmayacak”, **Milliyet**, 13 Temmuz 2009; “Türkiye gazdan yılda bir milyar dolar kazanacak”, **Milliyet**, 11 Ağustos 2009; Ünsal Ereke, “Nabucco, Türkmen gazıyla mı başlayacak?”, **Milliyet**, 15 Ağustos 2009.
- 61 “TRT’nin yeni kanalı, ‘TRT Avaz’ yayına başladı”, **Zaman**, 21 Mart 2009; “New Turkish TV Channel Broadcasts to Balkans, Central Asia, Caucasus”, **Radio Free Europe/Radio Liberty**, 23 Mart 2009; “TRT Avaz Yayına Başladı”, **Radikal**, 22 Mart 2009.
- 62 “Cihan, Orta Asya’nın en büyük televizyon kanalıyla çalışacak”, **Cihan Haber Ajansı**, 1 Mayıs 2009.
- 63 Mükremin Albayrak, “Diyabet, 42 ülkenin ulemasını İstanbul’da buluşturuyor”, **Zaman**, 12 Mayıs 2009.
- 64 Mükremin Albayrak, “Anadolu, Tacikistan’ın yardımına koştu”, **Zaman**, 15 Haziran 2009.
- 65 “Kırgız vali: Türkîyedeki Aytmatov sergisinden heyecan duyduk”, **Zaman**, 13 Ekim 2009.
- 66 Hemra Köse, “Avrasya Rektörleri, akreditasyon ve kaliteyi İstanbul’da konuştu”, **Zaman**, 25 Kasım 2009.
- 67 TİKA, “Kazakistan El-Farabi Üniversitesine Türkçe Sınıf”, <http://www.tika.gov.tr>, 3 Kasım 2009; “Özbekistan’ın Aşı Desteği”, <http://www.tika.gov.tr>, 3 Kasım 2009; “Sağlık Bakanı Recep Akdağ’dan Özbek-Türk Kemik İliği Nakli Merkezine Ziyaret”, <http://www.tika.gov.tr>, 10 Aralık 2009.
- 68 TİKA, “Tacikistan’a İnsani Yardım”, <http://www.tika.gov.tr>, 11 Ağustos 2009.
- 69 TİKA, “Türkmen Polisleri ‘Savunma Taktikleri’ Eğitimi”, <http://www.tika.gov.tr>, 11 Ağustos 2009.
- 70 TİKA, “Özbekistan Seralarından İlk Ürün Alındı”, <http://tika.gov.tr>, 28 Ocak 2009,
- 71 TİKA, “Karakalpakistan’da Tarımın Geliştirilmesi Projesi Başlıyor”, <http://www.tika.gov.tr>, 25 Mayıs 2009.
- 72 TİKA, “Tacikistan’da Pamuk Üretimine Destek”, <http://www.tika.gov.tr>, 25 Mayıs 2009.
- 73 TİKA, “Kırgızistan Sayıştay’ına Teknik Yardım”, <http://www.tika.gov.tr>, 29 Temmuz 2009.
- 74 TİKA, “Entegre Havza Rehabilitasyonunda Katılımcı Yaklaşımı Eğitimi”, <http://www.tika.gov.tr>, 18 Eylül 2009.
- 75 TİKA, “Kazakistan’da Mesleki Eğitim Atölyesi Kuruldu”, <http://www.tika.gov.tr>, 11 Şubat 2009.
- 76 TİKA, “Kırgızistan’da 43 Okulun Isıtma Sistemi Yenilendi”, <http://tika.gov.tr>, 11 Şubat 2009.
- 77 TİKA, “Tacikistan’da 6 Numaralı Hastaneye Jeneratör Desteği”, <http://tika.gov.tr>, 17 Mart 2009.
- 78 TİKA, “Kazakistan Abılayhan Dünya Dilleri ve Uluslar arası İlişkiler Üniversitesi’ne Türk Dil Sınıfı ve Kütüphanesi”, <http://tika.gov.tr>, 14 Nisan 2009.
- 79 TİKA, “Avrasya Gumilev Milli Üniversitesi ile Protokol”, <http://www.tika.gov.tr>, 6 Temmuz 2009.
- 80 TİKA, “Kazakistan’da Ahıska Türkleri için Lise Kuruluyor”, <http://www.tika.gov.tr>, 23 Haziran 2009.
- 81 Kırgızistan’da yapılan akademik çalışmalar, bu sayede, elektronik ortama taşınacak. TİKA, “Kırgızistan Yüksek Eğitim Kuruluna Donanım Desteği”, <http://www.tika.gov.tr>, 15 Haziran 2009.
- 82 Yılda yaklaşık 500 işitme engelli öğrencinin meslek edinmesi ve topluma kazandırılması amaçlanmıştır. TİKA, “Özbekistan’da Özürlü Öğrencilere Meslek Edindirme Kursu”, <http://www.tika.gov.tr>, 28 Nisan 2009.

TÜRKİYE'NİN DOĞU ASYA POLİTİKASI 2009#

Selçuk Çolakoğlu*, Cemal Alpgiray Bölücek**,
Yunus Can Polat***

Bu makale, SOBAG -109K238 nolu proje çerçevesinde TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

* Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Araş.Gör., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

*** Adnan Menderes Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

Giriş

Türkiye, bölgesel bir güç olmanın yanısıra geliştirdiği çok yönlü dış politika anlayışıyla, coğrafi olarak kendisine uzak bölgelerle de yakın siyasi ve ekonomik işbirliğini hedefleyen bir ülke konumundadır. 2009 yılında Doğu Asya ülkeleri ile ilişkiler mevcut dostane ortamın geliştirilmesi ve bu ortamın siyasi ve ekonomik işbirliğine dönüştürülmesi ekseninde gerçekleşmiştir. Gerek üst düzey ikili ziyaretler gerekse yapılan anlaşmalar Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında daha aktif bir rol alma isteğini vurgulamıştır. 2009 yılının Ocak ayından itibaren Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) geçici üye olarak bulunan Türkiye; dış politikasını küresel bir aktör olma hedefine bölge dışı ülkelerle yakın ilişkiler kurarak yaklaşacağını bilincinde olarak yürütmüştür. Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ile ilişkilerinde 'Tek Çin' ve 'Çin'in iç işlerine ve top- rak bütünlüğüne saygı' politikasını devam ettirirken aynı zamanda Çin'den insan hakları standartlarında bir azınlık politikası talebinde bulunmuştur. Japonya, Güney Kore ve ASEAN ülkeleri ile ilişkiler de ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinin siyasi ve kültürel ilişkilerin artmasıyla destekleneceği anlayışıyla gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin bölgeyle ticari ilişkileri ülkemizin toplam dış ticaretinde önemli bir yer tutmaktadır. Çin, Güney Kore, Japonya ve ASEAN ülkelerinin 2008 yılında Türkiye'nin genel ihracatındaki payı %2,7 iken 2009 yılında mütevazı bir artışla %3,2 olmuş; bölge ülkele-

rinin Türkiye'nin genel ithalatındaki payı ise 2009 yılında %15,2'den %16,7'ye çıkmıştır. Bu tablodaki genel sorun Türkiye'nin ithalatının %16,7'sini Doğu Asya ülkeleri oluştururken bu ülkelerin, Türkiye'nin ihracatının sadece %3,2'sini oluşturmasıdır. Bu anlamda 2009 yılı dış ticaret dengesini Türkiye lehine değiştirmek için siyasi ve ekonomik düzeyde çaba harcanan bir yıl olmuştur.

Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkiler

Siyasi İlişkiler

Türkiye resmi olarak Tayvan ve Doğu Türkistan/Şincan konularında ÇHC'nin tezlerine destek verir bir politika izlemektedir. Türkiye, ÇHC'yi tüm Çin'i temsil eden tek yasal hükümet olarak tanımakta, Tek-Çin politikasını onaylamakta ve Çin'in egemenliğini ve toprak bütünlüğünü desteklemektedir. Bu noktada Türkiye Çin'i ekonomik gücü, devasa nüfusu ve BMGK'da daimi üyeliği dolayısıyla çok önemli bir stratejik ortak olarak değerlendirmektedir.

2009 yılında ilişkiler bu çerçevede üst düzey resmi ziyaretler ve imzalanan ikili anlaşmalarla devam etmiş, 5 Temmuz'da Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nin başkenti Urumçi'de meydana gelen olaylar ise Türkiye-Çin ilişkilerinin ciddi bir sınavdan geçmesine neden olmuştur.

2009 yılının ilk resmi ziyareti Nisan ayında Sağlık Bakanı Recep Akdağ'ın, Çin Sağlık Bakanı Chen Zu'nun daveti üzerine Çin'e gitmesiyle gerçekleşmiştir. Ziyaret kapsamında iki ülke arasında sağlık alanında işbirliği imkânlarını değerlendiren Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Haziran ayı sonunda beraberinde İçişleri Bakanı Beşir Atalay, Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, milletvekilleri, bürokratlar, işadamları ve basın mensupları ile Çin Cumhurbaşkanı Hu Jintao'nun daveti üzerine gerçekleştirdiği resmi ziyaret ise gerek siyasi gerekse ekonomik anlamda ikili ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük önem taşımak-

tadır. 1995 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in resmi ziyaretinin ardından 15 yıl sonra cumhurbaşkanlığı düzeyinde Çin'e gerçekleştirilen bu ilk ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Gül, Pekin dışında Şian, Shenzhen ve Urumçi şehirlerini ziyaret etmiş ve yerel yöneticilerle görüşmüştür. Ziyaret için tercih edilen şehirlerden Pekin'in siyasi işbirliğinin geliştirilmesini, Şian'ın tarihi ve kültürel mirasta işbirliğini, sanayi şehri Shehznen'in ekonomik işbirliği arzusununu ve Urumçi'nin ise Doğu Türkistan sorunu hususunda karşılıklı bir yumuşamayı sembolize ettiği söylenebilir.¹

Ziyaret sırasında üst düzey temaslar sonucunda Devlet Bakanı Zafer Çağlayan; Enerji Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı; Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ertuğrul Apakan, Türkiye ve Çin Dışişleri Bakanlıkları Arasında Ortak Çalışma Grubu Kurulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı; Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı İsmet Yılmaz, Kültür Varlıklarının Korunması, Yasa Dışı Yollardan Yurt Dışına Çıkarılması ve Satılmasının Önlenmesi Anlaşması'na imza atmışlardır.

Cumhurbaşkanı Gül'ün Çin ziyaretini tamamlayıp ülkeye dönmelerinden sadece altı gün sonra Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nin başkenti Urumçi'de meydana gelen şiddet olayları gerek hükümet gerekse kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Gül'ün ziyareti sırasında Uygur Türkleri ile ilgili bir soruya verdiği yanıt Türkiye'nin tutumunu da özetler nitelikte olmuştur: "Uygur Türkleri, tabii ki Çin'in vatandaşları. Ama onlar, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinde köprü görevi yapıyorlar. Uygur Türkleri ile aynı kökten geliyoruz, aynı dine inanıyoruz. Bunu, Çin yönetimi dâhil kimse inkâr etmiyor. Çin, çok etnik kökenli ve çok dinli. Ama önemli olan, herkesin olduğu yerde ülkesiyle bütünleşmesi, hem de bulunduğu yerden Türkiye ile dostluk ve işbirliğine köprü vazifesi görmesidir."² Bu durumda Türkiye, bir yandan Uygur Türkleri'ne eşit davranılmasını isterken diğer yandan da Çin'in iç işlerine ve toprak bütünlüğüne saygılı bir politika izlediğini göstermektedir. Ancak 5 Temmuz'da Urumçi'de Uygurların gösterisinin çok kanlı bir şekilde bastırılmasının ardından ikili ilişkiler Doğu Türkistan merkezli bir hale gelmiştir. Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, "5 Temmuz'da Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nin başkenti Urumçi'de meydana gelen olaylar ülkemizde ve kamuoyunda derin bir üzüntü ve endişe yaratmıştır. Türk

halkı, akrabalık bağları bulunan Uygur halkına kendini çok yakın hissetmekte, onların acılarını paylaşmaktadır” denilmiştir.³ Çin’in Ankara Büyükelçilik Maslahatgüzarı Şiao Cüncing, Temmuz ayında Dışişleri Bakanlığı’na çağrılmış ve olaylardan duyulan rahatsızlık dile getirilerek Sincan bölgesinde Uygur Türkleri’nin yaşadıkları hakkında bilgi vermesi istenmiştir. Şiao Cüncing Sincan bölgesinde yaşananların soykırım veya etnik ve dinsel bir çatışma olmadığını belirtmiştir.⁴ Ancak bu açıklama Türk kamuoyundaki tepkinin azalması için yeterli olmamıştır.

İstanbul’da gerçekleştirilen Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi Dışişleri Bakanları toplantısı sonunda yayınlanan ortak bildiriye, Ankara’nın girişimleri sonucu Temmuz ayında Doğu Türkistan’da yaşananlardan duyulan endişeler de dâhil edilmiştir. Ayrıca Türkiye, bölgede şiddetin son bulması için konuyu 2009 Ocak ayından itibaren geçici üye olduğu BM GK’ya taşıyacağını açıklamıştır.⁵ Pekin yönetimi ise, Sincan’daki olayların Çin’in iç işi olduğunu söyleyerek, Türkiye’nin bu olayları BM GK’ya taşımasına karşı çıkmış, Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Qin Gang, konuya ilişkin açıklamasında, Çin’in kararlı önlemlerinin yasalara uygun olduğunu söylemiştir.⁶

Gerilen ilişkilerin yumuşatılması için 12 Temmuz’da Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile telefon görüşmesi yapan Çin Dışişleri Bakanı Yang Jiechi, Çin’in Ankara eski Büyükelçisi Aiquo Song’u özel temsilci olarak Ankara’ya göndermiştir. Görüşmede Şincan’daki olaylar hakkında bilgi veren özel temsilci, Türkiye’nin Çin için “Stratejik Ortak” olduğunu vurgulamış ve Türkiye ile ilişkilerin bozulmasını istemediklerini iletmıştır. Ayrıca Türkiye’de basının aksettirdiğinin aksine Şincan’da ölenlerin büyük kısmının Han Çinlisi olduğunu da öne süren özel temsilci, konunun araştırılmakta olduğunu faillerin yakalanacağını belirtmiştir.⁷ Bu arada Türkiye’de artan protesto gösterileri ve resmi düzeyde gösterilen tepkiler nedeniyle Türkiye’nin Pekin Büyükelçiliği’nin sitesi saldırıya uğrayarak “İç işlerimize karışmayın” mesajı bırakılmıştır.⁸ Gerginleşen siyasi ortamda, Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zay Cün, Türkiye-Çin ilişkilerinin 5 Temmuz’da Urumçi’de meydana gelen olaylardan etkilenmemesini istediklerini belirtmiştir.⁹ Bir hafta sonra ise Türkiye’nin Pekin Büyükelçisi Murat Salim Esenli, Çin devlet televizyonunda ko-

nuk olduğu bir programda Urumçi'de meydana gelen olaylarla ilgili soruyu yanıtlarken, “Türkiye'nin bunu Çin'in iç işi olarak gördüğünü ve Çin makamlarının sorunu kendi anayasalarına ve taraf oldukları uluslararası sözleşmelere bağlı kalarak çözeceklerine inandığını” söylemiştir.¹⁰

Ekonomik İlişkiler

Çin, dünyada Rusya ve Almanya'dan sonra Türkiye'nin 3. büyük ticari ortağıdır. 2009 yılında yaklaşık 1,6 milyar dolar ihracat ve 12,6 milyar dolar ithalat ile toplam 14,2 milyar dolarlık ticaret hacmine sahip olan iki ülke ekonomik ilişkilerindeki en büyük sorun ise dış ticaret dengesizliğidir. Çin, Rusya'dan sonra en çok dış ticaret açığı verdiğimiz 2. ülke konumundadır. İhracatımızdaki başlıca maddeler krom, bakır, borat, mermer ve traverten gibi maden cevherleri (% 66), kimyasallar (% 11), makineler ve ulaşım araçlarıdır (% 9). İthalatımızdaki başlıca maddeler ise makine ve ulaştırma araçları (% 48), tekstil (% 11) ve yarı mamul mallardır (% 8). Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için iki ülke resmi makamları arasında görüş birliği mevcuttur. Ekonomik ilişkilerin yasal çerçevesi Ticaret Anlaşması, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi (ÇVÖ) Anlaşması, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşması büyük oranda tamamlanmıştır. Ülkemizde halen 330'un üzerinde Çinli firma faaliyet göstermektedir. Bu firmaların yatırımlarının toplamı 63 milyon dolardır. Türkiye'nin Çin'deki yatırımları 100 milyon doları aşmıştır.

Her ne kadar Türkiye'nin Çin'e ihracatı 2005 yılından bu yana yaklaşık %300'lük bir artış gösterdiyse de 2009 yılı itibariyle 11 milyar dolarlık dış ticaret açığının kısa vadede kapanması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, Cumhurbaşkanı Gül'ün Haziran ayındaki Çin ziyaretinin en önemli gündem maddesi olan ekonomik dengesizliğin giderilmesi noktasında Çinli firmaların Türkiye'ye yatırım yapması ve Çin'e yapılan ihracatın arttırılması için somut adımlar gelecek yıllardaki ekonomik işbirliği açısından önemli olacaktır. Bu anlamda ziyaretin özellikle iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler açısından bir dönüm noktası olması beklenmektedir.

Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti ile Dış Ticareti 1999-2009
(Milyon \$)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	
1999	37	895	-	858
2000	96	1.345	-	1.249
2001	199	926	-	727
2002	268	1.368	-	1.100
2003	505	2.610	-	2.105
2004	392	4.476	-	4.084
2005	550	6.885	-	6.335
2006	693	9.669	-	8.976
2007	1.040	13.234	-	12.194
2008	1.437	15.658	-	14.221
2009	1.599	12.677	-	11.078

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı istatistiklerinden derlenmiştir.

2009 Yılında Türkiye'nin İthalat Yaptığı İlk Beş Ülke İle Dış Ticaret Açıkları (Milyon \$)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Açığı	
1. Rusya Fed.	3.202	19.720	-	16.518
2. Almanya	9.788	14.100	-	4.312
3. Çin Halk C.	1.599	12.677	-	11.078
4. ABD	3.225	8.574	-	5.349
5. İtalya	5.892	7.675	-	1.783

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı istatistiklerinden derlenmiştir.

Çinli firmalarının Türkiye'ye doğrudan yatırımı için özellikle madencilik, sanayi ve enerji sektörlerinin cazip olduğunu gösteren ve 7 Temmuz'da İstanbul'da gerçekleştirilen Türk-Çin İş Forumu'nda imzalanan anlaşmalar şöyledir¹¹:

- Türk- Çin İş Konseyi ve Zhejiang Eyaleti Ticaret Ofisi arasında iş-birliği anlaşması,
- Zhejiang Material Industry International Co. ve Habaş firması arasında 10 milyon dolar tutarında özel çelik alışı anlaşması,

- Zhejiang Orient Engineering Co. Ltd.ve Gülsan arasında 5 milyon 150 bin dolar tutarında hidroelektrik santrali anlaşması,
- Zhejiang Orient Engineering Co. Ltd.ve ARC arasında 5 milyon dolar tutarında hidroelektrik santrali anlaşması,
- Zhejiang Metals & Minerals Imp. & Exp. Corp. ve KCIC firması arasında 20 milyon dolar tutarında maden ihracatı anlaşması,
- Zhejiang Orient Engineering Co. ve Bereket Enerji arasında 16 milyon dolar tutarında hidroelektrik enerji santrali anlaşması

Türkiye'nin özellikle enerji alanında yatırıma ihtiyaç duyduğunu belirten Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, yapılan hesaplamalar sonucu Türkiye'de önümüzdeki 10 yılda 130 milyar dolarlık enerji yatırıma ihtiyaç duyulduğunu, Çinli firmaların başta nükleer santraller olmak üzere Türkiye'de enerji yatırımıyla ilgilendiklerini belirtmiştir.¹² Türkiye'nin hızla gelişen bir ülke olduğunu ve stratejik konumu açısından, Çin firmaları için çok önemli bir yatırım merkezi olduğunu belirten ÇHC Zhejiang Eyalet Valisi Lu Zushan, Türkiye ile Çin'in dünyada yaşanan ekonomik krize karşı beraber hareket ederek üstesinden gelebileceklerini dile getirerek, sadece Türkiye ile Çin arasındaki mevcut ilişkileri geliştirmek istemediklerini, yeni potansiyel iş alanlarında da iş birliği yapmak istediklerini kaydetmiştir.¹³

Yine ziyaret kapsamında Türk Telekom, İş Bankası ve Akbank yöneticileri de Çin Eximbank ile Ticaret Finansmanı ve Kredi Limiti Çerçeve Anlaşması imzalamışlardır.¹⁴ Her ne kadar Çin Eximbank ile imzalanan düşük faizli ve uzun vadeli kredi anlaşmaları ikili ticari ilişkilerin güvene dayalı bir zeminde ilerlediğini gösterse de, Türk şirketlerinin Çin ile ticaret yapmasını teşvik etmesi nedeniyle kısa vadede ithalatı ve dolayısıyla Çin ile olan dış ticaret açığını arttırması beklenebilir. Ancak Çinli firmalara Türkiye'deki yatırımları için verilecek kredilerin dış ticaret açığının orta vadede dengelenmesi adına olumlu sonuçlar doğurması beklenmektedir.

2009 yılının son beş ayında, Cumhurbaşkanı Gül'ün resmi ziyareti sonrası gelişen işbirliği ortamının Urumçi'deki olaylar sebebiyle zarar görmesini önlemek adına ikili temaslar bakanlar düzeyin-

de devam etmiştir. Çin Dışişleri Bakanlığı'nın davetlisi olarak Ağustos ayı sonunda Çin Halk Cumhuriyeti'ni beraberindeki iş adamları heyeti ile ziyaret eden Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, ziyaret kapsamında Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Dışişleri Bakanlığı yetkilileriyle görüşmeler yapmış ve Urumçi Dış Ekonomik İlişkiler ve Ticaret Fuarının açılışına katılmıştır. Ziyaretin amacını Urumçi'de yaşanan olaylar sonucu olumsuz etkilenen ticari ilişkileri geliştirmek olarak tanımlayan Çağlayan, iki ülkenin siyasi ilişkilerinin de gelişmeye devam edebilmesinin anahtarının ticaret ve ekonomiden geçtiğini söylemiştir.¹⁵ Eylül ortasında ise Maliye Bakanı Mehmet Şimşek, Çin Maliye Bakanlığı'nın davetlisi olarak gerçekleştirdiği ziyarette Türkiye ile Çin arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin artırılması konusunun ve Çinli firmaların Türkiye'de yapacakları yatırımların ele alındığını belirtmiştir. Ayrıca, Bakan Şimşek başkanlığında Pekinde temaslarda bulunan Türk heyeti; Çanakkale Boğaz geçişi, Kuzey Marmara ve Ankara-İzmir otoyolu, Bursa-Osmaneli hızlı tren projesi, hızlı tren garları ve yat limanlarının da aralarında bulunduğu projelerde Çinli yatırımcılara yap-işlet-devret yöntemiyle yer alma çağrısında bulunmuştur.¹⁶

Eylül ayı sonunda Pekinde düzenlenen ve iki ülke arasında düzenli istişare mekanizması işlevi gören Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi 16. Dönem Toplantısı Protokolü ile "Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında Altyapı, İnşaat ve Teknik Danışmanlık İşbirliği Protokolü", Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi Eşbaşkanı Devlet Bakanı Zafer Çağlayan tarafından imzalanmış, "İkili Ticari ve Ekonomik İşbirliğinin Genişletilmesi ve Derinleştirilmesine İlişkin Çerçeve Anlaşması" ise parafe edilmiştir. İkili ticaretin gözden geçirilme imkânı bulunduğu görüşmelerde; ikili ticareti artırıcı faaliyetler, yasal altyapı, standardizasyon ve gümrük konuları ele alınmıştır.¹⁷ Bakan Zafer Çağlayan, belirlenen alanlarda gümrük vergilerinin karşılıklı sıfırlanmasının ticaret hacmini arttıracığını belirtmiştir.¹⁸

Yerli üretimi korumak ve Çin ile olan ithalatın kontrolsüz bir şekilde artarak dış ticaret açığının daha da artmasını engellemek ve

Türk mallarının Çin'e girişindeki yüksek vergiyi kaldırarak ihracatı arttırmak hedeflerini dengede tutmak kolay değildir. Bu bağlamda, Çin'in elinde bulunan 2,1 trilyon dolarlık döviz rezervine dikkat çeken Bakan Çağlayan, Çin'e Türkiye'den tahvil ve Eurobond alınması isteklerini ve ikili ticari ilişkilere ivme kazandıracak olan Türkiye'de banka kurma önerisi götürdüklerini açıklamıştır.¹⁹ Türkiye'nin Çin'e, esas olarak krom, kimyasal madde, doğal taş, mermer ve bakır gibi hammaddeler ihraç ettiği göz önüne alındığında ise Türkiye'nin Pekin Büyükelçiliği Ticaret Başmüşaviri Ender Öncü, Çin'e yapılan ihracatta bazı sektörlerde hammaddeye dayalı yapıdan kurtularak, makine, gıda maddeleri ve dayanıklı tüketim malları gibi ürünler için yeni pazar stratejileri geliştirmek gerektiğini belirtmiştir.²⁰

Güney Kore ile İlişkiler

Siyasi İlişkiler

Türkiye'nin Güney Kore ile ilişkileri 1950 Kore Savaşı'na asker göndermiş olması ve Soğuk Savaş sırasında her iki ülkenin de ABD müttefiki olması dolayısıyla olumlu bir temele sahiptir. Karşılıklı dostluk ilişkileri iki ülke arasında siyasi alanda herhangi bir sorun bulunmamasıyla gelişmeye devam etmiştir. Bu iyi ilişkilerde sadece iki ülkenin temel uluslararası sorunlara olan yaklaşımlarının örtüşmesi değil, Türkiye'nin Kuzey Kore'ye karşı Güney Kore ile paralel bir politika izlemesi de sözkonusu olmuştur.

2009 yılında da iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler karşılıklı resmi ziyaretler ve anma törenleriyle olumlu bir havada gerçekleşmiştir. Güney Kore Başbakanı Han Seung-Soo 16–22 Mart tarihlerinde İstanbul'da gerçekleşen 5. Dünya Su Forumu'na katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir.²¹ Başbakan Han, Forumun siyasi süreci kapsamında Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne de katılarak su konusuna en üst düzeyde siyasi önem verilmesi gerektiği hususunda Türkiye ile benzer bir çizgide olduğunu vurgulamıştır. Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, 15–17 Nisan tarihlerinde Güney Kore Milli Savunma Bakanı'nın daveti üzerine Güney Kore'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur.²²

Kumyangjang-ni Muharebesi'nin 58. yıldönümü dolayısıyla Ocak ayında Ankara'da gerçekleştirilen anma töreninde Kore'de şehit olan askerlerimiz Ankara Garnizon Komutan Vekili Tuğgeneral Atakan Altıparmak, Kore gazileri ve Güney Kore Ankara Büyükelçisi Chang Yeob Kim'in de katılımıyla anılmıştır.²³ Eylül ayında Güney Koreli LG firması Kore savaşına katılan Türk gazilerini iftar yemeginde ağırlayarak Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılmasından duydukları minnet ve şükranlarını dile getirmiştir.²⁴

Ekonomik İlişkiler

Güney Kore bölgede Çin'den sonra en çok ticaret yaptığımız 2. ülkedir. Başlıca ihraç kalemleri etilen ve profilin gibi petrol gazları (% 27), makine ve ulaşım araçları (% 19), gıda ürünleri (%13), tekstil (% 10), bakır, çinko, mermer gibi maden cevherleridir (%7). Başlıca ithalat kalemleri makine ve ulaşım araçları (% 54), kimyasallar (% 14), demir-çelik (% 9) ve tekstil ürünleridir (% 7). İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yasal zemini, Ticaret Geliştirme ve Ekonomik-Teknik İşbirliği Anlaşması, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması ve Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması dâhil büyük oranda tamamlanmıştır. Ülkemizde imalat, otelcilik, ulaştırma ve haberleşme olmak üzere çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren Güney Kore ortaklı yabancı sermayeli firmaların toplamı 141'dir. Yatırım yapan firmalar arasında ihracata yönelik üretim yapan Hyundai, LG gibi dünyanın önde gelen firmaları da bulunmaktadır. Ülkemizdeki Güney Kore yatırımlarının toplamı 287 milyon dolardır.

2009 yılında Türkiye'nin Güney Kore ile ihracatı 235 milyon dolar, ithalatı ise 3,1 milyar dolar olmuştur. Dış ticaret dengesi ise 2,8 milyar dolar ile Güney Kore lehine olmuştur. 2008 yılına kıyasla dış ticaret açığının 2009 yılında %24 azalması ise Türkiye'nin Güney Kore'ye olan ihracatının artması sonucu değil, Güney Kore'den gerçekleştirdiğimiz ithalatın azalması sonucu olmuştur. İki ülke arasındaki olumlu siyasi ilişkilerin ekonomik ilişkilere de yansımaları ve ekonomik işbirliğinin gelişmesi en temel beklentidir.

Türkiye'nin Güney Kore ile Dış Ticareti 1999-2009 (Milyon \$)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	
1999	102	871	-	769
2000	130	1.181	-	1.051
2001	62	759	-	697
2002	55	900	-	845
2003	58	1.312	-	1.254
2004	80	2.573	-	2.493
2005	100	3.485	-	3.385
2006	156	3.556	-	3.400
2007	152	4.370	-	4.218
2008	271	4.092	-	3.821
2009	235	3.118	-	2.883

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı istatistiklerinden derlenmiştir.

2009'un son günlerinde Güney Kore Elektrik Enerjisi Şirketi (KEPCO), Türkiye ile iki nükleer reaktör yapma konusunda görüşmeler yaptığını bildirmiştir.²⁵ Türkiye'nin enerji politikalarının önemli kalemlerinden olan nükleer güç santrallerinin kurulması için KEPCO'nun aday olması iki ülkenin enerji sektöründeki işbirliğinin geliştirilmesi açısından olumlu bir zemin oluşturmuştur.

Japonya ile İlişkiler

Siyasi İlişkiler

Türkiye ile Japonya arasında siyasi alanda herhangi bir sorun mevcut değildir. Bunun yanısıra iki ülke tarihindeki duygusal olaylar (1890 yılında Japonya açıklarında batan Ertuğrul Fırkateyni'nde hayatta kalan mürettebatın Japon askeri gemileriyle İstanbul'a gönderilmesi, 1985'te İran-İrak Savaşı sırasında Türkiye'nin Tahran'da bulunan Japon vatandaşlarını tahliyesi ve 1999 Marmara depremi sonrası Japonya'nın gösterdiği dayanışma) karşılıklı ilişkilerinin sağlam bir dostluk temele oturmasını sağlamıştır.²⁶ 2009 yılında

Türkiye-Japonya siyasi ilişkileri bu olumlu zeminde devam etmiş ve dostluk ilişkileri Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya'yı ziyaretinin 120. yılı olan 2010 senesinin Türkiye'de Japonya Yılı ilan edilmesiyle perçinlenmiştir.²⁷

İki ülke arasındaki tarihten gelen dostluğun ikili siyasi işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunacağı beklenmektedir. Ancak uzun yıllardır karşılıklı sempatinin siyasi işbirliği anlamında somut sonuçlar doğurmadığı düşünüldüğünde, stratejik bir yol haritası belirlenmeli ve her iki ülkenin de başta kendi bölgelerinde olmak üzere işbirliğine girebileceği alanlar tespit edilmelidir.²⁸ Benzer bir şekilde, Japonya'nın Türkiye Büyükelçisi Nobuaki Tanaka iki ülke arasında hiçbir sorun olmamasının bazen her iki tarafın da bu olumlu ilişkilerden nasıl karşılıklı fayda sağlayacağını inceleme anlamında sorun teşkil edebildiğini belirtmiştir.²⁹

İki ülke arasındaki yoğun ekonomik ilişkilerdeki dengelerin gelişen siyasi işbirliği ile Türkiye lehine dönmesi ve Türkiye'deki Japon yatırımlarının artması beklenmektedir. Dolayısıyla Türkiye-Japonya ilişkilerinde ekonomik ve kültürel işbirliğinin olduğu kadar siyasi ilişkilerin geliştirilmesi ve dostluk ortamının somut işbirliği ve ortaklıklara dönüştürülmesi gerekmektedir.

Ekonomik İlişkiler

Japonya, bölgede Çin ve Güney Kore'den sonra Türkiye'nin 3. büyük ticari ortağıdır. Türkiye'nin ihracatının ana kalemlerini sanayi ürünleri (% 57,7), tarım ürünleri (% 34,4) ve madencilik ürünleri (% 7,9) oluştururken, Japonya'dan ithalatının neredeyse tamamını sanayi ürünleri teşkil etmektedir. Ekonomik ilişkilerin yasal çerçevesi Ticaret ve Tediye Anlaşmaları, Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşması ile Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmasıyla birlikte büyük ölçüde tamamlanmıştır. Japonya Türkiye'de yatırım yapan yabancı ülkeler arasında 8. sıradadır. Türkiye'de faaliyet gösteren Japon sermayeli ve Japon ortaklı firmaların sayısı 113'dür. Japon sermayesi otomotiv ve yan sanayi, imalat sanayi ve gıda sektörlerinde yoğunlaşmaktadır.

2009 yılında Türkiye'nin Japonya'ya ihracatı 233 milyon dolar, ithalatı ise 2,7 milyar dolar olmuştur. İkili ticaret hacmi 2008 yılına göre %30 gerileyerek 4,3 milyar dolardan 3 milyar dolara düşmüştür. Ancak bu gerilemede ikili ticari ilişkilerin olumsuz seyrinden ziyade 2009 yılında yaşanan dünya mali krizi etkili olmuştur.

Türkiye'nin Japonya ile Dış Ticareti 1999-2009 (Milyon \$)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1999	122	1.393	- 1.271
2000	149	1.621	- 1.472
2001	124	1.307	- 1.183
2002	130	1.466	- 1.336
2003	156	1.927	- 1.771
2004	190	2.684	- 2.494
2005	234	3.109	- 2.875
2006	263	3.217	- 2.954
2007	247	3.703	- 3.456
2008	330	4.027	- 3.697
2009	233	2.782	- 2.549

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı istatistiklerinden derlenmiştir.

2010 yılının Türkiye'de Japonya yılı ilan edilmesinin, iki ülke ilişkilerinin özellikle ekonomik ve kültürel alanda gelişmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede gerçekleştirilecek etkinliklerde kullanılacak resmi logonun tanıtımı için Mart ayında Japonya Veliht Prensi Naruhito Kotoishi'nin İstanbul'a gelmesi de bu inancı desteklemiştir.

29 Ekim Cumhuriyet bayramı münasebetiyle Türkiye'nin Tokyo Büyükelçisi Sermet Atacanlı "The Japan Times" gazetesinde yayınlanan yazısında iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesinin bir sembolü olarak 2010 yılının Türkiye'de Japonya yılı ilan edildiğini, iki ülke arasındaki kültürel ve ekonomik işbirliğinin gelişeceğine inandığını belirtmiştir.³⁰

Türkiye-Japonya İş Konseyi 17. Toplantısı Ekim ayında Tokyo’da gerçekleştirilmiştir. Farklı sektörlerden 20’ye yakın iş adamı Türk heyetinde yer almış, 2010 yılının Türkiye’de Japonya yılı ilan edilmesi münasebetiyle Türkiye’de ekonomik ve ticari faaliyetler yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca 2010 yılının Türkiye’de Japonya yılı olması nedeniyle Türk Hava Yolları Tokyo ve Osaka’ya seferleri artırmak üzere harekete geçmiştir. Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay, Türkiye-Japonya İş Konseyi çerçevesinde gerçekleştirdiği ziyaret sırasında iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin kültür ve turizm alanındaki gelişmeler ile hızlanacağını ve Japonya’dan ülkemize gelen turist sayısını 160 binlerden en az 300 binlere çıkarmayı hedeflediklerini belirtmiştir.³¹

2009 yılında da daha önceki yıllarda olduğu gibi iki ülke ekonomik ilişkilerindeki temel sorun dış ticaret açığı olmuştur. 2009 yılı rakamlarına göre iki ülke arasındaki dış ticaret açığı Japonya lehine 2,5 milyar dolardır. Bu doğrultuda Türk-Japon İş Konseyi toplantısındaki temel hedef Türkiye’nin Japonya’ya ihracatının artırılması ve Japon yatırımlarının Türkiye’ye yönlendirilmesi olmuştur.

Aralık ayı sonunda Hazine Müsteşarlığı ile Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı arasında imzalanan uygun koşullu altyapı kredi anlaşması, iki ülke arasındaki mali işbirliğinin canlandırılması olarak görülmüştür. Kredi Anlaşması ile Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı’ndan 26 milyar 826 milyon Japon Yeni (yaklaşık 294 milyon ABD Doları) tutarında sağlanan kredi ile Ankara Su Temini Projesi-Gerede Sistemi’nin finanse edilmesi planlanmaktadır.³² Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı Genel Müdürü Junichi Yamada, Türkiye’nin kalkınmasına destek verdiklerini belirterek, imzalanan kredi anlaşmasının da gelecek yıl yapılacak olan “Türkiye’de Japonya Yılı”kutlamalarının önemli bir başlangıç işareti olduğunu kaydetmiştir.³³

ASEAN Ülkeleri ile İlişkiler

Siyasi İlişkiler

ASEAN (*Association of South Asian Nations*), Güneydoğu Asya Uluslar Birliği olarak 1967 yılında kurulmuş olup bugün 10 üye ül-

keden oluşmaktadır: Filipinler, Malezya, Tayland, Endonezya, Singapur, Brunei, Vietnam, Laos, Myanmar/Burma ve Kamboçya. 4,5 milyon km²'ye yayılan ve yaklaşık 550 milyonluk bir nüfusa sahip olan ASEAN ülkeleri, bölgede hem barış ve istikrar hem de ekonomik büyümenin ivme kazanması için bir araya gelmişlerdir.

Türkiye'nin ASEAN ülkeleriyle ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilecek siyasi sorunlar bulunmayıp ilişkiler dostane bir şekilde sürdürülmektedir. Türkiye'nin izlediği çok yönlü dış politika çerçevesinde Güneydoğu Asya'nın barış ve istikrar ortamında kalkınmasına önem verilmektedir. Bu çerçevede bölge istikrarı ve kalkınmasında rol oynayan ASEAN üye ülkelerinden Filipinler, Malezya, Singapur, Vietnam ve ASEAN'ın Sekreteryasına ev sahipliği yapan Endonezya ile 2009 yılında üst düzeyde ikili temaslarda bulunulmuş, resmi ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Endonezya Tarım Bakanı Anton Apriyantono başkanlığındaki heyet, Sağlık Bakanı Mehdi Eker'in daveti üzerine 19–20 Ocak tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında iki ülke arasında "Tarım Alanında İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır.³⁴ Yine 20–25 Ocak tarihlerinde Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, beraberinde bir heyetle, Endonezya Milli Eğitim Bakanı Bambang Sudibyo'nun daveti üzerine Endonezya'yı ziyaret etmiştir.³⁵ Ziyaret sırasında iki Milli Eğitim Bakanlığı arasında eğitim alanında işbirliğine dair hazırlanan Anlaşım Muhtırası imzalanmıştır. Bu ziyaretler, Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü ve D-8 içinde işbirliği yaptığı Endonezya ile dostane ilişkileri arttırmak ve tarım ve eğitim alanındaki işbirliğini geliştirmek adına önemli olmuştur.

25-27 Şubat tarihlerinde Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehmet Mehdi Eker Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da düzenlenen D-8 Gıda Güvenliği Konusunda Tarım Bakanları Toplantısına katılmak üzere Malezya'ya gitmiştir.³⁶ Mart ayında Filipinler Dışişleri Bakanı Alberto Romulo, Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın daveti üzerine ülkemize resmi bir ziyarette bulunmuştur. Konuk Bakan, Dış İşleri Bakanımızın yanı sıra, Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül'le bir araya gelmiş ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile de görüşmelerde bulunmuştur.³⁷ 16-17 Eylül tarihlerinde ise Filipinler Devlet Başkanı Arroyo, beraberinde bir heyetle Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekle-

tirmiş ve Cumhurbaşkanı Gül ile görüşmüştür. Ziyaretin ana gündem maddesini yıllardır Moro Müslümanları ile çatışan Filipinler'in sorunda Türkiye'den aktif rol alması yönünde talebi oluşturmuştur. Devlet Başkanı Arroyo'nun barış görüşmelerinde İslam Konferansı Örgütü'nün arabuluculuğunu talep ettiği, Türkiye'den ise İslam Konferansı Örgütü'nde gözlemci olmak için yardım istediği belirtilmiştir.³⁸

Vietnam Milli Savunma Bakan Yardımcısı Nguyen Huy Hien, Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün daveti üzerine 19-22 Nisan tarihlerinde ülkemize resmi bir ziyarette bulunmuştur.³⁹ 25-27 Haziran tarihlerinde ise Vietnam Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Pham Gia Khiem, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın davetlisi olarak Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş; Ankara'da ve İstanbul'da temaslarda bulunmuştur.⁴⁰ Yine Haziran ayında Singapur Cumhurbaşkanı S.R. Nathan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün davetlisi olarak ülkemize resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş; Ankara ve İstanbul'da resmi temaslarda bulunmuştur.⁴¹ Bu ziyaret, Singapur'dan Türkiye'ye cumhurbaşkanlığı düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyaret olması açısından da tarihi bir nitelik taşımaktadır.

28 Eylül- 2 Ekim tarihlerinde ise Singapur Kıdemli Bakanı ve Ulusal Güvenlik Eşgüdüm Bakanı Prof. S. Jayakumar Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret kapsamında Prof. Jayakumar, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek, İçişleri Bakanı Beşir Atalay, Devlet Bakanı Mehmet Aydın, MGK Genel Sekreteri Büyükelçi Tahsin Burcuoğlu, Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu ve Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) yetkilileriyle çeşitli görüşmelerde bulunmuştur.⁴² Türkiye'nin bölge ülkeleriyle geliştireceği yakın siyasi ilişkiler ve çok yönlü dış politikasının ASEAN ülkeleriyle olan ekonomik ilişkilerine de şüphesiz ki olumlu yansımaları olacaktır.

Ekonomik İlişkiler

ASEAN ülkeleri ile Türkiye'nin dış ticaret hacmi 2009 yılında yaklaşık 4,9 milyar dolar olmuştur. Küresel mali krizin etkisiyle 2008 yılındaki 6,7 milyar dolarlık ticaret hacminin gerilerinde ka-

İnşa da Türkiye'nin genel dış ticaret hacmiyle oranı neredeyse değişmemiştir. 2008'de ASEAN ülkelerine olan ihracat %1,16 iken 2009'da %1,13'e düşmüş ve 2008'de ithalat %2,60 iken 2009 yılında çok mütevazı bir artışla %2,64'e yükselmiştir. Genel olarak ASEAN ülkeleriyle ticaretle Türkiye aleyhine dış ticaret açıkları 2009 yılında da devam etmiştir. Türkiye'nin hiç ithalatının olmadığı Brunei sayılmazsa, sadece Singapur ile ticaretle 202 milyon dolar ithalata karşılık 348 milyon dolar ihracat gerçekleştirilmiş ve dış ticaret fazlası verilmiştir. Ancak 2008 yılı ile kıyaslandığında Türkiye'nin ithalatında %16 gerilemeye karşın Singapur'a olan ihracatta 793 milyon dolardan 348 milyon dolara düşerek %56 oranında azaldığı görülmektedir. ASEAN bölgesinde ticaret hacminin en fazla olduğu ülkelerle ise ciddi dış ticaret açıkları bulunmaktadır. 2009 yılında ASEAN ülkeleri arasında Türkiye'nin en büyük ticari ortağı konumundaki Endonezya ile ihracat 251 milyon dolar iken, ithalat 1 milyar doları geçmiştir. Tayland ve Malezya ile ise benzer şekilde 132 ve 140 milyon dolar ihracat rakamları, ithalatta 957 ve 961 milyon doları bulmuştur. Vietnam ile de dış ticaretle Türkiye, 190 milyon dolar ihracat ve 457 milyon dolar ithalat ile açık vermeye devam etmiştir.

Türkiye'nin ASEAN Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$-2009)

Ülkeler	2008		2009	
	<i>İhracat</i>	<i>İthalat</i>	<i>İhracat</i>	<i>İthalat</i>
Kamboçya	5	21	5	20
Endonezya	284	1.409	251	1.018
Laos	0	1	0	1
Malezya	98	1.512	140	961
Filipin	97	142	85	99
Vietnam	154	443	190	457
Tayland	100	1.473	132	957
Singapur	793	241	348	202
Myanmar/Burma	1	20	12	18
Brunei	1	0	1	0
Toplam ASEAN	1.533	5.262	1.164	3.733
Toplam Ticaret	132.027	201.964	102.129	140.921

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı istatistiklerinden derlenmiştir.

ASEAN ülkeleri arasında serbest ticaret anlaşmaları olması dolayısıyla üye ülkelerle geliştirilecek ilişkiler diğer ASEAN ülkeleri ile ilişkileri de olumlu etkileyecektir. 2005 yılında Çin ve 2006 yılında Güney Kore ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalayan ASEAN, 2007 yılında ise Japonya ile Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. Türkiye ise Malezya, Singapur ve Endonezya gibi ASEAN ülkeleriyle Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamak için girişimlerde bulunmaktadır. Türkiye'nin ekonomik nüfuz alanı ve bölgedeki yatırım ve ticaret fırsatlarını değerlendirebilmesi için bu anlaşmaların önemi büyüktür.

Nisan ayında TASAM Ankara ofisinde gerçekleştirilen Asya Toplantıları'nın ikincisinde konuşan T.C. Dışişleri Bakanlığı Doğu Asya Genel Müdür Yardımcısı Elçi Serap Atay, Avrupa Birliği'nin Asya'ya yönelik dış politika açılımlarında bulunup büyük bir hızla Asya'ya yöneldiğini ve buna paralel olarak Türkiye'nin de bu bölgeye bakış açısını değiştirmeye başladığını belirtmiştir. Bölge ülkeleri ile ithalat ve ihracatımızın gelişmesi gerektiğine vurgu yapan Atay, Türkiye'nin ASEAN ülkeleri ile serbest ticaret anlaşmaları yapması gerektiğini belirtmiştir.⁴³

Filipinler Dışişleri Bakanı Alberto Romulo'nun 18 Mart 2009 tarihindeki ziyareti sırasında, ticari ve ekonomik ilişkiler açısından çok önemli olan Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması imzalanmış, iki ülke arasında daha önce imzalanmış olan Yatırımların Karşılıklı Teşviki Anlaşması'nın yürürlüğe girmesini teminen Filipinler tarafına onay belgesi takdim edilmiştir.⁴⁴

Singapur Cumhurbaşkanı S.R. Nathan'ın Haziran ayındaki Türkiye ziyareti iki ülke arasındaki ticareti hareketlendirmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmini artırmayı hedefleyen İşbirliği Anlaşması İstanbul'da imzalanırken Cumhurbaşkanı Gül, Singapur'un Türkiye'deki yatırım ortamının farkında olduğunu ve iki ülkenin birbirini tamamlayan ekonomik avantajları olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ ASEAN bölgesinde Türkiye'nin dış ticaret hacminin en fazla olduğu ülkeler arasında Endonezya, Malezya, Tayland, Singapur ve Vietnam bulunmaktadır.

Sonuç

2009 yılında Türkiye kendi bölgesi dışında da daha aktif ve çok yönlü bir dış politika izleme hedefi ile Doğu Asya ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Geliştirilen siyasi politikalar ve ekonomik işbirliği yeterli düzeyde olmasa da umut vericidir.

2009 yılında Türkiye-Çin siyasi ilişkilerine iki önemli olay damgasını vurmuştur. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, beraberindeki geniş bir heyetle birlikte Çin'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaret 15 yıl aradan sonra cumhurbaşkanlığı düzeyinde Türkiye'den Çin'e gerçekleştirilen ilk ziyaret olmuştur.⁴⁶ Sincan-Uygur Özerk Bölgesinin başkenti Urumçi'de 5 Temmuz'da meydana gelen olaylar sonucu ise ikili ilişkiler sarsıntıya uğramış ve 2009 yılının son 5 ayı, ilişkilerin yumuşaması için tahsis edilmiştir. 2009 yılı Türkiye-Çin ekonomik ilişkileri açısından dış ticaret dengesinin Türkiye lehine değiştirilmesi çabasıyla geçmiştir. Bu süreçte Çinli firmalar Türkiye'ye doğrudan yatırıma davet edilmiş ve Türkiye'nin Çin'e olan ihracatının arttırılması için gümrük vergilerinin düşürülmesi gibi ikili ticari ilişkilere ivme kazandıracak birçok girişimde bulunulmuştur.

Türkiye-Güney Kore ilişkileri geçmiş yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin 1950 Kore Savaşı'na asker göndermesi çerçevesinde duygusal bir havada gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin artık Kuzey Kore'yi de dikkate alan daha bağımsız bir Kore politikası izlemesi gerektiği tartışmaları da gündeme gelmiştir.⁴⁷ Bu çerçevede Kanada ve Avustralya gibi Türkiye'nin de Güney Kore ile iyi ilişkilerini koruyarak Kuzey Kore ile yapıcı bir ilişki başlatması sözkonusu olabilir. Güney Kore ile ekonomik ilişkilerde ise olumlu siyasi ilişkilerin iktisadi işbirliğine katkıda bulunması için girişimlerde bulunulmuştur. Türkiye'de nükleer enerji santrallerinin kurulması için aday olan KEPCO ile iki ülkenin enerji sektöründeki işbirliğinin gelişeceği umulmaktadır.

2010 yılının Türkiye'de Japonya yılı ilan edilmesiyle artan kültürel ve ekonomik işbirliğinin Japon firmalarının Türkiye'ye yatırım yapması ve Türkiye'nin Japonya'ya gerçekleştirdiği ihracatın arttırılması gibi somut adımlara dönüşeceği beklenmektedir. İki ülke ilişkilerinin karşılıklı sempatiden öteye geçerek stratejik işbirliğine dönüşmesi öncelikli bir beklenti haline gelmiştir.

ASEAN ülkeleri bölgede giderek artan siyasi ve ekonomik güce dönüşmektedir. Bu çerçevede üye ülkelerle geliştirilecek işbirliğinin tüm ASEAN ülkeleriyle olan ilişkilere de olumlu yansıtacağı politikasıyla hareket eden Türkiye, bölge devletleriyle serbest ticaret anlaşmaları imzalamak için girişimlerde bulunmaktadır. Filipinler'in Moro Müslümanlarıyla ilgili sorunda Türkiye'nin aktif bir rol üstlenmesini istemesi, Ankara'nın çok yönlü dış politika anlayışı açısından çok ilginç ve olumlu bir gösterge olmuştur.

Türkiye'nin Doğu Asya Politikası 2009 Kronolojisi

- 19-20 Ocak** Endonezya Tarım Bakanı Anton Apriyantono başkanlığındaki heyetin ülkemizi ziyareti sırasında iki ülke arasında "Tarım Alanında İşbirliği Protokolü" imzalandı.
- 20-25 Ocak** Milli Eğitim Bakanı Doç. Dr. Hüseyin Çelik, beraberinde bir heyetle, Endonezya'yı ziyaret etti. Ziyaret sırasında iki Milli Eğitim Bakanlığı arasında eğitim alanında işbirliğine dair hazırlanan Anlaşma Muhtrası imzalandı.
- 25-27 Şubat** Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehmet Mehdi Eker, Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da düzenlenen D-8 Gıda Güvenliği Konusunda Tarım Bakanları Toplantısına katıldı.
- 15 - 19 Mart** Filipinler Dışişleri Bakanı Alberto Romulo, ülkemize resmi bir ziyarette bulundu. Ziyaret sırasında, Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması imzalandı ve iki ülke arasında daha önce imzalanmış olan Yatırımların Karşılıklı Teşviki Anlaşması'nın yürürlüğe girmesini teminen Filipinler tarafına onay belgesi tevdi edildi.
- 15-17 Nisan** Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, Güney Kore'ye resmi bir ziyarette bulundu.
- 19-22 Nisan** Vietnam Milli Savunma Bakan Yardımcısı Nguyen Huy Hien, ülkemize resmi bir ziyarette bulundu.
- 20-25 Nisan** Sağlık Bakanı Recep Akdağ'ın Çin'i ziyareti kapsamında iki ülke arasında sağlık alanında işbirliği olanakları ele alındı ve Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması imzalandı.
- 8-14 Haziran** Singapur Cumhurbaşkanı S.R. Nathan ülkemize resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 23-29 Haziran** Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, beraberinde İçişleri Bakanı Beşir Atalay, Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, milletvekil-

leri, bürokratlar, işadamları ve basın mensupları ile Çin Halk Cumhuriyetine resmi ziyarette bulundu.

- 25-27 Haziran** Vietnam Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Pham Gia Khiem ülkemize resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 25 Haziran** “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Kültür Varlığının Çalınmasının, Kaçak Kazı ve Yasadışı İthal ve İhracının Önlenmesine İlişkin Anlaşma” Pekin’de imzalanmıştır.
- 29 Ağustos-1 Eylül** Devlet Bakanı Zafer Çağlayan Çin Halk Cumhuriyeti’ni ziyaret etti ve. Urumçi Dış Ekonomik İlişkiler ve Ticaret Fuarının açılışına katıldı.
- 14-18 Eylül** Maliye Bakanı Mehmet Şimşek, Çin Halk Cumhuriyeti’ne resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 16-17 Eylül** Filipinler Devlet Başkanı Arroyo, beraberinde bir heyetle ülkemize bir çalışma ziyareti gerçekleştirdi.
- 27 Eylül** Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi 16. Dönem Toplantısı Pekin’de düzenlendi. Toplantı Protokolü ile “Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında Altyapı, İnşaat ve Teknik Danışmanlık İşbirliği Protokolü” imzalandı, “İkili Ticari ve Ekonomik İşbirliğinin Genişletilmesi ve Derinleştirilmesine İlişkin Çerçeve Anlaşması” ise parafe edildi.
- 28 Eylül-2 Ekim** Singapur Kıdemli Bakan ve Ulusal Güvenlik Eşgüdüm Bakanı Prof. S. Jayakumar ülkemizi ziyaret etti.
- 28 Ekim** Türkiye-Japonya İş Konseyi 17. Toplantısı Tokyo’da gerçekleştirildi.

Notlar

- 1 Selçuk Çolakoğlu, “Cumhurbaşkanı Gül’ün Çin Ziyaretinden İzlenimler”, **USAK Gündem**, 1 Temmuz 2009, <http://www.usakgundem.com> ... (12 Haziran 2010)
- 2 “Sincan’da Dehşet Fotoğrafları”, **Hürriyet**, 07 Temmuz 2009.
- 3 T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ayın Tarihi, 8 Temmuz 2009.
- 4 “Çinli Müsteşar Çok Şaşırılmış”, **Hürriyet**, 08 Temmuz 2009.
- 5 “Ankara Sincan İçin Diplomasi Atağı Başlatıyor”, **Zaman**, 09 Temmuz 2009.
- 6 “Çin, Türkiye’nin Sincan olaylarını BM Güvenlik Konseyi’ne taşımasına karşı çıktı”, **Gazete Gerçek**, 9 Temmuz 2009.
- 7 “Çin’den Özel Temsilci”, **Hürriyet**, 13 Temmuz 2009.
- 8 “İnternette Türk-Çin Savaşı Resmen Başladı”, **Haber Vitrini**, 15 Temmuz 2009.
- 9 “Çin: Vize Vermeyin”, **Taraf**, 24 Temmuz 2009.
- 10 “Türkiye’deki Çinlilere Uyarı”, **Hürriyet**, 03 Ağustos 2009.
- 11 “Çin’den Türkiye’ye Hızlı Geri Dönüş”, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 7 Temmuz 2009,

- http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK_HaberlerDetay.aspx?hDetId=149&IKID=10 (10 Haziran 2010)
- 12 “Cumhurbaşkanı Gül’ün Çin Ziyareti”, **Hürriyet**, 28 Haziran 2009.
- 13 “Türkiye ile Çin dış ticaret hacminde büyük dengesizlik mevcut”, **Dünya**, 07 Temmuz 2009.
- 14 “Gül, Çin’de”, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 2009.
- 15 Merve Erdil, “Çağlayan da ‘Çin Açılımı’ yaptı, Urumçi olaylarının yarasını Pekin’de saracak”, **Hürriyet**, 30 Ağustos 2009.
- 16 “Büyük projeler Çin’de Görücüye Çıktı”, **Hürriyet**, 17 Eylül 2009.
- 17 “Çağlayan’dan Çin’e ‘Pansuman’ Ziyareti”, **Radikal**, 30 Ağustos 2009.
- 18 “3. Köprüye Çinliler Talip”, **Hürriyet**, 01 Eylül 2009.
- 19 “2.1 trilyon dolarlık rezervi var, Çin’e özel tahvil satalım”, **Hürriyet**, 27 Eylül 2009.
- 20 “Türkiye-Çin Arasındaki Ticaret Hacmi Daralıyor”, **Hürriyet**, 18 Mart 2009.
- 21 “Güney Kore Başbakanı Seung Soo Türkiye’de”, **Hürriyet**, 15 Mart 2009.
- 22 T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/nisan.tr.mfa>.
- 23 “Kore Şehitleri Ankara’da Anıldı”, **Hürriyet**, 27 Ocak 2009.
- 24 “45 Kore Gazisi LG İftarında Buluştu”, **Hürriyet**, 13 Eylül 2009.
- 25 “Güney Kore’li KEPCO’nun Gözü Nükleer Projelerinde”, **Taraf**, 29 Aralık 2009.
- 26 Selçuk Çolakoğlu, “2010 Japonya Yılı ve Türk-Japon İlişkilerini Yeniden Kurgulamak”, **USAK Gündem**, 11 Ocak 2010, <http://www.usakgundem.com> ... (12 Haziran 2010)
- 27 2010 Türkiye’de Japonya Yılı, <http://www.tr.emb-japan.go.jp/Japonya2010/index.html>.
- 28 Selçuk Çolakoğlu, “2010 Japonya Yılı ve Türk-Japon İlişkilerini Yeniden Kurgulamak”, **USAK Gündem**, 11 Ocak 2010, <http://www.usakgundem.com> ... (12 Haziran 2010)
- 29 “Sympathy without knowledge can pose a problem: The Japan-Turkey case”, **Today’s Zaman**, 01 Aralık 2009.
- 30 “Turkey, Japan: natural allies, reliable partners”, **The Japan Times**, 29 Ekim 2009.
- 31 “THY Japonya Uçuşlarını Arttırıyor”, **Hürriyet**, 18 Kasım 2009.
- 32 “Ankara’nın Suyunu Japonlar Finanse Edecek”, **Hürriyet**, 28 Aralık 2009.
- 33 “Ankara Su Temini Projesini Japonlar Finanse Edecek”, **Zaman**, 29 Aralık 2009.
- 34 T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ocak2009.tr.mfa>
- 35 T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ocak2009.tr.mfa>
- 36 T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/subat2009.tr.mfa>
- 37 T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/mart2009.tr.mfa>
- 38 Hayrettin Turan, “İki Önemli Zirve”, **Türkiye**, 17 Eylül 2009.
- 39 T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/nisan2009.tr.mfa>
- 40 “Vietnam Dışişleri Bakanı Türkiye’ye Geliyor”, **Star Kıbrıs**, 25 Haziran 2009.
- 41 T.C. Cumhurbaşkanlığı, “Cumhurbaşkanı Gül: Türkiye ve Singapur, Batı ile Doğu’nun Kültürel Zenginliklerini Harmanlıyor”, <http://www.tccb.gov.tr/common/iframes/Haberler/HaberArsiv/HaberDetay.aspx?id=538>.
- 42 T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/mart2009.tr.mfa>
- 43 “Asya Toplantıları’nın İkincisi Ankara’da Yapıldı”, **TASAM**, 16 Nisan 2009, <http://www.tasam.org/index.php?altid=2857> (10 Haziran 2010)
- 44 T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan’ın Filipinler Dışişleri Bakanı Alberto Romulo ile Yaptıkları Ortak Basın Toplantısı, Ankara, 18 Mart 2009”, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-filipinler-disisleri-bakani-alberto-romulo-ile-yaptiklari-ortak-basin-toplantisi_-ankara_.tr.mfa.
- 45 T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, **Aydın Tarihi**, 11 Haziran 2009.
- 46 “Gül’le Çin’e Giden İşadamları 2 Milyar Euroluk İmza Atacak”, **Hürriyet**, 25 Haziran 2009.
- 47 Selçuk Çolakoğlu, “Türkiye’nin Kore Politikası Açılımı”, 3 Eylül 2009, <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/66/turkiyenin-kore-politikasi-acilimi.aspx> (12 Haziran 2010)

TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2009

Ayşe Aslıhan Çelenk*

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kayseri.

Giriş

Siyasal ilişkilerin boyutu ve ideolojik değerlendirmelere bağlı olarak, tarih boyunca bir bölge olarak Latin Amerika, farklı coğrafi alanlara işaret etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyi, Amerika kıtasının güneyi, İspanyolca ve Portekizce konuşulan eski Avrupa kolonileri gibi bu farklı tanımlamaların yerini bugün ise, Birleşmiş Milletler'in sınıflandırması almıştır. Arjantin, Bolivya, Şili, Kosta Rica, Brezilya, Kolombiya, Küba, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, El Salvador, Guatemala, Honduras, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru, Porto Riko, Uruguay ve Venezüella ile Bahamalar, Barbados, Dominik Cumhuriyeti gibi küçük ülkeleri kapsayan bu sınıflandırma bölgeyi Latin Amerika ve Karayipler olarak tanımlamakta ve Latince'den türeyen dillerin konuşulduğu ülkeleri gruplandırmaktadır.¹

570 milyonun üzerindeki nüfusu ve büyük ticaret potansiyeli ile Latin Amerika ve Karayipler; Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Çin ve Rusya başta olmak üzere, dünyanın birçok ülkesi ve bölgesi için önemli bir konuma sahiptir. Tarih boyunca, Avrupa devletleri arasındaki kolonileşme mücadeleleri, Soğuk Savaş ve rejimlere dair önemli iç mücadelelere sahne olan bölge, 2009 yılı itibarı ile, kendi içinde gerçekleştirdiği ekonomik bütünleşme sonucunda, önemli bir ticari ve siyasi blok haline gelmiştir. Ekvador, Venezüella, Kolombiya ve Bolivya'dan oluşan AND Birliği ile Brezilya, Ar-

jantin, Uruguay, Paraguay, Bolivya, Şili ve Venezüelladan oluşan Güney Ortak Pazarı MERCOSUR, bölgeyi dünyada ABD ve AB'nin ticari işbirliği önceliği tanıdığı bir ekonomik blok haline getirmiştir. Ekonomik, kültürel ve siyasal potansiyeli ile Latin Amerika ve Karayipler dünya siyasetinde ve ekonomisinde karar alma mekanizmalarında yer almak isteyen ölkeler için oldukça büyük bir öneme sahiptir. Son dönemde Çin ve İran'ın bölge ölkeleri ile artan ticari ve diplomatik ilişkileri bu durumun bir göstergesidir.

Bu potansiyelin yanı sıra, bölge ölkeleri, küresel güvenlik açısından tehdit oluşturabilecek önemli sorunları da bünyelerinde taŐıtmaktadır. Siyasal istikrarsızlık, yoksulluk, yolsuzluk, uyuşturucu ve insan kaçağı gibi güvenliğe ve barışa büyük tehdit oluşturan sorunlar bölgenin geleceğini etkilemektedir.

Ekonomik potansiyeli ve küresel güvenlik açısından taşıdığı önem sebebiyle, Latin Amerika ve Karayipler son dönemde Türk diŐ politikası açısından da önem kazanmaya başlamıştır. Kendi coğrafyası diŐında da faaliyet göstererek etkin bir uluslararası güc olmayı amaçlayan Türkiye, Latin Amerika ile son dönemde daha yakın ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Var olan ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi ve siyasal ilişkilerin güçlendirilmesi yoluyla uzun vadede bölgenin Türkiye için stratejik bir ortak olması ve ekonomik ve siyasal kazançlar sağlanması hedeflenmektedir.

Latin Amerika ile ilk ilişkiler 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti topraklarından Latin Amerika'ya göç eden Araplar vasıtası ile başlamıştır.² Bu dönemde başlayan diplomatik ilişkiler daha çok kültürel işbirliği ve dostluk antlaşmaları boyutunda kalmıştır. 1927 yılında Brezilya ile imzalanan Dostluk Antlaşması ve 1929'da Arjantin ile imzalanan Kültürel IŐbirliĐi AntlaŐması³ gibi diplomasi girişimleri, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin diŐ politika öncelikleri içerisinde bölgeyi ön sıralara taşımaya yeterli olmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında son derece sınırlı olan ilişkiler Soğuk Savaş döneminde oldukça azalmıştır. Soğuk Savaş sırasında Batı Bloğu içinde yer alan Türkiye için, o dönemde siyasal istikrarsızlığın simgesi olan Latin Amerika diplomatik ilişkiler açısından öncelikli bir bölge olmaktan uzak olmuştur. Bu durumun başlıca sebeplerinden bir

tanesi Türkiye'nin kendi güvenlik endişelerini gidermeye yönelik ve bulunduğu bölge üzerine yoğunlaşan tek boyutlu bir dış politika izlemesidir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte değişen dünya dengeleri Türkiye'yi de dış politikada yeni arayışlara itmiş ve ülkenin dış politika önceliklerini ve stratejilerini yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan dış politikayı çok boyutlu hale getirme ve çeşitlendirme anlayışı Türkiye'nin kendi coğrafyası dışındaki ekonomik, siyasal ve sosyal ilişkilerini geliştirmeye yönelik yeni adımlara öncülük etmiştir. Bu bağlamda; Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Çin ve Rusya gibi dünya güçleri için tarihi, ekonomik ve siyasi açıdan büyük önem taşıyan Latin Amerika, Türkiye açısından da önem kazanmaya başlamıştır.

Bu çalışma; coğrafi uzaklık ve temas azlığı gibi sebeplerle bugüne dek Türk Dış Politikası'nın öncelikli alanlarından biri olmayan Latin Amerika'nın özellikle son 10 yıllık dönemde Türkiye açısından önem kazanmasının sebeplerini ve bu bağlamda 2009 yılında Türkiye-Latin Amerika ilişkilerinde yaşanan gelişmeleri incelemektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise; ilişkilerin genel bir değerlendirmesi yapılmakta ve Türkiye-Latin Amerika ilişkilerinin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesine dair çıkarımlara yer verilmektedir.

Türkiye-Latin Amerika İlişkilerinin Canlılık Kazanması: 1990-2009

Latin Amerika'nın Türk Dış Politikası içerisinde önem kazanmaya başlamasının ve bölge ülkeleri ile ilişkilerin canlılık kazanmasının sebeplerini ekonomik ve siyasi sebepler olarak sınıflandırmak mümkündür. Bölgenin doğal kaynaklar açısından zenginliği, büyüme potansiyeli, tüketici pazarının büyüme eğilimi, bölgedeki artan politik ve ekonomik bütünleşme adımları, kişi başına milli gelirden gözlenen artış ve Avrupa Birliği ile ABD'nin bölge ile yoğunlaşan ekonomik ilişkileri⁴; Türkiye'nin bölge ile kültürel ilişkilere ve dostluk temellerine dayanan politikasına ekonomik boyutu da eklemiştir. Latin Amerikada yaşanan demokratikleşme süreci ve siyasal istikrarın sağlanması yönünde atılan olumlu adımlar, bölge ülkelerinin AB ve

ABD ile geliştirdiği siyasal işbirliği ve uluslararası örgütlerde artmaya başlayan rolleri⁵ de bölgenin Türkiye açısından siyasal bir ortak olarak önem kazanmasına yol açmıştır.

Bu yeni anlayışın bir sonucu olarak, Türkiye, 1990'larda bölge ülkeleri ile ekonomik ve ticari işbirliği, turizm işbirliği, sağlık, bilim ve teknik alanlarında işbirliği, tarım, kültür ve sanat alanlarında işbirliği gibi bir dizi antlaşmaya imza atmıştır.⁶ Bu antlaşmaların yanı sıra, 1995 yılında, dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Brezilya, Şili ve Arjantin'e gerçekleştirdiği ziyaret, cumhuriyet tarihinde Latin Amerika'ya devlet başkanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyaret olarak,⁷ bölgenin Türkiye açısından artan önemini göstermiştir. Demirel'in ziyaretinden sonra ivme kazanan Türkiye-Latin Amerika ilişkileri 1998 yılında Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan "Latin Amerika ve Karayipler Eylem Planı"⁸ ile pekiştirilmeye çalışılmıştır. İşadamları, bölgede görev yapan diplomatlar ve bölge siyaseti konusundaki uzmanların katılımı ile hazırlanan bu eylem planı ile Türkiye'nin bölgede etkin bir ekonomik ve siyasal ortak olması amaçlanmıştır. Ancak 1990'ların sonunda Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan gerilimler ve iç politikadaki dengelerde yaşanan değişimler Latin Amerika politikasını yeniden ülkenin dış politika gündeminde arka sıralara itmiştir. İç politikada ve AB ile olan ilişkilerde istikrarın sağlanması ile birlikte, Türkiye yeniden dış politikasını çeşitlendirme stratejisine dönmüş ve Latin Amerika politikasının geliştirilmesi için de özellikle 2006 yılından itibaren daha somut adımlar atılmaya başlanmıştır.

1998 yılında hazırlanan planın güncellenmesi ile oluşturulan "Eylem Planı 2006"⁹ çerçevesinde, 2006 yılı Türkiye'de Latin Amerika ve Karayipler yılı ilan edilmiş ve bu çerçevede bölge ile ilişkileri geliştirmeye ve yeni bağlantılar kurmaya yönelik çeşitli sosyal, kültürel etkinlikler ve geniş katımlı ve ekonomik ve siyasi işbirliği konulu birçok toplantı düzenlenmiştir. İş adamları, diplomatlar, akademisyenler ve siyasilerin katılımıyla gerçekleşen bu toplantılar bir takım sonuçlar vermiş ve özellikle 2008 yılından itibaren bölge ile ilişkilerde gözle görülür somut adımlar atılmıştır. 2008 yılında, dünyanın dördüncü büyük ekonomik örgütü olan Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ile imzalanan Serbest Ticaret Alanı kurulmasına yö-

nelik antlaşma¹⁰ bölgenin Türk ekonomisine olan katkısını artırmak açısından büyük bir adım olarak görülebilir. Buna ek olarak; Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Kolombiya, Ekvador ve Venezüella ile işbirliği yapmak amacıyla Bogota'da yerleşik bir büro açmış¹¹ ve Brezilya ve Meksika ile ikili iş konseyleri oluşturulmuştur.¹² Ayrıca, Arjantin, Küba, Şili, Venezüella ve Brezilya'da büyükelçilik düzeyinde temsil edilen Türkiye, bölgedeki diplomatik temsilciliklerinin sayısını da 2009 yılından itibaren artırma kararı almıştır.¹³

Bölgedeki siyasal ilişkilerin geliştirilmesi konusunda 2000'li yıllarda Türkiye, bölgesel örgütlerdeki gözlemci statüsünden yararlanmıştır. Türkiye, Amerikan Devletleri Örgütü ve Karayip Devletleri Birliği'nin toplantılarına gözlemci ülke olarak düzenli bir şekilde katılmaktadır.¹⁴ İlişkilerin siyasi boyutunun geliştirilmesi amacıyla, Türkiye; Brezilya, Venezüella, Şili, Meksika, Küba, Kosta Rika, Uruguay, Jamaika, Kolombiya ve Panama gibi bölge ülkeleri ile parlamentolar arası dostluk grupları oluşturmuştur.¹⁵

Latin Amerika'da önemli bir konuma sahip olan Brezilya, Meksika ve Arjantin'e Türkiye'nin 2000'li yıllardaki Latin Amerika açılımında özel bir önem verildiğini söylemek mümkündür. 19 Ocak 2006 tarihinde Türkiye ile Brezilya arasında imzalanan Yüksek Düzeyli İşbirliği Komisyonu Kurulmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası,¹⁶ Türkiye'nin bu ülke ile olan, özellikle ticari, ilişkilerine ivme kazandırma çabasının bir göstergesidir. Türkiye ile Meksika arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulmasının 80. yıldönümü çerçevesinde 2008 yılında Türkiye'den Meksika'ya Dışişleri Bakanlığı düzeyinde gerçekleştirilen ziyaretle birlikte iki ülke arasındaki işbirliği hız kazanmış ve bu ziyaret sonrasında Türkiye-Meksika İş Konseyi kurulmuştur.¹⁷

Brezilya ve Meksika ile ekonomik işbirliği ekseninde gelişen ilişkilerin aksine, Arjantin ile olan ilişkilerde 2000'li yıllarda siyasal boyut da tartışma konusu olmuştur. Türkiye-Arjantin ilişkilerinin siyasal boyutunun tartışma konusu olması Arjantin'in 2006 yılında sözde Ermeni soykırımı iddialarını kabul ederek 24 Nisan tarihini ulusal tatil günü ilan etmesi ile başlamıştır. Bu karardan bir yıl sonra Arjantin, 2007 yılında 24 Nisan gününü "Ermeni soykırımı anısına

halklar arası hoşgörü ve saygı için eylem günü” ilan etmiştir.¹⁸ Bu durum, Türkiye'nin Arjantin ile olan ilişkilerini gözden geçirmesine yol açmıştır. 2000'li yıllarda ayrıca, üç Latin Amerika ülkesi daha Ermeni soykırımını iddialarını kabul eden yasalar çıkarmıştır. Bu iddiaları kabul eden Uruguay, Venezuela ve Şili ile olan ikili ilişkiler de söz konusu yasalardan etkilenmiştir.

Bu üç ülkeye ek olarak, Küba da Türkiye'nin Latin Amerika'daki potansiyel stratejik ortaklarından biri olarak önemsenen bir ülkedir. Küba ile Türkiye arasında tarih boyunca geliştirilmiş iyi ilişkiler ve iki ülke halklarının sahip olduğu olumlu imaj da son dönemde Türkiye-Küba ilişkilerinin ivme kazanmasını kolaylaştırmaktadır.

2009 Yılında Türkiye-Latin Amerika İlişkilerinde Yaşanan Gelişmeler

Özellikle 2006 yılından itibaren hukuksal ve siyasal temelleri atılan Türkiye-Latin Amerika ilişkilerinin 2009 yılında özellikle devlet ve hükümet başkanları düzeyinde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler, kültürel faaliyetler, eğitim faaliyetleri ve ekonomik ve siyasal işbirliği adımları ile yoğunlaştığını savunmak mümkündür. Başka bir deyişle, son dönemde, Türk dış politikasında yaşanan değişimin ve izlenmeye başlanan aktif ve çok boyutlu politikanın yansımalarını Türkiye'nin Latin Amerika ülkelerine ve bölgenin geneline karşı yürüttüğü politikalarda gözlemlemek imkânı vardır.

MERCOSUR Ülkeleri ile İlişkiler

Kısa adı MERCOSUR olan Güney Amerika Ortak Pazarı, Latin Amerika'da ekonomik entegrasyon sürecinin başarılı bir örneğini teşkil etmektedir. 1991 yılında Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay tarafından kurulan MERCOSUR, dünyada Avrupa Birliği ve NAFTA'nın yanında önemli bir ekonomik Pazar oluşturmaktadır ve Türkiye'nin Latin Amerika açılımı açısından önemli bir fırsat kapısıdır. Türkiye'nin bölgeye açılmak için en önemli kapılardan biri olarak gördüğü Brezilya ile 2009 yılında imzalanan antlaşmalar ve atılan somut adımlar Türkiye için Latin Amerika'nın artan öne-

mini göstermesi açısından oldukça önemlidir. 20–23 Mayıs 2009 tarihleri arasında Brezilya Devlet Başkanı Luiz Inacio Lula da Silva'nın ülkesinin Kalkınma, Dışişleri ve Sanayi ve Ticaret Bakanları ile birlikte Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret¹⁹ iki ülke ilişkileri açısından bir milat oluşturmaktadır. Başkan Lula da Silva'nın gerçekleştirdiği bu ziyaret iki ülke arasında devlet başkanı düzeyinde gerçekleşen ilk ziyaret olması açısından önem taşımaktadır. Böyle bir ziyaretin ilk kez 2009 yılında gerçekleşmesi, uzun yıllardır sürmekte olan ilişkileri derinleştirme çabasının son dönemde sonuç verdiğine ve Türkiye'nin de Latin Amerika ülkeleri tarafından önemli bir ortak olarak görülmeye başlandığına işaret etmektedir. Bu ziyaretin sonucunda; İstanbul-Sao Paulo arasında direkt karşılıklı uçak seferlerinin başlaması, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ile Brezilya Devlet Petrolleri Şirketi PETROBRAS arasında Karadeniz'de petrol aranması konusunda 800 milyon dolarlık işbirliği ve Güney Amerika Ortak Pazarı MERCOSUR ile Türkiye arasında serbest ticaret antlaşması imzalanması gibi konular ele alınmış ve bu konularda antlaşmalar imzalanmıştır.²⁰ Bu antlaşmalarla, işbirliğinin geliştirilmesi planlanan alanların başında; organik tarım, alternatif enerji kaynakları, inşaat, tekstil ve otomotiv-yedek parça sektörleri gelmektedir.²¹

Özellikle küresel mali kriz sonrasında yeni pazar arayışına giren Türkiye için, MERCOSUR antlaşması büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple, 2009 yılının Temmuz ayında Devlet Bakanı Zafer Çağlayan başkanlığındaki bir heyet; MERCOSUR ile imzalanacak serbest ticaret antlaşmasının ayrıntılarını görüşmek üzere Brezilya ve Şili'ye bir ziyaret düzenlemiştir.²² Ancak, bu konuda yapılan görüşmelerden istenilen verim alınamamış²³ ve antlaşma sonuçlandırılmamıştır. Buna karşın, iki ülke ile diğer konularda yapılan görüşmelerin olumlu sonuçlar verdiğini söylemek mümkündür. Şili'de altı bakan ve devlet başkanı ile görüşmeler yürüten heyet bu ülkeyle bir serbest ticaret antlaşmasına imza atmış ve heyette bulunan on beş firma temsilcisi 53 milyon dolarlık iş bağlantısı gerçekleştirmiştir.²⁴ Brezilyadaki temaslarda ise, MERCOSUR konusuna ek olarak; PETROBRAS-TPAO işbirliği ve Karadeniz'de yürütülen petrol arama çalışmaları görüşülmüştür. Ayrıca, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla iki ülke arasında bir çalışma grubu oluşturulmuş

ve özellikle, savunma ve havacılık konularında işbirliği olanakları ele alınmıştır.²⁵ 2009 yılında geliştirilen ilişkiler sonucunda ayrıca, Mayıs ayında Brezilya Devlet Başkanı Lula da Silva'nın Türkiye ziyareti sırasında, Brezilya'da 2014 yılında düzenlenecek olan Dünya Futbol Şampiyonası ile 2016 yılındaki Olimpiyat Oyunları için yapılacak alt yapı ve üst yapı çalışmalarında Türk müteahhitlerinin de yer alabilmeleri için bir takım antlaşmalar yapılmıştır.

30 Mayıs 2009 tarihinde TPAO ile PETROBRAS arasında İstanbul'da imzalanan anlaşma ile PETROBRAS'ın Karadeniz'de petrol arama çalışmaları başlatması ve TPAO ile kule paylaşımı yoluna gitmesinin önü açılmıştır. Kule Paylaşım Anlaşması ile, PETROBRAS tarafından denizde petrol arama amacıyla inşa edilecek platformun Türkiye Petrolleri tarafından Karadeniz'deki başka alanlarda kullanılmasının yolu açılmış olacaktır. Ayrıca, iki ülke anlaşmanın kapsamının ileride genişletilebileceğini de kabul etmiştir.²⁶ Bu anlaşmanın Türkiye açısından en büyük kazanımı, TPAO için derin deniz ortamında bizzat operatörlük yaparak petrol arama tecrübesi kazandıracak olmasıdır. Denizde yapılacak sondaj çalışmalarının 150 milyon doları bulması beklenen maliyeti Brezilya şirketi PETROBRAS tarafından karşılanacak ve petrolün yanı sıra, Karadeniz'de doğalgaz arama çalışmaları da iki ülke arasındaki ortaklık çerçevesinde sürdürülecektir.²⁷

Türkiye açısından önemli bir pazar olanağı oluşturan MERCOSUR ile serbest ticaret anlaşması yapılmasının temelleri 30 Haziran 2008 tarihinde MERCOSUR üyesi ülkeler olan, Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan Serbest Ticaret Alanı Oluşturulması Anlaşması ile atılmıştır. Bu anlaşmaya göre; taraf ülkeler arasında bir müzakere komitesi oluşturulacak, taraflar arasında ticaret politikaları, sağlık ve teknik standartlar ile özel gümrük rejimleri gibi konularda bilgi değişimi yapılacaktır.²⁸ Bunun yanı sıra, taraflar arasında seminerler, fuarlar, heyet faaliyetleri ve sergiler gibi ticaret artırıcı faaliyetlerin düzenlenmesi ve eğitim programları da bu anlaşma ile karara bağlanmıştır. Üç yıl süre ile geçerli olacak bu hazırlayıcı anlaşmanın, taraflar aksini dilemediği sürece otomatik olarak uzatılması öngörülmüştür.²⁹ Serbest Ticaret Alanı'na geçiş için somut bir süre öngörülmemesi ve süre-

cin belirsizliği, MERCOSUR ile yapılan bu antlaşmanın henüz istenilen amacı getirmemiş olmasını açıklayabilecek bir sebep olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye ile MERCOSUR ülkeleri arasında gerçekleşen ticaretin son 3 yıllık rakamlarına bakıldığında, Türkiye'nin ticaret açığı verdiği ve bölge ülkeleri ile yapılacak bir Serbest Ticaret Alanı anlaşmasının Türkiye açısından önemli bir başarı olacağı görülebilir. İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi'nin rakamlarına göre son üç yılda Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ticareti şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 1. Türkiye'nin MERCOSUR ülkelerine yaptığı ihracat (1000 dolar)³⁰

Ülke	2007	2008	2009
MERCOSUR	304.2	442.7	480
Brezilya	229.9	318	388.1
Arjantin	61.1	107	73.6
Uruguay	8.3	14.4	10.5
Paraguay	1.5	3.1	7.6

Tablo 2. Türkiye'nin MERCOSUR ülkelerinden yaptığı ithalat (1000 dolar)³¹

Ülke	2007	2008	2009
MERCOSUR	1.629,2	2.293,3	1.433,8
Brezilya	1.172,6	1.423,8	1.105,8
Arjantin	417,5	789,8	225,8
Uruguay	36,0	26,3	30,0
Paraguay	2,9	53,2	72,0

Türkiye'nin 2009 yılında bu ülkelere ihraç ettiği başlıca mallar; otomobil ve parçaları, makine, demir ve çelik levha, dış lastik, tütün, gübre, fındık, çamaşır makinesi, buzdolabı, traktör, metal işleme makineleri olurken; ithal ettiği başlıca ürünler ise, demir cevheri, kahve, pamuk, yağlı tohum ve meyveler, hayvansal yağlar, soya fasulyesi ve yağı, petrol yağları, mısır, yün ve pirinç olmuştur.³²

Yukarıdaki rakamlara bakıldığında, Türkiye'nin MERCOSUR ülkeleri ile 2009 yılında ticaret hacmini artırdığı görülmektedir. Ticaret hacminin en yüksek olduğu ve artış eğilimi gösterdiği ülke Brezilya olurken, Arjantin ile yürütülen ticari ilişkilerde önemli bir dönüş olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye tüm MERCOSUR ülkeleri ile olan ticari ilişkilerinde dış ticaret açığı vermektedir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi, bölge ülkeleri tarafından üçüncü ülkelerle yürütülen ticari ilişkilerde uygulanan yüksek vergiler ve kota uygulamalarıdır. Dolayısıyla, Serbest Ticaret Alanı anlaşmasının ivedikle hayata geçirilmesi, Türkiye'nin dış ticaret açığının giderilmesi açısından önemli ve faydalı bir adım olacaktır.

2009 yılında Türkiye Latin Amerika'daki açılımına Arjantin ile derinleştirilen ilişkiler ile devam etmiştir. Özellikle Arjantin ile bu yıl içerisinde geliştirilen ilişkiler Türkiye'nin bölgedeki geleceği açısından önem taşımaktadır. Arjantin ile geliştirilecek olumlu ekonomik ve diplomatik ilişkiler; Türkiye'nin bölgedeki diğer ülkelere ulaşması konusunda önemli bir adımdır. 2010 yılından itibaren Arjantin, MERCOSUR'un üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinin müzakeresi konumuna geçmiştir³³ ve bu durum MERCOSUR ile Serbest Ticaret Antlaşması yapma amacı taşıyan Türkiye açısından da göz önünde bulundurulması gereken bir gelişmedir. Bu sebeple, 2009 yılı içinde Türkiye ile Arjantin arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla kurulmuş olan Karma Ekonomik Komisyon'un çalışmaları yoğunlaşmıştır.

İki ülke arasındaki Karma Ekonomik Komisyon üçüncü toplantısını 27 Ekim 2009 tarihinde Buenos Aires'te gerçekleştirmiş ve Türk heyetinin başkanlığını Devlet Bakanı Cemil Çiçek yapmıştır. Toplantıda, küresel krize karşı alınabilecek ortak önlemler, ticareti geliştirme stratejileri, yatırımlar, serbest bölgeler, enerji, müteahhitlik, hava ve deniz ulaştırması, bilim ve teknoloji ve tarım alanlarında işbirliği olanakları ele alınmıştır. Ancak, son üç yılın verilerine bakıldığında iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2009 yılında önemli bir dönüş gösterdiği görülmektedir:

**Tablo 6. Arjantin ile Türkiye arasındaki dış ticaret
(1000 dolar)³⁴**

Yıl	İthalat	İhracat
2007	417.506	64.496
2008	789.411	107.099
2009	225.821	73.669

Türkiye'nin 2009 yılı içerisinde Arjantin'den ithal ettiği ürünlerin büyük bir kısmını soya fasulyesi ve yağı, petrol yağları, mısır ve mısır yağı, yün ve dizel taşıt araçları oluştururken; Arjantin'e olan ihracatı ise otomobil ve yedek parça, sentetik iplik, tütün, buzdolabı, metal işleme makineleri ve zeytinyağı üzerine yoğunlaşmıştır.³⁵

Orta Amerika, Karayip Ülkeleri ve Meksika ile İlişkiler

Latin Amerika'nın önemli ülkelerinden biri olan Meksika ile Türkiye ilişkileri konusunda 2009 yılında yaşanan gelişmelere bakıldığında önemli temasların gerçekleştirildiği görülür. 9–10 Aralık 2009 tarihlerinde Başbakan Erdoğan tarafından Meksika'ya gerçekleştirilen ziyaret sırasında yapılan görüşmelerde, Meksika hükümeti Türk işadamlarına uzun süreli ve çok girişli vize uygulamasına geçmeyi kabul etmiş ve vize işlemlerini hızlandırmayı ve kolaylaştırmayı taahhüt etmiştir.³⁶ Bunun yanı sıra, Türk müteahhitlerin, Meksika'da yürütülecek 50 milyar dolarlık alt yapı çalışmalarından pay alabilmelerinin de önü açılmıştır.³⁷ Hükümet başkanı düzeyinde gerçekleştirilen bu ziyaret ile, Meksika'nın Türkiye'nin Latin Amerika politikası açısından taşıdığı önem vurgulanmış ve uyuşturucu ticaretinin önlenmesi gibi iki ülke için de önem taşıyan ortak sorunlara etkin çözümler üretilmesi konusunda işbirliğinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.³⁸

Meksika, Türkiye'nin Latin Amerika'ya açılması açısından oldukça önemli bir konumdadır ve 2008 yılının sonlarında başlayarak 2009 yılında yoğunlukla devam eden Meksika ile ilişkileri geliştirme çabası ülkenin bu önemli konumunun bir göstergesidir. Dünyanın büyük ekonomileri arasında yer alan Meksika, Avrupa Birliği, Ame-

rika Birleşik Devletleri ve Kanada ile yürütmekte olduğu serbest ticaret ile Türkiye'nin Kuzey Amerika pazarına gümrüksüz giriş kapısını oluşturmaktadır. 2008 yılının sonlarından itibaren ülke ile Dışişleri Bakanı ve Başbakan düzeyinde yürütülen temaslarla iki ülke arasındaki ticari ve siyasi ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Dış ticaretle ilgili eldeki son veriler de ilişkilerin artmakta olduğunu fakat diğer Latin Amerika ülkeleri ile olduğu gibi, Meksika ile de dış ticaret dengesinin Türkiye aleyhine olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Türkiye-Meksika Ticaret Verileri (1000 Dolar)³⁹

Yıl	İthalat	İhracat
2006	261.944.32	140.778.329
2007	352.196.654	196.750.471
2008	379.813.398	152.165.812
2009	335.226.000	93.303.000

Son verilerden de görüldüğü üzere, Meksika ile Türkiye arasındaki ithalatın arttığı gözlemlenirken, bu ülkeye yapılan ihracatta ciddi bir azalma söz konusudur. Türkiye'nin Meksika'ya ihraç ettiği başlıca ürünler; taşıt ve yedek parça, ev tekstili, hazır giyim, mücevherat, tütün, istifleme makineleri ve dış lastiktir.⁴⁰ Meksika'dan ithal edilen başlıca ürünler ise; elektronik cihazlar, tıbbi cihazlar, otomatik bilgi işlem makineleri, organik kimyasallar ve ortopedik cihazlardır.⁴¹ 2009 yılında yoğunlaştırılan ikili ilişkilerin, var olan dış ticaret dengesini Türkiye lehine çevirmesi hedeflenmektedir. Ancak, verilerden de anlaşılacağı üzere, özellikle Meksika ile ABD ve AB arasında var olan serbest ticaret antlaşmaları, Türk mallarının ülke pazarındaki rekabet gücünü zayıflatmakta ve dış ticaret açığını korumaktadır.

2009 yılında, Türkiye'nin geleneksel olarak olumlu kültürel ve sosyal ilişkiler kurduğu Küba ile de ilişkiler daha fazla gündeme gelmiş ve bu ilişkilere ekonomik boyutun da eklenmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır. Küba ile artan ticaret hacmi ve Türkiye İktisadi Kalkınma Ajansı'nın (TİKA) Kübalı yetkililer ile birlikte yürüt-

tüğü sosyal ve ekonomik kalkınma projeleri bu yöndeki çabaların olumlu sonuçları arasında sayılabilir.⁴² 2009 yılında Küba'daki Havana Üniversitesi'nde Türkoloji Bölümü kurulması için çalışmalar başlatılmış⁴³ ve 30 Ekim 2009 tarihinde kürsünün resmi açılışı Küba'da Devlet Bakanı Cemil Çiçek tarafından yapılmıştır.⁴⁴Buna karşılık, Küba'nın önde gelen günlük gazetelerinden olan Granma Gazetesi de Türkçe olarak basılmaya başlanmıştır.⁴⁵ Bu adım, iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin kültürel boyutta da vurgulanması açısından sembolik olarak önem taşımaktadır. Eğitim ve kültürel işbirliği alanında atılan bu adımlara ek olarak Küba'nın Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki geçici üyeliğini desteklemesi de iki ülke arasındaki derinleşen ilişkilerin bir göstergesi olarak yorumlanabilir ve Türkiye'nin dış politikasını çeşitlendirme yolunda attığı adımların olumlu sonuçları arasında sayılabilir.

İki ülke arasındaki olumlu siyasal ve kültürel ilişkilerin ekonomik göstergelere de yansıtılması açısından 2009 yılında önemli adımlar atılmıştır. 26 Ekim 2009 tarihinde Küba ile Türkiye arasındaki Karma Ekonomik Komisyon Küba'da toplanmış ve iki ülke arasında ekonomik işbirliğinin artırılması masaya yatırılmıştır. 30 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Karma Ekonomik Protokol uyarınca; ticari işbirliğinin hukuki altyapısı, eximbank kredileri, yatırımlar, enerji, sağlık, turizm, ulaştırma, gemi inşası, bilim ve teknoloji, müteahhitlik, eğitim ve kültür alanlarında işbirliğinin artırılması karara bağlanmıştır.⁴⁶ 2009 yılında atılan bu adımların, verilere yansımaları aşağıdaki gibidir:

Tablo 5. Türkiye ile Küba arasındaki Dış Ticaret (1000 dolar)⁴⁷

Yıl	İthalat	İhracat
2007	1.474	32.212
2008	472	20.090
2009	1.653	10.507

İki ülke arasındaki ticaretin ihracat boyutu demir-çelik, plastik, inşaat makineleri, otomotiv yedek parçası ve temizlik malzemele-

ri üzerinde yoğunlaşırken; ithalat boyutunda ise, eczacılık ürünleri, deri mamulleri, alkollü içkiler, kahve, baharat ve kakaonun ağırlığı göze çarpmaktadır.⁴⁸

Belize, El Salvador, Guatemala, Honduras, Kosta Rica, Nikaragua ve Panama'yı kapsayan Orta Amerika ülkeleri arasında, 2009 yılında Türkiye'nin aktif olarak ilişki içinde olduğu başlıca ülke Kosta Rica olmuştur. 2009 yılında ilişkilerin devlet başkanı düzeyinde geliştirildiği diğer bir ülke de Kosta Rica'dır. 25 Kasım 2009 tarihinde Türkiye'yi resmi olarak ziyaret eden Kosta Rica devlet başkanı Oscar Arias, Türkiye'yi ziyaret eden ilk Orta Amerikalı lider olmuştur.⁴⁹ Bu ziyaret ile Türkiye, Latin Amerikadaki işbirliği atılımlarına bir yenisini eklemiş ve iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında imzalanan işbirliği deklarasyonu ile sonraki dönemlerdeki yoğunlaştırılmış işbirliğinin temelleri atılmıştır. 2011 yılında Ankara'da Kosta Rica Büyükelçiliği'nin açılmasına yönelik planlar da ilişkileri artırma isteğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca, Türkiye ile Kosta Rica arasında 2010 yılı içerisinde bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalanması için gerekli ön hazırlıklar da 2009 yılı içerisinde başlamıştır. Bu süreçte, 2009 yılının haziran ayında Türk İşadamları ve Sanayicileri Konfederasyonu (TUSKON) tarafından düzenlenen Dünya Ticaret Köprüsü etkinliğine Kosta Rica Ticaret Bakanı kalabalık bir heyetle katılmış ve ekonomik ilişkilerin artması için çeşitli temaslarda bulunmuştur.⁵⁰

Orta Amerika ülkelerinden Panama ve Honduras dışındaki tüm ülkelerle Türkiye arasında vize muafiyeti antlaşması bulunmaktadır. Ancak, bunun dışında, 2009 yılında Orta Amerika ülkeleri ile ilişkilerin derinleştirilmesi konusunda somut adımlar atıldığını söylemek güçtür.

AND Grubu Ülkeleri ile İlişkiler

AND Grubu ülkeleri, MERCOSUR'a ek olarak, Latin Amerika'da önemli bir ticaret birliğini oluşturmaktadır. 1969 yılında ekonomik işbirliği amacıyla oluşturulan grubun üyeleri Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Peru, Venezüella ve Şili'dir. Bu ülkelerin birlikte oluşturdukları ticaret fırsatları, AND Grubu'nu Türkiye için atılım yapılması gereken önemli bir bölge haline getirmektedir.

6 Ocak 1926'da imzalanan Dostluk Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk Latin Amerika ülkesi olan Şili⁵¹ ile tarih boyunca dostça ve kültürel işbirliği çerçevesinde yürütülen ikili ilişkiler 2009 yılında artan ekonomik işbirliği ile çeşitlendirilmiştir. 2004 yılında müzakere edilmeye başlanan Serbest Ticaret Antlaşması, 2009 yılının Mart ayında sonuçlandırılmış ve 14 Temmuz 2009 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.⁵² Bu antlaşma ile Türkiye ve Şili karşılıklı ticari temsilcilikler açmayı taahhüt etmektedir. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye'de düzenlenen Şili fuarı ve İstanbul ile Santiago arasında başlayan doğrudan uçuşlar da iki ülke arasındaki ilişkilerin artmakta olduğunu göstermektedir.

Şili ile imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması, Amerika kıtasındaki ülkelerle yapılan ilk serbest ticaret anlaşması olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Şili'de imzalanan anlaşma ile Türkiye'ye giren Şili ürünlerinin %98'inde hemen, tamamında ise 6 yıllık süre içerisinde gümrüklerin sıfırlanması öngörülmektedir. Özellikle; maden ürünleri, meyve, ormancılık ürünleri, balık ve şarapta Şili mallarına ayrıcalıklar tanınması söz konusudur. Bu anlaşma ile Türkiye'nin Şili'deki enerji, savunma sanayi, inşaat ve turizm alanındaki alt yapı yatırımlarının artması ve ticaret hacminin ikiye katlanması hedeflenmiştir. Ayrıca Şili, sanayi ürünlerinin tamamında ve tarım ürünlerinin %95'inde gümrükleri sıfırlamayı taahhüt etmektedir. Buna ek olarak, iki ülkede karşılıklı ticaret temsilcilikleri açılması da karara bağlanmıştır.⁵³ Ancak son üç yıla ait veriler, bu anlaşmanın iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin Türkiye lehine gelişmekten uzak olduğunu göstermektedir:

Tablo 4. Şili-Türkiye Dış Ticaret Hacmi (1000 Dolar)⁵⁴

Yıl	İthalat	İhracat
2007	324.110	41.843
2008	200.387	50.267
2009	134.732	37.434

Türkiye'nin Şili'ye ihraç ettiği ürünlerin başında maya, vazelin, parafin, ilaç ve tarım ürünleri gelirken; ithalatın büyük bölümünü ise, bakır, meyve, tohum ve baklagiller oluşturmaktadır.⁵⁵

Özellikle lideri ve yaşanan gelişmeler ile son dönemde dünya gündeminde öne çıkan ülkelerden birisi olan Venezüella, dünya gündemi kadar Türkiye gündemini de 2009 yılında meşgul eden ülkelerden birisi olmuştur. Venezüella'nın küreselleşme ve başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, büyük güçler karşıtı politikaları ve dış ilişkiler ile ekonomik alanda yaptığı bağımsızlık vurgusu Türkiye'de de kendisine destekçi bulmuş ve ülkenin Türk kamuoyundaki olumlu imajına katkıda bulunmuştur. 2009 yılında İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği saldırılara karşılık Venezüella'nın gösterdiği sert tepki⁵⁶ ve Filistin'le diplomatik ilişkiler başlatması,⁵⁷ iki ülkeyi Ortadoğu politikaları konusunda yaklaştırmıştır. Dış politika da esen bu olumlu hava, iki ülke arasında yapılan turizm ve ekonomik işbirliği antlaşmalarının sayıca artmasına da katkıda bulunmuştur. Ancak, iki ülke arasında 2009 yılında yaşanan siyasi yakınlaşmanın ekonomik verilere de yansımalarını söylemek güçtür.

**Tablo 7. Venezüella ile Türkiye arasındaki dış ticaret
(1000 dolar)⁵⁸**

Yıl	İthalat	İhracat
2007	132.454	41.699
2008	198.284	27.696
2009	120.742	36.420

Genel Değerlendirme

Latin Amerika ve Karayipler'in küresel güç dengeleri içinde siyasal ve ekonomik açıdan önem kazanması ile Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında dış politikada yeni arayışlara girmesi eş zamanlı gelişen iki önemli süreç olmuştur. Dış politikadaki etki alanlarını çeşitlendirmeyi amaçlayan Türkiye için Latin Amerika bir fırsatlar bölgesi olarak öne çıkmaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında Latin Amerika ve Karayipler, küresel dengeleri belirleyici bir rol oynayabilecek potansiyel bir güçtür. Bölgenin bu potansiyeli ABD, AB, Rusya ve Çin gibi önemli güç odakları tarafından fark edilmiş ve bölge ülkeleri ile işbirliğini ve ikili ilişkileri derinleştirme yolunda ciddi adımlar atılmıştır.

19. yüzyıl sonlarına dayanan Türkiye-Latin Amerika ilişkileri son döneme kadar daha çok kültürel işbirliği ile sınırlı kalmış; ilişkilerin ekonomik ve siyasal boyutu ihmal edilmiştir. Bu ihmale karşın, yüzyıldan fazlaya dayanan ilişkilerin olumlu sonuçlarından birisi ise, Türkiye kamuoyunda Latin Amerika ve Karayipler'e yönelik oluşturulan olumlu bakış açısıdır. Kültürel yakınlık, futbol, dans, sinema ve dil gibi konulara duyulan ilgi, coğrafi olarak birbirine oldukça uzak olan iki bölgeyi birbirine yaklaştırmış ve kamuoyunda olumlu bir imaj yaratmıştır. Kamuoyu desteği gören Latin Amerika-Türkiye işbirliğinin kültür ve eğitim boyutuna ekonomik ve siyasal boyutun da eklenmesi Türkiye açısından önemli kazanımlar getirecektir. Bugüne dek coğrafi uzaklık, bilgi eksikliği ve dil sorunu gibi sebeplerle yeteri kadar geliştirilemeyen ilişkiler, 2006'da hazırlanan Latin Amerika ve Karayipler Eylem Planı ile yeniden gündeme gelmiş ve ilişkilerin derinleşmesi açısından uygun bir ortam hazırlamıştır. 2009 yılında Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayipler ülkeleri ile yürüttüğü ilişkilerde gözlemlenen gelişmeler, bu uygun ortamın hem bölge ülkeleri, hem de Türkiye tarafından değerlendirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Latin Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye açısından belli başlı ekonomik ve siyasal yararlar getirecektir. Ekonomik açıdan Latin Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesi Avrupa Birliği-Latin Amerika ilişkileri ile ilintilidir. Latin Amerika Ortak Pazarı MERCOSUR ile AB arasında imzalanan serbest ticaret antlaşması gereğince, her iki örgüte bağlı ülkelerin malları Latin Amerika ve Avrupa pazarlarına düşük vergilerle girebilmektedir. Gümrük Birliği'nin bir üyesi olan Türkiye'nin MERCOSUR ile serbest ticaret antlaşmasını sonuçlandırması ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesi, gümrük vergileri ve ticaret kotaları açısından Türkiye için büyük avantaj sağlayacak ve bölge ülkeleri ile olan ticaret hacmini ihracat lehine arttıracaktır.

**Tablo 6. Türkiye ile Latin Amerika Ülkeleri Arasındaki
2009 yılına ait dış ticaret⁵⁹**

Bölge	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	Dış ticaret dengesi
Orta Amerika, Meksika ve Karayipler	597	476	+121
Güney Amerika	678	2.286	-1.608

Siyasal açıdan ise, Latin Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesinin en büyük yararı Türkiye'nin uluslararası politikada yeni müttefikler kazanması olacaktır. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne geçici üyeliğini destekleyen Latin Amerika ülkeleri örneği, siyasal işbirliği açısından bölgenin sahip olduğu potansiyeli gözler önüne sermektedir. Ekonomik bütünleşmesini tamamlama yolunda büyük mesafe kat eden Latin Amerika ve Karayipler ülkeleri siyasal olarak da uluslararası örgütler içinde bir blok olarak hareket ettiklerinde, küresel güç dengelerini değiştirebilecek bir potansiyele sahiptir. Böylesine bir güç odağı ile siyasal işbirliğini geliştirmek ise, özellikle ABD ve AB karşısında Türkiye'nin elini güçlendirecek bir manevra olacaktır.

2009 yılında gözlemlenen gelişmeler, Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayipler ile ilişkilerini geliştirme yolunda önemli adımlar attığını ve bu bölgeye verdiği önemin arttığını göstermektedir. Geçtiğimiz yıl yaşanan yoğun ikili temaslar, devlet başkanı ve başbakan düzeyinde gerçekleşen ziyaretler ve imzalanan işbirliği antlaşmaları Türkiye'nin Latin Amerika politikasının kazandığı ivmenin sonuçları olmuştur. Bu ivmenin devam etmesi ise 2009 yılında atılan temeller üzerine sürdürülebilir bir politika oluşturulmasına bağlıdır. İlişkilerin liderler düzeyinde sürdürülmesi, siyasal ve ekonomik işbirliği konusundaki ciddiyetin gösterilmesi ve atılan adımlardaki istikrar, 2009'da hız kazanan sürecin devam etmesini sağlayacaktır. Siyaset alanında atılan adımlara ek olarak; iş adamları ve akademisyenlere de bu sürecin devam etmesinde önemli bir görev düşmektedir. Bölgede Türkiye'nin varlığının ekonomik, kültürel ve akademik olarak artması, Türkiye'de bölge geneline ve bölge ülkelerine yönelik akademik çalışmaların artması ve Türkiye'nin istikrarlı ve sürdürü-

lebilir bir Latin Amerika stratejisi geliştirmesi, Türkiye'nin dış politikasını ve etki alanlarını çeşitlendirme yolunda attığı adımları Latin Amerika ve Karayipler örneğinde destekleyecektir.

Türkiye'nin Latin Amerika Politikası 2009 Kronolojisi

1995	Bölgeye devlet başkanı düzeyinde ilk ziyaretin dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından gerçekleştirilmesi
1998	Latin Amerika-Karayipler Eylem Planı'nın kabulü
2006	İkinci Latin Amerika-Karayipler Eylem Planı'nın hayata geçirilmesi
2006	Türkiye-Brezilya Yüksek Düzeyli İşbirliği Mutabakatı (19 Ocak)
2008	Türkiye-MERCOSUR Serbest Ticaret Alanı Oluşturma Anlaşması (30 Haziran)
2008	Türkiye-Meksika İş Konseyi'nin kurulması (Aralık)

2009 Yılı

20-23 Mayıs	Brezilya Devlet Başkanı Luiz Inacio Lula da Silva'nın Türkiye ziyareti.
30 Mayıs	PETROBRAS-TPAO İşbirliği Anlaşması.
Haziran	TUSKON tarafından İstanbul'da düzenlenen Dünya Ticaret Köprüsü Etkinliği.
14 Temmuz	Şili-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması.
26 Ekim	Küba-Türkiye Karma Ekonomik Komisyonu toplantısı.
27 Ekim	Arjantin-Türkiye Karma Ekonomik Komisyonu toplantısı.
30 Ekim	Küba-Türkiye Karma Ekonomik Protokolü.
30 Ekim	Havana Üniversitesi'nde Türkoloji Kürsüsü'nün açılışı.
25 Kasım	Kosta Rica Devlet Başkanı Oscar Arias'ın Türkiye ziyareti.
9-10 Aralık	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Meksika ziyareti.

Notlar

- 1 United Nations Development Program, www.undp.org
- 2 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayipler'e Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri" http://www.mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-latin-

- amerika-ve-karayiplere-yonelik-politikasi-ve-bolge-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa (29 Mart 2010a).
- 3 Eren Okur, “Türkiye- Latin Amerika İlişkileri”, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=406:turkiye-latin-amerika-iliskileri&catid=89:analizler-latinamerika&Itemid=142 (22 Temmuz 2009).
- 4 **Turkish Business Opportunities**, Ankara, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Antlaşmalar Genel Müdürlüğü, Ağustos 2006, s.4.
- 5 T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010a .
- 6 T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Temel Belgeler” http://www.mfa.gov.tr/ii_-temel-belgeler.tr.mfa (29 Mart 2010b).
- 7 T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010a.
- 8 A.g.e.
- 9 A.g.e.
- 10 “Türkiye Güney Amerika Ortak Pazar İhracatının arttıracak”, **Zaman**, 2 Temmuz 2008.
- 11 Fatma Günce Kanlı, “Türkiye- Latin Amerika ve Karayip İlişkileri”, **Latin Amerika ve Karayipler Toplantıları I. Çalıştay Sonuç Raporu**, Tasam Yayınları, Eylül 2009.
- 12 A.g.e.
- 13 A.g.e.
- 14 Okur, 2009; Kanlı, 2009.
- 15 Kanlı, 2009.
- 16 “Brezilya Federal Cumhuriyeti Ülke Raporu”, **Konya Ticaret Odası**, Ekim 2008
- 17 “Türkiye- Meksika iş konseyi kuruldu”, **HürHaber**, 11 Aralık 2008
http://www.hurhaber.com/news_detail.php?id=161971&uniq_id=1268130538
- 18 “Arjantin Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmekte kalmadı, 24 nisanı ulusal tatil günü ilan etti”, **Nethaber**, 15 Aralık 2006 <http://www.nethaber.com/Dunya/6637/Arjantin-Ermeni-Soykirim-iddialarini-kabul-etmekle-kalmadi>
- 19 “Luladan tarihi ziyaret”, **Sabah**, 21 Mayıs 2009.
- 20 “Turkey and Brazil to jointly explore for petroleum in Black Sea”, **Turkish NY**, 23 Mayıs 2009 <http://www.turkishny.com/old/tr/ingilizce-haberler/8528-turkey-and-brazil-to-jointly-explore-for-petroleum-in-black-sea.html>
- 21 Türkiye-Brezilya Ticari İlişkiler Değerlendirmesi, <http://www.turkiyebrezilya.com/index.php/ticaret-rehberi/degerlendirme/ticari-iliskiler-degerlendirmesi.html>
- 22 <http://www.gercekgundem.com/?p=204458> 21 Temmuz 2009
- 23 **Anadolu Ajansı**, 21 Temmuz 2009
- 24 <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/bakanHaberDetay.cfm?haberNo=218>
- 25 <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/bakanHaberDetay.cfm?haberNo=218>
- 26 **Radikal**, 1 Haziran 2009.
- 27 A.g.e.
- 28 <http://www.mre.gov.py/dependencias/tratados/mercosur/registro%20mercosur/Acuerdos/2008/turco/111.%20MSUR-Turquia%20turco.pdf>
- 29 A.g.e.
- 30 İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, www.igeme.gov.tr
- 31 A.g.e.
- 32 Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.dtm.gov.tr
- 33 <http://www.tumgazeteler.com>, 23 Ekim 2009.
- 34 TÜİK, www.tuik.gov.tr
- 35 Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.dtm.gov.tr
- 36 http://www.turkishsteel.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=83%3Aste-el-among-top-investment-areas-in-turkeys-latin-america-strategy-&catid=10%3Anews-ticker-articles&lang=en
- 37 A.g.e.
- 38 “Erdoğan Meksika Senatosuna Soslendi”, **Sabah**, 11 Aralık 2009.

- 39 Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.dtm.gov.tr
- 40 A.g.e
- 41 A.g.e
- 42 **Zaman**, 28 Temmuz 2009.
- 43 Anka, 8 Ekim 2009.
- 44 <http://www.turkishny.com/economy-news/7-economy-news/17857-tuerkiye-kueba-ve-arjantinle-ekonomik-likileri-derinletiriyor->
- 45 A.g.e.
- 46 <http://www.turkishny.com/economy-news/7-economy-news/17857-tuerkiye-kueba-ve-arjantinle-ekonomik-likileri-derinletiriyor->
- 47 TÜİK, www.tuik.gov.tr
- 48 Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.dtm.gov.tr
- 49 “Kosta Rika Cumhurbaşkanı: Ankara’da Büyükelçilik Açma Arzusundayız”, AA, 25 Kasım 2009, <http://www.tumgazeteler.com/?a=5743104>
- 50 Patron Turk, 18 Mayıs 2009, <http://www.patronturk.com/milyar-dolarlik-ithalat-yapan-isadamlari-turkiyeye-geliyor>
- 51 Embassy of Chile in Turkey, <http://www.chileturquia.com/description.aspx?id=10>
- 52 A.g.e.
- 53 **Star**, 15 Temmuz 2009.
- 54 Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr
- 55 Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.dtm.gov.tr
- 56 **Milliyet**, 15 Ocak 2009.
- 57 **Milliyet**, 28 Nisan 2009.
- 58 TÜİK, www.tuik.gov.tr
- 59 TÜİK, www.tuik.gov.tr

TÜRKİYE'NİN AFRIKA POLİTİKASI 2009

Mehmet Özkan*

* Doktora Öğrencisi, Sevilla Üniversitesi, İspanya.

Türkiye'nin Afrika politikası ve Afrika'ya ilgisi Türk dış politikası açısından son derece yeni bir durumdur. Yakın döneme kadar ne Türkiye'nin Afrika'ya derin bir ilgi göstereceği düşünülebilir ne de Türk dışişleri bakanının Afrika'nın yeni dış politika bağlamında önemli olduğuna vurgu yapması beklenebilirdi. 2008 yılında Türkiye'nin gelecek birkaç yıl içerisinde Afrika'da 15 yeni büyükelçilik açılacağını ilan etmesi¹ ise şartları zorlamak olarak görülürdü. Fakat beklenti ve öngörülerin aksine Türk dış politikası 21. yüzyılda Afrika'ya yönelik olarak çok ciddi bir değişim ve dönüşüm göstermiştir. 2008 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 18-21 Ağustos tarihleri arasında İstanbul'da 50 Afrika ülkesinden temsilcilerin katılımıyla ilk Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesine ev sahipliği yapmıştır. Türkiye şu anda Afrika genelinde 23 fahri konsolosluga ve 8 tanesi 2009 yılında açılmış olmak üzere 20 büyükelçiliğe sahiptir. On yıl gibi çok kısa bir sürede ne değişti ki, Türkiye daha önce ihmal edilen bu kıtaya yeni elçilikler açma kararı aldı? Bu durum Türk dış politikasında Afrika'ya yönelik olarak derin bir politika değişikliğinin bir işareti midir? Yoksa Afrika'nın dünyayla değişen ilişkileri mi Türkiye'yi böyle aktif bir tavır almaya sevk etmiştir? Bu makalede bu sorulara cevap teşkil edebilecek olan tarihi ve güncel gelişmeler genel bir çerçeveye oturtularak 2009 örneğinde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Türkiye'nin Afrika ile ilişkileri göreceli olarak uzun bir tarihe sahip iken, Afrika ile ilişkileri geliştirmek için başlatılan yeni giri-

şim çok kısa bir sürede ekonomik göstergeler açısından meyvelerini vermeye başlamıştır. Türkiye'nin soğuk savaş sonrası dönemde Afrika'ya ilgisi 1998 yılında başlamış olmakla beraber bu eğilim özellikle 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin çabaları sonucunda daha ileri gitmiş ve ilişkilerde devrim niteliğinde dönüşümler gerçekleşmiştir. On yıl önce, Afrika Türkiye'de açlık görüntüleri, yoksulluk ve çatışmalarla birlikte anılırken bugün Afrika Türkiye'de ekonomik ve siyasi alanda ortak işbirliği geliştirilebilecek bir kıta olarak görülmektedir. Bu yazıda ilk olarak günümüz Türkiye-Afrika ilişkilerini daha iyi anlamak için ilişkilerin tarihsel boyutu kısaca özetlenecek ve sonrasında 2009 yılında bu kıta ile gerçekleşen ekonomik ve siyasi ilişkilerin bir dökümü yapılacaktır. Özellikle Türkiye-Afrika ilişkilerinin tarihsel ve güncel boyutuyla alakalı Türkçe yayının çok az ya da hiç olmaması hasebiyle ilk bölümde ilişkilerinin kısa bir çerçevesinin çizilmesi oldukça önemlidir. Bu bölüm aynı zamanda 2009 yılındaki gelişmelere okuyucuların daha geniş bir açıdan bakmasına yardımcı olmak ve tarihsel süreklilik öğelerini vurgulamak amacını taşımaktadır.

Türkiye-Afrika İlişkileri: Tarihi Miras ve Dönemlendirme

Afrika kıtasına coğrafi bir yaklaşım, Türkiye'nin tarihsel ilişkilerinin daha iyi bir analizi için önemlidir. Afrika hakkında Türkiye'deki coğrafi algı genel olarak Kuzey Afrika ve Sahra-Altı Afrika olarak ikiye ayrılmıştır. Her iki kavram da Osmanlı geçmişi merkez olmak üzere tarihsel gelişmeler tarafından şekillendirilmiştir. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin dış politikasında Afrika'ya yaklaşımına da temel teşkil etmiştir. Osmanlılar Kuzey Afrika ile oldukça güçlü ilişkiler kurmuş ve bugünkü birçok devlet 15 ve 16. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğu için tarihsel olarak bu bölge ile olan ilişkiler daha eskilere dayanmaktadır. Kuzey Afrika Türk toplumunun coğrafi anlayışı açısından uzak bir coğrafi alan değildir. Bunun temel olarak iki nedeni vardır. Birincisi, Kuzey Afrika ülkelerinde Osmanlı geçmişi dolayısıyla oluşan tarihsel yakınlık ve o ülkelerin Müslüman nüfusa sahip olmasıdır. Bu durum Kuzey Afrika'yı Türkiye'nin yakın çevresi olarak görmesine yol açmıştır. Bu açıdan

Kuzey Afrika ile geliştirilen siyasi ve ekonomik ilişkiler hiçbir zaman sorgulanmamıştır, çünkü bölge Türk dış politikasının çeşitlendirilmesinin önemli bir parçası olarak görülmüştür. Ayrıca Kuzey Afrika geniş Orta Doğu alanının bir parçası olarak değerlendirildiği için Türk toplumu hep kendisine yakın hissetmiştir.²

Sahra-Altı Afrikası ise bir coğrafi alan olarak her zaman uzak olarak algılanmış ve hep sorunlar, açlık, hastalıklar ve iç savaşlarla eşdeğer görülmüştür. Bu yaklaşım genel olarak Sahra-Altı Afrikası'nın Türk toplumundaki tanımlanışının temel ögesidir. Türkiye'nin, Osmanlı geçmişi dolayısıyla Afrika ile nispeten önemli ilişkileri olmasına rağmen, bu tarihi geçmiş akademik ve siyasi anlamda hiç kimsenin ilgisini çekmemiştir. 1999 yılından itibaren özellikle de Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıldönümü kutlamalarıyla birlikte araştırmacılar Osmanlı tarihinde ihmal edilen bölgelere, özellikle de Afrika ile ilişkilere, ilgi göstermeye başlamışlardır.³ Ancak, Sahra-Altı Afrikası ile ilgili olumsuz imajın hem AK Parti hükümetinin hem de sivil toplum kuruluşlarının son dönemdeki çalışmaları sayesinde değişmiştir. Bu açıdan bakıldığında önemli bir dönüm noktası olarak Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2005 yılı Mart ayında Etiyopya ve Güney Afrika'ya yaptığı ziyaretler bir Türk başbakanının cumhuriyet döneminden bu yana ekvator çizgisinin altındaki bir devlete yaptığı ilk ziyaret olarak tarihe geçmiştir. Bu ziyaret birçok gazeteci, emekli diplomat ve bazı basın-yayın organı tarafından eleştirilmiş ve Türkiye'nin sınırlı olan enerjisinin boşa harcanması olarak görülmüştür.⁴ Fakat her şeye rağmen özellikle sivil toplum örgütlerinin çabaları ve çalışmaları ve AK Parti hükümetinin yaptığı girişimlerin ekonomik ve siyasi fayda olarak geri dönmesi sayesinde klasik Sahra-Altı Afrikası imajının Türkiye'de yıkılmaya başladığını söylemek mümkündür.

Tüm bunlar göz önüne alındığında, Türkiye'nin Afrika ile olan ilişkileri üç bölümde incelenebilir. Osmanlı Devletinin son dönemlerinden 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan ilişkileri birinci dönem olarak; 1923-1998 arası ilişkileri ikinci dönem ve 1998 sonrasındaki gelişmeleri de üçüncü dönem olarak görmek mümkündür. Genel olarak bakıldığında Osmanlı döneminde Afrika ile kayda değer ilişkiler olmasına rağmen⁵ cumhuriyet

döneminde ilişkiler en alt seviyeye inmiştir. Yeni dönemdeki ilişkiler ancak 1998 yılında Afrika Açılım Planı'nın kabul edilmesi sonrasında başlayan çalışmalar ve 2005 yılı sonrasında kazanan ivme ile hızlanmıştır.⁶

Birinci dönem olarak adlandırılan zaman diliminde Osmanlılar Kuzey Afrika ile ciddi biçimde yakın ilişki içinde olmuşlardır. Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve diğer bazı ülkeler tümünden ya da kısmen Osmanlı devletinin bir parçası olmuş ve Osmanlılar tarafından yönetilmişlerdir. Osmanlılar Kuzey Afrika'daki İspanyol müdahalelerine karşı önemli rol oynamış ve askeri yardım göndermişlerdir. Sahra-Altı Afrikası'nda da Eritre, Sudan, Etiyopya Somali, Cibuti ve hatta Nijer ve Çad tüm olarak ya da kısmen Osmanlı egemenliği altında kalmıştı. Osmanlılar Portekiz sömürgeciliğinin Batı Afrika'ya yayılmasını önlemek için aktif bir şekilde çalışmalar yapmıştır. Sahra-Altı Afrikası'nın kuzey bölgesinde Osmanlılar 16. yüzyılda güç dengesi sisteminin parçası olarak önemli rol oynamış ve bugünkü Nijerya'nın kuzeyi, Nijer ve Çad üzerinde kurulan Kanem Burnu İmparatorluğu ile yakın dostluk ve işbirliği geliştirmiştir. 1575 yılında Sultan III. Murat döneminde Kanem Burnu ile bir savunma paketi bile imzalayan Osmanlı Devleti, Kanem Burnu'na askeri teçhizat ve eğitimciler göndermiştir.⁷ Ayrıca 1894 yılında Lagos'ta ilk caminin açılmasından sonra Osmanlı Devleti özel bir elçi göndererek o dönemde en yüksek rütbe olan Bey rütbesini Osmanlı nişanıyla birlikte Kuzey Nijerya Müslüman Topluluğu lideri Muhammed Şitta'ya taltif etmiştir. Şitta Bey ailesi üyeleri halen Nijerya'da sosyal ve siyasi hayatında önemli roller üstelenmekte ve etkinliklerini korumaktadırlar.⁸ Sahra-Altı Afrikası'nın güneyinde ise Osmanlılar 1861 yılından beri diplomatik ilişkilere sahip olmuşlardır. Bugünkü Güney Afrika Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Cape Town şehrine ilk onursal konsolos olarak PE de Roubaix'in 18 Şubat 1861 yılında atanmasından sonra sürekli konsolos atanmasına devam edilmiştir. 21 Nisan 1914 yılında ilk Türk diplomat olarak Mehmet Remzi Bey bölgeye atanmış ve 14 Şubat 1916 yılında orada hayatını kaybetmiş, mezarı Johannesburg şehrindeki Braamfontein mezarlığında bulunmaktadır.⁹

Osmanlıların Afrika ile ilişkilerinde dini boyut da yer yer öne çıkmıştır. Örneğin Cape Town'daki Müslümanlar 1863 yılında dö-

nemin onursal konsolosu PE de Roubaix üzerinden Osmanlı devletinden imam talep etmişlerdir. Bölge İngiliz kontrolünde olduğu için Müslümanların talebi İngiltere kraliçesi üzerinden Osmanlı Devletine iletilmiştir. Dönemin Osmanlı sultanı bölgeye bir imam gönderilmesi emrini vermiş ve Ebubekir Efendi Cape Town'a gönderilmiştir. Ebubekir Efendi'nin bölgeye gelmesiyle beraber Osmanlı Devleti ve bölge Müslümanları arasında güçlü bağlar kurulmuştur. Bunu en iyi örneği Güney Afrika Müslümanlarının Hicaz demiryolu kampanyasına yaptıkları katkıdır. 1900-1997 arasında en az 366.551 pound toplayan Müslümanlar bu parayı İstanbul'a göndermiş,¹⁰ karşılığında ise katkıda bulunanlara iki yüzden fazla altın, gümüş ve bakır madalya dağıtılmıştır.¹¹ Geçmişte Efendi ailesinden bazı fertler siyasi hayata girmiş ve Güney Afrika'da aktif rol oynamışlardır. Güney Afrika'da Efendi soyadı halen yaygın olarak kullanılmakta olup aile fertlerinden bazıları Türkiye'ye dönmüş bazıları ise Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya göç etmişlerdir.¹²

İkinci dönem olarak adlandırdığımız 1923-1998 arası dönemde Türkiye-Afrika ilişkileri en alt düzeye inmiştir. Bunun temel sebepleri arasında her iki taraftaki sömürgeciliğe karşı mücadele gibi iç sorunlar ve onlara çözüm bulma çabaları önemli rol oynamıştır. Fakat her şeye rağmen soğuk savaş yıllarında Türkiye Afrika'ya yavaş yavaş ilgi göstermeye başlamış, fakat bu daha çok Kuzey Afrika ile sınırlı kalmıştır. Daha çok soğuk savaş mantığı ile bölgeye yaklaşan Türkiye yer yer tarihi ve sosyal gerçeklere karşı bir politika da izlemiştir. Örneğin 1956 yılında Cezayir'in bağımsızlığı konusunda BM Genel Kurulunda yapılan oylamada Türkiye'nin hayır oyu vermesi bir tarihi hata olarak anılmaktadır.¹³ Türkiye'nin Kuzey Afrika ile olan ilişkileri sınırlı da olsa 1970'lerdeki çok boyutlu dış politika çabaları çerçevesinde ekonomik ve siyasi anlamda gelişmeler göstermiştir; fakat Sahra-Altı Afrikası'na dönemin Türk dış politikasında hiç bir özel önem atfedilmemiştir. Her şeye rağmen Türkiye'nin Namibya ve Zimbabve'nin bağımsızlığında sınırlı da olsa rolü olduğu söylenebilir. Aynı şekilde 1957 yılında Gana bağımsızlığını kazandığı zaman Türkiye, Gana'yi tanımış ve elçilik açmıştır. 1950 ve 1960'lı yıllarda sömürgecilik sonrası bağımsızlığını kazanan tüm yeni Afrika devletlerini tanıyan Türkiye bunlarda diplomatik ilişkiler kurmuş-

tur.¹⁴ Bu çerçevede Türkiye'nin ilk resmi diplomatik şefliği, Lagos'ta 1956 yılında açılan konsolosluktur.¹⁵ Genel olarak bakıldığında Türkiye 1960 ve 1970'lerde siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler kurmak için az da olsa çaba göstermişse de hem bu çabaların uzun soluklu proje ve planlara dayanmadığını hem de Türkiye'nin Afrika'ya açılma konusunda ciddi olmadığını vurgulamak gerekir.

Afrika'da sömürgecilik sonrası dönemin başlamasıyla beraber ortaya çıkan fırsattan hem Türkiye yararlanamamış hem de ekonomik ve siyasi ilişkiler için bir temel oluşturulamamıştır. 1970'lerde Türkiye'nin Kıbrıs dolayısıyla yaşadığı sorunlar sonrasında uygulamaya çalıştığı çok boyutlu bir dış politika stratejisi olmasına rağmen, Afrika'nın Türk dış politikasında ilgi görmemesi sadece Türkiye'nin iç ve bölgesel sorunlarıyla açıklanamaz. Türkiye'nin Afrika'ya yönelik olarak ancak 1998 yılında bir plan dizayn edebilmesinin en temel sebebi Afrika konusunda Türkiye'de yaşanan ciddi bilgi yoksunluğu¹⁶ ve bunun sonucu olarak Afrika'yla alakalı olarak nelerin yapılabileceği konusundaki ilgi ve strateji eksikliğidir. Türkiye-Afrika ilişkilerinde üçüncü dönem olarak adlandırdığımız ve halen devam etmekte olan süreç 1998 yılında Afrika Açılım Planı'nın kabul edilmesiyle başlamıştır. Fakat hem koalisyon hükümetleri hem de 2000-2001 yıllarında yaşanan ekonomik kriz bu planın uygulanmasını 2002 yılı sonrasındaki AK Parti iktidarlarına kadar geciktirmiştir. Afrika Açılım Planı siyasi, ekonomik ve kültürel alanda ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda somut öneriler getirmekte ve üç yeni elçiliğin açılmasını öngörmekte; siyasi olarak üst düzey ziyaretler ve siyasi danışma mekanizmalarının kurulması yanında BM üzerinden Afrika'ya ekonomik yardımlar yapılmasını önermekte, ekonomik olarak çifte vergilendirmenin kaldırılması için anlaşmalar yapılmasını ve Afrika'dan Tarım, Sağlık, ve Ticaret bakanlarının ülkeye davet edilmesini öngörmekteydi. Kültürel ilişkileri geliştirmek için ise Afrikalı öğrencilere burs verilmesi ve Afrikalı akademisyen ve sanatçıların konferans ve festivallere davet edilmesi önermekteydi.¹⁷

Bu Plan AK Parti tarafından ciddiye alınmış ve özellikle Türkiye İşadamları ve Sanayicileri Konfederasyonu (TUSKON) ve İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) gibi bir çok sivil top-

lum örgütünün de desteğiyle uygulanmaya konmuştur. AK Parti'nin Afrika'ya yaklaşımını önceki dönemlerden farklı kılan en temel yaklaşım, AK Parti'nin önceki dönemlerde var olan iki Afrika imajını yıkarak hem Kuzey Afrika'ya hem de Sahra-Altı Afrika'sına aynı ölçüde değer vermesi ve bu çerçevede tek bir Afrika tahayyülünü Türk dış politikasında oturtmaya çalışmasıdır. Bu açıdan bakılınca bugün artık Türkiye'de yapılan Afrika tartışmalarında klasik Sahra-Altı Afrika'sının negatif imajı yerini, siyasi ve ekonomik olarak işbirliği yapılabilecek potansiyel ülkeler topluluğuna bırakmıştır. AK Parti dönemindeki Afrika politikasını farklı kılan bir diğer neden ise, ilk defa Türk dış politikasında devlet ve sivil toplum örgütlerinin yan yana ve birlikte çalışması olmuştur.¹⁸ Özellikle işadamları örgütlenmeleri ve yardım kuruluşları için bu konu ön saflarda yer almaktadır. Ayrıca yeni ortaya çıkan Afrika Enstitüleri de buna yönelik olarak bilgi ve belge desteği vermeye çalışmaktadır.

Türkiye'nin 2009 yılındaki Afrika politikasının detaylarına geçmeden önce kısaca 2009 öncesinde gelişen Türkiye-Afrika ilişkilerine değinmekte yarar vardır; çünkü 2009'daki gelişmeler birçok açıdan önceki yıllarda temeli atılan gelişmelerin devamı niteliğindedir. Türkiye ilk defa Cumhurbaşkanı Gül himayesinde 18-21 Ağustos 2008 tarihleri arasında Türkiye-Afrika Zirvesi yapmış ve bu zirveye 50 Afrika ülkesinden üst düzey temsilciler katılmıştır. Sadece Lesotho, Mozambik ve Swaziland bu toplantıya temsilci göndermemiş, ancak Batı Sahra sorunundan dolayı Afrika Birliği (AfB) üyesi olmayan Fas toplantıya iştirak etmiştir. Bu toplantı sayesinde Türk liderler birçok üst düzey görüşmeler gerçekleştirmiş ve Türkiye'nin BM geçici üyeliği için destek istemiştir. Ticari olarak bu zirve sonrasında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ile Afrika Ticaret, Endüstri, Tarım ve Profesyonel Odalar Birliği ortak bir karar alarak Türkiye-Afrika Odasını kurmuş ve gelişen ticari ilişkilerin kurumasa temelini atmışlardır. Bir sonraki zirvenin 2013 yılında bir Afrika ülkesinde yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁹

Tablo 1: Türkiye'nin Afrika ile Ticareti (2001-2009)**İhracat** (Milyon \$)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Kuzey Afrika	1.150	1.267	1.577	2.203	2.544	3.097	4.030	5.850	7.447
Sahra-Altı Afrikası	371	430	554	765	1.087	1.469	1.947	3.212	2.732
<i>Toplam</i>	<i>1.521</i>	<i>1.697</i>	<i>2.131</i>	<i>2.968</i>	<i>3.631</i>	<i>4.566</i>	<i>5.976</i>	<i>9.062</i>	<i>10.179</i>

İthalat (Milyon \$)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Kuzey Afrika	2.115	2.138	2.519	3.231	4.212	4.878	3.616	5.267	3.542
Sahra-Altı Afrikası	704	558	820	1.589	1.835	2.526	3.168	2.503	2.158
<i>Toplam</i>	<i>2.819</i>	<i>2.696</i>	<i>3.338</i>	<i>4.820</i>	<i>6.047</i>	<i>7.405</i>	<i>6.784</i>	<i>7.770</i>	<i>5.700</i>

Kaynak: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

2005 yılında Türkiye, Afrika Birliği'nde gözlemci statüsünü elde etmiş ve Erdoğan 2007 AfB Zirvesine onur konuğu olarak davet edilmiştir. 2008 yılında AfB tarafından stratejik ortak ilan eden Türkiye, Mayıs 2008 yılında Afrika Kalkınma Bankasına üye olmuştur.²⁰ Türkiye'nin Afrika ile kurumsal ilişkilerinin gelişmesinin yanında ekonomik ilişkileri de ciddi şekilde gelişme göstermiştir. 2003 yılında 5.4 milyar dolar olan Türkiye'nin tüm Afrika ülkeleriyle ticareti 2008 yılında 16 milyar dolara çıkmıştır. Tablo 1'de de görülebileceği gibi dünyadaki ekonomik krize rağmen 2009 yılındaki ticari ilişkilerde çok ciddi bir gerileme olmamıştır.

Türkiye-Kuzey Afrika İlişkileri

Bu bölümde Kuzey Afrika'dan kasıt Cezayir, Libya, Moritanya, Fas ve Tunus'tur. Mısır hem Dışişleri Bakanlığının resmi sitesinde bu bölüm altında sınıflandırılmamış olduğundan hem de Orta Doğu bağlamında işlendiği için burada değinilmeyecektir. Genel olarak bakıldığında 2009 yılında Türkiye'nin Kuzey Afrika ile ilişkileri önceki yıllara göre siyasi ziyaretler açısından zayıf geçmiştir. Bunun temel sebeplerinden biri siyasi ilişkilerdeki dalgalanmaların yerinin belirli bir olgunluğa bırakmasıyla açıklanabilir. Başbakan veya devlet başkanı düzeyinde en son üst düzey ziyaret Fas ve Tunus'a Mart 2005'te

Başbakan Erdoğan tarafından yapılmıştır. Aynı şekilde Cezayir'e Mayıs 2006'da, Libya'ya ise en son 24 Kasım 2009 yılında başbakan düzeyinde ziyaret yapılırken, Moritanya'ya hiçbir resmi ziyaret yapılmamıştır.

Siyasi İlişkiler

Türkiye'nin Kuzey Afrika ile olan siyasi ilişkileri 2009 yılında Libya'ya yapılan ziyaret haricinde alt düzeylerde kalmıştır. Örneğin dönemin TBMM Başkanı Köksal Toptan Cezayir Ulusal Halk Meclisi Başkanı Abdülaziz Ziari'nin davetlisi olarak Ocak ayında Cezayir'e gitmiş ve 11 Ocak'ta Cumhurbaşkanı Abdülaziz Bouteflika, Başbakan Ahmed Ouyahia, Millet Konseyi Başkanı Abdülkadir Bensalah ile bir araya gelmiştir. Toptan'ın Bouteflika ile görüşmesinden sonra iki ülkenin bölgesel ve uluslararası konularda ortak görüşe sahip olduğu ve ilişkilerin mükemmel düzeyde olduğunu vurgulanmıştır. Türkiye ve Cezayir arasındaki ticaret hacminin 4 milyar dolara çıktığı belirtilerek iki ülke ilişkilerinin geliştiğinin altı çizilmiş ve iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının çok kolaylıkla imzalanabileceğine dair ortak görüş beyan edilmiştir.²¹ Ayrıca 25 Mart'ta Tunus'a resmi ziyarette bulunan Toptan, Tunus'un Türkiye'nin Afrika'ya açılan kapısı olduğunu vurgulamış ve Başbakan Muhammed Gannuci'yle görüşmüştür.²² Görüşmelerde ikili ilişkilerin yanısıra gerek bölgesel gerekse uluslararası alanda Türkiye ile Tunus'u ilgilendiren konular ele alınmış ve bu konularda iki ülkenin ortak tutuma sahip olmasından duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.²³ Meclis başkanının yanı sıra meclisteki dostluk grupları da çeşitli ziyaretlerle ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu çerçevede 19 Ocak'ta Türkiye-Tunus Parlamentolararası Dostluk Grubu Tunus'ta temaslarda bulunmuş ve burada ikili ilişkilerin ve işbirliğinin geliştiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca Filistin sorunu basta olmak üzere Akdeniz'de güvenliğin sağlanmasında iki ülkenin ortak görüşlere sahip olduğu vurgulanarak görüşmeler sırasında özellikle sanayi, ticaret, yatırım, ulaşım, sağlık, şehir planlamacılığı ve kültür alanlarındaki ilişkiler ele alınmıştır.²⁴

2009 yılında bölgeye yönelik olarak en önemli siyasi gelişme 24 Kasım 2009'da Başbakan Erdoğan'ın Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve Dış ticaretten Sorumlu devlet bakanı Zafer Çağlayan ile birlikte Libya'ya yaptığı ziyarettir.²⁵ Bu ziyaret 13 yıl aradan sonra Türkiye'den Libya'ya başbakan düzeyinde yapılan ilk resmi ziyaret olmuştur. Erdoğan iki gün süren temasları çerçevesinde Libya lideri Muammer Kaddafi ile de bir araya gelmiştir. Başbakan Erdoğan ve Libya Başbakanı Bağdadi Ali El Mahmudi'nin görüşmesinin ardından iki ülke arasındaki vize uygulamasının kaldırılmasına karar verilmiştir.²⁶ Türkiye-Libya İş Forumu'na da katılan Erdoğan, burada yaptığı konuşmasında gelecek yılın sonuna kadar Türkiye'nin kıtadaki büyükelçilik sayısının artacağına atıf yaparak Libya'nın söz konusu süreçte Türkiye'yi destekleyeceğine inandığını ifade etmiş ve Libya'nın Afrika'da çığır açan ve önemli bir rolü olduğunu altını çizmiştir.²⁷

Kuzey Afrika'dan Türkiye yapılan siyasi ziyaretlerin de 2009 yılında çok sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Fas Temsilciler Meclisi Başkanı Mustafa Mansouri TBMM Başkanı Toptan'ın daveti üzerine 10 Mart'ta Türkiye'ye gelmiş, Toptan ve Sağlık Bakanı Recep Akdağ ile görüşmüştür. Akdağ Fas'ın, Türkiye'nin Afrika'ya açılış kapısı olduğuna vurgulayarak sağlık alanında iki ülke arasındaki işbirliğinin yeniden başlatılacağını ifade etmiştir.²⁸ Mansouri ise Batı Sahra sorununa atfen, pozitif tarafsızlık olarak nitelendirdiği tutumuyla Türkiye'nin, Fas'ın toprak bütünlüğüne verdiği destekten dolayı teşekkür etmiştir. Mansouri ayrıca ülkesinin Türkiye'yi ilgilendiren konularda yapıcı tavır takındığını söylemiş ve Kıbrıs konusunda sorunun nihaî çözümüne kadar görüşmelerin devam etmesi gerektiğini uluslararası platformlarda dile getirdiklerini belirtmiştir.²⁹

2009 yılında Türkiye'nin kıtada ve uluslararası alanda etkinliğinin arttığını net bir şekilde gösteren ilginç bir gelişme de yaşanmıştır. Türkiye'de hemen hemen hiç bilinmeyen Batı Sahra sorunu³⁰ hakkında Cezayir Dışişleri Bakanlığı Polisario Komitesi Başkan Yardımcısı Büyükelçi Muhammet Beysat yaşanan son gelişmeler hakkında bilgi verme ihtiyacı hissederek Nisan ayında Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'nin BMGK, NATO ve G-20 üyeliğinin altını çizen Beysat, Türkiye'nin dış politikada önemli bir aktör olduğunu; bu yüzden de Türkiye'den bu konuda adaletli davranmasını istediklerini belirtmiş-

tir. Batı Sahra'nın doğal kaynak zengini olduğuna da dikkat çeken Beysat, sorunların çözülmesi durumunda Türkiye'ye ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine ağırlık vereceklerini ifade etmiş ve Türkiye'yi laik yapısıyla ve demokratikleşme süreci ile örnek aldıklarını vurgulamıştır.³¹

Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Genel olarak bakıldığında Kuzey Afrika ile ekonomik ve ticari ilişkilerin siyasi ilişkilere göre 2009 yılında ekonomik krizin etkilerine rağmen daha yoğun olduğunu söylemek mümkündür (Tablo 2). 23 Nisan 2009'da dönemin Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen ile Libya Sanayi, Ekonomi ve Ticaretten Sorumlu Bakanı Muhammet Haveli serbest ticaret anlaşması ve sanayi bölgelerinde yatırım yapılmasıyla ilgili olarak bir sözleşme imzalamışlardır.³² Bu belge ile serbest ticaret bölgesinin kurulmasına ve Libya sanayi bölgelerinde yatırıma yönelik olarak ilk tur görüşmelerin Ankara'da Mayıs 2009 sonunda gerçekleşmesine, ikinci tur görüşmelerin ise Temmuz 2009 ortasında Trablus'ta yapılmasına karar verilmiştir. 12 Ağustos 2009'da Türkiye'yi ziyaret eden Libya Kamu İşleri Bakanı Muhammed Matuk, Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan ile bir araya gelmiştir. Çağlayan, orta vadede iki ülke arasındaki ticaret hacminin 10 milyar dolara çıkmasını umduğunu söyleyerek Türkiye ile Libya arasındaki dostane ilişkilerin ekonomik bağları kuvvetlendirmede kullanılması gerektiğine vurgu yapmıştır. 13 Ağustos'ta Başbakan Erdoğan tarafından kabul edilen Matuk, aynı tarihlerde düzenlenen Türkiye-Libya Ortak Ekonomik Komite toplantısına katılmıştır. 23 Temmuz 2009 tarihinde Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım ve Matuk tarafından imzalanan Türkiye-Libya Ortak Ekonomik Komisyonu Protokolünde iki ülkenin serbest ticaret anlaşması imzalaması ve Libya'da iki ülke firmaları tarafından sanayi bölgelerinin kurulması görüşmelerinin Eylül 2009'a kadar bitirilmesi öngörülmüştür.³³ Ayrıca Afrika'da ortak yatırımı teşvik edecek çalışma grubu kurulmasına yönelik olarak ilk toplantının Ekim 2009'da yapılmasının yanında iki ülkenin orta ve küçük şirketleri arasında işbirliğinin artırılması kararlaştırılmıştır.³⁴

Tablo 2: Türkiye'nin Kuzey Afrika Ülkeleriyle Ticareti (2001-2009)

İhracat (Milyon \$)									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Cezayir	422	515	574	807	808	1.021	1.232	1.614	1.782
Libya	68	166	255	338	385	490	644	1.075	1.800
Tunus	141	122	221	257	295	325	531	779	648
Fas	99	139	181	331	371	552	722	978	601
<i>Toplam</i>	<i>730</i>	<i>942</i>	<i>1.211</i>	<i>1.733</i>	<i>1.859</i>	<i>2.388</i>	<i>3.129</i>	<i>4.446</i>	<i>4.831</i>
İthalat (Milyon \$)									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Cezayir	1.064	1.126	1.082	1.256	1.695	1.865	2.109	3.263	2.029
Libya	848	755	1.073	1.515	1.990	2.298	400	337	403
Tunus	73	72	99	101	118	151	230	365	235
Fas	39	69	77	106	144	174	199	361	235
<i>Toplam</i>	<i>2.024</i>	<i>2.022</i>	<i>2.331</i>	<i>2.978</i>	<i>3.947</i>	<i>4.488</i>	<i>2.938</i>	<i>4.326</i>	<i>2.902</i>

Kaynak: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

8 Ekim'de Libya'da temaslarda bulunan Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, Trablus'ta yapılan Libya-Türkiye Ticaret ve Yatırım toplantısında³⁵ yaptığı açıklamada Libya'nın üretim ve yatırım merkezi haline getirilerek Türkiye ile Libya arasındaki ticaretin ve üçüncü ülkelere ihracatın arttırılabileceğini belirtmiştir. Libya ile çifte vergilendirmenin engellenmesinde, yatırımın teşvik edilmesinde ve serbest ticaret antlaşmasının imzalanmasında ilerlemeler kaydedildiğini ifade eden Çağlayan, önümüzdeki 5 senelik dönemde Libya'nın 100 milyar dolarlık yatırım hedefinden pay almayı hedeflediklerini ve Libya'nın Türk müteahhitlerine olan borcu konusunda 2009 sonuna kadar ilerleme kaydedileceğini ifade etmiştir.³⁶ 21 Ekim'de Cezayir'de de temaslarda bulunan Çağlayan, Cezayir Enerji Bakanı Şekip Halil ile görüşmüştür. İki ülke arasında enerji alanında işbirliğinin ele alındığı görüşme sonrasında Çağlayan, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) Cezayir'de yeni bir ofis açacağını açıklamıştır. TPAO'nun Cezayir'de petrol arama, sondaj ve üretim çalışmalarında bulunduğunu; ileriki dönemde de söz konusu alanlarda ihalelere katılacağını söylemiştir. Çağlayan'ın ülkesine gerçekleştirdiği ziyaretten memnuniyet duyduğunu kaydeden Halil

ise, enerji alanındaki işbirliğine her zaman açık olduklarını belirterek 20 Aralık 2009'da uluslararası ihalelerin açılacağını ve bunları TPAO'nun kazanacağından umutlu olduğunu ifade etmiştir.³⁷

Resmi gelişme ve görüşmeler yanında TUSKON gibi çeşitli sivil toplum örgütleri de Afrika ile ticari ilişkilerin gelişmesine ciddi katkı yapmaktadırlar. Özellikle TUSKON tarafından düzenlenen ticaret köprüsü toplantıları birçok iş anlaşmasının imzalanmasına olanak sağlamıştır. Bu çerçevede 7 Kasım 2009'da TUSKON'un düzenlediği "Türkiye-Fas Ticaret ve Yatırım Köprüsü" vesilesiyle Fas'a giden Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergün, Fas Sanayi Ticaret ve Yeni Teknolojiler Bakanı Ahmed Reda Chami ile görüşmüştür. Türkiye'nin tekstil, otomobil ve elektrikli ev aletleri alanında çok büyük ilerlemeler kaydettiğini vurgulayan Chami, başta otomotiv sektörü olmak üzere Türkiye'nin öncü olduğu alanlardaki yatırımları ülkesine çekmek istediklerine dikkat çekmiştir.³⁸ Bu görüşmenin muhtemelen enerji alanında da işbirliği imkanlarının önünü açabileceği ve bu konuda ortak çalışmalar yapıldığı kaydedilmiştir. Görüşmelerde Daha İnşaat, devlete bağlı Faslı bir şirketle Kazablanka yakınlarında bin 500 konutluk bir proje için ciddi adımlar atmıştır.³⁹

Türkiye-Sahra-Altı Afrika İlişkileri

Siyasi İlişkiler ve Yeni Elçilikler

Türkiye'nin Afrika açılımında kuşkusuz en büyük payı yıllardır ihmal edilen Sahra-Altı Afrika ülkeleri almıştır. Siyasi ilişkilerin daha fazla geliştirilmesi için 2008 yılında Afrika kıtasında 15 yeni elçilik açılması kararı verilmişti. Bunlardan 8 tanesi 2009 yılında açılarak kıtadaki 8 ülkeye (Mali, Angola, Fildişi Sahilleri, Gana, Madagaskar, Nijer, Uganda ve Kamerun) Temmuz ayında ilk defa büyükelçi atanmıştır. Böylece daha önce 12 olan Türk büyükelçiliği sayısı 20'ye çıkmış oldu. Diplomatlarla ayrıca çevre devletlerin sorumluluğu da yüklenmiştir.⁴⁰ Bu yeni büyükelçilikler, Cumhuriyet tarihinde Afrika'ya tek seferde yapılan en büyük açılım olarak değerlendirilmektedir.⁴¹

2008 yılındaki gelişmeler ve 2009 yılında açılan yeni elçiliklerle beraber karşılıklı siyasi ziyaretlerin de arttığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 20-23 Şubat 2009 tarihlerinde Kenya ve Tanzanya'ya resmi ziyarette bulunmuştur. Bu, Türkiye adına ilk defa cumhurbaşkanı düzeyinde Sahra-Altı Afrika ülkelerine yapılan resmi bir ziyaret olmuştur. Devlet Bakanı Mustafa Sait Yazıcıoğlu, Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım ve TBMM Kenya ve Tanzanya Parlamentolararası Dostluk Gruplarının Başkanlarının yanı sıra 100'e yakın işadamı Gül'e eşlik etmiştir.⁴² 20 Şubat'ta Kenya Devlet Başkanı Mwai Kibaki ile görüşen Gül, Türkiye-Afrika ilişkilerini geliştirmede ve farklı alanlara taşımada kararlı olduklarını; bunu da eşitlik ve dostluğa dayandıracaklarını vurgulamıştır. Kibaki de Gül'ün ziyaretini tarihi olarak nitelendirerek Türk işadamlarını ülkesindeki yatırımlarını arttırmaya çağırmıştır. Temaslar sonucunda sağlık ve sivil havacılık alanında iki işbirliği anlaşması imzalanmış, sağlık alanında ikili ilişkilerin artırılması ve resmî pasaportlarda karşılıklı olarak vize uygulamasının kaldırılmasına karar verilmiştir. Gül'ün ziyaretiyle birlikte, THY'nin Nairobi'ye direkt uçuşları da başlamıştır. 21 Şubat'ta Kenya Başbakanı Raila Odinga'yı kabul eden Gül, Odinga ile İş Formuna katılmıştır.⁴³ Gül burada Türkiye ve Kenya arasındaki ticaret hacminin 250 milyon dolara ulaştığını vurgulamış ve gıda kıtlığı ile mücadele eden Kenya'ya yardım amacıyla Dünya Gıda Programı'na Türkiye'nin 1 milyon dolar yatırdığını ve bu tip yardımların devamının geleceğini açıklamıştır. Gül ayrıca, gelişmiş ülkeleri ve uluslararası örgütleri kıtanın sorunlarıyla mücadelede daha fazla yardıma bulunmaya davet etmiştir. Türkiye'nin BMGK geçici üyesi olduğunu hatırlatan Gül, Afrika'nın çoğu ülkesinin Türkiye'yi desteklediğini ve Türkiye'nin BM'de Afrika'nın sesi olacağını söylemiştir.⁴⁴ Odinga da iki ülke arasındaki işbirliğinin Kenya'nın Binyıl Kalkınma Hedefleri'ni gerçekleştirmede yardımcı olacağını kaydetmiştir.⁴⁵

Kenya'daki temaslarının ardından Tanzanya'ya geçen Gül, Türk-Tanzanya İş Forumu'na katılarak Türkiye'nin Tanzanya'ya daimi büyükelçilik açmasıyla iki ülkenin birbirine daha da yakınlaşacağını ifade etmiştir. Türk ve Tanzanyalı işadamlarının ortaklıklar kurmasını isteyen Gül, başta inşaat ve turizm alanları olmak üzere Türk

girişimcilerin faal olduğu alanlarda işbirliği imkanları oluşturulabileceğini belirtmiştir. Tanzanya Ticaret Bakanı Mary Nagu da konuşmasında, 2008 yılında İstanbul'da yapılan Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesi'nin ekonomik, siyasal ve sosyal ilişkilerin gelişmesi açısından son derece yararlı olduğuna değinerek Tanzanya ekonomisinin son yıllarda büyüme kaydettiğini, enflasyonla mücadelede olumlu sonuçlar alındığını dile getirmiştir. Türk yatırımcıları Tanzanya'ya keşfetmeye çağırarak Nagu, hükümet olarak gerekli desteği sağlamaya hazır olduklarını ifade etmiştir.⁴⁶

6-10 Nisan'da Sudan'ın başkenti Hartum'da gerçekleşen 11. Dönem Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) toplantısına katılan Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehdi Eker aralarında dış ticaret ve serbest bölge, gümrük, yatırım ve istihdam, turizm ve kurumsal altyapının da bulunduğu 17 alanda görüşmeler yapıp anlaşmalar imzalamıştır. KEK toplantısında ayrıca Türkiye ile Sudan arasında tercihli ticaret ve serbest ticaret anlaşmasının imzalanması kararlaştırılmıştır.⁴⁷

2009 yılında Türkiye'den Afrika'ya yapılan üst düzey ziyaretlerin yanında, Afrika'dan da Türkiye'ye üst düzey çeşitli ziyaretler olmuştur. 16 Ocak 2009'da Türkiye'ye gelen Cibuti Cumhurbaşkanı İsmail Ömer Guelleh'in ziyareti iki ülke arasında cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan ilk resmi görüşme olmuştur.⁴⁸ Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye'nin Afrika'ya açılım politikaları çerçevesinde kıta ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye önem verdiğini belirterek ziyaretin iki ülke ilişkileri için dönüm noktası olduğunu ve ilişkilerin gelişmesine ve işbirliğinin artmasına yönelik fırsatlar açacağını ifade etmiştir. Cibuti Cumhurbaşkanı Guelleh ise, Türkiye'yi ülkesine yatırım yapmaya çağırarak ülkesinin büyük ve küçük sanayi yatırımları ve faaliyetleri için önemli potansiyele sahip olduğunu söylemiştir.⁴⁹

3 Şubat'ta Sudan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ali Muhammed Osman Taha, Türkiye'de resmî temaslarda bulunmuş, Başbakan Erdoğan ve TBMM Başkanı Toptan ile yaptığı görüşmelerde ekonomik ve siyasi ilişkiler, iki ülkeyi ilgilendiren konuların yanı sıra Darfur sorununu ele alınmıştır.⁵⁰ 21 Temmuz'da Türkiye'de resmî temaslarda bulunan Sudan Sağlık Bakanı Hasan Ebu Aisha Hamid ise Devlet Bakanı Zafer Çağlayan ile bir araya gelmiş ve gerçekleşen görüşmenin

ardından iki ülkenin işadamları arasında tıbbi cihaz ve veterinerlik ilaçlarıyla ilgili toplam 27 milyon dolar değerinde iki anlaşma imzalanmıştır.⁵¹ Bu arada TBMM Dışişleri Komisyonu, aralarında Sudan-Türkiye sağlık anlaşmasının da bulunduğu Arap ülkeleri ile ilgili anlaşmaları 6 Şubat'ta kabul etmiştir. Anlaşmaya göre, her yıl 100 Sudanlı hasta Türkiye'de tedavi görecektir ve Türkiye'nin Sudan'da kurduğu Sahra Hastanesi kalıcı hale getirilecektir. Türkiye'nin Sudan'a sağlık personeli ve ilaç yardımında bulunmasının yanı sıra Sudanlı doktorlara da eğitim verilecektir.⁵²

Şubat başında Türkiye'de resmî temaslarda bulunan Etiyopya Dışişleri Bakanı Seyoum Mesfin, Dışişleri Bakanı Ali Babacan ve Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım ile görüşmüştür. Görüşmede ikili konuların yanı sıra Somali, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Sudan'daki gelişmeler ele alınmıştır.⁵³ 17 Nisan'da Türkiye'ye resmi ziyarette bulunan Somali Cumhurbaşkanı Şeyh Şerif Şeyh Ahmet, Cumhurbaşkanı Gül ile bir araya gelmiştir. Somali'nin stratejik konumuna dikkat çeken Gül, ülkede yaşanan sorunların bölge ülkelerini ve dünyayı olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Korsancılıkla mücadelenin önemli olduğunu belirten Gül, Türkiye'nin Somali'ye her türlü yardımda ve destekte bulunacağını kaydederek güvenlik güçlerinin kurulması ve eğitiminde, Somali halkına insani yardım yapmada Türkiye'nin destek vereceğini ifade etmiştir. Somali Cumhurbaşkanı Şeyh Ahmet ise, uzun yıllar yaşanan iç savaştan sonra Somali'de olumlu yönde gelişmelerin ve ilerlemelerin yaşandığını belirterek korsan faaliyetlerinden büyük üzüntü duyduklarını ve Türkiye'nin ve uluslararası toplumun desteğini beklediklerini dile getirmiştir.⁵⁴ Heyetler arası görüşmeler sonrasında ise TİKA'dan sorumlu Devlet Bakanı Said Yazıcıoğlu ile Somalili Bakan teknik işbirliği alanında anlaşma imzalamışlardır.⁵⁵

2008 yılında iki defa Türkiye'yi ziyaret eden Sudan Devlet Başkanı Ömer El-Beşir 7-9 Kasım tarihlerinde gerçekleşen İslam Konferansı Örgütü'nün 25. Ekonomik ve Ticari İşbirliği Komite Toplantısı'na davet edilmiş fakat toplantıya katılmaktan son anda vazgeçmiştir. Darfur sorunu nedeniyle iç ve yabancı basında bir hayli yer tutan bu ziyaret çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Avrupa Birliği'nden El-Beşir'in davet edilmesi için tepki gelmiş ve Türkiye'den daveti yeni-

den düşünmesini istemiştir. Bu istek Cumhurbaşkanı Gül tarafından tepki ile karşılanmış ve müdahale olarak değerlendirilmiştir.⁵⁶ El-Beşir'in ziyaretinin özel olmadığını, çok taraflı bir görüşmenin parçası olduğunu ifade eden Gül, herkesin bu gerçeğe bağlı kalarak değerlendirmede bulunması gerektiğini kaydetmiştir. Başbakan Erdoğan da Darfur'u ziyaret ettiğini; burada soykırımın gerçekleştiğine dair herhangi bir işaret görmediğini söyleyerek "Bir Müslüman soykırım yapamaz. Varsa böyle bir şey, tespit etmemek mümkün değil" demiştir.⁵⁷ Erdoğan ayrıca Darfur'da soykırım gerçekleşseydi bu konuyu El-Beşir ile rahatlıkla konuşabileceklerini ifade ederek iddiaları reddetmiştir.⁵⁸

Ziyaretin iptal edilmesiyle ilgili Sudan'dan ise farklı açıklamalar gelmiştir. Sudan devlet haber ajansından 8 Kasım günü konu ile ilgili yapılan açıklamada, Sudan Halk Kurtuluş Hareketi ile Bütünleyici Barış Anlaşması'na dair anlaşmazlıklar sebebiyle ziyaretin gerçekleşmeyeceği belirtilerek El-Beşir'in Gül'ü telefonla arayıp davet için teşekkür ettiği ve gelemeyeceği için de özür dilediği ifade edilmiştir. ABD Dışişleri Bakanı'nın Avrupa ve Avrasya İşlerinden Sorumlu Yardımcısı Philip Gordon ise bir açıklama yaparak Türkiye'den Sudan Hükümeti'ne ABD ve Avrupa'nınkine benzer bir mesaj vermesini umduklarını kaydetmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ian Kelly, Darfur'da meydana gelen olaylarda yönetimin sorumluluğu olduğunu belirtmiş ve El-Beşir ile ikili görüşme yapmaları durumunda Türk yetkililerden söz konusu sorumluluğu ve Darfur sorununu gündeme getirmelerini beklediklerini vurgulamıştır.⁵⁹

2009 yılında Türkiye ayrıca çeşitli uluslararası platformlarda Afrikalı liderlerle görüşmeler yaparak hem ikili ilişkilerin geleceği üzerine fikir alışverişinde bulunmuş hem de yeni işbirliği adımlarını atmıştır. Örneğin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Eylül ayında 64. dönem BM Genel Kurulu toplantıları öncesinde New York'taki temasları çerçevesinde 23 Eylül'de Gana, Kamerun ve Tanzanya Dışişleri Bakanlarıyla görüşmüştür.⁶⁰ Başbakan Erdoğan'la birlikte BM Genel Kurulu'nda düzenlenen İklim Değişikliği Zirvesi'ne katılan Davutoğlu, basına kapalı olarak gerçekleştirilen ikili temaslarından ilkinin Türkiye'nde, Ganalı Bakan Muhammed Mumini ile yapmış ve daha sonra Kamerun Dışişleri Bakanı Henri Eyebe Ayissi ve Tanzan-

ya Dışişleri Bakanı Kamillius Membe ile ayrı ayrı görüşmüştür. Davutoğlu ile Mumini görüşmesinde, Türkiye'nin Gana'da büyükelçilik açma hazırlığında olduğu ve iki ülke arasında serbest ticaret anlaşması konusunda sürecin hızlandırılmasının yararlı olacağı vurgulanmıştır. Davutoğlu'nun Tanzanya Dışişleri Bakanı Kamillius Membe ile yaptığı görüşme de Somali konusunun da ele alındığı Tanzanyalı bakanın Türkiye ile Somali konusunda stratejik ortaklığa hazır olduklarını vurguladığı belirtilmiştir. Görüşmede ayrıca Somali sorununun çözümüne yönelik iki ülkenin yakın çalışmasına karar verilmiştir. Ganalı bakan Mumuni'nin Türk inşaat sektörünü çok başarılı bulduklarını söylediği görüşmede Davutoğlu, TİKA'nın faaliyetleriyle ilgili Ganalı bakana bilgi vererek ve istemeleri halinde Ganalı diplomatların Dışişleri Bakanlığı Akademisi'nde eğitim alabileceklerini kaydetmiştir. Daha sonra Kamerun Dışişleri Bakanı Henri Eyebeye Ayissi ile Davutoğlu arasında geçen görüşmede, iki ülke arasındaki ticaretin arttırılması için çifte vergilendirmenin önlenmesi ve serbest ticaret anlaşmalarının kabul edilmesi gibi yasal düzenlemeler üzerinde durulmuş ve istek halinde Kamerunlu diplomatlara da Bakanlık Akademisi'nde eğitim verilebileceğini belirtmiştir.⁶¹

Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Şubat ayındaki Cumhurbaşkanı Gül'ün Afrika çıkarması küresel kriz sebebiyle ihracat pazarları daralan Türk işadamlarına yeni açılımlar sağlamıştır. Ziyaret kapsamında Afrikalı ve Türk, bine yakın işadamların karşılıklı görüşmeleri sonucu 500 milyon dolarlık ticarî anlaşmaya imza atılmıştır. Kenya ve Tanzanya ziyaretinde kurulan temaslarda Türk firmaları 200 milyon dolarlık askerî konut, 55 milyon dolarlık hastane ve 78 kilometrelik yol yapımını üstlenmiştir. Ziyareti değerlendiren Türkiye İhracatçılar Meclisi Başkanı Mehmet Büyükekşi, Türkiye'nin alternatif pazarlara ihtiyacının hızla arttığı bir ortamda Afrika'yla ticarî işbirliğinin son derece önemli olduğunu söylemiştir.⁶²

Tablo 3: Türkiye'nin Bazı Sahra-Altı Afrikası Ülkeleriyle İhracatı (2001-2009)

İhracat (Milyon \$)									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Güney Afrika	78	88	122	191	316	599	654	1.239	867
Nijerya	70	63	67	81	99	84	134	281	258
Sudan	55	60	64	89	146	217	180	235	248
Kenya	11	9	14	18	51	86	99	234	71
Angola	9	12	14	23	27	45	48	183	152
Nijer	1	1	3	4	4	4	12	16	11
Senegal	14	20	27	26	35	41	66	91	96
Gambiya	4	7	11	15	11	12	18	18	21
Gine	5	7	8	8	13	17	19	27	14
Sierra Leone	2	2	5	7	6	7	11	16	16
Liberya	9	3	20	47	48	10	101	159	172
Fildişi Sahilleri	9	16	15	15	27	30	33	40	60
Gana	18	23	37	32	32	33	85	101	73
Togo	2	9	3	7	6	9	13	18	32
Kamerun	9	16	20	22	17	15	25	33	51
Ek. Ginesi	1	1	1	3	5	11	10	15	21
Gabon	2	5	3	4	5	7	23	14	14
Kongo Cum.	4	7	6	10	16	15	20	29	15
Etiyopya	33	33	51	78	110	92	146	164	229
Cibuti	7	4	6	9	8	11	46	41	43
Tanzanya	3	4	6	8	24	28	31	53	56
Mozambik	1	1	5	5	7	9	15	19	25
Madagaskar	3	5	6	12	10	9	11	23	20
Mauritius	2	2	3	5	6	9	23	31	19
Toplam	352	398	517	719	1.029	1.400	1.823	3.080	2.584

Kaynak: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Krizden çıkış için yeni pazarlara yönelen işadamlarının Afrika açılımı 2009 yılında çeşitli sivil toplum örgütlerinin önderliğinde devam etmiştir. 26 Nisan'da TUSKON çatısı altındaki derneklere üye 120 Türk işadamı ülkedeki yatırım imkanlarını araştırmak üzere Senegal'e çıkarma yapmış ve Senegal Cumhurbaşkanı Abdoulaye Wade ile görüşmüştür. Ülkesine yönelik Türk ilgisinden büyük memnuniyet duyan Cumhurbaşkanı, başkentteki 150 bin metrekarelik bir alanı yatırımlarda kullanılmak üzere Türk işadamlarına hibe etmiştir.⁶³ Açılışını Başbakan Erdoğan'ın yaptığı ve TUSKON tarafından 1-7 Haziran tarihleri arasında düzenlenen Dünya Ticaret Köprüsüne 135 ülkeden 2 bin 300 işadamını katılmıştır. Bunların 600'ü Afrika'dan gelen işadamlarından oluşmuştur.⁶⁴ Ayrıca TUSKON 30 Haziran'da Afrika kıtasındaki 19 ülkenin üye olduğu Doğu ve Güneydoğu Afrika Ortak Pazarı (COMESA) ile birlikte İstanbul'da "Yatırım Tanıtım Toplantısı" gerçekleştirmiştir. Birliğin yetkilileri, üye 19 ülkenin potansiyeli hakkında bilgi vermiş ve toplantıya heyet başkanı sıfatıyla COMESA Koordinatörü Kenya Ticaret Bakanı Amos Kimunya katılmıştır, Özellikle "mineral, tarım, ziraat, imalat ve turizm alanlarında büyük işbirliği imkanları mevcut. Bölgeye yatırımı düşünen Türk işadamları için elimizden gelen kolaylığı sağlarız" diyen Kimunya Türk yatırımcıları Afrika'ya davet etmiştir.⁶⁵ 28 Ağustos-6 Eylül 2009 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası İzmir Fuarı'nın onur konuğu olarak Etiyopya davet edilmiştir. Fuar katılan Etiyopya'nın Ticaret ve Endüstri Bakanı Girma Birru, açılış töreninde yaptığı konuşmasında onur konuğu seçilmelerinden dolayı teşekkür ederek iki ülke arasındaki ticaret hacminin 27 milyon dolara ulaştığını ifade etmiştir.⁶⁶

Tablo 4: Türkiye'nin Bazı Sahra-Altı Afrikası Ülkeleriyle İthalatı (2001-2009)

İthalat (Milyon \$)	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Güney Afrika	346	212	336	1.007	1.260	1.794	2.173	1.503	1.104
Nijerya	229	182	224	195	235	381	494	522	605
Sudan	2	13	8	13	8	8	9	10	8
Kenya	4	3	2	2	2	4	13	13	6
Angola	1	1	1	1	10	27	1	17	9
Nijer	1	1	1	1	1	1	2	3	1
Senegal	1	1	1	1	1	1	2	2	2
Gambiya	1	-	1	-	1	-	1	0	1
Gine	1	1	1	1	1	1	1	7	1
Sierra Leone	1	-	-	1	1	2	2	3	3
Liberya	8	20	6	25	12	3	1	4	2
Fildişi Sahilleri	18	33	44	62	34	44	87	119	91
Gana	36	40	96	81	74	58	42	47	103
Togo	3	3	5	5	3	3	1	6	1
Kamerun	7	13	21	35	36	26	53	26	22
Ek. Ginesi	1	1	2	3	6	34	46	2	1
Gabon	8	8	9	19	23	15	24	28	12
Kongo Cum.	2	4	7	13	14	16	15	18	7
Etiyopya	1	8	21	19	31	24	43	40	36
Cibuti	1	-	1	1	1	1	1	1	1
Tanzanya	1	4	5	11	11	16	12	15	12
Mozambik	1	2	1	7	13	15	19	11	67
Madagaskar	1	1	1	2	1	2	2	2	3
Mauritius	1	2	3	9	10	6	9	11	7
Toplam	676	553	797	1.514	1.789	2.482	3.038	2.410	2.105

Kaynak: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Türkiye'nin Güney Afrika ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla Dış Ticaret'ten sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan kalabalık bir işadamı heyetiyle beraber 4-7 Kasım 2009 tarihleri arasında bu ülkeyi ziyaret etmiştir.⁶⁷ Bununla birlikte Expotim'in organize ettiği ve

İstanbul Sanayi Odasının (İSO) desteklediği 2. Türk İhraç Ürünleri Fuarı 12-15 Kasım tarihlerinde yüz kadar şirketin katılımıyla Senegal'in başkenti Dakar'da yapılmıştır. Fuarın tanıtımı dolayısıyla düzenlenen basın toplantısında konuşan İSO Genel Sekreter Yardımcısı Haktan Akın, Afrika ülkelerinin Türkiye'nin sanayisi açısından önemli potansiyele sahip olduğunu belirterek, İSO olarak, 2009'da Afrika ülkelerine yönelik dış ticaretin geliştirilmesine önem verdiklerini, Senegal'in de hedef ülkelerden biri olduğunu söylemiştir. Senegal'in Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı Nicolas Nyouky de Senegal hakkında bilgi vererek iki ülke arasında yapılan ticaret anlaşması sonrasında ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin arttığını belirtmiş ve Senegal'in balıkçılık, tarım ve gıda endüstrisi, turizm, su sporları, golf, yelken, bilgi teknolojileri sektörlerinde yatırım ihtiyacı bulunduğuna işaret etmiştir.⁶⁸

Güvenlik, Afrika'nın Kalkınması ve Sivil Havacılık

2009 yılında ticari ve siyasi gelişmelerin yanı sıra güvenlik ve Afrika'nın kalkınması gibi konular da Türkiye-Afrika ilişkilerinde önemli başlıklar haline gelmiştir. Özellikle Aden Körfezi'ndeki korsancılık faaliyetleriyle mücadelede Türkiye aktif rol almaya başlamıştır. TCG Giresun Fırkateyni, BM Güvenlik Konseyi kararıyla oluşan Birleşik Görev Kuvveti'ne katılmıştır.⁶⁹ 4 aylık görevine 25 Şubat'ta başlayan Giresun Fırkateyni, korsanlar ve silahlı soygun yapanlara karşı kara operasyonuna katılmayacak ve görev alanları içerisinde bulunan Türk ticaret ve askerî gemilerine refakat ederek koruma sağlayacaktı. Haziran ayında görev süresi dolan fırkateynde 32'si subay, 150'si astsubay, 9'u uzman erbaş ve 72'si erbaş-er olmak üzere 263 personel görev yapıyordu.⁷⁰ Görev süresinin dolması üzerine Giresun Fırkateyni'nin Haziran sonunda Türkiye'ye dönmesinde sonra, 19 Haziran'da korsanlarla mücadele etmek için bu defa Gediz Fırkateyni Aden Körfezi'ne gönderilmiştir. Gediz Fırkateyninde 28 subay, 156 astsubay, 10 uzman erbaş ve 72 erbaş ile er görevlendirilmiştir.⁷¹ Eylül'e kadar bölgede kalan Gediz Fırkateyni'nin görev süresinin dolması sonrasında ise TCG Gökova Fırkateyni, korsanlarla mücadele etmek için Somali açıklarına gitmiştir. Aden Körfezi'nde

5,5 ay yani Şubat 2010'a kadar görev yapan fırkateynde 30'u subay, 158'i astsubay, 79'u er ve erbaş olmak üzere toplam 267 personel bulunuyordu.⁷²

Afrika'nın kalkınması konusunda Türkiye'nin Afrika ile ilişkileri genellikle Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) üzerinden kurulmakta ve Türk resmi yardımları hep TİKA üzerinden gitmektedir. TİKA'nın 2009 yılında Afrika'daki faaliyetlerini özetlemeden önce TİKA'nın kurumsal olarak kıtaya açılımı hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda vardır. TİKA ilk olarak 2005 yılında Etiyopya'nın başkenti Addis Adaba'da ilk ofisini açarak Afrika'daki faaliyetlerine başlamıştır. Bunu daha sonra 2006 ve 2007 yıllarında Hartum (Sudan) ve Dakar (Senegal)'da yeni ofisler açılarak çalışmaların genişletilmesi takip etmiştir. TİKA tüm kıtada bu ofisler üzerinden 37 ülkeye hizmet vermekte ve projeler yapmaktadır. TİKA projeleri genellikle uzun dönemli kalkınmaya katkı yapma amacı taşımakta ve teknik yardım ve tarımsal kalkınma ağırlıklı olmaktadır.⁷³ Bu çerçevede TİKA, insanların büyük bölümünün günlük 2 doların altında bir gelirle yaşamaya çalıştığı ve dünyanın en yoksul 49 ülkelerinden olan Burkina Faso, Cibuti, Etiyopya, Gine, Gine Bissau, Mali, Senegal, Komor Adaları, Madagaskar, Tanzanya, Kenya, Rwanda ve Uganda'da Afrika Tarımsal Kalkınma Programını uygulamaya başlamıştır. Türkiye, TİKA ve Tarım Bakanlığı işbirliğiyle yürütülen bu proje sayesinde, tarımsal sulama, bitkisel üretim (pamuk, sebze, meyve, bahçecilik, buğday, mısır vs.), tarımsal-hayvancılık mekanizasyon, hayvan yetiştiriciliği, balıkçılık, gıda teknolojisi ve hayvan hastalıkları ile mücadele konularında uzun süreli eğitimlere katılacak ve ülkelerinde uygulanacak tarımsal projelerde yeni uzmanların yetişmesine katkı sağlayacaktır.⁷⁴ 2009 Şubat ayında başlayan bu proje halen devam etmektedir. Ülkelerin tamamına insani ve teknik yardım yapan TİKA, bu çerçevede Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ile müşterek olarak Türk-Sudan Tarımsal İşbirliği Programını yürütmektedir. Programla, yaklaşık 250 Sudanlı ziraat mühendisi ve veteriner hekimin Türkiye'de, tarımsal sulama, bitkisel üretim ve hayvan yetiştiriciliği konularında eğitim alması, Sudanlı uzmanların kendi topraklarını işletebilen ve kendi kaynaklarını yönetebilen bilgi ve beceriyi kazanmış uzmanlar olması amaçlanmaktadır.⁷⁵

Kalkınma projeleri yanında Türkiye, küçük de olsa ekonomik katkılarla kıtadaki kurumsal yapıları da desteklemektedir. Bu çerçevede AfB'nin 2009 bütçesine 500.000 ABD doları katkıda bulunarak Ağustos 2008'de İstanbul'da gerçekleşen Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesi sonrasında Türkiye'nin AfB ile ilişkilerini sıkılaştırmaya devam ettirmede ciddi olduğunu göstermiştir. Yardımı Türkiye'nin Etiyopya Büyükelçisi Ali Rıza Çolak, AfB Barış ve Güvenlik Komisyonu Başkanı Jean Ping'e teslim etmiştir.⁷⁶

Siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmesiyle beraber sivil havacılık gibi çeşitli alanlarda da Türkiye-Afrika ülkeleri ile ilişkilerini çeşitlendirmiştir. 2009 yılında bu çerçevede gerçekleşen en önemli olay Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün ev sahipliğinde 15-17 Haziran'da İstanbul'da gerçekleştirilen Afrika Sivil Havacılık Örgütü Konferansı (AFCAC) sonrasında Türkiye'nin 9 Afrika ülkesi ile ikili havacılık anlaşması imzalamasıdır. Konferans çerçevesinde, Mali, Gambiya, Somali ve Komorlar Birliği ile ikili hava ulaştırma anlaşması imzalanmış, Uganda, Zambiya, Fildişi Sahilleri, Çağ ve Togo ile Eylül ayında imzalanmak üzere ön mutabakat sağlanmıştır.⁷⁷ Afrika'ya açılım çerçevesinde daha önce de 12 Afrika ülkesi ile ikili hava ulaştırma anlaşması imzalanmıştı. Eylül ayında mutabakat sağlanan Afrika ülkeleriyle Türkiye'nin ikili hava ulaştırma anlaşması bulunan Afrika ülkelerinin sayısı 21'e yükselmiş oldu. Ayrıca Ekim 2009'da Demokratik Kongo Cumhuriyeti Ulaşım ve İletişim Bakanı'nın yaptığı açıklamaya göre, Demokratik Kongo ile Türkiye arasında bir hava trafiği sözleşmesinin yakın zamanda imzalanacağıdır.⁷⁸

Sonuç

Türkiye'nin Afrika ile ilişkileri çok eskilere kadar gitmesine rağmen modern dönemdeki ilişkilerin tarihi yenidir. 1998 sonrasında başlayan Afrika'ya açılma süreci 2005 sonrasında hızlanmış ve karşılıklı ticari ve siyasi ilişkiler artmıştır. 2009 yılındaki gelişmeler önceki yıllardaki gelişmelerin bir nevi devamı şeklinde olmuştur. Ekonomik ve siyasi göstergelere bakıldığında ticari ilişkilerin hemen hemen tüm Afrika ülkeleriyle artmakta olduğu söylenebilir. Ayrıca 2009 yılında yeni açılan 8 elçilik Türkiye'nin Afrika ilişkilerine yeni

bir dinamizm kazandırmak için önemli bir adım olmuştur. Özellikle hem bilgi hem de doğrudan bağlantı eksikliği göz önünde bulundurulduğunda bu yeni elçilikler önümüzdeki yıllarda Afrika ile ilişkilerin artırılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Ticari, siyasi ve diğer alanlardaki olumlu gelişmelere rağmen Türkiye-Afrika ilişkilerinde hala varlığını koruyan en temel sorun bilgi eksikliğidir. Gerek üniversitelerdeki Afrika üzerine çalışan uzman ve akademisyen sayısının son derece sınırlı oluşu, gerekse hemen hemen hiçbir Türkçe kaynağın olmaması önümüzdeki dönemde üzerine gidilmesi gereken en temel sorundur. Aynı şeyi Afrika kıtası için de söylemek mümkündür. Özellikle Sahra-Altı Afrikası'nda Türkiye ile ilgili bilgi ve belge eksikliği o bölgedeki ülkelerin Türkiye'ye yer yer şüphe ile bakmasına ve Türkiye'nin iyi niyetli politikalarını yanlış yorumlayabilmesine yol açmaktadır. Öğrenci ve akademik değişimi, bu sorunu uzun vadeli çözmenin en kolay yoludur. Türkiye'deki üniversitelerde Afrika konusuna öğrencilerin ilgi duymasını sağlamak açısından Afrika ile ilgili festival, konferans ve konser gibi çeşitli alanlarda organizasyonların yapılması Türkiye'nin Afrika politikasının sosyal altyapısını oluşturmak için önemlidir.

Son olarak, yıllardır Türkiye'de var olan iki Afrika imajının yıkılıp yerine potansiyel işbirliği yapılabilecek tek bir Afrika imajının yerleşmeye başladığı son dönemde, Afrika'ya siyasi ve ticari ilginin devam etmesi bu algı dönüşümünün kalıcı olabilmesi için elzemdir. 2009 yılı bu açıdan önemli katkılar yapmış olup sonraki yıllardaki ilişkilerin altyapısına da önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Türkiye'nin Afrika Politikası 2009 Kronolojisi

- 11 Ocak** TBMM Başkanı Köksal Toptan Cezayir'i ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Abdülaziz Bouteflika, Başbakan Ahmed Ouyahia, Millet Konseyi Başkanı Abdülkadir Bensalah ile bir araya gelmiştir.
- 16 Ocak** Cibuti Cumhurbaşkanı İsmail Ömer Guelleh Türkiye'yi ziyareti etmiştir.
- 3 Şubat** Sudan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ali Muhammed Osman Taha, Türkiye'de resmî temaslarda bulunarak Başbakan Erdoğan ve TBMM Başkanı Toptan ile bir araya gelmiştir.

- 20-23 Şubat** Cumhurbaşkanı Gül, Devlet Bakanı M. Sait Yazıcıoğlu, Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım ve TBMM Kenya ve Tanzanya Parlamentolararası Dostluk Gruplarının Başkanları ve 100'e yakın işadamı ile birlikte Kenya ve Tanzanya'ya resmi ziyarette bulunmuştur.
- 10 Mart** Fas Temsilciler Meclisi Başkanı Mustafa Mansouri TBMM Başkanı Toptan'ın daveti üzerine Türkiye'ye gelmiş ve Toptan ile Sağlık Bakanı Recep Akdağ ile görüşmüştür.
- 25 Mart** TBMM Başkanı Toptan Tunus'u ziyaret ederek Başbakan Muhammed Gannuci'yle görüşmüştür.
- 6-10 Nisan** Sudan'ın başkenti Hartum'da gerçekleşen 11. Dönem Karma Ekonomik Komisyonu toplantısına Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehdi Eker katılmıştır.
- 17 Nisan** Türkiye'ye resmi ziyarette bulunan Somali Cumhurbaşkanı Şeyh Şerif Şeyh Ahmet Cumhurbaşkanı Gül ile bir araya gelmiştir.
- 23 Nisan** Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen ile Libya Sanayi, Ekonomi ve Ticaretten Sorumlu Bakanı Muhammet Havei serbest ticaret anlaşması ve sanayi bölgelerinde yatırım yapılmasıyla ilgili olarak bir sözleşme imzalamışlardır.
- 21 Temmuz** Türkiye'de resmî temaslarda bulunan Sudan Sağlık Bakanı Hasan Ebu Aisha Hamid, Devlet Bakanı Zafer Çağlayan ile bir araya gelmiştir.
- 12 Ağustos** Türkiye'yi ziyaret eden Libya Kamu İşleri Bakanı Muhammed Matuk, Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan ile bir araya gelmiştir.
- 23 Eylül** Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 64. dönem BM Genel Kurulu toplantıları öncesinde New York'taki temasları çerçevesinde Gana, Kamerun ve Tanzanya Dışişleri Bakanlarıyla görüşmüştür.
- 8 Ekim** Libya'da temaslarda bulunan Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan Trablus'ta Libya-Türkiye Ticaret ve Yatırım toplantısına katılmıştır.
- 4-7 Kasım** Dış Ticaret'ten sorumlu Devlet Bakanı Çağlayan Güney Afrika'yı ziyaret etmiştir.
- 7 Kasım** TUSKON'un düzenlediği "Türkiye-Fas Ticaret ve Yatırım Köprüsü" vesilesiyle Fas'a giden Sanayi ve Ticaret Bakanı Ni-

hat Ergün, Fas Sanayi Ticaret ve Yeni Teknolojiler Bakanı Ahmed Reda Chami ile görüşmüştür.

24 Kasım Başbakan Erdoğan, Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve Dış ticaretten Sorumlu devlet bakanı Çağlayan ile birlikte Libya'yı ziyaret etmiştir.

Notlar

- 1 Bkz. Ali Babacan, **Speech to the Group of African Countries**, New York, 24 Temmuz 2008, <http://africa.mfa.gov.tr>.
- 2 Bkz. Davut Dursun, **Ortadoğu Neresi**, İstanbul: İnsan, 1995.
- 3 Bu konudaki ilk örnek çalışma olarak bkz. Ahmet Uçar, **Güney Afrika'da Osmanlılar: 140 Yıllık Miras**, İstanbul: Tez Yayınları, 2000.
- 4 Bkz. Özdem Sanberk, "Gül döneminde Türk dış politikası", **Radikal**, 21 Ağustos 2007; Aslı Aydıntaşbaş, "Etiyopya mı?" **Sabah**, 3 Mart 2005.
- 5 Bkz. Ahmet Kavas, **Afrika Raporu**, Stratejik Rapor, No: 4, İstanbul: TASAM, 2005; Ahmet Kavas, **Osmanlı-Afrika İlişkileri**, İstanbul: TASAM, 2006.
- 6 Mehmet Özkan, **Turkey Discovers Africa: Implications and Prospects**, SETA Policy Brief, No 22, 2008.
- 7 Numan Hazar, "The Future of Turkish-African Relations", **Dış Politika**, c. 25, n. 3-4, 2000, s. 109-110.
- 8 Hazar, **The Future of Turkish-African Relations**, s. 110.
- 9 Bkz. Tom Wheeler, **Turkey and South Africa: Development of Relations 1860-2005**, SAIIA Report, No 47, 2005, s. 3-5; Musa Şahin, "Formation of Cape Colonial Community and Ottoman Turkish existence in South Africa", **Pakistan Journal of Social Sciences**, c. 3, n. 9, 2006, s. 1129-1137; Serhat Oraqçı, "The Emerging Links between the Ottoman Empire and South Africa", **International Journal of Turkish Studies**, c. 14, n. 1-2, 2008, s. 47-60.
- 10 Orhan Koloğlu, **Hicaz Demiryolu, (1900-1908) Amacı, Finansmanı, Sonucu, çağını Yakalayan Osmanlı**, İstanbul: IRCICA, 1995, ss. 220-222.
- 11 Selim Argun, **The life and Contribution of the Osmanli Scholar, Abu Bakr Effendi: Towards Islamic Thought and Culture in South Africa**, Basılmamış Master tezi, Johannesburg, Rand Afrikaans Universitesi, 2005.
- 12 Argun, **The life and Contribution of the Osmanli Scholar**.
- 13 Meliha B. Altunışık, "Worldviews and Turkish foreign policy in the Middle East", **New Perspectives on Turkey**, n. 40, 2009, s. 174.
- 14 Hazar, **The Future of Turkish-African Relations**, s. 110.
- 15 Salih Z. Karaca, "Turkish Foreign Policy in the year 2000 and Beyond: Her Opening up Policy to Africa", **Dış Politika**, c. 25, n. 3-4, 2000, s. 116.
- 16 Bu konudaki nadir çalışmalardan birisi olan *Türkkaya Ataöv*'ün Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri (Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1975) kitabı daha çok kıtadaki gelişmelerin kısa bir özeti şeklinde olup oradaki gelişmelerin Türkiye için ne anlama geldiğine hemen hemen hiç atfı yapmaz.
- 17 Bu Plana maalesef Dışişleri Bakanlığı sitesinden ulaşmak mümkün değildir. Planın geniş bir özeti için bkz. Numan Hazar "The Future of Turkish-African Relations", **Dış Politika**, c. 25, n. 3-4, 2000, s. 111-113.
- 18 Mehmet Özkan ve Birol Akgün, "Turkey's Opening to Africa", **The Journal of Modern African Studies**, c. 48, n. 4, 2010, s. 525-546.
- 19 Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Özkan, "What Drives Turkey's involvement in Africa?" **Review of African Political Economy**, c. 37, n. 126, 2010.
- 20 Mehmet Özkan, **Turkey Discovers Africa: Implications and Prospects**, SETA Policy Brief, No 22, 2008, s. 5.

- 21 <http://www.byegm.gov.tr>.
- 22 <http://www.tbmm.gov.tr>.
- 23 <http://www.tbmm.gov.tr>.
- 24 **Afrika Gündemi**, Ankara: ACAUM, Ocak 2009, s. 12.
- 25 “Kaddafi Erdoğan’ı öperek karşıladı”, **Milliyet**, 24 Kasım 2009.
- 26 “Libya’ya vize yok”, **Milliyet**, 25 Kasım 2009.
- 27 “Libya’da ‘krallar gibi’ karşılandı”, **Radikal**, 25 Kasım 2009.
- 28 www.saglik.gov.tr.
- 29 <http://www.tbmm.gov.tr>.
- 30 Bkz. Mehmet Özkan, “Batı Sahra Sorunu”, *IGMG Perspective*, c. 14, n. 159, 2008, s. 26-27.
- 31 <http://www.birincikuvvet.com>.
- 32 **Afrika Gündemi**, Ankara: ACAUM, Nisan 2009, s. 28.
- 33 “Libya ile STA imzalandı”, 12 Ağustos 2009, <http://www.haberturk.com>.
- 34 “Türkiye-Irak sınırında özel sanayi bölgesi’ kurulacak”, **Zaman**, 12 Ağustos 2009.
- 35 <http://www.dtm.gov.tr>.
- 36 <http://www.byegm.gov.tr>.
- 37 <http://www.dtm.gov.tr>.
- 38 “Türkiye otomotivde öncü, Fas’ta üretip Güney Avrupa’ya satalım”, **Zaman**, 14 Kasım 2009.
- 39 “Türk şirketi, Fas’ta bin 500 konut yapacak”, **Zaman**, 16 Kasım 2009.
- 40 “Kara Kıta’ya 8 büyükelçi”, **Aksiyon**, Sayı: 765, 3 Ağustos 2009.
- 41 “Afrika’ya Türk Elçi çıkarması”, **Milliyet**, 29 Temmuz 2009.
- 42 “Turkish President Gul to Visit Kenya and Tanzania”, 19 Şubat 2009, <http://www.turkish-weekly.net>.
- 43 “Cumhurbaşkanı Gül vahşi hayvanlarla”, **Milliyet**, 21 Şubat 2009.
- 44 Nichole Sobecki, “Turkey seeks economic salvation in Africa”, **GlobalPost**, 11 Mart 2009; ve “Old Ottoman friends, new ‘voice of Africa’?” 16 April 2009, <http://www.lesafriques.net>.
- 45 “Kenya’da Safari”, **Hürriyet**, 22 Şubat 2009.
- 46 “Cumhurbaşkanı Gül yurda döndü”, **Hürriyet**, 23 Şubat 2009.
- 47 <http://www.tarim.gov.tr>.
- 48 “Cibuti’den misafir var”, **Milli Gazete**, 15 Ocak 2009.
- 49 “Türk yatırımcı, Doğu Afrika pazarına Cibuti’den girecek”, **Zaman**, 18 Ocak 2009.
- 50 “Sudan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ankara’da”, **Zaman**, 3 Şubat 2009.
- 51 **Afrika Gündemi**, Ankara: ACAUM, Temmuz 2009, s. 34
- 52 **Afrika Gündemi**, Ankara: ACAUM, Şubat 2009, s. 23.
- 53 **Afrika Gündemi**.
- 54 <http://www.trt.net.tr>.
- 55 <http://www.byegm.gov.tr>.
- 56 Fulya Özerkan, “Domestic Double standards in Darfur policies”, **Hürriyet**, 4 Şubat 2009.
- 57 <http://www.cnnturk.com>.
- 58 Türkiye’nin Darfur politikası için bkz. Mehmet Özkan ve Birol Akgün, **Why Welcome Al Basheer? Contextualizing Turkey’s Darfur Policy**, SETA Policy Brief, No 45, Temmuz 2010.
- 59 “Basheer cancels visit to Istanbul”, <http://news.bbc.co.uk>.
- 60 <http://www.trt.net.tr>.
- 61 <http://www.akademikozguruluk.com>.
- 62 “İşadamları, Gül’ün Afrika çıkarmasından 500 milyon dolarlık anlaşmayla döndü”, **Zaman**, 26 Şubat 2009.
- 63 “Senegal cumhurbaşkanı, Türk işadamlarına 150 dönüm arsa hibe etti”, **Zaman**, 26 Nisan 2009.
- 64 “İstanbul’da küresel krize meydan okuyan buluşma”, **Zaman**, 3 Haziran 2009.
- 65 “TUSKON öncü oldu, 19 Afrika ülkesi Türkiye’yi yatırıma çağırdı”, **Zaman**, 30 Haziran 2009.

- 66 <http://www.izfas.com.tr>.
- 67 “Çağlayan: Tercihli anlaşma, İslam ülkeleriyle ticareti katlayacak”, **Zaman**, 6 Kasım 2009.
- 68 <http://www.tumgazeteler.com>.
- 69 “Giresun Fırkateyni korsan avına çıkıyor”, **Hürriyet**, 17 Şubat 2009.
- 70 “Mehmetçik Somali’ye Gitti”, 17 Şubat 2009, <http://www.stratejikboyut.com>.
- 71 “TCG Gediz Fırkateyni Aden Körfezi’ne uğurlandı”, **Sabah**, 19 Haziran 2009.
- 72 <http://www.denizhaber.com>.
- 73 Detaylı bilgi için bkz. Özkan ve Akgün, Turkey’s Opening to Africa, s. 537.
- 74 “Türkiye’den Afrika ülkelerine dost eli”, **Milliyet**, 8 Şubat 2009.
- 75 <http://www.tika.gov.tr>.
- 76 **AUC News**, No 38, Mart 2009.
- 77 <http://web.shgm.gov.tr>.
- 78 <http://www.tumgazeteler.com>.

**TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE
BAĞIMSIZ MAKALELER**

İKİ YÜZYILIN HİKÂYESİ: TÜRK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASINDA SÜREKLİLİKLER

Gökhan Çetinsaya*

Çeviren: Ali Balcı

* Prof. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi

On sekizinci yüzyıl sonundan yirminci yüzyıl sonuna kadar neredeyse iki yüzyıldır Osmanlı İmparatorluğu ve onun ardılı Türkiye Cumhuriyeti üç önemli meydan okumayla yüzleşmiştir. İlk Rusya İmparatorluğu'ndan ve daha sonra Sovyetler Birliği'nden gelen askeri ve stratejik tehdittir. On sekizinci yüzyılın sonundan Soğuk Savaş'ın sonuna kadar Osmanlı/Türk devlet adamları için (belli kısa dönemler hariç) en önemli kaygı Rusya/Sovyetler Birliği'nden gelen stratejik tehdit olmuştur. İkinci meydan okuma Fransız Devrimi'nin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nda önce gayrimüslim unsurlar arasında daha sonra Türk olmayan Müslüman unsurlar arasında milliyetçi düşünce ve hareketlerin ortaya çıkışı olmuştur. Bu gelişme Osmanlı'nın dağılmasının ardından da yeni formlar altında devam etmiştir. Osmanlı/Türk dış politikasının seyrini belirleyen üçüncü meydan okuma Türkiye'nin ekonomik koşulları ve Batı'ya olan mali bağımlılığı olmuştur. Birbirleriyle ilişkili bu üç meydan okuma on dokuzuncu yüzyılın başlarından beri Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ve iç politikalarını (özellikle Batı'ya yönelimini) şekillendirmektedir. Bunlar sadece Türkiye'nin komşuları ve Batı ile ilişkilerini belirlememiş aynı zamanda Batılılaşma süreci üzerinden iç politikasını da etkilemişlerdir. Bu makale Batı'ya yönelik sürecini incelemeye ve son iki yüzyıldır Türk dış ve güvenlik politikasında oluşan belli süreklilikleri vurgulamaya çalışacaktır.

On dördüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın bir kısmını yönetmiş ve kıtanın mese-

lelerine müdahil olmuştu. On sekizinci yüzyılın son çeyreğine kadar Avusturya en büyük düşman, Fransa ise temel müttefik olmuştur. Ancak on sekizinci yüzyılda Rusya'nın büyük bir güç olarak belirmesi Osmanlı İmparatorluğu aleyhine güç dengesinde bir kaymaya yol açmıştır¹. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından 1917'ye kadar Rusya Osmanlı'nın zayıflığının bölgede yarattığı boşluğu doldurmaya istekli olmuştur. Rusya'nın Balkanlar, Güneydoğu Avrupa ve Kafkaslardaki toprakları işgal etmesiyle sonuçlanan bir dizi Rus-Osmanlı savaşı bu dönemde yaşanmıştır. Osmanlılar devamlı olarak (1853-56 Kırım Savaşı hariç) Ruslara yenilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbi olan başkent İstanbul sık sık Rus ordusunun tehdidine maruz kalmıştır².

On sekizinci yüzyılda başlayan Rus ilerlemesi nihai olarak Kırım'a ve Karadeniz sahillerine ulaşmıştır. 1768-74 savaşındaki Rus galibiyetinden sonra Osmanlı hükümeti Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Bu Rusya'ya Karadeniz'in kuzey kıyılarında bir tutunma noktası vermiş, Kırım'ın bağımsızlığını kabul ederek onu fiilen Rusya'nın kontrol alanına bırakmış ve Rus gemilerine Karadeniz'e açılma hakkı sağlamıştır. Bütün bunların yanında Ruslara Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks unsurları üzerinde hamilik rolü oynama imkanı sağlamıştır³. Nitekim Rusya 1783'de Kırım'ı ilhak etmiş ve daha sonra 1787-92'deki başka bir savaşta Din-yester ve Bug nehirleri arasındaki bölgeyi de ele geçirmiştir.

Fransız İhtilali'ni izleyen dönemde, özellikle 1799 ve 1812 arasındaki çalkantılı diplomatik olaylar ve savaşlar sırasında Osmanlılar Avrupada eskiden izlediği karışmama siyaseti yerine Avrupa güç ittifaklarına girmiş ve Avrupa devlet sisteminin parçası olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Avrupalı Büyük Güçlerle kıyaslandığında zayıf olmasına rağmen, aldığı kararların daha güçlü devletlerin çıkarlarını ve davranışlarını ciddi şekilde etkilemesi nedeniyle önemli bir uluslararası aktör olarak kalabilmiştir⁴ Rusya ile yapılan 1828-29 savaşında Osmanlı güçleri yenildi ve İstanbul'un 250 km batısında bulunan Edirne Ruslar tarafından ele geçirildi. Ordudaki salgın hastalık ve Avrupalı diğer Büyük Güçlerden korkusu nedeniyle Ruslar İstanbul'a kadar ilerleyemediler. Bunun yerine Rusya, güney sınırı boyunca zayıf bir Osmanlı İmparatorluğu'nu bir müddet için tampon devlet olarak bırakmayı tercih etti.

1830'larda, özellikle de Mısır krizi sırasında (1831–41), savunma ve güvenlik kaygıları Osmanlıların düşüncesinde kritik bir hale gelmiştir. Osmanlı devleti on sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başında ortaya çıkan Rusya ve diğer askeri tehditlerle başa çıkmak için bir dizi askeri reform başlatmasına rağmen, kısa süre içinde bazı içsel nedenlerden dolayı Osmanlı ordusunun Rusya ve diğer modern ordularla başa çıkacak bir durumda olmadığı anlaşılmıştır. Bu yüzden Rusya ve Mısır karşısında alınan askeri mağlubiyetler Osmanlıları dış ve güvenlik politikasını değiştirmeye zorlamıştır.

Osmanlı devlet adamlarının dile getirdikleri amaç İmparatorluğun bekası ve toprak bütünlüğü olmuştur. On dokuzuncu yüzyıl boyunca temel tehditler üç çatışma bölgesinden geliyordu: Balkanlar (Rusya'nın desteğini alan ulusal hareketlerden); İstanbul ve Çanakale Boğazları (Britanya ve Rusya'dan); Mısır ve diğer Arap eyaletleri (Britanya ve Fransa'dan gelen tehdit). Osmanlı devlet adamları İmparatorluğun askeri olarak bu tehditlerin üstesinden gelemeyecek kadar zayıf olduğunun farkındaydılar. Bu nedenle etkin bir diplomasi İmparatorluğun bekasının temel garantisi olarak görülmüştür. Avrupalı ülkelerden biri ya da bir kaç tarafından desteklenilmediği sürece Rusya gibi Büyük Güçlere karşı yapılacak bir savunma savaşının kazanılamayacağı düşüncesi benimsenmişti. İmparatorluk böylece büyük bir Avrupalı güce karşı diğer Avrupalı güçlerden destek görmeyecek bir askeri direniş yerine diplomatik manevralara başvurmaya mecbur kalmıştı. Osmanlılar bu süreçte Avrupalı Büyük Güçler arasındaki güç dengesinden faydalanmaya çalışmış, özellikle Britanya ve Rusya arasında Avrasya coğrafyasında yaşanan rekabeti (Büyük Oyun) kullanmıştır. Devletin bekasının anahtarı olarak görülen diplomasi bağlamında on dokuzuncu yüzyıl boyunca Rusya gibi Büyük Güçlerden gelen tehditlere karşı iki farklı yaklaşım geliştirildi: ilki, bizzat güç dengesi sisteminin kendisini avantaja çevirerek hem Büyük Güçlerle çatışmaktan hem de yakın ittifaklar kurmaktan kaçınmaktı; ikincisi, Avrupalı güçlerin bir veya birkaçıyla makul bir ittifak kurmak, diğer bir ifadeyle düşmana karşı bir güçle ya da güçler koalisyonu ile ittifak kurmaktı⁵.

Tanzimat döneminde (1839–76), Osmanlı devlet adamları ikinci yaklaşımı sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun

diğer Avrupalı güçlerden biri tarafından desteklenmeksizin Rusya'nın dengi olmadığı gerçeği yaygın bir şekilde kabul görmüştü. Askeri ve bürokratik reformlar zaman ve güç istiyordu. Bu zaman gelene kadar mevcut uluslararası durum avantaja çevrilmek zorundaydı. Bu ikilem Osmanlı devlet adamlarını geleneksel diplomasi yerine, Britanya ve Fransa (ve bir ölçüde de Avusturya) ile ilişkilerin geliştirilmesi üzerine temellendirilen yeni bir diplomasiyi benimsemeye zorlamıştır.

Aynı zamanda dış politikadaki Batı yanlısı yönelime paralel olarak Osmanlılar milliyetçilik ve emperyalizm çağında reformlar yapmak ve hayatta kalmak için Tanzimat sürecini başlatmışlardır. Devlet siyasal, sosyal, hukuki ve ekonomik alanlarda bir Batılılaşma dönemine girmiştir. 1839'da ilan edildiği üzere Tanzimat reformları adil vergi toplanmasından düzenli bir askere alma sistemine kadar devlet ve toplumun her kurumunda genel bir reorganizasyon sözü veriyordu. Önerilen reformlar kısmen Avrupa modelleri üzerine temellendirilmişti ve yavaş da olsa daha önce görülmedik bir kurumsal ve kültürel 'Batılılaşma' sürecini başlatmıştır. Bu süreçte imparatorluğun gayrimüslim tebaasına vad edilen 'eşitlik' sözüyle İslam ve Osmanlı geleneği kısmen de olsa terk edilmiştir. Tanzimat'ın 'Batıcuları' Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak Batı siyasal ve ekonomik sistemine entegre olmak suretiyle kurtarılabilceğine inanmaktaydı. İmparatorluk için direnmek yerine Avrupa'ya entegre olmak daha akıllıca olacaktı; dünya ekonomik sistemine entegre olmaktan da ayrıca çıkar sağlanacaktı. Rusya'ya karşı olan mücadelede Britanyalıların desteğini garantiye almak için Osmanlı hükümeti, iki ülke arasında daha güçlü bir bağ yaratmak amacıyla belli mali ayrıcalıklar da sunmuştur⁶.

Tanzimat dönemi boyunca Britanya (ve Fransa, bazen de Avusturya) Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile olan mücadelelerinde temel destekçileri olmuşlardır. 1838'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya karşı bir kalkan olarak korunması ve güçlendirilmesi Yakın Doğu ve Avrasya'da Britanya stratejisinin ilk önceliği olmuştur. Bu politika zirvesine Rusya'nın Britanya, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan oluşan koalisyon güçlerince yenilgiye uğratıldığı 1853-56 Kırım Savaşı sırasında ulaşmıştır. Mart

1856'da imzalanan Paris Antlaşması doğrultusunda İmparatorluğun toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı garanti edilmiş ve Osmanlı hükümeti 'Avrupa (concert) sisteminin ve kamu hukukunun avantajlarına iştirak etmeye' davet edilmiştir⁷. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devlet sistemine resmi bir şekilde kabul edilmiş ve Avrupalı Büyük Güç statüsü onaylanmıştır. Söz konusu kabulün devam etmesi bu tarihten itibaren Osmanlı/Türk devletinin temel dış politika amaçlarından biri olmaya devam etmiştir.

Paris Antlaşması İmparatorluğun Batılı güçlerle ilişkilerinde 1875'e kadar sürecek olan bir sakinlik dönemine yol açmıştır. Balkanlar'da, Suriye ve Lübnan'da iç krizler olsa da uluslararası bir kriz yaşanmamıştır. Fakat 1875-77 Büyük Şark Krizi'ni Rusya ile yapılan savaş (1877-78) izlemiş, savaş boyunca Rus askerleri Balkanların ve Doğu Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemiş, Ocak 1878 sonuna gelindiğinde ise Rus askerleri İstanbul'un banliyölerine ulaşmışlardır⁸. Rusya'nın İstanbul'u işgal etmesine karşı çıktığını açıklayan Britanya, donanmasını Osmanlı başkentini savunması için bölgeye göndermiştir. Bu arada Ruslar Osmanlı hükümetini kendi barış koşullarını kabul etmeye zorlamış ve Mart 1878'de geniş bir Bulgar devleti yaratan Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Ancak Britanya baskısı ve tehdidinin sonucunda Ruslar Ayastefanos Antlaşmasını Berlin'de toplanan uluslararası bir kongreye sunmayı kabul etmişlerdir. Bu sırada Britanya Kıbrıs'ın geçici olarak verilmesi karşılığında Doğu Anadolu'nun korunmasını garanti etmiştir. Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde yeni Bulgar devletinin sınırlarını daraltılmış, Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan'ın işgaline bırakılmış ve Kafkas sınırları boyunca uzanan Batum, Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya devredilmesi onaylanmıştır⁹. Berlin Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu birkaç yıl içinde nüfusunun beşte birini ve topraklarının da beşte ikisini kaybetmiştir.

Tanzimat dış politikasından ve 1871'de Almanya devletinin kurulmasından sonra ortaya çıkan yeni uluslararası sistemden dersler çıkararak Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), Berlin Antlaşmasının bir sonucu olarak imparatorluğun yeni bir dış politika arayışı ihtiyacında olduğuna kanaat getirmişti. İmparatorluğun Avrupalı Büyük Güçlerin nüfuzuna karşı savunmasız olduğundan endişe eden Sul-

tan Abdülhamid'in öncelikli dış politika amacı İmparatorluğun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunmak olacaktır. Abdülhamid sadece dışarıdan gelen askeri saldırılardan değil, Mısır (ve Hindistan) örneklerinde olduğu gibi nihayetinde bölünmeye kadar gidecek 'nüfuz bölgelerinin' kurulmasına yol açan 'barışçıl sızma' stratejisinden de korkuyordu. Abdülhamid'in İmparatorluğun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü otuz yıl boyunca korumadaki başarısını öncelikle onun diplomasisine bağlamak gerekir. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok fazla bölgede çok fazla potansiyel düşmanla muhatap olduğu, ufak bir çatışmanın kolaylıkla sayısız düşmana karşı büyük bir savaşa yol açabileceği ve İmparatorluğu yok edebileceği sonucuna varmıştır. Abdülhamid'in dış politikası o sırada Avrupada oluşan her bir Büyük Güçler ittifakına karşı denge ve tarafsızlık güden bir dış politikaydı. O dönemde Avrupada şekillenmekte olan hiç bir Büyük Güç ittifakının Osmanlı İmparatorluğu'nu koruyamayacağına ve Büyük Güçlerin kendi aralarındaki çatışmalarında taraf tutmanın akıllıca olmadığına inanıyordu. Söz konusu güçlerle barış zamanı ittifaklarından kaçınmış, tarafsızlık ve bağlanmama (non-commitment) temelli genel bir diplomatik tutum sürdürmüş, imparatorluğun eski hamisi Britanyadan uzaklaşmış ve imparatorluğun en büyük düşmanı olan Rusya ile ilişkileri düzenleyerek Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) beri Rus-Osmanlı ilişkilerinde en uzun barış dönemini başlatmıştır. Abdülhamid ayrıca Britanya ve Rusya'yı dizginlemek için Almanya ile yakın ilişkiler geliştirmiştir¹⁰. Tarafsızlık ve denge stratejisi en azından 1890'ların sonuna kadar başarısını kanıtlamış ama başarısı Osmanlı İmparatorluğu'nun manipüle edebileceği Büyük Güç bölünmeleri ve dengelerinin varlığına bağımlı olmuştur: Rusya ve Britanya arasında Boğazlar için rekabet, Rusya ve Avusturya-Macaristan arasında Balkanlar'da üstünlük mücadelesi, Britanya ve Fransa arasında Mısır için yaşanan rekabet, Fransa ve İtalya arasında Kuzey Afrika rekabeti. 1897'den sonra bu rekabetlerden kaynaklanan avantajlar ortadan kalkmış ve Sultan Abdülhamid'in manevra kabiliyeti azalmıştır: Avusturya-Macaristan ve Rusya Balkanlar üzerinde anlaşmış, İtalya Fransa'yla yakınlaşmış ve Britanya ile Rusya 1907'de ittifak antlaşması imzalamıştır.

1908'de iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) kısmen Abdülhamid'in politikalarına kısmen de 1907 sonrası oluşan uluslararası sisteme bir tepki olarak yeni bir dış ve güvenlik politikası benimsemiştir. Temel amaç savunmacı bir dış politika ve İtilaf Devletleri (Britanya, Fransa ve Rusya) ile yakınlaşmak olmuştur. Balkan Savaşlarının (1912–13) Türk siyasi ve askeri seçkinleri üzerindeki travmatik etkilerinin ardından İmparatorluğun toprak bütünlüğünü korumak için sadece Britanya ve Fransa ile yapılacak bir ittifakın İmparatorluğun varlığını sürdürmesinin garantisi olabileceğine ikna olmuş olan İTC (1908–1918), Londra ve Paris'ten destek almaya çalışmıştır. Fakat bu hedef gerek dönemin Büyük Güçler siyaseti ve gerekse Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle imkânsızdı; nitekim İTC dış politika hedeflerini yerine getirmekte başarısız olmuştur. Diğer yandan, İTC liderleri Osmanlı'yı yalnızlaştıracağı ve mace-racı devletlerin insafına bırakacağından dolayı tarafsızlık siyasetinin bir felaket olacağına inanmışlardı. Sonunda İTC Hükümeti Almanya ile ittifak oluşturmuş ve savaşa girmiştir¹¹.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu Doğu Anadolu'da Ruslara karşı; Mezopotamya, Arabistan ve Filistin'de İngilizler ve müttefiklerine karşı çatışmalara girmiştir. Osmanlılar 1915'de Çanakkale'de Britanya-Fransız ortak donanması ve kara kuvvetleri karşısında başarılı bir direniş gösterse de diğer bölgelerde o kadar başarılı değildi: Ruslar Doğu Anadolu'nun içlerine kadar sızmış, İngilizler Bağdat, Filistin ve Suriye'yi ele geçirmişti. Savaş boyunca Müttefikler Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi için birçok antlaşma imzalamıştır. İstanbul Antlaşmaları olarak bilinen Mart-Nisan 1915 İngiliz-Fransız-Rus antlaşmalarının sonucu olarak, Britanya ve Fransa İstanbul ve Boğazlar meselesinin buraların Rusya tarafından ilhak edilmesiyle çözüleceği konusunda anlaşmaya varmışlardı. Nisan-Ekim 1916 Sykes-Picot Antlaşması doğrultusunda ise Rusya'ya Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı (Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis dahil) verilirken, Fransa Suriye ve Kilikya'yı alacak ve Britanya da karşılığında Filistin ve Mezopotamya'nın kontrolünü üstlenecekti¹². 1917'ye kadar Rus kuvvetleri Trabzon-Van hattının doğusunu işgal etmişti; 1917 Bolşevik Devrimi sayesinde ki Osmanlı ordusu, Rus kuvvetlerinin Devrim sonrası yaşanan sü-

reç nedeniyle boşalttığı Doğu Anadolu'yu yeniden kazanabilmiştir. Rusya'nın savaştan çekilmesinin sonucu olarak İstanbul Antlaşmaları da dahil Rusya ile yapılan antlaşmalar fesholmuştur.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin ardından Britanya, Fransa ve İtalya önceki antlaşmalar üzerine temellenen şahsi taleplerini Paris Barış Konferansı'nda dile getirmiş ve Anadolu'nun bazı kısımlarını işgal etmeye başlamıştır. Sevr Antlaşması olarak bilinen ve 10 Ağustos 1920 tarihinde son Osmanlı Hükümeti ile yapılan barış antlaşması fazlasıyla ağır bir antlaşmaydı; Osmanlı İmparatorluğu'nu tüm Arap vilayetlerinden koparmakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı hükümetinden Boğazların kontrolünü almış, bağımsız bir Ermeni devleti yaratmış, ve gelecekte Batı Anadolu'nun Yunan kontrolüne girmesini öngörmüştür. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) önderliğindeki Türk milliyetçileri Müttefiklerin işgaline karşı silahlı bir direniş organize etmiş ve başarılı bir şekilde Yunanlılar, Fransızlar ve İtalyanlara karşı Batı ve Güney Anadolu'da, Ermenilere karşı Doğu Anadolu'da savaşmışlardır¹³.

Bolşevik devrimiyle birlikte Rus-Türk ilişkilerinin tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Mustafa Kemal'in düşünceleri Bolşeviklerin Sosyalizmi ile çok az ortaklık taşımasına rağmen, Ankara ve Moskova Batılı güçlerden gelen (özellikle Britanya kaynaklı) ortak bir tehdit ve Sevr Antlaşmasına yönelik ortak hoşnutsuzluk nedeniyle bir araya gelmiştir. Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması (16 Mart 1921) iki hükümet arasındaki yakınlaşmanın zirvesini temsil etmekteydi¹⁴. Ankara'daki yeni rejim Bolşeviklerin doğal müttefiki olmuş, karşılıklı çıkar üzerine temellenen özel bir ilişki geliştirilmiş ve bunlar Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması (17 Aralık 1925) ile sonuçlanmıştır. Bu dostluk atmosferi (1930'larda başlayan uzaklaşma eğilimine rağmen) İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar sürmüştür.

Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923) Ankara'nın taleplerini kısmi olarak yerine getirmiş olmasına rağmen yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne uluslararası bir tanınma sağlamıştır. Lozan sonrası dönemde Cumhuriyet yönetimi dikkatini içerde yeniden yapılanmaya vermiştir. Dış politika bağlamında ise dikkatler Musul, Boğazlar ve Hatay gibi sınır sorunları ve Osmanlı borçlarının ödenmesi de

dâhil Lozan görüşmelerinden artakalan problemleri çözmeye yöneltilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni uluslararası sistemde Türk dış politikası, Lozan Konferansı'nın bitmemiş konularını çözdükten sonra Büyük Güçler ve komşu ülkelerle (bunlardan bazıları- Irak ve Suriye örneğinde olduğu gibi- aslında yine Büyük Güçlerdi) ilişkilerin normalleştirilmesini amaçlamıştır. Atatürk'ün dış politikası yeni Türkiye'nin mutlak bağımsızlık ve egemenliğini teyit etmeye uğraşır ve bu amaçla dış politikada tarafsız bir tutum takınıyordu. Türkiye bu dönemde uluslararası hukuk ve antlaşmalara, ve 1932'de üyesi olduğu Milletler Cemiyeti şemsiyesi altında kolektif güvenlik düşüncesine büyük bir saygı göstermiştir¹⁵.

Atatürk döneminde (1923–1938), Türkiye'nin Batı yönelimi tedrici bir şekilde oluştu ve 1930'larda kararlı bir şekilde temellendirildi. Bu hem içsel hem de dışsal düzlemde izah edilebilir; içsel olarak Türk seçkinleri Batılılaşma doğrultusunda radikal modernleştirme reformları başlatmış, dışsal olarak da dönemin karmaşık uluslararası olaylarının ortasında kendilerini revizyonist güçler yerine İngiltere-Fransa ittifakının safında görmüştür. Temel amaç Batılı devlet sistemi içine güvenli bir şekilde dâhil olmak olduğundan Türkiye 1930'larda statükocu bir aktör olmuştur. Hitler ve Mussolini'nin revizyonist politikaları aynı zamanda Türkiye'ye batı ve doğu sınırları üzerinde bir güvenlik kuşağı (ya da savunma ittifakları) oluşturma güdüsü vermiştir. Ankara 1934'te Balkan Antantı'nın (Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya) ve 1937'de Sadabat Paktı'nın (Türkiye, İran, Irak ve Afganistan) kurulmasında öncü bir rol oynamıştır. Bu dönemde Oniki Adaları elinde bulundurması nedeniyle komşu olan İtalya, öncelikli temel stratejik tehdit olarak Rusya/SSCB'nin yerini almıştır. Sovyetler Birliği ile ilişkiler 1920'ler boyunca ve 1930'ların başında en sıcak seviyesinde olmasına rağmen, 1930'ların ikinci yarısında Britanya ve Fransa ile ilişkileri hatırı sayılır derecede geliştiği Türkiye kendisini Moskova'dan uzaklaştırmıştır¹⁶.

1930'ların sonunun hızla kötüleşen uluslararası ortamında Atatürk'ten sonra Cumhuriyet'in ikinci cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü (1938–1950), hayati çıkarları açık bir şekilde tehlikede olmadığı sürece savaş sırasında ülkenin tarafsızlığını sürdürmekte kararlıydı. Fakat Ağustos 1939 tarihli Nazi-Sovyet Saldırmazlık Pak-

tı Ankara'nın Britanya ve Fransa ile askeri ittifak antlaşması imzalamasını tetiklemiştir (Ekim 1939). Ankara'nın kaygısı Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaşın içine çekilmek olasılığı olduğu için, Türk Hükümeti Moskova'ya da bu ittifaka dahil etmek istiyordu; fakat bütün çabaları sonuçsuz kaldı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye (savaşa katıldığı 1945 başına kadar) Nazi karşıtı koalisyonun savaş-dışı (non-belligerent) müttefiki olarak kalmıştır. Türkiye, Britanya ve Fransa ile askeri ittifak antlaşması imzalamış olmasına rağmen, Müttefikler tarafından dile getirilen talepler, teşvikler, tehditlere karşın savaş-dışı bir siyaseti ısrarla takip etmiştir. Bunun da ötesinde, Alman baskısına rağmen Mihver askerlerinin, gemilerinin ve uçaklarının Türkiye'nin kara, deniz ve hava alanlarından geçmesine izin verilmemiş; Montrö Konvansiyonu dikkatli bir şekilde Boğazlarda uygulanmıştır. Ağustos 1944'de Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesen Türkiye, Birleşmiş Milletler'in (BM) ortaya çıkmasını sağlayan Nisan 1945'deki San Francisco Konferansı'na katılmanın bir ön koşulu olarak ancak Şubat 1945'te Almanya'ya karşı savaş ilan etmiştir. Türkiye BM'nin elli bir kurucu üyesinden birisi olmuştur¹⁷.

Nazi-Sovyet Saldırmazlık Paketi'nin ardından Sovyetler Birliği bir kez daha temel stratejik kaygı haline gelmiş ve bu durum Ankara'nın savaş sırasındaki politikaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye, Ağustos 1941'de Britanya ve Sovyetlerin İran'ı güneyden ve kuzeyden işgali, Sovyetlerin İran Azerbaycanı'ndaki mevcudiyeti ve özellikle Kürt ve Azeri milliyetçiliğini teşvik etmesi ve örgütlemesi dolayısıyla bir hayli tedirgin olmuştur. Türkiye, İran'ın Kürt ve Azeri bölgelerindeki Sovyet eylemlerinden duyduğu rahatsızlığı Londra ve Washington'a sürekli olarak iletmiş olsa da, bu rahatsızlığın savaş sürecinde muhatap buması zordu. Müttefiklerin garantilerine rağmen Sovyetler tarafından savaşın sonunda kur(d)ulan kısa süreli Kürt ve Azeri cumhuriyetleri Türkiye'nin bu kaygılarını haklı çıkaracaktır¹⁸.

Mart 1945'te Türkiye Montrö Konvansiyonu'nun değiştirilmesi, Boğazlarda askeri üs kurulması (böylelikle suyollarının ortak kontrolü) ve Doğu sınırlarının değişmesi de dâhil Sovyet baskısı ve toprak talepleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu Sovyet tehdidinin sonucu olarak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Amerika Birleşik Devletleri

ile ilişkiler hızla gelişmiş ve Sovyet yayılmasını çevrelemek için oluşan ortak çıkar gelecek kırk yıl boyunca Amerika-Türkiye ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. ABD ile iki taraflı yakın bağların gelişmesi, ABD'nin Türkiye'nin ve Yunanistan'ın güvenliğini garanti ettiği ve her iki ülkeye de askeri ve ekonomik yardım sözü verdiği Mart 1947'deki Truman Doktrini ile şekillenmeye başlamıştır¹⁹. Türkiye ayrıca ABD desteğindeki Avrupa Onarım Programı'na (Marshall Planı) katılmış ve Amerika'nın Soğuk Savaş stratejisine destek bağlamında Kore Savaşı'nda (1950-1953) BM güçlerine asker takviyesinde bulunmuştur.

Türkiye sadece savunma amacıyla değil aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kültürel sebepler dolayısıyla da üye olmak istediği Kuzey Atlantik Paketi (NATO) ittifakına 1951 yılının sonbaharında kabul edilmiştir. Şubat 1952'den itibaren resmileşen Türkiye'nin NATO'ya kabulü kararı, NATO'nun güney kanadını güney Akdeniz'i de içine alacak şekilde genişletme stratejisi bağlamında yaşanan önemli tartışma ve görüş ayrılıklarının ardından gelmiştir. Türkiye'nin kabulüyle NATO, artık Varşova Paketi ile daha uzun bir kara sınırına sahip olmuş ve üstelik Türkiye'nin Karadeniz sahilleri ve (Sovyetler Birliği'nin Akdenize ulaşmasını sağlayan) Boğazlar ile ilgili bir antlaşmaya dönüşmüştür. Aynı zamanda Türkiye NATO'ya insan sayısı bakımından (Amerika'dan sonra) en geniş ikinci orduyu sağlamış, ayrıca ileri konuşlanma ve istihbarat toplama alanlarına ulaşma imkânı sunmuştur. NATO'nun Müttefik Kara Kuvvetleri Güneydoğu Avrupa Karargâhı İzmir'de kurulmuş ve NATO'nun amaçları için Adana yakınında İncirlik üssü oluşturulmuştur. 1954'de Amerika ile yapılan askeri antlaşmalar başka NATO tesislerinin açılmasını ve Amerikan askeri personelinin Türkiye'ye yerleşmesini sağlamıştır²⁰.

Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulması yirminci yüzyıldaki Türk dış ve güvenlik politikası tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren Sovyetler Birliği'ni temel düşmanı olarak görmeye başlamıştır. Yukarıda belirtildiği gibi Ankara'nın Sovyet niyetlerinden kuşkusu tarihsel olarak Çarlık Rusyası'nın nüfuzunu Karadeniz'in ötesine Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya genişletme teşebbüslerine dayanmaktaydı. Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin güvenlik kaygılarını Sovyet aske-

ri gücü karşısındaki savunmasızlığı belirlemiştir²¹. Türkiye, Sovyet kara kuvvetlerinin yirmi tümeni ile Transkafkasya bölgesindeki 500 kilometreden daha uzun olan ortak sınırdaki karşı karşıya kalmış; yoğun nüfusun yaşadığı bölgeleri ise Sovyet savaş uçakları ve füzelerinin yakın menzilinde olmuştur. Sovyet deniz kuvvetleri ve denizaltıları Karadeniz'in kontrolünü elde tutacak şekilde konuşlanmıştı. Bir NATO üyesi olarak Türkiye, Varşova Paktı ve Sovyetler Birliği'nin askeri güçlerine karşı NATO'nun güney kanadını güvene almak konusunda hayati bir misyon üstlenmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ve Transkafkasya bölgesinde Sovyetler ile olan kuzeydoğu sınırını savunmak zorunda kalmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da daha iyi çevrelenmesi için Türkiye 1955'te, Britanya, İran, Irak ve Pakistan ile çok taraflı bir savunma antlaşması olan Bağdat Paktı'nda (1958'deki Irak İhtilali'nin ardından Merkezi Antlaşma Teşkilatı- CENTO- adını aldı) bir araya gelmiştir²². Türkiye, NATO ve CENTO ittifak sistemleri arasında köprü olarak hayati bir diplomatik ve stratejik rol oynamıştır. 1950'lerde Türk dış politikasının temel ilkesi Batı ittifakının bir parçası olmak ve stratejik önemini bu ittifakın üyelerine kanıtlamak olacaktır. 1950'ler ve 1960'lar boyunca Türkiye, Sovyet yanlısı ülkelerin nüfuzunu sınırlandırmak için genellikle Ortadoğu'daki diğer İngiliz ve Amerikan müttefikleri ile işbirliği yapacaktır.

Türkiye, Soğuk Savaş derinleştikçe Batı yanlısı tutumunu devam ettirmiştir: 1950'de Avrupa Konseyi'ne, 1960'da OECD'ye katılmıştır. Bu doğrultuda daha ileri bir adım olarak, 1959'da (daha sonra Avrupa Birliği olan) Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik için başvurmuştur. Türkiye 1963'te ortak üye olmasına ve 1970'de Ek Protokol'ü imzalamasına rağmen, Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerin gelişmesini büyük ölçüde iç siyasi ve ekonomik koşullar engellemiştir.²³

1960'larda, Soğuk Savaş'ın Yumuşama döneminde, Ankara'nın Kıbrıs konusunda uluslararası alanda yalnızlaşmaktan ve bu konuda Batılı müttefiklerinden destek gelmeyişinden duyduğu hayal kırıklığı, o zamana kadar sürdürdüğü dış politika yaklaşımını sorgulamasına neden olmuştur. Türkiye 1945'ten beri izlediği tek boyutlu dış politikanın faydalarını sorgulamaya başlamış ve özellikle 1960'ların or-

olarından itibaren çok boyutlu bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Kısmen Soğuk Savaş sürecindeki ve Batı ittifakındaki gelişmeler kısmen de Kıbrıs sorunu için BM’de destek sağlama ihtiyacı nedeniyle Ankara, Sovyet Bloğu, Bağlantısız Ülkeler ve İslam Dünyası ile ilişkilerini geliştirme çabasına girişmiştir.²⁴

Türk-Amerikan ilişkilerinin dönüşümü Ankara’nın çok boyutlu dış politika arayışında önemli bir rol oynamıştır. 1960’lar ve 1970’lerin problemleri Türkiye’nin güvenlik ve ekonomik ihtiyaçları için (1950’lerde olduğu gibi) sadece ABD’ye bel bağlanamayacağına göstermiştir. 1960’ların başında meydana gelen iki gelişme Türkiye’yi hayal kırıklığına uğratmış, Batılı müttefiklerine yönelik derin bir güvensizlik ve hoşnutsuzluğa yol açmış ve giderek Türk-Amerikan ilişkilerinde bir krize neden olmuştur. 1962 Küba Füze Krizi ve 1963–64 Kıbrıs Krizi (özellikle 1964 tarihli Johnson Mektubu) Türk-Amerikan ilişkilerine önemli ölçüde zarar vermiş²⁵, ilişkiler Türkiye’nin 1974’te Kıbrıs’a müdahalesine bir tepki olarak uygulanan Amerika’nın silah ambargosu ile daha da bozulmuştur. Ankara’nın silah ambargosuna tepkisi, NATO misyonları ile doğrudan bağlantılı olmayan Türkiye’deki tüm tesislerde Amerika’nın askeri operasyonlarını askıya alarak misilleme göstermek olmuştur. Kıbrıs meselesi Amerika-Türkiye ilişkilerini birkaç yıl için son derece kötüleştirmiş; Amerikan Kongresi’nin 1978’de silah ambargosunu kaldırmasından sonra bile iki taraflı savunma işbirliği ve askeri yardımın 1974 öncesi seviyesine gelmesi için iki yıl gerekecektir.²⁶

Kıbrıs meselesinin Türk dış politikasına etkileri çok büyük olmuştur. 1970’lerdeki gelişmelerin bir sonucu olarak Türkiye ulusal güvenliğini yeniden tanımlamış ve ulusal güvenliğe yönelik tehdidin sadece kuzeyden (Sovyetler Birliği) değil aynı zamanda batıdan da (NATO üyesi Yunanistan’dan) geldiği vurgulanmıştır²⁷. 1970’lerdeki iki ambargo (silah ambargosu ve petrol ambargosu) Türkiye’yi dış politikasını daha fazla çeşitlendirmeye zorlamıştır. Arap dünyası ile ilişkileri normalleştirme çabaları özellikle Türkiye üzerinde bir hayli zararlı etkileri olan petrol ambargosunun ardından hız kazanmıştır. Ankara Ortadoğu’da ABD’ye sınırsız destek sağlamakta daha az istekli olmuş ve bölgede Arap ve Filistin yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır.²⁸

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden kuşkuları Yumuşama döneminde tedrici bir şekilde azalmış ve bu durum 1970'lerde bazı iki taraflı ekonomik işbirliği anlaşmalarına giden yolu hazırlamıştır. Çok taraflı dış politika izleme doğrultusunda atılan adımların bir sonucu olarak Türkiye-SSCB ilişkilerinin normalleşmesi bu dönemde büyük bir değişim anlamına geliyordu; ancak ilişkiler ekonomik işbirliği anlaşmalarıyla ve Sovyetlerin Türkiye'ye ekonomik yardımı ile sınırlıydı²⁹. Bu yeni gelişme Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasına yeniden yön verdiği anlamına gelmiyordu; Türkiye Batı ittifakının bir parçasıydı; ama artık dış politikasını çeşitlendirmek istiyordu. 1960'lar ve 1970'lerde bazı önemli değişimler geçirmiş olsa da, Türk dış politikasının temel ilkeleri aynı kalmıştır.

1979'da 'ikinci Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Türkiye'nin stratejik pozisyonu yeniden önem kazanmıştır. 1979 yılında yaşanan iki olay, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve İran İslam Devrimi, Türkiye ve ABD'deki tehdit algılamalarını değiştirmiş ve iki ülke arasında yakın ilişkilere yol açmıştır. Özellikle Sovyetlerin Afganistan'ı işgali Türkiye'nin Sovyetlerin yayılmasından kaynaklanan korkularını yeniden canlandırmış ve ilişkilerin soğumasına neden olmuştur. 1980'ler boyunca Türk-Amerikan stratejik işbirliği artmış ve ilişkiler tedrici bir şekilde de olsa eski düzeyine yeniden kavuşmuştur. Ankara, Amerikan Kongresi'nin Kıbrıs meselesinden dolayı Türkiye'ye askeri yardımları sürekli bir şekilde kısıtlama çabalarından dolayı rahatsız olsa da, önce Başbakan (1983-89) ve daha sonra Cumhurbaşkanı (1989-1993) olan Turgut Özal genellikle Amerikan yönetimlerini Türkiye'nin çıkarlarına daha yakın görmüş ve Türkiye'nin gelecekteki güvenliğinin Amerika ile güçlü ilişkilerin devamına bağlı olduğuna inanmıştır. Washington, Özal'ın liberal ekonomik politikalarına destek vermiş ve Avrupa ülkelerinden farklı olarak Türkiye'yi insan hakları ihlalleri konusunda açık bir şekilde eleştirmekten kaçınmıştır.³⁰

1980'lerde Türkiye'nin yaşadığı ekonomik zorluklar ve iç politika sorunları, 1980 askeri darbesinin dış politikadaki sonuçlarıyla birlikte ikiye katlanmış, AB ile ilişkiler (insan hakları gibi konularda) daha da kötüleşirken ülkeyi bir kez daha ABD'ye yakınlaştırmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin AB ile ilişkileri yeni krizlere konu olurken, ABD

ile ilişkileri güçlenmiştir. Türkiye 1987’de AB’ye üyelik başvurusunda bulunmuş ama bu talebi Aralık 1989’da reddedilmiştir. “İlk kez ‘Batı’ artık Türkiye’nin dış politika yönelimi bakımından bir bütün olmaktadır çıkmıştır”³¹. 1980’lerde ilk kez Türk dış politikasında ‘iki Batı’ (Avrupa ve Amerika) algılaması ya da fikri doğmuştur.

1989-91 yıllarında Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte Türkiye’nin güvenlik ortamı temelden değişmiş ve Türkiye yeni bir uluslararası ortama kavuşmuştur. Bir kere Rus/Sovyet askeri tehdidinin sona ermesi Türkiye’yi 200 yıllık bir kamburdan kurtarmıştır. İkincisi, Türkiye’nin kendisinden hem askeri hem de iktisadi bakımdan zayıf yeni komşuları ortaya çıkmıştır. Üçüncüsü, bu yeni uluslararası ortam Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu’da yeni fırsatlar doğurmakla birlikte (istikrarsızlıklar, belirsizlikler, Türkiye’nin sınırları etrafında yeni çatışmalar bağlamında) yeni riskleri de beraberinde getirmiştir. Son olarak Türkiye, bölgesinde (Soğuk Savaş dönemindeki gibi bir kenar ülke değil) “merkez ülke” konumuna gelmiştir.

1990’ların başında uluslararası ve bölgesel siyasetteki muazzam değişikliklerin Türkiye’nin tehdit algısı, kendi kimliği ve dış ilişkilerine bakışı üzerinde önemli etkisi olmuştur³². Bu yeni stratejik ortamda bazı Türk seçkinleri ülkenin uluslararası konumunu yeniden değerlendirmeye başlamıştır. Son 200 yıllık dönemdeki tarihsel parametreler ortadan kalktığı için, bu değişimlere tepki olarak Türkiye’nin dış/güvenlik politikasına yeniden yön verme ihtiyacı belirmiş ve buna ilişkin tartışmalar artarak devam etmiştir.³³

Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninde Türkiye’nin izlemesi gereken yeni dış politika ne olmalıdır tartışmasında “üç tarz-ı siyaset”ten bahsedebiliriz: AB seçeneği; Osmanlı hinterlandı ya da İslam seçeneği; Avrasya seçeneği. Yukarıdaki tarihsel özetten de görülebileceği gibi, 1990’larda tartışılan bütün bu seçenekler de dahil olmak üzere çeşitli dış politika seçenekleri 19. yüzyıldan başlayarak siyasi ve askeri elitler tarafından tartışılmış, ama bu farklı seçenekler Türkiye’nin güvenlik kaygılarını tam olarak gideremediği ya da yetersiz kaldığı için, hem de bu farklı seçenekler doğrultusunda yapılan bazı girişimler (Müslüman ve Türk dünyası ya da yakın çevrede-

ki komşular gibi) başarısız kaldığı için dış politika tercihi Batıya yönelik (Batı ile ittifak ya da Batı sistemi içerisinde bağlantısızlık/denge arayışları şeklinde) olmuştur. 1830'lardan itibaren Osmanlı/Türk dış politikası incelendiğinde ideolojisi ya da dünya görüşü ne olursa olsun devlet adamlarımızın Ortadoğu, İslam Dünyası veya Avrasya seçenekleri üzerinde düşünüp birtakım teşebbüslerde bulunmalarına rağmen, son tahlilde tercihlerini Batı siyasi ve stratejik sisteminden yana yaptıklarını görmekteyiz. Diğer seçeneklere hazırlık teşkil edebilecek arayışların ise ya başarısız ya da kısa ömürlü olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkmaya başlayan Yeni Dünya Düzenindeki muhtemel dış politika tercihleri üzerine (içeride ve dışarıda) başlayan tartışmaların en önemlilerinden birisi Türkiye ve NATO üzerineydi. Bir görüşe göre, NATO açısından Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin stratejik önemi kaybolmuş, Batı ittifakının Türkiye'ye ihtiyacı kalmamıştı. Türkiye açısından da yeni dış politika seçenekleri yahut fırsatları karşısında NATO ittifakına gerek kalıp kalmadığı tartışma konusuydu. Ancak başta Körfez Savaşı (1990-1991) olmak üzere diğer bölgesel (Kafkaslar ve Balkanlar'daki) çatışmalar ve istikrarsızlıkların kısa zamanda ortaya çıkışı bu tartışmaları iki taraf açısından da bitirdi. İki tarafında birbirine ihtiyacı devam ediyordu. Hatta Türkiye'nin bu yeni uluslararası ve bölgesel ortamda önemi daha da artacak; Türkiye'nin katkısı Batı için, özellikle NATO'nun yeni (Afganistan gibi alan dışı) misyonlarında hayati olacaktır.

Türkiye bölgesindeki yeni tehditler ve istikrarsızlıklardan dolayı NATO'ya önem vermeye devam etmiş ve yeni NATO misyonlarına kararlılıkla katkıda bulunmuştur. Ankara'nın özellikle Balkanlar'da istikrarı garantilemek ve güvenliği sağlamak için yapılan NATO operasyonlarına katılması Türkiye'nin NATO'da gelecekte oynayacağı pozitif role ilişkin AB çevrelerinde de olumlu etkiler yaratmıştır. Türkiye, ulusal çıkarı üzerine temellenen kendi tehdit algılamalarının yanı sıra, Batı'nın yeni global tehdit algılamalarını da (global terörizm, kitle imha silahları vb.) paylaşmaktadır. Türk siyasi ve askeri elitleri, klasik Osmanlı/Türk güvenlik öncelikleri- yani toprak bütünlüğü ve siyasi rejimin bekası- ile birlikte bu yeni tehdit algı-

lamalarını da dikkate almaya başlamıştır. Bir başka ifadeyle, Soğuk Savaş'ın sonu ile birlikte Batı ve Türkiye'nin algıladığı tehdit parametreleri değişmiş ama iki taraf da yeni tehditleri tanımlamak konusunda ortak bir noktada buluşabilmiştir.

Balkanlar, Avrasya ve Ortadoğu'da meydana gelen yeni gelişmeler Türkiye'ye yeni fırsatlar, ama aynı zamanda yeni riskler, güvenlik boşlukları ve meydan okumalar getirmiştir³⁴. 1990/91'den beri geçen dönem Türkiye'nin etrafındaki bölgede istikrarsızlık ve belirsizlik dönemi olmuştur. Türkiye'nin sınırları, Balkanlarda, Kafkaslarda ve Ortadoğu'daki yeni istikrarsızlıkların, çatışmaların ve savaşların meydana getirdiği çalkantılarla tehdit edilmiş; Türkiye etnik ve dini çalkantılarla fokurdayan bir bölgenin merkezinde kalmıştır. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki etnik ve dini çatışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan bu yeni tehdit algılamaları, Türkiye ve Batı arasında hem işbirliği için yeni bir zemin yaratmış, hem de yeni gerilimlere yol açmıştır. Gerek 11 Eylül ve gerekse 2003'teki Irak savaşından beri yaşanan global ve bölgesel gelişmeler göz önüne alındığında, bu trendin devam ettiği görülmektedir.

Türk dış politikasının istikameti üzerine 1990'larda başlayan bu tartışmalar, eğilimler ve süreçler Kasım 2002 seçimlerinden sonra işbaşına gelen AK Parti hükümetleri döneminde yeni bir ivme ve vizyon kazanmıştır. Önce Başbakanlık Başdanışmanı sıfatıyla, daha sonra Dışişleri Bakanı olarak büyük ölçüde Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun teori ve pratiğini yönlendirdiği bu yeni dış politika, 1990'ların başında gündeme gelen "üç tarz-ı siyaset" yerine, dördüncü bir siyaset yahut istikamet belirlemiştir. AK Parti Hükümetleri döneminde biçimlendirilen Türkiye'nin yeni dış politika vizyonuna göre Türkiye Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi bir cephe ülkesi ya da Soğuk Savaş sonrası önerilen köprü ülkesi değil, yeni uluslararası sistemde bölgesel merkezi bir güç, merkez (pivot/mihver) ülke olmalıdır. Bu bağlamda Türkiye, bir merkez ülke ve bölgesel güç olarak tarihi, coğrafi ve stratejik derinliği ile küresel bir güç olabilme potansiyeline sahiptir. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni stratejik parametreler çerçevesinde 2002'den itibaren devam eden bu sürecin Türk dış politikasının tarihsel temelleri bağlamında bir sürekliliğe mi yoksa kopuşa mı işaret ettiği tartışması ise bir başka yazının konusu olmayı hak ediyor.

Kaynaklar

- Allen, W.E.D. ve Muratoff, P. (1953), *Caucasian Battlefields* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Altunisik, M.B. and Tür, Ö. (2005), *Turkey: Challenges of Continuity and Change* (London: Routledge Curzon).
- Anderson, M.S. (1966), *The Eastern Question, 1774–1923* (London: Macmillan).
- Anderson, M.S. (ed.) (1970), *The Great Powers and the Near East, 1774–1923* (London: Edward Arnold).
- Athanassopoulou, E. (1999), *Turkey: Anglo-American Security Interests, 1945–1952: The First Enlargement of NATO* (London: Frank Cass).
- Aydin, M. ve Ismael, T.Y. (eds) (2003), *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics* (Aldershot: Ashgate).
- Bac-Muftuler, M. (1997), *Turkey's Relations with a Changing Europe* (Manchester: Manchester University Press).
- Bal, İ. (ed.) (2004), *Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Era* (Florida: BrownWalker Press).
- Boll, M.M. (1979), 'Turkey's New National Security Concept: What It Means for NATO', *Orbis*, 23.
- Bölükbaşı, S. (1988), *Turkish-American Relations and Cyprus* (Lanham, MD: University Press of America).
- Çetinsaya, G. (1999), 'İkinci Dünya Savaşında Türk-İran İlişkileri, 1939–1945', *Strateji*, 11.
- Davison, R.H. (1973), *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876* (New York: Gordian Press).
- Davison, R.H. (1976), 'Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered', *Slavic Review*, 35.
- Deringil, S. (1989), *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An 'Active' Neutrality* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Fromkin, D. (1991), *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914–1922* (London: Penguin).

- Fuller, G. and Lesser, I.O. (1993), *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China* (Santa Monica, CA: RAND).
- Gokay, B. (1997), *A Clash of Empires: Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918–1923* (London: I.B. Tauris).
- Hale, W. (2000), *Turkish Foreign Policy, 1774–2000* (London: Frank Cass).
- Hurewitz, J.C. (1961), 'Ottoman Diplomacy and the European States System', *Middle East Journal*, 15.
- Karpat, K.H. (ed.) (1975), 'Turkish-Soviet Relations', içinde Kemal H. Karpat (ed.), *Turkey's Foreign Policy in Transition, 1950–1974* (Leiden: E.J. Brill).
- Karpat, K.H. (ed.) (1975), *Turkey's Foreign Policy in Transition, 1950–1974* (Leiden: E.J. Brill).
- Kent, M. (ed.) (1984), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire* (London: George Allen & Unwin).
- Kuniholm, B. (1994), *The Origins of the Cold War in the Near East* (Princeton: Princeton University Press).
- Kuniholm, B. (1996), 'Turkey and the West since World War II', içinde Vojtech Mastny ve R. Craig Nation (eds), *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power* (Colorado: Westview Press).
- Kurat, A.N. (1990), *Türkiye ve Rusya* (Ankara: Kültür Bakanlığı).
- Larrabee, F.S. ve Lesser, I.O. (2002), *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty* (Santa Monica, CA: RAND).
- Leffler, M.P. (1985), 'Strategy, Diplomacy and the Cold War: The United States, Turkey and NATO, 1945–1952', *The Journal of American History*, 71.
- Mango, A. (1999), *Ataturk* (London: John Murray).
- Martin, L.G. ve Keridis, D. (eds) (2004), *The Future of Turkish Foreign Policy* (Cambridge, MA: The MIT Press).
- Naff, T. (1984), 'The Ottoman Empire and the European States System', in Bull, H. ve Oran, B. (eds) (2001a), *Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919–1980* (İstanbul: İletişim).

- Oran, B. (ed.) (2001b), *Türk Dış Politikası, Cilt 2: 1980–2001* (İstanbul: İletişim).
- Robins, P. (1991), *Turkey and the Middle East* (London: RIIA, 1991).
- Robins, P. (2003), *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War* (London: Hurst).
- Rubin, B. and Kirisci, K. (eds) (2002), *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power* (İstanbul: Bogazici University Press).
- Sever, A. (1997), *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu, 1945–1958* (İstanbul: Boyut).
- Sezer, D.B. (1981), *Turkey's Security Policies, Adelphi Papers 164* (London: IISS).
- Sezer, D.B. (1993) 'Turkey and the Western Alliance in the 1980s', içinde Atilla Eralp, Muharrem Tunay ve Birol A. Yesilada (eds), *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey* (Westport: Praeger).
- Vali, F.A. (1971), *Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey* (Baltimore: The Johns Hopkins Press).
- Watson, A. and Bull, H. (eds) (1985), *The Expansion of International Society* (Oxford: Oxford University Press).
- Yasamee, F.A.K. (1993), 'Abdulhamid II and the Ottoman Defence Problem', *Diplomacy and Statecraft*, 4/1.
- Yasamee, F.A.K (1996), *Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers, 1878–1888* (İstanbul: ISIS).
- Yasamee, F.A.K. (1999), 'Ottoman Diplomacy in the Era of Abdulhamid II, 1878–1908', içinde Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara: TTK).
- Yasamee, F.A.K. (2000), 'The Ottoman Empire and European Alliances, 1815–1914', *The Great Ottoman-Turkish Civilization: Politics* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları).
- Yasamee, F.A.K. (1995), "Ottoman Empire", in *Decisions of War, 1914*, içinde Keith Wilson (ed.), *The Ottoman Empire* (New York: St. Martin's Press).
- Yeşilbursa, B.K. (2005), *The Baghdad Pact* (London: Frank Cass).

Notlar

- 1 Naff, T., “*The Ottoman Empire and European States System*”, in H.Bull & A.Watson. (eds.), **The Expansion of International Society**, Oxford:Clarendon Press,1984). S.143–169
- 2 Kurat, A.N., **Türkiye ve Rusya**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990; Allen, W.E.D. ve Muratoff, P., **Caucasian Battlefields**, Cambridge, Cambridge University Press, 1953
- 3 Davison, R.H.,”Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Re-considered”, **Slavic Review**, 35, 1976, s. 436–483.
- 4 Anderson, M.S., **The Eastern Question, 1774–1923**, London, Macmillan, 1966, s. 28–55.
- 5 Hale, W., **Turkish Foreign Policy, 1774–2000**, London, Frank Cass, 2000, s. 13–43.
- 6 Davison, R.H., **Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876**, New York, Gordian Press, 1973.
- 7 Anderson, M.S. (ed.), **The Great Powers and the Near East, 1774–1923**, London, Edward Arnold, 1970, s. 81.
- 8 Anderson, M.S., **The Eastern Question, 1774–1923**, London, Macmillan, 1966, s.178–219.
- 9 Anderson, M.S. (ed.), **The Great Powers and the Near East, 1774–1923**, London, Edward Arnold, 1970, s. 108–112.
- 10 Yasamee, F.A.K., “Abdulhamid II and the Ottoman Defence Problem”, **Diplomacy and Statecraft**, 4/1, 1993, s. 20–36; Yasamee, F.A.K, **Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers, 1878–1888**, İstanbul, ISIS, 1996; Yasamee, F.A.K., “Ottoman Diplomacy in the Era of Abdulhamid II, 1878–1908”, içinde **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, TTK, 1999, s. 223–232
- 11 Kent, M. (ed.), **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, London, George Allen & Unwin, 1984; Yasamee, F.A.K., “Ottoman Empire”, in Decisions of War, 1914”, içinde Keith Wilson (ed.), **The Ottoman Empire**, New York, St. Martin’s Press, 1995, s. 229–268
- 12 Fromkin, D., **A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914–1922**, London, Penguin, 1991
- 13 Mango, A., **Atatürk**, London, John Murray, 1999; Oran, B. (eds), **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919–1980**, İstanbul, İletişim, 2001, s. 95–238; Hale, W., **Turkish Foreign Policy, 1774–2000**, London, Frank Cass, 2000, s. 44–78
- 14 Gokay, B., **A Clash of Empires: Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918–1923**, London, I.B. Tauris, 1997
- 15 Hale, W., **Turkish Foreign Policy, 1774–2000**, London, Frank Cass, 2000, s. 44–78; Oran, B. (eds), **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919–1980**, İstanbul, İletişim, 2001, s. 239–384.
- 16 Hale, W., **Turkish Foreign Policy, 1774–2000**, London, Frank Cass, 2000, s. 44–78; Oran, B. (eds), **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919–1980** İstanbul: İletişim, 2001, s. 239–384.
- 17 Hale, W., **Turkish Foreign Policy, 1774–2000**, London, Frank Cass, 2000, s. 79–108; Oran, B. (eds), **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919–1980**, İstanbul: İletişim, 2001, s. 385–479; Deringil, S., **Turkish Foreign Policy during the Second World War: An ‘Active’ Neutrality**, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.
- 18 Çetinsaya, G., “İkinci Dünya Savaşında Türk-İran İlişkileri, 1939–1945”, **Strateji**, 11, 1999, s. 41–79
- 19 Hale, W., **Turkish Foreign Policy, 1774–2000**, London, Frank Cass, 2000, s. 109–121; Kuniholm, B., **The Origins of the Cold War in the Near East**, Princeton, Princeton University Press, 1994.
- 20 Oran, B. (eds), **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919–1980**, İstanbul, İletişim, 2001, s. 522–575; Leffler, M.P. “Strategy, Diplomacy and the Cold War: The United States, Turkey and NATO, 1945–1952”, **The Journal of American History**, 71, 1985, s. 807–825; Athanassopoulou, E., **Turkey: Anglo-American Security Interests, 1945–1952: The First Enlargement of NATO**, London, Frank Cass, 1999.
- 21 Oran, B. (eds), **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919–1980**, İstanbul, İletişim, 2001, s. 499–521; Karpat, K.H. (ed.) “Turkish-Soviet Relations”, içinde Kemal H. Karpat (ed.), **Turkey’s**

- Foreign Policy in Transition, 1950–1974**, Leiden, E.J. Brill, 1975, s.73–107
- 22 Yeşilbursa, B.K., **The Baghdad Pact**, London, Frank Cass, 2005; Sever, A., **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu, 1945–1958**, İstanbul, Boyut, 1997
- 23 Oran, B. (eds), **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919–1980**, İstanbul, İletişim, 2001, s. 808–853; Bac-Muftuler, M., **Turkey's Relations with a Changing Europe**, Manchester, Manchester University Press, 1997
- 24 Vali, F.A., **Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey**, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1971; Karpat, K.H. (ed.), **Turkey's Foreign Policy in Transition, 1950–1974**, Leiden, E.J. Brill, 1975.
- 25 Bölükbaşı, S., **Turkish-American Relations and Cyprus**, Lanham, MD, University Press of America, 1988; Oran, B. (eds), **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919–1980**, İstanbul, İletişim, 2001, s.716–768.
- 26 Oran, B. (eds), **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919–1980**, İstanbul, İletişim, 2001, s. 681–715; Kuniholm, B., “Turkey and the West since World War II”, içinde Vojtech Mastny ve R. Craig Nation (eds), **Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power**, Colorado: Westview Press, 1996, s. 45–69
- 27 Sezer, D.B., “Turkey's Security Policies”, **Adelphi Papers**, 164, London, IISS, 1981; Boll, M.M., “Turkey's New National Security Concept: What It Means for NATO”, **Orbis**, 23, 1979, s. 609–631.
- 28 Robins, P., **Turkey and the Middle East**, London, RIIA, 1991.
- 29 Oran, B. (eds), **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919–1980**, İstanbul: İletişim, 2001, s. 769–783.
- 30 Oran, B. (ed.), **Türk Dış Politikası, Cilt 2: 1980–2001**, İstanbul, İletişim, 2001, s. 34–101; Sezer, D.B., “Turkey and the Western Alliance in the 1980s”, içinde Atilla Eralp, Muharrem Tunay ve Birol A. Yesilada (eds), **The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey**, Westport: Praeger, 1993 s. 215–231.
- 31 Altunisik, M.B. and Tür, Ö., **Turkey: Challenges of Continuity and Change**, London, Routledge Curzon, 2005 s. 111.
- 32 Robins, P., **Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War**, London, Hurst, 2003, s. 113–133.
- 33 Fuller, G. and Lesser, I.O., **Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China**, Santa Monica, CA, RAND, 1993.
- 34 Rubin, B. and Kirisci, K. (eds), **Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power**, İstanbul, Bogazici University Press, 2002; Bal, İ. (ed.), **Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Era**, Florida, BrownWalker Press, 2004; Larrabee, F.S.ve Lesser, I.O., **Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty**, Santa Monica, CA, RAND, 2002; Aydin, M. ve Ismael, T.Y. (eds), **Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics**, Aldershot, Ashgate, 2003; Martin, L.G. ve Keridis, D. (eds), **The Future of Turkish Foreign Policy**, Cambridge, MA, The MIT Press, 2004.

KÜRESELLEŞME, MODERNİTE VE DEMOKRASİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI 2009 VE SONRASI

E. Fuat Keyman*

* Prof. Dr., İstanbul Politikalar Merkezi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Sabancı Üniversitesi

Zbigniew Brzezinski 1997'de yayımlanan etkili *Büyük Satranç tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Jeo Stratejik Çıkarları* adlı kitabında “Türkiye ve İran sadece önemli jeo-stratejik oyuncular değildir, iç koşulları bölgeye çok büyük etkisi olan jeopolitik merkez noktalarıdır. Her ikisi de orta-ölçekte kuvvetler olup bölgesel isteklere ve kendilerinin tarihsel olarak önemli olduğu duygusuna sahiptir” demiştir¹. Tabii ki, 1997'de Brzezinski'nin bunu belirttiğinden itibaren Türkiye'de ve dünya politikasında radikal değişiklikler olmuştur. Ancak, üstünde duracağım gibi, Brzezinski'nin Türkiye hakkındaki teşhisi ve bir ülkenin “iç koşullar”ı ve “dış politika kimliği/davranışı” arasındaki bağlantısı hakkında hatırlatması doğruluğunu korumuştur. Türkiye'nin “jeopolitik merkez” ve bölgesel rolü geçen yıllarda dünya politikasında daha da önemli hale gelmiştir. Uluslararası toplum tarafından Türkiye'nin Ortadoğu'da barışa ve istikrara katkıda bulunmasından, terörizme ve köktencilığe karşı etkin bir rol oynamasına kadar, yeni bir enerji merkezi olmasından diyalog, tolerans ve beraber yaşama üzerine kurulu bir dünya vizyonunu hedefleyen “kültürlerarası diyalog inisiyatifi”nin mimarlarından birisi olmasını da içinde barındıran proaktif, çok boyutlu ve yapıcı bir dış politika izlemesi beklenmiştir². Bu yüzden, Türkiye ve çağdaş tarihine olan ilgi artmıştır. Ayrıca, bu küresel ilgi sadece Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkas bölgelerinde, jeopolitik bir güvenlik noktası işlevine sahip güçlü bir devlet olmasından değil, aynı zamanda da çoğunluğu Müslüman olan bir toplumsal oluşumda, seküler ana-

yasal düzeni ve demokratik yönetişimi kurma çabasından kaynaklanmaktadır.³

Soğuk Savaş'ın bitimi Türkiye'nin dış politikasında "tampon devlet" kimliğinin bitişi anlamına gelmekteydi- dünya politikasında Türkiye'nin jeopolitik pozisyonuna dayalı olan bir kimlik⁴. 1990'lardan itibaren, Türkiye yeni bir kimlik arayışındaydı, Ahmet Davutoğlu'nun da doğru bir şekilde belirttiği gibi, bu yeni kimlik yapıcı ve daha etkin bir dış politika davranışı gerektirmekteydi. Ayrıca, dünya daha küresel, bağlı, riskli ve stratejik derinliğe sahip olmaya başladıkça, bu yeni dış politika kimliği jeopolitikanın dışında kimlik ve ekonomiyi de kullanmaya başladı⁵. Bu yüzden, bugün jeopolitika, modernite ve demokrasi Türk dış politikasının ana parçalarını oluşturmaktadır. Türkiye'nin dış politika kimliğindeki ve davranışındaki bu değişiklikler küresel ve genel söylemlerde Türkiye'nin "dünya politikasının anahtar ve merkez bir oyuncusu" olduğu şeklinde algılanmıştır⁶. Burada önemli olan Türk dış politikasındaki proaktif, yapıcı ve çok boyutlu etkinliği çerçeveleyen, stratejik derinliğe anlam veren ve Türkiye'ye artan küresel ilgi ve dikkat yaratan "yumuşak gücün" artan görünürlüğü ve rolüdür.-bu güç, askeri ve jeopolitik kapasiteden gelen "sert ve jeopolitik güç"e eklenmektedir⁷. Tabi ki, yumuşak güç- Türkiye'nin kendisini çok kültürlü, demokratik ve çoğulcu yapmasındaki süregelen hatalarına rağmen modernitedeki ilginç ve önemli gezisinden, demokrasiyi yerleşmiş ve derinleşmiş yapmasındaki hatalarına rağmen demokrasiye politik olarak kararlılığından, insan-gelişiminde devamlılığı olan bir ekonomi olmasındaki sorunlarına rağmen ekonomik dinamikliğinden ve kendisini gerçekçi ve etkin yapamamasına rağmen proaktif, sorun çözücü ve diyalog tabanlı komşuluk diplomasisinden gelmektedir. Yakın geçmişteki Türk dış politikasının bütün bu nitelikleri, gelecek sayfalarda üzerinde duracağım gibi, sadece Türkiye'ye olan ilginin artmasına neden olmamış, Türkiye'nin geleneksel jeopolitik öneminin yanında yumuşak güç barındıran bölgesel güç statüsüne sahip anahtar ve merkez bir ülke olarak algılanmasını da sağlamıştır. Birçok dış politika analisti tarafından da belirtildiği üzere, Türkiye jeostratejik önemi, modernitesi, demokrasisi ve ekonomisiyle- ki bunların hepsi Türk dış politikası kimliğinin proaktif, çok boyutlu ve yapıcı olmasının poli-

tik ve söylemsel tabanını oluşturmuştur- bölgesel ve merkez bir aktördür.⁸

Bu makalede, “Küreselleşen Dünyada Türkiye” adlı araştırma yaparak, Türkiye’ye merkez devlet/alternatif modernite olarak artan ilginin ve dikkatin Türkiye’nin sert gücünden ziyade yumuşak gücünden kaynaklandığını belirteceğim⁹. 2009 yılında bu güç giderek ortaya çıktı, hatta güçlendi. Aşağıda yapacağım Türkiye algılamaları analizi, bu kimliğin, hem farklı boyutlarını, hem de giderek güçlendiğini ortaya koymaktadır. Türkiye’nin, yumuşak güç olarak, kilit ülke ve bölgesel güç konumunun tarihsel bağlamı, şüphesiz ki, 11 Eylül sonrası dünya ve küreselleşmenin ekonomiden teröre ciddi bir çalkantı dönemine girmesidir. Gerçekten de, Brzezinkî’nin Büyük Satranç Tahtası’nın işaret ettiği Soğuk Savaş sonrası dönem, Türkiye’yi dünya politikasının önemli bir aktörü haline getiren küresel değişikliklere ve değişimlere anlam vermektedir¹⁰. Lenore Martin’in Türk Dış Politikası’nın girişinde belirttiği gibi

“Yirminci yüzyılda uluslararası ilişkileri şekillendiren tektonik güçler- Sovyetler Birliği’nin çökmesi, Balkanlar ve Avrasya’da etnik çatışmalar, büyüyen köktendinci İslam, ulusal ekonomilerin küreselleşmesi, sivil toplum ve demokratikleşme için artan talepler- Türkiye’yi jeostratejik alanda daha bir merkez role itmiştir. 21. yüzyılın başındaki şoklar, 11 Eylül olayları, Batı karşıtı terörizmin yayılması ve Amerika’nın Irak işgali ve NATO ve BM’de çatlayan fikir birliği Türkiye’nin kritik rolünü doğrulayan ve daha karmaşık hale getiren zorluklar olmuştur.”¹¹

Graham Fuller de benzer olarak Yeni Türk Cumhuriyeti adlı kitabında Türkiye’yi Müslüman dünyasında merkez bir devlet olarak tanımlamaktadır. Proaktif dış politika oluşumunun küresel ilgi ve dikkat çekerek Türkiye’nin 11 Eylül sonrası dünyada bölgesel bir kuvvet haline geldiğini belirtmektedir.¹²

Fakat küresel değişiklikler ve dönüşümler küreselleşen dünyamıza risk ve belirsizlik getirmiştir. Bu belirsizlik Stephen Larrabee ve Ian Lesser’in Türk dış politikası hakkındaki yeni çalışmalarını *Belirsizlik Çağında Türk Dış Politikası*¹³ olarak adlandırmalarına neden olmuştur. Proaktif, yapıcı ve çok-boyutlu Türk dış politikası ve Türkiye’ye artan küresel ilgi Türkiye’nin daha demokratik, daha küresel ve Avrupa’ya daha fazla eklenmiş olmasını direk sağlama-

maktadır. Kuzey Irak ve Kürt Sorunu karşısında artan güvenlik tabanlı dış politika söylemi ve yükselen milliyetçilik risk ve belirsizlik karşısında Türkiye'nin 11 Eylül sonrası dünyada daha fazla milliyetçi ve içe bakan güçlü bir devlet olabileceğini de göstermektedir. Larrabee ve Lesser bu bağlamda şunu belirtmektedir:

“Türkiye Batı algısında merkez bir durumda olabilir, transatlantik ilişkilerdeki belirsizlik Ankara’da görülen “Batı” kavramının netliğini bozmaktadır. Bundan öte, Türkiye kendi dış politikasının ve güvenlik politikalarının yönünü ve enerjisini etkileyen ciddi politik, ekonomik ve sosyal baskılar hissetmektedir. Olasılıklar oldukça geniştir, daha küreselleşmiş bir Türkiye’den, Avrupa’yla ve Batı’yla daha fazla eklenmiş olan bir Türkiye’ye, anahtar bölgelere çok taraflı bir politikayla yaklaşan bir Türkiye’den, daha milliyetçi ve içe bakan Türkiye’ye, daha kısıtlı ve tek taraflı bölgesel politikalar izleyen bir Türkiye’ye kadar.”¹⁴

Larrabee ve Lesser’e dayanarak Türkiye’deki iç güçlerin demokrasi ve modernite hakkında yapacağı seçimin Türkiye’nin daha küresel ya da içe bakan milliyetçi bir devlet olup olmayacağına karar vereceğini belirteceğim. Türkiye, yerleşmiş demokrasisiyle ve çok-kültürlü modernitesiyle yumuşak gücünü ve merkezi durumunu 11 Eylül sonrası dünyada koruyabilir. Ya da dış politikasında ve iç politikasında sadece jeopolitiğe, güvenliğe ve tek taraflılığa odaklanarak içe bakan ve milliyetçi bir Türkiye olacaktır. Bu nedenle modernite ve demokrasi süreklilik arz eden bir Türk dış politikası için anahtar etkenler olacaktır.

Yakın geçmişteki tartışmalar Türkiye’nin proaktif devlet davranışının gerçekçilik, verimlilik ve etki gücüne sahip olacağı bir “ana eksene” gerek olup olmadığını da içermiştir. Burada dört noktayı vurgulamak önemlidir: (a) Avrupa Birliği (AB)’yle ana ekseni *demokratikleşme* olan proaktif bir dış politika (b) Amerika’yla ana ekseni *güvenlik* olan proaktif bir dış politika (c) Türkiye-Avrasya ilişkilerine ana ekseni *enerji-ekonomi-güvenlik* olan proaktif bir dış politika ve (d) ana ekseni olmayan, ulus-devlet temelli bir dış politika (*bağımsızlık ve pragmatizm*)¹⁵. Bu seçenekler Türkiye ve Türk dış politikası hakkında değişik vizyonu olan kişiler tarafından öne sürülmüştür. Türk dış politikasını devam edebilir, gerçekçi ve etkin yapmak, Türkiye’nin yumuşak gücüne daha fazla dayanmak, ve Türk moder-

nitesini, çok kültürlü ve çoğulcu yapmak ve Türk demokrasisini yerleştirmek ve derinleştirmek için Türkiye-AB ilişkileri proaktifliğin ana eksenini olarak kabul edilmeli ve uygulamaya konulmalıdır. Diğer seçeneklerle karşılaştırıldığında Türkiye ve AB ekonomik, politik, tarihsel, kültürel bağlamda ve demokrasi, kimlik, güvenlik ve ekonomi alanında sistem dönüştüren coğrafi olarak kurgulanmış derin eklemelenme ilişkilerine sahiptir. Bugün, güven sorunlarına ve ilişkinin geleceğine dair hissedilen belirsizlik ve güvensizlik duygusuna rağmen, AB- tam üyelik çapası Türk devleti ve Adalet ve Kalkınma Partisi (buradan sonra AK Parti) tarafından Türk dış politikasının ana eksenini olarak düşünölmeli ve hesaba katılmalıdır.

Aşağıda, 11 Eylül sonrası dünyanın kısa bir değerlendirmesini yapacağım ki bu Türkiye'ye yönelik küresel ilginin analitik tabanını oluşturacaktır. Sonra Türkiye'nin dış politikasını ve yöneliminde daha proaktif, yapıcı ve çok boyutlu olması beklentisine dayanan 11 Eylül sonrası dünyadaki küresel akademik ve genel söylemde Türkiye hakkında bazı kimlik tabanlı algılamaları sunacağım. Ayrıca, Türkiye hakkındaki bu kimlik-tabanlı algılamalar yumuşak güç ve Türkiye'nin yumuşak gücünün Türk dış politikasının kaynağı olduğu kavramına bağlıdır. Son olarak, demokratik konsolidasyon bir elde ve Türkiye-AB tam üyelik ilişkileri bir elde, devam edebilir, gerçekçi ve etkin bir dış politika için gerekli ve dış politikayı oluşturan parçalarıdır.

11 Eylül Sonrası Dünyada Türkiye

11 Eylül terörizminin dünyamıza getirdiği çok olumsuz etkileri mevcut uluslararası ilişkileri büyük derecede etkilediğini söylemek abartma olmaz. Yaşadığımız dünyayı 11 Eylül sonrası dünya olarak tanımlamak olası ve gereklidir. Yakın geçmişteki tartışmalara kısa bir bakışla 11 Eylül 2001 terörist saldırılarının dünya politikasında yarattığı kırılmalar görölebilir. Küresel politikadaki bazı temel ve radikal belirsizliklerin getirdiği bu kırılmaların, şimdinin doğasını "11 Eylül sonrasındaki uluslararası ilişkiler" olarak tanımlamayı mümkün kılacak şekilde mevcut uluslararası ilişkileri ya da uluslararası sistemin mevcut yapısını ve dinamiğini değiştirdiğini söyleyebili-

riz. Bunu netleştirmek önemli. Bush yönetiminin neo-muhafazakar ideolojisinin 11 Eylül sonrası dünyayı tamamen uluslararası ilişkilerde “yeni aşama”, “yeni koşul” ya da “yeni dönem” olarak tanımlamasının tersine, bugünün dünya politikasının doğasını 11 Eylül sonrası dünya gibi konuşmak için, uluslararası ilişkilerde “devamlılıklar ve değişiklikler”i tanımak gerekmektedir. Diğer kelimelerle ifade etmek gerekirse, güvenlik, sosyal adalet ve demokratikleşme anlamında devam eden uluslararası ilişkilerin problemlerinin farkındalığını kaybetmeden 11 Eylül terörizminin önemli etkisinin yeniliğini tanımak, 11 Eylül sonrası dönem hakkında konuşmaktır.

Bu kırılmalardan önemli olanları “dünya risk toplumunun oluşumu” ve “Amerikan hegemonyasının değişen doğası”dır¹⁶. İzleyen bölümde, bu kırılmaları kısaca tanımlayacağım. Bugün uluslararası ilişkilerin doğası olduğu gibi geleceği hakkında da belirsizlik, kesinsizlik ve ontolojik güvensizlik barındıran bir dünya risk toplumunda yaşamaktayız; bu duygu masuma yöneltilmiş küreselleşen bir şiddet eylemi olarak terörizmin ciddi ve gerçek bir tehlike olduğundan ortaya çıkmaktadır. 11 Eylül saldırıları ve bu saldırıların İstanbul, Madrid, Londra, Bali ve Mısır’daki devamı dünya risk toplumu fikrini güçlendirmiştir. Bir elde yakın geçmişteki doğa felaketleri ve kazaları, diğer elde dünyanın çeşitli yerlerinde olan yıkıcı finansal krizlerin artan sayısı modern toplumların giderek risk toplumları haline geldiği küresel bir dünyada yaşadığımızı göstermektedir¹⁷. Benzer bir şekilde, 11 Eylül terörizmi Amerikan dış politikasının hegemonik bir vizyonla hareket ettiği bir değişiklik yaratmıştır. Bu değişiklik hegemoninin (a)ekonomi ve sosyal adaletin üzerinde askeri güç ve güvenlik (b) çok-terafıllık yerine tek-terafıllık(c) pazarlık yerine dost-düşman olma politikası yumuşak güç yerine sert güç (e) özgürlük ve hürriyet yerine toplum ve güvenlik bazında yeniden yapılanmasına neden olmuştur. Bu değişikliklerle beraber, yeni Amerikan dış politikası güç ve egemenlik ideolojisi olarak neo-muhafazakar bir ideoloji temelinde hareket etmiş ve küresel politikayı ve dünya politikasını savaş ve işgalle tanımlamaya çalışmıştır.¹⁸

Bu radikal değişiklikler “11 Eylül sonrası dünya” olarak bilinen kavramı oluşturmuştur. Bu tarihsel bağlamda Türkiye’ye ve modern tarihine ilgi ve Türkiye hakkında küresel dikkat artmıştır- seküler,

demokratik ve anayasal bir demokrasinin çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda gerçekleşebileceğini gösteren bir tarih. 11 Eylül sonrası dünya sadece insanlık dışı ve dünya çapında ölümcül terör saldırılarının hızla artmasını içermeyip bunların İslam'a olan bağlantısını ve bu yüzden İslam'ın bir düşman, tehlikeli bir öteki, olası bir terörist olarak tanımlanmasını da barındırmaktadır. Ayrıca, bu dünyada, savaş ve işgal teröre karşı küresel savaşta Amerika dış politikasının ana bir stratejisi olmuştur. Bu yüzden 11 Eylül'den beri uluslararası ilişkiler sadece "medeniyetler çatışması" tarafından çerçevelenmemiş, ayrıca küresel politikada savaş ve işgal devlet odaklı politikaların gücünün artmasını getirmiştir. İslam'ın seküler modernite ve liberal demokrasinin zıttı olarak tanımlanması bu söylemin temelinde yer almaktadır ve bu süregelen teröre karşı küresel savaşta başarının İslam'ın modernite ve demokrasi ile beraber ifade edilebilme olasılığına bağlı olduğu belirtilmiştir. Politik ve akademik söylemde, bu önerme "başarısız devletlerde rejim değişikliğine neden olacak savaş ve işgal ile demokrasi ihracı"ndan uluslararası, bölgesel ve ulus-İçi ilişkilerde sosyal etkileşimin rehber ilkeleri olarak tolerans, saygı ve sorumluluk içeren değişik kültür ve medeniyetlerin beraber var olması için etkin bir temel kurabilecek "küresel demokratik yönetim" taleplerine kadar değişik formlarda ifade edilmiştir.

11 Eylül sonrası dünyada Türkiye ve Türkiye'nin modernite ile tarihsel tecrübesi İslam ve demokrasinin beraber var olabilmesi için önemli bir örnek teşkil etmektedir¹⁹. Büyük bir Müslüman nüfusa sahip bir sosyal oluşumla politik sistemini çok partili bir demokrasiye ve özgür-piyasa ekonomisine dönüştürerek Türkiye kendini güçlü devlet yapısıyla modern bir ulus devlet olarak kurmayı başarmıştır. Ayrıca, Batı ve Doğu'nun kesiştiği konumda olan bir sosyal oluşum olarak Türkiye'nin kimliği her zaman Batılılaşma ve Avrupalılaşma olarak anlaşılan "çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak" iradesiyle tanımlanmıştır²⁰. Diğer kelimelerle ifade etmek gerekirse, İslam her ne kadar Türkiye'nin kültürel kimliğinde önemli sembolik bir referans olarak kalmışsa da, Türkiye'nin modern tarihi seküler modernite, ekonomik gelişme ve demokrasinin bir alanı olarak Batılılaşma tarafından karakterize edilmiştir. Çok parti-sisteminde bazı rejim kırılmaları ve demokrasi eksiklikleri olmasına rağmen, Türki-

ye parlamenter demokrasi ve onun normlarına bağlılığında ısrar etmiştir. İşte bu ısrar AK Parti çoğunluk hükümetinde görüldüğü gibi politik partilerin İslam kimliğiyle çok-partili parlamenter demokraside yer bulmasıyla kalmayıp bu yeri seküler devletin yönetici partisi olacak kadar genişletmesini de açıklamaktadır.

Tabii ki, Türk modernite tecrübesi ve demokrasisi tekrar eden ciddi politik, ekonomik ve kültürel krizlere uğramadan olmamıştır. Gerçekte, modern Türkiye'nin tarihi “başarı ve başarısızlık” olarak tanımlanmıştır- ulus-devlet, modern pozitif hukuk, parlamenter demokrasi, piyasa ekonomisi ve vatandaşlık gibi modernite için gerekli kurumsal yapıları kurmaktaki başarı ve demokrasiye yerleştirmek, istikrarlı ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma yaratmak, vatandaşlık pratiğine hakları ve özgürlükleri koymak noktalarında başarısızlıklar. Fakat modernite ve demokrasiye, ayrıca Batılılaşma ve Avrupalılaşmaya olan sürekli ve sabit ısrarı yüzden Türkiye küresel politikada çok önemli aktörlerden birisi haline gelmiştir. Türkiye ve AB'nin derinleşen ilişkileri ve Avrupa Konseyi'nin 2004 Aralık Zirvesi'ndeki Türkiye'yle tam üyelik müzakerelerine başlama yönündeki tarihsel kararı ve 3 Ekim 2005'de bu müzakerelerin başlaması Türkiye'nin günümüzde oldukça güvensiz dünyamızdaki artan önemini hesaba katmadan açıklanamaz. Benzer olarak, Türkiye'de İslam'ın modernite ve demokrasi ile barışçıl bir şekilde beraber var olma başarısı Türkiye-Amerikan ilişkilerinde giderek merkezi bir yer almaktadır. Orta Doğu bölgesini tek taraflı olarak yeniden yapılandırma eyleminde Bush yönetimi Türkiye'ye ve Türkiye'nin modernite tecrübesine bölge için bir “model” olarak yaklaştı²¹. Son günlerde Türkiye'ye olan ilgi, özellikle Türkiye'nin AB'ye tam üye olma olasılığı alanında, birçok İslam ülkesinde de gözlemlenebilir. Gerçekte, Türkiye hakkında artan çalışmalara ve küresel akademik ve genel tartışmalara hızlı bir bakışta Türkiye'nin bölgesel ve küresel olarak önemli, hatta merkezi bir uluslararası aktör olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır.²²

Türkiye hakkında Kimlik-Temelli Algılamalar

11 Eylül sonrası dünyayı haritalandırırken, her birinin küresel kriz ve güvenliğin, küresel yönetişimin ve küresel politik ekonomi-

nin çok önemli parçalarını oluşturduğu alanlarda Türkiye'nin artan varlığı ve rolü gözlemlenebilir²³. Bu krizin, yönetim ve politik ekonomi alanları şu şekilde sıralanabilir. 1) Irak'ın geleceği ve Kuzey Irak'la ilgili olarak PKK sorunu; 2) İran sorunu ve Orta Doğu bölgesinin geleceği; 3) İsrail-Filistin sorunu; 4) Rusya, Avrasya'nın geleceği ve enerji sorunu, 5) çok-kültürlülüğün krizi ve Avrupa kimliği-İslam ilişkisi; 6) Avrupa Birliği'nin geleceği ve küresel kriz;; 7) Medeniyetler çatışması ve küresel demokratik yönetim sorunu; ve 8) Akdeniz politikası ve kimliği tartışması. Türkiye bu tartışmalarda merkezi bir konuma sahip. Ayrıca, 9) Türkiye'nin küresel politik ekonomik ve küresel enerji politikası alanlarında artan varlığı ve rolü ve BM Güvenlik Konseyi üyeliği de, Türkiye'nin etki ve etkileşim alanlarını genişletmektedir.

Türkiye'nin algılamasını ve Türkiye'nin bu alanlardaki proaktif dış politikasını analiz edersek, 11 Eylül sonrası dünyada Türkiye'nin rolü hakkında bazı kimlik-bazlı algılamalar olduğunu görmekteyiz. Birinci olarak, demokratik yönetimli modern ulus-devlet ve seküler anayasal yapısıyla Türkiye, Orta Doğu ve İslam dünyasında ve özellikle Irak'ta istikrar ve barış olasılığı için "model ülke"dir. Gerçekte, yüzyıldan uzun modernleşme reformları ve anayasal demokrasi tecrübesiyle Türkiye, Müslüman bir toplumla en iyi demokrasi örneğini teşkil etmektedir. İkinci olarak, Türkiye'nin modern tarihi "medeniyetler çatışması tezine bir alternatif" (Birleşmiş Milletler, İspanya ve Türkiye tarafından geliştirilen *Kültürlerarası Diyalog Projesi*'nde görüldüğü gibi) ve İslam dünyasından özellikle Malezya, Fas, Endonezya gibi ülkelerin kendi demokratikleşme süreçlerinde öğrenebileceği "önemli bir tarihsel tecrübe" oluşturmaktadır. Özellikle, AK Parti tecrübesi ve "muhafazakar-demokratik sağ parti" olarak bir seçim zaferi kazanması bu bağlamda, Müslüman ülkeler coğrafyasında "öğretici örnek" işlevi görmektedir. Üçüncü olarak, Türkiye'nin, hem Orta Doğu, hem de Avrupa ülkesi olarak "ikili-kimliği"nin yanında, belli sorunlar olmakla birlikte, seküler demokrasisini barışçıl bir şekilde devam ettiren bir ülke olması, ve demokratikleşme yolunda yürümesi, bölgesinde kendisini "kilit devlet/bölgesel güç" haline getirmiştir. Irak'ın geleceğinden İran sorununa, İsrail-Filistin sorunundan daha istikrarlı bir Orta Doğu yaratma olasılığına ve Balkan çoğ-

rafyasından Kafkas coğrafyasına bölgesel istikrarın oluşturulmasına, Türkiye, katkı beklenen bir kilit devlet-bölgesel güç konumundadır. Dördüncü olarak, Türkiye-AB ilişkilerinin derinleşmesi ve tam üyelik müzakerelerinin başlamasıyla, ekonomi ve dış politika aktörleri arasında Türkiye'nin Avrupa'ya derin bölgesel bir entegrasyonla çok-kültürlü ve kosmopolitan model hale gelme konusunda yardımcı olabilecek, ulus-sonrası ve demokratik vatandaşlık temelinde vatan-sonrası toplum yaratılabilecek bir alan ve demokratik küresel yönetimin oluşumuna katkıda bulacak kapasitede bir aktör olarak "Avrupa entegrasyonu için benzersiz bir örnek" olduğuna dair bir algılama vardır. AB'nin bu nitelikleri kazanması Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği hakkındaki kararlarına bağlıdır. Beşinci olarak, dinamik ekonomisi, tekrar eden büyüme oranları ve genç nüfusuyla, Türkiye her ne kadar (Hindistan ve Brezilya gibi) merkezi olmasa da bugünün küresel ekonomisinin önemli "gelişen piyasa ekonomisi"lerinden bir olmuştur. Son olarak, Türkiye her ne kadar petrol veya doğal gaz üretmese de, Türkiye Orta Doğu, Sovyet sonrası Cumhuriyetler ve Avrupa arasında doğal gaz transferinden sorumlu "enerji dağıtıcısı" olarak davranmaya başlamıştır.

Modernite ve Demokrasi: Başarı ve Başarısızlık

Türkiye ve proaktif dış politikası hakkında bütün bu algılamalar günümüz dünyasında Türkiye'yi Müslüman bir toplumda seküler demokrasinin en başarılı örneği kılan yumuşak güç kavramıdır. Gerçekte, Amerika ve Avrupada görüldüğü gibi modern dünyanın genel olarak çok kültürlülük, özellikle İslam'a yönelik çok kültürlülük konusunda şüphelerin olduğu günümüzde, sekülerizm ve demokrasiye bağlılığı ve ekonomik dinamiklik tabanında başarısı ile Türkiye, demokrasi, İslam ve piyasa değerlerinin beraber var olabileceğini gösteren tarihsel bir tecrübe sunmuştur. Türkiye son yıllardaki tecrübesiyle çatışma yerine beraber var olabilmenin mümkün olduğunu ve bu beraber var olmayla sadece ulusal oluşumunun çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda seküler anayasal ve demokratik bir sistemin olasılığını göstermemiş, bu ulusal oluşumun küresel politika da barış ve istikrarın yaratımında proaktif ve yapıcı bir şekilde kul-

lanılabileceğini de göstermiştir. Bu tecrübeyi takdir etmek ve bu tecrübeden bir şeyler öğrenmek için Türk dış politikasını “modernite” ve “demokrasi” bakış açılarından analiz etmek kullanışlı olacaktır. Türkiye’nin önemli bir yumuşak güç ve merkezi devlet olduğu analizi dünya politikasının geçen yıllarda yeniden yapılanmasında öne çıkan İslam’a nasıl yaklaşılacağı sorusuna Türkiye’nin alternatif modernite ve demokrasi tecrübesinin etkin bir cevap vereceğinden çıkarılmaktadır.

Modernite bakış açısı, bu anlamda, Türk modernitesinin sadece sıra dışı doğasını göstermekle kalmayıp yakın geçmişteki demokratik dönüşümünü de gösteren sosyolojik ve tarihsel bir analitik araçtır. Türk dış politikasını analizde modernite bakış açısını kullanırken, modernite hakkında üç değişik teorik açıklamadan öğrenebiliriz. Birinci olarak Charles Taylor’un “Two Theories of Modernity” (İki Modernite Kuramı) adlı eserine dayanabiliriz, ki bu eser “kültürel” ve “akültürel” modernite teorileri arasında ayırım yapmaktadır²⁴. Kültürel teori, kültürel farklılıkların ve her kültürün kendisine has özelliklerinin farkına varırken ve modernite ve Batı arasındaki bağlantının Batı modernitesini izleyerek ve onu taklit ederek modernize olunabileceği fikrine ulaştırmadığını belirtirken, akültürel teori, moderniteyi Batı nedenselliğinin, sekülerizminin ve araçsal rasyonalitesinin “gelişimi ve büyümesi” olarak görmektedir. Kültürel modernite bakış açısını kullanarak, Türk modernitesi genel manada seküler/bireysel temelde ulusal kimlik yaratacak bir sosyal ethos eksikliği barındıran modern ulus-devlet, ulusal ekonomi ve ulusal hukuk kurmak isteyen bir politik modernite projesi olarak görülebilir²⁵. Bu yüzden, Türk modernitesi politik moderniteyi kurmayı başardı, ancak İslam’ın kimlik oluşumundaki ana sembolik referans olma özelliğinin ortadan kalkması anlamına gelmedi. İkinci olarak, Gerard Delanty’nin modernite analizine dayanarak, alternatif modernitenin, modernitenin varsaydığı soyut liberal birey ile toplumsal değişim sürecinde ortaya çıkan çıkan kültürel kimlik arasındaki boşluğun, ya da gerilimin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Alternatif modernite oluşumları, ulus devleti ve serbest pazarı kabul eden ve içselleştiren, ama soyut liberal birey anlayışını kabul etmeyen, ve devlet ile ekonomiyi kültürel kimlikle eklemleyen deneyim-

lerden ortaya çıkmaktadır²⁶. Türkiye, bu anlamda, seküler ve batılılaşma temelinde hareket eden devlet merkezci modernleşmeyi, çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda başarmış bir örnektir, ve son yıllarda ortaya çıkan İslami kimliğin siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda yükselişi süreci de bu bağlamda düşünülmelidir. Üçüncü olarak, modernitenin tek olmadığı, farklı ulusal alanlarda alternatif oluşumları ortaya çıkartabileceğidir. Dolayısıyla alternatif ya da çoklu modernleşmeler anlayışından iki öneri ortaya koyabiliriz. Birincisi modernitenin bir değil çok olduğunun, yani ekonomi ve kültürün değişik uluslarda değişik anlamları olduğunun farkına varılmasıdır. İkincisi ise, küreselleşen dünyamızda ve 11 Eylül sonrası dünyada, modernite Batılılaşmadan ayrı bir hale gelmektedir; son yıllarda, modernite ve Batılılaşma arasındaki kopukluk giderek derinleşmektedir. Gerçekte, küreselleşen dünyamızda, giderek artan bir şekilde politik ve ekonomik moderniteye (ulus-devlet ve piyasa kapitalizmi) yönelik olarak Batılı, seküler ve birey bazlı nedenselliği kabul etmeyen taleplerin oluştuğunu gözlemlemekteyiz²⁷. Modernite Batılılaşma ile özleşmeye indirgenemez. Modernitenin kabulü otomatik olarak seküler-bireyci kültür ve benliğe neden olmamaktadır. Japonya'dan Çin'e, İrandan Malezya'ya, İslam köktencililiğinden Oksidentalizme, geniş bir spektrumda, modernite ve Batılılaşma arasında giderek artan fark ve alternatif, çok ve küresel modernite fikri küresel politikaya son yıllarda şekil vermektedir. Türkiye'nin geçmiş yıllardaki tecrübesi, medeniyetler çatışması tezine ters olarak, dünyaya büyük bir Müslüman çoğunluğa sahip sosyal bir oluşumda seküler anayasa korunurken İslam, demokrasi ve özgür piyasa değerlerinin beraber var olabileceğini göstermiştir.²⁸

Fakat çatışma gibi beraber var olma da demokrasiye ihtiyaç duymaktadır—“modernite ve demokrasiyi ifade edilebilir kılan yerleşmiş bir demokrasidir.”²⁹ Bu nedenle, modernite bakış açısının demokrasi ve yerleşmiş demokrasi bakış açısıyla çağdaş Türkiye tarihinin eleştirel bir analiziyle tamamlanması gerekmektedir. Birçok kişi tarafından belirtildiği gibi, her ne kadar Türkiye'nin modernite yolculuğu demokrasi referansı taşıdıysa da tarih bir paradoksu gözler önüne sermektedir, demokrasiye geçişte bir başarı, fakat demokrasiyi yerleştirmede bir başarısızlık³⁰. Türkiye yakın geçmişe kadar mo-

dernizasyon ve demokrasinin beraber bulunmasında bir “başarı” ve modernitesini daha liberal, çoğulcu ve demokrasisini çok kültürlü ve demokrasisini derinleştirerek ve yerleştirerek daha istikrarlı, katılımcı ve güçlü yapmasında bir “başarısızlık” göstererek bir “paradoks gelişme” tecrübe etmiştir. Diğer kelimelerle ifade etmek gerekirse, tek-partili politik sistemi çok partili parlamenter demokrasiye dönüştürerek *demokrasiye geçiş* gibi *politik modernite*³¹ için modern politik ve kurumsal yapıyı kurmada başarılı olduysa da, modernite ve demokrasisini derinleştirmede başarısız olmuştur. Bu paradoks kendisini (a) çok-partili parlamenter sistemdeki rejim kırılmaları sorununda (b)1980’den itibaren kimlik bazlı krizlerin ortaya çıkmasında (İslam’ın yeniden yükselmesi, Kürt sorunu ve sivil toplum yaygınlaşması süreçleri) ve (c) güçlü-devletin yönetim krizinde ve müşteri-temelli, yolsuzluk sorunları olan ve popülist yönetim biçimini içeren siyaset anlayışının meşruiyet krizinde göstermiştir. Bütün bu sorunlar ve süreçler demokrasinin Türkiye’de güçlenmesini gerekli kılarken, kurumsal çatışmalara ve toplumsal kutuplaşmaya neden olmaktadır.

Demokrasi, özgür seçimler ve kuvvetler-arası ayırım gibi kurumsal norm ve prosedürleri içerir. Ama demokrasinin güçlenmesi, devlet-toplum/birey ilişkilerinin “haklar, özgürlükler ve sorumluluklar” temelinde düzenlenmesini gerekli kılar. Türkiye, bugün demokrasinin güçlenmesi sorununu yaşamaktadır. Demokrasinin güçlenmesi, esas olarak, “değişik ve çok kültürlü bir toplumda birlik yaratımı” sorunuyla de ilgilenmektedir.³² Demokratik yerleşmeden genellikle anlaşılan devlet-toplum/birey ilişkilerinde demokrasinin derinleşmesi iken, bu süreç davranışsal, tavrısal ve anayasal şekilde de tanımlanabilir:

Davranışsal olarak, önemli bir ulusal, sosyal, ekonomik, politik veya kurumsal bir aktör demokratik olmayan bir rejim yaratarak ya da şiddet veya dış müdahaleye başvurarak devletten ayrılmayı hedeflemek için önemli miktarda kaynak harcamıyorsa demokratik bir rejim yerleşmiştir.

Tavrısal olarak, kamuoyunun güçlü bir çoğunluğu demokratik prosedürler ve kurumların kolektif yaşamı yönetmek için en uygun yol olduğu fikrine sahip ve sistem karşıtı alternatiflerin küçük ya da

demokrasi yanlısı güçlerden izole olduğu zaman demokrasi rejim yerleşmiştir.

Anayasal olarak, devlet ve devlet dışı güçler benzer olarak egemen olunan toprak parçası üzerinde krizlerin çözümünün belirli kurallar, prosedürler ve kurumlar tarafından cezalandırılan yeni demokratik işlemlere maruz kaldığı bu işleme alıştığı zaman demokratik rejim yerleşmiştir.³³

Tabi ki, demokrasinin yerleşmesi için iyi işleyen bir devlet dışında beş tane bağlı ve birbirini güçlendiren koşulların var olması veya oluşturulması gerekmektedir. Birinci olarak, özgür ve canlı bir sivil toplumun gelişmesi için koşullar var olmalıdır. İkinci olarak, göreceli olarak bağımsız ve değerli politik bir toplum olmalıdır. Üçüncü olarak, vatandaşların özgürlüklerini ve özgür örgüt yaşamını hukuksal garantiye alan hukuk üstünlüğü olmalıdır. Dördüncü olarak, yeni demokratik hükümet tarafından kullanılabilir bir devlet bürokrasisi olmalıdır. Beşinci olarak, kurumsallaşmış ekonomik bir toplum olmalıdır³⁴.

Türkiye bağlamında, demokrasi tarihi geçişte bir başarıyı gösterirken yerleşmede ve güçlendirmede bir başarısızlığı göstermektedir. Bu manada, Türkiye’de bugün yaşadığımız sorunların özünde, demokrasinin hem kurumsal, hem de toplumsal-kültürel olarak derinleşmemesi ve farklılıklar içinde birlik dilinin yaratılamaması vardır.

Alternatif modernite ve demokratik yerleşme kavramları temelinde baktığımız zaman, Türkiye, İslam, demokrasi ve seküler modernitenin beraber var olmasını sağlayan yeteneğiyle kilit bir bölgesel güçken, kendi içinde demokrasisini güçlendirememesi sorunu yaşayan bir ülkedir. 2009 ve 2010 yıllarında bu sorun yaşanmaya devam etmektedir. Yumuşak güç kabiliyetleriyle ve kapasiteleriyle güçlenen Türkiye dış politikası, sürdürülebilir ve etkili olmak için, ülke içinde demokrasinin yerleşmesini ve güçlenmesini gerekli kılmaktadır. Larrabee ve Lesser şunu belirtmektedirler:

Batı algılamasında Türkiye, merkezi bir rolde olabilir, ancak transatlantik ilişkilerdeki belirsizlikler Ankara’da Batı kavramını “belirsiz” yapmaktadır. Her şeyden öte, Türkiye ülkenin dış ve güvenlik politikasının yönü ve enerjisi için ciddi etkileri olan önemli politik, ekonomik ve sosyal baskılarla yüzleşmektedir. Olasılıklar oldukça

geniştir, daha küreselleşmiş bir Türkiye'den, Avrupa'yla ve Batı'yla daha fazla eklenmiş olan bir Türkiye, anahtar bölgelere çok taraflı bir politikayla yaklaşan bir Türkiye'den, daha milliyetçi ve içe bakan Türkiye'ye, daha kısıtlı ve tek taraflı bölgesel politikalar izleyen bir Türkiye'ye kadar.³⁵

Larrabbe ve Lesser'in argümanlarına geri dönersek, Türk demokrasisinde çatışma yerine beraber var olma tabanlı çok kültürlü moderniteyle birlikte yerleşme çabası olmadan, Türkiye rahatlıkla güvenliğe vurgulu, içe bakan dış politika yönelimine ve milliyetçi devlete kayabilir. Gerçekte, Türkiye'yi ve proaktif dış politikasını rakip edinen budur. AK Parti hükümeti Türk demokrasisini ilerletme ve geliştirme iradesini ne kadar kaybederse, milliyetçilik de o kadar politika ve dış politika söylemini çerçevlendirmektedir, bunun sonucu olarak da Türkiye medeniyetler çatışması tezine bir alternatif olmak yerine Türkler ve Kürtler, sol, liberal ve muhafazakar politik ideolojiler tarafından güçlü bir şekilde seslendirilen gerici ve dışlayıcı milliyetçiliklerle karşılaşmaktadır.

Türkiye-AB İlişkileri ve Demokratik Yerleşme

Türkiye-AB ilişkileri derinleştikçe ve 3 Ekim 2005'de tam üyelik müzakerelerinin başlaması kesinleştikçe, Türkiye'de demokratik yerleşme olasılığı belirdi. Gerçekte, Türkiye'ye tam üye adaylığının verildiği 1999'daki Helsinki Zirvesi'nden beri Türkiye-AB ilişkileri "kesinlik" kazandı. Bu kesinlik Türkiye'deki politika ve devlet aktörlerini demokrasiye odaklanmaya zorladı, çünkü Türkiye'nin aday ülke sıfatı Türkiye'nin Kopenhagen kriterlerini tamamlamasını zorunlu kılıyordu ki bu modernite ve demokrasinin AB tam üyeliğine aday bir ülkede ilişkilendirilmesi ve geliştirilmesi anlamına geliyordu. 2002 Kopenhagen Zirvesi'nden önce Türkiye'nin gerçekleştirdiği önemli hukuksal ve anayasal değişiklikler sadece AB'yle tam üyelik müzakerelerinin başlaması için Türkiye'nin devlet-toplum ilişkisinde Kopenhagen politik kriterlerini uygulaması koşulu ile koşullu tarihi (gecikme olmadan 2004) almasını sağlamıştır. Avrupa Konseyi'nin 2004 zirvesinde 3 Ekim 2005'de Türkiye'yle tam üyelik müzakerelerine başlanması kararında da görüldüğü gibi Türkiye'nin müzake-

re için bir başlangıç tarihi alma çabaları başarılı olmuştur. Gerçekte, müzakereler başladı ve AB Türkiye'ye tam üyelik sürecinde bir ülke sıfatı verdi.

Türkiye'nin tam üyelik konusuna yönelik tepkiler, belirsizlikler ve şüpheler vardır. Benzer olarak, Avrupa şüpheciliği Türkiye'de artmaktadır. Fakat burada iki noktanın üzerinde durulmalıdır. Birinci olarak, AB çıpası şimdiye kadar Türkiye'deki demokrasi seviyesini güçlendiren olumlu bir rol oynamıştır, AK Parti hükümeti bu nedenden dolayı bazı kurumsal ve anayasal reformları tam üyelik müzakerelerine başlamak için gerçekleştirmiştir. Kopenhag politik kriteri demokratik yerleşme yönünde hareket anlamına geldiğinden, Türkiye'nin reform süreci devlet-toplum/birey ilişkilerinin düzenlenmesi ve politik partiler arasında politik rekabet için demokratik yerleşmeyi ana alan haline getirmiştir³⁶. Yakın zamandaki "türban sorunu" ve "AK Parti'yi kapatma davasında"ki politika ve yargı krizlerine rağmen, parlamenter demokrasi kabul edilen politik bir norm olarak kalmıştır. Bu her ne kadar Türk demokrasisinin yerleşmeye ihtiyacı olduğunu gösterse de, "şehirdeki tek oyun" için otoriterlikten daha çok demokrasinin aday haline gelmeye başladığı anlamına da gelmektedir³⁷.

İkinci olarak, Türkiye-AB ilişkilerindeki şüphelere ve güven sorununa rağmen, bu ilişkiler Türk modernitesi ve demokrasisi bağlamında en fazla sistem-dönüştürücü olan ilişkiler olmuş ve Türk dış politikasına olumlu etkilerde bulunmuştur. Türkiye-ABD veya Türkiye-Avrasya ilişkilerinin tersine, Türkiye-AB ilişkileri ekonomik, kültürel ve politik olarak sistem-dönüştürücü ilişkiler olmuştur, bu bağlamda, bu ilişkiler Türk dış politikasının ve onun proaktif, yapıcı ve çok-boyutlu işleyişinin ana eksenini oluşturmalıdır. Gerçekte, 11 Eylül sonrası dünyada Türkiye'ye olan ilgi Türkiye'nin AB'yle tam üyelik müzakerelerini başlatmak için gerçekleştirdiği demokratik reformlarla aynı zamanlıdır. Ayrıca, AB'nin Türkiye üzerindeki devlet-toplum/birey ilişkisinin demokratik bir dönüşümünü ve ekonomik yaşamda istikrar ve kalkınma yaratmayı amaçlayan bir ekonomik dönüşüm talep eden Kopenhag politik kriterlerinin uygulanması gereksiniminden ortaya çıkan yumuşak gücü, 11 Eylül sonrası dünyada Türkiye'nin dış politikada artan bir şekilde dış politi-

kasında yumuşak güç kullanmasına katkıda bulunmuştur³⁸. Bölgesel ve küresel olarak Türkiye, demokratik ve ekonomik dönüşüm bağlamında AB'den gelen yumuşak-güç baskıları altında proaktif, yapıcı ve çok-boyutlu dış politikasında yumuşak güç kullanmaya ve yumuşak güce odaklanmaya başlamıştır. Diğer kelimelerle ifade etmek gerekirse, Türkiye demokrasisini geliştirmek için politik bir irade göstermiş ve demokratik reformları hızlandırmış, ayrıca, küresel akademik ve kamu tartışmalarında dünya politikasında en önemli aktörlerden ve merkezi devletlerden birisi olarak algılanmaya başlamıştır.

Dahası, Ian Lesser'in haklı olarak vurguladığı gibi, Türkiye'nin dış politikasını gerçekçi ve etkin yapmak için "öncelik koyması" noktasına odaklanması gerekmektedir. Lesser'a göre:

Yunanistan'la olan yumuşama; Suriye hatta İran'la olan açılımlar ve Ermenistan'la gerçekten bir açılma olasılığı. Bunlar anlamlı şeylerdir, ama hepsi Türkiye'nin komşularındadır. Türkiye'nin dış politika aktivizminin kapsamına bakarsanız, Türkiye her şeyi bir anda yapmaya çalışıyor gibi gözüküyor. Bazı koşullar altında, bu mükemmel bir yaklaşım olabilir. İleriye baktığımda, Türkiye'nin ikliminin daha zor olduğu görüyorum; Türkiye Avrasya ve Batı, Müslüman dünya ve Avrupa arasında olmama seçimini yapmama lüksüne sahipti. Gelecek yıllarda, Türk dış politikası genel aktivizmden daha çok önceliklerle ilgili olacaktır.³⁹

Lesser'le aynı fikirdeyim. Türkiye sadece proaktif dış politikasını gerçekçi ve etkin yapmak için değil, daha önemli olarak küresel politikada önemli aktör ve merkezi devlet rolünü koruması için önceliklere daha fazla odaklanmalıdır. 11 Eylül sonrası dönem çok kutuplu bir dünya yerine tek-kutuplu bir dünya yaratırken ve bu dünyada kriz büyük güçler arasında bir kriz haline gelirken, "Rusya sorunu" ve "İran problemi" vakalarında görüldüğü gibi, Türkiye proaktif dış politikasında önceliğe genel aktivizmden daha büyük bir vurgu yapmalıdır. Bu değişikliklerin olduğu zamanda, Türkiye Birleşmiş Milletler'de Güvenlik Konseyi üyesi olmuştur. Bu başarı Türkiye'nin krize ve değişime nasıl tepki vereceğine bağlıdır. Türkiye'nin dış politikasını yönlendirirken önceliğe vereceği önem Türkiye'nin etkinliğini ve dönüştürücü gücünün derecesini belirleyecektir. Bu bağlamda, Türkiye'nin çok-boyutlu operasyonunda "ana eksen" kur-

mak için “etkin çıpa”ya sahip olması Türk dış politikası için önemli ve kullanışlı olmaktadır. Bu çalışmada ifade ettiğim gibi, Türkiye-ABD ilişkilerinden, Türkiye-Avrasya ilişkilerinden veya öncelik ve çıpa olmadan özgür bir ülke olarak hareket eden Türkiye’den daha çok Türkiye-AB ilişkileri, Türkiye’nin Avrupalılaştırmadaki mevcut olan problem ve belirsizliklere karşın, Türk dış politikasının ana eksenini oluşturmaktadır. Bu üç opsiyona karşın, Türkiye-AB ilişkileri derin eklemlenme ilişkileridir, tarihsel ve kurumsal olarak kurulmuşlardır ve Türkiye ve Avrupada ekonomik, politik ve kimlik-bazlı sistem-dönüştürücü etkiler yaratmaktadır⁴⁰. Mustafa Aydın ve Sinem Açıkmeşe’nin gösterdiği gibi Türk demokrasisi ve dış politikasının dönüşümünde ve ikisi arasında birbirini bağlayan bağlantılar kurarak “AB üyeliğinin olasılığı kesinlikle bir rol oynamıştır”⁴¹. 11 Eylül sonrası dünyada Türkiye’nin bölgesel gücü ve merkezi devlet rolüyle uyumlu ve bunlar için kullanışlı olan etkin bir AB çıpası daha fazla benimsenmesi için Türk dış politikasında öncelik yerine genel aktivizme vurgu yapılmalıdır.

Bu bağlamda, 2009 yılında güçlenmeye başlayan proaktif bir Türkiye dış politikasının sürdürülebilmesi için ülke içinde demokrasinin güçlenmesi gerekmektedir. Hem demokrasinin derinleşmesi, hem de dış politikada “eksen mi kayıyor?” ya da “Türkiye Batı’dan uzaklaşıyor mu?” tartışmalarına son vermek için, Türkiye-AB ilişkilerinin proaktif dış politikanın ana eksenini olduğu vurgulanmalıdır. Bu vurgunun gerçekçiliği, ülke içinde demokrasinin güçlenmesinin somut ifadesi olan anayasal ve kurumsal reform sürecinin derinleştirilmesi ve demokratik açılımın devamıdır. Dışişleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu, tarihsel-kuramsal-yöntemsel dış politika vizyonuyla ve stratejik-derinlik anlayışıyla, gelecek için çok önemli güvence vermektedir. Türkiye, yaşanan küresel kriz, dünya siyasetinde İran sorunu ve ülke içinde yaşanan kurumsal kavga ve toplumsal kutuplaşma sorunuyla birlikte, Ian lesser’ın vurgusu gibi, “önceliklerine” önem vermek durumundadır. Bu öncelik, içerde demokratikleşme, dışarıda gerçekçi proaktivizm, ve Türkiye-AB ilişkilerinde ana eksen konumunu güçlendirmektir.

Kaynakça

- Abramowitz, Morton, ed., **Turkey's Transformation and American Policy**, Washington: The Century Press, 2000.
- Ahmad, Feroz, **Turkey: The Quest for Identity**, Oxford: One World, 2003.
- Appadurai, Arjun, **Fear of Small Numbers: An Essay on the Geography of Anger**, Durham: Duke University Press, 2006.
- Aronowitz, Stanley and Heather Gautney, eds., **Implicating Empire: Globalization and Resistance in the 21st Century World Order**, New York: Basic Books, 2003.
- Aydın, Zülküf, **The Political Economy of Turkey**, London: Pluto Press, 2005.
- Aydın, Mustafa and Sinem Acikmese. "Europeanization through EU Conditionality: Understanding the New Era in Turkish Foreign Policy", **Journal of Southeastern European and Black Sea Studies**, 9, no.3 (2007): 263-274.
- Baban, Feyzi and E. Fuat Keyman. "Turkey and Postnational Europe", **European Journal of Social Theory**, 11, no.1 (2008): 107-125.
- Beck, Ulrich, **Cosmopolitan Vision**, Cambridge: Polity Press, 2006.
- Brzezinski, Zbigniew, **The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives**, New York: Basic Books, 1997.
- Chomsky, Noam, **Hegemony or Survival**, New York: Hamish Hamilton, 2003.
- Cornell, Erik, **Turkey in the 21st Century: Opportunities, Challenges, Threats**, Richmond, Surrey: Curzon Press, 2001.
- Davutoğlu, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, İstanbul: Küre, 2001.
- Delanty, Gerard, **Social Theory in a Changing World**, Cambridge: Polity Press, 1999.
- Düzgit, Senem Aydın and E. Fuat Keyman. "Turkey and European Integration: Towards Fairness and Reciprocity." In **Remaking Turkey: Globalization, Alternative Modernities, and Democracies**, edited by E. F. Keyman, 245-259. Lanham: Lexington Books, 2008.

- Eisenstadt, Shmuel N. "Multiple Modernities", **Daedalus**, 129, no.1 (2000): 1-31.
- Fuller, Graham E., **The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World**, Washington: United States Institute of Peace Press, 2007.
- Fuller, Graham E. and Ian O. Lesser, **Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China**, Boulder: Westview Press, 1993.
- Jung, Dietrich and Catharina Raudvere, eds., **Religion, Politics, and Turkey's EU Accession**, New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Keyman, E. Fuat, ed., **Remaking Turkey: Globalization, Alternative Modernities, and Democracies**, Lanham: Lexington Books, 2008.
- Keyman, E. Fuat and Ziya Öniş, **Turkish Politics in a Changing World**, İstanbul: Bilgi University Publications, 2007.
- LaGro, Esra and Knud Erik Jorgensen, eds., **Turkey and the European Union: Prospects for a Difficult Encounter**, New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Larrabee, F. Stephen and Ian O. Lesser, **Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty**, Santa Monica: RAND, 2003.
- Lechner, Frank J., and John Boli, eds., **Globalization Reader**, London: Blackwell, 2004.
- Lesser, Ian O. "Turkey to Face Tough Foreign Policy Choices", **Today's Zaman**, September 18, 2008.
- Mardin, Şerif, **Din ve İdeoloji**, İstanbul: İletişim, 1999.
- Martin, Lenore G. and Dimitris Keridis, eds., **The Future of Turkish Foreign Policy**, Cambridge: MIT, 2004.
- Nye, Joseph S., **Soft Power: The Means to Success in World Politics**, New York: Public Affairs Books, 2004.
- Özbudun, Ergun, **Contemporary Turkish Politics**, Boulder: Lynne Rienner, 2000.
- Özyürek, Esra, **Nostalgia for the Modern**, Durham: Duke University Press, 2006.

- Rubin, Barry and Kemal Kirişçi, **Turkey in World Politics: On Emerging Multiregional Power**, İstanbul: Boğaziçi University Publications, 2002.
- Smith, Steve, Amelia Hadfield and Tim Dunne, eds., **Foreign Policy: Theories, Actors, Cases**, Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Sunar, İlkay, **State, Society and Democracy**, İstanbul: Bahcesehir University Publications, 2004.
- Taylor, Charles. “Two Theories of Modernity.” In **Alternative Modernities**, edited by D. P. Gaonkar, 172-197. London: Duke University Press, 2001.
- Turam, Berna, **Between Islam and the State: The Politics of Engagement**, Stanford: Stanford University Press, 2007.
- Williams, Andrew J., **Failed Imagination? New World Orders of the Twentieth Century**, Manchester: Manchester University Press, 1998.

Notlar

- 1 Zbigniew Brzezinski, **The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives**, New York, Basic Books, 1997, s.124-35.
- 2 Soğuk Savaş dönemindeki Türk dış politikası kimliği olarak tampon devletten 11 Eylül sonrası dönemdeki kilit ülke konumuna geçişi, proaktif, yapıcı ve çok boyutlu dış politika kavramları göstermektedir. Türkiye'nin yeni dış politikası daha etkin, çok boyutlu (hatta Türkiye-Yunanistan, Kıbrıs sorunu, Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde) olduğu gibi komşu ülkelerle, bölgesel ve küresel olaylarda yapıcı ve sorun-çözücü olmaktadır.
- 3 Türk dış politikasının daha detaylı analizi için, bak. Lenore G. Martin and Dimitris Keridis, eds., **The Future of Turkish Foreign Policy**, Cambridge, MIT, 2004.
- 4 Türk dış politikasının doğasının detaylı bir analizi için bak. Barry Rubin and Kemal Kirişçi, **Turkey in World Politics: On Emerging Multiregional Power**, İstanbul, Boğaziçi University Publications, 2002.
- 5 Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre, 2001.
- 6 F. Stephen Larrabee and Ian O. Lesser, **Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty**, Santa Monica, RAND, 2003.
- 7 Yumuşak güç, emir-odaklı, baskıcı, sert gücün tersine işbirliğine dayalı, baskıya dayanmayan ve rızaya dayalı güce tekaül etmektedir. Devlet, kaynakları diplomasi, ekonomi, kültür ve kimlik olan yumuşak güçle diğerlerinin gözünde meşruiyet kazanır. Yumuşak güç rızayı içerir. Yumuşak güç yoluyla, devlet diğer devletin “kendisinin istediğini istemesini” sağlar. Detay için bak. Joseph Nye, **Soft Power: The Means to Success in World Politics**, New York, Public Affairs Books, 2004. Türk dış politikasında artan yumuşak gücün rolü için bak. Insight Turkey special issue, “Turkey’s Rising Soft Power”, **Insight Turkey**, Cilt 10, No 2, 2008.
- 8 Bak. Lenore G. Martin, “Introduction,” in **The Future of Turkish Foreign Policy**, eds. L. G. Martin and D. Keridis, Cambridge, MIT, 2004.
- 9 E. Fuat Keyman, *Turkey in a Globalizing World: actors, discourses, strategies*, “Küreselleşme” adlı William Coleman, MacMaster University, Canada tarafından yönetilen bir araştırmanın parçasıdır. Bu çalışma Türkiye hakkında yazılan kitap, makale, gazete ve raporla-

- rın içerik analizinden oluşmaktadır. Bu içerik analizi Türkiye'nin nasıl algılandığını, Türk dış politikasına küresel akademik ve genel söylemlerde nasıl kimlik-bazlı algımlarla yaklaşıldığını araştırmaya amaçlamaktadır. Bu araştırma hala devam etmektedir ve sonuçları bir kitap olarak basılacaktır, adı şimdilik *Turkey in a Globalizing World: Identity, Democracy and Foreign Policy*'dir.
- 10 11 Eylül'ün dış politika üzerinde etkisi için, bkz. Steve Smith et al., eds., **Foreign Policy: Theories, Actors, Cases**, Oxford, Oxford University Press, 2008.
- 11 Martin, "Introduction," 3.
- 12 Graham E. Fuller, **The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World**, Washington, United States Institute of Peace Press, 2007.
- 13 Larrabee and Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*.
- 14 Ibid, iii.
- 15 11 Eylül sonrası dünya özelinde, Soğuk Savaş sonrası dönem genelinde yapıcı, proaktif ve çok boyutlu Türk dış politikasının ana ekseninin ne olacağına ilişkin olarak Türk akademisinde ve genel söylem ve tartışmalarda bu seçenekler öne sürülmüştür. Bu pozisyonları "Turkey in a Globalizing World" adlı araştırmamda analiz ettim (9 nolu dipnota bakınız). Detaylı bir analiz için bakınız Morton Abramowitz, ed., **Turkey's Transformation and American Policy**, Washington, The Century Press, 2000; Martin and Keridis, eds., *The Future of Turkish Foreign Policy*; Larrabee and Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*; Graham E. Fuller and Ian O. Lesser, **Turkey's New Geopolitics**, Boulder, Westview, 1993 ve E. Fuat Keyman ve Ziya Öniş, **Turkish Politics in a Changing World**, İstanbul, Bilgi University Publications, 2007.
- 16 Detay için bakınız, Arjun Appadurai, **Fear of Small Numbers: An Essay on the Geography of Anger**, Durham, Duke University Press, 2006 ve Ulrich Beck, **Cosmopolitan Vision**, Cambridge, Polity Press, 2006.
- 17 Bakınız Frank J. Lechner and John Boli, eds., **Globalization Reader**, London, Blackwell, 2004.
- 18 Noam Chomsky, **Hegemony or Survival**, New York, Hamish Hamilton, 2003 ve Stanley Aronowitz and Heather Gautney, eds., **Implicating Empire: Globalization and Resistance in the 21st Century**, New York, Basic Books, 2003.
- 19 Örnek olarak bakınız Berna Turam, **Between Islam and the State: The Politics of Engagement**, Stanford, Stanford University Press, 2007, Dietrich Jung and Catharina Raudvere, eds., **Religion, Politics, and Turkey's EU Accession**, New York, Palgrave Macmillan, 2008) ve Zülküf Aydın, *The Political Economy of Turkey*, London, Pluto Press, 2005.
- 20 Keyman ve Öniş, **Turkish Politics in a Changing World**, ve Esra LaGro ve Knud Erik Jorgensen, eds., **Turkey and the European Union: Prospects for a Difficult Encounter**, New York, Palgrave Macmillan, 2007.
- 21 Abramowitz, ed., *Turkey's Transformation and American Policy*.
- 22 Örnek olarak bakınız, Erik Cornell, **Turkey in the 21st Century: Opportunities, Challenges, Threats**, Richmond, Surrey, Curzon Press, 2001; Abramowitz, ed., *Turkey's Transformation and American Policy*; Keyman ve Öniş, *Turkish Politics in a Changing World*; LaGro ve Jorgensen, eds., *Turkey and the European Union* ve Fuller ve Lesser, *Turkey's New Geopolitics*.
- 23 Bu alanların genel bir analizi için, bakınız Andrew Williams, **Failed Imagination? New World Orders of the Twentieth Century**, Manchester, Manchester University Press, 1998 ve Smith et al., eds., *Foreign Policy*.
- 24 Charles Taylor, "Two Theories of Modernity", (der) D. P. Gaonkar **Alternative Modernities**, London, Duke University Press, 2001, s.172-197.
- 25 Bakınız Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul, İletişim, 1999.
- 26 Gerard Delanty, **Social Theory in a Changing World**, Cambridge, Polity Press, 1999.
- 27 Shmuel N. Eisenstadt, "Multiple Modernities," **Daedalus** Cilt: 129, no.1, 2000, s. 1-31.
- 28 İslam ve modernitenin beraber var olmasının bir örneği olarak Türkiye için, bakınız E. Fuat Keyman, ed., **Remaking Turkey: Globalization, Alternative Modernities, and De-**

- mocracies**, Oxford, Lexington Books, 2008, Esra Özyürek, **Nostalgia for the Modern**, Durham, Duke University Press, 2006, ve Keyman ve Öniş, *Turkish Politics in a Changing World*.
- 29 Bakınız Keyman and Öniş, *Turkish Politics in a Changing World*.
- 30 Bakınız İlkay Sunar, **State, Society and Democracy**, İstanbul, Bahcesehir University Publications, 2004, Ergun Özbudun, **Contemporary Turkish Politics**, Boulder, Lynne Rienner, 2000, Feroz Ahmad, **Turkey: The Quest for Identity**, Oxford, One World, 2003 ve Keyman ve Öniş, *Turkish Politics in a Changing World*.
- 31 Politik modernite için ulus-devlet, modern devlet bürokrasisi, sekülerizm, ve vatandaşlık gerekli koşullar arasında sayılabilir.
- 32 Bakınız Keyman ve Öniş, "Introduction," *Turkish Politics in a Changing World*.
- 33 Özbudun, *Contemporary Turkish Politics*, 14.
- 34 Ibid., 15.
- 35 Larrabee ve Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, iii.
- 36 Detaylar için, bakınız Keyman, ed., *Remaking Turkey*.
- 37 Bakınız Keyman ve Öniş, "Chapter 2," **Turkish Politics in a Changing World** ve Özbudun, "Conclusion," **Contemporary Turkish Politics**.
- 38 Bu konularda daha fazla örnek ve bilgi için, bakınız Senem Aydın Düzgüt ve E. Fuat Keyman, "Turkey and European Integration," (der) Fuat Keyman **Remaking Turkey**, Oxford, Lexington Books, 2008, s.245-259.
- 39 Ian Lesser, "Turkey to Face Tough Foreign Policy Choices," **Today's Zaman**, Eylül 18, 2008, 1-6. Vurgu benimdir.
- 40 Sistem-dönüştürücü etkilerin detaylı bir analizi için, bakınız Feyzi Baban ve E. Fuat Keyman, "Turkey and Postnational Europe," **European Journal of Social Theory**, Cilt: 11, no.1, 2008, s. 107-125.
- 41 AB üyeliği olasılığının getirdiği dönüşüm ve açılımların detaylı bir analizi için, bakınız Mustafa Aydın and Sinem Acikmese, "Europeanization through EU Conditionality: Understanding the New Era in Turkish Foreign Policy," **Journal of Southeastern European and Black Sea Studies**, Cilt: 9, no.3, 2007, s. 263-274.

ANA AKIM TÜRK DIŞ HABERCİLİĞİNDE ŞARKLILAŞTIRMA PRATİKLERİ

Fahrettin Altun*

* İstanbul Şehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi. Email: fahrettinaltun@sehir.edu.tr. Yazar teşvik, eleştiri ve katkılarından dolayı Burhanettin Duran, Gökhan Çetinsaya, Ümit Cizre, Ebru Kayaalp, Mahmut Mutman, Medaim Yanık ve Zeynep Merve Uygun'a şükranlarını sunar.

Giriş

Medya sosyolojisi araştırmalarının üç temel öbeği olduğu söylenebilir. Bir medya araştırması medya kurumu, medya mesajı ve medya etkisini odağına alarak örülebilir. Bu çalışma, medya mesajını eksen almakta ve medyanın temsil stratejilerine odaklanmaktadır. Medya sosyolojisi alanındaki araştırmalar, en temelde medya etkisini sorunsallaştırarak çerçevesini oluşturmuşsa da süreç içinde önce medya kurumu, ardından medya içeriği araştırmaları da önemli hale gelmeye başlamıştır. Bununla birlikte medya etkisine dair benimlenen metodolojik perspektif hala medya içeriği ve medya kurumuna ilişkin olarak yürütölen çalışmaların yönüne ve çerçevesine yansımaktadır. Bu nedenle, bir medya sosyolojisi araştırması, yöntemsel bir berraklık oluşturmak adına medyanın etkisi bağlamında ne tür bir metodolojik perspektifle yol aldığını ortaya koymalıdır. Bu çalışma medyanın, doğrudan etki kuramında bahsedilenin aksine birey, grup ve toplumlara bir şırına içinde düşünce ve tutum enjekte etmediğini, kullanımlar ve memnuniyetler üzerinde duran araştırmaların gösterdiği gibi bireylerin medya ile geçmişten getirdikleri kimlikleri, kişilikleri, toplumsal, siyasi, ekonomik konum ve beklentilerine göre muhatap olduklarını, insanların medyaya maruz kalırlarken ona teslim olmayıp gündelik hayatın içinde birçok farklı iletişim sürecinde aynı anda yer alabildiğini ve medya mesajını alımlarken diğer birçok toplumsal pratiği de yerine getirebildiğini, onu bir boş-

lukta değil bir bağlam içinde algıladığını, bu çerçevede medya mesajının pasif birer tüketicileri olmadıklarını, hal böyle olsa da medyanın toplumsal öğrenme teorisinde ortaya konduğu üzere sosyalleştirici bir rol oynadığını ve yetiştirme kuramında çerçevesi çizildiği şekliyle medyaya fazla muhatap olanların giderek medya gerçekliğini toplumsal gerçekliğin önüne geçirebildiğini ve medya sembollerinin gerçek dünyanın önüne geçebildiği durumların da vaki olabileceğini varsayan bir medya okumasına dayanarak varlık bulmaktadır. Bu çerçevede bu çalışma, Türk dış haberciliğindeki Şarklılaştırma pratiklerini konu edinmektedir.

Türk dış haberciliğindeki Şarklılaştırma pratiklerinden bahsetmek, Türk medyası (ya da Türk basını) diye bir sosyolojik gerçekliğin varlığını kabul etmek anlamına gelir. Hemen belirtmekte yarar var, bu çalışmada Türk medyası tabiri, Türkçe içerik taşıyan kitle iletişim ortamlarına atfen kullanılmaktadır. Bu yönüyle Türk medyası farklı kabulleri, alışkanlıkları, tarzları, gelenekleri, meslekî birikimleri ve kültürleri bünyesinde ihtiva eder. Bununla birlikte Türk medyası diye tabir ettiğimiz gerçeklik alanı, bir ideal-tip olarak kavranmaya müsait bir tarihsel ve sosyolojik gerçekliğe de sahiptir. Türkiye'nin modernleşme süreci içinde gelişen basın pratikleri farklı kabuller, alışkanlıklar ve tarzlar yanında, ortak bir meslekî kültürel alanın oluşumuna da katkıda bulunmuştur. Söz konusu kültürel alan içinde sosyalleşen yeni nesil medya mensupları Türk basınına mahsus özellikleri devşirerek meslekî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Bu makaledeki önemli bir diğer kavram da ana akım medya kavramıdır. Carpenter ana akım medyanın karşısında konumlandırılan alternatif medyanın paylaşımcı, gerçek katılıma açık, genelde küçük çaplı, hegemonik politikalara, önceliklere ve perspektiflere alternatif sunan, pazarın ve devletin dışında, yerel bilgiyi önemseyen, sivil toplumun sesini duyurmaya çalışan ve hiyerarşik olmayan bir tarzda örgütlendiğini belirtir.¹ Alternatif medyaya ilişkin olarak ortaya konan bu özellikler, ana akım medyaya ilişkin de bir fikir sunmaktadır. Bununla birlikte ana akım medya kavramı, son dönem eleştirel medya araştırmalarında çoğunlukla manipülatif, ideolojik, monolitik ve katı medyayı nitelenecek üzere kullanılmaktadır.² Ne var ki bu özellikler, tek başına ana akım medyayı nitelenecek yetmemekte-

dir. Zira resmî ideolojiyle yakınlık yanında medya kuruluşunun tirajı, toplumsal etkisi, siyasi nüfuzu, ekonomik gücü ve kullandığı iletişim teknolojisi gibi faktörler, ana akım medyayı niteleyen özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle Türkiye gerçekliği bağlamında, resmî ideolojiyle uyumlu, yüksek tirajlı, siyasi, iktisadi ve toplumsal gündeme etki edebilen ve yaygın kitle iletişim ortamları (gazete, televizyon vb.) üzerinden mesajını ileten medya kuruluşlarını ana akım medya kategorisi altında değerlendirebiliriz.

Çalışmadaki kurucu konumu gereği referansta bulunmamız gereken bir diğer kavram ise Şark ve Şarklılaştırma kavramlarıdır. Edward Said'e göre Şark, Batı'nın kendi varlığını inşa, meşruiyetini tesis etmek üzere kurguladığı bir simgesel bütündür. Şark, içinde bulunmak istenmeyen, ötelenen, kaçınılan, tabulaştırılan bir unsur, bir kurucu ötekidir. Şarklılaştırma ise bir ötekileştirme süreci, Őarkın sınırlarına hapsedme eylemi olarak ifadelendirilebilir. Şarklılaştırma, Şark'la özdeşleştirilen kültürel özlerin varlık bulduğu düşünülen her ortamın, Őarka ait kılınması çabasıdır. Bu çalışmada ana akım Türk dış haberciliği alanındaki Şarklılaştırma pratikleri, bu pratiklerin içerik, neden ve sonuçları çözümlenecek, söz konusu çözümleme gazetecilik alanı ile sınırlandırılacaktır. Çalışma, 5 Mayıs-5 Haziran 2010 tarihleri arasında ana akım Türk basınında kendisine yer bulan iki ulusal gazetenin (Hürriyet ve Habertürk) Dünya sayfalarının incelenmesine ve oryantalizm teorileri ve medyanın kültürel stratejileri ile ilgili okumalara dayanarak varlık bulmaktadır.

Medyada Kültürel Stratejiler ve Oryantalizm

Rönesans sonrası Batı kültür hayatında karşımıza çıkan Doğu temsilleri, oryantalizmin alanı içinde kurumsallaşmış ve oryantalizm Doğu hakkındaki egemen temsiller sisteminin şekillenmesine büyük bir etki yapmıştır. Said, oryantalizmi hem bir akademik gelenek, hem Şark ve Garp arasında katı bir ayrıma dayanan ve Őarkı ötekileştiren bir düşünme biçimi, hem de Őarkı tahakküm altına almayı, yeniden inşa etmeyi ve onun üzerinde otorite kullanmayı amaçlayan Batılı bir bilgi tarzı olarak değerlendirir.³ Bulut'a göre oryantalizm, "Batı'nın Doğu hakkındaki imajları ya da Doğu'ya ilişkin Ba-

tılı kolektif muhayyile” olarak tanımlanabilir.⁴ Turner oryantalizmi, Doğu’yu durağan, bütünleşik, toplumsal değişmeye kapalı, modernleşmeden yoksun, orta sınıf burjuva kültüründen mahrum, sivil toplumu olmayan bir entite olarak ele alan Batılı mirasla ilişkilendirir.⁵ Burke III ve Prochaska ise oryantalizmi günümüz Batı dünyasının özellikle Orta Doğu’ya bakışını belirleyen, kültür ve iktidarı birleştiren söylemsel bir pratik olarak işlediğini öne sürerler.⁶ Oryantalizm, “Batılı emperyal öznenin içerisinde kendisini gizlediği ‘tarz’ ya da söylem”in adı olarak da konumlandırılabilir.⁷

Oryantalizm, Batılı bir deneyim olarak takdim edildiğine göre, ana akım Türk gazeteciliği içindeki Şark temsilcilerini ve Şarklılaştırma pratiklerini çözümlemeye çalışırken, bu kavrama referansta bulunmanın Türk medyası ve oryantalizm arasında analogiler kurmanın ne denli anlamı olabilir? Oryantalizmin Türkiye ile ilişkisini konu edinen çalışmalar, çoğunlukla ya oryantalist düşünce veya bilgideki Türkiye imgesine odaklanmış, Türkiye’nin nasıl nesneleştirildiğini ve Şarklılaştırıldığını sorunsallaştırmış⁸ ya da oryantalist düşünce, bilgi ya da sanatın Türkiye’deki gelişimini incelemişlerdir.⁹ Bununla birlikte son dönemlerde, oryantalizmin Türkiye resmini sorunsallaştıranlar arasında Türklerin oryantalizm üretme kapasiteleri üzerinde duran çalışmalara rastlamak da mümkün hale gelmiştir. Bu çalışmalar da özünde iki kategoride kendisini göstermektedir. Birinci kategorideki çalışmalar daha ziyade Türklerin kendi kendilerini Şarklılaştırması üzerinde durmakta ve oto-oryantalizm ya da self-oryantalizasyon kavramı etrafında analiz yapmaktadırlar. Bu analizlerde, Gumpert’in çözümlemesinde olduğu gibi “oryantalizmin geri çağrıldığı ve yeniden üretildiği” bir kültürel gerçeklik alanında Türklerin kendilerini Şarklılaştırdıkları¹⁰ ya da Yavuz’un çözümlemesinde yer aldığı gibi modernliğin transferini Batı’dan sadece “parçalı düzeyde yaparak kendi kendini oryantalize ettiği” iddia edilmektedir.¹¹ Tarz ve üslup benzerliğine rağmen, içerik itibarıyla birinci kategorinin dışında konuşlandırılacak olan ikinci kategorideki çalışmalar ise Türklerin, kendi Doğusunu Şarklılaştırma kapasiteleri üzerinde durmaya başlamışlardır. Elinizdeki çalışma, bu ikinci bağlam içerisinde varlık bulmakta ve ana akım Türk gazeteciliğinin kendi Doğusunu keşfetme tarzlarını ve Şarklılaştırma pratiklerini incelemeye çabalamaktadır.

Bu noktada yeniden sorumuza dönebiliriz. Türk medyası ve oryantalizm arasında ilişki kurmak ne kadar anlamlı bir giriŐimdir? Türkiye'nin yaşadığı Batılılaşma süreci olmasaydı ve medya bu sürecin en önemli aktörlerinden birisi olarak öne çıkmamıŐ olsaydı söz konusu girişim anlamlı olmayabilirdi. Daha açık bir söyleyiŐle, Türkiye'nin Batılı modernliğe ulaşma amacı etrafında bir modernleşme ideali kurgulaması ve medyanın bu sürecin başat aktörlerinden biri olması ana akım Türk medyasındaki oryantalist temsillerden bahsetmeyi anlamlı kılmaktadır.

Türkiye bağlamında medya ve oryantalizm ilişkisini sorunsallaŐtırmanın bir diğer gerekçesi ise, oryantalizmin kaynakları tartışmasında kendisine yer bulur. Özellikle 1980 sonrasında kültürel araştırmalar alanında yapılan kayda değer oryantalizm incelemelerinin bir kısmı, oryantalizmin sadece Batılı bir olgu, gerçeklik ya da söylem olmayabileceğini iddia etmeye başlamışlardır. Said, her ne kadar oryantalizmin Batı-dışındaki elit kültüre yaptığı etkiyi değerlendirmeye çalıŐmıŐsa da, o oryantalizmi Batılı bir fikir, kurum ve söylem olarak görür. Oysa "tersine oryantalizm" kavramı etrafında meseleyi tartıŐan Sadık Jalal Al-Azm için oryantalizm, Batı-dışı toplumsal gerçeklik alanında da varlık bulur ve bu varlık alanında ya oryantalist imgelerle kurulan tarihsel mitlere ve kimliğe bağlanma biçimlerini ya da aynı oryantalist imgelerden hareketle kendi tarihine ve toplumuna dönük bir aŐağılama duygusunu ifade eder.¹²

Makdisi, "Batı merkezli modernlik çağında, her ülkenin kendi Doğu'sunu inşa ettiği"ni söyler.¹³ Bu inşa süreci, Bakic-Hayden'e göre "oryantalizmin dayandığı orijinal ikiliğin bir yeniden üretim modeli" olarak işler ve bu noktada bir Doğular hiyerarŐisi ve sürekli çoğalan oryantalizmler sahneye çıkar. Buna göre, "Asya, Doğu Avrupa'dan daha 'Doğu' ya da daha 'ötek'i'dir; Doğu Avrupa'nın kendi içinde bu derecelendirme işi en 'Doğulu' olarak algılanan Balkanlarla yeniden üretilir; Balkanlar içinde de benzer şekilde hiyerarŐiler kurulur."¹⁴ Bu Doğular hiyerarŐisi içinde örneğin Türkler, Avrupalılar tarafından ŐarklılaŐtırılan Doğu Avrupalılar tarafından Doğulu olduğu varsayılan özellikleri nedeniyle ötekileŐtirilebilmektedir.¹⁵

Burada karşımıza çıkan yaklaşımlara göre, her insan topluluğu kendi Doğusundakini ötekileştirerek ve onun Doğululuğunu keŐfe-

derek kendi varlığını anlamlı kılmakta, böylelikle oryantalizm salt Batı kültür coğrafyasına ve tarihine ait bir unsur olmaktan çıkarak küreselleşmektedir. Burada oryantalizm, Kikuchi'nin Kore karşıtlığı üzerinden gelişen Japon tarzı oryantalizmi tartışırken ortaya attığı Şarklı Şarkiyatçılık,¹⁶ el-Betar'ın Arap oryantalizmi¹⁷ ve Dirlik'in Asyalıların Şark kimliğinin inşasındaki rolünden hareketle geliştirdiği Şarklıların Şarkiyatçılığı¹⁸ kavramları ile betimlenmeye çalışılan bir epistemolojik duruma dönüşmektedir. Hiç kuşkusuz, oryantalizmin Batı-dışı formlarının üretilmesine ilişkin olarak yapılan bu tartışma, oryantalizmin Batıdaki etkisini yitirdiği ve popüler kültürdeki karşılıklarının ortadan kalktığı anlamına gelmemekte, oryantalizmin Batı dışındaki üretim ve yeniden-üretim süreçlerinin kuramsal imkanını gösterme amacı taşımaktadır.¹⁹

Bu noktada, söz konusu durumun medyanın kültür stratejileri içindeki karşılıklarına değinilebilir. Türkiye'nin modernleşme kurgusu ve süreci içinde medya, birbiriyle ilişkili fakat farklı üç kültürel strateji benimsemiştir. Birinci kültürel strateji Garpçılık olarak nitelendirilebilir. 19. yüzyıl Osmanlı reformları ile başlayan Batıya yakınlaşma projesi, Cumhuriyet tarafından resmî olarak benimsenmiş, bu süreçte basın toplumsal aydınlanmanın ana aracı olarak görülmüş, 1867'deki Kararname-i Âlî'de basına yüklenen bütünleştirme, ahlâki islah ve dışarıdan gelen yermeleri def etme görevleri Cumhuriyet basınının da benimsediği görevler olmuştur.²⁰ Nitekim aydınlandığı iddiasındaki özneler, kitleleri birlik içinde tutarak aydınlatma misyonunu benimsemişler ve bu misyon süreç içinde medya faaliyetlerine yön veren temel dinamiklerden birine dönüşmüştür. Zaten dili Tanrı'nın armağanı olmaktan çıkarıp bir iletişim aracına dönüştürerek günümüz medyasına ontolojik bir imkan alanı açan Aydınlanma kültürü,²¹ medyadaki egemen kültürel sermayenin Aydınlanma (ve aydınlatma) ideali doğrultusunda şekillenmesine de olanak sağlamıştır. Kendi Aydınlanma (ve aydınlatma) idealini Cumhuriyet devriminde bulan ana akım Türk medyası, Kemalizmin sunduğu siyaset etiği ve açtığı iktidar alanını bir kazanım olarak değerlendirmiş ve tam da bu nedenle bir yandan Kemalist iktidar ve ideoloji ile uyumlu bir biçimde faaliyetlerini sürdürürken, diğer yandan söz konusu ideolojinin, toplumsal ve kültürel meşruiyetinin sağlan-

ması noktasında önemli roller üstlendiğini varsaymıştır. Bu bağlamda ana akım Türk medyasının izlediği birinci kültürel strateji, ideal bir Batılı modernlik kurgusu sunmak ve bu kurgunun siyaset, ekonomi, toplum, kültür, sanat, düşünce ve gündelik hayat alanlarındaki karşılıklarını göstermeye çalışmak olmuştur. Mardin'in "Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayıp Cumhuriyet Türkiye'si'nde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikrîsel bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşım" diye nitelendirdiği Garpçılık²² Batılı standartlara uygun olarak geleneksel değerlerin tasfiyesi, taassubun ve cehaletin aydınlanmacı bir ruhla ortadan kaldırılması amacını esas almıştır.²³ Cumhuriyet döneminin yönetici elitleri aşırı Batılılaşmayı eleştiri konusu yapmışlarsa da²⁴ Garpçı ideolojinin birçok ideali benimsenmiş ve bu idealler kültür politikalarının şekillenmesine ciddi etkilerde bulunmuşlardır. Söz konusu kültür politikalarının oluşturulmasında ve taşınmasında medya önemli roller üstlenmiştir.

Ana akım medya alanında sahneye konan ikinci kültürel strateji ise Batının ötekileştirilmesine, bir başka deyişle Batının Garplılaştırılmasına dayanmaktadır. Burada da öteki/düşman Batı, Türkün sesini duyması gereken Batı imgeleri sahnedeki yerini almıştır. Bu durumun, bir başka deyişle Garpçılık ve Garbiyatçılık stratejilerinin aynı mecrada üretiliyor olmasını bir çelişki olarak gören araştırmacıların bir kısmı ya bu durumu görmezden gelmişler ya da görüşlerden birini gerçek, diğerini konjonktürel olarak algılama yolunu seçmişlerdir. Oysa Ahıska'nın ifade ettiği gibi Avrupa, "Türk ulusal kimliği için hem bir arzu nesnesi hem de bir hayal kırıklığı kaynağı olmuş", "uzun ve gergin bir tarihsel süreç"te Batı karşıtlığı bir Oksidentalizm üretmiştir.²⁵ Faik'in Arap dünyası²⁶ ve Chen'in Çin üzerinden gösterdikleri gibi oksidentalizm de tıpkı oryantalizm gibi güç ilişkilerinin bir uzantısı olarak gündeme gelmiş, özellikle bir iç tahakküm aracı olarak işlev görmüştür.²⁷ Bu süreçte oksidentalizmin üretildiği ve dolaşıma sokulduğu ana mekanlar kitle iletişim ortamları olmuş, medya bu süreçte bir yandan ideal Batı resmi çizirken diğer yanda, Batının aşırılıklarına ve Türk karşıtlığına vurgu yapmış, Batı'yı yenilmesi gereken bir düşman olarak resmetmiştir. Kültürel hafızamızdaki izlerine Yeni Osmanlıların ürettiği metinlerde, Ahmet Mithat'ın ro-

manlarından başlayarak birçok edebiyat eserinde II. Meşrutiyet döneminin kültür-teknoloji tartışmalarında ya da Cumhuriyet'in kurucu metinlerinde rastlayabileceğimiz bu gerilim, medya aracılığıyla popülerleştirilen bir meydan okuyucu retorik üzerinden haber, eğlence, reklam içeriklerine yansımıştır.

Ana akım Türk medyası içinde kendisine yer bulan üçüncü kültürel strateji ise Türkiye'nin Doğusunun Şarkılaştırarak sahnelenmesidir. Bu durum, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Türk medyası ve oryantalizm arasında ilişki kurmamızı meşrulaştıran bir durumdur. Ana akım Türk medyası, oryantalizmin üretildiği mekanların başında gelmektedir. Burada devreye giren Şarkılaştırma faaliyeti, en temelde Türk modernliğinin kültürel meşruiyetini ve üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Türkiye'deki Doğu temsillerine dönük en sistemli ve etkili kültürel müdahale, modern Türklük bilincinden beslenen Şarkılaştırma pratiği, Kahraman'ın ifadesiyle içselleştirilmiş oryantalizmdir. İçselleştirilmiş oryantalizm, öznenin içine doğduğu toplum ve kendisini var eden koşullar hakkında hüküm verirken Batılı bir oryantalist muhakemeye başvurması sürecidir.²⁸ Bu süreç, bir Türk ya da Türkiye tipi oryantalizmi beraberinde getirmektedir.²⁹

Türk tipi oryantalizm, önce bir muhayyel Doğu yaratmaya, ardından bu Doğuyu ötekileştirerek kendi kimliğini kurma faaliyetine dayanır. Makdisi'nin Türkiye bağlamında Osmanlı modernleşmesi ile paralel bir biçimde geliştiğini söylediği Doğululaştırma stratejisinin başlıca nesnesi, yeterince modern olamamış olduğu düşünülen insan toplulukları ve onların kültürleridir. Mahmut Mutman, fiili olarak Şarklı ya da Şarkta olmanın Şarkiyatçı bilginin dışında ya da karşısında bulunmanın doğal bir teminatı sayılamayacağını, zira Şark'ın bir temsille kirletildiğini belirtir.³⁰ Bununla birlikte bu temsil ya da temsil krizi muhayyel bir Batılılık kurgusuna referansla ortaya çıkmakta, bu süreçte türeyen Türk tipi oryantalizm, her şeyden önce keskin dualitelere beslenerek varlık bulmaktadır. Bu dualiteler içerisinde Batı-Doğu ve modernlik-gelenek, kadim-credit dualiteleri son derece işlevsel bir role sahip olmuş, Batılı ve modern olmanın psikolojik gereklilikleri üzerinden bir sosyo-politik alan yaratılmaya çalışılmıştır. Doğu, yoksulluk, geri-kalmışlık, gelenekçilik, şid-

det ve terörlle özdeőleőtirilmiŐ, eleştiri refleksi ehlileőtirme arzusundan beslenmiőtir. Sözü konusu arzu, özellikle Kürt ve Arap toplumsal gerçeklikleri karőtısında kendisini göstermiş, bununla birlikte bu arzunun sınırları, aynı gerçekliklere karőtı duyulan korkunun sınırları ile iç içe geçebilmiőtir. İleri, çalıŐkan, üstün, değerlerine bağlı ve temiz Türk imajı, Türk tipi oryantlizmle birlikte gelen Şarklılaştırma faaliyetinin kaynağını oluőtürmuőtür. Bu noktada ana akım Türk medyasındaki oryantlist tasavvurların hangi imgeler çerçevesinde ya da hangi alanlarda karőtımıza çıktığı sorusunu sorabiliriz. Hiç kuşkusuz bu sorunun kapsayıcı ve net bir cevabını vermek hiç de kolay değerdir. Bununla birlikte Türk medyasındaki oryantlist içerikleri Kürt, Arap, töre, kadın, Şiddet, terör vb. gibi imgeler üzerinden araştırmak olasıdır. Nitekim, medya ve oryantlizm iliŐkisiyle ilgili olarak yapılan çalışmaların birçoğu bu tarz temalar ya da imgeler üzerinden yürütölmüőtür.³¹

Oryantlist içeriklerin ve Şarklılaştırma pratiklerinin analizi, böylesi temalar üzerinden yapılabileceği gibi farklı medya teknolojileri, türler ve medya meslek alanları esas alınarak da yapılabilir. Bu bağlamda, Türkiyede televizyon, gazete, radyo, sinema, İnternet vd. mecraların Şarklılaştırma pratikleriyle ilişkisi, reality-show, yerli film ve dizilerde karőtımıza çıkan Doğu temsilieri, reklam ve haber metinlerinde üretilen oryantlizm gibi farklı tasnifler üzerinden bir okuma yapılabilir. Böylesi bir okumanın yararı, kitle iletişim mecralarının ve medya faaliyet türlerinin kendi aralarındaki farklılıkları ortaya koyabilme imkanı sunmasıdır. Ne var ki, bugüne kadar medya ve oryantlizm ilişkisini sorunsallaőtıran çalışmalar, medya alanı içindeki mesleki kültür ve konvansiyonlar arasındaki farklılıkları önemsememiŐler ve medya-basın, reklam-haber, eğlence-haber, reklam-eğlence, haber-yorum vb. gibi medya üretiminin içeriğine etki eden ayrımları dikkate almaksızın genel okumalar yapmışlardır. Bu genel okumaların yanında eğer söz konusu olan haber alanı ise burada da bu haberin hangi iletişim mecrasında üretilip yayıldığı, örneğin ekonomi, siyaset, dış habercilik, magazin ya da kültür-sanat alanlarının hangisinde varlık bulduğu önemli görölmemiőtir. Bu durum, araştırma nesnesi ile olan ilişkiyi sorunlu bir hale getirebilmek ve indirgemeci sonuçlara ulaşılmasına yol açabilmektedir.

Bu yönüyle bu çalışma, son dönem ana akım Türk gazetecilik alanı içinde karşımıza çıkan dış habercilik örneklerindeki Şarklılaştırma pratiklerini analiz etme çabasıdır. Bu çalışmanın temel varsayımı, Türk medyasındaki oryantalist içeriklerin keşfedilme alanlarından birisinin de Türk medyasındaki dış habercilik alanı olduğu, oryantalist kültürel stratejilerden hareketle şekillenen Şarklılaştırma refleksinin, ana akım dış haberciliği içinde kendisine kolaylıkla yer bulabildiğidir. Bu bağlamda, ana akım Türk gazeteciliğinde kendisine yer bulan dış habercilikteki oryantalist perspektif ve Şarklılaştırma örnekleri çözümlenmeye çalışılacaktır. Burada, öncelikle dış habercilik ve oryantalizm arasındaki ilişkiye değinilecek, ardından söz konusu Şarklılaştırma pratiklerinin nasıl örneklendiğine odaklanılacaktır.

Dış Habercilik ve Şarklılaştırma

Dış habercilik, yapılan haberi okurun hayatına yapacağı doğrudan ya da dolaylı etki ile el-Dakuki, Türkler ve Arapların birbirlerine ilişkin imajlarını araştırdığı çalışmasında, Türklerin Araplar hakkındaki negatif imajlarını ortaya koyar ve bunların Arapların Türkiye'nin ulusal güvenliğine zarar vermek için İslam dinini sustimal ettikleri, Türkiye'nin iç işlerine karıştıkları, Türkiye sularında hak iddia ettikleri, Türk topraklarını gözlerine kestirdikleri, Kürtleri kışkırtıp onları ayrılmaya ikna etmeye çalıştıkları, Türkiye'ye ve Türklere karşı oldukları, Arap coğrafyasındaki Türk azınlıklara kötü muamelelerde buldukları şeklindeki olduğunu ifade eder.³² Dikkat çekilmesi gereken nokta, bu unsurların ortaya çıkması en muhtemel alanın dış habercilik alanı olduğudur. Bununla birlikte Türkçe üretilen dış haberlerde ne tür Doğu temsilleri ortaya konduğu ya da ne tür oryantalist imgelerin dolaşıma sokulduğu konusunda herhangi bir medya sosyolojisi incelemesine henüz rastlanamamıştır. Oysa ki dış haber üretimi ile oryantalizm üretimi arasında ciddi bir paralellik söz konusudur. Her ikisi de dışarının bilgisini içeridekilere taşımaya çalışmakta ve özsel bir iç-dış ayırımına dayanarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Dış habercilik, dışarıda olanların ya da kalanların gündelik hayatlarından, iktisadi, siyasi, toplumsal ve kültürel ya-

Őamlarına, doğal afetlerinden savaŐlarına, krizlerinden gőçlerine kadar yaşadıkları gerçeklikleri bilgi haline getirir. Hiç kuşkusuz dış haber yapanlar, bu sũreçte sadece yaşanan olayı bildirmez, aynı zamanda haberci öznenin ilgileri ve sınırlılıkları çerçevesinde söz konusu olayı temsil, tercũme ve tevil eder.³³

Dış habercilik, yapılan haberi okurun hayatına yapacağı doğrudan ya da dolaylı etki ile birlikte sunar. Zira haberin dıŐsalılıđının, onun diğer haberlerden farklı olarak içselleŐtirilmesi ihtiyacını da beraberinde getirdiği dũŐũnũlũr. Söz konusu içselleŐtirme faaliyetteki ana meŐrulaŐtırma stratejisi ise dış haberin içeriindeki őznelerin hayatlarıyla olan irtibatının kurulmasıdır. Bu iliŐkilendirme sũrecinde, okurun bir ulus-devlet vatandaşı olarak muhatap olacağı tehdit ve imkãnlar merkeze alınmakta, haber biz ve onlar (buna paralel biçimde iyiler ve kőtũler) kategorileri ekseninde kurgulanmaktadır. Bu noktada dolaşıma sokulan imgelerin önemli bir özelliği, temsil etme iddiasında oldukları gerçeklikleri, kendi tarihsel koşulları içinde sunmaması, buna karşılık söz konusu gerçeklikleri tek bir gerçeklik olarak takdim etmesidir. Böylelikle, bahse konu gerçeklikler genellemelerin konusu haline gelmekte, tikellikler, őzgũnlükler, farklılıklar, çeliŐkiler ve değişimler göz ardı edilebilmektedir.

Pek çok gazeteci, herhangi bir olayın haber olup olmadığına karar verirken iğgũdũsel olarak o olayın kendisiyle ve yaşadığı toplumla ilişkisini sorgulasa da³⁴ bu sorgulamayı dış haberler söz konusu olduğunda çok daha fazla yapar. Bu durum, Tũrkiye'de geçerli olan bir dış haberlerin az okunduğu genel kabulũnden de beslenir.³⁵ Bu nedenle dış haberlerde olayın içeriği sık sık olaya yũklenen muhtemel etkilerin gerisine dũŐebilmekte, temsil ve gerçeklik arasında ciddi bir uçurum oluŐabilmektedir. Kuzey Irak'ta yaşanan herhangi bir gelişme haber yapılırken, söz konusu gelişmenin, olayın doğrudan tarafları için ne tũr anlamlar ve maliyetler ũrettiđi ortaya konmadan önce, soydaŐ Tũrkmenlere ne tũr etkilerde bulunacağı, onların konumunu ne kadar zayıflatacağı ya da gũçlendireceđi tartışılmaktadır. Ya da Ermenistan'ın gayri safi milli hasılasındaki dũŐuŐle ilgili olarak yapılan bir haberde olayın nedenleri ve bu olaydan doğrudan muzdarip olanlar için ne anlam taşıdığı ele alınmamakta, bu durumun Tũrkiye-Ermenistan ilişkilerine, Tũrkiye'de yaşayan Ermeniler uez-

rindeki etkilerine ve hatta Ermenistan ile yaşanan tarihsel ihtilaflarda bu durumun Türkiye'ye ne tür avantajlar sağlayabileceğine kadar geniş ama olayın neden ve sonuçları ile giderek daha az ilintili alanlarda yorumlarda bulunmaktadır. Bu durum, haberciliğin birinci kuralı olarak nitelendirilen 5N 1K kuralının da haber metninde yer almamasını meşru kılabilmekte, haberin kurgulanmasında herhangi bir nedensel çözülemeye ihtiyaç duyulmayabilmektedir.

Dış haber metinlerinin okurun hayatıyla ilişkilendirilme çabası, haberi cazip hale getirme amacının bir ürünüdür. Bu da sıklıkla dış haberin magazinleştirilmesi sonucunu beraberinde getirmekte, dış haber metinleri ya eğlenceli hale getirilmekte ya da eğlenceli olduğu düşünülen dış olaylar dış haberin konusu kılınmaktadır. Medyadaki tabloid kültüre ait bir unsur olarak kabul edilen magazin gazeteciliği, dış habercilik alanına da etki etmeye başlamış ve dış habercilik meşhur figürlerin özel hayatları ile de ilgilenir hale gelmiştir.³⁶ Haberin magazinleşmesi konusu sadece dış haberlerle ya da dış habercilikle ilgili bir durum değildir. Bununla birlikte dış haberin magazinleşmesi sonuçları itibariyle daha fazla stereotip üretimine neden olmakta, dışarıda ve yabancı olarak addedilen kültürel gerçekliklerin ezotikleştirilmesine ya da ötekileştirilmesine de neden olmaktadır. Bu sürecin hangi şekillerde karşımıza çıktığına ise birazdan değineceğiz.

Dış haberciliğin bu ilintilendirme stratejisi, bağlamı metnin önüne geçirmekte, tekil içerikler genel çıkarımlara kurban edilebilmektedir. Bununla birlikte, bu durum dış haber yazımında tarihsel ve yapısal analize başvurulduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim Galtung ve Ruge, klasik makalelerinde habercilerin olayları toplumsal güçlerin ya da yapıların bir ürünü olarak değil, insan teklerinin eylemleri olarak gördüklerini ve gösterdiklerini belirtirler ve bu yaklaşımın “insanın kendi kaderinin efendisi olduğuna ve olayların bağımsız (insan) iradesinin sonucu olarak ortaya çıktığına inanan bir kültürel idealizm”den beslendiğini öne sürerler.³⁷ Zira haberciler haberlerin gruplar ya da sosyal süreçlerle değil, bireylerle ilgili olması gerektiğine inanırlar³⁸ ve yerleşik iktidarı değil bireysel otoriteyi sorunsallaştırırlar. Ne var ki bu durum ele alınan olayın içeriği, nedenleri ve sonuçları ile ilgili genellemelere gidilmesine, bağlamın met-

nin önüne geçirilmesine engel oluŐturmaz. Bu süreçte haber, ya haberi yapan kurumun ihtiyaçlarına, ya habercinin kişisel tercihlerine, ya olayın önemine ya da haber kaynağının talep ya da yönlendirmesine bağılı olarak Şekillenir.³⁹

Hiç kuşkusuz ana akım Türk diŐ haberciliğinin tek bir Doğı muhayyilesi olduğunu varsaymak özcü bir yaklaşım olacaktır. Bununla birlikte diŐ habercilik ürünleri içindeki farklı Doğı temsillerinin varlığı, oryantalist Doğı temsillerini açığa çıkarmaya engel değıldir. Ne var ki ana akım Türk diŐ haberciliğindeki oryantalist perspektiflerin önemine vurgu yapmak, Türk ya da Türkiye tipi oryantalizmin Türkiye'nin doğusuna bakarken hâkim görme biçimi olarak işlev gören bir bilme ve yansıtma biçimi olduğunu ifade etmekle⁴⁰ aynı anlama gelmemektedir. Her ne kadar Türkiye'de medya alanı içerisinde oryantalist Doğı temsillerinin zaman zaman hâkim görme biçimi olarak işlediğı durumlar söz konusu olabilmekteyse de bu durumun Michel de Certau'nun söylediğı anlamda yeni strateji ve taktiklerle değışebildiğı, yeni kültürel stratejilerin bütünsel ya da parçalı olarak devreye sokulabildiğı durumların vaki olduğu da bilinmelidir.

Bu çalışma, ana akım Türk gazeteciliğı içinde yer tutan diŐ haberciliğın geliŐtirdiğı Şarklılaştırma refleksine ve bu refleksin yansımalarına odaklanacaktır. Bu çerçevede, oryantalist temsil gücü olan bir dizi diŐ haber (dünya haberi) analiz edilecek ve Şarklılaştırma refleksinin tezahürleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Çözümlemeye konu olan haber örnekleri, Türkiye'nin etkin ve yüksek tirajlı iki ulusal gazetesinin 5 Mayıs-5 Haziran 2010 tarihleri arasındaki Dünya sayfalarının taranması sonucunda elde edilmişlerdir. Tesadüfi olarak seçilmiş bir zaman diliminde, iki ayrı sermaye grubuna ait olan ve ana akım Türk medyasını temsil ettiğı düşünölen Hürriyet ve Habertürk gazeteleri incelemeye dahil edilmişlerdir. Gazetelerin inceleme safhasında, öncelikle, belirtilen mecra ve tarihlerdeki bütün haberler taranmış ve mevcut haberler arasında coğrafi ve/ya kültürel açıdan Doğı gerçekliğıyle ilintilendirilen ve metin, başlık veya görsel materyal itibariyle oryantalist imgeler barındırdığı düşünölen haberlerin hangileri olduğu tespit edilmiştir. Bu haberlerin her birinin incelenmesinin ardından bir sınıflama yapılmış ve bu sınıflamaya uygun olarak sembolik gücü yüksek olduğu düşünölen ve farklı Şarklı-

laştırma pratiklerine örneklik teşkil edecek haberler belirlenerek çözümlenmiştir.

Sadece matbu nüshaları esas alındığı gazete incelemesine Dünya sayfalarındaki köşe yazıları dahil edilmemiş, araştırma sadece haberlerle sınırlandırılmıştır. Bunun birinci nedeni, çözümlenecek olan haberin sayfa içindeki konumunu, haber metnini desteklemek amacıyla kullanılan görsel malzemenin ya da malzemelerin biçimini ve haber metninin içerik ve biçim açısından sahip olduğu tasarım özelliklerini görebilme kaygısıdır. İkinci neden ise, gazetenin basılı nüshasında yer alan bütün haberlerin, dijital versiyonlarında aynı şekliyle bulunamaması, zaman zaman bazı haberlerin daha sonra yayından kaldırılabilmesidir. Bu çerçevede özellikle küçük haberlere gazetelerin online nüshalarında yer verilmediğini, buna mukabil bu çalışma özelinde söz konusu küçük haberlerin son derece merkezi önemde olduğunu da belirtmek gerekmektedir. İmzasız olarak yayımlanan ve yeterince işlenmeyen bu haberler, yayın kuruluşunun bakışını daha doğrudan yansıtabilme özelliği göstermektedir. Altı çizilmesi gereken bir diğer nokta, bu çalışmanın dış habercilikteki Şarklılaştırma pratiklerinin diğer haberler içindeki niceliksel oranını ortaya çıkarmak gibi bir amacı olmadığı, bu nedenle de içerik analizine başvurmayacağıdır. Bunun yerine burada araştırılmak istenen, Şarklılaştırma pratiklerinin gazetelerdeki dış habercilik ürünlerine nasıl yansıdığı meselesidir. Sözü edilen Şarklılaştırma refleksinin yansımalarını haberlerin analizi üzerinden ele alacak, bu analizin ardından haberlerin mevcut şekilleriyle üretilme nedenlerini ve etkilerini tartışmaya açacağız.

Yapılan tarama sonucunda, oryantalist imgeler barındırdığı düşünülen ve tam listesi EK-1 ve EK-2’de sunulan 191 haber tespit edilmiştir. Şarklılaştırma performansları açısından eleştirel bir okumaya tabi tutulan bu haberlerin bir kısmının dış politika, bir kısmının ise gündelik hayat alanlarında olduğu görülmüş; dış politika haberleri içerisinde şiddet, terör, aktüel siyasi figürler ve Ortadoğu ile ilgili haberlerin öne çıktığı, gündelik hayat haberlerinde ise irtica ve çarşaf temalarının yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Hiç kuşkusuz gündelik hayat haberleri ve dış politika haberleri etrafında yapılan ayırım, Weber’in önerdiği ideal-tipler tasavvurunda olduğu gibi gerçekliği

kavramamıza yardımcı olması için oluşturulmuş yapay bir sınır mahiyetindedir. Nitekim Şiddet, terör, irtica, çarşaf, Ortadoğu vb. temalar etrafında bir araya getirdiğimiz haberler hem dış politika hem de gündelik hayat bağlamalarına oturtulabilecek türden haberlerdir. Bu çerçevede elimizdeki mevcut haber külliyatını bu alan ve temalar etrafında ve temsil gücü yüksek haber örnekleri üzerinden çözümleneceğiz.

Dünya Haberlerinde Őarklılaőtirma Örneklere

İncelenen haberler içerisinde terör ve Şiddet temalı haberler, Őarklılaőtirma performansları açısından kayda değer bir biçimde öne çıkmaktadır. Gerek Şiddet gerekse de terör haberlerinin kurgu ve takdimi oryantalist imgeler dolayımında varlık bulmakta, bu da önümüze çözümlenemeyebileceğimiz bir dizi haber koymaktadır. Örneğin “ABD’nin Yeni Düşmanı ‘Cihad Jane’ler” başlıklı haber, ABD’nin yeni ulusal güvenlik stratejisini konu edinmekte, Amerika için tehdit tanımının deđiőtini bildirmektedir. Haberde Amerikan eski başkanını George W. Bush’un 11 Eylül sonrasında ilan ettiği güvenlik stratejisinin öncelikli hedefinin yurtdıőındaki el-Kaide terör örgütüne yönelik operasyonlar düzenlemek olduğu ve Afganistan ile Irak işgallerinin bu strateji kapsamında gerçekleştirildiği hatırlatılmakta, yeni başkan Obama’nın yeni bir stratejiyle eski başkandan ayırdığı belirtilmektedir. “Hedef İç Tehlike” alt başlığıyla verilen haberde artık tehdidin “ABD’de doğup büyüyen teröristler” olarak belirlendiği ifade edilmektedir. “ABD’de doğup büyüyen terörist” tanımlamasını somutlaőtirmek üzere “13 silah arkadaőını öldüren Müslüman Binbaşı Nidal Hasan” ve “internette Cihad Jane rumuzunu kullanan ve dinci örgütlere militan bulan Coleen LaRose isimli Amerikalı Müslüman kadın” örnek olarak gösterilmektedir. Haberde bu iki örneğin “Obamanın yeni stratejinde içteki tehditlere yönelmesinde etkili olduğu”nun “tahmin edildiği” ifade edilmekte, söz konusu tahminin kaynağına ilişkin herhangi bir veri sunulmamaktadır. Haberde ayrıca “New York Etkisi” alt başlığı altında “yıllarca ABD’de yaşayan Pakistanlı Müslüman Faysal Őehzad’ın New York’ta bir aracı hava uçuurma teőebbüsünde bulunması”nın “örnek gösterilebileceği” belirtile-

rek verilmek istenen mesaj pekiştirilmeye çalışılmaktadır. Ana haber metninde yeni ulusal güvenlik stratejisine ilişkin olarak yazılı veya sözlü herhangi bir birincil kaynağa referansta bulunulmamakta, sadece “Dört Yılda Bir Yenileniyor” başlıklı yan haberde strateji belgesine atıf yapılmakta ve “teröre karşı küresel savaş” ve “İslamcı aşırılık” ibarelerine strateji belgesinde yer verilmediği belirtilmektedir. Bu enformasyona rağmen, haberin genel kurgusu, “teröre karşı küresel savaş” reflekslerini ve tehdit algısını yansıtmakta, terör, Müslümanlıkla özsel bir tarzda ilişkilendirilmektedir.⁴¹ “Obama’nın ‘Vur’ Emrine Misilleme” başlığını taşıyan benzer bir haber ise, Amerikalı “din adamı” Enver el-Evlaki’nin “ABD ordusu içindeki Müslüman askerlerin Irak ve Afganistan’a giden diğer Amerikalı askerleri vurması” mesajını ihtiva eden demeçlerine ilişkindir. el-Kaide’nin Yemen koluyla bağlantılı olduğu ifade edilen ve sözleri bir “misilleme” olarak takdim edilen Evlaki, hem terör çağrısında bulunan bir siyasi figür olarak hem de Amerikalı Müslüman bir “din bilgini” olarak sunulmaktadır.⁴² Aynı haber, aynı gün Habertürk gazetesinde “Yemenli İmam ABD’yi Tehdit Etti” başlığıyla verilmekte, “Amerikan vatandaşı Yemenli İmam” olarak görülen “El-Avlaki’nin Amerikan askerlerine ve sivillerine saldırı çağrısında bulunduğu” ifade edilmektedir.⁴³

Yine “Almanya’da Gözler İslam Seminerinde” başlıklı haber, Müslüman terörist imgesini besleyecek tarzda kurgulanmış, Hamburg Anayasayı Koruma Dairesi Başkan Yardımcısı Manfred Murck’un ağzından İslami tehdit konusunda duyulan endişe duyurulmuştur. *İslam Yolu* adlı dernek tarafından düzenlendiği ifade edilen ve başlığının “İslamiyette Barış” olduğu bildirilen “tartışmalı seminer”in Anayasa Koruma Dairesi nezdinde oluşturduğu tehdit algısına odaklanan haber metni, 3 gün süreceği bildirilen toplantının dikkatle izleneceğini belirtmektedir. Dikkatle izleneceği ifade edilen ve henüz ortada herhangi bir eylem ya da suç kaydı olmadığı halde kriminalize edilen toplantının uyandırdığı bu negatif imajın Murck’un toplantıya katılan bazı konuşmacıların radikal oldukları yönündeki endişesinden beslendiği görülmekte, haberi kurgulayan kişi ya da kişiler bu imajı yeniden üretmektedirler.⁴⁴

“Müslümanları Kızdıran Kampanya”⁴⁵ başlığını taşıyan benzer bir haber, “İslam karşıtı bir reklam kampanyası”na Müslüman-

ların gösterdiğiyi tepkiyi konu edinmekte, 30 kadar otobüsün üstüne yapıştırılan “İslam’ı terk etmek mi istiyorsunuz” yazılı afişlerin insanları *RefugeFromIslam.com* adlı internet sitesine yönlendirdiği bildirilmektedir. Dikkat çekici olan, haberde “İslam’ı terk etmek isteyenler”in “yardım isteyen kişiler” olarak yansıtılmaları ve haberin spotunda söz konusu afişlerin “yardım afişleri” olarak takdim edilmeleridir. “Amerika’daki İslamlaşmayı Durdurma” adındaki “örgütün yöneticisi” Pamela Geller’ın “girişimin dini özgürlük kapsamında değerlendirilmesi gerektiği” yönündeki demecine de yer verilen haberde, “Amerikan İslami İlişkileri Konseyi’nden Fazya Ali”nin “kampanyanın insanların İslam dinine bağlı kalmaya zorlandıkları gibi yanlış bir intiba uyandırdığı” ve Kent Konseyi üyesi Robert Jackson’ın “kampanyanın aşırı sağcıların İslamiyet’e yönelik saldırısı olduğu” yönündeki görüşlerine de atf yapılmaktadır. Haber, uzman görüşü ile son bulmakta ve “analistler”in bu afişlerin “radikal Müslüman gruplar”ın tepkisini çekebileceği ve “otobüslere terör saldırısı düzenlenmesine yol açabileceği” şeklindeki “kanaatleri”ni okurlarla paylaşmaktadır. Haberde yer alan “Teröristlere Davetiye mi?” şeklindeki ikinci büyük başlığın ise söz konusu kanaati pekiştirmek amacıyla karşımıza çıktığı ve olaydaki fiili şiddet yerine olaydan türeyeceği vehmedilen muhayyel şiddete yönelme tavrını meşrulaştırdığı açıktır. Son olarak aynı olayın, Hürriyet gazetesinde “Müslümanların Tepkisini Çeken Afiş” başlığıyla verildiğini, haberde reklam afişinin içeriğinin, afişi hazırlayanların ve afişe karşı çıkanların görüşlerinin daha yalın ve yansız bir tarzda sunulmaya çalışıldığını belirtmekte yarar vardır.⁴⁶

Terör ve şiddet haberleri çerçevesinde Batı’daki Doğu haberleri yanında Doğu’daki Doğu haberleri de Şarklılaştırma refleksinden etkilenmektedir. Kabil’de düzenlenen bir şuraya yapılan intihar saldırısını konu edinen “Barış Şurasına Burkalı Saldırı” başlıklı haber örnek olarak ele alınabilir.⁴⁷ Haber metninin girişinde barış şurasına katılan aktörlerin listesi verilmekte, söz konusu aktörler arasında önce “aşiret liderleri”, ardından “vilayet ve bölge yöneticileri”, “milletvekilleri” ve “sivil toplum temsilcileri” zikredilmektedir. Haberde barış şurasının bir üniversitede yapıldığı ile ilgili bir ayrıntıya yer verilmekle birlikte, habere konu olan olayın ana mekanı olduğu söy-

lenen bu üniversitenin adıyla ilgili herhangi bir bilgi verme ihtiyacı duyulmamakta, tikel, yaşayan ve gerçek bir kurum yerine 12 bin asker ve polis tarafından korunması gereken, belirsiz bir mekana vurgu yapılmaktadır. Bu belirsiz üniversite mekanı, atılan roketlerle ve yaşları 17 ile 20 arasında değişen ve etkisiz hale getirilen 3 “intihar bombacısı” ile özdeşleştirilmekte, bu intihar bombacılarının “kadın kılığına girerek üzerlerindeki bombaları patlatmayı” amaçladıkları belirtilmektedir. Bu insanlara “kadın kılığı”na girme imkanı veren kıyafetin ne olduğu ile ilgili bir detay verilmemekle birlikte, haber spotunda geçen “burka giymiş Taliban militanları” ifadesi bu insanların çarşaf giyerek kendilerini gizlediklerini anlatmaktadır. Haberde geçen alt başlık ve seçilen fotoğraf bize, kadın kılığına girerek aslında “komik duruma düşen” kötü kahramanlara, “en doğru cevabı” yine Afganistanlı barışsever “modern kadınlar”ın verdiğini ihvas ettirmektedir. Burkalı siyah çarşafyla birlikte zihinlerde oluşturulan tehditkar ve şiddet yüklü görüntüye, renkli örtüler ve makyajlı yüzlerle barış şurasına katıldığı izlenimi verilen bir grup kadın fotoğrafı eşlik etmekte ve karşımıza bir karşıtlık konmaktadır. Bununla birlikte, Afganistanlı bu modern kadın, gerçek bir özne olarak takdim edilmemekte, söz konusu fotoğraf “Kadınlar da Katılıyor” üst başlığıyla sunulmaktadır. Haberde verilen bir diğer mesaj ise hangi tarihte, nerede ve hangi gerekçeyle gerçekleştiği tam olarak belli olmayan bu şiddet olaylarına bölge halkının alıştığı, hatta alışması gerektiği yönündedir. Nitekim haber metninde, söz konusu şiddet ortamına ilişkin olarak Devlet Başkanı Hamid Karzai’nin mesajı “Ben Alıştım” başlığıyla verilmekte, Karzai’nin “herkes buna alışık” dediği ifade edilmektedir. Böylelikle şiddet özcü bir biçimde bir coğrafyaya ve kültüre ait bir unsur olarak tasavvur edilmiş olmakta ve şiddet uygulama eylemi kültürel bir alışkanlığa indirgenmektedir.

Terörün kültürel bir çerçeveye hapsedildiği, nerede ortaya çıkarsa çıksın Şarklı bir unsur olarak takdim edildiği birçok haber metnine hem Habertürk hem de Hürriyet gazetelerinde rastlamak ve yukarıdaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu bağlamda “El Kaside Bombacı Bulamıyor”, “Obama’yı Endonezya’da Öldüreceklerdi”, “New York Bombacısı Uçakta Yakalandı”, “İstanbul’daki Somali Liderinin Sarayı Kuşatma Altında”, “Bangkok Yandı, İsyan Bastırıl-

di”, “Masaj Pabucu mu, Yürüyen Bomba mı?” “NATO Konvoyuna İntihar Saldırısı”, “Tayland’da Temizlik Vakti”, “Barzani’nin Kızıyla Aşk’ı Yazdı, İŞkenceyle Öldürüldü”, “Suudilerden Devrim Gibi Karar: Kızlar Diridir Yanmayacak”, “Somalili Korsanlara İnanılmaz Ceza”, “Karikatüristin Evi Kundaklandı”, “Pakistan’da Camilere Saldırı” gibi haberler terör ve Şiddetin bir dizi “kültürel öz”le ilintilendirildiği ve bu kültürel özün modernlik öncesi ve karşıtı bir tarihsel duruma ait olarak değerlendirilirdiği haberlere örnek olarak gösterilebilir.⁴⁸

Dünya sayfalarında Şarklılaştırma pratikleri açısından anlamlı bir bütün oluşturan bir başka haber grubu ise İnan teması etrafında örülmüŐ haberlerdir. İnan, gerek Türkiye ve Batı ile girdiği ilişkiler bağlamında gerekse de Ortadoğu’nun karanlık yüzünü temsil eden bir imge olarak dünya sayfalarında birçok habere konu olmaktadır. İnanın nükleer bir tehdit, dış politikada bir gerilim unsuru ve gerici bir yaşam tarzına sahip öлке imgeleriyle birlikte tasavvur edildiğini ve yansıtıldığını gözlemek mümkündür. İncelenen gazetelerin dünya sayfalarında “baskıcı ve gerici İnan yönetimi” ile ilgili birçok haber yer almaktadır. İrtica haberleriyle paralel bir çerçeve içinde verilen bu haberler, çoğunlukla İnan’daki gündelik hayata dönük baskıcı ve gerici müdahaleleri konu edinmekte, İnan ağ-dıŐılık imgesi üzerinden ötekileştirilmektedir. Bu ötekileştirme süreci birkaç haber örneğinden hareketle ortaya konulabilir. Örneğin Tahran’da “kadınları taciz eden” kırk sürücünün aracına el konması olayını işleyen “İnan’da Kadınlara Laf Atan Sürücülere Ceza” başlıklı haber, İnan “ahlak polisi”nin “gençlere yönelik baskısı”nı konu edinmektedir. El konan ve yarısının “yabancı marka”lı olduğu ifade edilen araçların “Tahran’ın meşhur Endarzgo Bulvarı’nda” üzerlerinde “kadınlara tacizle mücadele yazan tabelalar”la sergilediği belirtilmektedir. Haber metninde ayrıca, aracı üç aylık bir süre için bağlanan ve ehliyetine el konan bir sürücünün “araçta beni kız arkadaŐımla yakaladılar. Arabaya ve ehliyetime el koydular. Evet müziğin sesi biraz fazla açıktı” Şeklindeki ifadesine de yer verilmektedir. Haber metni, İnan’da “ahlak polisi”nin yaz aylarında “gençlere yönelik baskısını arttırdığı” ve “her yıl başörtüsü kaydığı ya da kapri pantolon giydiği için pek çok kadının ahlak polisinin radarına yakalandığı” bilgisiyle son bulmaktadır.⁴⁹

“İran’a Dönerse İdam Edilecek” başlıklı haber, 2 yıl önce İngiltere’ye iltica eden “İranlı lezbiyen aktris Kiana Firuz”un “sığınma başvurusu”nu konu edinmektedir. Haberin başlığı Firuz’un İran’a döndüğünde “idam edileceği” bilgisini hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde muhatabına sunmaktadır. Ne var ki haberin spotunda bu mutlak bilginin yerini “Firuz’un arkadaşları, genç kadının Tahran’a gönderilmesi halinde idam edileceğini öne sürüyor” cümlesi almaktadır. Firuz’un, kendi yaşamından yola çıkarak hazırladığı ve “İranlı lezbiyenlerin gizli yaşamı”nu konu aldığı *Cul de Sac* isimli filmi nedeniyle “İranlı yetkililerin hedefi haline geldiği” ifade edilmektedir. Haberde İngiltere’deki eşcinsel grupların ve İranlı muhaliflerin Firuz’a gösterdikleri desteğe de vurgu yapılmakta ve Tahran’a geri gönderilmesi halinde “işkence göreceği ve idam edileceği” gerekçeyle Firuz’a sığınma hakkı verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Haberin metninin sonunda İran’da lezbiyen olduğu belirlenen kadınlara “100 kırbaç cezası” verildiği, “aynı suçtan 4 kez yakalanan”ların idam edildikleri bilgisine yer verilmekte, baskıcı İran yönetiminin uyguladığı “vahşet” böylelikle gözler önüne serilmektedir.⁵⁰ Bu çerçevede “300 Bin Dolara Özgürlüğüne Kavuşuyor”, “Ahmedi İnsafa Geldi: Amerikalı Dağcıların Annelerine İzin Çıktı”, “Fransız Öğretmene Karşı İranlı İki Mahkum”, “Paris-Tahran Hattında Mahkum Takası”, “Başbakan Katili Tahran’a İade Ediliyor”, “İrandan Döndü Sarkozy Karşıladı”, “Tutuklular Kesinlikle Casus” ve “Kefaletle Serbest Bırakıldı” başlıklı haberler de dünya sayfalarında yer almıştır.⁵¹

Dış politika haberleri bağlamında İran, Türkiye ve Brezilya arasında cereyan eden uranyum takası süreci de dünya sayfalarında genişçe işlenmiştir.⁵² Bu haberlerde İran, sorun çıkaran bir Doğulu devlet, Türkiye ise Batı adına onunla ilgilenmesi gereken Batılılaşmış bir devlet olarak yansıtılmaktadır. Türkiye ile ilgili ideal duruma rağmen Türkiye’nin son dönem dış politikasında ortaya koyduğu performansla yüzünü Doğu’ya sırtını Batı’ya döndüğü ve eksen kayması yaşadığı yorumları incelenen gazetelerin Mayıs ayı nüshalarında gündeme gelmeye başlamış, Haziran ayının ilk haftasından itibaren pek çok dış politika haberine kaynaklık etmiştir.⁵³ İncelenen haberlerde, zaman zaman Türkiye’nin İran’ın nükleer programı ile ilgili olarak tarafsızlığını yitirdiği ve İran yanlısı bir politika izlediği öne

sür÷lmekte, manip÷le edilmiş, kandırılmıŐ bir Türkiye resmi çizilmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin er ya da geç bu kandırılmıŐlığın farkına varacağı ya da varması gerektiğı belirtilmekte, eğer farkına varmazsa başına gelebilecek sıkıntıların neler olabileceğı de haber metinlerinde ve başlıklarında açıklanmaktadır.⁵⁴

Dikkat çekici bir başka unsur da Türkiye ve İran'ın realist dış politika üretme kapasitesine sahip iki bağımsız değıl, bağımlı ve onaya tabi aktör olarak resmedilmeleridir. Örneğın "ABD: Onay Almadan Tahran'a Gittiler" başlıklı haberde Türkiye ve İran ilişkileri söz konusu olduğunda ABD bir onay makamı olarak takdim edilmekte, "ismi verilmeyen 3 üst düzey Amerikalı yetkilinin telekonferans yöntemiyle katıldıkları bir bilgilendirme toplantısı"na atıfla Amerika'nın bağımsız, Türkiye ve İran'ın bağımlı aktör konumlarına referansta bulunmaktadır.⁵⁵ Bunların yanında İran'ın çoğunlukla öfkeli bir din devleti olarak yansıtıldığını da belirtmek gerekir. Örneğın terör örgütü PJAK'a mensup beş kişinin Tahran'da asılarak idam edilmesini konu edinen bir haberde İran'ın bu kişileri Allahın düşmanları olarak gördüğü ve bu nedenle astığı belirtilmektedir.⁵⁶ Ne var ki, İran bir yandan saldırgan bir güç olarak ele alınırken, diğer yandan Őidete maruz kalması kaçınılmaz, pasif ve yoksul bir ÷lke olarak değerlendirilmektedir. Örneğın "İsrail İran'a Denizaltı Yolladı" başlıklı haberde İsrail'in nükleer füze yüklü üç denizaltısının İran açıklarına konuşlandırıldığı "iddiası" üzerinden İran'ın çaresizliğı konu edilmekte, İsrail'in füzelerinin "İranda her yeri vurabileceğı", "İran'a Mossad ajanı" sokabilecekleri vurgusu karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷ Yine "Obama, Ahmedin'in Ensesinde", "Ankara Washington'dan İran Haberini Bekliyor" ve "İsrail Tahran'ı Nasıl Durduracak?" haberleri böyle bir yaklaşımla kurgulanmışlardır.⁵⁸

İran haberleri yanında karşımıza çıkan Taliban haberleri de medyadaki Şarklılaştırma politikaları bakımından önemli bir zemin teşkil etmektedir. Taliban sadece belirli bir coğrafyada iktidar arayışı içinde olan bir aktör olarak değıl, aynı zamanda Ortaçağ karanlığını sembolize eden, gerici insanlar topluluğı olarak da resmedilmektedir. İngiliz *The Guardian* gazetesi kaynak gösterilerek sunulan ve en temelde "Afgan hükümetinin Taliban liderlerine, silahlı mücadeleyi bırakma karşılığında" yapmayı düşündüğü sürgün teklifini konu

edinen “Taliban Liderleri Sürgüne Gidecek” başlıklı haber örnek olarak ele alınabilir. Haberin manşeti, yapılması düşünülen bir teklife değil, gerçekleşmesi kaçınılmaz olan bir duruma referansta bulunmakta, Taliban liderlerini bir aktör olarak değil, sunulan teklifi kabul etmek durumunda kalan pasif birer unsur olarak değerlendirmektedir. Öngörülen teklif planının Londra’da düzenlenen bir uluslararası konferansta dile getirildiği belirtilmekte, bu teklif planının Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai’nin 10-13 Mayıs tarihlerinde yapacağı ABD ziyaretinde “Başkan Barack Obamayla da ele alınmasının beklendiği” ifade edilmektedir. ABD ve Londra referansları ile güçlendirilen haber metni, “kızgın biraderler” olarak nitelenen Taliban militanlarına, “halı dokumacılığı başta olmak üzere el sanatları sektöründe binlerce iş imkanı sağlanması”nın öngörüldüğünü belirtmekte, Taliban’ın varlığı işsizlikle ilintilendirilmekte, yoksul Afganlılara iş verildiği takdirde onları Taliban’ın tuzağından kurtarmanın mümkün olabileceği ima edilmektedir. Alt-haber ise Şarklılaştırma refleksinin ne şekilde devreye girdiğini gözler önüne serecek niteliktedir. Haberin hakim renkleri durumundaki gri, siyah ve beyazdan ayrılarak kırmızı renkle ve “Hırsızların Elleri Kesildi” başlığıyla verilen haber, Taliban’ın aslında ne olduğunu okura göstermeyi hedeflemekte, gerekli olduğu düşünülen bir hatırlatma yapmaktadır. Pakistan’ın Kuzey Veziristan bölgesinde hırsızlıkla suçlanan üç kişinin, Taliban tarafından kurulan bir mahkemede yargılandıktan sonra ellerinin kesildiğini konu edinen haberde, şiddet ve kültür ilişkisi bir kez daha hatırlatılmaktadır. Mahkeme ve yargılama ifadelerinin turnak içerisinde verildiği metinde, haber hakkında yine herhangi bir detay verilmemekte, haber, kendisiyle ilgili herhangi bir belge ya da fotoğrafla desteklenmemektedir. Dijital bir düzenlemeyle sol köşesine geleneksel kıyafet giymiş iki erkeğin (baba ve çocuk olduğu imajı veren) sağ köşesine ise bir çölde iki askeri tankın konuşlandırıldığı bir fotoğraf konulmuştur.⁵⁹

Yine “Taliban’ın 8 Alman Militanı Var”, “Taliban’dan Yeni Gaz Saldırısı”, “Afganistan’da Gizemli Hastalık”, “Taliban Parayla Öldürüyor”, “Ordudan Taliban’a Operasyon”, “Ahmedi Camisine Taliban Saldırdı” başlıklı haberler, Taliban’ı bir ideoloji etrafında örgütlenen siyasal bir grup olarak değil, gerici ve gaddar bir dini cemaat olarak

ele almakta, Taliban'a kaynaklık ettiğine inanılan dini anlayış Şiddeti besleyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir.⁶⁰

Gündelik Hayat Haberlerinde Őarklılaőtirma Örneklere

Dış politika haberleri yanında, incelenen gazetelerin dünya sayfalarında Őarklılaőtirma performansı açısından öne çıkan haberlerin bir kısmı da gündelik hayat haberleridir. Bu haberlerde ise özellikle irtica ve gericilik haberlerinin, bunlar arasında da çarşaf ve burka haberlerinin ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu görölmektedir. Dünya sayfalarında yer alan irtica haberleri modern toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşam alanlarına dönük aşırı dinsel müdahaleleri konu edinen haberler olarak betimlenebilir. Bu haberlerde söz konusu müdahalelerin kriminalize edildikleri, Doğulu ve tarih-dışı bir kültürel gerçeklik alanına ait kılındıkları, bariz bir modernlik-gelenek karőıtlılıđına dayandırıldıkları ifade edilebilir. Bu kategoriye yerleőtirilebilecek haberler arasında Suudi Arabistan başta olmak üzere Ortadoğu ölkelerinin uyguladıkları “dinsel baskı politikaları”nı konu edinen haberlerin öne çıktığı rahatlıkla belirtilebilir. Örneğin “Suudi Polisi MTV'deki Üç Arap Gencin Peşinde” başlıklı haber, MTV'de yayımlanan *Resist the Power* isimli belgeselin “Suudi Arabistan'ı nasıl karőırtırdı”đını konu edinmektedir. Haberde, Ciddede yaşayan bazı Suudi gençlerin gündelik hayatlarını mercek altına aldığı belirtilen belgeselin, muhafazakarların tepkisini çektiği, belgesele karşı önce bir Facebook sitesi kurularak kamuoyu oluşturulduğu ve “nihayet Suudi din polisi(nin) belgesele konuk olan üç gencin peőine düştü”đü ifade edilmektedir. Haberde muhafazakarlar, Facebook sitesi kuranlar ve Suudi din polisinin birbiriyle aynı aktörler mi yoksa farklı aktörler mi olduğu konusunda herhangi bir bilgi verilmemekte, yeypare kızgın bir muhafazakar kesimden söz edilmektedir. Belgeselde 24 yaőındaki Aziz'in “Facebook'ta tanıştığı ve hoşlandığı bir kızla sadece ailelerin girebildiği bir alışveriş merkezinde gizlice buluőtma” çabasının, 20 yaőındaki Fatma'nın “kadınlar için siyah çarşaf giyme zorunluluğu olan ölkede, renkli çarşaf satın alma” uğraőının ve adalet ve eőtlik istediği belirtilen Ahmet'in “hem tamamı yasak kitaplardan oluşan kütüphanesini kameraya gös-

tererek sansürcü yönetimden şikayet” edişinin anlatıldığı ifade edilmektedir. Haberde belgeselin MTV’nin Arapça kanalında yayımlandığı, böyle olmasına rağmen birçok Suudi vatandaşının bu belgeseli İnternette izlediği bilgisi verilmektedir. Haber metninin sonunda yer alan ve bu belgeselin “son yıllarda reform çabası içinde olan ülke için bir test niteliği taşıyacağı” yönündeki ifade, habercinin oryantalist perspektifi hakkında fikir vermektedir.⁶¹

Benzer bir haber “Suudi Kadınlar Polislere Savaş Açtı” haberidir. Suudi Arabistan’daki “katı İslami kuralların toplumda uygulanıp uygulanmadığını denetlemekle yükümlü ahlak polisi”nin geçirdiği “zor hafta”yı konu alan haberde, ülkenin iki farklı kentinde ahlak polisine saldırıldığını bildirmektedir. Haberde, “ailesinden olmayan bir erkekle parkta yürüyüşe çıkan bir kadının, kendilerini durduran ahlak polisini döverek hastanelik etmesi” ve “halka açık bir alanda yabancı bir erkekle görülen bir kadın(ın) ahlak polisinin aracına ateş açması” olaylarına yer verilmekte, kadınların ahlak polislerine karşı verdiği özgürlük mücadelesine vurgu yapılmaktadır. Yerel basın referans gösterilerek sunulan haberde, olaylarda yer alanların isimlerine ve olayların nedenlerine ilişkin olarak herhangi bir spesifik bilgi verilmemekte, genel bir değerlendirme yapılarak katı kurallar uygulayan Doğulu despotlara karşı isyan eden bilinçli modern kadın imgesi inşa edilmektedir.⁶² Dünya sayfalarında geleneksel ve despotik Doğulu otoritelere karşı duran birçok “modern birey” haberine rastlanabilmektedir. Bu çerçevede “Kadın Sunuculardan ‘Zorla Türban’ İsyanı, “Sex and The City’ye Abu Dabi Engeli”, “Liberal Gazetecinin Baskı İstifası”, Pakistan’da ‘İstenmeyen Adam’ Oldu” vb. gibi haberler Doğulu olarak takdim edilen kültürel ve toplumsal gerçeklikleri şarklılaştıran pek çok unsuru bünyesinde barındırmaktadır.⁶³

İrtica haberleri içerisinde öne çıkan unsurlardan biri de çarşaf haberleridir. Dönemsel olarak Avrupa’da gündeme gelen burka (peçeli çarşaf) yasağı, incelediğimiz dönemdeki dünya sayfalarında sıklıkla işlenen konulardan biridir. Fakat çarşaf konusunun gazetelerde yer bulması sadece söz konusu burka yasağı tartışmaları ile sınırlı değildir. Çarşaf, aynı zamanda bir kültürel sembol olarak ele alınmakta ve Doğulu bir imge olarak ötekileştirilmektedir. Aşağıda ele alınacak haberlerden birincisi burka yasağı tartışmalarıyla, ikincisi

ise bir kültürel sembol olarak çarşaf imgesiyle ilintilidir. “Sarko’dan Meclise: Yasaklayın Çarşafı” başlıklı haber, Őarklılaőtirma pratikleri bağlamında muhatabına önemli ipuçları sunmaktadır. Bu haber, herhangi bir spesifik yayın organı ismi vermeksizin Fransız basınına yaptığı referansla, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy’nin “peçeli çarşafın kamuya açık yerlerde yasaklanması için hazırlanan yasa tasarısının vakti geçirilmeden parlamentoda onaylanması” isteğini gündeme taşımaktadır. Sarkozy’nin bu konudaki gecikme dolayısıyla dile getirdiği yakınmaya ve kararlılığa dikkat çeken haber, iki alt haberle beslenmektedir. “Eşini Eve Kapatacak” başlığını taşıyan birinci haber İtalya’da “peçeyle postaneye girdiği için 500 Euro para cezası ödeme riskiyle karşı karşıya kalan Amel Mamouri adlı Arap kadının kocası Bin Salih İbrahim’in demecine odaklanmaktadır. Haber, kocasına bağımlı, eve hapsolmuş Şarklı ve çarşafly bir kadın portresini akla getirecek bir tarzda organize edilmiş ve “çaresiz koca”nın “eşinin evden dışarı çıkması” ile ilgili olarak aldığı karara odaklanılmıştır. Ne var ki, haber metninde “bundan böyle evden dışarı çıkamayacak. Elimden bir şey gelmiyor” diyerek bu “çaresizliği” pekiştiren bir dil seçimi yapılırken, haberin başlığında ceberrut Doğulu erkek figürüne atıfta bulunmaktadır. Hangi haber kaynağı üzerinden edinildiği belli olmayan bu alt haberin yanında yer alan ikinci alt haber ise ilk bakışta, bu yasağın gerekli olmadığını belirten Almanya İçişleri Bakanı Thomaz de Maiziere’in muhalif bakışını öne çıkarmış gözükmektedir. Ne var ki, Maiziere’nin yasağa karşı çıkış gerekçesi olarak Almanya’da en fazla 100 kadının çarşaf giymesi gösterilmekte ve bunun mazur görülebileceği görüşünü akla getirmektedir. Yine Maiziere’nin İslam Konferansı’nda daha önemli sorunların tartışılması gerektiği ile ilgili görüşü vurgulanarak İslam’ın sorun üretme kapasitesi hatırlatılmaktadır. Burada ayrıca belirtilmesi gereken, habere ayrılan alanın %40’lık kısmında siyah çarşafly ve peçeli bir kadın fotoğrafına yer verilirken, bu fotoğrafın karşısında haber alanının sol alt kısmında kravatını düzelten bir Sarkozy fotoğrafına yer verilmektedir.⁶⁴

“Çarşaf giyen silahlı bir erkeğin” yaptığı soygundan bahseden “Sydney Çarşafly Soygunu Konuşuyor” başlıklı haber ise, bir kültü-

rel sembol olarak çarşafın dünya sayfalarında nasıl ötekileştirildiğine örnek teşkil etmektedir. Avustralya’da günün konusu olduğu söylenen bu olayla ilgili herhangi bir spesifik detaya yer verilmemekte, soygunun maliyeti, ne zaman gerçekleştiği, gerçek olay mahalli, olayın aktörleri hakkında somut ayrıntılar haber metninde kendisine yer bulamamaktadır. “Çarşafı adam”ın tabancası karşısında “çaresiz kalan kurye”nin “içinde yüklü miktarda para bulunan çantayı verdi”ğini bildiren haber metni, şiddetin kültürelliği imgesini beslemektedir. Ne var ki, Avustralya’da yaşanan bir soygun olayından haber veren bu metinde çarşaf kelimesi, soygun kelimesinin 3 katı oranında kullanılmakta, bu da dünya sayfasında karşımıza çıkan bu haberin taşıdığı oryantalist yüke işaret etmektedir. Zira, çarşafı olanın yaptığı eylem değil, Sydney’de çarşafı görünmek haber olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, haberin son iki cümlesiyle daha da belirgin hale gelmektedir: “Avustralya’daki Müslüman kadınlar genellikle başörtüsü takıyor. Çarşaf giyen Müslüman kadın sayısının ise yok denecek kadar az olduğu belirtiliyor.”⁶⁵ Bu olayla ilgili olarak kullanılan fotoğrafsa, burka giymiş bir kadın fotoğrafıdır. Bu fotoğrafla verilmek istenen mesaj, bu kıyafeti giyenin aslında bir erkek olduğudur. Her ne kadar, bu fotoğraf bir kadın fotoğrafı olsa da çarşafın altından görünen geleneksel kıyafetin yeterince feminen bir görüntü arz etmediğine hükmedildiğinden bu fotoğraf, “çarşaf giyen silahlı bir erkeği” temsilen haber alanının neredeyse yarısını kaplayacak şekilde kullanılmıştır.

Gerek burka yasağı ile ilgisi bağlamında gerek bir kültürel sembol olarak çarşaf konusu birçok başka habere de konu olmuş, bu haberlerde Doğulu bir unsur olarak çarşafın hem Batı’daki hem Doğu’daki gündelik hayata yansımaları haber yapılmıştır.⁶⁶ Çarşaf haberleri yanında, incelenen haberler içinde Şarklılaştırma sürecinin önemli bir unsuru olan egzotikleştirme eylemi de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. “ABD Güzeline Miss Hizbullah Suçlaması”, “Çok Eşli Lider Aldatıldı mı?”, “ABD’nin En Güzel Kızı Müslüman”, “Dubai Yolcularına ‘Sevişmeyin’ Uyarısı”, “Konsere Katılanlar Tutuklandı” vb. haberler egzotik bir Doğu varsayımını popüler kültür alanında yeniden üretmektedir.⁶⁷

Sonuç Yerine

Buraya kadar yapılan haber analizlerinin de gösterdiği gibi dünya sayfalarında karşımıza çıkan haberler “eylem”e değil, “öz”e yoğunlaşan bir habercilik yaklaŐımıyla Şekillendirilmiştir. Haber metinlerinde olayların detaylarına, niteliğine, yer, zaman, biÇim ve faillerine ilişkin tasviri nitelikte bilgiye yeterince yer verilmemekte, onun yerine haber üreticisinin olayın özüne ilişkin kurgusu metnin merkezine yerleŐmektedir. Haberin biricikliği ve kendine özgülüğu yerine genelgeçerliği ve diğer olaylarla benzerliğine dikkat çekilmektedir. Haber metni inşa edilirken, habere konu olan olayın “iŐeriđi” yerine “bağlamı” sorunsallaŐtırılmakta, çoğunlukla iÇerik bağlama uygun olarak yeniden yaratılmaktadır. Haber metninde olayın biricikliği, kendine özđu yanları ve aktörleri ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmediğinde sansasyon yaratmak ve haberi ilgi çekici kılmak da bir habercilik değerisi olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede dikkat çeken bir diğer husus da incelenen haberlerde haberin kaynağının ve yazarının çoğu kez ortada olmayışı, haberin anonimleŐtirilerek nesnelleŐtirilmeye çalıŐılmasıdır. İncelenen dönem ve mecralardaki dünya haberlerinin çok büyük bir kısmında haberi kaleme alan muhabirin imzası ya da haberin alıntılıandığı kaynağın ismi yer almamakta, “iddia edildi” kalıbı sıklıkla kullanılmaktadır. Sterotiplerin yeniden üretimi söz konusu olduğunda bu anonimleŐtirme girişimi, metnin yazarına bir “imkan alanı” açmaktadır.

İncelenen haberlerin öne çıkan özelliklerinden biri de keskin ikili karŐıtlıklardan beslenerek Şarklılaştırma ediminde bulunmalarındır. Özellikle modern-modern olmayan (olamayan) ve Doğu-Batı karşıtlıkları ekseninde örülen haberlerde modern olamamanın toplumsal, siyasal, ideolojik ve kültürel maliyetleri çeşitli imgeler üzerinden haber metnine yansıtılmaktadır. Said’in ve Hentch’in⁶⁸ Batı’nın Doğu tahayyülüne ilişkin tasvirleri, incelenen haberlerde ortaya çıkmakta, Doğu negatif bir imaj olarak, Batı ise pozitif bir imaj olarak resmedilmeye devam etmektedir. Dünya sayfalarında Türkiye, Batılı/Batılılaşmış bir ülke olarak resmedilmekte, Türk diŐ politikasının önündeki en büyük tehlike olarak Doğu’yla özdeşleŐmek gösterilmektedir. Şarklılaştırma faaliyetinin karşımıza çıktığı haber örneklerinde sadece Doğuyla ilgili haberler yapılmamakta, ayrıca Batıdaki Doğu

haberlerine de sıkça yer verilmektedir. Fiziksel olarak Batıda olduğu halde kültürel olarak Doğudan kurtulamayanlar hakkında yapılan birçok haber, Batıdaki Doğunun yarattığı problemleri yansıtmaktadır. Özellikle gündelik hayat haberlerinde, geleneksel unsurların Doğulu, modern unsurların Batılı kültürel iklimlerden beslenerek varlık buldukları ima edilmekte, Doğuya ait olduğu hissettirilen ve kırsalın sınırları içine hapsedilen belirli imgeler yer yer kriminalize edilerek normalin, kentliliğin, Batının ve modernin sınırları çizilmeye çalışılmaktadır.

Dünya haberlerinde dikkati çeken noktalardan biri de haber kurgularında 11 Eylül sonrası güvenlikleştirme refleksinin baskın bir biçimde kendisini hissettirmesidir. Şiddetin kültürel bir eylem, terörün neredeyse İslam'la ilişkili bir faaliyetler bütünü olarak yansıtıldığı bir medya kültürü özellikle 11 Eylül sonrasında siyasal atmosferinde sıklıkla karşımıza çıkmaya başlamıştır.⁶⁹ Poole'un "teröre karşı savaş" doktrini etrafında şekillendiğini söylediği haber yapma tarzının⁷⁰ Hürriyet ve Habertürk gazetelerinin dünya sayfalarında da kendisine yer bulduğu söylenebilir. Şiddetin Doğuya ait, Doğu için sıradan bir kültürel fiil olarak takdim edildiği birçok haber karşımıza çıkmakta, birçok haberde terör İslam'la ve Müslümanlıkla özdeşleştirilmekte, İslam, sadece tehdit üretip üretmeme potansiyeline göre tasnif edilmekte, Arap İslamı, radikal İslam ve ılımlı İslam kategorileri devreye sokulmaktadır. Bu süreçte ılımlı İslam Türk İslamı ile radikal İslam ise Arap ve Fars İslamı ile özdeş kabul edilmektedir.

Söz konusu özdeşleştirme çabası ve diğer Şarklılaştırma pratikleri ötekileştirme, pasifleştirme, egzotikleştirme ve komik düşürme stratejilerinden beslenmektedir. Haber metinlerinde Şarklılaştırma ediminin nesnesi haline getirilenler, değişen ölçü ve zamanlarda öteki, pasif, egzotik ve komik unsurlar olarak yansıtılmaktadırlar. Örneğin zaman zaman öteki, zaman zaman egzotik bir unsur olarak resmedilen Şarklı kadın eve hapsolmuş, bağımlı bir varlık olarak sunulmakta, pasif ve ikincil bir konumda yer aldığı izlenimi haber metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Kadın ve kadınlarla ilgili haberler, Şarklılaştırma refleksinin yanında cinsiyetçi bir perspektifin de devreye girdiği haberler olarak nitelendirilebilir. Yine yer yer komik, yer yer öteki olarak sunulan Arap imgesi, pasifliği ve egzotikliği içere-

cek Şekilde takdim edilmektedir. Bunun yanında çoğunlukla Şiddetle, Batı-karŐıtlılıĐıyla ve durağanlıkla özdeŐleŐtirilerek ötekileŐtirilen Doğu, kimi zaman da maneviyatla ilintilendirilerek egzotikleŐtirilmekte, bu da Walt Whitmann'ın Őiirlerinde ya da Charles Wilkins'ın metinlerinde temsilini bulan ve oryantlizmin önemli kaynaklarından biri olarak nitelenen “Spritüel Doğu” yaklaşımının popöler kültürdeki karşılıklarının hala nasıl canlı olduğunu gözler önüne sermektedir. Doğulu olduğu düşünölen unsurlar, sözü edilen bu dört alt stratejiyle birlikte haberleŐtirilmekte, bu süreçte birçok kalıp yargı karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte haber metinlerinde karŐılaŐılabilecek ilgi çekici bir husus da zaman zaman negatif imajları besleyen durumlara tanıklık ettiği düşünölen Doğulu aktörleri, “özre tabi” bir durumun olup olmadığına bakılmaksızın, mevcut Şartları dolayısıyla “mazur görme ve gösterme” çabasıdır.

Haberlerde karşımıza çıkan bu unsurların varlığı, içselleştirilmiş oryantlizm yanında dış haberciliğin son dönemlerdeki örgütlenme biçimiyle de ilişkilidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere incelenen haberlerin büyük bir kısmı imzasız haberlerdir. Bunun en temel gerekçesi, bu haberlerin medya kuruluşu ile ilintili herhangi bir muhabir tarafından üretilmeyip çeşitli kaynaklardan derlenmesidir. Bu derleme sürecinde, abonelik sistemiyle işleyen büyük haber ajansları yerine, bulvar gazetelerine enformasyon sunan İnternet siteleri ve haber portalları aktif biçimde kullanılmaktadır. Medya faaliyetleri içinde İnternet merkezli gazeteciliğin öne çıkmaması, haberin küreselleŐtiĐi düşünöncesi ve dış muhabirlik kurumunun yüksek maliyet getirdiği kanaati dış haberle dış muhabir arasındaki mesafeyi arttırmıŐ ve dış muhabirin dış haber üretimindeki rolünü azaltmıŐtır.⁷¹ Bu süreci, habere doğrudan muhatap olan muhabir yerine, medya merkezinde faaliyet gösteren sayfa editörleri yönetmekte ve haberler üzerindeki merkezi kontrol artmakta, içerik, üslup ve dizayn itibariyle haberler tektipleŐmeye baŐlamaktadır.

Haber üretimi seçici bir süreçtir ve içinde haber yapanın aktif katılımını öngörür. Bir başka deyişle, neyin haber olup olmayacağı özünde onun toplumsal gerçeklik içindeki yerine göre değil, muhabirin ya da bir başka haber üreticisinin haber üretme/yaratma arayışındaki bir özne olarak neyi haber olarak görmek istediği ile ilgili bir

durumdur. Habere yakın olanın muhabir olması durumunda söz konusu seçme eylemini gerçekleştiren kişi büyük oranda muhabir olmaktadır. Haberin konusuna ilişkin kendisine editör ya da yazı işleri müdüründen bir direktif gelse dahi, haberi büyük oranda muhabir içeriklendirmektedir. Zira o dışarıdadır ve dışarının bilgisine vakıf olduğu iddiasıyla oradadır. Dış muhabirin, dış haber üretim sürecinden dışlanması ve merkezi bir editöryal gözün sürece yön vermesi birbirine benzer birçok stereotipin haber metinlerinde yeniden dolaşıma sokulabilmesini kolaylaştırmaktadır.⁷² Haberi paylaşan ve üreten arasındaki mesafe arttıkça, haber metninde daha fazla kalıp yargıya rastlamak olası hale gelmektedir. Bu durum, bilgi akışının yönü dolayısıyla daha da fazla sorun oluşturmakta, Avrupa ve Amerikan medyasında yer alan oryantalist imgeler Türk medyasında yeniden üretilmekte, algılar, kalıplar ve yargılar herhangi bir eleştirel süzgeçten geçirilmeksizin Türkçeye tercüme edilmektedir. Bu da, çevresine Urry'nin “turist bakışı” olarak ifadelendirdiği bakışla bakan bir habercilik pratiğini beraberinde getirebilmektedir.⁷³ Turist bakışı, büyük oranda egzotik tecrübeler edinme istencine dayalı olarak ortaya çıkan bir bakma eylemidir.⁷⁴ “Turist bakışı”nın önemli bir özelliği de muhatap olduğu toplumsal gerçekliğin yaşayan, değişen, çelişkileriyle birlikte varolan, farklı aktörlere ve onlar arasındaki çatışmalara ev sahipliği yapan doğasını ıskalayabilmesi, söz konusu gerçekliği Şarklılaştırabilmesidir. Bu Şarklılaştırma ise, Habermas'ın ifade ettiği “tahrif edilmemiş iletişim” idealini medya için daha da ulaşılamaz kılmakta, söz yerine şiddetin, olgu yerine sansasyonun, ayrıntı yerine genellemenin daha değerli olduğu bir habercilik kültürü varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

EK-1: İncelenen Habertürk Haberleri

Habertürk gazetesinin Dünya bölümünde 5 Mayıs-5 Haziran 2010 tarihleri arasında yayımlanan ve bünyesinde Şarklılaştırma refleksinden/stratejisinden izler taşıdığı düşünülen haber başlıkları şunlardır.

1. “New York Bombacısı Uçakta Yakalandı”, 5 Mayıs 2010, s. 10.
2. “Taliban'ın 8 Alman Militan'ı Var”, 5 Mayıs 2010, s. 10.

3. “Suriye’ye Yaptırımlar Uzatıldı”, 5 Mayıs 2010, s. 10.
4. “Muhalliflerden Yeni Tasarı”, 5 Mayıs 2010, s. 11.
5. “Tahran’ın Milyoner Dilencileri”, 5 Mayıs 2010, s. 11.
6. “Sarko’dan Meclise: Yasaklayın Çarşafı”, 6 Mayıs 2010, s. 10.
7. “166 Kişinin Katili Kasab’a İdam Cezası”, 7 Mayıs 2010, s. 10.
8. “Taliban Liderleri Sürgüne Gidecek”, 7 Mayıs 2010, s. 11.
9. “Dubai Yolcularına ‘Sevişmeyin’ Uyarısı”, 7 Mayıs 2010, s. 11.
10. “Sydney Çarşafılı Soygunu Konuşuyor”, 7 Mayıs 2010, s. 10.
11. “Bağdat’a Duvar Örülecek”, Habertürk, 8 Mayıs 2010.
12. “İtalya’da Peçe Cezası Yayılıyor”, Habertürk, 8 Mayıs 2010, s. 10.
13. “Konsere Katılanlar Tutuklandı”, Habertürk, 8 Mayıs 2010.
14. “Avusturalya’da Çarşafı Tartışıyor”, Habertürk, 9 Mayıs 2010, s.12.
15. “Fas Muhalefeti Elton John’a Savaş Açtı”, Habertürk, 9 Mayıs 2010, s.12.
16. “Çarşaf Yasağı Tasarımcıları Korkuttu”, 10 Mayıs 2010, s. 10.
17. “Lübnan’dan Humus Hamlesi”, 10 Mayıs 2010, s. 10.
18. “Haniye’ye Obama’dan Cevap Yok”, 10 Mayıs 2010, s. 10.
19. “Terör Eylemine 7 Bin Dolar Harcadı”, 10 Mayıs 2010, s. 10.
20. “Türkiye Boru Hattını Patlatan Militanları Astılar”, 10 Mayıs 2010, s. 10.
21. “Barzani’nin Ziyaret Tarihi Kesinleşmedi”, 11 Mayıs 2010, s. 10.
22. “Obama’ya Mektup Gönderdik”, 11 Mayıs 2010, s. 10.
23. “Bomba Düzenekli Ayakkabı”, 11 Mayıs 2010, s. 11.
24. “İrak’ta İşçilere Üçüz Saldırı”, 11 Mayıs 2010, s. 11.
25. “Filistinli Milyarder Arabulucu”, 12 Mayıs 2010, s. 10.
26. “Filipinler’de Diktatör de Kazandı, Demokratlar da”, 12 Mayıs 2010, s. 10.
27. “Pakistan Hükümeti Ladin’in Yerini Biliyor”, 12 Mayıs 2010, s. 11.

28. “Talibandan Yeni Gaz Saldırısı”, 12 Mayıs 2010, s. 11.
29. “Fransa’dan Çarşaf Yasağına İlk Adım”, 12 Mayıs 2010, s. 11.
30. “‘Irak Yeni bir Etnik Çatışmanın Eşiğinde’, 12 Mayıs 2010, s. 11.
31. “İraklılar Kurtlar Vadisi İzliyor”, 12 Mayıs 2010, s. 11.
32. “Bush’un ‘Şer Ekseni’ne İsrail’den Revizyon: İran, Suriye ve K. Kore’yi Suçladılar”, 13 Mayıs 2010, s. 11.
- 33 “Tayland’da Gerilim Tırmanıyor”, 13 Mayıs 2010, s. 11.
- 34 “Karikatüriste Saldırı”, 13 Mayıs 2010, s. 11.
35. Tülin Daloğlu, “Türkiye, İran’ın Samimi Olmadığını Anlayacak”, 13 Mayıs 2010.
36. “Mülteci Kampına ABD Yardımı”, 13 Mayıs 2010, s. 11.
37. “Afganistan’da Gizemli Hastalık”, 13 Mayıs 2010, s. 11.
38. “Kudüs Konusunda Konuşmayın”, 14 Mayıs 2010, s. 10.
39. “Ankara Washington’dan İran Haberi Bekliyor”, 14 Mayıs 2010, s. 10.
40. “İngiliz Hükümetinde İlk Müslüman Kadın Bakan”, 14 Mayıs 2010, s. 10.
41. “Erdoğan Tahran’a Gitmiyor”, 15 Mayıs 2010, s. 10.
42. “El Kaide’ye ‘Savaş Bakanı’”, 15 Mayıs 2010, s. 10.
43. “İsrail’den Bar Refaeli’ye iPad Cezası”, 16 Mayıs 2010, s. 12.
44. “108 Militan Öldürüldü”, 16 Mayıs 2010, s. 13.
45. “Karikatüristin Evi Kundaklandı”, 16 Mayıs 2010, s. 13.
46. “Obama’yı Endonezya’da Öldüreceklerdi”, 16 Mayıs 2010, s. 13.
47. “İrândan Döndü Sarkozy Karşıladi”, 17 Mayıs 2010, s. 10.
48. “Birleşik İslam Devleti Kuralım”, 17 Mayıs 2010, s. 10.
49. “Muhalefet Liderine Gözaltı”, 17 Mayıs 2010, s. 11.
50. “‘Embesil’ Hakaretini ‘İltifat’ Kabul Etti”, 17 Mayıs 2010, s. 11.
51. “Liberal Gazetecinin Baskı İstifası”, 17 Mayıs 2010, s. 11.
52. “Pakistan’da ‘İstenmeyen Adam’ Oldu”, 17 Mayıs 2010, s. 11.

53. “ABD’nin En Güznel Kızı Müslüman”, 18 Mayıs 2010, s. 10.
54. “Başbakan Katili Tahran’a İade Ediliyor”, 18 Mayıs 2010, s. 11.
55. “Sex and The City’ye Abu Dabi Engeli”, 18 Mayıs 2010, s. 11.
56. “Mısır Hamas ile Bağını Kesti”, 18 Mayıs 2010, s. 11.
57. “Türkiye’nin Nükleer Tecrübesi Yok, Risk Alıyor”, 18 Mayıs 2010, s. 10.
58. “Takas Restleşmesi”, 19 Mayıs 2010, s. 10.
59. Tülin Daloğlu, “Hayır Diyeceğiz”, 20 Mayıs 2010, s. 10.
60. “Fransa’da Çarşafı Kadına Saldırı”, 20 Mayıs 2010, s. 10.
61. “Mugabe’den Kim’e Hayvan İkramı”, 20 Mayıs 2010, s. 10.
62. “Bangkok Yandı, İsyana Bastırıldı”, 20 Mayıs 2010, s. 10.
63. “Özbek Üniversitesi’ne Saldırı”, 20 Mayıs 2010.
64. “Suriye ve Lübnan’a Gidecek”, 21 Mayıs 2010, s. 10.
65. “Hamas’lı vekil 4 Yıl Sonra Serbest”, 21 Mayıs 2010, s. 10.
66. “İran’a Dönerse İdam Edilecek”, 21 Mayıs 2010, s. 10.
67. “Obama, Ahmedî’nin Ensesinde”, 21 Mayıs 2010, s. 10.
68. “Cameron Dört Gözle ‘CARLA’yı Bekliyor”, 22 Mayıs 2010, s. 10.
69. “İsrail Tahran’ı Nasıl Durduracak?”, 22 Mayıs 2010, s. 10.
70. “Kudüsey Girişı Yasaklandı”, 22 Mayıs 2010, s. 10.
71. “Beckham Cephede Silaha Sarıldı”, 23 Mayıs 2010, s. 13.
72. “Almanya’da Gözler İslam Seminerinde”, 23 Mayıs 2010, s. 13.
73. “Suudi Kadınlar Polislere Savaş Açtı”, 23 Mayıs 2010, s. 13.
74. “İsrail ile Toprak Takasına Hazırız”, 23 Mayıs 2010, s. 13.
75. “Yemenli İmam ABD’yi Tehdit Etti”, 24 Mayıs 2010, s. 10.
76. “İstanbul’daki Somali Liderinin Sarayı Kuşatma Altında”, 24 Mayıs 2010, s. 10.
77. “Tutuklular Kesinlikle Casus”, 24 Mayıs 2010, s. 10.
78. “İsrail Füze Yağmuruna Hazırlanıyor”, 24 Mayıs 2010, s. 10.
79. “Taliban Parayla Öldürüyor”, 24 Mayıs 2010, s. 10.
80. Umut Tütüncü, “Erdoğan’dan Tahran’a ‘Sessizlik’ Çağırısı”, 24 Mayıs 2010, s. 11.

81. “Seçim Öncesi Sözümü Tutamadım Özür Dilerim”, 24 Mayıs 2010, s. 11.
82. “İran Mektubunu UAEK’ye Sundu”, 25 Mayıs 2010, s. 10.
83. “Sarkozy’den Erdoğan’a: Kaygılar Var”, 25 Mayıs 2010, s. 10.
84. “ABD Basını Türkiye’ye Yüklendi”, 25 Mayıs 2010, s. 10.
85. “Pentagon Ortadoğu’da Faaliyette”, 26 Mayıs 2010, s. 10.
86. “Clinton: İran Hile Yapıyor”, 26 Mayıs 2010, s. 11.
87. “Türkiye İsrail’e Nota Vermedi”, 26 Mayıs 2010, s. 11.
88. “Kefaletle Serbest Bırakıldı”, 26 Mayıs 2010, s. 11.
89. “İsrail’de Chomsky Protestosu”, 26 Mayıs 2010, s. 11.
90. “Saddam’a Sübyancı Komplosu”, 27 Mayıs 2010, s.10.
91. “Gazze’ye Yardım Filosu Bugün Yola Çıkıyor”, 27 Mayıs 2010, s. 10.
92. “Hizbullah’tan İsrail’e Tehdit”, 27 Mayıs 2010, s. 10.
93. “Gazze’ye Hava Saldırısı”, 27 Mayıs 2010, s. 10.
94. “New York’ta Camiye Onay Çıktı”, 27 Mayıs 2010, s. 11.
95. “Birçok Suikast Atlattım”, 27 Mayıs 2010, s. 11.
96. “Irak Havayolları Kapatıldı”, 27 Mayıs 2010, s. 11.
97. “Tayland’da Bombalı Saldırıları”, 27 Mayıs 2010, s. 11.
98. “ABD’nin Yeni Düşmanı ‘Cihad Jane’ler”, 28 Mayıs 2010, s. 10.
99. “Pakistan Youtube Yasağını Kaldırdı”, 28 Mayıs 2010, s. 10.
100. “Kısa Etek Satana Ruhsat İptali”, 28 Mayıs 2010, s. 11.
101. “Müslümanları Kızdıran Kampanya”, 29 Mayıs 2010, s. 10.
102. “Pakistan’da Camilere Saldırı”, 29 Mayıs 2010, s. 10.
103. “El Kaide Bombacı Bulamıyor”, 29 Mayıs 2010, s. 10.
104. “Arena’dan Irak’a Transfer”, 29 Mayıs 2010, s. 10.
105. “Yemin Edip Göreve Başladı”, 29 Mayıs 2010, s. 10.
106. “Chomsky Şii Lider Fadlallah ile Görüştü”, 29 Mayıs 2010, s. 12.
107. “Causus Güvercin Gözaltında”, 30 Mayıs 2010, s. 10.
108. “Guantanamo’da 48 ‘Masum’ Var”, 30 Mayıs 2010, s. 10.

109. “Bahreyn’ne İlk Seks Mağazası Açıldı”, 30 Mayıs 2010, s. 13.
110. “Biri Suriye’yi Uzaydan Gözetliyor”, 31 Mayıs 2010, s. 10.
111. “Kadın Sunucular Kapalı Giyinmeye Karşı Çıktı”, 31 Mayıs 2010, s. 10.
112. “Militaların Sığınağı Bombalandı”, 31 Mayıs 2010, s. 10.
113. “Tren Terörüne Operasyon”, 31 Mayıs 2010, s. 10.
114. “PJAK Operasyonu Can Aldı”, 31 Mayıs 2010, s. 11.
115. “Irak’ta Milyarlarca Dolar Yolsuzluk”, 1 Haziran 2010, s. 11.
116. “Ordudan Taliban’a Operasyon”, 1 Haziran 2010, s. 11.
117. “Hayvanlar Deney İçin Yaratıldı”, 1 Haziran 2010, s. 11.
118. “Barış Şurasına Burkalı Saldırı”, 3 Haziran 2010, s. 10.
119. “Bollywood Oscar’larına Savaş Suçları Protestosu”, 3 Haziran 2010, s. 10.
120. “Mürettebat Korsanları Öldürdü”, 5 Haziran 2010, s. 12.
121. “Nasrallah: Türkiye’yi Takdir Ediyorum”, 5 Haziran 2010, s. 12.
122. “Papa’yı Gördü Saçmaladı”, 5 Haziran 2010, s. 12.
123. “Hamas’ın Eli Güçlendi”, 5 Haziran 2010, s. 12.

EK-2: İncelenen Hürriyet Haberleri

Hürriyet gazetesinin Dünya bölümünde 5 Mayıs-5 Haziran 2010 tarihleri arasında yayımlanan ve bünyesinde Şarklılaştırma refleksinden/stratejisinden izler taşıdığı düşünölen haber başlıkları Şunlardır:

1. “İran Neden Brezilya’yı Arabulucu Seçti?”, 5 Mayıs 2010, s.22
2. “Bombacı Pakistanlı”, 5 Mayıs 2010, s. 22.
3. “Bombacı Uçağa Nasıl Bindi”, 6 Mayıs 2010, s. 24.
4. “Ermeniler Ağrı Dağını Klonlayacak”, 7 Mayıs 2010, s. 27.
5. “Times Meydanı’na Taliban Bombası”, 7 Mayıs 2010, s. 27.
6. “Barzani’nin Kızıyla Aşk’ı Yazdı, İŞkenceyle Öldüröldü”, 8 Mayıs 2010, s. 31.

7. “İran’dan Güvenlik Konseyi Üyelerine Yemek Diplomasisi”, 8 Mayıs 2010, s. 31.
8. “Faslı AK Parti’den Elton John’u Yakalayın”, 8 Mayıs 2010, s. 31.
9. “İsrail Filistin Müzakereleri Yeniden Başlıyor”, 10 Mayıs 2010, s. 16.
10. “İran 5 PJAKlı Teröristi Astı”, 10 Mayıs 2010, s. 16.
11. “Masaj Pabucu mu, Yürüyen Bomba mı?” 11 Mayıs 2010, s. 24.
12. “Somalili Korsanlara İnanılmaz Ceza”, 12 Mayıs 2010, s. 24.
13. “Ahmedi İnsafa Geldi: Amerikalı Dağcıların Annelerine İzin Çıktı”, 12 Mayıs 2010.
14. “İsrail Başbakanı Netanyahu Haham Gibi Konuştu: Kuran’da Kudüs Yok”, 13 Mayıs 2010, s. 23.
15. “İlk Müslüman Kadın Bakan”, 14 Mayıs 2010, s. 28.
16. Nerdun Hacıoğlu, “Perese Rus Gümrüğünde Face Control”, 15 Mayıs 2010, s. 31.
17. “300 Bin Dolara Özgürlüğüne Kavuşuyor”, 16 Mayıs 2010, s. 31.
18. “Tayland’da Kızıl Kıyamet”, 16 Mayıs 2010, s. 31.
19. “İrak’ta Sonuç Aynı”, 17 Mayıs 2010, s. 26.
20. “Fransız Öğretmene Karşı İranlı İki Mahkum”, 17 Mayıs 2010, s. 26.
21. “Tahran’da Son Tango”, Hürriyet, 17 Mayıs 2010, s. 26.
22. “Suudilerden Devrim Gibi Karar: Kızlar Diri Diri Yanmayacak”, 18 Mayıs 2010.
23. Arzu Çakır Morin, “Paris-Tahran Hattında Mahkum Takası”, 18 Mayıs 2010, s. 23.
24. “Sydney’den Avrupa’ya Protesto”, 18 Mayıs 2010, s. 23.
25. “Mahkum Takası Tamam”, 19 Mayıs 2010, s. 17.
26. “NATO Konvoyuna İntihar Saldırısı”, 19 Mayıs 2010, s. 17.
27. “Obama’nın Zeytuni Halasına İltica Hakkı”, 19 Mayıs 2010, s. 17.

28. "Tutsak Çocukları İçin arŐafa Girdiler", 19 Mayıs 2010, s. 17.
29. "Fransa'da Peçe Yasağı Kabineden Geçti", 20 Mayıs 2010, s. 16.
30. "Türkiye'nin Yıldızı Parladı", 20 Mayıs 2010, s. 16.
31. "Pakistan'da Facebook ve Youtube'a Yasak", 21 Mayıs 2010, s. 28.
32. "Batı Kurallarını İstemiyorlar", 22 Mayıs 2010, s. 25.
33. "Suudi Arabistan'da Emou Kızlara Tutuklama", 23 Mayıs 2010, s. 23.
34. "Gazze Gemileri Yolda", 23 Mayıs 2010, s. 23.
35. "ABD Güzeline Miss Hizbullah Suçlaması", 24 Mayıs 2010, s. 24.
36. "Obama'nın 'Vur' Emrine Misilleme", 24 Mayıs 2010, s. 24.
37. "Tayland'da Temizlik Vakti", 24 Mayıs 2010, s. 24.
38. "Somali'de İslamcılar Saraya Saldırdı", 24 Mayıs 2010, s. 24.
39. "İran'da Kadınlara Laf Atan Sürücülere Ceza", 25 Mayıs 2010, s. 23.
40. "Batı Trakya'da Őeriat Kaldırılınsın", 25 Mayıs 2010, s. 23.
41. "WP: Türkiye ile ABD İlişkileri Gerilebilir", 25 Mayıs 2010, s. 23.
42. "Polis Uzun Etek Giydirecek", 26 Mayıs 2010, s. 26.
43. "İran'ın Takas Mektubunda Boşluklar Var", 26 Mayıs 2010, s. 26.
44. "CIA, Saddam'a Gay Seksli Kaset Komplosu Kurmuş", 27 Mayıs 2010, s. 27.
45. "İsrail Sert Çıktı: O Gemilere Hiç Gerek Yok", 27 Mayıs 2010, s. 27.
46. "Gazze'ye Geçit Yok", 28 Mayıs 2010, s. 25.
47. "Müslümanların Tepkisini Çeken Afiş", 28 Mayıs 2010, s. 25.
48. "Ahmedi Camisine Taliban Saldırdı", 29 Mayıs 2010, s. 25.
49. "Akdeniz'de Gazze Alarmı", 29 Mayıs 2010, s. 25.
50. "Müslüman Facebook Kurdular", 29 Mayıs 2010, s. 25.
51. "İspanya'da Peçe Yasağı", 29 Mayıs 2010, s. 25.

52. “ABD: Onay Almadan Tahran’a Gittiler”, 30 Mayıs 2010, s. 25.
53. “Pakistan Casusu Güvercin Yakalandı”, 30 Mayıs 2010, s. 25.
54. “ABD, Afganistan’da Yanlışlıkla Vurmuş”, 30 Mayıs 2010, s. 25.
55. “Kadın Sunuculardan ‘Zorla Türban’, 31 Mayıs 2010, s. 26.
56. “Akdeniz’de Köşe Kapmaca”, 31 Mayıs 2010, s. 26.
57. “İsrail İran’a Denizaltı Yolladı”, 31 Mayıs 2010, s. 26.
58. “Barzani: Türkiye Kürdistan’a Saygı Göstersin”, 31 Mayıs 2010, s. 26.
59. “İsrail’e Kınama Yağıyor”, 1 Haziran 2010, s. 23.
60. “Evden Kaçan Çocuk Gelinleri Kamçıldılar”, 1 Haziran 2010, s. 23.
61. “3 Numara Öldürüldü”, 2 Haziran 2010, s. 23.
62. “Mısır İnsafa Geldi, Gazze Sınırını Açtı”, 2 Haziran 2010, s. 23.
63. “İsrail ABD’yi Zora Soktu”, 2 Haziran 2010, s. 23.
64. “Suudi Polisi MTV’deki Üç Arap Gencin Peşinde”, 3 Haziran 2010, s. 19.
65. “Dışarıda Kıyamet, İçeride Barış”, 3 Haziran 2010, s. 19.
66. “Netanyahu: Aşk Gemisi Değildi”, 4 Haziran 2010, s. 25.
67. “Biden: İsrail Müdahalesi Haklı”, 4 Haziran 2010, s. 25.
68. “Çok Eşli Lider Aldatıldı mı?”, 5 Haziran 2010, s. 33.

Notlar

- 1 Nico Carpentier, *Understanding Alternative Media*, Buckingham: Open University Press, 2008, s. 12-20.
- 2 Örnek olarak bkz. Edward S. Herman, Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, Vintage: Londra, 1994. Bu kullanım biçiminin en temel sorunu, özcü ve dışlayıcı bir tavır içerisinde araştırma nesnesine yaklaşması ve “ana akım” olarak betimlenen medyanın tüm tarih ve topluluklar için aynı şekilde işleyen bir biçimde takdim edilmesi, medyayı “yanlış bilinç” taşıyan bir zihinsel ifsat aygıtı olarak değerlendirmesidir. Aydın ve Hammer’ın belirttikleri gibi araştırma nesnesini “negatif medya temsilcilerinin pasif kurbanları olarak göstermek”, medya araştırmaları için önemli bir sorundur. Cemil Aydın & Juliane Hammer, “Muslims and Media: Perceptions, Participation, and Change”, *Cont Islam*, n. 4, 2010, s. 3.
- 3 Edward Said, *Orientalism*, New York: Pantheon Books, 1978, s. 2.
- 4 Yücel Bulut, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001, s. 10.
- 5 Bryan S. Turner, *Orientalism, Postmodernism and Religion*, Londra: Routledge, 1994, s. 5.
- 6 Edmund Burke III ve David Prochaska, “Introduction: Orientalism from Postcolonial Theory to World History”, iç. Edmund Burke III ve David Prochaska (der.), *Genealogies*

- of **Orientalism: History, Theory, Politics**, Nebraska: University of Nebraska Press, 2008, s. 1. Ayrıca bkz. Mahmut Mutman, "Şarkiyatçılık / Oryantalizm", i. Uygur KocabaŐođlu, (der.), **Modern Türkiye'de Siyasi DŐnce: Modernleşme ve Batıcılık**, c. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- 7 Mahmut Mutman, "Under the Sign of Orientalism: The West vs. Islam", **Cultural Critique**, 23, s. 169.
 - 8 Carel Bertram, **Imagining the Turkish House**, Texas: University of Texas Press, 2008.
 - 9 Semra Germaner ve Zeynep İnanur, **Turkey and Orientalism**, Turkish Cultural Service Foundation, 1989.
 - 10 Matthew Gumpert, "'Everyway that I can': Auto-Orientalism at Eurovision 2003", i. Ivan Raykoff ve Robert Deam Tobin (der.), **A Song for Europe: Popular Music and Politics in the Eurovision Song Contest**, Ashgate Publishing, 2007, s. 157.
 - 11 Hilmi Yavuz, "Modernleşme: Para mı, Btn m? Batılılaşma: Simgesi mi, Kavram mı?", **Modernleşme ve Batıcılık**, c. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 212-218.
 - 12 Sadık Jalal Al-Azm, "Orientalism in Reverse", **Khamsin: Journal of Revolutionary Socialists of the Middle East**, n. 8, 1981, ss. 5-26.
 - 13 Ussama Makdisi, "Ottoman Orientalism", **American Historical Review**, c. 107, n. 3, 2002, ss. 768-96.
 - 14 Milica Bakic-Hayden, "Sürekli oğalan Oryantalizmler: Eski Yugoslavya rneği", ev. Birgl Koak, i. Ayt YıldıŐ (Der.), **Oryantalizm: Eleştiri Metinleri**, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2007, s. 356-357.
 - 15 Bakic-Hayden, Sürekli oğalan Oryantalizmler, s. 362.
 - 16 Yuko Kikuchi, **Japanese Modernisation and Mingei Theory, Cultural Nationalism and Oriental Orientalism**, New York: Routledge Curzon, 2004, s. 153.
 - 17 Aktaran A. L. MacAffie, **Orientalism**. London: Longman, 2002, s. 128.
 - 18 Arif Dirlilik, "Chinese History and the Question of Orientalism", **History and Theory**, c. 35, n. 4, 1996, s. 96; Arif Dirlilik, Post-Colonial Aura, **Third World Criticism in the Age of Global Capitalism**, Boulder: Westview, 1997, s. 108.
 - 19 Little'nin ile Lutz ve Collins'in yaptıkları alıŐmada gösterdikleri zere Araplar, Afrikalılar ve Asyalılar Batı toplumsal bağlamı içinde oryantalist stratejiler eşliğinde temsil edilmeye devam etmektedir. Douglas Little, **American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945**, Chapel Hill & Londra: The University of North Carolina Press, 2004; Catherine A. Lutz ve Jane L. Collins, **Reading National Geographic**, Chicago: University of Chicago Press, 1993.
 - 20 Kararname-i liden aktaran Orhan Koloğlu, "Medya-Devlet ve Sermaye", **Birikim**, n. 117, s. 69.
 - 21 Paul Heyer, **Communications and History: Theories of Media, Knowledge, and Civilization**, New York, Greenwood Press, 1988, s. 11.
 - 22 Şerif Mardin, "Batıcılık", i. Mmtaz rkne ve Tuncay nder (der.), **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı, 1995, s. 9.
 - 23 Őkr Haniogđlu, "Batıcılık", i. **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 1382. Daha detaylı bilgi için bkz. Uygur KocabaŐođlu (der.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, c. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004; Ő. Tufan Buzpınar, "Celal Nuri's Concepts of Westernization and Religion", **Middle Eastern Studies**, c. 42, n. 2, ss. 247-258. Karşılaştırmalı bir analiz için bkz. Ashis Nandy, **Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self under Colonialism**, Delhi: Oxford University Press, 1983; Syed Hussein Alatas, "The Captive Mind and Creative Development", **International Social Science Journal**, c. 26, n. 4, 1974.
 - 24 Meyda Yeğenoğlu, **Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism**, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 129.
 - 25 Meltem Ahıska, "Occidentalism: The Historical Fantasy of the Modern", **South Atlantic Quarterly**, c. 102, n. 2-3, 2003, s. 351.

- 26 Said Faiq, **Cultural Encounters in Translation From Arabic**, Bristol: Multilingual Matters Limited, 2004, s. 20.
- 27 Xiaomei Chen, Maocu oksidentalizm ve Batılı oryantalizm arasında kıyaslama yapar ve Batılı oryantalizmin “dış tahakküm”ün, Maocu oksidentalizmin ise “iç baskı”nın bir aracı olarak kullanıldığını öne sürer. Xiaomei Chen, **Occidentalism: A Theory of Counter-Discourse in Post-Mao China**, New York: Oxford University Press, s. 7. Oksidentalizm konusunda aydınlatıcı bir çerçeve için bkz. Alim Arlı, **Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin**, İstanbul: Küre Yayınları, 2003.
- 28 Hasan Bülent Kahraman, “İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm”, **Doğu-Batı**, n. 20, Ankara, 2002, s. 184.
- 29 Sabri Ateş, “Oryantalizm ve ‘Bizim Doğumuz’”, **Doğudan**, c. 1, n. 1, 2007.
- 30 Mutman, “Under the Sign...” s. 192.
- 31 Medyadaki oryantalist temsiller söz konusu olduğunda Edward Said’in ilk baskısı 1981 yılında yapılan *Covering Islam* isimli kitabının açtığı ufuk, alanda çalışma yapan araştırmacılar açısından hâlâ değerini korumaktadır. Said’in bu çalışması Batıdaki oryantalizm çalışmaları ile ilgili olarak yazdığı ve bugün bir klasik haline gelen Orientalism isimli eserindeki teorik çerçeveden hareketle Batı medyasındaki İslam imajını araştırmaktadır. Edward Said, **Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World**, New York: Vintage Books, 1997.
- 32 İbrahim Al Dakuki, “Arab and Turkish Images of Each Other”, iç. Tahar Labib (der.), **Imagining the Arab Other: How Arabs and Non-Arabs View Each Other**, Londra: I. B. Tauris, 2008, s. 293.
- 33 Ulf Hannerz, **Foreign News: Exploring the World of Foreign Correspondents**, Chicago: University of Chicago Press, 2004, s. 3.
- 34 Tony Harcup ve Deidre O’Neill, “What is News? Galtung and Ruge Revisited”, **Journalism Studies**, c. 2, n. 2, 2001, ss. 261-280.
- 35 Mücahit Küçükylmaz ve Hakan Çopur, **Türk Basınında Dış Habercilik**, Ankara: SETA Yayınları, 2010, s. 67.
- 36 Daha geniş bilgi için bkz. Zeynep Karahan Uslu, “Yazılı ve Görsel Medyada Magazinelleşmenin Tarihsel ve Sosyolojik Dinamikleri”, **İletişim**, n. 12, 2001, s. 1-23; Hakan Ergül, **Televizyonda Haberin Magazinelleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001. Ayrıca dış haberler editörlerinin konuya yaklaşımı ve beyanları için Küçükylmaz ve Çopur’un çalışmasına bakılabilir. Bir örnek olarak bkz. “Türk basınında dış politikanın ve dış politikaya dair haberlerin ilgi görmediği inancı var. Magazin konuları ya da dış politikanın magazinsel boyutu daha çok ilgi görüyor, çünkü daha kolay ve eğlenceli. Mesela Sarkozy’nin attığı önemli bir imzadan çok Sarkozy-Bruni ilişkisi daha çok ilgi çekiyor.” Küçükylmaz ve Çopur, **Türk Basınında Dış Habercilik**, s.76-77.
- 37 Mari Holmboe Ruge ve Johan Galtung, “The Structure of Foreign News: The Presentation of the Congo, Cuba, and Cyprus Crises in Four Norwegian Newspapers”, **Journal of Peace Research**, c. 2, n. 1, 1965, s. 70-71.
- 38 Herbert J. Gans, **Deciding What’s News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek, and Time**, Londra: Constable, 1980, s. 8.
- 39 Gans, **Deciding What’s News**, s. 80.
- 40 Bkz. Ateş, Oryantalizm ve ‘Bizim Doğumuz’
- 41 “ABD’nin Yeni Düşmanı ‘Cihad Jane’ler”, **Habertürk**, 28 Mayıs 2010, s. 10.
- 42 “Obama’nın ‘Vur’ Emrine Misilleme”, **Hürriyet**, 24 Mayıs 2010, s. 24.
- 43 “Yemenli İmam ABD’yi Tehdit Etti”, **Habertürk**, 24 Mayıs 2010, s. 10. Arap isimlerinin birçok farklı şekilde Türkçeleştirildiğini görebiliyoruz. Burada da iki farklı yazım söz konusudur: “El-Avlaki” ve “el Evlaki”.
- 44 “Almanya’da Gözler İslam Seminerinde”, **Habertürk**, 23 Mayıs 2010, s. 13.
- 45 “Müslümanları Kızdıran Kampanya”, **Habertürk**, 29 Mayıs 2010, s. 10.
- 46 “Müslümanların Tepkisini Çeken Afış”, **Hürriyet**, 28 Mayıs 2010, s. 25.
- 47 “Bari Şurasına Burkalı Saldırı”, **Habertürk**, 3 Haziran 2010, s. 10.

- 48 “El Kaide Bombacı Bulamıyor”, **Habertürk**, 29 Mayıs 2010, s. 10; “Obama’yı Endonezya’da Öldüreceklerdi”, **Habertürk**, 16 Mayıs 2010, s. 13; “New York Bombacısı Uçakta Yakalandı”, **Habertürk**, 5 Mayıs 2010, s. 10; “İstanbul’daki Somali Liderinin Sarayı Kuşatma Altında”, **Habertürk**, 24 Mayıs 2010, s. 10; “Bangkok Yandı, İsyan Bastırıldı”, **Habertürk**, 20 Mayıs 2010, s. 10; “Masaj Pabucu mu, Yürüyen Bomba mı?” **Hürriyet**, 11 Mayıs 2010, s. 24; “NATO Konvoyuna İntihar Saldırısı”, **Hürriyet**, 19 Mayıs 2010, s. 17; “Tayland’da Temizlik Vakti”, **Hürriyet**, 24 Mayıs 2010, s. 24; “Barzani’nin Kızıyla Aşk’ı Yazdı, İşkenceyle Öldürüldü”, **Hürriyet**, 8 Mayıs 2010, s. 31; “Suudilerden Devrim Gibi Karar: Kızlar Diri Diri Yanmayacak”, **Hürriyet**, 18 Mayıs 2010, s. 23; “Somalili Korsanlara İnanılmaz Ceza”, **Hürriyet**, 12 Mayıs 2010, s. 24; “Karikatüristin Evi Kundaklandı”, **Habertürk**, 16 Mayıs 2010, s. 13; “Pakistan’da Camilere Saldırı”, **Habertürk**, 29 Mayıs 2010, s. 10.
- 49 “İranda Kadınlara Laf Atan Sürücülere Ceza”, **Hürriyet**, 25 Mayıs 2010, s. 23.
- 50 “İrana Dönerse İdam Edilecek”, **Habertürk**, 21 Mayıs 2010, s. 10.
- 51 “300 Bin Dolara Özgürlüğüne Kavuşuyor”, **Hürriyet**, 16 Mayıs 2010, s. 31; “Ahmedi İnsafa Geldi: Amerikalı Dağcıların Annelerine İzin Çıktı”, **Hürriyet**, 12 Mayıs 2010, s. 24; “Fransız Öğretmene Karşı İranlı İki Mahkum”, **Hürriyet**, 17 Mayıs 2010, s. 26; Arzu Çakır Morin, “Paris-Tahran Hattında Mahkum Takası”, **Hürriyet**, 18 Mayıs 2010, s. 23; “Başbakan Katili Tahran’a İfade Ediliyor”, **Habertürk**, 18 Mayıs 2010, s. 11; “İrandan Döndü Sarkozy Karşılıdı”, **Habertürk**, 17 Mayıs 2010, s. 10; “Tutuklular Kesinlikle Casus”, **Habertürk**, 24 Mayıs 2010, s. 10; “Kefaletle Serbest Bırakıldı”, **Habertürk**, 26 Mayıs 2010, s. 11.
- 52 “Erdogan Tahran’a Gitmiyor”, **Habertürk**, 15 Mayıs 2010, s. 10; “Takas Restleşmesi”, **Habertürk**, 19 Mayıs 2010, s. 10; “Tahran’da Son Tango”, **Hürriyet**, 17 Mayıs 2010, s. 26; “İran’ın Takas Mektubunda Boşluklar Var”, **Hürriyet**, 26 Mayıs 2010, s. 26. “İran Mektubunu UAEK’ye Sundu”, **Habertürk**, 25 Mayıs 2010, s. 10; “İrandan Güvenlik Konseyi Üyelerine Yemek Diplomasisi”, **Hürriyet**, 8 Mayıs 2010, s. 31.
- 53 Bkz. “İran Neden Brezilya’yı Arabulucu Seçti?” 5 Mayıs 2010, **Hürriyet**, s. 22. Özellikle Haziran’ın ayının ilk haftasından itibaren gerek Hürriyet, gerekse de Habertürk gazetelerinde pek çok “eksen kayması” haberi ve yorumuna rastlamak mümkündür. Ne var ki söz konusu dönem mevcut araştırmanın sınırları dışında kalmaktadır.
- 54 Bkz. Tülin Daloğlu, “Türkiye, İran’ın Samimi Olmadığını Anlayacak”, **Habertürk**, 13 Mayıs 2010, s. 11; “Sarkozy’den Erdoğan’a: Kaygılar Var”, **Habertürk**, 25 Mayıs 2010, s. 10; “ABD Basını Türkiye’ye Yüklendi”, **Habertürk**, 25 Mayıs 2010, s. 10; “Clinton: İran Hile Yapıyor”, **Habertürk**, 26 Mayıs 2010, s. 11; “Batı Kurallarını İstemiyorlar”, **Hürriyet**, 22 Mayıs 2010, s. 25.
- 55 “ABD: Onay Almadan Tahran’a Gittiler”, **Hürriyet**, 30 Mayıs 2010, s. 25.
- 56 “İran 5 PjAKlı Teröristi Astı”, **Hürriyet**, 10 Mayıs 2010, s. 16. Bkz. “Birleşik İslam Devleti Kuralım”, **Habertürk**, 17 Mayıs 2010, s. 10.
- 57 “İsrail İrana Denizaltı Yolladı”, **Hürriyet**, 31 Mayıs 2010, s. 26.
- 58 “Obama, Ahmedi’nin Ensesinde”, **Habertürk**, 21 Mayıs 2010, s. 10; “Ankara Washington’dan İran Haberi Bekliyor”, **Habertürk**, 14 Mayıs 2010, s. 10 ve “İsrail Tahran’ı Nasıl Durduracak?”, **Habertürk**, 22 Mayıs 2010, s. 10.
- 59 “Taliban Liderleri Sürgüne Gidecek”, **Habertürk**, 7 Mayıs 2010, s. 10.
- 60 “Taliban’ın 8 Alman Militanı Var”, **Habertürk**, 5 Mayıs 2010, s. 10; “Talibandan Yeni Gaz Saldırısı”, **Habertürk**, 12 Mayıs 2010, s. 11; “Afganistan’da Gizemli Hastalık”, **Habertürk**, 13 Mayıs 2010, s. 11; “Taliban Parayla Öldürüyor”, **Habertürk**, 24 Mayıs 2010, s. 10; “Ordudan Taliban’a Operasyon”, **Habertürk**, 1 Haziran 2010, s. 11; “Ahmedi Camisine Taliban Saldırıldı”, **Hürriyet**, 29 Mayıs 2010, s. 25.
- 61 “Suudi Polisi MTV’deki Üç Arap Gencin Peşinde”, **Hürriyet**, 3 Haziran 2010, s. 19.
- 62 Bu isyan sürecinde isyan edenin kullandığı söylenen şiddete ilişkin olarak ise herhangi bir sorunsallaştırmaya gidilmemekte, “Suudi yetkililer, son yıllarda ahlak polisine yönelik şiddet ve saldırı olaylarının sayısında gözle görülür bir artış olduğunu vurguluyor” cümlesi ile yetinilmekte ve haber sonlandırılmaktadır. “Suudi Kadınlar Polislere Savaş Açtı”,

- Habertürk**, 23 Mayıs 2010, s. 13. Gazetelerin dünya sayfalarında benzer çerçevede kurulan birçok habere rastlamak mümkündür. Bkz. “Suudi Arabistan’da Emo’cu Kızlara Tutuklama”, **Hürriyet**, 23 Mayıs 2010, s. 23; “Evdan Kaçan Çocuk Gelinleri Kamçıldılar”, **Hürriyet**, 1 Haziran 2010, s. 23; “Kısa Etek Satana Ruhsat İptali”, **Habertürk**, 28 Mayıs 2010, s. 11; “Pakistan’da Facebook ve Youtube’ya Yasak”, **Hürriyet**, 21 Mayıs 2010, s. 28; “Polis Uzun Etek Giydirecek”, **Hürriyet**, 26 Mayıs 2010, s. 26.
- 63 “Kadın Sunuculardan ‘Zorla Türban İsyanı”, **Hürriyet**, 31 Mayıs 2010, s. 26; “Kadın Sunucular Kapalı Giyinmeye Karşı Çıktı”, **Habertürk**, 31 Mayıs 2010, s. 10; “Sex and The City’ye Abu Dabi Engeli”, **Habertürk**, 18 Mayıs 2010, s. 11; “Liberal Gazetecinin Baskı İstifası”, **Habertürk**, 17 Mayıs 2010, s. 11; “Pakistan’da ‘İstenmeyen Adam’ Oldu”, **Habertürk**, 17 Mayıs 2010, s. 11
- 64 “Sarko’dan Meclise: Yasaklayın Çarşafı”, **Habertürk**, 6 Mayıs 2010, s.
- 65 “Sydney Çarşafı Soygunu Konuşuyor”, **Habertürk**, 7 Mayıs 2010, s. 11.
- 66 Bkz. “Muhafiflerden Yeni Tasarı”, **Habertürk**, 5 Mayıs 2010, s. 11; “İtalya’da Peçe Cezası Yayılıyor”, **Habertürk**, 8 Mayıs 2010, s. 10; “Avusturya’da Çarşafı Tartışıyor”, **Habertürk**, 9 Mayıs 2010, s.12; “Çarşaf Yasağı Tasarımcıları Korkuttu”, **Habertürk**, 10 Mayıs 2010, s. 10; “Fransa’dan Çarşaf Yasağına İlk Adım”, **Habertürk**, 12 Mayıs 2010, s. 11; “Fransa’da Çarşafı Kadına Saldırı”, **Habertürk**, 20 Mayıs 2010, s. 10; “Tutsak Çocukları İçin Çarşafa Girdiler”, **Hürriyet**, 19 Mayıs 2010, s. 17; “İspanya’da Peçe Yasağı”, **Hürriyet**, 29 Mayıs 2010, s. 25.
- 67 “Dubai Yolcularına ‘Sevişmeyin’ Uyarısı”, **Habertürk**, 7 Mayıs 2010, s. 11; “Konsere Katılanlar Tutuklandı”, **Habertürk**, 8 Mayıs 2010; “ABD’nin En Güzel Kızı Müslüman”, **Habertürk**, 18 Mayıs 2010, s. 10; “ABD Güzeline Miss Hizbullah Suçlaması”, **Hürriyet**, 24 Mayıs 2010, s. 24; “Tahran’ın Milyoner Dilencileri”, **Habertürk**, 5 Mayıs 2010, s. 11; “Çok Eşli Lider Aldatıldı mı?”, **Hürriyet**, 5 Haziran 2010, s. 33.
- 68 Thery Hentch, **Muhayyel Doğu**, Çev. Aysel Bora, İstanbul: Metis Yay., 1996.
- 69 11 Eylül 2001 sonrasında oluşan politik atmosferin medyadaki etkilerine ilişkin olarak bkz. Matthew J. Morgan ve Roy Stewart, **The Impact of 9-11 on the Media, Arts, and Entertainment**, New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- 70 Elizabeth Poole, **Muslims and the News Media**. Londra: I. B. Tauris, 2006, s. 1.
- 71 Medya kuruluşlarının dış muhabirlik sistemini ya tamamen ortadan kaldırmaya başladıkları ya da dünya coğrafyasının farklı bölgelerindeki dış muhabirlerinin sayılarını hatırı sayılır bir biçimde azalttıkları görülmektedir. Bunun yanında sayıları azaltılan dış muhabirlerin sabit bir bölgeyle ilgilenmek yerine, çok geniş bir fiziksel coğrafyayı ilgi alanlarına almaları da istenmektedir. Virgil Hawkins, “The Other Side of the CNN Factor: The Media and Conflict”, **Journalism Studies**, c. 3, n. 2, s. 227.
- 72 Bu editörlük yapısı ise bölge ve konu uzmanlığına dayalı bir sisteme değil, kurumsal önceliklere ve idari işleyişlere bağlı olarak şekillenmektedir.
- 73 John Urry, **The Tourist Gaze**, 2. Baskı, Londra: Sage Publications, 2002.
- 74 Baranay, belki de bu nedenle oryantalizm, kolonyalizm ve turizm arasında bir ortaklık olduğunu ifade eder. Ona göre arama (*quest*) ve fethetme (*conquest*) arayışındaki turizm, kaynaklarını kolonyalizmde bulur. Inez Baranay, **The Edge of the Bali**, New York: Harp-ercollins, 1992, s. 1.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA AFGANİSTAN

Sevinç Alkan Özcan*

* Dr., Bilim ve Sanat Vakfı, Küresel Araştırmalar Merkezi Direktörü.

Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemin statik yapısından Soğuk Savaş sonrasındaki dinamik yapıya geçişte önemli dönüm noktalarından birini oluşturan Afganistan krizi, Türk dış politikasının yeni güvenlik, tehdit ve menfaat tanımlarının oluşmasında önemli bir rol oynadı. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan sıcak çatışma alanlarının coğrafi olarak çok yakınında bulunması ve bu çatışma alanları ile tarihi ve kültürel bağlarının bulunması, Türkiye'yi bu çatışmalarda önemli bir yere oturttu. Ancak Türkiye'nin bu bölgelere yönelik olarak gerçekleştirilen siyasi ve diplomatik süreçlerden çok askeri süreçler içinde yer alması, Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında, onun büyük ölçüde askeri gücüne önem verilen bir ülke olması imajını güçlendirdi. Bu açıdan bakıldığında, Afganistan operasyonu sonrasında Türkiye'nin gösterdiği ilk tepkiler ve geliştirdiği dış politika Türkiye'nin yeni dönemde sadece askeri potansiyeli ve yeteneklerine önem verilen bir ülke olarak kalıp kalmayacağına cevap verir nitelikteydi. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde Afganistan'a yönelik politikasının temel ilkelerinin belirlenmesinde 11 Eylül saldırıları ve ardından 7 Ekim 2001'de ABD'nin Afganistan'a yönelik düzenlediği operasyonun etkisi büyük oldu. Bu nedenle Türkiye'nin 2009 ve 2010 yıllarında Afganistan'a yönelik izlediği dış politikanın ele alındığı bu makalede öncelikle 2001 sonrası Türkiye'nin yeni duruma verdiği tepkiler ve geliştirdiği politikalar tartışılacaktır.

ABD'nin Afganistan Operasyonu ve Türk Dış Politikası

11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesinin hemen ardından tüm devletler, saldırıların kimin tarafından gerçekleştirildiğinden çok, saldırıların sonrasında oluşacak uluslararası atmosfere nasıl cevap verecekleri sorusu ile ilgilendiler. Türkiye ve Türk dış politika yapımcıları için bu sorunun yanıtı, diğer pek çok devlet için ifade ettiğinden daha fazla anlam ifade etmekteydi. Türkiye'nin NATO üyesi tek Müslüman ülke olması, laik bir yönetim modelini benimsemiş olması, terörizmle mücadele konusunda tecrübesinin bulunması ve Amerika'nın terörist saldırıları bahane ederek yapacağı operasyonlarda Türkiye'nin hava sahasını ve İncirlik üssünü kullanma talebinde bulunma ihtimali Türkiye'yi yeni uluslararası atmosferde önemli bir konuma oturtuyordu. Saldırıların hemen ardından Türkiye'den gelen resmi açıklamalar genellikle, uluslararası terörizmin ve ABD'ye karşı yapılan saldırıların kınanmasını içermiş; bu açıklamalarda Türkiye'nin uzun süredir terörle mücadele eden bir ülke olduğu vurgulanmıştır.¹ Türkiye'nin yeni uluslararası atmosfere yönelik ilk tepkileri oldukça temkinli ve İslam ve terör üzerine yapılan tartışmalar konusundaki tavrı da oldukça sağlıklıdır.²

O dönemde Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir karara göre Türkiye, yeni ortaya çıkan durumu, terör konusundaki tezini Avrupa'ya ve dünyaya anlatmak için kullanma yolunu tercih etmiş, Türkiye'nin yıllardır maruz kaldığı terör saldırıları karşısında NATO'nun 5. maddesinin işletilmesi gerektiğini savunduğu ancak bunu kabul ettiremediğini vurgulamıştır. Bununla birlikte NATO'nun 5. maddesinin işletilmesi ile ilgili karardan memnun olan Türkiye, bu maddeye doğan yükümlülüklerini yerine getireceğini dönemin Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri bakanının ağzından tüm dünyaya duyurmuştur.³ Bu çerçevede Türkiye ve ABD arasında stratejik ortaklığa işaretler, Türkiye'nin terörle mücadele alanında uluslararası işbirliğine tam destek verdiği, gerektiğinde Türk hava sahasının ve havaalanlarının ABD nakliye uçakları tarafından kullanılmasına yönündeki ABD talebine de sıcak baktığı belirtilmiştir.⁴ Bununla birlikte Türkiye'nin Afganistan politikasını anlamak açısından altı çizilmesi gereken bir husus, başlangıçta her ne kadar ABD'nin Türk hava sahası ve havaalanları ile ilgili talebini olumlu karşılamışsa da Türki-

ye, olası bir operasyonda yer almak üzere ABD ya da NATO'dan gelecek asker talebine sıcak bakmamıştır. Eğer Afganistan'a bir operasyon yapılacaksa, operasyona asker sağlamak yerine, Kuzey İttifakı güçlerine askeri eğitim ve istihbarat yardımı vermeyi tercih ettiğini belirtmiştir.⁵

7 Ekim 2001'de ABD Afganistan'a yönelik olarak NATO çerçevesi yerine İngiltere ile birlikte tek yanlı bir operasyon başlattığında Türkiye ilk tepki olarak, NATO çerçevesinde hareket etmeye ve uluslararası işbirliğine özen göstereceğini açıkladı ve operasyon sırasında sivil halkın zarar görmemesi gerektiği konusundaki kaygılarını dile getirdi.⁶ Genel olarak bakıldığında 11 Eylül ve 7 Ekim tarihleri arasında Genelkurmay, Başbakanlık ve Çankaya Türkiye'nin operasyona katkısının hep NATO'nun 5. maddesi ile sınırlı olacağı yönünde açıklamalar yaptılar. Ancak hükümetin kısa süre sonra Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi için TBMM'den yetki istediği ve 10 Ekim 2001 tarihinde yetki tezkeresi kararını Meclis'ten çıkardığı görüldü. 31 Ekim'de ise ABD'den gelen asker talebine, 90 kişilik bir özel harekât grubunu göndermeyi kararlaştırmakla olumlu yanıt vermiştir.⁷ Gönderilecek olan ekibin görev yapacağı bölge Kuzey İttifakı'nın etkin olduğu kuzey bölgesi olacak ve gerektiğinde sıcak çatışmalara girebilecekti. Ekibin sıcak çatışmalara girme ihtimali Türkiye'nin başlangıçtaki sıcak çatışmalara girmeme ilkesiyle çatışan bir tutum olmuştur.

Kasım 2001'de Taliban kontrolündeki şehirlerin tek tek düşmesiyle birlikte Afganistan'a uluslararası bir askeri gücün konuşlandırılması gündeme gelmiş, bundan sonra Türkiye sınırlı sayıda asker gönderme yerine büyük miktarda askeri güçle barış gücüne önderlik etme ihtimalini konuşmaya başlamıştır. Bu tartışmalar esnasında Türkiye, barış gücü kapsamında gönderilecek olan Türk askerlerinin hangi büyüklükte ve görev bölgesinin neresi olacağı konularının altını çizmiş, Türk askerlerinin yalnızca Kabil'de görev yapmasının istendiği çeşitli düzeylerde resmi ağızlardan dile getirilmiştir.⁸ 20 Aralık 2001'de BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1386 nolu karar Afganistan'ın geleceği açısından olduğu kadar Türk dış politikası açısından da önemlidir. Bu kararla Afganistan'a gönderilecek olan Uluslararası Destek ve Güvenlik Gücü (ISAF) yetkilendi-

rilmiş, İngiltere üç ay süreyle Gücün komutasını üstlenmiştir. Başlangıçta 4500 askerden oluşacak olan ISAF'a Türkiye başlangıçta 267 kişiden oluşan bir birlikle katkı sağlayacağını açıklamıştır. Haziran 2002'de ise BM Güvenlik Konseyi'nin 1413 sayılı kararı gereğince Türkiye ISAF II'nin komutasını üstlenmiş ve komutası süresince katkılarını istikrarlı bir biçimde devam ettirmiştir. ISAF'ın komutası 11 Ağustos 2003 tarihinde NATO'ya devredilmiş, Kabil ve çevresi ile sınırlı olan görev alanı ülke çapına yayılacak bir biçimde genişletilmiştir. NATO'ya devredilmesinin ardından alınan en önemli kararlardan biri NATO Kıdemli Yüksek Sivil Temsilciğinin Ocak 2004'te Türkiye'ye verilmesidir. Türkiye'nin NATO'ya üye tek Müslüman ülke olması ve Afganistan'a sağladığı katkılar bu görevin ona verilmesinde etkili olmuştur.

Görüldüğü üzere, Türkiye'nin 11 Eylül'ün hemen akabinde başlayan Afganistan krizi sırasında izlediği dış politikada uluslararası hukuk vurgusu oldukça güçlüdür. NATO'nun 5. maddesinin işletilmesi, uluslararası işbirliğine özen gösterme, sivil halkın zarar görmemesi sıcak çatışmalara girmeme ve BM Güvenlik Konseyi kararlarına uygun hareket etme gibi ilkeler Türkiye tarafından kriz sırasında sıklıkla dile getirilmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye, kriz sırasında zaman zaman uluslararası hukukun sınırlarını zorlama noktasına da gelmiştir. Türkiye, BM kararlarının yetkilendirmediği tek taraflı bir Amerikan müdahalesinden sonra, yurt dışına asker göndermeyi içeren yetki tezkeresini Meclis'ten geçirmek suretiyle neredeyse bu müdahaleye ortak olma noktasına gelmiştir. Ancak operasyonun kısa sürmesi ve ardından BM'nin 1386 nolu Güvenlik Konseyi kararıyla ISAF'ın oluşturulması Türkiye'yi zor durumdan kurtarmış ve uluslararası bir çerçevede hareket etme imkânı sağlamıştır.⁹

Obama'nın AfPak Stratejisi ve Türk Dış Politikasında Afganistan

2001'de Afganistan operasyonunu NATO çerçevesinin dışında gerçekleştiren ABD, ISAF'ın komutasını Ağustos 2003 itibarıyla NATO'ya devrederek Irak işgaline daha fazla yoğunlaşmak üzere üzerindeki yükü hafifletmeye çalıştı. Böylece aralarında Türkiye'nin

de bulunduğu pek çok devlet, NATO çerçevesinde Afganistan'daki riski bir kez daha üstlenmiş oldu. Ancak ISAF'ın komutasının el değiştirmesi Afganistan'da güvenlik ve istikrarın sağlanmasına yetmedi, tam aksine Afganistan gün geçtikçe ABD için ikinci bir Vietnam olarak anılır oldu. 2001'deki Anglo-Amerikan operasyonu ile ülkenin doğu ve güneyine çekilen Taliban, Pakistan'ın sınır bölgelerinin sunduğu güvenli alanın da desteğiyle NATO güçlerine büyük kayıplar verdirecek bir güce ulaştı.¹⁰ 2008 yılında yalnızca Amerikan askerlerinin değil, aynı zamanda İngiliz, Kanada ve Fransız birliklerinin ağır kayıplar vermesi, ABD'nin yeni Başkanı Obama'yı, ABD ve İngiltere için terörle mücadelenin kalbi durumundaki Afganistan ve Pakistan'la ilgili olarak yeniden düşünmeye ve mevcut politikaları gözden geçirmeye itti.

Obama'nın 27 Mart 2009'da Ulusal Güvenlik Danışmanı James Jones'un ağızından açıkladığı AfPak Stratejisi, Afganistan'da yaşanan kayıpların artmasına verilmiş bir yanıt olarak okunabilir. Şubat 2009'da Obama'nın Afganistan'a 17.000 asker daha göndereceği yönündeki açıklaması, bu strateji ile teyit edilmiştir. ABD bu strateji ile terörle mücadele konusunda geçmişe nazaran yeni dönemde Pakistan'a daha fazla yoğunlaşacağı mesajını vermektedir. ABD'nin Güney Asya'nın önemli oyuncularını Pakistan ve Afganistan'la, istihbarat paylaşımı, sınırlarda askeri işbirliği, ticaret, enerji ve ekonomik gelişme konuları başta olmak üzere pek çok alanda işbirliği içinde olacağı belirtilmektedir.¹¹ AfPak Stratejisi ile Afganistan ve Pakistan Obama'nın dış politikasının merkezine oturmuş, Taliban'ın Amerikalı ve diğer güçlere verdirdiği kayıplar karşısında Taliban direnişini kırmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede Pakistan'a askeri ve ekonomik yardımların artırılması, sınır güvenliği için Pakistan'la işbirliğinin artırılması ve Afganistan'ın Pakistan'la birlikte diğer komşuları İran, Rusya ve Hindistan'la da diplomatik ilişkilerin yoğunlaştırılması hedeflenmiştir.

ABD'nin yeni stratejisinin en önemli maddesini Afganistan'a ilave 30.000 askerin konuşlandırılması kararı oluşturmaktadır. Afganistan'da halen 110.000'e yakın müttefik askeri bulunmakta, bu sayının 70.000'ini ABD askerleri oluşturmaktadır. Afganistan'daki NATO kuvvetleri komutanı bu sayının 40.000 artırılarak 150.000'e

çıkarılmasını teklif etmiştir. Obama da bunun üzerine 30.000 yeni ABD askerinin gönderileceğini ve müttefiklerin de buna destek vermesini istemiştir. Bu çerçevede de NATO Genel Sekreteri müttefiklerin 5.000-7.000 yeni asker göndererek katkı sağlayabileceğini açıklamıştır.

Nisan 2009'da NATO Zirvesi'nde ve Obama'nın Türkiye ziyareti sırasında Afganistan için Türkiye'den ek asker talebinde bulunması, ABD'nin yeni stratejisi çerçevesinde Türkiye'nin askeri çatışmaların içine çekilmek istendiğini göstermektedir. NATO'nun tüm üyelerden toplam 5.000 asker talebinde bulunduğu ve bunun 1.000 kişilik bölümünün Türkiye'den istendiği bilinmektedir.¹² Bununla birlikte hâlihazırda Afganistan'da 1750 askeri bulunan Türkiye, bu talebin ardından muharip güç göndermeme konusunda kararlı olduğunu yinelemiştir. Türkiye'nin Afganistan'daki katkısı güvenlik güçlerinin eğitilmesi ve halkın sosyal ve ekonomik durumunun iyileştirilmesi yönünde olmuş, sivil destek projelerine önem vermiştir. Bu sayede Afganistan halkının gözünde iyi bir imaja sahip olan Türkiye, muharip asker gönderme taleplerine sıcak bakmamıştır. Bu da Türkiye'nin, krizin başından bu yana izlediği sıcak çatışmalara girmeme prensibi ile uyumlu bir politikadır. Obama'nın açıkladığı Af-Pak stratejisinin unsurlarını Afganistan'a muharip güç gönderme dışında da destek veren Türkiye, güvenlik ve istikrarın sağlanması, demokratik seçimlerin yapılması, ekonomik kalkınma, sivil kayıpların engellenmesi ve ülkenin yeniden yapılandırılması gibi temel konularda Amerikan hükümetiyle aynı görüştedir. Ek asker talebine olumlu yanıt verse bile Türkiye'nin bu askerlerin sıcak çatışmalara girmesini arzu etmediği kesindir.

ABD ve NATO'nun asker sayısının artırılması talebi yalnızca Türkiye değil diğer üye ülkeler nezdinde de bekledikleri kadar destek görmemiştir. Örneğin Almanya, çatışmaların yoğun olduğu güney bölgelerine gitmeyi reddetmekte, Kanada ise askerlerini 2011 yılında geri çekmeyi planladığını söylemektedir. Amerika ve Avrupa kamuoyları da artan oranda Afganistan'dan çekilmeyi istemektedir. 2009'da Afganistan NATO kuvvetleri komutanının hazırladığı, *Washington Post* tarafından ele geçirilen gizli raporda, Afganistan'ın güvenliği konusunda son derece olumsuz bir tablonun söz konu-

su olduğu yazılmaktadır. Asker sayısının artırılmaması durumunda ABD'nin savaşı kaybedeceği, Afgan hükümetinin tehlike altında olduğu ve direnişi kırmaya çalışmak yerine hükümetin korunması gerektiğini belirten rapor¹³ güvenlik zafiyetini ve ABD'nin başarısızlığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca Afgan hükümetinin yaptığı yolsuzlukların direnişi güçlendirdiği belirtilen raporda, hapishanelerde yapılan kötü muamele ve işkence nedeniyle el-Kaide'ye sempati ve katılımın arttığı da belirtilmektedir. ABD ve NATO kuvvetleri Taliban ve direnişe verilen maddi ve lojistik yardımları engelleyememekte ve ciddi bir istihbarat zafiyeti yaşamaktadır.¹⁴ Böylece güvenlik zafiyetinin olduğu bir bölgede Türk askerinin sıcak çatışmaya girip kayıplar vermesi, Türkiye hükümeti tarafından istenmeyen bir durumdur. Zira böyle bir durumda Afgan halkının sempatisini kaybedecek ve yaptığı diğer sivil faaliyetler akamete uğrayacaktır.

Nitekim Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 9-10 Haziran 2009'da Pakistan'a ve hemen ardından 11-13 Haziran'da Afganistan'a yaptığı ziyaretler Türkiye'nin Afganistan politikası konusunda herhangi bir değişimin olmayacağını göstermesi açısından önemliydi. Davutoğlu'nun Pakistan'da Mayıs ayında ordunun Taliban'a karşı başlattığı operasyonlar sırasında yerlerinden edilen 4 milyon Pakistanlının kaldığı mülteci kamplarından Şah Mansur'u ziyaret etmesi ve yardım malzemeleri dağıtması,¹⁵ Türkiye'nin meselenin insani boyutuna verdiği önemi göstermekteydi. Pakistan ziyaretinin ardından Afganistan'a giden Davutoğlu, Kabil'e varmadan önce bazı vilayetlerde türbe, cami, hastane ve okulları ziyaret etmiş, Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled'in vatanı Belh Vilayeti'nin merkezi Mezar-ı Şerif'e giderek Mevlana'nın barış mesajlarını hatırlatmıştır. Şibirgan'a giderek Vali Haşim Zari ile bir araya gelip "Afganistan'ı unutmadık" mesajını vermiş, burada cami, okul ve hastane yaptıracaklarını söylemiştir. Afganistan-Türkiye Dostluk Çocuk Hastanesi'ni ve Akça ilçesinde Habibe Kadiri Kız Lisesi'ni ziyaret eden¹⁶ Davutoğlu, Türkiye'nin Afganistan sorununun sivil halk boyutuna çok fazla önem verdiğini göstermiştir.

2009 yılının Afganistan için büyük önem taşıyan olaylarından biri 20 Ağustos'ta yapılan tartışmalı seçimler oldu. Tartışmalı idi,

çünkü güvenlik probleminin en üst düzeyde yaşandığı bir ülkede meşru ve adil bir seçimin yapılması imkânsızdı. NATO kuvvetleri ile Taliban arasında çatışmaların yaşandığı özellikle doğu ve güney eyaletlerinde güvenlik sorunu nedeniyle oy kullanamayan milyonlarca insanın varlığı söz konusu idi. ABD ve İngiltere'nin seçimler öncesinde mümkün olduğunca güvenli bir ortam oluşturmak amacıyla Helmand bölgesinde Taliban'a karşı başlattığı operasyonun başarılı olduğunu söylemek mümkün değildi. Amerikan müdahalesinin ardından ikinci kez yapılan genel seçimler, Devlet Başkanı Hamid Karzai, Rabbani çizgisinin önemli ismi eski dışişleri bakanı Abdullah Abdullah, Fransız okullarında yetişmiş eski planlama bakanı Ramazan Beşerdost ile Karzai hükümetinde maliye bakanlığı yapmış Dünya Bankası ve BM'de üst görevler almış Eşref Gani arasındaki rekabete sahne oldu.¹⁷ 2004 yılında devlet başkanı seçilen Karzai bu tartışmalı seçimler sonucunda ikinci kez seçilmiş oldu. Son yıllarda yolsuzluk, adam kayırma ve kötü yönetimi nedeniyle Karzai, Batı medyasında ciddi bir biçimde eleştirilse bile koalisyon güçleri için hala vazgeçilmez bir isimdi.¹⁸ Başkent Kabil'de düzenlenen yemin töreniyle ikinci dönemine başlayan Karzai, önceliğinin ülkedeki şiddet olaylarına son vermek olduğunu söyledi. NATO'nun yardımlarıyla Afgan güçlerinin beş yıl içinde ülkenin güvenliğini eline alabileceğini söyleyen Karzai, yoğun bir şekilde eleştirildiği yolsuzluk konusunda mücadele edeceğini söyledi.¹⁹ Yolsuzluk iddiaları nedeniyle hem Afgan halkının hem de uluslararası aktörlerin güvenini yitiren Karzai, başta ABD olmak üzere koalisyon güçlerinin pek çok koşulunu yerine getirmek üzere yeniden devlet başkanı olarak kabul gördü. Bu koşulların başında ise Afganistan'ın güvenliğinin sağlanmasında Afgan hükümetinin ve güvenlik güçlerinin daha çok sorumluluk alması, Pakistan ile işbirliği, yolsuzlukla mücadele, uyuşturucu ticaretinin kontrol altına alınması ve kurulacak hükümetin ülkedeki tüm grupları içermesi geliyordu. Ancak tüm bu koşulları Karzai'nin yerine getirmesi önceki yönetimi göz önüne alındığında oldukça zor görünmektedir. Zira Karzai içeride Tacik, Hazara, Özbek ve Türkmen gibi etnik grupların desteğine sahip değildir; büyük oranda Peştunların desteğine sahip ve daha çok onları memnun edecek politikalar yürütmüştür.²⁰

Davutoğlu, Karzai'nin göreve başladığı törenin üst düzey katılımcıları arasındaydı. ABD, İngiltere, Fransa ve Pakistan başta olmak üzere pek çok ülkenin yanında Türkiye de Karzai'nin bu koşulları yerine getirmesi gerektiğine inanıyordu, zira yalnızca Afganistan değil Pakistan için de istikrarsızlık kaynağı olan Taliban güçlerinin oluşturduğu güvenlik boşluğu Türkiye için de önemli bir endişe kaynağıdır. Yeni Amerikan ve NATO askerlerinin bölgeye gönderilmesi ile de çözülecek gibi görünmemektedir. Afganistan'da güvenlik ve istikrarın sağlanması tüm yerel aktörlerin taleplerini dikkate alan bir uluslararası koalisyonla bağlı görünmektedir. Türkiye başından bu yana bu prensibi savunmakta ve uluslararası koalisyonun üyelerine eşit mesafede durmayı tercih etmektedir.

27 Ekim 2009'da Başbakan Erdoğan'ın Pakistan'a yaptığı ziyaret Afganistan sorunu bağlamında Türkiye-Pakistan ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.²¹ Pakistan ve Türkiye halkları arasındaki tarihi yakınlık Afganistan ve çevresinde istikrar ve barışın sağlanmasında bu iki ülkeyi önemli bir yere koymaktadır. Sovyet işgali sırasında Peştunların siyasi direniş hareketi Hizb-i İslami ve lideri Gülbeddin Hikmetyar'ı destekleyen Pakistan, 1994'ten sonra yine Peştunların tabanını oluşturduğu Taliban hareketinin ortaya çıkmasında önemli roller oynamış ve kısa zamanda iktidara gelmesini sağlamıştır. Ayrıca Hindistan'la yaşadığı Keşmir sorununun ortaya çıkardığı çatışmalarda Afganistan'daki İslami direniş gruplarını kullanan Pakistan, pek çok Keşmirli direnişçinin Afganistan'ın Taliban kontrolü altındaki bölgelerinde eğitilmesini sağlamıştır.²² Türkiye ile Pakistan arasındaki yakınlık Pakistan'ın Afganistan'da ve bölgede sadece kendi çıkarlarını koruyan politikasını gözden geçirmesini gerektirmektedir. AfPak stratejisi ile ABD, Pakistan'a bu politikasını değiştirmesi gerektiği mesajını vermiş oldu. Aksi takdirde Pakistan, ABD ve İngiltere tarafından sıkça ifade edildiği şekliyle terör üreten bir coğrafya olarak anılmaya devam edecek. Nitekim ABD ve İngiltere bir taraftan Pakistan'ın iyi niyetini devam ettirmesini isterken diğer taraftan Hindistan kartını kullanmak suretiyle Pakistan'ı baskı altında tutmaya devam etmektedirler.²³

2009 ve 2010 yılları Türkiye'nin bölgede istikrar ve barışın sağlanması için diplomatik çabalarını artırdığı yıllar oldu. 25 Ocak 2010'da

İstanbul'da yapılan “Türkiye-Afganistan-Pakistan Üçlü Zirvesi”, 2007 yılında başlatılan sürecin dördüncü toplantısıydı. Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, Pakistan Cumhurbaşkanı Asif Ali Zardari ve Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün katıldığı zirvede, Afganistan ile Pakistan'ın üst düzeyde yakınlaşmasının sağlanması ve işbirliğinin artırılmasına yönelik mekanizmalar üzerinde duruldu. Genelkurmay ve güvenlik birimlerinin görüşmelerinde ise Afganistan ordusunun eğitimi ile ilgili konular ele alındı. Başbakan Erdoğan ile Cumhurbaşkanı Karzai'nin zirve çerçevesinde yaptıkları görüşmelerde üçer aylık periyotlarla Afganistan'daki asker ve polisin eğitilmesi ve terörle mücadele konusunda daha yakın işbirliği yapılması kararlaştırıldı. Üç ülke arasında imzalanan ortak bildiriye Başbakan Erdoğan'ın Afganistan'da tamamı TİKA tarafından yaptırılan 68 okulun açılışını yapması kararlaştırıldı. Ayrıca üç ülkenin eğitim bakanlarının imzasının yer aldığı, eğitim konusunda işbirliği alanlarını içeren ortak bir bildiri yayınlandı.²⁴

Üçlü zirvenin hemen ertesi günü İstanbul'da yapılan, “Asya'nın Kalbinde Dostluk ve İşbirliği Zirvesi” Türkiye'nin Afganistan sorununda diplomasinin araçlarının yoğun bir biçimde kullanılması gerektiği yaklaşımının bir başka göstergesidir. Afganistan'a komşu ülkelerin katıldığı zirve sonunda açıklanan bildiriye Türkiye'nin Afganistan politikasının ana hatlarının altı bir kez daha çizilmiş, bölgesel işbirliğinin önemi vurgulanmıştır. “Emin, güvenli ve müreffeh bir Afganistan'ın bölgesel barış ve istikrarın hayati unsuru olduğu, karşı karşıya kalınan risk ve sorunların ortak olduğu ve terörizmin tüm biçimleri ve yasadışı uyuşturucu ticaretinin bölgedeki tüm ülkeleri etkilediği” ifadeleri bildiriye yer almıştır.²⁵

Bu zirvelerin gösterdiği gibi Türkiye, Afganistan meselesini Afganistan sınırları içinde çözülecek bir mesele olarak görmemekte, bölgesel bir yaklaşımla çözülmesi gerektiğini düşünmektedir. Bölgesel yaklaşımın en önemli unsurlarından ve sorunun en önemli taraflarından biri olan Pakistan'la işbirliğinin artırılması gerekmektedir. Türkiye'ye göre Afganistan ile Pakistan arasında üst düzey ilişki ve işbirliğinin artırılması bölgenin istikrarı ve barışı için hayati öneme sahiptir. Türkiye'nin öncülüğünde gerçekleştirilen üçlü zirveler bu amaca hizmet etmek ve iki ülke arasındaki buzları eritmek ama-

cıyla yapılmakta ve başarılı da olmaktadır. Bu zirvelerin sonucunda yapılan Afganistan'a komşu ülkeler zirvesi (Irak'a komşu ülkeler zirvesi benzeri) de yine Ankara'nın öncülüğünde yapılmıştır. Türkiye, Pakistan ve Afganistan'ın yanı sıra İran, Çin, Rusya, İngiltere, ABD, Japonya, Tacikistan, Kırgızistan, BAE, İKÖ, BM, NATO ve AB'nin üst düzey temsilcileri zirveye katılmışlardır.

Uluslararası katılımın oldukça yoğun olduğu Afganistan konulu bir başka toplantı 28 Ocak'ta Londra'da yapıldı. Afganistan'ın geleceğinin yeniden masaya yatırıldığı, yaklaşık 70 ülkenin dışişleri bakanları ve üst düzey temsilcilerinin katıldığı Londra Konferansı, 2001'den bu yana Afganistan'ın yeniden yapılandırılması için yapılan konferanslar zincirinin sekizincisi oldu. Londra Konferansı'nı diğerlerinden farklı kılan, Karzai'nin uzlaşma planı çerçevesinde ilk defa Taliban'ın ılımlı unsurlarının silah bırakarak anayasayı kabul etmek suretiyle siyasi yapıya entegre edilmesini öngörüyor olmasıdır.²⁶ Ayrıca konferansta uluslararası güçlerin yetkilerinin yerel birliklere devredilmesi gündeme geldi. Taliban militanlarını siyasi sürece dahil etmek için katılımcı ülkelerin 140 milyon dolarlık bir fon oluşturmaya karar verilirken, Cumhurbaşkanı Karzai de yolsuzlukla etkin mücadele edeceğine dair söz verdi. Afgan askerlerinin istikrarı sağlayabilecek kapasite ve yeteneğe kavuştuktan sonra uluslararası güçlerin ülkeden çekilmesine karar verildi.²⁷

2009 ve 2010 NATO ve ABD birliklerinin büyük kayıplar verdiği yıllar oldu. Bu nedenle Avrupa ve ABD kamuoylarının, askerlerin geri çekilmesi konusundaki baskıları bu iki yılda arttı. Asker ve sivil kayıplarını azaltma, Taliban direnişini kırma ve nihayetinde istikrarı sağladıktan sonra geri çekilme planını içeren AfPak stratejisinin uygulanması için 30.000-35.000 ek asker takviyesinin gerekmesi, ABD ve NATO'nun nasıl bir bataklıkta içinden çıkmaya çalıştığına açık bir göstergesidir. Yukarıda atıfta bulunulan raporunda dile getirdiği uyarılar Obama yönetimini rahatsız etmiş olmalı ki ISAF Komutanı General McChrystal Haziran 2010'da *Rolling Stone* dergisinde çıkan yazısı bahane edilerek görevinden alınmış, yerine General David Petraeus getirilmiştir. McChrystal'in Obama yönetiminin Afganistan politikasını açık bir biçimde eleştirdiği bilinmektedir. 2010 Haziranında 2001'den bu yana en büyük kayıpların verildiği düşünül-

düğünde ABD'nin başarılı olduğunu söylemek zor görünüyor. Asker seviyesinin AfPak stratejisinin öngördüğü şekliyle istenilen düzeye çıkarılmasından 18 ay sonra yabancı askerlerin ülkeden çekilmeye başlayacağı öngörülmektedir. Obama, General Petraeus'un görev gelmesiyle birlikte Afganistan stratejisinde herhangi bir değişiklik olmayacağını açıkladı. Buna göre Temmuz 2011 tarihinden itibaren çekilmenin başlayacağı fakat bunun birkaç sene devam edebileceği belirtilmektedir.

2009 ve 2010 yıllarında Türkiye'nin pozisyon belirlemek durumunda kaldığı en kritik dış politika konularından biri, ABD'nin AfPak Stratejisi çerçevesinde Türkiye'den beklediği katkılar oldu. Türkiye'den Afganistan'a muharip asker göndermesi, Kabil bölge komutanlığında görev yapan Türk birliğinin görev alanını çatışmaların yoğunlaştığı güneye doğru genişletmesi ve Türkiye'den sıcak çatışmaya girmeme prensibini gözden geçirmesi istendi. 2009 yılına kadar zaman zaman gündeme gelen bu talepler ilk kez bu kadar net bir biçimde ifade edilmiş oluyordu.²⁸ Kasım 2009'da ISAF'ın Kabil bölge komutasını ikinci kez üstlenen Türkiye, bölgenin güvenliğini sağlamakta; lojistik, istihkâm ve altyapı desteğinde bulunmakta ve askeri eğitim faaliyetlerine devam etmektedir. Askeri lise ve harp okullarında Türk eğitmen ve danışmanlar bulunmaktadır. Ayrıca, askeri akademinin kuruluş ve organizasyonunu üstlenmiştir. Sağlık alanında faaliyetlerine devam etmekte ve hastaneler açan Türkiye, 27 ilk ve ortaokulun yeniden inşası ya da onarılmasına katkı sağlamış, 38.000 öğrenciyi öğrenim imkânı sunmuş ve kız çocukları için bir lise ve kadın gelişim merkezinin açılmasına öncülük etmiştir. Türkiye'nin yaptığı bu türden katkılar medyada sık sık yer almakta ve bunlardan övgüyle söz edilmektedir. Ancak bu alanlarda desteğini arttırmasına rağmen operasyon bölgesine asker gönderme talebine sıcak bakmamıştır. Türkiye'nin operasyona fiilen katılacak asker göndermesi ve görev sahasında ve tanımında esneklik göstermesi hariç yeni stratejiye olumlu cevap vermesi beklenmektedir. Bu çerçevede çekilmenin önceliklerinden olan Afgan güvenlik güçlerinin kapasitesinin artırılması için Türkiye'nin, Afgan ordusunun eğitim ve organizasyonunda daha fazla katkı sağlaması beklenmektedir.²⁹

Son iki yılda bölgede barış, güvenlik ve istikrarın sağlanması için diplomatik çabalarına ağırlık veren Türkiye, 7-8 Haziran 2010 tarih-

leri arasında, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK, CICA) Üçüncü Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne ev sahipliği yapmış ve Konferans'ın yeni dönem başkanlığı görevini almıştır. CICA'nın misyonunu "Asya'da İşbirliğine Dayalı Güvenliğin İnşası" olarak tanımlayan Türkiye, dönem başkanlığı süresince Afganistan sorununda Asya ülkelerinin desteğini alabileceği ve diplomatik çabalarına ivme kazandıracağı bir platform elde etmiştir.

Notlar

- 1 Yapılan resmi açıklamalar için bkz. "Başbakan Bülent Ecevit'in ABD'de Meydana Gelen Terörist Saldırlarına İlişkin Olarak Yaptıkları Açıklama", 12 Eylül 2001, **Dışişleri Güncesi Arşivi**, <http://www.mfa.gov.tr>; "Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in, ABD'ye Yönelik Terörist Saldırlar Hakkında Basın Mensuplarına Yaptığı Açıklama", 13 Eylül 2001, **Dışişleri Güncesi Arşivi**, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 2 "Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in, ABD'ye Yönelik Terörist Saldırlar Hakkında Basın Mensuplarına Yaptığı Açıklama", 13 Eylül 2001, **Dışişleri Güncesi Arşivi**, <http://www.mfa.gov.tr>; Derya Sazak, "Sezer'den Huntington Uyarısı", **Milliyet**, 18 Eylül 2001.
- 3 Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in TV-8 televizyonuna verdiği mülakat, 20 Eylül 2001, **Dışişleri Güncesi Arşivi**, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 4 **Dışişleri Güncesi Arşivi**, <http://www.mfa.gov.tr>, 2001 yılı Eylül ayı gelişmeleri.
- 5 **Dışişleri Güncesi Arşivi**, <http://www.mfa.gov.tr>, 5 Ekim 2001.
- 6 Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Başkanlığında, ABD'nin Afganistan'a Yönelik Askeri Operasyonu Konusunda Yapılan Değerlendirme Toplantısına İlişkin Açıklama, **Dışişleri Güncesi Arşivi**, <http://www.mfa.gov.tr>, 8 Ekim 2001.
- 7 "Türk Askerine Yol Görüldü", **Milliyet**, 1 Kasım 2001.
- 8 **Milliyet**, 23 Kasım 2001. İsmail Cem'in yaptığı açıklama.
- 9 Bu argümanın detaylı bir analizi şu makaleye bakılabilir. Sevinç Alkan Özcan, "ABD'nin Afganistan Operasyonu ve Türk Dış Politikası", **Avrasya Etütleri**, TİKA, 27-28, Sonbahar-Kış 2005, s. 33-75.
- 10 Ebru Afat, "Obamalı ABD'nin İlk Hedefi AfPak", **Anlayış**, Mart 2009.
- 11 **FPC Briefing, General James Jones, National Security Advisor, President Obama's Afghanistan-Pakistan (AFPAK) Strategy**, Foreign Press Center, March 27, 2009, <http://fpc.state.gov>, Erişim Tarihi, 12 Haziran 2010.
- 12 "Türkiye Afganistan'a bin asker gönderecek", **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr>, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2010.
- 13 **McChrystal Raporu** için bkz. "General McChrystal'ın Afganistan Raporu", **Hürriyet**, 30 Eylül 2009, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr>.
- 14 M. Serkan Taflıoğlu, "Afganistan'da Güvenlik: NATO Kuvvetleri Zorda", <http://www.orsam.org.tr>.
- 15 "Davutoğlu Pakistan ve Afganistan'ı Ziyaret Etti", **Anlayış**, Temmuz 2009.
- 16 "Davutoğlu Sıradışı Afganistan Turunda", **Radikal**, 13 Haziran 2009.
- 17 Nuh Yılmaz, "Seçimler Afganistan'a Güvenlik Getirecek mi?", **Anlayış**, Eylül 2009.
- 18 Ebru Afat, "ABD ve İngiltere'nin Afganistan Oyunu", **Anlayış**, Ağustos 2009.
- 19 "İkinci Karzai Dönemi Başladı", **BBC**, <http://www.bbc.co.uk>.
- 20 Sabri Çiftçi, "Hamid Karzai Afganistan için Çözüm Olabilir mi?", <http://www.orsam.org.tr>.
- 21 "Turkey and Pakistan", **Daily Times**, 27 Ekim 2009.
- 22 Zalmay Khalilzad, "Afghanistan: The Next Phase", **Perceptions**, Aralık 2000-Şubat 2001, s. 8.
- 23 Syed Talat Hussain, "Londra Konferansı Afganistan'a Yenilikler Getirmeyecek", **Daily Times**, 28 Ocak 2010, Çev. Ebru Afat, **Anlayış**, Şubat 2010.

- 24 “Afganistan’da 15 okul daha inşa edilecek,” **Zaman**, 29 Ocak 2010, <http://www.zaman.com.tr>.
- 25 “Asya’nın Kalbinde Dostluk ve İşbirliği için İstanbul Bildirisi”, 26 Ocak 2010, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 26 Fikret Ertan, “Londra Konferansı”, **Zaman**, 28 Ocak 2010.
- 27 “Yeni Afgan Stratejisi”, **Star**, 29 Ocak 2010.
- 28 Armağan Kuloğlu, “Afganistan’a Operasyon için Türk Askeri Gider mi?” <http://www.orsam.org.tr>.
- 29 Kuloğlu, “Afganistan’a Operasyon için Türk Askeri Gider mi?”

KATKIDA BULUNANLAR

- Ali Balcı | Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Ali Resul Usul | Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Ayşe Ashhan Çelenk | Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Bahadır Çelebi | Araş. Gör., Fatih Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Burhanettin DURAN | İstanbul Şehir Üniversitesi
Bülent Aras | Prof. Dr., Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı
Cemal Alpgiray Bölücek | Araş.Gör., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü
E. Fuat Keyman | Prof. Dr., İstanbul Politikalar Merkezi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Sabancı Üniversitesi
Ertan Efeğil | Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Fahrettin Altun | İstanbul Şehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Gökhan Çetinsaya | Prof. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi
Hüseyin Emiroğlu | Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
İsmail Numan Telci | Araş.Gör., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Kamer Kasım | Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Kemal İnat | Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Mehmet Özkan | Doktora Öğrencisi, Sevilla Üniversitesi, İspanya
Mesut Özcan | Yrd.Doç.Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Muhittin Ataman | Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Nasuh Uslu | Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Nuh Uçgan | Doktora Öğrencisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Pınar Akpınar | Öğretim Görevlisi, Yalova Üniversitesi
Ramazan Gözen | Prof.Dr., Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Sadık Ünay | Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Savaş Genç | Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Selçuk Çolakoğlu | Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü
Sevinç Alkan Özcan | Dr., Bilim ve Sanat Vakfı, Küresel Araştırmalar Merkezi Direktörü
Turgay Kayalak | Araş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Vügar İmanov | Yrd. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Yunus Can Polat | Adnan Menderes Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Türk Dış Politikası Yıllığı ülkemizde uluslararası ilişkiler literatüründe var olan büyük boşluğu doldurma konusunda katkı sunmayı amaçlamaktadır. Türkiye’de, özellikle Türkçe yazılmış uluslararası ilişkiler konulu eserlerin gerek sayı ve gerekse içerik olarak ciddi eksiklikleri olduğu ilgili alanın uzmanları tarafından sürekli olarak dile getirilmektedir.

Türk Dış Politikası Yıllığı, bu boşluğu doldurmak üzere, Türkiye’nin dış politikasının değişik alanlarına ilişkin verilerin, konunun uzmanları tarafından belirli bir sistematik içerisinde ve olayların anlaşılmasını kolaylaştırıcı bir biçimde okuyucuya aktarılmasını sağlamayı hedeflemektedir. Aktarılan bu verilerin analizi konusunda okuyucuya yol gösterilmekte, ancak aktarılan bilgilerden okuyucunun kendi analizini yapmasına da fırsat tanınmaktadır.

Türkiye gibi, giderek artan bir şekilde bölgesinde önemli roller üstlenen bir ülkenin dış politikasını inceleyen düzenli bir yıllık çalışmasının bugüne kadar yapılmamış olmasının ciddi bir eksiklik olduğu düşüncesiyle 2009 yıllığıyla başlayan bu projenin önümüzdeki yıllar için de planlandığını müjdelemek istiyoruz.

Temel amacımız, bu şekilde, Türk dış politikasına ilgi duyan okuyucuların, öğrencilerin ve araştırmacıların faydalanacağı bir çalışma serisinin Türk uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılmasıdır.

Bu kitabın ve Türk Dış Politikası Yıllığı’nın bundan sonraki sayılarının okuyucuya faydalı olmasını diliyoruz.

SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
Reşit Galip Caddesi Hereke Sokak No:10,
GOP, Çankaya 06700 Ankara, TÜRKİYE
Tel: +90 312 405 61 51 | Faks: +90 312 405 69 03
www.setav.org | info@setav.org

